

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

HEZÂRFEN HÜSEYİN EFENDİ VE ENİSÜ'L-ÂRİFÎN
İLE CÂMİ'U'L-HİKÂYÂT ADLI ESERLERİ
EKSENİNDE HİKÂYECİLİĞİ

Hatice Kübra TEKDEMİR

Danışman

Doç. Dr. Necdet ŞENGÜN

İZMİR – 2022

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Hezârfen Hüseyin Efendi ve Enîsü'l-Ârifin ile Câmi‘u'l-Hikâyât Adlı Eserleri Ekseninde Hikâyeciliği” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğuunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğuunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Hatice Kübra TEKDEMİR

ÖZET

Doktora Tezi

Hezârfen Hüseyin Efendi ve Enîsü'l-Ârifin ve Câmi'u'l-Hikâyât Adlı Eserleri

Ekseninde Hikâyeciliği

Hatice Kübra TEKDEMİR

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

İslâm Tarihi ve Sanatları Programı

17. yy.'ın önemli münevverlerinden Hezârfen Hüseyin, tarihçiliği ve devlet adamlığı ile öne çıkan velûd bir müelliftir. “Hezârfen” lakabından da anlaşılacağı üzere, çok çeşitli ilim sahalarında eserler vermiştir. Zamanının entelektüel hayatında önemli bir rol oynamasına rağmen, müellifin ne kendisi, ne de eserleri yeterince tanınmaktadır. Onun hayatına dair karanlıkta kalan bazı hususların aydınlatılması içinse 17. yy.'da İstanbul'a gelmiş Avrupalı seyyah ve bürokratların seyahat notları, hatıratları ve çeşitli mektuplarını incelemek elzemdir. Zira o, döneminde benzerine pek rastlanmayacak şekilde Avrupalılarla çok yakın ilişkiler geliştirmiştir. Eserlerinde Batılı kaynakları kullanan ilk Osmanlı müelliflerinden olan Hezârfen, yabancı milletlerin tarihleri, dilleri ve kültürlerine merak duyan bir aydındır. Hezârfen ile Marsigli gibi isimlerin arasındaki bilgi alış-verişi, Tanzimat'tan çok önce, daha 17. yy.'da Doğu ile Batı arasındaki etkileşimin dikkat çekici bir göstergesidir. Bu etkileşimse, günümüzdeki yaygın algının tersine, yalnızca Batıdan Doğuya doğru değil, çift taraflıdır.

Hezârfen'in ilim sahasında, çağdaşı bazı isimler kadar temâyüz edemeyişinin bir sebebi, eserlerinin yeterli özgünlüğü genellikle yakalayamaması olabilir. Pek çok yönden tipik bir Kâtip Çelebi takipçisi olarak nitelendirebileceğimiz müellif, Kâtip Çelebi, Gelibolulu Mustafa Âlî gibi isimlerin eserlerinden çokça yararlanmış, bu eserlerden kesitleri kendi eserlerine dâhil etmekte mahzur görmemiştir. O, bu yönüyle daha ziyade derlemeci/

ansiklopedist karakterde bir müellif sayılabilir. Bu durum, Hezârfen'in müellefâtının özgünlüğünü etkilemiş olsa da, eserlerinin kıymetsiz olduğu manasına gelmemektedir.

Hezârfen'in *Enîsü'l-Ârifîn* adlı eseri, ilk bâbında Ali Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme*'sinin özetlendiği bir siyaset ve ahlâk kitabıdır. Eseri *Câmi'u'l-Hikâyât* ise genellikle *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini derleyen bir hikâye mecmuasıdır. Tezimizin birinci bölümünde Hezârfen Hüseyin, Batılı kaynaklardan da yararlanılarak ayrıntılı şekilde tanıtılmış; ikinci bölümde, müellifin yukarıda bahsi geçen, *Hümâyûn-nâme* muhtasarı sayılabilecek iki eseri incelenmiş, Ali Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme*'si ile mukayese edilmiş, yazılış sebepleri, özgünlükleri, vb. ile ilgili bazı mülâhazalar aktarılmıştır. Tezimizin üçüncü ve dördüncü bölümlerinde ise ilgili eserlerin tespit edebildiğimiz nüshaları çeşitli yönlerden tanıtılmış ve Latinize edilerek iki eserin de transkripsiyonlu metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hezârfen Hüseyin, 17. yy., tarihçi, *Enîsü'l-Ârifîn*, *Câmi'u'l-Hikâyât*, hikâye, hikâye anlatıcılığı, kısa hikâye, çerçeve hikaye, hayvan hikâyeleri, *Hümâyûn-nâme*, muhtasar, mecmuatü'l-hikâyât, siyâset-nâme, nasihat-nâme.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy (PhD)

**Hezarfen Hüseyin Efendi and His Method of Storytelling Depending on His
Works Enis al-Arifin and Cami al-Hikayat**

Hatice Kübra TEKDEMİR

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Islamic History and Arts

Islamic History and Arts Program

Hezarfen Hüseyin, one of the significant intellectuals of the 17th century, is a prolific author who stands out with his historiography and statesmanship. As it can be understood from his nickname “Hezarfen” (polymath), he produced works in various fields of science. Despite playing an important role in the intellectual life of his era, neither the author himself nor his works are sufficiently known. It is essential to examine the travel notes, memoirs and various letters of European travelers and bureaucrats who came to Istanbul in the 17th century in order to shed light on some obscure aspects of his life. Because he developed very close relations with the Europeans in a way that was not uncommon in his time. Hezarfen, as one of the first Ottoman authors to use Western sources in his works, was interested in the histories, languages and cultures of foreign nations. The exchange of information between Hezarfen and Europeans such as Marsigli is a noteworthy indicator of the interaction between East and West in the 17th century, long before the Tanzimat. Contrary to today’s common perception, this interaction is not only from West to East, but reciprocal.

One reason why Hezarfen could not stand out as much as some of his contemporaries in the field of science may be that his works generally did not have sufficient originality. The author, who can be described as a typical Katip Çelebi follower in many ways, benefited greatly from the works of names such as Katip Çelebi, Gelibolulu Mustafa Ali, and incorporated sections from these

works into his own works. In this respect, he can be considered as an author with a compiler/ encyclopedist character. Although this affected the originality of Hezarfen's texts, it does not mean that his works are academically worthless.

Hezârfen's literary work *Enis al-Arifin* is a politics and ethics book which summarizes Ali Çelebi's *Hümayunname* in its first chapter. On the other hand, his work *Cami al-Hikayat*, is a story anthology that mainly compiles *Hümayunname* stories. In the first part of our thesis, Hezarfen Hüseyin is introduced in detail by examining Western sources along with Turkish biographic and bibliographic sources. In the second part of our thesis, the above-mentioned two works of the author, which can be considered as the summary of *Hümayunname*, are examined, they are compared with Ali Çelebi's *Hümayunname*, and our considerations about the literary works are given. In the third and fourth chapters of our thesis, the manuscripts of the related works that we used are introduced from various aspects. Also, Latinized and the transcribed texts of both literary works are included.

Keywords: Hezarfen Hüseyin, 17th century, historian, Enis al-Arifin, Cami al-Hikayat, story, storytelling, short story, narrative story, frame story, fables, Humayunnameh, concise books, story compilation books, books on ethics and politics.

**HEZÂRFEN HÜSEYİN EFENDİ VE ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN İLE CÂMÎ'U'L-
HİKÂYÂT ADLI ESERLERİ EKSENİNDE HİKÂYECİLİĞİ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

**BİRİNCİ BÖLÜM
HEZÂRFEN HÜSEYİN EFENDİ**

1.1. HAYATI	12
1.1.1. Doğumu	12
1.1.2. Lakabı, Nisbesi ve Künyesi	13
1.1.3. Tahsîli ve İlmî Yetkinliği	15
1.1.4. İçinde Bulunduğu Siyâsî Çevre ve Devlet Hizmeti	23
1.1.5. Batılılarla Temasları ve Batılıların Gözünden Hezârfen	29
1.1.6. Vefâtı	46
1.2. ESERLERİ	47
1.2.1. Tenkîhü't-Tevârîhi'l-Mülûk	47
1.2.2. Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîni Âl-i Osmân	48
1.2.3. Telhîsü'l-Beyân fî Tahlîsi'l-Büldân	48
1.2.4. Takvîmü't-Tevârîh Zeyli	49
1.2.5. Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfi'a li'r-Rûhânî ve't-Tabîb	49
1.2.6. Lisânü'l-Etîbbâ fî Lügati'l-Edviye	49
	viii

1.2.9. Mehâsinü'l-Kelâm ve'l-Hikem fî Şerhi İsmillâhi'l-A'zam	50
1.2.10. Şerhu'l-Lem'ati'n-Nûrâniyye fî'l-Evrâdi'r-Rabbâniyye	50
1.2.11. Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn	50
1.2.12. Câmi'ü'l-Hikâyâtî'l-Hikemiyye ve Letâ'ifü'r-Rivâyâtî'l-İşrâkiyye	51
1.2.13. Terceme-i Lügat-ı Hindî	51

İKİNCİ BÖLÜM

ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ'S-SÂLİKÎN İLE CÂMÎ'U'L-HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE'NİN İNCELENMESİ VE DAYANDIKLARI TEMEL ESERE İLİŞKİN BAZI MÜLÂHAZALAR

2.1. ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ'S-SÂLİKÎN İLE CÂMÎ'U'L-HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE'NİN MUHTEVÂSI	52
2.1.1. Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn'in Muhtevâsı	52
2.1.2. Câmi'ü'l-Hikâyât-ı Hikemiyye'nin Muhtevâsı	87
2.2. ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ'S-SÂLİKÎN İLE CÂMÎ'U'L-HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE'NİN KAYNAĞI OLARAK HÜMÂYÛN-NÂME, TARİHÎ ARKA PLÂNI VE MUHTASARLARI	106
2.3. ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ'S-SÂLİKÎN İLE CÂMÎ'U'L-HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE'NİN HÜMÂYÛN-NÂME İLE MUKÂYESESİ	111
2.4. ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ'S-SÂLİKÎN İLE CÂMÎ'U'L-HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE'NİN ÖZGÜNLÜĞÜNÜN TARTIŞILMASI	128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ'S-SÂLİKÎN İLE CÂMÎ'U'L-HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE'NİN NÜSHALARINA DÂİR BAZI DEĞERLENDİRMELER VE TRANSKRİPSİYONLU METİNLERİ

3.1. KULLANILAN NÜSHALARIN TESPİTİNE DAİR	137
3.2. KULLANILAN NÜSHALARIN FİZİKÎ ÖZELLİKLERİ	138
3.3. METİN KURULUMUNDA TAKİP EDİLEN USUL VE ESASLAR	141

3.4. ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ'S-SÂLİKÎN İLE CÂMÎ'U'L-HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE'NİN TRANSKRİPSİYONLU METİNLERİ	145
3.4.1. <i>Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn</i> 'in Transkripsiyonlu Metni	145
3.4.2. <i>Câmi'u'l-Hikâyât-ı Hikemiyye</i> 'nin Transkripsiyonlu Metni	420
SONUÇ	536
KAYNAKÇA	540
EKLER	

KISALTMALAR

a.s.	aleyhi's-selâm
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazret-i
m.	miladî
M.Ö.	Milattan önce
nr.	numara
s.	sayfa
ss.	sayfa sayısı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
v.	vefatı
vb.	ve benzeri
vr.	varak
Yay.	Yayınları/ Yayıncılık/ Yayınevi
yy.	yüzyıl

GİRİŞ

Hikâye, Arapça bir kelime olup en basit manasıyla vak‘a demektir.¹ Bir sözü ve haberi nakl ve rivâyet eylemek, bir nesneye benzemek, bir kimseyi fiilen yahut kavlen taklit etmek, bir kimseden bir söz nakletmek manalarında kullanılan kelime; anlatı, benzetme, tarih, destan, kıssa, masal, latîfe, fıkra, hurâfe, roman, siyer, menkıbe, maktel, vb. birbirinden farklı muhtevalara sahip fakat umumiyetle olaya (vak‘a) dayalı anlatım unsurlarını da karşılamaktadır.² “Hikâye” kelimesinin, başlangıçta Arap edebiyatında ve hadislerde, bir olayın anlatımından ziyade, “taklit etmek” manasında kullanıldığı ayrıca belirtilmiştir.³ Türkçede daha sonra ortaya çıkan “öykü” kelimesi ise, “hikâye” teriminin “taklit etmek” manasına karşılık gelen “öykünmek”ten türetilmiştir. Hikâye, Arap edebiyatında, kıssa-kasas, mesel-emsâl, nadire-nevâdir, semer-esmâr, ustûre-esâtîr, haber-ahbâr, vb. adlar altında muhtelif şekillerde eskilere kadar uzanan bir anlatım tarzı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴ Farsça dâstân, efsâne, sergüzeşt (daha çok sergüzeşt-nâme şeklinde) terimleri de öteden beri Türkçe metinlerde hikâye karşılığında kullanılmıştır.⁵ Hikâyenin, Doğu ve Batı toplumlarında benzer bir gelişim süreci gösterdiği söylenebilir. Batı hikâye geleneğine, başlangıçta Yunan destanları, Tevrat ve İncil’deki kıssalar kaynaklık etmişken; benzer şekilde, Doğu hikâye geleneği üzerinde de Hind ve Câhiliye devri Arap rivâyetleri ile nihâyetinde Kur’ân-ı Kerîm kıssaları etkili olmuştur. Bazı kimselerce, hikâyenin modern bir tür olup, ilk örneklerinin 18. yy.’da görüldüğü, 19. yy.’da ise roman türünden ayrılarak İngilizcedeki “short story” ifadesinin karşılığı olarak (Fransızca=nouvelle, Almanca=kurzgeschichte) ortaya çıktığı söylenmiştir.⁶ Buna bağlamda, hikâyenin, edebî bir tür olarak sınırları da bazı araştırmacılarla sorgulanmış; destan, masal, fıkra, menkıbe, vb. metinlerin modern manadaki hikâye

¹ Fevziye Abdullah Tansel, “Hikâye”, **Türk Ansiklopedisi**, Millî Eğitim Basımevi, Cilt: 19, 1971, Ankara, s. 231.

² Yazarlar Kurulu, “Hikâye”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Dergâh Yay., Cilt: 4, İstanbul, 1981, s. 225.

³ D. B. McDonald, “Hikâye”, **İslâm Ansiklopedisi**, Millî Eğitim Basımevi, Cilt: 5, İstanbul, 1964, s. 477.

⁴ Bkz. Hüseyin Yazıcı, “Hikâye”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt:17, İstanbul, 1998, ss. 479-480.

⁵ Bkz. Şerife Yağcı, “Klasik Türk Edebiyatı Geleneğinde Hikaye”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 141, İstanbul, Aralık 2002, s. 149.

⁶ Yazıcı, s. 480.

türü ile karıştırılmaması ve bu tür altında incelenmemesi gerektiği belirtilmiştir.⁷ Öte yandan, modern hikâye öncesinde, sözlü ve yazılı edebiyat geleneğine sahip tüm kültürlerde doğal olarak hikâye geleneği mevcuttur. Zira tahkiye yoluyla paylaşımda bulunmak, sosyal bir varlık olan insanın tabiatının bir gereğidir. Nitekim Mustafa Nihat Özön, eski edebiyatımızda öteden beri mevcut olan hikâyenin, Tanzimat’tan sonra Batı tesirleri ile oluşan hikâye içerisinde de bazı karakterleri ile var olmaya devam ettiğini ifade etmiştir.⁸ Modern dönemde çeşitli yönlerden dönüşümlere uğradığı kabul edilebilecekse de, hikâyenin gelenekten koparılmak suretiyle, Batı menşe’li bir tür olup, adeta yoktan var olduğunu iddia etmek pek çok yönden sağlıklı olmayıp, bu görüşe karşı Batı dünyasında da bazı itirazlar dile getirilmiştir.⁹ Hikâyenin, bir edebî tür olarak, adlandırılması, tanımı, kapsamı, menşe’i, uzunluğu, manzûm/ mensûr oluşu, vb. konularda muhtelif görüşler serdedilmiş olmakla beraber, biz burada, hikâye terimini, geniş anlamıyla, destan, masal, menkıbe, efsane, gazavat-nâme, halk hikâyesi, makâme, fıkra, anekdot, hayvan hikâyesi, fabl, kıssa, latîfe, nekre, kısa hikâye, uzun hikâye, vb. edebî türleri içerisine alan genel bir edebiyat terimi olarak, tahkiyeli ifade¹⁰ ile kaleme alınmış metinler için kullanıyoruz.

Estetik unsurlar barındıran bir yazın ürünü olmakla beraber hikâyeler -bilhassa halk hikâyeleri-, kültür tarihimizde de çok önemli fonksiyonlara sahiptir. Hikâyeler, yazılı ve sözlü gelenek içerisinde, halkın ortak bir tarih bilincine sahip olması, dinî duygularını pekiştirmesi, millî birlik ve beraberliği tesis etmesi, vb. pek çok yarara hizmet etmiştir. 11-13. yy.’larda Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması, 14. yy.’da Rumeli’de yeni fetihlerin başlaması ile birlikte, millî ruh ve heyecanı besleyen dinî-destânî hikâyeler coğrafyamızda yer bulmuş¹¹ ve zaman içinde yaygınlaşmıştır. Örneğin, Anadolu coğrafyasında Hz. Ali etrafında şekillenen hikâyelere çokça önem verilmiştir. Çoğunlukla destân, efsâne, masal gibi anlatılardan da beslenen cenk-nâme metinlerinde, Hz. Ali, atı Döldül’e binip, kılıcı Zülfikâr ile şeytan, dev, cadı, ejderha gibi tabiatüstü varlıklarla savaşı. Din ve kahramanlık duygularını pekiştiren, halka

⁷ Bkz. M. Kayahan Özgül, “Hikâyenin Romanı”, **Hece Dergisi**, Sayı: 46/ 47 Türk Öykücülüğü Özel Sayısı, 2. baskı, Ekim 2000, s. 33.

⁸ Bkz. Mustafa Nihat Özön, **Türkçede Roman**, İletişim Yay., 2. baskı, İstanbul, 1985, s. 39.

⁹ Bkz. Yağcı, ss. 149-150.

¹⁰ Necati Tonga, “Hikâyeye Terminolojik Bir Yaklaşım”, **Turkish Studies**, Cilt: 3, Sayı: 1 (Dede Korkut Dosyası), İstanbul, 2008, s. 372.

¹¹ Hasibe Mazioğlu, “Divan Edebiyatında Hikâye”, **Eski Türk Edebiyatı Makaleleri**, TDK Yay., 2. baskı, Ankara, 2014, s. 535.

gaza ve cihad ruhu aşıl原因 Hz. Ali cenk-nâmelerini meclislerde çeşitli vesilelerle okumak zamanla bir âdet hâline gelmiştir. Aynı şekilde, bir mecliste Battal Gazi'ye dair hikâyeler okunur, Battal Gazi tek başına Bizans'ı dize getirirken, hikâyeyi dinleyen insanlar da manen onunla birlikte mücadelelere katılır, aynı acıyı ve sevinci tadarlardı. Öyle ki, halk arasında cenk kitabı okumak yerine “gâvur kırmak” tabiri kullanılırdı.¹² Hz. Ali'nin Savaşları, Battal-nâmeler, Hamza-nâmeler, manzûm ve mensûr İskender-nâmeler, Ebû Müslim Horosanî hikayeleri, vb. dinî-destanî kahramanlık hikâyelerinin edebiyatımızda önemli yer tuttuğu gibi, Leyla ve Mecnun, Yusuf ile Züleyha, Kerem ile Aslı, Gül ile Sitemkâr, vb. halk hikâyeleri ve mesnevîler de halkın estetik duygularını beslemiştir.

Hikâye, ayrıca bir eğitim metodu olarak da kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de aktarılan geçmiş kavimlere ve peygamberlere dair kıssalar, muhatabı düşündürüp ibret almaya sevk eden, bu yolla doğru ve yanlış birbirinden temyîz ettirip belirli dinî ve ahlakî ilkeleri belletmeye çalışan tahkiyeli ifadelerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu tahkiyeli ifadeler çoğunlukla “Düşünmez misiniz?”, “Akletmez misiniz?”, “Öğüt almaz mısınız?”, “Düşünen bir topluluk için bunda deliller vardır”, “Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alır”, vb. manada ibarelerle desteklenirler. Kur'ân-ı Kerîm kıssaları, daha sonraları bazı dış kaynaklarla da genişletilmiş, İsrâiliyyât şeklinde adlandırılan Yahudi ve Hristiyan kutsal metinleriyle Yahudi dinî literatüründen istifade edilmiş, önceleri tefsirlerde yer almış bu anlatılar, daha sonra kısas-ı Enbiyâ kitaplarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹³ Örneğin Rabgûzî'nin *Kıyasu'l-Enbiyâ*'sı ile Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*'sı bu sahada şöhret bulmuş eserlerdendir. Kur'ân-ı Kerîm'in yanı sıra hadîs-i şerîfler de, geçmiş kavimlerin, peygamberlerin ve sahabenin hayatları hakkında rivâyetler aktaran tahkiyeli naslardır. Siyer-i Nebîler, mi'râc-nâmeler, mevlidler, mu'cizât-ı Nebîler, gazavât-ı Nebîler de halk arasında çeşitli vesilelerle okunan ve halkın muhayyilesinde ortak bir Peygamber algısı oluşturan, insanlara Hz. Peygamber sevgisi aşılayıp dinî duyguları pekiştiren tahkiyeli eserlerdir.

¹² Bkz. Rugeş Demir, “Hz. Ali Cenknâmelerinden “Yemâme Cengi”nin Yeni Bir Nüshası”, **İslâm Medeniyeti Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 47, 2021, s. 52; Doğan Kaya, **Noksanî'nin Kan Kalesi Cengi**, Vilâyet Kitabevi, Sivas, 2009, s. V.

¹³ Bkz. M. Süreyya Şahin, “Kıyas-ı Enbiyâ”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 25, Ankara, 2022, ss. 494-495.

Hikâyenin insanları eğitmede bir araç olarak kullanıldığını ifade ederken, burada, tarih kitaplarından da bahsetmek gerekir. Zira tarihi, hikâyeden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Öteden beri tarih ile hikâye arasında ilişki kurulmuştur. Eski metinlerde “tarih” kelimesi, pek çok yerde “hikâye” manasında kullanılmaktadır. Söz gelimi, *Târîh-i Âzâd-bâht*, Âzâd-bâht tarihi değil, Âzâd-bâht hikâyesi anlamına gelmektedir.¹⁴ Batı dillerine bakıldığında da, tarih ile hikâye arasında aynı bağının kurulduğunu görmek mümkündür. Örneğin, İngilizcede (hi)story, Fransızcada (hi)storie kelimelerinin aynı zamanda hikâye manasında kullanıldığı bilinmektedir.¹⁵ Geçmiş hadiseleri nakleden tarih kitapları pek çok tarihî hikâye ile doludur. Örneğin, Taberî’nin Hz. Adem’den başlayarak peygamberlerin hayatları ve dönemlerindeki olaylardan, çeşitli hükümdarlardan ve siyasî-askerî faaliyetlerinden, sahabîlerden, Ka’be’nin inşası gibi hadiselerden, vb. çok çeşitli konulardan bahseden *Tarîhü’r-Rusûl* ve *’l-Mülûk* (*Tarîhü’l-Ümem* ve *’l-Mülûk*) adlı eseri¹⁶ ile Râvendî’nin Selçuklu tarihini konu edinen *Râhatü’s-Sudûr* ve *Âyetü’s-Sürûr* adlı eserinde pek çok hikâye ve tarihî rivayete rastlamak mümkündür. İsmi anmadığımız nice tarih kitabı, bu türden hikâye ve rivayetlerle doludur. Fetih-nâmeler, sûr-nâmeler, gazavât-nâmler gibi belirli bir tarihî hadiseyi açıklayan eserler de umumî tarih kitaplarına benzer şekilde çeşitli rivâyetlerle bezeli tahkiyeli eserlerdir. Tarih müellifleri, eserlerinde geçmişte vuku bulmuş bir olayı, bir şahsı veya dönemini anlatırken, bu anlatılarını hikâyeler nakletmek suretiyle zenginleştirmişlerdir. Bu eserlerde hikâyeler, merak uyandırıp okuyucuyu metnin içine çeken, böylece öğrenimi kolaylaştıran öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı medreselerinde de talebelerin öğrenimini destekleyen çeşitli argümanlar kullanılmıştır. Söz gelimi, medreselerde ezberi kolaylaştırmak için şiirin bir âlet olarak kullanıldığını bilmekteyiz. Örneğin, başlangıç seviyesindeki medrese talebesinin Arapça kelimeleri ezberlemesini kolaylaştırmak maksadıyla *Lugat-i Yûsuf*

¹⁴ Bkz. Yağcı, s. 149.

¹⁵ Bkz., Yazıcı, s. 480.

¹⁶ *Taberî Tarihi* konuları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 40, İstanbul, 2011, s. 92. *Taberî Tarihi*’nde yer alan anlatılara örnek olarak, eserin ünlü İran hükümdarı İsfendiyâr-ı Mâhî hakkındaki çeşitli nakilleri için bkz. Tuncay Bülbül, “Klasik Türk Edebiyatı Geleneğinde Mensur Hikâyelerin Yaratımı ve Aktarımı Üzerine”, **I. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu (TÜKAS 2014) Bildirileri**, Nevşehir, 2015, s. 345.

adında manzûm bir sözlük kaleme alınmıştır.¹⁷ Bu noktada, şiir gibi hikâyenin de benzer şekilde, medrese talebesinin öğrenimi destekleyen enstrümanlardan biri olduğunu ifade etmek yanlış sayılmayacaktır. Zira çeşitli medrese müfredatlarında İslâm dini tarihi, peygamberler tarihi, Umumî Osmanlı tarihi, sîret, delâil, hasâis, gazavât kitaplarına yer verilmiştir.¹⁸ Osmanlı'nın son döneminde gerçekleştirilen medrese ıslahatlarında, Tarih-i İslâm, Mufasssal Tarih-i Osmanî ve Umumî, Siyer, İnşâ ve Edebiyat-ı Türkiyye, Kasîde-i Bür'e, vb. dersler medrese müfredatlarında göze çarpar.¹⁹ Bilhassa medreselerin son dönemlerinde yoğunlaşan İslâm tarihi derslerinde, Halebî'nin *Sîretü'l-Halebiyye*'si, Suyûtî'nin *Târîhu'l-Hulefâ*'sı, Şebencî'nin *Nûru'l-Ebsâr fî Menâkıb-ı Âl-i Beyti'n-Nebiyyi'l-Muhtâr*'ı gibi çok çeşitli kitaplar okutulmaya başlanmış, bu kitaplarda Hz. Peygamber'in gazveleri, seriyyeleri, çocukları, zevceleri, hasâisi, mucizeleri; hulefâ-i râşidînin hayatları, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin başta olmak üzere on iki imamın menkıbeleri, vb. konularda rivayetler ve hikâyeler aktarılmıştır.²⁰ Medreselerde okutulan bu kitaplarda yer alan bu hikâyeler, nakiller, rivâyetler talebenin derse intibakını sağlayan önemli unsurlardandır. Öte yandan, medrese öğrencilerine okutulan bazı tefsir, hadis, kelim, vb. İslâmî ilimlere dair kitaplarda da çeşitli peygamberlerin kıssaları ile Hz. Peygamber'in ve sahabenin hayatına ışık tutan bazı rivayetler işlenmiştir. Yukarıda ifade edilen konularda kaleme alınmış bazı kitapların, medrese talebesine ezberletildiği ayrıca bilinmektedir. Yazılı ve sözlü gelenekte “nakil” ve “tekrar” yoluyla varlığını devam ettiren hikâyeler, Osmanlı medreselerindeki eğitim sisteminin karakterine de bu özellikleriyle uygun düşmektedirler. Zira Osmanlı medreselerinde, nakil, tekrar, müzakere, mütalaa ve ezber, eğitimde tatbik edilen başat uygulamalardır. Modern dönemlerde bu

¹⁷ Bkz. Betül Can, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar”, **Turkish Studies**, Cilt: 12, Sayı: 34, Ankara, 2017, s. 496.

¹⁸ Teklif edilen örnek bir medrese müfredatı için bkz. İhsan Ezherli, “Osmanlı Medreseleri ve Eğitim Metodları”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 70-71, Mart-Nisan 1968, s. 67. Osmanlı medreselerinde İslâm tarihi üzerine okutulan bazı temel kitaplar ve müellifleri için ayrıca bkz. İlyas Uçar, “Osmanlı Medreselerinde İslam Tarihi Eğitimi ve Okutulan Ders Kitap Örnekleri”, **Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Ankara, Aralık 2016, ss. 640-641.

¹⁹ Mustafa Öcal, “Osmanlı Devletinin Son Döneminde Gerçekleştirilen Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler**, (Ed. Fikret Gedikli), Cilt: 1, Muş, Temmuz 2013, (Medrese Geleneği), ss. 92-93.

²⁰ Bkz. Mithat Eser, “Doğu Medreselerinde İslam Tarihi ve Siyer Eğitimi”, **Medrese Geleneği**, (Ed. Fikret Gedikli), Cilt: 2, ss. 713-720.

uygulamalar, ezberci sistemin teşvik edildiği²¹, akli ilimlerin geri plâna itilip nakli ilimlerin öne çıkarıldığı²², şerh ve haşiye sisteminin verimsizliğe yol açtığı²³, vb. argümanlar öne sürülerek eleştirilmektedir. Her ne kadar, Osmanlı medrese eğitim sisteminin, elbette ki çeşitli yönlerden kusurlarının bulunduğu; dolayısıyla mükemmel olmadığı iddia edilebilecekse de, biz bugün modern eğitim sistemi ile mukayese edilerek eleştirilen medreselerdeki tadrîs faaliyetlerine dair pek çok uygulamanın çeşitli faydaları bulunduğunu düşünmekteyiz. Örneğin, medreselerde muhtelif ilimlere dair ezberletilen medhal niteliğindeki kitaplar, talebenin zihninde, kendisine her alanda yol gösterici bir şablon oluşturması bakımından bizce kıymetlidir. Ezber, her zaman akıl yürütme tekniklerini körelten bir metod olmak durumunda değildir; talebe, başlangıçta, zihninde bulunan kitapların sunduğu şablonlar üzerinden hareket edip, daha sonra ezberlediği materyallerden şahsî çıkarımlarda bulunarak bambaşka açılımlar geliştirebilir. Medreselerde okutulan muhtelif ilimlere dair kitaplarda yer alan hikâyeler de, defâatle tekrar edilip anonimleşmiş anlatılar veya sıhhatinden emin olunmayan rivâyetler dahi olsalar, öğrenimi kolaylaştırmaları, akılda kalıcılıkları, dikkat çekici olmaları, tarihî veriler sunmaları, talebenin muhayyilesini canlı ve taze tutmaları, vb. sebeplerle pek çok açıdan faydalıdır.

Hikâyeler, konuları, kaynakları, dil ve ifade özellikleri, şekli ve yapısal özellikleri, vb. vechelerden pek çok tasnife tabi tutulmuştur.²⁴ Örneğin, Muhsin Kalkışım, eski Türk edebiyatındaki tahkiyeli metinleri altı gruba ayırmıştır. Bunlar, Kelile ve Dimne tercümeleri, Kırk Vezir Hikâyeleri gibi klasik mensûr eserler; Leyla ve Mecnûn, Yusuf ile Züleyha gibi mesnevîler; Hamza-nâme, Manas Destanı gibi destanî hikâyeler; Tahir ile Zühre, Âşık Garîb gibi halk hikâyeleri; Selçuk-nâme, gazavât-nâme gibi destanî tarihler ve siyer, kısas-ı enbiyâ gibi İslâm tarihi eserleridir.²⁵ Bu tasnif, her ne kadar bazı eser gruplarını dışarıda bırakıyor olsa da, yukarıda hikâyelerin işlevlerinden bahsederken şu ana dek örneklendirdiğimiz eserler, daha

²¹ Bkz. Halil Kayıkcı, “Skolastik Eğitim Kısacasında Medreseler”, **Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler**, (Ed. İsmail Narin), Cilt: 1, Bingöl Üniversitesi Yay., Bingöl, Ağustos 2013, s. 187.

²² Bkz. Yaşar Sarıkaya, “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul, 1999, s. 24.

²³ Bkz. Mustafa Aydın, “Medreseye Yönelik Modern Eğitim Merkezli Eleştirilerin Bir Kritiği”, **Medrese Geleneği**, (Ed. Fikret Gedikli), Cilt: 1, s. 450.

²⁴ Hikâyelere dair bazı önemli tasniflerin derli toplu sunulduğu bir makale için bkz. Yağcı, ss. 147-160.

²⁵ Muhsin Kalkışım, **Fuzûlî’nin Leylâ vü Mecnûn Hikâyesi -Tahkiye Unsurları-**, Derya Kitabevi, Adana, 1998, s. 11; Yağcı, ss. 155-156.

ziyade Kalkışım'ın tasnifindeki son beş madde altında ele alınabilir. Tezimizde inceleyeceğimiz Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn*'inin ise -eserin en hacimli kısmını meydana getiren ilk bâbı, bir Kelîle ve Dimne tercümesi olan Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme*'sinin muhtasarı olduğundan- Kalkışım'ın tasnifindeki ilk madde (klâsik mensûr eserler) altında ele alınabileceği düşünülebilir. Öte yandan, eserde yer yer manzûm parçalar bulunduğu, ayrıca eserin ikinci ve üçüncü bâblarında birtakım siyasî meseleler ve nasihatler ile halifeler, sufiler, ünlü hükümdarlar ve vezirlere dair Arap ve Fars edebiyatında rastlanan anonimleşmiş bazı diğer hikâyelere yer verildiğinden, *Enîsü'l-Ârifîn*'in, Kalkışım'ın tasnifindeki ilk madde ile tam olarak uyumlu olmadığı anlaşılmaktadır. Üç bâbdan oluşan eserin bütünü düşünüşümüzde, *Enîsü'l-Ârifîn*'in, içerisinde Kelîle ve Dimne hikâyelerinin yer aldığı bir siyâset-nâme ve/ veya pend-nâme türünde bir ahlâk kitabı olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır. Nitekim, Âgâh Sırrı Levend de ahlâk kitaplarını on iki başlık altında tasnif ettiği yazısında, siyâset-nâmeler, nasîhat-nâmeler (pend-nâmeler) ile Kelîle ve Dimne çevirilerini de birer başlık olarak ele almıştır.²⁶ Hikâyeleri şekil bakımından sınıflandırırken, bazı araştırmacılar, “müstakil büyük hikâye”, “çerçeve hikâye” gibi ayrımlara gitmişlerdir.²⁷ Çerçeve hikâye, genellikle içerisinde başka hikâyeler barındıran büyük hikâyeler için kullanılan bir terimdir. Kelîle ve Dimne hikâyeleri, Binbir Gece Masalları, Kırk Vezir hikâyeleri, esâsen bir çerçeve kurgu içerisinde pek çok hikâyenin yer aldığı katmanlı metinlerdir. Konu ile ilgili farklı terminolojiler geliştirilmiş olmakla birlikte, çerçeve hikâyeleri, müstakil büyük hikâyeleri, hikâye karakteri gösteren mesnevileri “büyük hikâye”; çeşitli hikâye mecmuaları ve külliyyatları içinde sıralanan hikâyeleri ise “küçük hikâye” şeklinde adlandırmak makul görülmüştür.²⁸ *Enîsü'l-Ârifîn*'in ilk bâbındaki *Hümâyûn-nâme*'den ihtisâr edilmiş Kelîle ve Dimne hikâyelerine bakıldığında ise, birkaçı dışında, *Hümâyûn-nâme*'de yer alan pek çok çerçeve hikâyenin, kendisinden önceki ve sonraki hikâyelerle bağıntısının koparılarak, müstakil birer büyük hikâye görünümünde esere alındığını müşahade ederiz. Öte yandan, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin tezimizde inceleyeceğimiz bir diğer

²⁶ Bkz. Âgâh Sırrı Levend, “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Cilt: 27, Sayı: 108, TTK Basımevi, Ankara, 1963, ss. 96-97.

²⁷ Bkz. Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*, MEB Yay., İstanbul, 1998, s. 8.

²⁸ Bkz. Yağcı, s. 152.

eseri *Câmi 'u'l-Hikâyât-ı Hikemiyye* ise çoğunluğu *Hümâyûn-nâme*'den alınmış küçük hikâyelerin sıralandığı bir hikâye mecmuası niteliğindedir. Hezârfen, birkaç istisna hikâye dışında, *Hümâyûn-nâme*'nin büyük hikâyelerini *Enîsü'l-Ârifîn*'de, küçük hikâyelerini ise *Câmi 'u'l-Hikâyât*'ta toplamış gibidir.

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin her iki eserinde de bazı başka hikâyelere yer verilmiş olmakla birlikte, gerek *Enîsü'l-Ârifîn*'in, gerekse *Câmi 'u'l-Hikâyât*'ın içerdiği hikâyelerin çoğu Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme*'sinden ihtisâr edilmiştir. Hezârfen Hüseyin Efendi, *Hümâyûn-nâme* lafızları üzerinde birtakım tasarruflarda bulunmuşsa da, söz konusu eserlerinde Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin kitabını lafzen ihtisâr etmiştir. *Enîsü'l-Ârifîn*'in ikinci bâbında yer alan bazı kesitlerin ise Hezârfen'in bir başka eseri olan *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*'dan alındığı anlaşılmaktadır. Bu gibi durumlar, -Hezârfen Hüseyin Efendi her ne kadar kaynağını gizlememiş olsa da- Batı menşeli modern akademik dünyada intihal olarak değerlendirilebilmektedir. Örneğin R. M. Howard, bazı kelimelerin silinmesi, cümlelerdeki gramer unsurlarının farklılaştırılması ve bir kelimenin eş anlamlı başka bir kelime ile değiştirilmesi yoluyla bir metnin kopya edilmesinin modern Batı akademisinde yasaklanmış olan intihal eylemine işaret ettiğini söyler.²⁹ Bir müellifin daha önce yayınlamış olduğu fikirlerini, geçmişte yazdığı eserine gönderme yapmaksızın, tamamen veya kısmen başka bir eserinde yeniden yayınlaması durumu ise modern Batı akademisinde “self-plagiarism” (kendinden intihal) terimiyle ifade edilmektedir.³⁰ Ne var ki, günümüz modern Batı akademisinin tavrıyla, klâsik dönemde Doğuda kalem alınmış bir metni değerlendirip kesin yargılara varmak sağlıklı sonuçlar doğurmayacaktır. Zira, daha önce kıymeti teslim edilmiş eserler, geleneğimizde bir amaca matuf olarak, muhtasar, şerh, hâşiye, ta‘lîk, vb. formlarda tekrar tekrar kaleme alınmışlardır. Bu nitelikteki eserleri, hiçbir orijinalitesi bulunmayan kıymetsiz çalışmalar olarak değerlendirmek yanlış olacaktır.³¹ Burada, esas dikkat edilmesi gereken nokta, ana eserden üretilmiş olan ikincil/ ardıl eserin

²⁹ Bkz. Rebecca Moore Howard, **Standing in the Shadow of Giants: Plagiarists, Authors, Collaborators**, Ablex Publishing, Stamford, Connecticut, 1999, s. XVII.

³⁰ Bkz. Miguel Roig, “Plagiarism and self-plagiarism: What every author should know”, **Biochemia Medica**, Cilt: 20, Sayı: 3, Ekim 2010, s. 297.

³¹ Bu nitelikteki eserlerin kıymeti üzerine bir değerlendirme için bkz. İsmail Kara, “Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 28, İstanbul, 2010, ss. 1-67.

niteliği ve hangi amaç için kaleme alınmış olduğudur. Hezârfen Hüseyin Efendi, sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya sunduğu siyaset-nâme ve nasihat-nâme türündeki eseri *Enîsü'l-Ârifîn*'de, döneminde muhalefet ettiği pek çok hususu, hikâyeler -bilhassa hayvan hikâyeleri- yoluyla yöneticilere dile getirmek istemiştir. *Enîsü'l-Ârifîn*'in birinci bâbında *Hümâyûn-nâme*'de yer alan Kelîle ve Dimne hikâyelerini özetleyen Hezârfen, naklettiği bu hikâyelerin verdikleri mesajı dayanak noktası olarak alıp, daha sonra eserin ikinci ve üçüncü bâblarında sadrazam ve padişaha yönelik uyarı ve nasihatlerde bulunur. O, *Câmi'u'l-Hikâyât*'ta da ifade ettiği üzere, o güne dek tüm rivayet ve haberlerin toplanıp yazıya döküldüğünü ve daha önce duyulmamış ve anlatılmamış bir hikâyeye bulmanın neredeyse imkansız olduğunu belirtmiş³², bu sebeple amacına en iyi şekilde hizmet eden *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini kullanmakta mahzûr görmemiştir. Nitekim Batılılar tarafından “Fürstenspiegel” şeklinde adlandırılan prenslerin ve devlet idaresine namzet genç insanların terbiye edilmeleri amacıyla yazılmış siyâset-nâme türünün tipik bir örneği sayılan *Hümâyûn-nâme*³³, bu yönüyle, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, devrinin yöneticilerine dillendirmek istediklerini ifade etmesine olanak veren mükemmel bir metindir. Hezârfen, siyaseten yanlış bulup, yöneticilere doğrudan söyleyemeyeceği hususları, *Hümâyûn-nâme*'nin hayvan hikâyelerini kullanarak anlatmayı tercih etmiştir. Zira müellifin *Hümâyûn-nâme*'nin hayvan hikâyeleri yoluyla meramını dolaylı yoldan münasip bir dille ifade etmesi daha zarif ve tehlikesiz bir yoldur.

Esasen, hayvan hikâyeleri anlatmak, eski zamanlardan beri değerler eğitiminde çokça kullanılagelmiş bir metottur. Günümüzde daha ziyade La Fontaine'in 17. yy.'da kaleme aldığı eseri ile özdeşleştirilen hayvan hikâyelerinin anlatımına dayalı fabl türü, aslında kadim Hind geleneğinde asırlar öncesinde mevcuttur.³⁴ M.Ö. 6. yy.'da yaşadığı düşünülen Ezop'un fabllarının da bu kadim Hind anlatılarından beslendiği varsayılabilir.³⁵ Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde de hayvan hikâyelerinin kullanımına

³² Bkz. Hezârfen Hüseyin, *Câmi'u'l-Hikâyât*, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi, Koşuşlar, nr. 919, vr. 1^b.

³³ Ömer Faruk Akün, “Alâeddin Ali Çelebi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt:2, İstanbul, 1989, s. 317.

³⁴ La Fontaine masallarının *Pançatanra* ile ilişkilendirilmesi hakkında bkz. Simona Cohen ve Housni Alkhateeb Shehada, “From Panchatantra to La Fontaine: Migrations of Didactic Animal Illustrations From India to the West”, *Artibus Asiae*, Cilt: 77, Sayı: 1, Ocak 2017, ss. 5-68.

³⁵ Örneğin Floransa'daki Ezop masallarına dair Gondi kabartmalarında Kelîle ve Dimne hikâyelerinin izlerini görmek mümkündür. Bkz. Linda Pellicchia, “From Aesop's Fables to the Kalila wa-Dimna:

çokça rastlanır.³⁶ Mevlâna, *Mesnevî*'deki hikâyelerden bazılarını *Kelîle ve Dimne*'den aldığını ifade etmiştir. La Fontaine'in fabllarındaki birçok konular ile birlikte hayvanların karakter ve portre tasvîrleri de için de aynı durum söz konusudur.³⁷ La Fontaine'in ise on sekiz hikâyesini *Kelîle ve Dimne*'den aldığı söylenmiştir.³⁸ Nitekim Jean de La Fontaine, fabllarının ikinci baskısının özsözünde, eserinin büyük bir bölümünü Hindli bilge Pilpay'a (Kelîle ve Dimne müellifi olduğu düşünülen Bîd-pây/ Beydebâ) borçlu olduğunu söyleyerek, ona şükranlarını sunmuştur. Araştırmalar, La Fontaine (v. 1695)'in yanı sıra, Giovanni Boccaccio (v. 1375), Giovanni Francesco Straparola (v. 1557), Geoffrey Caucher (v. 1400), Marie de France (12. yy. fabl yazarı ve şair), the Grimm kardeşler (19. yy.) ve bazı Batılı diğer yazarların eserleri ile *Kelîle ve Dimne* arasında sıkı bağlantılar bulunduğunu ortaya koymuştur. Doğuda ise Mevlânâ'nın yanı sıra, Firdevsî, Hâfız-ı Şirazî ile Molla Câmi'nin eserlerinde Kelîle ve Dimne'den alınmış birtakım motifler görmek mümkündür.³⁹ Gerek Kelîle ve Dimne, gerekse diğer eserlerde yer alan hayvan hikâyelerinde, alegorik bir anlatım içinde hayvanlar çeşitli insan tiplerini karakterize etmekte ve bu sembolik anlatımdan yararlanılarak okuyuca muhtelif mesajlar verilmektedir. Örneğin Feridüddin Attar'ın *Mantıku't-Tayr*'ı ile Necmeddin-i Razi'nin *Risâletü't-Tuyûr*'u, hayvanlar yoluyla insan-ı kâmile ulaşmak için aşılacak nefis mertebelerini ve seyr ü sülûk yolculuğunu sembollerle anlatan eserlerdendir. Bu yönüyle, hayvan hikâyelerini barındıran mevzubahis eserler, belli bir amaç doğrultusunda kaleme alınmış didaktik metinlerdir. Hezârfen Hüseyin Efendi'nin tezimizde incelemeye tabi tuttuğumuz eserlerinin de yukarıda ifade ettiğimiz gibi, bir amaca matuf olarak yazıldığını, ayrıca müellifin *Hümâyûn-nâme* metni üzerinde bulunduğu tasarrufların, Hezârfen'in hikâyeciliğini ve

Giuliano da sangallo's staircase in the Gondi Palace in Florence", **I Tatti Studies in the Italian Renaissance**, Cilt: 14-15, Firenze, 2011-2012, s. 141.

³⁶ Konu ile ilgili bir inceleme için bkz. Özgün Baykal, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Hayvan Hikâye ve Motifleri", **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı: 5, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1964, ss. 23-30.

³⁷ Bkz. Ahmet Kabaklı, "Ezelî Hikmet", **Kelîle ve Dimne** (Beydebâ'ya ait eser), Ter. Selahaddin Alpay, Bedir Yay. İstanbul, 1990, s. 8. Mevlânâ'nın Kelîle ve Dimne hikâyeleri üzerindeki tasarrufları için ayrıca bkz. Christine van Ruymbeke, "The Kalîla wa Dimna and Rûmî: 'That Was the Husk and This Is the Kernel'", **Mawlana Rumi Review**, Cilt: 4, Sayı: 1, Brill Publishing, Kasım 2018, ss. 85-105.

³⁸ Bkz. Fuat Boyacıoğlu ve Serap Erdağ, "Mevlâna Celaleddin Rumi ve La Fontaine'de Hoşgörü Algısı", **Turkish Studies**, Cilt: 8, Sayı: 8, 2013, Ankara, s. 331.

³⁹ Bkz. George Grigore, "Kalîla wa Dimna and Its Journey to The World Literatures", **Proceedings of the 2nd International Conference on The History of Arabic Literature**, Kiev, 2018, s. 82.

ihtisâr tekniğini anlama noktasında dikkat çekici ögeler barındırdığını belirtmek gerekir.⁴⁰

⁴⁰ *Enîsü'l-Ârifîn* ve *Câmi'u'l-Hikâyât*'ın özgünlüğü ile ilgili ayrıntılı mûlahazalarımız tezimizin ikinci bölümünde ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Bu hususta daha fazla bilgi sahibi olmak için tezimizin ilgili bölümüne müracaat edilmelidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HEZÂRFEN HÜSEYİN EFENDİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Doğumu

XVII. yy.'ın önemli bilginlerinden Hezârfen Hüseyin Efendi, İstanköy (Cos)⁴¹ adasında doğmuştur.⁴² Hezârfen Hüseyin Efendi'yi tanıtan Türk araştırmacıların çalışmalarında Hezârfen Hüseyin Efendi'nin doğum tarihinden genellikle hiç bahsedilmemiş veya Abdulkadir Özcan'ın da ifade ettiği gibi doğum tarihinin bilinmediği söylenmiştir⁴³. Ne var ki Kont Luigi Ferdinand Marsigli, İstanbul seyahati akabinde yazdığı mektupta bize Hezârfen'in doğum tarihini dolaylı olarak söylemiştir. 6 Mayıs 1721 tarihinde basılmış olan mektubun tamamı Baron Victor Rosen'in Bologna'daki Marsigli koleksiyonunda bulunan doğu yazmaları üzerine değerlendirmelerini ifade ettiği çalışmasında mevcuttur.⁴⁴ Marsigli'nin mektubunda yer alan Hezârfen ile ilgili kesiti Franz Babinger eserinde vermiş ve mektubun yazım tarihinin 1671 olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Latince yazılmış bu mektupta Kont Marsigli, İstanbul'da Hezârfen Hüseyin Efendi ile tanıştığından ve uzun süre kendisiyle dostça vakit geçirdiğinden bahseder. Mektubunu yazdığı tarihte ise Hezârfen Hüseyin Efendi'nin 70 yaşını tamamlamış olduğu bilgisini verir.⁴⁶ Mektubun yazım tarihinin Babinger'in ifade ettiği gibi 1671 olduğu düşünüldüğünde, Hezârfen'in doğum yılını

⁴¹ Bugün Yunanistan sınırları içinde bulunan İstanköy (Cos), Anadolu'nun güneybatı kıyısı karşısında, Ege denizinde İstanköy Körfezi adıyla anılan uzun bir körfezin ağzında bulunan, kuzeydoğudan güneybatıya doğru uzanan uzun ve dar bir adadır. Bkz. Şemseddin Sami, **Kamusu'l-Alam**, Cilt: 2, Mihrân Matbaası, İstanbul, 1316, ss. 881-882.

⁴² Mücteba İlgürel, "Hüseyin Efendi, Hezarfen", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 18, İstanbul, 1998, s. 544.

⁴³ Bkz. Abdulkadir Özcan, "Hezarfen Hüseyin Efendi ve Tarih ile İlgili Eserleri", **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı**, Akçağ Yay., Cilt: 2, Ankara, 2016, (Hezarfen), s. 189.

⁴⁴ Bkz. **Remarques Sur Les Manuscrits Orientaux**, Hazırlayan: Victor Rosen, Academie Royale de Lyncei Basımevi, Roma, 1885, ss. 5-13.

⁴⁵ Bkz. Franz Babinger, **Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre werke**, Otto Harrassowitz Yay., Leipzig, 1927, ss. 228-229. Eserin tercümesinde bkz. Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, s. 252.

⁴⁶ Yaşı ile ilgili bu bilgi için ayrıca bkz. V. L. Ménage, "Hüsain Hezârfenn", **The Encyclopedia of Islam**, Cilt: 3, Leiden, 1971, s. 623.

1600-1601 yılı civârı olarak tespit edebilmek mümkündür. Nitekim Sevim İlgürel ve Süleyman Lokmacı da onun 1600 yılında doğduğunu ifade etmiştir.⁴⁷ Öte yandan Hezârfen Hüseyin Efendi hakkında bir doktora tezi hazırlayan Heidrun Wurm, Marsigli'nin mektubunun yazım tarihinin 1671 yılı şeklinde yanlış kaydedildiğini, Marsigli'nin notunun 1681 tarihine atıfta bulunduğunu, dolayısıyla mektubun esasen 1681 tarihli olduğunu söyler.⁴⁸ Zaten Marsigli'nin, Venedik balyosu⁴⁹ Pietro Civran'ın refakatinde 1679 yılının sonunda İstanbul'a geldiği, 11 ay İstanbul'da kaldığı ve bu süre zarfında Hezârfen Hüseyin Efendi ile dostluk kurduğu bilinmektedir.⁵⁰ Dolayısıyla Hezârfen ile tanışmasından bahsettiği mektubunun 1671 tarihli olması makul gözükmemektedir. Wurm, Marsigli'nin mektubunun 1681 tarihinde yazıldığı iddiasına dayanarak Hezârfen Hüseyin Efendi'nin gerçek doğum tarihinin 1611-1612 civârı olması gerektiğini savunur.⁵¹ Bizim kanaatimize göre de Hezârfen'in doğum yılı verilirken Wurm'un iddiası dikkate alınmalıdır.

1.1.2. Lakabı, Nisbesi ve Künyesi

İsmi Hüseyin olduğu hâlde “Hezârfen” lakabı ile şöhret bulmuştur.⁵² ‘Hezârfen’ lakabı, “Çok sanatlar icrasına muktedir”⁵³ anlamında kullanılmaktadır.⁵⁴ Onun “Hezârfen” lakabıyla meşhur olması rastlantı değildir. Zira Hezârfen Hüseyin Efendi, pek çok ilimle iştigâl etmiş ve çeşitli ilimlere dair eserler vücuda getirmiş çok yönlü (zû-fünûn/ polymath) bir ilim adamı, devrinin ansiklopedist bir âlimidir. O, kendi eserlerinde de Hezârfen lakabını adına bitişik olarak anmıştır. Tezimizin konusu

⁴⁷ Sevim İlgürel, **Hezarfen Hüseyin Efendi Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**, TTK Yay. Ankara, 1998, s. 5; Süleyman Lokmacı, **Hezarfen Hüseyin Efendi Telhîsü'l-Beyân fî Tahlîsü'l-Büldân Metin-Tahlil-Tıpkıbasım**, Fenomen Yay., Erzurum, 2019, s. 9.

⁴⁸ Bkz. Heidrun Wurm, **Der osmanische Historiker Hüseyin b. Ğa'fer, genannt Hezârfenn, und die Istanbuler Gesellschaft in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts**, Klaus Schwarz Yay., Freiburg im Breisgau, 1971, s.74.

⁴⁹ “Balyos” terimi, Osmanlı Devleti'nde Frenk, özellikle Venedik elçilerini ifade etmektedir.

⁵⁰ Bkz. **Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas**, Editör: Mathias Bernath ve Felix v. Schroeder, Cilt: 3, R. Oldenbourg Yay., Münih, 1979, ss. 107-108.

⁵¹ Bkz. Wurm, s. 74.

⁵² Hilmi-zâde Ahmed Rif'at, “Hüseyin Şehîr bi-Hezârfen”, **Ma'lûmât**, Cilt: 4, Sayı: 82, İstanbul, 1314, s. 705.

⁵³ Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul, 1978, s. 1508.

⁵⁴ Bir sıfat olarak “Hezârfen”, ilim sahasında kendini ispatlamış âlimler için kullanılırdı. Evliya Çelebi, “İstanbul'daki Hezârfen, Cemşîdkâr Üstâdlar” başlığıyla Hezarfen Ahmed Çelebi, Fennî Çelebi, Lâgarî Hasan Çelebi gibi birtakım âlimleri eserinde anmıştır. Bkz. Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn-i Derviş, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Cilt: 1, İkdâm matbaası, İstanbul, 1314, ss. 670-674.

olan *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn* ile *Câmi'u'l-Hikâyât-ı Hikemiyye*'de Hezârfen Hüseyin Efendi, kendini şu ifadelerle tanıtır: “‘*abd-ı fakîr kesîrû't-taksîr Hezârfen Hüseyin el-fakîr*”⁵⁵, “*Hezârfen Hüseyin el-fakîr*”⁵⁶. *Telhîsü'l-Beyân fî Tahlîsü'l-Büldân* adlı eserinde “*Hüseyin el-med'uvv bi-Hezârfen*”⁵⁷, *Tenkîhü't-tevârîh-i Mülûk* adlı eserinde “*Hüseyin eş-şehîr bi-Hezârfen*”⁵⁸, *Târîh-i 'Umûmî*'sinde “*bu fakîr-i fîrûmâye ve bu hakîr-i za'ifü'd-dirâye Hüseyin İbn-i Ca'fer İstanköyî eş-şehîr bi-Hezârfen*”⁵⁹, *Târîh-i Devlet-i Rûmiyye*'sinde ise “*Hüseyin İbn-i Ca'fer İstanköyî eş-şehîr bi-Hezârfen*”⁶⁰ ibareleri yer almaktadır. İsmen andığımız son iki eserinde künyesi de İbn-i Ca'fer olarak verilmiştir. Dolayısıyla baba adının Ca'fer olduğu anlaşılmaktadır. Biyografik kaynaklarda da ailesi ile ilgili yalnızca baba adı geçmekte olup, sâir ailesi hakkında herhangi bir veriye ulaşamadık. Yine yukarıda örnek verdiğimiz son iki eserden anlaşılabileceği üzere, doğduğu yer olan İstanköy (Cos) adasına nispet edilerek de “İstanköyî” nisbesiyle anılmaktadır.

Müellifin “Hezârfen” lakabıyla şöhret kazanmasının, yukarıda ifade ettiğimiz üzere tarih, tıp, dil, coğrafya, siyaset ve ahlâk gibi çok çeşitli ilim alanları ile iştigâl etmesinden ve bu farklı sahalarda eserler vermesinden ileri geldiği ifade edilebilecekse de, esasen sahip olduğu başka vasıflardan dolayı bu lakaba layık görüldüğünü söylemek mümkün olabilir. Nitekim Marsigli, “... *Hüseyin Efendi « di millescienze » (bin ilimli) lakabıyla anılır. Çünkü o, çoğu insanı hayrete düşürecek kadar iyi bir ahlâka ve düsturlara sahipti*”⁶¹ demek suretiyle Hezârfen Hüseyin Efendi'nin eserlerini değil, ahlâkî özelliklerini lakabı ile ilişkilendirmiştir. Lakabına dair bu ifadeler, her ne kadar Marsigli'nin yalnızca kendi çıkarımından ibaret görülebilirse de,

⁵⁵ Bkz. Hezârfen Hüseyin Efendi, *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, nr. 227, (Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi nüshası), vr. 2^b; Hezârfen Hüseyin, *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn*, Vatikan Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, nr. 94, vr. 2^a, (Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi nüshası).

⁵⁶ Bkz. Hezârfen Hüseyin, *Câmi'u'l-Hikâyât*, vr. 1^b.

⁵⁷ Bkz. S. İlgürel, s. 37.

⁵⁸ Hezârfen Hüseyin Efendi, *Tenkîhü't-tevârîh-i Mülûk*, TBMM Millî Saraylar Kütüphanesi, Halîfe Abdülmecîd Efendi Koleksiyonu, nr. 3797, vr. 2^a'dan aktaran Lokmacı, s. 9.

⁵⁹ Hezârfen Hüseyin Efendi, *Târîh-i 'Umûmî*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar nr. 9715, vr. 2^a'dan aktaran S. İlgürel, s. 5.

⁶⁰ Hezârfen Hüseyin Efendi, *Târîh-i Devlet-i Rûmiyye*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar nr. 2641/I, vr. 58^a'dan aktaran S. İlgürel, s. 5.

⁶¹ Bkz. Luigi Ferdinand Marsigli, *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsigli*, Editör: Emilio Lovarini, R. Bologna Enstitüsü Bilimler Akademisi, Nicola Zanichelli Yay., Bologna, 1930, (Autobiografia), s. 25.

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, daha ilk eserlerinden itibaren “Hezârfen” lakabı ile anıldığı düşünülmektedir.⁶²

Süleyman Lokmacı, 1682 tarihinde kaleme alınmış *Silsile-nâme*⁶³ isimli eserde Hezârfen Hüseyin Efendi'nin ‘Musavvir’ lakabını da kullandığını söyler.⁶⁴ Ne var ki Musavvir Hüseyin, ilgili eserin müellifi değil, eserdeki minyatürleri yapan kişi olmalıdır. Bu kişinin “Musavvir” lakabını alması da minyatür sanatıyla uğraşmasından ileri gelmektedir. Üstelik Hezârfen'in minyatür sanatıyla uğraştığına dair herhangi bir bilgimiz yoktur. Hezârfen Hüseyin Efendi, *Silsilenâme*'deki kadar ustaca minyatürler çizen bir san'atkâr olsa idi, kanaatimizce bu durum eserlerinde göze çarpar ve çeşitli kaynaklarda bu özelliğinden bahsedilirdi. *Silsile-nâme* çokça tezyînâtlı olup, Sadi Bayram'ın da ifade ettiği gibi büyük ihtimalle saraydan çıkmıştır.⁶⁵ Eserin çeşitli nüshalarında yer alan minyatürlerdeki bazı farklılıklarsa, bu minyatürlerin büyük ihtimalle bir baş musavvirin nezâretindeki musavvirlerce hazırlandığını göstermektedir.⁶⁶ Musavvir Hüseyin de minyatür sanatını meslek edinmiş, profesyonel olarak bu sanatla uğraşan musavvirlerden biri olmalıdır. Dolayısıyla bizim görüşümüze göre Hezârfen Hüseyin ile Musavvir Hüseyin aynı şahıslar olmayıp, müellifimizin “Hezârfen”in yanı sıra “Musavvir” lakabına sahip olduğu iddiası doğruluktan uzaktır.

1.1.3. Tahsîli ve İlmî Yetkinliği

Bursalı Mehmed Tâhir, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin ilk tahsilini memleketi İstanköy (Cos) adasında aldığını, daha sonra İstanbul'a gelerek eğitim hayatına burada devam ettiğini haber verir. İstanbul'a ne zaman ve tam olarak ne sebeple geldiğini, nerelerde eğitim aldığını ise ifade etmemiştir. Tahsilini bitirince bir aralık devlet hizmetinde bulunduğunu, daha sonra devlet hizmetini bıraktığını ve eserlerinin te'lîfâtı

⁶² Bkz. Wurm, s. 75.

⁶³ Eserin latince edilmiş hâli ve minyatürleriyle birlikte tıpkıbasımı Sadi Bayram tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Sadi Bayram, “Musavvir Hüseyin Tarafından Minyatürleri Yapılan ve Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Muhafaza Edilen Silsile-nâme”, *Vakıflar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 13, Ankara, 1981, ss. 253-338.

⁶⁴ Bkz. Lokmacı, s. 9.

⁶⁵ Bkz. Bayram, s. 254.

⁶⁶ Bkz. Bayram, s. 273.

ile uğraşıp hususî dersler vererek hayatını idâme ettirdiğini söyler. Bursalı'nın müellifin hayatına dair verdiği bilgiler bunlarla sınırlıdır.⁶⁷

Eğitim hayatına dair ayrıntılı bilgiye sahip olmasak da Hezârfen Hüseyin Efendi'nin iyi tahsil görmüş, eğitilmiş bir kimse olduğu ve döneminin münevver şahsiyetleri arasında kendisine yer edindiği, eserlerinden, devlet hizmetinde bulunmasından, devletin üst kademesindeki isimler ile Avrupalı seyyah ve diplomatlar tarafından gördüğü teveccühten anlaşılmaktadır. Hezârfen'in adı, Batılıların bazı seyahatnamelerinde de “pek iyi tahsil görmüş bir zat” olarak geçmektedir.⁶⁸ Müellifin eserini de Fransızcaya çevirmiş olan şarkiyatçı Pétis de la Croix, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı'nın en aydın şahsiyetlerinden biri olduğunu söylemiş, tarihçilerinse en iyisi ve en zekisi olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹ Bir diğer Fransız şarkiyatçı Antoine Galland ise Hezârfen Hüseyin Efendi'yi zeki ve bilgili bir kimse olarak tanıtmıştır.⁷⁰ Hezârfen'in geniş ve zengin bir kütüphaneye sahip olduğunu ve tanıştığı Avrupalı seyyahlara bu kütüphanesini cömertçe açtığını da kesin olarak bilmekteyiz.⁷¹

Hezârfen Hüseyin Efendi, Grek, Roma ve Bizans tarihlerine dair çalışmalar yapmış, eserlerinde batılı kaynaklardan istifade etmiştir. Onun Kâtib Çelebi'den sonra Batı kaynaklarından faydalanan ikinci Osmanlı müellifi olduğu söylenmiş,⁷² Batı kaynaklarından yararlanarak Yunan, Roma ve Bizans'tan bahseden Osmanlı tarihçilerinin ise ilki olduğu dile getirilmiştir.⁷³ Eserlerinde göze çarpan bu durum, bazı araştırmacılarca Hezârfen'in Grekçe, Latince, İbranice gibi dilleri bildiği şeklinde yorumlanmıştır.⁷⁴ Ne var ki, Hezârfen'in bu dilleri bir miktar tanıdığı düşünülebilecekse de, bu dillere hâkim olacak kadar bilgisi olduğu iddiası doğru sayılamaz. En çok Yunan nüfusu barındıran Sporades adalarından birinden (Cos=İstanköy) geldiği için belki kabaca Yunanca bilgisine sahip olduğu söylenebilir,

⁶⁷ Bkz. Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, Cilt: 3, İstanbul, 1342, s. 244; Bursalı, “Hezârfen Hüseyin Efendi”, **Türk Yurdu**, Cilt: 5, Sayı:1, İstanbul, 1329, s. 872; Bursalı, “Hezârfen Hüseyin Efendi”, **Dergâh Mecmûası**, Cilt:1, Sayı: 12, İstanbul, 1337, s.185.

⁶⁸ Bkz. A. Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Yüksel Matbaası, İstanbul, 1970, s. 140; Hüseyin G. Yurdaydın, **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1971, s. 135.

⁶⁹ Bkz. Wurm, ss. 150-151.

⁷⁰ Bkz. Antoine Galland, **İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673)**, Çev. Nahid Sırrı Örik, Cilt: 1, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 239.

⁷¹ Bkz. Babinger, s. 228; Özcan, Hezarfen, s. 190; Adıvar, s. 140.

⁷² Bkz. M. İlgürel, s. 544

⁷³ Bkz. Babinger, s. 229.

⁷⁴ Bkz. Babinger, s. 229; Özcan, Hezarfen, s. 192; M. İlgürel, s. 544.

lâkin Yunanca yazılmış bir eseri okuyup anlayacak kadar bu dili iyi bilmemektedir.⁷⁵ Hezârfen'in küçük yaşta göç ettiği düşünüldüğünde bu durum gayet normaldir. Yunanca ve Latince eserlerin tercümesi hususunda yardım aldığı, müellifin bizzat kendi ifadelerinden de açıkça anlaşılmaktadır. *Tenkîh-i Tevârih-i Mülûk*'ta belirttiğine göre, eserinin Yunan ve Roma tarihleri ile ilgili bölümlerinin yazımında yararlandığı Yunanca ve Latince eserleri kendisine Dîvân-ı Hümâyûn baş tercümanı Panayot sağlamış, bu kitapları tercemân-ı sâni olan Ali Bey'e okutup anlattırmış, daha sonra onun anlattıkları üzerine dikkatle düşünerek, çıkarımlarını bir tarihçinin muradını ifade edecek şekilde kaleme almıştır.⁷⁶ *Lisânü'l-Etibbâ* ve *Fihrisü'l-Ervâm* adlı eserlerinde geçen Yunanca, İbranice ve Berberice terimler için de müellifin benzer şekilde yardım aldığı düşünülebilir. Ayrıca Bursalı Mehmed Tahir'in nakline göre, Hezârfen'in *Tercüme-i Lugât-i Hindî* adlı bir sözlüğü bulunmakta ve burada Hintçe kelimelerin Farsça ve Türkçe karşılıklarına yer verilmektedir. Bursalı, bugün kütüphanelerde varlığını tespit edemediğimiz bu eserin, Özbek elçisi Feyzullah Efendi'nin yardımıyla yazıldığını söyler.⁷⁷ Dolayısıyla Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Hintçe bildiğini düşünmek de zayıf bir varsayım olacaktır. Özetle, eğitilmiş bir Osmanlı âlimi olan Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Arapça ve Farsça bilgisi dışında, Hintçe, İbranice, Fransızca, Latince, Yunanca, Berberice, Süryanice dillerini bildiğini iddia etmek bize göre doğru değildir. Öte yandan Hezârfen'in yabancı dillere, tarihlere, kültürlerle ilgisinin olduğu aşikârdır. Nitekim Galland, onun, daima lisan talebeleriyle vakit geçiren, Fransızca öğrenip Fransa'ya seyahat etmek isteyen bir kimse olduğundan bahsetmiştir.⁷⁸ *Tenkîh-i Tevârih*, *Enîsü'l-Ârifîn* gibi eserlerinde bazı Yunan filozoflarını ismen anması ve bu filozofların sözlerinden iktibaslar yapması da Hezârfen'in Yunan felsefesine ilgi duyduğunun bir ispatı olarak dikkat çekicidir. *Tenkîh-i Tevârih-i Mülûk*'ta yer alan Yunan filozofları ile ilgili bölümü Almancaya tercüme eden Heindrich Friedrich von Diez⁷⁹ bu bilgilerin, rastlamayı hiç ummadığı bir eserde, yani doğuda yazılmış bir tarih kitabında bulunmasının şaşılacak bir şey

⁷⁵ Bkz. Wurm, s. 152.

⁷⁶ Bkz. Yurdaydın, s. 135.

⁷⁷ Bkz. Bursalı, Osmanlı Müellifleri, s. 245.

⁷⁸ Bkz. Galland, Cilt:1, s. 239.

⁷⁹ H. F. von Diez, *Tenkîh-i Tevârih*'te yer alan "Yûnânî'nin Âsâr-ı Celîlesi" başlıklı kısmı eserinde yayınlamıştır. Bkz. Heinrich Friedrich von Diez, **Denkwürdigkeiten von Asien**, Cilt: 1, Commission der Nicolaischen Buchhandlung, Berlin, 1811, ss. 71-91.

olduğunu söylemiştir.⁸⁰ Sonuç olarak, yabancı dillere yeterli vukûfiyeti olmasa da, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, yaşadığı coğrafyanın ötesine bakmak isteyen, yabancı dillere, tarihlere, kültürlerle meraklı, dışarıya dönük, çok yönlü bir ilim adamı olduğu tespitinde bulunabiliriz.

Bu denli önemli bir Osmanlı âlimi portresi çizmesine rağmen Hezârfen Hüseyin Efendi hakkında biyografik kaynaklarda çok az veri bulunması, bizi ayrıca Hezârfen'in Osmanlı ilim çevrelerinde gördüğü değeri sorgulamaya sevk etti. Babinger de aynı hususa dikkat çekmiş ve bu büyük adamın hâl tercümesinin hemen hemen hiç bilinmemesinin tuhaf olduğunu söylemiştir.⁸¹ Osmanlı kültür tarihinin en büyük isimlerinden olan Kâtib Çelebi ve Evliya Çelebi hakkında bugün elimizde bulunan bilgiler, onların biyografilerini aydınlatmaya önemli ölçüde katkı sağlarken, bu iki ismin çağdaşı Hezârfen Hüseyin Efendi için aynı vuzuh söz konusu değildir.⁸² Hezârfen hakkında bildiklerimiz, kendi eserlerinde ifade ettiği hususlardan ve sadece Bursalı Mehmed Tâhir ile Hilmi-zâde Rif'at Beylerin yazdıklarından ibarettir.⁸³ Bazı Avrupalı diplomatları kişiliği ve bilgisiyle, mektuplarında kendisinden söz edecek kadar etkilememiş olsaydı, bugün Hezârfen hakkında bildiğimiz şeyler çok daha eksik kalırdı.⁸⁴ Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, 17. yy. Osmanlı âlimleri arasında yeterince öne çıkmasının bizce birtakım siyasî sebepleri de olabilir.

Öte yandan Wurm'a göre, Hezârfen'in her ne kadar aydın ve eğitilmiş bir şahsiyet olduğu açıksa da, Kâtib Çelebi ve Evliya Çelebi gibi muntazam bir eğitimi tamamlamamış olması; bu sebeple bir âlim olarak hak ettiği itibarı ve meslekî konumu elde edememiş olması da mümkündür. Dolayısıyla, zamanının entelektüel yaşamında açıkça önemsiz olmayan bir rol oynamasına rağmen, bilimsel biyografilerde yer bulamamıştır. Ancak yine de, yetenekleri ve devlet kademesinde icrâ ettiği görevler nedeniyle yurttaşları tarafından büyük saygı görmüş olmalıdır. Zira Hezârfen'in Osmanlı toplumunun en yüksek çevrelerine erişimi vardı. Eseri *Tenkîh-i Tevârîh*'in de çağdaşları olan diğer tarihçiler arasında bir kaynak olarak yayıldığı düşünülmektedir. Tıbbî kılavuzlarının ise müellifin yaşadığı dönemde tabiplerden talep gördüğü tahmin

⁸⁰ Bkz. von Diez, s. 72.

⁸¹ Bkz. Babinger, s. 229.

⁸² Bkz. Wurm, s. 73.

⁸³ Bkz. Bursalı, Osmanlı Müellifleri, ss. 243-245; Bursalı, Türk Yurdu, ss. 872-873; Bursalı, Dergâh, ss. 185-186; Hilmi-zâde, Ma'lûmât, s. 705.

⁸⁴ Bkz. Wurm, s. 73.

edilmektedir. Ancak bugün diğer bazı eserlerinin nerede olduğu bilinmemektedir ve pek çok eserinin de elimize ulaşan kopya sayısı o kadar azdır ki, bu eserlerin geniş bir okuyucu kitlesi bulamadıkları veya böyle bir okuyucu grubu için tasarlanmadıkları varsayılabilir.⁸⁵

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin ilim sahasındaki yetkinliğini sorgulamamıza yol açan bir diğer husus da eserlerinin özgünlüğü meselesidir. Hezârfen, eserlerini yazarken Kâtib Çelebi, Gelibolulu Mustafa Âlî, Cenâbî, Mirhond, Mes'ûdî, Celâlzâde, Ayn-ı Ali Efendi, Lütfî Paşa gibi şahısların eserlerinden yararlanmış, bu eserlerden aynen veya me'âlen nakillerde bulunmuştur. İstifade ettiği kaynakları çoğu zaman eserlerinde zikretmiş olsa da, bazen kaynak belirtmeden başka eserlerden alıp kendi eserlerine dâhil ettiği kısımların mevcut olması düşündürücüdür. Örneğin Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-Beyân fî Tahlîsü'l-Büldân* adlı eserinin Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Fusûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc u Nakd*'inin neredeyse hiçbir değişiklik yapılmamış bir kopyası olduğu anlaşılmaktadır. Hezârfen, bu eserin hiçbir yerinde Gelibolulu Mustafa Âlî'yi anmamıştır.⁸⁶ Hezârfen'in bu tutumunun intihal niteliğinde olup olmadığı tezimizde müstakil bir başlık altında ayrıca tartışılacağından burada herhangi bir yargıya varmak istemiyoruz. Yalnızca şu kadarını söylemekle yetinelim ki, Hezârfen'in eserlerini kabaca tetkik etmemiz dahi şu kanaati edinmemize kâfi gelmiştir: Bizim tespitimize göre Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, birtakım eserlerinde genel olarak izlediği yol, hâl-i hazırda kıymeti teslim edilmiş olan eserlerden malumat toplayıp aktararak genel bir çerçeve çizmek ve bu çerçeve dâhilinde kendi görüş ve düşüncelerine yer vermektir. Biz bu hususu müellifi veya eserlerini değersizleştirmek maksadıyla asla dillendirmiyoruz. Bilakis eserlerin sunduğu bilgileri dikkatle ayrıştırıp tahlil etmek ve bu bilgileri yerli yerinde kullanarak bunlar üzerinden kapsamlı bir değerlendirme yapabilmek bizce ancak analitik bir zekânın eylemi olabilir. Burada ifade etmeye çalıştığımız husus, yalnızca, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin bazı eserlerinin özgünlüğü ile alâkalıdır. Tetkike merakı, ihatalı düşünme kabiliyeti, Batılı kaynaklardan istifade etme isteği gibi hususlarda pek çok yönden çağdaşı Kâtib Çelebi ile benzeşen Hezârfen, tüm yeteneklerine rağmen esasen

⁸⁵ Bkz. Wurm, ss. 151-152.

⁸⁶ Bkz. Rukiye Özdemir ve Süleyman Lokmacı, "Osmanlı Tarih Yazıcılığında Bir İntihal Örneği: *Telhîsü'l-Beyân fî Tahlîsü'l-Büldân*", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 25, Bahar 2020, s. 347.

Kâtib Çelebi'nin bir takipçisi olmaktan pek fazla ileri gidememiş ve onun kadar özgün bir âlim portresi çizememiş gözükmektedir. Onun devletin gelişimine ve genel olarak tarihin akışına yönelik tutumunun temel çizgisini de Kâtib Çelebi aracılığıyla benimsediği İbn-i Hâldun'un tarih felsefesi belirlemektedir. Nitekim İbn-i Hâldun'un fikirlerini ele alan Kâtib Çelebi'yi, Müneccimbaşı, Nâimâ ve gelecek kuşaktaki Türk tarihçilerinin tanınmış temsilcileri izlemiştir. Hezârfen'i de bu çevreye dâhil edebilir, hatta bu yönüyle Kâtib Çelebi'nin talebesi sayabiliriz.⁸⁷ O, devlet vaziyetinin ıslahı hususunda da Kâtib Çelebi gibi pesimist bir bakış benimsemiştir.⁸⁸ Hezârfen'in, eserlerini kaleme alırken diğer bazı müelliflerin yanı sıra Kâtib Çelebi'den çokça faydalandığına şüphe yoktur. Örneğin *Telhîsü'l-Beyân fî Tahlîsü'l-Büldân* adlı eserinin sekizinci bölümünü yazarken, Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ* isimli eserini neredeyse aynen aktarmış, fakat kaynağından hiçbir yerde söz etmemiştir.⁸⁹ Kâtib Çelebi gibi isimlerin etkisi eserde o kadar fazladır ki, Robert Anhegger bu sebeple, Hezârfen'in eserinin, beklentiyi karşılayamadığını, eserin asıl kıymetinin, ihtiva ettiği malumattan ziyade, o devrin münevverlerinden birinin hangi meselelere önem verdiğini göstermesinden ileri geldiğini ifade etmiştir. Öte yandan Anhegger, bu iktibasların, Hezârfen'in bakış açısını desteklemeye hizmet ettiği gerekçesiyle yapıldığını ve Hezârfen'in kendine mahsus bazı bahislerin ayrıca eserde bulunduğunu söylemekten de geri durmaz.⁹⁰ Dolayısıyla bizim de dikkat çekmeye çalıştığımız husus, Hezârfen'in ilmî şahsiyetinin veya eserlerinin değersiz olduğu değil; yalnızca, "Hezârfen" lakabına sahip, çok çeşitli alanlarda eserler vermiş ve pek çok açıdan yetenekleri tartışılmaz bir şahsın ortaya koyduğu eserlerin özgünlük açısından beklentiyi yeterince karşılayamamış olduğu ve belki de bu sebeple bir Osmanlı âlimi sıfatıyla Hezârfen'in, çağdaşı olan âlimler arasından belirgin bir şekilde sıyrılamayarak, Osmanlı coğrafyasında yazılmış biyografik ve bibliyografik eserlerde neredeyse hiç zikredilmemiş olduğudur.

Hezârfen Hüseyin Efendi, icra ettiği çeşitli devlet görevleri ve devletin yüksek mercilerine erişim imkânı dolayısıyla döneminde yerli ve yabancı şahıslarca kendisine

⁸⁷ Bkz. Wurm, s. 155.

⁸⁸ Bkz. Robert Anhegger, "Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Mülâhazaları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 10, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953, s. 368; Lokmacı s. 9.

⁸⁹ Bkz. Lokmacı, s. 11.

⁹⁰ Bkz. Anhegger, ss. 367-368.

teveccüh gösterilmiş önemli bir isim olup, daha çok tarihçiliği ile ön plâna çıkmıştır. Çok çeşitli alanlarda vermiş olduğu eserler, ilme merakı ve istidadı göz önünde bulundurulduğunda Hezârfen'in, zamanının aydınları arasında yer edinmiş, nitelikli bir Osmanlı âlimi olduğunu belirtmek de hiç şüphesiz mümkündür. Ne var ki çeşitli sebeplerle zamanının Osmanlı uleması arasında âlim sıfatı ile yeterince öne çıkamadığı söylenebilir. Bu durumun çeşitli sebepleri olabileceği gibi, eserlerinin birçoğunun yeterince özgün olmaması bizce bu sebeplerden biri olarak gösterilebilir. Ménage de müellifin eserlerinin genellikle ikincil eserler/ ikincil derecede öneme sahip eserler olarak nitelendirilebilecek olduğunu ve Hezârfen'in daha ziyade tarihe dair merakı ile ön plâna çıktığını ifade etmiştir.⁹¹

Sadrazam Köprülü Mehmed'in halefi Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa, 1667'de babasından devraldığı sadâret makâmında bulunduğu dokuz sene içerisinde geniş bir âlimler topluluğunu çevresinde cem etmiştir. Hezârfen Hüseyin Efendi de bu topluluğa dâhil olup Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın himâyesine girmiştir. Hezârfen'i himaye eden Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın kendisi de, siyasî veçhesinin yanı sıra entelektüel yönü kuvvetli bir kimse idi. Zira Köprülü Mehmed ve iki oğlunun -özellikle Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın- siyasî faaliyetleri Osmanlı Devleti için o denli önemi hâizdi ki, zamanlarının entelektüel yaşamında çok önemli bir rol oynamış olmalarına rağmen Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed ve Fâzıl Mustafa (v. 1102/1691) Paşaların entelektüel etkinliklerinin siyasî kimliklerinin gölgesinde kaldığı söylenebilir.⁹² Örneğin babası Köprülü Mehmed Paşa, yapmayı tasarladığı külliyesi tamamlanmadan vefat edince, Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa külliyei tamamlamaya çalışmış ve kendisi de kitap meraklısı olduğundan babasının kitapları ile kendi kitaplarından oluşan zengin koleksiyonu yerleştirmek üzere Köprülü Mehmed'in türbesinin yakınındaki müstakil kütüphane binasını yaptırmıştır.⁹³ Kanaatimiz odur ki, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa tarafından himaye edilmiş olması, kendisinin bir ilim adamı olarak değerine de ayrıca işaret etmektedir. Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın yakın adamı İbrahim Paşa da muhtemelen Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa gibi bazı önemli şahsiyetleri çevresinde

⁹¹ Bkz. Ménage, s. 623.

⁹² Bkz. Wurm, s. 36.

⁹³ Bkz. İsmail E. Erünsal, "Köprülü Kütüphanesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, s. 257.

toplamıştı. Bunlar arasında Evliya Çelebi, Haylî Ahmed Çelebi (v. 1040/ 1630) ve Ebubekir Şîrvânî gibi kimseler vardı.⁹⁴ Hezârfen'in İbrahim Paşa ile çok yakın ilişkiler geliştirmiş olması da aynı entelektüel çevreye dâhil olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, Sultan IV. Mehmed (v. 1104/ 1693), Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa (v. 1087/ 1676), İbrahim Paşa, Vişne-zâde İzzetî Mehmed Efendi (v. 1092/ 1681), Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Emin Efendi (v. 1098/ 1687) gibi zamanının yüksek mertebedeki şahsiyetleri ile temasta olan ve bu isimlerin himâye ettiği dönemin entelektüel karakterleri ile bir arada bulunan, XVII. yy. Osmanlı ulemasından bir figür olarak karşımıza çıktığı açıktır. Esasen 17. yy.'da Osmanlı elitinin dâhil oldukları entelektüel halkalar sayıca çok fazla değildir. Osmanlı aydınları ağının büyük ve küçük düğümleri bulunmakla beraber, bu sebeple tüm çağdaş âlimlerin, bir noktada birbiriyle tanıştığını varsaymak mümkündür. Osmanlı münevverlerinin bir araya geldiği entelektüel halkaların en kesin şekilde belgeleneni şeyhülislâm ve şair Zekerîyyâ-zâde Yahyâ Efendi çevresinde oluşan, daha sonra ise yeğeni Vişne-zâde İzzetî Mehmed Efendi tarafından devam ettirilen halkadır. Burada birçok nüfuzlu âlim, Kâtib Çelebi, Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dımaşkî ve Hezârfen Hüseyin ile görüşmüştür.⁹⁵ Hezârfen Hüseyin Efendi, özellikle Vişne-zâde İzzetî Mehmed Efendi'nin çevresinde toplanan âlimler ile temas hâlinde olmalıdır. Zira Vişne-zâde'nin evde düzenlediği ilmî toplantılara Hezârfen Hüseyin Efendi'nin de iştirâk ettiği bilinmektedir.⁹⁶ Kâtib Çelebi ve Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dımaşkî gibi Hezârfen de Vişne-zâde İzzetî Mehmed Efendi ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Öyle ki, Hezârfen'in *Telhîsü'l-Beyân*'ı kaleme almasına yönelik öneri, *Tenkîh-i Tevârîh*'i kendisine takdim ettikten sonra Vişne-zâde'den gelmiştir.⁹⁷ Ayrıca Vişne-zâde'nin amcası ve Kâtib Çelebi'nin arkadaşı Şeyhülislâm Zekerîyyâ-zâde Yahyâ Efendi (v. 1053/ 1644), döneminde “şâirlerin ve âlimlerin başı” şeklinde anılmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, onun evi de yakın ve uzak yerlerden kendisine biat etmek üzere gelen pek çok Osmanlı âlimi, aydını ve şairinin buluşma yeridir.⁹⁸ İşte Hezârfen de

⁹⁴ Bkz. Wurm, ss. 57-58.

⁹⁵ Bkz. Gottfried Hagen, “Afterword: Ottoman Understanding of the World in the Seventeenth Century”, **An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi** (by Robert Dankoff), Brill Yay., Leiden – Boston, 2004, ss. 251-252.

⁹⁶ Bkz. Wurm, s. 9-10.

⁹⁷ Bkz. Wurm, s. 70.

⁹⁸ Bkz. Wurm, s. 65.

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi ve yeğeni Vişnezâde İzzetî Mehmed Efendi etrafında toplanan bu âlimler dâiresinin bir parçasıdır.

1.1.4. İçinde Bulunduğu Siyâsî Çevre ve Devlet Hizmeti

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, tahsîlini tamamladıktan sonraki hayatını, devlet hizmetinde bulunduğu dönem ve her şeyi bırakarak kendini ilme ve eser te'lîfine adanmış dönem olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Bursalı Mehmed Tahir'in ifâdelerinden⁹⁹ anlaşıldığı kadarıyla devlet hizmetinde geçirdiği bu ilk dönem kısa sürmüştür. Hezârfen Hüseyin Efendi'nin bu dönem içerisinde IV. Mehmed'in târih hocalığı vazîfesini üstlendiği söylenmektedir.¹⁰⁰ Ne var ki bu önemli görevi icrâ ettiğine dair elimizde kuvvetli bir delil bulunmamaktadır.¹⁰¹ Antoino Benetti, Hezârfen'i "Sultân tarihçisi" şeklinde anmış¹⁰², Guilleragues Kontu¹⁰³ da 31 Temmuz 1680 tarihli bir mektupta ondan "Sultân tarihçisi" olarak bahsetmiştir¹⁰⁴. "Sultân tarihçisi" sıfatının doğrudan bir makama işaret etmediğini, Hezârfen'in vakanüvis Abdurrahmân Abdî Paşa (v. 1103/ 1692) gibi IV. Mehmed'in etrafındaki en dar daireye dâhil tarihçilerden biri olup olmadığı hususunun kesin olarak tespit edilemediğini, ayrıca IV. Mehmed'in hocaları zikredilirken Hezârfen'den bahsedilmediğini ifade eden Wurm, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin esasen IV. Mehmed'e muallimlik yapmadığını, yalnızca, Sultân'ın çevresindeki sâir ulemâ gibi, yazdığı eserini (*Tenkîh-i Tevârih*) IV. Mehmed'e sunduğunu iddia eder.¹⁰⁵

⁹⁹ Bkz. Bursalı, Osmanlı Müellifleri , s. 244; Bursalı, Türk Yurdu, s. 872; Bursalı, Dergâh, s.185.

¹⁰⁰ Bkz. Maarif Vekilliği Kütüphaneler Müdürlüğü Tasnif Komisyonu, **İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloqları, 1. Fasikül: Umumi Tarihler**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943, s. 31; S. İlgürel, s. 5; M. İlgürel, s. 544, Necdet Öztürk ve Murat Yıldız, **Osmanlı Tarihçileri**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2013, s. 129; Ahmet Şimşirgil, **Kayı VI İmparatorluğun Zirvesi ve Dönüş**, Timaş Yay., İstanbul, 2014, s. 337.

¹⁰¹ Bkz. Özcan, Hezarfen, s. 189.

¹⁰² Antonio Benetti, **Osservazioni fatte dal fù Dottor Antonio Benetti Nel Viaggio à Constantinopoli di Gio. Battista Donado**, Cilt: 2, Venedik, 1688, s. 24'ten aktaran Wurm, ss. 81-82.

¹⁰³ Guilleragues Kontu Gabriel-Joseph La Vergne, 1679 yılında 20. Fransız büyükelçisi olmuş ve 1685 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Bkz. Ambassade de France en Turquie, "1525'ten İtibaren Büyükelçiler Listesi", **Türkiye'de Fransa**, 31.08.2015, <https://tr.ambafrance.org/1525-ten-itibaren-Buyukelciler>, (16.01.2022).

¹⁰⁴ Archive des Affaires Étrangères Paris, **Correspondance Politique, Turquie**, Sayı: 16, vr. 135'ten aktaran Wurm, s. 82.

¹⁰⁵ Bkz. Wurm, s. 81.

Hezârfen Hüseyin Efendi devlet hizmetinde bulunduğu süre zarfında Harem’de önce sipâhîlik yapmış, buradan ayrıldıktan sonra ise Dîvân-ı Hümâyûn tercümânı Ali Ufkî Bey’in yanında görev almıştır.¹⁰⁶ Bir süre defter emînliği de yapmış olabileceği söylenmektedir.¹⁰⁷ Sevim İlgürel, Hezârfen’in, kendisiyle birlikte Kandiye Gazâsı’na (Girit Seferi) katıldığı, dîvân hizmeti, defter eminliği, tersâne emînliği gibi vazifelerde bulunan Yeniçeri Ağası İbrâhîm Paşa vesîlesiyle defter emînliği görevine atanmış olabileceğini düşünür. *Telhîsü’l Beyân fî Kavânîn-i Âl-i ‘Osmân* adlı eserinde XVII. yy. devlet teşkilâtına dâir çok sarîh malumatlar vermesi de defter emîni olarak görev yaptığı kanaatini kuvvetlendirmektedir.¹⁰⁸ Hezârfen Hüseyin Efendi’nin hazine memuru olduğu da ifade edilmiştir.¹⁰⁹ Alessio Bombaci, Hezârfen’in hazinede rûznâme yetkilisi olarak görev yaptığını ifade etmiştir.¹¹⁰ Defter emîni, hazine memuru, rûznâme/rûznâmçe yetkilisi gibi tahmine dayanan ifadeler büyük ihtimalle aynı vazifeye işaret ediyor olmalıdır.

Hezârfen Hüseyin Efendi, eserlerinde bahsettiği Osmanlı topraklarının büyük kısmını bizzat görmüştür. Bu durumun, devlet kademelerinde icrâ ettiği çeşitli görevler dolayısıyla mümkün olduğu düşünülebilir. O, *Tenkîh-i Tevârih* adlı eserinde 1631-1632 yıllarında vukû bulan bir sel felâketi neticesinde kısmen tahrîbâta uğrayan Ka’be’nin yenilenmesi çalışmalarında görev aldığını söyler. Bu esnada henüz 20 yaşından küçüktür.¹¹¹ Hezârfen’e ait kahve ile ilgili bir risâleyi kitabında yayınlayan Marsigli de bu eserde Osmanlı Devleti’nin özellikle Asya bölgelerinde Hezârfen’in önemli devlet görevleri icrâ ettiğini söylemiştir.¹¹² Marsigli’nin *Bevanda Asiatica* (Bir Asya İçeceği) kitabında Hezârfen’in ağzından aktardığı “*Ben diyâr-ı Yemen’de iki buçuk seneden mütecâviz zamân mukîm olup ekser kasabât ve kurâ ve cibâlin*

¹⁰⁶ S. İlgürel, s. 5.

¹⁰⁷ Şükran Yiğit, **Hezarfen Hüseyin Efendi’nin Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü yayımlanmamış lisans tezi, Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 1187, s. 3, Hezarfen, s. 190; S. İlgürel, s. 5.

¹⁰⁸ Bkz. S. İlgürel, ss. 5-6.

¹⁰⁹ Bkz. Ménage, s. 623, Alessio Bombaci, **Histoire de la Littérature Turque**, Librairie C. Klincksieck Yay., Paris, 1986, s. 334.

¹¹⁰ Bkz. Bombaci, s. 334.

¹¹¹ Bkz. Wurm, ss. 76-77.

¹¹² Bkz. Wurm, s. 77.

geziüp... ”¹¹³ ibâresinden, Hezârfen Hüseyin Efendi’nin iki buçuk seneyi aşkın bir süre Yemen’de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Hezârfen Hüseyin Efendi’nin en önemli hâmîsi Sadrazam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa’dır. Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa’nın kardeşi Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa’nın, görev süresi boyunca ağabeyine yakın olduğu göz önüne alındığında, Hezârfen’in Köprülü-zâde Fâzıl Mustafâ Paşa ile de temasta bulunmuş olduğu söylenebilir. Daha önce de değindiğimiz gibi, Hezârfen Hüseyin Efendi, himâyesine girdiği Sadrazam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa’nın ve yeniçeri ağası İbrahim Paşa’nın maiyetinde Girit Seferi’ne katılmıştır.¹¹⁴ 1666-1669 yılları arasında Venediklilere karşı düzenlenen sefer, Kandiye’nin fethedilmesiyle Osmanlı lehine sonuçlanmıştır. Bu seferde Hezârfen’in ne gibi bir görev üstlendiği bilinmemektedir. Belki de Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa’ya savaş alanına kadar eşlik etmekle görevli yetkililerin bulunduğu devlet dâirelerinden birine mensuptur. Her hâlükârda sefer boyunca Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa veya İbrahim Paşa’nın yanında bulunmaktadır.¹¹⁵

Hezârfen Hüseyin Efendi’nin içerisinde bulunduğu siyâsî çevreden bahsederken İbrahim Paşa’dan da bahsetmek gerekir. Hezârfen, kendisiyle birlikte Kandiye Gazası/ Girit Seferi’ne katıldığı İbrahim Paşa için “velînimetim” ifadesini kullanmakta ve muhasara boyunca gece-gündüz sohbeti ile müşerref olup kendisiyle yakın münasebet içerisinde bulunduğunu *Tenkîh-i Tevârih* adlı eserinde şu sözleriyle ifade etmektedir: “... müşârun ileyh İbrâhim Paşa bu hakîr ya’nî müellif-i kesîrû’-t-taksîrin veliyy-i ni’meti ve bâ’is-i ref’eti olup Kandiye Muhasara’sında rûz u şeb sohbet-i şerîfleriyle müşerref ve envâ’-ı eltâf-ı kerîmeleriyle mükellef olmağla...” Hezârfen’in aynı eserinde İbrahim Paşa’dan ayrıca “*Ebu’l-hayrât İbrâhîm Paşa*” şeklinde bahsedilmektedir.¹¹⁶ Evliyâ Çelebi ile yakınlığı bilinen ve Mısır valisi olduğu dönemde onu Kahire’ye kadar takip eden, Evliya Çelebi’yi himayesine almış İbrahim Paşa¹¹⁷, *Seyahatnâme*’de ise “*Ebu’l-hayr Kâhyâ İbrâhîm Paşa*” şeklinde

¹¹³ Luigi Ferdinando Marsigli, *Bevanda Asiatica Brindata all’Eminentissimo Bonvisi*, Viyana, 1685, s. 28’den aktaran Wurm, s. 77.

¹¹⁴ Bkz. Özcan, Hezârfen, s. 190.

¹¹⁵ Bkz. Wurm, ss. 77-78.

¹¹⁶ Bkz. Wurm, ss. 55-56.

¹¹⁷ Nurcan Tezcan, “Evliyâ Çelebi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 26.11.2020, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/evliya-celebi>, (15.01.2021).

anılmaktadır.¹¹⁸ Bahsi geçen İbrahim Paşa, Köprülü-zâde Ahmed Fâzıl Paşa'nın kâhyâsı olup sonraları Halep valiliğine atanan Şişman İbrahim Paşa'dır.¹¹⁹ İbrahim Paşa, liyakati ile çağdaşları arasından sıyrılarak kısa sürede öne çıkmış, sadrazamın teveccühüne lâyık görülerek Mısır valiliğine de getirilmiş bir şahıstır.¹²⁰ Bu sebeple Hezârfen Hüseyin Efendi ile dostluğu önemlidir. Hezârfen, defter emînliği görevine de kendisiyle yakınlık kurduğu İbrahim Paşa vesilesiyle getirilmiş olabilir.¹²¹ Şişman İbrahim Paşa, 1674/1675 yılında bugünkü Romanya'da bulunan Babadağ'a serdar tayin edilmiş¹²² ve 1675'te Tatar birlikleriyle birlikte Lviv kentini almak için mücadele etmiştir. İbrahim Paşa'nın bölgeye son seferinde ayrıca yanında dostu Hezârfen Hüseyin Efendi'nin de bulunduğu ve burada kendisi ile birlikte uzun bir müddet kaldığı, Nointel Markizi¹²³,nin 1677 tarihli bir mektubuna dayanarak tahmin edilmektedir.¹²⁴ Ayrıca Marsigli de eserinde Romanya bölgesindeki Kırım Tatarlarından bahsederken, bu konuda edindiği geniş malumatı kendisine bir Türk

¹¹⁸ Bkz. Wurm, s. 55.

¹¹⁹ Hezârfen Hüseyin Efendi'nin yaşadığı dönemde devlet kademelerinde önemli görevler ifâ etmiş birden fazla İbrahim Paşa mevcuttur. Şişman İbrahim Paşa, Arnavud Uzun İbrahim Paşa, Boşnak Uzun İbrahim Paşa, Şeytan/ Melek İbrahim Paşa gibi aynı dönemde yaşamış paşalar zaman zaman birbirleriyle karıştırılabilmektedir. Hezârfen'in yakın ilişkiler kurduğu İbrahim Paşa, Kethüdâ İbrahim (Şişman İbrahim) Paşa'dır. (Şişman İbrahim Paşa hakkında kısa bir bilgi için bkz. Yayın Kurulu, "İbrahim Paşa, Şişman", **Büyük Larousse**, Cilt: 9, Gelişim Yay., 1986, s. 5537.) Şişman İbrahim Paşa, kul kethüdâlığı, yeniçeri ağalığı, Budin Beylerbeyliği görevlerini üstlenmiş olan Arnavud Uzun İbrahim Paşa ile karıştırılmamalıdır. Zira Arnavud Uzun İbrahim Paşa da Hezârfen Hüseyin Efendi gibi Girit Seferi'ne iştirak etmiştir. Bu sebeple Hezârfen'in Girit Seferi'nde hangi İbrahim Paşa'nın yanında bulunduğu kafa karışıklığına yol açabilmektedir. (Arnavud Uzun İbrahim Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Meryem Kaçan Erdoğan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı Macaristanı'nda Beylerbeyi Olmak: Uzun İbrahim Paşa'nın Budin Beylerbeyliği", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 130, Cedit Neşriyat, Ankara, 2017, s. 72.)

¹²⁰ Bkz. Wurm, s. 57.

¹²¹ Bkz. S. İlgürel, ss. 5-6.

¹²² Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın hastalanması sebebiyle Şişman İbrahim Paşa'nın Lehistan taraflarına serdar atanması ve ilgili bölgede yürütülen Osmanlı faaliyeti hakkında ek bilgi için ayrıca bkz. Şimşirgil, s. 285.

¹²³ Asıl adı Charles-François Olier olup, kaynaklarda daha çok Marquis de Nointel (Nointel Markizi) şeklinde anılmaktadır. 1670 yılında Osmanlı topraklarında görev yapmak üzere 19. Fransa büyükelçisi olarak atanmıştır. Bkz. Ambassade de France en Turquie, "1525'ten İtibaren Büyükelçiler Listesi", **Türkiye'de Fransa**, 31.08.2015, <https://tr.ambafrance.org/1525-ten-ittibaren-Buyukelciler>, (16.01.2022). Nointel Markizi, 1673'te IV. Mehmed tarafından kapütülasyonların yenilenmesine ve böylece Fransa'nın Levant topraklarındaki haklarının genişlemesine hizmet eden kişilerdendir. 1685'te Paris'te vefat etmiştir. Doğuda geçirdiği süre boyunca kaleme aldığı notlarını yayınlama isteğini gerçekleştirememiştir. Fakat notlarının bazı kısımlarının Sekreter Pétis de La Croix'in eserlerinde kullanıldığı söylenmektedir. Bkz. Wurm, s. 122.

¹²⁴ Bkz. Wurm, ss. 78-79.

âlimin haber verdiğini itiraf etmesi gerektiğini söyler.¹²⁵ Marsigli'nin "Turco erudito" şeklinde atıfta bulunduğu âlim, büyük ihtimalle başka konularda da kendisine bilgi akışı sağlayan yakın dostu Hezârfen Hüseyin Efendi olmalıdır. 1676 yılında Şişman İbrahim Paşa'nın vefatı sonucu boşalan Lehistan serdarlığına onun halefi olarak getirilen Şeytan İbrahim Paşa¹²⁶ ile birlikte Hezârfen Hüseyin Efendi'nin 1677 yılında Çigirin (Çehrin) şehrinin kuşatmasında tekrar Avrupa cephesinde bulunduğu ayrıca tahmin edilmektedir. Bu hususta kaynakların verdiği bilgi kesin değildir. Ancak Şeytan İbrahim Paşa ile beraber anılan kişinin adı "Hüseyin Efendi" olarak kaydedilmiştir. Eserinde bu seferi anlatan Pétis de la Croix de bu konudaki bilgilerinin büyük kısmını Hezârfen Hüseyin Efendi'den öğrendiğini ifade etmektedir.¹²⁷

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Vişne-zâde İzzetî Mehmed Efendi, Şeyhülislâm Zekeriyâ-zâde Yahyâ Efendi, Şeyhülislâm Ankaravî Mehmed Emin Efendi gibi devletin üst kademelerinde bulunan kimselerle ilişkilerde bulunduğunu daha önce ayrıca söylemiş idik. Dolayısıyla bu şahısların temasta bulunduğu ismini anmadığımız bazı başka devlet erkânı ile de Hezârfen'in münasebeti olması muhtemeldir.

Hezârfen Hüseyin Efendi, Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın kayınbiraderi ve sadrazamlıkta halefi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı (v. 1095/ 1683) da bizzat tanıyor olmalıdır. Zirâ o, *Enîsü'l-Ârifîn* ve *Mürşidü's-Sâlikîn*'i Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya ithaf etmiş ve eserinde onu şu kelimelerle övmüştür:

... hutbe-i kitâbı sadr-nişîn-i bâlâ-hâne-i vezâret-i 'uzmâ ve mesned-ârâ-yı nişîmen-gâh-ı sadâret-i kübrâ âsâf-câh-ı vezâret-penâh ya'nî Mustafâ Paşa-yı pür-intibâh hazretlerinin nâm-ı ferhundesıyla müşerref kıldum ki zât-ı kerem sıfâtları menba'-ı enhâr-ı cûd-ı 'amîm ve matla'-ı envâr-ı cesîm-i metîn deryâ-dil-i dîndâr-ı bî-gıış u gull vekîl-i zıll-i Rabb-i celîl mazhar-ı eltâf-ı Hâlık-ı Cemîl kible-i kabîle-i celâil ü şemâil ve Ka'be-i kavâfil-i mehâsin ü hasâil oldukları ecilden pertev-endâz-ı zemîn ü zamân ve nûr-bahş-ı 'âlemiyân olan âftâb-ı rûz-efzûnları terakkî-i merâtib-i a'dâd gibi izdiyâd bulmak du'âsına iştigâl hass u 'âmma farz-ı 'ayn belki 'ayn-ı farzdır.¹²⁸

¹²⁵ Bkz. Luigi Ferdinando Marsigli, *Stato Militare dell' Imperio Ottomanno L'etat Militaire de l'Empire Ottoman*, Akademische Druck - Verlagsanstalt Yay., Graz, 1972, s. 4.

¹²⁶ Şeytan İbrahim Paşa'nın lakabı daha sonra IV. Mehmed tarafından "Melek" olarak değiştirilmiştir. Şahis ve Çehrin kuşatması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulkadir Özcan, "İbrâhim Paşa, Melek", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., Cilt: 21, İstanbul, 2000, ss. 335-337 ve Abdulkadir Özcan, "Melek İbrahim Paşa", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, Sayı:12, İstanbul, 2010, (Melek), ss. 221-235.

¹²⁷ Bkz. Wurm, s. 80.

¹²⁸ Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi vr. 4^a, Vatikan Kütüphanesi vr. 3^{a-b}.

Wurm'a göre Hezârfen Hüseyin Efendi, daha sonraları Viyana bozgunu için sorumlu tutacağı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bazı özelliklerini önceden fark edip devlet için bir tehlike oluşturabileceğini anlamış ve bu nedenle devlet adamları için öğütler içeren eserini ona ithaf etmiş olabilir. Müellife göre Hezârfen'in Musâhib Mustafa ve Sarı (Boşnak) Süleyman gibi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın düşmanları arasında olma ihtimali vardır.¹²⁹ Osmanlıların 1683 yılındaki Viyana yenilgisinden bahseden Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, Avrupa'daki Osmanlı kuvvetlerinin dağılmasını başlatan askerî girişime ilişkin şaşırtıcı derecede çarpıcı ve ayrıntılı bir eleştirel analiz ortaya koyması, onun Viyana kuşatmasına bir şekilde iştirak etmiş olabileceği ihtimalini de akla getirmektedir. Ne var ki bu hususta herhangi bir kesin delil mevcut değildir.¹³⁰

Hezârfen Hüseyin Efendi, IV. Mehmet'in tahttan indirildiği 1687 tarihine kadar devlet görevinde bulunmuş olmalıdır. Wurm'a göre, Fransız büyükelçisi Girardin¹³¹'in, doktor Hermanges aracılığıyla haberdar olduğu padişah tarihçisi bir Türkten bahseden 1686 tarihli mektubu ile ayrıca Galland'ın *Telhîsü'l-Beyân* kopyasında¹³² kullandığı, bir tarihçiye işaret eden ifade bize bu ipucunu vermektedir.¹³³ Girardin'in 12 Ekim 1686 tarihli mektubu, Rumeli kazaskeri iken o tarihte daha yeni şeyhülislâmlığa atanan Şeyh Ankaravî Mehmed Emin Efendi ile Hezârfen Hüseyin Efendi'nin yakın arkadaş olduğunu göstermektedir. Ayrıca Hezârfen'in, IV. Mehmed'in tahttan indirilmesine neden olan komplonun başını çeken şahıslar olarak dostu Şeyh Ankaravî Mehmed Emin Efendi ve Ebu Saîd-zâde Feyzullâh Efendi'ye atıfta bulunduğu, Hermanges vasıtasıyla Girardin'in verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Hezârfen'in yakın çevresinden olup IV. Mehmed'in tahttan indirilmesinde belirleyici rol oynayan bir diğer kişi de Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa olarak biliniyordu. Dolayısıyla bu çevreye dâhil olan Hezârfen Hüseyin

¹²⁹ Bkz. Wurm, s. 58.

¹³⁰ Bkz. Wurm, ss. 82-83.

¹³¹ Vaubreuil senyörü Pierre de Girardin, 1686 yılında 21. Fransız büyükelçisi olarak atanmıştır. Bkz. Ambassade de France en Turquie, "1525'ten İtibaren Büyükelçiler Listesi", **Türkiye'de Fransa**, 31.08.2015, <https://tr.ambafrance.org/1525-ten-ityibaren-Buyukelciler>, (16.01.2022).

¹³² Galland, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-Beyân fî Kâvânîn-i Âl-i Osmân* adlı eserini 1700'lü tarihlerin başlarında Latin harfleri ile kopya etmiştir. Okunması güç bu kopya Bibliothèque Nationale'dedir. Bkz. Edgard Blochet, **Catalogue des manuscrits Turcs**, Bibliothèque Nationale, 2. Cilt, Paris, 1933, s. 694. Ayrıca bkz. M. İlgürel, s. 545.

¹³³ Bkz. Wurm, s. 83.

Efendi'nin komploculardan biri olduğu varsayımında bulunulabilir. Ne var ki bu hususu kanıtlayan açık bir delil elimizde mevcut olmadığından, bu varsayım kanıtlanamaz. Her halükarda bu dönemde Hezârfen, tarihsel yazılarını karakterize eden ve bir zamanlar minnet borcuyla haklı çıkarmaya çalıştığı Osmanlı yönetici hanedanına yönelik fikirlerinden büyük ölçüde vazgeçmiş görünmektedir. Hezârfen'in, IV. Mehmed'den sonra yerine tahta geçen kardeşi II. Süleyman'ın da babası Sultan İbrahim'den daha saygın olmadığını Hermanges'e ifade ettiği söylenmektedir.¹³⁴ Dolayısıyla devlet yönetiminden duyduğu memnuniyetsizliğin, IV. Mehmed'den sonraki dönemde de devam ettiği anlaşılmaktadır.

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin eserleri tetkik edildiğinde, çağdaşları gibi onun da XVI. asrın ilk yarısını, özellikle Yavuz Sultan Selim (v. 926/ 1520) dönemini ideal devir olarak gördüğü anlaşılmaktadır. O, devletin eski gücüne kavuşması hususunda ise pek iyimser değildir.¹³⁵ Hezârfen'in devlet ahvâli hususundaki bu pesimist bakışı göz önüne alındığında, devlet hizmetini büsbütün bırakmasının ve tabir yerindeyse 'köşesine çekilip' yalnızca ilimle iştigâl etmesinin, IV. Mehmet'in tahttan indirilmesi ile başlayan siyasî karışıklığın hâkim olduğu döneme rast gelmesi bizce de makul bir varsayımdır. Hezârfen, dönemin siyasî dinamiklerine uyum sağlayamamış, zaten memnuniyet duymadığı siyasî gidişat hususunda büsbütün ümitsizliğe kapılmış, içinde bulunduğu yeni siyasî koşullarda kendine destekçi bulamamış veya bir şekilde devlet hizmetine 'küstürülmüş' olabilir. Zira en önemli hâmilere Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa ve İbrahim Paşa da bu dönemde hayatta değildir. Elbette ki bu düşünceler bizim varsayımımızdan öteye geçmemekte, Hezârfen'in hayatına dair pek çok meselede olduğu gibi bu nokta da, müellife dair elimizdeki verilerin sınırlı olması sebebiyle büyük ölçüde karanlıkta kalmaktadır.

1.1.5. Batılılarla Temasları ve Batılıların Gözünden Hezârfen

Batılı seyyah ve diplomatların Hezârfen Hüseyin Efendi hakkında verdiği bilgiler çok önemlidir. Zira Batılı bazı isimlerin bizlere sunduğu veriler sayesinde bir nebze de olsa Hezârfen hakkında malumat sahibi olabiliyoruz. Batılı kaynaklardan

¹³⁴ Bkz. Wurm, s. 72.

¹³⁵ Bkz. Anhegger, s. 368; Özcan, Hezârfen, s. 195.

gelen bu verilere erişemeseydik, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin hayatına dair zaten pek sınırlı olan malumatımız, çok daha eksik kalacaktı. Oryantalist kaynakların sunduğu bilgilere bazen art niyetli/ yanıltıcı olabilecekleri kaygısıyla ihtiyatla yaklaşmak gerekse de, bu kaynaklar, ayrıca Hezârfen Hüseyin Efendi'nin şahsiyetini ve düşünce dünyasını anlamamıza imkân veren bazı ipuçları da içerdiklerinden ayrıca önemlidir. Biz, Hezârfen Hüseyin Efendi hakkında şümüllü bir biyografi ortaya koyma amacı güttüğümüzden, Batılı kaynakları incelemeye bilhassa ihtimam gösterdik. İlgili kaynaklardan ulaşabildiklerimizi bizzat tetkik etmeye, ulaşamadıklarımızı ise ikincil kaynaklar üzerinden okumalar yaparak anlamaya ve bu yolla müellifin tercüme-i hâline dair karanlıkta kalan hususları aydınlatmaya elimizden geldiğince gayret sarf ettik.

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Batıya yönelik ilgisinden ve Kâtib Çelebi ile birlikte Batılı kaynakları ilk kullanan Osmanlı müelliflerinden biri olduğundan daha önce bahsetmiştik. Hezârfen'in yaşadığı 17. yy.'ı, bir durağanlık, içe dönüklük ve gericilik çağı değil; yeni ile yeniye/ reformlara direnç gösteren iki ucun çekişme hâlinde olduğu, Osmanlı sosyal düzenindeki yapısal dönüşümlerin farklı karşılıklar bulduğu bir dönem şeklinde tanımlamak daha doğru olacaktır. Başta Kâtib Çelebi olmak üzere, Osmanlı kültür tarihinde bir "tavır değişikliği" anlamına gelen bu hususa öncülük eden ilk âlimler bu yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Bu âlimler, özelleştirilmiş "Osmanlı kültürü" ile post-Rönesans "Avrupa aklı" arasındaki farazi demir perdenin kalktığı varsayılan Lale Devri'nden (1718-1730) çok önceleri, daha 17. yy.'da, İstanbul'da bulunan Avrupalılarla sosyalleşmeye ve fikir teâfisinde bulunmaya hevesliyidiler.¹³⁶ Hezârfen Hüseyin Efendi'nin de İstanbul'a gelen birtakım seyyah ve diplomatlarla görüşüp bazılarıyla dostâne ilişkiler geliştirmiş olması tesadüf değildir. Ne var ki, Hezârfen'in Batıya ve İslâm dışı dünyaya ilgisinin, sadece, çeşitli sebeplerle İstanbul'a gelen Avrupalı seyyah ve diplomat tanıdıklarının etkisinden kaynaklandığını iddia etmek doğru değildir. Zira yukarıda da değindiğimiz gibi, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin de dâhil olduğu Osmanlı çevrelerinde, Batıya ilgi duyan bu tavrın nüveleri, atılmış hâlde zaten mevcuttu. 17. yy.'da Hezârfen Hüseyin

¹³⁶ Bkz. Cemal Kafadar, "The city that Râlab visited - The political and cultural climate of İstanbul in the 1650's", **Sultan's Procession: The Swedish embassy to Sultan Mehmed IV in 1657-1658 and the Râlab paintings**, Editör: Karin Ådahl, Swedish Research Institute in Istanbul, İstanbul, 2006, ss. 60-61.

Efendi'nin yanı sıra Kâtib Çelebi, Evliyâ Çelebi, Münecimbaşı ve Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dımaşkî'yi yabancı kültürlerle ve İslâm dışı dünyaya çeşitli yönderden ilgi duyan âlimler olarak gösterebiliriz. Öyle ki 16. ve 17. yy.'larda Batı Avrupa üzerine kalem oynatan müellifler söz konusu olduğunda ise Kâtib Çelebi, Hezârfen Hüseyin Efendi ve Münecimbaşı'ndan başka herhangi bir isim saymanın mümkün olmadığı söylenmiştir.¹³⁷ Bilhassa Kâtib Çelebi, Eserlerinde Batılı kaynakları kullanması bakımından 17. yy'da bu anlayışın öncüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserleri incelendiğinde Hezârfen'i de pek çok yönden bir Kâtib Çelebi takipçisi olarak tanımlamak yanlış olmayacağından, onun Batıya yönelik ilgisinin, İstanbul'a gelen Avrupalılarla tanışmasından evvel, Kâtib Çelebi etkisiyle geliştiğini söylemek de pek yanlış sayılmasa gerektir. Ayrıca Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Batılı diplomatlarla tanışması *Tenkîh-i Tevârih*'ini yazmayı bitirdikten kısa bir süre sonra 1673 yılında gerçekleşmiş gibi gözükmemektedir.¹³⁸ Oysa ki, öteden beri Batı kültürüne ve tarihine ilgi duyan Hezârfen, *Tenkîh-i Tevârih*'inde yalnızca İslâm hanedanlarının tarihinden bahsetmemiş, İslâm öncesi İstanbul'a ve Amerika'nın keşfine de yer ayırmıştır.¹³⁹ Öte yandan, İstanbul'a gelen Batılı seyyah ve bürokratlarla temaslarından daha önce, Hezârfen'in bazı Batı kökenli mühtedîlerle ilişki kurduğu malumumuzdur. O, Dîvân-ı Hümâyûn'da tercümanlık yapan Ali Ufkî Bey'in yanında görev yapmış ve *Tenkîh-i Tevârih*'inin yazımında bazı yabancı eserlerin tercümeleri için kendisinden yardım almıştır. Ali Ufkî Bey'in asıl adı Albert Bobowski olup, kendisi Polonya asıllı bir mühtedîdir.¹⁴⁰ Hezârfen Hüseyin Efendi, ayrıca Dîvân-ı Hümâyûn baştercümanlığı yapan Rum asıllı Panayot (Panagiotis Nikusios) ile de temas hâlinindedir. Panayot, Hezârfen'e Roma ve Bizans tarihi ile ilgili Yunan ve Latin kaynaklarını sağlamış, bazı eserleri tercüme ederek istifadesine sunmuştur. Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, baştercüman Panayot'un da iştirak ettiği Girit Seferi'ne katılması da ayrıca İslâm dışı

¹³⁷ Bkz. Bernard Lewis, **Müslümanların Avrupayı Keşfi**, Çev. İhsan Durdu, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000, s. 189.

¹³⁸ Bkz. Galland, Cilt: 2, s. 38.

¹³⁹ Bkz. Wurm, s. 122-123.

¹⁴⁰ Ali Ufkî Bey, *Mecmûa-i Sâz ü Söz* adlı bir musiki antolojisi derslemiş bir bestekâr ve musikişinastır. Ayrıca *Kitâb-ı Mukaddes*'i Türkçe'ye çeviren ilk kişidir. Her ne kadar ihtidâ etmiş olsa da, yaşadığı devirde bazı mutaassıp kimselerce Müslüman olarak görülmemiş, ayrıca içkiye zaafı olduğu ve bu sebeple hayatının sonuna doğru saraydaki görevinden uzaklaştırıldığı rivayet edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şükrü Elçin, **Ali Ufkî: Hayatı, Eserleri ve Mecmûa-i Sâz ü Söz**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1976, s. III, VI; Turgut Kut, "Ali Ufkî Bey", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 2, İstanbul, 1989, ss. 456-457.

dünya ile ilgilenmesinin önünü açan etmenlerden biri olabilir. Zira Girit'te kalması, Hezârfen'e Avrupalıların yaşam tarzlarını ve kültürlerini yakînen gözlemleme fırsatını vermiştir.¹⁴¹ Hezârfen Hüseyin Efendi'nin İstanbul'a çeşitli sebeplerle gelen Batılı seyyah ve diplomatlar ile görüşüp bazılarıyla yakın ilişkiler geliştirmiş olması da Batıya dair öteden beri duyduğu bu ilgi ve merakını muhakkak ki pekiştirmiştir. Öte yandan, Hezârfen'in herhangi bir olumsuz sâikle Batılılarla temas girişiminde bulunduğunu veya hususî bir gaye ile Batılılarla görüşmek için fırsat kovaladığını düşünmek yanlış olacaktır. Her ne kadar, yapısı itibarıyla yabancı kültürlerle meraklı ve dışa dönük bir karakter olsa da, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin İstanbul'a gelen Avrupalılarla tanışıklığı tesadüfen başlamış gözükmektedir.¹⁴² Bir dönem büyükelçi Nointel Markizi'nin özel kâtipliğini yapan ve Hezârfen'in *Telhîsü'l-Beyân*'ını Fransızcaya çeviren Fransız şarkiyatçı Antoine Galland¹⁴³, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında tuttuğu seyahat notlarında, Mehmet Çelebi namı bir kimseyi ziyaret ettiğini, bu şahsın kendisine birtakım harita kopyaları gösterdiğini, bu vesile ile Türkçe bir tarih kitabı yazmış Hezârfen Hüseyin Efendi ile de tanıştığını belirtir. Hezârfen'in uzun boylu ve hoş görünümlü olduğunu söyleyerek, yalnızca fiziksel özelliklerinden bir iki cümle ile bahsetmekle yetinir.¹⁴⁴ Daha sonraları Galland, Hezârfen Hüseyin Efendi'yi Kılıse Camiî yakınlarındaki evinde ziyaret eder ve büyükelçi adına kendisine saten bir ceket hediye ederek dostluğunu talep eder. Hezârfen, bu hediye ve istek karşısında şaşırır ve böyle bir hediyeyi hak edecek bir şey yapmadığını söyler. Galland ise, büyükelçinin kendisi ile dostluk kurma isteğini yenileyerek, hediye yazdığı tarih kitabına karşılık bir takdir nişanesi olduğunu ifade eder. Hezârfen Hüseyin Efendi, eserinin bu denli büyük bir takdire şâyân olmadığını, intişâr edilmeye daha lâıyk olan bir yenisini yazmış bulunduğunu ve mezkûr eseri bitirir bitirmez büyükelçiye takdim edeceğini söyler.¹⁴⁵ Ertesi gün Hezârfen Hüseyin Efendi büyükelçiye görmeye bizzat

¹⁴¹ Bkz. Wurm, s. 124.

¹⁴² Bkz. Wurm, s. 127.

¹⁴³ Galland, *Binbir Gece Masalları'nı Avrupa'ya tanıtan kişidir. Aynı zamanda bir Arabist olan Galland, Binbir Gece külliyyatını kendisine Suriye'den gönderilen bir elyazmasından -eklemeler yapmak suretiyle- Fransızcaya çevirmiştir. Bu eser büyük ilgi görmüş, çeşitli Avrupa dillerine çevrilerek defalarca basılmış ve bir görüşe göre Kitâb-ı Mukaddes'ten sonra en çok okunan kitap olmuştur. O zamana kadar korku ve antipatiyle bakılan Müslüman Doğu, ilk defa bu eser sayesinde zenginlikleri ve sevimli yönleriyle Batıya açılmıştır. Bkz. Turgut Akpınar, "Galland, Antoine", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 13, İstanbul, 1996, ss. 337-338.*

¹⁴⁴ Bkz. Galland, Cilt: 2, s. 38.

¹⁴⁵ Bkz. Galland, Cilt:2, s. 105.

gelir ve Nointel Markizi, ressamalarına yaptırdığı sultan ve vezir portrelerini ona gösterir. Büyükelçinin sofrasında yemek yiyen Hezârfen, Nointel Markizi'nin nezaket ve ikramlarından memnun kalarak döner.¹⁴⁶ Her ne kadar Hezârfen'in Batıya ve Batılılara ilgisi yadsınamayacaksa da, Galland'ın naklinden de anlaşılacağı üzere, bu ilgi tek taraflı değildir. Avrupalı diplomatların da Hezârfen Hüseyin Efendi'yi tanımaya çokça istekli oldukları âşikârdır. Zira Osmanlı toplumunun en üst kademelerine erişimi bulunan Hezârfen'den pek çok bilgi edinebilirlerdi. Nitekim Avrupalılar, Türklerin entelektüel hayatıyla ciddi bir şekilde ilgilenmeye tam olarak 17. yy.'ın ikinci yarısında başlamışlardır. Hezârfen'e büyükelçi tarafından gönderilen hediye örneğinde olduğu gibi, Venedik balyosu Pietro Civran da önemli birtakım bilgilere erişebilmek umuduyla aynı şekilde Marsigli'nin, saray çevreleriyle temasını desteklemiş ve hediyelerini finanse etmiştir.¹⁴⁷ Fakat buradan, Hezâren Hüseyin Efendi'nin bilinçli olarak Osmanlı aleyhine Avrupalılara bilgi aktarımında bulunduğu şeklinde bir sonuç çıkarılamaz.

Yukarıda aktardıklarımızdan başka, Galland, Hezârfen Hüseyin Efendi'den bir risale temin ettiğini hâtırâtında bir başka vesileyle ifade eder ve Hezârfen'in zeki ve bilgili bir adam olduğuna vurgu yapar. Verdiği bu bilgiyi takiben, Hezârfen'in, daima lisan talebeleri ile birlikte vakit geçiren, Fransızların şahsiyetlerini anlamak üzere Fransaya seyahat etmek ve Fransızca öğrenmek isteyen bir kimse olduğunu belirtir.¹⁴⁸ Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Fransa ve Fransızlara yönelik ilgisinden bahseden bir diğer kişiye, yine bir Fransız şarkiyatçı olan François Pétis de la Croix¹⁴⁹, tir. Müellifin *Tenkîhü't-Tevârih*'ini de Fransızcaya çevirdiği bilinen La Croix, Hezârfen ile sık sık uzun sohbetler edip bunları kayıt altına almıştır. Bu kayıtların birinde, Hezârfen'in, reenkarnasyona inandığı ve Fransız milletine hayranlığından dolayı bir sonraki hayatında Tanrı'dan Fransız olarak doğmayı istediği, hatta La Croix'e, bir gün Paris'teki odasında Fransız kılığında kendisiyle karşılaşır sa şaşırmmamasını söylediği bilgisi yer alır. La Croix'in *Journal*'ında bulunan bu bilgi, sahih olmamalıdır. Zira

¹⁴⁶ Bkz. Galland, Cilt:2, s. 106.

¹⁴⁷ Bkz. Wurm, s. 125.

¹⁴⁸ Bkz. Galland, Cilt: 1, s. 239.

¹⁴⁹ La Croix, 1676'da İstanbul'a gelmiş, Galland gibi büyükelçi Nointel Markizi'nin kâtipliğini yapmış, yeni büyükelçi Guilleragues'in atanmasıyla 1681'de Fransa'ya geri dönmüş ve 1713'te Paris'te vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Erdem, "PÉTIS de la CROIX, François", **TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 34, İstanbul, 2007, ss. 255-256.

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Avrupalı arkadaşlarından başka hiçbirinin bu minvalde bir beyanı bulunmamaktadır. Dahası, özel kâtibi La Croix'in görüşmelerinden mutlaka haberdar olan Nointel Markizi, krala yazdığı mektuplarında, ara sıra Hezârfen'i anmasına rağmen, onun hakkında böyle bir bilgi vermez. Bir Osmanlı tarihçisi ve yetkilisinin, Fransız hayranı olduğuna dair bu kadar açık bir söz sarf etmiş olma ihtimali de düşüktür. Ayrıca, daha sonra değineceğimiz gibi, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin çok yakın dostu Marsigli, onu Muhammedî dine bağlı samimi bir Müslüman olarak tanıtır. Dolayısıyla Hezârfen'in reenkarnasyona inandığı iddiası, pek akla yatkın değildir. La Croix'in, anılarını kendisine ithaf ettiği kralı memnun etmek için böyle bir konuşmayı uydurmuş olması muhtemeldir. La Croix, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin eserlerinde de göze çarpan, Osmanlı'nın siyasî durumuna dair bazı hususlar hakkında ayrıntılı bir değerlendirmeye de yer verir. Devlet işlerine ilgisizlik, Sultanların zevke düşkünlüğü, adaletsizlik, istibdat, kendi gücüne aşırı güven, görevi kötüye kullanma ve yolsuzluk, başlangıcı Kanunî Sultan Süleyman dönemine kadar giden gerilemenin nedenleri olarak gösterilir. Fakat La Croix'in Hezârfen Hüseyin Efendi'ye isnâd ettiği zorba padişahlara ilişkin bazı nakilleri veya "Türkler adil yasalarla yönetilseydi isyan ederlerdi" şeklindeki birtakım ifadeleri, Hezârfen'in görüşleriyle çelişmekte ve La Croix, Hezârfen'in görüşlerini kendi düşünceleriyle karıştırmış gözükmektedir. Zira bu söylemler, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, eserlerinde defalarca dile getirdiği, gerek halk için adaletin lüzumu ilkesi, gerekse şeriata bağlılıklarını başarılarının çok önemli bir nedeni saydığı geçmiş Osmanlı sultanlarına duyduğu hayranlık ile bağdaşmaz. Bu sebeple, La Croix'in müellife dair verdiği bilgiler, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin görüşlerinin yalnızca kaba, hatta bazı durumlarda tahrif edilmiş bir temsili olarak kabul edilebilir.¹⁵⁰

Büyükelçiliği sırasında bir dönem Hem Galland'ın, hem de La Croix'in, kendisine hizmet ettikleri Nointel Markizi, krala yazdığı 1679 tarihli mektupta Osmanlı yönetimi ve toplumu hakkındaki dikkat çekici tespitlerini sıralar ve Hezârfen Hüseyin Efendi'den bahseder. Nointel Markizi, rüşvet, hırsızlık, gevşeklik, kamu yararını küçümseme gibi sorunlar sebebiyle Osmanlı yönetiminin yolsuzluk ve kangrenden etkilenmeyen hiçbir şubesinin kalmadığı eleştirisinde bulunur. Öyle ki,

¹⁵⁰ Bkz. Wurm, ss. 129-132.

Avrupalılar, gözlerinde büyüttükleri bu “canavar”ı yakından tanısalardı, Osmanlı denen devden asla korkmazlardı. Öte yandan, ona göre Osmanlı teb‘ası, yönetiminden daha iyi ve ahlâklıdır; Nointel Markizi’nin “bâtıl din” olarak söz ettiği İslâmiyet’e ve dinî vecibelerine açıklanamaz bir şevkle riâyet ve sultanlarına kayıtsız şartsız itaat ederler. Halkın gayrimüslimlere karşı ise kök salmış bir nefreti bulunmakta, çocuklar dahi onları tahkîr ifadeleri kullanmaktadır. Ayrıca Osmanlı içinde ilme yeteneği olan rütbeli, aydın bir kesim mevcuttur ki, bunlarda bir ölçüde Avrupa hayranlığı vardır ve devletlerinin yozlaşmasına karşı ilk yakınanlar, onu damgalayan ve kınayanlar da bunlardır. Nointel Markizi’nin Hezârfen Hüseyin Efendi’yi bu daireye dâhil aydınlar arasında gördüğü anlaşılmaktadır. Zira Nointel Markizi’nin 1670-1680 yılları arasındaki seyahat anılarını kitaplaştıran Vandal, markizin yukarıda bahsedilen aydınlardan biri olan açık görüşlü ve melankolik bir Türkle sık sık görüşüp vakit geçirdiğini ve ondan edindiği bilgileri yazıya dökerek kendi yararına kullandığını ifade eder.¹⁵¹ Albert Vandal, burada büyük ihtimalle Hezârfen’i kastetmektedir. Dolayısıyla, Nointel Markizi’nin Hezârfen Hüseyin Efendi hakkında çizdiği tablo da kâtibleri Galland ve La Croix’in nakillerine uygun düşmektedir. Hezârfen, eleştirel düşünen, ilme yeteneği olan, Avrupa’ya belirli bir hayranlıkla bakan, kendi ülkesindeki koşullaraysa melankoli ve ümitsizlikle yaklaşan bir Osmanlı çağdaşı olarak tanımlanır. Ona göre Osmanlı’nın hâlâ ayakta kalabilmesinin nedeni, düşmanlarının devletin zayıflığını görememesidir. Öyle ki o, devletin içinde bulunduğunu düşündüğü olumsuz hâli vurgulamak için, söz gelimi, emrine 20.000 kadar Polonyalı asker verilseydi, en büyük Osmanlı ordusunu bile tek başına mağlup edebilecek olduğunu ifade eder.¹⁵²

Nointel Markizi, Hezârfen Hüseyin Efendi’ye ayrıca “zeki bir adam” şeklinde atıfta bulunup, onun diyalektiğinin, bir Avrupalınınkinden çok daha farklı işlediğini ifade eder. Bu argümanını desteklemek içinse ilginç bir hadise aktarır: Hezârfen, sadrazamın huzurunda Hz. Muhammed’in sahte peygamber olduğunu söyleyip, Hz. İsa’nın tanrılığını ilan eden bir Yunan rahibinin, kaçınılmaz olarak ölüm cezasına çarptırılması gerektiğini savunur. Ona göre, rahip, yüce Allah’a hakeret etmiş olsa idi,

¹⁵¹ Bkz. Albert Vandal, *L’odyssée D’un Ambassadeur – Les Voyages du Marquis de Nointel (1670-1680)*, 2. baskı, Librairie Plon, Paris, 1900, ss. 248-249.

¹⁵² Bkz. Wurm, s. 132.

her ne söylerse söylesin, Allah'ın zâtına ulaşmak ve şânını lekelemek imkânsız olduğundan, ölümden kurtulabilirdi. Ne var ki, Hz. Peygamber'e küfretmek, halkın zihinlerinde önyargılar oluşturup, asayiş zedeleyebileceğinden, olumsuz bazı sonuçlar doğurması muhtemel bir skandalın önünün ölüm cezasıyla kesilmesi lâzım gelirdi.¹⁵³ Nointel Markizi'ne anlaşılamaz geren bu düşünce tarzı ve söylemiyle, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, Allah Teâlâ'ya hakaret etmek gibi bir gaye gütmeyeceği açıktır. Onun, ölüm cezasının hangi koşulda verilmesi gerektiğine dair söylemi, sadece, halk içinde baş gösterebilecek olası bir kaosu önlemeye çalışan, pratik mülahazalarla alınmış rasyonel bir karara işaret eder. Zira Allah Teâlâ hakkında sarf edilecek olumsuz bir söz, halkın yüce yaratıcıya dair fikirlerini zedeleyebilecek kadar etkili olamayacak, fakat Hz. Peygamber üzerinden ortaya konan bir iddia, halk üzerinde infiale yol açabilecektir.

Büyükelçi Nointel Markizi'nin Osmanlı topraklarından ayrıldığı sıralarda Galland, markizin halefi büyükelçi Guilleragues ile ikinci kez payitahta gelmiştir. 1682 tarihli *Keşfü'z-Zünûn* tercümesinde yer alan “Bugün hâlâ hayatta olan Hezârfen” kaydı ve *Takvîmü't-Tevârîh*'i Hezârfen'in ilaveleriyle aynı zamanlarda tercüme ettiği göz önüne alındığında, Hezârfen Hüseyin Efendi ile tekrar temasa geçtiği düşünülebilir. Guilleragues'in hizmetine alınan Pétis de La Croix de Hezârfen'le yıllardır temas hâlinde olmalıdır. Wurm, yeni büyükelçi Guilleragues ile Hezârfen Hüseyin Efendi'nin bizzat tanışıp tanışmadığı hususunun ise Kont'un XIV. Louis'ye yazdığı 31 Temmuz 1680 tarihli bir mektup dolayısıyla tartışmalı olduğunu söyler. Bu mektupta bir tarihçinin Guilleragues'i ziyaret ettiği, kendisine gösterilen kral portresine hayran kaldığı ve portreye bakmaya lâyık olmadığını söylediği bilgisi yer alır. Bir önceki ziyaretinde de konuk, ilgili portreyi benzer şekilde övmüştür. Büyükelçi, aynı konuğun, kendisine padişahın imparatorluğa karşı savaş plânladığını haber verdiğini mektubunda yazar. Lakin sözü geçen tarihçinin Hezârfen Hüseyin Efendi olduğuna dair herhangi bir somut delil yoktur.¹⁵⁴

Guilleragues'in halefi büyükelçi Girardin ile de Hezârfen'in tanışmış olması kuvvetle muhtemeldir, lakin bizzat görüşmemiş olsalar dahi, Girardin'in doktoru

¹⁵³ Bkz. Vandal, s. 249.

¹⁵⁴ Bkz. Wurm, ss. 133-135.

Hermanges (d'Hermange)¹⁵⁵ ile Hezârfen Hüseyin Efendi'nin arkadaş olduğunu bilmekteyiz. Girardin'in XIV. Louis'ye yazdığı 12 Ekim 1686 tarihli mektubunda, bazı diğer hususların yanı sıra, Sadrazam Şâri' Süleyman Paşa'nın Budin meydanından o zamanki ordu hakimi Ankaravî Mehmed'e gönderdiği bir mektubun içeriğinden Hezârfen Hüseyin Efendi sayesinde haberdar olduğu ifade edilir. Wurm'a göre Girardin, bu tür bilgileri Hermanges aracılığıyla Hezârfen Hüseyin'den temin ediyor gözükmektedir. Fransızların diplomatik yazışmalarında 1686'dan sonraki dönem için Hezârfen'e atıfta bulunan herhangi bir vesikaya rastlanmamıştır. Ne var ki, Hezârfen'in Fransız dostlarıyla ilişkisinin sonraki dönemlerde de devam ettiği düşünülmektedir.¹⁵⁶

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Fransız sefarethanesini çok kere ziyaret ettiği, Fransız büyükelçiler ve sekreteryalari ile görüştüğü ve bu şahıslarla bilgi alışverişinde ve etkileşimde bulunduğu açıktır. Ne var ki, Fransızların Hezârfen hakkında seyahat notları ve mektuplarında yer alan bilgilerin sıhhati tartışmalıdır. Bu dökümanların bazılarında ise konu ile ilgili bahsi geçen şahsın adı hiç anılmamaktadır. Dolayısıyla bazı Fransız vesikalarında işaret edilen kişinin Hezârfen Hüseyin Efendi olduğu ve onun Osmanlı aleyhine Fransızlara devlet bilgilerini sızdırdığı iddiası, herhangi bir kesin delile dayandırılarak ispatlanamadığından, mesnedsiz bir düşünce olmaktan öteye geçemez.

Hezârfen'in, tanıştığı Avrupalılar arasındaki en yakın dostu ve en önemli şahsiyet, hiç şüphesiz İtalyan asker ve araştırmacı Kont Luigi Ferdinand Marsigli'dir. Marsigli'nin, dostu Hezârfen Hüseyin Efendi hakkındaki aktarımlarıysa, en ayrıntılı bilgileri içermesi bakımından en kıymetlileridir. 1679 yılında Venedik balyosu Pietro Civran'ın refakatinde İstanbul'a gelen¹⁵⁷ Marsigli'nin, Osmanlı topraklarına seyahat

¹⁵⁵ Hermanges, aslen Fransız elçiliği doktoru olup, aralarında sadrazam Köprülü-zâde Fâzıl Mustafa Paşa'nın da bulunduğu bazı yüksek makamlardaki Osmanlı devlet adamlarını tedavi etmişti. 1688'de Fransa'ya döndü, muhtemelen 1699-1702 tarihleri arasında ülkesinde vefat etti. Bkz. Kalpaklı ve Mercan, s. 364.

¹⁵⁶ Bkz. Wurm, s. 135.

¹⁵⁷ Venedik Cumhuriyeti, Girit Seferi'nden sonra Osmanlı ile ilişkilerini eski hâline getirmek ve iki devlet arasındaki ticareti yeniden canlandırmak istiyordu. Öte yandan, bu dönemde IV. Mehmed'in sarayında etkin olan bazı Osmanlı yöneticilerinin, özellikle de Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın nazarında Venediklilerin oldukça olumsuz bir imajı vardı. Balyos Pietro Civran, bu imajı bir nebze de olsa düzeltebilmek ve selefi Giovanni Morosini'den boşalan elçilik görevini devralmak üzere İstanbul'a gönderilmişti. Bkz. Mehmet Kalpaklı ve F. Özden Mercan, "Bir Asya İçeceği (Bevanda Asiatica), Kont Luigi Ferdinando Marsigli ve Osmanlı Kahve Kültürü", **Journal of Turkish**

etme nedeni, bizzat kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır: O, iyiyi kötünden ayırt etmeye başladığı yaştan beri, Osmanlı'ya ve Türk milletine yönelik kendiliğinden gelişen aşırı bir merak duymaktadır. Bu merakı, Osmanlı'yı idrak etme ve Batılılarca, Hristiyanların asla erişemeyecekleri bir değere sahip görülen Türk milletinin bu övgüyü neden hak ettiğini anlama arzusunu da beraberinde getirmiştir. Öyle ki, Osmanlı'ya karşı zafer kazanılan bir durumda bile, kendi aleyhlerine dahi olsa, Osmanlı ile barış antlaşması yapabilmek (Marsigli'nin deyimiyle "barış satın almak"), Hristiyan Batıya lütfedilmiş büyük bir ödül olarak görülmektedir. Marsigli, Türklerin askerî eylemlerini yüceltip, yenilmez olduklarını vurgulayarak okuyucuların zihinlerine korku salan Batılı tarihçilerin, ağız birliğiyle kendisini de Türklerin üstünlüğüne ikna etmiş olduklarını söyler. Osmanlı'yı ve Türkleri yakından tanımaya duyduğu bu ateşli iştihâkla genç Marsigli, küçük yaşlardan itibaren İstanbul'a gitmek istediğini ve balyos Pietro Civran'ın eşliğinde bu yolculuğa katılabilmek umuduyla, tüm itirazlarına rağmen yakınlarını razı etmek için çokça ısrarcı olduğunu ifade eder. Marsigli, tam da Osmanlı gururunun en üst noktaya vardığı; fetih faaliyetleri ve Osmanlı lehine avantaj sağlayacak durumlar dışında, komşu güçlerle hiçbir barış ilişkisi kurulmaya dahi yanaşılmayan bir dönemde, 1679'un sonlarında İstanbul'a vardığını söyler.¹⁵⁸

On bir ay kadar sürecektir bu ilk İstanbul ziyareti süresince Pera'daki Venedik elçiliği konutunda kalan Marsigli, aralarında İngiltere, Fransa, Avusturya ve Polonya elçilerinin de olduğu birçok Avrupalı temsilci ile ilişki kurma ve istihbarat ağını genişletme fırsatı bulmuştur. Ayrıca Livorno asıllı Musevî Abraham Gabbai¹⁵⁹, yi, kendisine tercümanlık yapmak üzere hizmetine almış ve onun sahip olduğu geniş çevre sayesinde İstanbul'un entelektüelleri ve saray çevresinden kişiler ile tanışmıştır.¹⁶⁰ İstanbul'da boğazın suları ile ilgili bilimsel ölçümler yapmış,¹⁶¹ sarayları, camileri ve

Studies – Türklük Bilgisi Araştırmaları, Özer Ergenç Armağanı, Cilt:1, Sayı: 51, Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University Yay., Cambridge, 2019, s. 366.

¹⁵⁸ Luigi Ferdinando Marsigli, **Scritti Inediti di Luigi Ferdinando Marsigli**, R. Bologna Enstitüsü Bilimler Akademisi, Nicola Zanichelli Yay., Bologna, 1930, (Scritti), ss. 175-176.

¹⁵⁹ Abraham Gabai, Livorno'dan İzmir'e gelerek orada İbranice kitaplar basan ilk matbaayı kuran kişidir. 1660'dan sonra ise, İzmir'den İstanbul'a gelmiş ve İstanbul'da da bir matbaa açmıştır. Bkz. Kalpaklı ve Mercan, s. 367.

¹⁶⁰ Bkz. Kalpaklı ve Mercan, ss. 366-367.

¹⁶¹ Marsigli, İstanbul Boğazı'nda suyun derinliği ve akış hızına dair yaptığı ölçümleri, İsveç kraliçesi Kristina'ya ithaf ettiği *Osservazioni Intorno al Bosforo Tracio o vero Canale di Constantinopoli*

su kemerlerini gezmiş; Bursa'nın kaplıcalarını ve Osmanlı'ya başkentlik yaptığı dönemlerden kalma çeşitli yapılarını görmüş, ipekçilik faaliyetlerini gözlemlemiştir.¹⁶² Blau'nun Atlas Maior'undaki haritaları gözden geçirerek çeviren coğrafyacı Ebubekir b. Behrâm ed-Dımaşkî ile görüşmüş, kendisinden bazı haritalar temin etmiş ve bu haritaları daha sonra yazacağı Osmanlı askerî teşkilatına dair eserinde (*Stato Militare*) kullanmıştır. Padişahın en yakın çevresinde görev yapan mühtedî içoğlanlardan, aslen Venedikli bir fırıncının oğlu olan 'tırnakçı' ve onun tanıştırdığı 'tülbentdâr' ile görüşmüş, kendilerine Pietro Civran'ın finanse ettiği bazı hediyeler sunmuş, sarayın işleyişi ve gelenekleri ile bazı devlet meseleleri hakkında onlardan bilgiler edinmiştir. Bu iki kişi sayesinde, tercümanı Gabai ile birlikte saraya bir bahçenin arka kapısından girip, en gizli odaları gezmiş, ayrıca Rusya ile Osmanlı arasındaki barış görüşmelerine şahit olmuş, sonrasında ise sarayda verilen yemeğe davet edilmiştir¹⁶³. IV. Mehmed ve şehzade Mustafa'ya ait yıldız haritalarını Müneccimbaşı Ahmed Dede'den temin etmiş¹⁶⁴ ve İstanbul'un hangi enlem dairesinde olduğuna dair onunla tartışmıştır¹⁶⁵.¹⁶⁶

Marsigli, Osmanlı'nın siyasî veçhesi hakkında kendisine güvenilir bilgiler sunabilecek iyi eğitilmiş bir arkadaş arayışında iken, Hezârfen Hüseyin Efendi ile karşılaşmıştır. Bu karşılaşma esnasında Marsigli henüz 21 yaşında iken, Hezârfen, o sıralarda 70 yaşlarındadır. Genç Marsigli ve Hezârfen, aralarındaki yaklaşık 50 yıl kadar yaş farkına rağmen, eşine az rastlanır bir dostluk geliştirmiştir. Öyle ki, Marsigli, candan dostu Hezârfen Hüseyin Efendi İstanbul'un uzak bir yerinde ikamet ediyor olduğu hâlde, onun ziyaretine gitmeden iki gün geçirmemiştir.¹⁶⁷ Her ikisinin de

adlı kitabında yayınlamıştır. Bkz. Özgür Kolçak, "Marsigli, Luigi Ferdinando", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: EK-2, Ankara, 2019, s. 199.

¹⁶² Bkz. Marsigli, *Autobiografia*, ss. 25-26.

¹⁶³ Marsigli, bu davette, Fransız elçisinin kızının portresinin, padişaha sunulmak maksadıyla bir ressema yaptırılması için kendisinden yardım istendiğini anlatır. İlgili hikâyenin ayrıntıları için bkz. Marsigli, *Autobiografia*, ss. 22-24.

¹⁶⁴ John Stoye, **Marsigli's Europe 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso**, Yale University Press, New Haven & London, 1994, s. 23; Marsigli, *Autobiografia*, s. 21.

¹⁶⁵ Bkz. Kolçak, ss. 198-199.

¹⁶⁶ Osmanlı'nın, Batıda kaydedilen bilimsel gelişmelerin karşısında bir duruş sergilediği iddiası, Osmanlı'nın dinî fanatizmi ile ilişkilendirilerek modern zamanlarda vurgulanmaktadır. Ne var ki, İtalyan Kont Marsigli'nin rahatsız edilmeksizin İstanbul'da yürüttüğü bilimsel araştırmalar düşünüldüğünde, bu iddia biraz abartılı gözükmemektedir. Yine 17. yy.'da, İngiliz tüccar ve politikacı Baron Dudley North da İstanbul'un plânını çıkarmak için jeodezik aletlerle şehri taramış ve hatta camilerin minarelerine tırmanmıştır. Bkz. Wurm, ss. 8-9.

¹⁶⁷ Bkz. Marsigli, *Autobiografia*, s. 25.

tarihten tıbbâ uzanan çok çeşitli ve kapsamlı ilgi alanları, eleştirel düşünme yetenekleri, birbirlerinin dünyalarına duydukları karşılıklı merak ve yorulmak bilmeyen üretme dürtüleri düşünüldüğünde, adeta aynı ruha sahip iki adamın birbirini bulduğunu söylemek mümkündür.¹⁶⁸ Marsigli'nin deyimiyle, sevgi dolu dostu Hezârfen, kendisine yöneltilen birçok soruyu sabırla yanıtlamış, kütüphanesindeki seçkin eserleri cömertçe onun istifadesine sunmuş ve istediği her kitabı, tercümanı Gabai'ye okutup çoğaltması için kendisiyle paylaşmıştır. Marsigli, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin engin bilgisinden çok etkilenmiş ve onun sayesinde, Türklerin, eğitim sistemleri ve bâtil şer'î kurallarının dayatması sebebiyle, bilginin peşinde koşmayan ve sorgulamayan bir millet olduğu şeklindeki Hristiyan dünyasındaki yerleşik inancın ne kadar yanlış olduğunun farkına varmıştır.¹⁶⁹

Marsigli, "İstanbul'un en eğitimli adamı" şeklinde tanıttığı Hezârfen¹⁷⁰ ile çok çeşitli konular üzerine sohbet etmiştir. Ondan, medreseler hakkında ayrıntılı bilgiler almış; Osmanlı'nın her yerinde talebe ve müderrisleri vakıflar tarafından desteklenen medreseler bulunduğunu, hatta Mekke'de binlerce öğrenciye hizmet veren bir medrese mevcut olduğunu öğrenmiştir. Hezârfen'den bu medreselerin müfredatlarına dair de bilgiler edinen Marsigli, medreselerin Arapça, Farsça, belagat, felsefe, hukuk, aritmetik, astronomi, tarih, müzik, tıp, simya ve şiir alanlarında yetkin kimselerin bulunduğu ciddi eğitim kurumları olduğuna kanaat getirmiş görünmektedir. Ayrıca, sarayda Osmanlı padişahlarının her günününün kayıt altına alındığı, İstanbul'da Farsî ekolü takip eden ressamların var olduğu ve elyazmalarını çiçekler ve çeşitli figürlerle süslemek suretiyle geçimini sağlayan çokça insan bulunduğu hususlarında Hezârfen Hüseyin Efendi ile sohbetler etmiştir. Marsigli, Osmanlı'da hat sanatının en mükemmel seviyeye ulaşmış olduğu bilgisini naklettikten sonra, Hezârfen'e matbaa yasağının nedenlerini sorduğunu da söyler. Hezârfen ise, matbaa ile birlikte pek çok insanın işsiz kalabileceği ve hatta hüsn-i hat sanatının kaybolabileceği vb. argümanlar öne sürerek bu kararın nedenlerini kendisine izah etmiştir.¹⁷¹

Yukarıda değinilen pek çok konu ile birlikte, Marsigli, Hezârfen Hüseyin Efendi ile din hakkında da birkaç kez sohbet etme fırsatı bulmuştur. Bu sohbetlerden

¹⁶⁸ Bkz. Wurm, s. 140.

¹⁶⁹ Bkz. Marsigli, Scritti, s. 177.

¹⁷⁰ Bkz. Marsigli, Autobiografia, s. 20.

¹⁷¹ Bkz. Marsigli, Scritti, ss. 177-178.

birinde Hezârfen, Katolik Hristiyanların bekârlığını, zekâlarının inceliğinin sebebi olarak övmüştür.¹⁷² Burada, Hezârfen'in görüşüp çeşitli ilişkiler geliştirdiği Avrupalıların tamamının Katolik ve hemen hemen hepsinin bekâr olduğunu; ayrıca özellikle, ulusal prestij peşinde koşan Fransızlar'ın, Hezârfen'i Batılı Hristiyanların üstünlüğüne ikna etmek için her şeyi yapıp, ona Fransız-Katolik renk tonu ile bir Avrupa portresi çizdiklerini hatırlamak gerekir. Zira diğer milletlerden üstün olma bilinci ve ulusal propaganda eğilimi, bu dönemde bilhassa Fransızlar arasında belirgindir.¹⁷³ Hezârfen de, evlenmeyip tüm vaktini çeşitli araştırmalara tahsis eden Avrupalı arkadaşlarının zekâsını övmek amacıyla Marsigli'ye böyle bir söz sarf etmiş olmalıdır. Dolayısıyla Hezârfen'in bu sözü, İslâmiyet'te teşvik edilen evliliğe karşı bir duruş olarak algılanamaz. Öte yandan Hezârfen'in, hayatı boyunca herhangi bir evlilik yapıp yapmadığına dair herhangi bir bilgimiz ise bulunmamaktadır.

Hezârfen Hüseyin Efendi, ayrıca İsa Mesih'in gerçek bir peygamber olduğunu söylemiş, fakat teslis inancını kat'î surette reddederek Tanrı'nın varlığını üçe taksîm etmenin, onun yüceliğine büyük bir hakaret olduğunu ifade etmiştir. Teslis inancının bâtil olduğunu kanıtlamak içinse, Marsigli'ye çürütmesi zor birtakım deliller sunmuştur. Marsigli, Hezârfen'e havariler hakkında ne düşündüğünü sorduğunda ise o, tüm peygamberlere ve havarilere, her Müslüman'ın hürmet etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu sohbet, Hristiyanlıkta kutlanan Aziz Petrus gününün arefesinde gerçekleştiğinden, Hezârfen, Aziz Petrus'un Hz. İsa'nın önemli bir öğrencisi ve vâizi olduğunu söyleyip, kütüphanesinde bulunan Aziz Petrus ile ilgili bir kitabı, hemen o esnada Marsigli'ye göstermiştir. Hezârfen Hüseyin Efendi'nin bu sözlerine karşılık Marsigli ise, Osmanlı'ya imada bulunarak, imparatorlukların hızlıca çöküşüne yol açacak zorba yönetimlere karşın, Hristiyanlık ilkelerini gözeten hükümdarların, teb'alarını adalet ve hakkaniyetle yönettiklerini vurgulamıştır.¹⁷⁴

İtalyan Marsigli'nin ve daha önce değindiğimiz Fransız bürokratların Hezârfen Hüseyin Efendi hakkındaki nakillerine bakarak, onun Hristiyan dünyaya ilgisinden, hatta daha da ileri giderek, belki belirli bir ölçüde "Avrupa hayranlığı"ndan bahsetmek mümkün olabilir. Zira eserlerinden de anlaşılabilceği üzere Hezârfen, çağdaşı Kâtib

¹⁷² Bkz. Marsigli, Autobiografia, s. 25.

¹⁷³ Bkz. Wurm, ss. 153-154.

¹⁷⁴ Bkz. Marsigli, Autobiografia, s. 25.

Çelebi gibi, 17. yy. Osmanlı siyasî panoraması içindeki pek çok hususa karamsarlıkla bakmakta idi. Dolayısıyla memnuniyetsizlik duyduğu birtakım hususları Hristiyan Batıdaki uygulamalarla kıyasladığı düşünülebilir. Ne var ki bu durum, onun Hristiyanlığa sempati duyduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Zira Hezârfen'in, tevhîd prensibine sıkı sıkıya bağlı, cennet-cehennem ve ahiret inancına sahip¹⁷⁵ samimi bir Müslüman olduğu Marsigli'nin nakillerinden anlaşılmaktadır. Üstelik, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Nakşîbendî tarikatına bağlı olduğunu da Bursalı Mehmed Tâhir'den gelen bir nakil dolayısıyla bilmekteyiz.¹⁷⁶ Marsigli, Hezârfen'in üstün ahlâkına ve sahip olduğu erdemlere ayrıca çokça vurgu yapmış, hatta onun sahip olduğu bu üstün ahlâkî vasıflardan ötürü şaşkınlığa düştüğünü belirtmiştir.¹⁷⁷ Marsigli, otobiyografisinde Hezârfen'den "Hüseyin Efendi, İstanbul'un en eğitimlisi olup, takdire şâyân yeteneklere ve iyi bir ahlâka sahip olmasının yanı sıra, Muhammedî dinde bulunmasının talihsizliği hususunda beni şefkatle düşündüren bir kişi" şeklinde bahseder.¹⁷⁸ Bir başka eseri *Bevanda Asiatica*'da ise, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, devlet yetkilisi olarak elde ettiği mevki ve yazdığı tarih kitabı ile sadece Türkler arasında değil, aynı zamanda İstanbul'da onu tanıyan Hristiyanlar nezdinde de saygın bir kişi olduğunu söyleyip, dostluklarının anısına, onun sahte Muhammedî din üzere öldüğü için üzüntü duymadan edemediğini ifade eder.¹⁷⁹ Hezârfen'in eserleri incelendiğinde de devletin refaha kavuşması için, genel ahlâkın yükseltilmesi ve şer'î kurallara sıkı sıkıya bağlı kalınmasını önerdiği anlaşılır. O, Osmanlı'da başgösteren sorunların çözümünü, eski zamanların erdemlerine ve dindarlığına dönüştürmektedir.¹⁸⁰ Dolayısıyla, Hezârfen'in yeni ve yabancı olana yönelik yoğun ilgisine rağmen, Hristiyan Avrupa ile ilgilenmekten ziyade, halkı ve Osmanlı Devleti'nin geleceği için endişe duyduğu açıktır.¹⁸¹

Marsigli, otobiyografisinde, Hezârfen Hüseyin Efendi'den Osmanlı'nın askerî teşkilatına ve siyasî durumuna ilişkin *Canon Amet*'i aldığını söylemektedir.¹⁸² *Canon*

¹⁷⁵ Hezârfen'in Vânî Efendi'nin bir müridinin huzurunda cennet-cehennem ve ölümden sonra hayata dair iştirak ettiği başka bir konuşmanın kaydını Heidrun Wurm tespit etmiştir. Bkz. Wurm, s. 141.

¹⁷⁶ Bkz. Bursalı, Osmanlı Müellifleri, s. 244; Bursalı, Türk Yurdu, s. 873; Bursalı, Dergâh, s.185.

¹⁷⁷ Bkz. Marsigli, Autobiografia, s. 25.

¹⁷⁸ Bkz. Marsigli, Autobiografia, s. 20.

¹⁷⁹ Bkz. Wurm, s. 151.

¹⁸⁰ Bkz. Wurm, ss. 159-160.

¹⁸¹ Bkz. Wurm, s. 154.

¹⁸² Bkz. Marsigli, Autobiografia, s. 20.

Amet, Hezârfen'in *Telhîsü'l-Beyân* adlı eseri olmalıdır. *Telhîsü'l-Beyân*, Marsigli'nin *Stato Militare* adlı eserine kaynaklık etmiştir. Osmanlı'nın askerî durumu, teşkilatı, gelirleri ve kanunları hakkında bilgiler veren Marsigli, kitabının girişinde bu bilgilerin kaynağı olarak Hezârfen Hüseyin Efendi'den edinip çevirttiği bu kitaba referans verir.¹⁸³ Marsigli, ayrıca Hezârfen'e ait kahve ile ilgili kısa bir risaleyi de alıp bir başka eserinde kullanmıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi, iki buçuk yılı aşkın bir süre Yemen'de kalan Hezârfen, kahve ile ilgili bilgi sahibi idi. O, kahveyi tanıtan, yetiştirilmesinden, pişirilmesinden ve faydalarından bahseden, zamanına göre oldukça özgün bilgiler içeren kısa bir risale kaleme almış ve bu risaleyi Marsigli ile paylaşmıştı. Marsigli ayrıca, 1683 yılında Tatar askerlerinin eline esir düşmüş, kendisini bir tüccarın Venedikli hizmetkârı olarak tanıtmış ve Temeşvarlı Ahmed Paşa tarafından satın alınmıştı. Bu dönemde Marsigli, Paşa tarafından hizmetine verildiği Arap asıllı birinin kahve çadırında kahvecilik yapmış; kahve pişirme tekniklerini ve kahve içme kültürünü bizzat tecrübe etmişti. Kahve ile ilgili öğrendiklerini, esaret döneminden bir yıl sonra *Bevanda Asiatica*¹⁸⁴ (Bir Asya İçeceği) adını verdiği eserinde anlatan Marsigli, bu eserde dostu Hezârfen'e ait kısa kahve risalesini de İtalyanca çevirisi ile birlikte Osmanlı harfleriyle aynen neşretmiştir.¹⁸⁵ Kahve ile ilgili bu metin, ayrıca Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfi'a li'r-Rûhânî ve't-Tabîb* adlı eserinde yer almaktadır.¹⁸⁶ *Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfi'a* ve *Bevanda Asiatica* arasındaki ilişki, erken modernitede “kültürler arası bilgi alışverişi” tarihinin karmaşıklığını gözler önüne sermektedir.¹⁸⁷ Hezârfen Hüseyin Efendi ile Marsigli arasındaki iletişim, Doğu ile Batı arasındaki bilimsel bilgi aktarımının ve kültürel değiş-tokuşun somut bir örneğidir. Bu kültürel ve bilimsel aktarımın tarihsel süreçte çift taraflı olduğu gerçeği ise günümüzde ne yazık ki göz ardı edilmektedir. Bu aktarımın yalnızca Batıdan Doğuya olduğunu düşündüren binlerce örnek karşısında

¹⁸³ Bkz. Kalpaklı ve Mercan, s. 370.

¹⁸⁴ Bkz. Luigi Ferdinando Marsigli, *Bevanda asiatica (Trattatello sul caffè)*, Editör: Clemente Mazzotta, Salerno Yay., Roma, 1993.

¹⁸⁵ Bkz. Kalpaklı ve Mercan, s. 371.

¹⁸⁶ Bkz. Feyza Tokat, *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin “Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfi'a li'r-Rûhânî ve't-Tabîb”i (İnceleme-Metin-Dizin)*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2012, ss. 135-137. Hezârfen'in kahve ile ilgili risalesi için ayrıca bkz. Kalpaklı ve Mercan, ss. 377-378.

¹⁸⁷ Bkz. Duygu Yıldırım, “*Bevanda asiatica*: Scholarly Exchange between the Ottomans and Europeans on Coffee”, *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, Cilt: 56, Sayı: 56, 2020, s. 44.

Bevanda Asiatica, Doğudan Batıya bilgi aktarımına dair önemli bir delildir.¹⁸⁸ Marsigli'nin *Stato Militare* ve *Bevanda Asiatica* kitaplarının yazımında Hezârfen'in iki eserinin kullanıldığı düşünüldüğünde, bir Türk müellifinin, kendi ülkesinde neredeyse hiç bilinmeyen yazılarının, gayrimüslim ülkelerde okunmakla kalmayıp, kaleme alındıktan kısa bir süre sonra basılmasının, Osmanlı edebiyat tarihinde nadir görünen bir olay olduğu söylenebilir.¹⁸⁹

Marsigli, Osmanlı Devleti'nden birçok yazma eseri, seyahatleri, esaret dönemi ve Osmanlı'ya karşı mücadele ettiği Viyana ve Buda kuşatmaları sırasında temin etmiş ve topladığı eserlerden müteşekkil bu geniş koleksiyonunu Bologna Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlamıştır.¹⁹⁰ Toplamda 600'den fazla Arapça, Farsça ve Türkçe yazma eser içeren, Bologna'daki Marsigli koleksiyonu, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış 173 elyazması eser ile Vatikan Kütüphanesi'nin Türkçe koleksiyonundan sonra İtalya'da türünün en büyük ikinci koleksiyonudur.¹⁹¹ Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Marsigli'ye zengin kütüphanesini cömertçe açtığını ve okunması, tercüme ettirilmesi ve çoğaltılması için kütüphanesindeki seçkin kitaplardan onu faydalandırdığını hatırlamak gerekir. Dolayısıyla Marsigli'nin İstanbul seyahatinde birtakım eserleri toplama çalışmasında; dolayısıyla Bologna'daki Marsigli koleksiyonuna bazı elyazması eserlerin kazandırılmasında belli bir ölçüde Hezârfen Hüseyin Efendi'nin katkısının bulunduğunu tahmin edebiliriz. Hezârfen'in İstanbul'da tanıştığı diğer müsteşrikleri de geniş kütüphanesinden yararlandığını biliyoruz. Örneğin 1655-1665 tarihlerinde İstanbul'da Hollanda büyükelçiliği yapan ve boş vakitlerini Arapça, Farsça ve Türkçe kitaplar alarak geçiren Levinus Warner de Hezârfen'in arkadaşlarından. Warner, Kâtip Çelebi'nin vefatından sonra kütüphanesinin önemli bir kısmını satın almış ve yaklaşık bin kadar elyazmasını Leiden Kütüphanesi'ne bağışlamıştır.¹⁹² Marsigli'ye benzer şekilde Warner'in de, arkadaşı Hezârfen'den bazı kitaplar temin etmiş olması muhtemeldir.

¹⁸⁸ Bkz. Kalpaklı ve Mercan, ss. 379.

¹⁸⁹ Bkz. Wurm, s. 144.

¹⁹⁰ Bkz. Güner Doğan, "İtalyan Oryantalist Luigi Ferdinando Marsigli'nin Osmanlı Devleti Hakkında Gözlemleri (1658-1730)", *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Editörler: Çağatay Özdemir ve Yunus Emre Tekinsoy, Türk Yurdu, Ankara, 2016, ss. 341-342.

¹⁹¹ Bkz. Wurm, s. 146.

¹⁹² Bkz. Machiel Kiel, "Giriş", *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası: Osmanlı Matbaasının Kuruluşu ve Başlangıcı* (Yazar: İbrahim Müteferrika), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 66.

Marsigli, 1680 yılında balyos Pietro Civran görevinden geri çağrıldığında İtalya'ya dönmüştür. Yaklaşık 10 yıl sonra İstanbul'a bir süreliğine tekrar gelmiş ve Hezârfen Hüseyin Efendi'nin vefatından önce kendisiyle tekrar görüşmüş gözükmektedir. Arada geçen sürede ise muhtemelen mektupla temas hâlinde olduğu tercümanı Gabai vasıtasıyla Hezârfen hakkında bilgi almaya devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁹³

Hezârfen Hüseyin Efendi, balyos Civran'ın halefi olarak 1681 yılında İstanbul'a gelen Venedik balyosu Giovanni Battista Donado (Donà) ve Demetrius Kantemir ile de büyük olasılıkla görüşmüştür. Donado, Türk edebiyatı üzerine yazdığı kitabında Hezârfen Hüseyin Efendi'yi anar¹⁹⁴ ve *Telhîsü'l-Beyân*'ın, giriş de dâhil olmak üzere birkaç bölümünü tercüme eder. Ayrıca Donado'nun İstanbul'un entelektüel ve siyasî hayatında rol oynayan şahsiyetlerle dostane ilişkileri göz önüne alındığında¹⁹⁵, aynı çevrelerde bulunan ve aynı sosyal bağlantılara sahip olan Hezarfen ile görüşmüş olduğu varsayılabilir.¹⁹⁶ Balyos Donado'nun kafilesinde dil oğlanı olarak İstanbul'a gelen Antonio Benetti¹⁹⁷, nin sözleri dolayısıyla da Donado ile Hezârfen'in ilişki kurmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Zira Donado'nun, Osmanlılarla ilişki kurma çabalarında etkin rol oynayarak, onun şeyhülislâmla tanışmasına ve Musâhib Mustafa ile çok yakın arkadaş olmasına aracılık eden, Benetti'nin "Efendi" şeklinde işaret ettiği şahıs, Wurm'a göre Hezârfen Hüseyin Efendi olmalıdır.¹⁹⁸

Eserlerinde kaynaklarından biri olarak Hezârfen'den bahseden Demetrius Cantemir'in Hezârfen'le bizzat görüşüp görüşmediği ise kesin olarak

¹⁹³ Bkz. Wurm, s. 144.

¹⁹⁴ Bkz. Gio. Battista Donado: Senator Veneto fù Bailo in Constantinopoli, **Della Letteratura de' Turchi**, Venedik, 1688, s. 82.

¹⁹⁵ Donado'nun İstanbul'daki eğitimli ilim adamlarıyla yakın temasta olduğu ve Abdullah Efendi isimli bir şahsın evinde düzenlenen toplantılara sık sık katıldığı, kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bkz. Donado, s. 4. Bazı araştırmacılarca bu şahıs Hezârfen Hüseyin Efendi ile karıştırılmıştır. Bkz. Francesca Scarpa, "La Letteratura - Edebiyat", **Venezia e Istanbul in epoca ottomana - Osmanlı Döneminde Venedik ve İstanbul**, Mondadori Basımevi, Verona, 2019, ss. 154-155. Bu şahsın, gerek adının Abdullah oluşu, gerekse yaşadığı yerin Donado tarafından "Silivrikapı'nın dışı" olarak; İstanbul 'sur içi'nde konuşlandırılmayacak şekilde belirtilmiş olması, Hezârfen'den farklı bir kimse olduğuna delildir. Zira Hezârfen'in, bir kilise iken daha sonra camiye çevrilen Vefa Kilise Camii yakınlarında ikamet ettiği, Galland'ın bir naklinden anlaşılmaktadır. Bkz. Galland, Cilt: 2, s. 105.

¹⁹⁶ Bkz. Wurm, s. 149.

¹⁹⁷ Bkz. Volkan Dökmeci, **İstanbul'daki Venedik Dragomanları ve Dil Oğlanları (1551-1797)**, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, s. 29.

¹⁹⁸ Bkz. Wurm, s. 32.

bilinmemektedir.¹⁹⁹ Yukarıda Hezârfen ile temaslarından bahsettiğimiz Fransız ve İtalyan oryantalistler dışında, İstanbul’a gelen diğer bazı Avrupalılarla da müellifin ilişki kurmuş olması, kaynaklar yardımıyla belgelenemese de, kuvvetle muhtemeldir.²⁰⁰

1.1.6. Vefâtı

Hezârfen Hüseyin Efendi’nin vefat tarihine dair Bursalı Mehmed Tahir’dan gelen iki farklı rivayet bulunmaktadır: O, *Türk Yurdu*’nda yayımlanan yazısında Hezârfen’in İstanbul’da 1083 tarihinde vefat ettiğini söylerken,²⁰¹ *Dergâh Mecmuası* ve *Osmanlı Müellifleri*’nde ise bu naklini değiştirerek, İstanbul’da 1089 tarihinde vefat ettiğini ifade etmiştir²⁰². Kâtib Çelebi’nin *Keşfü’z-Zünûn*’unu Latince tercümesiyle birlikte neşreden Gustav Flügel ise, bu eserde Hezârfen’in *Tenkîhü’t-Tevârîh*’inden bahsederken, müellif hakkında “ellefehü (fî) sene 1103” şeklinde bir ibareye yer vermiştir. Burada hataya düşülmüş olup, ibarenin doğrusunun, eserin telif senesine değil, müellifin vefat senesine işaret eder şekilde “el-müteveffâ (fî) sene 1103” şeklinde değiştirilmesi gerekmektedir.²⁰³ Flügel’in işaret ettiği 1103 (m. 1691) senesi, Galland’ın Hezârfen’in yakın zamanda vefat ettiğini söylediği 1694 tarihinde tuttuğu kayda da uygun düşmektedir. Öte yandan, Marsigli’nin 1685 yılında yayınladığı *Bevanda Asiatica*’sında Hezârfen’in vefat etmiş olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıt hatalı gözükmemektedir. Zira 1680 yılında İstanbul’dan ayrılan Marsigli’nin, yaklaşık 10 yıl sonra tekrar İstanbul’a gelerek Hezârfen’le yeniden görüştüğü düşünülmektedir. Arada geçen sürede ise, tercümanı Gabai vasıtasıyla, Hezârfen’in vefat ettiğine dair yanlış bir haber almış olmalıdır.²⁰⁴

Özetle, Hezârfen Hüseyin Efendi’nin vefatı ile ilgili birbiri ile çelişen nakiller olmakla beraber, biz yukarıda belirttiğimiz hususlardan dolayı daha akla yakın bulduğumuz 1691 tarihini, Hezârfen’in vefat senesi olarak göstermeyi tercih ediyoruz. Dolayısıyla müellifin kabaca seksen sene ömür sürdüğünü söyleyebiliriz. İstanbul’da

¹⁹⁹ Bkz. Wurm, 126.

²⁰⁰ Bkz. Wurm, s. 124.

²⁰¹ Bkz. Bursalı, *Türk Yurdu*, s. 872.

²⁰² Bkz. Bursalı, *Dergâh*, s. 185; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. 244.

²⁰³ Bkz. Wurm, s. 83.

²⁰⁴ Bkz. Wurm, s. 144.

vefat ettiğini kesin olarak bildiğimiz Hezârfen Hüseyin'in, kabrinin nerede bulunduğunu hakkındaysa herhangi bir bilgimiz yoktur.

1.2. ESERLERİ

1.2.1. Tenkîhü't-Tevârihi'l-Mülûk

Eser, umumî bir dünya tarihi niteliğindedir. Tarihçi kimliğiyle ön plâna çıkan Hezârfen Hüseyin Efendi, bu eseriyle şöhret bulmuştur. O, eserini yazarken lisân-ı Arabîde Mevlânâ Cenâbî'nin *Târîhü'l-Cenâbî*'sinden, lisân-ı Fârisîde Mirhond'un *Ravzatü's-safâ*'sından, lisân-ı Türkîde ise Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ından intihâb ve ihtisâr etmek suretiyle ne biktiracak kadar uzun, ne de ihmâl edilmiş kısımların bulunacağı kadar kısa olacak şekilde eserini meydana getirdiğini ifade etmiştir.²⁰⁵ Ayrıca eserdeki Anadolu Selçukluları ve Dânişmendîlilere ait bazı fasıllar Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Fusûl-i Hall ü Akd ve Usûl-i Harc u Nakd*'inden, Konstantiniyye'ye hükmeden imparatorların bazı ahvâllerine ait kısım Yunan ve Latin kaynaklarından, Çin ü Maçin'den bahseden kısım ise Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sından alınmıştır.²⁰⁶ Zira eserin adında yer alan “Tenkîh” kelimesi de bir şeyin fazla ve lüzumsuz kısımlarını çıkarıp ihtisarla beraber ıslâh ve temyîz etme manasına gelmektedir. Hezârfen, *Tenkîh-i Tevârih*'i 1673 yılında tamamlamış ve Vişne-zâde İzzetî Mehmed Efendi'ye sunmuştur.²⁰⁷ Eserin Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. British Museum'da kayıtlı nüshanın (nr. Or. 12965) müellif hattıyla yazılmış nüsha olması kuvvetle muhtemeldir.²⁰⁸ Türkiye'de eser üzerine yapılmış yüksek lisans çalışmaları mevcuttur.²⁰⁹

²⁰⁵ Hezârfen, Hüseyin b. Cafer İstanköylü. *Tenkîhu't-Tevarih*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 2396, vr. 2^b.

²⁰⁶ S. İlgürel, s. 10.

²⁰⁷ Bkz. Yurdaydın, s. 138.

²⁰⁸ Bkz. M. İlgürel, s. 545.

²⁰⁹ Bkz. Ahmet Nas, *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin “Tenkîhü't-Tevârih-i Mülûk” İsimli Eserinin Tahlili ve Metin Tenkidi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2019; Kerim Özdemir, *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin “Tenkîhu't-Tevârih” Adlı Eserinin Selçukluların Zuhurundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Bölümlerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2007; Cumhur Bekar, *A New Perception of Rome, Byzantium and Constantinople in Hezarfen*

Hezârfen Hüseyin Efendi'ye atfedilen *Târîh-i Muhtasar* veya *Târîh-i Devlet-i Rumiyye* şeklinde isimlendirilen eser ise *Tenkîh-i Tevârîh-i Mülûk*'un yalnızca çok az değiştirilmiş bir iki kısmını ihtivâ ettiğinden ayrı bir eser sayılamaz.²¹⁰

1.2.2. Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîni Âl-i Osmân

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı teşkilât tarihi ile ilgili eseridir. Eser, Vişnezâde İzzetî Mehmed Efendi'nin isteği üzerine kaleme alınmıştır. Eserin başlıca kaynakları Lütî Paşa'nın *Asafnâme*'si, Ayn-ı Ali Efendi'nin *Kavânîn-i Âl-i Osmân*'ı ve Kâtib Çelebi'nin *Düstûrî'l-Amel*'idir. *Telhîsü'l-Beyân*, mahiyeti bakımından Koçi Bey'in *Risâle*'sine de benzetilebilir. *Eyyûbî Efendi Kânûn-nâmesi* ile de benzerlikler gösteren *Telhîsü'l-Beyân*'ın, bazı kısımlarının buradan veya ortak bir kaynaktan faydalanılarak yazıldığı düşünülmektedir.²¹¹ *Telhîsü'l-Beyân*, Petis de La Croix tarafından Fransızca'ya, Giovanni Battista Donado tarafından ise İtalyancaya çevrilmiştir.²¹² Eser, Donado'nun *Della Letterature de' Turchi* adlı kitabının esasını oluşturmaktadır.²¹³ Türkiye'de ve yurt dışındaki kütüphanelerde çeşitli nüshaları bulunan eser, üç nüshası karşılaştırılarak Sevim İlgürel tarafından Latin harfleri ile yayınlanmıştır (Hezarfen Hüseyin Efendi *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, TTK Yay. Ankara, 1998).

1.2.3. Telhîsü'l-Beyân fî Tahlîsi'l-Büldân

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin tarihe dair bir başka eseri olup, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sorumlu tutulduğu 1683 yılındaki Avusturya yenilgisi akabinde bazı önde gelen kimselerin Hezârfen'den bir eser kaleme almasını rica etmeleri üzerine yazılmıştır.²¹⁴ Hezârfen Hüseyin Efendi, *Tenkîh-i Tevârîh*'ten seçtiği otuz iki bölümü bir araya getirerek *Telhîsü'l-Beyân fî Tahlîsi'l-Büldân*'ı telif etmiştir. İki eser arasında

Huseyin's Universal History, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

²¹⁰ Bkz. Anhegger, s. 365.

²¹¹ Bkz. M. İlgürel, ss. 544-545.

²¹² Bkz. Yurdaydın, ss. 138-139.

²¹³ Bkz. J. Von Hammer, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Çev. Mehmet Ata, Millî Eğitim Basımevi, Cilt: 11, İstanbul, 1947, ss. 3-4.

²¹⁴ Bkz. Lokmacı, ss. 15-16.

küçük farklılıklar bulunmakla birlikte, eserin özgün olduğunu söylemek güçtür.²¹⁵ Eserin nüshaları, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı nr. K185 ve Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu nr. 788/3'te bulunmaktadır. Eser, Süleyman Lokmacı tarafından yayınlanmıştır (Hezarfen Hüseyin Efendi Telhîsü'l-Beyân fî Tahlîsü'l-Büldân Metin-Tahlil-Tıpkıbasım, Fenomen Yay., Erzurum, 2019).

1.2.4. Takvîmü't-Tevârîh Zeyli

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârîh* adlı eserine yazdığı zeylidir. Bir nüshası Köprülü Kütüphanesi nr. 1064'te bulunmaktadır.

1.2.5. Tuhfetü'l-Erîbi'n-Nâfi'a li'r-Rûhânî ve't-Tabîb

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin genel tıp ve hekimlik bilgisi, çeşitli hastalıklar ve bu hastalıkların nelerle tedavi edilebileceği, vb. hususlarda kaleme aldığı eseridir. Feyza Tokat tarafından hazırlanan doktora tezinde eserin metni verilmiş ve dil açısından incelemesi yapılmıştır. Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 1941, nr. 4486; Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, R. 986; Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 3466; Şehit Ali Paşa Kütüphanesi, nr. 710; Mısır Millî Kütüphanesi, Tıbbu Türkî Talat, 2; Millî Kütüphane, nr. 2051 ve Mescid-i el-Hâc Kütüphanesi, nr. 38'de eserin nüshaları mevcuttur.²¹⁶

1.2.6. Lisânü'l-Etubbâ fî Lügati'l-Edviye

Bir tıp lügati olup, birinci bölümünde Arapçadan Türkçeye, ikinci bölümünde ise Türkçeden Arapçaya tıp maddeleri yer alır. Birinci bölümde hastalıklar, mizaçlar ve bünyeler tarif edildikten sonra Arap, Acem, Rum hekimlerinin güvenip tavsiye ettikleri basit ilaçlar sayılır. İlaçların Yunanca adlarına da rastlanmaktadır. Kahire-Mısır Hidiv Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 8632/1, 8632/2; Çankırı İl Halk Kütüphanesi nr. 118/1; Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. B.51;

²¹⁵ Bkz. Lokmacı, s. 21.

²¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tokat, s. 14.

Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, Lugatü Türkî, nr. 19; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 705; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye, nr. 1041; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa, nr. 2086; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1474'te eserin nüshaları bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda Hezârfen'e atfedilen müstakil bir eser olarak anılan *Fihrisü'l-Ervâm*, Adnan Adivar tarafından *Lisânü'l-Etibbâ* ile aynı eser olarak gösterilmiştir.²¹⁷ Eser üzerine Ekrem Demir tarafından çalışılmış bir doktora tezi mevcuttur.²¹⁸

1.2.9. Mehâsinü'l-Kelâm ve'l-Hikem fî Şerhi İsmillâhi'l-A'zam

Bursalı'nın nakline göre Arapça yazılmış tasavvufî bir eser olup, Allah'ın isimleri ile ilgilidir. Eserin mukaddimesinde ise Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Nakşîbendî tarikatına mensup olduğuna dair bir bilgi yer almaktadır.²¹⁹ Eser, günümüze ulaşmamıştır.

1.2.10. Şerhu'l-Lem'ati'n-Nûrâniyye fî'l-Evrâdi'r-Rabbâniyye

Bursalı, *Mehâsinü'l-Kelâm* gibi tasavvufî içerikli bir eser olduğunu ifade eder.²²⁰ Eser, günümüze ulaşmamıştır.

1.2.11. Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Filibeli Alâaddîn Âlî Çelebi'ye ait *Hümâyunnâme* üzerinde çeşitli tasarruflarda bulunarak kaleme aldığı muhtasar bir eser niteliğindedir. Eserin sonunda ise Hezârfen tarafından kaleme alınmış özgün bir bölüm bulunmaktadır. Eserin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde (Düğümlü Baba, nr. 227), Vatikan Kütüphanesi'nde (Vat. Turco nr. 94) ve İngiltere Millî

²¹⁷ Bkz. Adivar, s. 141.

²¹⁸ Bkz. Ekrem Demir, *Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer İstanköyî'nin "Lisânü'l-Etibbâ" Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

²¹⁹ Bkz. Bursalı, Dergâh, s. 185.

²²⁰ Bkz. Bursalı, Osmanlı Müellifleri, s. 244.

Kütüphanesi'nde (Or. 6951)²²¹ nüshaları bulunmaktadır. İngiltere Millî Kütüphanesi nüshası tam bir nüsha olmayıp, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin kaleme aldığı metnin yalnızca üçüncü bölümünü ihtiva etmektedir.

1.2.12. Câmi'ü'l-Hikâyâtî'l-Hikemiyye ve Letâ'ifü'r-Rivâyâtî'l-İşrâkıyye

Çoğunlukla Filibeli Alâaddîn Âlî Çelebi'nin *Hümâyûnnâme*'sinde yer alan *Kelile ve Dimne* hikâyelerinin derlendiği bir mecmuatü'l-hikâyâtîr. Tespit edebildiğimiz tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi'nde (Koğuşlar, nr. 919) bulunmaktadır. Kırk hikâyeye ihtivâ etmekte ve bu hikâyelerden altısı *Hümâyûnnâme*'de yer almamaktadır.

Bursalı'nın müellife isnâd ettiği *Risâle-i Hikemiyye*²²², bu eserle özdeş olmalıdır.

1.2.13. Terceme-i Lügat-ı Hindî

Özbek elçisi Feyzullah Efendi'nin yardımıyla yazılmış olup, Hintçe kelimelerin Farsça ve Türkçe karşılıklarının verildiği bir sözlüktür. Bursalı, eserin bir nüshası Yıldız Kütüphanesi'nde bulunduğunu söylemiştir.²²³ Eser, bugün kayıptır.

²²¹ Bazı kaynaklarda eserin İngiltere Millî Kütüphanesi'nde Or. 8016 arşiv numarası ile kayıtlı olduğu bilgisine yer verilmiştir (Örneğin bkz. M. İlgürel, s. 545). Ne var ki, bu arşiv numarası eski olup, günümüzde eser, bizim işaret ettiğimiz Or. 6951 arşiv numarası ile kütüphanede kayıtlıdır. İlgili kütüphanede eserin ikinci bir nüshası bulunmamaktadır.

²²² Bkz. Bursalı, Osmanlı Müellifleri, s. 245.

²²³ Bkz. Bursalı, Osmanlı Müellifleri, s. 245.

İKİNCİ BÖLÜM

ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ'S-SÂLİKÎN İLE CÂMÎ'U'L-HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE'NİN İNCELENMESİ VE DAYANDIKLARI TEMEL ESERE İLİŞKİN BAZI MÜLÂHAZALAR

2.1. ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ'S-SÂLİKÎN İLE CÂMÎ'U'L- HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE'NİN MUHTEVÂSİ

2.1.1. Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn'in Muhtevâsı

Eser, âdet olduğu üzere besmele ile başlayıp, Allâh Te'âlâ'nın, Hz. Peygamber'in, onun ailesi ve ashâbının övgüsü ile devam eder. Hezârfen Hüseyin Efendi, ehl-i sünnet akîdesine bağlı kalarak, din işlerinin düzenlenmesinin ve Müslümanların gücünün artmasının ancak Allah Te'âlâ'ya itaat etmek, Hz. Peygamber'in sünnetini takip etmek ve yöneticilerin emirlerine sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün olduğunu belirtir. Bu sebeple her mü'min için padişaha duacı olmak lazımdır. Zira halk ve asker zümresinin refah içinde yaşayabilmesi ancak onun sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu girizgâhtan sonra Hezârfen, sözü dönemin padişahı IV. Mehmed'in medhine getirir:

Ale'l-huşûş şol şehriyâr-ı muazzam ve cihân-dâr-ı mufahham ki milk ü millete ve dîn ü devlete nokta-i medâr ve sebep-i sükûn u karar olmuştur. Elâ ve hüve's-sultânü'l-a'zam ve'l-hakanü'l-emcedü'l-efham, nâşirü'l-kavânîni's-sultâniyye, fahru'l-havâkîni'l-'Osmâniyye, el-manşûr mine's-semâ', el-muzaffer 'ale'l-a'dâ', es-sultânü'bnü's-sultân es-Sultân Mehemmed Hânü'bnü's-Sultân İbrâhîm Hân lâ-zâlet şümûsü devletihi tala'at min-ufûki'l-ikbâli ve nücümü sa'âdetihi sâti'atün min-ma'la'i'l-'izzi ve'l-iclâli, âmin.²²⁴

IV. Mehmed için övgü ve dua cümleleri sarf edildikten sonra bir başlık açılarak kısa bir münâcâta yer verilir. Münâcâtın hemen akabinde ise eserin te'lîf sebebi zikredilir. Eser, siyaset hükümlerini vaz' etmede ve devlet düşmanlarını ortadan kaldırmada hükkâm ve mülûka yol gösterecek ilkelerin toplu bir şekilde yer aldığı eksiksiz bir kılavuz ortaya koyabilme maksadıyla kaleme alınmıştır. Eserde hikâyeler, rivâyetler ve mev'ızalar anlatılıp, sultanların hayatlarından bahsedilmekle, bu kıssa,

²²⁴ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 2^{a-b}; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 2^a.

hikâye ve bahislerin altında yatan çeşitli faideler, hikmetler ve öğütlerin, avâmdan ve havâstan her bir insan tarafından anlaşılması; böylece herkese yarar sağlanabilmesi hedeflenmiştir.

Hezârfen Hüseyin Efendi, h. 1090 (m. 1679) senesinde, gâibden bir nidâ ile gaflet uykusundan uyandırılıp insanlara faydalı bir işle uğraşması yönünde ikaz edildiğini ve bu ikaz neticesinde eseri yazmaya giriştiğini ifade etmiştir. Daha sonra Hezârfen Hüseyin Efendi, eserini kendisine takdîm ettiği sadrazâm Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı şu sözlerle anmıştır:

Binâen 'alâ-hâze 'l-ḥitâb, ḥuṭbe-i kitâbî şadr-nişîn-i bâlâ-ḥâne-i vezâret-i 'uzmâ ve mesned-ârâ-yı nişîmengâh-ı şadâret-i kübrâ âşaf-câh-ı vezâret-penâh ya'nî Muştafâ Paşa-yı pür-intibâh ḥazretleriniñ nâm-ı ferḥundesiyile müşerref kıldum ki zât-ı kerem şifâtları menba'-ı enhâr-ı cûd-ı 'amîm ve maṭla'-ı envâr-ı cesîm-i metîn deryâ-dil-i dîn-dâr-ı bî-ḡışş u ḡill vekîl-i zıll-i Rabb-i Celîl mazhar-ı eltâf-ı Ḥâlîk-ı Cemîl kıble-i kabîle-i celâ'il ü şemâ'il ve Ka'be-i kavâfil-i meḥâsin ü ḥaşâ'il oldukları ecilden pertev-endâz-ı zemîn ü zamân ve nûr-baḥş-ı 'âlemiyân olan âftâb-ı rûz-efzûnları teraḳḳî-i merâtib-i a'dâd gibi izdiyâd bulmak du'âsına iştiḡâl ḥâşş u 'amma farz-ı 'ayn, belki 'ayn-ı farzdur. Cenâb-ı Vâhibü'l-âmâl-i ḥaḳîkîden şarf-ı 'acz ü ibtihâl ile mültemes gedâ-yı bî-kes ve recâ-yı fakîr-i bi-meded-resdür ki ol zât-ı şerîfî dâ'imâ serîr-i 'izzet ü rif'atde bâkî vü muḥalled ve eyyâm-ı 'izzet ü sa'âdetlerin ilâ-kıyâmi's-sâ'ati ve sâ'ati'l-kıyâmi müstedâm u müeyyed idüp ḥarem-sarây-ı vücûd-ı sa'âdet-i pîrâyelerin bûstân-ı cinân gibi ḥazân-ı aḥzândan maşûn ve tevârîḳ-ı nevâyib-i ḥadeşâtdan maḥrûs u me'mûn eyleye bi-mennihi ve keramihi, âmîn.²²⁵

Hezârfen, Merzifonlu için sarf ettiği övgü ve dua cümlelerinden sonra, eserini, *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn* şeklinde isimlendirip üç bâba ayırdığını, her bâbın altında da çeşitli fasıllara yer verdiğini ifade eder. Bu üç bâbın hangi konulardan bahsettiğini ise birer cümle ile açıklar. Aşağıda bu bâb ve fasıllar ile bunların ihtivâ ettiği hikâyeler hakkında bilgiler verilecektir.

Eserin ismi ve hangi bâblardan oluştuğu hususunda kısaca bilgi verildikten sonra “**Mukaddime**” başlığı atılır. Burada, hükümdar Cemşîd'den itibaren her tahta geçen padişah tarafından bir kanun eklenmesi suretiyle zaman içinde kanunların kemâle eriştiği ifade edilir ve tedbîrler ile kanunların insanlar arası çekişme ve çatışmaları önlemek, her bir kişiyi hakkına razı kılmak, insanların birbirlerinin hakkına tecâvüz etmelerini engellemek için şart olduğu belirtilir. Alınan bu tedbirler/ vaz' edilen kanunlar ilm-i siyasetin konusudur. Kanunlara riayet etmek ise itidalli olmayı,

²²⁵ Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 4^a; Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 3^{a-b}.

orta yolu benimseyi gerektirir. Mukaddime başlığı altında, âlemde düzen tesis eden siyasî kanunların ve kanunları vaz' eden kişiden sonra kanunların uygulayıcısı olarak devreye giren hâkimin hangi özelliklere sahip olması gerektiğine dair iki soruya ve bu soruların cevaplarına kısaca yer verilir. Kanunların vâzı'ı, esasen, şâri' olan Allah Te'âlâ ve Hz. Peygamber'dir. Bu değişmez kanunların uygulanabilmesi içinse bir zâbıt gerekir. Bu ise yöneticidir. Dolayısıyla yönetici, din ile eş değerdir. Kanunların uygulayıcısı, kanun-ı siyaseti iyi bilmeli, âdil olmalı, devlet erkânından doğru kişilerle yakınlık kurmalı, kendi menfaatini devlet yararının önüne koyan kimselerden uzak durmalı, ulemânın nasihatlerine göre hareket etmelidir.

Gerek cihan hükümdarının, gerekse vezirlerin on dört kaideyi ifade eden vasiyetleri destûr edinmesi gerektiği söylenerek *Hümâyûn-nâme*'de yer alan on dört bölüm "**Bâb-ı Evvel**" başlığı altında on dört fasıl olarak topluca tanıtılır.

Birinci bâbın birinci faslı, kendi menfaati için çalışan kimselerin nifaka yol açan sözlerini dinlememek gerektiği hakkındadır. Padişah ve vezirler, fitneci ve müfsid kişiden, istikamet sahibi olduğu hâlde padişahın lütfuna mazhar olamayıp diğer kimselerin gerisinde kalmış hizmetkârdan, efendisinden önce kendi menfaatini gözetken kuldân, efendisinden teveccüh göremeyince devlet düşmanları ile işbirliği yapan kimseden sakınmalıdır. Padişah yukarıda sayılan özelliklere sahip bu dört grup insana sırrını ifşâ etmemelidir. Bu uyarılardan sonra, yeni bir başlık açılarak *Hümâyûn-nâme*'de yer alan *Kelîle ve Dimne* hikâyelerinden Hezârfen'in seçtikleri ihtisâr edilmeye başlanır. İlk hikâye, "**Âğâz-ı Dâstân-ı Vasiyyet-i Evvel**" başlığı altında şöyle anlatılır:

Çerçeve Hikâye: Bir tâcirin Metrebe ve Şetrebe adlarında iki güçlü öküzü vardır. Çok fazla yolculuk yapmaları sebebiyle Şetrebe bir gün yorgun düşer ve yola devam edemez. Sahibi, Şetrebe iyileşip kervana tekrar katılana dek, aralarından bir kimseyi ücret karşılığında onun yanında gözcü olarak bırakır ve tekrar yola koyulur. Adam, bir müddet Şetrebe'nin başında bekleyip yalnızlıktan sıkılınca, kervana yetişerek Şetrebe'nin öldüğünü haber verir. Metrebe adındaki diğer öküz, yolculuk esnasında ölürken, geride kalan Şetrebe'ye, gün geçtikçe kuvvet kazanır ve iyileşir. Şetrebe, o diyarda gezerken hoş kokulu çiçeklerle bezeli, güzel nehirlerle süslü bir çayıra rast gelir ve orada yaşamaya başlar. Sağlığı yerine gelen Şetrebe, bir gün yüksek bir sesle, var gücüyle böğürür. O orman civarında, diğer hayvanların kendisine itaat

ettikleri bir aslan yaşamaktadır. Çevresinde kendisinden güçlü bir hayvan yoktur, lakin daha önce hiçbir öküz görmeyip, sesini işitmediğinden Şetrebe'nin sesinden bir hayli korkar. Yine de korkusunu diğer hayvanlara açık etmemeye çalışır. Aslanın tebasında Kelîle ve Dimne adında iki zeki çakal vardır. Dimne, Kelîle'den farklı olarak makam ve menfaat elde etmeye çalışan harîs tabiatlı bir hayvandır. Aslanın bu korkusunu sezen Dimne, Kelîle'ye bu şüphesini açar. Kelîle, kendilerinin ancak aslanın hizmetkârları olduğunu söyleyerek, aslanın sırrını araştırmanın onlara düşmeyeceğini ifade eder. Hükümdarın sırlarını araştıran, gizli tuttukları meseleleri sorgulayan kimsenin düşeceği hâli ise maymun ile marangozun kıssasını anlatmaya başlayarak ifade eder:

İç Hikâye: Bir marangoz bir tahta parçasını testereyle keserdi. İki çivisi vardı. Testere zorlanmasın diye tahtadaki yarığa çivinin birini çakar, daha sonra oluşan boşluğa ikinci çiviye çakıp, ilkini çıkarırdı. Bu esnada bir maymun bir köşeden marangozu izlemekteydi. Marangoz bir an için yerinden ayrılınca, maymun o tahtanın üstüne çıkıp oturdu ve tahtanın kesilmiş tarafı hayasına girdi. Çivinin birini, ötekini çakmadan çıkarınca, hayaları tahtadaki boşluk arasında sıkışıp kaldı. Maymun, feryad edip başını yok yere belaya soktuğu için kendi kendini suçlarken marangoz geldi ve onu bu hâlde görüp “Sanatı üstadından öğrenmeyen hâli budur” dedi.

Dimne, hikâyeden ders çıkarılacağı üzere, kişinin kendine uygun olan işle uğraşmazsa rezil bir hâle düşeceğini, mertebe ve makam talep etmeninse kendi hâllerine uygun olmadığını Kelîle'ye söyler. Kelîle'nin ikazlarına rağmen Dimne ise, aslanın huzuruna çıkıp ona korku veren meseleyi araştırmak, onu ferahlatmanın bir yolunu bularak aslanın gözüne girmek ve bu yolla mevkiisini yükseltmek istemektedir. Ne derse desin, onu vazgeçiremeyeceğini anlayan Kelîle, sultanlara mülazemet etmenin tehlikeli ve çok zor bir iş olduğunu hatırlatarak en azından dikkatli olması hususunda Dimne'yi uyarır. Dimne, Kelîle'nin yanından ayrılarak aslanın huzuruna varır. Kendini tanıtarak fasih dili ve belagatli konuşmasıyla onu etkisi altına alır ve zaman geçtikçe aslanın yakın adamlarından biri hâline gelir. Aslan bir gün, Dimne'nin yanında Şetrebe'nin avazından korktuğunu istemeden izhar edince, endişesini Dimne'ye açar. Bu güçlü sesin sahibi hayvanın, sesi gibi kendisinin de kuvvetli olduğunu düşündüğünü ve bu sebeple makamından olmaktan korktuğunu ifade eder.

Dimne ise heybetli sesin ve iri cüssenin gerçek kuvvete delâlet etmediğini tilki ile davulun hikâyesini örnek göstererek aslana anlatmaya girişir:

İç Hikâye: Aç bir tilki etrafta gezerek yiyecek ararken bir ağacın yakınına geldi. Ağaca bir davul asılmıştı ve ağacın dalı rüzgardan hareket edip davula değdikçe yüksek bir ses yankılanmaktaydı. O esnada tilki, etrafta gezen bir horoz gördü. Davulun heybetli sesini işitince bu sesin cüsseli bir hayvandan geldiğini düşünerek horozu bırakıp ağaca yöneldi. Ağaca asılı davulu paçalayınca kuru tahta ve içi boş deriden başka bir şey bulamadı. Tilkiyi fark eden horoz ise, bu arada kaçıp kurtuldu. Tilki, işin iç yüzünü bilmeden, görünene aldanıp avını elinden kaçırdığı için kendi kendine hayıflandı.

Dimne hikâyesini anlattıktan sonra aslana korku salan sesin nereden geldiğini araştırmak için izin ister. Aslanın fermanıya yola çıkıp durumu öğrenen Dimne, bu sesin, cüsseli olmasına rağmen sadece otlar beslenen tehlikesiz bir öküzden geldiğini aslana haber verir ve dilerse onu huzuruna getirebileceğini söyler. Aslanın onayıyla Şetrebe'nin yanına gelen Dimne, sözleriyle Şetrebe'yi aslanın huzuruna çıkmaya mecbur bırakır. Aslana hikâyesini anlatan Şetrebe, onun hakimiyetini kabul eder ve teb'ası arasına katılır. Zamanla aslanın güvenini kazanarak, sırdaşı hâline gelir. Hükümdar aslana yakınlığı ile tüm devlet erkânı zümresinden ve ileri gelen diğer hayvanlardan daha yüksek bir rütbeye erişir. Şetrebe'yi kıskanan Dimne, durumdan yakınmak üzere tekrar Kelîle'nin yanına varır. Kelîle, Dimne'nin başına gelenlerin sebebinin yine bizzat Dimne'nin kendisi olduğunu söyler ve daha önce kendisini dinleyip öğüt almayan Dimne'ye bundan sonra yapacakları konusunda yol göstermek istemez. Dimne, hile ile Şetrebe'yi aslanın gözünden düşürüp rütbesini indirmeyi, hatta belki onun memleketten sürülmesine yol açmayı planlamaktadır. Kelîle, Dimne'nin bu planının yine kendi aleyhine sonuçlanacağını ve bu işe kalkışsa dahi Şetrebe'ye güç yetiremeyeceğini söyler. Dimne ise, akıl gücünün beden gücüne gâlip geleceğini belirtir ve karga ile yılanın hikâyesini anlatmaya başlar:

İç Hikâye: Bir karga, bir dağın eteğinde yuva yapmıştı. Yuvasının yakınında yaşayan bir yılan, karganın yavrularını sürekli avlardı. Bu durumdan usanan karga, uyuduğu esnada gagasıyla yılanın gözlerini çıkarmayı plânladı. Böylece yılan, yavrularını göremeyecek ve avlayamayacaktı. Plânını dostu çakala anlattı. Çakal, bu plânı zayıf buldu ve karganın canını tehlikeye atmayacak başka bir yol önerdi. Karga,

şehir tarafına gidip insanların evlerini gözetleyecek, bir zînet eşyası görünce kapıp götürecektir, lakin insanların kendisini takip etmesine olanak verecek kadar yavaş uçup, gözden kaybolmayacaktı. Bu zînet eşyasını ise yılanın yuvasına bırakacaktı. İnsanlar da kıymetli eşyayı alabilmek için yılanı öldürmek zorunda kalacaklardı. Çakalın dediklerini yapan karga, böylece canını tehlikeye atmadan yilandan kurtulmuş oldu.

Kelîle, Dimne'yi hain planından vazgeçirmeye muvaffak olamaz. Dimne, aslanın huzuruna varıp etkileyici sözlerle bir girizgâh yaptıktan sonra Şetrebe'nin askerlerle ve devletin ileri gelenleri ile gizlice görüştüğünü, aslanın zayıf ve güçsüz olduğunu anlatarak itibarını sarsmaya çalıştığını söyler. Bu fitneyi ortadan kaldırmak içinse Şetrebe'yi öldürmenin tek çare olduğunu ifade eder. Aslan, Şetrebe'ye her dâim lütufta bulunduğu hâlde onun neden böyle kötü bir işe tevessül ettiğini anlayamaz. Dimne, kötü mizaçlı kimseden hiçbir koşulda iyilik sâdır olmayacağını ifade ederek akrep ile kaplumbağanın hikâyesini anlatmaya başlar:

İç Hikâye: Bir kaplumbağa ile bir akrep çok yakın arkadaş olmuşlardı. Bir gün vatanlarını terk etmeleri gerekti. Birlikte yola çıkan iki dost, yolda bir nehre rast geldiler. Akrep nehri geçemeyeceğinden, kaplumbağa onu sırtına alarak nehri geçmeye koyuldu. Nehrin ortasında yüzerken sırtında bir hareket hissetti ve akrebe ne yaptığını sordu. Akrep, iğnesini kaplumbağanın sırtına geçirmeye çalıştığını söyledi. Yaptığı iyiliğe karşılık ihanete uğrayan kaplumbağa hiddetlendi ve akrebe bu hareketinin sebebini sordu. Akrep, yaradılışının bu şekilde olduğunu, içinde bulundukları hâlde, dost ile düşmanın, kendisi nezdinde hiçbir farkı olmadığını söyledi. Akrebin sözlerinden hayrete düşen kaplumbağa, tefekkür edip o durumda ne yapması gerektiğini anladı ve sonunda suya dalarak akrebi boğdu.

Dimne, bir hayli dil döktükten sonra, aslanı Şetrebe'nin kendisine düşmanlık beslediğine inandırır ve düşmandan gelecek zararı, ondan önce davranarak bertaraf etmesi gerektiğini söyler. Aslandan izin alarak Şetrebe'nin yanına gider. Hâl hatır sorduktan sonra, aslanın onu yemek niyetinde olduğunu söyler. Şetrebe, başlangıçta böyle bir şeyin mümkün olamayacağını düşünse de Dimne, tesirli sözleriyle onu da yalanına inandırmayı başarır. Aslanın yanına gittiğinde, şayet onu yerinde duramaz hâlde, pençesi ile toprağı eşeler ve kuyruğunu yere vururken görürse, Şetrebe, onun kendisini yemek istediğini anlamalıdır. Dimne daha sonra Kelîle'nin yanına gider. Kelîle'ye durumu haber verir ve ikisi birlikte aslanın yanına gitmek üzere ayrılırlar.

Şetrebe de onları takip eder. Aslanın yakınına varan Şetrebe, onda Dimne'nin bahsettiği hâlleri müşâhede edince, kendisinin canına kast edeceğini düşünür ve aslanla kavgaya tutuşur. Kelîle, Dimne'nin oyununun pek çok zarara yol açtığını söyleyerek üzüntüsünü dile getirir. Zira Dimne, yok yere Şetrebe'ye iftira atmış, günahsız bir canın vebâline girmiş, aynı zamanda aslanın canını tehlikeye atmış ve onun yönetimi altındaki hayvanların kendisi için kötü zan beslemesine ve yöneticilerine olan güvenlerinin sarsılmasına yol açmıştır. Kelîle, velinimetine nankörlük eden Dimne ile artık görüşmek istemediğini ifade eder. Kelîle ve Dimne bu şekilde aralarında konuşurken, o esnada aslan Şetrebe'yi öldürür.

Şetrebe'nin ölümünden kısa bir sonra aslan, doğru yapıp yapmadığını sorgulamaya ve yakın dostunu öldürdüğünden dolayı pişmanlık duymaya başlar. Dimne, doğru olanı yaptığını söyleyerek onu teskîn etmeye çalışır. Aslan Dimne'nin sözleriyle biraz olsun huzur bulsa da, kader, ilerleyen zamanlarda Şetrebe'nin intikamını Dimne'den alacak ve Dimne kısas yoluyla katl edilecektir.

Hikâyenin burasında **birinci bâbın ikinci faslına** geçilir. Bu fasılda, kötü bir iş yapan kimsenin, cezasını er ya da geç bulacağı anlatılmaktadır. Sultanlar ve vezirler etkili konuşan kişinin sözüne güvenip de etraflıca düşünmeden bir işe kalkışmamalı, herhangi bir konuda acele hüküm vermemelidir. İkinci fasıl tanıtıldıktan sonra, hikâye “Âğâz-ı Dâstân-ı Vasiyyet-i Sâni” başlığı altında anlatılmaya devam edilir:

Şetrebe'nin ölümünden sonra günden güne pişmanlığı artan aslan, onu öldürme hususunda acele ettiği için kendini suçlamaktadır. Üzüntüsünden dolayı diğer hayvanlara derdini anlatmakta ve onların teselli verici sözleri ile nasihatlerini dinlemektedir. Veziri kaplan, aslana, büyük bir hata ettiğini ve bu sebeple devlet erkanının onun hizmetinden yüz çevirebileceğini söyler. Olayın hakikatini araştırıp doğruyu gün yüzüne çıkaracağını aslana taahhüt eder. Aslanın yanından ayrılan kaplan, yurduna dönerken Kelîle ve Dimne'nin meskenine rast gelir. Bu esnada Kelîle, yaptığı kötü işten dolayı Dimne'yi zemmetmekte ve artık kendisiyle arkadaşlık yapmak istemediğini söylemektedir. Bu sözleri işiten kaplan, aslanın annesinin yanına gider ve ona duyduklarını anlatır. Aslanın annesi oldukça şaşırır ve üzülür. Ertesi gün oğlu aslanın yanına gider. Onu kederli hâlde bulur. Aslan, Şetrebe'yi öldürdüğü için üzüntü duyduğunu açıklayınca annesi, onun bu hâlinin Şetrebe'nin masumiyetine delil olduğunu ifade eder. Aslan, bu konuda bir şey bilip bilmediğini sorduğunda, kaplanın

kendisine verdiği sırrı ifşa etmek doğru olmayacağından, bildiklerini açıkça söyleyemez. Aslan, hakkı tesis etmek maksadıyla sırrı ifşa etmenin câiz olduğunu ifade eder. Annesi, bu suçu işleyen fitneci günahkâr kimsenin cezalandırılıp lâıyıkını bulması gerektiğini söyler. Aslan etraflıca düşündükten sonra, maiyyetindeki herkesi divanına toplar. Aslanın annesi, Dimne'nin melike ihanet ederek Şetrebe'ye iftira attığını divanda dile getirir. Dimne ise, suçunu kabullenmeyerek fasîh ve belîğ konuşmasıyla divandakileri etkisi altına alır. Valide aslan ve divandaki hayvanlardan biri olan Karakulak, Dimne'nin aleyhine konuşsa da, o, kendisini kıskanan pek çok kimse olduğunu, bu kimselerin kendisine tuzak kurduğunu ifade ederek divandaki herkesi etkilemeyi ve aslanın kafasını karıştırmayı başarır. Annesinin uğraşlarına rağmen aslan, Şetrebe vakasında yaptığı gibi acele karar verip pişman olmak istemez ve Dimne'nin zindana atılmasını emretmekle yetinir. Kelîle, Dimne'yi zindanda görünce, üzüntüsünü dile getirir. Zamanında öğüdünü dinlemeyip kendi eliyle kendini bu hâle düşürdüğünü, bu hâlde yaşamaktansa ölümün onun için evlâ olduğunu, günahını itiraf etmesi gerektiğini söyler. Fakat Dimne hâlâ hileye başvurarak zindandan kurtulma peşindedir. Zindandaki bir hayvan, Kelîle ve Dimne arasında cereyan eden konuşmaya kulak misafiri olur. Kelîle, Dimne'nin yanından ayrılır ve evine gider. Üzüntüsünden yataklara düşer, tüm gece ızdırap çekip, seher vakti vefat eder. Ertesi gün divan tekrar toplanınca, divandakilerden, Dimne hakkında bildikleri açık bir gerçek var ise beyan etmeleri istenir. Salt zan ile hareket etmek istemediklerinden bu hususta konuşan olmaz. Dimne duruma sevinse de sevincini belli etmeyip kederli ve mağdur gibi görünür. Dimne'yi çaresiz tekrar zindana gönderirler. Kelîle'nin Rûzbeh adlı bir dostu tesadüfen zindanın önünden geçerken Dimne onu görür ve Kelîle'nin vefat ettiğini kendisinden öğrenir. Kelîle ile sakladıkları bir definelerinin olduğunu ve Rûzbeh'ten onu bulup getirmesini ister. Dimne defineden kendi payını alıp, Kelîle'nin payını Rûzbeh'e verir ve aslanın yanına varıp dergâhında her ne konuşulursa dinlemesini ve kendisine haber vermesini ister. Rûzbeh bunu kabul edip vefatına kadar Dimne'nin isteğini yerine getirir.

Divan bir kez daha toplanır, lakin Dimne'nin aleyhine şahitlik yapacak kimse olmadığından yine kesin bir karara varılamaz. Sabrı tükenen vâlîde aslan, kaplanı çağırır ve duyduklarını anlatarak divanda şahitlik yapmasını ister. Nihayetinde kaplan, duyduklarını bir bir divanda anlatır. Kaplanın şahitliği duyulunca, zindanda Kelîle ve

Dimne'nin konuşmasını duyan hayvan da şahitlikte bulunup, onun söylediklerini doğrular. Hakikati bildiği hâlde neden bu kadar geç açıkladığı sorulduğunda ise, tek bir şahidin sözü itibara alınmayacağından beklediğini ifade eder. Böylece sonunda gerçek ortaya çıkmış olur. Kadılar ittifakla kısasa hükmederler ve Dimne öldürülür.

Birinci bâbın üçüncü faslına geçiş yapılır. Üçüncü fasıl arkadaşların ortak hareket etmesinin ve birbirlerine destek olmasının öneminden bahsetmektedir. Erkân-ı devlet de devlet düşmanlarına karşı birlik olmalıdır. Üçüncü faslın konusu açıklandıktan sonra “Âğâz-ı Dâstân-ı Vasiyyet-i Sâlis” başlığı altında yeni bir hikâye başlatılır:

Bağımsız Hikâye: Keşmîr'de eşsiz güzellikte sulak bir çayır vardır. Buraya avcılar gelir ve tuzak kurarlar. Bir gün bir karga ağaç üstünde etrafı seyrederken tuzağını kurmak üzere gelen bir avcı görür ve korkup saklanır. Avcı ağacın dibine ağını yerleştirir. Bir saat geçmeden birkaç güvercin gelir. Güvercinler, ağın üstündeki yemleri yemeye yeltenince, güvercinlerin başı olan Mutavvaka adlı zeki güvercin, onları uyarır. Mutavvaka'nın uyarısına kulak asmayan güvercinler, hep birlikte yemlere üşüşünce Mutavvaka dahil hepsi ağa yakalanır. Ne kadar uğraşsalar da ağdan kurtulamazlar. Mutavvaka, birbirlerinin menfaatini gözetmeyip bireysel hareket ederlerse amaçlarına ulaşamayacaklarını, kurtuluşun ancak birlikte gayret etmekle mümkün olacağını söyler. Aynı anda birlikte kanat çırpıp güvercinler ağla birlikte havalanmayı başarırlar. Bu durumu müşahade eden karga, hayrete düşer ve onları takip eder. Güvercinler, sahrayı aşip şehre varırlar. Avcının kendilerini takip etmediğinden emin olunca Mutavvaka'nın kadîm dostu Zîrek adlı farenin yanına gelirler. Dostunu ağlara yakalanmış gören Zîrek, onu kurtarmaya yeltenir, lâkin Mutavvaka önce diğer güvercinlere yardım etmesini söyler. Zira o, güvercinlerin başıdır ve onlara karşı kendini sorumlu hissetmektedir. Padişahlara, kendileri rahatta olduğu hâlde teb'asını belaya giriftâr bırakmak yaraşmaz. Zîrek, ağı kemirerek önce arkadaşlarını, sonra da Mutavvaka'nın kendisini tuzaktan kurtarır. Bu hâli gören karga, güvercinler gidince, fare Zîrek'in yuva edindiği deliğe varır ve kendisini tanıtarak onunla arkadaş olmak istediğini söyler. Zîrek, çok farklı tabiatlarda yaratılmış fare ile karganın arkadaşlık etmesinin mümkün olmadığını ifade etse de, sonunda karganın samimiyetine inanır ve arkadaş olma isteğini kabul eder. Karga ile fare gece gündüz sohbet edip arkadaşlıkları ilerleyince fare, karganın yuvasına geri dönmeyip yanında kalmasını, aksine ailesi ve

arkadaşlarını oraya getirmesini ister. Karga ise farenin yaşadığı yerin, havası ve suyu güzel olsa da, kervanların gelip geçtiği umumî bir mahalle yakın olduğundan, orada kendilerine bir zarar gelebileceğini, öte yandan kendisinin bol yiyecek bulunan, yaşamaya daha elverişli bir yer bildiğini ve arkadaşı kaplumbağanın burada ikamet ettiğini anlatarak fare ile birlikte oraya gitmeyi teklif eder. Farenin kabul etmesi üzerine karga, fareyi kuyruğundan tutarak havalanır ve kaplumbağanın yaşadığı yere giderler. Karga, arkadaşı kaplumbağa ile hasret giderir ve başlarından geçeni ona anlatır. Karga, fare ve kaplumbağa, aralarında güzel bir dostluk tesis ederek, birlikte yaşamaya başlarlar. Bir gün, bir ceylanın süratle geldiğini görürler. Peşinde bir avcı olduğunu düşünüp her biri bir yere saklanır; kaplumbağa suya dalar, karga ağaca konar, fare ise bir deliğe girer. Ceylan su başına gelince hareketsiz bekler. Kaplumbağa sudan çıkarak kendilerinden ona bir zarar gelmeyeceğini, şayet susamışsa sudan içebileceğini söyler. Ceylan, diğer ceylanlardan ayrı düşüp tek başına gezinirken, bir avcıya rast geldiğini, ondan canını kurtarmak için kaçıp oraya geldiğini anlatır. Kaplumbağa, bulundukları yere avcılarının uğramadığını, bu sebeple korkmaması gerektiğini ifade eder. Sohbetleri neticesinde ceylan da kaplumbağa, karga ve fareye katılır ve orada yaşamaya başlar. Bir gün buluşma yerlerine ceylan gelmez. Karga havalanıp sahra tarafını araştırır ve ceylanın bir tuzağa yakalanmış olduğunu görür. Fare, tuzağın ağlarını keser. O esnada avcı gelir. Ceylan koşar, fare bir deliğe saklanır, karga da bir ağaca çıkar. Kaplumbağa ise kaçamamıştır. Ağını kesilmiş bulan avcı, eli boş evine dönmek için kaplumbağayı yakalayıp torbasına atıp götürür. Fare Zîrek'in aklına kaplumbağayı kurtaracak bir fikir gelir. Onun plânını uygulamaya koyulurlar. Ceylan, sakatlanmış gibi yürüyerek rol yapar, karga da onun gözünü oymak istermiş gibi başı üzerinde döner. Onları gören avcı, ceylanın yaralandığını düşünerek kaplumbağayı bırakır ve ceylanı yakalamak için ona doğru koşar. Avcı kendisine her yaklaştığında ceylan hızlanıp ondan uzaklaşmak suretiyle avcıyı bir müddet oylar. Bu esnada fare torbayı kemirerek kaplumbağayı kurtarır ve evlerinin yolunu tutarlar. Sonunda ceylanı gözden kaçırان avcı eski yerine geri döner. Torbanın kesilmiş ve kaplumbağanın kaçmış olduğunu görünce başına gelen bu garip olaylara akıl erdiremez ve o bölgenin perilerin mesken tuttuğu tekinsiz bir yer olduğunu düşünerek korkup kaçır. Avcıdan kurtulan karga, fare, kaplumbağa ve ceylan huzur içinde meskenlerinde beraberce yaşamaya devam ederler.

Birinci bâbın dördüncü faslı ise düşmanların görünen yüzlerine bakıp onların gizli hile ve tuzaklarından güvende hissetmenin câiz olmadığı hakkındadır. Düşman, sevgi ile yaklaşırsa dahi ona karşı ihtiyatı elden bırakmamak ve onun muhabbetine itimat etmemek gerekir. Zira düşmandan hiçbir şekilde dost olmaz. Bu konuda bir hikâye “Âğâz-ı Dâstân-ı Vasiyyet-i Râbi” başlığı altında anlatılmaya başlanır:

Bağımsız Hikâye: Çin’de yüce bir dağda yüksek bir ağaç vardır. Bu ağaca bir grup karga yuva yapmıştır. Pîrûz isimli karga, liderleridir. Bir gece baykuşlar kargaların yuvasına saldırıp birçok kargayı öldürür ve yuvalarını harap eder. Sabah olunca Pîrûz, emrindeki kargaları etrafına toplar ve ne yapacakları hususunda onlarla istişare eder. Kâr-şinâs isimli beşinci veziri, baykuşlara karşı saldırıda bulunmanın akılcı olmadığını söyler. Zira baykuşlar kuvvetçe ve sayıca kendilerinden üstündür. Pîrûz, saldırıya geçmek yerine ne önerdiğini sorduğunda ise plânını yalnızca Pîrûz’a anlatabileceğini ifade eder. Kargalardan biri kendilerinin yanında konuşmamasının sebebini sorunca, her müsteşarın güvenilir olmadığını ve devlet sırrının herkese açıklanamayacağını belirtir. Zira casuslar plânını öğrenip düşmanlarına bilgi sızdırabilir. Bir başka karga meşvereti terk etmenin uygun olmadığını söyleyince Kâr-şinâs, yaptığının meşvereti terk etmek manasına gelmediğini; devlet sırlarının derece derece olup, bazen sadece padişahla, bazen iki, bazen üç, bazense daha fazla kişi ile paylaşılabilecek nitelikte olduğunu ifade eder. Pîrûz ile yalnız görüşen Kâr-şinâs, kargaların önünde Pîrûz’un kendisine kızmasını, kargalara tüylerini yoldurmasını ve kan revân içinde bir ağacın altına bırakılmasını ister. Daha sonra Pîrûz kargalar ile farklı bir yere gidip kendisini orada beklemelidir. Pîrûz, Kâr-şinâs’ın isteğini yerine getirir. Kâr-şinâs, hırpalanmış bir hâlde ağacın altında feryâd ederken bir baykuş sesini duyup kendi hükümdarlarına haber verir. Baykuşların hükümdarı birkaç baykuş ile birlikte Kâr-şinâs’ın yanına gelir ve ona Pîrûz’a çok yakın bir vezir iken nasıl bu hâle düştüğünü sorar. Kâr-şinâs, baykuşların saldırısından sonra Pîrûz’un vezirleriyle durumu istişare ettiğini, herkesin aksine, baykuşların kendilerinden daha güçlü ve sayıca üstün olduklarını söyleyerek onlarla savaşmamak gerektiği yönünde görüş beyan ettiğini, bu sebeple Pîrûz’la ters düşüp kargalar tarafından dışlandığını anlatır. Baykuşların hükümdarı, Kâr-şinâs hususunda ne yapması gerektiğini kendi vezirlerine danışır. Birinci vezir, Kâr-şinâs’a itimat etmeyip onu öldürmesi gerektiğini söyler. Çünkü hiçbir zaman düşmanı zayıf görüp onun hilesinden emin olmamak gerekir. Düşman, dost gibi görünüp, fırsat

bulduğu an ihanet edebilir. İkinci ve üçüncü vezirse, birinci vezirin aksine Kâr-şinâs'ın öldürülmemesi, aksine ödüllendirilmesi gerektiğini söylerler. Onlara göre zayıf düşüp aman dileyeni helak etmek caiz değildir. Baykuşların padişahı, ikinci ve üçüncü vezirin önerisi doğrultusunda hareket etmeyi uygun bulur. Birinci vezir, en azından Kâr-şinâs'a karşı ihtiyatı elden bırakmaması hususunda padişahı uyarır. Karga, hükümdar baykuşun yanında ona hizmet ederek günlerini geçirir ve zamanla padişahın yakın müşavirlerinden biri ve sırdaşı hâline gelir. Bir gün fırsat bulup kargaların hükümdarı Pîrûz'un yanına gelir ve baykuşların mağarasının yerini ona haber verir. Yine Kâr-şinâs'ın yol göstermesi ile, kargaların her biri bir odun parçası olarak mağaranın girişine yığarlar. Odunlar ateşe verilince, mağaradan dışarı çıkmaya çalışan baykuşlar yanarak, içeride kalanlar ise dumandan boğularak can verir. Baykuşlardan kurtulan kargalar ise zafer kazanmış olarak mutlu bir şekilde yuvalarına geri dönerler.

Birinci bâbın beşinci faslında, bir kimsenin, gaflet, ihmal, yeterince önemsememe ve tembellik sebebiyle, bin bir zahmetle elde ettiği muradını zâyî edip elinden kaçırabileceği, daha sonra ise ne yaparsa yapsın geri elde edemeyeceği ve pişmanlığın ona fayda vermeyeceği ifade edilir. Bu sebeple, kişiye dikkatli olması yönünde uyarılar yapılarak, “**Âğâz-ı Dâstân-ı Vasiyyet-i Hâmis**” başlığı altında konuya uygun bir hikâye anlatılır:

Bağımsız Hikâye: Yeşil denizli eşsiz güzellikteki bir yarımada pek çok maymun bulunmaktadır. Bu maymunların Kâr-dân adlı, siyasetten anlayan heybetli bir padişahı vardır. Kâr-dân yaşlanınca eski haşmetini ve heybetini yitirmeye başlar. Maymunlar Kâr-dân'ı tahttan indirip, onun akrabalarından hükümdarlığa layık genç bir maymunu yerine getirirler. Zavallı Kâr-dân, bu utanca dayanamayıp çaresiz, vatanını terk etmek zorunda kalır. Bol meyve veren ağaçlar ve çiçeklerle bezeli bir başka adaya göçer ve kalan ömrünü burada ibadet ederek geçirmeye başlar. Bir gün deniz kenarındaki bir ağaçtan incir yerken inciri elinden düşürür. Suyu düşen incirin çıkardığı ses, Kâr-dân'ın hoşuna gider. O günden sonra her incir yediğinde, incirlerin birini yiyip, birini de denize atmaya başlar. O ağacın dibinde suyun altında yaşayan bir kaplumbağa, Kâr-dân'ın suya attığı incirleri ganimet bilip yer. Kendisine bu denli lütufta bulunan kişiyi merak edip onunla arkadaş olmak isteyen kaplumbağa, başını sudan çıkarır ve Kâr-dân'la arkadaş olmak istediğini söyler. Kâr-dân, üç grup kişinin arkadaşlığa layık olduğunu ifade eder. Bunlar, arkadaşlarına dünya ve ahirette

mutluluk veren ilm ehli, arkadaşlarının hatasını gizleyip ona nasihatte bulunan ahlaklı kimseler ve çıkarıcı olmayan güvenilir ve samimi kişilerdir. Üç grup kişi ile ise arkadaşlıktan ictinab etmek gerekir. Bunlar ise, arkadaşlıkları dünya ve ahirette bela sebebi olup nefsin arzularına meyl eden fâsıklar, laf getirip götüren yalancı ve hain kimseler ile söylediklerine ve yaptıklarına güven olmayan ahmak kimselerdir. Münafıklarla dost olmaktan sakınmak lazımken, öte yandan, dostunun aybını açık etmeyen, hüneriniyse bir iken on gösteren, iyiliğine karşılık nankörlük etmeyen kişilerle arkadaşlık etmek gerekir. Kâr-dân'ın sözlerini dinleyen Kaplumbağa, kendisinin arkadaşlık isteğinde samimi olup güvenilir bir kimse olduğunu söyler. Böylece kaplumbağa ile maymun Kâr-dân arkadaş olurlar. Gün geçtikte yakınlıkları ve muhabbetleri artar ve sürekli birlikte vakit geçirmeye başlarlar. Kaplumbağanın karısı, kaplumbağanın kendisini yalnız bırakmasından rahatsız olur ve kocasını bir başka kaplumbağaya şikayet eder. İki kaplumbağa konuşup, maymunu öldürmekten başka çare bulamazlar. Kaplumbağaya birisini gönderip zevcesinin hastalandığı haberini iletirler. Karısının yanına gelen kaplumbağa, hasta gibi davranan eşinin kendisine bir oyun oynadığını anlayamaz. Eşi, kendisine cevap dahi veremeyecek kadar hasta gözükmektedir. Hain plana ortak olan diğer kaplumbağa ise, hastanın tek ilacının maymun kalbi olduğunu söyler. Kaplumbağa, bir müddet düşündükten sonra karısının sevgisi ağır basar ve dostu Kâr-dân'ı öldürüp kalbini almaya karar verir. Kâr-dân'ın yanına varır ve evinde düzenlediği ziyafete onu davet eder. Kâr-dân, dostuna zahmet vermek istemese de bu teklifi geri çevirmez. Kaplumbağa'nın yaşadığı adaya gitmek için denizi aşmak gerekmektedir. Kaplumbağa, yüzme bilmeyen maymunu sırtına alır. Esasen onu boğma niyetindedir. Suyun ortasına gelince bu işi yapıp yapmamakta kararsız kalır ve kendi kendine bir nefis muhasebesine girer. Kaplumbağanın duraksadığını fark eden Kâr-dân, tereddütünün sebebini sorar. Kaplumbağa kendisine olan biteni anlatır. Kaplumbağanın kendisini öldürme niyetinde olduğunu anlayan Kâr-dân, ona, üzülmemesini, maymunların diledikleri zaman kalplerini çıkarıp tekrar yerine koyabildiklerini, bu durumun onlara zarar vermediğini söyler. Lakin kalbini evde bırakmıştır, onu almak için geri dönmeleri gerekmektedir. Kâr-dân'ın sözlerine sevinen kaplumbağa adaya geri döner. Kâr-dân, karaya ayak basınca sıçrayıp bir ağaç üzerine tünür. Ömrünü hükümdarlıkla geçirip

çokça tecrübe kazandığını ve kaplumbağanın böyle oyunlarla kendisini aldatamayacağını söyler.

Birinci bâbın altıncı faslı, acele hareket etmenin zararları hakkındadır. Acele davranıp teemmül ve teenni ile hareket etmemenin sonu pişmanlıktır. Konunun iyi anlaşılıp pekiştirilmesi maksadıyla “Âğâz Dâstân-ı Vasiyyet-i Sâdis” başlığı altında şu hikâyeye yer verilmektedir:

Bağımsız Hikâye: Bir zahid, uzun bir süre yalnız yaşadktan sonra Hz. Peygamber’in sünnetini gözeterek evlenmeye karar verir. Bu meseleyi bir başka zahide açar. Arkadaşı zahid, kocasını çok seven, doğurgan, iffetli ve saliha bir kadınla evlenmek gerektiğini; başkasından çocuğu olup eşinin malını çocuğuna harcayan, kocasından zengin ve daha yüksek bir makamda olup onu beğenmeyen, eski kocasını unutamayıp yeni eşinden şikayet eden, kocası evden gidince arkasından iş çeviren veya güzel olup da soyu sopu belli olmayan kadınla evlilikten sakınmak gerektiğini öğütler. Evleneceği kadın genç, iyi ahlaklı ve iffetli olmalıdır. Zahid, uzun süre araştırıp uygun bir eş bulmaktan ümidini kesmek üzereyken Allah istediği gibi bir eşi kendisine nasip eder. Artık zahidin tek isteği bir oğlunun olmasıdır. Karısı, bu işin Allah’ın takdirine bağlı olduğunu, kız çocuk doğurmasının da ihtimaller dâhilinde olduğunu söyler. Nihayetinde Allah, zahidin muradına uygun şekilde kendisine bir erkek çocuk nasip eder. Zahid, gece gündüz çocukla ilgilenmekte ve tüm vaktini onun terbiyesiyle geçirmektedir. Bir gün padişahın hâcibi, bir fermanla zahidi padişahın huzuruna çağırır. Zahidin zararlı haşeratı evden uzak tutması için beslediği bir sansarı vardır. Oğlunu ona emanet edip evden ayrılır. Zahid gidince, büyük bir yılan duvardaki delikten çıkıp oğlanın canına kast eder. Bunu gören sansar, yılanı öldürür. Zahid dönünce sansarı kan içinde bulur. Oğlunu yediğini düşünerek düşünmeden, öfke ile asasını sansarın başına vurup, onu öldürür. Eve girince oğlunu beşiğinde sağ salim ve büyük bir yılanı yanında ölü hâlde görür. Zâhid, hatasını anlayıp çok üzülür. Karısı da, Allah’ın kendisine nasip edip canını bağışladığı oğlan çocuğunun şükürünü hakkıyla eda edemediğini ve yanlış yaptığını söyleyerek zahidi zemmeder. Zahidin üzüntüsü daha da artar, lakin kabahatinin telafisi yoktur.

Birinci bâbın yedinci faslı, ihtiyat ve tedbir ile düşmanların belasından kurtulmayı anlatmaktadır. Bazı hâllerde düşmana esir düşmekten kurtulmak için onunla sulh yapmak lazım gelebilir. Düşmana her zaman kin besleyip, dosta ise

kayıtsız şartsız güvenmek doğru değildir. Zira ilişkilerde dengeler değişebilir; bazı durumlarda, dost düşmana, düşman dosta dönüşebilir. Bu konuyla ilgili bir hikâye “Âğâz-ı Dâstân-ı Vasiyyet-i Sâbi” başlığı altında şöyle anlatılır:

Bağımsız Hikâye: Berda‘‘da ulu bir ağacın altında bir fare yaşamaktadır. Bir yaban kedisi de o çevreyi kendine vatan edinmiştir. Bir gün bir avcı ağacın dibine tuzak kurar. Kedi, tuzağın üzerindeki eti yemek isterken ağa yakalanır. Bu sırada fare delikten çıkar ve kediyi görüp korkar. Kedinin tuzağa yakalanmış olduğunu görüp rahatlamışken gizli bir köşede gözünü kendisine dikmiş hâlde bekleyen bir sansar görür. Aynı anda ağacın üstünde bir karga da onu avlamak üzere kendisini gözetlemektedir. Fare, ileri gitse kediye yakalanacak, geri dönse sansara yem olacak, yerinde dursa kargadan kurtulamayacaktır. Kedi tuzağa yakalanmış ve hareket edemez hâlde olduğundan ona yönelmenin en mantıklısı olduğuna karar verir. Üstelik kedi de tuzaktan kurtulmak için fareye muhtaçtır. Fare kediye yönelir ve ikisinin de içinde bulundukları beladan ancak birbirlerine yardım ederek kurtulabileceklerini söyler. Kedi, fareye yakınlık gösterip arkadaşıymış gibi davranacak, bunu gören sansar ve karga kedinin onu koruduğunu anlayarak fareyi avlamaya yeltenemeyeceklerdir. Fare de ağı kemirip kediyi tuzaktan kurtaracaktır. Kedi, bir müddet düşündükten sonra farenin teklifini kabul eder. Nihayetinde farenin plânı işe yarar ve sansar ile karga fareden ümitlerini kesip uzaklaşırlar. Fare beladan kurtulunca kedi, söz verdiği gibi kendisini tuzaktan kurtarmasını, ahde vefa göstermeyenlerin sonunun kötü olacağını söyler. Her ne kadar kendinden korkmamasını, ağdan kurtulunca ona zarar vermeyeceğini taahhüt etse de fare, kediye inanamayacağını söyler ve başka bir teklifte bulunur. Fare, ağın iplerini kemirecek, fakat son bir ipi kesmeyecek, avcı gelene kadar bekleyip o gelirken son ipi de kesecektir. İp kesilir kesilmez ikisi de kaçacak ve kurtulacaktır. Kedi bu teklifi kabul eder. Fare tüm ipleri kemirip, birini bırakır. Avcı görününce hemen son ipi de keser. Ağdan kurtulan kedi, avcıya yakalanmamak için kaçıp ağaca çıkar, fare de deliğine girer. Ağını kesilmiş hâlde bulan avcı ise şaşkın ve üzgün hâlde geri döner. Bir süre sonra fare, delikten başını çıkarır ve uzaktan kediyi görür, fakat korkusundan yanına yaklaşmaz. Kedi, kendisinden korkmamasını söyleyerek onun arkadaşı olmak istediğini dile getirir. Fare ise, yaradılışlarından dolayı dost olmalarının imkansız olduğunu ifade eder. Bu hikâyeden anlaşılacağı üzere, bazı hâllerde iki düşman, ortak menfaatleri gereği

birlikte hareket edebilir, fakat menfaat hâsıl olup ortaklık sona erince düşmana karşı ihtiyatı elden bırakmamak gerekir.

Birinci bâbın sekizinci faslı, kindar ve hasetçi kimselerden sakınıp, onların söz ve vaatlerine itimat etmenin caiz olmadığı hakkındadır. Dargın ve incinmiş dosttan da sakınılmalı, düşmanlık belirtileri gösteren kişiye yakın olunmamalıdır. Bu konuya muvafık bir hikâye “**Âğâz-ı Dâstân-ı Vasiyyet-i Sâmin**” başlığı altında şöyle anlatılır: **Çerçeve Hikâye:** Yemen’de İbn-i Medyen denen ulu bir hükümdar vardır. Hükümdarın Kubbâre adında çok sevdiği bir kuşu vardır. Kuş da aynı şekilde padişaha çok düşkündür. Bir gün Kubbâre bir yavru doğurur. Padişahın emriyle yavruyu sarayda hareme alırlar ve özel olarak bakımıyla ilgilenirler. Kubbâre’nin yavrusunun doğduğu gün padişahın da bir şehzadesi dünyaya gelir. Yavru kuş ve şehzade birlikte büyürler ve her daim birlikte vakit geçirip yakın arkadaş olurlar. Kubbâre her gün yüksek dağlara ve uzak bağlara gidip değişik meyvelerden iki adet getirir, birini kendi yavrusuna, birini de şehzadeye yedirir. Onlara yedirdiği meyvelerle yavru kuş ve şehzade günden güne büyür, Kubbâre’nin de padişah nezdinde makamı yükselir. Yine bir gün Kubbâre adeti üzere saraydan ayrılınca, yavrusu şehzadenin yakınında iken pençesiyle yanlışlıkla onun elini çizer. Şehzade çok kızıp kuşu yere çalar ve öldürür. Kubbâre saraya dönüp yavrusunu kanlar içinde bulunca feryad edip üzüntüye boğulur. Saraya gelip yerleştiği için kendini suçlar. O güne dek ettiği hizmetlerin de padişah gözünde belli ki hiçbir değeri yoktur. Zira yavrusunun cinayetinin intikamı alınmamıştır. Bu sebeple bir gün fırsat bulup şehzadenin yüzüne sıçrar ve gagasıyla gözünü oyar. Bunu işiten padişah oğluna çok üzülüp Kubbâre’den intikam almak ister. Kubbâre’yi tatlı sözlerle kandırarak yanına getirmeye çalışsa da Kubbâre, padişahın oyununa kanmaz. Yavrusuna reva görülen haksızlığa karşılık intikam aldığını, zira suçlu kimsenin er ya da geç cezasını bulacağını söyler ve ardından padişaha haramiler ile Dâna-dil’in hikâyesini anlatmaya başlar:

İç Hikâye: Rakka’da Dâna-dil adında fakir bir derviş vardı. Güzel ahlakından dolayı halk onu çok severdi. Bir gün Ka’be’yi ziyaret etmek niyetiyle yola çıktı. Yoculuğu esnasında haramilere rastladı. Haramiler Dâna-dil’i soyma maksadıyla canına kast ettiler. Dâna-dil, yanında onlara verecek bir malı bulunmadığını, hatta hac yolculuğu için azık alamayacak kadar fakir olduğunu söylediyse de haramiler onu öldürmekten vazgeçmediler. O esnada havada uçan turnaların sesini işiten Dâna-dil,

kuşlara seslendi ve haramileri şikayet edip Allah ve Peygamber hakkı için hakkını o zalimlerde bırakmamaları hususunda onlardan yardım istedi. Haramiler, kuşlarla konuşmanın akılsızların işi olduğunu, Dānā-dil'in, isminin hakkını veremeyecek kadar akli kıt biri olduğunu söylediler ve onu öldürdüler. Dānā-dil'in ölüm haberi şehre ulaştı. Halk, onun yasını tutup katillerini bulmaya azm etti. Haramiler, uzun bir zaman sonra şehre gelip namaz kılan insanların arasına karıştılar. O esnada bir turna kuşu ağıt yakar gibi tepelerinde ötmeye başladı. Bu sestən çok etkilenen insanlar, namazda ne okuyacaklarını unuttular. Haramilerden biri, kuşun sesini duyunca, alay ederek arkadaşına, kuşların Dānā-dil'in intikamını talep ettiğini söyledi. Bu sözü ahaliden biri işitince haramilerin Dānā-dil'i öldürdüğü ortaya çıktı. Haramiler kısas cezasına çarptırılıp öldürüldüler. Böylece Dānā-dil'in intikamı alınmış oldu.

Hikâyesini anlatmayı bitiren Kubbâre, şehzadenin yaptığına mukabil onu yaraladığını ve artık padişahın hizmetinde kalamayacağını söyler. Padişah, Kubbâre'nin haklı olduğunu kabul eder, yanında kalıp gitmemesini ister. Kubbâre, padişahın aldatıcı sözlerine kanmaz. Dostluklarının artık imkansız olduğunu söyler ve sarayı terk edip sahraya doğru uçar, gider.

Birinci bâbın dokuzuncu faslı, padişahların bağışlayıcılığı hakkındadır. Şayet padişah, erkân-ı devletin zellelerini ve hatalarını affetmezse, has adamlarının ona bağlılığı azalır ve bir daha kimse onlara güven duymaz. Padişahlara affın yaraşır olduğu, “Âğâz-ı Dâstân-ı Vasiyyet-i Tâsi” başlığı altında bir hikâye ile anlatılır:

Çerçeve Hikâye: Hindistan'da Ferîse adlı bir çakal vardır. Gece gündüz Allah'a ibadet ve riyazetle vaktini geçirir, yiyip içmez, fani dünya nimetleri ile ilgilenmez. Arkadaşları onun bu hâlini eleştirir, uzleti bırakıp halk ile ünsiyet kurmasını, yiyip içmesini ister. Ferîse ise, dünyanın ahirete hazırlık yapılacak bir yer olmaktan başka hiçbir kıymetinin olmadığını söyler. O diyarın hükümdarı Kâm-cûy adında heybetli bir aslandır. Kâm-cûy'a Ferîse'nin ne denli takvalı ve iffetli bir kimse olduğundan bahsederler. Kâm-cûy, Ferîse'yi huzuruna çağırır ve yanında kalıp hizmet etmesi için ona yüksek bir makam teklif eder. Ferîse ise, bu işe liyâkati olmadığını ifade eder. Zühd hayatını bırakıp dünya işleri ile meşgûl olursa, bala üşüşen sineklerin helak olduğu gibi belaya dûçâr olacağını söyler ve şu hikâyeyi anlatmaya başlar:

İç Hikâye: Bir gün bir sûfî, çarşıda gezerken tarikat ehli kimselere hürmet eden bir tatlıcı, kendisini dükkanına davet edip ona bir kâse bal ikram etti. Etraftaki sinekler

üşüşüp, bazıları tasın kenarına, bazıları da balın ortasına kondu. Tatlıcı, sinekleri kovalamaya çalıştı. Tasın kenarındakiler kolayca kaçıp kurtuldu. Balın üzerindikilerse bala yapışıp kaldı. Kanat çırpıkça daha çok bala battılar ve helak oldular. Sineklerin bu hâlini gören sûfî, vecde gelip kendinden geçti. Tatlıcı, sûfinin bu hâlinin sebebini sordu. Sûfî, dünya ve ona hırsıyla kapılıp gidenlerin durumunun kendisine bal ve sinekler vasıtasıyla arz edildiğini söyledi. Tas dünyayı, sineklerse ehl-i dünyayı temsil ediyordu. Tasın kenarına konanlar dünyevî lezzetlerin azıyla kanaat eden fakr sahibi kimselerdi. Balın üzerindikilerse dünyevî hırslardan kör olmuş akılsız insanlardı. Azrail (a.s.) canlarını almaya geldiğinde, tasın kenarındakiler gönül rahatlığıyla ukbâya göçerdi. Balın ortasındakiler ise çırpındıkça zelîl olup akıbetleri kötü olurdu.

Ferîse'nin anlattığı hikâyeye karşılık Kâm-cûy, dünya işleri ile meşgûl kişinin istikamet sahibi ve adaletli davranırsa zelîl olmayacağını ifade eder ve teklifini yeniler. Ferîse, vezaret makamını kabul ederse, hükümdarın etrafındakilerin kıskançlığa düşüp kendisine düşmanlık besleyeceğini söylese de Kâm-cûy'un ısrarları neticesinde, veziri olmaya razı olur. Kâm-cûy, divan işlerini ve hazineyi Ferîse'ye emanet eder ve tüm mühim meselelerde ona danışarak, diğer devlet erkânına hiç başvuramaz olur. Ferîse ile Kâm-cûy günden güne yakınlaşıp, sürekli birlikte vakit geçirir hâle gelirler. Bu durumu kıskanan sâir devlet erkânı, bir hile plânladılar. Ferîse mühim bir işin halli için bir yere gitmişken, Kâm-cûy için hazırlanan eti Ferîse'nin odasına koyarlar. Acıkan aslan eti sorduğunda ise Ferîse'nin el koyduğunu söylerler ve türlü sözlerle Kâm-cûy'u bu yalana inandırır. İçlerinden birisi, Ferîse'nin suçunun sabit olduğunu, bu sebeple öldürülmesi gerektiğini söyler. Kâm-cûy, yine de durumu soruşturmak üzere Ferîse'ye elçi gönderir. Ferîse, kendisine atılan iftira karşısında sert cevaplar verir. Kâm-cûy, daha da sinirlenerek Ferîse'nin öldürülmesine ferman verir. Bunu duyan vâlîde aslan, oğluna kızgınlıkla karar vermemesini, düşünerek hareket edip, başkalarının sözüyle Ferîse hakkında kötü zan beslememesini öğütler. O güne dek Ferîse'nin kendisine ihanet etmediğini hatırlatarak, acele etmeyip durumu iyice araştırmasını önerir. Annesinin sözleri üzerine Kâm-cûy, Ferîse'nin, huzuruna getirilmesini emreder ve onunla özel olarak konuşur. Ferîse, iftiraya uğradığının açığa çıkması için sultandan devlet erkânını divanda toplamasını ister. Kâm-cûy, divandakilere gazap ederek, işin aslını bildiğini, suçunu hemen itiraf edenleri affedeceğini, iftirasında ısrarcı olanları ise en ağır şekilde cezalandıracağını söyler.

Divandakiler korkarak her şeyi itiraf ederler. Böylece Ferîse'nin masumiyeti ispatlanır. Annesi, Kâm-cûy'a bundan sonra, açık bir delil olmadıkça hainlerin sözüne güvenmemesini öğütler. Ferîse'nin ise rütbesi daha da yükselir.

Birinci bâbın onuncu faslı, kişinin yaptığıının karşılığını mutlaka göreceğini anlatmaktadır. Zulm eden zulmünün, iyilik yapansa iyiliğinin karşılığını bulur. Konu ile ilgili hikâye, “Âğâz-ı Dâstân-ı Vasiyyet-i ‘Âşir” başlığı altında şöyle anlatılır:

Bağımsız Hikâye: Halep'te nehirler, çiçekler ve ağaçlarla bezeli güzel bir orman vardır. Bu ormanda, hayvanlara eziyet eden zalim bir aslan hüküm sürmektedir. Tebasındaki hayvanlardan biri olan karakulak, aslanın zulmünden korkarak uzak bir yere gidip uzlete çekilir. Orada bir ağacın kökünü dişleriyle kemiren bir fare görür. Ağaç hâl diliyle bu durumdan şikayetçi olsa da fare ağaca zarar vermeye devam etmektedir. Bu esnada bir yılan gelerek fareyi yutar. Bir kirpi de gelir, yılanı kuyruğundan tutup başını içeri çeker. Yılanın canını yaktıktan sonra kendini yılanın üzerinde yuvarlayarak yılanı delik deşik eder ve bazı organlarını yer. İş bitince başını tekrar içeri çekip top gibi olur. Daha sonra bir tilki gelip kirpiyi ters çevirir ve üzerine birkaç damla bevl eder. Kirpi, bevl yağmur sanıp başını çıkarınca tilki başını koparıp yer. Uykuya dalan tilkiyi, oraya gelen bir köpek parçalar ve karnı doycak kadar etinden yer. Öte yandan yanaşan bir kaplan, köpeğin kalbini dişleriyle parçalayıp kalbini çıkarır. Kaplanı köpekle meşgûlken gören bir avcı, ok ile onu yaralar ve yanına gelip boynunu keser, postunu ise yüzüp alır. Oradan geçen bir süvari, avcıdan kaplanın postunu ister. Avcı postu vermeyince kılıcıyla avcının başını gövdesinden ayırır ve postu alıp yola düşer. Yolda atı tökezleyen süvari, yere düşerek can verir. Tüm bu olanları izleyip ders çıkaran karakulak, sultan aslanın yanına vararak halkına zulmetmeyi bırakmasını, aksi hâlde herkesin, zulmünün karşılığını göreceğini söyler. Mağrur aslan, karakulağın sözlerini önemsemez. Karakulak da aslanın hizmetinden ayrılarak terk-i diyar eyler. Aslan bir gün etrafta gezinirken iki ceylan yavrusu görür ve onları avlamaya yeltenir. Anne ceylan, yavruların aslanın zaten karnını doyurmayacağını, merhamet edip yavrularını kendisinden ayırmamasını söyleyip yalvarsa da onun sözlerine kulak asmayan aslan, yavru ceylanları yer. Anne ceylan üzüntüsünden kahrolup feryad eder. Ceylanın sesini duyan karakulak, ceylanın yanına gelir. Sabr etmesini, zalimin muhakkak cezasını bulacağını söyleyerek ceylanı teselli eder. Meğerse, aslanın ceylanın yavrularını yediği sırada, bir avcı da gelip aslanın

yavrularını öldürmüştür. Gezintiden dönen aslan, yavrularını, başları bedenlerinden ayrılmış, postları yüzülmüş hâlde görür ve feryad edip dövünür. Aslanın komşusu zahid çakal, onun sesini işitip yanına gelir. Aslana sabırlı olmasını tavsiye eder ve bu belanın kendi zulmünün bir karşılığı olarak başına geldiğini söyler. Yaptıklarından pişman olan aslan, bir daha hayvanların kanını içip etini yememeye ant içer.

Birinci bâbın on birinci faslı, kişinin, sahip olduklarından fazlasını istemekle elindeki nimetten de olacağı ve eski hâlerinden kötü duruma düşeceğini anlatır. Bu sebeple insan elindeki nimetlere kanaat etmeli ve fazlasını elde etmek için kendi hâline uygun olmayan işlere girişmemelidir. Konunun daha iyi anlaşılması için “**Âğâz-ı Dâstân-ı Vasiyyet-i Hâdî ‘Aşar’**” başlığı altında şu hikâyeye yer verilir:

Çerçeve Hikâye: Kanvec’de dindar bir zahid vardır. Zahid tüm gücünü hayır işlemeye sarf eder; yolculara ve fakirlere yardım eder. Günün birinde bir yolcu, zaviyesine konuk olur. Zahid onu hoşça karşılayıp kendisine ikramda bulunur ve nereden gelip nereye gittiğini sorar. Yolcu, şu an Türkistan’da yaşadığını, fakat asıl vatanının Frengistan olduğunu söyler ve hikâyesini anlatmaya başlar: Eskiden vatan-ı aslîsinde ekmekçilikle uğraşmaktadır ve bu işte oldukça mahirdir. Kendisine buğday sağlayan ve fiyatta indirim yapıp ödemede mühlet tanıyan çiftçi bir dostu vardır. Bir gün çiftçi, onu bağına davet eder ve kendisine kazancını sorar. Ekmekçi, az bir miktar gelir elde ettiğini ve kazancının ancak ailesinin erzakına yettiğini anlatır. Bunun üzerine çiftçi kendi işinin daha kazançlı olduğunu söyler. Zira çiftçilik kârlı iştir; bir dâne, münbit toprağa düşünce fidanından bir sürü dallar meydana gelir. Ektikleri tohumdan iyi mahsul alırlar. Çiftçinin sözünden etkilenen ekmekçi, kendi işini bırakıp ziraatten anlamadığı hâlde çiftçilik yapmaya niyetlenir. Komşusu derviş, elindeki işe kanaat edip tamahkârlık yapmamasını söylese de onu dinlemez ve çiftçiliğe başlar. Elindeki az bir birikimi de alet edevat almak için sermaye yapar. Tarlasını eker, lakin ilk mahsûlü alabilmek için bir yıl beklemesi gerekmektedir. Bu süreçte geçimini sağlayabilmek için insanlardan borç alıp bir fırın açar ve tekrar ekmekçilikle uğraşmaya başlar. Bir yandan tarlayla, bir yandan fırınla ilgilenmeye çalışır. Bu esnada hizmetçisi kendisini soyar ve elindekileri alıp kaçar. Mahsûlü de afet sebebiyle heba olur. Komşusu dervişe giderek içine düştüğü zor durumu anlatır. Derviş, onun bu hâlini iki karısı olan adamın hâline benzetir ve o hikâyeyi anlatmaya koyulur:

İç Hikâye: Bir adamın biri yaşlı, öteki genç iki karısı vardı. Adam, zevcelerinin ikisinin de hakkını gözetir; her gece birisinin yanında kalırdı. Gece uyurken yaşlı karısı, genç karısının onu beğenmemesi için adamı yaşlı göstermek istedi ve sakalındaki siyah kılları mümkün olduğu kadar yoldu. Ertesi gün genç zevcesi, eşinin sakalındaki siyah kılların çok azaldığını fark etti. Kendini genç hissetsin ve yaşlı karısından uzak dursun diye kocası uyurken beyaz kılları makasla kesti. Bir süre sonra, insanların sakalı hakkında fısıldaştığını duyan adam, ellerini yüzüne götürdü ve hiç sakalı kalmadığını fark etti. Feryad ettiyse de yakarışı fayda vermedi.

Dervişin hikâyesini dinleyen ekmekçi, hatasını anlar lakin artık çok geçtir. Hiçbir mal valığı kalmamış ve boğazına kadar borca batmıştır. Kaçıp şehri terk eder ve bir müddet yolculuk yapar. Bu arada ailesinin vefat ettiğini ve terekesinin satılıp alacaklılara pay edildiğini öğrenir. Geride hiçbir şeyi kalmadığından vatanına dönmez ve yolculuğuna devam eder. Allah dostlarını ziyaret edip onlardan medet umarak derdine deva arar. Ekmekçinin düştüğü hâlden anlaşıldığı gibi kişi, liyakati olmayan işi yapmamalıdır. Şayet insanların mertebeleri eşit olup, evâsıt fuzalâ ile oturup kalksaydı, cihan devleti ayakta kalamazdı. Bu sebeple selef, katiplik, askerlik gibi görevleri yalnızca ehil olana verirdi.

Birinci bâbın on ikinci faslı, hilm, vakar ve temkinin, padişahların süsü olduğunu ifade eder. Bu fasıl altına “Soru” başlığı düşülerek hilm, cömertlik ve cesaret sıfatlarından hangisinin padişah için daha önemli olduğu sorulur. “Cevâb” başlığı altında ise, cesarete her zaman ihtiyaç duyulmayıp, hilm ve cömertliğin her dâim gerekli olduğu ifade edilir. Cihan hükümdarı, hilm sahibi olmayıp, sert mizaçlı olursa halk, ondan korkup gücenir ve dünyada nizam kalmaz. Hilm sahibi olup da sebat ve vakar sahibi olmayan kişinin hilmi ise fayda vermez. Dolayısıyla padişah ve vezirler, aynı zamanda sebat ve vakar sahibi olmalıdır. Ayrıca, padişahın, yanlışa düştüğünde, nasihat edip kendisini doğruya sevk edecek kâmil bir veziri olmalıdır. Bu konuda bir hikâye “Âğâz-ı Dâstân-ı Vasiyyet-i Sâni ‘Aşar” başlığı altında şöyle anlatılır:

Bağımsız Hikâye: Hind diyarında Hîlâr adında namlı bir padişah yaşamaktadır. Çok sevip yanlarından bir an olsun ayrılmadığı iki oğlu ve bir karısı, Bilâr adında herkesten akıllı bir veziri, eşsiz yeteneklere sahip bir özel kâtibi, biri beyaz olan üç heybetli fili, bir gecede bir aylık yol giden iki devesi, rüzgar gibi hızlı

bir atı ve değerli taşlarla süslü bir kılıcı vardır. Öte yandan, o ülkede halkı aldatıp dinden çıkaran sapkın bir cemaat mevcuttur. Melik, tüm ikazlarına rağmen fesad yaymaktan vazgeçmeyen bu cemaatten pek çok kişiyi, dinin ve insanların maslahatı gereği kılıçtan geçirir. İçlerinden hikmetli ilimlere vakıf olan dört yüz kişiyi ise öldürmeyip kendi hizmetine alır. Bir gece melik, rüyasında korkunç bir ses duyup uyanır. Tekrar uykuya dalınca kuyrukları üzerinde durup kendisini selamlayan iki parlak balık görür. Uyanıp bir daha uykuya dalınca, uzun boyunlu iki ördek ve bir kazın havalandığını ve içlerinden birinin ona dua ettiğini görür. Uyanıp da tekrar gözleri kapanınca, rüyasında siyah ve beyaz benekli yeşil bir yılanın kendisine dolandığını görür. Melik, bu rüyanın etkisiyle uyanıp bir müddet sonra yine uyuklar. Bu defa rüyasında, baştan ayağa kana bulanmış olduğunu görür. Korku ile uyanır, fakat tekrar uykuya yenik düşer. Rüyasında, şimşek hızıyla doğuya doğru at koşturduğunu ve iki hizmetkarın yürüyerek peşinden geldiğini görür. Bu rüyanın dehşetiyle uyanan melik, bir defa daha uykuya dalar. Bu kez rüyasında, başında bir ateş yandığını ve ateşin kıvılcımlarının tüm cihanı sardığını müşahade eder. Uyanıp yine yatar ve en son rüyasında, bir kuşun, başını gagaladığını görür. Melik, naralar atarak uyanır. Başına toplanan hizmetkârlara ise bir şey açık etmez. Sabaha dek rüyalarındaki hikmeti düşünen melik, sonunda, affedip hizmetine aldığı bilginlere danışmaya karar verir. Sapkın fırkaya mensup bu bilginler, melikin korkusunu sezince ona kasten yanlış bilgi verir. Kuyrukları üzerinde doğrulup meliki selamlayan balıkların, melikin iki oğlunu; ayağına dolanan yılanın, karısı Îrân-duht'u; kazın, beyaz filini; iki ördeğinse diğer iki filini; şimşek gibi koşan bineğin, atını; arkasından yayan giden iki hizmetkârın, iki devesini; başında yanan ateşin, veziri Bilâr'ı; kafasını gagalayan kuşun, özel kâtibi Kemâl'i; bedenini kaplayan kanınsa değerli taşlarla kaplı kılıcını temsil ettiğini söylerler. Rüya tabirlerine göre melik, karısı Îrân-duht, iki oğlu, veziri, özel kâtibi, filleri, develeri ve atını kılıç ile öldürmeli, hepsinin kanları bir yere toplanıp, bilginler o kanla melikin alnına tılsımlar yazıp tüm vücudunu kaplamalı, üç saat bekleyip melik suyla temizlenmeli ve vücudu badem yağıyla yağlanmalıdır. Bu sözlere karşılık melik, canından çok sevdiklerini öldürürse hayattan hiçbir lezzet alamayacağını ifade eder. Fakat düzenbaz bilginler, melikin başındaki belanın ancak bu şekilde def edilebileceğini söylerler. Melik, ne yapacağını düşünüp üzülen günlerini geçirir. Bu durumu fark eden Bilâr Vezir, Îrân-duht'a meseleyi açıp, ondan

melikin derdinin ne olduğunu öğrenmesini ister. Îrân-duht, kocasının yanına gidip sıkıntılı hâlinin sebebini sorar. Melik, gördüğü rüyayı ve bilginlerin tabirini anlatır. Îrân-duht, gerekirse canlarını seve seve melike feda edeceklerini, fakat kötü niyetli bilginlerin söylediklerine güven olmayacağını söyleyip, Hazrâ Dağı'nda uzlete çekilmiş hakîm Kârîdûn'a durumu danışmasını tavsiye eder. Bunun üzerine melik, yola çıkıp Kârîdûn'un yanına gider. Kârîdûn, melike ikramda bulunup olan biteni dinledikten sona, sapkın bilginlerin rüya tabirine akıl erdiremeyeceğini söyleyip işin aslını anlatır: Melikin rüyasında gördüğü, kuyrukları üzerinde doğrulmuş iki balık, Serendîb'den gelen elçilerdir. Melike iki büyük fil yükü kıymetli taşlar hediye getirmektedirler. İki kaz, iki güzide ata; vücuduna dolanan yılansa, değerli bir kılıca işaret eder. Bunlar da aynı şekilde melike hediyedir. Öte yandan, bedenini kaplayan kan, Gazne sultanından hediye olarak gelecek süslü bir kaftanı temsil eder. Rüyasında sürdüğü binek hayvanı, melikin alemin dört bir yanını fethedeceğine işaretler. Şam ve Kahire sultanının kendisine itaat etmesiyle, melik at sürüp, o tarafa gidecektir. Başını saran ateşse, Seylan hükümdarının vergi olarak kendisine göndereceği değerli bir tacın temsilidir. Ne var ki, rüyasında başını gagalayan kuş, melikin, sevdiği birinden ayrılacağına delalet eden olumsuz bir işaretler. Fakat bu sıkıntılı hâlin sonu, yine feraha çıkacaktır. Melikin gördüğü yedi rüya, bu olayların yedi gün içinde vuku bulacağını bir göstergesidir. Kârîdûn, rüyaları yorumladıktan sonra melike, bundan sonra, sınavıp güvenilirliğinden emin olmadan hiç kimseye sırrını açmamasını öğütler. İlerleyen günlerde, Kârîdûn'un öngördüğü gibi, elçiler hediyelerle peyderpey gelirler. Yedinci gün melik, vezirini, karısını, oğullarını ve kâtibini çağırır. Sırrını düşmana açmakla hata ettiğini söyleyip, gelen hediyeleri aralarında taksim etmek ister. Bilâr Vezir, hadisenin çözüme kavuşmasındaki gayretleri dolayısıyla tac ve kaftanın Îrân-duht'un hakkı olduğunu söyler. Melik'in, karısı Îrân-duht'la bir tuttuğu Bezm-efrûz adında çok güzel bir cariyesi vardır. Îrân-duht'a tac ve kaftandan dilediğini seçip almasını, diğerinin ise Bezm-efrûz'a verilmesini ister. Îrân-duht, tacı alır, kaftan ise Bezm-efrûz'a kalır. Îrân-duht tacı takıp, melike bir tabak tatlı sunar. Giydiği süslü kaftanla daha da güzelleşmiş olan Bezm-efrûz, bu sırada önlerinden geçer. Padişah onu görünce akli başından gider ve Îrân-duht'a dönüp, tacın esasen Bezm-efrûz'a layık olduğunu, onu karısına vermekle hata ettiğini söyler. Bu sözü duyup kıskanan Îrân-duht, getirdiği tatlıyı melikin başından aşağı döker. Karısının yaptığına oldukça sinirlenen melik,

Bilâr Vezir’i çağırır ve Îrân-duht’un başının vurulmasını emreder. Akıllı bir vezir olan Bilâr, Îrân-duht’un melik için aslında ne kadar önemli ve yeri doldurulamaz bir kadın olduğunu bildiğinden, padişahın öfkeyle verdiği emri yerine getirmekte acele etmez. Karısının öldüğünü sanan melik, bir müddet sonra pişman olur. Melikin üzüntüsünü sezen Bilâr Vezir, düşünmeden acele karar verdiği için hata ettiğini söyleyip, meliki, çekinmeden sert bir dille eleştirdikten sonra, Îrân-duht’un hayatta olduğunu açıklar. Karısına tekrar kavuşan melik, bir daha Bilâr Vezir’le istişare etmeden herhangi bir işe kalkışmayacağını söyler ve Îrân-duht ile Bilâr Vezir’i mükafatlandırır. Melike, rüyasının tabiri hakkında yalan söyleyen bilginler ise ölüm cezasına çarptırılır.

Birinci bâbın üçüncü faslı, padişahların hilekâr ve hainleri dinlemekten sakınması gerektiğini anlatır. Padişahın yakın adamları, güvenilir, doğru sözlü ve asil kimseler olmalıdır. Bu hususu teyit eden bir hikâye, “**Âğâz-ı Dâstân-ı Vasiyyet-i Sâlis ‘Aşer**” başlığı altında şöyle anlatılır:

Bağımsız Hikâye: Halep’te meşhur bir padişah hüküm sürer. Bu padişahın güzel bir kızı vardır. Padişah, kızına çok düşkündür. Bir gün ona bir zinet eşyası yaptırmak ister. Şehirde işinde mahir bir kuyumcu olduğunu haber alıp, onu huzuruna çağırır. Saraya gelen kuyumcu, tatlı diliyle padişahı etkiler ve zamanla padişahın beğenisini kazanıp yakın hizmetkârlarından biri hâline gelir. Padişahın kızı da, perde arkasından kuyumcuyu görür ve gönlü ona meyleder. Padişahın güvenilir bir veziri vardır. Padişahın kuyumcu ile çok fazla yakınlaştığını görüp, bir hükümdarın sıradan bir kuyumcu ile bu denli yakın olmasının uygun olmadığını ifade eder ve kuyumcudan zarar görebileceğini söyleyerek uyarıda bulunur. Padişah, güzel yüzlü kimselerin aynı zamanda güzel ahlâklı olduğunu söyleyerek kuyumcudan kendisine zarar gelmeyeceğini söyler. Bir müddet sonra kuyumcu, padişahın kızına yaptığı tac için birtakım kıymetli taşlara ihtiyaç duyar. Bir tüccarın kızında istediği özellikte taşların bulunduğunu işitir ve bu taşları ondan istetir, lakin kız, onun istediği özellikte kıymetli taşlara sahip olmadığını söyler. Bunun üzerine kuyumcu, onu zorla saraya getirtip durumu padişahın kızına anlatır ve gerekirse işkence ile kızı itiraf ettirmek gerektiğini söyler. Kuyumcunun sözlerinden etkilenen padişahın kızı, tüccarın kızına işkence yaptırır. Kız, işkenceye dayanamayıp vefat eder. Vezir, kızı ve kuyumcunun yaptığı kötülüğü padişaha haber verir. Padişah çok üzülür, kızının yüzüne bakmaz olur. Kuyumcu ise, padişahın gazabından korkup kaçır. Padişahın kızı, babasının öfkesi

geçene kadar şehirden çıkıp anne ve babasının bağında kalmaya başlar. Babası sakınleşince araçlar vesilesiyle babasıyla barışmak niyetindedir. Onun bağa gittiğinin haberini alan kuyumcu, yanına gider. Lakin padişahın kızı, kuyumcu yüzünden rezil olduğundan, onu bir daha görmek istemez ve bağdan kovar. Kuyumcu, perişan halde şehrin dışında dolaşırken bir avcının kazdığı çukura düşer. Bu çukura daha önce bir panter, bir maymun ve bir yılan da düşmüşlerdir. Aradan zaman geçince, bir seyyah çukura rastlar ve içindeki hayvanları ve kuyumcuyu görür. Kuyumcuyu kurtarmak için kuyuya halat sarkıtır. Lakin önce maymun, sonra yılan, daha sonra panter ipe tutunarak yukarı çıkar. Kuyudan kurtulan hayvanlar seyyaha dualar edip artık ona borçlu olduklarını söylerler. Ayrıca, kuyumcuyu kuyudan çıkarmamasını tembihlerler. Seyyah, onun güzel yüzüne aldanmamalıdır. Zira o, iyiliğe karşı nankörlük edecek tînettedir. Seyyah, hayvanları dinlemeyip kuyumcuyu kurtarır. Şehre dönen kuyumcu, padişahın yüz bulamaz, ne yaptıysa kendini affettiremez. Bu hâl üzere aradan bir yıl geçer. Seyyahsa, bu müddet zarfında uzun mesafeler katetmiş ve artık vatanını özlemiştir. Bu sebeple geri dönmek üzere yola koyulur. Bir dağ eteğine geldiğinde iki hırsız, biriktirdiği üç yüz altını çalar ve seyyahın elini ayağını bağlayıp orada bırakırlar. Daha önce kuyudan kurtardığı maymun, seyyahı görür ve ona ne olduğunu öğrenir. Bağlarını çözüp onu kurtarır. Daha sonra, hırsızları bulup, onlar uyurken seyyahın altınlarını ve daha önce çaldıkları kıymetli eşyaları alır. Hırsızlar, uyanınca bu işin perilerden sâdır olduğunu düşünüp korkar ve kaçarlar. Maymun da onlardan aldıklarını seyyaha götürür. Seyyah, kendi altınlarını alıp diğer değerli eşyalara dokunmaz, maymuna veda edip şehre doğru yolculuğuna devam eder. Biraz ilerleyince yolda, kuyudan kurtardığı pantere denk gelir. Panter, orada kendisini biraz beklemesini söyler. Niyeti, seyyaha bir hediye getirip minnet borcunu ödemektir. Kıymetli bir şey bulabilmek umuduyla bağa gider ve orada padişahın kızını görür. Onu öldürüp boynundaki gerdanlığı seyyaha hediye eder. Seyyah, gerdanlığı satıp parasını almak ister. Bu işlerde mahir olan kuyumcu aklına gelir. Gerdanlığa değer biçip satın alabileceğini düşünerek onun yanına gider. Kuyumcu, gerdanlığı görünce padişahın kızına ait olduğunu anlar. Padişahla arasını düzeltebilmek umuduyla ona, kızını öldüren kişiyi bulduğunu söyler. Seyyahı zindana atarlar. Kuyudan kurtardığı yılan, zindanda seyyahın yanına gelir ve padişahın annesini soktuğunu söyleyerek, kadını iyileştirecek otu seyyaha verir. Ertesi sabah zindandan çıkarılan seyyah, ottan panzehir

yapıp valide sultanı iyileştirir ve olan biteni eksiksiz padişaha anlatır. Seyyahın masum olduğu anlaşılır. Kuyumcu ise asılarak öldürülür.

Birinci bâbın on dördüncü faslı, insanın başına ne gelirse gelsin Allah'ın takdirine rıza göstermesi gerektiğini anlatılır. Zira kişinin elde ettiği, kendi çabasından ziyade, Allah'ın takdirine bağlıdır. Bir iş için ne kadar vasıta kılınırsa kılınsın, Allah aksi yönde hüküm verdiğiyse, tüm vasıtalar zâil olur. Saltanata layık olmayan nice kimseler vardır ki Allah'ın takdiriyle tahta geçerler. Öte yandan, nice kimseler de vardır ki liyakat sahibi olsalar dahi Allah nasip etmedikçe makam sahibi olamazlar. Konu ile ilgili hikâye, “Âğâz-ı Dâstân-ı Vasiyyet-i Râbi‘ ‘Aşer” başlığı altında şöyle anlatılır:

Bağımsız Hikâye: Rûm memleketlerinde hüküm süren meşhur bir hükümdar yaşamaktadır. Bu padişahın iki oğlu vardır. Padişah vefat edince büyük oğlu, devlet erkânını da kendi tarafına çekip, zorbalıkla tahta geçer. Bunun üzerine, küçük şehzade o diyarı terk eder. Geceyi tek başına geçirip yalnızlıktan sıkılan şehzade, sabah olunca oldukça yakışıklı bir gençle karşılaşır. Birbirlerine yoldaş olurlar ve birlikte yola devam ederler. Bir yere varınca, bir tacirin oğluna rastlayıp, onu da yanlarına alırlar. Üçüncü gün ise bir çiftçinin oğlu karşılarına çıkar. Onun da aralarına katılmasıyla dört kişi olurlar. Hep birlikte uzun bir mesafe katettikten sonra Natûr şehrine ulaşırlar. Yanlarındaki azık ve tüm paraları yolda tükenmiştir. İçlerinden birisi, herkesin kendi hünerini gösterip çalışmasını ve orada birkaç gün kalıp para biriktirmelerini teklif eder. Şehzade, dünya kazancının, inanların cehdinden ziyade Allah'ın takdirine bağlı olduğunu ifade eder. Arkadaşları ise buna itiraz edip, her biri, kendi hünerinin kazanç elde etme vesilesi olduğunu iddia eder. Sonunda, her gün aralarından bir kişinin, kendi istidadına göre bir işte çalışıp, gün sonunda kazancını arkadaşlarına getirmesini kararlaştırırlar. Çiftçinin oğlu şehre inip, neyden para kazanabileceğini soruşturur. Orada odunun kıymetli olduğunu öğrenince, dağ tarafına gidip, kuru odunlardan bir denk yapıp şehre götürür ve on dirheme satar. Parayla yiyecek ve içecek alıp arkadaşlarının yanına gitmek üzere ayrılır. Şehirden çıkarken, şehrin ana kapısına “Çalışan kişiye gam yoktur. Bir günlük kazancı on dirhemdir” yazar. Ertesi gün yakışıklı genç şehre iner. Bir köşede otururken kendisini gören bir kadın onu çok beğenir. Cariyelerini gönderip onu evine davet eder. Yakışıklı genç, tüm günü kadınla geçirir. Akşam olup da genç adam ayrılırken kadın, ona yüz dirhem verir. O da parayla

ihtiyaçlarını satın alıp arkadaşlarının yanına gitmek üzere ayrılır. Şehirden çıkarken, kapısına “Güzel kimselerin mal kaygısı olmaz. Bir günlük güzelliklerinin seyrinin bedeli yüz dirhemdir” yazar. Bir sonraki gün tüccarın oğlu, şehre iner. Kıymetli eşyalarla yüklü bir geminin şehre yanaştığını görünce, gemideki malları değerine alıp yüksek bir fiyata satar. Böylece gün sonunda bin dirhem kazanç sağlar. Alacaklarını alıp arkadaşlarının yanına dönerken, şehrin kapısına “Akıl sahipleri bilsin ki bir gün aklını kullanmanın kârı bin dirhemdir” yazar. Ertesi sabah maîşet sağlama sırası şehzadeye gelmiştir. Allah’ın bir takdiri olarak, o gün şehrin hükümdarı vefat etmiştir ve insanlar onun yasını tutmaktadır. Şehzade şahın kasrına varıp bir köşede olan biteni izler. Sarayın kapıcısı, halk üzgün bir şekilde yakarır dururken, sus pus oturan şehzadeyi fark eder ve onu casus sanarak zindana atar. Gece olup da şehzade dönmeyince, arkadaşları, şehzadenin, iddia ettiği gibi Allah’a tevekkül yoluyla hiçbir şey kazanamadığını ve eli boş dönmekten utandığı için tek başına başka bir diyara gittiğini vehm ederler. Onu, istidadı olmayan bir işi yapmaya zorladıkları için pişman olurlar. Ertesi gün şehrin ileri gelenleri toplanır. Vefat eden hükümdarın oğlu olmadığından, kimin tahta layık bir yönetici olacağını kararlaştırmaya çalışıp tartışır. Sarayın kapıcısı, bir casus yakaladığını söyleyince şehzadeyi meclise getirip sorgularlar. Onun alalade biri olmadığını hâl dilinden anlarlar. Şehzade, padişahın oğlu olduğunu ve başına neler geldiğini anlatır. Meclistekilerden bazıları, zamanında şehzadenin babasının divanında bulunmuş ve şehzadeyi görmüşlerdir. Söylediklerini teyit edip, onun şehzade olduğunu onaylarlar. Nihayetinde, tahta ve taca bir şehzadeden daha layık kimse olmayacağını düşünüp, onu o şehrin padişahı yaparlar. Hükümdar olan şehzadeyi, adetleri üzere bir beyaz file bindirip şehri dolaştırırlar. Şehrin ana kapısına gelince şehzade kapıya “Kazanç ve güzellik fidanı ile akıl ve kifayet ağacı ancak Allah’ın yetiştirip sulamasıyla meyve verir” yazdırır. Daha sonra arkadaşlarını yanına çağırır. Akli ile öne çıkan tüccarın oğlunu veziri yapar. Malî işleri de çiftçinin oğluna havale eder. Yakışıklı gence ise pek çok mal verip ihsanda bulunur. Kadınların ona aşık olmasının şehirde fitneye yol açacağından, delikanlının, verdiği hediyeleri alıp orayı terk etmesinin daha iyi olacağını söyler.

Yukarıdaki hikâye anlatıldıktan sonra birinci bâb son bulur. Eserin geriye kalan bâbları, Filibeli Alâeddin Ali Çelebi’nin *Hümâyûn-nâme*’sinden ihtisâren alıntı olmayıp, Hezârfen Hüseyin Efendi’nin kaleme aldığı orijinal/ tel’lif kısımlardır.

Eserin ikinci bâbı, padişahların izlemesi gereken siyaset, tutması gereken nasihatler ve saltanattaki devlet erkânının hâlleri hakkındadır. Bu bâbda yer alan bazı pasajlar, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîni Âl-i Osmân* adlı eserinden alınmıştır. Bu bâb üç fasıldan müteşekkildir:

İkinci bâbın birinci faslında, devleti yönetip vilayetleri zabt etmenin çok büyük bir iş olduğu ifade edilir. Bu önemli iş için görevlendirilen sultanlar ise Allah'ın yeryüzündeki halifeleridir. Onlar, Allah'a ve peygamberinin sünnetine muhalif davranmayıp her zaman âdil olmalıdırlar. Hilafetle müşerref kılınan sultanların derecesi ise, peygamberlerin mertebesine yakındır. Allah'ın dini ve peygamberin sünnetinden ayrılmayan padişahın hükümranlılığı da sarsılmaz olur. Öte yandan, adaletsiz davranıp yönetimi altındaki tek bir kişiye zulmeden padişah, kıyamet gününde bu yüzden hesaba çekilir. Padişahların bir saat içinde gösterdiği adalet, bin yıllık ibadete eş değerdir.

Hezârfen Hüseyin Efendi, padişahların sahip olması gereken vasıflardan bahsettikten sonra, **“Fazîlet-i Selâtn-i Âl-i Osmân”** başlığı altında Osmanlı hanedanının faziletlerinden bahseder. Geçmiş Osmanlı padişahları, şeriata bağlı ve adil hükümdarlardır. Hezârfen, bilhassa Fatih Sultan Mehmed ve Yavuz Sultan Selim devirlerinde devletin her yönden çok iyi durumda olduğunu söyler ve Yavuz Sultan Selim gibi bir padişahın bir daha gelmediğini ifade eder. Kanunî Sultan Süleyman'ın yaşadığı asrın ortalarında, Şehzade Mustafa'nın öldürülmesiyle birlikte, bazı fitne ve karışıklıkların başgösterdiğini; devlet nizamının ve halkın ferahının bozulmaya başladığını, kıtlık ve pahalılık peyda olduğunu belirtir.

“Hikmet” başlığı altında, padişahların hiçbir yönden aşırıya kaçmaması gerektiği ifade edilir. Hilm sıfatı gerekli olduğu hâlde, aşırısının padişahları aciz göstereceği söylenir. Aynı şekilde padişahın, makamını korumak için hıfz ve hirâset sahibi olması da gerekir, Allah'a itaat ve ibadetten yüz çevirecek kadar aşırıya gitmemelidir. Padişah hata eden bir kimseyi affedebilir, fakat sürekli hata eden kimse affedilmemelidir. Padişahlar, üzüntülerinin dağılması için eğlenceler düzenleyip ava çıkabilir, fakat devamlı bu hâl üzere olup devlet işlerini ihmal etmemelidir.

“İşâret” başlığı altında padişaha, saltanattaki askerler hususunda da itidalli davranması öğütlenir. Zira, kendilerine fazla güç ve yetki verilen askerler padişaha

muhtaç olmayıp, ondan yüz çevirirler. Askeri çok güçsüz bırakmak da doğru değildir. Zira padişah, kendilerine ihtiyaç duyduğunda, bu defa da savaşmaya mecalleri kalmaz.

Padişahlar, vezirler, hâkimler ve emirler, ulemanın kıymetini bilmeli ve onları el üstünde tutmalıdır. Hizmetkârlarının haklarını teslim edip, herkese liyâkatine göre makam vermelidir. Âlimlerin duası ve akıl sahiplerinin tedbirleri ile dışarıdan devlete erişecek zararlar zâil olur. Padişah, askerlere, halka ve ulemaya kendini sevdirmelidir. Âlimlerin ve çevresindeki güvenilir danışmanların doğru sözlerine incinmemeli, en azından haftada bir kere onlarla istişare etmelidir. Sınır boyları sürekli yoklanmalı ve doğru casuslar kullanılıp düşmanın hamlelerinden haberdar olunmalıdır. Padişahlara verilen bu öğütlerin akabinde konu ile ilgili bir hikâyeye eserde yer verilir:

Hikâye: Eski zamanlarda, biri âdil, biri zâlim olan birbirlerine düşman iki padişah yaşamaktadır. Âdil padişahın, memleketinin düzeni günden güne bozulmaya başlar. Bunun üzerine halk zâlim padişahın ülkesine göç eder. Padişah, adalet sahibi olduğu hâlde, halkının kendisini terk edip, zâlim padişaha teveccüh etmesinin nedenini anlayamaz. Zâlim padişaha elçi gönderip durumu sual eder. O da, padişahın kendisinin gayet âdil iken, kethüda ve nâiblerinin zâlim ve yalnızca kendi menfaatlerini gözetten kimseler olduklarını söyler. Bir kişinin adaleti, bunca kişinin zulmüne galip gelememiş ve âdil padişahın devletinin nizamı sonunda bozulmuştur. Öte yandan zâlim padişahın etrafı, âdil ve insafî devlet erkânıyla çevrilidir. Onların tedbiri ile padişahın zulmü halka ulaşmamakta ve böylece devletinde düzen ve dirlik tesis edilmektedir.

Eserin devamında “**Nasîhat**” başlığı altında padişahlara öğütler verilmeye devam edilir: Padişahlar, devlet hazinesi dolu olduğu hâlde halkı muhtaç ve perişan hâlde düşürmemelidirler. Öğütlerin akabinde açılan “**Siyâset**” başlığı altında ise, padişahların, memleketi zapt edip koruma hususunda muvaffak olurken, öte yandan, halkın durumunu; reayanın neye sitem edip, neye sevindiğini yeterince iyi bilmediklerinden bahsedilir.

İkinci bâbın ikinci faslında, sadâret makamının gereklerinden bahsedilir. Hezârfen Hüseyin Efendi’ye göre, padişah, daha önce pek çok işte istihdâm edilip tecrübe kazanmış ve tüm dünyanın durumuna vâkıf olan bir kimseyi vezirler arasından seçip sadrazam yapmalıdır. Hezârfen, daha sonra, sadrazamın sahip olması gereken dindarlık, güzel ahlâk gibi vasıfları sayar. Sadrazam, halkın havâs ve avâmdan her tabakasının ihtiyaçlarına, sorunlarına ve dileklerine muttali olup ona göre hareket

etmelidir. Ayrıca, yanında tutup kendilerine görev verdiği adamların, güvenilir ve istidat sahibi kimseler olmasına dikkat etmelidir. Padişahlar da, çevresindeki hizmetkârları, kendilerine, vezirleri hakkında olumsuz şeyler söyler ise, onları dinlememeli ve bu fitneci ve gammaz kimseleri susturmalıdırlar. Devlet erkânı arasında hasetçi kimseler bulunabileceğinden, padişah, bir kişinin sözüyle vezirlerini cezalandırmamalıdır. Öte yandan, vezirler, padişahın namusuna halel getirecek önemli bir kabahat işleseler dahi, öldürülmeleri yine de uygun değildir. Böyle bir durumda vezirleri azletmek veya bir eyalete sürgün etmek; te'dîb olunduklarına kanaat getirilince ise, yeniden bir göreve getirmek gereklidir. Çünkü saltanata hizmet edecek üstün vasıflı insanlar çok zor bulunur.

Sadaret makamı, padişahın makamından sonra en yüksek makamdır. Sadrazam, din ve devlet işleri hususunda doğru olanı çekinmeden padişaha söylemeli ve sâir erkân-ı devleti de doğru konuşmaya yönlendirmelidir. Sadrazam ile padişahın arasında olan sırların ise diğer vezirler dahil, kimseye açık edilmemesi gereklidir. Sadrazamın, insanlara kapısını açık tutup, ulaşılır olması ve mümkün olduğunca insanların dertlerini dinleyip, gönüllerini hoş tutması gerekir. Ayrıca sadrazam, yoksullardan liyakat sahibi olanlara makam verip onları kendine yakın tutmalıdır. Zira bu kimseler savaş zamanında istihdam edilip yararlı olurlar. Öte yandan sadrazam, işinde ehil olmayan kişileri ise himaye etmemelidir. Sadrazam, kul taifesine sözü geçen kimselere önemli görevler vermelidir. Sadrazam sükûn ve takvâ sahibi olmalı, padişahın maddiyata meyledip, mal sevgisi taşımasını engellemeli, onu doğruya sevk etmelidir. Zira halkın malının padişahın zimmetine geçmesi, devletin sonunu getirir. Eserde, sadrazama verilen bu öğütlerden sonra, konu ile ilgili iki hikâyeye anlatılır:

Hikâye: Sâhib b. Abbâd zamanında bir kimse, mektup gönderip, bir tüccarın ardında çok fazla mal bırakarak vefat ettiğini, tüccarın çocuklarının ise bulûğ çağına ulaşmamış küçük çocuklar olduğunu söyler. Adamın mal varlığından, çocuklarının nafakasına yetecek miktarın ayrılıp, gerisinin padişahın hazinesine konulmasını önerir. Kendisine cevaben vezir Sâhib b. Abbâd, tüccara rahmet okur ve malının çocuklarına kalması gerektiğini söyleyip gammaz adama lanet eder.

Hikâye: Nûşirevân'a, halktan bir kimsenin çok zengin olduğunu söyleyip, adamın malının bir kısmını devlet hazinesine koymasını teklif ederler. Nûşirevân,

halkın zenginliğinin, aynı zamanda padişahın zenginliği manasına geldiğini ve padişahın âdil olması gerektiğini söyler, teklifi reddeder.

Hikâyeleri takiben, “**İlm-i Şerîf-i Vezâret**” başlığı altında vezir-i azam ve diğer vezirlerin, büyülenmeyip kendilerine öğüt verenleri dinlemeleri gerektiği anlatılır. Zira, vezirlerin, padişaha öğüt verip, onları doğruya iletebilmeleri için kendilerinin de öğüt almaları şarttır.

İkinci bâbın üçüncü faslı, padişahlara hizmet etmek hakkındadır. Hezârfen, emirleri şeriata muhalif olmadıkça, hizmeti altındakilerin padişaha muhalefet etmemesi; onun fermanına bağlı kalıp, emirlerini yerine getirmesi gerektiğini söyler. Kulları, hiçbir zaman padişahın gazabından emin olmamalı ve huzurunda saygılı konuşmalıdırlar. Padişaha ihtiyaçlarını çokça dile getirip, ondan çok şey istememelidirler. Padişaha samimiyetle hizmet edip, ona kin beslememelidirler. Padişahın diğer hizmetkârları ile düşmanlık etmeyip, padişaha onlar hakkında kötü konuşmamalıdırlar. Hezârfen, ancak iyi hasletlere sahip kulların, padişaha yakın olma şerefine erişebileceğini söylemiş ve bu hasletleri eserinde ayrıca saymıştır. Padişahın hizmetindekilerin doğru istikamet sahibi olmaları gerektiğini ise kısa bir hikâye anlatarak vurgulamıştır:

Hikâye: İleri gelen kimseler Nûşirevân’a gidip kendileri için bir kaide ve âdet tesis etmesini isterler. Nûşirevân da onlara, doğruluğu âdet edinmelerini salık verir. Zira doğruluk en iyi rehberdir. Doğruluğu âdet edinmekse, doğru konuşup, doğru davranmakla olur.

Hezârfen, hükümdara hizmet etmeyi denizde yolculuk yapmaya benzetir. Denizin bazen dalgalı, bazen sakin olduğu gibi, padişaha hizmet de bazen meşakkat verir, bazense fayda ve selamete çıkarır. Bu benzetme ile birlikte ikinci bâb son bulur.

Üçüncü bâb, hikmet ve nasihatın faydaları hakkındadır. Bu bâb, sekiz fasıldır.

Üçüncü bâbın birinci faslı, ikiye ayrılır:

Üçüncü bâbın birinci faslının ilk kısmında, aklın tüm meziyetlerden üstün olduğu anlatılır ve bu hususu destekleyen ayet ve hadisler ile Yunan filozoflarının ilgili sözleri zikredilir.

Üçüncü bâbın birinci faslının ikinci kısmında, erbâb-ı aklın sahip olduğu hasletler ona taksim edilerek tek tek açıklanır. Birinci haslet, gizli ya da alenî her işte

Allah'tan kormaktır. İkinci haslet, akli nefsin hevasına galip kılmaktır. İkinci hasletle ilgili kısa bir hikâye anlatılır:

Hikâye: Rum hükümdarı, İran hükümdarına elçi gönderip kimin daha üstün olduğunu düşündüğünü sorar. İran hükümdarı cevaben, üstün olanın, nefsinin isteklerine uymayan akıllı kimse olduğunu; nefsinin arzuları akli tarafından yönetilmeyen kimsenin, Müslümanların malına haksız yere el uzatıp haddini aşacağını söyler. Hezârfen, bu hikâyede yöneticilerin kastedildiğini söyleyerek, bir açıklamada bulunur.

Üçüncü haslet, düşünerek konuşup doğru söz söylemektir. Dördüncü haslet, bir işe başlarken tedbirli olmaktır. Beşinci haslet, tecrübeli kişilere danışmaktır. Altıncı haslet, güzel söz söylemek ve tatlı dilli olmaktır. Yedinci haslet, haya sahibi ve namuslu olmaktır. Sekizinci haslet, merhametli olmaktır. Dokuzuncu haslet, alimlere ve yaşlılara saygılı davranmaktır. Onuncu haslet, insanların hoşlanmadığı bir şeyi, kendi yararına bir maslahat ve gereklilik olmadıkça yapmamaktır. Hezârfen, burada konuyla ilgili yine kısa bir hikâyeye yer verir.

Hikâye: İran'da bir şehzade vardır. Saltanata geçme sırası kendine gelince üstadından, hükümdarlığı esnasında kendisine yol gösterecek bir öğüt vermesini ister. Üstadı, ahireti düşünüp hareket etmesini, başına gelen iyiliklere şükretmesini, dünyevî amaçlar peşinde koşmamasını, kimsenin hakkına tecavüz etmemesini, kendi yararına olmayıp başkasının zararına olan bir sözü söylememesini, kendini kurtarmak için başkasını zora atmamasını, meşakkatli koşullarda sabr etmesini, elindekine kanaat edip kimsenin malına tamah etmemesini öğütler ve şehzadenin ancak bu şekilde dünya ve ahirette rahata kavuşacağını söyler.

Üçüncü bâbın ikinci faslı, âlimlerin ve faziletli kimselerin övgüsüne ayrılmıştır. İlimden ve akıldan üstün bir şeyin olmadığı söylenerek bu husus, çeşitli nas, sahabî sözü, bazı meşhur kimselerin ve Yunan hakîmlerinin sözleri ile desleklenir. Hezârfen, burada konu ile ilgili üç hikâyeye yer verir:

Hikâye: Halife Mu'tasım, Basra halkına gazap eder ve şehri yakıp yıkmak üzere Bağdat'tan Basra'ya asker gönderir. Basra'nın ileri gelenleri, halifeye üç yüz bin dinar verip merhamet etmesi için yalvarırlar, fakat Mu'tasım onları dinlemez. Basra'da Abdurrezzâk San'ânî'nin Hâris adında bir müridi vardır. Halifeye merhamet göstermesi gerektiğini söyler. Zira merhamet edip pişman olursa insanları

cezalandırmak kolaydır, fakat ceza verdikten sonra pişman olursa affetmenin bir hükmü kalmayacaktır. Atılmış ok, olup bitmiş iş, söylenmiş söz ve geçen zamanın telafisi yoktur. Abdurrezzâk San‘ânî’nin halifesinin sözleri Mu‘tasım’a tesir eder ve halkın tamamını affeder.

Hikâye: Sultan Melikşah, Ramazan’ın yirmi dokuzuncu günü geçince Nişâbûr’a gelir. Bazı kimseler, emin olmadan, bayramın habercisi hilali gördüklerini söylerler. Bu söz, padişaha kadar ulaşır. Onun emriyle ertesi gün bayramın başladığı, Nişâbûr sokaklarında duyurulur. Bunu duyan Hoca Ebu’l-Me‘âlî, kendisine tabi olanların ertesi gün bayram yapmayıp, oruç tutmasını söyler. Hasetçi kimseler, onun bu sözünü sultana iletip, Ebu’l-Me‘âlî’nin kendi emrine muhalefet ettiğini; halkınsa padişahın değil, Ebu’l-Me‘âlî’nin dediklerine itibar ettiğini söylerler. Melikşah, Ebu’l-Me‘âlî’yi çağırır. Ebu’l-Me‘âlî, sarığıyla padişahın huzuruna gelir. Hasetçiler, onun sarığı ile sultanın huzuruna çıkmasının saygısızlık olduğunu söylerler. Ebu’l-Me‘âlî, söz isteyip konuşur. Padişaha hizmetin Allah’a hizmete eş değer olduğunu ifade edip, padişahın çağrısını duyunca, onu bekletmekten hicab duyduğu için üzerindeki sarıkla birlikte aceleyle geldiğini söyler. Bu sözü beğenen sultan, neden halkı kendi emrine muhalif şekilde yönlendirdiğini sorar. Ebu’l-Me‘âlî, padişahın söylediği her şeye itaat edilmesinin gerekli olduğunu; fakat ulemanın fetvasına dayalı konularda padişahın bile ulemaya itaat etmesinin lazım geldiğini söyler. Sultan Melikşah, onu haklı bulur ve ihtiram edip, geri gönderir.

Hikâye: Harûn Reşîd, oğlu Muhammed Emîn ve Me’mûn’un, muallimlerinin önüne ayakkabısını getirdiğini görür. Harûn Reşîd, soylu ve şerefli oğullarının neden bu kimseye hizmet ettiğini sorar. Muallim, “Sen bunların bedenlerini bilirsin, bense ruhlarını” şeklinde cevap verir.

Üçüncü bâbın üçüncü faslı, cehalet konusuna tahsis edilmiştir. Bu fasıl, üç başlık altında incelenir. İlk başlıkta cehâlet kötülenir. İkinci başlıkta cehaletin alametleri anlatılır. Üçüncü başlıkta ise cahillerden sakınmak gerektiği öğütlenir.

Üçüncü bâbın dördüncü faslı, kişinin oğlunu terbiye etmesinin ve ona nasihat etmesinin gerekliliğini anlatır. Zira evladı, Allah’ın ona bu dünyada bıraktığı bir emanettir. Bu faslın altında sırayla şu iki hikâyeye yer verilir:

Hikâye: Halife Abdülmelik Mervân’ın beş oğlu vardır. Bir gün oğullarına nasihat eder ve ilimden daha faydalı bir şey olmadığını söyler. Zira kişi, soyu sebebiyle

saygın olur ama ilmi sebebiyle daha çok saygı görür. Oğullarına ilim tahsil edip, faziletli olmalarını öğütler. Böylece bahtları açık olacaktır. Hezârfen, Sokrat ve Eflatun gibi Yunan hakîmlerinin sözlerinden iktibaslar yaparak hikâyenin ana fikrini destekler.

Hikâye: Halife Me'mûn, bir gün Sâlim Aftas'ın önüne kendi eliyle nihalesini koyar. Bunun üzerine Sâlim Aftas, secdeye varır. Halife Me'mûn, secdesinin sebebini sorar. Sâlim, hayat öyküsünü anlatır. Sıradan bir kasabın kölesiyken, efendisi yemek masraflarını karşılayamadığından kendisini azad etmiş, o da İmam Ebû Hanîfe'nin hizmetine girmiştir. Ebû Hanîfe'nin dergâhında yetişip, ondan aldığı feyzle derecesi yükselmiştir. Böylece kölelikten, müminlerin emîrinin, önüne nihale koyup, kendisine hizmet edeceği bir konuma gelmiştir. Bu sebeple şükür secdesine varmıştır.

Üçüncü bâbın beşinci faslı, çeşitli hikmet ve nasihatlere ayrılmıştır. Dünya, gelip geçici bir yer olup, kimsenin aslî vatani değildir. Bu sebeple dünyaya rağbet etmek doğru değildir. Kişi, kendi düşüncesine güvenip tedbir almadan ve danışmadan bir işe girişmemelidir. Hezârfen, konuyu destekleyen bir hikâyeye yer verir:

Hikâye: Efrâsiyâb, Minûçeher'i Taberistan'da kuşatma altına almıştır. Minûçeher, askerlerini toplayıp onlara hutbe verir. Hutbesinde, zor bir duruma düşüldüğünde akıl ve hikmet sahibi kimselere danışıp yardım istemek ve sabredip Allah'tan ümidi kesmemek gerektiğini söyler. Böyle yapıldığında Allah, kişiye bir kurtuluş yolu gösterecektir. Nihayetinde, Minûçeher ile Efrâsiyâb arasında barış olur ve Minûçeher bu zor durumdan kurtulur.

Üçüncü bâbın altıncı faslı, sabretmenin yararı ve acele etmenin zararlarını anlatır. Konu ile ilgili üç kısa hikâyeye yer verilmiştir:

Hikâye: Hüsrev'in güzel bir cariyesi vardır. Bir gece, cariyesi ile halvethanede iken, cariyenin eli yanlışlıkla Hüsrev'in yüzüne çarpar ve Hüsrev'in burnundan kan gelir. Hüsrev, kızgınlıkla hakime haber gönderir ve bir kimsenin, velinimetine el uzatmasının cezasının ne olduğunu sordurur. Hüsrev'in habercisi geldiği sırada hakim evde yoktur. Oğlu onun yerine cevap verir ve cariyenin elinin kesilmesi gerektiğini söyler. Hüsrev de cariyenin elini kestirir. Bir süre sonra, pişman olup haberciye bu hükmü kimin verdiğini sorar. Haberci, hakimin değil, oğlunun hükmettiğini söyleyince, Hüsrev hakimi çağırır. Hakim, halvethanede olan cariyenin, sarhoşun, çocuğun ve akli noksan kimsenin elini kesmenin caiz olmadığını söyler. Verdiği yanlış

hükümden dolayı da kendi oğlunun elinin kisasla kesilmesine hükmeder. Hüsrev, hakimnin oğlunun elini kestirir.

Hikâye: Birisi gözleri görmeyen bir kimseye körlüğün bir faydası olup olmadığını sorar. Adam da, körlüğü sayesinde onun gibi patavatsız insanların yüzünü görmeye mecbur kalmadığını söyler.

Hikâye: Hâricîlerden birini Mansûr b. Haccâc'ın huzuruna getirirler. Onunla alay ederek, Halife Mansûr'un askerlerinden hangisinin kendileriyle en çok savaştığını söylemesini isterler. Adam da, o askerlerden hiçbirinin yüzünü görmediğini, enselerine bakarsa kim olduklarını tanıyabileceğini söyler. Böylece Mansûr b. Haccâc'ın askerlerinin kendileriyle savaşamayıp kaçtıklarını ifade eder.

Yukarıdaki üç hikâye ile, Hezârfen Hüseyin Efendi, düşünmeden söz söyleyen kişinin kötü durumlara düşeceğini vurgulamış ve faslı sonlandırmıştır.

Üçüncü bâbın yedinci faslı, sır saklamak hakkındadır. Sırrına sahip olan kimse, işinde başarıya ulaşır. Akılsız kimselere sırrını açmak da doğru değildir. Hezârfen, kadınları sırdaş edinmemek gerektiğine dair bir hikâyeyi de burada anlatır:

Hikâye: Haccâc b. Yûsuf'un kendisine çok yakın bir hâcibi vardır. Haccâc, hâcibine, kadınları sırdaş edinmenin câiz olmadığını söyler. Hâcibi, karısının çok güvenilir olduğunu söyleyerek Haccâc'a itiraz eder. Bunun üzerine Haccâc, hazineden yüz dinar altın getirip üzerine mührünü vurur. Hâcibinden, altınları alıp karısına götürmesini ve onları hazineden çaldığını anlatmasını ister. Bir süre sonra Haccâc, hâcibine bir cariye verir. Hâcibin karısı cariyeyi kıskanır ve kocasından onu satmasını ister. Hâcib ise padişahın hediyesini satamayacağını söyler. Bu duruma sinirlenen karısı, ertesi sabah, altınları padişaha getirip kocasının hırsızlık yaptığını anlatır. Kadın gidince Haccâc, hâcibini çağırır ve güvenip kendisine sırrını açtığı karısının ona ihanet ettiğini söyler.

Üçüncü bâbın sekizinci faslı, dünyevî hırsların kişiye kederden başka bir şey getirmeyeceğini anlatır. Dünyaya rağbet etmemek gerekir. Konuya dair iki hikâye faslın altında zikredilir. Minûçeher'in hutbesini aktaran hikâye, üçüncü bâbın beşinci faslında anlatılan hikâye ile benzerdir, fakat hutbenin içeriği değiştirilmiştir:

Hikâye: Efrâsiyâb, Minûçeher'i Taberistan'da kuşatma altına almıştır. Minûçeher, askerlerini toplayıp onlara hutbe verir. Hutbesinde, saltanatı seleften miras aldıklarını, bu sebeple ecdâdın yolunu izlemenin gerektiğini anlatır. Selef-i sâlihîn, bir

ağacın kökleri, onlarsa dalları gibidirler. Ağacın kökü kesilirse dalları da yaşayamaz. Dünyada nâil olunan mertebe, makamlar ve lütuflar ise, kişiye emanet olarak verilmiş gelip geçici şeylerdir.

Hikâye: Hakîm Sokrat, halktan uzaklaşır ve Tanrı'ya ibadet etmek için bir mağarada inzivaya çekilir. O sırada padişah hastalanmıştır. Aynı zamanda Sokrat'ın bir öğrencisi olan padişahın veziri, Sokrat'a bir mektup yollar ve ondan padişahı iyileştirmesini ister. Sokrat, davete icabet etmez. Bu defa padişah, Sokrat'a vezirini yollar. Vezir, Sokrat'ın kaba eti üzerinde oturup biraz otla karnını doyurduğunu görür. Sokrat'a inadı bırakıp, padişahın emrine itaat etmesini söyler. Sokrat ise “Ben sizin padişahlarınıza itaat etmem” şeklinde cevap verir. Bunun üzerine vezir, “Bizim padişahlarımıza hizmet etmeyi bilseydin, böyle kuru ot yemek zorunda kalmazdın” der. Sokrat, öğrencisi olan vezire dönüp, “Eğer sen de ot yeseydin, kendin gibi Allah'ın yarattığı bir kula hizmet edip zelil olmaktan kurtulurdun” der.

Yukarıdaki hikâye, *Enîsü'l-Ârifîn*'in son hikâyesidir. Hikâye, anlatıldıktan sonra kanaatin öneminden bahsedilir. Kişi, ancak sahip olduklarına kanaat getirerek, dünya ve ahirette kurtuluşa erebilir. Kanaat ehli olmayıp, hırsı ve hevasına yenik düşenler ise bedbaht kimselerdir. Eserde bu konu da, hadisler ve Yunan filozoflarının sözleri alıntılanarak desteklenir. Bu dünyada asıl zengin, mal sahibi olan değil, hayır ve hasenat işleyip ahiret için azık biriktiren kimsedir. Eser burada son bulur.

2.1.2. Câmî‘u’l-Hikâyât-ı Hikemiyye’nin Muhtevâsı

Eser, âdet olduğu üzere, besmele, Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e ve ashabına övgü cümleleri ile başlar. Hezârfen Hüseyin Efendi, daha sonra, hikâye mecmuasını neden tertip ettiğini, yani eserin telif sebebini zikreder. Hikâyelerin, hikmetlerin anlaşılması ve olaylardan ibret çıkarılmasını sağlayan önemli kaynaklar olduğunu vurgular. Eserin telif sebebi ile ilgili mülâhazalarını tezimizde ayrıca işleyeceğimizden, tekrara düşmemek adına burada ayrıntı vermek istemiyoruz. Hezârfen, eserin adını *Câmî‘u’l-Hikâyât-ı Hikemiyye ve Letâ'ifü'r-Rivâyât-ı İşrâkıyye* şeklinde isimlendirdiğini söyler ve okuyucudan kendisine hayır dua etmesini talep edip, çoğunu *Hümâyûn-nâme*'den seçip aldığı kırk hikâyeyi anlatmaya başlar:

Birinci hikâye, meşveretin ve aklın önemini anlatır. Hazret-i Süleyman, tüm insanların, cinlerin, vahşi hayvanların ve kuşların kendisine itaat ettiği bir peygamber ve padişah'tır. Bir gün bir melek kendisine âb-ı hayatı getirir. Dilerse içip sonsuz hayata kavuşabileceğini, dilerse içmeyip ölümlü olmayı seçebileceğini söyler. Hz. Süleyman, âb-ı hayatı içmenin pek çok faydası olduğunu düşünse de, maiyyetindeki kuşlara danışmadan karar vermek istemez. Meclisteki kuşların hepsi âb-ı hayatı içmesi yönünde görüş bildirir. Hz. Süleyman, o mecliste bulunmayan bir kuş var mı diye sorar. Bûtîmâr'ın orada olmadığını öğrenince, bir at ile ferman yollayıp makamına çağırır. Bûtîmâr, atın çağrısına icabet edip gelmez. Hz. Süleyman, bu defa bir köpek gönderip onu davet eder. Bûtîmâr, başüstüne deyip Hz. Süleyman'ın huzura gelir. Atın çağrısına neden icabet etmediği sorulunca, atın üstün ve güzel bir canlı olsa da sadakatsiz olduğu; öte yandan köpeğin aşağılık ve pis bir hayvan olsa da sadık olduğu; bu sebeple ata değil, köpeğe itimat ettiğini söyler. Bûtîmâr'ın cevabını beğenen Hz. Süleyman, âb-ı hayat hakkındaki fikrini sorar. Bûtîmâr, tüm ailesi ve dostları ölüp giderken kendisi hayatta kalırsa, sevdiklerine özlem duyup yaşamdan zevk alamayacağını söyler. Hz. Süleyman, onun cevabını yine takdir eder ve âb-ı hayatı içmeyip fani bir insan olarak kalmayı seçer.

İkinci hikâye, düşünmeden konuşmanın zararını anlatır. Hz. Süleyman'ın vefatından sonra kuşlar bir hükümdar seçmek isterler. Bir grup kuş, baykuşun hükümdarlığa layık olduğunu söyler. Buna karşı çıkan bir diğer grupla aralarında tartışma baş gösterir. Tarafsız birini hakem kılmaya karar verirler. Bu esnada uzaktan bir karga gelir. Uğursuz baykuşun yöneticiliğe layık olmadığını, ondan daha üstün özellikteki kuşlardan birini yönetici yapmanın daha uygun olacağını söyler. Çünkü baykuş, kibirli, zorba, hiddetli ve onursuz bir kuştur. Bu sebeple, gün ışığının güzelliğini görmekten mahrum bırakılmıştır. Öte yandan bir kimse, ancak akıllı, ferasetli, adil olup, hile ve kinden uzak durursa padişahlığa layık olabilir. Karganın sözlerini dinledikten sonra hayvanlar baykuşun hükümdar olmasını istemezler. Baykuş, kargaya hitap edip, kendisine ettiği hakaretlerden dolayı baykuşlar ve karga cinsi arasında yüz asırda bitmeyecek bir düşmanlık başlattığını söyler. Karga, düşünmeden çok söz söyleyip, kendi cinsine büyük bir belayı musallat ettiği için pişman olur.

Üçüncü hikâye, padişahın, hükümrânlığının devamı için siyasî nizamı ayakta tutmasının gerektiğini anlatır: Çin’de adil bir padişah hüküm sürer. Padişahın, çok sevdiği ahlaklı bir oğlu vardır. Şehzade bir gün hac ve umre yapmak ister. Babasından izin alıp yola çıkar. Denizler aşır uzak mesafeler kat ederek Medine ve Mekke’ye varır. Hac ve umresini tamamladıktan sonra Bağdat’a gider. Bağdat sultanı şehzadeyi misafir edip ona ikramda bulunur. Şehzade ayrılırken, kendisine yapılan ikrama karşılık Bağdat sultanına Çinli bir cariyeye hediye eder. Sultan cariyeye aşık olur ve gece gündüz onunla vakit geçirip devlet işleri ile ilgilenmez hâle gelir. Bu sebeple devlet işleri günden güne bozulmaya başlar. Bu duruma üzülen erkân-ı devlet sultanın eski hâline dönmesi için sadakalar verip dualar ederler. Duaları karşılık bulur ve bir gece sultan, rüyasında bir ses tarafından ikaz edilir. Uyanınca tövbeler eder ve cariyeden yüz çevirerek bir daha yanına gelmemesini emreder. Cariye bir müddet sonra sultanın özlemine dayanamayıp yanına gider. Sultan da tövbesini unutup cariyeye vakit geçirmeye devam eder. Bunun üzerine, rüyasında yine, kendine çeki düzen vermesi için uyarılır. Sultan hacibini çağırır. Sözünden çıkan cariyeyi götürüp Dicle Nehri’ne atmasını ister. Hacibi, sultanın cariyeye olan sevgisini bildiğinden, verdiği emirden daha sonra pişman olabileceğini düşünüp cariyeyi öldürmek yerine evine götürür. Bir müddet sonra, sultan cariyeyi çok özler ve yaptığından pişman olur. Hacibi de, sultanın gazabının kendisine yöneleceğinden korkup cariyeyi ona geri getirir. Sultan, tekrar cariyeye vakit geçirip devlet işlerini ihmal eder. Sonunda bu duruma ancak kendisinin bir çare bulabileceğini anlar. Zira hizmetkârları, korkup cariyeyi öldürmekten çekinmektedir. Sonunda, cariyeyi Dicle Nehri’ne iterek kendisi öldürür.

Dördüncü hikâye, herkesin arkadaşlık etmeye layık olmadığını anlatır. İlim sahibi, ahlaklı ve tamahkâr olmayan kişilerin dostluğunu talep etmek; fâsık, yalancı, hâin ve aptalların dostluğundansa sakınmak gereklidir: Keşmir’de güçlü ve zengin bir padişah ve bu padişahın kendisine çok güvendiği bir maymunu vardır. Maymun da padişaha gönülden bağlı olup yanından ayrılmaz ve geceleri padişah uyurken bir hançerle başında bekleyip onu tehlikelerden korur. Akıllı bir hırsız Bâbil’den onların memleketine gelir. Hırsızlık gayesiyle şehirde gezinirken akılsız bir hırsıza rastlar. Akılsız hırsıza o civarda ne çalabileceklerini sorar. Akılsız hırsız, padişahın çok iyi korunan semiz bir eşiği olduğunu söyler. Eşiği çalmayı, sonra şişecinin dükkanına girmeyi ve oradan çaldıkları şişeleri eşiğe yükleyip götürmeyi teklif eder. Bu esnada

bir gece bekçisi gelir ve akıllı hırsız gizlenir. Bekçi, akılsız hırsıza gece vakti orada ne yaptığını sorar. Cahil hırsız, tüm plânını bekçiye anlatır. Bekçi, padişahın hazinesini soyabilecekken değersiz şişeleri çalmak istemesiyle dalga geçer ve onu zindana atar. Bekçinin sözünü duyan akıllı hırsız, düşman sandığı bekçinin, aslında dostu, dost sandığı hırsızın ise aslında düşmanı olduğunu düşünür. Zira hazineyi soyma fikrini hırsızdan değil, bekçiden işitmiştir. Hazineyi soymak maksadıyla sarayın altını kazar ve padişahın odasına ulaşır. O sırada padişah uyumakta ve tavandan göğsüne karıncalar düşmektedir. Padişahı korumak üzere başında bekleyen maymunu, karıncaları öldürme niyetiyle hançerine davranır. Bu durumu gören hırsız, elini havada yakalayarak maymunu durdurur. Gürültüden uyanan padişah, hırsızın kim olduğunu sorar. Hırsız, esasen soygun maksadıyla geldiğini, fakat maymunun padişahı korumak isterken yanlışlıkla hançeri göğsüne saplayacağını fark edip onu durdurduğunu söyler. Padişah, böylece akıllı düşmanın, akılsız dosttan iyi olduğunu anlar. Hırsıza makam verip mükafatlandırırken, maymunu zincire vurup samanlığa kapatır.

Beşinci hikâye, tarikat ehlinin padişahlara hizmet etmesinin, ferah ve mutluluk sebebi olduğunu anlatır: İran’da Rûşen-zamîr denen himmet sahibi bir şeyh vardır. Namı Türk, Arap ve Acem diyarlarına yayılmıştır. Şeyhin ününü duyan bir derviş, onu ziyaret etmek üzere Semerkand’dan İran’a gelir. Şeyhin dergâhına gelince, onun orada bulunmayıp, padişahın yanına gittiğini öğrenir. İbadethaneyi bırakıp saraya giden bir şeyhin, padişaha yakınlıkla mevki elde etmeye çalışan, dünya işleri peşinde koşan biri olduğunu söyler ve oradan gider. Derviş çarşıda dolaşırken zabıta memuru, onu geceleyin firar etmiş olan bir hırsıza benzetir ve tutuklar. Derviş, hırsız olmadığını söylese de kimseyi inandıramaz. O sırada Şeyh Rûşen-zamîr bir bineğin üzerinde Hızır gibi yetişir ve onun kendi tekkesinin dervişlerinden olduğunu söyler. Kurtulan derviş, şeyhin ayağına kapanıp eteğini öper. Şeyh, dervişe, kötü zandan sakınması gerektiğini, onun gibi mazlumlara kurtarmak için padişaha hizmet ettiğini ifade eder. Derviş, Allah dostlarına itirazın cehaletten kaynaklandığını, yaptıkları iş zâhiren akla muhalif görünse de, kâmil kişilerden kötü bir fiil zuhûra gelmeyeceğini anlamış olur.

Altıncı hikâye, açgözlü kişinin rezil olacağını anlatır: Bir şahsın bir kedisi vardır. Sahibi, her gün, karnı doyacak kadar kedisini besler, fakat kedi nasibi ile yetinmeyip fazlasına göz diker. Bir gün güvercinlerin sesini duyup, onları avlamak için üzerlerine atılır. Bunu gören bekçi, kediyi yakalayıp öldürür. Derisini yüzüp, içini

samanla doldurur ve güvercinliğin kapısına ibret olsun diye asar. Oradan geçen sahibi, kedisini o hâlde görür. Açgözlü kedinin kanaat etmediği için bu duruma düştüğünü söyler.

Yedinci hikâye, bazı durumlarda kişinin düşmanına bile merhamet gösterebileceğini anlatır: Çok zengin ama bir o kadar da çirkin bir tüccar vardır. Bu tüccar eşsiz güzellikte bir kadınla evlidir. Karısıyla vakit geçirmek için yanıp tutuşur, fakat ne yaparsa yapsın kadın onunla birlikte olmak istemez. Tüccar bu duruma çok üzülmemektedir. Bir gün evlerine hırsız girer. Hırsızdan korkan kadın, kocasına sokulur. Tüccar uyanıp karısını yanı başında görünce sevinir. Etrafına bakınca hırsız görür. Ona, dilediği kadar malını alabileceğini, sayesinde sevgilisine kavuştuğunu söyler.

Sekizinci hikâye, iki karısı olan adamın düştüğü durumu anlatmaktadır. Aynı hikâye *Enîsü'l-Ârifîn*'de de mevcuttur.²²⁶

Dokuzuncu hikâye, hilekâr kimsenin akıbetinin kötü olacağını anlatır: Tîz-hûş adlı akıllı kişi ile Hürrem-dil adlı akılsız kişi beraber yolculuğa çıkarlar. Yolda bir kese altın bulurlar. Tîz-hûş, geri dönüp altınları harcayarak rahatça yaşayabileceklerini söyler. Dönüş yolu üzerinde şehre yakın bir mevkiye varınca, Hürrem-dil, altınları aralarında paylaşmayı teklif eder. Tîz-hûş ise bir kısmını alıp kalanını saklamanın daha uygun olacağını söyler. Tîz-hûş'un dediği gibi yaparlar. Daha sonra Tîz-hûş, sakladıkları yerden altınları gizlice çıkarır ve hepsini alır. Hürrem-dil'in elindeki altınlar bitince Tîz-hûş'a gelip gömdükleri altından tekrar almak istediğini söyler. Tîz-hûş ve Hürrem-dil altınları sakladıkları yere gidince hiçbir şey bulamazlar. Tîz-hûş durumdan haberi yokmuş gibi davranır ve Hürrem-dil'i altınları çalmakla suçlar. Hürrem-dil ise masum olduğunu söyler. Durum kadıya intikal eder. Kadı, Hürrem-dil'i suçlayan Tîz-hûş'tan delil ister. Tîz-hûş, altınları sakladıkları yerdeki bir ağaçtan başka şahidinin olmadığını söyler. Kadı, ertesi sabah ağacın şahitliğine başvurmayı kararlaştırır. Tîz-hûş, babasından, ağacın kovuğuna girip, Hürrem-dil'in aleyhine şahitlik etmesini ister. Babası hileye başvurmalarının yanlış olduğunu söylese de sonunda Tîz-hûş'un isteğini kabul eder. Sabah olup da kadı ağacı sorguya çekince, babası ağaç kovuğundan seslenerek, altınları Hürrem-dil'in aldığını, Tîz-hûş'un ise masum olduğunu ifade eder. İçeride bir insan olduğunu anlayan kadı, ağacın

²²⁶ Bkz. Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 113^b-114^b; Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 92^{a-b}.

çevresinde ateş yaktırır. Dışarı çıkmak zorunda kalan adam, gerçeği itiraf eder. Kadı, Hürrem-dil'in masum, Tîz-hûş'un zalim olduğunu tüm halka ilan eder. Tîz-hûş'un babası utancından ölür. Tîz-hûş, onu sırtına alıp, rezil olmuş şekilde şehre döner. Hürrem-dil ise altınlardan payına düşeni alır ve harcar.

Onuncu hikâye (Çerçeve hikâye), düşmanın kendi çıkarı için dost görünmesine aldanmayıp, tuzağına düşmemek gerektiğini anlatır: Güzel bir ormanda kuşlar toplanıp sohbet eder, hikâyeler anlatırlar. Aralarında fazileti ve bilgisi ile tanınan Pîrûz adlı bir kuş vardır. Kuşlar, Pîrûz'dan bir hikâye anlatmasını ister. Pîrûz, kendi başından geçenleri anlatmaya başlar:

İç hikâye: Zamanında, bir dağın eteğindeki ağaca yuva yapmıştır. Komşusu kekliğin yuvası da yakınılardadır. Bir gün keklik ortadan kaybolur. Uzun süre dönmeyince, Pîrûz, kekliğin öldüğünü düşünüp üzülür. Bir çil kuşu gelip kekliğin yuvasına yerleşir. Bir gün keklik geri döner. Çil kuşu ise yuvayı terk etmek istemez. Pîrûz, kavgaya tutuşan kuşları barıştırmaya çalışsa da muvaffak olamaz. Keklik, günlerini ibadetle geçiren zâhid bir kedi tanıdığını, onun hakem tayin edebileceklerini söyler. Beraber kedinin yanına giderler. Kedi, uzun bir süre namaz kılıp dua ettikten sonra, onlara güzel öğütlerde bulunur. Fani dünya malı için kavga etmenin yanlış olduğunu, kavgayı bırakıp ahiret için çalışmaları gerektiğini söyler. Öğütlerini dinleyip ona hayran olan keklik ile çil kuşu yanına yaklaşınca, kendi onları öldürür ve yer. Pîrûz, hikâyesini anlattıktan sonra, arkadaşça yaklaşan düşmana güvenmemek gerektiğini vurgular.

On birinci hikâye, başa gelene üzülmeyp, her işte Allah'ın takdirine razı olmak gerektiğini anlatır: Halep'te tecrübeli bir padişah vardır. Bu padişahın zevk ve eğlence düşkünü iki oğlu vardır. Padişah, oğullarının savurganlıklarından dolayı hazinesinin tükeneceğini düşünüp, tüm varlığını güvendiği bir zahide emanet eder. Zahid, hazineyi tekkesinin içinde kazdığı bir mahzene gömer. Padişah ölünce, büyük şehzade cebr ile tahta geçer. Elinde hiçbir şey kalmayan küçük şehzade ise Allah'ın takdirine boyun eğip, o günden sonra derviş hayatı sürmeye karar verir. Şehri terk ederken aklına babasının zahid dostu gelir ve onun tekkesini ziyaret eder. Zahidin vefat etmiş olduğunu öğrenir ve geri dönmeyip o tekkede kalır. Bir gün tekkedeki su yolunun bozulmuş olduğunu fark eder. Bu sebeple kuyuya su gitmemektedir. Su çukurunu biraz genişletince hazineyi bulur. O sırada, büyük şehzade ise düşman devlet

ile savaşa tutuşur. Savaşta hem kendisi hem de düşman ülke padişahı ölür. İki ülkenin komutanları birleşip ülkelerini küçük şehzadenin yönetmesini kararlaştırırlar. Şehzadeyi tekmeden çıkartıp, tahta oturturlar. Allah'ın takdirine rıza gösteren şehzade, hem hazineye kavuşur, hem de iki ülkenin hükümdarı olur.

On ikinci hikâye, zahmet çekmeden kazanılan şeyin kıymetinin bilinmeyip, çabucak yitirileceğini anlatır: Bir çiftçi zor zamanlar için ambarına bir miktar buğday saklar. Ambarın etrafında açgözlü bir fare yuva yapmıştır. Fare güçlü dişleriyle zemini delince yuvasının içine buğday dolar. Durumu öğrenen diğer fareler de onun yuvasına gelip kendisine yalakalık yapar ve buğdaydan hesapsızca yer. Çiftçi, elindeki erzak bitince ambara gelir ve buğdayın azaldığını fark eder. Kalan buğdayı başka yere taşır. Farelerin arasından akıllı olanı, arkadaşlarına durumu haber verir. Buğdayın kalmadığını öğrenen fareler, hemen yuvayı terk eder. Açgözlü fare uykudan uyanınca arkadaşlarından hiçbirini yanında göremez, buğdayı da bitmiştir. Eline geçen nimetin kıymetini bilemeyip savurganlık yaptığı için çok pişman olur.

On üçüncü hikâye, karga ile yılanın öyküsünü anlatmaktadır. Aynı hikâye *Enîsü'l-Ârifîn*'de de mevcuttur.²²⁷

On dördüncü hikâye, kaplumbağa ile akrebin öyküsünü anlatmaktadır. Aynı hikâye *Enîsü'l-Ârifîn*'de de mevcuttur.²²⁸

Padişahlar ateşe benzetilmiştir. Hizmetkârlarına bazen merhamet ederken, bazense gazap edebilirler. Bu durumu izah etmek için eserde şu hikâye anlatılır:

On beşinci hikâye: Bir şahin, bir horozla konuşmaktadır. İnsanların sularını ve yemlerini verip onları korumasına karşın, insanlar çağırdığında onlardan kaçıp dama tüneyen horozların nankör hayvanlar olduğunu söyler. Öte yandan, insanların elinden yem yiyen şahinler, sadık hayvanlar olup, insanlara minnet duyar. Avladıkları hayvanları onlara getirir, bir an olsun yanlarından ayrılmak istemezler. Bu söze karşılık horoz, insanların kendi cinsine yaptığı gibi şahinleri de şişe takıp döndüre döndüre pişirdiğini görseler, onların da insanlardan fersah fersah kaçacağını söyler.

On altıncı hikâye, Allah Teâlâ bir şeye hükmettiğinde kişinin elinin kolunun bağlanıp, gören gözünün görmez olacağını ve Allah'ın takdirinin gerçekleşeceğini

²²⁷ Bkz. Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 13^b-14^a; Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 10^{a-b}.

²²⁸ Bkz. Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 16^a-17^a; Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 12^{a-b}.

anlatır. Bir çiftçi, bağında yetiştirdiği gülüne çok düşkün olup her gün onu seyretmeye gelir. Bir gün bir bülbülün, gülünü gagalayıp, yapraklarını döktüğünü görür. Bu durum üç gün üst üste tekrarlanınca bülbülü tuzak yardımıyla yakalayıp kafese hapseder. Bülbül, suçunun ne olduğunu sorunca, nazlı gülünü harap ettiğini söyler. Bülbül, bir gülü perişan ettiği için hapsedilmişken, çiftçinin gönlünü perişan etmesinin cezasının ne olacağını sorar. Bu etkileyici sözü duyan çiftçi, bülbülü azad eder. Bülbül, çiftçinin iyiliğine karşılık, ona bağındaki bir ağacın altında define gömülü olduğunu söyler. Çiftçi defineyi bulup çıkarır. Bülbüle, toprağın altındaki hazineyi görüp de üstündeki tuzağı nasıl göremediğini sorar. Bülbül, Allah bir şeyin olmasına hükmettiğinde alınan hiçbir tedbirin işe yaramayacağını söyler.

On yedinci hikâye, kişinin makul bir sözle bin fitneden kurtulacağını anlatır: İslâmiyet'ten önce, Nûşîrevân neslinden gelen kimseler Şîrvân hükümdarı olurken, İslâmiyet'ten sonra devlet bölünüp başkalarının eline geçmiştir. Bu sebeple, bu soydan gelen Şeyh İbrahim ve babası, Şeki köylerinden bir köyde çiftçilik yaparak yaşamaktadır. Yönetimden hoşnut olmayan Emir Gavsa, padişah soyundan gelen Şeyh İbrahim'in başa geçmesini ister. Yanına gidince onu, çift sürmekten yorgun, uyur hâlde bulurlar. Elini öpüp, memlekete padişah olmak üzere çağırırlar. Başta razı olmasa da, Şeyh İbrahim'i ikna eder, götürüp tahta oturturlar. Şeyh İbrahim tahtta adaletle hükmeder. 797'de Timur, Şîrvân boğazından geçip Kıpçak iline gitmek isteyince, halkının huzurunu kendi canından üstün tutan Şeyh İbrahim, raiyyetini korumak için daha Timur gelmeden onun adına hutbe okutup, sikke bastırır. Ordusunu dağıtıp, hediyelerle Timur'u karşılar. O zamanın adetine göre hükümdara her cins hediye dokuz adet sunmak gereklidir. Şeyh İbrahim ise, Timur'a sekiz köle sunmuştur. Dokuzuncusu talep edilince, kendisini de köle olarak takdim eder. Timur, Şeyh İbrahim'in bu hareketini çok beğenir ve onu halifesi yapıp, kendisine lütuflarda bulunur. 821'de Şeyh İbrahim vefat edince oğlu Halil tahta geçer.²²⁹

On sekizinci hikâye, kıskançlığın zararını anlatır: Üç arkadaş yolda karşılaşırlar. Üçü de kıskançlıkları sebebiyle vatanlarından ayrılmıştır. Birlikte yol alırken, bir kese altın bulurlar. Kıskanç tabiatları sebebiyle, hiçbiri diğerinin altından

²²⁹ Hikâyede adı geçen Şeyh İbrâhim (v. 1378-1418), İkinci tabaka Şirvanşahların (Derbendî Şirvanşahları) ilk hükümdarı olup, hikâyede anlatıldığı üzere, Timur'a tâbi olmuş ve vefat ettiğinde yerine oğlu Sultan Halil (Halilullâh, v. 1418-1463) geçmiştir. Bkz. Sara Aşurbeyli, “Şirvanşahlar”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yay., Cilt: 39, İstanbul, 2010, s. 211.

pay almasını istemez. Altınları bölüşemeyip, bir gün bir gece orada beklerler. Tesadüfen şehirden ayrılan padişah, onlara rastlar. Kıskançlıklarından dolayı altınları paylaşamadıklarını padişaha anlatırlar ve ondan hakemlik yapmasını isterler. Padişah, her birinin kıskançlık derecesine göre bir hüküm vereceğini söyler. Birincisi, hiç kimseye iyilik yapmak istemeyecek kadar kıskanç olduğunu; ikincisi, kendisi dışında, başkalarının iyilik yapmasını dahi kıskandığını; üçüncüsü, başkasının kendisine iyilik yapmasına bile hased ettiğini söyler. Onların bu sözlerinden nefret eden padişah, birincisini, nesi varsa alıp çıplak ayakla susuz bir şekilde çöle sürdürür, ikincisinin kılıçla başını vurdurur, üçüncüsünü ise türlü işkencelerle öldürtür.

On dokuzuncu hikâye, cehaletle yapılan işin iyi sonuç doğurmayacağını anlatır: Tıp ilminden anlamadığı hâlde halka tabiplik yapan tecrübesiz bir hekim vardır. Ayrıca, o şehirde, insanlara şifa dağıtan hünerli bir doktor yaşamaktadır. Bir gün padişahın, yeğeniyle evlendirdiği hamile kızı doğum yaparken, bir sağlık sorunu ortaya çıkar. Tecrübeli hekimi saraya davet ederler. Hekim, mühran denen ilaçla kızın tedavi edilebileceğini söyler. Lakin işinde mahir bu doktorun gözleri, yaşından dolayı iyi görmemektedir. Bu sebeple, tarif ettiği ilacı başkasının hazırlamasını ister. Cahil hekim, ilacı kendisinin hazırlayabileceğini söyler ve sarayın eczahanesine gider. Lakin şişeler arasından doğru ilacı ayırt edemez ve helâhil zehrini alıp bazı maddelerle karıştırarak padişahın kızına içirir. Zehirli karışımı içen kız, ölür. Padişahın kızının ölümüne sebep olan cahil hekimi de aynı karışımdan içirerek öldürürler.

Yirminci hikâye, velinimetini aldatan kişiye kimsenin güveninin kalmayacağını anlatır: Bir tüccar, ticaret maksadıyla sefere gidince elinde olan yüz batman demiri dostuna emanet eder. Onun yokluğunda arkadaşı, demirleri satar ve parasını harcar. Tüccar geri dönüp emanetini isteyince, mahzene koyduğu demirleri, farelerin yediğini söyler. Tüccar aldatıldığını anlar ama bunu açık etmeyip yalana inanmış görünür. Daha sonra bir gün, arkadaşı, tüccarı evine davet eder. Tüccar, o gün önemli bir işi olduğunu, ertesi sabah gelebileceğini söyler. Adamın oğlunu, evin kapısı önünde oynarken görünce de, alıp evine götürür. Ertesi sabah, söz verdiği gibi arkadaşının evine gider. Onu perişan hâlde görünce, durumdan haberi yokmuş gibi davranıp, arkadaşının hatrını sorar. Adam, oğlunun kaybolduğunu söyleyince, bir çaylak kuşunun, tarif ettiği vasıfta bir çocuğu götürdüğünü gördüğünü, kuşun çocukla birlikte havalanıp gittiğini anlatır. Arkadaşı buna karşılık, bir çaylak kuşunun on

batman ağırlığındaki çocuğu kaldıramayacağını söyler. Tebessüm eden tüccar, farenin yüz batman ağırlığında demiri yiyebilirken, çaylağın on batman ağırlığında çocuğu kaldırmasının neden mümkün olamayacağını sorar. Sonra da, “Üzülme, demirimi getirirsen, oğlunu götürürsün” der.

Yirmi birinci hikâye, bir olayı yakînen gözüyle görmeyen kimsenin şahitliğine itibar edilmeyeceğini anlatır: Bir sınır beyinin çok güzel ve iffetli bir karısı vardır. Belh soyundan gelen kölesi de kuşlarına bakıcılık yapmaktadır. Belhli köle, beyin karısına aşık olur. Tüm çabalarına rağmen kadını elde edemeyince ondan intikam almak ister. Avcıdan satın aldığı iki papağandan birine, Belh dilinde “Beyin karısı ile kapıcıyı kucak kucağa gördüm” anlamına gelen bir cümleyi; ikinci papağana ise “Ben de gördüm” anlamındaki ikinci cümleyi ezberletir. Kuşların güzel sesleri ile şakımaları beyin çok hoşuna gider, fakat söyledikleri sözlerin anlamını bilmemektedir. Bir gün Belhli bir grup insan sınır beyinin evine gelirler. Bey, misafirlerine çok sevdiği kuşları dinletir. Kuşların Belh dilinde söylediklerini duyan adamlar, şaşırıp kalırlar. Sonunda sözlerin manasını beye açıklarlar. Belhli köle de kuşların söylediklerini tasdik eder. Bey, karısının katline ferman verir. Bunun üzerine karısı, bir elçi gönderip, iftiraya uğradığını ve kocasının acele karar vermeyip durumu araştırması gerektiğini söyler. Belhli misafirlerin kuşların başka bir kelime bilip bilmediklerini araştırması rica edilir. Bir hafta kuşlarla vakit geçiren misafirler, kuşların başka bir söz söyleyemediklerini açıklarlar. Dolayısıyla bu sözlerin kuşlara ezberletildiği anlaşılır. Belhli köleyi, sorgulamak üzere tekrar çağırırlar. Köle, elinde bir şahinle gelir. Yalanında ısrar ederek, beyin karısı ile kapıcısını kucak kucağa iken bizzat kendi gözleriyle defalarca gördüğünü söyler. Tam o anda elindeki şahin üzerine atlayıp gagasıyla gözlerini oyar.

Yirmi ikinci hikâye, düşmanın sözüne güvenen kimsenin zor duruma düşeceğini anlatır: Bir deve sürücüsü, yolda giderken kervanların bıraktığı ateşin çalıları sardığını görür. Bir yılan da alevlerin arasında kalmıştır. Adam merhamet edip torbasını uzatır, yılan da torbaya girip alevlerin içinden kurtulur. Fakat yılan kendisine yapılan iyiliğe karşılık minnet duymadığı gibi, adamı ve devesini sokmak ister. Adam, yılanın bu hareketinin kendisine reva olmadığını ifade eder. Yılansa, insanların sürekli kendi cinsini öldürdüğünü, bu sebeple onlarla kendi cinsi arasında düşmanlık bulunduğunu söyler. Aralarında anlaşılamayan adam ve yılan, kimin haklı olduğuna

karar vermesi için öküzü danışır. Öküz, insanların nankör olduğunu söyleyerek yılanı haklı bulur. Zira, yıllarca sahibine hizmet ettiği hâlde, yaşlanınca sahibi onu yabana terk etmiş, orada otlayıp semirdiğini görünce ise onu kesmesi için kasaba satmıştır. Öküz kendisini haklı bulunca, yılan tekrar adamı sokmaya yelternir, fakat adam, bir şahidin yeterli olmayacağını söyler. Meseleyi ağaca açarlar. Ağaç, insanların kendi gölgesinde serinleyip, daha sonra balta sapı, kapı gibi şeyler yapmak için dallarını kestiklerini söyler. O da insanların nankör olduğunu ifade ederek yılanı haklı bulur. Son olarak oradan geçen bir tilkinin şahitliğine başvururlar. Tilki, olanları dinledikten sonra, o kadar büyük bir yılanın torbaya sığamayacağını söyler. Yılan ise onu inandırmak için tekrar torbaya girer. Tilki, adama, düşmanını yakalamışken icabına bakmasını söyler. Deve sürücüsü de torbayı taşa vurarak yılanı öldürür.

Yirmi üçüncü hikâye, insanın, hak ettiğini, Allah'ın yardımıyla er ya da geç bulacağını anlatır: Endülüs'te bir çiftçinin biriktirdiği üç yüz altını vardır. Altınlarını sayarken arkadaşı evine gelince, yabancı birinin altınları görmesini istemediğinden aceleyle onları bir testinin içine koyar. Arkadaşıyla bir işi görmek için dışarı çıkan çiftçi, döndüklerinde yemekleri için karısından yemek hazırlamasını ister. Karısı, yemek pişirmek için suya ihtiyaç duyar. Bir öküz satın almak için şehre inmiş kasabı evinin önünden geçerken görür. Testiyi ona verir ve kendisine su getirmesini rica eder. Kasap, testinin içindeki altınları fark edince hepsini alır. Evine dönerken altınları yolda çaldırmaktan korkar ve yanındaki öküzü hepsini yutturur. Eve varınca öküzü kesecek ve altınları alacaktır. Yolda oğluna rastlar. Oğlu, kendisine acele bir iş çıktığını ve hemen köye gitmesi gerektiğini söyler. Kasap, öküzü oğluna emanet ederek gider. Bu sırada çiftçi, altınlarının kaybolduğunu anlamış ve çok üzülmüş, lakin Allah'ın takdiri sebebiyle altınların elinden çıktığını düşünüp durumu kabullenmiştir. Kasabın oğlunu, yanında öküzle görünce öküzü satın almak ister. Kasabın oğlu da değerinden yüksek bir fiyata öküzü çiftçiye satar. Öküzü kesen çiftçi üç yüz altına tekrar kavuşur. Tekrar çaldıracağından korkup altınları bu defa bir keseye koyar ve kemerine bağlar. Karısı, böyle yapmakla Allah'ın takdirini değiştiremeyeceğini söylese de onu dinlemeyip, altınları yanında taşımaya başlar. Bir gün bir çeşmede temizlenirken, kemerini çıkarıp çeşmenin kenarına koyar ve orada unutup gider. Koyunlarını sulamak için çeşmeye gelen çoban, kemeri fark ederek altınları bulur ve alır. Çeşmeye geri dönen çiftçi ise altınların bağlı olduğu kemerini göremeyip çok üzülür. Tövbe eder ve bir daha eline

geçen altınları hrs ile biriktirmeyip, harcayacağına yemin eder. Öte yandan, altınları alan çoban, yolda rastladığı kuyudan su çekerken insanların kendisine yaklaştığını görür. Çalınacakları korkusuyla altınları kuyuya atar. Bir gün çiftçi oradan geçerken rüzgar, başındaki şapkayı uçurur ve şapka kuyuya düşer. Çiftçi kuyuya inince, üç yüz altını bulur. Bu defa sözünü tutup, altınları saklamaz ve ailesinin ihtiyaçlarına harcayıp fakirlere yardım eder. Kuyuya gelip altınları bulamayan çoban, bir gün çiftçinin evine misafir olur ve altınlarını kuyuda kaybettiğini anlatır. Eline geçen altınların çobana ait olduğunu düşünen çifti, üç yüz altından geriye kalan yüz altını çobana geri verir. Çoban, altınları tekrar kaybetmek istemediğinden, bu defa koyunlarını otlatırken kullandığı değneğini oyup, hepsini içine koyar. Bir gün nehir kenarında otururken değneği suya düşürüp kaybeder ve yine çok üzülür. Nehir kenarında çamaşır yıkayan çiftçinin karısı, suyun sürükleyip getirdiği değneği alır ve yemek pişirirken ateş yakmak için kullanmak ister. Değneği kırınca yüz altını bulurlar. Bir gün çoban, tekrar çiftçinin evine misafir olur. Kendisine verdikleri yüz altını nehre düşürüp kaybettiğini söyleyince çiftçi, işin en başında altınların nasıl eline geçtiğini anlatmasını ister. Çoban, altınları çeşme başında bir kemere bağlı hâlde bulduğunu söyleyince, o altınların başından beri kendi altınları olduğunu ve helal kazancının kendisine geri döndüğünü anlar, Allah’a şükreder.

Yirmi dördüncü hikâye (Çerçeve hikâye), hilekâr kadınların sözlerine aldanıp onlara itimat etmemek gerektiğini anlatır: Mısır’da Çerkes soyundan gelen saygın bir sultan vardır. Bir gece sohbet meclisinde, yakın adamlarından biri sultandan izin alıp kendi hikâyesini anlatmaya başlar:

İç hikâye: Adam, eskiden Kâhire valisidir. Şehri gezip insanların sorunlarının halli ile meşgul olur. Bir gün şehri dolaşmaktan yorgun düşüp uykuya yatınca, pencereden içinde yüz elli akçe olan bir kese üzerine atılır. İkinci gün aynı olay tekrarlanır. Bu defa keseda üç yüz akçe vardır. Üçüncü gün, yatağına uzanıp uyumadan bekler. Çok güzel bir kadının pencereden yine bir altın kesesi attığını görür. Kadını kolundan yakalayıp kim olduğunu ve ne istediğini sorar. Kadın, bir köydeki eşraftan birinin kızı olduğunu söyleyip başına gelenleri anlatır: Bir gün cariyeleri ile hamama gitmiş ve orada kadı Molla Emînü’ d-dîn’in güzel kızını görmüş ve onunla sohbet edip kendisini çok sevmiştir. Kadının kızı da kendisiyle arkadaşlık etmek istediğini, fakat etrafını saran cariyelerin kendisini hiçbir zaman yalnız bırakmadıklarını ve belki

hamamda karşılaşıp tekrar görüşebileceklerini söylemiştir. Kadın, arkadaşını görme umuduyla hamama gidip gelse de onu bir daha bulamamıştır. Bu sebeple valiye gelmiştir. Ondan arkadaşına kavuşmak için yardım istemektedir. Altın keselerini de, kendisinden istediği bu yardıma karşılık samimiyetini göstermek için atmaktadır. Vali, kadına nasıl yardım edebileceğini sorar. Kadın plânını açıklar: Vali adeti olduğu üzere gece Mısır sokaklarını gezerken kendisi de zinet eşyaları üzerinde, süslenip kadı Molla Emînü'd-dîn'in kapısının önünde gizlice bekleyecektir. Vali, maiyyetiyle birlikte oraya gelince, kadını tanımazlıktan gelip o saatte o hâlde sokakta ne işinin olduğunu soracaktır. Kendisi de cariyeleriyle hamama gittiğini, dönüş yolunda onları kaybedip yolunu şaşırdığını, üzerindeki zinet eşyalarının çalınmasından korktuğu için kimseden yardım isteyemeyip sokakta kaldığını söyleyecektir. Vali de kadını bir gece misafir etmesi için Molla Emînü'd-dîn'e ricacı olacak, böylece kadın, mollanın kızıyla sabaha kadar hasret giderebilecektir. Vali, kadına yardım etmeyi kabul eder ve kadın gece kadı mollanın evinde misafir edilir. Ertesi sabah kadı Molla Emînü'd-dîn öfke içinde valinin yanına gelir. Gece evine getirdiği kadının, evini soyup nesi varsa aldığını, ayrıca halkın kendisine emanet olarak bıraktığı toplam on bin dinarı da çaldığını söyler. Valiyi de hırsıza yardım etmekle suçlar ve dava eder. Araya uzlaştırıcıların girmesiyle valiye masumiyetini ispat etmesi için üç gün mühlet tanırırlar. Vali Mısır'ın her köşesini arar fakat kadını bulamaz. Üçüncü gün, bir konağın önündeki çardakta kadını görür. Kadın, valiyi yanına çağırır. Özür diledikten sonra, o güne kadar pek çok mal biriktirdiğini ve sahip olduklarını birlikte harcayacağı bir eş bulup evlenmek istediğini söyler. Kendisine eş olmaya en layık kişi ise validir. Evlenip onunla ömrünü geçirmek istemektedir. Kadına inanan vali, onunla nikahlanmayı kabul eder ve başındaki beladan nasıl kurtulacağını sorar. Kadının yine bir plânı vardır. Ertesi sabah kadı molla kendisine hesap sormaya gelince, vali de kadı mollayı suçlayacaktır. Kendisine emanet ettiği kadını, üzerindeki zinet eşyalarını almak için öldürdüğünü ve suçu kendisine attığını iddia edecektir. Mollanın evi aranınca, kadının daha önceden oraya saklamış olduğu kanlı kıyafetleri bulacaklardır. Suçlanmaktan korkan kadı molla, valiye karşı açtığı davadan vazgeçmek zorunda kalacaktır. Vali, daha sonra tekrar kadının bulunduğu yere gelecek ve kaçıp evleneceklerdir. Vali, kadının plânını uygular. Evinde kanlı kıyafetler bulunan kadı molla, davasından vazgeçmek zorunda kalır. Her şey bitince kadınla buluşacakları yere gelen vali, konağı boş bulur. O civarda

oturan bir kadın, yirmi yıldır o konağın boş olduğunu söyler. Vali, daha bir gün evvel konağın dayalı döşeli olduğunu, orada bir kadınla oturup konuştuğunu anlatır. Komşu kadın, bir gün önce güzel bir kadının eşeğe yüklediği eşyaları oraya getirip konağı döşediğini, sabah vakti her şeyi toplayıp tekrar gittiğini söyler. Vali aldatıldığını anlar.

Sultanın meclisinde hikâyesini anlatmayı bitiren adam, başına gelen olaydan sonra bir daha kadınlara güvenmeyip, aldatıcı sözlerine kanmadığını söyler.

Yirmi beşinci hikâye, saklaması gereken sırrı açık eden kimsenin belaya uğrayacağını anlatır: Bir padişah maiyyetiyle birlikte ava çıkar. Seyisine atlarını yarıştırmayı teklif eder. Uzaklaşıp yalnız kaldıklarında, seyisine sırrını açmak istediğini söyler. Seyis sırrını saklamaya yemin edince padişah, kardeşinin onu tahttan indirmek için plân yaptığını söyler. Seyis, sözünde durmaz ve padişahın kendisinden şüphelendiğini kardeşine anlatır. Bir süre sonra padişah vefat eder ve kardeşi onun yerine tahta geçer. İlk iş olarak seyisin öldürülmesine ferman verir. Seyis, kendisine yardımcı olduğu hâlde neden cezalandırıldığını sorar. O da, bir kimsenin sırrını başkasına anlatan kişinin, kendi sırrını da aynı şekilde ifşa edeceğini söyleyip, seyisi idam ettirir.

Yirmi altıncı hikâye, Dânâ-dil ile haramilerin öyküsünü anlatmaktadır. Aynı hikâye *Enîsü'l-Ârifîn*'de de mevcuttur.²³⁰

Yirmi yedinci hikâye, insanın, kendi canından daha kıymetli bir şeyi olmadığını anlatır: Yaşlı bir kadının Mehistî adlı güzel bir kızı vardır. Mehistî çok hastalanınca yaşlı annesi, Allah'ın kendi canını alıp onu yaşatması için dua eder. Bir gün yaşlı kadının siyah öküzü mutfağa girer ve başını bir küpün içine sokup ne bulduysa yer. Kafasında küple mutfaktan çıkan öküz, önünü göremeyip her yere çarpa çarpa yürümekte ve garip sesler çıkarmaktadır. Sesleri duyan yaşlı kadın, Azrail'in, duasına icabet edip canını almaya geldiğini zanneder ve "Ey Azrail! Hasta olan ben değilim; benim değil, Mehistî'nin canını alacaksın" diye feryad eder.

Yirmi sekizinci hikâye, zayıf kimsenin, güçlü düşmanına güç yetiremeyeceğini anlatır: Türkistan'da şanlı bir padişah vardır. Vezirlerinden biri, başkaldırıp kendisine savaş açar. Padişah, asi vezirine elçi gönderip yanlışından dönmesini ister. Vezir kibrinden vazgeçmeyince, bir haber yollar ve "Sen ve ben, şişe

²³⁰ Bkz. Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 89^a-90^b; Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 72^b-73^b.

ve taş gibiyiz. İster taşı şişeye vur, ister şişeyi taşa; her iki hâlde de şişe kırılacaktır” diyerek vezirin ne yaparsa yapsın kendisini yenmeye güç yetiremeyeceğini ifade eder.

Yirmi dokuzuncu hikâye, sûfî ile tatlıcının öyküsünü anlatmaktadır. Aynı hikâye *Enîsü'l-Ârifîn*'de de mevcuttur.²³¹

Otuzuncu hikâye, hased eden kimsenin dünya ve ahirette rezil olacağını anlatır: Bağdat'ta çok kıskanç bir adam ve zahid bir komşusu vardır. Gece gündüz ibadet eden ahlaklı zahidi tüm Bağdat halkı sever ve sayar. Komşusuna haset eden kıskanç adam, bir köle satın alır ve ondan, kendisini öldürüp cesedini zahidin damına bırakmasını ister. Köle, isteğini yerine getirmeyi kabul ederse, azad kağıdını ve bir kese altını hazırlayıp bırakacaktır. Ölümünden sonra, köle onları alıp başka bir yere gidecek ve kalan ömrünü rahat içinde geçirecektir. Köle, başta itiraz etse de efendisinin isteğini yerine getirir ve işi bitince efendisinin ona bıraktıklarını alıp İsfahan'a gider. Adamın cesedi zahidin evinin damında bulununca, zahidi komşusunu öldürmekle suçlarlar. Lakin suçu işlediğine dair bir şahid bulunmadığından, ahlaklı bir adam olduğu da göz önüne alınarak, kısas cezası verilmez, zindana atılır. Bir gün bir tüccar, İsfahan'a gider ve köle ile karşılaşır. Köle, olanları itiraf edince tüccar, şehre gelip gerçeği anlatır. Böylece zahid zindandan kurtulur, hasetçi adam da öldüğüyle kalır.

Otuz birinci hikâye, akıl ve tedbirle belaların def edildiğini anlatır: Güçlü bir ordu bir padişahın ülkesine savaşmak maksadıyla yola çıkar. Padişahın düşmana güç yetiremeyeceği açıktır. Vezirine durumu danışır. Vezirin önerisiyle padişahın askerleri için altın uçlu oklar yaptırılır ve her okun üzerine “Altın ok başlıklarını satın. Parasıyla, yaralananlara ilaç, ölenlere merhem alın” yazdırılır. Savaş başladığında, okların altından olduğunu görüp üzerindeki yazıyı okuyan düşmanlar, savaşp savaşmamak konusunda ayrılığa düşerler. Sonunda, düşmanına bu denli merhamet gösteren padişahın, dostuna sonsuz ihsanda bulunacağını söyleyip, savaştan vazgeçerler. İki devlet düşman iken dost olur. Padişah, büyük bir beladan kurtulur.

Otuz ikinci hikâye, esas zenginliğin yığıtlik olduğunu anlatır: Geçimini sağlayamayacak kadar yoksul bir derviş vardır. Allah bu dervişe bir erkek çocuk nasip eder. Derviş, elinden geldiği kadar oğlunun ihtiyaçlarını karşılar ve onu büyütür.

²³¹ Bkz. Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 96^b-97^b; Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 78^b-79^b.

Dervişin oğlu, daha çocukken çok iyi kılıç kullanır ve ok atar. Buluş çağına gelince karşısına kimsenin çıkmaya cesaret edemeyeceği yiğit bir genç olur. Babası, artık evlilik çağına geldiğini söyleyip, oğlunu evlendirmek ister. Oğlunun ise gelecek plânları farklıdır. Babasından artık maddî bir yardım istemediğini ifade eder ve kılıcını çıkarıp babasına, yiğitliği sayesinde bir gün hükümdar olacağını söyler. Onun istediği gelin, saltanattır. Gerçekten de tüm cihana hükmeden şanlı bir hükümdar olur.

Otuz üçüncü hikâye, kötü ahlaklı kimselerle arkadaşlık yapmanın, kişiye bela getireceğini anlatır: İran’da adil bir padişah vardır. Padişahın bir oğlu olur. Çocuk, kürek kemiğinde el ayası büyüklüğünde siyah bir ben ile doğar. Alimler bu benin bir belaya işaret ettiğini, fakat işin sonunda, şehzadenin feraha kavuşacağını söylerler. Şehzade beş yaşına girince, bir kunduracıyla oyun oynayıp, çokça vakit geçirmeye başlar. Vezir, şehzadenin bir kunduracıyla bu denli yakın olmasının uygun olmadığını söyleyerek padişahı uyarır. Padişah vezirini dinlemediği gibi, şehzadesi ile ilgilendiği için kunduracıya ihsanda bulunur. Sefere çıkarken de oğlunu ona emanet eder. Şehrin çevresinde padişahın güzel bir bağı vardır. Şehzade, babasının yokluğunda bağda vakit geçirmek ister. Bağa gitmek üzere çıkarlar. Kunduracı esasen şehzadenin, başındaki altın tacı, üzerindeki güzel kaftanı ve belinde kıymetli taşlarla bezeli kemerine göz koymuştur. Padişahın da yokluğunu fırsat bilerek şehzadeyi kaçıır. Üzerindeki değerli eşyaları alır ve çocuğu bir tüccara satar. Padişah, seferden dönüp oğlunu bulamayınca kahrolur. Padişahın karısı da bağa gelip şehzadeyi bulamayınca üzüntüsünden vefat eder. Şehzade, tüccarın yanında köle olarak on yıl geçir. Hz. Yusuf gibi güzel ve ahlaklı bir genç olur. Tüccar, çok kıymetli kölesini padişaha takdim ederse, padişahın kendisini mükafatlandıracağını düşünür ve şehzadeyi babası padişaha götürür. Şehzade, esir düştüğünde küçük yaşta olduğundan padişahın, babası olduğunu hatırlamıyordur. Padişah da oğlunu tanımamıştır, fakat onu çok beğenir ve kendisine yakın tutar. Padişahın yüzüğünü çalmak isteyen kuyumcu, padişaha yakın olan şehzadeyi bu amaçla kullanmak ister. Yüzükteki mührü taşıyan kişinin hükümdar olacağını söyleyip, mührü kopya ederek şehzadeye yeni bir yüzük yapacağını vadeder. Mühür sayesinde zamanı gelince şehzade hükümdar olacak, kuyumcu da ona vezirlik yapacaktır. Kuyumcunun yalanına kanan şehzade, gece padişah uyurken yüzüğünü parmağından çıkarmaya çalışır. O esnada uyanan padişah, çok kızar ve şehzadenin öldürülmesini emreder. Cellad başını vurmada önce şehzadenin gömleğini çıkarır.

Padişah, omzundaki beni görünce, onun oğlu olduğunu anlar. Kucaklaşıp hasret giderirler. Şehzade, babasına, kuyumcunun kendisini kandırdığını söyler. Padişah da oğluna, geçmişten ders alıp kötü tabiatlı kimselerle arkadaşlık yapmamasını öğütler.

Otuz dördüncü hikâye,²³² duanın gücünü anlatır. Acem padişahları elçiler göndererek Hind padişahlarının çok uzun yaşamasının nedenini sorarlar. Hind padişahı, kendisine gelen elçilerin cüret edip “Sen niçin çok ömür sürersin?” diye sormasını küstahlık sayar ve onları bir adaya hapseder. Adadaki dağ yere geçmedikçe de elçilerin oradan kurtulamayacağını söyler. Elçiler, gece gündüz ibadet edip dağın yıkılması için yıllarca Allah’a yakarırlar. Sonunda bir deprem olur ve dağ yerle bir olur. Hind padişahı, denizin ortasında kalan elçileri, bir gemi göndererek huzuruna getirir. “İki üç kişinin duasıyla dünya yaratıldığından beri yerinde duran bir dağ yıkılıyorsa, bin mazlum, kendisinin ölmesi için beddua etse, padişahın hâli ne olur?” der ve elçileri yurtlarına geri göndererek Acem padişahlarına gördüklerini anlatmalarını söyler.

Otuz beşinci hikâye, Haccâc b. Yûsûf ile hacibinin öyküsünü anlatmaktadır. Aynı hikâye *Enîsü’l-‘Ârifîn*’de de mevcuttur.²³³

Otuz altıncı hikâye, akılsız kişinin sonunun kötü olacağını anlatır: Bir aslan uyuz hastalığına yakalanınca tüyleri dökülür, derisi buruşur ve kuvvetten düşer. Aslan ava çıkamayınca onun artıklarıyla karnını doyuran tilki de aç kalır. Hayvanlardan birisi aslana, hastalığının tedavisinin eşek kulağı ve kalbi yemesiyle geçeceğini söyler. Tilki aslan için bir eşek bulacağını söyleyip gider. O civardaki su başına eşiğiyle gelip her gün çamaşır yıkayan bir kimse vardır. Tilki, çamaşırcının eşiğiyle sohbet eder. Eşek, sahibinin ağır yükler taşıtıp kendisini aç bıraktığını söyler. Tilki de, ormanda rahatça yaşayabileceğini söyleyerek eşiği kandırıp aslanın yanına götürür. Aslan eşiği görünce öldürmek ister ama hasta ve kuvvetsiz olduğundan eşiği elinden geçirir. Tilki yine eşiğin yanına gider. Gördüğü yaratığın gerçek olmayıp, ormandaki meyveleri korumak için yapılmış bir efsun olduğunu söyler. Tilki, kendisine ikinci defa kanan eşiği tekrar aslana götürür. Aslan hareketsiz durup sakince bekler. Aslanın kendisine saldırmadığını gören eşek, onun bir tılsım olduğundan emin olur ve otlamaya başlar.

²³² Bu hikâye, Hezârfen Hüseyin Efendi’nin *Telhîsü’l-Beyân fî Tahlîsü’l-Büldân* adlı eserinde de mevcuttur. Bkz. Lokmacı, s. 29.

²³³ Bkz. Hezârfen, *Enîsü’l-‘Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 169^a-170^b; Hezârfen, *Enîsü’l-‘Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 137^{a-b}.

Aslan onu gafil yakalayıp öldürür. Eşegin kalbini ve kulaklarını yemedenden önce gusl almak ister. Aslan su başına gidince tilki, eşegin kalbini ve kulaklarını yer. Aslan gelince tilki, “Bu eşegin kalbi ve kulakları yoktu. Zira kalp, düşünmek; kulak ise işitmek içindir. Eşek işitebiliyor ve düşünebiliyor olsaydı, benim hileme aldanmazdı” der.

Otuz yedinci hikâye, iyiyi kötüden ayırt edebilmenin önemini anlatır: Boğazına düşkün bir adam, midesi rahatsızlanınca işinde mahir bir hekime gider. Hekim, adama ne yediğini sorar. Adam, yanmış ve simsiyah olmuş ekmek yediğini söyler. Bunun üzerine hekim, adama gözü için ilaç verir. Adam, gözünden değil, midesinden rahatsız olduğunu söyler. Hekim, siyahı beyazdan ayırt edemediğinden yanık ekmek yediğini, bu sebeple göz ilacına mide ilacından daha çok ihtiyacı olduğunu söyler.

Otuz sekizinci hikâye, padişahların merhametli olması gerektiğini anlatır: Yemen’de bir padişah vardır. Bir gün bir sebepten, hâcibini emrinden çıkarıp saraydan kovar. İşsiz ve parasız kalan hâcib, perişan hâle düşer. Padişahın ziyafet verdiği bir gün, arkadaşından güzel bir kıyafet tedarik edip giyer ve saraya gelir. Kapıcılar, onu padişahın davet ettiğini sanarak içeri alırlar. Hâcib, ziyafet yerine gidip padişah kendisini görevden almamış gibi hâciblik yapmaya devam eder. Fırsat bulduğu bir anda ise altın bir tabağı cübbesinin altına saklar. Onu gören padişah, başta sinirlense de, daha sonra, adamın fakirlikten dolayı tabağı çalmaya mecbur kaldığını anlar ve hilm göstererek hâcibin aybını kimseye açık etmez. Hâcib, bir yıl boyunca altın tabağın parasıyla geçinir. Bir yılın sonunda parasız kalınca, aynı şekilde tekrar saraya girer. Onu gören padişah yanına çağırır ve tabağın parasının bitip bitmediğini sorar. Hâcib utanıp özürler diler. Padişah merhamet göstererek onu affeder ve eski makamına geri getirir.

Otuz dokuzuncu hikâye,²³⁴ tuz ve ekmek hakkını gözetip, kendisinden hayır görülen kimseye ihanet etmemek hakkındadır: Leys Sîstânî, memleketi Sîstân’da düven sürerek geçinir, fakat rençberlikten kazandığı para geçimine yetmez. Bu sebeple birkaç hırsızla birlikte Sîstân hâkimi Dirhem b. Nasîr’in hazinesine odasına girer. Hazinedeki altın, gümüş ve değerli eşyalardan alır. İş bitip, dışarı çıkacakken asılı

²³⁴ Bu hikâye, Hezârfen Hüseyin Efendi’nin *Telhîsü’l-Beyân fî Tahlîsü’l-Büldân* adlı eserinde de mevcuttur. Bkz. Lokmacı, ss. 40-42.

duran gümüş bir tepsi içinde şeffaf bir nesne görür. Önce kıymetli bir taş sanar, fakat dilini sürünce tuz olduğunu anlar. Diğer hırsızlara dönüp, tuz ve ekmek hakkının önemli olduğunu, üzerindeki bu haktan dolayı, tuzunu tattığı kimsenin hazinesini soyamayacağını ifade eder. Onlara da ellerindekileri bırakmalarını; bunu yaparlarsa, karşılığında daha büyük ganimetlere erişeceklerini söyler. Diğer hırsızlar da aldıklarını bırakır. Hiçbir şey çalmadan kapıyı çekip çıkarlar. Ertesi gün, Dirhem b. Nasîr'in hazinedârı içeri girince, kapının bozulmuş ve bazı şeylerin dağılmış olduğunu görür. Bu durumu fırsat bilip, bazı kıymetli eşyalardan alır ve evine götürür. Daha sonra Dirhem b. Nasîr'e gelip hazinesinin soyulmuş olduğunu söyler. Hazinenin soyulduğu haberi halk arasında yayılır. Haberi işiten Leys, Dirhem b. Nasîr'in huzuruna çıkıp, hırsızlık yapmak için girdiklerini, fakat tuz hakkı için hiçbir şey çalmadan çıktıklarını, asıl hırsızın hazinedâr olduğunu söyler. Hazinedarın evi arandığında hazineden çaldıkları bulunur. Dirhem b. Nasîr, adamı işkenceyle öldürtür, Leys Sîstânî'yi de hazinedârı yapar. Leys, o günden sonra harama el sürmeyip doğru yoldan şaşmaz ve serdarlığa yükseltilir. Leys'in Yakûb, Ömer ve Ali isimlerinde üç oğlu vardır. Büyük oğlu Yakub da padişah emrine girip serdar olur ve savaşta Hâricîler'i bozguna uğratar. Üzerine aldığı diğer görevlerde de başarılı olur. Oğlu olmayan Dirhem b. Nasîr, yaşlanıp memleketin idaresine güç yetiremeyince, Sîstân vilayetinin yönetimini Yakûb b. Leys'e bırakır.

Kırkıncı hikâye (Çerçeve hikâye), hırs ve tamahkârlığın zararını anlatır: Keşmîr'de meyvesi çok, güzel bir omanda karga ile Zîrek adlı akıllı fare bir mecliste sohbet ederler. Kaplumbağa meclise gelince karga, kaplumbağanın ortama alışması için fareden ona bir hikâye anlatmasını ister. Fare de başından geçenleri anlatmaya başlar:

İç hikâye: Fare, Hindistan'daki Mârût şehrindendir. Orada bir zahidin zaviyesinde yuva yapmıştır. Müridlerinden biri her sabah zahide yemek hazırlar. Zahid de bir kısmını yer, kalanını akşama bırakır. Zahid odadan çıkınca fare, o yemekten dilediği kadar yer, kalanını arkadaşlarına götürür. Zahid, defalarca fareyi yakalamaya çalışsa da başaramaz. Bir gece zahidin önemli bir misafiri gelir. Misafiri konuşurken, zahid, fareyi yemekten uzak tutmak için ellerini cırpar. Misafiri, zahidin kendisiyle alay ettiğini düşünür ve ona kızar. Zahid yemeğine musallat olan fareyi kaçırmak için el çırpıldığını söyler. Misafir, fakir kimselerin cesaretsiz olduğunu, varlıklı kimselerinse

sahip olduklarına güvenip cüretkâr olduğunu söyler. Her gün yemeği çalmaya cüret eden fare de varlıklı olmalıdır. Farenin yuvasını kazan zahid ve misafiri, bin adet altın bulurlar ve aralarında paylaşırlar. Gece zahid yatınca, fare, yastığının altına sakladığı altınları almak için yanına gider. Zahid değnekle farenin ayağına vurur. Fare acıdan kıvranarak kendini deliğine zor atar. Fare, ikinci kez yine altınları almayı dener. Bu defa zâhid, değnekle başına vurur. Canını zor kurtaran fare acıdan kıvrılır ve tüm sıkıntıların sebebinin hırs ve tamahkârlık olduğunu anlar. Altınlarını kaybedince arkadaşları da kendisinden yüz çevirmiştir. Eskiden çok yakın dostu olan bir fare ise, menfaati olmadan kimsenin kimseye yakınlık göstermeyeceğini söyler. Bu olaydan ders çıkaran Tîz-hûş, hırsı ve tamahkârlığı bırakıp, elindekine kanaat etmeyi öğrenir.

Tîz-hûş, başından geçenleri anlattıktan sonra, zâhidin tekkesindeki yuvasını terk edip ormana geldiğini, orada karga ile tanışıp arkadaş olduklarını söyler. Kaplumbağanın da kendileriyle arkadaş olabileceğini ifade eder. Karga, fare ve kaplumbağa beraberce mutlu bir şekilde ormanda yaşarlar. Son olarak eserde, dostluğun öneminden ve gereklerinden bahsedilir. Hikâye mecmuası bu şekilde sona erer.

2.2. ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ'S-SÂLİKÎN İLE CÂMÎ'U'L-HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE'NİN KAYNAĞI OLARAK HÜMÂYÛN-NÂME, TARİHÎ ARKA PLÂNI VE MUHTASARLARI

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin iki eseri *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn* ile *Câmi'u'l-Hikâyât-ı Hikemiyye*'yi tezimizde incelerken Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi (v. 950/1543-44)'nin *Hümâyûn-nâme* adlı eserinden bahsetmek durumundayız. Zira *Enîsü'l-Ârifîn*, ilk bâbında *Hümâyûn-nâme* hikâyelerinden ihtisâren seçkiler sunulan bir siyaset ve ahlâk kitabıdır. *Câmi'u'l-Hikâyât* ise bir hikâye mecmuası olup, içerdiği hikâyelerden altısı hariç tamamı, aynı şekilde *Hümâyûn-nâme*'den ihtisâr yoluyla derlenmiş hikâyelerdir. Dolayısıyla her iki eser de bir yönüyle *Hümâyûn-nâme* muhtasarı sayılabilir. Bu bölümde, *Enîsü'l-Ârifîn* ve *Câmi'u'l-Hikâyât*'in ana kaynağı *Hümâyûn-nâme* hakkında kısaca bilgi verilecektir.²³⁵

²³⁵ Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme*'si, Tuncay Bülbül tarafından doktora tezi olarak çalışılmış ve bu çalışmada, çeşitli nüshalarının karşılaştırılması suretiyle eserin tenkitli bir metnine

Hümâyûn-nâme, 16. yy.'da Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi tarafından kaleme alınmış bir *Kelîle ve Dimne* tercümesidir. Eser, *Kelîle ve Dimne* hikâyelerinin Türkçeye yapılan son çevirisi olup, Kâşifi (v. 910/1504-05)'nin 15. yy.'da Arapçadan Farsçaya tercüme ettiği *Envâr-ı Süheylî*'sine dayanmaktadır.²³⁶ *Hümâyûn-nâme*'nin, Kâşifi'nin metnini çok yakından takip ettiği görülmektedir. Öyle ki eserin, gerçek bir yeni versiyon olmaktan ziyade, *Envâr-ı Süheylî*'nin, birtakım ufak değişikliklerle Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiş hâli olduğu söylenebilir.²³⁷

Hümâyûn-nâme'nin bir *Kelîle ve Dimne* tercümesi olduğunu yukarıda ifade ettik. *Kelîle ve Dimne* ise, esasen hükümdarlara yol göstererek devlet idaresinde onlara yardımcı olmak üzere kaleme alınmış hikâyelerden oluşan bir siyaset ve ahlâk kitabıdır. Eser, Budizme dair bir veya birkaç eserden yararlanılarak, Sanskritçe olarak kaleme alınmıştır. İçerisindeki en önemli ve hacimli hikâyenin iki kahramanı Kelîle ve Dimne (Sanskritçe Karataka ve Damanaka, eski Süryanîce tercümesinde Kalilag ve Damrag) tüm kitaba adını vermiştir. Bîd-pây hikâyeleri olarak da tanınan eserin müellifinin Beydebâ şeklinde anılan bir Hind filozofu (Batıda Bidpay veya Pilpay, Arap metinlerinde Bidpa veya Bidbah, Süryanî metninde Biddog veya Bidvog) olduğu söylenmektedir. Mehmed Küşterî adlı bir Türk müellifi ise, *Şeceretü'l-Beşer* adlı yazmadan anlaşıldığı kadarıyla, Kelîle ve Dimne'nin yazarının, miladî 1. yy.'da Bakü'de doğup, sonradan Hindistan'a gitmiş Ketku isminde bir Türk bilgini olduğunu iddia etmiştir.²³⁸

Kelîle ve Dimne hikâyelerinin asıl kaynağı, Hertel'e göre, Vişnu mezhebinden bir brahman tarafından m. 300 yılında Keşmir'de kaleme alınmış Sanskritçe *Tantrâkhyayika* adlı metindir. Brockelmann, A. Berriedale Keith'e dayanarak kitabın yazılış tarihinin daha eski olabileceğini söyler.²³⁹ Eser, bir giriş ile her biri "tantra"

yer verilmiştir. Bülbul'ün doktora tezi ayrıca basılmıştır. Burada *Hümâyûn-nâme*'ye kısaca değinilecek olup, eser hakkında daha ayrıntılı bilgi için okuyucuyu ilgili çalışmaya yönlendiriyoruz: Bkz. Tuncay Bülbul, **Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi Hümâyûn-nâme: İnceleme-Metin**, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yay., Ankara, 2017, (Hümâyûn-nâme).

²³⁶ Bülbul, *Hümâyûnnâme*, s. 18.

²³⁷ Bkz. Ernst J. Grube, "Some Observations Concerning the Ottoman Illustrated Manuscripts of the Kalilah wa Dimnah: Ali Çelebi's Humayun-name", **9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler**, Cilt: 2, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 195.

²³⁸ Bülbul, *Hümâyûnnâme*, ss. 27-28.

²³⁹ C. Brockelmann, "Kelile ve Dimne", **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, s. 552.

adını taşıyan beş kitaptan müteşekkildir. Bir diğer şekliyle *Pançatantra* olarak adlandırılmaktadır.²⁴⁰ Edgerton ise Hertel'den farklı olarak, *Pançatantra*²⁴¹'nin asıl vatanının güneybatı Hindistan olduğunu söyler ve m. 100-500 yılları arasında yazılı olarak mevcut olduğu tahmin eder.²⁴² Hükümdarlara hikmet öğretmek maksadı taşıyan *Pançatantra*, Hindistan'da bir halk kitabı hâline gelmiş ve zamanla pek çok çeşitlemesi yapılmıştır. *Pançatantra* ve *Kelile ve Dimne* hikâyelerinin, kesin olarak Hint kökenli ve Budist literatüre ait olduğu düşünülse de²⁴³ bu hususta kafa karıştırıcı bazı argümanlar mevcuttur. İlk defa İbnü'l-Mukaffa' çevirisinde görülen ve Ali b. Şâh'a nispet edilen bir mukaddimede İskender'den bahsedilir. Dîneverî'nin *el-Ahbâru't-Tivâl*'inde yer alan bir rivayette de Dabşelîm'in yerini İskender, Bîd-pây'ın yeriniyse Aristoteles almaktadır. Öte yandan, Aristoteles'in İskender'e hocalık yaptığı ve aralarındaki yakınlık Doğu kaynaklarında zaten geçmektedir. *Pançatantra*'nın Hint menşeli olduğunu kabul etmekle beraber, Yunan düşüncesinin yaklaşık M.Ö. 330'dan itibaren Doğuda yayılmaya başladığı ve Hind coğrafyasında rağbet bulduğu göz önüne alındığında, *Pançatantra*'nın bu kültürün etkisi altında kalmış olabileceğini varsaymak mümkündür.²⁴⁴

IV. yy. Hindistan'ında teşekkül eden *Pançatantra*, VI. yy. ortalarında Mahabharata gibi Hind destanlarından ve diğer kadîm eserlerden alınan hikâyelerle zenginleştirilerek Pehlevî diline çevrilmiştir. Eserin ne Sanskritçe orijinal hâli, ne de ilk tercümesi olan Pehlevîce çevirisi bugün elimizde mevcuttur. Rivayete göre, kitabı tercüme ettirmek isteyen Pers hükümdarı Nûşîrevân, hekimi Bürzüveyh'i Hindistan'a gönderir. Kitabı ele geçiren Bürzüveyh, onu Sanskritçeden Pehlevî diline çevirir. Bunun karşılığında ise kitaba kendisi ile ilgili bir bölüm eklenmesi ister. Nûşîrevân da veziri Büzürcmîhr'i bu isteği yerine getirmekle görevlendirir. Pehlevî dilindeki

²⁴⁰ Bkz. Zehra Toska, **Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi I (İnceleme)**, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1989, ss. 1-2.

²⁴¹ *Pançatantra* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. J. Hertel, **Das Pancatantra**, Seine Geschichte und seine Verbreitung, Leipzig and Berlin, 1914; Franklin Edgerton, **The Panchatantra Reconstructed**, 2 Cilt, New Haven, 1924; Kemal Çağdaş, **Pançatantra Masalları**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., 1962; François de Blois, "The Pancatantra: From India to the West and Back", **A Mirror of Princes from India: Illustrated Versions of the Kalilah wa Dimnah, Anvar-i Suhayli, Iyar-i Danish and Humayun Nameh**, (Ed. Ernst J. Grube), Marg Yay., Bombay, 1991, ss.10-15.

²⁴² Bülbül, *Hümâyûnnâme*, s. 23.

²⁴³ Bkz. I. G. N. Feith-Falconer, **Kalilah and Dimnah or the Fables of Bidpai**, Cambridge University Press, Cambridge, 1885, s. XVI.

²⁴⁴ Bkz. Toska, ss. 2-8.

çevirinin adeta Sasanî Devleti'nin hazinesi gibi sıkı bir şekilde korunduğu, eserin İbnü'l-Mukaffa' tarafından Arapçaya ve Rûdeki tarafından Farsçaya çevrilişine değin bu durumun devam ettiği söylenmiştir.

Pançatantra'nın Pehlevîce çevirisi, Bûd adlı bir müellif tarafından m. 570'te Süryanîceye tercüme edilmiştir. İbnü'l-Mukaffa' ise bu Süryanîce çeviriden yaklaşık iki yüzyıl sonra eseri Arapçaya tercüme etmiştir. İbnü'l-Mukaffa''ın bu çevirisi oldukça önemlidir. Zira çokça beğeni toplayan İbnü'l-Mukaffa' çevirisi üzerinden eser, Doğuda ve Batıda pek çok farklı dile tercüme edilmiştir. İbnü'l-Mukaffa', çevirisinde bazı yenilikler de göze çarpmaktadır. İbnü'l-Mukaffa', esere, Ali b. Şâh'ın yukarıda bahsedilen mukaddimesi dışında, kendi yazdığı bir mukaddime daha eklemiştir. Dimne'nin kendini savunması ve mahkûm edilmesi ile ilgili kısım da ilk defa İbnü'l-Mukaffa' tercümesinde karşımıza çıkar. Oysa ki, *Pançatantra*'da ve Süryanî çevirisinde Dimne'nin cezalandırılmasına ilişkin hiçbir anlatı yoktur. İbnü'l-Mukaffa' ayrıca "Zahit ve Misafiri", "Balıkçıl ve Ördek", "Güvercin, Tilki ve Balıkçıl" hikâyelerini de eserine kendisi eklemiş gözükmektedir.

İbnü'l-Mukaffa''ın eserine dayalı en eski Farsça çeviri, Nasrullâh b. Muhammed'in Gazne hükümdarı Behrâm Şâh'a ithâf ettiği eseridir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi ise Nasrullâh çevirisinin dilini ağır bulmuş ve onun nesrini daha anlaşılır bir hâle getirmek amacıyla yeni bir Farsça metin ortaya koymuştur. Her ne kadar, amacının aksine daha sanatlı ve ağır bir eser vücûda getirmiş olsa da, Kâşifi'nin bu eseri oldukça beğeni toplamış ve kendisine şöhret kazandırmıştır. Kâşifi, eserini, Hüseyin Baykara'nın veziri Ahmed Süheylî'ye nispeten *Envâr-ı Süheylî* şeklinde adlandırmıştır. *Envâr-ı Süheylî*, Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi (Ali b. Sâlih) tarafından *Hümâyûn-nâme* ismiyle 16. yy.'da Türkçeye tercüme edilmiştir.²⁴⁵

Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi, biri devrin padişahı Kanunî Sultan Süleyman'a sunulmak üzere, eserinin iki nüshasını sadrazam Lütfî Paşa'ya takdim etmiştir. Lütfî Paşa, vaktini hayvan masalları ile öldürdüğünü söyleyerek Ali Çelebi'yi azarlamış, öte yandan Kanunî ise eseri çokça beğenmiş ve sadrazamın muhalefetine rağmen, müellifi Bursa kadılığı ile ödüllendirmiştir. *Hümâyûn-nâme*, nihayetinde *Envâr-ı Süheylî*'den

²⁴⁵ Bkz. Toska, ss. 9-13. Burada tezimizi ilgilendiren Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme* adlı Kelile ve Dimne tercümesine varıncaya değin, yalnızca bazı temel Kelile ve Dimne çevirilerinden bahsetmekle yetindik. Kelile ve Dimne'nin yabancı dillerde ve Türkçe kaleme alınmış diğer tercümeleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Toska, ss. 9-35.

çok daha fazla alâka görmüş ve ünlenmiştir. *Hümâyûn-nâme*'nin gördüğü ilgi ve takdir yüzyıllar boyu devam etmiş ve eser, Türk nesir sanatında eşsiz bir şaheser olarak kabul edilmiştir. Tacizâde Cafer Çelebi, Lamiî, Kemalpaşazâde gibi müelliflerin eserlerinden üstün tutulmuş, sonraki dönemlerde, Nergisî ve Veysî gibi üstatların nesir sahasındaki parlak eserleri yanında da şöhret ve itibarını korumaya devam etmiştir. Eserin kazandığı ün sayesinde D'Herbelot gibi şarkiyatçılar “*Hümâyûn-nâme*” kelimesini, “*Kelîle ve Dimne*”nin müteradifi olarak kullanmışlardır. *Hümâyûn-nâme*, eski Türk edebiyatının Osmanlı sahasında Batı dillerine en fazla çevrilmiş eserlerinden biridir. Eser, İspanyolca, Almanca, İsveççe, Flemenkçe, Macarca gibi pek çok dile tercüme edilmiştir. *Hümâyûn-nâme*'yi Batı'da meşhur eden ve dolayısıyla *Kelîle ve Dimne*'nin Batı'da tanınmasına da yol açan tercümesi ise Galland'ın Fransızca çevirisidir.²⁴⁶

Hümâyûn-nâme'den sonra Türk edebiyatında yeni bir *Kelîle ve Dimne* tercümesinin yazımına ihtiyaç duyulmamış, sonraki dönemlerde devrin ihtiyaçları doğrultusunda yalnızca bazı muhtasarlara ve sadeleştirmeleri ortaya konmuştur. Kâtip Çelebi, İftihârü'd-dîn Muhammed el-Bekrî el-Kazvînî'nin *Hümâyûn-nâme*'yi açıkladığını, Müftü Molla Yahya Efendi'nin eseri üçte birine indirecek bir muhtasarını kaleme aldığını söylemiştir. Bursalı Mehmed Tahir ise, Hilalî (v. 950-1543-44)'nin *Hümâyûn-nâme*'yi nazm ettiğini, Şerif İbrahim Mahir'in de eseri sadeleştirdiğini ifade etmiştir. Ayrıca, 18. yy.'da Osman-zâde Tâib, *Hümâyûn-nâme*'yi *Simâru'l-Esmâr* (*Zübdetü'l-Ezhâr*) adıyla kısaltmış ve sadeleştirmiştir.²⁴⁷ Bu eser, bugün elimizde matbu olarak mevcuttur.²⁴⁸ *Simâru'l-Esmâr*, Abdü'n-nâfi İffet Efendi (v. 1890) tarafından *Nâfi'u'l-Âsâr Nevbâve-i Simâru'l-Esmâr* ismiyle nazma çekilmiş ve basılmıştır.²⁴⁹ Ahmed Midhat Efendi (v. 1912) ise *Hulâsa-i Hümâyûn-nâme*'yi kaleme almıştır. Ahmed Midhat Efendi, eserinin başlangıcındaki “İfâde-i Mahsûsa” kısmında Ali Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme*'sinin de halefi Nasrullâh'ın tercümesi gibi gayet sanatlı, muğlak ve anlaşılmaz olduğundan, eserin şöhretinin “nesyen mensiyyen” hükmünde olup unutulmaya yüz tuttuğunu; bu sebeple Sultan II. Abdülhamid Han'ın,

²⁴⁶ Akün, s. 317.

²⁴⁷ Bkz. Bülbül, *Hümâyûnnâme*, ss. 18-20.

²⁴⁸ Bkz. Osmân-zâde Tâib, **Simâru'l-Esmâr: Muhtasar-ı Hümâyûn-nâme**, Matbaa-i Bâb-ı Hazret-i Seraskeriyye, İstanbul, 1256.

²⁴⁹ Bkz. Abdunnafi İffet Efendi, **Nâfi'u'l-Âsâr Nevbâve-i Simâru'l-esmâr: Kelîle ve Dimne**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1268.

eserin, insanların kolayca anlayıp faydalanacakları bir telhisini hazırlamasını kendisinden talep ettiğini ifade eder. *Hümâyûn-nâme*'nin hâl-i hâzırdaki matbu nüshalarının çokça hatalı oluşu sebebiyle, II. Abdülhamid, Ahmed Midhat Efendi'nin eserini kaleme alırken esas alacağı nüshayı da kendisi belirlemiştir.²⁵⁰ Ahmed Midhat'ın, hikâyelere ayrıca birtakım ahlakî ve hikemî açıklamalar da eklediği *Hulâsa-i Hümâyûn-nâme*'si, herhalde sakıncalı bulunduğundan, daha sonra toplatılıp yakıtılmıştır.²⁵¹ Hezârfen Hüseyin Efendi'nin tezimizde incelediğimiz iki eseri *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn* ile *Câmi'u'l-Hikâyât-ı Hikemiyye* de, yukarıda ifade ettiğimiz, Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin eseri etrafında oluşan bu geleneği takip ederek 17. yy.'da kaleme alınmış *Hümâyûn-nâme* ardılı eserlerdendir. Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*'in ilk bâbında bazı *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini ihtisâr etmiş, eserini sunduğu Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve devrin padişahı IV. Mehmed'e öğüt ve şikâyetlerini *Hümâyûn-nâme*'nin hayvan hikâyelerini anlatmak yoluyla dile getirmiştir. Benzer şekilde, *Câmi'u'l-Hikâyât-ı Hikemiyye* adını verdiği hikâye mecmuasında da bazı *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini özetlemek suretiyle derlemiştir.

Hümâyûn-nâme'nin şöhreti yalnızca edebiyat ile sınırlı kalmamış, Farsça Kelîle ve Dimne'lere bağlı gelişen minyatür geleneğine mukabil, *Hümâyûn-nâme* etrafında da Osmanlı üslûbuna bağlı yeni bir minyatür sahası teşekkül etmiştir.²⁵² Şebnem Parladır'ın konu ile ilgili bir doktora çalışması mevcuttur.²⁵³

2.3. ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ'S-SÂLİKÎN İLE CÂMÎ'U'L-HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE'NİN HÜMÂYÛN-NÂME İLE MUKÂYESESİ

Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme*'si on dört bâbdan müteşekkildir. *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn* ise üç bâbdan müteşekkil olup, on dört fasıllık ilk bâbı *Hümâyûn-nâme* hikâyelerinden ihtisâren seçkiler sunmaktadır.

²⁵⁰ Bkz. Ahmet Midhat, **Ahmet Midhat'ın Kelile ve Dimne Tercümesi (Hulâsâ-i Hümâyûnnâme)**, Haz. M. Atâ Çatıktaş, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, ss. 12-13.

²⁵¹ Bkz. Toska, s. 34.

²⁵² Bkz. Akün, s. 318.

²⁵³ Bkz. Şebnem Parladır, **Resimli Nasihatnameler: Ali Çelebi'nin Hümâyûnnâme'si**, (Yayınlanmamış doktora tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011. Araştırmacının konu ile ilgili makalesi için ayrıca bkz. Şebnem Parladır, "Ali Çelebi'nin Hümâyûnnâme'si ve Resimli Nüshaları", **Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi (TÜBA-KED)**, Sayı: 14, 2016, ss. 27-55.

Yani, *Hümâyûn-nâme*'nin on dört bâbı, *Enîsü'l-Ârifîn*'in birinci bâbının altında yer alan on dört fasılda ifade edilmiştir. *Hümâyûn-nâme*'deki bu on dört bölümün sıra numaraları Farsça iken, *Enîsü'l-Ârifîn*'de Arapçadır (“Bâb-ı Heftüm” yerine “Fasl-ı Sâbi” kullanımı gibi).

Birinci bâbı *Hümâyûn-nâme* hikâyelerinin derlendiği on dört fasıldan oluşan *Enîsü'l-Ârifîn*'in, ikinci ve üçüncü bâbı ise Hezârfen Hüseyin Efendi tarafından eklenmiştir. İkinci bâb, üç fasıldan ibaret olup, padişah, sadrazam ve re'âyânın nitelikleri, görev ve sorumluluklarına dâirdir. Bu bâbın ilk iki faslında Hezârfen'in *Telhîsü'l-Beyân* adlı eserinden alınmış kesitler de mevcuttur. Sekiz fasla ayrılmış üçüncü bâb ise hikmet ve nasihatın faydaları hakkında olup, çeşitli konuları işlemekte ve ilgili konularda nasihatler sunmaktadır. Eserin son iki bâbında da Hezârfen Hüseyin Efendi'nin sözleri arasında birtakım hikâyeler nakledilmeye devam edilmiştir. Bu bâblardaki hikâyeler *Hümâyûn-nâme* hikâyeleri değildir. *Câmi'u'l-Hikâyât-ı Hikemiyye* ise *Enîsü'l-Ârifîn* ve *Mürşidü's-Sâlikîn* kadar sistemli ve bütüncül bir eser olmayıp, münasip bir girizgâhtan sonra hikâyelerin numaralandırılarak birbiri ardınca sıralandığı bir hikâye mecmuasından ibarettir. Birkaç hikâye dışında, eserde yer verilen hikâyelerin hepsi *Hümâyûn-nâme*'den ihtisâren alınmıştır.

Hümâyûn-nâme'de *Hümâyûn-fâl* adlı hükümdar ile *Hüceste-rây* adlı vezirinin konuşmalarına yer verilen ana çerçeve hikâye²⁵⁴ *Enîsü'l-Ârifîn*'de bulunmamaktadır. Hezârfen, yalnızca, burada geçen ifadelerden birkaçını, esere yazdığı mukaddimede, meramına uygun düşen yerlerde, kendi cümlelerinin arasına serpiştirmekle yetinmiştir.

Hümâyûn-nâme'de, ana çerçeve hikâyenin hemen akabinde getirilen “*Âğâz-ı Dâstân-ı Dâbşelîm ve Bîd-pây-ı Hakîm*” kısmında²⁵⁵ ise vezir *Hüceste-Rây*, hükümdar *Dâbşelîm* ile *Brehmen Bîd-pây*'ı tanıtmaya başlar. Bu kısımda *Dâbşelîm* için sandığa konmuş, on dört vasiyetin yazılı olduğu bir kağıttan bahsedilir. Bu on dört vasiyet, *Hümâyûn-nâme*'nin bu bölümünde peş peşe sıralanır. *Enîsü'l-Ârifîn*'de, *Dâbşelîm* ile *Bîd-pây*'ın tanışmasına ve sandıktaki on dört vasiyetin bulunmasına dair bu bölüm de yer almaz. Öte yandan ilgili on dört vasiyet, *Enîsü'l-Ârifîn*'in birinci bâbının on dört faslında, her fasla bir vasiyet denk düşecek şekilde tek tek ifade edilir. Yani, *Hümâyûn-nâme*'nin “*Âğâz-ı Dâstân-ı Dâbşelîm ve Bîd-pây-ı Hakîm*” başlığı altında topluca yer

²⁵⁴ Bkz. Bülbül, *Hümâyûnnâme*, ss. 182-203.

²⁵⁵ Bkz. Bülbül, *Hümâyûnnâme*, ss. 205-277.

verdiği on dört vasiyeti, Hezârfen Hüseyin Efendi, birinci bâbın on dört faslına yaymış; her bir fasılda tekrar tekrar *Hümâyûn-nâme*'de geriye gidip ilgili vasiyeti almış ve bu vasiyeti fasla ekledikten sonra, kaldığı yerden devam etmiştir.

Enîsü'l-Ârifîn'in birinci bâbındaki bazı fasılların başlangıcında yer alan Dâbşelîm ve Bîd-pây arasındaki konuşmalar ise “*Soru*” ve “*Cevâb*” başlıkları açılarak, ilgili fasılların altında zikredilmiştir. Hezârfen, Dâbşelîm ve Bîd-pây'ın adını eserin hiçbir yerinde anmadığından, bu “*Soru*” ve “*Cevâb*” başlıkları altında soruyu kimin sorup, kimin cevapladığı belli değildir. Bu başlıklar, faslın konusu verildikten hemen sonra, bu konu ile alakalı olarak, dışarıdan bir mütekellim tarafından yönlendirilen bir soru ve muhatabının cevabı şeklinde okuyucuya sunulur. Bazense Brehmen Bîd-pây yerine “bu dâna” gibi ibareler kullanılır. Buralarda Hezârfen, kendine işaret ediyor gibidir. Örneğin; *Hümâyûn-nâme*'de bulunan “Çün Bîdpây-ı hâkîm bu faşl-ı pür-aşlı âhîr itdi ve maẓmûn-ı veşâyâ-yı Hüşenk bu dâstân ile pâyâna yitdi...”²⁵⁶ şeklindeki cümleyi Hezârfen, şu şekilde değiştirerek eserine almıştır: “Çün bu dâna bu faşl-ı pür-aşlı âhîr itdi ve veşâyâ-yı çehâr dehi bu dâstân ile pâyâna yitdi.”²⁵⁷

Hümâyûn-nâme'de ana çerçeve hikâye sonrasında aktarılan tüm çerçeve hikâyelerin anlatıcısı Bîd-pây'dır. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Bîd-pây'ı ana çerçeve hikâyede okuyucuya tanıtan ise vezir Hûceste-rây'dır. Dolayısıyla, *Hümâyûn-nâme*'de yer alan Kelîle ve Dimne hikâyelerinin anlatıcısı, esasen Hûceste-rây olmaktadır. *Enîsü'l-Ârifîn*'in hiçbir yerinde Bîd-pây veya Hûceste-rây'ın isimleri geçmediğinden, *Hümâyûn-nâme*'de Bîd-pây/ Hûceste-rây tarafından nakledilen bu çerçeve hikâyeler, *Enîsü'l-Ârifîn*'de, öncesinde kendisi ile bağlantılı başka bir hikâye bulunmayan, yeni birer hikâye görünümünde karşımıza çıkarlar. Dolayısıyla, *Enîsü'l-Ârifîn*'in birinci bâbında, *Hümâyûn-nâme*'de gördüğümüz gibi, başından sonuna kadar katmanlar açılmak suretiyle ana çerçeve hikâye içine yedirilmiş bir hikâyeler bütünü varlığından bahsedilemez.

Hümâyûn-nâme'den alınan çerçeve hikâyeler, *Hümâyûn-nâme*'de “Hikâyet” başlığı altında verilirken, *Enîsü'l-Ârifîn*'de ise, her yeni fasılda *Hümâyûn-nâme*'de

²⁵⁶ Bülbül, *Hümâyûnnâme*, s. 1153.

²⁵⁷ Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 148^a; Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 119^b.

bulunmayan bir başlık açılır ve onun altında “Hikâyet” kaydı düşülmeksizin zikredilir. *Enîsü'l-Ârifîn*'deki bu başlıklar, “Âğâz-ı Dâstân-ı Vasıyyet-i Evvel”, “Âğâz-ı Dâstân-ı Vasıyyet-i Sâni”, “Âğâz-ı Dâstân-ı Vasıyyet-i Sâlis”, ... şeklinde faslın sıra numarasına göre isim alır. *Hümâyûn-nâme*'den alınan çerçeve hikâyelerin bazılarının başındaki “Brehmen eyitdi” ifadesi, “Rivâyet olunur ki”, “Rivâyet iderler ki”, “Aḥbârda gelmişdür ki” ibareleri ile değiştirilmiştir. Bunlar kimin naklettiği belli olmayan, bir önceki fasıldan kopuk hikâyelerdir.

Enîsü'l-Ârifîn'in birinci bâbında, *Hümâyûn-nâme*'den ihtisâren alınmış yirmi adet hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyelerin yalnızca yedi tanesi çerçeve hikâyelerin içinde yer alan alt hikâyelerdendir. *Câmi'u'l-Hikâyât*'ta yer alan *Hümâyûn-nâme* hikâyelerinin hiçbirisi ise *Hümâyûn-nâme*'de çerçeve hikâye konumunda değildir. Hezârfen, *Hümâyûn-nâme*'nin çerçeve hikâyelerini -birkaç alt hikâye ile birlikte- *Enîsü'l-Ârifîn*'de; çerçeve hikâyelerin alt katmanlarındaki hikâyelerden seçtiklerini ise daha ziyade *Câmi'u'l-Hikâyât*'ta toplamış gibidir. *Hümâyûn-nâme*'de hikâyeler katman katman iç içe geçmiştir. *Enîsü'l-Ârifîn*'inde ise hikâyeler en fazla iki katmanlıdır. Örneğin, *Hümâyûn-nâme*'de Karga ile Yılan hikâyesinin anlatıcısı Dimne iken, Dimne'nin anlattığı bu hikâyenin bir kahramanı olan Çakal, Balıkçıl Kuşu hikâyesini anlatmaya başlar. *Enîsü'l-Ârifîn*'de bu şekilde üçüncü bir hikâye katmanı göremeyiz.

Câmi'u'l-Hikâyât'ta ise toplam kırk hikâye bulunup, bunlardan otuz dört tanesi *Hümâyûn-nâme* hikâyeleridir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu hikâyeler numaralandırılarak peş peşe sıralanmış hikâyeler olduklarından, hepsi birbirinden bağımsız ayrı hikâyeler görünümündedir. Bu hikâyelerden birkaçına ise çok ufak bir üst hikâye katmanı iliştilmiş gibidir. Örneğin *Câmi'u'l-Hikâyât*'ın son hikâyesinde, Keşmîr'de güzel bir ormanda kaplumbağa, karga ve Zîrek adlı farenin birlikte sohbet ettikleri ifade edilir. Karganın, kaplumbağanın ortama alışması için Zîrek'ten bir hikâye anlatmasını istemesi üzerine Zîrek, asıl hikâyeyi anlatmaya başlar. Asıl hikâyeye geçmeden önceki kısa tasvir, aslında yine *Hümâyûn-nâme*'de yer alan bir önceki hikâyenin son kısmıdır. Bu hikâye, *Câmi'u'l-Hikâyât*'ta anlatılmayıp, sadece son kısmı alınarak, asıl anlatılmak istenen hikâyeye yalnızca bir girizgâh oluşturmak maksadıyla yerleştirilmiştir. *Câmi'u'l-Hikâyât*'ın onuncu hikâyesinde ise, asıl anlatılmak istenen hikâyeye iliştilen üst hikâyenin anlatıcısı, *Hümâyûn-nâme* ile

farklılık göstermektedir. Yalnızca sonu verilen bu hikâyenin anlatıcısı *Hümâyûn-nâme*'de, baykuşun hükümdar seçilmemesini isteyen kargadır. *Câmi'u'l-Hikâyât*'ta ise anlatıcı bir başka karga olan Pîrûz'dur. Burada, hikâyelerdeki hayvan karakterler karıştırılmış gibidir. Bunun gibi birkaç hikâye dışında, *Câmi'u'l-Hikâyât*'taki hikâyelerin başına bir hikâye sahnesi iliştirilmemiş, genellikle, hikâyenin başlangıcından hemen önce, *Hümâyûn-nâme*'deki anlatıcının hikâyenin konusunu izah eden kısa sözleri aktarılmış ve doğrudan hikâyeye geçiş yapılmıştır. Hikâyeye giriş mahiyetindeki bu sözleri söyleyen kişinin *Hümâyûn-nâme*'deki adı zikredilmeyip, yerine “Ulemâ-i hikmet-me'âb buyurmuşlardır ki”, “Ulemâ-i fazîlet-nisâb buyurmuşlardır ki”, “Ekâbir-i hukemâ buyurmuşlardır ki” , “Hukemâ-i selef buyurmuşlardır ki”, vb. ibareler eklenmiştir. Bazense hikâyeler, başında konusuna dair hiçbir açıklamaya yer verilmeksizin direkt başlatılmıştır.

Câmi'u'l-Hikâyât'ta bulunup *Hümâyûn-nâme*'de var olmayan hikâyeler şunlardır: Şirvan padişahı Şeyh İbrahim ve aldığı yerinde tedbir, hilekâr kadın ve yarımıcısı Mısır kadısı, padişah ve tedbirli veziri, dua ile yere geçen dağ, Haccâc b. Yûsuf ve sır tutan hâcibi, Melik Dirhem b. Nasîr ve Leys Sîstânî. *Enîsü'l-Ârifîn*'in ikinci ve üçüncü bâblarında ise “Hikâyet” başlığı düşülerek on sekiz kısa hikâye daha aktarılmıştır. *Hümâyûn-nâme*'de bulunmayan bu kısa hikâyelerin konuları ise şunlardır: Zalim padişahın adil padişaha cevabı, Sâhib b. Abbâd'ın zengin kişinin terekesini reddetmesi, Nûşirevân'ın zengin kimsenin malını hazinesine almaması, Nûşirevân'ın öğüdü, İran hükümdarının Rum hükümdarına cevabı, üstadının şehzadeye verdiği öğüt, Abdurrezzâk San'ânî'nin halifesinin sözleri ile Mu'tasım'ın Basra halkını affetmesi, Ebu'l-Me'âlî'nin Melikşah'a ihtilafı, muallimin Harûn Reşîd'e verdiği cevap, Abdülmelik Mervân'ın oğullarına nasihati, Sâlim Aftas'ın Halife Me'mûn karşısındaki şükür secdesi, Minûçehr'in Efrâsiyâb'ın Taberistan kuşatması esnasında verdiği hutbeye dair iki ayrı rivayet, Hüsrev'in cariyesinin elini kestirmesi, a'mânın patavatsız adama cevabı, Hâricînin Mansûr b. Haccâc'a cevabı, Haccâc b. Yûsuf ve sır tutan hâcibi, Sokrat'ın öğrencisine cevabı. *Enîsü'l-Ârifîn*'de “Hikâye” başlığı altında verilen bu anlatılardan bazıları, girift bir olay örgüsü olmayan basit rivayetlerden ibarettir.

Enîsü'l-Ârifîn ile *Câmi'u'l-Hikâyât*'ta altı adet ortak hikâye bulunmaktadır. Ortak hikâyelerden beş tanesi (İki karılı adam, sûfî ile tatlıcı derviş, karga ile yılan,

akrep ile kaplumbağa, Dâna-dil ile haramiler) *Hümâyûn-nâme* hikâyeleridir. Bir tanesi ise (Haccâc b. Yûsuf ve sır tutan hâcibi) *Hümâyûn-nâme* hikâyesi olmayıp, *Câmi 'u'l-Hikâyât*'ın yanı sıra *Enîsü'l-Ârifîn*'in üçüncü bâbında anlatılmıştır. *Hümâyûn-nâme*'deki ana çerçeve hikâye dışındaki tüm çerçeve hikâyeler *Enîsü'l-Ârifîn*'e alınmışken, gerek *Enîsü'l-Ârifîn*'e, gerekse *Câmi 'u'l-Hikâyât*'a hiç dâhil edilmemiş ardıl hikâyeler mevcuttur. *Enîsü'l-Ârifîn*'de, pek çok hikâye atlanmış olsa da, seçilen hikâyeler, *Hümâyûn-nâme*'deki sıraları gözetilerek verilmiştir. *Câmi 'u'l-Hikâyât*'ta ise hikâyelerin sıralaması karışıktır.

Hezârfen, *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini naklederken, genellikle hikâyenin olay örgüsüne sadık kalmış, nadir durumlarda ise hikâyenin bazı sahnelerini lüzumlu bulmayıp, hikâyeden çıkarmıştır. Örneğin, Kelîle ve Dimne hikâyelerinin girişi mahiyetindeki *Hümâyûn-nâme*'nin birinci çerçeve hikâyesinin baş kısmı *Enîsü'l-Ârifîn*'de eksiktir. *Hümâyûn-nâme*'de bu çerçeve hikâyede, bir tüccarın iki müsrif oğlu olduğundan ve bu oğullarına verdiği nasihatlerden bahsedilir. Şetrebe ve Metrebe isimli öküzlerin sahibi ise tüccarın büyük oğludur. *Enîsü'l-Ârifîn*'de bu ayrıntıların hiçbirisi bulunmayıp, çerçeve hikâye, Şetrebe'nin yolda yorgun düştüğü seyahat sahnesi ile başlar. *Enîsü'l-Ârifîn*'in onuncu faslında anlatılan hikâyenin ise son kısmı eksiktir. *Hümâyûn-nâme*'de bu çerçeve hikâyede, zalim aslanın hayvanların etini yememeye yemin ettikten sonra meyve yemeye başladığı ve bu sebeple ağaçlardaki meyvelerin tükenip, diğer hayvanların aç kaldığı anlatılır. Çakal, bunun üzerine aslana ikazda bulunur. Aslan da ot ve yaprakla beslenmeye başlar. *Enîsü'l-Ârifîn*'de ise zalim aslanın ders alıp hayvanları avlamamaya yemin etmesinden sonra, hikâyenin vermek isteği mesajın hâsıl olduğu düşünülmüş ve geriye kalan kısımların eklenmesine ihtiyaç duyulmamıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz durumlardan başka, Hezârfen Hüseyin Efendi, *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini eserlerine alırken, Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin lafızları üzerinde birtakım tasarruflarda bulunmuştur. Müellifin en çok başvurduğu yol, ibareleri kısaltmaktır. Bunu yaparken bazen cümle-i mu'tarızaları, gereksiz gördüğü kelimeleri çıkarmış veya cümleyi biraz değiştirerek ihtisâr etmiştir. Bu durumlara birkaç örnek şu şekilde verilebilir (**H**: *Hümâyûn-nâme*, **E**: *Enîsü'l-Ârifîn*, **C**: *Câmi 'u'l-Hikâyât*):

H → Ol kânûn-ı siyâset ki anı zabt u ri'âyet ile efrâd-ı benî-âdemden zulm ü ta'addî zâ'il ve ahvâl-i 'âlem şalâh u i'tidâle mâ'il ola, kimden mefhûm ve ne vech ile ma'lûm olur?²⁵⁸

E → Kânûn-ı siyâset ki bâ'îş-i şalâh-ı 'âlem ola, ne vechle ma'lûm olur?²⁵⁹

H → Keşef eyitdi: Ğam yime ki ben seni püştüm keştisi ile bu deryâdan giçürem ve bir sâ'atde ol cezîreye ki menba'-ı emn ü rāhat ve ma'den-i ni'met ü ğanîmetdür, yitürem. Ve bi'l-cümle ol diyârı ol kadar medh ü tervîc itdi ki pûzînenüñ ğalbi bi'z-zarûrî aña tehyîc itdi ve nâ-kām tevsenligin qoyup ligām-ı qabûl ile muktezāsına rām olup zimām-ı ihtiyārın eline virdi.²⁶⁰

E → Keşef eyitdi: Ğam yime ki ben seni püştüm keştisi ile bu deryâdan bir sâ'atde ol cezîreye yitürem. Ve bi'l-cümle pûzînenüñ ğalbi aña bi'z-zarûre rām olup zimām-ı ihtiyārın eline virdi.²⁶¹

H → A'dānuñ izhār-ı ta'alluq u temelluqına i'timād itmeyüp her zamānda kemîn-i mekr ü kîninden emîn olmak câ'iz degül idügin beyân ider.²⁶²

E → A'dānuñ ahvâlin mülâhaza idüp kemîn-i mekr ü kînlerinden emîn olmak câiz degüldügin beyân ider.²⁶³

H → Şetrebe'ye ol menzil-i feraḥ-baḥş be-ġāyet hoş geldi ve raḥt-ı iḳāmeti anda inzāl idüp ol mergzâr kenârında nüzûl kıldı.²⁶⁴

E → Şetrebe'ye ol menzil be-ġāyet hoş geldi ve anda iḳāmet ü nüzûl kıldı.²⁶⁵

Hezârfen'in metinleri, yukarıdakilere benzer ihtisâr örnekleriyle doludur. Ayrıca o, metni ihtisâr ederken çoğunlukla Farsça, bazense Türkçe beyitleri çıkarmıştır.

²⁵⁸ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 198.

²⁵⁹ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 4^b; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 3^b.

²⁶⁰ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 766-767.

²⁶¹ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 69^b; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 56^b.

²⁶² Bülbul, Hümâyunnâme, s. 621.

²⁶³ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 5^b; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 4^b.

²⁶⁴ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 299.

²⁶⁵ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 6^b, 7^a; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 5^b.

Çıkarılan manzum parçaların yerine, genellikle siyâk-sibâk arasında irtibat kuracak bir iki kelime getirmiştir:

H → Vazâ'if-i şükr-i İlâhîye kıyâm idüp sürür-ı mevfûr ve neşât-ı nâ-maḥşûr ile dönüp maḳâmına geldi ve kıṣṣa-i zer ü hemyânı ehl ü 'ıyâli ile der-miyân idüp eyitdi:

Meşnevî:

Müjde kim toğdı ṭâli'üm ayı

Çıkdı gülden sa'âdetüm pâyı

Çün şümâr itdiler hemân üç yüz 'aded dînâr-ı tamâm-'ayâr buldılar.²⁶⁶

C → Vazâ'if-i şükr-i İlâhîye kıyâm idüp sürür-ı mevfûr ve neşât-ı tamâm ile dönüp maḳâmına geldi ve kıṣṣa-i zer ü hemyânı ehl ü 'ıyâline der-miyân idüp eyitdi:

Aluñ bunı, şayuñ. Çün şümâr itdiler, hemân üç yüz 'aded dînâr-ı tamâm-'ayâr buldılar.²⁶⁷

Hezârfen Hüseyin Efendi, bazense, ihtisâra başvurmak yerine ibarelere eklemelerde bulunmuştur:

H → Meger küleng cinsinden bir fevc deryâ gibi evc-i hevâda pervâz iderler idi.²⁶⁸

E → Meger küleng cinsinden bir fevc deryâ-yı pür-mevc gibi anlaruñ semt-i re'sinde evc-i hevâda pervâz iderlerdi.²⁶⁹

H → 'aḳl-ı şâ'ib ve fikr-i şâḳib²⁷⁰

E → nûr-ı 'aḳl-ı şâ'ib ve fikr-i zihni şâḳib²⁷¹

H → Pes birbiri ile görüşdiler ve öpüşüp kocuşdılar ve ḥâtırların şoruşdılar.²⁷²

E → ...ve dîdâr-ı yâr-ı kirâmıyla şâd olup birbiriyle görüşdiler ve öpüşüp kocuşup ḥâl ü ḥâtır şoruşdılar.²⁷³

²⁶⁶ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 1135.

²⁶⁷ Hezârfen, Câmi'u'l-Hikâyât, vr. 22^a.

²⁶⁸ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 862.

²⁶⁹ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 89^b; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 73^a.

²⁷⁰ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 618.

²⁷¹ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 51^a; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 140^b.

²⁷² Bülbul, Hümâyunnâme, s. 582.

²⁷³ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 47^b; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 37^b.

H → māl ü menāli ve ḥüsn ü cemāli bī-pāyān idi²⁷⁴

E → māl ü menāli ḥüsn ü cemāli gibi bī-ḥadd ü bī-pāyān idi²⁷⁵

Hezârfen, bazense *Hümâyûn-nâme*'de yer almayan bir manzum parçayı, metnin arasına, uygun gördüğü yerde dâhil eder. Bu manzum parçalar genellikle Arapçadır. Örneğin, aşağıdaki Yahyâ b. Eksem'e ait beyitler, *Hümâyûn-nâme*'de bulunmayıp, *Câmi 'u'l-Hikâyât*'ta yer alan bir *Hümâyûn-nâme* hikâyesinin arasına iliştilmiştir:

İzâ ḳalle mālū'mri'in ḳalle bahā'ühü

Ve dāḳat 'aleyhi arzuhü ve semā'ühü

Ve aşbaḥa lā yedrī ve in kāne ḥāzimen

Aḳuddāmehu ḥayrūn lehü em verā'ehü

Ve in ḡābe lem yeṣṭaḳ ileyhi ḥalīlühü

Ve in 'āşe lem yüsir şadīḳan bekā'ühü²⁷⁶

Hezârfen Hüseyin Efendi, *Hümâyûn-nâme* cümlelerine yaptığı ekleme, çıkarma veya kelime değişiklikleriyle, bazen seciyi bozmuş, bazense daha da güzelleştirmiştir. Aşağıda her iki duruma da birer örnek verilmiştir:

H → sürür-ı mevür ve neşât-ı nâ-maḥşür²⁷⁷

C → sürür-ı mevür ve neşât-ı tamām²⁷⁸

H → bā'ış-i tebyîn-i menāfi '-i müşāvere ve ta'yîn-i fevā'id-i muḥāveredür²⁷⁹

E → bā'ış-i tebyîn-i menāfi '-i müşāvere ve ta'yîn-i fevā'id-i 'avā'id-i muḥāveredür²⁸⁰

Hezârfen Hüseyin Efendi, bazen manzum parçalar üzerinde de değişiklik yapma yoluna gitmiş. Bu değişiklikler, kimi zaman veznin bozulmasına yol açmıştır. Örneğin fā'ilātün/ fā'ilātün/ fā'ilātün/ fā'ilün vezinli Farsça bir beyte ait mısra'ı aşağıdaki gibi değiştirmiştir:

²⁷⁴ Bülbül, *Hümâyûnnâme*, s. 1140.

²⁷⁵ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 144^b; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 116^b.

²⁷⁶ Hezârfen, *Câmi 'u'l-Hikâyât*, vr. 38^a.

²⁷⁷ Bülbül, *Hümâyûnnâme*, s. 1135.

²⁷⁸ Hezârfen, *Câmi 'u'l-Hikâyât*, vr. 22^a.

²⁷⁹ Bülbül, *Hümâyûnnâme*, s. 641.

²⁸⁰ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 54^a; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 43^b.

H → Kār-ı devlet bâşed ân ne sa‘y-ı mā ger gāh gāh²⁸¹

E → Kār-ı devlet bâşed ân sa‘y-ı vefā ger gāh gāh²⁸²

Hezârfen Hüseyin Efendi, bazen *Hümâyûn-nâme* metni içindeki manzum parçaların başlıklarını da değiştirmiştir (“Beyt” yerine “Hikmet”²⁸³ veya “Nazm”²⁸⁴ başlığı düşülmesi gibi). O, bazen beyitlerin mısra‘larının yerlerini değiştirmiş, bazense bir manzum parçadaki beyitlerden birini alıp, diğerini bırakmıştır.

Hezârfen, Farsça/ Türkçe usullere göre oluşturulmuş izafet terkiplerini değiştirme, bazen de aralarında bir terkip ilişkisi olmayan kelimeleri tamlamaya dönüştürme eğilimindedir:

H → bu fuşûli bî-kuşûr istimā‘ itdi²⁸⁵

C → bu faşl-ı bî-kuşûrî istimā‘ itdi²⁸⁶

H → ol şehrüñ pād-şāhı²⁸⁷

E → pād-şāh-ı şehir²⁸⁸

H → hîşār-ı haşîn ü üstüvārı²⁸⁹

C → hîşār u hîşn-ı üstüvār²⁹⁰

H → du‘ā vü şenā ‘arz idüp²⁹¹

E → ‘arz-ı du‘ā vü şenā idüp²⁹²

²⁸¹ Bülbül, *Hümâyûnnâme*, s. 1105.

²⁸² Hezârfen, *Enîsü’l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 135^a; Hezârfen, *Enîsü’l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 109^a.

²⁸³ Hezârfen, *Enîsü’l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 90^a; Hezârfen, *Enîsü’l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 73^b.

²⁸⁴ Hezârfen, *Enîsü’l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 116^b; Hezârfen, *Enîsü’l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 94^a.

²⁸⁵ Bülbül, *Hümâyûnnâme*, s. 604.

²⁸⁶ Hezârfen, *Câmi‘u’l-Hikâyât*, vr. 39^a.

²⁸⁷ Bülbül, *Hümâyûnnâme*, s. 1143.

²⁸⁸ Hezârfen, *Enîsü’l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 154^b; Hezârfen, *Enîsü’l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 117^b.

²⁸⁹ Bülbül, *Hümâyûnnâme*, s. 570.

²⁹⁰ Hezârfen, *Câmi‘u’l-Hikâyât*, vr. 19^b.

²⁹¹ Bülbül, *Hümâyûnnâme*, s. 1141.

²⁹² Hezârfen, *Enîsü’l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 145^a; Hezârfen, *Enîsü’l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 117^a.

H → bir künc-i sūrāḥda²⁹³

E → bir sūrāḥ küncinde²⁹⁴

H → bir seg-i devende gürg-i derende gibi²⁹⁵

E → bir seg-i devende gürg gibi derende²⁹⁶

H → rimāḥ-ı ḥıttīye meyl ider idi²⁹⁷

C → ermāḥ ḥaṭṭına meyl iderdi²⁹⁸

Müellif, yukarıdaki gibi durumlarda bazen cümlelerin manasında bozukluğa yol açmıştır:

H → Hemīşe ol kūşe-i bīşede tūşe ile giçinür idi.²⁹⁹

E → Hemīşe ol bīşede kūşe ve tūşe ile giçinür idi.³⁰⁰

Hezârfen, çeşitli ufak değişiklikler yapmak suretiyle ibareler üzerinde oynamaya metinlerin başından sonuna kadar devam etmiştir:

H → müşk-ālūde gül-āb ile yuyup ‘abīr-endūd kefenlere şardılar³⁰¹

C → misk-ālūd gül-ābla yuyup ‘abīr ü ‘anber üstine kodılar³⁰²

H → ammā senūñ benī-nev‘üñden ba‘zı yārānuñ var ki benüm ile anlaruñ beyinde buğz u ḥuşūmet dā‘im ve şaṭranc-ı ‘adāvet kâ‘imdür³⁰³

E → ammā senūñ benī-nev‘inden ba‘zı yārānuñ vardır ki benümle anlaruñ birisi seni göricek miyānında buğz u ḥuşūmet dā‘im olur³⁰⁴

²⁹³ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 614.

²⁹⁴ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 49^a; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 39^a.

²⁹⁵ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 962.

²⁹⁶ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 87^a; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 107^a.

²⁹⁷ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 257.

²⁹⁸ Hezârfen, Câmi‘u'l-Hikâyât, vr. 30^b.

²⁹⁹ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 744.

³⁰⁰ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 64^a; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 51^b.

³⁰¹ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 929.

³⁰² Hezârfen, Câmi‘u'l-Hikâyât, vr. 6^a.

³⁰³ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 579.

³⁰⁴ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 46^b; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 37^a.

H → sa'y eylemek vâcibdür³⁰⁵

C → sa'y bize vâcibdür, eylemek gerek³⁰⁶

H → Bu meşeli anuñ-çün getürdüm ki³⁰⁷

C → Bu meşelüñ sebeb-i vürüdü budur ki³⁰⁸

Müellifin yaptığı değişikliklerden bazıları, bir ibareyi, onu karşılayan eş anlamlı/ yakın anlamlı bir diğer ibare ile değiştirmek şeklindedir:

H → bu haramîlerüñ başı üzerinde³⁰⁹

C → bu haramîler muhâzâtında³¹⁰

H → telaţţuf tarîkı ile³¹¹

E → luttף birle³¹²

H → nâliş itdi ve eyitdi³¹³

E → âh idüp eyitdi³¹⁴

H → nâ-gâh gözi siyâh-gûşa râst geldi³¹⁵

E → nâ-gâh gözi siyâh-gûşa düş oldu³¹⁶

H → Tenāvül-i aţ'imededen soñra³¹⁷

E → Tenāvül-i aţ'imededen fâriğ olup³¹⁸

Hezârfen Hüseyin Efendi, bir kelimeyi yakın/ eş anlamlı kelimeler ile değiştirirken bazen lafzî iktibasları bozmuştur. Örneğin, menşûr kelimesini, menşûr

³⁰⁵ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 398.

³⁰⁶ Hezârfen, Câmi'ü'l-Hikâyât, 15^b.

³⁰⁷ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 287.

³⁰⁸ Hezârfen, Câmi'ü'l-Hikâyât, vr. 12^b.

³⁰⁹ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 863.

³¹⁰ Hezârfen, Câmi'ü'l-Hikâyât, vr. 27^b.

³¹¹ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 1103.

³¹² Hezârfen, Enîsü'l-Ârifin, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 134^a; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifin, Vatikan Kütüphanesi, vr. 108^a.

³¹³ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 679.

³¹⁴ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifin, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 57^b; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifin, Vatikan Kütüphanesi, vr. 46^b.

³¹⁵ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 967.

³¹⁶ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifin, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 109^a; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifin, Vatikan Kütüphanesi, vr. 88^b.

³¹⁷ Bülbul, Hümâyunnâme, s. 987.

³¹⁸ V91A, S112A

şeklinde değiştirmiş, “hebā’ en menşūran”³¹⁹ şeklindeki Kur’ân’dan iktibâs edilmiş bir ibareyi, metinde her geçtiği yerde “hebā’-i menşūr”³²⁰ şeklinde yazmıştır. Öte yandan, bir hadîse telmihte bulunan “Naşībūñ naşībūñdür”³²¹ biçimindeki bir manevî iktibâsı “Naşībuke yuşībuke”³²² şeklinde lafzî iktibâsa dönüştürmüştür.

Müellif, kelimelerin bazen tekillik-çoğulluk hâline müdahalede bulunmuştur: “hikāyet ü işārete”³²³ yerine “hikāyāt u işārāta”³²⁴ kullanımı gibi. Bazense, olumlu/olumsuz fiili tersine çevirmiştir. Bu gibi durumlarda mananın da değişmesi söz konusudur (“āyīne-i sīneden ğubār-ı kīneyi giderem”³²⁵ yerine āyīne-i sīneden ğubār-ı kīneyi götürmeyem”³²⁶ kullanımı gibi).

Hezârfen Hüseyin Efendi’nin, *Hümâyûn-nâme* metni üzerinde tasarrufta bulunurken en çok kullandığı yollardan biri, bir cümlelin baş kısmını, diğer bir cümlelin ise son kısmını alıp, yeni bir cümle türetmektir:

H → Pes ‘ilâc-ı çeşme ihtiyācuñ müdāvāt-ı şikemden ziyādedür. Bu meşeli îrâddan murād budur ki ben ol qabīlden degülem ki hāmı puhteden ve sūhteyi sâhteden fark itmeyem.³²⁷

C → Pes ‘ilâc-ı çeşme ihtiyācuñ müdāvā-i şikemden ziyādedür, tā hāmı puhteden ve sūhteyi sâhteden fark idesin.³²⁸

Hezârfen, *Hümâyûn-nâme* metninin akışını bozarak, çok fazla takdîm-te’hîre başvurur. Bazen eserde varaklar öncesine gidip bir ibare alır, metinde kaldığı yere geri dönüp ekler; daha sonra varaklar sonrasına gidip başka bir ibare alır, tekrar geri dönüp, lafızlar arasında kullanır. Aşağıda bu duruma *Câmi‘u’l-Hikâyât*’tan bir örnek verilmiştir:³²⁹

Rivāyet iderler ki nāhiye-i Keşmîr’de bir mergzâr-ı bî-naẓîr ve çeşmsâz-ı dil-peẓîr

³¹⁹ Bkz. Furkân 25/23.

³²⁰ Hezârfen, Enîsü’l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 18^a, 56^b, 63^a; Hezârfen, Enîsü’l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 13^a, 45^b, 51^a.

³²¹ Bülbül, Hümâyûnnâme, s. 302.

³²² Hezârfen, Câmi‘u’l-Hikâyât, vr. 36^b.

³²³ Bülbül, Hümâyûnnâme, s. 849.

³²⁴ Hezârfen, Enîsü’l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 85^b; Hezârfen, Enîsü’l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 70^a.

³²⁵ Bülbül, Hümâyûnnâme, s. 858.

³²⁶ Hezârfen, Enîsü’l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 88^a; Hezârfen, Enîsü’l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 72^a.

³²⁷ Bülbül, Hümâyûnnâme, s. 875.

³²⁸ Hezârfen, Câmi‘u’l-Hikâyât, vr. 35^b.

³²⁹ Örnek paragrafta, *Hümâyûn-nâme*’den alınan cümleler, Hezârfen tarafından çok az değiştirilerek *Câmi‘u’l-Hikâyât* v. 10^a’da kullanılmıştır.

vardı ki”³³⁰ (*Hümâyûn-nâme* metninde ileri gidilir:) Tı‘me vü loğma ol nevâhîde vâfir ve dest-i âşüb-fitne ol havâlîde kâşır idi.³³¹ (Hezârfen koyu renkli bu ifadeleri kendisi yazar:) Ol maķâmda bir zâğ-ı şûret-zîşt ve zulmet-sirişt ve Zîrek-nâm bir mûş-ı tîz-hûş ve bir seng-püş ol mesken-i meyâminde cem‘ olup her biri bir kenârında maķâm ihtiyâr itmişlerdi ve (*Hümâyûn-nâme* metninde ileri gidilir:) bir mevzi‘-i dil-keş ve mecma‘-ı ferah-bahşda her vakt cem‘iyyet eylerler idi ve mülâ‘abe ile hikâyet ü sergüzeşt söylerlerdi. Bir gün ittifâķ zâğ u mûş u keşef maķâm-ı ma‘hûda gelüp cem‘ oldılar.³³² (*Hümâyûn-nâme* metninde geri gidilir:) Zâğ mûşa müteveccih olup eyitdi.³³³

Hezârfen, atlayıp eserlerine dâhil etmediği *Hümâyûn-nâme* hikâyelerinin ana fikirlerini ifade eden cümleleri, genellikle eserine aldığı bir önceki hikâyenin sonuna ilişirmiştir. O, ayrıca, bir hikâyedeki cümleyi, konuya uygun düşen yerde, başka bir hikâye içinde kullanmaya mahzur görmemiştir. Hatta bazı hikâyelerdeki kahramanların adlarını değiştirip, bu kahramanların cümlelerini başka bir hikâye içinde kullanmıştır. Aşağıda bu duruma dair bir örneğe yer verilmiştir. Örnekte görüleceği üzere, *Hümâyûn-nâme* metninde karga, Zîrek adlı fareden, kaplumbağaya bir hikâye anlatmasını ister. Hezârfen’in metninde ise, aynı lafızlarla, kuşlar Pîrüz adlı kargadan kendileri için bir hikâye anlatmasını talep ederler:

H → Zâğ bir gün mûşa müteveccih olup eyitdi: Ey **Zîrek**, eger maşlahat görürseñ va‘de-i kerîmeyi incâza yitişdürüp ser-güzeşti seng-püş huzûrında hikâyet eyle, tâ mâ-beynümüzde kavâ‘id-i mu‘âneset istiḥkâm bula ve ol nevâdirûñ istimâ‘ı ile ehl-i meclise temâmistirâḥat-ı mālâ- kelâm ḥâşıl ola...

Mûş sem‘an ve tã‘aten diyüp bu su‘âle cevâbda **keşefe** ḥitâb idüp eyitdi³³⁴

C → Tıyûr bâ-sırrühâ buña müteveccih olup eyitdiler: Ey **Pîrüz**, sen dahı bir sergüzeşt hikâyet eyle ki tâ mâ-beynümüzde kavâ‘id-i muvâneset istiḥkâm bula ve ol nevâdirûñ istimâ‘ıyla meclis-i tamâm-ıistirâḥat mālâ- kelâm ḥâşıl ola. **Pîrüz**, sem‘an ve tã‘aten diyüp bu su‘âle cevâbda ḥitâb idüp eyitdi³³⁵

Gerek *Enîsü’l-Ârifîn*, gerekse *Câmi‘u’l-Hikâyât*’ta, metnin bütününe

³³⁰ Bûlbûl, *Hümâyûnnâme*, s. 544.

³³¹ Bûlbûl, *Hümâyûnnâme*, s. 581.

³³² Bûlbûl, *Hümâyûnnâme*, s. 612.

³³³ Bûlbûl, *Hümâyûnnâme*, s. 584.

³³⁴ Bûlbûl, *Hümâyûnnâme*, s. 584.

³³⁵ Hezârfen, *Câmi‘u’l-Hikâyât*, vr. 10^a.

bakıldığında, yukarıdaki durumun benzeri çok fazla örneğe rastlamak mümkündür. Mesela, bir insanı tavsîf ederken kullanılan ibareler, başka bir hikâyede, bir hayvanı nitelerken kullanılabilmektedir. Hezârfen Hüseyin Efendi, Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme*'sini okumuş, beğendiği lafızları, konudan bağımsız yerlerde Ali Çelebi'nin veya kendi cümlelerinin arasında kullanmıştır. Bu, metnin tamamı okunmaz ise gözden kaçırılabilir bir husustur. Zira bir yerden alınıp uyarlanarak, başka bir mahalde kullanılan ibareler, çoğunlukla birbiri ile ilintili hikâye kesitlerinde yer almaz.

Hezârfen Hüseyin Efendi, *Hümâyûn-nâme*'nin padişahın özellikleri, görevleri ve sorumluluklarından bahsettiği pek çok cümlesini *Enîsü'l-Ârifîn*'e alırken, vezirleri de padişahla birlikte zikretmiş ve bu sorumluluk ve görevleri vezirlere de teşmîl etmiştir. Biz Hezârfen'in bu gibi tasarruflarda bulunurken belli bir sâikle hareket ettiğini düşünmekteyiz. Zira o, *Enîsü'l-Ârifîn*'i vezîr-i a'zâm Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya sunmuştur. İlgili cümlelerde padişahın yanı sıra vezirleri de anarak, Merzifonlu'ya görev ve sorumluluklarına dair birtakım uyarılarda bulunmak istemiş olabilir. *Enîsü'l-Ârifîn*'de bu duruma işaret eden örneklerden bazıları aşağıda verilmiştir:

H → Tab'-ı şâhen-şâhîye pûşîde olmaya ki şebât u vakâr **pād-şâhlara** zîbâ hîl'at...

E → Pûşîde olmaya ki şebât u vakâr **pād-şâhlara ve vüzerâyâ** zîbâ hilyetdür...

H → Hîlmden gayrı **mülûka** dahî lâzımdur ki şebât u vakâr ile muttaşîf ola³³⁶

E → ...ve hîlmden gayrı **mülûka ve vüzerâyâ** lâzımdur ki şebât u vakâr ile dahî muttaşîf ola³³⁷

H → **Pād-şâha** vâcibdür ki havâşşınûñ naqd-i ihlâşını kerrât u merrât ile mihekk-i imtiḥâna ura...³³⁸

E → **Pād-şâhlara ve vüzerâyâ** vâcibdür ki havâşşuñ naqd-i ihlâşını kerâmetle

³³⁶ Bûlbûl, *Hümâyûnnâme*, s. 1015.

³³⁷ Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 116^a; Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 94^a.

³³⁸ Bûlbûl, *Hümâyûnnâme*, s. 1080.

muhkem mihekk-i i 'tibāra uralar...³³⁹

H → Ecved-i ahlāk-ı tāt-dārān-ı zemīn ve aḥsen-i evṣāf-ı **selāṭīn**-i 'adl-āyīn³⁴⁰

E → Ecved-i ahlāk-ı tāt-dārān-ı zemīn ve aḥsen-i evṣāf-ı **selāṭīn ü vüzerā**-yı 'adl-āyīn³⁴¹

H → **Mülük** ḥā'in ü kezzābdan ictināb idüp ma'raẓ-ı maḥremiyyete getürmemek gerek...³⁴²

E → **Vüzerā vü mülük** ḥā'in ü kezzābdan ictināb idüp ma'raẓ-ı maḥremiyyete getürmemek gerek...³⁴³

H → **Mülük** memlūklarını terbiyetde ṭabīb-i ḥāzık meslegine sülük itdürmek gerek³⁴⁴

E → **Mülük u vüzerā** memlūklarını terbiyetde ṭabīb-i ḥāzık meslegine sülük itmek gerek³⁴⁵

H → ...mülāzim-i **pād-ṣāh** bu üç şıfat ile mevṣūf olmak lāzımdır.³⁴⁶

E → ...mülāzim-i **pād-ṣāh u vezīr** bu üç şıfat ile mevṣūf olmak lāzımdır.³⁴⁷

H → Kezālik **pād-ṣāha** lāzımdır ki ḥidmetkārıların cüz'ī vü küllī ḥāllerin taṣarruf eyleye...³⁴⁸

E → Kezālik **pād-ṣāh u vüzerāya** lāzımdır ki ḥidmetkārıların cüz'ī vü küllī ḥāllerin teşḥīṣ kıla...³⁴⁹

³³⁹ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 130^b; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 105^b.

³⁴⁰ Bülbül, Hümayunnâme, s. 1014.

³⁴¹ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 115^b; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 93^b.

³⁴² Bülbül, Hümayunnâme, s. 1081.

³⁴³ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 130^b; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 105^b.

³⁴⁴ Bülbül, Hümayunnâme, s. 1082.

³⁴⁵ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 131^a; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 105^b.

³⁴⁶ Bülbül, Hümayunnâme, s. 1081.

³⁴⁷ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 131^a; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 105^b.

³⁴⁸ Bülbül, Hümayunnâme, s. 1082.

³⁴⁹ Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 131^a; Hezârfen, Enîsü'l-Ârifîn, Vatikan Kütüphanesi, vr. 105^b.

Yukarıdaki örneklere benzer şekilde, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin belli sâiklerle bazı lafızları *Hümâyûn-nâme* metninden çıkarmış olduğunu düşünmekteyiz. Örneğin, *Hümâyûn-nâme*'de padişahın, sırlarını açmaması ve önemli devlet işlerini kendileriyle paylaşmaması gereken dokuz grup insan ifade edilmiştir: “Mülûka vâcibdür ki tokuz tâ'ifeyi mahrem-i esrâr itmeyeler ve mühimmât-ı hâşşasından kıtmânı lâzım olan umûrı anlara izhâr itmeyeler...”³⁵⁰ Hezârfen, aynı şekilde burada da, padişah ile birlikte vezirleri de anmış ve *Hümâyûn-nâme*'nin ifadesini dönüştürerek, padişah ile vezirlerin sırlarını açmaktan sakınması gereken dört grup insana işaret etmiştir: “Mülûk ü vüzerâya vâcib oldur ki dört tâ'ifeyi mahz-ı esrâr eylemeye...”³⁵¹ Sonrasında, Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme*'de zikrettiği dokuz grup insandan yalnızca son dördünü *Enîsü'l-Ârifîn*'e dâhil etmiştir. Eserine dâhil etmediği kısımlara bakıldığında, buradaki ibarelerin Hezârfen Hüseyin Efendi'nin fikirleri ile paralellik arz etmediği anlaşılmaktadır. Zira bu ibarelerde, daha önceden padişah tarafından cezalandırılıp görevinden azledilmiş ve bu sebeple maddî sıkıntıya düşmüş bir hizmetkâr ile padişahın tekrar yakın ilişkide bulunmaması öğütlenmektedir. Zira, bu kimseler, padişaha kin besleyebilir. Oysa ki, müellifin *Enîsü'l-Ârifîn*'in ikinci bâbında yer alan cümlelerinden anlaşılaçağı üzere, Hezârfen, padişaha karşı çok büyük bir hata işlemiş olsa dahi, devlet erkânının azline karşıdır. Ona göre, içinde bulundukları devirde, önemli görevlerde istihdâm edilebilecek vasıflı kişi sayısı oldukça azdır. Bu sebeple, bu insanlar, kabahatli olsalar dahi, te'dîb edildikten sonra görevlerine iade edilmelidir.³⁵² Bu noktada, Hezârfen'in kendisinin de benzer bir muameleye maruz kalıp kalmadığı sorusu akla gelmektedir. Bu konuda kesin bir bilğimiz olmamakla beraber, onun, bir noktadan sonra devlet hizmetini bırakıp sadece kitap telifi ve özel dersler vermek suretiyle ömrünü geçirdiğini bilmekteyiz. Öte yandan bu durum, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin bizzat kendisi ile ilgili olmayıp, yalnızca döneminin bazı uygulamalarından memnuniyetsizlik duyduğunu ifade ediyor olabilir.

³⁵⁰ Bûlbûl, *Hümâyûnnâme*, ss. 322-323.

³⁵¹ Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 6^b; Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 5^a.

³⁵² Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 153^a; Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 123^b.

Hezârfen, eserlerinde yöneticilere yönelik tahkir ifadeleri içeren *Hümâyûn-nâme* hikâyelerindeki ifadeleri ise biraz yumuşatarak kullanmış gibidir. Örneğin, “ebleh-i mülûk”³⁵³ ifadesi “gâfilterîn-i mülûk”³⁵⁴ şeklinde değiştirilmiştir.

Hümâyûn-nâme’den farklı olarak *Enîsü’l-Ârifîn*’in son iki bâbında, Yunan hükemâsı, meşhur hükümdar, vezir, sahabi, halife, sufi isimleri çok fazla kullanılmıştır. Eserin son iki bâbı, bu isimlerden nakledilen sözlerle doludur. *Enîsü’l-Ârifîn*’in son iki bâbında sözleri nakledilen isimler şunlardır: Eflatun, Aristoteles, Sokrat, Batlamyus, Bukrat (Hipokrat), Hermes, Faykarados (Fikrades), Müeyyed, İskender, Erdeşir, Nûşirevân, Büzürcmîhr (Büzürg-mîhr), Hz. Ali, Halife Me’mûn, Şakîk Belhî, Zülkarneyn. Son iki bâbda yer alan hikâyelerin içinde farklı bazı hükümdar, halife ve sûfî isimleri ayrıca anılmıştır. Bazen de “Yunan eyitmiş”, “Hukemâ-i Hind dimişlerdür ki”, “Hukemâ-i Pârs dimişlerdür ki”, “Rum hukemâsı dimişlerdür ki”, “Arab’da mesel-i meşhûrdur ki”, “Dânâlar eydür ki”, “Ukalâ dimişlerdür ki”, vb. genel ifadelerle hikmetli sözler aktarılır. *Tenkîhu’t-Tevârîh* adlı eserinde de Yunan hükemâsına özel bir başlık ayırmış olan Hezârfen’in, bilhassa antik Yunan hakîmlerine ilgisi *Enîsü’l-Ârifîn*’de de göze çarpan bir durumdur.

2.4. ENÎSÜ’L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ’S-SÂLİKÎN İLE CÂMÎ’U’L-HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE’NİN ÖZGÜNLÜĞÜNÜN TARTIŞILMASI

Enîsü’l-Ârifîn ve Mürşidü’s-Sâlikîn’in son iki bâbı ve *Câmi’u’l-Hikâyât-ı Hikemiyye*’deki altı hikâye hariç tutulmak kaydıyla, her iki eserin de Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi’nin *Hümâyûn-nâme*’sinden ihtisâr edilmiş olduğunu daha önce de ifade etmiştik. Dolayısıyla her iki eserin de, bir yönüyle muhtasar *Hümâyûn-nâme* olduğunu söylemek yanlış sayılmayacaktır. Yine tezimizde ayrıntılı olarak ifade ettiğimiz gibi, Hezârfen Hüseyin Efendi’nin, *Hümâyûn-nâme*’den ihtisar ettiği kısımlar üzerinde birtakım tasarruflarda bulunup, bu kısımlara belirli bir ölçüde özgünlük katmayı başarabildiği söylenebilecekse de, eserlerdeki ihtisârın türü lafzîdir. Yani Hezârfen, *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini kendi cümleleri ile özetlememiş, çoğu yerde yalnızca kısmî değişiklikler yapmak suretiyle lafzen aktarmayı tercih etmiştir. Bu durumun,

³⁵³ Bülbül, *Hümâyûnnâme*, s. 892.

³⁵⁴ Hezârfen, *Enîsü’l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 91^b; Hezârfen, *Enîsü’l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 74^b.

eserin orijinalitesini, bir başka deyişle özgünlüğünü etkileyen bir husus olduğu yadsınamaz. Eserin özgünlüğü ve kıymeti ile ilgili mülâhazalarımızı aktarmadan önce, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, yaşadığı dönemden bir asır önce yazılmış bir eseri birtakım değişikliklerle birlikte neden tekrar kaleme alma ihtiyacı hissettiği meselesi üzerinde durmak istiyoruz. Zira bu meseleyi açıklığa kavuşturmak, eserin kıymeti hakkında belirli çıkarımlar yapmamıza da yardımcı olacaktır. Bu konuda söz söyleyebilmek için öncelikle Hezârfen Hüseyin Efendi'nin şahsiyetini ve zihin dünyasını anlamak gerekir.

Hezârfen Hüseyin Efendi'yi ayrıntılı olarak tanıttığımız tezimizin birinci bölümünde, onun ilmî yetkinliğini ve eserlerinin edebî kıymetini sorgulamış; pek çok sahada eser vermiş bu denli velûd bir müellifin kendisinin ve eserlerinin neden yeterince tanınmadığı meselesine değinmiştik. Zira Osmanlı müelliflerini ve eserlerini tanıtan biyografik ve bibliyografik kaynaklarda hakkında çok az veriye rastlanması veya hiç yer bulamamış olması; tarihe ve devlet teşkilatına dair bir iki eseri hariç, eserlerinin yaygınlaşmamış olması veya hiç bilinmemesi düşüncüdür. Bu hususu tezimizin birinci bölümünde ayrıntılı olarak tartışıp nedenlerini izah ettiğimiz için burada aynı şeyleri tekrarlamak istemiyoruz. Yalnızca, bu hususun nedenlerinden biri olarak, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin edebî sahada hünelerini sergilemeye gayret eden bir müelliften ziyade, tarihçiliği ve devlet adamlığı ile ön plâna çıktığını hatırlatmakla yetineceğiz. Bir 17. yy. tarihçisi, devlet adamı ve münevveri olan Hezârfen, devletin içinde bulunduğu duruma eleştirel bakan, devlet vaziyetinin ıslahı hususunda ise pesimist bir yaklaşım benimseyen, belirli ölçüde Batı hayranlığından bahsedebileceğimiz bir şahsiyettir. Hezârfen'i, eserlerini kaleme almaya yönlendiren temel sâik de halkı ve Osmanlı devletinin geleceği için duyduğu endişedir. Bu sebeple eserleri tarihsel ve politik içeriktedir.³⁵⁵ Wurm'a göre, Hezârfen'in, IV. Mehmed'in tahttan indirilmesinde rol oynayan kimselere yakınlığı sebebiyle, bu harekete hizmet eden şahsiyetlerden biri olma ihtimali de vardır.³⁵⁶ Eseri *Enîsü'l-Ârifîn*'i ise Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya sunduğunu düşünmekteyiz. Zira eserde, Merzifonlu'yu andığı uzun bir pasaj bulunmaktadır.³⁵⁷ Wurm'a göre, Hezârfen

³⁵⁵ Bkz. Wurm, ss. 154-155.

³⁵⁶ Bkz. Wurm, s. 72.

³⁵⁷ Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 4^a; Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 3^{a-b}.

Hüseyin Efendi, daha sonraları Viyana bozgunundan kendisini sorumlu tutup açgözlülük, kendine aşırı güven, isteksizlik gibi karakter özelliklerine sahip olmakla eleştirdiği Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bazı özelliklerini önceden fark edip devlet için bir tehlike oluşturabileceğini anlamış ve bu nedenle devlet adamları için öğütler içeren bu eserini ona ithaf etmiş olabilir. Ona göre, Hezârfen'in, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya düşmanlık besleyen kimseler arasında olma ihtimali vardır.³⁵⁸ Dolayısıyla, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin bazı açılardan, döneminin muhalif şahsiyetlerinden biri olduğunu söylemek yanlış sayılmasa gerektir. Ne var ki, müellifin, padişaha ve sadrazama muhalefet ettiği hususları, eserlerinde rahatça dile getirebildiğini söylemek pek mümkün değildir. O, tarihe dair eserlerinde de Osmanlı padişahlarından bahsettiğinde -bilhassa kendi döneminin tarihini anlatırken- çok temkinli davranmıştır.³⁵⁹ Hezârfen'in, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve IV. Mehmed'e söylemek istediklerini hikâyeleri kullanarak dolaylı bir şekilde lisân-ı münâsible dile getirmesi ise daha risksiz ve zarif bir yoldur. Zira Hezârfen'in seçip *Enîsü'l-Ârifîn* ve *Câmi'u'l-Hikâyât*'a koyduğu gerek *Hümâyûn-nâme* hikâyeleri, gerekse Arap halifeleri ve Hind hükümdarlarına dair diğer hikâyeler, onun işaret etmek istediği konularla aynı ana fikri taşır. Sultanın devlet işlerini bırakıp dünyevî zevkler peşinde koşmasının zararları, meşveretin önemi, devlet sırrını ifşa etmenin yol açacağı sorunlar, sultanların ulemâyâ saygı göstermesinin lüzumu, padişahın, çevresindeki fitneci ve gammaz devlet adamlarına güvenmemesi gerektiği, vb. pek çok konuya dair hikâye, Hezârfen'in padişaha ve sadrazama ifade etmek istediği ilkelere işaret eder.

Öte yandan, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin diğer pek çok eserinde de genel olarak izlediği yol, önce hâl-i hâzırda kıymeti teslim edilmiş malum eserlerden bilgi toplayıp aktararak kaba bir çerçeve çizmek, sonra bu çerçeve dâhilinde kendi görüş ve düşüncelerine yer vermektir. Bir başka deyişle, kendi düşünce dünyasına muvâfık düşen eserleri kullanmak suretiyle kendi görüşlerini bu eserlerin içine adeta yedirmek yolunu izlemiştir. O, *Enîsü'l-Ârifîn*'in ilk bâbında *Hümâyûn-nâme* hikâyelerinden seçkiler sunmuş, daha sonra ikinci ve üçüncü bâblarda hikâyelerin verdiği mesajlarla da desteklenen kendi görüşlerine yer vermiştir. *Hümâyûn-nâme* hikâyelerinden

³⁵⁸ Bkz. Wurm, ss. 58, 160.

³⁵⁹ Bkz. Wurm, s. 160.

ihtisârlar yaptıktan sonra *Enîsü'l-Ârifîn*'in ikinci bâbında müellifin dile getirdiği dikkat çekici hususlardan bazıları şunlardır:

* Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında saltanatın hâli mükemmeldir. Hiçbir kimseye zulmedilmemekte ve halk güven ve ferah içinde yaşamaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın yaşadığı asrın ortalarında kadınların ve damadın (Hürrem Sultan ve Sadrazam Rüstem Paşa) hileleriyle Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi olayından itibaren devlet nizamı bozulmaya başlamıştır.

* Sadrazam sükûn ve takvâ sahibi olmalı, padişahın maddiyata meyledip, mal sevgisi taşımasını engellemeli, onu doğruya sevk etmelidir. Zira halkın malının padişahın hazinesine geçmesi, devletin sonunu getirir.

* Sadrazam ve diğer vezirler büyüklenmeyip, kendilerine nasihat edenlere kulak vermelidir.

* Sadrazam, din ve devlet işleri hususunda doğru olan neyse çekinmeden padişaha söylemelidir. Padişah yanlış yaptığında, hatırlatıcı olmalıdır.

* Sadrazamın, insanlara kapısını açık tutup, ulaşılır olması ve mümkün olduğunca insanların dertlerini dinleyip, gönüllerini hoş tutması gerekir.

* Sadrazam, işinde ehil olmayan kimseleri yanında bulundurmamalıdır.

* Vezirlerin, padişahın namusuna hâlel getirecek önemli bir kabahat işleseler dahi öldürülmeleri uygun değildir. Böyle bir durumda vezirleri azletmek veya bir eyalete sürgün etmek; te'dîb olunduklarına kanaat getirilinceyse, yeniden bir göreve getirmek gereklidir.

* Padişah ve vezirler, âlimlerin ve ilmin kıymetini bilmelidir. Padişah, asker tâifesine, re'âyâyâ ve ulemâyâ kendini sevdirmelidir.

* Padişahlar, memleketi zapt edip koruma hususunda muvaffak olurken, öte yandan, halkın içinde bulunduğu hâle; re'âyanın sevinç ve üzüntü duyduğu durumlara yeterince vâkıf değildir.

* Vezîr-i a'zam ile padişah arasındaki sırların, diğer vezirler dâhil, hiç kimseye ifşâ edilmemesi gerekir.

* Padişah, makam ve mevki elde etme kaygısı gütmeyen, güvenilir, âlemin iyi ve kötü hâllerini bilip tarih ilmini gereği gibi ihata kılmış bir iki kişiyi kendine musâhib edinmeli; hiç olmazsa haftada bir onların sözlerini dinlemeli ve söyledikleri hak

sözlere güvenmemeli, gammazların onlar hakkındaki olumsuz sözlerine de inanmamalıdır.

* Padişah sıkıntısını dağıtmak için eğlence düzenleyip ava çıkabilir, fakat kendisini devlet işlerinden alıkoyacak düzeyde bu uğraşlara kapılmamalıdır.

Yukarıda sıraladığımız, *Enîsü'l-Ârifîn*'deki görüşlerinden biri olarak, Hezârfen'in padişahın tarih ilmini gereği gibi ihata kılmış kişileri kendine yakın tutup, onların uyarılarını güvenmeden dikkate almasını istemesi dikkat çekicidir. Burada, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin tarihçi kimliğiyle tanındığını hatırlamak gerekir. Son maddede ifade ettiğimiz görüşlerinin ise doğrudan dönemin padişahı IV. Mehmed'e işaret ettiği açıktır. Zira IV. Mehmed, av düşkünlüğü ile tanınan bir padişahtır. O, tahtta olduğu dönemde, tutkunu olduğu av eğlencelerinden bir türlü vazgeçemediğinden, devlet işlerine karşı ilgisiz kaldığı yönünde söylentiler halk arasında yayılmış ve avlanma tutkusu sebebiyle bazı din âlimleri tarafından ağır sözlerle uyarılmıştır.³⁶⁰ Yukarıda saydığımız maddelerin işaret ettiği ikinci bâbdaki ilk iki fasıldaki padişah ve sadrazamın görevlerine dair kısımlarda yer alan pasajların bazıları Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-Beyân* adlı eserinde de mevcuttur.³⁶¹ Hezârfen, önemli gördüğü bu hususları *Enîsü'l-Ârifîn*'e eklemeyi uygun görmüştür. *Enîsü'l-Ârifîn*'in ilk bâbında *Hümâyûn-nâme* hikâyeleri özetlenmiş; ikinci bâbında padişahın, sadrazamın ve halkın görevleri izah edilmiştir; üçüncü bâbda ise ulemânın ve aklın öneminden, câhilliğin zararlarından, sabrın faziletlerinden, sırrı ifşâ etmemek gerektiğinden, evladı terbiye etmekten bahsedilmiş ve çeşitli nasihatlere yer verilmiştir. Kısacası müellif, ilk bâbda özetlediği *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini, ikinci ve üçüncü bâblarda ifade edeceği padişah, sadrazam, sâir devlet erkânı ve halk hakkındaki görüş, nasihat ve uyarıları için adeta bir dayanak olarak kullanmıştır. İkinci ve üçüncü bâblarda ise *Hümâyûn-nâme*'de bulunmayan bazı hikâyeleri nakletmeye devâm etmiş ve yine hikâyeler aktarmak suretiyle, vermek istediği mesajı kuvvetlendirmeye çalışmıştır.

Hezârfen Hüseyin Efendi, eserinin girişinde, *Enîsü'l-Ârifîn*'i, Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme*'sini ihtisâr etmek yoluyla oluşturduğunu açıkça

³⁶⁰ Abdulkadir Özcan, "Mehmed IV", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 28, İstanbul, 2003, Ankara, ss. 416-417.

³⁶¹ *Telhîsü'l-Beyân*'dan alınıp *Enîsü'l-Ârifîn*'e eklenen bazı pasajlar için bkz. S. İlgürel, ss. 45, 73, 83-84; Anhegger, ss. 371-375.

belirtir. O, *Hümâyûn-nâme*'nin dilini ve anlatış tarzını çokça beğenmektedir. Ayrıca, *Hümâyûn-nâme*'nin emsâl ve efsânelere yer verip, hayvanların dilinden hikâyeler aktarması, insanların çoğunun bu esere meyletmesini sağlayan bir unsurdur. Hezârfen, bu sebeplerle, ilm-i siyasetten bahseden sâir kitaplardan ve risalelerden pek çok açıdan üstün bulunduğunu belirttiği *Hümâyûn-nâme*'den, beğenip de faydalı bulunduğu hikâyeleri intihâb etmiş ve eserinde bir araya toplamıştır. Eserde hikâyeler, rivâyetler ve mev'ızalar anlatılıp, sultanların hayatlarından bahsedilmekle, bu kıssa, hikâye ve bahislerin altında yatan çeşitli fâideler, hikmetler ve öğütlerin, avâmdan ve havâstan her bir insan tarafından anlaşılması; böylece herkese yarar sağlanabilmesi hedeflenmiştir.³⁶²

Hezârfen Hüseyin Efendi, *Enîsü'l-Ârifîn*'de *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini ihtisâr yoluyla intihâb ettiğini ifade etmiş ve kaynağını açıkça zikretmiş olsa da, eserindeki *Hümâyûn-nâme* hikâyelerinin, kısmî değişiklikler yapılmış lafzî iktibaslardan müteşekkil olması, eserde intihal olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Hezârfen'in, yalnızca hikâyelerde değil, eserinin başlangıcında da *Hümâyûn-nâme*'nin bazı ibarelerini lafzen kullanmış olması düşündürücüdür. Örneğin o, *Enîsü'l-Ârifîn*'de eserini telif sebebine ilişkin şu ifadelerle yer vermiştir:

Ba 'de-mâ sebeb-i taşîr-i in maqâle ve mûcib-i tahrîr-i in risâle budur ki sâkin-i zâviye-i humûl ve târik-ı gavğa-yı redd ü kabûl râciyy-i tevfiq-ı Rabbü'l-kadîr Hezâr-fenn Hüseyin el-fakîr bu vechle ta 'bîr-i merâm ve bu tarz ile tevcîh-i kelâm ider ki müddet-i medîd ve 'ahd-i ba 'îd idi ki hâfıra bu hâfıra ve süveydâya bu sevdâ düşmüş-idi ki eger sipîhr-i bî-mihrden fırsat ve eyyâm-ı bî-ârâmdan ruhşat müyesser olursa ve gerdün-ı dūn-ı telfîk esbâb-ı ta 'vîkda müsâmaḥa kılursa bir mecmû 'a cem ' idem ve binâ-yı kitâbı bir kâide üzre mebnî eyleyem ki mesâlik-i zabt-ı memâlike sülûk iden hükkâm u mülûk ihkâm-ı aḥkâm-ı siyâsetde ve baş-ı bisât-ı ri 'âyet-i ra 'iyyetde düstürü'l- 'amel ve tertîb ü taḳvîyet-i evliyâ-i devletde ve def' u ref'-i a 'dâ-yı memleketde kânûn-ı mücmel ve k[ā]r-nâme-i mükemmel ola ve ol mecmû 'ada eşnâf-ı hikâyât u rivâyât u mevâ 'ızı taḳrîr ve siyer-i mülûk u selâṭîni taḣvîr idüp anuñ zımnında envâ 'ı fevâ'id-i hikmet ve meyâmin-i nasâyıḥ u mev 'îzet mûnderic olup 'āmm u ḥāṣṣ ferâ'id fevâ'id-i bî-kıyâsından bî-behre kalmaya.³⁶³

Öte yandan, Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi'nin *Hümâyûn-nâme*'de kullandığı ifadeler şöyledir:

Çün ol muḥaddere-i hümâyûn tutuḡ-ı kümündan vech-i meşrûḥ üzre elvân-ı bûkalemûn ve eşvâb-ı gûn-â-gûn ile yüz gösterüp gâh câme-i Hindî ile ḡunc u

³⁶² Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 3^{a-b}; Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 2^b-3^a.

³⁶³ Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, vr. 3^b; Hezârfen, *Enîsü'l-Ârifîn*, Vatikan Kütüphanesi, vr. 2^{a-b}.

*delāl eyler idi ve gāh libās-ı Fārsī ve kabā-yı Pehlevī ile cilve kırup gāh hulle-i Tāzī ve şukka-i Hicāzī ile 'arz-ı cemāl eyler idi, ammā bālā-yı vālāsı henüz dībā-yı zībā-yı Türkī ile ārāyış bulmamış idi ve fark-ı ferkad-sāyı iklīl-i felek-fersā-yı luğat-ı mezbūr ile müzeyyen olmamış idi. Egerçi ki cemāl-i bā-kemālī hilye-i envā'-ı elsine ile hālī idi, ammā pīrāye-i hāl ü haṭṭ elfāz-ı Türkīden hālī idi. Ol sebebdan müddet-i medīd ve 'ahd-i ba'īd idi ki hāṭıra bu hāṭıra ve süveydāya bu sevdā düşmüş idi ki eger sipihr-i bī-mihrden fırsat ve eyyām-ı bī-ārāmdan ruhşat müyesser olursa ve gerdūn-ı dūn telfīk-ı esbāb-ı ta'vīkde müsāmaḥa kılursa kitāb-ı mezbūra nüsaḥ-ı mezkūrenüñ birisinden hāme-i 'Arabī- 'imāme ile Rūmī cāme geydürem, tā ekşer-i nās libās-ı istīnāsından 'ārī olmaya ve 'arā'is-i gavānī-ı ma'ānīsine tutuḡ-ı āl ve mi'cer-i gül-berg-mişāl Türkīde cilve virem, tā 'ām u hāş ferā'id-i fevā'id-i bī-kıyāsından bī-behre kılmaya.*³⁶⁴

Yukarıda, her iki pasajda da aynı olan kısımları koyu renkte gösterdik. Bir mukayese yaptığımızda, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, *Hümâyûn-nâme*'deki bazı ibareleri olduğu gibi alarak kendi cümleleri arasına serpiştirdiğini görmekteyiz. Hezârfen'in *Hümâyûn-nâme* ibarelerini alıp, kendi ibareleri ile birleştirmesini gösteren örnekler çoğaltılabilir. Biz, konuyu uzatmamak adına burada tek bir örnek vermekle yetineceğiz. Şu kadarını ifade edelim ki, her ne kadar *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini ihtisâr ettiğini eserinde açıkça belirtmiş ve kaynağını vermiş olsa da, daha eserini tanıttığı baş kısımlarda yer alan bazı ibarelerde dahi Filibeli Aleâddîn Ali Çelebi'nin sözlerini aynıyla kullanmış olması, Hezârfen'in intihale teşebbüs ettiği şeklinde bir düşünceye yol açabilir. Öte yandan o, yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, memleketi idare etmeye çalışan yöneticilere çeşitli konularda yol gösterecek kılavuz niteliğinde derli toplu bir eser ortaya koymak istemiştir. O, belki de bu sâikle hareket ettiğinden, sözlerinin etkisini güçlendirmek ve muhatabının dikkatini daha fazla çekebilmek için, kendi sözleri arasında, dilini ve üslûbunu çokça beğendiği *Hümâyûn-nâme*'den ibareler kullanmakta mahzur görmemiştir. Bunun yanı sıra, *Enisü'l-Ârifîn*'in başlangıcında gördüğümüz tamamen müellifin kendi ibareleri ile yazılmış secili ve belâgatli girişten, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin kendisinin de sanatlı söz söylemekte mâhir ve üslûbu kuvvetli bir müellif olduğu çıkarımını yapabiliriz.

Yukarıda ifade ettiklerimizden başka, Hezârfen Hüseyin Efendi, *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini ihtisâren derlemesinin bir başka nedeni olarak, *Câmi'u'l-Hikâyât*'ında şunları söyler:

³⁶⁴ Bülbul, *Hümâyûnnâme*, s. 167.

Ve ba'd zāmīr-i sâ'ir ihvân-ı vefâ ve hullân-ı şafâ ve aşhâb-ı fehm ü iz 'âna mestûr u mahfî degüldür ki istimâ'-ı hikâyât-ı 'acîbe ve ıtlâ'-ı rivâyât-ı bedî'a vü garîbe bâ'is-i tahşîl-i sermâye-i hikmet ve sebeb-i tekâmül-i pîrâye-i 'ibret ve mücib-i tefrîh ü meserret olduğunda aşlâ rayb u gümân yokdur. Ol ecilden bu 'abd-i fakîr keşîrû't-takşîr Hezâr-fen Hüseyn el-fakîr murâd idindüm ki bu bâbda bir mecmû'a-i müfîde ve bir cerîde-i cedîde intihâb u terîb idüp anda hikâyât-ı nâdiretü'n-nikât 'ibret-ķarîn ola. Lâkin mü'ellifât-ı tevârîh-ı 'âlem ve muşannifât-ı hikâyât-ı 'Arab u 'Acem kütüb-i 'adîdede tasfîr-i aķhbâra baş-ı maķâl ve mücelledât-ı müte'addidede ta'bir-i esmâra şarf-ı maķâl itmekle nâdîde hikâyât ve nâ-şinîde rivâyât kalmayup ğayr-ı mükerrer hikâye-i nâdiretü'l-vücüd nâ-yâb u menķüd olmaķ meşâbesinde olmuşdur. Pes bu 'abd-i fakîr kütüb-i mu'teberâtıdan ki ķavâ'id-i te'lîfî hikmet-i 'ilmîyye üzre mübtenî olan Hümâyûn-nâme ki tarz-ı kelâmı ser-â-ser temşîlât-ı hikemîyye ve mesâ'il-i mevâ'iz-i ĥaseneye müştemildür, ol kitâb-ı hikmet-nişâbdan ba'zı hikâyâtı tecrîd ü intihâb idüp bu cerîdeye şebt olındı. Gerķi hikâyât u emşile hezl-âmizdür, lâkin ma'nîde pür-naşâyıh u hikmet-âvîz ve kelâm-ı câmi'dür. Kelâm-ı câmi' ana dirler ki sâmi' olanlar kabiliyyet ü isti'dâdları ĥasebince anda fâ'idemend olalar.³⁶⁵

O, yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, hikâyelerin, hikmetlerin anlaşılması ve olaylardan ibret çıkarılmasını sağlayan önemli kaynaklar olduğunu vurgulamış ve bundan dolayı insanlara faydalı olması amacıyla bir hikâye mecmuası oluşturmak istemiştir. Öte yandan, o güne dek tüm rivayet ve haberler toplanıp yazıya döküldüğünden, daha önce duyulmamış ve anlatılmamış bir hikâye bulmak imkansız gibidir. Bu sebeple kendisi, çok beğendiği bir eser olan *Hümâyûn-nâme*'den çeşitli hikâyeleri seçip ihtisâr ederek bir mecmua oluşturmaya karar vermiştir.

Günümüz modern dünya algısıyla, bir müellifi, hâl-i hâzırda zaten mevcut olan bir edebî ürünü çeşitli usullerle yeniden ihdâs etmeye yönlendiren sâikleri anlayabilmek ve bu ikincil eserlerin kıymetini takdir edebilmek güçtür.

Teknik olarak bir metni açmaya, tamamlamaya, ikmal etmeye, irtibatlarını genişletip yeniden kurmaya, derinleştirmeye, tenkit ve tashih etmeye, teferruatlandırmaya... doğru seyreden çalışmalara şerh, ĥaşıye, talik(at), tafsîl, tevil, izah, zeyl, tetimme gibi isimler verirken, buna karşılık bir metni tahkîm ederek sıkılaştırmaya, kısaltmaya, fazlalıklardan arındırmaya, ezberlenebilirlik ve kuşatılabilirlik kabiliyetini artırmaya, sistematik ve talimî hale getirmeye, özetlemeye, seçmeler yapmaya... dönük çalışmaları ihtisar, muhtasar, hülâsa, telhis, mülâhhas, müntehab, muktetaf diye adlandırıyoruz. Aslında bunların hepsi için şerh kelimesinin kullanıldığı malumdur.³⁶⁶

Yukarıda ifade edilen yollarla oluşturulan çoğu esere, günümüzde çoğunlukla, yeterince kıymeti hâiz olmayan taklitçi eserler gözüyle bakılmaktadır. Klasik dönemde ise, bu türden eserlerin çokça üretildiği görülmekte, hatta bazı durumlarda ikincil

³⁶⁵ Hezârfen Hüseyn, Câmî'ü'l-Hikâyât, 1^b.

³⁶⁶ Kara, s. 11.

eserin öncül eseri aştığı örneklere rastlanabilmektedir. Birçok büyük âlim ve yazarın bizzat kendi eserleri için de bu türden açıklayıcı veya özetleyici ikincil eserleri kaleme aldıklarını bilmekteyiz. Bir kaynak üzerinden yeni mülahazalar üretebilme, öğrenimde kolaylık sağlama, daha çok insana ulaşabilme, vb. pek çok yarara matuf bu eserlerin değersiz veya yok sayılması ise doğru değildir.

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidi's-Sâlikîn*'i ile *Câmü 'u'l-Hikâyât-ı Hikemiyye*'si özelinde konuşacak olursak, eserlerin, edebî açıdan şüphesiz *Hümâyûn-nâme* kadar kıymetli olmadıklarını, hatta günümüz algısıyla intihal şüphesi uyandıracak birtakım unsurları barındırdıklarını belirtmekle beraber, biz, yukarıda hangi sebeplerle kaleme alındıklarını ifade etmeye çalıştığımız bu eserleri, belirli bir kıymeti hâiz ve incelenmeye değer metinler olarak görüyoruz. Daha çok “derlemeci” ve “ansiklopedist” bir müellif portresi çizen Hezârfen'in, sadece incelediğimiz eserlerinde değil, diğer birçok eserinde de yeterli özgünlüğü yakalayamamış olduğunu burada ayrıca ifade etmek gerekir. Öte yandan, müellifin bu türden eserlerini, hiçbir orijinalitesi bulunmayan kıymetsiz metinler şeklinde tanımlamak da büyük bir haksızlık olacaktır.

Osmanlı'da hikâye mecmuaları tarzında birtakım eserlerin çeşitli meclislerde yüksek sesle belirli bir okuyucu grubuna okundukları ayrıca bilinmektedir. Örneğin *Hikâyât-ı Sipâhî-yi Kastamonî ve Tûtî* adlı eserin 18. yy.'ın başlarında Topkapı ve Galata Saraylarında farklı kişiler tarafından pek çok kez yüksek sesle dinleyicilere okundukları anlaşılmıştır.³⁶⁷ Hezârfen'in *Enîsü'l-Ârifîn*'inin yanı sıra bilhassa hikâye mecmuasının da ayrıca böyle bir amaca hizmet ettiği varsayılabilir.

³⁶⁷ Bkz. Tülün Değirmenci, “Bir Kitabı Kaç Kişi Okur? Osmanlı'da Okurlar ve Okuma Biçimleri Üzerine Bazı Gözlemler”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 13, 2011, s. 12.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

*ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ'S-SÂLİKÎN İLE CÂMÎ'U'L-HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE'*NİN NÜSHALARINA DÂİR BAZI DEĞERLENDİRMELER VE TRANSKRİPSİYONLU METİNLERİ

3.1. KULLANILAN NÜSHALARIN TESPİTİNE DAİR

Eserlerinin orijinalliği ve ilmî yönden kıymeti tartışmaya açık olsa da, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin velûd bir müellif olduğunu, bilhassa devlet görevini bıraktıktan sonra kendini eserlerinin telifine adanmış ve yaklaşık 80 yıllık ömründe muhtelif konularda pek çok eser vücuda getirdiğini bilmekteyiz. Ne var ki müellifin *Tenkîh-i Tevârîh-i Mülûk* gibi şöhret bulup yaygınlaşan eserlerinden bahsedilebilecekse de, varlığından haberdar olduğumuz bazı eserlerinin günümüze ulaşmadığını ve diğer pek çok eserininse elimizdeki kopya sayısının çok az olduğunu; dolayısıyla bu eserlerin geniş bir okuyucu kitlesi bulamadıklarının veya böyle bir okuyucu grubu için tasarlanmadıklarının varsayılabilirliğinden daha önce de bahsetmiştik. Tezimizde incelediğimiz *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn* ile *Câmi'u'l-Hikâyât-ı Hikemiyye* eserleri için de kanaatimizce benzer bir durum söz konusu olmalıdır. Zira matbu ve internet ortamındaki kütüphane katalogları taramaları ve araştırmalarımız neticesinde *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn*'in biri Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu nr. 227'de, biri Vatikan Kütüphanesi Türkçe yazma eserler koleksiyonu nr. 94'te olmak üzere iki tam nüshasını tespit edebildik. *Enîsü'l-Ârifîn*'in tespit edebildiğimiz üçüncü ve son nüshası ise İngiltere Millî Kütüphanesi'nde Or. 6951 demirbaş nosu ile kayıtlı olup eserin tamamını ihtiva eden bir nüsha değildir. Biz, tespit edebildiğimiz bu üç nüshadan, eserin tam metnini ihtiva eden Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi ile Vatikan Kütüphanesi nüshalarını karşılaştırmak suretiyle *Enîsü'l-Ârifîn*'in transkripsiyonlu tam metnine tezimizde yer verdik. *Câmi'u'l-Hikâyât*'ın ise yalnızca Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi Koğuşlar, nr. 919'da kayıtlı tek bir nüshasını tespit edebildik³⁶⁸ ve bu nüshanın transkripsiyonlu metnini de aynı şekilde tezimize ekledik.

³⁶⁸ İngiltere Millî Kütüphanesi'nde Or. 6947 arşiv numarası ile kayıtlı Hüseyin Efendi'ye ait *Câmi'ul-Hikâyât* adlı bir eserden söz edilmektedir. Lâkin bu eser, Hezârfen Hüseyin Efendi'ye değil, onun

3.2. KULLANILAN NÜSHALARIN FİZİKÎ ÖZELLİKLERİ

Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn'in Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi nüshası bordo meşin kaplı mukavva cilt içinde 173 varaktır. 172 varak şeklinde yanlış numaralandırılmıştır. Her sayfa kırmızı cetvelli ve 21 satır olacak şekilde saman rengi kağıt üzerine nesih hattı ile yazılmıştır. 1^a yüzünde, yazmanın her sayfada 19 satır olacak şekilde 171 varaktan müteşekkil olduğuna dair sonradan düşülmüş yanlış bir kaydın yanı sıra, kütüphane kayıt nosu “٢٢٧” (227) bulunmaktadır. Eserin müellifi ve ismi ise sonradan ilk sayfaya tükenmez kalemle yazılmıştır. Metnin başladığı ilk sayfada (vr. 1^b) gül motifli kubbeli levha ve altın varaklı cetvel bulunmaktadır. Bâb ve fasıllara dair başlıklar ve bu bâb ve fasılların konusunu ifade eden cümleler, bazı diğer alt başlıklar, özel isimler, ayet ve hadisler, kelâm-ı kibârlar ile “*Ve ba 'dehü*”, “*Ba 'de-mâ*”, “*Binâ 'en 'alâ-hâze 'l-ḥitâb*” gibi geçiş ibarelerinin yazımında kırmızı, metnin kalanında ise siyah mürekkep kullanılmıştır. Bu durumun tersine, kırmızı yerine siyah, siyah yerine kırmızı mürekkep kullanılan istisnâî yazımlara da nüshada rastlanabilmektedir.³⁶⁹ Son varaktaki ferâğ kaydından, eserin hicrî 1155 yılında Balta Ahmed Ağa Camiî imamı Ali b. Mustafa Efendi tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır:

Ḳad vaḳa 'a 'l-ferāḡu min-hāzihi 't-tevārīḥi 'l-laṭīfi bi- 'avni 'llāhi 'l-meliki 'l-Latīfi 'an-yedi 'abdi 'z-ḡa 'ṭfi 'Aliyyi 'bni Muṣṭafā Efendi el-imām li-Cāmi 'i Balta Aḥmed Ağa ḡafera 'llāhü te 'ālā li-zünūbihi ve li-vālideyhi ve li-cemī 'i 'l-mü 'minîne ve 'l-mü 'mināti ecma 'n.

Fî-şehri Zî 'l-hiccetî 'ş-şerîfi fî-yevmi 'l-ḥamîsi (fî-)seneti 1155.

Sene ḥamsü ve ḥamsîn ve mi 'e ve elf min-hicret

çağdaşı Reîsülküttâb Hüseyin Efendi'ye (v. 1668-69) aittir. Bkz. British Library, “Archives and Manuscripts”,

[https://searcharchives.bl.uk/primo_library/libweb/action/display.do;jsessionid=D9D831751882C34BF6D0C33DD5CD0385?tabs=detailsTab&ct=display&fn=search&doc=IAMS032-003652959&indx=1&recIds=IAMS032-003652959&recIdxs=0&elementId=0&renderMode=poppedOut&displayMode=full&frbrVersion=&frbg=&&dsent=0&scp.scps=scope%3A%28BL%29&mode=Basic&vid=IAMS_VU2&srt=rank&tab=local&vl\(freeText0\)=Or.%206947&dum=true&dstmp=1662177077505](https://searcharchives.bl.uk/primo_library/libweb/action/display.do;jsessionid=D9D831751882C34BF6D0C33DD5CD0385?tabs=detailsTab&ct=display&fn=search&doc=IAMS032-003652959&indx=1&recIds=IAMS032-003652959&recIdxs=0&elementId=0&renderMode=poppedOut&displayMode=full&frbrVersion=&frbg=&&dsent=0&scp.scps=scope%3A%28BL%29&mode=Basic&vid=IAMS_VU2&srt=rank&tab=local&vl(freeText0)=Or.%206947&dum=true&dstmp=1662177077505), (18.02.2022).

³⁶⁹ Nadiren de olsa kırmızı mürekkep yerine siyah mürekkep ile yazılmış kelâm-ı kibârlar, naslar, vb. de mevcuttur. Bu gibi durumlarda yazım birliği sağlayabilmek adına, tezimizde verdiğimiz transkripsiyonlu metinde kırmızı mürekkep kullanılmış diğer ifadeleri yazarken yaptığımız gibi bu ifadeleri de italik göstermeyi tercih ettik. Bir ayet veya hadisin parçası olmayıp nassın hemen başında veya sonunda yer aldığı için sehven kırmızı mürekkep ile yazılmış ifadeleri ise italik göstermedik.

Men lehü 'l- 'izzü ve 'ş-şerefü
el-Ḥaṭṭu bâkî ve 'l- 'ömrü fânî
el- 'Abdü 'āsî ve 'r-Rabbü âfî

Eserin 1^a yüzüne İsmail Sadık Kemal tarafından hicrî 1284 tarihli bir vakıf kaydı düşürülmüş ve eserin vakfedilmesinden hâsıl olan sevabın Mehmed Salih Vecihî Paşa'nın ruhuna hediye edildiği ifade edilmiştir.³⁷⁰

Bi 'smi 'llâhi 'r-Rahmâni 'r-Rahîm
el-Ḥamdü li 'llâhi Rabbi 'l- 'âlemîn ve 'ş-şalâtü ve 's-selâmü 'alâ-Seyyidi 'l-evvelîn ve 'l-âḥirîn ecma 'în ve 'alâ-kāffeti enbiyâ 'ihi 'l-mu 'azzamîn ve 'ibâdihi 'l-muvahhidîn.
Emmâ ba 'd fe-ḳad vaḳaftü hâze 'l-kitâbe ve ehdeytü ecrâhü li-rûḥi Ebi 'l-Ḥâc Meḥmed Şâlih Vecihî Paşa rahimehu 'llâhi te 'âlâ ve ene 'l-müfteḳir ile 'r-Rabbi 'l-müte 'âl es-seyyid İsmâ 'îl Şâdiḳ Kemâl. Rabbenâ âtinâ fi 'd-dünyâ ḥaseneten ve fi 'l-âḥirati ḥaseneten veḳinâ 'azâbe 'n-nâr bi-raḥmeti Ḥabîbike 'l-a 'zam şalla 'llâhu te 'âlâ 'aleyhi ve 'alâ-âlihi ve şaḥbihi ve sellem ke-mâ yuḥibbu ve yerḳâ ve 'l-ḥamdü li 'llâhi Rabbi 'l- 'âlemîn.

Fî sene 1284

Eserin her varağına Düğümlü Baba Tekkesi vakıf mührü vurulmuştur. Mühürde ise şu ibareler yazılıdır:

*Vaḳıfdur. Der-sa 'âdet 'de Sulṭānahmed civârında Düğümlü Baba ḳuddise sirruhu 'l-a 'lâ ḥazretleri medfûn olduğı tekyeden çıkarılmayacaḳdur.*³⁷¹

³⁷⁰ İsmail Sadık Kemal, Rumeli beylerbeyi ve maliye nâzırı olarak da görev yapmış, çeşitli konularda eserleri bulunan bir divan şairidir. 1982 yılında vefat etmiş ve Sultanahmed'de bulunan Düğümlü Baba Türbesi'ne defnedilmiştir. Bkz. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, Cilt: 2, Dergâh Yay., İstanbul, 1988, s. 835. Kitabın vakfedilmesinden hâsıl olan sevabın ruhuna hediye edildiği Mehmed Salih Vecihî Paşa ise İsmail Sadık Kemal'in babasıdır. Çirmen ve Edirne kaymakamlığı ile üst düzey mülkiye zümresine ait Mehmed Salih Vecihî Paşa, 40 yıla yakın bir süre valilik, müşirlik, meclis üyelikleri yapmıştır. Selanik'ten Belgrad ve Bosna'ya, Ankara'dan Musul ve Erzurum'a ve nihayet Hicaz'a kadar pek çok vilayette görev yapmıştır. 1867 yılında vefat etmiştir. Bkz. Abdullah Saydam, **1828-1829 Türk-Rus Savaşı ve Bir Bürokratin Doğuşu: Mehmed Vecihî Paşa**, History Studies, Cilt: 11, Sayı: 4, Ağustos 2019, s. 1359. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, Cilt: 4, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1966, ss. 603-604.

³⁷¹ Düğümlü Baba Kütüphanesi İsmail Sadık Kemal Paşa tarafından kurulmuştur. Kitapların Düğümlü Baba (v. 1288/1866) ile bir ilgisi yoktur. 1303/1885-6 tarihinde kurulan kütüphane, Düğümlü Baba'nın tekkesinde kurulduğu için bu ismi taşır. Kütüphanedeki kitaplar 1914'te Sultanselim'deki Medresetü'l-Mütehassisin'e, 1924'te Murat Molla Kütüphanesi'ne, son olarak 1949'da ise Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır. Günümüzde bu kitaplar Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Düğümlü Baba Koleksiyonu'nda muhafaza edilmektedir. Bkz. Günay Kut ve Nimet Bayraktar, **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1984, s. 208.

Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn'in Vatikan Kütüphanesi nüshası ise bilgisayar ortamında siyah-beyaz taranmış şekilde tarafımıza iletiildiği için kağıt veya cilt rengi ve çeşitli nüsha hususiyetleri konusunda tam bir bilgi sahibi değiliz. Nüsha, her sayfası 25 satırdan müteşekkil olacak şekilde 139 varaktır. 235x132 mm. kağıt üzerinde nestalik hattı kullanılmıştır. Varaklar Latin rakamları kullanılarak daktilo ile sonradan numaralandırılmıştır. Yalnızca zahriye sayfasından sonra gelen karşılıklı iki sayfada cetvel bulunmakta olup, kalan sayfalar cetvelsizdir. Metnin başladığı ilk sayfada (vr. 1^b) basit bir tıgılı levha bulunmaktadır. Metnin kalanından farklı olacak şekilde bazı ayet, hadis ve kelâm-ı kibârlar genellikle daha ince bir hatla ve daha sık şekilde, harekeli yazılmıştır. Metinde yer alan başlıklar ortalanmış ve başlıkların ilk veya son kelimelerinin sonlarındaki harflerin ucu satır sonuna dek uzatılmıştır. Metin içinde verilmesi gerekiyken unutulmuş ifadeler sayfa kenarlarına sah kaydı düşölerek eklenmiştir. Nüshanın sonradan kaplanmış cildinde büyük ihtimalle eserin kütüphaneye kazandırıldığı zamanı ifade eden 16 Temmuz 1973 (16 Lug. 1973) tarihi, kütüphane adı (Biblioteca Apostolica Vaticana), amblemi ve demirbaş numarası (Vat. Turco 94) bulunmaktadır. 1^a yüzünde nüshanın İstanbul'dan 1923 senesinde temin edildiğini ifade ettiğini düşündüğümüz İtalyanca bir kayıt yer almaktadır. Ayrıca “*Altıncı bâb muhtaşardır. Tenkîde münâsibdir*” şeklinde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bir başka kayıt mevcuttur. Bu kaydın hemen altında ise eser, “*Muhtaşar Hümâyün-nâme*” şeklinde tanıtılmıştır.

Câmi'u'l-Hikâyât-ı Hikemiyye'nin Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi nüshası, kahverengi meşin kaplı mukavva cilt içinde 44 varaktan müteşekkil gözükse de eserin metni yalnızca 39 varak tutmaktadır. Nüsha sonunda boş yapraklar ve fevâid cinsinden birtakım yazıların bulunduğu ayrıca bir varak bulunmaktadır. 293x142 mm. ebadında, âharlı, saman rengi kağıt üzerine talik kırmısı ile sık şekilde yazılmış olup sayfalar 38 satır ile 42 satır aralığında değişmektedir. Sayfalarda cetvel yoktur. Bazı sayfa kenarlarında çoğunlukla metne dâhil edilmesi gereken, nadirense metinle doğrudan ilgisi bulunmayan birtakım yazılar mevcuttur. Bazense metinde geçen yabancı bir kelimenin anlamı sayfa kenarında verilmiştir. Başlıklar, âyet, hadîsler ve dikkat çekilmek istenen diğer bazı ibareler kırmızı mürekkep ile, metnin kalanı ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Bazense belirli ifadelere dikkat çekmek için kelimelerin altı çizilmiştir. Metin içindeki hikâyeler

numaralandırılmıştır; lâkin bu numaralandırmalarda bazen hataya düşülmüş ve eserde toplam 40 hikâye bulunmasına rağmen, bu sayı 38 olarak gösterilmiştir. Nüshanın başındaki boş varaklardan birine, eserdeki hikâyeleri ve hangi sayfada yer aldıklarını gösteren fihrist niteliğinde bir tablo eklenmiştir. 36 ve 39 numaralı hikâyeler, bu tabloda eksiktir. Nüshanın başında ve sonunda, sonradan eklenmiş, eserle ilgisi bulunmayan, bazı fevâid kayıtları mevcuttur. Bu kayıtların hepsi okunaklı olmayıp, temellük ve tesâhüb kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla nüsha birden çok kez el değiştirmiştir.

3.3. METİN KURULUMUNDA TAKİP EDİLEN USUL VE ESASLAR

1. Harflerin transkripsiyonunda aşağıda gösterilen sistem takip edilmiştir:

ء : E e / İ i / Ü ü

ص : Ş ş

ب : B b

ض : D d / Z z

پ : P p

ط : T t

ت : T t

ظ : Z z

ث : S s

ع : ‘

ج : C c

غ : Ğ ğ

چ : Ç ç

ف : F f

ح : H h

ق : K k

خ : H h

ك : K k / G g / Ñ ñ

د : D d

ل : L l

ذ : Z z

م : M m

ر : R r

ن : N n

ز : Z z

و : V v

س : S s

ه : H h

ش : Ş ş

ی : Y y

“ء” harfî, cümle ortasında harekeli veya sâkin olduğu durumlarda (’) işareti kullanılarak gösterilmiştir: Kûr’ân, lû’lû’, re’fet, menşe’, mes’ele, re’y, cûr’et, cûz’î, te’emmül, şe’âmet, ġā’ile, isā’et, nesā’ic, ġaşā’il, müte’essir, nā’ib, le’îm, me’âl, vb. Arapça ve Farsça kelimelerdeki med harfleri ise aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

آ : Ā ā

و : Ū ū

ی : Ī ī

Bazı Farsça kelimelerde yer alan و med harfî ise, kelimenin yaygın kullanımı tercih edilerek, ū yerine o şeklinde gösterilmiştir: dūst yerine dost, ġūş yerine ġoş, vb.

Farsçadaki vâv-ı ma’dûleler med harfinden önce getirilen (˘) işareti ile gösterilmiştir: ġāb, ġāce, ġāher, ġayr-ġāh, ġam-ġār, vb.

2. Aslen iki kelimeden meydana gelip devamlı ses düşmesi neticesinde tek kelime şeklinde kalıplaşmış sözlerde düşen ses, (’) işareti ile gösterilmiştir: n’idüğün, n’olısar, n’eyledüm, kend’öz, k’olasın, vb. Aynı işaret, harf-i ta’rîflerde, bazı bâblarda gelen Arapça fiillerde ve diğer bazı Arapça kelimelerde yer alan vasıl hemzelerini ve lafzatu’llâhın telaffuz edilmeyen ilk harfini göstermek için de kullanılmıştır: ile’nfişâmi silsileti’z-zamân ve’nkıţâ’i ġabâ’ili’d-devrân, es-sultânü’bnü’s-sultân, Hüve’l-ġabîbü’llezî, bi’llâhi’t-tevfîk, ‘inda’llâh, rıdvānu’llâh, kerrama’llâhü, enāra’llâhü, vb.

3. Ma’rife kelimelerde harf-i ta’rîften sonra, Farsça ve Arapça usûllere göre kurulmuş izâfet terkîplerinde, Farsça ön eklerden sonra, kelimeler ile edatlar arasında, bitişik yazılan iki kelime arasında kısa çizgi (-) kullanılmıştır: el-muẓaffer ‘ale’l-a’dâ’, mā-fi’z-zamân, bî-tekellûf, sipihr-i bî-mihr, lâ-ceram, be-ġâyet, nā-ġağ, bermüci-i fermân, imtişâl-i evâmir-i vâcibü’l-imtişâl, kâr-nâme-i mükemmel, mülâzim-i dergâh-ı ‘âlem-penâh, bâde-i ġoş-güvâr, dost-ı nâ-dân, ġird-âb, ġün-ġār, hem-dem, şeh-zâde, şehen-şâh, seng-püş, ser-tâc, dil-peẓîr, ser-â-ser, mâl-â-mâl, dem-be-dem,

fitne-engîz-ile, yoğ-idi, vb. Kısa çizgi (-), Arapça harf-i cerlerden sonra da kullanılmış, bu harf-i cerlerin muttasıl zamirlere bitişmesi durumunda ise kullanılmamıştır: ‘an-ķarîb, ‘anhü, fî-nefsi’l-emr, bi-mā-fîhi, vb.

4. Manzûm parçalarda tüm ve’ler, mensûr metinde ise aralarında tenâsüb veya tenâkuz bulunan kelimelerin arasına gelen ve’ler u / ü / vu / vü şeklinde gösterilmiştir.

5. Dilimizde farklı okunuşları benimsenerek kullanılan bazı yabancı kelimeler, aslına bağlı kalınarak yazıya geçirilmiştir: tılsım yerine tılısm, hayvân yerine hayevân, mülk yerine milk, tedârik yerine tedârük, tecrübe yerine tecribe, mümkün yerine mümkün, adam yerine âdem, vb. Ayrıca nüshalarda karşılaşılan bazı kelimelerin galat-ı meşhûr hâline gelmiş yazımı (“hîdmet” yerine “hîzmet” gibi) değil, asıl hâli metne alınmıştır.

6. Birden fazla şekilde okunuşu mümkün olan kelimelerde (cûvân / cevân, kirdâr / girdâr, ‘ayân / ‘ıyân, vb.) tek bir okunuş tercih edilmiş ve bu okunuş metnin bütününde korunmuştur. Öte yandan Arapçada sikletden dolayı hemzenin ع veya و harfine dönüşebilmesi mümkün olup, bu durum bir hataya işaret etmemektedir. Dolayısıyla bu türden bir kelime nüshalarda nasıl yazılmış ise o şekilde latinizasyona tâbi tutulmuştur. Bu sebeple bazı kelimelerin metin içinde iki şekilde de yazımına rastlanabilmektedir: laţâ’if / laţâyif, lâ’ik / lâyıķ, mu’âneset / muvâneset, vb.

7. *Enîsü’l-Ârifîn ve Mürşidü’s-Sâlikîn*’in her iki nüshasında da, akuzatif ve datif hâli eklerine bitişen kaynaştırma harfî olan ye pekçok kelimede kullanılmamış, bu ekler yalnızca hemze (ء) ile ifade edilmiştir (“ئى” yerine “ء” veya “يه” yerine “ء”). Bu durumlarda, ekin akuzatif hâli veya datif hâli eki olduğu ancak cümlelerin mânâsına bakılarak tespit edilebilmektedir. Bu husus, her ne kadar gramatik kurallara aykırı düşse de genele yayılmış bulunduğundan, her iki nüshada da kaynaştırma harfinin düştüğü hâllere latinizasyonda işaret edilmiştir: kimse’i, Kelîle’e, Dimne’i, defîne’i, hîle’i, dâne’i, câme’i, kişi’i vb.

8. Nüshalarda nadiren de olsa bazı durumlarda kelimelere bitişen Türkçe eklerin kalın yerine ince veya ince yerine kalın harfle gösterildiği durumlar karşımıza çıkabilmektedir (bî-vefâlık yerine bî-vefâlık, zişt-şüretligi yerine zişt-şüretligi vb.). Bu gibi durumlarda kelime, nüshadaki hâliyle metne aktarılmıştır.

9. *Enîsü’l-Ârifîn ve Mürşidü’s-Sâlikîn* ile *Câmi’u’l-Hikâyât-ı Hikemiyye* 17. yy.’da te’lîf edilmişlerse de 16. yy.’ın ilk yarısında kaleme alınmış *Hümâyûn-*

nâme'den ihtisâr edilmiş kısımların her iki eserde de büyük yekûn tutması sebebiyle Eski Anadolu Türkçesi dil özellikleri göze çarpmaktadır. Bu sebeple eklerin ve bazı öz Türkçe kelimelerin yazımında bu dönemin özellikleri dikkate alınmış ve büyük ölçüde *Eski Türkiye Türkçesi*³⁷² adlı çalışma referans kabul edilmiştir. Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında ise *Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler*³⁷³ makalesinin sunduğu esaslar izlenmiştir.

10. Metinde yer alan başlıklarda, varak numaralandırmalarında ve yazımında kırmızı mürekkep kullanmak veya altını çizmek suretiyle dikkat çekilmiş diğer bazı ibarelerde bold (koyu); kelâm-ı kibârlar, âyet ve hadîslerde ise italik (eğik) yazı stili kullanılmıştır.

11. Yazılması gerekip de muhtemelen unutulmuş atıf vâvı, kaynaştırma harfî ve diğer harf eksiklikleri, yalnızca anlam kaybına yol açacakları hâllerde, vb. gerekli durumlarda, metindeki seci' de gözetilerek köşeli parantez içerisinde eklenmiştir: “Bâzâr-ı kâinâtta şiddîk-ı şâdîk[dan] girân-mâye ve yârân-ı müttefikden bülend-pâye ser-mâye yokdur”, “... seni bir mertebede ‘azîz ü mükerrem ve nâmî [vü] muhterem kıla ki...”, aşhâb-ı gülüvv [ü] himem, lâ-yedr[î], fak[î]r ü müflis, vb.

12. Nüshalarda yer alan okuyamadığımız ibareler metin içinde üç nokta (...) ile gösterilmiş ve dipnot düşülerek ilgili lafızların görseline yer verilmiştir.

13. *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn*'in karşılaştırmalı metni verilirken Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi nüshası S, Vatikan Kütüphanesi nüshası V şeklinde kısaltılmıştır.

14. *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn*'in karşılaştırmalı metni verilirken, her iki nüshada da müstensih hatasından kaynaklı bariz yanlış okuyuşlar, dipnottta tek taraflı köşeli parantez (]) ile gösterilerek ifade edilmiştir. Bariz hatalar dışında, her iki nüshada da aynı yazılmış ibareler, olduğu gibi metne dâhil edilmiş, kelimeler üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunulmamıştır.

³⁷² Faruk K. Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, 2. baskı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1981.

³⁷³ İsmail Ünver, “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, *Türkoloji Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, Ankara, 1993, ss. 51-89.

3.4. ENÎSÜ'L-ÂRİFÎN VE MÜRŞİDÜ'S-SÂLİKÎN İLE CÂMİ'U'L-HİKÂYÂT-I HİKEMİYYE'NİN TRANSKRİPSİYONLU METİNLERİ

3.4.1. *Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn*'in Transkripsiyonlu Metni

(S1^b - V1^b) Bi'smi'llâhi'r-Raḥmāni'r-Raḥîm

Ecnās-ı sipās-ı ḥurşîd-iḳtibās ve gerdün-ı esās-ı encüm-ḳıyās ki miḳyās-ı 'ukûl ve ḥavāss-ı cinn ü nâsdan ḥāricdür. Şol Ḥallāk-ı 'ālem ve Rezzāk-ı benî Âdem cenābına elyaḳdur ki zerre-i ḥāk-i keşîfe 'ayn-ı ināyet ile¹ nazar ḳılup ḳuṭb-ı devrân ve medār-ı 'ilm ü 'irfân idüp ervāḥ-ı ḳudse serdār ve eşbāḥ-ı inse sipeh-sālār itdi. *Fe-şubḥāne men a'ṭā külle şey'in ḥalkahü şümme hedā.*² *Ve leyse 'aṭāu'l-yevmi māni'ahü ḡadā.*³ Ve peyveste-i hezār-ı hezār gül-deste-i taḥiyyāt-ı nāşiyāt ve bî-şümār-ı sünbül-i hoş-büy 'anber-fām-ı teslīmāt-ı sāmīyāt ki rişte-i ḥulūs-ı dil ü cān ve evtār-ı envār-ı îmānla⁴ bestedür. Ve 'alāḳa-i peyvendî ile'nfişāmi silsileti'z-zamān ve'nḳıṭā'i ḥabā'ili'd-devrân nākestedür. Şol Rūh-ı muḳaddesüñ meşhed-i muṭaḥhar ve merḳad-i münevverlerine nişār olsun ki ḳānūn-ı şerî'ati ta'yîn ve âyîn-i ḥaḳîḳati ta'lîm ü tebyîn eyledi.

Beyt

Hüve'l-Ḥabîbü'llezî türcā şefā'atühü

Fî külli hevlin mine'l-ehvāli muḳteḥami⁵

Ve 'ale'l-ḥulūd-ı dūrūd-ı sa'âdet-i vürūd ki vird-i mevrūd-ı bezm-i aşḥāb-ı şuhūd ve 'aḳd-i ma'ḳūd-ı (S2^a) ḥazm-i erbāb-ı vücüddur. Anuñ evlād-ı ṭiniyye-i ṭayyibesi ve aḥfād-ı dīniyye-i şā'ibesi ve aşḥāb-ı ḥıyārı ve ecdād-ı kibārı üzerlerine olsun ki her biri ṭahāret-i ezeliyye vü ebediyye ile maḥşuşlar ve temhîd-i esās-ı dīn ve bünyād-ı ḳavā'id-i yakīnde bünyān-ı⁶ merşuşlardur. *Hüm ḡuyüşü'n-nedā izā vehebū, hüm*

¹ ināyet ile: ināyetle S.

² Allah her şeye hilkatini (yaradılışını ve varlık özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir. Ayetin aslı "Kāle Rabbüne'llezî a'ṭā külle şey'in halkahü şümme hedā" şeklindedir. Bkz. Tâhâ 20/50.

³ "Bugünün lütfuna yarın mani olamaz" manasındaki mısra, Cāhiliyye dönemi Arap şairlerinden Meymûn b. Kays el-A'sâ'ya aittir. Bkz. Muhammed Hasan Şurrâb, *Şerhu's-Şevâhidi's-Şi'riyye Fî-Ümmâti'l-Kütübi'n-Nahviyye*, 1. Cilt, Müessesetü'r-Risāle, Beyrut, 2007, s. 315.

⁴ îmānla: î'ân-ile S.

⁵ "Her türlü korku dört bir yandan hücum ettiğinde, şefaati/ yardımı istenecek ancak O Habîb'dir" manasındaki beyit Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'sinde yer almaktadır. Bkz. el-İmâm Şerefiddin Ebî Abdillâh Muhammed el-Bûsîrî, *Bürdetü'l-Medîh*, Dâru'l-Kur'ân, Kahire, Basım tarihi yok, s. 7.

⁶ bünyān-ı: bünyāda S.

lüyüsü 's-*serā izā nehebū. Rıdvānu* 'llāhi te 'ālā 'aleyhim ecma 'īn ilā-yevmi 'd-dīn.¹ **Ve ba 'dehü**² ahyār-ı dīn ve ebrār-ı ehl-i yakīn yanında berāhīn-i 'aqliyye ile müberhen ve delā'il-i (V2^a) nakliyye ile müteyakkin olmuştur ki nizām u intizām-ı umūr-ı dīn ve bā'is-i izdiyād-ı şevket-i müslimīn, bes izā tā'at emra Rabbi'l- 'ālemīn, ve mütāba'at-i sünnet-i Seyyidi'l-mürselīn, şalla'llāhü 'aleyhi ve 'alā-ālihi ve şahbihi³ ecma'īn, imtişāl-i evāmīr-i vācibü'l-imtişāl-i ulü'l-emr-i 'adl-āyındır. Pes du'ā-yı izdiyād-ı 'ömr-i pād-şāhī ve irtifā'-ı devlet-i şevket-i şehen-şāhī her mü'mine lāzım ve lā-raybe belki zimmetlerinde dīn-i vācibdür ki sāye-i himāyetinde ve kenef-i si'āyetinde sipāh u re'āyā ve kāffe-i berāyā āsūde vü hoş-ḥāl ve günūde vü⁴ müreffehü'l-bāldür. Vücūd-ı şerīfī ve 'unşur-ı latīfī cihānuñ rūḥı ve sa'ādetlerüñ fütūḥıdır. Ḥulāşa-i kār-ḥāne-i icād u tekvīn ve ser-māye-i devlet-i dünyā vü dīndür. Āsitāne-i siyādet-i āşiyānesi ve südde-i sa'ādet-i kāşānesi melāz-ı melḥūkīn ve melce-'i mazlūmīndür. 'Ale'l-ḥuşuş şol şehriyār-ı muazzam ve cihān-dār-ı mufahḥam ki milk ü millete ve⁵ dīn ü devlete (S2^b) nokta-i medār ve sebeb-i sükūn u qarār olmuştur. Elā ve hüve's-sultānū'l-a'zam ve'l-ḥakānū'l-emcedü'l-efḥam, nāşirü'l-kavānīni's-sultāniyye⁶, fahru'l-ḥavākīni'l-'Osmāniyye, el-manşūr mine's-semā', el-muzaffer 'ale'l-a'dā', es-sultānū'bnū's-sultān es-Sultān Meḥemmed Ḥānū'bnū's-Sultān İbrāhīm Ḥān lā zālet şümüsü devletiḥi tala'at min-ufuḳı'l-iḳbālī ve nücümü sa'ādetiḥi sāti'atün min-maṭla'i'l-'izzī ve'l-iclālī, āmīn.

Münācāt

Ey 'ālemiyāna mevāid-i salāḥ ve sedāda şalā virici ve ey ādemiyāna menāhic-i meşālīḥ-i ma'āş u me'āda yol gösterici, bendelerüñ⁷ maẓīḳ-ı saḳāmetden tarīḳ-ı istikāmete delīl-i ḥikmetle da'vet kıl ve bize i'tikād-ı pāk iden 'ibāda hāviye-i hevādan ravza-i rızāya mevā'ız-ı⁸ ḥasene ile hidāyet kıl ki nüfūs-ı serkeş taziyanē-i ḥikmetden

¹ Onlar karşılıksız verdiklerinde yağmur gibi (yağdırırlar), (savaşta) ganimet aldıklarında ise aslan kesilirler.

² Ve ba 'dehü: Ve ba 'd V.

³ şahbihi: -V.

⁴ -vü: -S

⁵ ve: -S

⁶ nāşirü'l-kavānīni's-sultāniyye: nāşir-i kavānīnū's-sultāniyye S.

⁷ bendelerüñ: bendelerinüñ S.

⁸ mevā'ız-ı: vā'ız-ı S.

ğayrıyla rām olmaz ve tībā‘-ı hōd-pesend bend-i pend ve kayd-ı naşḥatden ğayrı ile şalāḥ¹ bulmaz.

Beyt

Olur ḥikmetle ḥāşıl kām her dil

Olur ḥikmetle ḥall her emr-i müşkil

Ba‘de-mā sebeb-i taştīr-i īn maḳāle ve mūcib-i taḥrīr-i īn risāle budur ki sākin-i zāviye-i ḥumūl² ve tārik-i ğavġa-yı redd ü ḳabūl rāciyy-i tevfiḳ-ı Rabbū‘l-ḳadīr Hezār-fenn Ḥüseyn el-faḳīr bu vechle ta‘bīr-i merām ve bu tarz ile tevcīḥ-i kelām ider ki müddet-i medīd³ ve ‘ahd-i ba‘īd idi ki ḥātıra bu ḥātıra ve süveydāya bu sevdā düşmüş- idi ki eger sipihr-i bī-mihrden fırsat ve eyyām-ı bī-ārāmdan ruḥşat müyesser olursa⁴ (**V2^b**) ve gerdūn-ı dūn-ı telfiḳ esbāb-ı ta‘vīḳda müsāmaḥa ḳılursa⁵ bir mecmū‘a cem‘ idem ve binā-yı kitābı bir ḳāide üzre mebnī⁶ eyleyem ki mesālik-i zabṭ-ı memālike sülūk iden ḥukkām (**S3^a**) u mülūk iḥkām-ı aḥkām-ı siyāsetde ve baştı-ı bisāṭ-ı⁷ ri‘āyet-i ra‘iyyetde düstürü‘l-‘amel ve⁸ tertīb ü taḳviyet-i evliyā-i devletde ve def‘ u ref‘-i a‘dā-yı memleketde ḳānūn-ı mücmel ve k[ā]r-nāme-i mükemmel ola. Ve ol mecmū‘ada eşnāf-ı ḥikāyāt u rivāyāt u mevā‘ızı⁹ taḳrīr ve siyer-i¹⁰ mülūk u¹¹ selāṭini taşvīr idüp anuñ zımnında envā‘-ı fevā‘id-i ḥikmet ve meyāmin-i nasāyih u mev‘izet münderic olup ‘āmm u ḥāşş ferāyid fevā‘id-i¹² bī-ḳıyāsından bī-behre ḳalmaya.

Beyt

Laṭāfetde ola maḳbūl-i ‘ālem

Ḥalāyık içre manzūr u mükerrerem

Her çend ki diḥḳān-ı ḥayāl būstān-ı āmālde bu aşl-ı nihālin dikerdi¹³ amma şecere-i fu‘ād müşmir-i semere-i murād olmadın tünd-bād-ı ḳazā berg ü¹⁴ bārın dōkerdi ve

¹ şalāḥ: ıslāḥ S.

² ḥumūl: ḥumūl S.

³ medīd: medīde S.

⁴ olursa: olur ise S.

⁵ ḳılursa: ḳılınursa S.

⁶ mebnī: mūbtenī V.

⁷ bisāṭ-ı: besāyıt V.

⁸ ve: -S

⁹ mevā‘ızı: mevā‘ız V.

¹⁰ siyer-i: siyer ve S.

¹¹ u: -S

¹² fevā‘idi: fevā‘idini S.

¹³ dikerdi: dikerdi ve nevāyib S.

¹⁴ ü: -S.

nevāyib-i zamān bir ān emān virmezdi ki hātır bu ‘azmi imzāya müteveccih olaydı hicret-i risālet-penāhuñ biñ toḡsan senesi tārīhinde maḥrūsa-i Ḳoṣṭantīniyyede ḥazret-i pād-şāh serīr-i felek miḳdār-ı nişīmen-i saltanatda ḳarār idüp erkān-ı saltanat ḥuzūrda ve a‘yān-ı devlet sürūrda iken nā-gāh ol eyyāmda hātif-i ḡaybdan nidā geldi ki: Ey faḳīr, ḥ‘āb-ı ḡafletde ne yatarsın? Ṭur, aḳlını başuña dir, maşlahat gör. Cān bu vaḳ‘a hevlinde ḥ‘ābdan uyandı ve çehre-i zamīri¹ āmed-şūd-i ḥayālāt-ı mütevāliden ḥālī göricek süveydā-yı dilde mütemekkin olan sevdā-yı pür-sūdı ve püte-i ḳalbede ḥalāş bulan nuḳūd-ı ma‘hūdı ḥālden ḳala ve ḳuvvetden fi‘le getürmege² nevāhız-ı himmet ḥarekete gelüp zihni-i saḳīm ve ṭab‘-ı ‘aḳīmle³ bu şuḡle şurū‘ (S3^b) ḳılındı. Ve ba‘z-ı kütüb-i mevā‘ız-ı mu‘teberātdan ve cümle-i taşānīfden⁴ ḳavā‘id-i te‘līf-i ḥikmet-i ‘ilmiyye üzre mübtenī olan Hümāyūn-nāme ki ‘ibārātı cān-ı şīrīn gibi lezīz ve isti‘ārātı dürr-i şemīn ve yāḳūt-ı rengīn gibi ‘azīz leṭā‘if-i ḥikmet ü faẓl ile ṭarāyif-i lehv ü hezl miyānında kemāl-i ihtilāf var iken bu ṭarafda imtizāc ve bir ḥarfde itilāf virüp ṭarz-ı kelāmı ekşer-i ṭibā‘ aña meyl etsün diyü emşāl ü efsāne⁵ üzre eylemişdür ve zebān-ı vuḥūş ve lisān-ı (V3^a) behā‘im ü tıyūrdan eşnāf-ı ḥikāyāt takrīr eylemişdür. Ol kitāb-ı ḥikmet-nişābı tenḳīḥ u ihtişār ve mecmū‘-ı resā‘il-i ekābirden ki mebānī-i taşnīfleri mesā‘il-i mevā‘ız-ı ḥaseneyi müştemil olanlardan intihāb üzre cem‘ itdüm. Çün bu dürr-i cevāhir kān-ı kümūndan dükkān-ı ‘ayāna geldi ve bu ḡurer-i zevāhir ḥoḳḳa-i zamīrden silk-i beyāna çekildi, ‘aḳl-ı pīrī ḥayāl-i debīrine eyitdi: Ey cāmi‘-i güherkelīm-i Sübhānī ve ey şāḳib-i dürr-i ḥakīm-i Loḳmānī, bu dürc ki derc-i cevāhir-i hikmet ve bu cerīde ki burc-ı derārī faẓiletdür. Temşīlāt-ı siḥr-nigār ser-ā-ser ma‘ānī-i daḳāyıḳdur. Çün cihān-dārılık ṭavrında ve şehriyārılık aḥvālinde ra‘iyyet-perverlik umūrında ve ma‘delet-güsterlik rusūmında muşannef olan sā‘ir kütüb ü resā‘ilden vücūh ile fāyıḳdur. Bu dürr-i şāhvār ḥāk-pāy-ı āşaf-ı iḳtidār olmaḡa sezāvār ve lāyıḳdur. Çün ḳuvvet-i ḥayālī fermān-fermā-yı ‘aḳıldan bu emr-i vācibü’l-imtişālī istimā‘ itdi, kelām-ı dürrer-bārından⁶ āvīze-i ḡuş-ı ḥuş idüp eyitdi:

¹ zamīri: zamīr S.

² getürmege: getür ki V.

³ ‘aḳīmle: ‘aḳīm ile S.

⁴ taşānīfden: taşānīfden ki V.

⁵ efsāne: efsān V.

⁶ dürrer-bārından: dürrerbārdan V.

Kıt'a

‘Aql-ı nîkû müzekkerîst tu rā

Her çi gūyed be-gūş-ı dil be-niyūş

Egeret h̄ācegī hemī bāyed (S4^a)

Bende-i ‘aql bāş u halka be-gūş¹

Bināen ‘alā-hāze’l-ḥitāb, huṭbe-i kitābı şadr-nişīn-i bālā-ḥāne-i vezāret-i ‘uzmā ve mesned-ārā-yı nişīmengāh-ı şadāret-i kübrā āşaf-cāh-ı vezāret-penāh ya’nī Muşţafā Paşa-yı pūr-intibāh ḥazretlerinūñ nām-ı ferḥundesıyle müşerref kıldum ki zāt-ı kerem şifāt-ları menba‘-ı enhār-ı cūd-ı ‘amīm ve maṭla‘-ı envār-ı cesīm-i metīn deryā-dil-i dīn-dār-ı bī-ḡışş u ḡıll vekīl-i zıll-i Rabb-i Celīl² mazhar-ı eltāf-ı Ḥāl-ı Cemīl kıble-i kabīle-i celā‘il ü şemā‘il ve Ka‘be-i kavāfil-i meḥāsin ü ḥaşā‘il oldukları ecilden pertev-endāz-ı zemīn ü zamān ve nūr-baḥş-ı ‘ālemiyān olan āftāb-ı rüz-efzūn-ları teraḳḳī-i merātīb-i a‘dād gibi izdiyād bulmak du‘āsına iştiḡāl ḥāşş u ‘amma farz-ı ‘ayn, belki³ ‘ayn-ı farzdur. Cenāb-ı Vāhibü’l-āmāl-i ḥaḳīḳiden şarf-ı ‘acz ü ibtihāl ile mültemes gedā-yı bī-kes ve recā-yı fakīr-i bi-meded-resdür ki ol zāt-ı şerīfī dāimā serīr-i ‘izzet ü rif‘atde bākī vü muḥallid ve eyyām-ı ‘izzet ü sa‘ādetlerin ilā-ḳıyāmi’s-sā‘ati ve sā‘ati’l-ḳıyāmi müstedām u müeyyed idüp ḥarem-sarāy-ı vüçūd-ı sa‘ādet-i pīrāyelerin (V3^b) büstān-ı cinān gibi ḥazān-ı aḥzāndan maşūn ve tevārık-ı⁴ nevāyib-i ḥadeşātdan maḥrūs u me‘mūn eyleye bi-mennihi ve keramihi, āmīn. Ve bu mecmū‘anuñ ismin **Enīsü’l-‘Ārifīn ve Mürşidü’s-Sālikīn** ile müsemma kılındı ve bir muḳaddime ve üç bāb u⁵ fuşūl üzre tertīb olundu ve bi’llāhi’t-tevfīḳ.

Bāb-ı evvel: Fī beyān-ı kār-nāme-i binā-yı salṭanat ve düstürü’l-‘amel-i esās-ı nizām-ı memleket olan veşāyā ki on dört kā‘ideye müştemeldür.

Bāb-ı şānī: Ser-selāṭīn ve naşāyih-ı mülūk ve aḥvāl-i (S4^b) mücāvīrān-ı ‘atebe-i salṭanat beyānındadır.

Bāb-ı sāliş: Envā‘-ı fevāyid-i ḥikmet ve meyāmin-i naşāyih u mevā‘ ız⁶ beyānındadır.

¹ Ustün akıl senin için bir erkek gibidir. Sana ne diyorsa gönül kulağınla dinle. Hocalık yapman gerekiyorsa, aklın, kulağı halkalı kölesi ol.

² Rabb-i Celīl: Rabbü’l-Celīl S.

³ belki: bel V.

⁴ tevārık-ı: tevārık u S.

⁵ u: -S.

⁶ mevā‘ ız: mevā‘ ıza S.

Muḳaddime

Rivāyet olunur ki¹ Çemşīd-i cihān-dār āyīn-i derbān u pāsban ve hüccāb u nüvvāb ve tertīb-i taht-ı mesnedin zenbūrdan ahz itmişdür. Ba‘dehü her pād-şāh zād-ı fi‘t-ṭanbūr-nağme kabīlinden bir ḳānūn ziyāde idüp mürūr-ı zamān ile kemāle ırgürmüşlerdür. Pes ol āyīn-i selāṭīn üzre def‘-i nizā‘ u cidāl için tedbīr ü² ḳānūn muḳarrardur ki her ferdi ḥaḳḳına rāzī kıla ve ta‘addīye mānī‘ ola. Ol tedbīre siyāset dirler. Medār-ı ri‘āyet-i ḳānūn āletdür, muḥāfaẓa-i ḥaḳḳ-ı vasaṭdan ‘ibāretdür. *Ḥayru’l-umūri evsaṭuhā*.³

Su‘āl

Ḳānūn-ı siyāset ki bā‘iṣ-i ṣalāḥ-ı ‘ālem ola, ne vechle⁴ ma‘lūm olur?

Cevāb

Ḳānūnuñ mu‘ayyini bir ferd-i kāmīl ü mükemmeldür ki firistāde-i ḥazret-i ‘izzetdür. Hükemā aña nāmūs-ı ekber dirler ve ‘ulemā Rasūl ü peygamberler dirler. Çün ol şāhib-i sa‘ādet azīmet-i āḥiret buyura, icrā-i ḳavā‘id-i dīn için bir sā‘ir zābıṭdan lā-büddür ki mütāba‘at-ı hevā ile⁵ ol ḳānūna ḥalel gelmiye, tā ḥaḳḳ-ı mu‘azzez ve libās-ı salṭanat i‘zāz-ı şerī‘at ile muṭarraz ola. (V4^a) *El-melikū ve’d-dīnū tev‘emānī*⁶.

Suāl: Ol ḥākim ki⁷ vāzı‘-ı şerī‘atdan soñra ānuñ vücdı lā-büddür, ne ḥālet üzre olmak gerekdür?

Cevāb: Ḥākim-i mezbūra lāzımdur ki ḳavā‘id-i siyāset ve ‘adālete ‘ārif ola ve illā devlet şeref-i zevālde ve intikālde olur. Ve lāzımdur ki temyīz-i kāmili ola ve maḳādīr-i a‘yān u eṣrāfı bile mu‘āşeret ideceklerle şoḥbet ve bed-sīretlerden nefret ide ki mülāzımān ‘atebe-i salṭanatuñ (S5^a) ekşeri ḥayr-ḥāḥ olmayup aşḥāb-ı aḡrāzıdır. Veliyy-i ni‘metine hezār zarar olsa kendüsine nef‘-i mülāḥaza idicek anı tercīḥ ider. Temşiyet-i murād için ḳazāyā-yı kāzibeyi şüret-i şıdkda⁸ gösterür. Pād-şāh u vezīr bīdār-dil olıcaḳ yanında aḡrāz ile olan dūrūḡuñ fūrū‘ı olmayup şıdk [u] kizbi temyīz idicek binā-i salṭanatı raḥne-i ḥalelden emīn ola, her pād-şāh ve her vezīr ki ḳānūn-ı

¹ olunur ki: iderler ki V.

² ü: -S.

³ İşlerin en hayırlısı itidalli olanıdır. Bkz. b. Muhammed el-‘Aclūnī el-Cerrāhī, **Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlū’l-İlbâs Amme’s-tehere mine’l-Ehâdîsi ‘alâ-Elsineti’n-Nâs**, Tahkîk: Abdülhamîd b. Ahmed, Cilt: 1, Mektebetü’l-Kudsî, Kahire, 1351, (Keşfü’l-Hafâ), s. 391.

⁴ ne vechle: ne’ vechle S.

⁵ hevā ile: hevāyla: V.

⁶ Yönetici ve din birdir. Bkz. Keşfü’l-Hafâ, Cilt:2, s. 215.

⁷ ki: -V.

⁸ şıdkda: şıdk V.

‘adālet üzre ola ve naşāyıh-ı ‘ulemā’ ‘āmilini bünyān-ı umūrına pīş-nihād kıla, memleketi ābād ve ra‘ıyyeti şād ve müddet-i medīd kām-rān ve kām-rānlıkla rüzgārın geçürüp ardınca zıkr-i cemīl yādgār kıya. Ve her cihān-dār ve her vezīr bu veşāyāy, ki on dört kıādeyi müştemildir, manzar-ı nazar-ı i‘tibār kılmayalar ve umūr-ı saltanatda anuñla ‘āmil olmayalar, bī-şübhe binā-yı devletleri ‘avāşıf-ı nekbetle mütezelzil ve lā-mahāle rüy-ı ‘arūs-ı iqbāl cānib-i idbāra mütehavvil olup rüz-be-rüz merātib-i cāh u celālleri mütedennī vü mütezelzil ola.

BĀB-I EVVEL

Kār-nāme-i binā-yı saltanat ve düstürü’l-‘amel-i esās-ı nızām-ı memleket¹ olan veşāyā ki on dört faşldur:

Faşl-ı Evvel: Sā‘ī vü nemmāmuñ kelām-ı² nifāk-encāmuñ istimā‘dan ictināb vācib idüğün beyān ider.

Faşl-ı Şānī: Bed-kirdārlaruñ kirdār-ı bedleri muķtezāsınca sezā vü cezāların³ bulup şe‘āmet-i ‘ākıbet (V4^b) ve vahāmet-i hātmetlerin⁴ beyān ider.

Faşl-ı Şālīs: Aḥbāb u⁵ aḥşābıñ fevā‘id-i muvāfaķatın ve menāfi‘ ve mu‘āzadetin (S5^b) beyān ider.

Faşl-ı Rābī: A‘dānuñ aḥvālın⁶ mülāḥaza idüp kemīn-i mekr ü kīnlerinden emīn olmaķ cāiz degüldüğün beyān ider.

Faşl-ı Ḥāmīs: Çehre-i maṭlūb ihmāl ü ğaflet sebebiyle verā-i perde-i ta‘vīķda mestūr u maḥcūb kaldüğün beyān ider.

Faşl-ı Sādis: Āfet-i ta‘cīl ve mazarrat-ı şitābı⁷ beyān ider.

Faşl-ı Sābī: Ḥazm u tedbīr-i ve ḥīle vü tezvīr-ile⁸ belā-yı a‘dādan ḥalāş olmaģı beyān ider.

Faşl-ı Şāmin: Erbāb-ı hıķd u ḥasedden ictināb idüp anlaruñ ḳavline i‘tikād ve temelluķına i‘timād cāiz degüldüğün beyān ider.

Faşl-ı Tāsi: Ṭarīķ-ı şulḥ u ‘afva⁹ sülūk efḍal-i evşāf-ı mülūk idüğün beyān ider.

¹ nızām-ı memleket: memleket-nızām S.

² kelām-ı: -S.

³ cezāların: cezālaruñ S, cezālardan V.

⁴ hātmetlerin: hātmetleruñ S, hātmetlerden V.

⁵ Aḥbāb-ı: Ecnāb-ı S.

⁶ aḥvālın: aḥvālüñ S.

⁷ şitābı: seyyi‘atı S.

⁸ tezvīr-ile: tezvīrātla S.

⁹ ‘afva: ‘aķde S.

Faşl-ı ‘Āşir: Tarîk-ı mükâfât ile¹ cezâ-yı a‘mâl ve sezâ-yı ef‘âlî beyân ider.

Faşl-ı Hâdî ‘Aşer²: Bir kimesne ziyâde taleb etmekle kendü maḥallinden vü menzil-i evvelinden³ girü ḳalduḡın beyân ider.

Faşl-ı Sâni ‘Aşer⁴: Şıfat-ı ḥilm⁵ ü vaḳâr u temkîn ḥaşşa-i mülûk ü selâṭîne zîbâ ḥil‘at iduḡın beyân ider.

Faşl-ı Sâlis ‘Aşer⁶: Mülûk-i ‘âlî-cenâba ḳavl-i ehl-i ḡadr u ḥıyâneti istimâ‘dan imtinâ‘ vü ictinâb vâcib olduḡın beyân ider.

Faşl-ı Râbi ‘Aşer⁷: İnḳılâbât-ı zamâna ‘adem-i iltifât ve cemî‘-i aḥvâlde ḳazâ-yı Rabbü’l-‘ibâda rızâ vü inḳıyâd lâzım iduḡın beyân ider.

(V5^a) Ba‘dehü⁸ ez-fihrist evvel vaşıyyet ki menşe-i kelimât ve aşlü’l-bâbdur, şurü‘ ḳılındı. Ve’t-tevfîḳ mimmen bi-yedihi ezminetü’t-taḥḳîḳ.

Bâb-ı Evvelden Faşl-ı Evvel⁹

Sâ‘î vü nemmâmuñ kelâm-ı nifâḳ-encâmın istimâ‘dan ictinâb vâcib iduḡın beyân ider.

(S6^a) Maẓmûn-ı vaşıyyet-i evvel budur ki¹⁰ her kimse ki taḳarrüb-i sulṭânla ihtişâş ‘arzına sa‘y idüp kelimât-ı mekr-âmîzle zamîr-i sulṭânı müteneffir ve müteḡayyir ḳılalar. Pâd-şâha vâcibdür ki, kelâm-ı şâḥib-i ḡaraẓı te‘emmül-i tamâm¹¹ ile iz‘ân buyura¹², çün ma‘lûm eyleye ki âmîziş ü¹³ âlâyişden ḥâlî degüldür, serḥadd-i ḳabûle yetiştürmeye. Zîrâ medâr-ı saltanat bu vaşıyyet üzredür ki, eger bir¹⁴ pâd-şâh veyâ bir¹⁵ vezîr ḥuzûrunda. kelâm-ı nifâḳ-encâm-ı ḥussâd maḥall-i¹⁶ istimâ‘ ve mevḳıf-ı i‘timâd bula, ekşer-i erkân-ı devlet anlaruñ ifsâdıyla sipihr-i siḥâm-ı nekbet ve maẓhar-ı ‘itâb u miḥnet ola ve andan hem milkine ḥalel-i küllî müterettib olup ve hem melike zarar-ı ‘azîm sirâyet eyleye. Çün bir müfsid-i muḥtâl bula, her-âyîne âyîne-i

¹ mükâfât ile: mükâfâtla V.

² ‘Aşer: ‘Aşere S.

³ maḥallinden ve menzil-i evvelinden: maḥallinde vü menziline evvelinden S.

⁴ ‘Aşer: ‘Aşere S.

⁵ ḥilm: ḥalîm S.

⁶ ‘Aşer: ‘Aşere S.

⁷ ‘Aşer: ‘Aşere S.

⁸ Ba‘dehü: Ba‘d V.

⁹ evvel: evvel ki S.

¹⁰ budur ki: -V.

¹¹ te‘emmül-i tamâm: te‘emmül-nümâ S.

¹² buyura: buyuralar S.

¹³ ü: -S.

¹⁴ bir: -S.

¹⁵ bir: -S.

¹⁶ maḥall-i: -S

¹⁷ ülfetlerin: ülfetleri S.

ğubār-ı vahşet-āmīz ve binā-yı meveddetlerin teber-i mekr ve mefsedet birle zīr ü zeber kıla. *Hükemā buyurmuşlardır ki:* Mülūk ü vüzerāya vācib oldur ki dört t̄ā' ifeyi maḥz-ı¹ esrār eylemeye. Evvel, ol kimesne ki şerīr-i fitne-cūy ve müfsid-i 'ayb-gūy ola. İkinci, ol ḥidmet-kār ki kemāl-i istikāmetle ḥidmet kıla ve 'avāṭıf-ı ḥüsrevāniden maḥrūm kıla ve ğayrılar bī-sābıka-i ḥidmet şeref-i rütbet bula. Üçünci, ol şūr-baḥt ki efendisine mazarratda kendüsine² menfa'at mülāḥaza eyleye. Dördünci, ol kimesne ki efendisinden³ şeref-i qabūl bulmayup 'adüvv-i devleti qatında kendüsin⁴ maqbūl bile. Mülūk gerekdür ki t̄avā'if-i mezbūreye ifşā-yı rāz itmeden ihtirāz eyleye. 'Ulemā buyurmuşlardır ki muşāḥabet-i (S6^b) cāhil ü fāsıqdan ictināb vācibdür ve ḥidmet-i 'āqıl ü şālīḥe iltizām lāzımdur⁵.

Beyt

Her kimüñ ki refikı nāşih ola

Ne kadar t̄ālīḥ⁶ ise şālīḥ ola

(V5^b) 'Āqıl ü⁷ kāmīl olan gerekdür ki, muşāḥabeti merdüm-i dānā vü sūtūde-ma'āş u rāst-gūy u nīk-ḥūy ile ola ve hem-dem-i kezzāb u ḥā'in ü bed-ḥūy u fāsıq u fācirden ictināb kıla.

Āğāz-ı Dāstān-ı Vaşıyyet-i Evvel

Aḥbārda gelmişdür ki qādīmü'z-zamānda bir bāzırgān var idi⁸. Qādem-i 'azmle mesālik-i memālike sālik olmuş ve biḍā'at-i ticāretle envā'-ı tecāribe mālīk olmuş. Bu tācırüñ iki bār-keş gāvı var idi⁹ ki şevr-i gerdün anlaruñ zūr u¹⁰ kuvvetine muqāvemete¹¹ t̄āqat getüremezdi. Birine Metrebe ve birine Şetrebe derlerdi. H'āce dā'im¹² anlaruñ terbiyetine kendü¹³ mübāşir olurdu. Ammā çün müddet-i bisyār seyr ü sefer itmekle çehre-i ḥāllerine¹⁴ gerd-i za'f u hüzāl t̄ārī olup, çün Şetrebe kemāl-i

¹ maḥz-ı: muḥbir-i V.

² kendüsine: kendüye V.

³ efendisinden: efendisinde V.

⁴ kendüsin: kendü V.

⁵ lāzımdur: lāzım V.

⁶ t̄ālīḥ: şālīḥ S.

⁷ ü: -S.

⁸ var idi: var-idi V.

⁹ var idi: var-idi V.

¹⁰ u: -S.

¹¹ muqāvemete: muqāvemete ü V.

¹² Birine Metrebe ve birine Şetrebe derlerdi. H'āce dā'im: -S.

¹³ kendü: kendi V.

¹⁴ ḥāllerine: ḥāllerinde S.

fütürdan hareketde bî-mecāl oldu, h̄'āce bir kimesneyi müzdle ta'ahhüd-i hālîne nāmzed itdi, bu 'ahdle ki çün h̄arekete fi'l-cümle mecāl ola, anı kār vāna yetüſdüre. Ve mezbûr nice zamān beyābānda hayrān ve hirāsān alup, 'ākıbet tenhāl belāsından Ŗetrebe'yi anda oyub h̄'āceye fevti haberin yetiŖdirdi. Bir menzilde daı Metrebe Ŗedāyid-i rûzgār-ı gerdûn-ı rûzgār-ı¹ dūndan zebûn olup vücûdı ratını 'adem-i ribāına indirdi. Ammā Ŗetrebe'nūñ kuvveti günden güne iŖtidād u izdiyād buldı. Ol diyāruñ Ŗahrālarında hālî'u'l-'izār geŖt ü gūzār iderken bir mergzāra rāst geldi ki envā'-ı reyāhîn ile ārāste enhār-ı Ŗîrîn ile² pîrāste. Ŗetrebe'ye (S7^a) ol menzil be-gāyet hoŖ geldi ve anda ikāmet ü nūzûl kıldı. Bir gūn neŖāt-ı tamām ile bir bāng-ı bülend bā-heybet³ idüp kûh u Ŗahrāya velvele virdi⁴ ve zelzele bıradı. Meger ol mergzār havālîsinde bir Ŗîr-i bā-Ŗavlet var idi ki⁵ hayevān u⁶ vuûŖ-ı bisyār kemer-i idmetin miyān-ı cāna bend itmiŖler idi⁷. Ŗîr keŖret-i adem ve vefret-i aŖemden 'ālemde kendūden muteŖem bir kimesne⁸ mûlāaza itmez-idi⁹ ammā bu erāgāhda hergiz ne gāv görmüŖ-idi ve ne āvāzın iŖitmiŖ-idi. Çün debdebe-i bāng-i Ŗetrebe gūŖına irdi, be-gāyet (V6^a) hirāsān oldu ve sibā' anuñ hirāsını iŖās ideler diyü vehminden hareket itmeyüp ebvāb-ı seyr ü Ŗikārı kendūye mesdûd kıldı. Anuñ aŖeminden iki Ŗaāl var idi ki¹⁰ dāim idmet-i mûlāzemetine iŖtiāl iderler idi. Birine Kelîle ve birine¹¹ Dimne dirler idi. İkiŖi daı zîhn ü zekā ile¹² meŖhûr u ma'rûf idi ammā Dimne taleb-i cāh u nāmûsa ziyāde arîŖ idi. Dimne firāsetle bildi ki Ŗîre avf-ı küllî müstevlî olup gōñli bu memerden mûkedderdür. Kelîle'ye eyitdi: Ey birāder, melik akkında ne¹³ dîrsün ki bira gūndür ki bisāt-ı neŖāt u inbisātı¹⁴ dürmiŖ¹⁵ ve areketden berî olup sākîit oturmuŖdur? Kelîle eyitdi: Ey Dimne, *rahima'llāhü ümerā'e 'arefe adrahü ve lem*

¹ rûzgār-ı: -V.

² Ŗîrîn ile: Ŗîrîn-ile V.

³ bā-heybet: bā-hey'et S.

⁴ virdi: -V.

⁵ var idi ki: -V.

⁶ hayevān u: -S.

⁷ itmiŖler idi: itmiŖler-idi V.

⁸ kimesne: kimse S.

⁹ itmez-idi: itmezdi S.

¹⁰ var idi ki: var-idi ki V.

¹¹ birine: biri S.

¹² zekā ile: zekāyla V.

¹³ ne: -S.

¹⁴ inbisātı: -S.

¹⁵ dürmiŖ: urmuŖ S.

yete 'adde tavrahü¹. Senüñ ne haddüñdür ki² bu maķüle söz söyleyesin ve ahvāl-i melikden su'āl eyleyesin

Meşnevî

Aña rahmet ki miķdārını bile

Ne menzildeyse eṭvārını bile

Biz³ meliküñ dergāh-ı devletinde ḥidmetkārı⁴ hemān bu ni'meti ğanīmet bilmek gerek. Teftiṣ-i eṭvār-ı mülūk (S7^b) ve esrār-ı selāṭinden ferāġat itmek gerek. Biz ol ṭā'ifeden⁵ degülüz ki pād-şāha taķarrüb ve maḥrem-i esrār-ile⁶ iḥtişāş bulavüz. Pes biz bu maķüle⁷ ahvāl-i esrār-ı mülūkdan istifsār hemān mışdāķ-ı kışşa-i pūzīne vü neccārdur. Dimne su'āl itdi ki nice olmuşdur ol⁸?

Hikāyet

Kelīle eyitdi: Rivāyet iderler ki⁹ bir neccār bir çüb üstine oturup bir minşār ile¹⁰ keserdi. İki mīḥı var idi ki¹¹ birisin minşāra rāh-ı āmed-şüd düşvār olmasun diyü şikāf-ı çūba kaķardı. Hadd-i mu'ayyenden tecāvüz idicek mīḥ-ı āḥarı kaķup evvelkisin çekerdi ve bu üslūb üzre 'amel iderdi ve bir pūzīne 'amel-i neşşār ve ḥareket-i minşāra kenārdan nazar iderdi. Nā-ġāh neccār eṣnā-i kārda bir cānibe kaķdı. Pūzīne çün maḥall-i neccārı ḥālī gördi, fi'l-ḥāl ol çūbuñ üstine çıkup oturdı. Bir vechle ol kesilmiş tarafından ḥāyesi şikāf-ı çūba geçdi ve ol şikāfda olan mīḥı birin daḥı¹² kaķmadan öbürin¹³ çekdi. Mīḥ çıkup iki şakķı ittişāl buldı ve bī-çārenüñ ḥāyesi miyān-ı çūbda ḥurd oldu, kaķdı. Pūzīne-i derdmend derd-ile¹⁴ feryād idüp derdi: Benüm kārım mīveçeşlik idi. Erre (V6^b) vü tīşe ne işe yaradı? Pūzīne kendüyi melāmetde iken neccār geldi. Anı bu ḥālde gördi. “Şan'atı üstāddan görmeyenüñ ḥālī budur” didi. Pūzīne fużülluķdan bu helāka mü'eddī oldu. Bu meşeli (S8^a) getürdüm ki, tā bilesin ki her kişı

¹ Kadrini bilip sınırını aşmayan yöneticilere Allah rahmetiyle muamele etsin.

² haddüñdür ki: haddindür ki S.

³ Biz: Bir S.

⁴ ḥidmetkārı: ḥidmetkārdan V.

⁵ ṭā'ifeden: ṭā'ife V.

⁶ esrār-ile: esrāriyyet ile S.

⁷ biz bu maķüle: bir maķül V.

⁸ nice olmuşdur ol: ol nice olmuşdur S.

⁹ İderler ki: olunur ki S.

¹⁰ minşār ile: minşārı V.

¹¹ var idi ki: var-idi ki V.

¹² Daḥı: -S.

¹³ öbürin: -V.

¹⁴ derd-ile: derdle V.

kendüye münāsib kâra meşğul olmak gerek. Zîrâ taleb-i merâtib ü menāşib bir tã'ifeye münāsibdür ki şeref-i aşl u neseble ve istiḥkāk bulmuş ola veyā şeref-i fazl u ḥaseble isti'dād¹ gelmiş ola. Biz bu iki şartuñ birisinden de² berīyüz. Bize menāşib-ı 'aliyyeye isti'dād nice müyesserdür? Dimne eyitdi: Dest-māye-i riyāset neseb ü ḥaseb değıldür, belki 'aql u kiyāsetdür. Kimüñ ki 'aql-ı kāmili ola, māye-i esfelde qalmaz, derece-i 'āliyyeye vāşıl olur. Ve bir ser ki ser-efrāzlık sevdāsiyla māl-ā-māl ola, pāy-māl-i esāfil ü erāzil olmak muḥāldür. Ben tā derece-i takarrüb-i şīri ḥāşıl kılmayam ve tā dā'ire-i ḥavāşş-ı ḥazretinde dāḥil olmayam, bālīn-i ferāgate ser kılmayam. Kelīle eyitdi: Bu bābı nice kilid-i endīşe ile feth itmek gerek dilerdin? Dimne eyitdi: Dilerem ki bu fırsatda, ki şīre ḥayret-i küllī müstevlī olmuştur, kendümi aña 'arz idem. Yümkin ki ḥüsn-i takrīr ve luṭf-ı ta'bīrüm mizāc-ı zamīrine³ te'sīr idüp müfīd-i feraḥ vākı' ola ve bu vesīle ile ḥazretinden rütbet-i kırbetüm izdiyād bula. Kelīle eyitdi: Ey ḥām-tedbīr, takarrüb-i ḥazret-i şīr saña nice müyesser olur? Eger olursa da çün tarīk-ı ḥidmet-i mülūka sülūk itmemişsin ve rusūm-ı ādāb-ı muşāḥabet-i selāṭini⁴ bilmezsin. Az zamānda ta'ab-ı firāvānla taḥşīl itdüğüñ ser-māyeyi⁵ elden çıkarırsın. Dimne eyitdi: Çün kişi dānā ola, mübāşeret-i umūr-ı 'izām aña āsān ola. Kelīle eyitdi: Şöyle (S8^b) fehm olunur ki re'yüñ bu emr üze takarrür bulmuştur. Bārī tamām ḥazret üze ol ki mülāzemet-i selāṭin emr-i pür-ḥaṭar ve kār-ı düşvārdur. Eger çı ben bu tedbīre muḥālif ve bu fikre münkirem ammā çün⁶ senüñ 'azmüñ bu emrde cāzim ve elbette bu re'y katuñda lāzımdur.

Beyt

İşitmezsin çü benden ḥayr-ḥāhuñ

Selāmet ol yūri var işte rāhuñ

Tilki⁷ Dimne Kelīle'e vedā' idüp gitdi ve duḥūl-i ḥazret-i şīre cūr'et itdi. Çün şīri (V7^a) ırakdan gördi, vazāi'f-i du'ā vü şenāyı şadā-yı bülendle edā idüp muḳābelesinde tırdı. Şīr bu kimdür diyü erkān-ı devletden şordı. Eyitdiler ki nebīre-i fülāndur ki bir zamān mülāzım-i dergāh-ı felek-iştibāh idi. Şīr bildi ve ḥuzūrına da'vet idüp eyitdi: Kādesin

¹ isti'dād: -V.

² birisinden de: birisinden V.

³ zamīrine: zamīrümde V.

⁴ muşāḥabet-i selāṭini: selāṭine ve muşāḥabet S.

⁵ ser-māyeyi: māyeyi V.

⁶ çün: cevāb V.

⁷ Tilki: -V.

ve ne ‘ameldeyin? Dimne eyitdi: Kemterīn-i bendegān-ı şaham. Pederüm āyīni üzre mülāzim-i dergāh-ı ‘ālem-penāham. Muntazıram ki eger bir mühim zāhir ola ve hükmi-i hümayūn şeref-şudūr¹ bula, fikr-i şavābumla kifāyet gösterem ve re‘y-i rūşenümle aña havz idem. Şır çün Dimne’nün takrīr-i bī-naẓīriñ işitdi, faşāhat ü belāgatiñ ziyāde ta‘accüb itdi ve erkān-ı devlete teveccüh idüp eyitdi: Merd-i hünermend eger çi kim bī-mikdār ola, ‘aql² u dānişi bī-ihtiyār fazā’ilin³ izhār itmese olmaz. Dimne bu yüzden şād oldı ve bildi ki sihr ü efsūnı şīre⁴ te‘sīr eyledi⁵, dehān-ı faşāhati açdı ve naşīhata āğāz itdi. Çün Dimne naşīhatdan fāriğ oldı, şır anı iltifāt-ı şāhāne ile mahşuş kılp cümle-i havāşş-ı hāzretinden kıldı (S9^a) ve ‘azāyım-i meşālihi anuñ mevā’ız u naşāyihına mebnī kıldı. Dimne dağı rūşen-i ‘aql u kiyāset ü firāseti⁶ fihrist-i dībāce-i hīdmet ve mülāzemet idüp az zamānda⁷ mahrem-i harem-i saltanat olup rütbe-i vezāret buldı. Bir gün vakti⁸ müsā‘id ve zamānı muvāfık görüp halvet taleb itdi ve eyitdi: Müddet-i medīddür ki melik bir küşede münzevī ve hareket ü neşāt u şikārdan berīdür. Bendenüñ hātır-ı fātırına huṭūr ider ki mūcibi nedür bilem ve ser-engüşt-i tedbīr ile⁹ ol ‘uḳdenüñ ḥalline meşğūl olam. Şır kaşd itdi ki ḥāl-i hirās u havfı Dimne’dan mahfı tuta. Bu eṣnāda ittifāk yine Şetrebe bir bāng-i bülend itdi ki şīt ü şalābeti āfākı tutdı. Şır çün bu şadāyı işitdi, ḳalbine bir mertebe havf müstevlī oldı ki, ‘inān-ı temellük ü ḳararı ḳabza-i ihtiyārından gitdi. Nā-çār Dimne’ye rāzını izhār idüp eyitdi: Benüm sebeb-i dehşetüm bu āvāz-ı mühībdür ki işidürsin. Egerçi bilmezem ki bu¹⁰ kimüñ āvāzıdur ammā zannum budur ki şāhibinüñ kuvvet-i terkībi āvāzına münāsib ise ol taḳdīrce bize¹¹ bu maḳāmda hīrām ḥarām-ender-ḥarāmdur. Dimne eyitdi: Hātır-ı ‘ātır-ı melike bundan ğayrı (V7^b) bā‘iş-i tefriḳa var mıdur? Şır eyitdi: Sebeb-i ḥayret bu yitmez mi? Dimne eyitdi: Bu ḳadar nesne ile mekān-ı mevrūsı celā ḳılmaḳ ve vaṭan-ı me‘lūfdan cüdā olmaḳ cidd-i¹² nā-maḳbūldür. Āvāza ne i‘tibār ve na‘ranuñ ne miḳdārı

¹ şeref-şudūr: şeref-şadr S.

² ‘aql: ‘aqlı V.

³ fazā’ilin: fazā’ilüñ S.

⁴ efsūnı şīre: efsūna şır V.

⁵ eyledi: -S.

⁶ kiyāset ü firāseti: firāseti ve kiyāseti S.

⁷ zamānda: vaktde V.

⁸ vakti: vakt V.

⁹ tedbīr ile: tedbīrle V.

¹⁰ bu: -S.

¹¹ bize: biri S.

¹² cidd-i: cidden V.

var ki mûcib-i terk-i diyâr ola? (S9^b) Erbâb-ı devlet ‘umûmen ve aşhâb-ı saltanat huşûşan kûh-ı şâmiḥ gibi şabit ü râsiḥ olmak gerek. Ekâbir buyurmuşlardır ki, meḥâbet-i şavt ve ḍaḥâmet-i cûşseye i’timâd itmek gerek ki her şûret ma’nâya delâlet itmez. Her kimse ki cisâmuñ cûşseye i’tibâr kıla, ol bende giriftâr ola ki ol rûbâha olmuşdur. Şîr eyitdi: Ne-vechle olmuşdur ol?

Hikâyet

Dimne eyitdi: Rivâyet iderler ki bir rûbâh bir pîşede giderdi ve dağdağa-i cû‘dan etrâfı geşt¹ iderdi. İttifâk bir dirâht kurbuna geldi ki aña bir ṭabl aşmışlardı² ve şadmet-i bād-ı saḥtla ol dirâhtdan bir şâḥ hareket idüp ol ṭabla ṭokunurdu ve andan âvâz-ı sehm-gîn zâhir olurdu. Rûbâh-ı gürisne gördi bir ḥorûs³ bir çemenzârda gezer. Rûbâh bir kûşede kemîn idüp anı şayda müteraşşid oldu. Bu eṣnâda nâ-gâḥ âvâz-ı ṭabl gûşına irdi. Nigâḥ itdi, gördi ki bir cûşse-i ğarîb ve andan âvâz-ı mühîb gelür. Ṭâmi‘a-i rûbâh heyecân idüp ḥayâline bu ḥelecân itdi ki her-âyine bunun gûştı vü postı şavtına⁴ münâsib olsa gerek. Fi‘l-ḥâl kemîn-i merğden cânib-i dirâhta teveccüh itdi. Ḥorûs vâkı‘adan ḥaber-dâr olup kenâr-ı necâta yetişdi. Rûbâh hezâr miḥnetle bâlâ-yı dirâhta çıkdı ve dendân-ı ṭama‘ birle ṭablı pâreleyüp içinde bād-ı hevâ üstinde çüb-ı huşk ve post-ı bî-nevâdan ğayrı nesne bulmadı. Âteş-i ḥasret ḥırmınen-i cânın⁵ yakdı (S10^a) ve kendü⁶ kendüye zebân-ı melâmetle eyitdi: Dirîğ bu şûret-i bî-ma’nâya aldandum ve ḥayf bu ḥayâl-i muḥâlle şayd-ı ḥelâli elden çıkardum. Bu meşeli anuñ-çün getürdüm ki melik âvâz-ı mühîb ve heykel-i ğarîb ile⁷ muṣtarib olmaya. Ve zevk-i şikâr ve lezzet-i hareketden vâzgelmeye. Eger fermân-ı ‘âlî şeref-şudûr bulursa bu şadânıñ şâḥibini varup görem ve vâkı‘-ı ḥâlî ‘izz-i ḥuzûr-ı mevfûru‘l-ḥubûra ḥaber-i şâḥiḥ getürem. (V8^a) Ṭab‘-ı şîre tedbîr-i Dimne muvâfîk gelüp ber-mûcib-i fermân ol cânibe revân oldu ammâ çeşm-i şîrden nâ-bedîd olıcak, şîr te’emmül baḥrına ṭaldı ve Dimne’i irsâl itmeden nedâmet itdi ve kendüye⁸ melâmet idüp eyitdi: Dimne’i imtiḥân itmeden izḥâr-ı esrârda ta‘cîl fikr-i ğayr-ı sedîd idi ve cânib-i ḥaşma irsâlde isti‘câl ḥod revîş-i cezm ü⁹ ihtiyâtdan

¹ etrâfı geşt: etrâf kesb V.

² aşmışlardı: aşmışlar idi S.

³ ḥorûs: ḥorûsı V.

⁴ şavtına: şûretine S.

⁵ cânın: cânıñ S.

⁶ kendü: kendi S.

⁷ ğarîb ile: ğarîble V.

⁸ kendüye: kendüye nedâmet ü S.

⁹ ü: -S.

be-gāyet ba‘īd idi. Ve Dimne zīrek şahşa beñzer. Bā-vücūd rüzgār idi ki dergāhumdan mehcūr idi. Ve eger ‘ıyāzen bi’llāhi Te‘ālā¹ kalbi hār-ı āzār-ile hırāş bulmuş ola, bu fırsatda hıyānet idüp muhtemeldür ki bir fitne kıopara, yā haşmuñ kuvvet ü şevketin² benden gālīb görüp anuñ hıdmetine rāğıb ola. Ve bi’l-cümle bu fi’lūñ mefāsidi gāyet çokdur ve kıadr ü tedārūke dağı kābiliyyet yokdur. Niçün *el-hazmü sū’ü’z-zanni*³ mazmūniyla ‘amel itmedüm⁴ diyü bir nice zamān kendüyi bu⁵ maķūle efkārā urdı. Geh tırdı ve⁶ geh oturdı ve şāh-rāh-ı (S10^b) intizārda dü çeşmi⁷ çār oldı. Nā-gāh peyk geldi, Dimne’nūñ kıudūmı haberin getürdi. Şır bir miķdār tesellī bulup ıztırābı zāil oldı ve bir müddetden şöıra Dimne geldi. Levāzım-ı hıdmet ve merāsım-i şenā vü medhını edā itdükten şöıra eyitdi: Ey şehriyār-ı heft kışver, ol cānver⁸ ki şadmet-i āvāz-ı ra‘d-ı şalābeti sem‘-i hümāyūna keder ve mizāc-ı mübāreke derd-i ser⁹ virmişdür, bir gāv imiş ki¹⁰ bu pīşe havālīsinde çerāya meşğul imiş. *İnnehā baķaratün şafrā’ü fāķi’un levnühā tesurru’n-nāzirin*.¹¹ Egerçi yāl ü bāl ve kıadd ü kāmety bī-nażır ve¹² ammā hil‘at-i himmeti kāmety hilķatinden kāşırdur. Hūrd u¹³ h‘āb, ‘alef ü ābdan ğayrı nesneye meyl itmez. Şır eyitdi: Miķdār u kıadrin ve kıuvvet ü kıudretin¹⁴ nice fehmi itdüñ? Dimne eyitdi: Anda şükūh u naķvet görmedüm, tā mertebe-i kıuvvetine istidlāl kıılaydum. Şır eyitdi: Anı za‘fina haml itmek gerek. Mübārizān-ı meydān kıadr ü şecā‘at-i haşmların¹⁵ tā keffe-i kefā’etde tamām-‘ayār bulmayalar, vezne almazlar ve anlara kıuvvet ü şevket ızhār eylemezler.

Mışrā‘

Per ü¹⁶ bāl aça mı Sīmürg şikār-ı mekese

¹ Te‘ālā: -V.

² şevketin: şevket V.

³ İhtiyat, sū-i zannı (gerektirir).

⁴ itmedüm: itdüm S.

⁵ bu: bir V.

⁶ ve: -V.

⁷ çeşmi: çeşm V.

⁸ cānver: cānevār V.

⁹ derd-i ser: -V.

¹⁰ gāv imiş ki: gāv imiş-ki V.

¹¹ O, sapsarı, rengi bakanların içini açan bir sığırdır. Bkz. Bakara 2/69.

¹² ve: -S.

¹³ u: -S.

¹⁴ kıudretin: kıudretüñ S.

¹⁵ haşmların: haşmlardan V.

¹⁶ ü: -V.

Dimne eyitdi: Melik anuñ emrine ol kadar i‘tibār¹ buyurmasun ve anuñ bābını (V8^b) çendān hisāba almasun. Eger re‘y-i ‘ālem-ārā iktizā kılsun ve fermān-ı kazā imzā-nefāz bulursa ben bende varup taqrīr-i dil-pezīr ile² mizācına girem ve zencīr-i teşhīr ile³ keşān-ber-keşān pāy-i taht-ı cihān-gīre getürem, tā ser-i irādeti⁴ hazz-ı itā‘ ate kıya.

Beyt

Da‘vet-ile müsahhar idem anı

Āsitānuñda çāker idem anı

Şīr bu sözden (S11^a) şād olup da‘vet-i gāva işāret buyurdi. Dimne-i pūr-fītne Şetrebe katına geldi, ceriyyü‘l-cenān ve faşihū‘l-beyān tereddüd ü te‘emmül muşāhabete āgāz kıldı ve ba‘de‘selām feth-i kelām idüp eyitdi: Bu maḳāma gelmege⁵ ne sebep hādīs oldı⁶ ve tarh-ı raht-ı ikāmet itmege⁷ nice ‘illet bā‘ış oldı? Şertebe ḳalb-i şāfi birle cevāb-ı şāfi virüp şūret-i hāli bir bir mir‘āt-ı hayāline hāme-i taqrīr ile⁸ taḥrīr ü taṣvīr eyledi⁹. Dimne aḥvāl-i Şetrebe‘ye vāḳıf olıcaḳ, eyitdi: Bu pīşenüñ sibā‘ı¹⁰ meliki bir şīr-i dil-berdür ki şīr-i āsmān anuñ heybet ü hey‘etinden bir gürbe-i nā-tüvāndur. Beni ḥidmetine irsāl idüp buyurdi ki seni anuñ ḥazretine da‘vet idem. Bu minvāl üzre mişāl virdi ki eger mütāba‘atda¹¹ müsāra‘at idesin, hemān¹² tā¹³ bu gāyete dek bāb-ı mülāzemetde vāḳı‘ olan taḳşīrātuñı şafḥa-i cām zamīr-i münīr-i cihān-nümā nazarından āb-ı ‘afv ile¹⁴ maḥv eyleye. Ve eger temerrüd, yā tereddüd idesin, ‘ale‘l-fevr dönem, gidem ve mā-cerāyı ‘alā-mā-cerā i‘lām u inhā idem. Şetrebe çün nām-ı şīr ü sibā‘ı işitdi, gāyet-i vehminden itā‘atden ḡayrı çāre bulmayup eyitdi: Eger beni siyāsetden emīn kılsun fermānuña¹⁵ muṭī‘ oluram. Dimne eymān-ı ḡilāz u şidād ile¹⁶ gāva i‘tikād virüp ma‘iyyetiyle¹⁷ cānib-i şīre müteveccih oldılar. Dergāh-ı şīre ḳarīb

¹ i‘tibār: iltifāt V.

² dil-pezīr ile: dil-pezīrle V.

³ teşhīr ile: teşhīrle V.

⁴ irādeti: irādātı S.

⁵ gelmege: gelmek V.

⁶ oldı: -V.

⁷ itmege: itmek V.

⁸ taqrīr ile: taqrīrle V.

⁹ eyledi: itdi V.

¹⁰ sibā‘ı: sibā‘ V.

¹¹ mütāba‘atda: mütāba‘atdan S.

¹² hemān: -S.

¹³ tā: -V.

¹⁴ ‘afv ile: ‘afvla V.

¹⁵ fermānuña: fermānına S.

¹⁶ şidād ile: şidādla V.

¹⁷ ma‘iyyetiyle: ma‘iyyetle V.

varıcağ, Dimne ilerü vardı, gāvuñ kudūmından haber virdi. Bir zamāndan soñra gāv geldi, şerāyıt-ı hıdmeti yirine getürdi. Şır hālin hatrın¹ sordı. Bu nevāhīye kaçan geldüñ ve gelmege bā' iş ne oldı didi. (S11^b) Gāv ser-güzeştin² bi't-tamām hikāyet eyledi. Şır eyitdi: Ey mihmān-ı kirāmī,

Mısrā'

Hoş āmedī ve 'aleyke's-selām ve'l-ikrām³

Hemān bu maḳāmda ārām eyle, ikrāmumuzdan behremend olasın ve merḥamet ü in'āmumuzdan⁴ naşīb-i tamām bulasın ki bizüm ebvāb-ı (V9^a) fütūḥ u 'ināyetümüz ḥarem-i ḥimāyetümüze meftūḥdur. Gāv merāsım-i du'ā vü taḥiyyet ve levāzım-ı şenā vü midḥati yirine getürdi ve kemer-i hıdmet ü 'ubūdiyyeti miyān-ı cāna bend itdi. Şır daḥı aña rütbe-i taḳarrüb erzānī buyurup rüz-be-rüz mertebesin ziyāde kıldı ve dā'im aḥvālīñ tefahḥuş ve aḥlāḳın teferrüs idüp mi'yār-ı 'aḳl u deriyyesin ve miḳdār-ı temyīz ü tecribesin tecessüs iderdı. Gördi ki kemāl-i 'aḳl u firāsetle ārāste ve kiyāsetle pīrāstedür, i'timādı ziyāde olup gāvuñ rütbe-i taḳarrübün ziyāde idüp maḥrem-i esrār ve mazḥar-ı aḥkām u āşār idindi. Gāv daḥı tenfīz-i aḥkām-ı ḥükümet ve temşiyet-i⁵ meşāliḥ-i memleket ve zabt-ı şüḡūr ve tedbīr-i umūr-ı cumḥūrda bir derece⁶ kifāyet izḥār itdi ki hıdmet-i şırde sā'at-be-sā'at rütbet ü ḳurbeti ziyāde olup bir mertebeye irdi ki zümre-i erkān-ı devlet ve cümle-i a'yān-ı ḥazretten tecāvüz itdi. Dimne gördi ki şır derece-i rif'at-ı⁷ gāvı gerdüna yitürdi ve iclāl ü ikrāmın dā'ire-i i'tidālden geçürdi ve mübāşeret-i umūrda aña miḳdār virmez oldı ve müşāveret-i ārāda aña i'tibār kılmaz oldı. Dest-i ḥased başār-ı başiretin mīl-i melāl ile kör itdi ve berḳ-i ḥışm ḥırmen-i dimāḡına şu'le-i ḡayret bıraḳdı. Ḥ'āb u ḳarārı gitdi. Gile vü şikāyet (S12^a) içün ve ıztırābını ḥimāyet için Kelīle hıdmetine geldi ve eyitdi: Ey birāder, za'f-ı re'y ve sū-i tedbīrümü görür misin ki⁸ tamām hıdmet-i şire maḳşūr itdüm ve luṭf-ı ḥīle ile gāvı hıdmetine getürdüm. Ol ḥazretde ḳurbet ü mekānet buldı ve cemī'-i erkān-ı devletden mümtāz u ser-efrāz oldı. Ben menzil ü maḥallümden ve mertebe-i evvelümden

¹ hālin hatrın: ḥālūñ ve ḥātırūñ S.

² ser-güzeştin: ser-güzeştüñ S.

³ Hoş geldin, sana selām ve ikrām olsun.

⁴ merḥamet ü in'āmumuzdan: raḥmet ü iḥsānumuzdan S.

⁵ temşiyet-i temşīd-i V.

⁶ derece: derecede S.

⁷ rif'at-i: rif'atde S.

⁸ görür misin ki: görmezsin ki V.

tenezzül itdüm. Kelîle cevâb virdi ki: Bu tîşe-i belâyı pâyıña yine kendüñ urduñ ve bu ğubâr-ı fitneyi yiñe sen ğaldurduñ.

Beyt

Sen itdüñ kendü¹ ğülzâruñ begüm ħâr²

Yiridür k'olasın sen bülbül gibi zâr

Dimne eyitdi: Belî, râst söylersin ki bunı baña yine ben itdüm. Velî sen bu bâbda ne tedbîr idersin ve bu 'uğdenüñ ħallinde³ ne ħîle idersin ve ne tedbîr⁴ tedârük eylersin?

Kelîle eyitdi: Ben evvelden saña bu 'amelde muvâfaĳat itmedüm ve bu ħarîĳa sülûkda saña mürâfaĳat göstermedüm. Ĥâliyâ daĳı bu bâbda ben kendümi ber-ĳaraf bilürem (V9^b) ve bu ħuşûşa daĳl itmeden tamâm ihtirâz ĳıluram. Meger senüñ ħaĳĳuñda⁵ yine⁶

sen fîkr idesin. Dimne eyitdi: Benüm fîkrüm budur ki mümkün olduĳı miĳdâr bezl-i maĳdûr ve şarf-ı meĳhûd idüp ĳâvı pâyesinden indürem ve ĳuzûr-ı melikden merdûd idüp belki memleketden sürem ki mezĳheb-i ĳamiyyetde ihmâl ü taĳşîre ruĳşat bulmazam ve eger ĳarîĳ-ı teĳâfûl ü tekâsüle sülûk idem, zannum budur ki erbâb-ı ĳıredmend ve aşĳâb-ı mürüvvat⁷ ĳatında ma'zûr olmazam. Fuĳalâ vü ĳükemâ buyurmuşlardır ki 'uĳalâ eger beş ĳuşûşda bezl-i maĳdûr ideler, ma'zûrdurlar. (S12^b) Evvel, ĳaleb itmek şol manşıbı ki sâbıĳda aña mutaşarrıf olmuş olalar. İkinci, perĳîz eylemek şol mażarratdan ki bir kerre anı tecrîbe ĳılmış olalar. Üĳçünci, mâlik oldukları menfa'ati muĳĳâfaza itmek.⁸ Dördünci, varĳa-i âfetden ĳalâş olmada mübâlaĳa. Beşinci, zamân-ı müstaĳbelde celb-i nef' ve def'-i zarar mülâĳaza itmek. Ben de hemân aña sa'y iderem ki yine⁹ evvelki manşıbum mübeşşer ola. Pes ĳarîĳ budur ki ĳâva bir menşûba ĳiĳem ki ya rûy-ı zemînden vücûdı¹⁰ naĳ'ını düre ve yâĳûd bir sermenzilden raĳt-ı iĳâmeti bir vâdîye daĳı indüre. Her kimse ki def'-i 'adûda mücidd ve intikâm-ı ĳaşmda becid olsa, egerĳi o ĳurd ve za'îf ve ĳaşmı büzürg ve ĳavî daĳı olursa ümmîd-i nuşret mümteni' ve rişte-i furşat münĳatı' degüldür. Kelîle eyitdi: Ĥâliyâ şîr

¹ kendü: kendi S.

² ĳâr: ĳâk S.

³ ĳallinde: ĳalline S.

⁴ idersin ve ne tedbîr: -V

⁵ ĳaĳĳuñda: ĳaĳĳında S.

⁶ yine: yiñe S.

⁷ ĳıredmend ve aşĳâb-ı mürüvvat: ĳıred ü mürüvvat

⁸ itmek: itmek ve V.

⁹ yine: -S.

¹⁰ vücûdı: vücûd V.

aña sâ'ir erkân miyânında mezîd-i imtiyâz virmişdür ve livâ-yı taḡarrüb u devletden fark-ı Ferḡadân'a yetürmüşdür. Pes melik ḡatırın¹ andan müteneffir ve mizâc-ı şerîfîn² aña müteḡayyir kılmak be-ḡâyet müşkildür ki pād-şâhlar bir kimseyi terbiyet etseler bî-sebebe-i küllî anı ḡâr itmezler ve her kimi ki çâh-ı menziletten³ câh u menzilete yetişdüreler, bî-cürm-i 'azîm naḡar-ı 'âḡifetden dūr eylemezler⁴. Dimne eyitdi: Sebebe-i küllî bu yitmez mi ki melik anuñ terbiyesinde ifrâḡ ve sâ'ir erkân ḡaḡkında terfrîḡ itmekle âstânesine mülâzemetden cümlesin müteneffir kılmışdır ve anlaruñ menâfi '-i ḡidmet ve fevâ'id-i naḡîḡatı⁵ andan münḡatı' olmışdur ve⁶ bundan melike ve milke nice âfât u maḡâfât mütevaḡḡı'dur. Ḥükemâ buyurmuşlardır ki âfet-i melik (S13^a) ve ḡaḡar-ı memleket bundan nâḡîdir. Ya'nî devlet-ḡâḡları kendüden mehcür itmek ve erbâb-ı re'y ü⁷ tecribeyi ḡaḡîr ü ḡâr ḡutmak. Kelîle eyitdi: (V10^a) Cezm eyledüm ki kemer-i mekri miyân-ı câna çekmişsin ve toḡm-ı intıḡâmı ḡâk-i helâk-i Şetrebe'de ekmişsin Ve dilersin ki senüñ memerrüñden aña bir ḡarar iriḡe ve nâ'ire-i şerrüñden⁸ aña bir şerer yetiḡe. Fe-emmâ ḡâfil olma ki muḡaddemât-ı âzâr u ızrâr eyü netîce virmez ve ḡâsidüñ ḡaşd-ı fâsidi yine kendüye 'â'id olur. Her kimse ki⁹ baḡar-ı baḡîret ve¹⁰ 'ayn-ı 'ibretle mülâḡaza kıla ve bu 'âlem mükâfât idüḡine 'âlim ola, ḡek degüldür ki cânib-i ḡayr u merḡamete mâ'il olsa gerek ve dest ü zebânın âzâr u ezâ-yı ḡaḡkdan muḡâfaḡa kılsa gerek. Bu beyânı ol ecilden zebâna ḡetürdüm ki mükâfât-ı âzâr u intıḡâm-ı ızrârdan geḡesin, mebdâd anuñ ḡe'âmeti yine saña 'âid ola, ve *men ḡafera bi'ran li-aḡîḡi vaḡa 'a fîḡi*.¹¹ feḡvâsı senüñ ḡaḡḡuñda¹² zuhûra gele. Dimne eyitdi: Ben bu vâḡı'ada zâlim degülem, belki mazlûmam ve sitemḡer degülem, belki sitemḡeḡem. Mazlûm eḡer zâlimden intıḡâm ḡadedinde olsa 'inda'llâḡ mücrim ḡüneḡkâr mı olurmuş? Kelîle eyitdi: Faraḡâ ki bu 'amelden¹³ saña ḡâ'ibe-i ḡalel gelmez imiḡ ammâ ḡâvuñ helâkine nice ḡâdir olursın ki anuñ ḡuvvetinüñ 'öḡr-i 'aḡîri ḡadar ḡudretüñ

¹ ḡatırın: ḡatırın S.

² şerîfin: şerîfüñ S.

³ çâh-ı menziletten: -S.

⁴ eylemezler: itmezler S.

⁵ naḡîḡatı: taḡîḡi S.

⁶ ve: -V.

⁷ ü: -S.

⁸ şerrüñden: şerrinden S.

⁹ Her kimse ki: Her kimse S.

¹⁰ baḡîret ve: baḡîreti S.

¹¹ Her kim ki kardeşinin kuyusunu kazar, o kuyuya kendi düşer.

¹² ḡaḡḡuñda: ḡaḡḡında S.

¹³ 'amelden: 'amelde V.

yokdur ve anuñ etbā‘ u eşyā‘ ı senüñ aḥbāb u aşḥābuñdan¹ çokdur. Dimne eyitdi: Binā-yı umūr vüfūr-ı kuvvet ü zūr ve esās-ı kār keşret-i a‘ vān u enşāra mebnī degüldür, belki re‘y-i rāst ve tedbīr-i dürüst bu cümleden muḳaddemdür.

Mısrā‘

er-Re‘yü (S13^b) ḳable şecā‘ati’ş-şüc‘ān.²

Zīra ol nesne ki re‘y ü raviyyet ile müyesser olur, ḡālib budur ki zūr u kuvvet andan ‘āciz ḳalur. Gūş-ı hūşuña yetişdi mi ki ol zāḡ-ı ḥīlekār ol mār-ı sitemkāri ḥīle ile nice helāk itdi³? Kelīle eyitdi⁴: Nice olmuşdur ol?

Hikāyet

Dimne eyitdi: Emşālde gelmişdür ki bir zāḡ bir kūh kemerinde ḥāne tutmuşdı⁵. Ol sūrāḡ civārında bir mār-ı ejder kirdār tevattun itmişdi⁶. Mār zāḡıñ beççelerin⁷ her ḡāḥ şikār iderdi. Çün mār-ı sitemkāruñ İzā vü āzārı⁸ ḥaddin geçdi ve zāḡ-ı bī-çārenüñ kār cānına ve kār üstüḥ‘ānına yitdi, zarūrī māruñ helāki tedārükün itdi ve dostlarından bir şegāle ḥālın⁹ hikāyet ve düşmen-i bed-sigālden şikāyet idüp eyitdi: Bir fikr eyledüm ki bu mār-ı beççe-ḥ‘āruñ belāsından ḳurtulam ve bu zālīm-i cān-şikāruñ cefāsından ḥalāş olam. Şegāl eyitdi: Bu belānuñ ref‘inde ve bu ḡā‘ilenüñ def‘inde ne çāre (V10^b) fikr eyledün? Zāḡ eyitdi: Fikrim budur ki çün dīde-i mārı ḥ‘āb-ālūde görem, minḳār-ı ḥūn-ḥ‘ārumla çeşm-i cihān-bīnin çıkaram, tā bir daḡı benüm ḳurratü’l-‘aynuma yavuz nazar itmeye ve ferzendlerüm anuñ şūr-ı şerrinden me‘mün u maşūn ola. Şegāl eyitdi: Bu tedbīr ḡāyetde şaḡīf şavb-ı şavābdan nihāyetde münḥarīfdür. ‘Uḳalā ḳaşd-ı a‘dā ve def‘-i belāda bir ḥīle tedārük iderler ki anda ḥaṭar-ı cān olmaya. Zinhār bu fikrden fāriḡ ol ammā ben seni bir ṭarīḳa irşād ideyin ki eger itmām-ı¹⁰ merāmuñda¹¹ aña sālīk olasın, bī-ḥaṭar u zarar ḥaşmuña zafer bulasın. Zāḡ eyitdi: Sizden bize (S14^a) işāret, bizden size itā‘at. Şegāl eyitdi: Şavāb oldur ki evc-i hevāya çıkasın ve ābādānlıḳlar muḳābelesine gelüp bāmlarına baḳasın. Her ḳande ki pīrāye göresin, ḳapup hevāya

¹ aḥbāb u aşḥābuñdan: aşḥāb u aḥbābuñdan S.

² Cesur kimsenin cesaret göstermesinden önce akla başvurmak gerekir.

³ itdi: -V.

⁴ Kelīle eyitdi: -S.

⁵ tutmuşdı: tutmuş idi S.

⁶ itmişdi: itmiş idi V.

⁷ beççelerin: beççelerüñ S.

⁸ İzā vü āzārı: āzār u İzārı S.

⁹ ḥālın: ḥālūñ S.

¹⁰ itmām-ı: tamām-ı V.

¹¹ merāmuñda: merāmında S.

kalḳasın ammā bir vechle ki ‘uyūndan gā’ib olmayasın. Muḳarrardur ki ba‘zı kimesneler pīrāye tālebine düşseler gerek. Çün mār muḳābelesine gelesin, anlarıñ nazarında pīrāyei mār üstüne birağasın. Çün mārı anda göreler, lā-ceram ol ān vādī-i ‘ademe göndereler, andan pīrāyeyi alalar¹. Bu tarīḳ ile hem düşmenüñe fırsat bulasın ve² hem şūr u³ şerrinden emīn⁴ olasın. Zāg işāret-i şegāl ile havāya pervāz idüp bir şehir muḳābelesine geldi. Nā-gāh gördi ki bir ḥātūn bir altun heykeli bir bām kūşesinde koyup iğtisāle meşgūl kıldı. Zāg fi’l-hāl inüp çengāline aldı ve ol düstūr üzere ki⁵ şegāl naşḥat itmişdi, ser-i mārı seng-i demār ile tarmār idüp zāg kenār-ı ḥalāşa çıkdı. Dimne eyitdi: Bu meşeli ol eclden irād eyledüm ki bilesin, ol nesne ki re’y-i raviyyet ile müyesserdür, zūr u⁶ kuvvetle mütaşavver degüldür. Kelīle eyitdi: Ey Dimne, Şetrebe kuvvet ü şevket ve re’y ü fikretde⁷ bī-bedeldür. Bu maḳūle kimesneye zafer nice mekr-ile⁸ zafer nice⁹ müyesserdür ki her cānibi ki sen mekr-ile¹⁰ ḥafr idesin, ol fikr-ile¹¹ sedd ider. Zīrā merd-i ‘ākıl hergiz mekr ü ḥīleden gāfil olmaz ve her ḥiredmend ki cezm ü ihtiyātdan behremend¹² ola, kimesne aña firāble (S14^b) zafer bulmaz. Dimne eyitdi: Buyurduḡuñ vāḳı‘dur ammā gāv şarāb-ı ḡurūr ile¹³ lā-ya‘kıldür ve benüm ‘adāvetümi bilmez. Hem fikr-i ḡadr ü¹⁴ mekrümden gāfildür. Nekkā-i nekbetle ḥırmən-i devletini vaḳt-i ḡafletde şavursam gerek ve tīşe-i (V11^a) ḡadrümi bīḥ-ı¹⁵ dirāḥt-ı vücūdına ḥālet-i ferāḡatde ursam gerek. Zīrā her tūr-i ḡadr ki kemān-ı ḡaflet ve kemīn-i şadāḳatden kūşād bula, ziyāde cāy-gīr olur. Zīrā ḥaşm ne ḳadar ki ḳavī vü zūr-āver olursa kemīn-i ḡafletden aña zafer müyesserdür. Kelīle eyitdi: Eger helāk-ı gāva bir tedbīr ile zafer bulasın ki şīre¹⁶ andan zarar mütetārriḳ olmaya. Fi’l-cümle vechi var ve nev‘an andan i’tizār mümkündür ve eger bī-mazarrat-ı şīr bir tedbīrūñ anda¹⁷ cāy-gīr olmaya. Zinhār

¹ göndereler, andan pīrāyeyi alalar: göndere ger andan pīr eyitdiler V.

² ve: -V.

³ u: -V.

⁴ emīn: varın V.

⁵ üzere ki: üzre ki S.

⁶ u: -V.

⁷ ü fikretde: fikrinde S.

⁸ mekr-ile: mekrle V.

⁹ zafer nice: -S.

¹⁰ mekr-ile: mekrle V.

¹¹ fikr-ile: fikr ile V.

¹² behremend: behrever S.

¹³ ḡurūr ile: ḡurūrla V.

¹⁴ ü: -S.

¹⁵ bīḥ-ı: pīç-i S.

¹⁶ şīre: şīr S.

¹⁷ anda: andan S.

bu fikrden vāzgel ve bu mekrden ihtirāz kıl ki hīçbir ‘ākıl rāḥat-ı nefsi için veliyy-i ni‘metinūñ zahmetine kā’il degüldür. Kelām miyānlarında bu kelime ile¹ tamām oldı. Dimne bir müddet terk-i mülāzemet idüp bir küşede ‘uzlet itdi, tā bir gün fırsat bulup şîr ḥużūrına vardı ve ğamm-dîdeler gibi yüzün dürüp ve sitem-resîdeler gibi boynın egüp karşıusunda tırdı. Şîr eyitdi: Ḥaylî müddetdür ki görünmezsın, ḥayr mıdır? Eyitdi: Melik² devletinde ümmîddir ki ḥayr ola. Şîr eyitdi: Çehreñde³ eşer-i ğamm ve beşereñde jeng-i elem var, ḥikmet nedür? Dimne eyitdi:

Beyt

Egerçi ğuşşaya ḥikmet gerekdür

Ve lâkin⁴ kışşaya ḥalvet gerekdür

*el-Ḥikmetü ‘arūsün türîdü’l-beyte ḥālîyā.*⁵ Pes (S15^a) şîr ḥalvet itdi ve Dimne’yi kıatına da‘vet itdi ve⁶ eyitdi: Bir ḥādise-i ‘azîmeye⁷ vuķūfuñ añlanur. ‘Ale’t-ta‘cîl ‘izz-i ḥużūr-ı fā’izü’s-sürûrumda tafşîl⁸ eyle ki mühimmât-ı küllîniñ te‘ḥîrinde niçe maḥāfāt ve kār-ı imrûzı ferdāya ḥavālede hezār āfāt vardır. Dimne eyitdi: Her kelām ki müstemi‘ anuñ istimā‘ından⁹ imtinā‘ide, mütekellim anuñ tekellümine iķdām eylemek gerek. Sāmi‘dahı aḥvāl-i mütekellimi tamām mülāḥaza kılup bilmek gerek ḥayr-endîş ü ‘ākıbet-bîn midür yāḥūd zarar-engîz ü¹⁰ nifāk-āyîn midür. Çün bile ki kā’ilüñ edā-yı¹¹ şükr-i ni‘met ve ḥuķûķ-ı terbiyetden ğayrı ğarażı yokdur, kelāmını sem‘-i rızāyla ışġā itmek gerek. Ḥuşuşan şol mevādda ki kıavā’idi fi’l-ḥaķîķa aña ‘ā’id ola. Şîr eyitdi¹²: Sen bilürsün ki ben sâ’ir mülûkdan fazîlet-i re‘y ve meziyyet-i ‘aķlla müsteḡnā vü mümtāzam ve her mütekellimüñ kelāmını istimā‘dan temyîz-i melikāneyi pîş-nihād-ı zamîr itmekle aķrānum miyānında¹³ ser-efrāzam. Hemān bî-tekellüf

¹ kelime ile: kelimeyle V.

² Melik: -S.

³ Çehreñde: Çehrende S.

⁴ lâkin: lîkin V.

⁵ Hikmet, evi boş isteyen (evde yalnız olmak isteyen) bir gelindir.

⁶ itdi ve: idüp V.

⁷ ‘azîmeye: ‘azîme S.

⁸ tafşîl: tafđîl S.

⁹ istimā‘ından: istimā‘ında S.

¹⁰ ü: -S.

¹¹ edā-yı: edā-i S.

¹² Şîr eyitdi: Şîr eyitdi ki V.

¹³ miyānında: miyānuñda S.

zamīründe muzmer olan her ne ise¹ izhār eyle² ve bī-tevaḳḳuf ḥāṭıruña³ ḥuṭūr iden ḥāṭırayı ketm⁴ eyleme, söyle. Dimne eyitdi: Ben daḥı⁵ bu mertebeye cūr'ete ol cihetden ruḥṣat (V11^b) buldum ki melikūñ 'aql u dānişine vüṣūḳ u⁶ i 'timād ḥadden ziyādedür⁷. Bu daḥı zāhirdür ki bendeden şadır olan söz maḥz-ı diyānet ve 'ayn-ı emānetden nāşīdür. Şır eyitdi: Belī, senūñ vüfūr-ı emānetūñ 'izz-i ḥużūrunda zāhir ve āşār-ı dīn ü diyānetiñ cebīn-i kıyāfetünde bāhirdür. Dimne eyitdi: Muḳarrardur ki beḳā-yı kaffe-i vuḥūş devām-ı 'ömr-i melike vā-bestedür. Pes re'āyādan her birisinde (S15^b) pākīze-nihād ve pāk-i 'tikād ola, vācibdür ki izhār-ı ḥaḳ ve takrīr-i şıdk itmekle vazā'if-i ḥidmeti ve şerā'it-ı 'ubūdiyyeti 'izz-i ḥużūr-ı şāhīde edā eyleye. Nitekim ḥükemā buyurmuşlardır: Her kimse ki pād-şāhdan ḥaḳḳı setr ve ṭabībden marazın ketm ve aḥıbbādan faḳrıñ ihfā eyleye, kendü kendüye ḥıyānet ve kendü nefesine cināyet itmiş olur. Şır eyitdi: Ḥaberūñ⁸ şādık ve iḥlāsuñ bundan evvel şem'-i şerīfime vāşıldur ve bi'l-cümle emānet ü diyānetüne ıttılā'-ı küllī ḥāşıldur. Ḥālen söyle ki⁹ ne ḥādişe ḥādiş olmuşdur ki tedbīrine iştiḡāl olına. Dimne çün şiri bu efsūn ile şifte ve bu efsāne ile firifte itdi, dehān-ı beyānı açup zebān-ı revānla¹⁰ eyitdi:

Beyt

Ki¹¹ şāhā ola devlet reh-nümünüñ

Zafer yāruñ ola düşmen zebūnuñ

Şetrebe ümerā-yı leşkerle ḥalvetler ve erkān-ı devletle meşveretler itdi ve eyitdi: Şiri āzmāyış itdüm ve endāze-i zūr u kuvvet ve re'y ü raviyyetin bildüm. Hemān¹² her birisinde ḥalel-i küllī ve za'f-ı ḳavī müşāhede ḳıldum. Ben bu ḥayretdeyem ki melik ol kāfir-i ni'metūñ ikrāmında ifrāt idüp ḥaddin geçürdi ve memleket ve salṭanatda şerīḳ ve belki cümletü'l-melik idüp 'ünvān-ı fermānı ve zimām-ı aḥkāmı anuñ dest-i¹³ taşarrufına virdi ve bu ni'met muḳabelesinde andan bu ḥıyānet ü cināyet vüçūda geldi.

¹ olan her ne ise: olanı V.

² eyle: -S.

³ ḥāṭıruña: ḥāṭırına S.

⁴ ketm: kim S.

⁵ Ben daḥı: Ben-daḥı S.

⁶ u: -S.

⁷ ziyādedür: ziyāde olup S.

⁸ Ḥaberūñ: Ḥaber-i V.

⁹ söyle ki: söyle S.

¹⁰ beyānı açup zebān-ı revānla: ziyānı açup beyān-ı zebān ile S.

¹¹ Ki: -S.

¹² Hemān: -V.

¹³ dest-i: -S.

Her-āyīne bi-ḥukm-i inne 'l-insāne le-yaṭgā en raāhū 'stagnā¹ her kimse ki icrā-yı emr ü fermānda kendüyi muṭlaḳu'l-'inān göre ve zimām-ı aḥkām-ı ḥāṣṣ u 'āmmı ḳabza-i iḳtidārına rāygān getüre, dīv-i² ṭuḡyān zāviye-i dimāğında āṣiyān ḳılsa gerek ve 'ırḳ-ı 'iṣyān (S16^a) dil-i pür-ḡillinde cereyān itse gerek. Şīr eyitdi: Ey Dimne, ne 'aceb söz söyledüñ. Ḥaḳīḳat-i ḥālī neden bildüñ? Ḥāl bu minvāl üzre olursa ki taḳrīrūñden³ añlanur, anuñ tedbīri nedür? Dimne eyitdi: Furṣat u ḳudret var iken tīḡ-ı āb-dār-ile cān-ı (V12^a) ḥāksārına āteş-i dimār urup ḥırmen-i 'ömrin⁴ bād-ı fenāya virmek gerek. Şīr eyitdi: Didigün ma'lūm ammā gümān itmezem ki Şetrebe mekr ü ḥıyānet fīkr itmiş ola ve sevābıḳ-ı iḥsānı levāḥıḳ-ı küfrānla muḳābele revā görmüş ola. Dimne eyitdi: Ulular buyurmuşlardır ki sifle vü bed-güherüñ binā-yı ḥidmeti ḳavā'id-i bīm ü⁵ ümmīd üzredür. Çün zarar-ı ḥavfından emīn ola, ser-çeşme-i iḥlāṣı bulandırırsa gerek ve çün ḥuṣūl-ı emānī ile müstaḡnī ola, āteş-i küfrānı⁶ yalıñlandursa gerek. Şīr eyitdi: Ey Dimne, ben şöyle añlaram ki Şetrebe'nüñ āyīne-i dili bu nīreng-i jengden muṣaffā ve çehre-i ḥālī⁷ bu ḥayāl ḥālinden mu'arrādur. Zīrā dā'imā bizden mihr ü maḥabbet ü menfa'at müṣāhede ḳıla. Āyā ne sebebdan anuñ mükāfātında ḳaşd-ı ḥıyānet ve fīkr-i mażarrat ider ola? Dimne eyitdi: Żamīr-i münīr-i melike maḥfī olmaya ki kec-mizācdan hergiz istiḳāmet gelmez ve bed-ṭıynet ü zişt-sirişt teklīf ü tekellūf ile sūtūde-ḥūy u pākīze-ḥaşlet olmaz⁸. *Küllü ināin yeteraṣṣeḥu bi-mā-fīhi*.⁹ Meger ḳıṣṣa-i 'akreb ü keşef melikūñ şem'-i şerīfine vāṣıl olmamışdur. Şīr eyitdi: Nice olmuşdur ol?

Ḥikāyet

Dimne eyitdi: Bir keşef bir gejdüm ile hem-dem olup her dem da'vā-yı¹⁰ vedād u ittiḥāddan dem ururlardı. İttifāḳ bir vaḳt bi-ḥaseb-i zarūret celā-i vaṭan itmek lāzım gelüp murāfaḳat ve muvāfaḳat (S16^b) ile bir me'men-i āḥara müteveccih oldılar. Ḳazā-yı İlähī anlaruñ rāhı bir nehr-i 'azīme rāst geldi. Çün 'akreb ol nehrden 'ubūr itmek müte'azzir idi¹¹, müteḥayyir ḳaldı. Keşef eyitdi: Ey yār-ı 'azīz, ne bā'is oldu ki zevraḳ-

¹ Elbette insan kendini müstaḡnī sayarak azgınlık eder. Bkz. Alak 96/6-7.

² dīv-i: ve bu S.

³ taḳrīrūñden: taḳrīrinden S.

⁴ 'ömrin: 'ömrüñ S.

⁵ ü: -S.

⁶ küfrānı: küfrānī ile S.

⁷ ḥālī: ḥayālī S.

⁸ olmaz: -S.

⁹ Her kap, ancak içindekini sızdırır. Bkz. Keşfü'l-Hafā, Cilt: 2, s. 119.

¹⁰ da'vā-yı: da'vet-i S.

¹¹ müte'azzir idi: müte'azzirdür S.

ı fikreti¹ nehr-i hayrete şalduñ? ‘Akrēb eyitdi: Ey birāder, bu nehrden gūzer itmek fikri beni gird-āb-ı ıztırāba bıraķdı. Ne ābdan ‘ubūr itmek mūyesserdūr ve ne tāb-ı āteş-i firāķa tāķat mutaşavverdūr².

Beyt

Sen gidersin senūñ ardınca gözüm yaşı gider

Müşkil oldur ki kişi kalur u³ yoldaşı gider

Keşef eyitdi: Ğam çekme ki ben seni tekellūf ü zaħmetsüz⁴ pūştüm geştisiyle bu ābdan geŗürsem gerek. Zīrā dimişlerdir ki, hayfdur ki düşvārlıķla bir yār ele getüresin ve āsānlıķla elden yitüresin. Pes seng-pūşt ‘akrebi pūştine aldı (V12^b) ve sefīne-i sīnesin āba salup⁵ revān oldu. Ğabāb-vār miyān-ı ābda yüzerken nā-gāh gūşına bir nā-sāz āvāz yetişdi ve hareket-i ‘akrebdan pūştinde hırāş u kāvķāv iħsās idüp eyitdi: Ey birāder, bu ne şavtdur ki ben istimā‘ eylerem ve bu ne ‘ameldūr ki sen⁶ iştiğāl eylersin? ‘Akrēb cevāb virdi ki: Ey birāder, sinān-ı nīşūmi senūñ cevşe[n]-i vücūduña⁷ āzmāyiş iderem. Keşef pūr-ğazab olup eyitdi: Ey bī-mürüvvet, ben senūñ içün bu gird-āb-ı belāyı irtikāb itdüm. Ğāliyā ben zaħmet çekerem, sen hūzūr idersin. Eger iltizām-ı minnet itmeyüp haķķ-ı şoħbet-i kadīme i‘tibār itmezsin, bārī bu nīş urmaģa sebep ne? ‘Akrēb eyitdi: Ma‘āza’llāh ki bu maķūle ma‘ānī cemī‘-i evķāt-ı zindeğānīde (S17^a) zāmīrūme gelmiş ola ammā bu ķadar var ki bu hareket benüm muķtezā-yı tabī‘atüm ve nīş-zenlik levāzım-ı cibilliyetümdür⁸. Bu bābda baña hār u hārā ve pūşt-i dost ve sīne-i düşmen ‘ale’s-seviyyedür didi⁹. Keşef bu Ğālī görüp¹⁰ ta‘accüb itdi¹¹ ve tefekkūr baħrına talup gitdi¹². Bildi ki bed-sīret elbette muķtezā-yı haķīķati icrā ider. Baħra talup ‘akrebi ĝarķ u helāk eyledi. Bu meşelūñ mefħūmından bu ma‘lūm oldu ki melik Şetrebe’nūñ ‘adem-i aşāletinden¹³ ve ħubş-i zāt ve ħıyānet-i şıfātından endīşe-nāk olmaķ gerek. Şīr eyitdi:

¹ fikreti: fikrini V.

² mutaşavverdūr: mutaşavver V.

³ u: -S.

⁴ zaħmetsüz: zaħmet V.

⁵ şalup: şaldı S.

⁶ sen: -V.

⁷ vücūduña: vücūdına S.

⁸ cibilliyetümdür: cibilletümdür V.

⁹ didi: -V.

¹⁰ görüp: -V.

¹¹ itdi: eyledi S.

¹² gitdi: -V.

¹³ aşāletinden: aşāletinde V.

Senüñ şıdk-ı¹ kelāmuña gümānum var ammā bu şüret baña dāmen-girdür ki rüzgārdür ki² aña mezīd-i taḡarrüb ile ihtışāş virdüm ve mecālis ü maḡāfilde anı medḡ idüp ‘alā-mele’i’ n-nās³ ḡired ü diyānet ü iḡlāş ile dilüme getürdüm. Ḥālā benden vaz‘-ı sābıka muḡālif bir fi’l şādır olursa tenākuz-ı⁴ ḡavl⁵ ve ḡıffet-i ‘aḡl⁶ ve rekāket-i re‘ye mensüb olup ḡavlüm ḡulūbda merdūd ve ‘ahdüm ḡavātırda nā-maḡbūl olur. Dimne eyitdi: Re‘y-i şā’ib ve tedbīr-i dürüstüñ fā’idesi budur ki, çün bir dostdan eşer-i⁷ ‘adāvet ve bir ḡidmetkārdan ‘alāmet-i ḡıyānet göreler, hemān-dem ḡaşm anlaruñ nār-ı dimār ile ḡānmānların göyündürmedin anlar anuñ āb-ı bevār ile ḡayātı ocaḡın söyündüreler. Dendān bā-vücūd ki ādemīnūñ ḡadīmī hem-demi ve taḡşīl-i menāfi‘da ekşer-i a‘zānuñ muḡaddemidür, çün (V13^a) ma‘lūl ola, ḡal‘dan ḡayrı ile⁸ devā ḡılmazlar. Ve ta‘ām ki bedel-i mā-yeteḡallel ve mededkār-ı⁹ mādde-i ḡayātdur, çün mi‘dede fāsīd ola, (S17^b) def‘den ḡayrı¹⁰ revā görmezler. ‘Aḡıbet demdeme-i Dimne şırde te‘şīr idüp eyitdi: Ḥāşıl-ı kelām şoḡbet-i Şetrebe‘den nefret-i tamām itdüm. Min-ba‘d anuñla mülākāt maḡūle-i muḡālātdur. Evlā budur ki hemān aña bir kimesne gönderem, tā keyfīyyet-i ḡālī i‘lām ide. Ve icāzet virem, arzu’llāhi vāsi‘atün diledüḡi yire gide. Dimne vehm itdi ki eger bu kelām sem‘-i Şetrebe‘ye vāşıl ola, der-ḡāl berā’et-i sāḡat-i zımmetin zamīr-i şīre rüşen ḡıla ve anuñ mekr ü ḡılesi nihāñ-ḡāne-i ḡafādan ‘arşa-i zuhūra gele. Eyitdi ki: Ey melik, re‘y-i mezbūr tarīḡ-ı ḡazmdan¹¹ dūrdur. Bir kelām mā-dām ki ḡalbde ḡura, ḡāle gelmeye, dā’ire-i ihtiyārda dāḡildir emmā ba‘de’l-iḡḡār anuñ tedārūki ḡavza-i iḡtidārdan ḡāricdür. Bir kelām ki dehāndan ve bir tīr ki kemāndan çıḡa, ne ol deste gelür ve ne bu şaşta.

Meşnevi

Çün ağızdan çıḡa söz dönmez ayruḡ

Girü döner mi yaydan atılan oḡ

¹ şıdk-ı: -S.

² rüzgārdür ki: -S.

³ ‘alā-mele’i’ n-nās: ‘ale’ n-nās S.

⁴ tenākuz-ı: tenāḡuş-ı S.

⁵ ḡavl: ḡavl ü ‘ıffet: S.

⁶ ‘aḡl: ‘aḡl u ḡarekāt: S.

⁷ eşer-i: dā’ire-i S.

⁸ ḡayrı ile: ḡayrıyla V.

⁹ mededkār-ı: meded-i V.

¹⁰ ḡayrı: ḡayrıyla V.

¹¹ ḡazmdan: cezmden S.

Ƙafesden murğ-ı vahşî¹ ura pervāz

Tutulmaz eyleseñ biñ hîle āgāz

Zīrā ki niçe dehān-beste maḥallinde bir nükte ile hezār ‘uḳde ḥall itmişdür ve niçe faşīḥ-zebān bir ‘ibāret-i bī-maḥall ile gerdenine² bend-i girān urmuşdur. Ey melik, şöyle ki Şetrebe’ye bu ḥaber vāşıl ola, şūret-i kelāmı fehm idüp faẓīḥat-i³ me’ālin ma’lūm kılsa gerek. Yümkin ki mükābereye gelüp ceng ü cidāle āgāz kıla, yā⁴ bir fitne ḳoparup ḥādiṣe-i ‘uẓmāya bā’iş ola. Erbāb-ı ḥāzm⁵ günāḥ-ı zāhire ‘uḳūbet-i pinhān cā’iz görmüşlerdür ve cürm-i pūşideye ‘ikāb-ı āşkāra tecvīz buyurmuşlardır. Şalāḥ oldur ki anuñ ḥıyānet-i ḥafīsi⁶ siyāset-i maḥfī ile tedārūk olına. Şīr eyitdi: (S18^a) Gümān-ı mücerred ile keşfi muḳarreblerden⁷ mehcūr idüp bī-vuẓūḥ-ı yakīn sevābıḳ-ı ḥuḳūḳı hebā’-i menşūr kılmak kendü eliyle ayağına tīşe urmaḳ ve bi’l-küllıyye cādde-i mürüvvet ve minhāc-ı fütüvvetden ber-ṭaraf olmaḳdur.

Meşnevî⁸

Degüldür pesendīde şer‘ u ‘aḳl

Ki bī-beyyinet şāḥ fermān kıla (V13^b)

Mazā-i ḳazā gibi ḥükmi anuñ

Kime cān vire kimi bī-cān kıla

Dimne eyitdi: Erbāb-ı fermān ile⁹ anlaruñ firāsetlerinden rāst-ı burhān u beyyine olmaz. Çün bir mekkār-ı ḡaddār gele, melik gerekdür aña dīde-i ta’arruẓla nazar kıla ki ḥubş-ı ‘aḳīdeti ṭal‘at-i nā-zībāsında¹⁰ ve fesād-ı niyyeti şūret-i bed-sīretinde¹¹ mu‘āyındür. ‘Alāmet-i ḥıyānet ve inḥirāf-ı bāṭınından birisi budur ki mütelevvin ve müteḡāyyir gelse gerek ve çep ü rāst nazar idüp mücādelete müheyyā ve muḳāvemete āmāde olsa gerek. Şīr eyitdi: Eyü didüñ. Vāḳı‘ā bu ‘alāyimden biri zāhir olursa lā-ceram ḡubār-ı şübhe reh-güzār-ı¹² ḥaḳīḳatden mündefi‘ olur. Dimne çün bildi ki dem-

¹ vahşī: vahşī ki V.

² gerdenine: gerdānına V.

³ faẓīḥat-i faşīḥat-i S.

⁴ yā: tā S.

⁵ ḥāzm: cürm ü S.

⁶ ḥafīsi: ḥafīyesi S.

⁷ muḳarreblerden: muḳarreblerin V.

⁸ Meşnevī: Beyt V.

⁹ fermān ile: fermānla V.

¹⁰ nā-zībāsında: nā-zībāsından S.

¹¹ bed-sīretinde: bed-sīretinden S.

¹² reh-güzār-ı: rāḥ-güzār-ı V.

i fitne-engîz-ile şîr cānibinden âteş-i belâ tîz oldu. Diledi ki gāvı daḥı göre, ol ʔarafdan daḥı şu'le-i nāire-i fesādı kūrre-i eṣîre ırgüre. Fıkr itdi ki Şetrebe'ye varmak daḥı müşāvere-i şîrle olmak gerek, tâ sū-i zannndan müberrā ve tōhmet-i iftirādan mu'arrā ola. Dönüp şîre eyitdi: Ey melik, fermān-ı 'ālî şeref-şudūr bulursa varup Şetrebe'yi görem¹ ve maḥzūn-ı ḥāṭırından² haber bilüp 'arşa-i 'arza yetişdürem. Şîr ma'ḳūl görüp icāzet virdi³. Dimne daḥı ḡamm-nāk-şıfat Şetrebe ʔatına gelüp şarṭ-ı selām u ṭaḥıyyeti yirine getürdi. **(S18^b)** Şetrebe daḥı anuñ ḥāline lāyık ta'zīm itdi ve eyitdi: Ey Dimne, müddet-i medīdedür ki dīde-i aḥıbbāyı envār-ı ṭal'atūñle rüşen itmedüñ. Dimne eyitdi: Egerçi ki bu dil-i mehcūr mülākāt-ı zāḥırî ve muşāḥabet-i şūrīden dūrdur, fe-ammā ma'nīde ḥāne-i ḥarābe-i dil-i ḥayāl dīdār-ı dil-dār-ile⁴ ma'mūrdur. Zāviye-i 'uzlet ve kūşe-i ḥalvetde bi'l-ḡudūvvi ve'l-āşāl vazā'if-i du'ā vü şenāya ki mūcib-i mezīd-i⁵ devlet ü iḳbāl ve sebep-i izdiyād-ı cāḥ u celāldür, iştiḡāl ḥasb-i ḥālūmdür. Şetrebe eyitdi: İḥtiyār-ı 'uzlet ve inzivā'-ı ḥalvete sebep nedür? Dimne eyitdi: Bir kimesne ki⁶ ḡayruñ esīr-i fermānı olup kendü nefesine mālîk olmaya ve bī-bīm ü ḥaṭar bir laḫza teneffūs kılmaya, niçün kūşe-i kāşāne iḥtiyār **(V14^a)** itmeyüp der-i ḥalveti āşnā vü bīḡāneye⁷ bend itmeye. Gāv eyitdi: Ey Dimne, bu ma'nāyı⁸ beyān ile tâ fāide-i kelāmuñ 'ām ve menfa'at-ı naşīḥatuñ tamām ola. Dimne eyitdi: 'Ālemde altı şey' vardur ki altı şey'süz müyesser deḡıldür: Māl-ı dūnyā naḥvetsüz, tevaḳḳu'-ı ṭab'-ı le'imān mezelletsüz, mütāba'at-ı hevā miḥnetsüz, mūcāleset-i nisā belıyyetsüz, muşāḥabet-i eṣrār nedāmetsüz. Şetrebe eyitdi: Kelāmuñdan⁹ müfhem olur ki şîrden saña bir mekrūḥ yetişmiş ola ve anuñ maḥāfetinden hevl-nāk ve hirāsān olmuş olasın. Dimne eyitdi: Bu sözi kendüme nisbet dimezin ve kendü nefsum içün ḡam yimezin. Bu melāl senüñ-çündür. Sen bilürsin ki sevābıḳ-ı maḥabbet ve muḳaddemāt-ı meveddet mā-beynümüzde ne vechle mūmehhed ve mü'ekkeddür ve 'ahd ü peymānlar ki miyānumuzda¹⁰ vāḳı' olmuşdur. Ben ḳādir degülem ki nef'-i zarar ve ḥayr u şerden

¹ görem: getürem S.

² ḥāṭırından: ḥāṭırdan V.

³ virdi: buyurdi V.

⁴ dil-dār-ile: dil-dār-la V.

⁵ mezīd-i: -S.

⁶ kimesne ki: kimesne S.

⁷ bīḡāneye: peykāna V.

⁸ ma'nāyı: ma'ānıyı V.

⁹ Kelāmuñdan: Kelāmından S.

¹⁰ miyānumuzda: miyānemüzde S.

(S19^a) ne hâdiş olursa sem‘-i şerîfûne yetiştirmeyem. Şetrebe bu sözden lerzân olup eyitdi: Ey yâr-ı¹ ğam-ı² h̄âr ve ey dost-ı hevâ-dâr, dilerem ki bî-tevaḳḳuf beni keyfiyyet-i kârdan haber-dâr idesin. Dimne eyitdi: Bir mu‘temedden işitdüm ki şîr zebân-ı şerîfine getürmiş ki Şetrebe günden güne semirüp ve vefret-i lahm ve keşret-i şahmdan tekellûf ile hareket ider. Bu dergâhda anuñ ‘ademi ve vücûdî ‘ale’s-seviyye ve bûd u² nâ-bûdî sevâ-seviyyedür. Saltanat umûrında anuñ ne fâ’idesi var ve anı ekl itmeden ğayrı ne menfa‘ate yarar? Bir gün kâffe-i vuḥûşu anuñ ser ü ğuş ve ber-düşü ile ziyâfet itmek gerek. Çün bu kelâmı işitdüm, geldüm, tã³ saña tenbîh idüp ḥüsn-i ‘ahd ü peymâna ikâmet eyleyem. Hâlâ şalâḥ-ı hâl budur ki bir tedbîr eylesin ve ta‘cîl-i tamâm ile bu rence bir şifâ ve bu derde bir devâ taleb kılasın ki şâyed bir ḥile ile bu varṭadan ḥalâş bulasın. Çün Şetrebe Dimne’nüñ kelâmın istimâ‘ itdi, şîrûñ ‘ahd ü mevâşîkı ḥâtırına gelüp eyitdi: Ey Dimne, mümkün midür ki şîr baña kaşd eyleye? Bâ-vücûd ki benden şemme-i ḥıyânet ve zerre-i cinâyet zâhir olmadı. Ammâ senüñ sözünüñ daḥı şıḍkına zannum ve gümânum yokdur. Ğalibâ erbâb-ı şikâḳ beni aña (V14^b) nifâḳ itmişler ve tezvîr-i vefîr-ile anı ḥışm u ğazaba getürmüşlerdür. Dimne eyitdi: Ey Şetrebe, ben ḥaḳḳa’l-yakîn bildüm ki şîrûñ saña bu kaşdına sebep ne nifâḳ-ı düşmen ve ne keşret-i hüner ve ne naḥvet-i mülûkdur. Belki aña bâ’iş anuñ kemâl-i mekr ü ğadri ve tamâm-ı ‘unf ü ḳahrıdır ki (S19^b) ğaddâr u kâmkâr u cebbâr u ḳahhâr u mekkârdur⁴. Egerçi ev’âil-i şoḥbeti mûriş-i ḥalâvet-i ḥayâtdur ammâ evâḥir-i ḥidmeti müşmir-i merâret-i hâdimü’l-lezzâtdur. Şöyle belki ol bir mâr-ı zehr-nâkdur ki bîrûnı nuḳûş-ı reng-â-reng ile âreste ve derûnı pür-zehr-i helâkdur. Şetrebe: Ey Dimne, nice idelüm? Elden ne gelür? Niçe müddetdür ki mesned-i râḥatda şafâ sürdüm. Hâliyâ vaḳt-i hücum-ı miḥnet ü⁵ ğamdur. Ey Dimne, fi’l-ḥaḳîḳa⁶ beni ecel girîbânım tutup keşân be[r]-keşân bu pîşeye⁷ getürdi ve illâ benüm şîr ile muşâḥabete ne liyâḳatüm var idi ve vezîr-i emîr-i⁸ sibâ‘ olmak ne işimüñ ḥavâyicine yarardı? Bir şahş ki benüm ḥûnumı şîr-i mâderinden ḥelâl bile ve pençe vü çengâline ṭâḳat-i muḳâvemet muḥâl

¹ yâr-ı: -S.

² u: -S.

³ tã: -S.

⁴ mekkârdur: -S.

⁵ ü: -S.

⁶ Ey Dimne, fi’l-ḥaḳîḳa: Fi’l-ḥaḳîḳa, ey Dimne S.

⁷ pîşeye: pîşe V.

⁸ emîr-i: emîre S.

ola, ben daḥı anuñ ḥavşalasına muvāfiḵ ve aña tu‘me olmağa lāyık olam, gerek idi ki¹ ki hezār kemend ile² beni anuñ ḥidmetine getürmeyeler idi³ ammā taḳdīr-i İlāhī ve senüñ demdemeñ ey Dimne beni bu varṭaya atdı. Ḥāliyā dest-i tedbīr dāmen-i tedārükümden⁴ ḳāşırdur. Ḥükemā-yı selef ve ekābir-i ḥalef erbāb-ı hırş u ṭama‘uñ fesād-ı ḥāl ü mālına temşilāt-ı vāzıḥa ile tenbīh itmişlerdür ve dünyādan ḳadr-i lifāf ile iktifā itmeyüp ziyāde ṭaleb ḳılanı şol şahşa teşbīh itmişlerdür ki bir kūh-i elmāsa ire ve her pāreye ki ḳaşd ide, anuñ fevḳında daḥı a‘lāsın göre ve keşret-i ḳıymeti ḥayāliyle ṭama‘ idüp daḥı ilerü vara. Giderek bir mertebeye vāşıl ola ki maṭlūbı ḥāşıl ola ammā rīze-i elmās ile⁵ pāyı hırāş u tirāş (S20^a) olduğı sebebden rāh-ı ḥalāş müte‘azzir ola ve keyfiyyet-i ḥālinden ḥaber-dār olmaya. Lā-ceram ḥasret-i tamām ile ol kūhda⁶ dām-ı dimār ve şibāk-ı helāke giriftār oldı. Dimne eyitdi: Bu kelāmı gāyet ma‘kūl (V15^a) ü müvecceḥ buyurduñ. Bir gerden ki⁷ bend-i hırş u şereḥ⁸ ile muḳayyed ola, ‘āḳıbet ḳırāb-ı tīg-ı nedāmet oliser ve sürür-ı şafādan ḥālī ḳalıser. Şetrebe eyitdi: Tā ol zamān ḡalaṭ etdüm ki mülāzemet-i āstāne-i⁹ şīre raḡbet etdüm ve bildüm ki ol ḳadar ḥaḳḳ-ı ḥidmet bilmez imiş¹⁰ ve bi-ḥükmi lā vefāe li’l-mülūk¹¹ bunlarda vefā vü ḥaḳıḳat olmazmış. Dimne eyitdi: Ba‘de ḥarābi’l-Başra telehhüf ü te’essüf fāide virmez. Hemān tedbīründe¹² ol ve tedārüküñ eyle ki vaḳt-i fursat ele girmez.

Mısrā‘

el-Fursatü temerru merra’s-seḥāb¹³

Şetrebe eyitdi: Nice ideyin? Neyleyin ve ne tedbīr ideyin? Ben aḥlāk-ı şīrin bilürem. İ‘tikādum budur ki anuñ benüm ḥaḳḳumda luṭf u ḥayrdan ḡayrı fikri yoḳdur ammā ḥāsıdler heb benüm helākuma ḳāşıdlar ve sā‘īler rüz şeb beni ḳatle sā‘īlerdür. Böyle olıcaḳ zāḥir budur ki esbāb-ı derd ü belā āmāde ve ebvāb-ı renc ü ‘anā rüy-ı ḥālūme kūşādedür. Dimne eyitdi: Bu taḳdīrce ne tedbīr idersin ve erbāb-ı ḡadrüñ def‘-i

¹ Gerek idi ki: Gerek-idi ki V.

² kemend ile: kemendle V.

³ getürmeyeler idi: getürmeyelerdi V.

⁴ tedārükümden: tedārükden V.

⁵ elmās ile: elmāsla V.

⁶ kūhda: kūhdan S.

⁷ gerden ki: geren ki S.

⁸ şereḥ: şīr S.

⁹ āstāne-i: āstān-ı S.

¹⁰ bilmez imiş: bilmezmiş V.

¹¹ Yöneticilerde vefā olmaz.

¹² tedbīründe: tedbīrinde S.

¹³ Fırsat, bulutların geçişi gibi geçer gider.

mekrinde ne fikr eylersin¹? Şetrebe cevâb virdi ki, bu bâbda endîşe şavb-ı şavâbdan muharrefdir ammâ çün be-her hâl ceng ü helâkden hâlâş ihtimâli muhâldür, ceng ü cidâl ve harb u kıtâle âmâde olmak lâzımdur. (S20^b) Zîrâ ki her nefis ki himâyet-i mâl ve muhâfazat-ı nefis ü 'ıyâl içün katl olına, zümre-i şühedâya dâhıldür ve² naşş-ı hadîs-i ve men kutile 'inde mâlihi fe-hüve şehîdün³ aña şâmildür. Andan soñra ecel-i muqadder pençe-i şırde⁴ muqarrar⁵ olursa bârî nâmûs u 'ârî ri'âyet idem ve gayret ü hamiyyeti elden kımayup dünyâda nâm-ı nîk⁶ ve zîkr-i cemîl yâdgâr kıyam, gidem. Dimne eyitdi: 'Ukalâ vaqt-i cengde müsâbakat ve hengâm-ı harbde müsâra'at revâ görmezler ki bâdî-i azlamdur⁷. Belki erbâb-ı hazm itmâm-ı emr-i haşmda medâr-ı revâ gördiler ve def'-i münâkaşada rıfk u mülâtafa buyurdılar. Ve erbâb-ı hîred ve şîr-merdân pîşe-i neberd-i 'adûyî za'îf 'add eylemezler ki kuvvet ü zûra⁸ kâdir degülse şâyed ki mekr ü hîlede kâşır olmaya ve zerğ u tezvîr ile bir âteş kıopara ki şerr ü zararî âb-ı tedbîr ile sükûn bulmaya. Ve 'ukalâ buyurmuşlardur ki düşmen (V15^b) egerçi be-gâyet hakîr dahî olursa h'âr itmekmek gerekdür ki süzen-i kûtâh-kâmet ve za'îf-bünyet işler işler ki nîze-i derâz-kadd ve kavî-hilkat andan 'âcizdür. Şetrebe eyitdi: Çünki ben bâdî olup huşûmete bâ'îş olmazın, tâ küfrân-ı ni'met ve 'adem-i mürüvvet ile⁹ mevsûm olmayam ammâ çün şîr baña kaşd eyleye, şıyânet-i¹⁰ nefis ve muhâfazat-ı tende mikdâr u maqdûrumı dirîğ kılmazın¹¹, tâ nâşiye-i hâlûmi raqam-ı havf u haşyet ile merkûm ve sū-i gayret ve 'adem-i hamiyyetle mersûm kılmayam. Dimne eyitdi: Çün şîri göresin ki (S21^a) gâh yatur gâh tûrur ve gâh kalkar ve gâh oturur ve pençesiyle rûy-ı hâki hırâş idüp dūnbâliñ zemîne urur. Bilesin ki saña kaşd eylemişdür ve senüñ katlûne¹² bil bağlamışdur. Şetrebe eyitdi: Ma'kûl buyurduñ. Vâkı'â eger bu 'alâyimüñ birisi mu'âyene olursa her-âyîne ruhsâr-ı yakînden hicâb-ı zann u tahmîn mürtefi' olup şîrûñ kaşd-ı gadrinde şekk ü şübhe mündefi' olsa gerek. Çün âteş-i fitne bu cânibden dahî

¹ eylersin: idersin S.

² şühedâya dâhıldür ve: şühedâda dâhil V.

³ Her kim malı uğruna öldürülürse, şehîddir. Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîhü Müslim**, Tahkîk: Muhammed Fuâd Abdûlbakî, Cilt: 1, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2010, (Müslim), s. 124.

⁴ şırde: şirden S.

⁵ muqarrar: muqadder S.

⁶ nâm-ı nîk: nîk-i nâm S.

⁷ azlamdur: ezâlimdür S.

⁸ kuvvet ü zûra: kuvvet-i rûzgâra S.

⁹ mürüvvet ile: mürüvvetle V.

¹⁰ şıyânet-i: hıyânet-i V.

¹¹ kılmazın: kılmaz da V.

¹² katlûne: katline S.

iştigāl buldı, Dimne hāndān u şād-mān Kelīle cānibine revān oldı. Ve Kelīle suāl itdi¹: Kār ne mertebeye vardı ve mühimm ne dereceye irdi? Dimne cevāb virdi ki: Bi-hamdi'llāh ki esbāb-ı hūzūr mükemmel ve ferāğat-ı tamām muhaşşaldur ve bu kār-ı düşvār kemāl-i rıfķ u suhūlet ile müyesser oldı. Dimne bunu didi ve ikisi dahı hıdmet-i şīre vardılar. İttifāk gāv dahı anlaruñ 'aķabince geldi. Şīr çün ırakdan Şetrebe'yi gördi, demdeme-i Dimne der-kār olup ğarrişe ve cünbişe āğāz kıldı ve çeşm-i pūr-hışmı müşte'il olup dem-i istilāyı rüy-ı zemīne urdı ve ğāyet-i ğazabından çengālin² tīz idüp dendānın³ birbirine urdı. Şetrebe yakīn varıcaķ, 'ayne'l-yakīn bildi ki şīr aña tīr-i kaşdı⁴ rāst itdi. Kendü kendüye eyitdi: Hükemā rāst dimişlerdür ki: Hıdmetkār-ı mülūk havf u hayretde ve mülāzim-i selāṭīn bīm ü dehşetde (V16^a) hem-hāne-i māra ve hem-h'ābe-i şīre beñzer ki egerçi şīr ğābda ve mār h'ābda ola, ne anuñ şūr u şerrinden rehā müyesserdür ve ne bunuñ zarar u mekrinden (S21^b) hālāş müteşavverdür didi ve nā-çār esbāb-ı kārzarı der-kār itdi. Çün cānibinden ol 'alāyım ki Dimne nişān virmiş-idi, mu'āyene oldı, miyānlarında⁵ āteş-i cidāl iştī'āl bulup hārb u kıtāle iştigāl itdiler ve hūrūş u efgānı 'arşa-i zemīnden ğūş-ı āsmāna yetiştürdiler. Kelīle çün hāli bu minvāl üzre müşāhede itdi, Dimne'ye müteveccih olup eyitdi: Ey nā-dān, vaḥamet-i 'ākıbetüñi hıç görür misin ve ey fettān, şe'āmet-i hātımetüñe nazar kıılır mısın? Dimne eyitdi: Ne huşūşda⁶ 'ākıbet-i vaḥīme mülāḥaza kılduñ? Kelīle eyitdi: Bu fītnede ki sen uyandurduñ, bu kārda yedi zarar-ı zāhir vardır: Birisi budur ki, bī-zarūret veliyy-i ni'metüñi⁷ varṭa-i zaḥmete atduñ ve nefis-i meliki belā-yı 'azīme mübtelā itdüñ. İkinci, maḥdūmuñı bī-vefālık ve naķz-ı⁸ 'ahdle mevsūm kılduñ. Üçünci, bī-sebeb katl-i gāva sa'y etdüñ ve anı varṭa-i helāke atduñ. Dördünci, ol bī-ġünāhuñ hūnını gerdenuñe alduñ. Beşinci, cemī'-i⁹ sipāh-ı sibā'ı pād-şāh hakkında bed-ġümān itdüñ. Yümkin ki anuñ¹⁰ havfından terk-i diyār idüp bir menzile dahı intikāl kılılar ve hānmāndan āvāre olup miḥnet-i ğurbet ve belā-i celāda fūrūmānde

¹ Ve Kelīle suāl itdi: -V.

² çengālin: çengālūñ S.

³ dendānın: dendānuñ S.

⁴ kaşdı: kaşd V.

⁵ miyānlarında: miyānda V.

⁶ huşūşda: huşūş V.

⁷ ni'metüñi: ni'metini S.

⁸ naķz-ı: naķş-ı S.

⁹ cemī'-i: -S.

¹⁰ anuñ: -S.

kalalar. Altıncı, sipeh-sālār-ı leşker-i sibā'ı 'arşa-i¹ telef[e] atduñ². Lā-ceram anlarıñ 'ağd-i cem'iyeti min-ba'd nā-muntaẓam olsa gerek. Yedinci, kendü 'acz³ ü za'fuñ⁴ izhār etduñ ve ol da'vāyı ki bu kārı rıfķ u telatṭuf ile tamām⁵ itdüm dir idüñ, pāyāna yetiřdirmedüñ. Ğāyet-i ğabāvet ve nihāyet-i ğavāyetüñi gör ki: *el-fitnetü nā'imetün le'ana'llāhü (S22^a) men eyķazaha*⁶ va'īd ü tehdīdinden taḥarrüz itmeñ. Dimne eyitdi: Ey birāder, bidāyet-i 'ömrden tā bu ğāyete dek gümān itmezem ki benden bir kavlı-i nā-ma'ķül ve fī'l-i nā-maķbül vücuda gelmiş ola. Şöyle ki benden ķabāḥat göresin, (V16^b) muķtezā-yı mürüvvet budur ki luṭf u tenbīhde taķşīr buyurmayasın ve ḥüsn-i naşīḥatde müsāmaḥa revā görmeyesin. Kelīle eyitdi: Ben⁷ menāfi'-i naşīḥati senden dirīğ itmezsin ammā ne ķāide ki sen esās-ı kārūñı⁸ mekr ü ḥīle üzre binā kılupdurursın⁹. Ammā bir vaķt nādīm olasın ki nedāmet fā'ide virmeye ve taşlarla dögünüp nāḥun-ı melāmetle rūy-ı sīneñi ḥırāş idesin, sūdmend olmaya. Dimne eyitdi: Ey Kelīle, yiter ta'bīr ü ta'zīr etdüñ. Ben mülāzemet-i şīrden ferāğat idüp kūşe-i kāşānede mu'tekif olsam ma'ķül midür ve dest-i irādetle dāmen-i şoḥbetüñe teşebbüs idüp ser-i 'uzleti girībān-ı ḥalvete çeksem¹⁰ ḥuzūruñda¹¹ maķbül midür? Kelīle eyitdi: Hāşā ki bir¹² daḥı senüñle muşāḥabete nefsüme¹³ ruḥşat virem. Ben hemīşe senüñ muḥāveretüñden¹⁴ tersān u hirāsānam. Senden ne ṭarīķla ümmīd ü vefā ve ḥulūş u şafā müteşavverdür ki bir pād-şāḥ ki seni bir mertebede 'azīz ü mükerrrem ve nāmī [vü] muḥterem kıla ki anuñ sāye-i devletinde āftāb-vār lāf-ı irtifā['] urasın ve āstāne-i āsmān-şānına¹⁵ intisāb ile¹⁶ pā-yı iftiḥārı fark-ı Farķadān'a koyasın. Bu mu'āmeleyi revā gördüñ ve ḥuķūķ-ı ikrām-ı 'atīfetüñ 'uķūķ-ı küfrān-ı ni'mete mübeddel kılduñ ve şīr ü Şetrebe bābında envā'-ı fitneler peydā kılduñ. Ve henüz dīn ü diyānet (S22^b) ve şıdķ u şadāķat da'vāsın

¹ 'arşa-i: 'arza-i V.

² atduñ: itdüñ S.

³ 'acz: 'aczi V.

⁴ za'fuñ: za'fını S.

⁵ tamām: itmām S.

⁶ Fitne, uykudadır. Onu uyandırana Allah lanet etsin. Bkz. Keşfü'l-Hafā, Cilt: 2, s. 83.

⁷ Ben: -S.

⁸ kārūñı: kārını S.

⁹ kılupdurursın: eyledüñ S.

¹⁰ çeksem: çeksem gerek S.

¹¹ ḥuzūruñda: ḥuzūrında S.

¹² bir: ben V.

¹³ nefsüme: nefsümi S.

¹⁴ muḥāveretüñden: muḥāveretinden S.

¹⁵ āstāne-i āsmān-şānına: āstān-ı āstāne-i āsmān-şānuña S.

¹⁶ intisāb ile: intisābla V.

kılursın. Sen bir meşrebdesin ki kendi veliyy-i ni‘metiñe ğadr itmek cāiz ola, zāhir budur ki ğayrılara nisbet ne ğayrlar etdün ise kıla. Çün sen bunı¹ veliyy-i ni‘metiñe revā gördün, min-ba‘d kimesnenün senden² ümmīd-i vefāsı ve saña ħulūş-ı şafāsı kıllmadı ve baña rüşen oldu ki senün zulmet-i şohbetünden perhīz lāzımdur ve ħubş-ı tabī‘at ve levş-i ‘aķīdetünden iħtirāz-ı vācib. Çün mükāleme-i Kelīle ve Dimne bu maķāma yetiştı, şīr kār-ı Şetrebe’den fāriğ oldu ve anı ser-pençe-i siyāsetle katl idüp ālūde-i ħāk u ħün kıldı. Ammā çün kār-ı ğāvı ber-ţaraf kıldı ve kuvvet-i ħışmı sākin (V17^a) olup ħiddet ü ğazabı teskīn buldı, bir zamān baş aşāġa itdi ve te’emmül baħrına tevaġġul idüp kendü kendüye eyitdi: Dirīġ Şetrebe’ye bu yāl ü bāl ve bu ħüner-i kemāl ile bilmezem. Bu bābda işābet mi itdüm veyā rāh-ı şavābı koyup tarīķ-ı ħatāya mı ġitdüm? Ve anuñ ħaķķında baña itdikleri kelimāt cihet-i emānetden mi nāşīdūr veyā tarīķ-ı ħıyānetden mi mütemeşşīdūr? Bārī ben naķdümi kendü elümle tārāca virdim ve yār-ı vefā-dāruma kendü elümle şerbet-i helāki içirdüm. el-Ķışşa şīr ser-i nedāmeti zānū-yı melāmete koyup ve kendüye zebān-ı melāmeti derāz itdi ve nefsinün televvün ü tehevvr³ ü ħıffet ü şitāb-zedeligin tamām nigūhiş kıldı ve ħayāl-i Şetrebe lisān-ı ħālle bu rubā‘ī-i cān-güzārı sāmi‘a-ı şīre yetiştürdi:

Rubā‘ī

Ey dost kesī⁴ bī-sebeb yār küşed

V’āngeh çü menī yār-ı vefā-dār küşed (S23^a)

Tu dost meġer düşmen-i ħod ġīr merā

Kes düşmen-i ħıṭş rā çünīn zād küşed⁵

Şīrün ħande-i dāimīsi bu vāķı‘a ķasāvetinden ġiryeye mübeddel oldu ve teb-i lāzimīsi⁶ bu nā‘ire ħarāretinden tezāyüd buldı. Dimne çün āşār-ı melāleti cebīn-i şīrde zāhir ve emāret-i melāmeti⁷ sīmā-yı ħālinde bāhir ġördi, Kelīle ile kelimāti⁸ ķat‘ itdi ve fī’l-ħāl ħuzūr-ı şīre varıp eyitdi:

¹ Çün sen bunı: Sen bunı çünki S.

² kimesnenün senden: senden kimesnenün S.

³ tehevvr: tehevvrinden S.

⁴ kesī: -S.

⁵ Ey dost, ķişi bir sebep olmaksızın yārini, bilhassa benim ġibi vefalı yarini öldürür mü?/ Sen bana dost deġil, düşmanmışsın. Ķişi düşmanını bile böyle öldürmez.

⁶ lāzimīsi: lāzimesi S.

⁷ melāmeti: melāleti S.

⁸ kelimāti: kelimāt V.

Beyt

Şehā iqbāl u baht olsun saña yār

Hemîşe düşmenüñ olsun nigünsār¹

Mücb-i endîşe ne ve sebeb-i tefekkür ü te'emmül ne nesnedür? Bundan hurrem zamân ve bundan ferhunde evân olur mı ki? Melik meydân-ı fırsat u nuşretde hırâmân ve ser-i bed-sigāl hâk-i hevân [u] mezelletde galaţândur.

Beyt

Subh-ı ümmîd tîğ-ı zafer ber-keşide bîn

Rûz-ı 'adû be-şâm-ı helâket resîde bîn

Şîr eyitdi: Her gâh ki âdâb-ı hîdmet ve etvâr-ı şöhet ve âşâr-ı dâniş ve kinâyet-i Şetrebe yāduma gelür, rikât-i tab'uma gâlib olur ve leşker-i endüh u gayret kişver-i şekîb ü şabrumı gâret kılar. el-Hakk püşt ü penâh-ı sipâhum idi ve zâbiṭ-i² kişver ve kâid-i leşker ve etbâ' u eşyâ'um anuñ (V17^b) zûr-ı bâzûsı ile³ istizhâr iderlerdi. Dimne eyitdi: Melike ol kâfir-i ni'met için rikât ü merhamet maḳâmı degüldür. Belki bu zafer muḳâbelesinde ki müyesser oldu, vazâyif-i şükr-i İlahî'ye kıyâm kılmaḳ gerek ve nuşret sebebiyle ki el virdi, sâha-i dilde ebvâb-ı meserret küşâd olmaḳ gerek. Bu feth-i hümayûnı ki rûz-nâme-i devlet anuñla zîb ü zînet⁴ bulur ve zafer-i mübârek ü meymûnî ki kâr-nâme-i sa'âdet anuñla mutarraz⁵ ve muvaşşah olur. Şafaḫât-ı eyyâmda dîbâce-i ma'âlî (S23^b) ve 'ünvân-ı mefâḫir bilmek gerek. Ey pād-şâh-ı 'âlem-penâh, bir kimseye 'afv u ihsân ki anda ḫaţar-ı câñ ola, ḫaţâdır ve ḫaşm-ı bed-endîşi maḫbes-i körde maḫbûs kılmaḳ kâr-ı 'uḳalâdır. Engüşt ki zînet-i el ve âlet-i ḳabz u baştur⁶, her bârî ki aña bir âfet tārî ola, beḳâ-i cüsse-i bâḳî için ḳaṭ' iderler. Ve dendân ki zîb ü zîver-i dehân ve ârâyiş-i⁷ şûret-i insândur, her gâh ki aña bir 'arîza-i cānkāh rāh bula, zaḫmet-i cerāḫatin 'ayn-ı rāḫat bulup ḳal' iderler. Egerçi ki⁸ şîr bu kelâm ile fi'l-cümle ârām itdi ammâ gerdün gāvuñ dādını 'âḳıbet Dimne'den alup ser-encām-ı kârı faẓîlhate

¹ nigünsār: nigūsār S.

² zâbiṭ-i: zâbiṭ-i leşker ü S.

³ bâzûsı ile: bâzûsıyla V.

⁴ zîb ü zînet bulur: zînet ü zîb buldı S.

⁵ anuñla mutarraz: mutarraḫ S.

⁶ baştur: başt V.

⁷ ârâyiş-i: âlâyiş-i S.

⁸ Egerçi ki: Egerçi S.

yitdi ve tohm-ı güftār-ı dürüğü bu beri ve nihāl-i kirdār-ı bedi bu şemeri¹ virdi ki kışāş-ı gāv ile qātl olındı.

Beyt

Felek istedi göstere kīnesin

Muşaffā kıla kīneden sīnesin

Pes ma'lūm oldu ki 'āvākīb-ı hīle vü gadr hemīşe mezmūm imişdür ve havātim-i hud'a vü mekr nā-mübārek olıgelmişdür².

Faşl-ı Şanī

Bed-kirdārların kirdār-ı bedleri muḳtezāsınca sezā vü cezālaruñ bulup şe'āmet-i 'ākıbet [ü] hātımetlerin³ beyān ider.

İkinci vaşıyyet oldur ki mücāleset-i nemmām u ḡammāzdan tamām ihtirāz ideler ve perhīz⁴ üzre olalar ki anlar fitne-engīz ü le'imdürler⁵ ve 'ākıbetleri be-ḡāyet vahīmedür. Çün bir şahşı bu şan'atla muttasıf göreler, lāzımdur ki fi'l-hāl āteş-i si'āyetin (**V18^a**) āb-ı şemşīr-i siyāsetle söyündüreler ve hāşāk-i vücūdın āteş-i ihlāk ile göyündüreler, tā vücūdı birle 'arşa-i cihān tīre ve dīde-i cihāniyān hīre olmaya. 'Ākıbet-endīşlik muḳtezāsı budur ki selāṭīn-i 'izām ve vüzerā-yı kirām⁶ (**S24^a**) mücerred⁷ 'uzūbet-i kelām ve zārāfet-i mütekellim-i nā-fercām sözine i'timād idüp bir fi'le iḳdām eylemeyeler⁸, anuñ yanında bir hūkmi imzāya⁹ yetiştürmeyeler.

Beyt

Ze şāhib-ḡaraż tā suḡan ne'şnevī

Ki ger kār-bendī¹⁰ peşīmān şevī¹¹

Ma'rız-ı qabūlde vāqı' ola ve 'amel-i nā-pesendīde ve qavl-i¹² nā-sütüde vücūda gele, anuñ tedārūki ve telāfisi¹³ bunuñla müyesser olur ki şāhib-i ḡaraż bir vechle ḡuş-māl

¹ şemeri: şemere'i S.

² olıgelmişdür: olagelmışdür S.

³ hātımetlerin: hātımetlerüñ S.

⁴ ideler ve perhīz: -V.

⁵ le'imdürler: le'imdür V.

⁶ kirām: lāzīmü'l-ikrām V.

⁷ mücerred: mücerreb S.

⁸ eylemeyeler: eyleyeler V.

⁹ imzāya: -S.

¹⁰ kār-bendī: kārı pendi S.

¹¹ Garaz sahibi kişiyle iş tutarken ihtiyatlı olmak gerek. Aksi hâlde pişman olursun.

¹² qavl-i: qabūl-i V.

¹³ telāfisi: telāḳisi S.

bula ki sâ'irler¹ sebeb-i 'ibret ola. Ve ol 'uqûbet vehminden her ehad ve ol fi'l-i bed ü nâ-şâyeste hareketden imtinâ' kılalar çün hîle vü gadrine vâkı' olup ifsâd u mekrine muhtâlî' olalar. Aña bir vechle siyâset buyuralar ki sâ'irlerüñ dîde-i i 'tibârî² rûşen olup *fa'tebirü yâ uli'l-ebşâr*³ âyetini tekrâr ideler.

Beyt

Hâ'ini şanma ki ber-hûrdâr olur

Ya kesilür başı ya ber-dâr⁴ olur

Âğâz-ı Dâstân-ı Vaşıyyet-i Şânî

Çün şîr kâr-ı gâvî ber-ţaraf kıldı ve anuñ emrinde ta'cilde peşîmân olup engüş-i nedâmeti dendân-ı melâmetle çiyne di ve dîk-i gayreti âteş-i hasret ü hayret ile kıynadı. Hem-vâre kendüye 'itâb idüp eydürdi ki: Niçün 'ikâb-ı Şetrebe'de şitâb eyledüm ve bu mühimm hatîre niçün te'ennî vü tedbîr yüzinden nazâr itmedüm? Şîr bir müddet bu minvâl üzre gûşsa vü melâlde geçdi ve⁵ teveccu'-ı hâtır ve teverru'-ı zamîri sebebiyle 'ayş-ı haşem [ü] sipâh münagğaş u tebâh oldu ve meşâlih-i ra'ıyyet mühmel ü mu'aţţal kıldı ve sırr-ı en-nâsü 'alâ-dîni mülûkîhim⁶ ol bîşe⁷ ahâlîsinde⁸ sirâyet kıldı ve cümlesi şikeste-bâl ü perâkende-hâl oldılar. (S24^b) Şîr her-bârî ki hûkûk-ı hîdmet ve sevâb-ı mülâzemet-i Şetrebe'yi yâd iderdi, nedâmeti iştîdâd (V18^b) ve melâleti izdiyâd bulurdu ve şeb ü rûz anuñ hadîşin enis-i dil ve zîkrin ser-i zamîr kıldı. Vuşûşdan her birisiyle halvetler idüp tesellî içün anlardan gâh hikâyet ve gâh naşîhat taleb iderdi. Bir gice pelenge dağı bu maqûle kelâm söyledi ve sûz-i sîne ve derd-i derûn⁹ i'lâm eyledi. Peleng eyitdi: Ey melik, efkâr-ı bisyâr bir kârda ki dest-i tedbîr anuñ dâmen-i tedârükünde kâşır ola¹⁰, cünûna mü'eddîdir. Ve bir mühimmüñ telâfîsine kaçd ki cümle maqûle-i muhâlâtta dâhil ola, dâ'ire-i rûşen-i âkl u dânişden hâricdür. Her kimse ki bir emrûñ huşûline ki 'adem-i huşûli zâhir ve gâlib ola, sâ'î vü tâlib ola, yümkin ki maţlûba vâşıl olmağdan¹¹ gayrı hâşıl olanı dağı zâyi' kıla. Melik kendü eliyle erkân-ı

¹ sâ'irler: sâ'ir S.

² i'tibârî: -V.

³ Ey akıl sahipleri, ibret alın. Haşr 59/2.

⁴ ber-dâr: berbâd S.

⁵ ve: -S.

⁶ İnsanlar, yöneticilerinin dinleri üzerinedir. Bkz. Keşfü'l-Hafâ, Cilt: 2, s. 311.

⁷ bîşe: pîşe V.

⁸ ahâlîsinden: S.

⁹ derûn: derûnuñ S.

¹⁰ ola: olan S.

¹¹ olmağdan: olmadıktan S.

devletden bir rükni harāb idüp bākī erkānuñ ta‘mīrinden vāzgeldi ve muḳarrabān-ı der-
gāh ver serdārān-ı sipāh ve serverān-ı vuḥūṣuñ ta‘ahhūd-i ḫālīn ve tefāḳkud-ı aḫvālīn¹
bi‘l-küllīyye ferāmūş kıldı. Bā-vücūd-ki Şetrebe-i küşteden rişte-i ümmīd munkatı‘dır
ve min-ba‘d meded-i tedārūk ü telāfī mümteni‘. Yümkin ki bu sebeble ḫidmetkārān-ı
ḳadīm dahı şeref-i mülāzemetden dūr u mehcūr ḳalalar ve şāyed bu iğmāz vāsıtasıyla
bākī erkān-ı devlet dahı ḫidmet-i āstāne-i saltanatdan i‘rāz ve nūfūr kılalar. Şīr
teemmül-i tamāmdan şoñra eyitdi: Egerçi ki bu kelām ‘ayn-ı maşlahat ve maḫz-ı
naşḫatdūr, fe-ammā Şetrebe bābında benden ḫaṭā vāḳı‘ olmuşdur, ekşer benüm
ıztırābum anuñ telāfisi² cihetindendür. Peleng eyitdi: (S25^a) Ğam-ı bī-hüde ve ıztırāb-
ı bī-fā‘ideden ne ḫāşıl olur ki anuñ telāfisi³ dest-i ḫayret ve zücret-ile müyesser olmaz,
belki re‘y-i rāst ve tedbīr-i dūrüste vā-bestedir. Şalāḫ budur ki melik-i sibā‘ ceza‘ ü
feza‘ı koyup binā-yı kārını esās-ı tedbīr üzre mebnī⁴ kıla ve taḫḳīḳ-ı aḫvāl-i Şetrebe’de
bir vechle tedḳīḳ buyura ki anuñ ğaṣṣ ü semīni ḫāṭır u ‘āṭır-ı nāzenīne rüşen (V19^a) ü
zāhir ola. Eger vāḳıā ol aḫvāl ki Şetrebe’den sem‘-i şerīfe īşāl itmişlerdür, vāḳı‘ olmuş
ola, sezā-yı ğadr ü küfrān ve cezā-yı zulm ve ‘udvān bulmuş olur ve eger anuñ ḫaḳḳında
iftirā idüp ğayr-ı vāḳı‘ mefāsīd isnād itmiş olalar, gerden-i müfsid-i bed-fercām ‘alef-
i şemşīr telef olmak gerek. Şīr eyitdi: Vezīr-i memleket sensin. Bu zamāna dek senüñ
re‘y-i işābet-şi‘āruñla istizhār idüp [fıkr-i] dūr-endişüñe cerr-i menāfī‘ ve def‘-i
mekkārda pīşvā iderdüm. Ḫāliyyā dahı i‘timādum sañadur. Bu bābda her ne ṭarīḳ ki
re‘y-i rüşenüñe muvāfıḳ gele, dirīḡ itmeye ve beni şurṭa-i tedbīr-i şavābuñla varṭa-i
gird-āb-ı ıztırābdan ḫalāş eyle. Peleng müte‘ahhid olup eyitdi: Melik himmetinden⁵
umaram ki ‘an-ḳarīb bu mühimmüñ ḫaḳīḳatin ḫicāb-ı ḫaṭadan menāşsa-i zuhūra
getürem. Şīr bu va‘de ile tesellī buldı. Çün vāḳt-i giceden ḫaylī zamān geḫmişdi,
peleng icāzet ṭaleb itdi ve bu mīşāk üzre ḳarār idüp vaṭanı cānibine gitdi. Ḳazā-yı İlāhī
giderken güzeri Kelīle ve Dimne meskenine rāst geldi. Gördi ki mā-beynlerinde
mübāḫaşe ve ref‘-i şavt ile muḫāvere var. Peleng niçe zamān idi ki Dimne’ye bed-
gümān idi. Bu vāḳtde ki āvāz-ı muḫāṭaba anlaruñ menzilinden gūşına yetişdi (S25^b)
ve daḡdaḡası ziyāde oldu, ilerü varup verā-i dīvarda ṭurdı ve gūş-ı hūşın⁶ anlaruñ

¹ aḫvālīn: aḫvālūñ S.

² telāfisi: telāḳīsi S.

³ telāfisi: telāḳīsi S.

⁴ mebnī: mübtenī V.

⁵ himmetinden: himmetinde V.

⁶ hūşın: hevesin S.

kelimâtları istimâ'ına urdı. Kelîle eyitdi: Ey Dimne, 'aceb kâr itdüñ ve 'azîm fitne-i hafıyye'i bîdâr itdüñ ve meliki nakz-ı 'ahd ile¹ mevsûm ve nâşıye-i hâlini ğaddârlık raķamıyla merķûm kılduñ ve bî-çäre Şetrebe'ye hıyânet nâminı taķduñ ve sibâ' u vuḥuş beyninde bir fitne vü âşûb bıraķduñ. Zannum budur ki anuñ tebi'a vü vebâli saña lâḥıķ olup dâm-ı âfât u mükâfâta giriftâr olasın ve ol itdüğüñ seyyi'eniñ cezâ vü sezâsın ber-mücib-i ve cezâ'ü seyyi'etin seyyi'etün mişlühâ² 'an-ķarîb (V19^a) bulasın. Muķarrardur ki çün pîşe ahâlîsi keyfiyyet-i hâline vâķıf olalar, her birisi ḥilâfîña mededķâr olup seni ol âstânededen redd ideler. Belki cümlesi saña ayak ṭolayup senüñ başuña ķaşd ideler. Öyle³ olsa min-ba'd baña senüñle hem-hâne olmak ṭarîķ-ı şalâḥdan dūrdur. Luṭf eyle, var şimd'en soñra bir yâr-ı âḥar ihtiyâr eyle. Min-ba'd baña⁴ saña muvâfaķatdan imtinâ' vâcibdür. Dimne eyitdi: Ey yâr-ı ğam-küsârum, beni nazar-ı mürâfaķatdan dūr itme ve Şetrebe emrinde baña ziyâde melâmet buyurma ki *maḍâ mā-maḍâ ve lâ māni'a li-mā ḳaddera'llāhu ve ḳaḍâ*⁵. Fi'l-i ğüzeşteyi tezekkür sebebi melâldür ve bir emrüñ ki tedbîri ḥayyiz-i tedârûke gelmeye, ḥayâl-i muḥâldür. Sevdâ-yı fâsidi dimâğuñdan⁶ gider ve şâd-mânî vü ferâğate yüz döndür ki düşmen 'âlem-i 'ademe ğitdi ve ebvâb-ı fütûḥ bi-ḥamdi'llāḥ meftûḥ oldu. Kelîle eyitdi: Bâ-vücūd ki⁷ henüz dil-i pür-ğillüñde dâ'ıye-i ferâğat var he mi? Ve ümmîdvarsın ki evķâtuñ selâmetle geće öyle mi? Heyhât! Heyhât! Dimne eyitdi: Böyle degüldür ki şe'âmet-i hıyânetden (S26^a) ve sū-i ḥâtimet-i mekr ü ḥud'añdan âĝāḥ olmayam, bâ-ķabâḥat-i nemîme ve kerâhet-i aḥlâķ-ı zemîme benden püşide ola. Ammâ ḥubb-ı cāḥ ve ḥırş-ı māl baña idrâķ-ı me'âlden māni' olup ṭul-i emel beni bu maķûle 'amele taḥrîş eyledi. Ve'l-ḥâletü ḥâzihî. Bu ķâra çâreden ķāşıram. Ve bu emr-i pür-ḥaṭaruñ tedârûk ve tedbîrinde muķaşşıram. Peleng çün bu faşl-ı ḥiṭâbı istimâ' itdi, ke-mâ-hiye aḥvâle ıṭṭıla' idüp māder-i şîr ḥidmetine şitâb itdi ve eyitdi: Ey melike-i rûy-ı zemîn, *ve ci'tuke min-sebe'in bi-nebe'in yakîn*⁸. Bir sırra vâķıf oldum. Buyurursañ i'lâm ideyin. Ammâ bi-şarṭ-ı ân ki melike peymân [u] eymân⁹ eyleye ki bi-lâ żarûre anuñ i'lânına iķdâm

¹ 'ahd ile: 'ahdle V.

² Bir kötülüĝün karşıllıĝı, onun gibi bir kötülüktür. Bkz. Şûrâ 42/40.

³ Öyle: Eyle V.

⁴ baña: -V.

⁵ Geçen geçmiştir. Allah'ın takdir ettiĝine hiçbir şey mani olamaz.

⁶ dimâğuñdan: dimâĝından S.

⁷ Bâ-vücūd ki: Bâ-vücūd S.

⁸ Sebe'den sana saĝlam bir haber getirdim. Bkz. Neml 27/22.

⁹ eymân: -V.

itmeye. Pes ‘ahd-i ‘akd-i peymān ve te’kīd-i eyman-ı firāvāndan sonra Kelīle vü Dimne miyānında cārī olan aḥvālī bi-tamāmihā beyān itdi. Kelīle’nün endūh u melāmetūñ (V20^a) ve Dimnenūñ ikrār u nedāmetin ‘izz ü ḥuzūrunda ber vech-i istīfā takrīr itdi ve yine ‘akd-i ‘ahdi tecdīd idüp eyitdi:

Meşnevī

Kerem kıl açma bu sūzdan dehānı

Bu yüzden kimseye kılma beyānı

Bu sırrı eyle aḥfā perde-pūş ol

Dehānıñ gonçasın pek tut ḥamūş ol

Māder-i şīr keyfiyyet-i ḥādiseden ziyāde müte‘accib ü müteessir olup yarındası ‘ādet-i ma’ḥūdī üzre şīri görmege geldi. Be-gāyet müteḥayyir ü mütefekkir olup eyitdi: Ey püser ve ey pāre-i ciger, mūcib-i melāl ve sebep-i infī ‘ālūñ nedür?

Meşnevī

Māh-ı tamāmuñ niçün olmuş hilāl

Serv-i revānuñ neden olmuş ḥayāl

Ḥayret-i endūhuña ‘illet nedür

Fikret-i enbūhuña ḥikmet nedir

Şīr eyitdi: Mūcib-i fikret ü ḥayretim katl-i Şetrebe ve tezekkür-i aḥlāk u evşāfindan ḡayrı nesne degüldür. (S26^b) Māder-i şīr eyitdi: Ey nūr-ı ‘ayn, yakīn zulmet-i şekk ü taḥmīn üzre ḡālib olmada firāset-i dil-i bī-ḡıll gibi şāhid-i ‘ādil mi olur? Mazmūn-ı kelām-ı şāhdan münfehim olan budur ki anuñ dil-i āḡāhı Şetrebe’nūñ berā’et-i sāḥat-i zimmetine güvāh ola çün anuñ katli burhān-ı vāzıḥ ve yakīn-i şādıqla olmadı ve şāhib-i ḡarāz-şūret naşīḥatda anuñ ḥālını ḥilāf-ı vāqı’ üzre ‘arz eyledi, melikūñ¹ ḥātır āyīne mişālī ḡubār-ı teessüfden lā-yezāl ḥālī olmasa gerek. Eger ferzend-i ercmend kelām-ı nemmāmda te’emmül-i tamām buyurdi, zulmet-i şekk ü şübheyi² pertev-i ‘aql-ı nūrāniyyetle mużmaḥill kılaydı, bu dem dām-ı ḡama düşmezdi ve zenbūr-ı endūh u elem başına üşmezdi³ ve bisāt-ı neşāt [u] inbisātı dūrmezdi. Şīr eyitdi: Ey māder-i mihr-bān, didüḡūñ gibi vāqı’ā nefsi zālīm bu bābda ‘aqluma ḡālib oldı. Ma’lūm u meczūmdur ki anuñ tedārükinde te’essüf-i beyhūdeden fā’ide ḥāşıl olmaz. Fe-ammā

¹ melikūñ: melik S.

² şübheyi: şübheni S.

³ ve zenbūr-ı endūh u elem başına üşmezdi: -V.

fesād-i küllî budur ki re‘āyā beni hedef-i tîr-i belâ itmişdür ve bî-vefâ vü sitemkârlık kur‘asın benüm nāmuma atmışdür¹. Ben dilerem ki bu emri tefahhüşda mübālağa buyuram ve haqîkat-i hâli ‘ayn-ı yakîn ile mu‘āyene kılam. Bu şüret egerçi ki² (V20^b) sūdmend olmaz ve ol beliyye bu każiyye ile³ hayyiz-i tedārûke gelmez ammā şāyed ki nefsüme andan fi‘l-cümle tesellî hâşıl ola ve fitne-engîz ü sūhan-çîn gūş-māl bula, benüm ‘özüüm fi‘l-cümle halāyık içinde maqbûl ola. Eger sen bu şemerden bir eşer bildüñse veyā bir haber istimā‘ kılduñsa şefkat-i māderāne budur ki benden dirîğ itmeyüp tenbîh erzānî buyurasız.

Beyt

Ne işitdünse lutf eyle beyān it (S27^a)

Ne sırra vākıf olduñsa ‘ayān it

Māder-i şîr eyitdi:

Beyt

Dilümde gevher-i esrār vardır

Zebānımda velî mismār vardır

Bu hüşüşda bir haber istimā‘ kıldım ammā izhārını cāiz görmezsin ve bir sırra muṭṭali‘ oldum lâkin ifşāsını ma‘kûl, belki meşrû‘ añlamazın. Zîrā ki kitmānında ba‘zı erkān ile ‘ahd ü peymān olunmuşdur ve ihfāsı bâbında te‘kîdât-ı firāvān kılınmışdur ki *kulübü’l-ahrār kubürü’l-esrārdur*⁴ demişler, pād-şāh-ı ‘ālem ‘ālimdür ki rāzı fāş itmek ‘ayb-ı tamāmdur. ‘Ulemā-i fazîlet-nişāb bu haşletden ictinābda te‘kîdât-ı bî-hadd ve tehdîdât-ı bî-hisāb buyurmuşlardır ve illā bi-tamāmihî sem‘-i şerîfe inhā iderdüm⁵. Şîr eyitdi: Bu bâbda te‘vîl-i ‘ulemā çokdur ve ekāvîl-i hükemāya nihāyet yok. Ba‘zılar ki ifşā-yı rāzdan ihtirāz buyurmuşlardır, kâ’ilüñ şalāh-ı hâli vü selāmet-i zātına nazar kılmışlardır. Ve ba‘zı āhar maşlahat-ı küllîye bināen ki anda nef‘-i ‘ām mutaşavver ola, izhār-ı esrāra ruhşat virmişlerdür. Tevākku‘ iderem ki bî-tevākku‘ beni bu sırdan haber-dār idesin ve şefkat ü naşhātüñe lāyık olanı dirîğ buyurmayasın. Māder-i şîr eyitdi: Bu işāret ki buyurduñ, be-ğāyet sūtûde ve bu ma‘ānî ki beyān kılduñ, ziyāde pesendîdedir fe-ammā izhār-ı sırda iki şerr-i ‘azîm muzmerdir: Evvelen, ol kimesne

¹ ve bî-vefâ vü sitemkârlık kur‘asın benüm nāmuma atmışdür: -S.

² egerçi ki: egerçi S.

³ każiyye ile: każiyyeyle V.

⁴ Hürlerin kalbi, sırların kabirleridir. Bkz. Keşfü’l-Hafâ, Cilt: 2, s. 23.

⁵ iderdüm: iderem S.

ile ki¹ aña i‘timād idüp² maḥrem-i esrār idinmişdür, ‘adāvet lāzım gelür. Şāniyen, ḥalk anuñ ḥaqqında bed-gümān olup anı maḥrem-i (V21^a) rāz itmeden ihtirāz iderler. Hem aḥibbā nazarından merdūd u maṭrūd olur. Kelimāt-ı ḥikmet nikāt-ı ḥükemāda gelmişdür ki *men lem yūmit sırrahū yūmītühū şerrühū*³. Ya‘nī her kimse ki ḥoḳḳa-i zamīrinde gevher-i esrārda mühr-i esrār urmaya, lā-ceram sırrında kemer ber-miyān idüp (S27^b) ‘ālemde selāmet yüzün görmeye. Egerçi ki⁴ ḥaqqı setr ve şıdkı nihān eylemek olmaz ammā dimişlerdür ki:

Mısrā‘

Ser virmek olur sırrı ‘ayān eylemek olmaz

Bu ma‘nāyı iş‘arda bu ebyāt vāfīdür:

Meşnevī

Bilürsin sır güherdür şaḳla anı

Ki çıkmaya elüñden rāyegānı

Şaḳın sır sözün⁵ izhār itme bī-pāk

Ki olur gevher izhārı ḥaṭar-nāk

Niçesin keşf-i sır serden çıkardı

Niçe ser-dārı efserden çıkardı

Şīr eyitdi: Ey māder-i mihr-bān, keşf-i sır egerçi ifşā-yı rāz olduḡı cihetden ma‘yūbdur ammā izhār-ı ḥaqqı mütezammin olduḡı sebebeden fazāilden maḥsūbdur. Cenāb-ı şefkat-me‘āb māder-i kām-yābdan tazarru‘ iderem ki eger şarḥa kādir olmazsa kināyet ile i‘lām buyura⁶. Eger ‘ibārete getürmezse bārī işāreti dirīḡ buyurmaya. Māder-i şīr eyitdi: Fermān-ber-dāram ammā bi-şarḥ-ı ān ki günāhkār-ı bed-kirdār ki bu fitne ḡubārın⁷ koparmışdur, cezā vü sezāsın bula. Egerçi ‘ulemā-i dīn ve e‘imme-i ḥaqqā’l-yakīn şafahāt-ı defātir-i meāşiri fazīlet-i şafḥ ve menkıbet-i ‘afv ile⁸ meşḥūñ kılmışlardur, ammā ol cerā’imde ki anuñ eşeri ehl-i ‘ilme sā’ir ü sārīdür ve zararı

¹ ile ki: ile S.

² idüp: kılup S.

³ Kim sırrını öldürmezse, sırrının şerri onu öldürür.

⁴ Egerçi ki: Egerçi S.

⁵ sözün: sözde S.

⁶ buyura: olina S.

⁷ ḡubārın: ḡubāruñ S.

⁸ ‘afv ile: ‘afv-ile V.

nihād-ı benī Ādeme şāyi‘ ü tārīdūr ve¹ ‘ukūbet ḥod ‘afvdan evlādur ve naşş-ı kātı‘ ve *lekūm fi’l-kışāşi ḥayātūn*² mücebince anuñ tedārükünde tesāhül ü ihmāl kılmamağ gerek. Bu teşbīhden ġaraž budur ki Dimne-i ġaddār u mekkār ki melik-i rüzġarı bu kāra tahrīk eyledi, be-ġāyet nemmām u ġammāz ve şerīr ü fitne-sāzdur. Şīr eyitdi: Bu ḥātıra ḥātır-ı fātıra ḥaylī zamāndur ki ḥelecān ider ammā ey māder-i ġamm-ḥ‘āre, *el-‘ārifū yekfīhi’l-işāretü*³, sen fāriğ ol ki bu (S28^a) emrde te’emmül-i tamām (V21^b) etsem gerek ve bu қазиyyeyi taḥkīkda tārīk-ı te’ennī üzre gitsem gerek. Māder-i şīr menziline gitdi ve şīr tefekkür-i bisyārdan şoñra şıġār u kibār ḥaşeminden kim var ise⁴ iḥzār itmek murād idüp ümerā vü erkān ve vüzerā vü a’yānı dīvānına da’vet itdi. İmtiṣālen li’l-emri’l-‘ālī re‘āyā vü eşrāf u e‘ālī dergāh-ı şīrde müctemi‘ olıcak, bermukteżā-yı fermān Dimne’yi keşān-ber-keşān dīvāna getürdiler. Çün Dimne geldi, şīr anuñ cānibinden i‘rāz idüp fikr-i dūr u derāza taldı. Dimne gördi ki der-i belā küşāde ve rāh-ı rehā bestedür ve ümmīd-i ḥalāş munkatı‘ ve rişte-i iġmāz ġüsistedür, āheste ḥavāşş-ı melikden birisine şordı ki bu cemā‘atūñ ictimā‘ına ḥikmet nedür ve melik gird-āb-ı tefekküre düşmege bā‘is ü ‘illet nedür. Māder-i şīr eyitdi: Meliki senūñ kayd-ı ḥayātuñ mütefekkir kılmışdur ve nekbā-i nekbet-i vüçüduñ anı gird-āb-ı ḥayrete şalmışdur. Çün senuñ ġadr u ḥıyānetūñ zāhir ve cürm ü cināyetūñ vāzıḥ u bāhir oldu ve ol iftirā vü bühtānlaruñ ki anuñ vezīr-i mihr-bānı⁵ ḥağğında senden vuķū‘ bulmuş-idi, ‘arşa-i ḥafādan menāşşa-i zuhūra geldi ve rüy-ı ḥile vü mekr ve çehre-i ḥıyānet ü ġadrūñden perde-i ġaflet mürtefi‘ oldu, cā‘iz degüldür ki senūñ āteş-i tezvīr ü si‘āyetūñ āb-ı şemşīr-i siyāsetle söyündürmeyeler ve sencileyin mazḥar-ı şerri *el-vüçüdü ḥayru maḥzin*⁶ қаzāsında koyup tengnā-yı ‘ademe göndermeyeler. Dimne eyitdi: Ey kāfile-i devlet ve ‘āķile-i memleket, ekābir-i müteķaddimīn ḥikmetden bir daķıķa mühmel kıomamışlardır ve āsāyiş-i müteahḥirīn için mesālik-i vāzıḥa vāz‘ında mesā‘ī[-i] cemīlelerin (S28^b) dirīğ buyurmamışlardır. Anlaruñ cümle-i ḥikmet-āmīz kelimātlarından birisi budur ki her kimse ki ḥidmet-i pād-şāhda yek-dil ü yek-cihet ola, mertebe-i taķarrübe tīz vuşul bula ve ol kimse ki taķarrüb-i muķarreb-i sultān ola, ḥasūd-ı cümle-i cihāniyān ola ve melikūñ dostı ve düşmeni aña ‘adāvet kıla, dostları

¹ tārīdūr ve: tārī V.

² Sizin için kısıta hayat vardır. Bkz. Bakara 2/179.

³ Ārife bir işaret yeter.

⁴ var ise: var-ise V.

⁵ mihr-bānı: mihr-bān V.

⁶ Varlık, salt iyiliktir.

anun cāh u (V22^a) menziletine ḥased kıllalar ve düşmenleri meşālīḥ-i memlekete anun tedbīr ü münāṣaḥatinden¹ bī-ḥuzūr olalar. *Ve'l-muḥliṣūne 'alā-ḥaṭarin 'aẓīm.*² Bu sebebdendir ki ehl-i ḥaḳīḳat dīvar-ı emn ü rāḥata pūṣt virüp dünyā-yı nā-pāy-dār-ı ğaddārdan yüz döndürmüşlerdür ve ḥidmet-i maḥlūḳdan firār ve 'ubūdiyyet-i memlūḳdan 'ār idüp 'ibādet-i ḥālīḳı ve itā'at-i melik-i ezimme-i ḥalāyıkı ihtiyār itmişlerdür ki ol dergāḥda zulm ü sitem ve sehv ü ğaflet olmaz ve ol āstānede cezā-i ḥasene vü seyyie ve pādāş-ı tā'at [ü] 'uḳūbet olmaz. Lāyık bu idi ki bu memlūḳ-i sülūk ṭarīḳ-ı mülāzemet-i mülūke raġbet itmeyüp küşe-i 'uzlet ve kāşāne-i ḥalveti 'āleme virmeyeydi ve ḥidmet-i sulṭāndan ki nümūdār-ı āteş-i sūzāndur, ihtirāz idüp kendü ayağıyla bu çāḥ-ı belāya girmeyeydi.

Beyt

Her belā ki diseñ sezā-vāram

Her ne dirseñ yüz ol ḳadar varam

Dimne çün bu faşl-ı pūr-aşlı taḳrīr itdi, ḥuẓẓār-ı meclis anun belāġat-i beyān ve fesāḥat-i lisānından müte'accib oldılar. Şīr daḥı ser-i te'emmūli zānū-yı tefekküre koyup müteḥayyir oldı ki Dimne'ye ne cevāb vire ve bu emre niçe memerden şurū' buyura. Siyāḥ-ġuş ki cümle-i ṭāife-i vuḥūşdan mezīd-i ṭaḳarrüble ihtişāş bulmuş idi, . çün ehl-i meclisi müteḥayyir ü medhūş (S29^a) gördi, Dimne'ye müteveccih olup eyitdi: Ey meflūḳ, meẓemmet-i zümre-i mülūk senün ne ḥaddünür³? Bilmez misin ki anlarun fıraḳ-ı ferḳādsāları⁴ *es-sulṭānū ẓıllu'llāhi fi'l-'arzi*⁵ tāc-ı kirāmīleriyle⁶ ser-efrāzlardur⁷ ve ol pād-şāḥun ki dād-ġüster ü ra'ıyyet-perver ola, bir sā'at 'ömri altmış yıl 'ibādete berāberdür. Seccāde-nişīnāñ-ı miḥrāb-ı 'ibādet ve tāc-dārān-ı keşf ü kerāmetden çok kimesneler⁸ ber-muḳteẓā-yı *ḥidmetü'l mülūki nıṣfū's-sülūki*⁹ ḥidmet-i selāṭine bil bağlamışdur ve anı sebep-i şalāḥ-ı ḥātīmet ve vesīle-i felāḥ-ı 'āḳıbet añlamışlardur. Ey ḥod-bīn, sen bu diyānet ü dīnūne 'ār mı idersin? Bu ḥalle ortaya gelüp (V22^b) n'idersin? Dimne eyitdi: Ba'z-ı ekābir-i ehl-i sülūk mülāzemet-i āstāne-

¹ münāṣaḥatinden: münāṣaḥatden V.

² İhlas sahipleri, büyük bir tehlike üzeredirler. Bkz. Keşfü'l-Hafâ, Cilt: 2, s. 312.

³ ḥaddünür: ḥaddindür S.

⁴ ferḳādsāları: ferḳādsālları S.

⁵ Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Bkz. Keşfü'l-Hafâ, Cilt: 1, s. 456.

⁶ kirāmīleriyle: kirāmıyla V.

⁷ ser-efrāzlardur: ser-efrāzdur S.

⁸ kimesneler: kimseler S.

⁹ Hükümdarlara hizmet yolun yarısıdır.

i mülük ihtiyār itmışdür. Didigün haqdur ammā ol bir maşlahat-ı küllīyi mütezammin olacaqdur. Anlar ki bu tarīk-ı haţar-nāke gitmişlerdür, bī-ilhām-ı İlāhī iqdām itmemişlerdür ve dāmen-i himmetlerin muţlakā aġrāz-ı dünyeviyye ve aġrāz-ı nefsāniyye ile ālūde kılmamışlardır ve lākin bir¹ pāyelü kimesneye ol pāye kaçan müyesserdür ve bundan ol pād-şāh zıllu'llāhdur didüğün muqaddime dağı müsellemdür ammā ol pād-şāh haqqındadır ki nāzım-ı menāzım-ı² meşālih-i ḥalā'ik ola ve aḥvāl ü ef'ālī aḥkām-ı haqqa³ muţabık ve rızā-yı ḥalīkā muvāfık ola. Ne kimse'i bī-sebeb ü istiḥkāk terbiyet buyura ve ne bī-sebeb uķūbet⁴ buyura.

Beyt

Gül-bün-i ḥāl-i nīk-merdānı

Eyleye tāze āb-ı rahmetle

Ol ki ġaddār ola vü dil-āzār

Gögsini qaza tīġ-ı heybetle

Māder-i şīr eyitdi: Bu söz ki söylersin, haqdur ammā senüñ haqqında iktizāsı⁵ yokdur. Zīrā ki cümle-i 'ālem bilür ki (S29^b) Şetrebe melikūñ sūtūde-sīret muqarreblerinden idi ve mertebe-i yaķıne irdi ki ḥırmen-i ḥāñmānın senüñ si'āyetüñ bād-ı fenāya viridi ve şe'āmet-i mekr ü ġadrüñle qavā'id-i 'ahd ü mevā'id-i melike rahne zāhir oldı. Dimne eyitdi: Zamīr-i münīr-i melike maḥfī degüldür ki⁶ benümle Şetrebe miyānında esbāb-ı münāza'at ü muḥāşametden cüz'ī vü küllī nesne vāķı' olmamışdı ve benüm haqqumda luţf u mürüvvet ve kemāl-i merḥametten ġayrı nesne görmedüm. Lākin⁷ melike ḥayr-ḥ'āhlık idüp⁸ haqķ-ı ni'meti yirine getürdüm ve ol kelimāt ki andan işitdüm idi, ba'dehü āsārın dağı müşāhede itdüm idi, bī-ġarāzāne melikūñ sem'-i şerīfine yetişdürdüm. Baña vācib idi ki haqķ-ı ni'met-i meliki bilem ve ġāvuñ şüret-i ġadr u ḥıyānetin⁹ bildüğüm üzre melike bildürem ve melike dağı lāzım idi ki istimā'-ı kelām-ı nāşihi kendüye vācib bile ve taḥķīk u taşdıķ itdükden sonra muķtezā-yı¹⁰

¹ lākin bir: līkin biz V.

² menāzım-ı: -V.

³ aḥvāl ü ef'ālī aḥkām-ı haqqa: aḥkām-ı haqqa aḥvāl ü ef'ālī S.

⁴ uķūbet: taķviyet S.

⁵ iktizāsı: -V

⁶ degüldür ki: olmaya ki degüldür ki S.

⁷ Lākin: Līkin V.

⁸ idüp: -S.

⁹ ḥıyānetin: ḥıyānetüñi S.

¹⁰ muķtezā-yı: muķtezā-yāt-ı S.

mazmûn-ile ‘amel kıla. Çün melik benüm kelâm-ı şihhat-encâmuma şeref-i işğâ buyurdi, (V23^a) muktezâ-yı re‘y-i şerîfî üzre bu emri bu veche üzre nefâza yetişdürdi. Fermân pād-şāhuñdır. Bendenüñ devlet-h‘āhlıktan gayrı ne günāhı vardır? Ammā erkān u a‘yāndan nakş-ı ihtisās-ı melik-i Ka‘beteyn hālinde ‘ayān olanlardan ve qarīb ü ba‘īd da‘vā-yı ihlāşda ziyāde ferīd geçinenlerden¹ çok kimesneler gāvla bu vādide hālīyā şerīklerdür². el-Ān benden şıdk u kemāl-i³ istikāmet ki şī‘ār u hasb-i hālimdür, vehm idüp baña haşm olmuşlardur⁴. Çün Dimne kelāmını bu maķāmda tamām itdi, şīr eyitdi: Bu hālī kuḍāta hāvāle itmek gerek, tā ki bu emrde tefāşşuḥ-ı (S30^a) tamām ideler ve şer‘ u ‘örf ile⁵ teftiş idüp izhār-ı haķda kemā-yenbağī ihtimām ideler⁶. Zīrā ki umūr-ı siyāsetde vüfūr-ı firāsete i‘timād itmek ḍalāldür ve aḥkām-ı ra‘iyyetde bī-ilhām-ı hüccet ve izāh-ı beyyinet bir hükmi imzā eylemek vebāldür. Dimne eyitdi: Vāşıķam ki bu hākīrūñ emrini teftiş ü tenķīrde taķşīr revā görülmeye, tā benüm berā‘et-i sāhat-i zimmetüm delīl-i kātī‘ ile sābit ü müberhen ve münāfıķlaruñ ekāzībi tebāşīr-i şubḥ-ı sādıķ gibi ‘ālemiyāna rūşen ü mu‘āyen ola. Şīr eyitdi: Gam yime ki bu mühimmi taḥķīķde mübālağa ser-hadd-i ifrāta yetişse gerek ve bu ḥuşuşda bu vechle tedķīķ olunsa gerek ki haķ kendüyi gün gibi belürdse gerek. Dimne eyitdi: Bu āstānede benüm düşmenüm çokdur ve baña ḥased idüp şāḥib-i ğaraza nihāyet yokdur. Tazarru‘ iderem ki kemīnenüñ emri bir emīne hāvāle buyurıla ki dīde-i hālī marāż-ı meyl ü ğarazdan hālī ola ve bu każiyyeyi teftiş ü tefāḥḥuş idüp göre. Melik daḥı anı re‘y-i müşkil-güşāsına⁷ ki āyīne-i ğīṭī-nümādur, ‘arz idüp her ne każāya ki rızā vire, tenfīz ü imzā buyura, tā bir bī-günāh mücerred şekk ü iştibāh ile tebāh olup rüz-ı haşrda ve rüz-ı mükāfāt-ı ḥayr u şerde *e katelte nefsen zekiyyeten bi-ğayri nefsin*⁸ ḥiṭābı mücibince benüm içün melik müsteḥaķķ-ı ‘itāb, belki müstevcib-i ‘azāb u ‘iķāb olmaya. Ehl-i meclisden birisi (V23^b) eyitdi: Ey melik, Dimnenüñ bu sözleri meliki ta‘zīm ü ihtirām cihetinden degüldür. Belki diler ki bu siḥr ile⁹ zamīr-i münīr-i meliki teşḥīr idüp bu fesāne ile bu varṭadan (S30^b) kenār-ı ḥalāşa çıka. Dimne eyitdi: Ey

¹ geçünenlerden: geçenlerden v.

² hālīyā şerīklerdür: şerīklerdür hālīyā s.

³ kemāl-i: kemāldür s.

⁴ olmuşlardur: olmuşlar s.

⁵ ‘örf ile: ‘örfle v.

⁶ ideler: ide s.

⁷ müşkil-güşāsına: müşkil-güşāsında s.

⁸ Bir cana karşılık olmaksızın masum bir cana mı kıydın? Bkz. Kehf 18/74.

⁹ siḥr ile: saḥrla V.

şan‘at-i nifākda māhir kuşūr-ı fehm ü¹ dirāyetüñe kelām-ı nā-tamāmuñ² delīl-i zāhirdür. Melik senüñ gibi yiri gögi bilmez değildir ki medhi kadhden ve naşihati fazīhatden temyīze kâdir olmaya. Gümāñum budur ki fikr-i şāhāne ile hāliyā senüñ fehm-i saķīmüñ ve benüm tab‘-ı müstaķīmüme vāķı‘ olmuşdur ve senüñ müzahrefāt-ı garaż-āmīzünü benüm kelimāt-ı naşihat-engīzümünden fark u temyīz³ eylemişdür.

Beyt

Hālūmi bilmez mi şanduñ re‘y-i ‘ālem-gīrle

‘Ālemi teşhīr iden ser-pençe-i tedbīrle

Siyāh-güş eyitdi: Senüñ sevābıķ-ı hıyānetüñden ol kadar⁴ müte‘accib degülem ki bu mazīķ-ı maḥmaşada belāğat-i aķvālūñden ve faşāḥat-i mev‘ıza ve ḍarb-ı emşālūñden müte‘accibem. Dimne eyitdi: Belī, maķām-ı penddür, maķām-ı rīş-ḥand⁵ degüldür, eger şeref-i ḥüsn-i⁶ kabūl bulursa ve hengām-ı meşeldür, maḥall-i kesel degüldür, eger sem‘i kabūl ile⁷ ışgā buyurılırsa. Māder-i şīr eyitdi: Ey ḡaddār, daḥı ümmīdvār mısın ki şa‘bede vü mekr ile⁸ bu dām-ı belādan ḥalāş olasın? Dimne eyitdi: Ey melike, eger çı ki merg ḥ‘āb-ı nā-merḡūb ve āsāyiş-i nā-maṭlūbdur ammā *eynemā tekūnū yūdrikkümü‘l-mevt*⁹ mefhūmı mücibince āhirü‘l-emr elbette muķarrardur¹⁰ ve andan ḥalāş ḡayr-i mutaşavverdür. Sāķī-i devrān elinden kim cūr‘a-i ḥayāt nüş itdi ki¹¹ ‘āķıbet küllü men ‘aleyhā fānin¹² cāmından kan içmedi ve ḥayyāt-ı rüzḡār kime ḥil‘at-i beķā giydürdi ki āḥir ḡumāş-ı fenādan aña yaķa biçmedi? Eger benüm bir degül, biñ cānum olsa ve bilsem ki cümlesin melike fedā itmekle aña bir fāide müterettib olsa¹³ bi‘l-küllıyye cümlesin terk kılaydum (S31^a) ve anı sa‘ādet-i dü cihānī ve selāmet-i cāvidānī bileydüm. Ammā melike¹⁴ bu emrūñ ṭül ü¹⁵ ‘arzında nażar farż-ı ‘ayn belki

¹ ü: -S.

² nā-tamāmuñ: tamāmuñ V.

³ temyīz: temīz V.

⁴ ol kadar: ol-ķadar S.

⁵ rīş-ḥand: rīş-ḥande S.

⁶ ḥüsn-i: ḥüsn ü S.

⁷ kabūl ile: kabülle V.

⁸ mekr ile: mekrle V.

⁹ Her nerede olursanız olun, ölüm size ulaşacaktır. Bkz. Nisâ 4/78.

¹⁰ muķarrardur: muķarrar V.

¹¹ itdi ki: itmedi ki V.

¹² Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır. Bkz. Rahmân 55/26.

¹³ olsa: ola S.

¹⁴ melike: belki S.

¹⁵ ü: -S.

‘ayn-ı farzdur ki¹ kişver-i bî-leşker zabt olunmaz ve huddām-ı kâfi vü kâfile hayāl-i bātıl ile kaşd eylemek olmaz ve her vakt kifāyet-i mühimmātuñ ‘uhdesinden gelür yarar hîdmet-kār bulunmaz. Māder-i şîr gördi ki melik (V24^a) kelām-ı Dimneyi sem‘-i rızā ve hüsni-ı işgā ile istimā‘ eyler, aña bu endîşe düşdi ki nā-gāh şîr anuñ müzahrefāt-ı tezvîrinden müteessir ola ve faşāhat-i lisān ve belāgat-i beyānı şîri bu kaziyye tahkîkından fāriğ kıla. Müteveccih olup eyitdi: Ey püser ve ey pāre-i ciger, senuñ sükût u sükūnuñdan² ve zāhir-i hāl-i³ derün u bîrünüñdan bu münfehim olur ki Dimne akvālinde⁴ şādık ve sâ’irler zūr u kizb üzre müttefik ola. ‘Acebdür ki sen bu ‘aql-ı metîn ve zihn-i dūr-bîn ile gâss ü semîni fark itmezsin ve bu fehm-i tîz ü tab‘-i güher-rîz ile⁵ dürri har-mühreden temyîz⁶ eylemezsin. Çün kelimāt-ı şādıkadan müteessir olmazsın, hezeyānāt-ı firîbendeye meyl itme bārî. Pes hışm-ı tām⁷ ile meclisden kalkup maķāmına gitdi ve bu kām tab‘-ı şîrde teessür-i tamām idüp emr itdi, tā Dimne-i pür-fitneyi kayd u bend ile⁸ zindāna iletdiler ve irtte kuđāt emrini ke-mā-yenbağî teftîş idüp göreler. Haķ zāhir olunca emr-i şer‘-i şerîf ne ise⁹ yirine getüreler. Çün meclis āhîr olup şîrūñ¹⁰ dîvānı şavuldı, māder-i şîr melikūñ hālvetine vardı ve eyitdi: Ey ferzend-i dil-bendüm, (S31^b) dā’imā Dimnenūñ ahvāl-i ‘acîbe ve evzā‘-ı ğarîbesin işidirdüm. Hāliyā cezm itdüm ki u‘cûbe-i zamān ve nādîre-i devran imiş. Gör, bu erācîf [ü] ekāzîbeye nice āb u tāb virür ve her suāle şüret-i şavābda nice fevrî cevāb virür. Bu mazîķ-ı maķmaşada bu daķîķ-ı maķlaşlardan fehm olunur ki eger maķāmda vüs‘at olaydı ve kelāma melik cānibinden fî‘l-cümle ruķşat bulaydı, bir harf ile¹¹ kendüsin bu deryā-yı jerfden hālāş kılaydı. Ey püser, muhaķķaķ u muķarrardur ki anuñ katlinde milke ve melike ve kişvere ve leşkere nef‘-i ‘azîm vardır. Evvelā budur ki kelāma furşat ve cevāba ruķşat virilmeye ve anuñ katli bābında tereddüd ü tevaķķuf cā’iz görülmeye. Şîr eyitdi: Ey māder, havāşş-ı mülūkuñ hālî hıķd u hasedden hālî degüldür. ‘Ale’l-huşuş anlar ki hıredmend ü ‘āķil (V24^b) ve hünermend ü kāmîl olalar,

¹ farzdur ki: farzdur S.

² sükūnuñdan: sükūndan S.

³ hāl-i: hāl budur ki S.

⁴ akvālinde: akvālinde S.

⁵ güher-rîz ile: güher-rîzle V.

⁶ temyîz: temîz V.

⁷ tām: te’emmül V.

⁸ pür-fitneyi kayd u bend ile: pür-fitne’i kayd u bendle V.

⁹ ne ise: neyse V.

¹⁰ şîrūñ: şîrin S.

¹¹ harf ile: harfle V.

hünerleri vasıtasıyla derece-i 'izzete yetişüp kemâlleri sebebiyle şeref-i kırbet bulalar ki ehl-i hünerüñ hasûdı çokdur ve bî-hünerlere hased ider yokdur. Dimne'nüñ dahı nihâl-i hâli berg ü bâr-ı zihn ü¹ kemâlle ser-efrâz ve cenâb-ı devlet-meâba takarrub u intisâbla² akrânı miyânında mümtâzdur³. Yümkün ki erbâb-ı hased âteş-i si'âyetle hân mân-ı takarrubı göyündürmege kâsd ideler, belki âb-ı şemşîr-i siyâsetle âteş-i harâret-i 'azîziyyesin söyündürmege cehd ideler. Mâder-i şîr eyitdi: Ey püser, bu derecede hased ki bir bî-günâhuñ itlâfına⁴ bâ'is ola, nice müyesserdür? Şîr eyitdi: Hased bir âteşdür ki çün müşte'il (S32^a) ola, huşk ü teri yakar. Belki anuñ sebebiyle kişi⁵ dâ'ire-i dîn ü diyânetden çıkar. Ol sebebden Dimne'nüñ siyâseti emrinde şitâbdan ictinâb iderem ki mebâdâ gayrılara menfa'at içün kendüme mazarrat kâşd itmiş olam, rızâ'-i halk içün el-'ıyâzü bi'llâh gâzab-ı Hâk'dan göz yummuş olam. Çün hâkîkat-i hâl henüz münkeşif olmadı, anuñ katli bâbında te'hîr etsek hâlâyık 'özrimüzi kabûl itmez mi ve bu cihetde Şetrebe emri bize üsve-i hasene yitmez mi? Şavâb oldur ki gümân-ı mücerredle hünermend⁶ ü ehl-i kinâyeti zâyî' itmeyem, tâ cemâl-i yakîn niķâb-ı zann u tahmînden yüz göstermeye. Hîçbir emri nefâza ve bir kazâyı imzâya yitişdirmeyem ve Şetrebe mâ-cerâsı gibi soñra ta'n u teşnî' sözün işitmeyem. Şîr ile⁷ mâder miyânında bu kelâm bu maħalde tamâm olup her biri kendü maķâmına gitdi ammâ çün Dimne'i kayd u bend itdiler ve ğıll-i züll ile zindâna iletdiler, Kelîle miyânlarında olan 'alâķa-i uhuvvet ü karâbet ü nisbet ü hukûķ u şoħbet muķtezâsı üzre Dimne'i görmeye⁸ ve hâķır u⁹ fâtırın şormaĝa zindâna geldi ve hemân ki anı ol hâletde gördi, bârân-ı sirişki şehâb-ı dîdesinden yağdı ve dūd-ı siyâh âteş-i kânûn-ı derûnından âsmâna ağdı. Girîbân-ı şabrı çâķ itdi ve âvâz-ı derd-nâķ (V25^a) ile nevhaya âĝâz idüp eyitdi:

Beyt

Böyle görmekten seni mahrûm olaydum kâşķi
Gelmeyeydüm 'âleme ma'dûm olaydum kâşķi

¹ ü: -S.

² intisâbla: intisâb ile S.

³ mümtâzdur: mümtâz S.

⁴ bî-günâhuñ itlâfına: bî-günâhı itlâfa S.

⁵ kişi: -S.

⁶ mücerredle hünermend: mücerred ile hünermendi S.

⁷ Şîr ile: Şîrle V.

⁸ görmeye: görmege V.

⁹ u: -V

Dimne daħı giryān olup eyitdi: Egerçi ki miḥnet-i bend ve meşakkat-i kayd belā-yı ‘azīmdür ammā derd-i miḥnet-i (S32^b) firāk ve ḥasret-i nār-ı iştīyāk baña andan elīmdür.

Kıt‘a

Fırkat-i şem‘-i ruḥuñla var mıdur bir gice kim
Ateş-i ğamda dil-i biryānum olmaya kebāb

Var mıdur bir dem ki hicr-i cān-güzār-ı yār ile¹

Çehre-i zerdümde ḥūn-ı dīde olmaya ḥizāb

Kelīle eyitdi: Ey birāder, ben bidāyet-i ḥālden ḥaḳīkat-i meāle vāḳıf idüm. Her bārī ki² pend ü naşīhatde mübālağa iderdüm, aşlā iltifāt itmez idüñ³. Ey Dimne, ben me‘āl-i ḥālūñ böyle olacağın saña derdüm. Ey ğāfil⁴, bilmez misin ki Hükemā nemmām ecelinden öñdin olur didikleri ḥikmet nedür ve andan murād ḥuşul-i memāt ve ḥulul-i ḥādīmü’l-lezzāt degüldür, belki bir rence giriftār olur ki hergiz ḥıyānetden ḥazḫ itmez ve çāşnī-i merg kām-ı ārzūsından gitmez dimekdür. Nitekim⁵ sen ḥāliyā bu belāya mübtelāsın, lā-ceram memāt bu ḥayātdan⁶ saña hezār bār evlādur. Dimne eyitdi: Ey birāder, fi’l-ḥaḳīka kelām-ı ḥaḳkı teblīğde taḫşīr itmedüñ ve şart-ı naşīhati ve ḥakk-ı uḥuvveti edāda tehāvün buyurmadüñ velīkin şereh-i⁷ nefis ve ğalebe-i ḥırş ve temennā-yı cāh ‘aḳla ğālib olup fikr-i ‘avākıb kārger olmadı ve perde-i ğaflet ve ḥicāb-ı⁸ ğayret başarı başıretimi setr idüp zevācır-i naşīhatüñ ḳalbimde eşer ḳılmadı. Bu emrūñ veḥāmet-i ‘aḳıbet ve şe‘āmet-i ḥātimetine cāzim iken aña şürü‘ itdüm ve cemī‘-i ḥaṭar⁹ u zararı ḳabül itdüm ve bu ṭarīḳa gitdüm. Ol bīmār gibi kim muḥālif-i ğidānuñ zararına vāḳıf iken iştihāsı muḳteżāsı üzre ‘amel idüp kendü mizācın bozar ve helāk arzū ider. Pes bu maḳūle kimse ki mütāba‘at-ı hevā ve muṭāva‘at-ı iştihādan ibā itmeye, her ne idbār ki iḳbāl ḳıla¹⁰ ve her ne belā ki mübtelā ola, taḥammül lāzımdur ki¹¹ eger şikāyet

¹ yār ile: yārla V.

² bārī ki: bār ki mi S.

³ itmez idüñ: itmez-idüñ V.

⁴ ğāfil: -S.

⁵ Nitekim: Nite ki V.

⁶ lā-ceram memāt bu ḥayātdan: memāt bu ḥayātdan lā-ceram S.

⁷ velīkin şereh-i: velākin ser-i S.

⁸ ḥicāb-ı ḥicāb u S.

⁹ ḥaṭar: ḥaṭarı V.

¹⁰ ḳıla: -V.

¹¹ lāzımdur ki: lāzımdur S.

iderse hemān kendüden şikāyet ve kendü kabāhatin hikāyet (S33^a) ider. Kelīle eyitdi: (V25^b) ‘Ākıl oldur ki her emrūn fātihasından hātimesine nāzır olup bir tohmı ekmeden berini ve bir nihāli dikmeden şemerini mülāhaza kıla. Sen daḥı dün hıkd u ḥased bezrin ekmeñ bugün ber-i miḥnet ve şemer-i nekbet ḥāşıl getürmez idüñ. Dimne eyitdi: Rāst söylersin. Bu zehri bu şerbetde ben ta‘biye itdüm, ‘ākıbet içsem gerek ve bu tohm-ı belāyı zemīn-i ḥālūme kendü¹ elimle ekdüm, zāhir budur ki yine anı biçsem gerek. Kelīle eyitdi: Ḥāliyā bu varṭa-i tedmīrden şurṭa-i tedbīr ile² ḥalāş fikr idersin ve nice memerden rāh-ı necāt zafer mülāhaza eylersin? Dimne eyitdi: Baña gerekdür ki³ zebūn olup za‘f-ı kalb göstermeyem ve bu bābda mümkün olduḡı kadar ḥile vü mekri ve fikr ü tedbiri dirīḡ kılmayam. Baña aşl ḥavf-ı küllī senüñ cihetüñdür ki mebādā sen benümle müttehem olasın ve mā-beynümüzde olan ‘alāka-i uḥuvvet sebebiyle varṭa-i miḥnete düşesin. Eger ‘ıyāzen bi’llāh saña teklīf ideler ki keyfiyyet-i ḥālī bildüḡüñ kadar ta‘rīf ü beyān idesin. Ol vaḳt baña iki nev‘ meşakkat ü belā müteveccih olur: Evvelā bu ki saña benüm cihetümden zaḥmet müteṭarriḳ olur ve esbāb-ı ḥuzūruñ ḥuṣe-i pervīn gibi müctemi‘ iken nebātü’n-na‘ş gibi müteferriḳ olur⁴. Sāniyā bu ki min-ba‘d baña ümmīd-i ḥalāş qalmaz. Zīrā ki senüñ şıdk u kelāmuñ ḥavāşş u ‘avām ve kāffe-i enām miyānında rüşen ü hüveydādur ve senden ki binā-yı ef‘āl ü aḳvālūñ ḳavā‘id-i⁵ şıdk u şıyānet ve de‘āyim-i dīn ü diyānet üzre mübtenīdür, kitmān-ı şehādet ihtimālī⁶ muḥāldür. Bu taḳdīrce bizüm mā-beynümüzde mülākāt yevm-i mükāfātda müyesser olur. Kelīle eyitdi: Ey Dimne, (S33^b) didüḡüñ gibi vāḳı‘ā ben ‘uḳābeyn-i⁷ ‘ikāba şabr idüp şikence-i siyāsete pençe tutmazam ve ḥaḳḳ-ı şarḥi ketm idüp ḥāne-i ḥıyāneti ta‘mīr ve dīvār-ı şıdk u istikāmeti hedm idemezem. Şormadan daḥı vāḳı‘-ı ḥālī benüm mezhebümde i‘lām itmek lāzımdur. Bu ḳande ki münākaşa vü müşādere ihtimālī ola. Şalāḥ budur ki günāhuña i‘tirāf idüp şadır olan cerīmeden iḳrār idesin ve nefsüñi şurṭa-i tevbe vü inābetle gird-āb-ı āḥiretten⁸ ḥalāş kılasın. Dimne eyitdi: (V26^a) Bu ḥuşuşda te’emmül ideyin. İnşā‘allāh ḥātıruma ḥuṭūr ideni bī-ḳuşūr ḥuzūr-ı mevfūru’l-ḥubūruña

¹ kendü: kendi S.

² tedbīr ile: tedbīrle V.

³ gerekdür ki: gerekdür V.

⁴ olur: ola S.

⁵ ḳavā‘id-i: ḳavā‘id ve V.

⁶ ihtimālī: -S.

⁷ ‘uḳābeyn-i: -V.

⁸ āḥiretten: āḥiretde V.

‘arz idüp bu bâbda her ne tarîka kim gidem, bir kadem senüñ icâzetüñsüz¹ gitmeyem. Kelîle mağmûm u mehmûm dönüp gitdi ve tef ü tâb-ı teb-i endüh ile mağmûm olup bālîn-i melâmete baş koyup yatdı. Ol gice şabâha dek² temelmül ü ıztırâb idüp³ ‘ale’s-seher naqd-ı cânı mütekâzî-i ecele teslîm ü revân itdi. Ammâ ol zamânda ki Kelîle vü Dimne miyânında bu kadar mübâhâşe vü tehâvün vâkı‘ oldı, sibâ‘dan zindânda⁴ birisi mağbûs olup bir kûşede yaturdı. Cârî olan mâ-cerâyı naķır ü kıtmîr işitdi ve vâkt-i fırsatda gerek ola⁵ diyü vâkı‘ olan kelimâtı⁶ bî-halt u habt zabt itdi. Çün şabâh oldı, şâh-ı seyyâregân zümür-rüd-reng-i âsmândan nümâyân oldı, Dimne[-i] tîre-rüy u siyâh-nâme-i şeb-i çâh zindân-ı hafâda mütevârî vü pinhân oldı.

Beyt

Göründi turre-i şebden ruh-ı rûz

Cemâli oldı âfâkuñ dil-fürûz

Yine meclis-i mezâlim ka‘im (S34^a)⁷ olup kuğât ihzâr oldı ve mâder-i şîr Dimne’yi⁸ i‘âde idüp eyitdi: Ey cân-ı mâder, zâlimleri ibkâ⁹ mazlûmları katlden bed-ter ve bed-girdârlara ihsân¹⁰ nigû-kâra isâ‘ete berâberdür. Her kimse ki kâdir olup bir fâcirî fücûrdan zecr ve bir zâlimi zulmden hacr eylemeye, fışk u zulmden anlaruñla şerîk ve ‘ikâb-ı ‘ukbâda¹¹ anlara müşârik ola *ve men e ‘âne zâlimen sallatahu’llâhü ‘aleyhi*¹². Şîr kuğâta buyurdı, tâ Dimne’nüñ kazıyyesini faşl itmede ta‘cîl idüp hıyânet ü diyânetden her gün ne zâhir olursa ‘ale’t-tafşîl pâye-i serîr-i a‘lâya ‘arz ideler. Pes eşrâf-ı enâm ve kuğât u hükkâm ve havâş u ‘avâm ol mecma‘-ı hâş ve mağfil-i ‘âmda hâzır olup kâdiyyü’l-kuğât huzzâr-ı meclise müteveccih olup eyitdi: Melik Dimne’nüñ hâlini teftîş ü tefahhuşda hâdden ziyâde mübâlağa idüp buyurdı ki tâ bu¹³ mühimmüñ

¹ icâzetüñsüz: icâzetsüz S.

² şabâha dek: şabâh-degin S.

³ idüp: idüp yatdı S.

⁴ zindânda: -S.

⁵ ola: olı S.

⁶ kelimâtı: -S.

⁷ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi nüshasında 34. varak, kendinden bir önceki varak gibi 33 şeklinde numaralandırılmıştır. Dolayısıyla 34. varaktan itibaren eserin sonuna dek yanlış bir numaralandırma söz konusudur. Bizim verdiğimiz numaralar ise doğru varak numaralarıdır.

⁸ Dimne’yi: Dimne’i V.

⁹ ibkâ: ibkâ ve S, V.

¹⁰ ihsân: ihsân ve S.

¹¹ ‘ikâb-ı ‘ukbâda: ‘uffât ve ‘ikâbda S.

¹² Her kim bir zâlime yardım ederse, Allah da o zâlimi ona musallat eder. Bkz. Keşfü’l-Hafâ, Cilt: 2, ss. 227-228.

¹³ bu: -S.

çehresi ğubār-ı (V26^b) şübheden mu‘arrā olmaya, mühimm-i āhire ta‘arruż olınmaya ve anuñ haqqında imzā olınan hükmde lâzımdur ki şart-ı ‘adāleti mer‘ī tutup cādde-i inşāfdan cānib-i i‘tisāfa meyl ü inhirāf kılınmaya. Pes her birüñüze vācibdür ki bu bābda neye vākıf iseñüz ketm itmeyüp izhār idesiz ki bunuñ zımnında üç fā‘ide mündericdür: Evvel bu ki¹ haqqā mu‘ayyen ü² zāhīr olup livā‘-i kelime-i şıdkı aña i‘lām itmek; hem dīn ü şerī‘atde qadr-i tamāmı ve hem āyīn-i mürüvvette hürmet-i mā-lā-kelāmı vardır. İkinci bu ki binā‘-i zulmi ta‘ammuk ve hāne-i sitemi yakmak ve ehl-i telbīs ü tezvīri pāy-māl ve erbāb-ı ğadr ü hıyāneti gūş-māl itmek; (S34^b) muvāfiq-ı rızā-yı Hālīk ve mülāyim-i tıbbā‘-ı ešrāf-ı hālāyıkdur. Üçünci; aşhāb-ı cevır ü fesād ve erbāb-ı ğadr ü ifsāddan³ hālāş olmağın nef‘-i kāmīl ve fā‘idesi kaffe-i enāma ‘ām u şāmildür. Çün kelām āhīr oldı, hāzır olan cümle-i vuḥuş sākīt ü ḥamūş olup hıçbir cānibden cevāb, eger ḥitāb ve ger şavāb, şādır u zāhīr olmadı. Zīrā ki Dimne’nün bu fi‘line cāzim degüller idi. Gümān-ı mücerredle bir kelāma ikdām idemediler ki⁴ mebādā anların kavliyle bir hükm mertebe-i imzāya yetiše ve şāyed ki hilāf-ı haq bir kelime ihrāk-ı dem-i ma‘şūma bā‘iş ola. Çün Dimne bu hālī müşāhede itdi, bāğ-ı İrem gibi göñlünü ḥurrem tutdı ammā ğam-ğınler gibi miskīn şüretin⁵ gösterüp yüzün derhem idüp eyitdi: Ey ekābir-i dīn ü devlet ve ey meşāhīr-i milk ü millet, eger ol isnād olaydı, tōhmetden sāḥa-i zimmetüm berī olmasa sizün bu sükūtuñuzla göñlüm şād olaydı ve bu bābda vākı‘ olan su‘āle cevābda ḥamūş olmañuzla bu zevkden göñlüm evi⁶ ābād olaydı. Benüm bī-günāh olduğuma bu dāldür ki cümleñüzün zebānı bu ḥuşuşda lāldür ammā bī-cürm eger maqđurı miqđarı kendü emrinde sa‘y eylese ma‘zürdür. Ben size yemīn teklīf idüp taḥlīf iderem ki sizden her kimse ki (V27^a) bu tōhmetden küllī vü cüz‘ī bir nesneye vākıf ola, ketm itmeye, söyleye ammā vācibdür ki cānib-i i‘tisāfdan ictināb idüp taraf-ı inşāfı ri‘āyet eyleye. Zīrā bir kimesnenün ki kavli āḥarun katli bābında naşş-ı kātī‘ meşābesinde ola, lâzımdur ki edā-i şehādeti zann-ı vāhī ve vehm-i bāṭıl üzre (S35^a) olmayup şıdk-ı vāfī ve yakīn-i kāmīl üzre ola, tā *izā ra’eyte mişle’ş-şemsi f’eşhed*⁷ mūcibiyle ‘āmil olup edā itdügi şehāmet cezāsı ‘ācilen ve ācilen aña

¹ bu ki: budur ki S.

² ü: -S.

³ ifsāddan: ifsādın S.

⁴ idemediler ki: idemediler ki çün S.

⁵ şüretin: şüret S.

⁶ evi: -S.

⁷ Ancak güneşi görür gibi (apaçık) gördüğün zaman şahitlikte bulun. Bkz. Keşfü’l-Hafā, Cilt: 2, s. 71.

hâşıl u vâşıl ola. Zîrâ her bezr-i ‘amel ki zemîn-i cehl üzre zer’ olına, bir¹ murâd virmeyiserdür ve tîr-i kaçâ ki kemân-ı² gümân-ı mücerredten küşâd bula, hedef-i şavâba ırmeyiserdür. Huzûzâr-ı meclisden birisi eyitdi: Ey Dimne, senüñ sîretüñ havâşa vâzîh ve levş-i sîretüñ ‘avâma zâhirdür ve saķâmet-i tab’ ve i‘vicâc-ı mizâcuña şekl ü kıyâfetüñ burhân-ı bâhirdür. Kâdiyyü’l-kuğât eyitdi: Bu mücmeli tafşîl lâ-büd ve da‘vâya ikâmet-i delîl lâzımdur. Bi-lâ-beyyine kelâm-ı bî-fürüg ve da‘vâ-yı mücerredüñ ekşeri dürüğdur. Ol kimesne eyitdi: ‘Ulemâ-i firâset-şî‘âr ve Hükemâ-i hikmet-iştihâr buyurmuşlardur ki: Her şahşuñ ki kâmeti kaşîr ve ‘ayn-ı yemînîsi yûsrâsından şağîr olup gözlerinde hareket ü ihtilâc dâ’im ve burnına inhîrâf u i‘vicâc lâzım ola ve gözleri³ içeri gire ve alnı taşra çıķa ve muttaşıl taķlîb-i hâdeķa idüp hem-vâre aşāģa baķa, elbette anuñ zât-ı nâ-mübâreki⁴ mecma‘-ı fesâd u mekr ve menba‘-ı hîle vü ğadr olmak muķarrardur. ‘Alâmet-i mezbûre bi-temâmihâ bunda mevcûddur ve emâret-i rüşd ü ğayr nâşîye-i hâlinde⁵ mefkûddur. Dimne eyitdi: Ahķâm-ı İlâhî’de meyl ü müdâhene mümteni‘dür ve ol ğazretüñ ef‘âlinde⁶ gümân-ı⁷ sehv ü ğaflet ve ğatâ vü zillet muĥâldür. Bu didüğüñ delîl-i ĥaķ ve burhân olmak müyesser olsa ve anuñla şıdkı kizbden ve şavâbı ğatâdan fark idüp ĥaķķı bâtıldan temyîz itmek mutaşavver olsa ĥalk-ı ‘âlem izhâr-ı ĥaķda şâhid ü yemîne muhtâc olmazdı. Kuđât (S35^b) daĥı mürâfa‘a vü muĥâkemedden (V27^b) âsûde olup ğavĝâ-yı ĥuşamâ ile⁸ başların aĝrıtmazlardı. Bundan ĝayrı lâzım gelür ki ĥiçbir nîĝû-kâr senâ vü midĥate lâyıķ ve bed-kirdâr kađĥ ü mezemmete müsteĥaķ olmaya. Zîrâ bi’zzarûre⁹ ma‘lûmdur ki ol maĥlûķ ki bu ‘alâmetden ĥîn-i âferînişde anuñ şafaĥât-ı fıtratında merķûmdur ve¹⁰ bu ‘alâmetüñ levâzımını kendüden def‘e kudret nihâd-ı ĥilķatinde ma‘dûmdur. Pes bu mu‘âmele ki sen buyurursın, lâzım gelür ki aşĥâb-ı ĥayr u ĥasenât şevâb ile¹¹ mücâzât ve erbâb-ı şer ü fesâd ‘ikâb ile¹² mükâfât olmak¹³ şafaĥât-ı ahķâm-ı şer’ ü

¹ bir: -S.

² kemân-ı: -S.

³ gözlerü: gözleri S.

⁴ nâ-mübâreki: mübâreki V.

⁵ ĥâlinde: ĥâlimden S.

⁶ ef‘âlinde: ef‘âlimden S.

⁷ gümân-ı: gümân ve S, V.

⁸ ĥuşamâ ile: ĥuşamâyla V.

⁹ bi’zzarûre: bi’zzarûri S.

¹⁰ ve: -S.

¹¹ şevâb ile: şevâbla V.

¹² ‘ikâb ile: ‘ikâbla V.

¹³ olmak: -S.

‘adlden mahv ola ve¹ bu hıyānet ki² ne ‘üzü bi’llāh baña töhmet olunur, bu ‘alāmetler muktezāsı olup def‘i hayyiz-i imkānda olsa anuñ sebebiyle baña münākāşa vü ‘itāb olmamak gerek, degül ki müşādere vü ‘ikāb ola. Pes ben senüñ bu fetvāñla bu belādan kurtuldum ve bu mukaddemāt mücibince bu varıtan halāş oldum. Cehāletüñe burhān-ı bāhir³ ve hamākatüñe delil-i zāhir bu kifāyet itmez mi ki buncılayın efāzıl beyninde ki her biri mecma‘-ı fezā‘ıldür ve buncılayın emāşil meclisinde⁴ ki her biri ‘aql-ı kāmıl ve re‘y-i şāmil ile miyān-ı haqq u bātılı seyf-i şārim gibi kātı‘ u fāşıldur, da‘vā-yı dürüg ve kelām-ı bī-fürüg ve kabül-i bī-hüccet ve müdde‘ā-yı bī-beyyineye cür‘et itmekle gāyet-i cehl ü gāvāvet ve nihāyet-i humk u gāvāvetüñ izhār eyledüñ. Çün Dimne kelāmına bu vechle āb u tāb virüp kelām-ı haşma bu nesak üzre cevāb viridi, hużzār-ı meclisden her biri şamūt ke‘l-hūt dürc-i hāmūnlarına mühr-i sükūt urup mukābeleda bir harf kelāma⁵ ikdām idemediler. Kudāt yine def‘-i meclis idüp tā Dimne‘i kayd u⁶ bend ile⁷ (S36^a) zindāna iletdiler ve mā-cerāyı nakır ü kıtmır hazret-i şire takrır itdiler. Çün Dimne zindāna girdi, Kelile’nüñ bir dostı var idi⁸, aña Rūzbeh dirler idi⁹, zindān öñinden geçüp giderken ittifāk Dimne’nüñ gözine rāst geldi. Hużūrına da‘vet idüp eyitdi: Ey ‘azīz, haylī zamāndur ki ahvāl-i Kelile’den (V28^a) haber-dār degülüz. Sen andan ne haber bilürsin? Rūzbeh çün Kelile adın işitdi, derün-ı dilden bir āh-ı cigergāh u¹⁰ cāngāh itdi. Dimne Rūzbeh’üñ¹¹ tabtāb-ı ıztırābından pür-iltihāb olup keyfiyyet-i hālın ve sebep-i melāl ü infi‘ālin¹² şorıcaq Rūzbeh eyitdi: Kelile ser-menzil-i fenādan dār’ü-l-milk-i bekāya rihlet eyledi ve kulüb-ı ihvān u yārāna dāğ-ı hicrān koyup gitdi. Dimne çün Kelile’nüñ vefātı haberin işitdi, bī-hüş olup kendüden gitdi. Nice zamān medhüş yatdukdan soñra¹³ ‘aklı başına gelüp deryā gibi cüş ve ebr gibi hurüş idüp kaṭerāt-ı ḥasrāt ve muḥacāt-ı ‘ibrātı cehresine revān

¹ ve: -S.

² hıyānet ki: hıyānet V.

³ bāhir: bāhire S.

⁴ meclisinde: meclisde V.

⁵ kelāma: kelām S.

⁶ u: -V

⁷ bend ile: bendle V.

⁸ var idi: var-idi V.

⁹ dirler idi: dirlerdi S.

¹⁰ cigergāh u: -V.

¹¹ Rūzbeh’üñ: Rūzbeh’nüñ S, V.

¹² melāl ü infi‘ālin: infīālın ve melālın S.

¹³ yatdukdan soñra: yatdukdan-soñra S.

idüp sūz u niyār ve nāle-i cān-güzār ile¹ nevḥaya āgāz itdi ve eyitdi: Dirīg hezār dirīg ki ol yār-ı mihribān sāye-i şefkatin benden dūr itdi ve ḥayf hezār ḥayf ki zindān-ḥāne-i dünyāda bī-refīk u hem-dem, bī-enīs ü maḥrem beni ḳodı gitdi. Rūzbeh eyitdi: Ey Dimne, Kelīle'nün şem'-i bekāsı² bād-ı fenā ile mürde ve gül-berg-i ḥayātı hāviye-i merg ile pejmürde oldu ise³ bi-ḥamdi'llāh sā'ir yārānuñ nihāl-i iḥtişāşı tāze vü ser-sebzdir. Dimne eyitdi: Ey Rūzbeh, fülān mevzi'de Kelīle ile bir defīnemüz vardır. Eger ṭaleb-i gence ḳadem-i rence ḳılursañ anı bulasın ve ümmīddür ki dünyāda (S36^b) sa'yuñ meşḳūr ve 'uḳbāda müşāb u me'cūr olasın. Rūzbeh Dimne nişān virdügi yire varup defīne'i bulup getürdi. Dimne kendü ḥişşesin ifrāz idüp Kelīle'nün naşībin⁴ Rūzbeh'e⁵ virdi ve iltimās itdi ki her gāhbār-gāh-ı şīre varup dergāhında esrār u aḥbārdan her ne ḥaber-dār olursa anı āgāh ide. Rūzbeh Dimne'nün vefātı zamānına dek şart-ı ma'ḥūdı mer'ī ve 'ahd-i meşrūṭı maḳbūl tutdı. Bir gün māder-i şīr 'ale's-seḥer gelüp pūserinden (V28^b) meclis-i gūzeşte ḥaberin şordı. Şīr daḥı şūret-i ḳazıyyeyi ol vechle ki ḳudāt 'arşa-i 'arza⁶ yetişdürmişlerdi, ḥüsn-i taḳrīr ile⁷ āyīne-i zamīr-i münīr-i māderine taşvīr itdi. Māder-i şīr Dimne'[nün] her su'āle şūret-i şavābda cevābından⁸ ve kelimātınuñ āb u tābına şīr incizābından ḥabābvār seyl-āb-ı ıztırāba ve şerer-mişāl āteş-i iltihāba düşüp eyitdi: Eger bu bābda kelām-ı rāsta iḳdām idem, sūḥan dürüş olduğı eelden bi-ḥükmi *el-ḥaḳḳu murrūn*⁹, kelām rāy-ı milk-ārā-yı melike telḥ gelse gerek ve eger ihmāl ü iḡmāza ruḥşat virem, cānib-i şefḳat ü ḥafāvet-i māderāne mühmel ü nā-mer'ī olsa gerek. Şīr eyitdi: Ḳar'-ı ebvāb-ı münāşahada meyl ü¹⁰ muḥābā ve setr ü müdārāya ruḥşat yokdur. Senün kelām-ı naşīḥat-encāmuñ bī-şübhe şāyibe vü mazınne-i şıfatdan dūrdur ve kelām-ı nāşih-i müşfik¹¹ dūrust olduğı cihetden ne ḳadar dūrust olursa ma'zūrdur. Māder-i şīr eyitdi: Ḥāl bu minvāl üzre olıcaḳ ki melik ḳızbi şıḳdan ve nef'i zarardan temyīz ḳılmaya, Dimne fırsat bulup fitneler rāst ḳıla ki efhām-ı şāḳıbe anuñ tedārükünde ḳaşır ve ārā-yı şā'ibe anuñ

¹ güzār ile: güzārıla V.

² şem'-i bekāsı: şem'i S.

³ oldu ise: oldıysa V.

⁴ naşībin: naşībün S.

⁵ Rūzbeh'e: Rūzbeh'ye S, V.

⁶ 'arza: 'arziyye S.

⁷ taḳrīr ile: taḳrīrle V.

⁸ cevābından: cevābdan V.

⁹ Gerçek acıdır.

¹⁰ ü: -S.

¹¹ müşfik: müşfikdür S.

telâfisinde ‘âciz kâla. Şîr (S37^a) eyitdi: Mâder-i mihr-bândan dilerem ki bugün bunda hâzır ola ki şâyed mühimm-i Dimne anuñ huzûrında fayşal bula. Pes fermân-ı şîr bunuñ üzerine¹ cârî oldı ki resm-i sâbık üzre yine hükâm cem‘ olalar ve mecma‘-ı ‘âmda Dimne’nüñ teftîşi emrinde ihtimâm kılarlar. Ber-mücib-i fermân eşrâf u a‘yân ve ekâbir ü² erkân dīvân-ı şîrde müctemi‘ olup kuğât hemân faşl-ı rûz-ı sâbıkı mükerrer kırup huzûr meclisinden³ Dimne hakkında şehâdet taleb itdiler. Hîç kimse anuñ bâbında bir kelime söylemedi ve hayr u şerden bir nükte beyân eylemedi. Kâdiyyü’l-kuğât Dimne’ye müteveccih olup eyitdi: Egerçi hâzırlaruñ zâhir-i hâli senüñ (V29^a) istikâmetüñe dâldür, ammâ bâtinen cümlesi hıyânetüñe muhteğiyyü’l-mağâldür. Bu hâlde saña bu tâ‘ife miyânında zindegânî tasavvurı muğâldür. Hâlâ senüñ şalâh-ı hâl ü me‘âlüñe lâıyık u muvâfık budur ki günâhuña ikrâr ve cürmüñe i‘tirâf idüp şart-ı tevbe vü inâbetle nefsuñi varṭa-i ‘uqûbet-i ‘uqbâdan ḥalâş kılasın ve saña mergden gayrı eḥadü’r-râḥateyn ḥâşıl olmayup iki murâduñ birisine vâşıl olasın: Yâ budur ki ḥalkı şerrinden ḥalâş kılasın, veyâ sen bu zindân-ı miḥnetden ḥalâş bulasın. Bundan gayrı ey Dimne, şöyle ki günâhuña i‘tirâfı cā‘iz göresin, iki fazîlet-i ‘uzmâya daḥı fâ‘iz olasın: Evvelâ ‘ikâb-ı ‘uqbâdan ḥavf idüp ‘azâb-ı dünyâya rızâ viresin. Sâniyâ ḥüsn-i takrîr ve luṭf-ı ta‘bîrde belâgatüñ ve zebân-âverlik ve süḥan-güsterlikde berâ‘etüñ gün gibi zâhir iken ve her su‘âle kâdir iken cânib-i i‘tisâfdan cenâb-ı inşâfa meyl idüp *ṭav‘an lâ-rav‘an*⁴ günâhuña (S37^b) i‘tirâf itmekle senüñ fazl-ı celâdet ü şehâmetüñ ve farṭ-ı şalâbet ü şarâmetüñ beyne’l-enâm ‘alâ-mürürî’ş-şühürî ve’l-a‘vâm iştiḥâr-ı tamâm bulup bu rûzgâr-ı gaddâr-ı nâ-pâydârda kirdâr-ı nîk ve zîkr-i cemîl yâdgâr kor gidersin. Ey Dimne, erbâb-ı ‘aql-ı şaḥîḥ katında bu nükte mekşûf u vâzıḥdur ki nîk-nâmlıgla memât hezâr bâr bed-nâmlıgla ḥayâtdan mergûb u râḥicdür. Dimne eyitdi: Seccâde-nişînân-ı mihrâb-ı şer‘at kemân-ı gümân ile⁵ tîr-i kazâyı hedef-i imzâyâ küşâd virmemişlerdür⁶ ve *inne ba‘za‘z-zanni ismün*⁷ mażmûnından tegâfûl idüp bî-ḥüccet-i zâhire ve bî-niyyet-i bâhire bir hükmi nefâza buyurmamışlardır. Farz idelüm ki size ramed-i ğaraż ru‘yet-i (V29^b) ḥaḳḳ-ı şarîḥden mâni‘ olup cümleñüzüñ kalbinde

¹ üzerine: üzerine yine S.

² ü: -S.

³ huzûr meclisinden: huzûr-ı meclisden S.

⁴ Gönül rızasıyla, korkudan deĝil.

⁵ gümân ile: gümân-ile V.

⁶ virmemişlerdür: virmişlerdür S.

⁷ Muhakkak ki zannın bir kısmı günahıdır. Bkz.Hucûrât 49/12.

benüm haqqumda sū‘-i zann vākı‘ ola. Ben kendü hālüm bilürin¹ ve ‘ayn-ı yakîn ile² berā‘et-i sāhat-i zimmetüm mu‘āyene kıılırın. Kişi kendünüñ bünyān-ı cezm ü yakînin āharuñ mütebeyyin-i vehm ü tahmîniyle hedm itmek ne kıā‘ide-i şer‘-i kıavîme muvāfıkdur ve ne zābıta-i tab‘-ı müstakîme muṭābıkdur. Bā-vücüd ki siz benüm hıyānetüme gālib da‘vā ider iken³ bî-nāşş-ı kıātı‘ kıatlümü revā görmezsiniz. Ben şıdk u istikāmetüme cezm ü yakînüm var iken kendü helākuma nice sa‘y idüp kıatlüme nice rāzî olam? Ve in süllime ki ölem ‘ında’llāh ne te‘vîl ile⁴ ma‘zûr olup *ve lā tülkü bi-eydiküm ile’ttehlûke*⁵ hıṭābına ne tarîk ile cevāb virem? ‘Ayne’l-yakîn⁶ bilürem ki hıṭṭıbir nefsuñ benüm zimmetümde ol kıadar⁷ haqqı yokdur ki benüm zātumuñ benüm üstümde vardır. Pes ol fı‘lı ki gāyırılar haqqında cā‘iz görmeyem ve mezheb-i mürüvvetde aña ruḥşat bulmayam, kendü haqqumda nice revā görem? Ey kıādî, bu sözden fāriğ ol ki eger naşḥat (S38^a) ise bundan sükût evlā vü⁸ vācibdür ve eger faşḥat ise kıudāta gāyır-ı münāsibdür. Zîrā ki her hākim faşl-ı huşûmātda bir kelimesi naşş-ı kıātı‘ ve seyfi-ı şārim meşābesinde ola, kelāmında lehv ü hezlden ictināb vācibdür ve ḥaṭā vü sehvden ihtirāz lāzım. Ve ‘acebdür ki ḥāzret-i kıādî şimdiye dek ‘ādāletle mevşûf ve istikāmetle meşhûr u ma‘rûf idi. Hāliyā benüm şe‘āmet-i baḥt ve nuḥûset-i ṭālî‘üm muḳtezāsıdır ki bu vākı‘ada cānib-i ihtiyātdan mā‘il ve kendü zannı ve sā‘ir erkānuñ tahmîni birle ‘āmil olup dāde-i inşāf u istikāmeti ‘illet-i inḥirāf u seḳāmetle bāṭıl olmuşdur. Kıudāt-ı maḥkeme-i dānişverî ki kıbāle-i fażl-güsterî⁹ ve hūner-perverî anlaruñ ihkām-ı bā-aḥkāmı birle müsecceldür, bu mes‘elede bu vechle fetvā buyururlar ki her naḳd-i şehādet ki sikke-i yakîn-ile ārāyiş bulmaya, dārü’d-ḍarb-ı i’tibārda tamām-‘ayār vākı‘ olmaya ve bir kimesne bilmedüğü nesne ile tōhmete cür‘et ve görmedüğü nesneye ‘ale’l-‘amyā şehādet mūcib-i ḥacālet-i dünyā ve fażāḥat-i āḥiretdür. Çün (V30^a) Dimne kelāmını āhir itdi, ‘ale’t-taḥṣîl tescîl idüp şüret-i ḥālî ‘alā-mā-hüve’l-vākı‘ ḥāzret-i¹⁰ şîre i’lām itdiler. Māder-i şîr anda mütevaḳkıf idi.

¹ bilürin: bilürem S.

² yakîn ile: yakînle V.

³ ider iken: iderken V.

⁴ te‘vîl ile: te‘vîlle V.

⁵ Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Bkz. Bakara 2/195.

⁶ ‘Ayne’l-yakîn: Ve ‘ayne’l-yakîn S.

⁷ kıadar: -S

⁸ vü: -V.

⁹ fażl-güsterî: fażl ve güsterî S.

¹⁰ ḥāzret-i: ḥuzûr-ı S.

Keyfiyyet-i hāle vākıf olıcaķ eyitdi: Ey püser, bu deñlü ihtimāmuñ şemeresi bu oldu ki bu mel'ün bed-gümān oldu. Muķarrardur ki ba'de'l-yevm anuñ hñle vñ mekri zevāl-i milk ve helāk-i melike maķşūd olsa gerek ve min-ba'd hāl-i şāh u sipāh tebāh olup Şetrebe haķķında ki vezīr-i muħliş ve mihribān u müşfiķ idi, andan ne zuhūra (S38^b) geldi ise¹ sāl'ir erkān haķķında daħı ol şudūr bulsa gerek. Zīrā ki nefsi-i haşīsdan fi'l-i ħabīs şadır olur ve fīnet-i bed-siriştden ħūy-ı bed ve ħaşlet-i zişt vücūda gelür. Bu kelām zamīr-i şīrde te'sīr-i tamām idüp dūr u derāz endişelere düşdi ve eyitdi: Ey māder, baña bildür ki bu sırrı neden bildüñ ve każiyye-i Dimne'yi² kimüñ zebānından istimā' kılduñ?

Beyt

Baña bu kışşanuñ sırruñ 'ayān it

Bu vāķı' olan aħvāli beyān it

Ben daħı Dimne'nüñ katlinden fi'l-cümle ma'zūr olup dost u düşmen miyānında zulmle³ mezķūr ve ğadrle ma'rūf u meşhūr olmayam. Māder-i şīr atdı: Ey melik, bir kimesne ki saña i'timād idüp seni maħrem-i esrār itmiş ola, sen anı ve⁴ anuñ sırrını isrār itmeyüp izhār eylemek⁵ mezheb-i şer' ü mürüvvetde ħarāmdur ve naķd-i rāzı ki ħizāne-i dilde emānet konıla, şıyānet itmek ħilāf-ı şīme-i kerīme-i kirāmdur ammā bu kadar kādirem ki ol kimesneden icāzet dileyem. Eger cā'iz görürse vāķı'-ı ħālī ħāk-pāy-ı şerīfe inhā eyleyem. Şīr buña rızā virdi. Māderi daħı tırdı, gitdi ve kendü⁶ menziline geldi ve pelengi da'vet idüp şānına lāyık ta'zīm ü tekrīmi taķdīm itdikden soñra eyitdi: Envā'-ı tertīb ü ıştınā' ki melik-i sibā' senüñ bābuñda buyurmışdur, ne mertebede peydādur ve āşār-ı taķviyet ü temşiyet-i⁷ sultānī pīşānī-i ħāl ü me'ālūñde⁸ rüz-ı nūrānī gibi (V30^b) zāhir ü hüveydādur. Bu ni'am muķābelesinde şeker-güzārılık farz u vācibü'l-edādur, tā ber-mücib-i ve *le-in şekertüm le-ezīdenneküm*⁹, rüz-be-rüz 'avātıf-ı şāhāne ki¹⁰ senüñ haķķuñda ziyāde olup ve ebvāb-ı 'avārif-i ħüsrevāne senüñ

¹ geldi ise: geldiye V.

² Dimne'yi: Dimne'i S.

³ zulmle: zulm ile S.

⁴ anı ve: -V.

⁵ eylemek: itmek S.

⁶ kendü: kendi S.

⁷ taķviyet ü temşiyet-i: temşiyet ü taķviyet-i V.

⁸ me'ālūñde: me'ālūñden S.

⁹ Şayet şükrederseniz, elbette size (nimetimi) arttırırım. Bkz. İbrāhīm 14/7.

¹⁰ şāhāne ki: şāhāne S.

(S39^a) şānuñda küşāde ola. Peleng eyitdi: Ey melike, ol ‘avāṭıf-ı melikāne ve merāḥim-i pād-şāhāne ki melik-i rūzgār bu bende-i ḥāksār-ı bī-miḳdār ḥaḳḳında mebzūl buyurmuşlardır ve min-ba‘d daḥı buyursa gerek. Anuñ vazā‘ıf-i şükürin nice ‘ibārātla¹ edā mümkün ü müyesserdür ve biñde biri muḳābelesinde² nice kuvvet ü miknetle sipās u minnet mutaşavverdür? Ammā ma‘lūm-ı cihāniyāndur ki şimdiye dek³ bi-ḳadri‘l-imkān hevā-dārılık dā‘iresinde pergārvār devrān ve ḥidmetkārılık hevāsında zerre-mişāl cevelān iderdüm. El-ān daḥı ümmiddür ki melike-i zamānuñ fermān-ı lazimü‘l-iz‘ānına itā‘at idüp kemer-i himmet ü ihtimāmı ‘an-şamīmī‘l-cenān ber-miyān idem. Māder-i şīr eyitdi: *Ve me‘l-iḥsānü illā bi‘t-temām*?⁴ Melik ol⁵ zamānda ki kışsa-i pür-ḡuşşasın senüñle der-miyān idüp bu sırrı sā‘ir erkāndan pinhān ve saña i‘lām⁶ itmişdi. Sen zimmet-i himmetüñe almış idüñ ki Şetrebe’nüñ ḥaşm-ı ḡaddārun⁷ intikāmı bābında şerā‘it-ı sa‘y u ihtimāmı yirine getüresin. Hāliyā ḥaḳḳ-ı ni‘met ve şıdḳ-ı ‘ubūdiyyet muḳteżāsı budur ki ol va‘deyi incāza yetüresin ve ḥidmet-i şīre şitāb idüp bu bābda her ne işitdüñ ve müşāhede itdüñ ise⁸ dürüst ü rāst ve bī-kem ü kāst ḥaḳ-pāyına yetişdüresin ve illā ḳarībdür ki Dimne-i pür-fitne mekr ü firīb ile kendüsin bend-i⁹ belādan ḥalāş kıla ve melik-i menşūr ḥıyānete tuḡrā-yı āzādı çeküp ḳatl ü siyāsetden vāzgele. Bu taḳdīrce muḳarrardur ki anuñ āteş-i şerri niçe ḥānedānlar ocağına şu ḳoysa gerek ve ednā ‘illet ile ve bahāne ile ve cüz‘ī füsūn u fesāne ile niçe ḥānmānları ber-bād idüp¹⁰ bād-ı fenāya virse gerek. ‘Ale‘l-ḥuşuş ol kimesneleri ki¹¹ (S39^b) bu bābda kelām söylediler ve anuñ helākine sa‘y eylediler, ḡammāzlık ve ḡaraż-(V31^a)perdāzlık ile ‘ale‘t-tamām ‘arşa-i tīḡ-ı¹² intikām itse gerek. Peleng eyitdi: Ey melike, bu mühimmi benüm zimmet-i ihtimāmuma ḳoy¹³. Bu müddete dek ketm-i şehādete iḳdām bu cihetden idi ki melik, Dimne-i ḡaddāruñ ḥaḳḳat-i ḥālinden ḥaber-

¹ ‘ibārātla: ‘ibārāt ile S.

² muḳābelesinde: muḳābelesinden S.

³ dek: deḡin S.

⁴ Tamamlanmamış (işin) kıymeti nedir?

⁵ ol: o V.

⁶ i‘lām: i‘lān V.

⁷ Şetrebe’nüñ ḥaşm-ı ḡaddārun: ḥaşm-ı ḡaddārdan S.

⁸ ise: -V.

⁹ bend-i: bend ü S.

¹⁰ ber-bād idüp: -V.

¹¹ kimesneleri ki: kimseleri ki S.

¹² tīḡ-ı: tīḡ u S.

¹³ ḳoy: ḳo V.

dār degül idi. Eger ol zamānda¹ bu қазыыеуе һавз идүр вāқи ‘-ı hāli һазrete ‘arz itsem, çün Dimne’nün һақіқат-і mekr ü mekīdetine вуқұфi ve keyfiyyet-i ğadr ü һаді‘atine ıttılā‘ı yoĝ-idi, yümkin ki ‘izz-i һузӯrında kelām-ı naşīhat-encāmum ğaraза maһmūl olup mevķı ‘-ı қабӯle yol bulmayaydı. Hāliyā elһamdūli’llāh pād-şāh aһvāl-i Dimne-i ğüm-rāhdan fi’l-cümle āĝāhdur, bu mühimmi ki fā‘idesi şalāh-ı milk ü melike ‘ā‘iddür, mühmel қомақ nice müyesserdür? Huşūşā biz çākere ki eger² hezār cānum olsa ve melikūn bir sā‘at ferāĝatine fedā kılsam henüz zimmetümde olan һуқұқ-ı³ ni‘metūn biñde birin edā mutaşavver degüldür. Pes eyvān-ı māder-i şīrden dīvān-ı⁴ şīre geldi ve Kelīle vü Dimne’nün mā-cerāsın nice ğūş itdi ise⁵ mecma‘-ı vuһūşda ta‘bīr-i dil-pezīr ile⁶ taqrīr idüp ‘alā-ru‘ūsi’l-eşhād⁷ edā kıldı. Ve Peleng’ūn⁸ bu һaberi efvāh-ı enāmda münteşir ve elsine-i һāş u ‘āmda müştehir olıcaқ sibā‘dan ol didüĝi maһbūs-ı maһbesden⁹ Kelīle vü Dimne’nün kelimātın¹⁰ istimā‘ idüp aһvāl-i nīk ü bedine ki muṭṭali‘ olmuş-idi, Peleng şehādetine muvāfiқ ben daһı¹¹ şehādet iderin diyü dīvān-ı a‘lāya kimesne ğönderdi. Şīr emr itdi, anı daһı iһzār itdiler. Ol-daһı dīvānda¹² zindānda olan mā-cerāyı ‘alā-mā-cerā¹³ ekābir ü a‘yān miyānında bā-sırruhā ‘alā-vech(S40^a)i’ş-şehāde inhā vü i‘lām eyledi. Erbāb-ı cerһ¹⁴ anuñ şehādetini қадһ idüp eyitdiler ki: Çün kelāmuñ ğaraз-āmīz degüldür, niçün edā-i һақda¹⁵ te‘hīr ve izhār-ı şehādetde taқşīr eyledüñ? Cevāb virdi ki: Çün bir şāhid ile һүkm şābit olmaz, ta‘zīb-i һayevān bi-lā-fa‘ide şavāb ğörmedüm. Şīr anuñ cevābını pesend idüp (V31^b) ba‘de’t-tezkiye ve’t-ta‘dīl bu şehādetle Dimne’ye siyāset lāzım geldi. Quḍāt daһı ol һүkmi imzā idüp kāffe-i vuһūşdan ‘ām u һāş Şetrebe içün Dimne’i қışāşa ittifaқ itdiler. Şīr buyurdı ki Dimne’i muһkem қayd u bend idüp muһāfazası bābında şart-ı iһtiyātı һadd-i ifrāta yetişdүrdiler ve ta‘ām u şarābdan memnū‘ olup күşe-i zindānda āteş-i cū‘ u ‘aṭaşla sereṭān gibi pīçān

¹ zamānda: zamāndan S.

² eger: -S.

³ һуқұқ-ı: һуқұқ u: S.

⁴ şīrden dīvān-ı: -S.

⁵ itdi ise: itmiş-idi V.

⁶ dil-pezīr ile: dil-pezīrle V.

⁷ ru‘ūsi’l-eşhād: ru‘ūsi’l-iştihāh V.

⁸ Peleng’ūn: Peleng S.

⁹ maһbesden: meclisde V.

¹⁰ kelimātın: kelimātuñ S.

¹¹ ben daһı: ben-daһı S.

¹² dīvānda: -V.

¹³ ‘alā-mā-cerā: -S.

¹⁴ cerһ: çarһ S.

¹⁵ һақda: һаққında S.

olup bī-cān oldu ve itdügi hıyānet ü cināyet şe‘āmetinden rūḥ-ı ḥabīşini dūzaḥ-ı zindāndan zindān-ı dūzaḥa revān oldu ve maẓmūn-ı *feḳuṭi ‘a dābiru’l-ḳavmi’lleẓīne ẓalemu*¹ anuñ şānında meḳşūf u ‘ayān oldu.

Beyt

Ḥā’ini şanma ki berḥūrdār olur

Yā kesilür başı yā ber-dār olur

Bundan ma‘lūm olur ki mekkārlaruñ ‘āḳıbeti vaḥīm ve ğaddārlaruñ encāmı vehmdür ve āḥirleri helāk ve ser-encāmları meġāk-i ḥākdür.

Meşnevī

Her ki der-rāḥ-ı ḥalk dām nihād

‘Āḳıbet hem ḥodeş be-dām üftād²

Faṣl-ı Sālīs

Aḥbāb u aşḥābuñ fevā‘id-i muvāfaḳatın ve menāfi‘-i mu‘āzadetüñ beyān ider.

Üçünci vaşıyyet budur ki erkān-ı devlet ve a‘yān-ı memleket ile³ şart-ı muvāfaḳatı mer‘ī ṭutalar ki mu‘aẓẓamāt-ı umūr ve ümmehāt-ı mühimmāt dostān-ı yek-dil ve mu‘āveneti birle ḥāşıl olur ve muşāḥibān-ı yek-cihet muẓāhereti birle (**S40^b**) temşiyet⁴ bulur ve nihāl-i mihr ü maḥabbet ve luṭf u⁵ mürüvvetden berḥūrdār olalar ve def‘-i ḥaşm ve ḳam‘-ı ‘adūda hem-püşt ü yek-rū olup rızā-yı yārānı kendü muḳteẓāları üzre taḳdīm kıllalar. ‘Uḳalā-i kāmیلü’z-zāt ve Ḥükemā-i sūtūde-şıfāt buyurmışlardır ki: Bāzār-ı kāinātda şıddīḳ-ı şādīḳ[dan] girān-māye ve yārān-ı müttefikden bülend-pāye ser-māye yoḳdur. Her-āyine ol tā‘ife ki şebīke-i şadāḳatleri dārü’ḳ-ḳarbdā vefā-dārılık sikkesiyle ārāste ola ve nihāl-i meveddetleri ravza-i ihtişāş ve yek-cihetlik rişmesiyle⁶ tertīb bula, mādde-i rāḥat-ı rūḥ ve müddet-i feyż-i⁷ fütūḥdur, fevāyidi be-ġāyet (**V32^a**) çoḳdur⁸ ve menāfi‘ma nihāyet yoḳdur. Cümlesinden birisi oldur ki eyyām-ı devletinde müded-i mevād-ı behcet-i muẓāheret ü mu‘āşeret olup hengām-ı neḳbetde sālīk-i menhec-i mu‘āvenet ü muẓāheret olur.

¹ Böylece zulmeden kavmin kökü kesildi. Bkz. En‘ām, 6/45.

² Halka tuzak kurma yoluna giden kişi, sonunda o tuzağa kendi de düşer.

³ memleket ile: memleketle V.

⁴ temşiyet: temeşşī V.

⁵ u: -S.

⁶ rişmesiyle: reşhasıyla V.

⁷ feyż-i: feyż ü S.

⁸ çoḳdur: çoḳ V.

Şî'r

Gerekdür kişiye yâr-ı muvâfık

K'ola birbirinüñ yolında şâdık

İki kişi işin¹ görmez yaluñuz

İki göz yirini tutar mı bir göz

Kemân ile² kaçan el bir ide tîr

‘Adūnuñ kalbin³ ider kendüye yir

Âğâz-ı Dâstân-ı Vaşîyyet-i Sâlis

Rivāyet iderler ki nāhiye-i Keşmîr’de bir merğzâr-ı bî-nazîr ve çeşmesâr-ı dil-pezîr var idi⁴. Ol merğzârda cânverân-ı şikârî bisyâr olduğı ecluden şayyâdlar ekşeriyâ ol tarafa gelür giderler idi ve şayd-ı vuñuş ve kayd-ı tıyûr içün anda dâmlar ta‘biye iderler idi⁵. Ol bāğ havālîsinde bir zāğ ferāğ-ı bâlî bir dıraht-ı Tübâ-mişâl üzre âşiyâne kılmışdı. Bir gün ol dıraht üzre çıkup zîr ü bālāya bakup çep ü rāsta nazar eyledi. Nā-gāh gördi ki (S41^a) bir şayyād dām elinde, dāmen belinde, tobra pūştinde, dāne müştinde ta‘cîl ol dırahta müteveccih olup gelür. Zāğ bundan ziyāde havf itdi ve dūr u derāz endişelere düşüp kendü kendüye eyitdi: Yümkin ki beni şayda kaçd idüp beni şikâr içün tîr-i tedbîri şaşt-ı tezvîre itmiş ola. Hālā muktezâ-yı cezm budur ki yirümi bekleyüp tıram, tā perde-i gaybdan ne zühûr ider görem. Pes zāğ ol karar itdügi şāhda bir sūrāh bulup girdi ve hāl-i şayyāda dīde-i tarassud ile nigerân olup tırdı. Şayyād dağı ol dırahtıñ dibine gelüp dāmını kırıp üstine dāne döküp kendü kemîngāhda otırdı. Bir sâ‘at giçmedin⁶ birkaç hamāme gelüp havālî-i dāma konup ol menzile nüzûl itdiler. (V32^b) Anlaruñ ser-dār-ı ser-efrâzı⁷ Muṭavvaḳa-nām bir kebüter-i bāz-pervāz idi ki zihni-i pāk ve ṭab‘-ı derrāk ve ‘aql-ı şāmil ve fehmi-i kāmîl esi idi. Bu kebüterler aña mutāba‘at idüp⁸ mübāhāt iderlerdi ve leyl ü nehār anuñ hıdmetinde ki ser-māye-i şalāh ve pîrāye-i fevz ü felāh idi, rûzgār giçürirlerdi⁹. Hemān laḫza ki ol dāneler ki zîr-i dāmda¹⁰

¹ işin: iş V.

² Kemân ile: Kemānla V.

³ kalbin: kalbün S.

⁴ var idi: var-idi V.

⁵ iderler idi: iderlerdi S.

⁶ giçmedin: geçmedi S.

⁷ ser-efrâzı: ser-fîrâzı V.

⁸ idüp: ile V.

⁹ giçürirlerdi: giçürirler idi S.

¹⁰ dāmda: dāmdan V.

kebüterlerün dīde-i tama'ında cilve itdi, çün iştiḥāları kıl ƙapardı, 'inān-ı ihtiyārları ƙabza-i iktidārlarından gitdi. Muṭavvaƙa şefƙat ü merḥamet yüzinden ki mihterlerden kihterlere lāzımdur, zebān-ı naşīḥatle cānib-i te'ennī ve fikr-i 'avāƙıba taḥrīk idüp eyitdi¹: Ey yārān-ı yek-dil, 'azm-ı kāmīl ve re'y-i şāmil muƙtezāsı budur ki hırş-ı tamāmla her gördüğünüz dāneye üşmeyesiz, tā tama'-ı ḥām ile dām-ı belāya (S41^b) düşmeyesiz. Cevāb virdiler ki: Ey mihter, bizüm kārumuz ıztırāba yitişüp ƙalbümüz tamām-ı ıztırābda ve āteş-i cū'la tennūr-ı sīnemiz kemāl-i iltihābdadır. Ḥavşalamuz dāneden ḥālī ve mi'demüz dağdağa-i iştiḥā ile mālī iken senün naşīḥatün istimā'ına mecāl nice müyesserdür? Muḥaƙƙaƙ bildi Muṭavvaƙa ki ol güm-rāḥān-ı pāye-i hırş kemend-i peyvend ü naşīḥatle tarīƙ-ı şalāḥa getürmek müte'assirdür.

Beyt

Her ki der-bendegī-i hırş üftād

Müşkil ez-bend-i ğam şoden āzād²

Dihƙān-ı ḥayāl her çend ki zemīn-i dilinde anlaruñ şoḥbetinden 'uzlet nihālin dikdi, tā yed-i taƙdīr resen-i tedbīrin kesüp zencīr-i teşḫīr ile³ kām u nā-kām cānib-i dāma çekdi. El-ƙışşā kebüterler külliyyen terk-i ḥazm idüp bī-ihtiyār dāma 'azmi cezm itdiler. Hemān-dem ki şereh-i tamām ile dāneye üşdiler, gird-āb-ı dāma ve şibāk-i belāya düşdiler. Muṭavvaƙa feryād itdi ki: Ben size dimedüm mi ki ta'cīl ü şitābuñ āhiri ḥarābdur ve bī-te'emmül bir emre irtikāb ḥilāf-ı re'y-i şavābdur. Niçün şereh-i mezmūmey⁴ gönlünüze (V33^a) yol virdüñüz ve niçün bī-taḥƙīƙ-i tarīƙ mazīƙ-ı 'amīƙa girdüñüz? Kebüterlere ḥaclet ü ḥayret müstevlī olup her çend ki kendülerin melāmet ve itdüklerine nedāmet itdiler, fāidemend olmadılar. Çendān ki rāḥ-ı ḥalāş gözetdiler, çāre bulmadılar. Bu eṣnāda şayyād-ı bī-amān hemān kemāndan tīr çıkar gibi kemīnden çıkup ferāḥ-ı firāvānla ṭaraf-ı dāma revān⁵ oldu. Kebüterler çün şayyād-ı cellādı bu şitābla gördiler, ṭabtāb u ıztırāba āġāz idüp feryād u fiġān itdiler ve her biri ber-sebīl-i istiklāl (S42^a) kendü ḥalāşı için per ü bāl urdılar. Muṭavvaƙa eyitdi: Ey 'azīzler, her birüñüz 'alā-ḥidetin⁶ kendü ḥalāşı için himmet idersiz ve birbirüñüz⁷ ḥālinden ihmāl

¹ eyitdi: itdi V.

² Hırsa kul olup düşenin gam bendinden kurtulması zordur.

³ teşḫīr ile: teşḫīrle V.

⁴ mezmūmey: mezmūme'i S.

⁵ revān: revāne S.

⁶ 'alā-ḥidetin: 'alā-ḥaddihi V.

⁷ birbirüñüz: birüñüz V.

ü gâflet idersiz. Bu şadâkat ‘alâmeti degüldür. Mezheb-i mürüvvet ve âyîn-i fütüvvetde şadîk-ı şâdîk aña dirler ki¹ muhibbinüñ istiḥlâsın² kendü ḥalâşından ehem bile ve hemdem-i ḳadîminüñ mühimmini kendü mühimminden muḳaddem göre. Eger sizde bu himmet yoğ-ise ki yārān necâtını kendü necātuñuzdan tercîḥ idüp aḥbâb-ı ḳadîmi kendü nefsuñuzden taḳdîm idersiz, bârî vâcibdür ki ḳamuñuz mu‘âvenet ü muvâfaḳatla ḳuvvet idersiz ki şâyed bu hareket bereketiyle dāmı yirinden ḳaldırup cümleñüz ḥalâş olasız. Kebüterler fermân-ı Muṭavvaḳa’ya sem‘an ve tã‘aten diyüp ‘ale’l-cümle³ bi-ḳadri’l-istiṭā‘a ḳuvvet idüp ḥamle ḳıldılar ve ol ḥîle ile dāmı götürüp pervāza gelüp bir cānibe müteveccih oldılar. Şayyād bu ḥālî göricek feryād idüp peylerince segirtti. ‘Āḳıbet der-mānde olup bir kūşede düşüp ḳalalar diyü gözin havāya diküp ‘aḳablerince gitdi. Zāğ bu aḥvālî ol kūşede temāşā idüp kendü kendüyle endîşe idüp eyitdi: Müddet-i medîd ve ‘ahd-i ba‘îd⁴ gerekdür ki tã bunuñ mişli bir şüret-i ‘acîb ketm-i ‘ademden ‘arşa-i vücûda gele. Ben daḥı bu vâḳı‘a emşālinden emîn degülem. Evlā budur ki anlaruñ aḳabine düşüp ‘āḳıbet-i (V33^b) ḥâlleri neye müntehî olur bilem ve bu tecrübeyi ser-māye-i kâr ve zaḥîre-i rûzgār idüp vaḳt-i ihtiyâcda binā-yı umûrîma (S42^b) düstürü’l-‘amel ḳılam. Pes anlaruñ peyine düşüp pervāza geldi. Muṭavvaḳa aşḥâbı ile dāmı hevāda götürüp bāl-i isti‘cāl ile⁵ uçup muttasıl giderdi. Şayyād-ı ḥarîş-ı şūḥ-çeşm daḥı ṭama‘-ı ḥām ve elem-i dāmıla ‘aḳablerine düşüp dîde-i tefekḳud ile ḥâllerini⁶ taraşşud iderdi. Muṭavvaḳa gördi ki henüz şayyād anlaruñ şaydı şadedindedür, ḳuvvet-i ṭamî‘ası iḳtizā ider ki hîçbir laḫza oturmaya, turmaya, tã anları her ḳande giderlerse bulup ele getürmeye, yārāna müteveccih olup eyitdi: Bu cefā-cüy ṭama‘-ı ḥām ve cehd-i tām ile bizi şayd içün kemer-i ḳaşdı miyān-ı cāna şöyle bend itmişdür ki dā‘ire-i merḥamet ü şefḳatden hezār merḥale ṭaşra gitmişdür. Tã anuñ şaḥş-ı ḥabîşinden ba‘îd ve çeşm-i ḥarîşinden nā-bedîd olmayavüz, bizden nā-ümmîd olmaz. Şavāb budur ki ābādānlıḳ ṭarafına uçavüz ve şaḥrâyı ḳoyup bâğlar cānibine bāl ü per açavüz, tã nazarı bizden münḳaṭı‘ olup ḳaṭ‘-ı ümmîd ide. Kebüterler Muṭavvaḳa’nuñ işâretine muvâfıḳ harekete āğâz idüp bâğāt u ‘imâret ṭarafına pervâz itdiler. Şayyād-ı bî-çâre çün anları görmez oldı, kebüter-i āvâre gibi bir zamān ḥayrān u ser-gerdān olup ‘āḳıbet ḥasret ü

¹ dirler ki: dirler V.

² istiḥlâsın: istiḥlâşuñ S.

³ ‘ale’l-cümle: ‘ale’l-cümle cümlesi S.

⁴ ba‘îd: ba‘îddür ki S.

⁵ isti‘cāl ile: isti‘cālile V.

⁶ ḥâllerini: ḥâllerin V.

endüh ile dönüp hānesine gitdi. Zāğ hem-çünān kebūterlerūñ ‘akābince revān oldı, tā andan keyfiyyet-i ḥalāşların ma‘lūm ide. Kebūterler çün kemīn-i kīn-i¹ şayyāddan emīn olıcak ribka-i dāmdan raqabelerin istiḥlāşda Muṭavvaqa’ya mūrāca‘at itdiler ve ol ḥiredmend-i rāst-tedbīr ol emrūñ ḡavrini ḥavz u taqdīr idüp buyurdı ki bī-mu‘āvenet-i yār-ı vefā-dār ve bī-muṣāharat-i şiddīk-ı ḥaḡ-güzār (S43^a) bu gird-āb-ı düşvārdan kaşd-ı kenār ḥayāl-i muḥāl ve kār-ı nā-hencārdur. Bu maḡāma ḡarīb Zīrek-nām bir mūş-ı tīz-hūş vardur ki benümle şıdk u şafā da‘vā iden ḥavāşdan mezīd-i ḥüsn-i vefā ile² iḥtişāş bulmuşdur ve çāre-sāz u mühim-(V34^a)pervāzlık sā‘ir ḥullān-ı dost-nevāzdan farṭ-ı imtiyāzla mümtāz olmuşdur. Lāzımdur ki anuñ cānibine şitāb idevüz ve türāb-ı pāyına yüz sürevüz. Şāyed anuñ mededkārılığıyla bu bend-i belādan rehā el vire ve bu gird-āb-ı muḥātaradan aḡsen-i vech üzre ḥalāş³ yüz göstere. Pes ol vīrāneye ki mūşuñ ḡānesi anda idi, nüzūl itdiler. Muṭavvaqa sūrāhı ḡatına gelüp dest-i ferāḡatle ḡalka-i der-i irādeti taḡrīk eyledi ve mūş-ı tīz-hūş āvāz-ı Muṭavvaqa’ı ḡuş idicek ḡurūş idüp bī-iḡtiyār ṭaşra geldi. Çün yār-ı ḡadīmi beste-i bend-i belā ḡördi, çün ḡūn-ābeyi⁴ dīde-i ḡiryānından revān itdi ve eyitdi: Ey yār-ı vefā-dār ve ey refīk-ı ḡam-kūsār, nice ḡīle ile bu derd ü belāya mübtelā ve ne vesīle ile bu bende ḡiriftār olduñ? Muṭavvaqa cevāb virdi ki: Çün envā‘-ı ḡayr u şer ve eşnāf-ı nef‘ ü ḡarr aḡkām-ı bā-iḡkām-ı ḡazā vü ḡader ve fermān-ı vācibü’l-iṣ‘ān-ı Ḥālīḡu’l-ḡazā ve’l-ḡadere menūṭ u merbūṭdur ve şādī vü ḡam ve şıḡḡat ü elemenden her emre ki kātīb-i ḡudretten dīvān-ḡāne-i ezelde ceffü’l-ḡalem vāḡı‘ olmuş ola, lā-büddür ki ‘arşa-i ‘ademden mīnaşşa-i vüḡūda gele, lā-ceram andan iḡtirāz ne fā‘ide virür ve ictināb neyi müntic olur? Beni ve yārānı ḡazā-i Rabbānī ve taqdīr-i Yezdānī bu varṭaya bıraḡup dāmı ḡöstermeyüp dāne’i ḡözümüze cilveḡer kıldı. Bā-vüḡūd (S43^b) anları te‘emmül ü te‘ennī vü taḡammüle irşād idüp ta‘cīl ü şitābdan zecr ve teḡettük ü ıztırābdan ḡacr eyledüm, müfid olmayup dest-i taqdīr dīde-i ‘aḡl u başīretimüz meyl-i ḡaḡletle ḡīre ve meşreb-i re‘y u rü‘yetümüz keder-i cehāletle tīre olup āḡir-i kār cümlemüzi bend-i miḡnet ve dām-ı beliyyete mübtelā vü ḡiriftār eyledi. Mūş eyitdi: Ne⁵ ‘aceb sen bu⁶ maḡüle kimesne bu ḡiss ü firāsetle nāzile-i ḡazāya muḡāvemēt ḡılmayasın ve tīr-i taqdīri siper-i tedbīrle başdan

¹ kīn-i: -V.

² vefā ile: vefāyla V.

³ ḡalāş: ḡalāşa S.

⁴ ḡūn-ābeyi: ḡūn-ābe’i S.

⁵ Ne: Be S.

⁶ bu: -V.

şavmayasın. Muṭavvaḳa eyitdi: Ey Zîrek, (V34^b) bu sözden fâriğ ol ki ben degül anlar ki zûr u kuvvet ve ‘aql u başiretde ve cāh u devlet ve hûner ü fażiletde ve bisyār-ı şervet ü miknet ü ğināda ve’l-hāşıl cemī’-i esbāb-ı devlet ve umûr-ı dünyāda hezār bār benden ve senden ziyāde ola, pîşānī-i ahkām-ı ezeliyyeye dest-i redd uramazlar, *lā-rādde li-ḳazāihi ve lā-mua ḳḳıbe li-hükmihi*¹. Çün ḳādī-i nāfizü’l-emr ḳazā’-i ḳıbāle-i irādeti ḳalem-i meşiiyyetle imzā eyleye, ḳa’r-ı deryā² vü mādān mähīyi³ baḫr u semāya irgüre ve evc-i hevādan murg[ı] hāviye-yi türāba indüre.

Meşnevî

Ezelden ne ki yazdı dest-i taḳdîr

Olinmaz tā ebed bir nokṭa tağyîr

Olacak nesne olur dād u bî-dād

Gerek göñlüñi ğamğîn tût gerek şād

Dirilse bir araya cümle ‘ālem

İçinde idemez bir ḫarfîni kem

Ne sūz-ı sîne ile şavulur ol

Ne āb-ı dîde ile maḫv olur ol

Şöyle bil ki cereyān-ı fermān-ı ḳazāda dānā-yı kāmîl nā-dān-ı cāhil ile⁴ berāber ü yeksāndur ve meydān-ı taḳdîrde gedā-yı ḫaḳîrî’ş-şān sultān-ı cihān ile⁵ hem-‘ināndur. Zîrek eyitdi: Ey Muṭavvaḳa, melûl olma, göñlüñi hoş tût ki her ḫil‘at-i ḫilḳati ki ḫayyāt-ı (S44^a) ḳudret miḳrāş-ı irādetle⁶ mülāzimān-ı ‘atabe-i ‘ubūdiyyetden birinüñ ḳāmetine rāst biçe, gerekse girîbānı ser-rişte-i devletle ārāste ve gerekse dāmānı tırāz-ı miḫnetle pîrāste ola, bî-şübhe maḫz-ı ‘ināyet ve ‘ayn-ı kerāmet olsa gerek. Ġāyet-i mā-fi’l-bāb⁷ kimse anuñ ḫaḳîḳatine vāḳıf olmaya ve anuñ zımnında olan laṭife-i ḫafiiyyeye ‘ārif bulunmaya. Bu ser-güzeştler ki nazar-ı celîlede andan bî-ḫuzûr olursın, nazar-ı daḳîḳda şalāḫ-ı ḫāl ü me‘ālî andan bulursın. Dimişlerdür ki: Nûş-ı şafā nîş-i

¹ Ne onun takdir ettiğine karşı çıkacak, ne de onun hükmettiğini sorgulayacak vardır. Bkz. Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, **Tahrîcü’l-‘Akîdeti’t-Tahâvî, el-Mektebetü’l-İslâmî**, 2. baskı, Beyrut, 1414, s. 36.

² deryā: -V.

³ mähīyi: mähî’i S.

⁴ cāhil ile: cāhille V.

⁵ cihān ile: cihānla V.

⁶ irādetle: irādet ile S.

⁷ mā-fi’l-bāb: mā-fi’l-bāl S.

cefâsuz müyesser degüldür ve gül-i rāḥat ḥār-ı miḥnetsüz mutaşavver degüldür. Çün Zîrek bu faşl-ı pür-aşlı ta‘bîr-i dil-peżîr ile¹ takrîr itdi, dāmuñ² şol bendlerin ki Muṭavvaka anuñ ile muḳayyed idi, kesmege meşğûl oldı. Muṭavvaka eyitdi: (V35^a) Ey yār-ı mihr-bān, evvel ol³ yārānumdan bu bār-ı girānı def‘ eyle ve ḥāṭıruñ anlaruñ mühimminden⁴ cem‘ idüp ba‘dehü benüm bendümi ḳaṭ‘ eyle. Mûş anuñ kelāmına iltifāt itmeyüp kārına meşğûl oldı. Muṭavvaka yine tazarru‘ itdi ki: Ey Zîrek, eger benüm rızām taleb iderseñ⁵ ve ḥuḳûḳ-ı meveddet ve sâbıka-ı uḥuvveti gözedürseñ, şart budur ki evvel yārānumı bendden ḳurtarasın, bu keremle dāğ-ı minnetüñ rân-ı cānuma urasın. Mûş eyitdi: Ey birāder, bu ḥadîşi mükerrer itdün ve bu bâbda mübālağayı ser-ḥadd-i ifrâta yitişdirdün. Meger senün kendü nefsüne ḥâcetün yokdur, e-ve-lâ yoksa zimmetünde nefsünün ḥaḳḳını bilmeyüp *ibde’ bi-nefsike*⁶ nüktesinden gâfil misin? Muṭavvaka eyitdi: Bu bâbda beni melāmet eyleme ki bu tıyūruñ ḥimāyeti menşūri benüm nāmuma yazılup anlaruñ ta‘ahhüd-i ḥālleri (S44^b) zimmet-i ihtimāmuma tefvîz olunmuşdur. Ol cihetden ki bunlar benüm ra‘ıyyetimdür ve benüm üzerümde ḥaḳları şābitdür. Ol sebebden ki ben anlaruñ muḳtedā vü ser-dāriyam, benüm daḥı anlaruñ zimmetinde ḥaḳḳum vardır. Ba‘de-mā ki anlar ra‘ıyyetlik ḥaḳḳını ri‘āyet idüp anlaruñ mu‘āvenet ü muzāhereti ile bî-dād şayyād-ı cellāddan azād oldum, baña daḥı anlaruñ levāzım-ı ḥuḳûḳına iltizām idüp mihterlik merāsimin⁷ edā itmek lâzımdur. Pād-şāh ki kendü āsāyiş taleb idüp re‘āyāsına⁸ bend-i belā ḳomağı revā göre, az zamānda meşreb-i ‘işreti tîre ve dîde-i devlet ü⁹ şaltanatı ḥîre ola. Mûş eyitdi: Pād-şāh ra‘ıyyet beyninde cān meşābesindedür bedende ve dil rûtbesindedür derüne-i tende. Pes anda¹⁰ evlā budur ki evvelā anuñ ḥālî tedārük olına. Zîrā ki eger dil şalāḥ üzre ola, fesād-ı a‘zādan çendān zarar irmez ve eger ‘iyāzen¹¹ bi’llāh fesāda mā‘il ola, selāmet-i eczā aşlā fā‘ide virmez. Nitekim¹² şāhib-i nübüvvet-i kübrā ki şevb-i ‘ayb u¹³ kızbden mu‘arrā vü

¹ dil-peżîr ile: dil-peżîrle V.

² dāmuñ: dāmın S.

³ ol: -V.

⁴ mühimminden: mühimminde S.

⁵ iderseñ: idersin S.

⁶ Kendinden başla. Bkz. Müslim, Cilt: 2, s. 692.

⁷ merāsimin: merāsimün S.

⁸ re‘āyāsına: re‘āyayı beste-i S.

⁹ devlet ü: devleti ve V.

¹⁰ anda: andan S.

¹¹ ‘iyāzen: ‘iyāzün V.

¹² Nitekim: Nite ki V.

¹³ şevb-i ‘ayb u: şevb ü S.

müberraður, buyurmuşdur: (V35^b) *Elā inne fi 'l-cesedi muḍḡaten izā şalaḡat şalaḡa 'l-cesedü küllühü ve izā fesedet fesede 'l-cesedü küllühü. Elā ve hiye 'l-ḡalbü*¹.² Muṭavvaḡa eyitdi: İhtimāldür ki eger evvel benüm bendlerümü ḡaṭ'a iştiḡāl idesin, āyine-i ḡaṭıruñ jeng-i melāl ve tıḡ-ı dendānuña şā'ibe-i kelāl müteṭarriḡ olup yārānuñ ḡalāşı bābında tekāsül ü ihmāl idesin ammā çün beste olam, tışe-i³ dendānuñ ne-ḡadar şikeste olursa muḡarrardur ki benüm cānibümnden teḡāfül ü tekāsül ḡılmasañ gerek ve daḡı çün hengām-ı belāda birbirümüzle⁴ müşāreket ü muvāfaḡat vāḡı' oldı, şarṭ-ı ḡaḡıḡat ve farṭ-ı mürüvvet oldur ki vāḡt-i ḡalāşda daḡı muvāfaḡat üzre olup (S45^a) ḡaḡḡ-ı murāfaḡatı ri'āyet ḡılavüz. Mūş eyitdi: Belī, 'ādet-i ehl-i mekremit ve 'aḡīde-i erbāb-ı fütüvvet budur ki buyurursın, bu ḡaşlet-i ḡamīde ve sīret-i pesendīdenüñ fā'idesi ḡāyet çok ve şemerātına nihāyet yokdur. Cümleden birisi oldur ki senüñ ḡaḡḡuñda ḡaḡḡuñ i'tiḡādı iştidād u izdiyād bulur ve re'āyānuñ kerem ü⁵ mürüvvetüñe i'timādı mübrem ü müstahkem olur. Pes Zīrek cidd-i tamām ve cehd-i mā-lā-keḡāmla⁶ evvelā tışe-i dendānı birle bend-i yārānı ḡaṭ' idüp, ba'dehü gerden-i Muṭavvaḡa'dan daḡı bār-ı girānı def' eyledi. Çün mūşuñ ḡarı tamām oldı ve bu mühimmi ser-encām buldı, Muṭavvaḡa kebüterle dehen-i ḡuşḡ ve leb-i teşne ve çeşm-i terle anı vedā' itdiler ve sipihr-i selāmet-i rehberle eyemen ü muṭme'in āşiyānelerine gitdiler. Mūş daḡı sūrāḡına girdi, gitdi. Çün zāḡ Zīrek'üñ bu ḡālūñ gördi ve bend-i dāmı tışe-i dendānla⁷ kesüp aḡbābuñ istiḡlāşı bābında ḡüsn-i ihtimāmın⁸ müşāhede ḡıldı, 'an-şamīmi'l-ḡalb anuñ maḡabbet ü meveddetine raḡbet itdi⁹ ve eyitdi: Ol kebüterlere vāḡı' olan vāḡāyı'dan emīn degülem. Lā-ceram buncılayın pīr-i rüşen-zamīr ü şāḡib-tedbīrle ki vāḡt-i belāda zāḡır ve hengām-ı miḡnetde dest-ḡīr ola, müşādaḡatdan nā-girīzem. (V36^a)

¹ hiye'l-ḡalbü: hüve'l-ḡalbü S, V.

² Dikkat ediniz, vücutta bir et parçası bulunur. O sağlam olduğunda tüm beden sağlam olur ve o bozulduğunda tüm beden bozulur. Dikkat ediniz, işte bu kalptir. Bkz. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **el-Câmi'u's-Sahîhi'l-Buhârî**, Cilt:1, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut, 1422, (Buhârî), s. 20.

³ tışe-i: -S.

⁴ birbirümüzle: birbirlerimizle S.

⁵ ü: -S.

⁶ mā-lā-keḡāmla: mā-lā-keḡām ile S.

⁷ dendānla: dendān ile S.

⁸ ihtimāmın: ihtimāmuñ S.

⁹ itdi: ḡıldı S.

Kıt'a

Ki kande bulunur¹ yār-ı vefā-dār

Bulınmaz degmeñüz dil-dār-ı ğam-h'ār

Cihān dārında gerçi yār çokdur

Senüñ bāruñ çekenlerdür saña yār

Çün kânün-ı derūnda² bu ārzū diki cūşa āġāz eyledi, āheste der-i sūrāh-ı mūşa gelüp zebān-ı niyāzla³ āvāz eyledi. Mūş eyitdi: Kimdür? Zāġ eyitdi: Ben kemterem ki benī nev'üm miyānında muhterem ü mihterem⁴. Bir mühimm-i zarūrī sebebiyle hāk-pāyına yüz sürmek isterem. (S45^b) Bu Zīrek bir mūş-ı tīz-hūş idi ki rüzgāruñ germ ü serdin çok görmiş idi ve ol mevzi'da girīzgāh için niçe sūrāhlar āmede kılup her birisinden āhara yol itmişdi⁵ ve her vākı'anuñ 'ilācını kable'l-vuķū' ihtimām idüp ve her kārūñ ihtimāmını muktezā-yı maķāma göre itmāma yitişdürmiş idi. Çün zāġ idügin bildi, ziyāde bī-huzūr olup eyitdi: Ey zāġ, biz birbirimizden bu'de'l-meşrıķayn ıraġ iken taleb-i mukārenete bā'ış ne oldu ve miyānumuzda kemāl-i mübāniyyetden ğayrı münāsebet yoġ-iken muşāhabet icāb ider ne sebep hādiş oldu? Zāġ şüret-i hālī bidāyetinden nihāyetine dek hikāyet itdi ve kebüterler hākķında anuñ hüsn-i 'ahd ve kemāl-i vefā-dārlıġına ıttılā'ın beyān idüp eyitdi: Çün gördüm ki ol bī-çāreler senüñ 'ināyet ü mu'āvenetüñ sebebiyle dām-ı miñnetden hālāş oldılar ve muşādaķat u muvāfaķatūñ bereketiyle ol varķa-i 'anādan rehā buldılar, senüñ kemāl-i vefā-dārlıġıña ve nihāyet-i hāk-ġüzārlıġıña⁶ cāzim olup vüfur-ı himmet ve hülüş-ı tavıyyet ve şıdķ-ı 'aķīdetle bāb-ı sa'ādet-me'ābuña 'āzim oldum, tā farķ-ı⁷ muhālaşatla şarķ-ı muhālaķatı yirine getürem ve senüñle hem-nişin ü hem-dem olup her dem da'vā-yı vedād u ittiḥāddan dem uram. Mūş eyitdi: Benüm nev'ümle senüñ cinsüñ miyānında muşāhabet bizüm şerī'atümüzde menhī vü maḥzūrdur ve sen bu zūr⁸ u tezvīrle ma'rūf ve ben bu fīkr ü tedbīrle meşhūr iken (V36^b) mā-beynümüzde ihtimāl-i muvāşālet dā'ire-i 'aķldan dūrdur. Yūri⁹, var şo'uk demür dōġme, bir nesne ki ḥayyiz-i imkānda

¹ bulunur: bulur S.

² derūnda: derūnında V.

³ niyāzla: niyāz S.

⁴ ü: -V.

⁵ itmişdi: itmiş-idi V.

⁶ hāk-ġüzārlıġıña: hāk-ġüzārlıġına S.

⁷ farķ-ı: şarķ-ı V.

⁸ zūr: zūra S, V.

⁹ Yūri: Yürü S.

olmaya, pīrāmenine degirime. İstihşāl-i muhāle iştiğāl itmek hemān (S46^a) berriyyede gemi yürütmek ve deryāda at segirtmek ve tār-ı ‘ankebūt ile¹ ‘Ankā şikār itmekdür. Hıredmende lāzımdur ki tarīk-ı hāzımı nā-mer‘ī kıomaya ve haşm-ı fitne-engizūn re‘y-i firīb-āmizine mağrūr olmaya ve hīç vechle anuñ ahdine i‘timād ve kavline yāver kılmaya, tā anuñ dām-ı belāsından dermānde kıalmaya. Zāğ eyitdi: Bu kelām-ı le‘ālī-intizām ki ‘ayn-ı hikmet ve maḥz-ı naşihatdūr, sāmi‘a-i kabūl ile² işitdüm ammā senūñ kerem-i zāt ve mekārim-i şifātuñda lāyık budur ki bu bābda der-i muvāfaqatı fetḥ idüp deriçe-i muhālefeti sedd idesin ve benüm kelāmuma bāver³ kılup aḥkām-ı vehmiyyeyi berāhīn-i ‘akliyye ile redd idesin ve Hükemānuñ bu pendini ki⁴ buyurmuşlardur: Le‘imlery muşāḥabetinden firār idüp kerimlery mücālesetin⁵ ihtiyār itmek gerekdür. Zīrā āzādelerūñ şadākatı tiz şalāḥ bulur ve le‘im-ṭab‘ u sifle-mizācuñ binā-yı şadākatı serī‘u‘l-inhidām oldıkdan ğayrı aşlā şalāḥ-pezir olmaz. Ey Zīrek, ben daḥı⁶ ol kabiledenem ki⁷ diyānetine i‘tikād kılına ve şadākatine i‘timād olına⁸. Bā-vücūd ki bir şadīk-ı şadīka muhtācam ve bir refīk-ı muvāfika kim toksa ben acam. Bu recāda bu ilticāya ilticā idüp hīçbir tarīkla⁹ bu yoldan dönmezem ve bu du‘āda bir mihrāba teveccüh idüp hīçbir vechle bu kıbleden yüz döndürmezem ve aşlā ta‘ām tatmazam, tā beni ni‘met-i mülākāt-ı şerīfuñle müşerref itmeyesin ve kaṭ‘ā ārām itmezem, tā ğuş-ı cānumı dürr-i maḳālāt-ı laṭīfuñle muḳarraṭ u müşennef kılmayasın. Mūş eyitdi: Senūñ mūrā‘āt u müvālātuña cānla ḥarīdāram ve şadīk-ı şadīk ve yār-ı muvāfika¹⁰ (S46^b) ihtiyācda ben daḥı¹¹ sen kıadar varam. Müvānesetūñden bu kıadar ğürizem ve mücālesetūñden bu deñlü perhīzem. Ol ecildendür ki eger benüm ḥaḳkımda mekr ü ğadr fıkr idesin, ‘ākil kıatında ‘özrüm vāzıḥ ola, tā dimiyesin ki bir süst-‘inān dost buldum ve bir heyyin ü leyyin nerm-ḥilḳat ü za‘īf-ḥaḳīḳat şahşla āşnā (V37^a) oldum ve illā ol kelāmuñdan senūñ da‘vā-yı şadākatde şıdkımı bilmiş-idüm ve senūñ şoḥbetūñe cān u dilden mā‘il olmış idüm. Pes taşra ğelüp sūrāḥı kıapusında ṭırdı. Zāğ

¹ ‘ankebūt ile: ‘ankebūtle V.

² kabūl ile: kabülle V.

³ bāver: yāver S.

⁴ pendini ki: pendüñi ki S.

⁵ mücālesetin: mücālesetūñ ihtiyār idüp S.

⁶ ben daḥı: ben-daḥı S.

⁷ kabiledenem ki: kabiledenem ki diyānet ve S.

⁸ olına: kılına ve olına S.

⁹ tarīkla: tarīka V.

¹⁰ muvāfika: muvāfık S.

¹¹ ben daḥı: ben-daḥı S.

şordı: Niçün ilerüce gelüp bu müştākla¹ muvāneset idüp şeref-i mücālesetüñle müşerref kılmazsın? Meger hātır-ı şerīfūñde² henüz helecān-ı havf müşāhede idüp hafākān-ı bīm mu‘āyene idersin. Müş eyitdi: Ey zāğ, egerçi senüñle benüm miyānumda bünyād-ı ‘ahd ü peymān pāy-dār ve bünyān-ı emn ü emān üstüvārdur ammā senüñ benī-nev‘ūñden³ ba‘zı yārānuñ vardır ki benümle anlaruñ birisi seni göricek miyānında buğz u huşūmet dā‘im olur⁴. Muhtemeldür ki anlaruñ birisi beni göricek baña kaşd ide. Zāğ eyitdi: Ey Zīrek, mazmūn-ı kelāmuñ ma‘lūm oldı. Şöyle bil ki benümle senüñ miyānuñda erkān-ı meveddet bir mertebede mü‘ekked ve bünyān-ı maḥabbet bir meşābede müşeyyed olmuşdur. Min-ba‘d baña ol kimesne yār olabilür ki fi‘l-haḳīka saña yār ola ve benümle muşādaḳata ol kimesne sezāvār olur ki senüñ rızāñı talebkār ola. Benüm ḥulūş-ı maḥabbetüñde şıdk-ı niyyetüm ve huşūş-ı meveddetüñde ‘aḳd ü ‘azīmetüm ol meşābededür ki egerçi çeşm ü zebānuña ki dīde-bān-ı ḳal‘a-i cān ve tercemān-ı beyān-ı cenāndur, saña ḥā‘in ü muḥālif⁵ görem, bir işāretle ikisin daḥı sāḥil-i vücūddan (S47^a) gird-āb-ı ‘ademe gönderem. Müş bu kelimātuñ istimā‘ından ḳavī-dil olup ilerü geldi ve zāğūñ ḥālin ve hātırın⁶ sorup merḥabā kıldı. Ve‘l-hāşıl ol iki yār birbirin kenār idüp müşāhede-i cemāl ile⁷ hoş-ḥāl oldılar ve leyl ü nehār zebān-ı iştıyāḳı pergār idüp muşāhabete iştigāl kıldılar⁸. Çün⁹ müş ber-mücib-i *ekrimū edyāfeküm*¹⁰ vazā‘if-i ziyāfeti taḳdīm ve merāsım-i ta‘zīmi tekmīl ü tetmīm itdi ve eyitdi: Ey birāder, eger raḥt-ı ikāmeti mesken-i aşlıden götürüp ehl ü ‘ıyālūñ bu menzile getüresin, tavḳ-ı minnetüñ tā kıyāmet gerden-i cānuma bend idüp ḡubār-ı endūhı āyīne-i dilden götüresin. Zīrā bu buḳ‘a ki bu miskīnūñ meskenidür, (V37^b) me‘vā-yı hoş ve mevzi‘-i dil-keş ve feraḥ-baḥşdur. Zāğ eyitdi: Bu me‘vānuñ āb u hevāsı ve fūşat-i buḳ‘a ve vūs‘at-i ruḳ‘ası bābında söz yoḳdur ve līkin şāri‘-i ‘āma ḳarīb vāḳı‘ olup tereddūd-i kārvān ve āmed-şod müsāfirāndan huşūl-i zarar-ı enbūh muhtemel ve vuşūl-i āsīb u mekr¹¹ mütevaḳḳı‘dur ammā fülān cāygāh

¹ müştākla: müştāk ile S.

² şerīfūñde: şerīfde S.

³ benī-nev‘ūñden: benī-nev‘inden S.

⁴ dā‘im olur: dā‘imdür S.

⁵ muḥālif: muḥālefet S.

⁶ zāğūñ ḥālin ve hātırın: zāğın ḥālin ve hātırūñ S.

⁷ cemāl ile: cemālile V.

⁸ kıldılar: oldılar S.

⁹ Çün: Cüş-ı S.

¹⁰ Misafirlerinize ikramda bulununuz.

¹¹ mekr: mekre V.

ki ta'arruż-ı ebna'-ı sebilden dűrdur, bir mergzardur ki gāyet-i řafāda ve lařāfet-i hevāda bāğ-ı İrem gibi maķām-ı huzűr u ħubűrdur. Tu'me vű loķma ol nevāhīde vāfirdűr ve dest-i āřűb u fītna ol ħavāliden ķařırdur ve bu cűmleden ziyāde benűm aĥbābumdan bir keřef anda tavařtun idűp ol maķāma řeref virmişdűr. Eger rağbet buyurrsañ ittifāķla ol menzil-i behiřt-āyīne varalum ve baķıyyetű'l'űm ol mergzarda kām-rān u kāmķār rűzgār giķűrelűm. Műř eyitdi: Ey enīs-i nā-řādum, řeref-i műcāveretűñden ġayrı űmmīdűm ve sa'ādet-i muřāĥabetűñden ġayrı murādum (**S47^b**) yokdur, tā girībān-ı cāme-i ĥayātum řeng-i hādīmű'l-lezzāt ile ķāk ve řeřm-i cihān-bīnűm řarřar-ı merg [ű] memātla pűr-ĥāk olmaya. Dest-i irādetűm dāmen-i řoĥbetűñden¹ ayrılmaya. Ćűn miyānlarında kelām bu maķāmda tamām oldu, zāğ fi'lĥāl dem-i műřa yapıřup bāl-i 'azīmetle pervāza geldi ve maķřad-ı ma'hűda műteveccih olup niķe zamāndan řoñra² menzil-i ma'hűda irdi. Seng-pűřt meger ol mergzār miyānında olan řeřmenűñ ĥavālisinde ġeřt iderdi, Ćűn ırāķdan řűret-i zāğ-ı zűlmet-siriřti iĥsās itdi, ters ű hirās aña ġālib olup fi'l-ĥāl³ řuya řaldı. Zāğ műřı hevādan āheste indirűp seng-pűřte āvāz eyledi. Seng-pűřt ķa'r-ı ābdan řadā-yı āřnāyı iřidűp řerā'it-ı istiķbālī mer'ī tűtdi ve dīdār-ı yār-ı kirāmıyla řād olup birbiriyle ġoriřdiler ve űpűřűp ķocuřup ĥāl ű ĥāřır řoriřdılar. Keřef istifsār itdi ki bu āna dek ne ĥālde ve bu zamāna dek (**V38^a**) ne iřtiğālde⁴ idűñ? Zāğ ser-ġűzeřtin ve kebűterler bend-i dāma giriftār olup tā andan necāt bulınca ve műřla muřāĥabet ű muřādaķat murād ķıldıġın tā mesken-i me'lűfa vāřıl olınca naķīr ű kıřmīr taķrīr idűp kilķ-i ta'bīrle⁵ zāmīr-i keřefe taĥrīr ű tařvīr eyledi. Keřef Ćűn ber-sebīl-i icmāl tafřīl-i ĥālī ma'lűm itdi, beřeresinde beřāřet-i tāze ve heřāřet-i bī-endāze ĥāřıl olup eyitdi: Ĥoř-āmedī ve 'aleyke's-selām ve'l-ikrām. Bizűm baĥtumızıñ sa'ādetidűr ki sizűñ raĥtuñızı bu cānibe ķekdi. Műř daĥı lisān-ı i'tizārı pergār idűp eyitdi: (**S48^a**) Bu elťāf-ı bī-nihāyetűñ ma'zereti nice zebān-ı ĥāme ile taķrīr olunmaķ műyesserdűr ve bu iltifāt-ı bī-ĥadd ű ġāyetűñ maĥmideti nice ĥāme-i zebānla⁶ taĥrīr olunmaķ mutařavverdűr⁷? Biz tāb-ı āftāb-ı ĥavādiřden sizűñ sāye-i 'ināyetűñűze penāĥ eyleyűp dururuz ve vuřűl-i emānı ve emeli ĥuřűl-i devlet-i

¹ řoĥbetűñden: řoĥbetden V.

² zamāndan řoñra: zamāndan-řoñra S.

³ fi'l-ĥāl: fi'l-ĥāřıl V.

⁴ iřtiğālde: iřğālde S.

⁵ ta'bīrle: ta'bīr ile S.

⁶ ĥāme-i zebānla: zebān-ı ĥāme ile taķrīr ű S.

⁷ mutařavverdűr: mutařavver V.

visālũñüzde añlayup dururuz¹. Çün şedāyid-i seferden āsāyiş buldılar ve ol mesken-i me'mende ğubār-ı aġyār ve çeşm-i zaħm-ı rüzġārdan sālīm ve muşāḥabet-i yār ve muvāfaķat-ı diyārla ġānim olup rüz u² şeb temāşā-yı cemāl ve şükr-i vişāle muvāzabet ü müdāvemet ider iken³ nā-gāḥ gördiler ki bir āhū tīr-i pertāb gibi sür'at ü şitāb ile⁴ gelür. 'Aķabince şayyād olmaķ iħtimālın virüp fi'l-hāl keşef şuya taldı⁵, zāġ bir dıraḥta çıkup ve mūş daḡı bir sūrāḥa girdi. Āhū kenār-ı āba geldi, tersān u hirāsān tırdı. Zāġ her cānibe nażar kılup gelür gider gözetdi. Seng-püşt āvāz itdi, tā şudan taşra geldi, mūş daḡı ḥāzır oldı. Seng-püşt gördi ki āhū ḥayrān tırrur, gitmez ve ol⁶ şuya muttaşıl baķar ammā içmez. Seng-püşt eyitdi: Eger teşne iseñ iç, bizden ve ġayrıdan ḥavf eyleme ḥiç. Āhū daḡı ķarīb gelicek gördi ki āşnādur. İstikbāl idüp⁷ merḥabā itdi. Āhū eyitdi: Ey birāder, ḥaylī zamāndur ki bu beyābānda gezerdüm (V38^b) ve ebnā-yı cinsümden ayrılup tek ü⁸ tenḥā şaḥrāda ra'y u çerā iderdüm. Şimdiye dek ne bīm-i dām-ı şayyāddan ḥātırımda gerd var idi⁹ ve ne vehm-i sehm-i ser-endāzdan derd var idi. Ḥālīyā gördüm ki bir pīr-i bād-ı zur kemān u tırle¹⁰ baña kemīn itmiş, ġüyā beni şayd için başsuz bir ata and (S48^b) içmiş. Nā-gāḥ anuñ şaşt-ı¹¹ ḥīlesine pā-best olam diyū kaçup bu cānibe geldüm. Seng-püşt eyitdi: Ḥavf itme ki hergiz şayyādlaruñ dīde-i dāmı bu ḥavāli görmemişdür ve bundan gitme ki tīr-endāzlaruñ tīr-i şaydı daḡı nevāḥīye irmemişdür. Şöyle ki; bizüm şoḥbetümüze raġbet kılasın, sā'ir yārān silkinde münselik olasın. Ekābir buyurmuşlardur ki: Her-çend ki aşḥāb u aḥbāb ziyāde ola, ebvāb-ı zevķ u sürür küşāde ve esbāb-ı 'ayş ü ḥuzūr āmāde ola. Dimişlerdür ki: Dostuñ biñini bir bilmek ve düşmenüñ ķallını keşir 'add eylemek gerek. Mūş daḡı maḥalle münāsib bir ḥikāye eyledi, zāġ da muķteżā-yı maķāma mülāyim bir dāstān söyledi. Āhū gördi ki yārān-ı laṭīf-ṭab' u pākīze-meşreb muşāḥiblerdür, dil ü cāndan muşāḥabetlerine rāġıb ve şamīm-i cenāndan mücālesetlerine ṭālīb oldı. Pes ol merġzāruñ bir kenārında maķām iħtiyār kıldı. Yārān vaşıyyet ü naşīḥat itdiler ki zinhār

¹ ve vuşul-i emānı ve emeli ḥuşul-i devlet-i visālũñüzde añlayup dururuz: -S.

² u: -S.

³ ider iken: iderken V.

⁴ şitābla: şitāb ile S.

⁵ taldı: patdı V.

⁶ ol: o V.

⁷ idüp: -S.

⁸ tek ü: ten-i V.

⁹ var idi: var-idi V.

¹⁰ kemān u tırle: kemān ile ve tır ile S.

¹¹ şaşt-ı: şaşt u S.

bu nevāhīden ki bizüm havza-i himāyetümüzdedür, kadem bīrūn itme ve bu ser-çeşme havālīsinden, ki hışār-ı emn ü emāndur, taşra gitme. Āhū şart-ı mezbūra kâ'il ve vaşıyyetleri mūcibince 'āmil olup dā'im meclis-i¹ muşāḥabet mā-beynlerinde kâ'im olurdu ve bir mevzī'-i dil-keş ve mecma'-ı feraḥ-baḥşda her vakt cem'iyet eylerlerdi. Bir gün ittifāk zāg u mūş u keşef maḳām-ı ma'hūda geldiler, āhū gelmedi. Niçe zamān intizārdan şöña² ol kenārı aradılar, bulımadılar ve şāne-i cüst ü cū ile etrāf-ı (S49^a) merğzārı gīsū-yı nigār gibi taradılar, bir haber bilimediler. Zāgdan iltimās itdiler ki bir zamān pervāza gelüp dīde-i tecessūs ile şahrā cānibine nāzır ola ve aḥvāl-i gā'ibden haber bilüp (V39^a) yine maḳām-ı ma'hūda ḥāzır ola. Zāg per ü bāl-i isti'cāl ile³ pervāza āğāz idüp evc-i hevādan etrāf-ı şahrāya nazar itdi. Āhū miskīni bir fezāda beste-i bend-i kaza görüp yārāna haber itdi. Seng-püşt mūşa eyitdi: Bu vākı'anuñ def'i senüñ himmet ü mu'avenetüñe vā-beste ve bu gā'ilenüñ ref'inde senden gayrıdan rişte-i ümmīd güsistedir. Mūş zāgı rehber idüp gitdi ve āhūyı dāma mübtelā görüp eyitdi: Ey yār-ı 'azīz, bu 'aql u zekā ile bu zindān-ı belāya ne sebep-ile girdüñ? Cevāb virdi ki: Takdīr-i İlāhī'ye tedbīr neyi müfīd olur? Mūş eyitdi: Belī, rāst söylersin ki dimişlerdür:

Beyt

Sevķ ide⁴ çünki bir işi takdīr

Anı 'avķ idebilemez tedbīr

Pes āhūnuñ bendin⁵ kesmege meşğul oldı. Bu eşnāda seng-püşt yetişdi. Āhūnuñ bu ḥālinden melāl ü infi'āl ızhār itdi. Āhū eyitdi: Ey yār-ı ḡam-kūsār, senüñ bu maḳāma gelmeñ benüm bu vākı'amdan düşvārdur ki eger şayyād nā-gehān gele ve mūş benüm bendlerüm⁶ kesmiş ola⁷, ben ayağum kuvvetiyle başum kırtarsam olur, zāg daḥı per ü bāl'e ḥalāş bulur, mūş daḥı bir sūrāḥ⁸ küncinde kendüyi pinhān kılur ammā senüñ ne kāmēt idüp anuñla muḳāvemete tākātüñ vardur ve ne bāl açup uçmağa ve ne bir tarafa kaçup (S49^b) çıkmağa kudretüñ vardur. Bu tekellüfden tevakkuf enseb idi. Seng-püşt eyitdi: Ey refīķ-ı şefīķ, te'ennī vü tevakkufa tarīķ nice müyesserdür ki bir 'ömr ki

¹ meclis-i: meclisleri S.

² intizārdan şöña: intizārdan-şoña S.

³ isti'cāl ile: isti'cāl'e V.

⁴ ide: eyleye S.

⁵ bendin: bendüñ S.

⁶ bendlerüm: bendelerümi V.

⁷ ola: bulına S.

⁸ sūrāḥ: sūrāḥı S.

fırkat-i aḥbābla geçe, andan ne lezzet ve bir ḥayāt ki ḥasret-i aṣḥābla nihāyet bula, andan ne rāḥat ve istirāḥat mutaṣavverdür?

Beyt

Baḥa sensüz ne cān gerek ne cihān

Tende şıḥḥat olur mı olmasa cān

Ey birāder, muṣṭarib olma, mu‘āvenet-i yārānla ‘an-ḳarīb bu ‘uḳde küşāyiş bulur. Bu eşnāda ittifāk şayyād ırakdan zāhir oldu. Mūş meger dāımı kesmeden fāriğ olmuşdı, āhū hevl-i cāndan şıçrayup bir cānibe kaçdı ve mūş kendüsin bir sūrāḥda pinhān (V39^b) kıldı¹ ve zāğ daḥı bir dıraḥta çıkdı². Keşef-i bī-çāre hemān mekānında kaldı. Şayyād gelüp dāımı kesilmiş buldı. Engüşt-i ḥayreti dendān-ı ta‘accüble ısırup müteḥayyir ü mütefekkir oldu ki āyā bu dāmuñ bu bendini³ kim kesmiş ola ve āhūya bu havā-dārılık kimuñ meded-kārlığıyla vüçüd bulmuş ola? Bu eşnāda çep ü rāsta nazar iderken⁴ nā-gāḥ nazzaresi seng-püşte rāst gelüp eyitdi: Egerçi bu metā‘-ı ḥaḳīr ile⁵ āhū-yı ceste ve dām-ı gūsistenüñ itlāfı tedārük olunmaz, bā-vüçüd ki bu faḳīr bu ma‘şiyet töhmetinden dūr u ma‘şūmdur ammā nice itmek gerek? Tehī-dest dönüp gitmek şayyādlar mezhebinde ziyāde nā-mübārek ü şūmdur. Żarūrī anı tutdı, tobrasına atdı ve püştine alup me‘vāsına⁶ gitdi. Şayyād gā‘ib olduğu gibi yārān hāzır olup keşefi gā‘ib buldılar. Bildiler ki ol yār-ı hevā-dār bend-i şayyāda giriftār olmuş. Nāle-i⁷ şağīri felek-i eşīre ve feryād-ı āteş-i te‘şīri kürre-i zemherīre yitürüp mātem ü nevḥalar itdiler. Āḥirü’l-emr āhū zāga eyitdi: Ey birāder, şart-ı ḥüsn-i ‘ahd⁸ ü ḥaḳīkate evfaḳ ve ri‘āyet-i⁹ (S50^a) ḥuḳūḳ-ı uḥuvvet ü şadāḳate elyaḳ budur ki üçümüz daḥı el bir idevüz, keşef için mütezammin-i ḥalāş ve mütekeffil-i necāt olur tedbīr idevüz. Ekābir buyurmışlardır: Üç nesnenüñ ḥālī üç vaḳtde ma‘lūm olur: Ehl-i şecā‘atüñ iḳdāmı maḥall-i muḳābeled¹⁰ ve erbāb-ı emānetüñ diyāneti vaḳt-i mu‘āmelede ve aḥibbānuñ ‘ahd ü ḥaḳīḳati zamān-ı miḥnet ve evān-ı nekbetde olur. Mūş eyitdi: Ey āhū, bu kāra benüm

¹ kıldı: eyledi S.

² ve zāğ daḥı bir dıraḥta çıkdı: -V.

³ dāmuñ bu bendini: dāma bu bendi S.

⁴ iderken: idüp S.

⁵ ḥaḳīr ile: ḥaḳīrle V.

⁶ me‘vāsına: -S.

⁷ Nāle-i: Nāle ve S.

⁸ ‘ahd: -S.

⁹ ri‘āyet-i: ri‘āyetde V.

¹⁰ muḳābeled: muḳābilde V.

hâtıruma bir çäre hutûr ider ki sen bāl-i isti‘cāl ile¹ uçasın, bir cānibden şayyāduñ öñine geçesin ve kendüñi za‘îf ü mecrûh u şikeste şüretinde gösteresin. Zâg dahı gâh senüñ arkaña kona ve gâh gözine kaşd ider gibi başuñ (V40^a) üstinde döne. Lā-muhāleten çün çeşm-i şayyād saña rāst gelüp senüñ bu hālūñi² göre ve zâg ile³ mu‘āmeleñi bu minvāl üzre müşāhede kıla, seni şayda kaşd idüp dām u rahtı ve tobra vü seng-püşti bırağa, seni tutmağa müteveccih ola. Her gâh ki saña yakın gele, lengān lengān öñince yürüyesin ammā bir mertebede kim rişte-i tama‘ın senden kaţ‘itmeye ve seni tutmadan nā-ümmīd olup koyup gitmeye. Bu üslûb üzre arduñca bir sâ‘at tekāpūya meşgûl kııl. Zinhār ki harekātuñda ve sekenātuñda⁴ tarīk-ı i‘tidālī mer‘î tut ki ne bi‘l-küllīyye kaçup git ve ne tutup kendüyi teslim it. Şāyed ki bu eşnāda seng-püşti ben hālāş idüp⁵ kaçıram. Yārān anuñ re‘yine āferīn okıdılar ve āhū vü zâg vaż‘-ı ma‘hūd⁶ üzre şayyāda görindiler. Şayyād-ı hām-ı tama‘ çün āhūyı gördi ki üftān u hīzān gider, (S50^b) zâg anuñ üstine pervāz idüp çeşmine kaşd ider, pes āhūyı tutmağı muqarrar itdi ve tobra‘ı püştinden koyup ‘akabine düşdi, gitdi. Ba‘de zamān müş fi‘l-hāl gelüp tobranuñ bendin kesüp seng-püşti hālāş itdi. Şayyād çün āhūyı cüst ü cüydan ve ‘akabince tek ü püydan ‘aciz olup andan ye‘s itdi, tobrasına gelüp seng-püşti görmedi ve tobra‘ı kesilmiş görüp her bārī ki etrāfı aradı, nām u nişān bulmadı. Hayret aña galebe itdi ve zebān-ı ‘ibretle kendü kendüye eyitdi: Hālāt-ı ‘acībe müşāhede itdüm ki hīçbir er aña bāver kılmaz ve ahvāl-i garībe mu‘āyene kıldum ki bir ferd hikmetin bilmez. Evvel āhū bendin kesmek, ba‘dehū kendüyi bīmār şüretinde gösterüp ve zâg anuñ üstine çıkmak ve tobra‘ı kesüp seng-püşti kaçmak. Bu harekātuñ mücmeli ve bu müşkilātuñ te‘vīlī ne ola dirken havf u haşyet aña gālīb olup eyitdi: Gālībā bu makām perīler cāygāhı ve güller h‘ābgāhıdur. Lāzım oldu ki⁷ bu mevzī‘den gidem ve min-ba‘d bu şahrānuñ vuḥuşından rişte-i tama‘ı (V40^b) kaţ‘idem. Pes şayyād-ı āvāre dām-ı gūsīhte ve tobra-ı şad-pāreyi götürüp kaçdı ve nezrlər idüp andlar içdi ki eger şıḥhatle ol beyābāndan kenār-ı selāmete yetişe, bir dahı bakıyyetü‘l-‘ömr ol şahrānuñ hayālūñ pīrāmen-i hātırına getürmeye. Çün şayyād gitdi, yārān yine bir yire cem‘ oldılar ve

¹ isti‘cāl ile: isti‘cālī V.

² gelüp senüñ bu hālūñi: gele ve senüñ bu hālını S.

³ zâg ile: zâgla S.

⁴ sekenātuñda: sekenātında S.

⁵ idüp: idem S.

⁶ ma‘hūd: ma‘hūde S.

⁷ oldu ki: oldu S.

fāriğ u mesrūr meskenlerine rucū' itdiler. Bundan şöñra¹ ne dest-i āfet anlaruñ dāmen-i rūzgārlarına yetişdi ve ne nāhun-ı maḥāfet ruḥsāre-i ḥāllerini ḥırāř itdi ve yümn-i vifāk ve ḥüsn-i ittifākları birle 'aḳd-i (S51^a) mu'āřeretleri intizām u ittisāk buldı ve bereket-i mu'āvenet ü muvāfaḳatları birle 'aḳd-i muřāḥabet ü muřādaḳatları mübrem ü müstaḥkem oldu. Budur ol dostānuñ dāstānı ki zamān-ı devlet ü nekbetde farṭ-ı maḥabbet ü meveddetden dem urdılar ve raḥt-ı miḥnetde ḳadem-i şıdk u iḥlāř üzre ṭurdılar. Çün eyyām-ı nüzül-i zevāde pāy-ı muřādaḳatleri mütezelzil ve hengām-ı ḥulül-ı nevā'ibde ḥāl-i muḥālařatları mutahavvil olmadı. Lā-ceram meyāmin-i mu'āzadet u muřāḥaretleri birle bu deñlü varaṭāt-ı hā' ile den necāt buldılar ve 'aḳabāt-ı² āfātı verā-i zahrlarında ḳoyup serīr-i mu'āřeretde sürūr-ı mevfūr ile³ sākin ve mesned-i refāhiyyetde ḥuzūr-ı nā-maḥşūr ile⁴ mütemekkin oldılar. 'Āḳil-i kāmil ve ḥüřmend-i fāzıla lāzımdur ki bu ḥikāyāt-ı 'acṭbeye nūr-ı 'aḳl-ı şā'ib ve fikr-i zihn-i şāḳib ile te'emmüli zimmetine farz u⁵ vācib bile ki ḥayevānāt-ı za'ifenuñ yümn-i murāfaḳat u muvāfaḳatından⁶ bu ḳadar ṣemerāt-ı sūtüde ve netāyic-i pesendide ḥāşıl olıcaḳ eger ṭā'ife-i 'uḳalā ki ḥāşşa-i 'ālemiyān ve nuḳāve-i ādemiyāndur, ḥāne-i muřāḥabetleri bu ṭarz üzre ābād idüp esās-ı muřādaḳatlarını bu ṭarḥ⁷ üzre bünyād ideler. Peydādur ki anuñ fevā'id-i fevā'ih⁸ meşām-ı ḥāş u 'āma nice vāşıl ola ve āşār-ı menāfi' i şafaḥāt-ı kirdārlarında nice lāyiḥ olup meyāmin-i berekātı rūzgār-ı şıḡār u kibāra⁹ nice ḥāşıl ola. (V41^a)

Faşl-ı Rābi'

A'dānuñ aḥvālin¹⁰ mülāḥaza idüp kemīn-i mekr ü kīnlerinden emīn olmaḳ cā'iz¹¹ degül idügin beyān ider.

Dördünci vaşıyyet oldur ki telatṭuf u temelluḳ-ı düşmene maḡrūr olmaya ve her çend ki 'adūdan (S51^b) maḥabbet ü meskenet müřāhede eyleye, şarṭ-ı ḥazm ü iḥtiyāṭı mer'ī ṭutup anuñ da'vā-yı vedād ve iddi'ā-yı ittihādına, ki 'Anḳā gibi bī-mekān ve kīmyā

¹ Bundan şöñra: Bundan-şoñra S.

² 'aḳabāt-ı: 'iḳāb-ı V.

³ mevfūr ile: mevfūrle V.

⁴ nā-maḥşūr ile: nā-maḥşūrle V.

⁵ u: -S.

⁶ muvāfaḳatından: muvāfaḳatında S.

⁷ ṭarḥ: ṭarz S.

⁸ fevā'ih: nevāyih S.

⁹ kibāra: kibār V.

¹⁰ aḥvālin: aḥvālūñ S.

¹¹ cā'iz: cā'iz olmaduḡın ve S.

gibi bî-îmkândur, i'tikâd u i'timâd itmeye ki düşmen hîçbir vechle dost olmaz ve 'adûdan bir vechle¹ şadâkat gelmez. Pes merd-i hîredmend ü hûş-yâr türrehât-ı düşmene iltifât itmeyüp metâ'-ı tezvîr ü şa'bedesine harîdâr olmağa ki düşmen-i hîlekâr kendü kendünün şalâh-ı hâli için kemâl-i maḥabbet ü meveddet izhâr idüp zâhirin hilâf-ı bâtınla ârâste kılur ve daḳâyık-ı zerḳ ve leṭâyif-i hîle'i pîş-nihâd idüp anuñ zımnında dükeli fıkrlar ve 'azîm mekrler ta'biye eyler. Pes 'âkil-i hâzime lâzımdur ki her bârî ki düşmenden ziyâde temelluḳ u ta'alluḳ göre, sū'-i i'tikâdı aña ziyâde ola ve ḥaşm her çend ki da'vâ-yı muvâfaḳatdan dem ura, tarîḳ-ı muḥâlefetden daḫı şâbit-ḳadem tura. Zîrâ ki eger raḥne-i hîlesin sedd ve gâ'ile-i ḥud'asın aña red itmeyüp bu bâbda ḡafleti revâ göre, düşmen-i bed-sigâle ki müteraşşıd-ı aḫvâldür, nâ-gâh kemîn idüp tîr-i ḳaşdı hedef-i murâda yetiştüre.

Beyt

Mekr-i düşmenden şaḳın olma emîn

Ġadr idüp nâ-gâh saña eyler kemîn

Her kimse ki vaḳt-i fırsatda tedârûki terk ide, nâdim olur ammâ ḥasret ü nedâmet fâ'ide vermeye ve her çend ki leyte ve le'alle ile ta'allül eyleye, sūdmend olmaya.

Âġâz-ı Dâstân-ı Vaşıyyet-i Rabi'

Rivâyet olunur ki² ba'zı vilâyet-i Çîn'de bir kūh-ı pür-şükūh var idi ki ḡâyet-i rif'at ve menâ'atinden³ tîr-i şu'â'-ı başarı kemân-ı kemerine çıkınca (S52^a) ḡaylî zahmet çekerdi. Ol kūh-ı bülendde bir dıraḡt-ı Sidre-mânend bitmiş idi ki aslı taḡt-ı şerâda şâbit ve fer'i fevḳ-ı semâya yetişmiş idi. (V41^b) Ol dıraḡtuñ kâḡ-ı şâḡında ḡayr-ı mütenâhî âşiyâne-i zâḡ var idi⁴ ve ol zâḡların Pîrüz-nâm bir melik-i pîrüz-nâmı var idi⁵ ki cümlesi anuñ fermânına râm idiler. Bir gice şâḡ-ı bümân ki aña Şeb-âheng dirler idi⁶, ol 'adâvet-i ḳadîmi sebebiyle ki zâḡla bümâlar beyninde ḳâ'im idi, leşker-i cerrâr ve sipâḡ-ı ḡûn-ḡâr ile zâḡlara şebî-ḡûn⁷ idüp ḳışver ü leşkerlerin⁸ ve ḡâne vü âşiyânelerin ḡarâb u yebâb itdi. Melik-i büm merdüm-i Rûm gibi muḡaffer ü manşûr ve müreffeh ü mesrûr ol rezmden rucû ḳıldı. 'Ale's-şabâḡ Pîrüz cemî'-i leşkerin cem'

¹ vechle: cihetle V.

² olunur ki: iderler ki V.

³ menâ'atinden] menâsetinde S, menânetinden V.

⁴ var idi: var-idi V.

⁵ var idi: var-idi V.

⁶ dirler idi: dirler-idi V.

⁷ şebî-ḡûn: şeb-ḡûn S.

⁸ leşkerlerin: leşkerleri S.

itdi ve hikāyet-i hücum-ı leşker-i bümü der-miyān idüp eyitdi¹: Būmlaruñ şebī-ḥūnıñ² gördüñüz mi ve cür'et ü şecā'atlerin müşāhede kılduñuz mı? Bundan daḥı³ düşvār budur ki bu bed-kirdārlar eger bir nevbet daḥı vaz'-ı sābık üzre şebī-ḥūn⁴ ideler, bizüm leşkerümüzde birisin zinde kımayup tīg-ı helākden giçüreler. Bu emrūñ müşāveresinde mübālağa lāzımdur ve bu gā'ilenūñ tedbīrinde⁵ münāsib ne ise fikr eylemek vācibdür⁶. Çün Pīrüz kelāmın tamām itdi, zāğlar daḥı bāb-ı medḥ ü şenāyı⁷ feth idüp eyitdiler:

Beyt

Şehā ol hemīşe penāh-ı cihān

Şenā-ḥ'āhuñ olsun zemīn ü zamān

Re'y-i 'ālī bu bābda her ne buyurursa şavb-ı şavāba akreb oldur. Melik beşinci vezīre, ki Kār-şinās dirlendi, eyitdi: Senūñ fikr-i müşkil-güşāyuña tamām-ı i'tikādum ve re'y-i 'ālem-ārāyuña qavī i'timādum vardur. Sen bu emrde ne fikr üzre qarār idüp (S52^b) şulḥ u ceng ve celā-yı vaṭandan qangısın ihtiyār eylersin? Kār-şinās eyitdi: Ey melik, maḳtū' u meczūmdur ki büm tāifesiyle muḳābele şūmdur. Evlā budur ki tā zarūret iktizā itmeye anlar ile muḳārebeden ibā idevüz. Zīrā ki biz anlaruñ cenginden zebūn ve anlar bizümle cengde dilīrdür ve⁸ hem kuvvetleri bizden efzūndur ve hem 'adedleri bizden keşīrdür. Kişi ne kadar ki qavī ola⁹, ḥaşmı za'īf 'add itmemek gerek ki (V42^a) mücib-i gurūrdur. Bu burhān mücibince ḥālā anlaruñ¹⁰ cānibinden ceng 'uḳde-i tevaḳḳufdadur. Farazā ki anlaruñ ḳalblerinde dā'īye-i ḥarb mütemekkin ola, biz anlaruñla muḳārebe cā'iz degüldür. Erbāb-ı 'aḳl u temyīz mümkün olduḳça cengden perhīz itmişlerdür. Zīrā ki naḳd-i ḥayāt ser-māye-i bāzār-ı kārzārdur. Bir şerbet-i nā-ḥoş-güvārdur ki bedel-i mā-yeteḥallel vāḳı' olmaz. Melik eyitdi: Anlarla muḳābele vü muḳātele cā'iz olıcaḳ bu gā'ilenūñ def'inde ne mu'āmele revā görürsin? Kār-şinās

¹ hikāyet-i hücum-ı leşker-i bümü der-miyān idüp eyitdi: hücum-ı leşker-i bümü der-miyān idüp hikāyet itdi S.

² şebī-ḥūnıñ: şeb-ḥūnuñ S.

³ Bundan daḥı: Bundan-daḥı S.

⁴ şebī-ḥūn: şeb-ḥūn S.

⁵ tedbīrinde: tedbīrine V.

⁶ vācibdür: vācib V.

⁷ şenāyı: şenā'ı S.

⁸ ve: -V.

⁹ ola: -V.

¹⁰ anlaruñ: anlar S.

eyitdi: Bu emrũn ğavrinde¹ fikr-i vâfî ve aşl u faşlında te'emmül-i kâfî vâcibdür ki mülûka fikr-i şâķib ve re'y-ı şâ'ib ve tedbîr-i râst ve te'emmül-i dürüstle ol maķāşid u meţâlib müyesser olur ki ħazā'in-i bisyâr ve leşker-i cerrâr-ı bî-şümâr ile muĥaşşal olmaz. Bu maķşada şâh-râh-ı aşl re'y-i rüşen-i pād-şâhdur. Müşāvere-i vezîr-i şâhib-i tedbîr anuñ ziyāde tenvîrine ve şemere-i fevāyidinüñ teksîr ü tevîrine² bâ'îşdür. Bihâr gibi ki mevād-ı enhâr[dan] ħâşıl olur ve 'aded-i kaţarât-ı emţârdan aña fâ'ide vâşıl olur ve li-ĥazā her şâhib-i devlet ki maķbûlül-kavl ve emānet-güzâr-ı nâşihlerüñ re'y-i işābet-şi'ârıyla 'āmil olmaya, az zamānda sâ'id-i³ baĥtı süvâr-ı müsā'ade-i sa'ādetden mehcûr ola ve her t̃alib-i şa'ādet ki meyāmin-i 'aql ve bereket-i⁴ (S53^a) idrākden behremend olup istimā'-ı aķvāl-i erbāb-ı 'aqlı ĥasb-i ĥālî ve şî'âr-ı rûzgārı kıla, iķbāl aña karîn ve idbār dā'ire-i devletinden dūr ola. El-ĥāletü ĥāzihi bi-ĥamdi'llāh ki melik kemāl-i 'aķlla ārāste vü pīrāste ve pīrāye-i ĥüsn-i⁵ tedbîrle pīrāstedür ammā melik çün beni bu mühimde 'izz-i müşāveretle mu'azzez⁶ kıldı ve bu emrũn itmāmında ben bendenüñ luţf-ı tedbîr ve ĥüsn-i ihtimāmına i'timād buyurdı, dilerem ki bu bâbda ĥāţır-ı fātır⁷ ve zamîr-i kâşıruma lâyiĥ olanı ba'zını dīvân-ı 'ālîde ve ba'zını ĥücre-i ĥālîde sem'-i şerîfe yitişdürem ve ben bende nitekim cengi tecvîz itmezem, tevāzu'ı ve tezelli (V42^b) daĥı cā'iz görmezem ve bi-ĥükmi *en-nāru ve le'l-āru*^{8 9} bir bölük ac u muĥtāca¹⁰ ihtiyāc 'arz idüp ve taĥammül-i ĥarāca ki bizüm atamız¹¹ andan ibā itmişlerdür, boyun virmezem. Merd-i bülend-himmet 'ömr-i tavîli devām-ı tām ve beķā-yı zıkr-i cemîl içün ister ve illā ne'üzü bi'llāh 'ömr-i keşîr ki zilletle giçe, 'ömr-i Nüh daĥı olursa 'ömr-i kaşîr andan vücūhla¹² mercūĥ, belki memāt ol aşl-ı ĥayātdan hezār bār rāciĥdür ki *en-nāru ve le'l-āru ve'l-meniyyetü ve le'd-deniyyetü*¹³ dimişlerdür ki mülûk izĥâr-ı 'acz ğayr-ı cā'izdür ki 'aczi izĥâr¹⁴ kâr-ı 'acā'izdür. Her

¹ ğavrinde: -S.

² tevîrine: tevķîrine S.

³ sâ'id-i: sâ'at-i

⁴ bereket-i: bereketden ve S.

⁵ ĥüsn-i: ĥüsn ve S.

⁶ 'izz-i müşāveretle mu'azzez: 'izz ü müşāveretle ma'zûr S.

⁷ fātır: fātıra S.

⁸ ve le'l-āru: le'n-nāru S.

⁹ Utançtansa ateşi (yeğlerim). Bkz. Keşfü'l-hafâ, Cilt: 2, s. 325.

¹⁰ ac u muĥtāca: muĥtāc u aca V.

¹¹ atamız: ābāmuz V.

¹² vücūhla: vücūh V.

¹³ Utançtansa ateşi, düşkünlükten ölümü (yeğlerim).

¹⁴ izĥâr-ı 'acz ğayr-ı cā'izdür ki 'aczi izĥâr: 'aczi izĥâr ğayr-ı cā'izdür ki izĥâr-ı 'acz V.

kimse kim düşmene tevāzu‘ kılup zebūnluk göstere, aña ebvāb-ı belā küşāde olup te‘ezzī vü tazarrurı daḥı ziyāde ola. Bākī fuşūle ḥalvet gerekdür ki re‘y-i milk-ārā-yı melike merfū‘ kılına, *el-ḥikmetü ‘arūsun türīdü beyten¹ ḥāliyen²*. Hızzār-ı meclisden birisi eyitdi: Ey Kār-şinās, fā‘ide-i müşāvere oldur ki ‘uḳalā cem‘ olup muḳtezā-yı ‘aḳlları üzre naḳl-i kelāmı nuḳl-i meclis ideler ki semere-i müşāvere ‘uḳūlūñ (S53^b) ba‘de‘l-muḥāvere ictimā‘ı ve ‘uḳalānuñ ārā-yı müteḥālifeden bir re‘yüñ üzerine ittifāḳ u ictimā‘ıdır. Her mühimme ki cemā‘at-i ‘uḳalā cem‘ olup şurū‘ kıla, anuñ müdāḥil ü muḥārici aḥsen-i vech üzre melḥūz olup ‘āḳıbeti fevz ü necāḥa ve ḥātimeti³ ḥayr u şalāḥa mevşūl ola. Pes kelāmı ḥalvete⁴ ḥavāle itmede ne maşlahat var ola? Kār-şinās eyitdi: Her müsteşār mü‘temen degüldür ve esrār-ı milkī mühimmāt-ı ‘örfi ve mu‘āmelāt-ı resmī gibi degüldür ki her dānā vü nā-dān ile⁵ der-miyān itmek cā‘iz ola. Erbāb-ı dāniş buyurmuşlardur ki: Esrār-ı mülük fāş olmağa bā‘iş yā vezīrlereñ tehāvün ü taḳşīri⁶ veyā ḳāşıd u cāsūsıların tezvīr ü teşhīrlidir. Muḥtemeldür ki⁷ bu maḥalde bir cāsūs bulnup gūş-ı tecessüs ile bizüm aḳvālümüze ḥāzır ve dīde-i taraşşudla bizüm aḥvālümüze nāzır ola ve gördüğün ve işitdiğün fi‘l-ḥāl ḥaşm-ı bed-sigāle iblāḡ u iṣāl kıla. Anlar daḥı sāḥa-i ḥāl ve ‘arşa-i me‘āllerin ḥāşāk-i (V43^a) mekrden⁸ cārüb-ı fıkrla pāk idüp raḥne-i fitneyi seng-i ḥile ile setr⁹ eyleyeler ve tīr-i tedbīrimüz nişāne-i¹⁰ ārzūya irmedin yine bize redd ideler. Farazā ki meclisde cānib-i düşmenden cāsūs olmaya, şāyed ki ḥızzār-ı meclisden birinüñ bir celīs-i enīsi olup bu müşāverede vāḳı‘ olan esrārı istifsār idüp bu arada cārī olan edādan ḥaber-dār ola ve az zamānda esrār-ı milk rūzgār-ı efvāḥ ve elsinede intişār u iştihār bula ve dost u düşmen miyānında şāyi‘ olup izḥār-ı esrārūñ zarar u fesādı mizāc-ı melik ü milke sārī ola. Bu ecildendür ki esrārı isrārda mübālaḡayı ḥadden giçürmüşlerdür. Kitmān-ı esrāra sā‘ir nāsdan mülūkuñ iḥtiyācı vāfirdür. Zīrā ki tedbīr-i milke her (S54^a) nā-kes ü ebter vāḳıf olıcaḳ

¹ beyten: beyte V.

² Hikmet, evi boş isteyen (evde yalnız olmak isteyen) bir gelindir.

³ ḥātimeti: ḥātimi V.

⁴ ḥalvete: -S.

⁵ nā-dān ile: nā-dānla V.

⁶ taḳşīri: taḳşīridür V.

⁷ Muḥtemeldür ki: Muḥtemeldür degül midür ki V.

⁸ me‘āllerin ḥāşāk-i mekrden: me‘āllerinde ḥāşāk-i mekri S.

⁹ setr: sedd S.

¹⁰ nişāne-i: feşāne-i S.

melike hâlel-i küllî¹ tār olup ihtimāl-i zarar ekser, belki muḳarrardur. Çok olmuştur ki tâc u² efser belki kâse-i ser ifşâ-yı sır³ sebebiyle yok olmuştur.

Beyt

Niçesin keşf-i sır serden çıkardı

Niçe ser-dârı efserden çıkardı

Huẓẓâr-ı meclisden birisi dahı zebân-ı i'tirâzı derâz idüp eyitdi: Senüñ kelâmuñdan lâzım gelür ki halk-ı 'âlem bisât-ı müşâvereyi düreler ve esb-i murâdların meydân-ı re'y u ru'yetleri üzre süreler. Hâl bu ki terk-i müşâvere muḳteẓâ-yı hikmetden dūr ve mezheb-i şer' ü 'aḳlda menhî vü maḥẓûrdur. Kâffe-i enâm 'umûman ve selâṭîn-i 'izâm huşuşan sevâniḥ-i umûr ve meşâliḥ-i cumhûrda terk-i müşâverede ne vechle ma'zûrdur? Peyğamber ki nâmûs-ı ekberdür, bi-hükmi ve şâvirhüm fi'l-emri⁴ huddâm-ı 'atabe-i nübüvvetle meşverete me'mûrdur. Kâr-şinâs eyitdi: Şadr-ı şuffe-i risâlet sedene-i südde-i nübüvvet meşveretle me'mûr olduğına bâ'is ol degüldür⁵ ki anuñ rahne-i re'yüñ gayrıleruñ hüsn-i tedbîri sedd ve deryâ-yı hâṭır-ı feyyâzına sâ'irleruñ inkâr ve efkârı meded eyleye. Zîrâ ki zamîr-i münîr şâhib-i eyâlet-i vilâyet-i (V43^b) risâlet 'aleyhi mine't-taḥiyyâti ekmeliḥâ ki⁶ maṭla'-ı envâr-ı in hüve illâ vahyün yuhâ⁷dur, bir âyîne-i cihân-nümâdur ki şuver-i ḥakâyık-ı eşyâ anda vâzih u hüveydâdur. Belki bâ'is-i tebyîn-i menâfi'-i müşâvere ve ta'yîn-i fevâ'id-i⁸ 'avâ'id-i muḥâveredür, tâ 'âlemyân bu ḥaşlet-i pesendide ile müteḥallî olup semerâtından behremend olalar ve nûr-ı çerâğ-ı meded-i revğanla tezâyüd-peẓîr olduğu gibi 'uḳûl-i ḳâşıraları gayruñ meded-i tedbîriyle tenvîr idüp ḥod-râylik ve ḥod-pesendlik zulumâtından ḳurtulalar. Evvel benüm kelâmumdan (S54^b) lâzım gelmedi ki terk-i müşâveret elbette⁹ vâcib ola. Belki muḳaddemât-ı mezbûre muḳteẓâsı oldur ki her fikr ki pûte-i müşâverede ḥalâş bula ve her emr ki miḥekk-i ârâda tamâm-'ayâr gele, ḥizâne-i dilde mektûm ve ḥitâm-ı sırr u iḥfâ ile maḥtûm ḳılına ki kitmân-ı esrâr fevâ'id-i bisyârı müteẓammindür. Cümleden biri buña tecrîbe ile ma'lûm olmuştur ki her

¹ küllî: -S.

² u: -S.

³ sır: sır ile ve S.

⁴ İşi onlara danış.

⁵ ol degüldür: ol-degüldür V.

⁶ ekmeliḥâ ki: ekmeliḥâ S.

⁷ O, ancak bildirilen bir vahiydir. Bkz. Necm 53/4.

⁸ fevâid-i: fevâide S.

⁹ elbette: elbetde S.

mühimmüñ kitmânında ihtimâm olına, huşûle vuşûli karîb olup tîz itmâm olına ki mazmûn-ı *iste 'inû 'alâ-havâyiciküm bi'l-kitmân*¹ bu ma'nânun işbâtında bürhân-ı vâzihü'l-beyândur. Bir dahı bu ki eger tedbîr-i muvâfık takdîr olmayup mâ-fi'z-zamîr kuvvetden fi'le gelmeye, bârî bâ'is-i şemâtet-i a'dâ ve mûriş-i haclet-i ehibbâ olmaya. Fîrûz eyitdi: Ey vezîr-i nâşih, senüñ tedbîr-i umûrda işâbetüñ ve ta'mîr-i şügûrda hüsn-i kifâyetüñ zamîr-i münîrûme vâzihdür ve bu arada müctemi' olan vüzerâ vü ümerânun cümlesinüñ ârâsında senüñ re'yüñ nâşih ü râcihdür. Pend ü naşîhat yüzinden ve edâ-i hûkûk cihetinden hâtırına sâniñ ü lâyiñ olanı izhâr eylemek vâcibdür ki izhâr-ı hâkda takşîr kâşırlara münâsibdür. Kâr-şinâs hîdmet itdi² ve zebân-ı midhatle eyitdi:

Beyt

Ey âftâb-ı re'yüñ mihr-i münîr-i 'âlem

Ey bedr-i kâdr-i şânun mâh-ı felekden a'zam

Her hîdmetkâra vâcibdür ki çün maḥdûmı³ bir emr üzre 'âzim ola, ol bâbda anuñ re'yinde vech-i şavâb ne ise tenbîh itmegi zimmetine lâzım (V44^a) bile. Eger anuñ 'azmin ḥaṭâya muḳterin bula, rıfk u luṭf ile anuñ fesâdın rûşen ü mübîn kıla, tâ rûy-ı re'y ve vech-i tedbîrinde tebâşîr-i istikâmet lâyiñ olmaya, işlâhına ta'arruzdan i'râz kılmaya. Her müşîr ki edâ-i hûkûk-ı veliyy-i ni'metde takşîr idüp hâkk-ı müşâvereyi (S55^a) mer'î tutmaya ve şerâ'it-i emânet ve levâzım-ı istikâmeti ke-mâ hiye hâkkuhâ ri'âyet itmeye, anı şadîk-ı şadîk ḥayâl itmemek gerek ve anuñla müşâvere tarîkına gitmemek gerek. Her gâh ki pād-şâh kendü esrârını isrârda muşîrr⁴ ola ve bir vezîr-i kâfi ve müşîr-i emîn ü mu'temed bula ve nîgûkârlara iḥsân u luṭfi şehriyârlık şer'atinde vâcib bile ve bed-kirdârlara te'dîb ü 'unfi cihân-dârlık tarîkında lâzım egleye, gâlib budur ki milki pây-dâr ve devleti ber-ḳarâr olup 'inâyet-i Rabbânî aña mu'in ü nâşır ola. Fîrûz istifsâr itdi ki: Mülûk esrârını kimlerden isrâr ve kimlere⁵ izhâr itmek gerek? Kâr-şinâs eyitdi: Esrâr-ı mülûkuñ merâtibi mütefâvitdür. Ba'zı râz olur ki pād-şâh kendü dahı aña maḥrem olmaz. Ya'nî muḥâfazada ol meşâbede mübâlağa vâcibdür ki ḡayrılar degül, gûyâ kendü dahı aña maḥrem degüldür ve ba'zı dahı var ki iki kimesneye nisbet-i rûtbet-i maḥremiyyet müyesserdür ve ba'zı dahı var ki üç şahşa,

¹ İhtiyaçlarınız hususunda gizlice yardım isteyin. Bkz. Keşfü'l-Hafâ, Cilt: 2, ss. 121, 123, 273.

² itdi: -V.

³ maḥdûmı: meczûmı S.

⁴ muşîrr: muḳırr S.

⁵ kimlere: kimlerden V.

belki dahı ziyādeye vukūfa ruḥṣat vardur ammā ol sır ki bunlar ḥaḳḳında ḥāṭır-ı fāṭıra ḥelecān ider, iki şahṣuñ vukūfindan ḡayrıya kābiliyyet-i maḥremiyyet müyesser degüldür. Fīrüz çün bu kelāmı işitdi, ḥalvet-ḥānesine müteveccih olup vezīr Kār-şinās'ı da'vet idüp āḡāz-ı kelām itdi ve eyitdi: Bizüm leşkerümüzüñ tedārükinde ki pervānevār sūḥte-i şu'le-i nār-ı bevār oldılar, ne fikr olındı ve def'-i 'ār ve ṭaleb-i şār ve itfā'-i şerer-i zarar-ı eşrār içün ne tedbīr kılındı? Kār-şinās zebān-ı şükr ü sipās ile eyitdi: (V44^b)

Beyt

Şehā iḳbāl ü¹ devlet bendeñ olsun

Hemīşe düşmenüñ efgendeñ olsun

Ol re'yleri ki vüzerā-yı dīvān-ārā-yı (S55^b) 'arşa-i 'arza inhā itdiler, ceng ü şulḥ ve firār u² karar ve qabūl-i bāc ve iltizām-ı ḥarācdan benüm yanumda ḥiçbiri maḳbūl ve benüm re'yümde ḥiçbiri ma'kūl degüldür. Ümmīdvaram ki ol medābīrūñ tedbīri bābında bir ḥīle³ tedbīr eyleyem ki bize bu şiddetden feraḥ-ı tamām ve ol mekkār u sitemkārlardan aḡz-i intikām müyesser ola ki çok kimesne ḥabl-i⁴ ḥīleye temessük ile murādlarına vāşıl olmışlardır. Fīrüz eyitdi: Sen bu su'āle cevāb fikr idüp bu bābda ne şavāb gördüñ? 'Arz eyle görelüm ve binā-yı kārumuza düsturu'l-'amel kılalum. Kār-şinās eyitdi: Çün bir nefsüñ helākini ki cem'-i⁵ keşīriñ beḳāsını mutaḡammīn ola, bi-ḥasebi'l-'aḳl cā'iz görmişlerdür⁶ ve nef'-i 'ām içün zarar-ı ḥāşşa erbāb-ı şer' ve 'aḳl fetvā virmişlerdür. Bunı şavāb gördüm ki ben bende vazā'if-i ḥuḳūḳ-ı ni'met-i bī-nihāyet-i meliki edā idem⁷ ve nefsümi işlāḥ-ı milk ü melik içün fidā idem. Pes melik gerekdür ki dīvān-ı a'lāda cemī'-i erkān u a'yān ve cümle ḥaşem ü ḥadem miyānında baña ḥışm idüp buyurasın, tā benüm per ü bālīmı yolalar ve zaḥm-zede vü ḥūn-ālūde bir dirāḡtuñ altında ki bizüm kāḡlarımız anuñ üstindedir, bıraḡalar ve melik tamām-ı leşkeriyle bu maḳāmdan gide ve fülān mevzi'a⁸ varup baña tevaḳḳuf ide, tā ben dām-ı ḥīlei anlaruñ kemīninde ḳurup ve ḥüsn-i luṭf-ı fikrüm ve mekrümle pençe-i ḳahrlarından ḳurtulup gelem ve şalāḥ-ı vaḳt her ne ise 'arşa-i 'izze 'arza kılam. Melik

¹ ü: -V.

² u: -S.

³ ḥīle: ḥīle bir ḥīle S.

⁴ ḥabl-i: ḡayl ve S.

⁵ cem'-i: cemī'-i S.

⁶ görmişlerdür: görmişler V.

⁷ idem: idem pes melik gerekdür ki S.

⁸ mevzi'a: mevzi'da S.

eyitti ve¹ anuñ re'yine āferīn kıldı ve hemān-dem tāḳ-ı ebrūsın derhem ve kelimāt-ı fuḥş-ile verhem² iderek ḳahr-ālūde ḥalvetden ṭaşra (S56^a) geldi. Tamām-ı ḥadem ü ḥaşemle³ muntazırlar idi ki şāh u vezīrūñ bu müşāverelerinden⁴ ne şemere ḥāşıl ola ve maḥfī muḥāverelerinden⁵ ne netice zuhūra gele. Çün meliki ḥışm-ālūd u pür-ğazab gördiler, cümlesi (V45^a) başların aşāğa idüp ṭurdılar. Melik buyurdı, tā Kār-şinās'uñ per ü bālin yoldılar ve ser ü tenin ḥün-ālūd kılup ol dıraḥtdan aşāğa şaldılar ve melik tamām-ı leşkeriyle ol maḳām-ı ma'hūda ve mevzi'-i muḳarrara 'azm itdiler. Çün bu emrūñ nihāyeti bu mertebeye irdi, Melik-i bümān dīvān idüp tamām-ı ḥayl ü ḥaşeme ḳışşa-i ḳaşd-ı şebī-ḥūnı⁶ der-miyān itdi. Cümlesi bu 'azīmet üzre yek-cihet olup hemān o zamān bu leşker-i bī-meyl ü emān ve bī-ḥadd ü kerān zāğlaruñ mekānı cānibine seyl gibi revān oldılar. Çün leşker-i büm o merzbūma ḳudūm itdiler, ne zāğlardan eşer buldılar ve ne ḥāllerinden ḥaber bildiler. Lā-ceram muṣṭarib olup ol eṭrāfı ṭavāf itdiler⁷. Kār-şinās dıraḥt altında anlaruñ aḥvālīn görüp aḳvālīn diñlerdi ve zār zār⁸ ağlayup hazīn hazīn iñlerdi. Nā-gāh bir büm anuñ āvāzın işidüp melike ḥaber virdiler. Melik birkaç büm ile ki⁹ muḳarreb-i dergāh ve maḥrem-i esrār-ı şāh idiler, anuñ yatduğı yire gelüp anı ol ḥāle gördi ve sen kimsin diyü şordı. Kār-şinās kendü ḥaseb ü nesebin bildürüp manşīb-ı vezāret ve rütbe-i şadāretin beyān eyledi. Melik eyitdi: Belī, seni bilürem ve ḥaylī zamāndur ki aḥvālūñ işidürem. İmdi bize ḥaber vir ki zāğlar ḳande gitdiler ve bu gitmelerinde ne ḥīle ḳaşd itdiler? Cevāb virdi ki: Ey melik, benüm ḥālüm anlaruñ maḥrem-i sırrı degüldüğüme delīl yitmez mi ve per ü bālüm bu tōhmetden bera'etüme (S56^b) delāletde kifāyet itmez mi? Melik eyitdi: Sen melik-i zāğānuñ kātimü's-sır vezīri ve cümle tedbīrinde müsteşār u müşīri iken ne ḥıyānet sebebiyle saña bu cezāyı sezā gördiler ve nice günāh eyledüñ ki per ü bālūñ yolup tenūñe bu ḳadar zaḥm urdılar? Kār-şinās eyitdi: Maḥdūmum benüm bed-gümān olup ḥasūdlar ḳadḥ ü vaḳī'aya mecāl buldılar ve baña bu 'uḳūbeti (V45^b) revā görüp bunca

¹ eyitti ve: -V.

² verhem: derhem S.

³ ḥaşemle: ḥaşem ve V.

⁴ müşāverelerinden: müşāvirlerinden S.

⁵ muḥāverelerinden: muḥāverelerinde S.

⁶ şebī-ḥūnı: şeb-ḥūnı S.

⁷ itdiler: eylediler S.

⁸ aḥvālīn görüp aḳvālīn diñlerdi ve zār zār: aḥvālūñ görüp aḳvālūñ diñlerdi ve zārı zārı S.

⁹ büm ile ki: bümle ki V.

zamāndan berü hıdemāt-ı mebrûre¹ ve mesā'ı-i meşkûrem bi'l-küllıyye zāyi' olup hebā'-i menşûr oldu. Melik eyitdi: Ne sebep hâdiş oldu ki sū'-i zāna bā'ış oldu? Kār-şinās eyitdi: Siz şeb-hûn itdükden şoñra Fırûz vezîrlerin cem' idüp bir bir tedbîrlerin² söyletdi. Cümlesi meliki cenge ve muķābeleyle tahrîk itdi ve âteş-i şikākı tîz itmege ittifāk itdiler. Çün nevbet baña yitdi, melik buyurdı ki: Sen bu nār-ı 'ārı nice āb-ı³ tedbîr ile söyündürmek fîkr eyledüñ ve hānmān-ı hāşm-ı ğaddārı nice âteş-i tedbîr ile⁴ göyündürmek tedārük eyledüñ? Ben de eyitdüm: Ey melik, bize leşker-i būmla tākāt-i⁵ muķāvemet nice müyesserdür? Anlaruñ kuvvet ü⁶ kudretleri bizüm saṭvet ü şavletümüzden efzündür ve hengām-ı cengde cür'et⁷ ü iķdāmları ve merkez-i ma'rekede kûtb-āsā kıyāmları dā'ire-i ta'bîr⁸ ü takrîrden bîründür. Şalāh budur ki rasûl gönderevüz. Eger cānib-i şulha meyl iderler ise ibkā-yı taht u tāk içün bāc u hārācdan her ne teklîf iderler ise bî-tevaṭṭuf takabbül idüp cānumuza minnet bilevüz. Melik çün benüm kelāmumı işitdi, bi-hükmi *el-haḳḳu murrun*⁹ kām-ı ārzūsına hoş gelmeyüp eyitdi: Bu ne sözdür ki söylersin ve ne bî-edebāne hareketdür ki eylersin? Büm didüğüñ ne şūmdur ki¹⁰ anuñ kudüm-ı¹¹ hücumıyla beni tahvîf eylersin ve benüm (S57^a) leşkerümü anuñ hāşemi muķābelesinde göze göstermeyüp tahfîf eylersin? Ben bir def'a dahı naşîhat dehānın açdum ve hevā-dārılık ve haḳ-güzārılık yüzinden pend ü mev'izet cevāhirin hāk-pāyına saçdum ve eyitdüm: Ey melik, cādde-i şavābı koyup rāh-ı haṭāya gitme ve hevā-yı nefsine¹² uyup bî-te'ennî vü te'emmül bir emre şurū' itme. Hemîşe temelluḳ u tevāzu'ı nefsüne pîşe eyle ve zūr u kuvvetüne maḡrūr olma ve 'adūdan endîşe eyle. Tevsen-i tünd-kām 'inān-ı luṭfla¹³ rām olur ve şayd-ı ser-keş mülāyemet (V46^a) ü mülātafetle giriftār-ı dām¹⁴ olur. Erkān u a'yānından benüm akrānum olanlar fırsat bulup beni hıyānet ü cināyetle müttehim kılup müttefiḳu'l-

¹ mebrûre: mebrûr V.

² vezîrlerin cem' idüp bir bir tedbîrlerin: vezîrleruñ cem' idüp bir bir tedbîrleruñ S.

³ bu nār-ı 'ārı nice āb-ı: nār-ı 'ārı nice āb ve S.

⁴ tedbîr ile: tedbîrle V.

⁵ tākāt-i: tākāt ve S.

⁶ ü: -S.

⁷ cür'et: cerā'et S.

⁸ ta'bîr: ta'bîrden S.

⁹ Gerçek acıdır.

¹⁰ şūmdur ki: şūmdur S.

¹¹ kudüm-ı: kudümü V.

¹² nefsine: nefse V.

¹³ luṭfla: luṭf ile S.

¹⁴ dām: dām [u] kayd S.

kelime itdiler ki sen bñmlar tarafına meyl eylersin ve kendñ cinsññ ve veliyy-i ni‘metññ cānibin¹ koyup ne söylerseñ ‘adñ tarafından söylersin. Melik erbāb-ı ħasedññ kavliyle nāşıye-i pend ü naşihatñme dest-i redd urdı ve baña ħışm idüp bu ‘azāb ile ki² görürsin, ‘ikāb buyurdı ammā şöyle fehmi eyledüm ki zamīrlerinde sizññle ceng-i ‘azīm itmek mużmerdür, belki bi‘l-küllıye aşluñuzı istüşāle kaçdı eylemek muķarrardur. Şāh-ı bñm çñn Kār-şınās’uñ mażmñn-ı kelāmın ma‘lñm itdi³, vezīrlerinññ birisinden su‘āl itdi ki: Sen bu zāğññ ħaķıķat-i ħālını ve ħaķķıyyet-i⁴ maķālını nice eylersin? Ol daħı eyitdi: Anuñ emrinde bir an tevakkuf itmeyüp hemān kaydın görmek gerek ve bu dīv-dīdāruñ serini devletin tīg-ı āb u āteş-fi‘lle teninden ayırıp ve cūsse-i necis-i bedini ‘arşa-i ħākden mağāk-i helāke göndermek gerek ve ni‘met-i⁵ fırsat-ı ħatlin ki andan ziyāde ħanīmet müyesser degñldür, rāhat-ı (S57^b) ‘uzmā ve menfa‘at-i kübrā ve vesīle-i ħuşñl-i emānī ve māye-i sürür [u] şād-mānī bilmek gerek. Ben bu ħākister içinde ve bu aħker-i nīm-füsürde zımnında bir şerer müşāhede iderem ki eger müşte‘il olursa hezār āb-ı tedbīrle itfāsı müyesser degñldür. Her kes ki fırsatı ħanīmet bilmeye, ħalib budur ki ol fırsat bir daħı eline girmeye ve ba‘deñ nedāmet ü melāmet fā‘ide virmeye. Her kimse ki ‘adūsın za‘īf ü tenhā bula, evlā budur ki anuñ tedārñkin kılup andan⁶ ħalāş olmak ardınca ola. Zīrā ħaşm ol varıadan ħalāş olıcak, kuvvet bulup tīg-ı kñnle kemñninde olup intikāmın ala. Melik zinhār anuñ ħüftārına iltifāt u i‘tibār itmesñn ve efsñn-ı cān-girānın sem‘-i ħabñlle⁷ işitmeyüp mñcibiyle iş itmesñn ki naşāyıñ-ı ħñkemādandur ki: Dost-ı nā-mñcerrebe (V46^b) i‘timād itme. Bu ħande ħaldı ki dñşmen-i mekkār u kñne-cñya i‘tikād idesin? Kār-şınās çñn bu kelimātı işitdi, bir derdle āħ idüp eyitdi:

Beyt⁸

Baña yitmez mi bu cānumdaki rīş

Ki urursın⁹ daħı rīş üstine rīş

¹ cānibin: cānın V.

² ‘azāb ile ki: ‘azābla ki V.

³ itdi: eyledi S.

⁴ ħaķķıyyet-i: ħaķıķat-i S.

⁵ ni‘met-i: ni‘met ü S.

⁶ andan: anda V.

⁷ cān-girānın sem‘-i ħabñlle: cādde-i girānın sem‘-i ħabñl ile S.

⁸ Beyt: Naẓm V.

⁹ urursın: urursın sen V.

Bu kelām melik-i bümānuñ albinde tamām-ı te‘şīr idüp andan i‘rāz itdi¹ ve birine daı iltifāt idüp eyitdi: Bu uşuşıda sen ne dirsın ve bu bābda sen ne tedbīr idersın? Eyitdi: Ben anuñ helākini cā‘iz görmezın ki şāhib-i mürüvvet aşmın za‘ıf ü zebūn göricek merhem-i merametle anuñ derdine devā ve cerāhatine şifā virmek gerek ve mekārım-i evşāfın² anuñ aında ızhār idüp merāsım-i ihsānın³ anuñ bābında mebzūl buyurmak gerek. Meşhūrdur ki açanı omak ve amān dileyene⁴ kıymamak gerek ve pāy-māl [ü] üftādelere dest-gīr olmak gerek. Çün vezīr-i s̄nī (S58^a) vü s̄līs bu kelāmı tamām itdi, evvelki vezīr bu iki vezīrūñ tedbīrinde pūr-azab olup eyitdi: Şöyle fehmin olınur ki bu zāguñ mekr ü füsūniyla meftūn olup bu mu‘āmelede ‘ayn-ı fāışle mabūn olduñuz. Zinhār zinhār h‘āb-ı afletden bīdār ve şarāb-ı cehāletden⁵ huş-yār oluñ ve gūş-ı hūşuñuzı penbe-i pındardan ālī kıluñ ki bu zāg-ı mekkār u īlekārūñ dām u tezvīrine giriftār olmayasız ve anuñ zer u şa‘bedesiyle şart-ı itiyātı elden omayasız. Zāg eyitdi: Ey sitemkār-ı dil-āzār, bu çerb-zebānlık neyi müfīd olur ve bu adar sūan-ārālık ne maşlahata yarar? Ya‘nī baa olan zılmūñ ve benüm aumda vāı‘ olan cevri ü ayfuñ īle vü mekr ile⁶ ne münāsebeti var? Hībir ‘āil ayra rāat iün kendüye cerāhat⁷ revā görür mi⁸? Benüm ālūmi īleye nisbet itmek āyet-i abāvetden nāşīdır. Gün gibi rūşen ü mu‘āyendür ki bu ‘uubet benüm melik-i zāgānla muālefetümūñ pādāşīdır. Vezīr eyitdi: Ey bed-fi‘āl, senūñ mekr ü ālūñe asb-i⁹ ālūñ delālet-i vāzīa ile dāldür. Tenūñde her dāg-ı (V47^a) minet tav‘ u rabetle urılmışdır ve her zametde bir ramet ve her cerāhatde bir rāat mülāaza olınmışdır. Muaşşal-ı kelām kām-ı ātıruñda olan lezzet-i intikām bu ‘uubet-i şarāb-ı bed-güvārūñ¹⁰ mezā-ı ümmīdūñe sāzkār almışdır ve nie kimesneler helāk-i a‘dā iün kendü neflerini fidā kılmışlardır ve madūmları bābında şükr-i¹¹ ni‘meti edā ve a-güzārılık nāmın cerīde-i rüzgāra imlā itmek sevdāsıyla kendülerini varta-i ‘anā ve gird-āb-ı fenāya atmışlardır. Erbāb-ı kīne az-i intikām iün māl u cāna almazlar ve mergi

¹ itdi: idi V.

² evşāfın: evşāfuñ S.

³ ihsānın: ihsānuñ S.

⁴ Meşhūrdur ki açanı omak ve amān dileyene: Meşhūrdur açanı omak ve amān diyene S.

⁵ cehāletden: acāletden S.

⁶ mekr ile: mekrle V.

⁷ cerāhat: cirāmet S.

⁸ görür mi: göre mi V.

⁹ asb-i: asb ve S.

¹⁰ bed-güvārūñ: oş-güvārūñ S.

¹¹ şükr-i: şükr ve S.

rızâlarıyla¹ (S58^b) rızâ-yı ahbâb için vezn ü hisâba almazlar. Ben każıyye-i Kâr-şinâs'ı bu maķûle hîleden olmaķ eglerin² ve każıyye-i mezbûrenüñ mışdâķ u mâ-şadaķın hayâl eylerin. Bundan sâbık zâğların ahvâlin işitmiş-idüm ve endâze-i firâset ü kiyâset ve miķdâr-ı hîle vü hud'aların âzmâyiş itmiş-idüm. Çün Kâr-şinâs'ı bu vaz' üzre gördüm, 'ayne'l-yakîn bildüm ki anların re'y ü³ ru'yetleri şavâba maķrûn imiş ve 'aķl u dirâyetleri maznûn olan mertebeden efzûn imiş. Şavâb budur ki ol bize fırsat bulmadın biz fırsatı ğanîmet bilüp ve nîşter-i intikâmla⁴ bizden kaşd itmedin biz tîğ-ı hûn-âşâmla anuñ katline kaşd idevüz. Melik-i bûmân çün bu faşlı istimâ' itdi, yüzün derhem ve vezîr-i mezbûra verhem idüp eyitdi: Bundan ziyâde saħt-rûluķ olur mı ki bu faķîre ki bize hevâ-dârlık olduķı sebebden mazhar-ı envâ'-ı îzâ vü âzâr ola, biz anuñ maķâm-ı 'ubûdiyyet ve helâkinde olavüz ve miħnet-zedeye yine nâr-ı miħnet ve zaħmet-resîdeye yâr-ı meşakķat revâ görevüz? Meger bu beytün mefhûmı saña ma'lûm degüldür ki dimişlerdür:

Beyt

Miħnet ü ğam demlerini yâd kıl

Ehl-i miħnet hâtırını şâd kıl

Pes buyurdı ki tâ ol zâğı ikrâm u ihtirâmla götürüp ĥidmetine getürdiler. Vezîr eyitdi: Ey melik, çün benüm (V47^b) kelâmuma iltifât itmedün ve benüm naşîhatüm cihetine ki 'ayn-ı ĥikmet ve maħz-ı maşlahat idi, rûy-ı kabûl döndürmedün, bârî anuñla düşmenler gibi⁵ zindeġanî eyle ve ĥiçbir sâ'at anuñ mekr ü ĥadî'atinden emîn olma. (S59^a) Bî-şübhe senün dergâhuña penâh⁶ itdüğinden anuñ ġarażı bûmların fesâd-ı kârı ve kesâd-ı bâzârı ve zâğların ferâğ-ı bâli⁷ ve şalâh-ı ĥâl-i me'âlinden ġayrı degüldür. Melik bu naşîhatün istimâ'ından imtinâ' idüp ol vezîr-i bî-nażîr, şâħib-i tedbîrün re'y-i işâbet-peżîrine iltifât u i'tibâr eylemedi. Zâğ daħı anuñ ĥidmetine iķdâm u ihtimâm üzre gelüp rûsûm-ı ĥidmet ve âdâb-ı mülâzemetden⁸ ĥiç daķıķa mücmel ü nâ-mer'î komayup ĥavâş u nüdemâ-yı melikden her birini ĥidmetiyle kendüye müte'allık u

¹ rızâlarıyla: -V.

² eglerin: eglerin S.

³ ü: -S.

⁴ intikâmla: intikâm ile S.

⁵ gibi: -S.

⁶ penâh: pegâh S.

⁷ bâli: bâl S.

⁸ mülâzemetden: mülâzemetde S.

mürtebit kıldı. Lā-ceram günden güne rütbet ü¹ hürmeti mürtefi‘ oldu ve şāh u sipāhuñ kulübına duḥūl idüp ve her birinüñ urūḳına tamām yol buldı, tā bir mertebeye vardı ki maḥall-i i‘timād ve maḥrem-i esrār oldu. Çün melik iḥlās u iḥtişās rûz-efzûn ve şıdk u istikāmetin² ḥadden bîrûn gördi, müşārûn ileyh-i memleket ve mu‘temedün ‘aleyh-i saltanat kılup sevāniḥ-i umûrda anuñla müşāvere iderdi ve meşāliḥ-i cumhûrda anuñ tedbîriyle³ müşāveret eylerdi. Bir gün maḥfil-i ‘ām ve mecma‘-ı ḥavās u ‘avāmda eyitdi: Çün melik-i zāgān beni bî-sebeb āzürde kılup baña bî-cerîme ‘uḳûbet revā gördi ammā ben ‘ulemādan istimā‘ itdüm ki çün bir mazlûm-ı müstemende bir sitemkār-ı ḡaddārdan cefā ire ve bir zālîm-i cefākārdan bir faḳîr ü derdmend miḥnet göre ḡaddini kemān idüp tîr-i du‘āyı cānib-i āsmāna revān kılsa ve nār-ı inkisār ile⁴ yansa⁵ ve şu‘le-i ıztırāb ile⁶ yakılsa ḳabûl-i du‘ā mertebesi ḥāşıl ola. Ben-daḥı Cenāb-ı ‘izzetden ‘azzet esmāuhü tazarru‘ idüp dileyem ki⁷ (S59^b) ol sitemkārlara mükāfāta iḳtidār bulam ve intikāmumı anlardan alup tesellî-i dil ve teşeffî-i şadr ḥāşıl (V48^a) kılam. Melik vezîre eyitdi: Bu söze sen ne dersin⁸ ve bu su‘ale sen ne cevāb virirsin? Vezîr eyitdi: Bu daḥı fenn-ı şa‘bededen bir reng ve zerḳle āmîḥte bir nîrengdür. Melik-i bûm ṭālî‘-i naḥs ve baḥt-ı şûmı muḳtezāsınca bu naşāyıḥı istimā‘dan imtinā‘ itdi ve vezîrinüñ kelām-ı işābet-encāmını ḥasede ḥaml idüp cānib-i ‘avākıb-ı umûra nazar itmedi. Zāg anlara her gün bir ḥikāyet-i dil-pezîr ve her gice bir⁹ efsāne-i bî-naẓîr taḳrîr iderdi ve kilḳ-i ta‘bîrle şafḥa-i zamîrlerine nikāt-ı ḡarîbe ve ḥikāyāt-ı ‘acîbe taḥrîr ü taşvîr eylerdi, tā bu vesîle ile maḥrem-i ḥāş oldu ve maḥremiyyet-i esrār ile¹⁰ iḥtişās buldı ve bir gün fırsat bulup kaçup melik-i zāgān ḳatına geldi. Melik-i zāg anı selāmetde göricek neşāt-ı¹¹ bāl ve lisān-ı ḥalle bu minvāl maḳāle āḡāz itdi:

¹ ü: -V.

² u istikāmetin: istikāmetüñ S.

³ tedbîriyle: tedbîrle V.

⁴ inkisār ile: inkisārıla V.

⁵ yansa: yana S.

⁶ ıztırāb ile: ıztırābla V.

⁷ dileyem ki: -S.

⁸ ne dersin: n’edersin S.

⁹ bir: -V.

¹⁰ esrār ile: esrār-ile V.

¹¹ neşāt-ı: neşāt-ı ḥal ü S.

Beyt

Ey dostân be-kâm-ı dil eknûn tüvân resîd

K'ârâm-ı cân u râhat-ı rûh-ı revân resîd¹

Pes Fîrûz şordı ki: Ol mühimmi nice itdiñ? Kâr-şinâs eyitdi: Melik devletinde luţf u hîle ile anlaruñ mağzlarına girdüm ve maţlûbuma vâşıl olup mağşûduma irdüm. Hemân âmâde oluñ ki tîğ-ı intikâmı niyâmdan çekmek zamânı ve düşmeni dostlar murâdınca göricek evândur. Melik eyitdi: Keyfiyyet-i hâli mücmelen takrîr ve şûret-i mühimden bir şemme taşvîr eyle, tâ haķîkat-i vâķı'aya fi'l-cümle vâķıf olup esbâb-ı cidâl ü kıtâlde² münâsib-i hâl her ne ise müheyyâ kılına. Kâr-şinâs eyitdi: Ey melik, fülân kûhda bir gâr vardır ki leyl ü nehâr bûmlar anda qarâr iderler. (S60^a) Ol nevâhîde hîzem-i huşķ ğayr-ı mütenâhîdür. Bunı fikr itdüm ki melik buyura, tâ vaķt-i zuhûrda³ ki envâr-ı âftâb-ı hâverîden ol tîre-dilleruñ başîretleri gibi bâşîraları hîre olup gâr-ı târîk ü târdan⁴ mütevârî olalar. Her zâğ çengâl ü minķârıyla hîzem-i mezkûrdan mağdûrı miğdârı götüre ve der-i gâr-ı mezbûra getüre. Ben-dahı varam, ol nevâhîde olan şebânlardan bir pâre âteş getürüp ol⁵ müctemi' olan hîzeme (V48^b) u ram ve melik fermân ide, tâ zâğlar perlerin taķrîk⁶ idüp âteş müşte'il ola. Lâ-ceram her bûm ki ol ğârdan çıķa, pervânevâr sūhte-i şu'le-i bevâr ola ve çıķmayup anda kıalanlar dūd-ı âteş-i demâr-ile⁷ boğıla. Melike bu tedbîr ma'ķûl gelüp fi'l-hâl tehyi'e-i esbâb-ı hâţţ u⁸ tirhâle iştiğâl kıldılar ve tertîb-i mezbûr üzre bu mühimmi itmâma yitirüp tamâm-ı bûmlar bu tedbîrle helâk u ma'dûm oldılar ve zâğlar fütûh-ı mevîfûr⁹ ve ğanâyim-i nâ-mağşûrla şâd u mesrûr ve muzaffer ü manşûr me'vâlarına rucû' itdiler ve na'ra-i şâdîyi 'ayyûķa yitürdiler. Bu eşnâda melik eyitdi: Ey Kâr-şinâs, bu mühimmi ahsen-i vech üzre itmâm ve haşm-ı bed-endîşden eshel-i tarîķ-ile aħz-i intikâm senûñ bereket-i re'y-i işâbet-encâm ve meyâmin-i¹⁰ sa'y-ı belîğ ve hûsn-i intikâmuñ şemeresidür. Her emelde ki senûñ kifâyet-i tedbîriñi¹¹ düstûru'l-'amel kıldım, netîcesi fevz ü felâh olup

¹ Ey dostlar, bugün gönül sevincine vasıl olur. Zira canın ve ruhun rahatı (buraya) ulaşmıştır.

² kıtâlde: kıtâlden V.

³ zuhûrda: zahrda S.

⁴ târdan: nârdan S.

⁵ ol: ol mecma' S.

⁶ taķrîk: taķrîr S.

⁷ demâr-ile: demârla V.

⁸ u: -S.

⁹ mevîfûr: mevķûr S.

¹⁰ meyâmin-i: meyâmin ve S.

¹¹ tedbîriñi: tedbîrini S.

her murāda ki senüñ hüsni kifāyet ve yümn-i ihtimāmuña i 'timād itdüm, 'ākıbeti fevz ü necāh olmışdur. Her pād-şāh-ı 'ākıl ki zimām-ı mehām-ı enāmı bir vezīr-i kafi ve bir nāşih-i kafilün kefi kifāyetine tefvīz eyleye, (S60^b) hergiz dest-i nevāyib anuñ dāmen-i iqbālne ırmeye ve pāy-ı havādış anuñ şāha-i¹ sa 'ādeti pīrāmeninde çigzinmeye ve tebāşīr-i tedābīr-i işābet-pezīrle hūrşīd-i devleti hemīşe ufķ-ı sa 'ādetde tāli' ve dā'imā ferr-i feth ü zafer cebīn-i hāl ü me'ālinde² sāti' ola. Nitekim³ senüñ hüsni re'yünden ve yümn-i tedbīr-i 'ālem-ārāyuñdan baña vākı' olmışdur. Yalnız bir hūner kifāyet itmez mi ki müddet-i medīd diyār-ı a'dāda maḥbūs ve ḥilāf-ı cins-ile⁴ niçe zamān me'nūs olup senden ne bir nādire şādır oldu ki sebep-i ta'yīb ve mūcib-i tağyīr⁵ ola ve ne bir fi'l ḥādīş oldu ki sū'-i zanna bā'ış olup anlar⁶ senden teneffür kıla. Kār-şinās eyitdi: Ey melik, cemī'-i ḥālātda meḥāsin-i aḥlāk ve mekārim-i 'ādātta melikden gayrıye iktidā itmedüm. Şıfat-ı ḥamīde-i şāhī ve ḥişāl-i pesendide-i şāhen-şāhiden ne iktibās itdüm ise (V49^a) binā-yı kāruma esās ve cemī'-i umūruma mi'yār u miqyās itdüm. Bi-ḥamdillāh ki melikde 'azm ü ḥazm ve fikr ü⁷ cezm ve şükūh u⁸ şevket ve heybet ü şecā'at mūctemi' olup daḳāyık-ı mühimmāt ve ḥaḳāyık-ı mübhemāt mişkāt-ı ḥatīr-ı ḥatīr ve mir'āt-ı zamīr-i münīre mültebis degüldür ve mevzi'-i te'ennī vü şitāb ve mevki'-i⁹ nevāziş ü 'ikāb zihn-i şavāb-me'āb-ı cenāb-ı kām-yābına müştēbih degül. Her rüz meşālih-i ferdā¹⁰ vü imrūzı re'y-i 'ālem-efrūziyla tedārük idüp vüfūr-ı kiyāsetinden her emrūñ fātiḥasından ḥātimesini firāset eyler ve her gāh gerden-i ḥālī ḥilye-i teyakḳuz u intibāhdan ḥālī olmayup cānib-i ḥazm ü ihtiyātı ri'āyet ve nāmūs u 'ırz-ı saltanatı ḥimāyet eyler. Herkes ki (S61^a) buncılayın pād-şāh ile maḳām-ı ḥuşūmetde, merg ü helāki hezār kemend-i cān-şikār ile¹¹ kendü cānına çekmiş olur ve nihāl-i vücūdın būstān-ı 'ademde¹² diküp toḥm-ı ḥayātın gişt-zār-ı fenāya ekmiş olur.

¹ şāha-i: ḥāha-i S.

² me'ālinde: me'ālinden S.

³ Nitekim: Nite ki V.

⁴ cinsle: cins-ile S.

⁵ ve mūcib-i tağyīr: vecēbe ta'bīr S.

⁶ anlar: anları V.

⁷ ü: -S.

⁸ u: -S.

⁹ mevki'-i: mevzi'-i S.

¹⁰ ferdā: ferd S.

¹¹ cān-şikār ile: cān-şikārı V.

¹² 'ademde: 'ademden S.

Melik eyitdi: Senüñ müddet-i gaybetüñde ne ta‘ām ve ne şarābda ḥalāvet buldum ve ne ārām u ḥ‘ābda¹ rāḥat müşāhede kıldum. Ḥālā bi-ḥamdillāhi te‘ālā

Beyt

Āftāb-ı devlet oldu evc-i ‘izzetden bedīd

Kevkeb-i ikbāl-i ḥuşūl oldu sa‘ādetden ba‘īd

Vezīr eyitdi: Her āyine kim ki bir düşmen-i ḡaddār ve ḥaşm-ı ḳahhāruñ dām-ı mekrine² giriftār ola, andan ḥalāş ol[ma]yınca zulmeti nūrdan ve rūz-ı rūşeni şeb-i³ deycūrdan fark itmeyüp āteşi ābdan ve havāyı turābdan temyīz eylemez. Ḥükemā buyurmışlardır ki tā bīmāra şıḥḥat-i kāmīl müyesser olmaya ta‘ām u şarābdan lezzet bulmaz ve ḥammāl tā bār-ı girānı zahrından indürmeyince rāḥat olmaz ve ‘āşık tā devlet-i vişāl-i ma‘şūḳa ırmeyince ḳarār u ārām kılmaz⁴ ve müsāfir tā menziline münzevī olmaya ḥuzūr u āsāyiş⁵ görmez ve merd-i ḥā‘if tā düşmen-i müstevliden eymen olmayınca bir laḫza ḥuzūrla teneffūs itmez. Melik eyitdi: Bezm ü rezmd e ve cezm ü ‘azmd anlarıñ pād-şāhınuñ sīret ü serīretini⁶ nice gördüñ? Vezīr eyitdi: Firāset ü kiyāsetde ḡāyet pest ve mu‘accib (V49^b) ü mütekebbir ü ten-perest gördüm. Ne endīşe-i şavābdan naşībi var ve ne re‘y-i rāst ve ne fīkr-i⁷ ḥaṭā vü şavāb n’idüġin añlar. Tamām-ı etbā‘ı ve eşyā‘ı bu şıfat üzredür, illā ol vezīr ki beni ḳatlı⁸ bābında mübālaġa kıldı. Melik eyitdi: Anuñ ‘aḳl u dānişine delīl ve ma‘rifet ü re‘y u rü‘yetine sebīl nedür? Evvelā beni ḳatlı üzre ḳarārı ve bu re‘y üzre şebāt u⁹ ısrārıdır. El-ḥaḳ ol tedbīr-i şā‘ib idi ve melike anuñ (S61^b) re‘yiyle ‘amel vācib idi. Bir daḫı bu ki ḥayyiz-i ḳabūlde vāḳı‘ olmaduġın bilürken maḥdūmına ḥayr-ı naşīḥatde sa‘y-ı belīġın dirīġ itmedi ve bāb-ı münāşāḥatde¹⁰ ‘ale’l-ḥuşūş mülūka lāyık olan ādābı¹¹ ri‘āyetde hīç daḳīḳa mühmel ḳomadı. Melik eyitdi: Ādāb-ı münāşāḥat-ı mülūk nedür? Kār-şinās eyitdi: Ādāb-ı naşīḥat-ı mülūk nazm-ı kelāmda rıfḳ u müdārāya sülūkdur ve cānib-i ḥuşūnet ü ‘unfden cānib-i mülāyemet ü mülāṭafete mā’il olmaḳdur ve maḥdūmunuñ tebcīl ü

¹ ḥ‘ābda: ḥ‘ābda ārām u S.

² mekrine: mekrinde S.

³ şeb-i: -S.

⁴ kılmaz: -V.

⁵ āsāyiş: ārāyiş S.

⁶ serīretini: servetini V.

⁷ fīkr-i: fīkr ve S.

⁸ ḳatlı: ḳatli S.

⁹ u: -S.

¹⁰ münāşāḥatde: münāşīḥda V.

¹¹ ādābı: ādāb V.

ta'zîmi bâbında ri'âyet-i şerâiyî-i ri'âyeti takdîm idüp bî-hengâm ilhâh u ibrâma cür'et¹ ü ikdâm itmemekdür. Eger anuñ kavlinde yâ fi'inde zelev ü hâlel müşâhede kılsa anı taşrîh itmeyüp ta'rîzat-ı garîb ve hikâyât u emsâl-i dil-firîb ile tenbîh itmekdür. Şöyle ki elbette² taşrîha ihtiyâc vâkı' ola, tarz-ı kelâmı muktezâ-yı merâm üzre tarh idüp 'ibârât-ı şîrîn ve isti'ârât-ı rengîn ile³ edâ eylemekdür. Evşâf-ı mezkûr vezîr-i mezbûruñ hasb-i hâli idi ve gerdan-ı ef'âl ü akvâli hilye-i hisâl-i mezkûre ile mâlî idi. Bir gün gördüm ki cevâd-ı kelâma meydân-ı ikdâmda bir mertebede 'inân virdi ki melike eyitdi: Cihân-dârlık bir menzile-i refî' ve bir mertebe-i menî'dür ki pâ-yı ârzü ve cidd ü cehd ile ol mertebeye ve⁴ ol pâyeye vâsıl olmak müyesser degüldür ve müsâ'adet-i sa'âdet ve mu'âzadet-i tâlî' ü devletden gayrıyla bu derece hâsıl olmak mutaşavver degüldür⁵. Çün 'alâ-sebîlî'l-ittifâk bu şüret vücûda gelüp bu şugle⁶ istihkâk müyesser ola, anuñ kadrini bilüp (V50^a) zabt-ı kavâ'id ve hıfz-ı merâsiminde⁷ mübâlağa kılup âyîn-i 'adl ve tarîk-ı (S62^a) inşâfı ki mu'azzam-ı şerâ'it-i saltanatdur, ke-mâ yenbağî ri'âyet itmek vâcibdür. Mâ-fi-nefsî şavâb budur ki melik-i kâm-yâb mu'azzamât-ı umûrî çeşm-i hakâretle manzûr kılmaya ve sevânih-i meşâlih-i cumhûrda başar-ı başireti perde-i gafletle mestûr eylemeye ki şebât-ı saltanat ve beķâ-yı memleket bu dört nesnenüñ vücûdına menûf u merbûtdur⁸. Biri hâzm-i kâmindür ki çehre-i hâl ü⁹ me'âl¹⁰ âyîne-i istîşâlde anuñla mu'âyene olunur ve biri 'azm-i şâmindür ki huşûl-i ümmehât-ı mühimmâta vuşûl anuñla mümkün ü müyesser olur. Biri dahı re'y-i şâ'ibdür ki hakkı bâtıldan ve şavâbı haţâdan fark ider. Biri de şemşîr-i tîzdür ki berķ-ı cihânsûz gibi keştî-i 'ömr-i muhâlîfî seyl-âb-ı âteşe garķ ider. Bu kelimâtdan bir kelime kalmadı ki söylemedi ammâ şâh u sipâhdan bir ferd anuñ sözine iltifât eylemedi ve naşîhatin sem'-i kabûl ile bir ehad diñlemedi¹¹, tâ cümlesi zîr ü zeber olup hâne vü âşiyâneleri hâke berâber oldu. Ne anlar anuñ 'aql u kiyâsetinden¹² fâ'idemend oldu ve

¹ cür'et: cerâ'et S.

² elbette] elbetde S, V.

³ rengîn ile: rengînle V.

⁴ ol mertebeye ve: -V.

⁵ degüldür: degül V.

⁶ şugle: şugle-i S.

⁷ merâsiminde: merâsimde S.

⁸ merbûtdur: merbûf V.

⁹ ü: -V.

¹⁰ me'âl: bâl S.

¹¹ diñlemedi: diñledi S.

¹² kiyâsetinden: kiyâsetden V.

ne kendünün fikr ü kifāyeti kār-ger olup şurta-i tedbīrle ol varıdan hālāş buldı. Bu şüretde sırr-ı *lā re 'ye li-men lā yuṭā'*¹ gün gibi zāhir ü hüveydā oldı. Bu bābda merķūm olan emsāl ü efsāneden ma'lūm olur ki düşmenün meşāyid-i mekr ve mekāyid-i ğadrinden ihtiyāt u ihtirāz vācibdür ve haşm her çend ki tevāzu' u tazarru' gösterse i'tikād² u i'timād itmemek lāzımdur ki bir zāğ-ı bī-per ü bāl bu 'ac-z-i hāl ile bu kadar düşmen-i enbūh ve gürūh-ı (S62^b) pür-şükūhı bir hīle ile pāy-māl itdi. Bunuñ sebebi būmlaruñ rekāket-i re'y ve semāhat-i fehmi ve vefret-i humķ ve kıllet-i hāzmidür ve illā ol bī-hıredler fikr-i 'avākıbdan fi'l-cümle behremend olalardı, ol zāğ (V50^b) hergiz murādına iremezdi ve çehre-i 'arūs-ı zaferi düşünde göremezdi. Hıredmende vācibdür ki bu bābda dīde-i 'ibretle nazar idüp bu cevāhir-i naşāyihi āvīze-i gūş-ı hūş ide. Çendān ki 'adūdan mihr ü maḥabbet lāfin ve şıdk u mürüvvet gūzāfuñ işide, cā'iz degüldür ki anuñ meskenet ü zūrına mağrūr olup anuñ muķtezāsı üzre iş ide. Bu hikāyetden bu daḥı ma'lūm olur ki bāzār-ı dünyāda kesb-i yār-ı hālīş ve hevā-dār-ı muḥlişden enfa' mu'āmele ve sūdmend ticāret müyesser degülmüş ki Kār-şinās imdād u i'āneti ile³ zāğlar gird-āb-ı āfetden sāhil-i emn ü selāmete yitişdiler. Eger tevfiķ-ı refiķ olup bir kimse kendünün şadīķ-ı şadīķ ve yār-ı muvāfiķını 'azīz tuta ve a'dā-yı bed-re'yūñ kemīn-i kīninden emīn olmayup hemīşe ihtirāz ü endīşe üzre olup hāzm ü ihtiyātı kendüye pīşe itse 'ākıbet dünyāda dest-i ārzūyla mīve-i murādına ire ve dīde-i 'işretler çehre-i 'arūs-ı maṭlūbı kenārında göre.

Beyt

Bā yār-ı nikū-h'āh be- 'işret be-nişīn

V'ez düşmen-i bed dāmen-i şoḥbet der-çīn⁴

Faşl-ı Hāmis

Çehre-i maṭlūb ihmāl ü ğaflet sebebiyle verā-i perde-i ta'vīķda mestūr u maḥcūb kaldığın beyān ider.

Beşinci vaşıyyet oldur ki çün naķd-i murādı elf cehdle kefe-i (S63^a) keffe getüre, muḥāfazasında tehāvün ü tekāsül göstermeye ve ğaflet sebebiyle zāyi' kılup elden gidermeye ki soñra tedārūk birle ele girmez ve nedāmet fā'ide virmez. Zīrā bir emrūñ kesbi ne kadar şa'b olursa, ba'de'l-ḥuşul anı muḥāfaẓa itmeden āsāndur. Zīrā ki niçe

¹ İtaat edilmeyenin görüşü itibara alınmaz.

² i'tikād: i'tikādı V.

³ i'āneti ile: i'ānetiyle V.

⁴ Hayırlı arkadaşla eğlenceye otur. Ama düşmanla sohbet bile etme.

umūr olur ki ittifāk-ı t̄ālī¹ ve müsā²adet-i sa³ādet ve imdād-ı (V51^a) bahtla bī-āfet-i kedd ve zahmet-i cidd ü cehd vücūda gelüp¹ muhaşşal olur, ammā bī-tedbīr-i işābet-pezīr mazbūt u musahhar kılmak mutaşavver olmaz. Her kimse ki pīrāye-i hāzm u ihtiyātdan ⁴atıl ola ve meydān-ı re⁵y-i şā⁶ib ve mizmār-i fikr-i ⁷avākıbdā rācil ola, hāşılı sa⁸y hebā⁹-i menşūr olup ¹⁰an-ķarīb menzil-i evveline nāzil ola. Her bārī ki kendüyi melāmet eyleye, fā¹¹ide bulmaya ve keff-i destinde ḥasret ü nedāmetden ğayrı nesne kalmaya.

Āġāz-ı Dāstān-ı Vaşıyyet-i Hāmī

Aḥbārda gelmişdür ki cezā¹²ir-i baḥr-ı aḥḍardan bir cezīrede ki rüy-ı zemīnde nazīri yoġ-idi, anda pūzīne ġāyet çoġ-idi². Bir pād-şāhları var idi³ ki nāmı Kār-dān idi. Mehābet-i kāmīl ve siyāset-i şāmīliyle rüy-ı zemīnde nazīri olmayup ve⁴ zemīn ü zamān emn ü emān idi. Müddet-i mütēmādī sürūr u ḥuzūrda kām-rān u kāmķār rüzġār ġiçürüp āḥir bi-ḥukmī ve *eyyū na⁵īmūn lā yūkeddirihū⁵d-dehrū⁵* rebī⁶-i şebābı ḥarīf-i ḥarfe mübeddel olup āşār-ı za⁷f ve fütūr-ı a⁸zā vū eczāsında zuhūr itdi ve bisāt-ı neşātı hücūm-ı hūmūm u ġumūm ile münṭavī oldı.

Meşnevī

Elinden çıkdı çün nakd-i cevānı

Ayaġın aldı za⁹f u¹⁰ nā-tüvānı

Hazān vakti durur eyyām-ı pīri (S63^b)

Ölüm vakti şöñinda zemherīri

Şīme-i rüzġār-ı sitemķār ve şīve-i çarḥ-ı ġaddār-ı nā-pāy-dār böyledür ki her ġülşen-i şebāb külḥan-ı şeybe mübeddel olup her meşreb-i devlet ḥass ü ḥāşāk-ı nekbet ile mükedder ola. Bī-miḥnet-i ḥazān rāhat-ı bahārı kim gördi ve bī-ḥār-ı āzār⁷ ġonçe-i murāda kim irdi?

¹ vücūda gelüp: -V.

² çoġ-idi: çoġ idi V.

³ var idi: var-idi V.

⁴ zemīnde nazīri olmayup ve: -V.

⁵ Ve hangi nimete nāil olmuş kişiyi felek mahzūn etmez ki?

⁶ u: -S.

⁷ bī-ḥār-ı āzār: bī-ḥārzār S.

Meşnevî

Çarh-ı gerdün ki dūn-perverdūr

Niçe bī-ser katında serverdūr

Ey niçe ehl-i cāhı çāha atar

Ey niçe şāhı bende gibi şatar

Niçe zībā gāzāla āl eyler

Kerg-i hūn-h̄'ara pāymāl eyler

Bu pīre-zāl-i şevherkeş ki dünyā-nām ve firībende-i hāş u 'āmdur, cevānān-ı ebnā-yı zamāne ki fi'l-ḥaḳīka etfāl-i bāzīçe-i lu'bet-hāne-i cihāndur, kendüsin nev-'arūs lar libāsında 'arz idüp zīnet-i nā-pāy-dār ve zīver-i bī-i'tibār ile¹ (V51^b) dil-i nazẓārı meftūn ve kemend-i firīb ve bend-i mekr ile ki² gerden-keşān-ı rūzgārı zelīl ü zebūn ider. El-kışsa Kār-dān'ın eşer-i za'f-ı kuvveti ve ḥaber-i tezelzül-i bünyeti çārşū-yı cihān ve elsine-i cihāniyānda intişār u iştiḥār bulup ḥaşmet-i şāhī ve heybet-i şāhen-şāhiye andan nokşān-ı fāhiş geldi. Bu eşnāda akribā-yı melikden bir nihāl-i bī-hemtā ki āşār-ı devlet nāşiyesinde peydā ve 'alāmāt-ı sa'ādet ḥarekāt u sekenātında hüveydā idi, neşv ü nemā buldı. Çün erkān-ı devlet anuñ şehriyārılık rütbetine istiḥḳākın ve cihān-dārılık mansıbına isti'dādın gördiler ve teşyīd-i bünyān-ı siyāsetde istiḳlālın müşāhede kıldılar, lisān-ı ḥalle ve zebān-ı maḳālle³ eyitdiler: Bu cevān bir nihāl-i bī-mişāldür ki kenār-ı cūy-bār-ı edebde neşv ü nemā bulmuşdur ve bir hilāldür ki burc-ı şeref ü sa'ādetde bedr-i tamām olmuşdur. Kāmet-i (S64^a) ḥilkati ḥil'at-i ḥilāfete erzānīdür ve fark-ı devleti sezāvār-ı tāt-ı sulṭānī ve ḥınşır-ı sa'ādeti şāyeste-i ḥātem-i cihāniyānīdür. Havāş u 'avām bi't-tamām aḳdām-ı⁴ iḳdām üzre gelüp ol pīr-i fertūtı eyālet-i vilāyetden iḥrāc idüp zimām-ı aḥkām-ı saltanatı bī-zahmet ü külfet ol cevānuñ ḳabza-i iḳtidār u ihtiyārına tefvīz kıldılar. Bī-çāre Kār-dān çün libās-ı saltanatdan 'ārī oldu, ol 'āra taḥammül idemeyüp nā-çār celā-yı vaṭan ve terk-i diyār ihtiyār itdi ve sāḥil-i deryāda bir cezīrede ki eşcār u enhārı bisyār ve şimār u ezhārı bī-şümār idi, ḳarār tutdı. Hemīşe ol bīşede kūşe ve tūşe ile giçinürdi⁵ ve ḥuşk u ter mīveler ile

¹ bī-i'tibār ile: bī-i'tibār la V.

² mekr ile ki: mekrle S.

³ maḳālle: maḳāl ile V.

⁴ aḳdām-ı: -S.

⁵ giçinürdi: giçinür idi S.

hursend¹ olup kendüye tesellî virürdi. Bu minvâl üzre ol pîşede pîşe-i kanâ'ati pîş-nihād idüp tûşe-i riyāzetle minhāc-ı t̄ā'at u 'ibādetle sālîk oldı ve rûz u² şeb gürür-ı saltanatda giçen evkātüñ telāfisine (V52^a) meşgûl olup tevbe vü inābet ile³ rāh-ı āhîret tûşesin düzdi ve binā-yı hāne-i ta'allukāt-ı dünyāyı⁴ tîşe-i 'ibādet ü 'ubūdiyyet ile⁵ bozdi⁶. Bir gün leb-i deryāda bir incîr ağacı üzre ki her gāh gelür anuñ incîrin yirdi, incîr yirken ittifāk bir dānesi elinden hālāş olup āba düşdi. Gûş-ı pūzîneye bu āvāz bermukteżā-yı a 'cebenî t̄arribühü⁷ be-gāyet hoş gelüp tab'ında andan iltizāz ve hātırında sürür u ihtizāz müşāhede kıldı. Pes her bārî ki birin yirdi ve⁸ birin deryāya ilkā iderdi ve bu ni'am ü nağam ile tena''um iderdi⁹ ve telezzüz eylerdi. Meger bir seng-püşt deryādan bir cānibden (S64^b) seyāhat resminde o cezîreye gelüp bu dırahtuñ altında sâkin olmışdı. Bu niyyet ile ki¹⁰ birkaç gün anda ikāmet ide, çün şedāyid-i müsāferetden āsûde ola, yine maķām-ı ma'hūdına¹¹ mürāca'at ide. El-kışsa ol maħalde seng-püşt ol dıraht altında miyān-ı ābda idi. Şuya düşen incîrleri ni'met ü ğanîmet bilüp rağbet-i tamām ile ekl iderdi. Bu resmle anı pūzîne ziyāfet ider taşavvur idüp bu şefkat ü mürüvveti anuñ haķķında vācib añlar hayāl eylerdi. Āhîr hātırına bu ma'nā huṭūr itdi ki bu şahş bî-sābıka-i¹² ma'rifet benüm haķķumda bu deñlü luṭf u mürüvvet revā göricek, muķarrardur ki miyānumuzda revābı-ı maħabbet mümeħhed olıcak, zuhūr-ı luṭf u ihsānı daħı ziyāde olısardur. Fevāyid-i dünyeviyyeden kaṭ'-ı nazar bu maķûle kimse ile muşāhabet ki t̄inetinde mekārîm-i ahlāk ve meħāsin-i evşāf sirişte ve āyāt-ı mürüvvet ü fütüvvet şafaḥāt-ı hālātında nüviştedür. Pes 'azm-i şoḥbet-i pūzîneye cezm idüp nîlûfer gibi şudan başın çıkarup (V52^b) şadā-yı nerm ile¹³ āvāz itdi ve resm-i taḥiyyet-i ma'hūdı edā idüp kaşd-ı muşāhabete bā'ış olan hātırayı 'arza āğāz itdi. Pūzîneye anuñ kelāmından ihtizāz-ı tamām hāşıl olup cān u dilden anuñ muşāhabetine mā'il oldı ve eyitdi: Tevfîr-i aşḥāb ve teķşîr-i aḥbāba rağbet ve ihtilāt-ı

¹ hursend: hursende S.

² oldı ve rûz u: idi ve rûz S.

³ inābet ile: inābetle V.

⁴ dünyāyı: dünyā'ı S.

⁵ 'ubūdiyyet ile: 'ubūdiyyetle V.

⁶ bozdi: yordı S.

⁷ Nağmesi hoşuma gitti.

⁸ ve: -V.

⁹ iderdi: -V.

¹⁰ niyyet ile ki: niyyetle ki V.

¹¹ ma'hūdına: ma'hūda S.

¹² bî-sābıka-i: bî-sābıka ve S.

¹³ nerm ile: nermle V.

yārān ve irtibāt-ı dostāna meyl ü maḥabbet ḥıṣāl-i sūtūde ve şıfāt-ı pesendīdedendür. Her kimsenüñ ki refîḳ-ı şefîḳı ve enīs-i şadîḳı vardır, iki cihānda daḥı ser-firāz u kāmķardur. Seng-püşt eyitdi: Baña senüñ maḥabbetüñ hevāsı ve muşāḥabetüñ sevdāsı düşmişdür ammā bilmezem ki bu devlete bende (**S65^a**) ķābiliyyet var mıdur? Püzīne eyitdi: Erbāb-ı ḥikmet-me‘āb muşāḥabetde bir mīzān vaz‘ eylemişlerdür. Buyurmuşlardır ki: Egerçi hīç kimesne bī-şadîḳ olmak lāyık degüldür ammā her kimesne daḥı muşādaķate muvāfiḳ degüldür. Muşādaķat idicek üç tã‘ife ile itmek gerekdür: Evvel, erbāb-ı ‘ilm ü ‘amel ile ki anlaruñ muşāḥabetiyle sa‘ādet-i dünyā vü āḫiret müyesser olur. İkinci, aḥbāb-ı meķārim-i aḥlāķla ki dostuñ ḥaṭāsını dāmen-i iğmāzla setr idüp bāb-ı naşihatde sa‘y-ı belîğ dirîğ eylemezler. Üçünci, ol tã‘ife ile ki bī-ğaraż u kem-ṭama‘ olalar ve esās-ı maḥabbeti ķavā‘id-i şıdķ u iḥlāş üzre uralar. Üç tã‘ife ile daḥı muşāḥabetden iḥtirāz itmek gerek: Biri, erbāb-ı fısk u fücürdür ki anlaruñ meblağ-ı himmeti müştehiyāt-ı nefse maķşürdür. Anlara meyl ü maḥabbet ne sebeb-i rāḫat-ı dünyā ve ne¹ mūcib-i raḫmet-i āḫiretdür. İkinci, ehl-i kizb ve erbāb-ı ḥıyānet ki anlarla muşāḥabet ‘azāb-ı elīmdür ve mu‘āşeret belā-yı ‘azīmdür. Sā‘irlere senden kelām-ı fitne-engīz naķl idüp sā‘irlerden saña aḥbār-ı vaḥşet-āmīz ilķā iderler ve durūğ-ı bī-fürūğı şüret-i rāstda gösterüp ḥaķķ-ı şaḫīḫi bāṭıl-ı şariḥ aṇladurlar. Üçünci, aşḫāb-ı ḥumķ u belāhetdür ki ne cerr-i menfa‘atde² aķvāllerine i‘tikād cā‘izdür (**V53^a**) ve ne def‘-i mażarratda ef‘āllerine i‘timād lāzımdur. Ekşeriyyā ‘ayn-ı ḫayr taşavvur itdükleri maḫż-ı şer vāķı‘ olur ve müfīd i‘tikād itdükleri mażar ve żār mülāḫaza ķıldukları nāfi‘ olur.

Mışra³

Düşmen-i dānā beh ez-nā-dān-ı dost⁴

didüklerinde nūkte bu olsa olur ki çün düşmen ḫīle-i dāniş ile ārāste ola, (**S65^b**) fikr-i ‘avāķıbı kendüye şı‘ār idüp fırsat bulmayınca nīş urmaz. Pes anuñ ḫarekāt u sekenātında⁵ āşār-ı intikām müşāhede idüp eşer-i zehr-i⁶ ķaşdını tiryāķ-i tedārükle def‘ itmek müyesserdür ammā dost ki devlet-i ma‘rifetden bī-behre ola, her çend ki ķaşd-ı

¹ ne: ne sebeb: S.

² menfa‘atde: nef‘inde S.

³ Mışra‘: -S.

⁴ Akıllı düşman cahil dosttan daha iyidir.

⁵ sekenātında: sekenātından S.

⁶ zehr-i: -S.

ḥayr ve def‘-i şerde ve celb-i nef‘ ve selb-i zarda cidd ü cehd ide¹, müfid olmayup, ḡālib budur ki ol kimesne anuñ tedbīr-i ḥā‘ib ve re‘y-i nā-şā‘ibi sebebiyle mazīk-ı ḥaṭar ve varṭa-i zarar giriftār ola. Pes merd-i ‘āqıl ebvāb-ı maḥabbet ü meveddeti erbāb-ı² dāniş ü ma‘rifete açmak gerekdür ve şoḥbet-i dost-ı cāhilden fersaḥ-be-fersaḥ kaçmak gerekdür ki dimişlerdür:

Beyt

‘Aqılsuz dost düşmenden beterdür

‘Aqılsuz dostdan düşmen ne vardur

Seng-püşṭ çün fevā‘id-i bī-ḡāyeti istimā‘ itdi³, eyitdi: Ey deryā-yı dāniş ü faẓilet, gūş-ı hūşuma gevher-i şāhvār-ı ḥikmeti gūşvāre kılduñ. Ḥāliyā dilerem ki dostlarıñ aqsāmını i‘lām idüp cevāhir-i intizāmuñı⁴ gerden-i sāmi‘ama tavḳ u yāre kılasın. Kār-dān eyitdi: Hükemā-yı ḥikmet-şi‘ār buyurmuşlardır ki: ‘Älemde da‘vā-yı şadākatden dem uran ādem üç kısımdur. Ba‘zı ḡidā meşābesindedür ki anlarsuz zindegānī müyesser olmaz. Bir tā‘ife daḥı devā meşābesindedür ki aḥyānā ihtiyāc aña vākı‘ olur. Ba‘zı āḥir daḥı marāz menzilesindedür ki zarardan ḡayrı andan⁵ nef‘ mutaşavver olmaz. Bunlar mürā‘iler ve münāfıqlardur ki zāhirde saña şadīk-ı şadīk giçi[nü]rlər, ammā bāṭında muḥāliflere muvāfıqlardur⁶. Pes ḥiredmende lāzımdur ki bir tā‘ifenüñ kim⁷ dost-rüy u düşmen-ḥūydur, muşāḥabetinden ictināb ideler ve aḥbāb-ı ḥāliş ve aşḥāb-ı muḥliş cenābına (S66^a) şitāb ideler. (V53^b) Seng-püşṭ eyitdi: Farṭ-ı şadākat ne şartla vücūd bulur ve kemāl-i ḥulūş nice olur ve ne tarīkla ma‘lūm olur? Pūzīne eyitdi: Ol kimesne kim⁸ bu altı ḥaşlet ile ārāste ola, anuñ muşādaqatinde şā‘ibe-i kuşūr ve muḥālaşatında rāyiḥa-i fütūr olmaya. Evvel budur ki dostunuñ bir ‘aybına muṭṭali‘ olsa izḥārını⁹ cā‘iz görmeye. İkinci, eger hünerin görse birini¹⁰ on göstere. Üçüncü, dostına iḥsān itse muḳābelesinde imtinān itmeye. Dördüncü, dostundan iḥsān görüp aña nisyān revā görmeye. Beşinci, dostundan ḥaṭā vü zillet müşāhede itse zeyl-i ‘afv u şafḥ ile

¹ ide: ile S.

² erbāb-ı: -S.

³ itdi: itdi ve V.

⁴ intizāmuñı: intizāmını S.

⁵ andan: anda V.

⁶ muvāfıqlardur: muvāfıqlardur ki S.

⁷ tā‘ifenüñ kim: tā‘ifenüñ ki V.

⁸ kimesne kim: kimesne ki V.

⁹ izḥārını: izḥār S.

¹⁰ birini: birin S.

setr eyleye. Altıncı, eger cürmine i'tirāf idüp i'tizār eyleye, muṭlakā¹ şeref-i ḥüsn-i kabûl erzānî göre. Her kimse ki evşāf-ı mezbûre ile mevsûm olmaya, muṭlakā şadāqate liyāqatden mahrûm ola ve bu maḳûle kimse² ile şadākatüñ 'ākıbeti nedāmete müfzî ve melāmeti muḳtezî ola. Çün bu nev' aḥbāb fî zemāninā kem-yābdur. Lā-ceram erbāb-ı tecārīb dimişlerdür ki: Şadīk-ı şadīk 'Ankā gibi lā-mekān ve refīk-ı muvāfīk kīmyā gibi bî-imkāndur. Çün Kār-dān'üñ kelāmı bu maḳāmda tamām oldı, seng-püşt eyitdi: Gümānum budur ki ben da'vā-yı maḥabbetde şāfî-dem ve ṭarīk-ı şadākatde şābit-kademem. Eger beni kemend-i muşāḥabetüñ bend itmekle ṭavḳ-ı minnetüñ tā kıyāmet gerdenüme peyvend idesin, şān-ı kerīmüñden³ ba'īd ve kerem-i 'amīmüñden bedī' degüldür. Püzīne temelluḳ idüp bālā-yı dirāḥtdan aşāğa inüp keşef daḥı deryādan ṭaşra çıkup birbirin kenār ve revābı-ı maḥabbeti muḥkem ve ḳavā'id-i meveddeti üstüvār itdiler. Hem kürbet-i gurbet sāḥa-i dil-i püzīneden⁴ dūr ve hem seng-püşt anuñ maḥabbetiyle müstazher (S66^b) ü mesrūr oldı. Her gün anlaruñ miyānında ṭarāvet-i nihāl ve ve dād u⁵ ittiḥād ziyāde olurdu. Çün ḥaylî zamān böyle giçdi ve müddet-i ḡaybet-i seng-püşt mütemādî oldı, cüfti anuñ firāḳından tamām muṭṭarib oldı. Āḥir ḥikāyet-i firāḳ (V54^a) ve şikāyet-i iştıyākı ebnā-yı cinsinden birisiyle der-miyān idüp eyitdi: Bilmezem ki ol ḡarīk-ı deryā-yı gurbet sefīne-i sīnesin nice gird-āb-ı iḡtirāba şaldı ve ol sālīk-i mesālīk-i muḥāceretüñ pāre-i dil-i āvāresi nice ḥalāb-ı iḡtilāba düşdi, ḳaldı. Çün ol yār-ı ḡam-kūsārı andan bu inkıbāz u inkisārı müşāhede itdi, eyitdi: Eger benüm küstāḥluḡumı ma'zūr tutup beni ta'yīb itmezsen, benüm kelāmumı ḡaraza ḥaml itmeyüp beni tekzīb eylemezseñ seni anuñ ḥālinden⁶ ḥabīr ve iştıdūḡum gibi sebeb-i meḳs ü tevaḳḳufın 'izz-i⁷ ḥuzūruñda takrīr ideyin. Zen keşef eyitdi: Ey yār-ı mihr-bān ve maḥrem-i esrār-ı nihān, senüñ mizāc-ı kelāmuñ şā'ibe-i marāz-ı 'arāzdan mu'arrādur ve peyām-ı ḥaḳīkat-encāmuñ 'ayb-ı rayb ve vaşmet-i tōhmetden müberrādur. Muḳarrardur ki her söz ki senden şadır ola, tīr gibi rāstdur ve ḥil'at-i şıdḳ ḳāmet-i kelāmuña bî-kem ü kāstdür. Maḥremi eyitdi: İştıdüm ki senüñ şevherüñle bir püzīne miyānında ittiḫāḳ-ı niṭāḳ-ı meveddet ü vifāḳ müstahkem olup dil ü cānın⁸ anuñ

¹ muṭlakā: -V.

² kimse: kimesne V.

³ kerīmüñden: kerīminden S.

⁴ püzīneden: püzīne S.

⁵ u: -V.

⁶ ḥālinden: -S.

⁷ tevaḳḳufın 'izz-i: tevaḳḳufuñ 'izz ve S.

⁸ cānın: cānuñ S.

yolina ve mihr ü maḥabbetine vakf ve ‘inān-ı ihtiyārın anuñ meyl ü maḥabbetine şarf eylermiş¹. Senüñ firākuñ āteşini anuñ vişālî ābıyla teskîn idermiş ve senüñ ḥayālinden anuñ cemālîni ni‘me’l-bedel ‘add eylermiş². Māde ki bu ḥaber-i ḡam-perveri işitdi, biḥār-ı sevdā-yı ḡayret dimāḡına çıkup eyitdi: Ey rûzgār-ı cefākār, ne günāh (S67^a) itdüm ki³ ḥırmen-i cem‘iyyetümi şā‘ika-i teferruḡa ile yakduñ ve ey çarḥ-ı sitemkār, ne cürm eyledüm ki seyl-i hümüm [u] ḡumüm ile bünyād-ı ḥāne-i⁴ ḥuzûrumı yıkduñ? Ve ol bî-vefā gūyā ki levḥ-i maḥabbetden mihr ü vefā ḥarfın okumamış idi ve ol bîḡāneveş şanki āşnālîk pisterinde benümle bir bālîne baş ḡomamışdı.

Nazm

Kimsenüñ yā Rab nigār-ı bî-vefāsı olmasun

Bî-vefālar ḥayl[ī]nüñ hîç mübtelāsı olmasun

Āşnāya yād olurlar yādlarla⁵ āşnā

Kimse ol bîḡāneveşler āşnāsı olmasun (V54^b)

Hem-demi eyitdi: Ba‘de nüzülü’n-nevāzil ceza‘-ı beyhūdeden ne ḥāşıl olur? Hālā evlā budur ki merāret-i çāşnī-i ḥan ḥanḡal-mezāk-ı⁶ firāḡa bir zamān şabr idesin ve bir tedbîr-i işābet-pezîr ile bu kesri cebr idesin. Pes müṭāla‘a-i dāstān-ı mekr ve dāstāne ki āyet-i inne keydekünne ‘azîm⁷ andan kināyetdür, meşḡul oldılar. Çendān ki müsārret-i fikr ile bu kārūñ ḡavrini gördiler ve ḡa‘rını aradılar, helāk-i pūzîneden evlā ol⁸ zaḡma merhem bulımadılar. Pes bu bābda şandūḡ-ı ḥıleyi açdılar ve metā‘-ı fikrlerin döktiler, saçdılar. Āḡirü’l-emr re‘yleri bunuñ üzerine müneccer ü muḡarrar oldı ki⁹ māde temāruḡ idüp dōşeklere düşdi, yatdı ve seng-püşte bir kimesne gönderdiler varup ḥalîlesinüñ ḥalinden ḥaber virüp eyitdi:

Meşnevî

Yatur şāḡib-firāş olup ḥelālūñ

Ḥarām olsun senüñ varsa melālūñ

¹ eylermiş: eyler imiş S.

² eylermiş: eyler imiş S.

³ itdüm ki: itdüm V.

⁴ ḥāne-i: -S.

⁵ yādlarla: yādlar ile S.

⁶ ḥanḡal-mezāk-ı: ḥanḡal-mezāk-ı V.

⁷ Muhakkak ki siz kadınların tuzaḡı büyüktür. Bkz. Yûsuf 12/28.

⁸ ol: -S.

⁹ oldı ki: oldı S.

Vücūdın kaplamış âlām u eskām
Bilinmez n'olısar hāl-i ser-encām

Elinden nesne gelmez āha kalmış
İşi ol hastanuñ Allāh'a kalmış

Seng-püşť zevcesinüñ hastalığı haberin istimā' idicek pūzīneden istīzān itdi ki evine vara ve hastasın görüp ehl ü ferzendiyle 'ahd-i (S67^b) mülākātı mücedded kıla. Pūzīne eyitdi: Ey yār-ı gam-kūsār, elden ne gelür? Var ammā umaram ki 'an-ğarībi'l-hāl yine teşrīf-i vişāl erzānī buyurasın¹ ve ben ġarībi bu pīşe kūşesinde tenhā vü bī-kes kıomayasın. Beni ħod² endüh-ı firāk bir laħza tenhā kıomaz ve derd-i hicrān bir zamān ħuzūrumdan ayrılmaz ve gözüm yaşı bir yoldaşdur ki bir dem nazarumdan ayrılmaz.

Beyt

Dünyāda baña olmaya gözüm gibi yoldaş

Kim böyle yatur böyle durur yire³ döker yaş

Seng-püşť eyitdi: Ey refīk-ı mihr-bān ve ey rāhat-ı rūḡ-ı revān, bu muḡaceret baña bī-iḡtiyār vākı' oldı ve illā tav' u rağbet ile hergiz senüñ şoḡbetüñi kıoyup gide mi idüm ve tīb-i ḡātırla bir dem ḡazretüñden⁴ ġaybet iḡtiyār ide miydüm? Pes kām u nā-kām pūzīneyi vedā' idüp maķāmı cānibine müteveccih oldı. Çün vaṭan-ı me'lūf⁵ maķdem-i keşef ile⁶ zīb ü şeref buldı, aķribā vü aḡıbbā müctemi⁷ olup şadā-yı ḡayr-maķdem (V55^a) ü merḡabāyı 'ayyūķa yitürdiler ve müsāfirı ta'zīm ü tekrīm ile ḡānesine getürdiler. Seng-püşť iķerü girdi, 'avretin ġordı ki şāḡib-firāş olmış ve tef ü⁸ tāb-ı 'ārızadan ġül-i bāğ-ı 'ārızı şolmış. Her çend ki tuḡfe vü taḡıyyet 'arz idüp ḡālinden ḡātırından su'āl itdi, muķābelede merīzından cevāb şādır olmadı ve her bārī ki ṭarḡ-ı telatṭuf ve fetḡ-i kelāma iķdām eyledi, şeref-i i'tibār u iltifāt bulmadı. Pes ol hem-demine ki merīzı temāruza ol taḡrīz⁹ itmişdi ve kemāl-i hevādārılığından başı ucında oturup megesrānılığa meşğül idi, eyitdi: Ey ḡāher-i mihr-bān, bīmār niķün benümle bir ağız söz söylemez ve mā-fi'z-zamīrın biz perīşān-ḡātıra izḡār eylemez? Ol-daḡı

¹ buyurasın: buyurasız S.

² ħod: ḡor S.

³ durur yire: ṭurur bile V.

⁴ ḡazretüñden: ḡazretinden S.

⁵ me'lūf: me'lūfa S.

⁶ ile: -V.

⁷ müctemi': cem' S.

⁸ ü: -S.

⁹ taḡrīz: taḡrīs S.

derûn-ı dilden bir âh-ı serd itdi ve eyitdi: Bir bîmâr ki nüvîd-i ‘ilâcdan nâ-ümmîd ve bir hasta ki (S68^a) ihtimâl-i şîhhat andan şad merhale ba‘îd ola, bir ân teneffüse nice ruşşat bula ve ne kuvvet ü sāmānla bir kelime tekellüme kâdir ola? Seng-püşt çün bu kelimât-ı derd-âmîzi işitdi, sūz u¹ güdāza āgāz idüp rikḳat-i ḳalble eyitdi: Eyā bu ne dārūdur ki bu diyārda bulunmaya ve nice derddür ki cidd ü cehd ile² devā³ peydā ḳılınmaya. Bu derdüñ dermānı nedür baña haber vir ki talebinde baḥr u berri ayağum altına alam ve bu maražuñ ‘ilācı ne nesnedür buyur ki ḳarīb ü ba‘îd dimeyem, varam ve āšnā vü bîgāne dimeyem şoram, her ḳande ise bulam. Yār-ı bîmâr cevāb virdi ki: Kütüb-i eṭibbāda muşarraḥ u menşūşdur ki bu bir derddür ki ṭā‘ife-i nisāya maḥşūşdur⁴ ve bir marazdur ki anlaruñ erḥāmında ḥādîş olup buña ‘ilāc dil-i pūzîneye münḥaşırdur. Bir dā‘-i ‘azāldur ki bu dārūdan ḡayrıyla devā muḥāldür. Seng-püşt eyitdi: Bu dārū ḳande bulunur ve ne ḥîle ile ele girer ve⁵ nice taḥşîl olunur? Hem-dem-i bîmâr ki fenn-i mekrde māhir ve siḥr ü füsūnda şānî-i Sāmîrî-i sāḥir idi, cevāb virdi ki: Biz de bilirüz (V55^b) bu dārū ele girmek düşvārdur ve bu devānuñ ‘Anḳā gibi ‘ālemde hemān ismi vardur. Seni bu devā talebi içün da‘vet itmedük. Belki yār-ı vefā-dāruñi āḥir vaḳtinde göresin ve āḥiret ḥaḳḳın ḥelāl idüp vedā‘ idesin, ḥasret ḳıyāmete ḳalmasun diyü taleb itdük ki bî-çāreye ne min-ba‘d ḥelāliyle muşāḥabet mecālî vardur ve ne dünyāda şîhhat ü ‘āfiyet ihtimālî var. Seng-püşt bu derd-āmîz ü cān-güdāz kelimātdan girîbān-ı şabrı çāk idüp giryeye āgāz ḳıldı ve her bārî ki tefekküre ṭaldı, pūzîneyi ḳatlden ḡayrı çāreden ‘āciz ḳaldı. Zārūrî bünyād-ı ḥuḳūḳı tîşe-i ‘uḳūḳla hedm idüp şadîḳ-ı şādîḳ ve refîḳ-ı muvāfıḳını ḳatle ‘azm (S68^b) itdi. Hîred-i ercmend her çend ki zebān-ı pend ü naşîhatla eyitdi: Ey cevān-merd, bünyād-ı sābıḳ ve dād-ı ittiḥādı ki senüñle pūzîne miyānında müşeyyed olmış idi, bir zen-i efsürde içün ki naḳş-ı vefā şafḥa-i ḥālinden setrde der-dest-i⁶ ḡadr ile yıḳmaḳ mürüvvet ü⁷ füttüvvet bâbını sedd idüp bî-vefālîḳ bināsını yapmaḳdur.

¹ u: -V.

² cehd ile: cehd-ile S.

³ devā: -V.

⁴ menşūşdur ki bu bir derddür ki ṭā‘ife-i nisāya maḥşūşdur: menşūşdur S.

⁵ ve: -V.

⁶ der-dest-i: der-dürüst-dest-i S.

⁷ ü: bâbını ve S.

Beyt

Hayf bāşed ki ez-berāy-ı zenī

Pāre sāzī be-ğadr pīrehenī¹

Nefs-i levvāmesi vesvese-i melāmete āgāz idüp eyitdi ki: Hālile-i vefādaruñ cānibini ki intizām-ı hāl ve kıvām-ı ‘ayş aña menūtdur ve hıfz-ı nesl ve beķā-i² nev‘ aña mevķūf, nā-mer‘ī komaķ ve bir bīgānenūñ hāķķ-ı hürmet-i maķabbeti ki senūñle anuñ miyānında ne ‘alāķa-i cinsiyyet ve ne rābıta-i ķarābet vardır, muķāfaza kılmaķ tārīķ-ı hidāyeti koyup mazīķ-ı dālālete şapmaķdur. Āhirü‘l-emr cānib-i zen ğālib olup keşef-i nā-ķalefūñ fikri bunuñ üzerine muķarrar oldu ki tīğ-ı ğadr ile gerden-i ‘ahd ü vefāyı ura ve bād-ı mekr ile hırmen-i hülüş-ı vefāyı³ şavura. Bī-ķāre bildi ki simet-i mekr ve şıfat-ı ğadr naķş-ı şekāvetdür ki bed-kirdārlaruñ pīşānī-i hālinde ‘ayān olur (V56^a) ve naķz-ı ‘aķd ve neķş-i ‘ahd dāğ-ı denā‘etdür ki hāķsārlaruñ levķ-i cebīninde nümāyān olur. Seng-püşt egerķi pūzīnenūñ ķatline ‘azm itdi, ammā tā⁴ anı meskenine getürmeyince bu murād hāşıl olmayacağına cezm itdi. Pes bu ‘azīmet ile pūzīne cānibine gitdi. Pūzīnenūñ anuñ dīdārına iştiyāķı haddeden tecāvüz itmişdi ve ķurbet ü ğurbet ü vahşetden ķār cānına yitmişdi⁵. Ol hālde ki nazarı anuñ cemāline rāst geldi, ol ān keşefūñ hālinden ve⁶ hāķırın şorup evlād u aķfādınūñ aķvālinden istikşāf itdi. (S69^a) Keşef eyitdi: Ey enīs-i dil ve mūnis-i hāķır-ı bī-ğıl, senūñ derd-i mūfāraķatūñ derūn u bīrūnuna şöyle müstevlī olmış idi ki anlarūñ vişālinden ve müşāhede-i cemālinden inşirāh hāşıl olaydı. Pes ol ‘azme geldüm ki kerem idüp ne ķadar⁷ zahmet ise külbe-i aķzāna ķadem-i rence buyurasız⁸ ve da‘vete icābeti ki sūnnet-i seniyyedür, zımmet-i himmetūñne vācib bilüp dār u diyārumı dīdār-ı mūbārekūñ ile müşerref kılasın, tā aķfād⁹ u ensābum senūñ baña meblağ-ı maķabbetūñi¹⁰ bileler ve aķbāb u¹¹ aşķābum muķaddem-i hümāyūnuñla ķadem-i mūbāhātı fark-ı Ferķadān’a ķoyalar.

¹ Yazık olsun, bir kadın için yaka paça yırtmaya değer mi?

² beķā-i: buķā‘-ı S.

³ vefāyı: ve şafāyı S.

⁴ tā: -S.

⁵ ğurbet ü vahşetden ķār cānına yitmişdi: ‘azīmet ü vahşetden ķār cānına yitmiş idi S.

⁶ ol ān keşefūñ hālinden ve: keşefūñ hālinden V.

⁷ ķadar: -V.

⁸ buyurasız: buyurursız S.

⁹ aķfād: aķfā‘ V.

¹⁰ maķabbetūñi] maķabbetini S, V.

¹¹ u: -V.

Beyt

Küşe-i kâşâneme bir lahza ihsân eylegil

Külbe-i ahzânumı taze gülistân eylegil

Muḳarrardur ki senüñ şeref-i ḳademüñle benüm âftâb-ı ḳaderüm irtifâ‘ bulur ammâ senüñ mâh-ı cāhuña noḳşân gelmez. Ve dahı dilerem ki senüñ ta‘zīm ü tekrīmüñ bābında şart-ı mübālağayı taḳdīm idüp mā‘ide-i ziyāfetüñi ni‘am-ı bī-nihāyetle ve nüdemâ vü zurefâdan bir cemā‘atle ārāste ḳılam. Bu vesîle ile şāyed ki ḥuḳûḳ-ı meḳārimüñden ba‘zını edā idebilem. Püzine eyitdi: Bu tekellüfâtıdan fāriḡ ol ki çün ‘ıḳd-ı maḥabbet ü vedād intizām bula ve ‘aḳd-i meveddet ü ittiḥād istiḥkām-pezīr ola tekālīf-i ḥıdmet ve tekellüf-i merāsım-i ziyāfet nite ki ādāb-ı erbāb-ı resm ü¹ ‘ādetdür, meşakḳat zā‘ide vü me‘ūnet bī-fā‘idedür. Dimişlerdür ki: *Şerrü’l-iḥvāni men tükellefū lehü.*² Taḳdīm-i fā‘ide-i ma‘nevī tertīb-i mā‘ide-i şuverīden evlā vü ehemdür. Seng-püşte eyitdi: Ey refīḳ-i hem-dem (V56^b) ve ey şadīḳ-ı maḥrem, seni da‘vetden ḡaraḡ hemān ri‘āyet-i levāzım-ı ziyāfet ve ‘arz-ı tekellüfât-ı ni‘met ü şöḡret degüldür. Belki murād cüdālīḳ miyāndan gidüp şeref-i muvāşalet dā‘imī olmaḳdur.

Mısrā‘

Ne-mī-ḥāhem ki yek-dem bī tu bâşem³

Püzine eyitdi:

Mısrā‘ (S69^b)

Der rāh-ı aşḳ merḡale-i ḳurb u bu‘d nīst⁴

Aḥbāb beyninde farazā ki bu‘dü’l-maşrıḳayn olsa, çün birbirine şıḡḡat ü selāmetleri ḡaberi dā‘imā vāşıl ola ve her birinüñ ḡayāl-i cemāliyle cānibeyne rāḡat-ı⁵ rūḡ ḡaşıl ola, düri-i şuveri ḡicāb-ı rūy-ı ḳurb-ı ma‘nevī vāḳı‘ olmaz⁶. Keşef bir def‘a dahı tennür-ı tazarru‘ı pür-tāb ve tır-i niyāzı cānib-i hedef-i murāda per-tāb itdi. ‘Āḳıbet dem-i keremi dil-i sengin-i püzineyi mûm gibi nerm idüp seng-püşte eyitdi: Ey yār-ı bī-riyā, bu ḳadar ibrām ne lāzım ki ṭaleb-i rızā-yı eḡıbbā mezḡeb-i mürüvvette ve āyīn-i fütüvvette farz-ı vācibü’l-edādur ve senüñ da‘vetüñe⁷ icābet vācibdür ve işāretüñe⁸

¹ ü: -S.

² En kötü arkadaş, kendisi sebebiyle külfet altına girilendir.

³ Bir an dahi sensiz olmak istemiyorum.

⁴ Yakınlık ve uzaklık merhaleleri aşk yolundan değildir.

⁵ rāḡat-ı: rāḡat ve: V.

⁶ olmaz: -V.

⁷ da‘vetüñe: da‘vetine S.

⁸ işāretüñe] işāretine S, V.

itā‘at münāsib. Velikin baña bu ābdan ‘ubūr müte‘azzirdür¹ ve bu deryādan cezīreye mürür gāyet müte‘assirdür. Keşef eyitdi: Gam yime ki ben seni püştüm keştisi ile² bu deryādan bir sā‘atde ol cezīreye yitürem. Ve bi’l-cümle püzinenün kalbi aña bi’z-zarüre rām olup zimām-ı ihtiyārın eline virdi. Seng-püşt fi’l-hāl anı püştine aldı, cezīre cānibine müteveccih olup sīnesin āba urdı. Çün miyān-ı deryāya yitişdi, keşt-i hātırı gird-āb-ı teşvīşe düşdi ve kendü ile³ endīşe itdi ki bu ‘amel ‘ākıbet nedāmet ü melāmete müfzīdür ve bu emel āhır fezāhat ü kabāhati muḳtezīdur. Bu muḳaddemāt-ı ‘özü ki tertīb idersin, bed-nāmlıktan gayrı neyi müşmir olur? Nisā‘-i nāḳışātü’l-‘aḳl için ‘aḳl-ı tām ve idrāk-i tamām ile mevsüm olan yār-ı vefādāra ki nādire-i rüzgārdandur, kemer-i mekri der-miyān ve ḥadeng-i ḡadri der-kemān itmek simet-i aḫyār degüldür, belki şıfat-ı eşrārdur. (V57^a)

Beyt

Ne olur ‘avretün (S70^a) ‘aḳlı sözi ne

Er oldur uymaya ‘avret sözine

Miyān-ı ābda bu minvāl üzre ḥitāb u ‘itāb ve su‘āl ü cevāba meşḡul olup herekāt u sekenātında āşār-ı tereddüd ü taḥayyür zāhir oldı. Püzinenün kalbine anuñ bu ḥālinden şübhe gelüp şordı ki: Mucib-i tefekkür nedür ki taḥayyür ile gidersin? Yoḥsa⁴ benüm bār-ı zaḥmetüme taḥammül düşvār gelüp ol ecilden mi tereddüd ü te‘emmül idersin? Seng-püşt eyitdi: Bu sözi neden söylersin ve bu şübheyi ne delil ile te‘vıl eylersin? Püzine cevāb virdi ki: Harekāt u sekenātuñ nefsün ile⁵ vāḳı‘ olan münāzara vü muḥāvereye delil-i zāhir ammā eger keyfiyyet-i ḥālden beni āḡāh idüp şeref-i i‘lām erzānī buyurasın, şāyed ki benüm müşāveretüm mu‘āvenetiyle varṭa-i ḥayretten ḥalāş olup sāḫil-i necāt u⁶ selāmete vuşul bulasın. Seng-püşt eyitdi: Rāst buyurursun ammā bā‘iş-i taḥayyür ü tefekkür bu yitmez mi ki muḳaddem-i hümāyūnuñ⁷ külb-i aḫzānuma evvel-i vuşulidür, cemā‘atüm ma‘lūmdur ki ḥaste vü şikestedür. İlā-büd mühimmāt-ı ḥāne ḳuşūr u ḥalelden ḥālī olmasa gerek. Pes murād üzre vezā‘if-i da‘vet ve merāsım-i ḥıdmet ziyāfet-i mü‘eddī olmayup lā-ceram bu ḥālet mucib-i fezāhat ü

¹ müte‘azzirdür: müte‘azzir V.

² keştisi ile: keştisiyle V.

³ kendü ile: kendüyle V.

⁴ Yoḥsa: Yoksa S.

⁵ nefsün ile: nefsünle V.

⁶ necāt u: -S.

⁷ hümāyūnuñ: hümāyunun S.

hacālet olsa gerek. Pūzīne eyitdi: Çün senüñ benüm haqqumda şıdķ-ı ‘aķīdetüñ gün gibi ‘ayāndur ve şafā-yı niyyet ve hūlūş-ı tavīyyetüñ müstağnā ‘ani’l-beyāndur, eger tekellūf bābında tevaķķuf buyurursañ ki bāb-ı ziyāfetde anı ri‘āyet idegelmişlerdür, vāz gelseñ kemāl-i vedād u ittiḥāda evlā vü elyak idi. Keşef pūzīneden bu kelimāti işitdi ğayret (S70^b) Keşef çün pūzīneden bu kelimāti işitdi, ğayret idüp bir miķdār dahı ğitdi. Yine tereddüd baħrına ṭalup hemān fikr-i evveli tecdīd ve muķaddemāt-ı nedāmet ü melāmeti temhīd idüp kendü kendüye eyitdi: Bu ṭā‘ife beni nekş-i ‘ahd ve naķż-ı peymāna taħrīş¹ iderler. Ben ‘ayne’l- yakīn bilürem ki anlar dā‘ire-i ḥüsn-i ‘ahdden dūrdur. (V57^b) Pes anlaruñ iğvāsiyla ve ol nā-dānlaruñ fetvāsiyla bī-vefālīķ ve nā-merdlik cānibine meyl itmege aşḥāb-ı şıdķ u emānet ve erbāb-ı dīn ü² diyānet bunı aslā cā‘iz görürler mi? Seng-pūşt bu tefekkür eşnāsında taḥayyürinden yine tevaķķuf itdi. Pūzīnenüñ sū‘-i zannı ğālib olup bir zamān tefekkür baħrına ṭalup kendü kendüye eyitdi: Çün bu şahşuñ ḳalbine dostundan vehm ü şübhe ḥelecān ide, ḥışn-ı ḥaşīn-i tedbīre taḥaşşun idüp mülāḥaza-i ḥāl ü me‘ālde ṭarīķ-ı rıfķ u müdārāya sülūk itmek gerek ki ol gümān-ı yakīne mübeddel olursa şurṭa-i tedbīr ile kendüsin anuñ varṭa-i mekr ü firībinden ḳurtara ve eger gümān ḥaṭā olup *inne ba‘da ‘z-zanni ismün*³ ḳabīlinden olursa cānib-i ḥazm ü ihtiyāṭı ri‘āyetden aña ziyān yitişmez ve ‘ayb u⁴ noķşān lāzım gelmez. Pes keşefe āvāz itdi ve eyitdi: Sebeb nedür ki her zamān şeh-süvār-ı ḥayālūñ meydān-ı fikrete at şalar ve ğavvāş-ı vehmüñ dem-be-dem deryā-yı tereddüd ü ḥayrete ṭalar? Keşef eyitdi: Ey birāder, ma‘zūr buyur ki ehlümüñ nā-tüvānlıķı ve evlādumuñ perīşānlıķı beni müteḥayyir ü mütefekkir ḳılmışdur. Pūzīne eyitdi: Bilürem ki senüñ bu zecretüñe ḥādiş olmuşdur, cemā‘atüñüñ bī-ḥuzūrluķı bā‘is olmuşdur. El-ḥaķ rāst dimişlerdür ki: (S71^a)

Mışrā‘

Ḥasta olmaķ ḥoşdurur bīmāra tīmār itmeden⁵

Ḥāliyā luṭf ile i‘lām eyle ki bu marazuñ ‘ilācı yine mevķūfdur ve devāsı erbāb-ı ḥikmet ḳatında ne ismle meşhūr u ma‘rūfdur. Çün her derd içün bir devā mu‘ayyen ve her renc içün ḳānūn-ı ḥikmetde bir şifā mübeyyendür, eṭibbā-yı Mesīḥā-dem ü mübārek-

¹ taħrīş: taħrīż S.

² ü: -S.

³ Muhakkak ki zannın bir kısmı günahdır. Bkz. Hucurāt 49/12.

⁴ u: -S.

⁵ itmeden: itmediñ S.

ḳademe mürāca‘at ḳılalum, mizāc-ı ‘alīle muvāfiḳ ne ‘ilāc buyururlarsa taḥṣīline sa‘y-ı belīḡ idüp her ḳande bulınursa¹ arayalum, bulalum. Seng-püşt eyitdi²: Eṭṭibbā ḳavlinde aña ‘ilāc bir dārūya muḥtāc imiş ki ol ele girmez ve ḥacer-i mükerrem (V58^a) ve iksīr-i a‘zam gibi kimse andan nişān virmez. Püzīne eyitdi: Nice edviye ola ki ‘aṭṭārlar ṭablasında bulınmaya ve ne aşı-ı ‘aḳāḳīr ola ki ‘aṣṣāblar ḥarīṭasında ele girmeye? ‘Acabā baña anuñ ismini ve resmini i‘lām itseñ olmaz mı ki şāyed ḳande bulınuḡun bilem³ ve taḥṣīline bir ḥīle ile zafer bulam? Keşef-i sāde-dil kemāl-i belāhetinden eyitdi: Beni gird-āb-ı tefekküre düşüren dil-i püzīnedür. Çün rāst bu sözi⁴ gūş-ı püzīneye irişdi, miyān-ı ābda āteş-i ıztırāba düşdi ve zenbūr-ı belā başına mūr [u] melah gibi üşdi. Külāh başına ṭar geldi ve⁵ rüz-ı rüşen gözine tār oldu ammā ḳuvvet-i ‘aḳl ile kendüsin cem‘ idüp göñlinden eyitdi: Ey nefis, gördüñ mi ki şe‘āmet-i hırş seni nice varṭa-i sehm-nāke atdı ve ‘illet-i ḡaflet seni ne uşul-i ḥaṭar-ı ‘azīme giriftār itdi? Ammā nice itmek gerek ki⁶ dām-ı zerḳ-ı ḥaşma evvelā ben giriftār olmadum ve kelām-ı ehl-i nifāḳı gūş-ı ḳabülle hemān ben istimā‘ ḳılmadum.

Mısra‘

İnne hāzā leyse evvele ḳārūretin küsiret fi‘l-İslām⁷

Hāliyā ḥīle vü mekrden ḡayrı destḡīr müyesser degüldür (S71^b) ve tezvīr ü⁸ telbīsten ḡayrı tedbīr mutaşavver degüldür. Eger ‘ıyāzen bi‘llāh ḡafletle seng-püştler cezīresine düşeydüm, rişte-i kārum bir vechle mün‘aḳid olaydı ki enāmil-i⁹ fīkr ü te‘emmül anuñ ḥallinde ‘āciz ḳalaydı Pes seng-püşte eyitdi: Ol mestüre-i şāliḥanuñ maraḡınuñ vech-i ‘ilācı ma‘lūm oldu. Hiç ḡam çekme, zemīn-i ḥāṭıruña¹⁰ daḡdaḡa toḡmın ekme ki bizüm ‘avretlerimizde bu nev‘a ‘ārıza çok vāḳı‘ olur ve bizüm ḳalblerimizni çıkaruruz, ḳanından içirürüz ve etinden yidürürüz. Fi‘l-hāl ol maraḡ anlardan zā‘il olur ve bize andan aşı elem ü zarar müterettib olmaz ki sīnemüzden ḳalbimizni çeküp çıkarmak ve istediḡimiz vakt yine yerine ḳomak bize ḡāyet āsāndur. Biz çün bize bī-dil zinde

¹ bulınursa: ise V.

² eyitdi: -V.

³ bilem: bilem ve S.

⁴ sözi: söz S.

⁵ ve: -S.

⁶ gerek ki: gerek S.

⁷ Elbet dīn (İslām) uğruna kırılan ilk sırçadan kap bu deḡil.

⁸ ü: -S.

⁹ enāmil-i: enāfīl-i S.

¹⁰ ḥāṭıruña: ḥāṭırına S.

(V58^b) olmak müyesserdür, bunda ne¹ muḍāyaka vardır ki bu bizüm katumuzda gāyet muḥaḳḳardur. ‘Ulemā’-i kibār ve fuḫalā’-i ḥikmet-şi‘ār buyurmuşlardur ki dört t̃ā‘ifeden dört nesneyi dirīg itmemek gerek: Evvel, pād-şāhlar ki şalāh-ı nefsleri için² bir nesne taleb ideler, dirīg cā‘iz degüldür. İkinci, fuḳarā ki ibtiḡā’-i ḥayrāt ve iddiḥār-ı ḥasenāt için ḥaḳḳu’llāhdan cüz‘ī nesne dileyeler, bezl eylemek gerek. Üçünci, şākirdān-ı kābil ki kesb-i feẓā’ ile isti‘dād-ı kāmīl ḥāşıl kılmış olalar. Dördünci, aḥbāb-ı şadāḳat-i intisābuñ her nesne ki ferāḡ-ı ḥātırları³ ola, aña dest-res müyesser olıcak dirīg itmeyüp ol bābda muzḍāyakaya mecāl virmemek gerek. Eger bu cānibe teveccüh itmeden i‘lām itseñ ḳalbüm bile alır, gelürdüm ki benüm ḳademümde⁴ senüñ cüftüñe şihḥat-i kāmīl ḥāşıl olup baña daḫı bu ḥıdmet sebebiyle senüñ cānibüñden minnet-i (S72^a) ‘azīm vāşıl ola. Ben ḥod ḳalbümde⁵ ol deñlü bī-ḥuzūram ki andan dūr olmak ārzūsından ḡayrı ḥātırına nesne ḥuṭūr itmez. Seng-püşṭ eyitdi: Senüñ ḳalbüñ ḳandedür ki bile getürmedüñ? Cevāb virdi ki: Anda ḳodum, gitdüm. Pūzīnenüñ resm-i ḳadīmidür ki çün bir dostı ziyārete gideler ve dileyeler ki ol günü sürür u şādmānī ile āḫir ideler. Ḳalblerini bile iletmezler ki ol mecma’-ı renc ü miḥnetdür ve menba’-ı derd ü meşāḳḳat. Her ḥâlde bir ḥayāl ile āyīne-i ‘İşī muḡabber ve her dem bir elem ile meşreb-i ḥuzūrı mūnaḡḡaş⁶ u mükedder ider. İzṭırāb u inḳılābı sebebiyle ḳalb ile mülāḳḳıb olmuşdur. Çün ben senüñ ziyāret-i ḥaremüñ niyyetine iḥrām-ı ‘azmī miyān-ı cāna bend itdüm, ḥāliyā ol mestürenüñ maraz-ı mizācını bilem ve müdāvāta ihtiyācını işitdüm, daḫı ‘ilācına ḳādir iken andan dirīg idem. Pes meşreb-i mürüvvette ve mezḡheb-i fütüvvette mūnāsib, belki farz u vācib budur ki yine maḳām-ı ma‘ḥūda rucū’ idevüz⁷ ve ḳalbümü ki anda ḳoyup gelmişdüm, bilimüzce alup anlara tuḥfe iletevüz⁸. (V59^a) Hem tehī-dest varılmaya ve hem bāb-ı ‘ilācda taḳşīr ü tehāvün revā görilmeye. Seng-püşṭ çün pūzīneden bu kelimāti işitdi, neşāt-ı tamām ve inbisāt-ı mālā-ḳelām ile dönüp yine pīşeye gitdi ve vuşul-i murāda vuşüle tamām-ı i‘tiḳād idüp şitāb ile⁹ pūzīneyi kenār-ı āba yitişdüirdi. Pūzīne gird-āb-ı belādan ḥalāş olıcak şıçrayup bir dıraḡt üstine

¹ ne: -V.

² nefsleri için: nefsleri-çün V.

³ ḥātırları: ḥātırı S.

⁴ ḳademümde: ḳademümde S.

⁵ ḳalbümde: ḳalbümde V.

⁶ mūnaḡḡaş: mūnaḳḳaş S.

⁷ idevüz: iderüz S.

⁸ iletevüz: iledevüz V.

⁹ şitāb ile: şitābla V.

çıkıdı ve vazā‘if-i şükr-i kirdgār ve sipās-ı perverdgāra kıyām idüp bir şāhsār üzre karar itdi. Seng-püşt bir zamān intizārdan soñra āvāz itdi ki: Ey yār-ı ‘azīz, kandesin ki¹ (S72^b) zamān fırsat-ı şeref-i zevāldedür ve vakt rihlet-i şaded-i inkizā vü intikālde. Pūzīne keşefüñ bu kelāmına tanz-künān ve hānde-zenān itdi: Ben müddet-i ‘ömrümi şehir-yārlıkda giçürdüm ve hezār-bār rüzgāruñ serd ü germini ve dürüş ü² nermini gördüm. Her çend ki zamāne ihsānını benden istirdād itdi ve sipihr benden yüz döndürüp virdüğünü yine aldı ve beni menküblar zümresinden ve meflükler cümlesinden kıldı. Evvel mertebede³ degülem ki fevā‘id-i tecribeden mahrūm olup hayr u şerri ve nef‘ ü zarrı bilmeyem ve mevzi‘-i vifākı maḥall-i nifākdan teşhīş ü temyīz kılmayam⁴. Bu sevdādan fāriğ ol, bir dahı cevān-merdler maḥāmında oturma ve hüsn-i ‘ahd da‘vāsın idüp min-ba‘d vefā vü mürüvvet lāfin urma. Hüner ü ma‘rifet da‘vā idenüñ ve kerem ü mürüvvet lāfin uranuñ ‘ayarı vakt-i āzmāyişde ma‘lūm olur ve nakdi miḥekk-i imtiḥānda⁵ imtiyāz bulur. Bi-ḥamdi’llāh ki ‘ayn-ı yakīn ile ḥaḳīkat-i ḥālī gördüm ve mi‘yār-ı fikr ile gavv-ı mā-fi’z-zamīrüne irdüm ve çok zahmet çekdüm, tā şurṭa-i tedbīr ile keşī-i vücūdum gird-āb-ı helākden kenār-ı selāmete yitdi ve cānum ağzuma gelmiş iken sa‘ādet müsā‘adet idüp yine mu‘āvedet itdi. Min-ba‘d benden tevaḳku‘-ı muşāḥabet itme ve ḥayāl-i mürāca‘at ki ihtimāl-i muḥāldür, ḥāṭıruña getürme. ‘Ale’t-taḥḳīk bil ve ‘ayn-ı yakīn ile ma‘lūm kııl ki

Rubā‘ı

Māh olursañ āsmāna bakmayam

Serv olursañ büstāna bakmayam (V59^b)

Bir gül olsañ büstān-ı dehrde

Göz ucuyla gülsitāna bakmayam

Seng-püşt: Belī, rāst buyurursın. Benüm bu bābda inkārum mertebe-i iḳrārdadır. Vāḳı‘ā ḳalbüñ benden bir vechle münkesir ü müte‘essir olmuşdur ki hīçbir (S73^a) merhem-i i‘tizār ile iltiyām bulmak yokdur ve nakş-ı ḡaddārı ve resm-i bed-kirdārı şafḥa-i ḥālümde şöyle münakḳaş u mürtesim olmuşdur ki hīçbir āb-ı isti‘fā vü istiḡfār ile yunmak ve yuyılmak yok. Elden ne gelür? Bilürem ki tecerru‘-ı şarāb-ı nā-ḥoş-

¹ kandesin ki: kandesin S.

² ü: -S.

³ mertebede: mertebe S.

⁴ temyīz kılmayam: temīz kılamayam V.

⁵ imtiḥānda: imtiḥāna S.

güvār firāk itmek muşammim kılmuşsin ve beni sipihr-i şemşîr-i zehr-i âbdâr iştîyāk itmegi muḳarrar eylemişsin. Bu nevḫa-i cān-güdāzı itdi ve ḫaclet-zede vü şermsār¹ döndi, gitdi ve bâḳī ‘ömrini miḥnet-i müfāraḳatde giçürüp her gāh ki bu ser-güzeşti tezeḳkür iderdi, kendü² günāhına i’tirāf idüp zebān-ı inşāf ile³ dirdi:

Meşnevî

Ki ey bed-ṭālī ‘ü ey bed-sitāre

Elüñle sen saña itdüñ ne çāre

Hevā ḫavline uyduñ yoldan azduñ

Vefā ser-nāmesini⁴ egri yazduñ

Budur⁵ ol kimsenüñ dāstānı ki yā bir devlete ire veyā bir şadīḳ-ı şādīḳ eline gire.

Ba‘dehü ḡāyet-i ḡaflet ü ḡabāvetinden zāyi‘ idüp çāh-ı nedāmet-i cāvīde düşe ve her bārī ki başını taşā ura ve taşī başa, müfīd olmaya ve resen-i ḫīle ile biñ kerre sa‘y idüp ol varṭadan necāt bulmaya. ‘Āḳıl ü ḫāzim⁶ olana lā-büddür ki ekşer-i evḳātde feryād idüp bu işārātı binā-yı kārına pīş-nihād eyleye ve her maṭlūb ki eline gire, gerekse⁷ ḫiṭām-ı dünyevīden olsun, gerekse yārān-ı ma‘nevīden olsun⁸, anı ‘azīz ü mu‘anber tuta. Zīrā ol nesne ki elden gide, temennā ile⁹ yine gelmez ve fevātına telehhūf ü te‘essūf fā‘ide virmez.

Kıṭ‘a

Maṭlūb çün be-dest buved muḡtenem şumār

Ve ān rā ze kef mede ki peşīmānī āvered

Bisyār kes ki genc-i zer āsān dehed be-bād (S73^b)

V‘ān ki zer-i bī-dermī ḡuşşaha ḫü‘re

¹ şermsār: şermsār ile V.

² kendü: kendi S.

³ inşāf ile: inşāfla V.

⁴ Vefā ser-nāmesini: Vefāsuz nāmesini S.

⁵ Budur: Budur da S.

⁶ ḫāzim: cāzim S.

⁷ gerekse: herkese S.

⁸ olsun: -V.

⁹ temennā ile: temennāyla V.

Ez dest refte bār neyāyed be-hiç kāl
Çendān ki ū fiğān koned ū cāmeḥā dered¹

Faṣl-ı Sādis

Āfet-i ta‘cīl ve mażarrat-ı şitābı beyān ider.

Altıncı vaşıyyet oldur ki cemī‘-i umūrda ḥıffet ü şitābdan taḥarruz u ictināb idüp cānib-i te‘emmül ü te‘ennīye meyl (V60^a) eyleye ki ta‘cīl mażarratı gāyet çok ve şabr u taḥammülüñ menfa‘atine nihāyet yokdur. Ḥükemā dimişler ki her kimse ki binā-yı kārını şabr u şebāt üzre urmaya ve esās-ı mühimmini mismār-ı sükün u vaḳār ile üstüvār kılmaya, ‘avākıb-ı² aḥvālī nedāmete müfzī ve ḥavātīm-i a‘mālī melāmeti mukteżī ola. Efḍal-i ḥiṣāl-i ḥamīde ki ḳudret-i Yezdānī ḥilḳat-i insānı anuñla ārāste kılıp ‘ālemiyān üzre anuñ bereketiyle rütbet-i tekrīm erzānī buyurmuşdur, ḥil‘at-i şebāt ve ḳarār u fażilet ḥilm ü vaḳārdur. Ḥilm-i nemek mā‘ide-i aḥlāḳdur didüklerinde nükte budur ki ḥilmi ḳalb eyleseñ milḥ olur. Ya‘nī farazā ki bir kimesne³ taḥsīl-i ecnās-ı feżā‘il ile benī-nev‘inden mümtāz olsa ve taḳdīm-i eşnāf-ı fevāzıl ile aḳrānı miyānından küy-ı musābaḳati rubūde⁴ kılsa çün ḥuṣūnet-i ṭab‘ ve ḡılaḳ-ı ḳalb ve tehettük-i mizācla mevsüm ola, sā‘ir hūnerleri ma‘dūm ḥükminde olup şol ṭā‘ām-ı bī-nemek gibi maḳbūl-i ṭibā‘ olmadan maḥrūm ola ve ḥavātır anuñ ḥıffet-i mizāc ve rekāket-i re‘yinden müteneffir olup ṭibā‘ anuñ ḥuṣūnet-i ṭab‘ı sebebiyle muşāḥabetinden imtinā‘ vü ibā kıla⁵. Bā-vücūd ki ḥazret-i seyyid-i kā‘ināt ve sened-i maḥlūḳāt ‘aleyhi efḍalü’ş- şalavāt ve ekmelü’t-taḥiyyāt müstecemi‘-i cemī‘-i kemālāt idi, ḥitāb-ı müsteṭāb-ı cenāb-ı Rabbü’l-erbāb aña bu minvāl üzre⁶ vārid oldu ki *velev künte (S74^a) feżzan ḡalīza’l-ḳalbi le’nfażzū min-ḥavlike*⁷. Ya‘nī ey cāmi‘-i cemī‘-i feżā‘il ü fevāzıl, eger sen ḡalīz-ṭab‘ u dürüşṭ-ḥūy u saḥt-dil olayduñ⁸, her-āyine mevkib-i kevākib *aşḥābī*⁹ *ke’n-nücūm*¹⁰ ki ḥāliyā pīrāmenūñde Şüreyyā gibi

¹ İstedigin eline geçtiği zaman ganimet bil, yoksa elinden çıktığından pişman olursun. Nice kimseler kolaylıkla elde ettikleri altından hazineyi rüzgara savurup sonra altınsız kalıp kederlendiler. Elden çıkan, fiğan edip yaka paça yırtmakla geri gelmez.

² ‘avākıb-ı: -S.

³ kimesne: kimse V.

⁴ miyānından küy-ı musābaḳati rubūde: miyānında küy-ı musāba‘ati būde S.

⁵ kıla: kılıp S.

⁶ üzre: -S.

⁷ Şayet sen kaba, katı kalpli olsaydın, insanlar etrafından dağılıp giderlerdi. Bkz. Âl-i İmrân 3/159.

⁸ olayduñ: olaydın S.

⁹ aşḥābī: aşḥāb S.

¹⁰ Ashābım yıldızlar gibidir. Bkz. Keşfü’l-Hafâ, Cilt: 1, s. 132.

müctemi‘lerdür, benātü’n-na‘şvār perākende vü tārmar olalar idi ve şāhib-i serīr-i hullet ve peder-i erbāb-ı dīn ü millet beni kerīm-i Hāzret-i İbrāhīm ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi, *selāmun kavlen min-Rabbin Raḥīm*¹ Qur’ān-ı Kerīm ve Furkān-ı lāzimü’t-tekrīmde bu şıfatla sitāyiş buyrılmış ki *inne İbrāhīme le-evvāhūn ḥalīm*² ve’l-ḥāşıl fażilet-i ḥilm şıfat-ı maṭbū‘ u mergūbdur ve ḥalīm-dil maḳbūl-i eṭbā‘ u maḥbūb-ı kulūbdur. (V60^b) Ta‘cīl ü şitāb erbāb-ı ḥired katında merdūddur Nitekim buyırmışlardır: *et-Te’ennī mine’r-Raḥmāni ve’t ta’cīlū mine’ş-Şeyṭāni*.³ Bu kelāmuñ cevāhir-i ma’nāsına silk-i⁴ nazmda bu vechle intizām virmişlerdür.

Beyt

Ko ta‘cīli ki o Şeyṭān işidür

Te’ennī şabr-ile⁵ Raḥmān işidür

Her kimse ki temşiyet-i umūrında zimām-ı ihtiyārı ḳabza-i ta‘cīl[e] vire, lā-ceram āḫir-kārı nedāmet ve ḥātime-i emri melāmete ire.

Āğāz-ı Dāstān-ı Vaşıyyet-i Sādis

Rivāyet iderler ki bir zāhid müddet-i medīd tecerrüdden soñra⁶ ḳaşd itdi ki *en-nikāḥu sünneti*⁷ vazīfesine ḳıyām idüp *tenākeḥū tenāselū*⁸ fermān-ı cihān-meṭā‘ına imtişāl ü ittibā‘ eyleye. Pes bu⁹ ḥāṭırayı zühḥād-ı zamāndan birisiyle müşāvere idüp şart-ı isticāze vü istiḥāreyi taḳdīm itdi ki zāhid eyitdi: Ġāyet şavāb fīkr itmişsin ki tezevvüc sebeb-i şalāḥ-ı ma’išet ve mūcib-i niżām-ı umūr-ı¹⁰ dünyā vü āḫiretdür ve beḳā-yı nev‘ ki devām-ı zıkr aña müteferri‘dür ve¹¹ aña müterettibdür. Ammā cehd eyle ki bir refīḳ-ı şefīḳ ele getüresin (S74^b) ve nā-münāsib müşāhibden ictināb u ihtirāz ḳılasın. Zāhid şordı ki: Ne maḳūle zen ile izdivāc idüp ve ne şıfatlu zevc ile¹² imtizāc itmek gerek? Eyitdi: ‘Avret gerekdür ki vedūd u velūd u şālīḥa ola. Ya’nī şevherine ziyāde maḥabbet ḳıla ve çok veled getüre ve ehl-i ‘ıffet olup sāḥa-i zimmeti tōhmet ü ḥıyānetden berī

¹ (Onlara) Raḥīm olan Rab’dan “Selām” sözü vardır. Bkz. Yâsîn 36/58.

² Muhakkak ki İbrahim, çok içli (âh edip yalvaran), yumuşak tabiatlı idi. Bkz. Tevbe 9/114.

³ Yavaş/ temkinli davranmak Raḥmān’dan, acele ise Şeytan’dandır. Bkz. Keşfü’l-Hafâ, Cilt: 1, s. 295.

⁴ silk-i: milk-i S.

⁵ şabr-ile: şabrla V.

⁶ tecerrüdden soñra: tecerrüdden-soñra S.

⁷ Nikāḥ, benim sünnetimdir. Keşfü’l-Hafâ, Cilt: 2, s. 324.

⁸ Nikāḥlanınız, neslinizi devam ettiriniz (çoğalınız). Bkz. Keşfü’l-Hafâ, Cilt: 1, s. 318.

⁹ bu: -S.

¹⁰ umūr-ı: -S.

¹¹ ve: -S.

¹² izdivāc idüp ve ne şıfatlu zevc ile: -S.

ola. Her kime zen-i ‘afîfe vü şâliha müyesser ola, hānesi şeb-i t[ī]re gibi tārīk ise de rüz-ı rüşen gibi¹ münevver ola. Zāhid eyitdi: Nice zenüñ şöhetinden ictināb itmek gerek? Cevāb virdi ki: Hükemā buyurmuşlardır ki beş nefer zenden hāzer vācibdür: hānnāne vü mennāne vü ennāne vü kiyyetü’l-kafā vü haḍrā’ü’-d-dimen. Hānnāne ol ‘avrete dirler ki² zevc-i āḥarden evlādı olup *evlādunā ekbādunā*³ gāyet-i mihr ü şefkat ve kemāl-i ḥanīn ü merḥametinden⁴ bu zevcinüñ mālını muttaşıl anlara şarf eyleye. Mennāne ol ‘avrete dirler ki⁵ (V61a) şāhib-i māl ü cāh olup ḳudret ü destgāh ile her gāh şevherine minnet eyleye. Ennāne bir ‘avretdür ki⁶ bu şevherinden sâbık andan fāyık, yā kendü mizācına muvāfık zevci ola, anuñ zevḳ u maḥabbbeti kām-ı ārzūsından gıtmeyüp muttaşıl bu şevherinden enīn ü şikāyetde ola. Kiyyetü’l-kafā şol zen-i ḡayr-ı ‘afîfedür ki şevheri her maḥfilden ki ḡā’ib ola, ḥāzırlar⁷ anuñ ḳafāsına ṭa’na daḡın ura. Haḍrā’ü’-d-dimen zen-i cemīledür, ḳabīle-i ḡayr-ı aşliyyeden bu maḳūle zeni sebze-i mezābile teşbīh eylemişlerdür. Bu maḳūle evzāc ile imtizāc u izdivācdan ihtirāz itmek gerekdür ki dīdār-ı dildār-ı bed-kirdār her bār muşāḥabet-i mār ve mümāzecet-i sibā’-ı (S75A) cān-şikārdan düşvārdur.

Mesnevī

Zen-i bed der serāy-ı merd-i nikū

Hem der īn ‘ālemest dūzaḥ-ı ū

Zinhār ez-ḳarīn-i bed zinhār

*Ve ḳinā Rabbenā ‘azābe’n-nār*⁸

Zāhid yine istifsār itdi ki: Nesinden⁹ zen ihtiyār itmek gerek? Cevāb virdi ki: Zen cevān-resīde gerek. ‘Acā’iz ile muşāḥabet ḳaṭ’an cā’iz degüldür ki ṭarāvet-i ‘ārızı gīderür ve anlaruñla mücāma‘at bedene¹⁰ za‘f u neḥāfet getürür. Ulular dimişlerdür ki ‘avret on yaşıdan yigirmiye varınca mevzi’-i luṭf u ümmīd ve maḥall-i mihr-i

¹ gibi: ve S.

² ‘avrete dirler ki: ‘avretdür ki V.

³ Çocuklarımız, canımız ciğerimizdir. Bkz. Keşfü’l-Hafā, Cilt: 1, s. 262.

⁴ merḥametinden: merḥametden S.

⁵ ‘avrete dirler ki: zendür ki V.

⁶ ‘avretdür ki: zendür ki S.

⁷ ḥāzırlar: ḥāzırlar S.

⁸ “İyi adamın sarayındaki kötü kadın dünyayı cehenneme döndürür. Kötü eşe zinhar yaklaşmayın. Rabb’imiz, bizi cehennem azabından koru.” Son mısra bir ayet iktibasıdır. Bkz. Bakara 2/201.

⁹ Nesinden: Nesinde V.

¹⁰ bedene: beden V.

cediddür. Yigirmiden otuza varınca ārām-ı dil ü cān ve rāḥat-ı rūḥ-ı revāndur. Otuzdan kırka varınca şāḥib-i himmet-i bülend ve ḥudāvend-i māl ü ferzenddür. Kırktan elliye varınca ḥāfız-ı nām u nāmūs ve şāḥib-i zerḳ¹ u sālūsdur ammā elliden tecāvüz itse belā-yı siyāḥ ve āfet-i māl ü cāḥ ve sūḥān-ı ‘ōmr-i ‘azīz ve erre-i cān-ı lezīz ‘imāret-i ḥarāb ve zirā‘at-i bī-ābdur ve mār-ı bī-genc ve bār-ı² derd-i³ rencdür. Zāhid su‘āl itdi ki: Ḥüsn ü cemāl bābında ne dirsın? Cevāb virdi ki: Bu ṭā‘ifede ser-māye-i rağbet luṭf-ı ḥulḳ ve setr ü ‘iffetdür. Eger sa‘ādet müsā‘id⁴ olup ḥüsn-i ḥulḳ daḥı aña mülḥaḳ olursa nūrun ‘alā nūr olur.

Beyt

Rūy-ı ḥūb-est ü kemāl-i⁵ hūner ü⁶ dāmen-i pāk

Lā-ceram himmet-i pākān-ı dü ‘ālem bā ūst⁷ (V61^b)

Zen-i ḥūb-şūret ki bed-sīret ola, belā-yı cān ve ‘azāb-ı cāvidāndur. Zen-i nīk-ḥaşlet her çend ki zişt-ṭal‘at ola, yār-ı mihr-bān ve revnaḳ-ı ḥānmāndur. El-kışşa zāhid tefahḥuş-ı bī-pāyān ve tecessūs-i firāvāndan soñra⁸ meded-i baḥt-ı bülend ve müsā‘adet-i himmet-i ercmen ile bir ḳabīle-i aşīle⁹ ve nebīre-i emşileden bir zen-i ḥüsnā ve bir maḥbūbe-i müsteḡnā naşīb oldı ki dīde-i sipihr-mīnā āyīne-i āftābdan (S75^b) ḡayrda naẓīrin görmemişdi ve naḳş-bend-i ḥayāl ‘ālem-i mişālden ḡayrda mişlin müşāhede itmemişdi. Bā-vücūd leṭāfet-şūret ü nezāfet-sīret ile ārāste idi. Zāhid hemīşe bu ni‘met-i ‘uzmānuñ vazā‘if-i ṭā‘at şükryn edā iderdi, rūz u¹⁰ şeb ferzend-i dil-bend ṭaleb eylerdi. Çün bu minvāl üzre ḥaylī zamān giçdi, zāhid āyīne-i rūzgārda çehre-i murādını göremedi ve nihāl-i ārzūda semere-i maḳşudına iremedi. Āḥir nā-ümmīd olup rūy-ı zirā‘ati ḥāk-i niyāza sürdi ve tīr-i du‘āya nā-murādlık gümānından küşād virdi. Çün kār u bār-ı vücūdunu bu yolda ḥāk ve meşreb-i ‘aḳīdesini şevb [ü] rayb ü riyādan pāk itmişdi, bi-ḥükmi *emmen yücībū’l-muẓtarra izā de ‘āhū*¹¹ tīr-i du‘āsı nişāne-i icābete rāst geldi. Nevmi olmış-iken nüvi-d-i ‘ināyet-i Bārī yitişüp zen-i zāhidüñ ḥamli zāhir

¹ zerḳ: zevḳ V.

² bār: yār S.

³ derd-i: derd ve V.

⁴ müsā‘id: müsā‘ide V.

⁵ kemāl-i: kemāl ve V.

⁶ ü: -S.

⁷ Güzel yüzlü, çokça hünerli ve iffetli kadın, şüphe yok ki her iki âlemde de aranacak bir kadındır.

⁸ firāvāndan soñra: firāvāndan-soñra S.

⁹ aşīle: aşliyye S.

¹⁰ u: -V.

¹¹ Darda kalana, çağırıldığında (yardım çağırısına) icābet eden mi?... Bkz. Neml 27/62.

oldı. Pîr-i nâ-murâd bu vaz‘dan bir mertebede mesrûr u dil-şâd oldu ki bir ân fikr-i ferzend hâtırından gitmezdi ve edâ-yı evrâddan soñra¹ zıkr-i evlâddan ğayrı nesne zebânına gelmezdi. Çün niçe zamân bu mâlihûlyâ meydânında² cevalân ve bu temennâ dîgi kânûn-ı dimâğında ğaleyân itdi, ‘âkıbet hâme-i fikret ve enbûbe-i hayâl ile şafha-i bâle³ nakş itdügi şûreti mişâle getirüp hâtûnına eyitdi: Ey enîs-i rûzgâr ve ey celîs-i ğam-küsâr, ‘an-karîb senûñ şadef-i rahmûnden sâhil-i zuhûra bir gevher-i şâhvâr geliser ve halvet-hâne-i ğâybdan şahrâ-yı şehâdete bir püser-i zîbâ manzar-ı hîrâm kılıser. Ben aña ‘alem-i hûb ve lakab-ı mergûb ta‘yîn idüp (V62^a) anuñ terbiyet ü teşmiyyeti bâbında bezl-i tâkat itsem gerek ve ahkâm-ı (S76^a) şerî‘atı tamâm tefhîm ü ta‘lîm idüp anuñ tehzîb ü te‘dîbi emrinde şerâ‘it-ı sa‘y u ictihâdı taqdîm eylesem gerek. Ol dahı nâşiye-i zâtında mersûm olan âyât-ı rûşd ü hidâyet ve âsâr-ı mecd ü sa‘âdet muhteżâsı üzre âdâb-ı tarîkat ve ahkâm-ı şerî‘âtle mütehallî olup az zamânda bi-‘avni’llâhi’l-meliki’l- muhtâr bir ‘âlem-i ‘âlî-mikdâr ve bir zâhid-i kerâmet-iştihâr⁴ olsa gerek. Pes anuñ hîbâle-i nikâhına bir urûme-i şerîfeden bir kerîme getirüp anlardan evlâd u ahfâd zuhûra gelüp bu vesîle ile neslümüz ‘âlem-i fânîde bâkî ve bu vâsıta ile zıkrümüz şahîfe-i rûzgârda pây-dâr kılsa gerek.

Kıt‘a

Qalur nâmı cihânda ol kişünûñ

Ki bir ferzendi qala yâdgârı

Nice gitsün şadef nâmı qulaqdan

Unutdurur mı dürr-i şâhvârı

Hâtûn eyitdi: Ey refîk-ı şefîk ve ey şeyh-i şâhib-i tarîk, bu nev‘ kelimât seccâde-nişînlere lâyıq mı ve tesbîh-güzârlara muvâfık mıdır ki evvelâ recmen bi’l-ğayb vücûd-ı ferzende cezm itdûñ. İhtimâl var ki benden zuhûr-ı ferzend muhâl ola. Farâza ki mümkün ola, yümkin ki ünşâ ola, belki muhtemeldür ki hünşâ ola. Teslîm idelüm ki püser ola, şâyed ki⁵ mu‘ammer olmaq ğayr-ı müyesser ola. Bu taqdîrce ma‘lûm degüldür ki ‘âkıbeti neye nihâyet bula? Sen ol nâ-dân-ı hayal-perest gibi merkeb-i temennâya süvâr olup meydân-ı ârzûda tek ü püy idersin ve bu şahrâ-yı bî-müntehânûñ

¹ evrâddan soñra: evrâddan-soñra S.

² meydânında: meyde S.

³ bâle: bâl S.

⁴ kerâmet-iştihâr: kerâmet-şi‘âr S.

⁵ şâyed ki: şâyed S.

nihāyetine irem dirsın. (S76^b) Heyhāt, heyhāt, merd-i ‘ākıl gerekdür ki esās-ı umūrını hayāl-i muhāle mübtenī kılmaya ve evhām-ı hāma ki dām-ı vesvese-i Şeytān-ı Velhān-nāmdur, kalbine yol virmeye. ‘Ābid çün bu naşīhati gūş-ı cān ile¹ istimā itdi, h‘āb-ı² pendār-ı gurūrundan bīdār oldu ve min-ba‘d bu aşl-ı fuşūl-ı³ pür-fuzūlī telkīninden ferāgat kıldı ammā çün müddet-i haml āhīr oldu ve zindān-ı rahmde ol bī-günāhuñ zamān-ı habsi tamām⁴ nihāyet (V62^b) buldı, bir mevlūd-ı hūb-şūret [ü] maqbūl-‘at vücuda geldi ki⁵ envār-ı rüşd ü necābet me‘ālī ‘-i çehresinde lāmi ‘ idi ve āşār-ı zühd ü kerāmet esār-ı cebhesinde tālī ‘.

Beyt

Nice ferzend gūyā dāne-i dūr

Bahā her mūyına peymāne-i dūr

Zāhidūñ şubh-ı ümmīdi maṭla ‘-ı murāddan tebessūme geldi ve ‘andelīb-i dili gülşen-i şādmānīde terennūme āğāz kıldı.

Beyt

Ez muhīt-i faẓl zībā gevherī āmed bedīd

Ber-sipīhr-i şer ‘ rūşen aḥterī āmed bedīd⁶

Pārsā cemāl-i ferzend ile hoş-ḥāl olup itdügi nezrleri vefā itdi ve şeb u⁷ rüz mülāzemet-i ‘ahdine ta‘ahhüd idüp sā ‘ir umūrına ḥaṭṭ-ı nisyān çekdi ve tamām-ı himmetini anuñ tenmiyyet ü takviyet ve teşmiyyet ü terbiyetine maşrūf kıldı. İttifāk bir gün zen-i pārsā ḥammāma gitdi. Püseri pederine sifāriş idüp ta‘ahhüdi bābında mübālağa itdi. Pederūñ ḥod andan gayrı maşlahatı yoğdı⁸. Çün bu ḥāl üzre bir vaḳt giçdi, pād-şāh cānibinden ḥācib gelüp ‘ābidi dergāha da‘vet itdi. ‘Ābid fermān-ı ḥācibe itā ‘ati vācib (S77^a) bilüp zarūrī püseri tenhā koyup gitdi. Meger bunlaruñ bir rāsūları var idi ki evlerin aña inanup ḳorlar, giderlerdi⁹ ve her nere ki¹⁰ gitseler, ol evde ḳalıcak anlar firāğu ‘l-bāl olup ḥuzūr iderlerdi. Ol daḥı¹¹ evde bulduğı ḥaşerātı yirdi ve def ‘-i müziyātda nef ‘-i

¹ cān ile: cānla V.

² h‘āb-ı: cevāb-ı S.

³ fuşūl-i: fuzūl-i S.

⁴ tamām: -V.

⁵ geldi ki: geldi V.

⁶ Fazilet muhītinde güzel bir cevher peydā oldu. Şeriat semāsında parlak bir yıldız doğdu.

⁷ u: -S.

⁸ yoğdı: yoğ-idi S.

⁹ giderlerdi: giderler-idi: V.

¹⁰ nere ki: neye ki S.

¹¹ Ol daḥı: Ol-daḥı S.

tamāmı var-idi. ‘Ābid çün emre imtişāl itdi, anı püseriyle kōdı gitdi. ‘Ābid gitdügi gibi bir mār-ı zehr-bār-ı ejder-kirdār sūrāh-ı dīvārdan çıkup gehvāreye müteveccih oldı. Çün rāsū gördi ki ol zirih-püş-ı tīre-kāmet, ol tīr-reftār¹ u kemān-hey‘et bir elif-i taşvīr ki vaqt-i sūkūnda nūn² şeklinde müşekkel olur, bir siper-i tedvīr ki hengām-ı hareketde tīr ü kemān şüretinde mütemesssel olur, gehvāreye kaşd idüp nīşter-i nāb-ı zehr-nāk ile püser-i haste-i pister helāk itmek ister, fi‘l-hāl zīr-i gehvāreden rāsū çıkup halkını³ (V63^a) muhkem tutdı ve zūr u zār ile boğup halka-i⁴ kemend-i ecele giriftār itdi. Anuñ bereket-i hīrāsetiyle püser varṭa-i helākdan necāt buldı. Bu hāl ‘akabince pārsā gelüp rāsūyı hūn-ālūde⁵ gördi. Bī-çāre korsañ bir iş başardum diyü ‘ābide karşı vardı. ‘Ābid anuñ ol hālinden püserin helāk itmek hayāl idüp seyl-āb-ı gāzab binā-yı şabrın yıkdı ve dūd-ı hışm revzene-i dimāgına çıkdı. Zulmet-i duhān-ı hıffet ve tehettük-i hāne-i ‘aqlını tīre vü bihār-ı dīk-i hiddet ve tehevvr-i başar-ı başiretini hīre kılp tefahhuş-ı kār ve tecessüs-i ahvāl itmedin ‘aşāsın kaldırıp rāsū-yı bī-çārenūñ başına şöyle urdı ki ol derdmendūñ defter-i ‘ömrin⁶ dūrdu ve hırmen-i hayātın şavurdu. Ba‘dehü evine girdi. Püseri mehd-i selāmetde (S77^b) bulup bir mār-ı ‘azīm ve bir ef‘ī-i cesīmi yanında küşte ve hāk u hūn ile⁷ āğuşte gördi. Dūd-ı hayret başına ağdı ve girye-i künān kendü kendüye eyitdi: Dirīgā ki bu hādise-i dil-sūzuñ āteşi āb-ı i‘tizār ile teskīn bulmaz ve bu vākı‘a-ı cān-güdāzuñ hadengi siper-i istiğfār ile mündefi‘ olmaz. Bu ne nā-şāyeste⁸ hareket idi ki benden şādır oldu ve bu nice kabīh şenā‘at idi ki benüm elümden zuhūra geldi. Ben Hālīk’a ne cevāb virebilem ve hālā‘ika ne vech-i şavāb ile i‘tizāra kādır olabilem. Min-ba‘d benüm gerdenüm tavk-ı melāmetden hālāş bulmak yokdur ve raqam-ı fezāhat şahīfe-i ahvālūmden mużmeñil olmak ihtimālī yok. Zāhid bu fikrle⁹ pīç ü tābda ve bu elemle¹⁰ ıztırābda idi ki hātūnı gelüp keyfiyyet-i hālī müşāhede itdi. Zāhide¹¹ zebān-ı melāmeti dirāz idüp ta‘yīb ü serzenişe āgāz itdi ve eyitdi: Hudā-yı bī-

¹ tīr-reftār: tīz-reftār V.

² nūn: -S.

³ halkını] hulkını S, V.

⁴ halka-i] halka-i S, V.

⁵ hūn-ālūde: hūn-ālūd S.

⁶ ‘ömrin: ‘ömrūñ S.

⁷ ile: -S.

⁸ nā-şāyeste: şāyeste V.

⁹ fikrle: fikr S.

¹⁰ elemle: elem ü S.

¹¹ Zāhide: Zāhid S.

‘ayb ki celle ‘ani’ş-şebîh¹ ve’r-rayb hâlet-i şeybde ‘âlem-i gaybdan saña bir ferzend-i dil-bend² ihsân u³ kerâmet buyurdu. Bu ni‘met muķābelesinde vazā‘if-i şükr-i güzārı bu mıdur ki senden şadır oldu ve mevhibet-i Rabbānī ciger- kûşeñe zahm-ı dil-gezāyı (V63^b) mārđan necāt erzānī kıldı? Bu ‘atıyye mükāfātında merāsım-i sipāsdārı böyle mi gerek idi ki senden zühūra geldi? Zāhid feryād eyledi ki: Ey enīs-i dil-i lā-ya‘kıl, lutf eyle, bu münākaşadan ferāğat kıl. Ben de bildüm ki edā-yı vazā‘if-i şükr-i İlāhī ve ma‘rifet-i ķadr-i ni‘met-i nā-mütenāhīde ğaflet itdüm ve menhec-i ķavāyim-i ıstıbārdan ki şāh-rāh-ı sālīkān-ı mesālik ve mā şabruke illā bi’llāh⁴dur, taşra gitdüm. Hālā bu bābda ta‘cıl ü şitāb sebebiyle ne şabūrlar cerīdesinde meşūram ve ne meşķūrlar şaḥīfesinde mezbūr. Senūñ bu hālde (S78^a) baña⁵ melāmetūñ hemān yāre üzre yine⁶ yāre açmaķdur ve tāze cerāḥate rīze-i nemek saçmaķdur. Zen eyitdi: Rāst söylersin. Vāķı‘ā ba‘de’l-vuķū‘ nedāmet neyi müfīd olur ve merhem-i melāmet ile ol cerāḥat nice iltiyām bulur? Bu nādireden ki senden şadır oldu ve bu tecrībe zāhir oldu ki ta‘cıl ü şitābuñ ‘āḥiri ḥarāb ve ḥıffet ü tıṣ-ı mūrīş-i mazār bī-ḥisābdur ve tehevvr ü isti‘cāl her hālde mazmūm ve merd-i müsta‘cel ḥuṣūl-i murād ve vuṣūl-i merāmdan maḥrūmdur. Ammā melūl olma ki bu dāma hemīn sen giriftār olup bu belāya hemīn sen mübtelā olmaduñ ki senden sābık bu maķūle vaķāyi‘ çok vāķı‘ olmuşdur ve Ka‘beteyn-i leyl ü nehārda hezār kerre bu naķş ‘ayāna gelmişdür ve nice kimesneler⁷ şe‘āmet-i ta‘cıl ü şitāb ile⁸ gird-āb-ı nedāmete düşmişlerdür ve te’emmūl ü te’ennīden ictināb ile ğarķ-āb-ı baḥr-ı melāmet olmuşlardır. Ābid eyitdi: Ey mūnis-i evķātüm ve pīrāye-i eyyām-ı devletüm, bu ḥikāyetle baña tesellī virdüñ ve cerāḥat-i dil-i pūrderdüme merhem-i rāḥat u raḥmet urduñ. Bilürem ki bu cināyetde emşālüm ğāyet çok ve şürekāma nihāyet yoķdur⁹. Nite ki anlaruñ ḥikāyātı cerīde-i eyyāmda mezkūr u meşūr olmuşdur, benüm ser-güzeştüm daḥı meşel-i sā‘ir gibi elsine-i eyyāmda meşūr olsa gerek ve her kimse ki mebādī-i ef‘ālinde ‘avāķıb-ı hāl ü me‘ālinden ğaflet kıla ve menāfi‘-i vaķār (V64^a) ve fevā‘id-i bürdbārīden bī-behre ķala, bu ḥikāyetden

¹ bī-‘ayb ki celle ‘ani’ş-şebīh: bī-‘ayb celle ‘ani’ş-şebēh V.

² ferzend-i dil-bend: evlād S.

³ ihsân u: -V.

⁴ Senin sabrın da ancak Allah’ın yardımı ile. Bkz. Nahl 16/127.

⁵ baña: -S.

⁶ yine: -V.

⁷ kimesneler: kimseler S.

⁸ şitāb ile: şitābla V.

⁹ yoķdur: yoķ S.

mütenebbih olup bu ser-güzeştlerden ‘ibret alsa gerek. Budur ol kimesnenün dāstānı ki bī-tedebbūr ü tefekkūr bu ‘azīmeti imzāya yitüre ve [bī-]te’emmül ü taḥammül bir ḥükmi nefāza¹ getüre. ‘Āqıl-i ḥāzime lāzımdur ki tecribeyi bāz idüp² bünyād-ı umūrına pīş-nihād idine ve āyīne-i re’yine (S78^b) işāret-i ḥukemā vü naşīḥat-i ‘uḳālāyla şayḳal ura. Cemī’-ı evḳātta cenāb-ı te’emmül ü te’ennīye mā‘il olup cānib-i ta‘cīl ü ḥıffetden ictināb kıla, tā vüfūr-ı iḳbāl ü³ devlet anuñ sāḥa-i sa‘ādetine mütevātir ola ve reşehāt-ı ḥayr u kerāmet cānib-i faẓl u şehāmetine ‘ale’t-tevālī müteḳātır ola.

Faşl-ı Sābi‘

Ḥazm ü tedbīr ü ḥīle ile belā-yı a‘dādan ḥalāş olmağı beyān ider.

Yedinci vaşıyyet oldur ki her ḥâlde ‘inān-ı tedbīri elden ḳomayalar.

Su’āl

Bir kimesne ki⁴ ittifāḳ dām-ı düşmene giriftār ola ve her ṭarafın ḥālevār ezdād-ı bisyār ve her cānibin dā‘ire-i kirdār-ı a‘dā-yı bī-şümār müşāhade kılop kendüsin şikence-i pençe-i bevārda ve ‘iḳāb-ı ‘uḳābın helāk ü demārda⁵ müşāhade kıla, bu ḡā‘ilenün def‘inde bunı şavāb göre ki anlardan ba‘zıyla⁶ bāb-ı vifāḳ u müdārāyı fetḥ idüp der-i şikāḳ u mu‘ādātı sedd⁷ ide, belki miyān-ı ‘ahd ü peymānı niṭāḳ-ı eyman-ı firāvānla şedd ide. Çün anuñ meded⁸ [ü] mu‘āvenetiyle bend-i belādan ḥalāş ola, itdügi ‘ahd ü peymānuñ ‘uhdesinden nice gelebile ve ‘uḳde-i şart-ı⁹ eymanı niçe ser-engüşt-i ḥīle ile ḥall kıla?

Cevāb

Nite ki aḥibbā beyninde ‘alāḳa-i¹⁰ maḥabbet dā‘im degüldür, a‘dā miyānında daḥı şaṭranc-ı ‘adāvet ḳā‘im degüldür. Zīrā ki ‘ārızidür, taḡyīri tīz ḳābil olur ve şafḥa-i sīneden ednā bahāne ile zā‘il olur. Bu sebebdendür ki ba‘zı kimesneler¹¹ miyānında maḥabbet ü ‘adāvet giderek kem, belki mürūr-ı eyyām u¹² zamān ile ke’l-‘adem olur.

¹ nefāza: menfāza S.

² bāz idüp: -V.

³ ü: -V.

⁴ kimesne ki: kimse S.

⁵ ‘iḳāb-ı ‘uḳābın helāk ü demārda: ‘iḳāb u ‘uḳābı helāk ü demārdan S.

⁶ ba‘zıyla: ba‘zıla V.

⁷ sedd: şedd V.

⁸ meded: -V.

⁹ şart-ı] şart ve S, V.

¹⁰ ‘alāḳa-i: ‘alāḳa-i ve S.

¹¹ kimesneler: kimseler S.

¹² eyyām u: -V.

Hubb u buğz-ı ehl-i cihān ebr-i bahārī hükmindeür hemān

Mısrā‘

Bir zamān yağarsa diger bir zamān

Hükemā dimişlerdür ki: Mihr ü kīn-i ehl-i zamān taḳarrüb-i sulṭān ve cemāl-i ḥübān (V64^b) ve ‘ahd-i şıbyān ve vefā-yı zenān (S79^a) ve seḥāvet-i mestān hükmindeür. Hemān ki hīç birisinüñ vücūduna i‘timād ve beḳāsına i‘tikād cā‘iz degüldür.

Beyt

Hoş-est ‘ahd-i maḥabbet be-düstān besten

Velī çī sūd ki ān ‘ahd rā vefāyī nīst¹

Nice şadāḳat olur ki derece-i vedāddan mertebe-i ittihāda varmışken nā-gāh eṣer-i çeşm-i zaḥm anı maḥz-ı maḥabbetden ‘ayn-ı² ‘adāvete münḳalib kılup laṭāfet-i ḥālī ve ṭarāvet-i nihālī tebessüm-i semūm-ı hicrān ile müntefī olur. ‘Adāvet-i ḳadīmi ve ḥuşūmet-i mevrūşı daḥı aña ḳıyās ideni mülāṭāfet ile şadāḳate müsteḥīl olup āteş-i nizā‘ ve şikāk-ı ḥübūb nesīm-i vifāḳla munṭafī olur ve külliyyen anlaruñ muşāḳatından reste-i ṭama‘ idüp anlarla muvāḳatdan göz yummazlar ve daḥı dostlaruñ da‘vā-yı maḥabbetinde i‘timād-ı küllī cā‘iz görmezler ve anlaruñ vefāsına müsteẓhir ü müsteṣṣik olup ‘ahdlerine i‘tikād üzre binā-yı umūrlarına bünyād urmazlar. Kelimāt-ı tāmāt-ı *aḥbib ḥabībeke hevnen*³ *mā ‘asā en yekūne baḡīzake yevmen mā*⁴ meşreb-i nübüvvet-i kübrādan mütereşşihdür, hemān bu ma‘nāyı muvāzzāḥ ve bu nükteyi mufaşşāḥdur⁵. Çün burhān-ı beyān ile ‘ayān oldı ki ehl-i zamānuñ izḥār-ı şadāḳat ü ‘adāvetine çendān i‘tibār yokdur. Dānā ‘āḳıbet-bīn düşmen ile muşālaḥat u muḥālaşatdan ki celb-i menfe‘ati yā def‘-i mazarratı mütezammin ola, ibā itmeyüp şalāḥ-ı ḥāl her ne ise aña iştigāl ide ve ol nesne ki kārı anuñla tamām ve mühimmi anuñla ser-encām bula, muḳtezā-yı maşlaḥat-ı vaḳt üzre ḥuşūl-i āmālde anı isti‘māl ide, tā anuñ dūr-bīnligi ve şalāḥ-endişligi meyāmini ile⁶ fethü’l-bāb-ı devlet müyesser olur ve şubḥ-ı⁷ sa‘ādet ufḳ-ı kerāmetden ṭulū‘ kıılır.

¹ Muhabbet ahdini dostlarla yapmak güzeldir. Lakin ne fayda ki onlarda ahde vefa yoktur.

² maḥz-ı maḥabbetden ‘ayn-ı: maḥz ve maḥabbetden ‘ayn ve S.

³ hevnen] ḥubben S, V.

⁴ Dostunu ölçülü sev. Bir gün gelir, düşmanın olabilir. Bkz. Muhammed b. İsa et-Tirmizî, **Sünenü’t-Tirmizî**, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Cilt: 4, Mısır, 1975, s. 360.

⁵ mufaşşāḥdur: mufaẓẓāḥdur V.

⁶ dūr-bīnligi ve şalāḥ-endişligi meyāmini ile: dūr-bīn ü şalāḥ-endişligi meyāminiyle V.

⁷ şubḥ-ı: şubḥ ve S.

Āğāz-ı Dāstān-ı Vaşīyyet-i Sābi‘ (S79^b)

Rivāyet olunur ki bīşe-i Berda‘‘da¹ bir dıraht var-idi ki rif‘atde şecere-i Tūbā’dan dırāz ve keşret-i fūrū‘ ve aşālet-i uşulde Sidretü’l-müntehā’dan ser-firāz².

Beyt

Kerāmet gölgesin şalmış zemīne

İren rāhat olurdu sāyesine (V65^a)

Taht-ı dırahtda bir mūş-ı harīş-nihād muhtāl-ṭab³ serī‘u’l-idrāk ki bir te‘emmül ile hezār ‘ukde-i müşkili ḥall iderdi ve bāb-ı füsūn u fūnūn-ı telbīsde İblīs’e sebķ virüp delle-i muhtāleye dersin eydürdi. İttifāk ol ḥavālīde bir gürbe-i beyābānī dahı vaṭan ṭutmuşdı. Şayyādlar ol araya çok gelür giderlerdi ve ol nevāhīde dām ḳurup vuḥūş u ṭuyūr ıstıyād iderlerdi. Bir gün bir şayyād zīr-i dıraht-ı mezbūrda dām tertīb idüp zīr-i dāma bir miḳdār gūşt ta‘biye itdi, gitdi. Gürbe-i harīş bu bāzīden gāfil bī-çāreyi būy-ı gūşt keşān ber-keşān⁴ cānib-i dāma getürüp çāşnī-i murād henüz kām-ı ārzūsına yitmedin ḥalkını ḥalka-i dāma giriftār itdi. Bu eşnāda mūş dahı ṭu‘me ṭalebine sūrāḥdan çıkup dīde-i ihtiyāṭla her ṭarafa bakup çep ü rāst ve⁵ zīr ü bālāya nigāh iderken gözi gürbeye rāst geldi. Bā-vücūd ki ḥāne-i dīdesi anuñ müşāhede⁶ zulmetiyle tārīk ve ḥayāt u⁷ zindegānīden ümmīdi riştesi bārīk oldı ve ‘aqlını aldurmayup diḳḳatle nazar itdi⁸, anı beste-i bend-i belā gördi. Şayyāda cān u dil ile du‘ā ve ḥaşmını ḳayd u bendde gördüğine vazā‘if-i şükri edā itdi. Nā-gāḥ bir cānibe dahı nigāh itdi, gördi ki bir rāsū kemīngāḥda oturmuş ve tīr-i nazarın⁹ anuñ cānibine rāst idüp kemān-ı ḳaşdı anuñ şaydına ḳurmuş. Bu eşnāda gördi ki bir zāğ dahı bālā-yı dırahtda nīze-i şu‘ā‘-ı başarın anı şikāra ṭoğrultmış. (S80^a) Hūş-ı mūşa vahşet ü dehşet galebe itdi ve ḳalbine ḥavf u ḥaşyet müstevlī olup eyitdi: Eger ilerü gidersem gürbeden nice ḥalāş olayın ve eger rucū‘ idersem rāsūdan nice necāt bulayın? Eger maḳāmumda ḳarār eylesem¹⁰ zāğdan ne ṭarīḳ-ile ḳurtulayın? Bu ortada bunlarla nice başa çıkayın

¹ bīşe-i Berda‘‘da: pīşe-i Berda‘a‘da V.

² ser-firāz: ser-efrāz S.

³ muhtāl-ṭab‘: muhtāl-ṭab‘ S.

⁴ ber-keşān: -V.

⁵ ve: -S.

⁶ müşāhede: müşāhede S.

⁷ u: -S.

⁸ itdi: kıldı S.

⁹ nazarın: nazaruñ S.

¹⁰ eylesem: eylesem V.

ve bu binā-yı ‘anā ve būnyād-ı belāyı nice tedbīr-i metīn ile yıkayın? Kışsa-i guşşamı kime diyeyin ve bu dāya devā kimden umayın? Hālā ebvāb-ı belā küşādedür ve esbāb-ı ‘anā āmāde¹. Rāh-ı güriz bestedür ve mizāc-ı tedbīr haste. Ammā şart-ı hazm budur ki bu cümle ile (V65^b) yine kalbūmi kavī tutup dīde-i ‘aql ile reh-güzār-ı hālāş gözedem. Elden ne gelür ki sākī-i dehr geh şāf-ı mihr virür, gāh dürd-i kahr ve cām-ı murād geh nūş-ı dārū ta‘biye ider geh nīş-i zehr. Meydān-ı merdānda semend-i himmet ile ol kimesne cevelān ider ki ne hīl‘at-i devlet giymekle leb-i neşātla handān ve ne cūr‘a-i miḥnet içmekle dīde-i endūh ile giryān ola. Hāliyā baña bu varṭadan penāh-ı ‘aqla girīzden gayrı gerīz yokdur ve feth-ı bāb-ı tedbīrde baña üstād-ı hīreddin müşfik dest-gīr yok. Şāhib-re‘y-i şā‘ib ‘alā külli hāl göñline dehşet ü infī‘āle yol virmez ve bu tarīk-ile pīrāmen-i hātıra şā‘ibe-i ḥavf u ḥaşyet getürmez. Kelimāt-ı hikmet-nikāt-ı hükemāda gelmişdür ki: Dil-i hīredmend deryā-mānendi olmak gerekdür² ki anuñ tül ü³ ‘arzına gāyet ve gavv u ka‘rına nihāyet olmayup esrār-ı ḥafīyyeden her ne düşerse nā-bedīd ola ve her çend ki seyl-āb-ı belīyye etrāfdan duḥūl eyleye eşer-i küdürret anda zāhir olmaya. Zīrā ki çehre-i ‘aql (S80^b) ḥicāb-ı dehşetde mestür ve āyīne-i hātır gubār-ı ḥaşyet ile sāḥa-i şafādan dūr olıcaḳ tedbīr-i şā‘ibeden maḥrūm olur ve fevā‘id-i tecribeden mehcūr kalur. El-ḥāletü hāzihī bundan enseb ve şavb-ı şavāba bundan akreb tedbīr yokdur ki gürbe ile muşālaḥa bābını qar‘ idem. Zīrā ki bu ‘arızadan benümle hem-mizācdur ve bu derdün ‘ilācında benüm mu‘āvenetüme muḥtācdur. Nite ki baña anuñ muzāheretiyle bu āfetden hālāş müyesserdür. Aña daḥı benüm mu‘āvenetümle bu varṭadan necāt muḳarrerdür. Şöyle ki gürbe benüm kelāmumı guşş-ı hūş ile⁴ istimā‘ kıla ve ‘ayn-ı yakīn ile nazar idüp şıdk-ı güftāruma i‘tikād eyleye, ikümüze daḥı bereket-i şıdk ve yümn-i vifāk ile necāt müyesser olup sā‘ir düşmenler rişte-i ṭama‘ların kaṭ‘ idüp ḥā‘ib ü ḥāsir olur. Pes müş bu endīşeden soñra⁵ gürbe ḳatına gelüp şordı ki: Hāl nedür? Gürbe āvāz-ı ḥazīn ile eyitdi: Görmez misin ki gerdenüm beste-i bend-i belādur ve bedenüm sūḥte-i āteş-i derd ü ‘anādur. Müş eyitdi:

Beyt

Nükte-i dārem nihānī⁶ bā-dehān-ı tu velī

¹ āmāde: āmādedür S.

² gerekdür ki: gerek ki V.

³ ü: -S.

⁴ hūş ile: hūşla V.

⁵ endīşeden soñra: endīşeden-soñra S.

⁶ nihānī: nihānī vü V.

Vaqt tengest ü ne-mī-yābem mecāl-i furşatı¹ (V66^a)

Gürbe temelluḡ-ı tamām ile eyitdi: Luṭf eyle, ḥāṭıruña zāhir olanı bī-tekellūf dirēḡ buyurma ve anuñ izḥārında tereddūd ü tevaḡḡuf revā görme². Mūş eyitdi: Ey gürbe, bilmiş ol ki şıdḡ benüm şı‘ār-ı ḥālüm ve pīrāye-i maḡālümdür ki kelām-ı durūḡuñ ḡulūbda fūrūḡı olmaz ve kezzāblar hergiz şıddıḡlar şevābın bulmaz. Şimdiye dek ben senüñ ḡamuñla şād olurdum ve seni ḡarāb görsem ābād olup seni bendde işitsem ḡayd-ı ḡamdan āzād olurdum. Tamām-ı himmetüm buña maşrūf idi ki bir belā-yı ‘azīme mübtelā olup ve bir ‘azāb-ı elīme (S81^a) giriftār olayduñ velīkin bu kez belıyyede senüñle şerīk ve saña ḡaşd itdūḡüm zararda saña müşārık oldum. Ḥalāşum bābında bir fıkr eyledüm ki senüñ ḡalāşuñ daḡı aña mütevaḡḡıdır. Pes bu sebep ile saña mihr-bān olup da‘vā-yı mihr ü maḡabbetüñden dem ururam ve ḡalka-i bāb-ı meveddetüñi³ taḡrık idüp şaff-ı şadāḡatde sābit-ḡadem ṭururam Vüfūr-ı kiyāset ve şümül-i firāsetüñe pūşıde degüldür ki bu bābda mażmün-ı kelāmum vāḡı‘-ı ḡaldür ve mekr ü ḡıyānet ihtimālī bu ḡuşuşda muḡāldür. Ḥaḡıḡat-i da‘vā ve şıdḡ-ı müdde‘āma iki şāhidüm daḡı vardır. Biri rāsū ki ‘aḡabümde kemīnde oturmuşdur ve biri zāḡ ki bālā-yı dıraḡtda müteraşşıd olup ikisi daḡı benüm ḡaşduma ṭurmuşdur. Her ḡāḡ ki senüñ sāye-i devletüñe penāḡ idem, anlaruñ ümmīdi benden münḡaṭı‘ olup bu belā senüñ bereket-i şoḡbetüñle üzerümden mündeḡı‘ olur. Eḡer baña emān virürseñ ve ‘ahd ü yemīn ile ḡalbümi muṭme‘in ve ḡāṭurumu emīn ḡılursañ kenef-i ḡimāyetüñe ilticā idem ki hem senüñ bendlerüñ⁴ kesilüp necāt bulasın ve hem senüñ sebebüñle ben daḡı bu⁵ belādan ḡurtulup bu vesīle ile me‘cūr u müşāb olasın. Gürbe bu kelimātı istimā‘ idicek te‘emmül baḡrına ṭaldı ve bir zamān lücce-i endīşeye müstaḡraḡ oldu, ḡaldı ve diledi ki bu deryāda ḡuvvet-i tefekkür ile sebāḡat ve bu şaḡrāda ḡadem-i tedebbür ile seyāḡat eyleye ve müşuñ ḡalb-i ḡālīşına pūte-i ihtiyārda tāb vire (V66^b) ve miḡekk-i i‘tibārda tamām-‘ayār vāḡı‘ olur mı göre⁶. Mūş gördi ki vaḡt be-ḡāyet teng oldu ve gürbe bu sevdādan serāsime vü deng oldu, yine zebān-ı naşīḡati pergār ve peymān-ı ḡüzeşteyi tekrār idüp eyitdi ki: Ey gürbe, (S81^b) benüm kelāmumı ḡuş-ı cān ile işit ve ḡulūş-ı bāl ve şıdḡ-ı maḡālūme i‘timād u

¹ Senin ağzınla ilgili gizlice nükteler söylemek istiyorum lâkin zaman çok dar, bir fırsat yakalamaya mecāl bulamıyorum.

² görme: görmeye V.

³ meveddetüñi: meveddetini S.

⁴ bendlerüñ: bendelerüñ V.

⁵ ben daḡı bu: ben-daḡı bu varṡa vü S.

⁶ olur mı göre: olur mı ki V.

i'tikād it. Benüm naşihatümde¹ müsāra'at kıl ve te'hîr ü terāhî revā görme ki hîç 'ākl bu maķūle emrde tereddüd ü tevaķķufa yol vîrmez ve bu aşl mühimde teħarrî vü te'ennî cā'iz görmez². Nite ki ben senün mücāveretünle şibāk-ı helākdan ħalāş oluram, sen daħı benüm mu'āvenetümle bî-dād şayyād-ı cellāddan āzād olursın. Her birimizün necātı āħaruñ ħayātına menût ve ħalāşı āħaruñ vücūdına mevķūf u merbût. Senünle benüm meşelüm hemān keştî vü keştibān meşelidür ki keştî sa'y-ı keştibān ile sāhil-i nacāta vāşıl olur, keştibānuñ daħı maķşūdı püşt-i keştî ile ħāşıl olur. Gün gibi zāhirdür ki benüm ħasb-i ħālüm ve şıdk-ı maķālümdür ammā ħavf iderin ki³ fırsat fevt olup tedārūke kudret olmaya. Ben 'aķd-i 'ahd idüp ve şart-ı vefāyı zîmmetüme alup cenābuña ilticā iderin, senden daħı⁴ bu āvāzede bir nağme ve bu sāza bir zaħme recā iderin. Gürbe müşdan bu kelimāti⁵ güş idicek eyitdi: Senün fehvā-yı kelāmuñdan⁶ bûy-ı vefā istişmām olunur ve 'ahd ü⁷ mîşāķuñdan⁸ hevā-yı şafā istinşāf olunur⁹. Ĥāliyā ben de sencileyin 'ahd ü mîşāķ ve 'ahd-i ittifāķı gerden-i dile tavķ ve miyān-ı cāna niṭāķ idüp recā iderem ki bu va'deyi vefāya ve¹⁰ bu nezri ibķāya¹¹ yitişdürem. Hemān bî-tekellüf buyur ki bu bābda baña ne eylemek vācibdür ve senünle ne nev' mu'āmele eylemek münāsibdür. Mûş eyitdi: Çün senün ħuzūruña varam, lāzımdur ki şart-ı kıyām ve ta'zîm ü¹² tekrîmi tamām takdîm idesin, tā düşmenler¹³ anı 'ayn-ı¹⁴ yakîn ile müşāhede ideler ve miyānumuzda olan levāzım-ı ihlāş (V67^a) u ihtişāşa¹⁵ cāzim olup ħā'ib ü ħāsir döneler, gideler. (S82^a) Ben ferāğ-ı ħātır ile gerdenününden bendi ve pāyuñdan¹⁶ kaydı giderem. Gürbe bu kavli kabûl idüp bu şerā'îta iltizām gösterdi. Mûş daħı aķdām ile ilerü gelüp selām virdi. Gürbe daħı merāsım-i kıyām ve şerā'îṭ-ı ikrām u ihtirāmı yirine getürüp ħālin ħātırın¹⁷ şordı ve envā'-ı mülāyemet ü mülāṭafet ve

¹ naşihatümde: naşihatümle S.

² teħarrî vü te'ennî cā'iz görmez: teħarrî cā'iz görölmez S.

³ iderin ki: iderem ki V.

⁴ senden daħı: senden-daħı S.

⁵ müşdan bu kelimāti: bu kelimāti müşdan S.

⁶ kelāmuñdan: kelāmından S.

⁷ ü: -V.

⁸ mîşāķuñdan: mîşāķından S.

⁹ istinşāf olunur: istinşāķ olur V.

¹⁰ ve: -V.

¹¹ ibķāya: ifāya V.

¹² ta'zîm ü: ta'zîmi ve V.

¹³ düşmenler: düşmenlere V.

¹⁴ 'ayn-ı: -S.

¹⁵ levāzım-ı ihlāş u ihtişāşa: ihtişāş S.

¹⁶ gerdenününden bendi ve pāyuñdan: gerdeninden bendi ve pāyından S.

¹⁷ ħālin ħātırın: ħālün ħātırıñ S.

eşnâf-ı muhâlaşat u muhâlaţat gösterdi. Çün zâğ u rāsū hâli bu minvâl üzre müşâhede kıldılar, rişte-i ümmîdlerin kaç¹ itdiler ve şikâr-ı müşî ferāmūş idüp döndiler, me' vâlarına gittiler. Çün müş himâyet-i gürbe ile bu iki belâ-yı 'azîmden hâlâş oldu, gürbenüñ bendlerin kesmege âğâz idüp bu eşnâda bu endîşeye düşdi ki kendünüñ 'âkıbet-i hâli yine nihâyet bulur ve bu belâ bendinden kendü dahı nice hâlâş olur? Pes bu sebebden cebîn-i hâlinde 'alâmet-i melâl lâyiğ olup gürbe firâsetle bildi ki müş fikr-i dūr u dırâza düşdi. Vehm itdi ki bendlerin¹ kesmeden ferâgat ide ve anı ol dām-ı belâda beste koyu, gide. Pes hitâb-ı 'itâb-âmîze ki ahibbâ miyânında resm-i kadîmdür, âğâz idüp eyitdi: Ey 'azîz, âyîne-i hâtıruñ jengâr-ı melâl ile neden tîre ve dendân-ı hârâ-şikâfuñ keder-i kelâl ile ne tîz hîre oldu ve senüñ 'ağd ü² 'ahd ve lutf u mürüvvetüñe i'tikâdum böyle degüldi. Çün hâcetüñe zafer bulduñ ve murâduña vâsıl olduñ vefâ-yı 'ahdde tekâsül ve incâz-ı va'dde tegâfûl eylersin. Ben bilürem ki vefâ bir dârûdur ki dârü's-sifâ-yı dünyâda bulunmaz ve hüsn-i 'ahd bir gevherdür ki kân-ı cihân ve hizâne-i zamânda ele girmez. Vefâ 'Ankâ gibi hemân ism-i bî-müsemmadur ve hakîkat-i kîmyâ gibi dünyâda (S82^b) nâ-peydâdur. Müş eyitdi: Hâşâ ki ben çehre-i hâlûmî nâhun-ı gâdr ile hırâş idem ve nokta-i nâmumı nîk-nâm cerîdesinden tırâş idem. Ben bilmez miyem ki vefâ³ kemend-i gerden-i irâdet ve tüşe-i râh-ı sa'âdetdür. Bir kîmyâdur ki hâk-i tîreyi⁴ zer ve bir tütüyâdur ki (V67^b) dîde-i hîreyi şâhib-nazar eyler. Meşâm-ı her⁵ hayşûm ki istişmâm-ı bûy-ı vefâdan mahrûm ola, istinşâk-ı revâyiğ-i reyâhîn mehâsin-i evşâfdan dūrdur.

Beyt

Vefâ bûyuñ⁶ çü virmez lâle-i bâğ

Anuñ-çün oldu yiri tağ içi tağ

Vefâ yolında çün serv oldu kâ'im

Şafâ-y-ile virür ser-sebz dâ'im

Gürbe eyitdi: Çün bilürsin dahı 'izâr-ı kirdâruña ve ruhsâr-ı 'ahd ü ikrâruña bu gülgüne ile ârâyiş viresin ki her gülzâr ki anda nihâl-i vefâ⁷ bitmeye, şâh-sârında

¹ bendlerin: bendleri V.

² ü: -V.

³ vefâ: ve S.

⁴ tîreyi: tîre'i S.

⁵ her: -V.

⁶ bûyuñ: bûyın V.

⁷ vefâ: -S.

bülbül-i şafâ nevâ itmeye¹ ve her ruhsâr ki hâl-i vefâ ile² ârâyiş bulmaya, şahib-nazarlaruñ³ pertev-i iltifâtlarına mazhar olmaya. Bu ecildendür ki dimişlerdür:

Beyt

Ân râ ki tarîk-ı kerem ü resm-i vefâ nîst

Ger hür-i⁴ behişttest ki şâyeste-i mâ nîst⁵

Her kimse ki çehre-i ‘ahd ü vefâyı nâhûn-ı ğadr ü cefâyı hırâş ide, kâtib-i dehr kezâlık kahr ile raqam-ı vücûdunı defter-i rûzgârdan tırâş ide. Mûş eyitdi: Ben de bilürem ki nakş-ı mîşâk ve kar‘-ı bâb-ı nifâk hilâf-ı mehâsin-i evşâf ve nakîz-ı mekârim-i ahlâkdur. Senüñ menâfi‘-i maḥabbet ve fevâ‘id-i şoḥbetüñ baña vâşıl olup bu iki belâ üstümden senüñ vâsıtâñ ile mündefi‘ oldı. Pes mürüvvete lâıyık budur ki bu mekremetüñ mükâfâtını zimmet-i himmetüme⁶ vâcib bilem ve senüñ bendlerüñi kesmeden⁷ iki dişüm kalınca çalışup ḥalâşuñ bâbında itdüğüm ‘ahdüñ ‘uhdesinden gelem ammâ ḥâtıruma bu ḥaṭar-nâk ḥuṭûr itdi ki (S83^a) tâ âyîne-i dil ol ğubârdan şafâ ve mir‘ât-ı ḥâtır ol jengârdan cilâ bulmaya. Mümkün degüldür ki senüñ ‘uḳde-i kâruñ tamâm ğüşâyiş bula. Gürbe eyitdi: Şöyle fehmiş olınur ki benüm cânibümden ḥâtırında ḥadeşe olup nakz-ı ‘ahd endîşe idesin. Hâl bu ki ben ‘ahd ü peymânı miyân-ı câna ‘aḳd idüp eymân-ı ğılâz u şidâd ile mü‘ekked itmişemdür. Min-ba‘d ğadr ü nifâk ve nakz-ı ‘ahd ü ittifâk⁸ ihtimâlin virme ve sevâbı-ı vahşeti muṭlaqâ ḥâtırına getürme ki kânûn-ı muḥâlaşat-ı cedîd âyin-i muḥâşamet-i qadîmi nesh itmişdür. Senden vefâdârlık ve ḥaḳ-ğüzârlık müteveḳḳa‘ u maṭlûb iken mekkârlar ve ḥilekârlar zümresinden ma‘dûd u maḥsûb olma ve cemâl-i menâkıb ve âyîne-i meḥâsinüñi (V68^a) reng-â-reng-i nîreng ve jeng-i ğadr ile mevsûm u ma‘yûb kılma. ‘Âḳıl-i kâmil ve hûşmend-i şâfi-dil bir kimseden ki şemme-i ta‘aṭṭuf ve ğirişme-i telatṭuf görse binâ-yı ihlâş ve qavâ‘id-i ihtîşâşın zirve-i semâya yitürür⁹ ve nihâl-i şıdḳ u şafâ mîve-i luṭf u vefâ bitürür. Eger zamîrinde bir dağdağa zâhir olsa ve ḥâtırına bir şübhe ḥuṭûr kılsa fi‘l-hâl anı şafḥa-i ḥayâlden maḥv idüp min-ba‘d anı pîrâmen-i ‘arşa-i ḥâtıra getürmez. ‘Ale‘l-ḥuşûş ki

¹ itmeye: ötmeye S.

² vefâ ile: vefâyı V.

³ nazarlaruñ: nazarların S.

⁴ hür-ı ḥor-ı V.

⁵ Cömertlik yolunu ve vefâ göstermeyi bilmeyen o kişi, cennet hûrîsi olsa bile bize lâıyık değildir.

⁶ himmetüme: himmetüñe S.

⁷ bendlerüñi kesmeden: bendlerini keserin S.

⁸ ittifâk: infâk S.

⁹ yitürür: yitüre S.

mā-beynlerinde ‘uḳde-i ‘ahd ü mīṣāk muḥkem olmuş ola, eymān-ı kâzibe bünyād-ı¹ ‘ömri vīrān ider ve ḥulf-i va‘d ve naḳz-ı² peymān bünyān-ı ‘ömr ü zindegānīyi ḥāke yeksān ider. Ümmīdvāram ki vefādārılık ḥaḳḳını ferāmūṣ itmeyüp muḳaddemāt-ı āzārı koyasın. Mūṣ eyitdi: Hāṣā ki ben ‘ahde³ vefā ve seni bend-i belādan rehā itmeyem fe-emmā ḥāṭıra ki saña beyān itmişdüm, beni gird-āb-ı tefekküre ve lücce-i taḥayyüre bıraḳdı. Gürbe eyitdi: Mekkūn-ı ḥāṭır ve maẓmūn-ı mā-fi’z-zamīrūñi baña i’lām eyle, (S83^b) tā ben daḥı⁴ dīde-i tedbīr ile aña naẓar idüp senūñ pāye-i ‘aḳl u idrākūñi⁵ bilem ve endāze-i endīṣe vü dāniṣūñi⁶ ma’lūm kılam. Mūṣ eyitdi: Ey gürbe, ehl-i tecrībe buyurmuşlardır ki dostlar iki nev’dür: Biri anlardır ki şıdḳ-ı kāmīl ve raḡbet-i şāmīl ile bī-şāyibe-i ḡaraẓ ve bī-tevaḳḳu’-ı ‘ivaẓ cānib-i müvālāt u muṣāfāta mā’il olalar. İkinci anlardır ki yā meṭālī’-i⁷ menāfi’ veyā def’-i zār içün bu ṭarīḳı iḥtiyār kılarlar. Evvelki ṭā’ife ki ebvāb-ı şadāḳati şafā-yı niyyet ve ḥulūṣ-ı ‘aḳīdet ile feth itmişlerdür, her ḥālde anlara i’timād mecālī vardır ve her zamān anlarıñ cānibinden emn ü⁸ emān muḥtemeldür ve anlarıñ ḥaḳḳında mümkün olan inbisāt u nevāziş devīṣ-i dānişden münḥarīf degüldür ammā anlar ki şıfat-ı şıdḳı siper-i def’-i maẓarrat ideler, yā vesīle-i cezb-i menāfi’ ve vāsıta-i celb-i meṭālī’ kılarlar, ḥālleri bu minvāl üzre ḳarār itmez, ḡāḥ bisāt-ı⁹ mübāsaṭata ḳadem-i inbisāṭı dırāz iderler ve ḡāḥ sāz-ı muvāfaḳatūñ düzenin¹⁰ bozup muḥālīf-i perdeden āḡāz iderler. Merd-i dānā bu maḳūle aşdıḳānuñ ba’zı ḥacātında müsā’adeyi revā görmez ve bi’l-küllīyye zimām-ı (V68^b) iḥtiyārın¹¹ anlarıñ ḳabza-i iḳtidārına teslīm eylemez, belki itmām-ı mehāmmında i’zār-ı laṭīfeye temessük ider, taḥṣīl-i murādına tedrīc ile ser-encām virür ve anuñ zimnında kendü cānibin daḥı mülāḥaza idüp şart-ı iḥtiyāṭı kemā-yenbaḡī muḥāfaẓa kılar ki cemī’-i umūrda iḥtiyāṭ münāsibdür ve şıyānet-i nefis ‘alā-küllī ḥāl vācib. Her kimse ki bu maḳūle aḥbāb ile¹² muṣāḥabetde ṭarīḳ-ı mezbūra sülūk ide elsine-i nāsda menḳıbet-i

¹ bünyād-ı: bünyān-ı S.

² naḳz-ı: naḳz-ı ‘ahd S.

³ ‘ahde: ‘ahd S.

⁴ ben daḥı: ben-daḥı S.

⁵ idrākūñi: idrākini S.

⁶ dāniṣūñi: dānişi S.

⁷ meṭālī’-i: meṭāmi’-i

⁸ ü: -S.

⁹ bisāt-ı: bisāṭa V.

¹⁰ düzenin: düzenüñ S.

¹¹ iḥtiyārın: iḥtiyāruñ S.

¹² aḥbāb ile: aḥbābla V.

mürüvvetle mezḳūr olur ve miyān-ı ‘ām u ḥāṣḍa meziyyet-i re’y (S84^a) ü ru’yetle meṣḥūr olur. Benüm de fikrüm budur ki senüñle hemān bu menhec üze sālîk olam. Çün senüñ istiḥlāṣuñı ‘uhdeme aldum, lâ-ceram¹ incāz-ı va’d ve ifā-i ‘ahd lâzımdur ammā şıyānet-i zāt ve muḥāfazat-ı nefis bâbında daḥı ihtiyāṭ vācibdür². Zîrâ ki benüm senden ḥavf u ḥaṣyetüm ziyādedür. Ol tā’ifeden ki senüñ ḥarem-i ḥarîmüñe³ ihtîşâş ile anlaruñ dām-ı kāmından ḥalâş oldum ve senüñ ki baña buğz u ‘adāvetüñ eşeddür, anlardan ki senüñle kabûl-i ‘ahdi anlaruñ def‘ ü⁴ reddi içün zimmetüme lâzım kıldum. Senüñ cānibüñden daḥı benüm yanumda⁵ vākı’ olan mülāyemet ü mülāṭafet muḥarrerdür ki maşlahat-ı vāḳt ve zarûret-i def‘-i⁶ mazarrat içün. Ḥālâ baña farzdur ki ḥaṣmuñ mekr ü ihtiyālinden ḥazer idüp sem‘-i kabûl ile aḳvālîni gûş itmeyem ve me’āl-i ḥāle nazar idüp cānib-i ḥazm ü ihtiyāṭı ferāmûş itmeyem ki buyurmuşlardır:

Meşnevî⁷

Der-istihkām-ı kâr-ı ḥıṣ mî-kûş

Me-kon ḳānûn-ı ḥikmet rā ferāmûş

Kesî k’û kâr ber-bünyād sāzed

Binā-yı ‘aḳl rā ābād sāzed⁸

Gürbe eyitdi: Ey mûş, be-gāyet zîrek ü bâ-hûş imişsin. Ben senüñ meblağ-ı idrāküñ bu mertebe idügin bilmezdüm ve miḳdâr-ı dāniş ü bînişüñi bu derecede fehmi eylemezdüm. Çün beni kelimât-ı ḥikmet-nikātuñdan behremend idüp cevāḥir-i pendüñi gûş-ı hûşuma bend ü peyvend itdüñ. Vüfûr-ı luṭf u⁹ keremüñden dūr degüldür ki i’lām buyurasın ki hem beni bendden (V69^a) ḳurtarmak, hem sen selāmetle ḳurtulmak nice mutaṣavverdür ve bu ḳufl-i (S84^b) müşkilüñ fethi nice kilîd-i endîşe ile mümkün ü müyesserdür? Mûş tebessüm itdi ve eyitdi:

Beyt

Ölümünden gayrıya hep çäre vardır

¹ ‘uhdeme aldum, lâ-ceram: ‘ahdüme aldum, lâ-ceram va’d S.

² vācibdür: vācib V.

³ ḥarem-i ḥarîmüñe: ḥarîm-i ḥaremüñe V.

⁴ ü: -S.

⁵ yanumda: bâbumda V.

⁶ ve zarûret-i def‘-i: zarûret-i def‘ ve S.

⁷ Meşnevî: Beyt V.

⁸ İşini sağlamlaştırmaya gayret sarfet, hikmet kanununu unutma. İşini sağlam temel üzere kuran kişi akıl binasını âbâd ederek ayakta tutar.

⁹ u: -V.

Oñulmaz dünyāda ne yara¹ vardur

Ey gürbe, şan‘at çüb altındadır. Bu bābda fikr-i şavāb budur ki cemī‘ bendlerüñi tīg-ı nābumla kesem, illā şol ‘uqdeyi ki aşlū’l-bābdur, kendü cānum içün² hıfz idem ve fırsat gözedem tā saña bu kaçddan³ ehemm bir mühimm hādiş olup beni şayddan ‘āciz olasın ve aña iştigāl ile mecālūñ olmaya ki pençe-i çengālūñle baña dest-res bulasın. Pes ol ‘uqdeyi dahı hāl⁴ idem, tā sen de bendden⁵ ve ben de gezendden hālāş olup ikimizūñ dahı murādı ahsen-i vech üzre müyesser ü muhaşşal ola. Gürbe bildi ki müş be-gāyet dānā vü ‘ākıl ve şan‘atında üstād-ı kāmildür⁶, füsün u fesāne ile ‘aklın⁷ aldurmaz. Zārūrī bu hükmi imzā idüp bu kaçāya rızā virdi ve müş dāmuñ⁸ bendlerini birer birer kesüp ol ‘uqdeyi ki cümlesinūñ ‘umdesiydi, hālī üzre qodı ve ol gice tamām h̄‘āb u ārām itmeyüp kitāb-ı hikmetden niçe faşl u bāb okıdı. Tā ol zamān ki

Beyt

Subh-dem urdı semend-i çarha zīn-i zer güneş

Nürdan çekdi livā-i ejdehā peyker güneş

Şayyād-ı hām-ṭama‘ ümmīd-i şikār ile ırakdan bedīdār oldı. Müş eyitdi: Üşde ol vaqt geldi ki ol ‘ahdüñ ‘uhdesinden gelem ve ol zāmin olduğum va‘deye bi-tamāmihī vefā kılam. Çün gürbe şayyādı gördi, cān-ı şīrīninden el yuyup helākine muntazır oldı. Şayyād yakın gelicek müş ‘uqde-i bākīyi dahı hāl itdi⁹. Gürbe hevl-i cāndan yād-ı müşi ferāmūş (S85^a) kıldı ve pāy-keşān kaçup bir ağaç başına çıkdı. Müş dahı ol teşvīşden hālāş olup sūrāhına girdi. Şayyād geldi ve¹⁰ dāmuñ¹¹ riştelerin beste ve ‘uqdelerin bürīde buldı. Nefsine vahşet ü hayret müstevlī oldı. Çendān ki etrāfı tecessüs ü tefahhuş itdi, (V69^b) sebebinden nām u nişān bulmayup dām-ı güsiste ve hātır-ı şikeste ile h̄‘āb ü h̄‘āsir döndi, gitdi. Bir zamāndan soñra¹² müş sūrāhdan başın taşra çıkardı. Gürbeyi ırakdan görüp yakın varmağa havf itdi ve hıdmet-i mülāze-

¹ yara: -S.

² cānum içün: cānum-içün V.

³ kaçddan: kaçdın V.

⁴ hāl: maḥall S.

⁵ bendden: bendeden V.

⁶ kāmildür: kāmīl V.

⁷ ‘aklın: ‘akluñ S.

⁸ dāmuñ: dāmın S.

⁹ bākīyi dahı hāl itdi: bākī’i dahı hāl idüp S.

¹⁰ ve: -V

¹¹ dāmuñ: dāmın S.

¹² zamāndan soñra: zamāndan-soñra S.

metde kuşurunı zebân-ı ma'zeret ile 'arz idüp eyitdi:

Beyt

Çün huşul-i devlet-i vaşluñ muhâl oldı baña

Göz ucı ile ırakdan merhabâ olsun saña

Gürbe dahı âvâz-ı cân-güzâr ile¹ nâliš idüp eyitdi²:

Beyt

Yâ Rabb ol düşmen bakışlu yâre n'itdüm n'eyledüm

Sevdüğümden gayrı ol dildâra n'itdüm n'eyledüm

Niçün benden i'râz ve muşâhabetümden ihtirâz idersin? Ben bu hayretdeyüm ki itdüğün eltâfuñ vazâ'if-i 'özrini niçe zebân-ı 'aciz ile edâ kılam ve ol en'âmuñ şeker-i şükriyle ne tarîkla şîrîn-kâm olam? Mûş hemân pâ-yı ihtiyâtla havâşî[-i] bisât-ı inbisâtıda mütehâşî gezüp bergârvâr muşâhabet-i gürbeden kenâr çizüp nokta-kirdâr dâ'ire-i vahdet ve zâviye-i 'uzletde karar itdi ve cevâb virdi³: Ey gürbe, hâlâ maşlahat vaqti budur ki ben senden ihtiyât üzre olam, sen şayyâddan min-ba'd benümle senüñ miyânuñda⁴ şafâ-yı 'akîdet mu'teberdür ve muhâlaşat-ı ma'nevî ve münâsebet ü muşâhabet-i rûhânî müyesser.

Beyt

Çün miyân-ı men ü tu kurbet-i cânî bâşed

Çi tefâvüt (S85^b) koned ez-bu'd-i mekânî⁵ bâşed⁶

Haqîkat-i hâl ve hulâşa-i maqâl budur ki senüñle benüm miyânımda ümmîd-i vişâl ve ihtimâl-i ittişâl tayf-ı hayâl ve taşavvur-ı muhâldür. Gürbe nüvîd-i vişâlden mahrûm olıcağ bir zamân⁷ feryâd idüp mavladı ve âteş-i firâkla derüne-i sînesin dağladı. Vâh-ı serd çeküp ve nâle-i pür-derd idüp dil-i germ ve âvâz-ı nerm ile bu nevhaya âgâz idüp ağladı. Mu'arazayı bu maqâmda tamâm idüp birbirini vedâ' itdiler ve her biri melûl u maḥzûn dönüp külbe-i aḥzânlarına gitdiler. Merd-i hîredmende bu hikâyetden fâ'ide oldur ki 'adûyla vaqt-i hâcetde fırsat-ı şulḥi fevt itmeye, çün garaḥ hâşıl ola, cânib-i ihtiyâtı ri'âyetden gâfil olmaya. (V70^a) Sübhâna'llâh bir mûş-ı bî-hûş bu 'aciz-i hâl ve

¹ cân-güzâr ile: cân-güdâzla V.

² eyitdi: -V.

³ virdi: virdi ki V.

⁴ miyânuñda: miyânında S.

⁵ mekânî: ma'ânî S.

⁶ Benimle senin aramızda can yakınlığı olduğunda, aramızdaki fark yalnızca mekansal uzaklıktandır.

⁷ bir zamân: biraz V.

za‘f-ı bāl ile çün gird- āb-ı āfāt ve deryā-yı maḥāfāta düşdi ve a‘dā-yı gālīb ve ḥuṣamā-yı saḥt-çengāl ü tīz¹-muḥālīf mūr u zenbūr gibi başına üşdi ve daḳāyık-ı ḥīleye temessük idüp anlardan birisin² dāne-i muvāfaqatla dām-ı muṣādaḳata çekdi. ‘Ahd ü peymān ile ḥiṣār-ı emn ü emānete taḥaṣṣun idüp viḳāye-i mihr ü maḥabbeti tīr-i bārān-ı belā vü miḥnete siper itdi ve ḳādir olduḡı ḳadar ‘aḳd itdüḡi ‘ahdüñ ‘uhdesinden gelüp ve aṣḥāb-ı fehmi ü firāset bu emṣāl-i ‘acībe ve tecārib-i ḡarībeyi bünyād-ı kārlarına pīṣ-nihād idüp taḳdīm-i mühimmatda bu ḥikāyāt u iṣārāta i‘tinā vü i‘timād itseler lā-ceram fevā’ih-ı ḥāl ve ḥavātim-i aḥvālleri fevā’id-i muṣādaḳata maḳrūn olup cemī’-i emāni [vü] āmālleri aḥsen-i vech üzre ḥāṣıl ola ve sādēt-i ‘acil ve kerāmet-i ācil rūzgār-ı ferḥunde-āṣārlarına vāṣıl u mütevāṣıl ola.

Ḳıṭ‘a

Her ān kesī ki koned pey-(S86^a)revī-i ehl-i ḥired

Be-hiç vech melāl[ī] be-ḥāl-i ü ne-resed

Be-āb-ı tecrībe çün gerd-i fitne be-niṣānd

Gubār-ı naḳṣ be-rūy-ı kemāl-i ü ne-resed

Binā-yı rif‘at eger ber-esās-ı ḥazm nihend

Ḥalel be-rütbe-i cāh u celāl-i ü³ ne-resed⁴

Faṣl-ı Ṣāmin

Erbāb-ı ḥıḳd u ḥasedden ictināb idüp anlaruñ ḳavline i‘tikād ve temelluḳına i‘timād cā’iz degüldüḡin beyān ider.

Sekizinci vaṣıyyet oldur ki kemīn-i erbāb-ı kīnden emīn olmayup ḥoṣ-āmed ü telatṭuflarına bāver⁵ ḳılmaya.

Beyt

Mekr-i düşmenden ṣaḳın olma emīn

Şayd içün nā-geh saña eyler kemīn

¹ tīz: tīr S.

² birisin: birisūñ S.

³ ü: -S.

⁴ Her kim akıl sāhiplerinin izinden giderse, keder onun ḥāline ḥiçbir sūrette ārız olmaz. Fitne tozu tecrübe suyu ile temizlenirse, kusur tozu onun kemāl yüzüne ulaşamaz. Eḡer yüksek bina sağlam temel üzerine kurulursa, onun yüksek mevki ve azametinin derecesine halel gelmez.

⁵ bāver: yāver S.

Su'āl

Bir kimsenüñ nihāl-i kīnine zemīn-i dilinde¹ şāhvār ve 'adāvet-i dīrīne derūn-ı sīnesinde pāy-dār olıcaķ aşhāb u aḥbāb anuñla muşāḥabetden ihtirāz u ictināb mı itmek vācibdür veyā anuñla inbisāt u ihtilāt itmek mi münāsibdür? Eger bu maķūle kimesne zeyl-i istimālet ü mülāyemete teşebbüs itse aña iltifāt itmek mi gerek veyā muṭlaķā anuñ da 'vā-yı şıdķ [u] vedādına i'tikād u i'timād itmeyüp şoḥbetinden ihtirāz u ihtiyāt itmek mi gerek? (V70^b)

Cevāb

Her nefis ki feyz-i rūḥ-ı kudsī ile mü'eyyed ola ve her şahş ki binā-yı 'aķlı meded-i mele'-i a'lā ile müşeyyed ola, lā-ceram cemī'-i umūrunda ri'āyet-i şart-ı ḥazm ü ihtiyātı vācib bile ve mevāzı'-ı ḥayr u şerri ve mevākı'-ı nef' ü zarrı birbirinden temyīz² kıla ve aña pūşide olmaya ki yār-ı āzürde ve şadīķ-ı rencīdeden ihtirāz farz u vācibdür ve anuñ mekāmin-i mekr-i kīne-pūşından ve ğavā'il-i ğadr-i gendüm-nümā vü cev-fürüşundan ictināb muḳteżā-yı re'y-i şā'ibdür. Ḥāşşa ki taġayyür-i niyyet ve tekeddür-i 'aķıdeti 'ayn-ı 'aķl ile mu'āyene olına ve ḥadeşe-i ḥāṭır ve daġdaġa-i zamīri başar-ı başiretle müşāhede (S86^b) kılına. Her kimse ki ehl-i kīneden 'alāmet-i 'adāvet müşāhede kıla, lāzımdur ki aña rütbet-i kurbet revā görmeye ve anuñ mülāyemet ü mülātafetine firīfte olmaya ve mebādī-i aḥvālinden³ cānib-i ihtiyāt u muḥaffazı ve 'avākıb-ı umūrında şerā'it-ı intibāḥ u teyaḳķuzı mümhel ü nā-mer'ī ḳomaya. Şöyle ki andan umūr-ı mezbūrenüñ ḫilāfı zuhūr kıla, tūr-i āfete sīnesin hedef ve şemşir-i miḥnete kendüsin 'alef itmiş ola.

Āġāz-ı Dāstān-ı Vaşıyyet-i Sāmin

Rivāyet iderler ki memālik-i Yemen'de bir melik var-idi. İbn-i Medyen⁴ dimekle meşhūr ve himmet-i 'ālī ve re'y-i rūşen ile efvāḥ u elsinede ma'rūf u mezkūr. Kaşr-ı refī'u'l-ķadr-i salṭanatı sa'y-ı mi'mār-ı şevketle semk-i simāke yitmiş idi⁵ ve binā-yı vesī'u'l-fezā-yı⁶ ma'deleti meded-i mühendis-i ḥaşmet ile zirve-i eflāke ırmış. Ve bir murġ-ı şīrīn ile ki aña Ḳubbere dirlerdi, üns-i⁷ tamām ve ülfet-i māl-ā-ķelām itmişdi.

¹ dilinde: devletde V.

² ve mevākı'-ı nef' ü zarrı birbirinden temyīz: temeyyüz S.

³ aḥvālinden: aḥvālinde V.

⁴ Medyen: Medyed V.

⁵ idi: -V.

⁶ vesī'u'l-fezā-yı: vesī'u'l-ķezā-yı V.

⁷ üns-i: āteş-i S.

Ol bir murğ-ı şîrîn-kâr u şekker-güftâr idi ki hiss-i kâmil ve hâds-i¹ şâmil ve nuṭṭ-ı dil-güşâ ve şavt-ı maṭbû² ve şûret-i zîbâsı var idi. Hem-vâre melik anuñ şavt u şûret ve şıfat u² sîretine mürtebiṭ ve emşâl-i rengîn ve hikâyât-ı şîrîn ile münşerih ü münbasit idi. Kazâ-yı İlâhî Kubbere küşe-i kaşr-ı şâhîde beyza getürüp bir müddetden soñra³ bir beççe çıkardı. Melik aña kemâl-i ta'alluḡından buyurdi, tâ anı serây-ı hâreme iletdiler. Huddâm-ı harem-serâyâ fermân itdi, tâ anuñ ta'ahhüd-i hâli bâbında ihtimâm (V71^a) ve hîdmet-i terbiyetinde sa'y-ı tamâm itdiler. İttifâḡ hemân ol gün pād-şāhuñ daḡı⁴ bir ferzend-i⁵ dil-bendi var idi⁶ ki envâr-ı⁷ necâbet (S87^a) nâşîyesinde tâbân idi ve âşâr-ı sa'âdet şafaḡât-ı hâlinde nümâyân idi. Ne qadar ki beççe-i Kubbere neşv⁸ ü nemâ bulurdi, şeh-zâdenüñ nihâl-i qaddi bālâ [vü] bülend olurdi ve miyânlarında kemâl-i ülfet ve tamâm-ı muvâneset vâkı' olup melik-zâde dâ'im anuñla ṭurur, otururdi ve her dem anuñla oyun oynardı. Kubbere her gün felek-rif'at ṭaḡlara⁹ ve firdevs-mânend bāḡlara gidüp ve yâd el irmedik ve âdemî-zâde gözi görmedik mîvelerden bulup iki dâne getürürdi. Birisin şeh-zâdeye virüp birin kendü beççesine yedürürdi. Kûdekler daḡı anı neşât u¹⁰ raḡbetle yirlerdi ve anuñ menfa'ati taḡviyet-i endâmlarında te'sîr-i tamâm eylerdi. Şöyle ki rûz-be-rûz neşv ü¹¹ nemâ ve qadd ü bālâlarında tefâvüt-i fâhiş zuhûr u bürûz¹² iderdi. Kubbere'nüñ de ol hîdmet vâsıtasıyla sâ'at-be-sâ'at cāh u¹³ rif'ati artup ve kurb [u] menzileti izdiyâd bulurdi. Bu hâl üzre niçe zamân giçdi ve rûzgâr defter-i sefid ve siyâh-ı¹⁴ leyl ü nehârı niçe kerre dürdi, açdı. Bir gün Kubbere 'âdet-i ma'hûdı üzre hîdmete gitdi. Beççesi şeh-zâdenüñ kenârında idi, şeh-zâdenüñ¹⁵ elin yırtıdı. Şeh-zâde anuñ¹⁶ bu hareketinden ziyâde münfa'il ve âteş-i hışmı be-ḡâyet müştâ'il olup tehettük-i mizâc ve hiddet-i ṭabî'at anı ḡarḡ-âb-ı ṭayş u hıffete atdı, tâ

¹ hâds-i: ḡadeş-i S.

² u: -S.

³ müddetden soñra: müddetden-soñra S.

⁴ daḡı: -V.

⁵ ferzend-i: ferzendi ve S.

⁶ var idi: -V.

⁷ envâr-ı: anuñ S.

⁸ neşv: neşr S.

⁹ ṭaḡlara: ṭaḡlar V.

¹⁰ u: -S.

¹¹ ü: -S.

¹² bürûz: birûn S.

¹³ u: -S.

¹⁴ defter-i sefid ve siyâh-ı: defteri sefid ve siyâh ve S.

¹⁵ şeh-zâdenüñ: şeh-zâde S.

¹⁶ Şeh-zâde anuñ: Şeh-zâdenüñ V.

çeşm-i¹ lutf u mürüvveti hāşāk-ı ‘unf u ru‘ūnet ile örtüp hākk-ı ülfet-i kādīm ve ‘ahd-i şoḥbet-i kerīmi *nesyen mensiyyen*² unutdı ve ayağından alup yire urdı.

Beyt

Dirīgā ki şāḥ-ı gül nev-şüküfte

Fürū-rīht ez-tünd-bād-ı hazānī³ (S87^b)

Çün Kubbere geldi, beççesini küşte ve hāk ü⁴ hūnla ālūde vü⁵ āğuşte gördi, bir na‘ra urdı ki murğ-ı rūḥın kafes-i tenden uçurayazdı ve nesr-i tã‘iri kalbinde bir⁶ feza‘-ı ekber müşāhede idüp kânūn-ı derūnı⁷ sūz-ı fīrāk pergāle-i ciger ile pür-aḥker mu‘āyene itdi ve şafır ü⁸ nefiri menzil-i māh u⁹ tīre irüp ve nāle-i āteş-te’sīri zirve-i felek-eşīre yitürdi. (V71^b)

Beyt

Deñiz gibi dökerdi göz yaşını

Gehī göğsin dögerdi geh başını

Dütünü āhınuñ göge ağardı

Yaşı yağmur gibi yire yağırdı

Ceza‘ u zārī ve feza‘-i¹⁰ sügvārdan şöñra¹¹ ḥiṭāb-ı ‘itāb-āmīz ile¹² kendü kendüye eyitdi: Bu deryā-yı muşībete sen seni atduñ ve kālā-yı ferāğati ğavğā-yı miḥnete yine sen alduñ, şatduñ. Saña münāsib bu idi ki bir avuç ḥas¹³ u ḥār ile bir kūşe-i dīvārda āşyāne ideydüñ. Harem-serāy-ı sultānla¹⁴ senüñ ne kārūñ var idi? Şeh-zādenüñ atabegi olmak senüñ ne maşlahatuña yarar idi¹⁵? Eger kūşe vü tūşe ile kanā‘at ideydüñ ḥāliyā bu kışşadan ğuşşa çekmezdüñ ve belāya mübtelā olmayup zemīn-i dilüñde¹⁶ ğam

¹ çeşm-i: cism-i S.

² “*Nesyen mensiyyen*” ibaresi için bkz. Meryem 19/23.

³ Yazık ki yeni çiçek açmış gül dalı sert sonbahar rüzgârıyla eğildi.

⁴ ü: -S.

⁵ ālūde vü: -V.

⁶ bir: -V.

⁷ derūnı: derinüñ S.

⁸ ü: -V.

⁹ u: -S.

¹⁰ feza‘-i] feza‘ ve S, V.

¹¹ sügvārdan şöñra: sügdārdan-şoñra S.

¹² ‘itāb-āmīz ile: ‘itāb-āmīzle V.

¹³ ḥas: ḥasn V.

¹⁴ harem-serāy-ı sultānla: harem-i sultān-ı serāy ile S.

¹⁵ maşlahatuña yarar idi: maşlahatına yarar-idi S.

¹⁶ dilüñde: dilinde S.

tohumını ekmezdiñ. Ekābir-i hükemā buyurmuşlardır: Zihī hāsir ol kimesneye ki¹ cebbārlar ile mu‘āşir ola, zihī hā’ib ol şahşa ki sitemkārlar ile muşāhib ola ki bu t̃ā’ifenüñ zimām-ı ‘ahd ü ikrārı saht [u] süst ve mizāc-ı kavlı ü qarārı kavī vü² za‘īfdür. Hemīşe ruhsāre-i mürüvveti nāhun-ı cefāyla³ hırāş iderler ve harf-i fütüvveti şahīfe-i haḳīkatden⁴ kezālik ğadr-ile⁵ tirāş iderler. Ne ihlāş u münāşahatuñ anlar ḳatında hürmeti (S88^a) ve ne sābika-i ḥidmet ve hūḳūḳ-ı⁶ muşāḥabetüñ ḳadr ü ḳıymeti var. ‘Afv-ı cerā’imi ki sıfat-ı erbāb-ı mekārimdür, mezheb-i intikāmda ḥarām-ender-ḥarām bilürler ve ğadr ü ‘udvānı ve naḳz-ı peymānı ki simet-i ehl-i küfrāndur, āyīn-i kibr ü naḥvetde mübāḥ, belki sebeb-i fevz ü felāḥ añlarlar. Āḥir bu t̃ā’ifeye mülāzemetden ki sevābıḳ-ı hūḳūḳı levāḥıḳ-ı ‘uḳūḳa mübeddel ḳılalar, ne fā’ide ḥāşıl ola ve bu gürūha rüz şeb ḥidmetden⁷ ki mevāḳı’-ı şükrānda küfrānı ve mevāzı’-ı āferīnde nefrīni zimmetlerine lāzım bileler, ne menfa‘at vāşıl ola? Bunlar bir t̃ā’ifedür ki kendüler cānibinde bir zenb-i kebīri şaġır⁸ ve bir ‘ayb-ı ‘azīmi ḥaḳīr iderler. Sā’irler tarafından bir emr-i yesīri ‘asīr ve bir sehv-i ḳalīli keşīr ‘add iderler⁹. Çün benüm ciger-küşeme bu cefāyı ve bunca hūḳūḳ var iken baña bu belāyı¹⁰ revā gördiler, vācib oldu ki vaḳt-i (V72^a) mükāfāt ve furşat-ı mücāzāta müteraşşıd olup yimeyem, içmeyem, ṭurmayam, oturmayam, tā ḳurretü’l-‘aynumuñ intikāmın¹¹ ol zālimden ve¹² ğaddār u sitemkār ḥūn-ḥārdan ki kendünüñ hem-dem¹³ ü hem-zādın tīg-ı bī-dād ile helāk itdi, alup āyīne-i sīneden ğubār-ı kīneyi götürmeyem¹⁴.

Beyt

Be-yek sū¹⁵ nehem mihr ü āzerm¹⁶ rā

Be-cüş āverem kīne-i germ rā¹⁷

¹ kimesneye ki: kimesneye V.

² vü: -V.

³ cefāyla: cefā’-ile V.

⁴ haḳīkatden: haḳīkatde S.

⁵ ğadr-ile: ‘ögr-ile S.

⁶ hūḳūḳ-ı: hūḳūḳ ve S.

⁷ ḥidmetden: ḥidmetde S.

⁸ cānibinde bir zenb-i kebīri şaġır: cānibinden bir zenb-i kebīri şaġır S.

⁹ keşīr ‘add iderler: keşīr ‘add eylerler V.

¹⁰ belāyı: belā’ı S.

¹¹ intikāmın: intikāmuñ S.

¹² zālimden ve: zālim V.

¹³ hem-dem: hem-demi S.

¹⁴ götürmeyem: getürmeyem S.

¹⁵ sū] sūz S, V.

¹⁶ āzerm: zārum S.

¹⁷ Muḥabbeti ve hayāyı bir kenara götürüp, sıcak kını kaynatmaya getirdim.

Pes bir gün fırsat bulup bî-muḥābā melik-zādenüñ yüzine şıçradı ve minḵār-ı ḥūn-ḥ̄ārıyla¹ ol ḵurretü'l-‘ayn-ı saltanatuñ gözin çıkardı. Ba‘dehü uçup kaşr-ı şāhuñ küngüre-i gerdün-iştibāhı üzre ḵondı. Şāha bu ḥaber vāşıl olıcaḵ püserinüñ başarı-çün bir zamān giryān u ḡırivān olup āḥir ḵaşd itdi ki dāne-i firīb² ile (S88^b) ol murḡ-ı zīreki dām-ı intikāma getüre ve ḵafes-i belāda ḥabs idüp lāzım olan ḵışāş u siyāseti ḥadd-i itmāma yitüre. Pes Ḵubbere’nüñ muḵābelesine gelüp zebān-ı³ mekr ü firīb ile⁴ niyāza āḡāz idüp eyitdi: Ey mūnis-i rūzgār ve ey enīs-i ḡam-kūsār, aşāḡa in ki şimd’en girü olacaḵ oldı ve ḵışāş u mūkāfāt tarīḵıyla her ḵişi itdüḡin buldı. Ḥāliyā kerem eyle, şerbet-i şoḥbetümüzi telḡ ve ḡurre-i ‘işretümüzi selḡ itme. Çerāḡ-ı ‘İş ü ḥuzūrumuzu mürde ve berg-i şafā vü sürūrumuzu pejmürde ḵılma. Ḵubbere eyitdi: Ey melik, eḡerçi buyurduḡuñ muḵtezā-yı re’y-i şā’ib ve pād-şāhuñ kemāl-i ‘adl ü inşāfına mūnāsibdür ve fermān-ı ulū’l-emre mütāba‘at cümlemüzüñ zimmetine farz u vācibdür, ammā ‘ahd-i ba‘id ve müddet-i medīddür ki ḵalbümde bu fikri muḵarrer ve ḥatırumda bu endīşeyi muşammem ḵılmışdum ki ‘ömrüm oluḡça dergāh-ı felek-iştibāh-ı şāhdan ḡayrı bir penāh ḵılmayam ve ḡümānum bu idi ki⁵ anuñ ḥimā-yı ḥimāyetinde ḥamāme-i ḥarem gibi fāriḡu’l-bāl olaydum ve sa’yum bu idi ki⁶ ‘arafāt-ı ḥidmetinde vāḵıf olup Merve-i mürüvvetiyle⁷ mertebe-i Şafā bulaydum. Ḥāliyā ki çün ciger-küşemi ḥarem-i saltanatında dem-i ḵurbān gibi ḥelāl gördüñüz, min-ba‘d baña bu beytüñ tavāfı muḥāl olup bu maḵāmda ḥirām ḥarām-ender-ḥarām olmuşdur. (V72^b) Bu cümle ile yine cān-ı şīrīne ‘ivaż müyesser olacaḡın bileydüm lebbeyk-zebān iḥrām-ı ḥidmeti miyān-ı cāna bend iderdüm. Bundan ḡayrı *lā yūldaḡu’l-mü’minü min-ḥucrin merrateyn*⁸ ḥadīş-i mūcibince merd-i ḥiredmende vācibdür ki mücerrebi tekrār tecribe itmeye (S89^a) ve bir ef‘iden iki def‘a zaḥm yimeye.

¹ ḥūn-ḥ̄ārıyla: ḥūn-ḥ̄ār ile V.

² firīb: ḵarīb V.

³ zebān-ı: zamān-ı S.

⁴ firīb ile: firīble V.

⁵ bu idi ki: buydı ki V.

⁶ bu idi ki: buydı ki V.

⁷ mürüvvetiyle: mürüvvet ile S.

⁸ Mü’min, iki kez aynı yılan deliḡinden sokulmaz. Bkz. İbnü Māce Ebû Abdillāh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **Sünenü İbni Māce**, Tahkîk: Muhammed Fuād Abdülbâkî, Cilt: 2, Dāru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabîyye, Mısır, Basım tarihi yok, (İbn-i Māce), s. 1318.

Beyt

Ne'şnūdī īn meşel rā k'erbāb-ı 'aql güftend

Men cerrebe'l-mücerreb hallet bihi'n-nedāme¹

Ve daḥı zamīr-i münīr-i melike rūşendür ki mücrim² bir hâlde emīn olmak cā'iz degüldür. Eger 'ikāb-ı 'ācilde mühlet olursa 'azāb-ı ācilde müsāmaḥat müyesser degüldür. Farazā ki müsā'adet-i baḥt ile def'u'l-vaḳt müyesser ola, elbette³ 'ākıbet yā kendi yā evlādı şerbet-i miḥnet ve şūrābe-i 'uḳūbetden çāšnī tatmaḳ muḳarrerdir. Zīrā ki ṭīnet-i ṭabī'at 'alem-i⁴ āb-ı mükāfātla sirişte olmuşdur ve mizāc-ı rüzgār ḥāşıyyet-i mücāzātla perveriş bulmuşdur. Nite ki püser-i melik benüm nūr-ı dīdeme bu ḡadri revā gördi, bendeden⁵ bī-iḥtiyār, belki bi-ṭarīḳı'l-ıztırār anuñ çeşm-i cihān-bīnine bu āfet irdi. Mümkün midür ki bir kimse sitemkārılık sāḡarından cür'a nüş ide, ḥumār-ı belāya mübtelā olmaya, yā zemīn-i ḥāl ve büstān-ı āmālinde⁶ bī-dād nihālin dike, andan şemere-i 'uḳūbet ü nekāl ḥāşıl kılmaya? Pād-şāh-ı 'āḳıl meger ol ḥarāmīler ile Dānā-dil ḥikāyetin işitmemişdür. Melik istifsār itdi ki: Nice olmuşdur ol?

Hikāyet

Ḳubbere eyitdi: Rivāyet iderler ki şehir-i Raḳḳa'da fuḳarā fırkasından bir dervīş-i sāḥib-ḥırḳa var idi⁷ ādāb-ı sūtūde ile ārāste ve 'ādāt-ı pesendide ile pīrāste ve⁸ meḥāsin-i evşāf ile mevşūf ve mekārim-i aḥlāk ile⁹ meşhūr u ma'rūf. Ma'ārif ü fezāyilde dānā vü kāmīl olduḡı ecilden aña Dānā-dil dirlerdi ve ol şehriñ ahālīsi aña cān u dille maḥabbet iderlerdi. İttifāḳ bir vaḳt ziyāret-i Beytū'l-ḥarāma niyyet idüp iḥrām-ı 'azmi miyān-ı cāna bend itdi ve bī-hem-dem ü refīḳ bādiye ṭarīḳın tutdı, gitdi. Yolda ittifāḳ birkaç ḥarāmīler (S89^b) anda māl ihtimālin virüp anı ḳatle (V73^a) ḳaşd itdiler. Dānā-dil bunlaruñ ḳaşdına muṭṭalī' olıcaḳ eyitdi: Ben māl-ı dünyādan ol nişāba ḳādir degülem ki tüşe-i¹⁰ rāh-ı ḥacca kifāyet ide. Eger ḡaražuñuz bir miḳdār ile ḥāşıl olursa tekellūf degüldür, nem var ise aluñ, tek beni şalıvirüñ, tā ṭarīḳ-ı tevekkül ü tecrīd ile

¹ Akıl sahipleri bu meseli îrād eylemişlerdir ki, her kim ki tecrübe edilmiş dener, sonu pişmanlık olur.

² mücrim: mahrem V.

³ elbette: elbetde S.

⁴ 'alem-i: -V.

⁵ bendeden: benden S.

⁶ āmālinde: āmālinden S.

⁷ var idi: var-idi V.

⁸ ve: -V.

⁹ aḥlāk ile: aḥlākla S.

¹⁰ tüşe-i: tirşe-i V.

bu rāh-ı pür-şedāyidi kaṭ' idüp maḳşad-ı maḳşūda vāşıl olam ve dīde-i intizār-ı keşīdeme ḥāk-i āstāne-i ḥarem-i muḥteremi ki ḡubār-ı ḥāk dūrdi¹ kuḥlū'l-cevāhir-i ehl-i yakīndūr, tūtyā kılam. Ḥarāmīyān-ı bī-ḥarm anı zinde ḳomadan vehm idüp ittifāk ile el bir itdiler ve şemşīr-i kīn ile anuñ ḳatline sāk-ı sa'y teşmīr itdiler. Bī-çāre müteḥayyir olup her ṭarafa nazar iderdi ve ke'l-ḡarīḳı yeteşebbeḡü bi-küllü ḥaşış² her nesneden meded ü mu'āvenet dilerdi. Ol vādī-i vaḥşet ve bevādī-i pür-hevl ü dehşetde ḥayvānāt-ı müteneffiseden bir ferd nazarına rāst gelmedi. Meger küleḡ cinsinden bir fevc deryā-yı pür-mevc gibi anlaruñ semt-i re'sinde evc-i hevāda pervāz iderlerdi. Dānā-dil āvāz-ı cān-gūdāzların³ işidüp fiḡān itdi ki: Ey murḡān-ı hümāyūn,⁴ ben hāmūndan bu sitem-kārlaruñ pençe-i ḳahr ve⁵ dest-i helākinde zebūnam. Ḥazret-i 'ālimü'l-esrārdan ḡayrı deyyār bir eḥad benüm ḥālūmden ḥaberdār degüldür. Şāh-ı murḡānuñ ḥāteminde olan ism-i a'zam ḥaḳḳı-çün ve Ḥalīlū'r-Raḥmān'uñ⁶ ma'mūr itdüḡi Ḥarem-i mu'azzam ḥürmeti-çün benüm ḥaḳḳımı bu sitemkārlarda ḳomayup benüm ḳanımı heder itmeyesiz ve tā benüm intikāmum bu ḥūn-ḥ'ārlardan almayınca āşyāne-i cihāndan gitmeyesiz. Ḥarāmīler bunuñ kelāmını istimā' idicek istihzā vechiyle ḡülüşdiler ve eyitdiler: Şormaḳ (S90^a) 'ayb olmasun, nāmuñ nedür? Eyitdi: Dānā-dil. Ve⁷ eyitdiler: Bu ism, müsem māya muṭābıḳ degüldür, bu 'unvān bu şāna muvāfıḳ degüldür. Sen nice dānā-dilsün ki tuyūr cinsi ḳābil-i ḥitāb degül idüḡinden ḡāfilsin? Bize 'ilm-i yakīn ḥāşıl oldı ki sen tamām derecede cāhil ve kemāl mertebede lā-ya'ḳılsın. Her kimse ki zīver-i 'aḳl ile⁸ muḥallā olmaya, ḳatlinde çendān ḡünāḥ olmayup ḳātılı ziyāde vebāle girmeye. Dānā-dil eyitdi: (V73^b)

Ḥikmet⁹

Sevfe terā ize'ncela'l-ḡubāru

Hel feresün taḥteke em ḥimāru¹⁰

Ben āfāt-ı mükāfātdan bir nūkte iş'ār itdüm ve maḥāfātdan bir şemme izḥār eyledüm

¹ derdi: dürrī S.

² ḥaşış: çeşīş V.

³ cān-gūdāzların: cān-güzārların S.

⁴ hümāyūn: hümāyūn hāmūndan V.

⁵ sitem-kārlaruñ pençe-i ḳahr ve: sitem-kārların pençe-i ḳahr S.

⁶ Ḥalīlū'r-Raḥmān'uñ: Ḥalīlū'r-Raḥmān S.

⁷ Ve: -S.

⁸ ile: -S.

⁹ Ḥikmet: Ḥikme V.

¹⁰ Toz toprak ortadan kalktıḡında altındakinin at mı, yoksa eşek mi olduḡunu göreceksin.

ammā ol t̄ā'ife ki şıfāt-ı şummün būkmün 'umyün fehüm lā yerci 'ün'¹ anlarıñ lāzıme-i zātıdır, bu ma'nâyı bilmezler ve bu remzi añlamazlar. Ol kadar ki² Dānā-dil bu maķūle naşīhati müş'ir sözler söyledi. Müfid³ olmayup gūş-ı hūşları istimā'-ı kelām-ı haķdan imtinā' eyledi ve bāşıra-i başiretleri müşāhede-i cilevāt-ı cemāl-i haķīkatden nā-bīnā oldu. 'Āķıbet pīr-i haķīri katl itdiler, kalīl ü keşir nesi var ise aldılar, gıtdiler. Çün anuñ haber-i katlı ol şehre yitişdi, melūl u maḥzūn olup anuñ fevti-çün⁴ mātemler itdiler ve cehd idüp anuñ kātillerin⁵ bulmağa kaşd eylediler. 'Āķıbet 'ahd-i ba'īd ve müddet-i medīdden soñra⁶ yevm-i 'īdde ehl-i şehriñ ekşeri muşallāda cem' olup Dānā-dil'ün kātilleri de ol mecma'da ḥāzır⁷ olup bir kūşede oturmuşlardı. Bu eşnāda külenglerden bir fevc-i 'azīm evc-i hevāda bu ḥarāmīlerūñ muḥāzātında⁸ pervāz idüp şöyle mü'essir āvāza āğāz itdiler ki ḥalk anlarıñ safīr-i şūr-engīz ve figān-ı derd-āmīzinden namāz u niyāz ve evrād u ezkārin⁹ (S90^b) unutdılar. Ḥarāmīlerūñ birisi bu ḥālī ta'accüb idüp tebessüm itdi ve istihzā tārīķıyla kendü¹⁰ hem-rāhına eyitdi: Bunlar meger Dānā-dil'ün ḳanın taleb iderler. Ḳazā-yı İlāhī anlarıñ civārında olan şehir ḳavminden birisi bu sözi işitdi. Hemān ol sāt şūret-i ḥālī ḥākime i'lām itdi. Fi'l-ḥāl şahne¹¹ vü 'ases ve cemī'-i nās gulūvv itdiler. Mecāl virmeüyüp ḥarāmīlerūñ cümlesin tıtdılar. Henüz şūrābe-i 'ikābdan çāşnī tatmadın vāķı'-ı ḥālī bir bir ırlamağa başladılar ve ol ḥūn-ı nā-ḥaķķuñ mūkāfātı anlara yitişüp kışās-ı şa'b ile ihtişāş buldılar. Bu meşeli getürdüm, tā melike ma'lūm ola ki şeh-zādenūñ zaḥmı bābında benüm cūr'etüm¹² tekāzā-yı mūkāfāt sebebiyle ve iktizā-yı mücāzāt ḥasebiyledür. Ve illā murğ-ı za'īf-ḥāl ü şikeste-bālūñ ne kuvvet [ü] mecālī ola ki bu ef'ālūñ emşālī andan zuhūra gele? Çün benden bu cerīme şādır oldu, ḥālīyā (V74^a) fermān-ı sulṭān-ı 'aql bunuñ üzerine cārīdür ki senūñ firīb-encāmuñı sem'-i ḳabūl ile işitmeyem ve saña min-ba'd i'timād itmeyüp senūñ fermānuñla iş itmeyem. Evlā budur ki ḥidmet-i şāhdan ḥazer kılam. Melik eyitdi: Ey

¹ Sağır, dilsiz, kördürler. Bu sebeple onlar (hakka) dönmezler. Bkz. Bakara 2/18.

² Ol kadar ki: Ol-ḳadar ki S.

³ Müfid: Muḳayyed S.

⁴ fevti-çün: fevātı-çün V.

⁵ kātillerin: kātillerūñ S.

⁶ medīdden soñra: medīdden-soñra S.

⁷ ḥāzır: ḥāzır V.

⁸ muḥāzātında: mücāzātında S.

⁹ ezkārin: ezkāruñ S.

¹⁰ kendü: kendü ve V.

¹¹ şahne: şahne S.

¹² cūr'etüm: cerā'etüm S.

Ḳubbere, mazmūn-ı kelāmuñ şıdk u şavāba maḳrūndur ve ḥoḳḳa-i beyānuñ cevāhir-i ḥikmet ve fevā'id-i ma'rifetle memlū vü meşḥūndur. Vāḳı'ā *el-bādī aẓlemu*¹ mefhūmı mūcibince günāḥ benüm pūserümüñ idi ki ol mütehevvir-i bī-pāk bī-sābıka-i cerīme² senüñ beççeñi helāk itdi. Sen daḥı ber-ṭarīḳ-ı mükāfāt şān-ı kerīmuñe sezā olan cezāyı itdüñ. Anuñ zımnında bu iḥsānı (S91^a) daḥı kerāmet buyurduñ ki anuñ ḳatline ḳaşd itmeyüp ger yemīninüñ birisin naḳş itmekle iktifā itdüñ. Ḥāliyā ne saña kerāhet müteveccihdür, ne bende āzār bāḳı. Belki bu bābda biz saña minnet ideriz ve şoḥbet müyesser olursa inşā'llāh elden geldükçe ḥidmet ideriz. Luṭf eyle, benüm ḳavlūme i'timād ve şıdk-ı 'ahdüme i'tikād idüp beyḥüde yire müfāraḳat u muḥāceret iḥtiyār eyleme ve şöyle bil ki benüm mezḥebümde aḥz-i intikām erzēl-i rezā'ıldür ve 'afv u ḡufrān efzāl-i fezā'ıldür. Belki müdde'am budur ki isā'et muḳābelesinde iḥsānı kendüme vācib bilem, mazarratın gördüğüm kimesneye menfa'ati zimmetüme farz bilem. Ḳubbāre eyitdi: Ey şāh-ı 'ālem-penāḥ, her çend ki sen binā-yı mülāṭafeti müşeyyed ve muḳaddemāt-ı mülāyemeti mümehhed ḳılursın ve bāb-ı emn ü istīmānda 'āṭıfet-i bī-kerān erzānı buyurup anı eymān-ı³ firāvān ve peymān-ı bī-pāyān ile⁴ mü'eyyed ü mü'ekked ḳılursın līkin mümkün degüldür ki ben mūcibāt-ı vaḥşeti ferāmūş idüp min-ba'd ḥalḳa-i ḥidmeti der-ḡuş ve ḡāşıye-i mülāzemeti ber-düş idem.

Mısrā'

Suḥan zāyi' me-kun dīger ki bā-mā der-ne-mī-gīred^{5 6}

Melik çün 'ayn-ı yaḳın ile ma'lūm itdi ki sūzen-i ḥile ile Ḳubbere'nüñ keff-i pāy-ı dilinden ḥār-ı vaḥşeti çıkarmak cümle-i muḥālātdandır ve tır-i ḡadr ki şaştdan⁷ çıka, zūr-ı bāzū-yı ḡadr-ile yine deste gelmek maḳūle-i mümteni'ātdandır. Melik eyitdi: Ey Ḳubbere, ma'lūm (V74^b) oldu ki min-ba'd meşām-ı cānumuza şemāme-i vişālden şemme vāşıl olmak muḥāldür ve çehre-i ittişāle vehmden ḡayrıdan görülmek maḥz-ı ḥayāldür ammā tazarru' u tevaḳḳu' iderin ki birkaç kelime ki anlarıñla şafḥa-i rüzḡārda āşār-ı sa'ādet bāḳı vü pāy-dār ola, yādgār buyarasın ve şayḳal-ı (S91^b) va'z u naşīḥatüñ birle jengār-ı ḡafleti mir'āt-ı ḥāṭırumdan ki ḡubār-ı melālile tıre olmuşdur,

¹ (Bir kötülüğü) başlatan en zâlimdir. Bkz. Keşfü'l-Hafâ, Cilt: 1, s. 283.

² cerīme: cerīm S.

³ eymān-ı: -S.

⁴ bī-pāyān ile: bī-pāyānla V.

⁵ der-ne-mī-gīred: der-ne-mī-gırde V.

⁶ Bizi ilgilendirmeyen sözü boşa sarfetme.

⁷ şaştdan: şestden V.

zidüde kılasın. Kubbere eyitdi: Ey melik, bünyân-ı umûr-ı cihâniyân esâs-ı kazâ vü kader üzre mübtenîdür ve şâh u vezîr ve şağîr ü kebîr anda fîkr ü tedbîr ve taqdîm ü¹ te'hîrle mecâl-i taşarruf muhaldür.

Beyt

Sevķ ide çünki bir işi taķdîr

Anı 'avķ idebilemez tedbîr

Bir ehad bilmez ki nâmı cerîde-i sa'âdetde mi merķûmdur veyâ nâşîye-i hâli dâğ-ı şekâvetle mi mevsûmdur? Lîkin kâffe-i nâsa vâcibdür ki umûrların esâs-ı re'y-i şâ'ib ile binâ ideler ve mürâ'ât-ı şart-ı hâzım ü ihtiyâtda akdâm-ı² ictihâd u ihtimâm üzre turalar, tâ eger tedbîr muvâfîķ-ı taķdîr olursa serîr-i iķbâl ve mesned-i câh u celâl üzre mütemekkin olalar ve eger kazıyye ber-'aks olursa düşmenler şemâtete mecâl bulmayup dostlar ma'zeretin ķabûl kılalar. Ve daķı bilmek gerekdür ki aķbeş-i emvâl oldur ki andan intifâ' olunmaya ve ġâfilterîn-i mülûk oldur ki hıfz-ı memâlik ve zabt-ı re'âyâda sa'y u ihtimâm eylemeye ve le'im-terîn-i dostân oldur ki eyyâm-ı şiddet ve hengâm-ı nekbetde dostı cānibinden ihmâl ü ġaflet eyleye. Eşerr-i nisvân oldur ki bed-ķulķ olup şevherine îzâ eyleye. Nâ-ķalef-i evlâd oldur ki tâ'at-i ebeveynden ibâ eyleye. Ĥarâb-âbâd-ı bilâd oldur ki anda emn ü emân olmaya. Akķbaķ-ı muşâķabet oldur ki muşâķiblerûñ âyîne-i³ sînesi jengâr-ı kînenen şafâ bulmaya. Pes çün benümle melik miyânında bu ķadar keder vâķı' oldı, evlâ budur ki resen-i⁴ hicr ü firâķı miyân-ı cāna niķâķ idem ve maķâlât-ı mülâķâtı min-ba'd kelimât-ı muvâda'ate tebdîl idüp âheng-i (S92^a) ĥicâz-ı şâhı koyup sâz-ı 'ırâķ-ı firâķ idem. Kubbere kelâmın bu maķâmda tamâm itdi ve ķüngüre-i eyvāndan (V75^a) pervâz idüp şahrâ cānibin⁵ tıtdı, gitdi. Melik engüş-i taķayyürî dendân-ı taķassürle ısrup bir zamân te'essüf ü telehķüf itdi ve bu melâl [ile] ki ĥadd-i şümârdan efzûn ve bu endüh ile ki dâ'ire-i kıyâsdan bîrûn idi, ķaşrına müteveccih olup eyitdi:

Beyt

Ėitdûñ ey ġam-kûsâr-ı ķalb-i ĥazîn

Ėaldum âh u ġam-ile ben miskîn

¹ ü: -S.

² akdâm-ı] akdâm ve S, V.

³ âyîne-i: âyînesi ve S.

⁴ resen-i: -S.

⁵ cānibin: cānibûñ S.

Budur ol kimesnenüñ dāstānı ki erbāb-ı hıkdüñ mekāmin-i ğadrinden hāzer idüp ehl-i kīnüñ tazarru‘ u niyāzına bāver kılmadı ve haşmuñ da‘vā-yı vedādına i‘timād itmeyüp aḥz-i intikām için kelām-ı firīb-encāmına mağrūr olmadı. ‘Āqıl-i kāmīl ve hūşmend-i fāzıla maḥfī degüldür ki bu dāstānı beyāndan murād oldur ki ḥıredmend bu cevāhir-i pendī gūş-ı hūşına bend idüp ḥavādiş-i cihān ve nevāyib-i devrānda bu naşāyih-ı bī-mānendle¹ fā‘idemend ola ve bu ḥikāyātı mürşid-i rāh-ı necāt bile ve binā-yı kārın² esās-ı ḥazm ü ihtiyāt üzre kıla ve hıç vech ile düşmen-i āzürdeye i‘timād kılmaya ve āfet-i ğadr ü mekrinden emīn olmaya.

Rubā‘ī

Ḥ‘āhī ki ne-bāşī be-ġam [u] renc ḡarīn

Bī‘şnev suḡan-ı pāk-ter ez-dürr-i şemīn

Ez düşmen-i āzürde tegāfūl me-nümāy

V‘ez şāḡib-i kibr ü kīne emīn me-nişīn³

Faşl-ı Tāsi‘

Ṭarīḡ-i şafḡ ve ‘afva sülūk efḡal-i evşāf-ı mülūk idügin beyān ider.

Ṭokuzuncı vaşıyyet oldur ki pād-şāḡ ‘afv u şafḡı kendüye şī‘ār u dişār idüp mülāzimān-ı ‘atebe-i devleti ednā cerīme ile hedef-i tūr-i ‘itāb u ‘ikāb itmeye ki hem-vāre ekābir āb-ı ‘afv u merḡametle⁴ cerā‘id-i aḡvāl-i aşāġiri⁵ denes-i kebā‘ir ü şāġā‘irden (**S92^b**) pāk idüp çehre-i cür‘et ü bī-edebāne ḡareketlerden dāmen-i iġmāz ile⁶ setr idegelmişlerdür.

Su‘āl

Pād-şāḡ ba‘zı muḡarrebān-ı dergāhından cürm ü günāḡ müşāḡhede kıla, anı dāmen-i ‘ātīfeti⁷ birle mestür kılmak mı⁸ evlā vü ensebdür veyā sāḡa-i ‘afv u müsāmaḡadan dūr kılmak mı aşvabdur?

Cevāb

Eger mülūk zellāt u cerā‘im-i memlūkda ṭarīḡ-ı ‘afv u merḡameti meslūk tutmayalar

¹ bī-mānendle: bī-mānend S.

² kārın: kār S.

³ Gam ve zahmete yakın olmak istemiyorsan büyük ve değerli inciden daha pak bu sözü dinle: Gücenmiş düşmandan ġāfīl olma ve kibir ve kin sahibi kimseden emīn olma.

⁴ merḡametle: ḡamtle S.

⁵ aşāġiri] aşāġiri ve V, şāġiri ve S.

⁶ iġmāz ile: iġmāzla V.

⁷ ‘ātīfeti: ‘ātīfet S.

⁸ kılmak mı: kılmāġ mı V.

ve cürm-i alil ve cināyet-i yesire ‘uūbet-i keir ile¹ (V75^b) mūcāzāt u mūkāfāt buyurular, muarreblerūñ mereb-i i‘tikādında afā almaz ve avāuñ ulūbı mūkedder olup bir ead anlara i‘timād ılmaz. Bu āletden iki ‘illet ādı olur: Biri ol ki sevānih-ı maālīh mūhmel ü mu‘atal alur. İkinci, mülūk lezzet-i ‘afv ve minnet-i mafireden marūm u bī-naīb olur. Ekābir-i mülūkdan birisi buyurmuş ki: Eger alk-ı cihān bizūm kām-ı cānumuz ānī-i ‘afv u merametden ne lezzet bulduın² bilelerdi, her-āyine dergāhumuza³ cürm ü günāhdan ayrı hediye⁴ getürmeyelerdi. Cemāl-i āl-i mülūk-ı ‘āleme noka-i ‘afvdan ziyāde zībā āl olmaz ve zevāt-ı sāmī-ıfāt-ı ulefā’-i benī-ādeme failet-i mafired ü merametden efal kemāl olmaz. Mazmūn-ı kelām-ı mu‘ciz-nizām-ı azret-i seyyidü’l-enām ‘aleyhi efalü’t-taıyyeti ve’s-selām ki elā enbīkūm bi-eeddikūm men meleke nefsehū ‘inde’l-āzab^{5, 6} bu ma‘nāyı i‘ār u i‘lām eyler ki far-ı uvvet-i ādemī teskīn-i u‘le-i ımla bilinür ve ıfāt-ı merdī erbet-i nā-o-güvār-ı āzabı ham ile⁷ tecrībe ılınur. Efal-i selāın ve a‘al-ı mülūk-ı ‘adl-āyīn anlardur ki mi‘yār-ı ired-i ercendi binā-yı kārlarına mi‘mār ılalar ve her vāqtde gerdn-i alāların ilye-i luf u ‘unfdn ālī omayalar ammā luf bu vechle gerek ki (S93^a) simet-i za‘fdn mūberrā ola ve ‘unf daı öyle gerek ki vamet-i zūlmdn mu‘arrā ola, tā ehre-i āl-i salanat ilye-i cemāl ve zīver-i celāl ile ālī⁸ ola ve medār-ı erkān-ı devlet ve muarreban-ı azret iāret-i avf ve beāret-i recā üzre dā’ir olup salanat u memleketūñ nizām-ı ālī⁹ teettüt-i inilālden ālī¹⁰ ola, ne muliler ‘ināyet-i bī-kerāneden ba‘īd ü nā-ūmmīd olalar, ne mūfsidler bīm-i siyāsetden rikāb-ı cür’ete adem oyup cināyet ü ıyānete irtikāb ılalar. ükemā-yı İslāmiyye, cezāhūmu’llāhū ayran, buyurmuşlardur ki: İzed te‘ālā bendelerini mevā’iz-ı ur’ānī ve naāyih-ı Furānī ile tehzīb-i alāa terīb idüp taīl-i mekārīm-i ıfāt ve meāsin-i ‘ādāta tarīz buyurmuşlardur. Her kime ki sa‘ādet-i ezeli yār ve kifāyet-i ebedī (V76^a) mu‘īn¹¹ ü mededkār ola, lā-ceram akām-ı ur’ān’ı ve kelām-ı

¹ keir ile: keirle V.

² bulduın: bulduuñ S.

³ her-āyine: her-āyine-i V.

⁴ hediye: -S.

⁵ ‘inde’l-āzab: zıddā’l-āzab: S.

⁶ Ben, sinirlendiinde en ok kendine sahip ıkanınızım. Bkz. Buhārī, Cilt: 8, s. 28.

⁷ ham ile: hamla V.

⁸ ālī: ālī S.

⁹ ālī: ālī ve S, V.

¹⁰ ālī: ālī V.

¹¹ mu‘īn: mu‘ayyen V.

hikmet-encām-ı Furkân'ı kıble-i cān ve Ka'be-i cenān idinüp cemī'-i ezmānda ol harem-i emn ü emānuñ harīm-i hürmetine ilticā kıla. Maşālih-ı 'ibād hakkında nāzil olan āyāt-ı kerīmenüñ birisi bu āyetdür ki naşāyih-ı mezbūreyi müştēmildür, ve hiye kavluhū te'ālā¹: *Ve'l-kāzımīne'l-ğayza ve'l-āfine 'ani'n-nāsi va'llāhü yuhibbū'l-muhsinīn*². Pīrān-ı tarīkatden birisi zebān-ı haķīkatle bu āyetüñ cevāhir-i ma'ānāsın bu vechle silk-i beyāna çekmişlerdür ki kazm-ı ğayz oldur ki 'uķūbetde mübālağa olmaya ve 'afv oldur ki eşer-i kerāhet şafha-i dilden mahv ola. İhsān oldur ki dost-ı mücrim ü mu'tezire bāb-ı mülātafet ü mürāca'atı meftūh tutalar. Bu mufaşşaluñ muhaşşalı budur ki ādemī gerekdür ki binā-yı ahvāl ü ef'ālin³ luţf u medār üzre mübtenī kıla ve cemī'-i evķātde müdārāt u müvāsātı mu'teber bile (S93^b) Çün bu muķaddemāta⁴ te'emmül-i şāmil buyuralar, her-āyine⁵ 'izz-i a'lāya vāşıl olur ki şeref-i insān fazīlet-i 'afv u ihsān ile mütezāyid ü mütekāmil olur. Pes himmeti bu iki sīrete mülāzemete kaşr ve bu iki haşlete müdāvemete haşr itmek gerek.

Āġāz-ı Dāstān-ı Vaşıyyet-i Tāsi'

Esmār u emşālden dāstān-ı şīr ü şegāl bu vaşıyyete enseb ve bu siyāķa akreb. Rivāyet olunur ki diyār-ı Hind'de bir şegāl var-idi Ferīse-nām, miyān-ı akrānında be-nām. Huţām-ı⁶ dünyā-yı fāniden i'rāz itmiş-idi ve ta'alluķāt-ı bī-hāşılı verā-i zahrına atmış idi. Egerçi ki ebnā-yı cinsi ile şöhet ü ihtilāt iderdi⁷ ammā zühd ü ruhbāniyyet ihtiyār idüp sefk-i dem ve ekl-i desem ve īzā-yı nüfūs-ı muhteremden ki benī-nev'inüñ⁸ lāzime-i zātıdır, ihtirāz u ihtiyāt⁹ iderdi.

Meşnevī

Kılup perhīz hayevānāt etinden

Elin yumışdı şekker şerbetinden

Gice gündüz riyāzet eylerdi¹⁰, Hudāvend'e 'ibādet eylerdi¹¹. Yārān anuñla

¹ te'ālā: -S.

² (Onlar) öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever. Bkz. Āl-i İmrān 3/134.

³ ef'ālin: ef'ālūñ S.

⁴ muķaddemāta: muķaddemāta şāmil S.

⁵ her-āyine: her-āyine-i V.

⁶ Huţām-ı: Hiţām-ı V.

⁷ iderdi: eylerdi V.

⁸ benī-nev'inüñ: benī-nev'ün S.

⁹ ihtiyāt: ihtiyāt V.

¹⁰ eylerdi: eyler idi S.

¹¹ eylerdi: eyler-idi S.

muḥāşamete āgāz itdiler ve münāza‘ayı mücādeleye yitişdürüp (V76^b) eyitdiler: Biz senüñ bu sîretüñden rāzî degülüz ve re‘yüñi¹ bu ictihāddan ḥatāya nisbet iderüz. Çün benî-nev‘üñ şöḥbetinden vāz gelmezsin, ‘ādet ü sîretlerinde niçün dem-sāz olmazsın? Çün dest-i muşāḥabeti dāmen-i muḥālaṭatdan çekmezsin, anlarla ki girībān-ı² muvāfaqatdan niçün baş çıkarmazsın ve daḥı ‘ömr-i ‘azîzi miḥnet-i mücāme‘atle giçürmede³ ne fā‘ide añlarsın ve murğ-ı nefsi kafes-i riyāzetde ḥabs itmede ne menfa‘at mülāḥaza idersin⁴? *Ve mā ce‘alnāhüm ceseden lā-ye‘külüne‘t-ṭa‘āme.*⁵ Nişāb-ı lezzāt-ı dünyādan kendü naşībüñi⁶ istīfā itmek gereksin, tā ve lā-(S94^a)*tense naşībeke mine‘d-dünyā ve aḥsin ke-mā-aḥsena‘llāhü ileyke*⁷ meşrebinden behremend olasin ve ekl ü⁸ şürbden ki meded-i merkeb-i tendür ve mādde-i ḥayāt-ı bedendür, imtinā‘ itmemek gerek. *Külū ve‘şrabū*⁹ fermānına imtisāl idesin ve bilmek gerek ki¹⁰ māzīnün iqbālî muḥāldür ve emr-i müstaḳbel meçhülü‘l-ḥāldür. Zamān-ı ḥālî ḡanīmet bilüp ḥayāl-i istikbāl ile vaḳti¹¹ zāyi‘ kılmamak gerek ve taşavvurāt-ı ferdā ile lezzet-i dünyādan sedd-i ramaḳ ile kāni‘ olmamak gerek. Ferīse eyitdi: Çün bilürsin ki māzīnün iqbālî müyesser degüldür ve ferdānuñ aḥvālî muḳarrer¹² degüldür, pes ḥālā ne iddiḥār itdiñüz ki tūşe-i rāh-ı ferdā olmağa şālīḥ ola? Dünyā egerçi ki¹³ ser-ā-ser ‘ayb u naḳışatdur ve līkin bu fazīleti vardur ki mezra‘a-i āḥiretdür. Her ne toḥm ki bugün bunda ekersin, yarın anda anuñ ray‘ın getürürsün. Merd-i ‘āḳıl gerekdür ki meblağ-ı himmetin iḥrāz-ı meşūbāt-ı āḥirete maşrūf kıla. Bu taḳdīm-i ḥayrāt ve taḥşīl-i meberrāt ile mutaşavverdür ve ‘inān-ı ḳalbin¹⁴ ni‘met-i bākī ve devlet-i cāvidānī cānibine ma‘ṭūf kıla. Bu ma‘nā terk-i emānī ve ḳaṭ‘-ı ta‘alluḳāt-ı fānī ile mümkün ü müyesserdür. Bugün ki ḳuvvetde fütür ve ḳudretde ḳuşūruñuz yok, semerāt-ı

¹ re‘yüñi: re‘yini S.

² girībān-ı: beyān-ı S.

³ giçürmede: giçürmeden S.

⁴ idersin: eylersin S.

⁵ Onları yemek yemeyen cesetler olarak yaratmadık. Bkz. Enbiyā 21/8.

⁶ naşībüñi: naşībini S.

⁷ Dünyadan da nasibini unutma. Allah’ın sana ihsān ettiği gibi sen de (insanlara) iyilik yap. Bkz. Kasas 28/77.

⁸ ü: -S.

⁹ Yiyiniz, içiniz. Bkz. Bakara 2/60, 187; A‘rāf 7/31; Hākka 69/24; Mürselāt 77/43.

¹⁰ gerek ki: gerek ki mā S.

¹¹ ile vaḳti: evḳatı S.

¹² muḳarrer: muḳadder S.

¹³ egerçi ki: egerçi S.

¹⁴ ḳalbin: ḳalbün S.

¹⁵ şıḥḥatde: şıḥḥatden V.

hastalık eyyāmı-çün zāhīre ihzār kıluñ ve ser-māye-i şebābdan kesād-ı bāzār-ı şeyb içün i‘dād isti‘dād idüñ ki rāhat-ı hayāt lem‘a-i berķ gibi bī-şebātdur ve maḥabbet-i dünyā zulmet-i ebr gibi bī-beķādur, ne mevā‘id-i ni‘metiyle ülfet tutup fevā‘id-i devletine ālüfte olmak gerek (V77^a) ve ne ‘avā‘id-i dīnār u direminden mesrūr olup şedā‘id-i āzār u sitemden bī-ḥuzūr olmak gerek.

Beyt

Ne iķbālinden ol mağrūr u ser-keş

Ne (S94^b) idbārından ur cānuña āteş

Muḥaşşal-ı kelām ve ḥulāşa-i mā-fi‘l-maķām oldur ki ḳalbi maḥabbet-i külbe-i miḥnete vaķf itmek ‘ulüvv-i himmetden dūrdur ve güzergāh-ı seyl-i¹ fenāda ‘imāret binā itmek kemāl-i kiyāsetden be-ğāyet mehcūrdur, *fa‘birūhā ve lā-te‘ammer[ū]hā*². Yārān eyitdiler: Ey Ferīse, sen bizi herīse-i tu‘me-i nefīse-i dünyāyı terke da‘vet idersin. Hāl bu ki na‘īm-i ‘ālem anuñ-çün āferīdedür ki nüfūs-ı müteneffīse her dem anuñla muğtenem olup nihāl-i lezzātından ber-ḥūrdār olalar. *Ve razaķnāhūm mine‘t-tayyibāt*³ āyeti daḥı bu ma‘nāya işāret ider⁴ ve bu müdde‘āya şehādetde kifāyet ider. Ferīse eyitdi: Na‘īm-i dünyā bir biḍā‘atdūr ki ‘uķalā anuñla bāzār-ı cihānda zıķr-i cemīl ve nām-ı nīķ taḥşīl iderler ve sefer-i rāh-ı me‘ād içün zād-ı⁵ isti‘dād i‘dād iderler, tā bi-ḥūkmī *ni‘me‘l-mālū‘ş-şāliḥu li‘r-racūli‘ş-şāliḥ*⁶ māl ü menāl anlaruñ ḥüsn-i ḥāl ü me‘āllerine bā‘iş ola ve işm ü vebālle ki müstevcib-i iķāb u nekāldür, vesīle olmaya. Siz eger dünyāda ve āḥiretde sa‘ādet yüzün görmek isterseñüz, bu sözleri sāmi‘a-i ḳabūl ile⁷ istimā‘ idüñ ve cān-ı ‘azīzi tu‘me-i lezīz içün ki ḥalāveti ḥaleķa-i ḥalkdan⁸ öte giçmez, nār-ı caḥīme ve ‘azāb-ı elīme ilķā itmeden imtinā‘ idüñ ve ol nevāle ile ki bī-āzār u ızrār ‘ilm-i⁹ gaybdan ḥavāle ola, ḳāni‘ olup ol miķdārdan ki beķā-yı ten ve kıvām-ı beden aña menūtdur, tecāvüz itmek ve şol nesne ki¹⁰ muḥālif-i şer‘ u ‘aķl ola, benden muvāfaķat taleb eylemeñ ki baña sizüñle muşāḥabet sebeb-i iķāb degüldür

¹ seyl-i: seyl ve S.

² Ondan geçin gidin, onu imar etmeyin.

³ Ve onları temiz ve hoş nimetlerle rızıklandırdık. Bkz. Yûnus 10/93, İsrâ 17/70, Câsiye 45/16.

⁴ işāret ider: işāretdür S.

⁵ zād-ı: zāt-ı S.

⁶ İyi bir kimseye ait iyi mal ne de hoş!

⁷ ḳabūl ile: ḳabūlle V.

⁸ ḥaleķa-i ḥalkdan: ḥalka-i ḥalkdan V.

⁹ ‘ilm-i: ğalem ve S.

¹⁰ nesne ki: nesnede ki V.

ammā ef‘āl-i nā-pesendīdede¹ muvāfaqat mūcib-i ‘azāb u ‘ikābdur. Eger beni bu nev‘ tekālīfe terğībden (**S95^a**) ġaraż ta‘zīb ise icāzet virūñ, tā ki āyet-i *arzu’llāhi vāsi‘ah*² bu diyārdan ġidem veyā³ tā terk-i şoġbet idüp kūşe-i ‘uzlet ihtiyār idem. Yārān çün Ferīse’yi bisāt-ı zühd ü şalāḥ üzre (**V77^b**) kā’im ü dā’im buldılar, zanları mertebe-i ikāna ve yakīnleri derece-i itmīnāna irüp ve sābıkan itdükleri kelimāta nādīm oldılar ve zebān-ı i‘tizārı ber-kār idüp maḳām-ı isti‘fā vü istıġfāra geldiler. Ferīse az vaktde vera‘ u şıyānet [ve] taḳvā vü diyānetde bir menzile vāşıl oldu ki ol diyāruñ kūşe-nişinleri anuñ bāṭınından deryūze-i himmet iderlerdi ve germ-revān-ı bādiye-i mücāhedet bedraḳa-i nażarından istimdād-ı hidāyet iderlerdi. Az zamānda şīt-i zühd ü kerāmeti mesāmi‘-i cihāniyāna yitdi ve zıkr-i tā‘at ü ‘ibādeti ol nevāḥīde şöhret tutdı. Ferīse’nüñ menziline qarīb bir bīşe var-idi⁴. Enhār u ‘uyūn ve eşcār-ı ġün-ā-ġün ile memlū vü meşhūn idi. Anuñ miyānında bir⁵ mergzār-ı hurrem var idi-ki⁶ ġülzār-ı İrem anuñ luṭf u şafāsı ġayretinden yüzine niḳāb-ı ḥafā çekmiş-idi. Vūs‘at-i fezā ve leṭāfet-i āb u hevāsıyla⁷ ol şahrā kūnām-ı envā‘-ı vuḥūş u sibā‘ ve maḳām-ı ḥayevānāt-ı müteḥālifetü’t-ṭibā‘⁸ olmuş-idi. Anlaruñ emīri bir şīr idi, kemāl-i hevl ü heybetde ve pūr-hizebr⁹ idi. Ġāyet-i nehīb ü şavletde

Beyt

Na‘rasın işitse çāk olurdı ra‘duñ zehresi

Hışm-ı çeşmin görse¹⁰ ḥāk olurdı berḳuñ çehresi

Ol ḥavālīnūñ ahālīsi şıdk u iḥlāş ile anuñ ṭavḳ-ı ihtişāşın¹¹ gerden-i cāna ġiçürürlerdi ve binā-yı ḥaşmet ve ḥarīm-i ḥürmetinde fāriġu’l-bāl geçerlerdi¹². Ol şīr-i tünd-ḥūy¹³ Kām-cūy dimekle meşhūr olmuş idi. Bu laḳab ile şīt ü şadāsı (**S95^b**) çārsū-yı cihāna¹⁴ vuşul bulmışdı. Bir ġün Kām-cūy erkān-ı devletle her bādın sāz-ı muşāḥabete āġāz

¹ nā-pesendīdede: nā-pesendīdeden S.

² Allah’ın yeryüzü genişdir. Bkz. Nisā’ 4/97, Zümer 39/10.

³ veyā: yā V.

⁴ bīşe var-idi: pīşe var idi S.

⁵ bir: -S.

⁶ var-idi ki: var idi ki S.

⁷ hevāsıyla: hevā sebebiyle V.

⁸ müteḥālifetü’t-ṭibā‘: müteḥālifetü’t-ṭab‘i’t-ṭibā‘ S.

⁹ pūr-hizebr: perhīz S.

¹⁰ çeşmin görse: çeşmüñ S.

¹¹ ihtişāşın: ihtişāşuñ S.

¹² geçerlerdi: geçürürlerdi S.

¹³ tünd-ḥūy: tendih-ḥūy V.

¹⁴ cihāna: cihāmı S.

idüp ber-ḥaseb-i muktezā-yı makām çerb ü şīrīn ḥān-ı elvān-ı ta‘ām-ı kelām ile raṭbū’l-lisān iken nā-gāh herīse-i kışsa-i Ferīse¹ miyāna geldi. Hūzzār-ı ḥazret anuñ kemāl-i şalāḥ ve vera‘ ü ‘iffetinde ol kadar mübālağa itdiler ki zamīr-i şīr bi’z-zarūre² anuñ meyl ü³ maḥabbetiyle reng-pezīr olup sevdā-yı şoḥbeti süveydā-yı ḳalbinde cāy-gīr oldu. Kām-cūy’uñ mülākāt-ı Ferīse’ye iştīyākı rüz-be-rüz (V78^a) mütezāyid olup āḥir-i kār iḥzārına iṣāret buyurdu. Ol daḥı fermān-ı ulū’l-emre itā‘at idüp dergāh-ı ‘ālem-penāha ḥāzır oldu. Melik ‘alā-mele’i’n-nās şerā’iṭ-ı tekrīm ü ta‘zīm-i bī-ḳıyāsı taḳdīm idüp meclis-i ‘ālīde şeref-i iclās erzānī buyurdu ve envā’-ı ādāb-ı⁴ tarīḳat ve aṭvār-ı ḥaḳīḳatde tecrībe ḳılup ḥāşıl-ı kelām Ferīse’yi le‘ālī-i fezā’il ü me‘ālī ile mālī bir baḥr-ı bī-kerān buldı ve cevāḥir-i mekārīm ü me‘āşir ile memlū bir genc-i şāyegān gördi. Bir def‘a daḥı keşf-i mübhemāt ve ıslāḥ-ı mühimmāt ve feşāḥat-i ta‘bīr ve iṣābet-i tedbīrde imtiḥān idüp naḳd-i ḥālīn miḥekk-i iḥtiyārda tamām-‘ayār müşāhede ḳıldı. Kām-cūy’a anuñ müşāḥabeti ḥoş gelüp anuñ mücālesetiyle muvāneset ḳaşd itdi. Bir müddetden soñra anuñla ḥalvet idüp⁵ eyitdi: Ey Ferīse, memālik-i maḥrūsemüzde ḥayli vūs‘at vardur ve anuñ a‘māl ü eşgālī bisyārdur. Senüñ ḥaber-i⁶ zühd ü şalāḥuñı mesāmī‘-i celālūme yitişdürmiş idüm. Bu zamān ki seni gördüm, nazarı ḥaber üzre rāciḥ buldum ve beyānı ‘ayāndan ḳaşır gördüm. Çün senüñ vüfur-ı diyānet ve kemāl-i şīyānetüñe i‘timādum rüz-be-rüz izdiyād üzredür, dilerem ki (S96^a) maşāliḥ-ı memleket ve mühimmāt-ı salṭanatı senüñ zimmet-i himmetüñe taḳlīd ü tefvīz idem, tā senüñ zirve-i ḳadrüñ bizüm envār-ı terbiyetümüzle āftāb olup ve āftāb-ı dereceñ⁷ bizüm zerre-i ‘āṭıfetümüzle irtifā‘ bulup zümre-i ḥavāşdan ve silsile-i erbāb-ı iḥtişāşdan olasın ve bizüm yümn-i ‘ināyet ve ḥüsn-i ri‘āyetümüzle imtiyāz bulasın. Ferīse irtikāb-ı manşīb-ı vezāretiden ictināb idüp şīrūñ su‘āline bu vechle cevāb virdi ki: Selāṭīn-i ‘adl-āyīne münāsib, belki farz u vācibdür ki kifāyet-i umūr-ı cumhūr için enşār-ı maşlaḥat-güzār ve⁸ a‘vān-ı ma‘rifet-şi‘ār iḥtiyār ideler ve menāşībı münāsibe tevcīḥ idüp bir ‘amelüñ ḳabūlünde bir⁹ ferde ikrāḥ cā’iz görmeyeler (V78^b) ve ṭalīb

¹ kışsa-i Ferīse: -V.

² bi’z-zarūre: bi’z-zarūret V.

³ ü: -V.

⁴ ādāb-ı: -S.

⁵ müddetden soñra anuñla ḥalvet idüp: müddetden-soñra anuñla ḥalvet itdi ve S.

⁶ ḥaber-i: ḥayr-ı V.

⁷ dereceñ: dirāḥtuñ S.

⁸ umūr-ı cumhūr için enşār-ı maşlaḥat-güzār ve: umūr u cumhūr için enşār-ı maşlaḥat-güzār S.

⁹ bir: -S.

olmayanlara ibrām u ilhāh buyurmayalar ki¹ her kār ki cebr ü ibrāmıla hāşıl ola, ‘āmili hilye-i itmāmdan² ‘atıl ola ve her bār ki cerr-i şakıl ile tahmıl olına, hāmili anuñ taḥammüline kâdir olmayup çekdügi zaḥmetleri zāyi‘ ola ve levāzım u şerā’ıtuñ kemā-yenbağī ‘uhdesinden gelemeyüp anuñ vebāli sultāna ve günāhı pād-şāha rāci‘ ola. Bu muḳaddemātı temhıdden murād budur ki ben de a‘māl-i sultānīyi³ kārhem ve aña vuḳūf u deryüm ve anda mümāreset ü tecerrübüm⁴ yokdur ve sen bir pād-şāh-ı şāhib-şevket ve şāhen-şāh-ı ‘ālī-rütbesin. Hıdmetünde⁵ vuḥuş-ı firāvān ve sibā‘-ı bī-kerān var ki hilyet-i kifāyet ü dirāyet ile ārāste ve zīnet-i emānet ü diyānet ile pīrāste, bu maḳūle a‘māl ü eşğāle⁶ daḥı talepleri kemāde. Şöyle ki iltifāt-ı sultānī anlarıñ yanında erzānı buyurıla, ḥatır-ı ‘atır-ı şāhı dağdağa-i kifāyet-i mühimmātdan ferāğat bulur. Anlar daḥı irtikāb-ı manşıbdan hāşıl olan nişāb ile ve bād-ı hevā ve tuhaf u hedāyā-yı bī-ḥisāb ile şādmān (S96^b) u müstazher olurlar. Kām-cūy eyitdi: Ey Ferīse, bu mümāne‘a vü mu‘ānededen ne fā’ide ‘ā’id olur? Ben elbette saña bu kāseden şarāb içürsem gerek ve tav‘an ve rav‘an tavḳ-ı itmām-ı maşālih-ı ḥaş u ‘āmı gerden-i ihtimāmuña giçürsem gerek.

Mısrā‘

Eger ḥāhī vü ger ne ān-ı māyi⁷

Ferīse eyitdi: Melike lāzımdur ki meşreb-i ḥatır-ı şāhīyi bu endişe kederinden şāf ideler ve bu bende’i taḥammül-i bār-ı meşakḳatden mu‘āf⁸ u müsellemler ideler ki ‘ahd-i ba‘id ve müddet-i medıddür ki dīde-i hırş⁹ u āzı süzen-i ḳanā‘atle diküp dürürem ve metā‘-ı niyāzı āteş-i riyāzetle yakup dururam. Eger bu kerre daḥı melik beni ‘avāyık-ı dünyā ve ‘alāyık-ı ḥalāyıkla ālūde kılalar, baña hemān ol belā yitişe ki ol¹⁰ megeslere yitişdi. Şır istifsār itdi ki: Nice olmuşdur ol?

Hikāyet

Ferīse eyitdi: Rivāyet iderler ki bir vaḳt şadr-nişīnān-ı şuffe-i şafādan bir şūfī-i şāfī-

¹ buyurmayalar ki: buyurmayalar S.

² itmāmdan: itmāmıda S.

³ sultānīyi: sultānī’i S.

⁴ tecerrübüm: tecrīm S.

⁵ Hıdmetünde: Hıdmetinde S.

⁶ eşğāle: eşğālūñ V.

⁷ İstesen de istemesen de bizim (emrimizdesin).

⁸ bār-ı meşakḳatden mu‘āf: yār-ı meşakḳatden mu‘āref V.

⁹ hırş: hırş V.

¹⁰ ol: o S.

dem ki tarîk-ı tarîkatde şābit-ka-dem idi, geşti bāzār iderken bir dervîş-i ḥalvāyī ki çāšnī-i fakırdan zevkī ve fuḳarā şoḥbetine şevkī (V79^a) var idi, ol ‘azîzden iltimās itdi ki kūşe-i dükkānını maḳdem-i şerīfīyle teşrīf buyura. Merd-i ‘ārif da‘vete icābeti vācib gördi ve anı istimālet içün mültemesini mebzūl buyurdi. Üstād-ı ḥalvāyī ziyāfet tarîkīyla bir tās ‘asel-i muşaffāyī şūfīnūñ öñine getürdi. Megesler nite ki anlaruñ ‘ādetidür, ḥulviyyāta üşerler ve men‘ ü def‘ ile mümteni‘ olmayup üstine¹ düşerler, mūr u zenbūr gibi tās-ı ‘asele üşdiler, ba‘zı kenāre-i tāsā konup birazı miyāne-i ‘asele düşdiler. Ḥalvāyī gördi ki tās-ı zenbūr megesle taldı, mirvaḥayı eline alup tardı-ı zübāba meşgūl (S97^a) oldı. Anlar ki kenāre-i² tāsda qārār itmişler idi, sühūletle kendülerin ḥalāş kıldılar ve anlar ki kendülerin miyāna atmışlar idi, kayd-ı ‘asel ile pāy-beste qaldılar. Pervāza qaşd itdükçe perleri ‘asel ile³ ālūde olup dām-ı helāke giriftār oldılar. Ol ‘azîz çün anlaruñ bu ḥālın gördi, kendüye⁴ bir ḥālet gelüp mestāne na‘ralar urdı. Çün deryā-yı bāṭın-ı şeyḫ sākin oldı ve mevc-i baḥr-ı vecd ü ḥāl ārām buldı, merd-i ḥalvāyī eyitdi: Ey ‘azîz, biz ḥalvā-yı şuverīyi senden dirîğ itmedük, sen daḥı ḥalvā-yı ma‘nevīyi bizden dirîğ eyleme. Şeyḫ eyitdi: Dünyā-yı dūnī ve aña ḥarîş olup meftūn olanları bu tāsla ‘aselde baña ‘arz itdiler. Mülhem-i gaybı eyitdi: Bu tāsı dünyā bil ve içindeki ‘aseli anuñ na‘īmın mülāḥaza kııl. Bu megesleruñ cümlesi ehl-i dünyādur. Anlar ki kenāre-i tāsā konmuşlardur, fuḳarādur ki mā‘ide-i dünyādan az fā‘ide ile ḳanā‘at itmişlerdür. Anlar ki derūne-i tāsā kendülerin atmışlardur, erbāb-ı ḥırş u āzdur ki ḳāzūrāt-ı dünyāya boğazlarına dek batmışlardur. İ‘tikādları budur ki tā miyāna vāşıl olmayalar, naşībleri ḥāşıl olmaya. Bunlar ziyāde lā-ya‘ḳillerdür ki⁵ *er-rızku maḳsūmūn*⁶ mefhūmından ḡāfillerdür. Çün ‘Azrā‘ıl ‘aleyhi’s-selām ḥayye ‘ale’r-raḥīl⁷ mirveḥasın taḥrīke āḡāz kııla, anlar ki kenāre-i tās-ı dünyādadur, āsānılgla *fī maḳ‘adi şıdḳın ‘inde melīkin muḳtedirin*⁸ āşyānesine pervāz kııla ve anlar ki ‘asel-i zehr-āmīz-i dünyāyla ālūde ola, taḥrīk-i per ü bāl itdükçe esfel-i sāfilīne müteveccih olup (V79^b) encām-ı ḥāl-i bed-(S97^b)fercāmları şeqāvet [ü] idbār üzre ihtitām bula. Bu meşeli īrād itmeden murād budur ki melik benüm per ü bāl-i iḳbālūmi ‘asel-i

¹ üstine: üstine o S.

² kenāre-i: kenār-ı S.

³ ‘asel ile: ‘asele V.

⁴ kendüye: -V.

⁵ lā-ya‘ḳillerdür ki: lā-ya‘ḳillerdür S.

⁶ Rızık pay edilmiştir. Bkz. Keşfü’l-Hafâ, Cilt: 1, s. 429.

⁷ Haydi yola koyulalım.

⁸ Kudretli hükümdarın doğruluk ikâmetgâhında. Bkz. Kamer 54/55.

dünyā-yı degā ile ālūde kılmaya ki şāyed emānet-i rūḥuñ istirdādı vaktinde sülūk-i rāh-ı āḥiret sühūlet ile müyesser ola. Kām-cūy eyitdi: Her kim ki maḳām-ı istiḳāmetde muḳīm ve reviş-i rāh-ı ‘adāletde müstaḳīm ola ve sitemkārlardan¹ sitem-dīdelerüñ zulm ü āzārın def‘ idüp miḥnet-keşīdelerüñ tazallümini gūş-ı şefḳat ü teraḥḥumla istimā‘ kıla, her-āyine dünyāda anuñ devleti ‘izz-i istiḳāmete maḳrūn ola ve ‘uḳbāda şeref-i rif‘at ü kerāmetle iḥtişāş bula. Ferīse eyitdi: Belī, mühimmāt-ı enām şöyle ki şerā’iṭıyla ser-encām bula, āḥiretde² andan rā’iḥa-i necāt istiḥmām itmek müyesser, fe-emmā dünyāda anuñ devletine devām u beḳā mümkün degüldür ve müddet-i ‘ameline ḳarār ü şebāt mümteni‘dür. Zīrā ki her kimse ki taḳarrub-ı sultān ile ser-efrāz ola, hem dostlar³ zemīn-i sīnede buḡz u⁴ kīne toḥmın ekeler, hem a‘dā siper-i viḳāḥati⁵ yüzine tutup niyām-ı intikām-ı ḥuḣūmet-ı derīne tīgīn⁶ çekeler. Her gāh ki ‘adāvete icmā‘ mün‘aḳid ola, ol daḥı⁷ ḥalkun aña sū’-i ḳaşdına mu‘teḳid ola. Cezm-i bīm-i cāndan bir ān emn ü emān üzre olmaya ve pāy-ı rif‘ati feraḳ-ı Ferḳadān’a daḥı yitişse selāmetle o varṭadan baş ḳurtarmaya. Şīr eyitdi: Çün biz senüñ ḳazāña rāzī olduḳ, sen de bizüm rızāmuz muḳteżāsından ibā itme ve kendüñi mehleke-i vehm ve gird-āb-ı taḥayyüle atma ki biz senüñ bābuñda ḥüsn-i (S98^a) i‘tikādumuz a‘dānuñ sū’-i ḳaşdına ḥicāb-ı tamāmdur⁸. Ferīse eyitdi: Eger ḥāl bu minvāl üzre olup benüm ibā vü imtinā‘um fā’ide virmezse ve melik benüm i‘tizāruma⁹ sem‘-i ḳabülle şeref-i istimā‘ erzānī buyurmazsa baña emn ü emān virmek gerek ki¹⁰ çün zīr-destler benüm menzilüme vuşul ḥayāliyle ve zeber-destler kendü mertebelerinüñ zevālī iḥtimāliyle¹¹ benüm ḥürmet-i¹² ‘ırzımı hetke, belki tīg-ı ḡarāzla ḥūn-ı ḥarāmumı¹³ sefke ḳaşd ideler, melik anlaruñ demdemeleriyle müteḡayyir olmayup anda rāy-ı şā’ible te‘emmül ü tefekkürü zimmetine vācib bile ve ḥāsīdlerüñ ḳaşdında ve ḳāşīdlerüñ keydinde şarṭ-ı farṭ-ı

¹ sitemkārlardan: simetkārlardan V.

² āḥiretde: āḥiretin S.

³ dostlar: dostların S.

⁴ u: -S.

⁵ viḳāḥati: ve fāzzati S.

⁶ tīgīn: tīgūñ S.

⁷ ol daḥı: ol-daḥı S.

⁸ tamāmdur: ‘āmdur S.

⁹ i‘tizāruma: i‘tizārūm S.

¹⁰ gerek ki: gerek S.

¹¹ iḥtimāliyle: iḥtimāyla V.

¹² ḥürmet-i: ḥürmet ve S.

¹³ ḥarāmumı: ḥirāmumı S.

ihtiyâtı (V80^a) ri‘āyet kıla. Şîr anuñla ‘ağd-i¹ ‘ahd ü peymân idüp cemî‘-i² a‘mâl-i dīvân ve ħazâ‘in ü³ emvâlin anuñ kefi kifâyetine teslîm idüp tamâm-ı etbâ‘ u eşyâ‘ın kerâmet-i bî-nihâyetle maḥşûş kıldı ve erkân u a‘yânına i‘tibâr itmeyüp ahvâl-i memleketde andan ġayrıyla istibşâr ve esrâr-ı saltanatda andan ġayrıya istizhâr itmez oldu. Ol-daḥı itmâm-ı mehâm ve işlâḥ-ı maşâlih-i ḥâş⁴ u ‘âmda cidd-i tamâm ve sa‘y u⁵ ihtimâm gösterüp⁶ bir vechle farṭ-ı ‘adâlet ve zabṭ-ı kifâyet izhâr itdi ki sâ‘at-be-sâ‘at şîr kıatında kıurbet ü mekâneta ziyâde olup muḥâlaṭat ġâyete ve⁷ muḥâlaṣat nihâyete yitdi. Ne Ferîse bir ân mülâzemet-i şîrden dūr olurdu⁸ ve ne şîr bir zamân ħuzûr-ı Ferîse’süz⁹ ârâm kılurdu. Bu hâl şîrüñ muḥarreblerine ġirân ġelüp mecmû‘-ı erkân-ı devlet aña muḥâlefetde muvâfaḳatdan dem urdılar¹⁰ ve anuñla muḥâşametde ağdâm-ı iḳdâm¹¹ üzre ṭurdılar ve cümlesi (S98^b) anuñ def‘ u men‘ine ve bîḥ-ı taḳarrubunuñ ḳal‘ u ḳam‘ına el bir itdiler. Āḫirü‘l-emr ârâ-i cemî‘-i erkân u a‘yân¹² bunuñ üzerine münccerr ü muḳarrer oldu ki aña cinâyet-i ḫıyânet isnâd ideler, tâ meşreb-i zamîr-i şîr¹³ ḥâşâk-ı nemîme ile¹⁴ mükedder olup anuñ ḥaḳḳında müteġayyir ola. Çün tōhmet-i ḫıyânetle anuñ diyâneti bâbında ‘aḳide-i şîr ki anı mürşid-i kâmil i‘tikâd itmiş-idi¹⁵, tezelsül-peṣîr ola. Lâ-ceram anuñ aḥkâm u ahvâlinde¹⁶ küllî medḥaller bulmaḳ müyesser ve anuñ ḳahr u istîşâlinde mecâl-i kudret mutaşavverdür. Pes ittifâḳ ile¹⁷ erbâb-ı tezvîrden bu tedbîre şerîk olanlaruñ birisin taḫrîk itdiler, tâ çâşt-ı şîr içün müheyyâ kılınan ġuştı Ferîse’nüñ ḥücesine atdı. Rûz-ı diġer ki şîr-i zerrîn-çeng-i âsmân bîşe-i zeberced-reng-i sipihrde cevelân itdi, ümerâ vü vüzerâ şaff-ı ḫidmetine ṭurdılar ve şudûr u a‘yân bârgâḥ-ı melike ḥâzır oldılar. Ferîse bir mühimm-i küllî ihtimâmı-çün bir cânibe ġitmiş-idi. Şîr anuñ kudûmına muntazır olup anuñ farṭ-ı kifâyet

¹ ‘ağd-i: ‘ağd ve S.

² idüp cemî‘-i: cem‘ idüp V.

³ ü: -S.

⁴ ḥâş: ḥavâş S.

⁵ u: -V.

⁶ gösterüp: idüp S.

⁷ muḥâlaṭat ġâyete ve: -V.

⁸ olurdu: oldu S.

⁹ Ferîse’süz: Ferîse’süz olurdu ve ne S.

¹⁰ urdılar: urup S.

¹¹ iḳdâm: -S.

¹² erkân u a‘yân: a‘yân u ümerâ V.

¹³ şîr: ve münîr S.

¹⁴ nemîme ile: nemîmeyle V.

¹⁵ itmiş-idi: itmişdi S.

¹⁶ ahvâlinde: ahvâlinde S.

¹⁷ ittifâḳ ile: ittifâḳla V.

ve fehm ü¹ dirāyetin vird-i zebān itmiş-idi. Çün hengām-ı çāşt olup şīrūñ uyanı vakti geldi ve cū‘-ı tabī‘īsi heyecāna ve dīk-i iştihā-yı² sebu‘īsi galeyāna āgāz kıldı. Her bār ki vazīfesi olan gūştuñ cüst ü cüyında (V80^b) tek ü³ pūy itdiler, ‘ayn u eşer bulımadılar⁴ ve keyfīyyet-i hālinden haber bilimediler⁵. Şīr be-gāyet mużtarib oldu. Bu zamānda Ferīse gā‘ib ve huşamā hāzır idi. Çün gördiler ki şīrūñ āteş-i cū‘ı mültehib ve lehb-i gāzabından kalbi mużtarim ü mużtaribdür, tennūr-ı huşmını germ bulup faţır-ı tezvīri bişürmek tedbīrin⁶ itdiler. Anlardan birisi eyitdi: Bundan gayrı çāremüz kalmadı ki meliki āgāh idevüz ve bu mazarratuñ menāfi‘ u mazārrından her ne (S99^a) bilürsek ve ne istimā‘ kılursak ba‘zı münāfıkıların mizācına nā-muvāfık dahı⁷ gelürse ‘arşa-i ‘arza yitişdürevüz. Kām-cūy mütenebbih olup eyitdi: Muşarrebān-ı yek-cihet ve müte‘allıkān-ı⁸ pāk-niyyet lāzımdur ki hīçbir vaktde şart-ı naşihatde ihmāl itmeyeler ve şāhib-i devletlerinüñ şükr-i⁹ ni‘met ve haqq-ı himmet ü terbiyetlerini bilüp menfa‘at ü mazarratden bildüklerin ve işitüklerin mevkıf-ı inhāya yitişdüreler. Hālā sen ne işitdüñ, söyle ki¹⁰ görelüm ve ne ma‘lūm itdüñ, taqrīr eyle, mihekk-i i‘tibāra uralum. Ol müfsid-i gammāz ve hasūd u hemmāz fi‘l-hāl tırāz-ı¹¹ tezvīri bu minvāl üzre nesce āgāz eyledi ki: Gūş-ı huşuma şöyle ilkā olındı; Ferīse vazīfe-i melike dest-dirāzlık itmiş. Biri dahı anı tağlīt idüp şüret-i inkārda eyitdi: Ben buña bāver kılmazın, ol kim āzār u emānet-şi‘ār cānverdür. Biri dahı eyitdi: Ey melik, bu bīşe¹² ahālisi miyānında anuñ haber-i kaşd-ı gādr ve fikr-i¹³ mekri müştehir ü münteşirdür. Eger didükleri vākı‘a muţabık ise envā‘-ı ukūbete lāyık olur ve cināyet-i hıyānetinüñ ‘an-ķarīb cezā vü sezāsın bulur. Biri dahı ki tarīkat-i¹⁴ tezvīrūñ pīri idi, eyitdi: Bu sırıruñ taḥķīķine vuķūf melikūñ ednā¹⁵ işāretine mevķūfdur. Şavāb budur ki melik fermān buyura, tā anuñ menzili tacesüs olunup rüy-ı haqqatden hicāb-ı iştibāh ref‘ olına. Eger vazīfe-i

¹ ü: -V.

² tabī‘īsi heyecāna ve dīk-i iştihā-yı: tabī‘īsi heyecāna ve dīk-i iştihāsı ve S.

³ ü: -S.

⁴ bulımadılar: bulmadılar S.

⁵ bilimediler: bilmediler S.

⁶ tedbīrin: tedbīrūñ S.

⁷ dahı: -S.

⁸ müte‘allıkān-ı: müte‘allıkāt-ı S.

⁹ şükr-i: şükr ve S.

¹⁰ söyle ki: şöyle S.

¹¹ tırāz-ı: tarrāz-ı S.

¹² bīşe: pīşe S.

¹³ fikr-i: fikr ve S.

¹⁴ tarīkat-i: tarīķ-ı S.

¹⁵ ednā: -S.

melik anuñ hücresinde bulunursa bu töhmetüñ bürhân-ı şıdkı ‘ayân olup zunûn-ı hâş¹ u ‘âm yakîne mübeddel olur. Eger bühtân şarîh olup gûşt-ı mefkûd ol kâşâne mevcûd olmaya, cümlemüz âşim oluruz. Bu taqdîrce (V81^a) lâzımdur ki zebân-ı i ‘tizâr u istiğfârı pergâr idüp (S99^b) Ferîse’den hâlâşlığın dileyevüz. El-kışsa bu hâlde ki şîr dūd-ı âteş-i cū ‘la hışm-âlūd, belki bir pâre yanar od olmuş idi. Hâsûdlar bu nemaţ üzre ol kadar kelimât itdiler ki şîr tamâm müteğayyir olup Ferîse’den bi’t-tab‘ müteneffir oldu, *ve men yesma ‘yühill*² hükmiyle zamîrine envâ‘-ı efkâr müstevlî olup âhîrû‘l-emr ihzârına mişâl virdi. Bî-çâre eşer-i mekâ‘id-i a‘dâdan bî-haber fermân-ı ulû‘l-emre imtisâl idüp bârgâh-ı şîre müteveccih oldu. Çün dâmen-i diyâneti bu töhmet levşinden pāk ü tahir idi, kavî-kalb ü cerî-hâtır Kâm-cüy huzûrında hâzır³ oldu. Şîr su‘âl itdi ki: Ol vazîfe-i muḡarrere-i rûz-merre ki saña hıfz it diyü virdiler, nice oldu? Cevâb virdi ki: Huddâm-ı maḡbah-ı ‘âmiye teslîm olındı, tâ vâkt-i çâştda h‘ân-ı sultân-ı melike hâzır⁴ kılalar. Emîn-i maḡbah dahı bâb-ı ġamz u kadḡi feth idenlerden idi, hışâr-ı inkâra taḡaşşun idüp feryâd itdi ki⁵: Hâşâ ve kellâ, maḡzâ iftirâ ve benüm sâḡa-i zimmetüm bu töhmetden müberrâdur. Şîr mu‘temedlerden bir cem‘-i keşîr gönderdi, tâ menzil-i Ferîse’yi cüst ü cū itdiler. Çün anda pinhân itmişler-idi⁶, âşkâre getirüp Kâm-cüy huzûrına getürdiler. Ferîse bildi ki erbâb-ı ġadr u intikâm maşlahatların⁷ tamâm itmiş, kendü kendüye eyitdi: Hey derdmend, seng⁸ saña yitmiş. Cümle-i vüzerâdan birisi ol gürg idi ki Ferîse’nüñ⁹ ġaybetinde herîse-i ġybetden perhîz eylerdi ve her dem Ferîse’nüñ da‘vâ-yı mihr ü maḡabbetinden dem ururdı ve anuñ ḡimâyeti bâbında mübâlaġa kılurdi. Bu şüret zâhir olduġdan soñra¹⁰ ilerü geldi ve mâ-fi’z-zamîrin¹¹ âşkâr idüp (S100^a) eyitdi: Ey melik, bu nâ-be-kâruñ ḡiyâneti ‘ayne’l-yakîn ma‘lûm oldu ve bu ḡâksâruñ cinâyeti rûz-ı rûşen gibi zuhûr buldı. Şalâḡ-ı melik ve rızâ-yı Hudâ bundadur ki bî-tevaḡḡuf mukteżâ-yı każâ-yı siyâset anuñ bâbında imzâ buyururıla.

¹ hâş: ḡavâş S.

² Duyan helal kılar.

³ hâzır: hâzır V.

⁴ hâzır: hâzır V.

⁵ itdi ki: idi ki V.

⁶ itmişler-idi: itmişlerdi S.

⁷ maşlahatların: maşlahatlarıñ S.

⁸ seng: senüñ V.

⁹ Ferîse’nüñ: -S.

¹⁰ olduġdan soñra: olduġdan-soñra S.

¹¹ mâ-fi’z-zamîrin: mâ-fi’z-zamîrûñ S.

Hükemā buyurmuşlardır ki: *Men kāmēt siyāsetühü, dāmet riyāsetühü*¹.

Beyt

Kaldurur mı h̄ābdan hīç fitne baş

Dīde-i şemşīr bīdār olıcağ (V81^b)

Kıyām-ı nizām-ı siyāset sebebi devām-ı riyāsetdür. Her şāhib-i riyāset ki niyām-ı intikāmdan tīg-ı siyāset çekmeye, zemīn-i zamānda nizām u intizām tohmin ekmeye ve gülzār-ı saltanatda tā ezhār-ı ma‘delet tebessüm itmeye, büstān-ı cihānda nesīm-i emn ü emān tenessüm itmeye. Her melik ki şalāh-ı milke tālīb ola, vācibdür ki ehl-i hıyānetden siyāseti dirīğ itmeye ve her çend ki maḥrem-i hāş u hem-dem şāhib-i ihtişāş ola, aña iltifāt buyurmaya. melik mülāḥaza-i şalāh-ı ra‘iyyetden ḡaflet idüp bir hā‘ini ri‘āyete raḡbet itmek ḡāyet-i ḡarībdür ki bir şahş ne deñlü kāmīl olursa mazarratı ‘ām u şāmīl olıcağ andan ba‘īd olmağ şavb-ı şavāba ḡarībdür. Şīrūñ bu demdeme ile āteş-i hışmı müştā‘il olup Ferīse’ye rasūl irsāl eyledi ki: Bu su‘āle cevābuñ nedür, söyle ve bu günāha i‘tizāruñ nedür, beyān eyle. Ferīse çün bī-günāh idi, dimişlerdür ki: Her kimūñ ki desti kūtāh ola, zebānı dırāz olur.

Mısrā‘

Bī-günāhān dilīr mī-bāşend²

Telḡ cevāblar virüp dürüş kelimāt eyledi. Anuñ kelimāt-ı ‘unf-āmīzi ḡussāduñ türrehāt-ı ifsād-engīzine muḡārin olup Kām-cüy’uñ lehb-i ḡazabınuñ iştidād u izdiyādına bā‘iş oldı ve ‘ahd ü (S100^b) peymān ve ‘aḡd ü eymanı ber-ḡaraf kılup feres-i fermānı Ferīse’nüñ meydān-ı katli cānibine revān kıldı. Bu haber māder-i şīre vāşıl olup bildi ki püseri sebīl-i şitāb u ta‘cīle sülūk idüp cānib-i ḡilm ü te‘ennīden ihmāl itmişdür ve ḡarīḡ-ı şabr u sükūnı koyup mazīḡ-ı ḡayş u tehettüke ḡitmişdür, kendüye eyitdi: Tīz yitmek gerek ve ferzend-i dil-bendi ḡayd u bend-i vesvese-i dīv-i la‘īnden ḡalāş itmek gerek. Zīrā ki her ḡāh sultāna ḡazab müstevlī ola, şeyḡān aña musallaḡ olur³ ve ol zamānda fermān iderse muḡtel ü muḡabbaḡ olur. Bu kelām-ı faşīḡ *ize‘steşāḡa‘ s-sultānū tesallaḡa‘ş-şeyḡānū*⁴ ḡadīs-i şāḡīhdür. Fi‘l-ḡāl cellāda bir kimse irsāl itdi ki: İmtişāl-i fermānda bir ān tevāḡḡuf eyle ki benüm melik birle söyleşecek sözüm var. Kendü Kām-cüy ḡuzūrına ḡelüp eyitdi ki: Ey püser, işitdüm ki Ferīse’nüñ ḡatline

¹ Siyaseti düzgün olanın yöneticiliği devamlı olur.

² Masumlar cesur olur.

³ olur: olup S.

⁴ Sultan çok hiddetlenirse şeytan ona musallat olur. Bkz. Keşfü’l-Hafâ, Cilt: 1, s. 81.

mişāl¹ virmişsin. Andan ne günāh (V82^a) şadır oldu ki katline ikdām ve helākine iltizām eyledün? Şīr şüret-i hālī vākı² olan minvāl üzre takrīr itdi. Māder-i şīr eyitdi: Ey cān-ı māder, nefsüni bādiye-i hasretde hayrān u ser-gerdān kılma ve meşreb-i ‘afv u ihsāndan bī-behre kalma. Erbāb-ı tecrībe ve ehl-i vuķūf dimişlerdür ki: Sekiz nesne elbette² sekiz nesneye mevķūfdur. Hürmet-i zen şevhere ve ‘izzet-i ferzend pedere ve dāniş-i şākird üstāda ve kuvvet-i şāh leşkere ve kerāmet-i zāhid şalāha ve umūr-ı ra‘iyyet pād-şāha ve nizām-ı kār-ı mülūk sülūk-ı tarīķ-ı ‘adle ve icrā-yı ‘adl i ‘māl-i hāzm ü ‘aķla. Bu bābda ‘umde iki nesnedür: Biri, etbā³ u eşyā⁴ uñ merātib-i istiħķākına ıttılā⁵ idüp (S101^a) her birini hūner ü kifāyetleri hasebine³ münāsib manāşıba nāmzed itmekdür. İkinci, anları biribiri hāķķında⁴ şāhib-ğaraż u müttehim tutmaķdır ki muķarrebān-ı dergāh-ı sultān miyānında şu‘le-i hıķd u nizā⁶ bir vechle irtifā⁶ bulur ki āb-ı fevāt u fenādan ğayrıyla ıttfā vü ifnā hayyiz-i imtinā⁶ da olur. Pes eger pād-şāh bunun āhar hāķķında ķadh ü si‘āyeti[ni] maķbūl göre ve āharuñ⁵ bunun bābında ğamz u şemātetini istimā⁶ buyura, min-ba‘d anuñ ķavl ü ķarārına i‘timād ķalmaz ve bir ferd anuñ ‘ahd ü iķrārına i‘tikād ķılmaz. Zīrā ki erbāb-ı ğaraż ğāh olur ki bir emīni ma‘raż-ı hıyānetde ‘arz iderler ve bir hā⁶ ine libās-ı emānetde cilve virürler. Bu vāsıta ile bī-günāh[lar] bend-i belāya giriftār olurlar ve mücrimler sāhil-i necāt ve kenār-ı emn ü emān u selāmete vuşul bulurlar. Ve bī-şek bu muķaddemāt bunı muntic olur ki hāzırlar⁶ taķallüd-i ‘amelden imtinā⁶ iderler ve ğā⁶ ibler teķabbül-i hıdmetinden ictināb gösterürler ve cem‘iyyet-i umūr ve huzūr-ı ķalb-i cumhūr bi‘l-küllīye müteneffir olur ve aña müterettib olan mefāsıd dā⁶ ire-i hısbāndan bīründür ve mertebe-i kıyāsdan efzūn. Şīr eyitdi: Ferīse’ye kimesne ķavliyle bed-ğümān olmadum. Belki anuñ hıyāneti sābit ü zāhir olmayınca benüm zamīrüm aña müteğayyir olmadı. Māder-i şīr eyitdi: Bī-yāķīn-i şādık teğayyür-i mizāc-i pād-şāh bir eħada huşuşan ki mu‘temed-i dergāh ola, revā degüldür. Anuñ hıyāneti zāhir olmak dahı iştibāhdadır. İnşā‘allāhu’r-Raħmān ol zamān ki (V82^b) bu ķazıyyenüñ yüzinden perde-i ğümān mürtefi‘ ola, anuñ hāķīķati rüz-ı rüşen gibi ‘ayān olsa gerek. Mezīd-i ‘avātıf-ı (S101^b) pād-şāhiden ba‘īd u bedī‘ degüldür ki bu ķadar hıyānet ki Ferīse’ye nisbet olındı, hılm-i ğayr-ı mütenehīsı

¹ mişāl: müşāl V.

² elbette: elbetde S.

³ kifāyetleri hasebine: kifāyetlerine göre S.

⁴ hāķķında] hāķķında ve S, V.

⁵ āharuñ: āhar S.

⁶ hāzırlar: hāzır V.

fezâsında nâ-bedîd oldu ve sevâbı-ı hıdemâtı nuşabü'l-‘ayn-ı hâtır kılınup ol mesâ‘î vü me‘âşir ki bu dergâhda andan şâdir olmuşdı¹, levh-i zamîr-i münîrden zevâl-pezîr olmayaydı ve hünermendân-ı kâfî vü maşlahat-güzâr hakkında bî-hünerüñ türrehât u feşâr ve hürâfât-ı bî-hencârı mevki‘-i işgâ ve maḥall-i irtizâ bulmayaydı. Ey melik-i ‘âkil², ‘âkil şavâb-nümâyı her vâkı‘ada ḥâkim-i ‘âdil ve re‘y-i ‘âlem-ârâyı her ḥâdişede müşîr-i kâmil bile ki şeref-i gevher-i merd şafâ-yı ‘âkl u ḥiredledür. Çün Ferîse âstâne-i devletüñde mertebe-i menî‘a³ ve derece-i refî‘aya ırgürdüñ ve manşıb-ı vezârete, belki pâye-i niyâbete revâ gördüñ ve mecâlisde⁴ anuñ medḥin idüp ḥalvetlerde ‘izz-i müşâveret erzânî buyurduñ, ḥâliyâ senüñ şebât u vakâruña⁵ lâyıḳ budur ki ḳavl-i sâbık üzre ḳarâr idüp naḳz-ı ‘ahd ve ibtâl-i iḳrârın firâr⁶ idesin ve dest-i terbiyetüñle bünyâd itdüğüñ binâyı âteş-i bî-dâd ile ber-bâd itmeyüp şemâtet-i azdâd ve şâd-kâmî-i ḥussâddan ‘âr idesin ve şıfat-ı ḥâli tefahḥuş u⁷ istibşâr-ı ‘adl ü inşâfuña lâyıḳ şart-ı ihtiyât ve farṭ-ı mübâlağada ḳuşûr itmeyüp ‘âkil ḥuzûrında ma‘zûr olasın ve izḥâr-ı ḥaḳda fevâ‘id-i şabr u te‘ennîden mahrûm olmayup ‘inde’n-nâs şevâ‘ib-i tōhmetden dūr ve ‘inde’llâh şevâb-ı şabr-ı cemil ile müşâb u me‘cûr olasın. ‘Âkil-i ḥiredmende pûşîde degüldür ki anuñ mânendi kâmil ü hünermendüñ pâye-i şânı andan bülenddür ki emânetin⁸ bunuñ gibi ḥıyânet jengârıyla mükedder kıla (S102^a) ve dâmen-i diyâneti bunuñ gibi cinâyet necâsetiyle âlûde ola. Muḥaḳḳaḳ u muḳarrerdür ki ḥâşâk-ı hırş u ṭama‘ anuñ meşreb-i zühd ü⁹ vera‘ına keder virmemişdür. Ol zâhid-i diyânet-me‘âb u şıyânet-nişâb bu bâba intimâ ve bu cenâba intisâb idelden şûrb-i dem ve ekl-i desemden ihtirâz u ictinâb itmişdür. Andan sâbık daḥı evşâf-ı mezbûre ile¹⁰ mevşûf u ma‘rûf idi (V83^a) ve kûşe-i ḳanâ‘atde inzivâsı ve ekl-i ḥayvânâtdan ibâ ve şîṭ u¹¹ şadâ-yı vera‘ u¹² taḳvâsı miyân-ı enâm ve elsine-i ḥavâş u ‘avâmda¹³ mezkûr u meşḥûr idi. Bu devlet-ḥâhuñ aḡleb-i ḳannı budur ki vazîfe-i meliki menzil-i Ferîse’de yine anuñ

¹ olmuşdı: olmuş-idi S.

² ‘âkil: -S.

³ menî‘a: mu‘ayyene S.

⁴ mecâlisde: mücâlesetde S.

⁵ vakâruña: vakârına S.

⁶ firâr: -S.

⁷ u: -S.

⁸ emânetin: emânetüñ S.

⁹ ü: -S.

¹⁰ ile: -V.

¹¹ u: -V.

¹² şadâ-yı vera‘ u: şadâsı ve vera‘ S.

¹³ ḥavâş u ‘avâmda: ḥâş u ‘âmda S.

‘adūsı ve düşmeni kōmıř ola. Hıssāddan bu kadar ifsād çendān ba‘īd degüldür. Zīrā ki hıssāddan ba‘zı bī-ħıredler olur ki āhara zarar yitiřdürmek kařdıyla kendü helākin dahı iħtiyār ider. řavāb budur ki ta‘cīl ü řitābdan ictināb idesin ve zimām-ı ħilm ü vaķarı elden kōmayup bu kařıyyeye te‘emmül-i kāfī ve tedbīr-i řāfī buyurasın ve anı bir vechle tedārük ü telāfī kılasın ki ‘adālet ü řehāmet-i řāhāneye lāyık ola. Bu emrde te‘ħūrūñ ħālī ikiden ħālī degüldür: Eger müsteħakk-ı katl olmaya, kendü nefsüñi¹ bu ħıyānetden řıyānet idüp cerīde-i a‘mālūñe vebāl-i ħūn-ı nā-ħaķķı sebt itmeyesin ve eger fī-nefsi’l-emr vācibü’l-ķatl ola, iħtiyār elūñdedür, te‘ħīri ile² nesne fevt olmaz. řīr māderinūñ kelāmını³ miħekk-i i‘tibāra urdı ve mīzān-ı ‘aķlla vezn idüp ‘ayn-ı yaķīn ile gördi ki bir nařīhatdür ki semt-i ġarāzdan müberrā ve bir mev‘īzetdür ki⁴ vařmet-i riyyādan mu‘arrādur. Hük-m-i siyāsetde⁵ tevaķķuf gösterdi ve Ferīse’ye emān virüp (S102^b) iħzārına fermān virdi ve dārı⁶ aġyārdan ħālī kılup eyitdi: Biz bundan sābık seni miħekk-i i‘tibārda ve⁷ imtiħānda tecribe itmiřüzdür ve fī’l-ħaķīķa māhiyyetiñūñ ġavrına yitmiřüzdür. ‘Ayne’l-yaķīn bilürüz ki senūñ ķavlūñ sā’irler ķavlınden ħaķķa yaķīn ve nūr-ı řıdķ cebīn-i aħvālūñde⁸ mübīndür. Yūri, var hemān vaz‘-ı sābık üzre itmām-ı meřālīh-i ħāř u ‘āmda vūfūr-ı sa’y u ihtimāmuñı⁹ dirīġ itme. Biz senūñ bābuñda vāķı’ olan ġüft ü ġūdan mūte’eřřir olup evhām-ı ba‘īdeye vūcūd virme. Ferīse eyitdi¹⁰: Egerçi ki nihāl-i himmet-i salţanatı sāye-i ‘ināyetin feraķ-ı ħālūm üzre erzānī buyurdı ve ‘avāţıf-ı ħüsrevānīden řān-ı řerīfine lāyık olanı dirīġ kılmadı, fe-emmā ben bendenūñ sāĥa-i zimmeti bu tōhmetden berī olmaz. Meger ol vaķt ki melik bir çāre ide ve bir tedārük eyleye ki keyfiyyet-i ķāra¹¹ ve ħaķīķat-i ħāle (V83^b) muţţali’ ola, benüm dāmen-i diyānetüm bu ħıyānet levşinden tāhir idüġine yaķīnüm vardur. Līkin bī-iħtiyāţ-ı tām ve ihtimām-ı tamām berā’et-i sāĥat-ı zimmetüm zāhir olmaķ emr-i dūřvārdur. Çün āftāb-ı ‘ināyet-i melik-i ķāmkār feraķ-ı ħāle sāyedār ola, ümmīdvāram ki bu kařıyyenūñ ħaķīķati verā-yı perde-i ħafādan ke’ř-şemsi fī vasaţı’n-nehār zāhir ü

¹ nefsüñi: nefsi S.

² te‘ħīri ile: te‘ħīriyle V.

³ kelāmını: -S.

⁴ mev‘īzetdür ki: mev‘īzadur ki S.

⁵ siyāsetde: siyāsetden S.

⁶ dārı: dār V.

⁷ i‘tibārda ve: -V.

⁸ yaķīn ve nūr-ı řıdķ cebīn-i aħvālūñde: yaķīndür ve nūr-ı řıdķ cebīn-i aħvālūñden S.

⁹ ihtimāmuñı: ihtimāmını V.

¹⁰ eyitdi: etdi V.

¹¹ ķāra: ķār S.

âşkâr ola. Kām-cüy eyitdi: Ne vechle anı taḥkīk eylemek mutaşavverdür? Ferîse cevâb virdi ki: Ol tâ'ife ki bu fitne-i gerdeni kıparmışlardır, ihzâr olunmak gerek ve ber-sebîl-i istikşâ anlardan istifsâr olunmak gerek ki ben bendeyi, bâ-vücûd ki müddet-i medîdedür lezzet-i çâşnî-i gûşt kām-ı mezâkumdan ba'iddür, bu hıyânetle (S103^a) maḥşûş kılup ol kimesneleri ki müddetü'l- 'ömr gûştan gayrı nesne yimezler ve bir zamân kan içmeseler ölmezler, berriyü's-sâḥa çıkarmağa bâ' iş nedür? Her-âyine melik çün¹ bu nükteyi taḥkīkde tedkīk ide, anlardan vâkı'-ı ḥâli naḳır ü² kıtmır taḳrîr itmek muḳarrerdür. Eger 'inâd iderlerse ümmîd-i rahmet ve va'de-i 'inâyetle ruḥsâr-ı yakînden niḳâb-ı zann u taḥmîn mürtefi' olmak mutaşavverdür, tâ benüm kûtâh-destligüm ve pâk-dâmenligüm tamâm ḥadem ü ḥaşeme rûşen ola ve ḥulûş-ı niyyet ve şafâ-yı tavîyyetüm zamîr-i münîr-i ḥazret-i³ melike mütebeyyin ola. Kām-cüy çün kelâm-ı Ferîse'yi gûş-ı hûşla istimâ' itdi ve âsâr-ı şıdk u ihlâşın şafahât-ı ḥâlinde⁴ 'ayn-ı yakîn ile mu'âyene kıldı, fermân idüp ol tâ'ifeyi ki bu fitne ğubârın kıparmışlardı⁵, dîvâna getürdi ve bu ḳazıyyenüñ istikşâf-ı ḥafiyyât ve istiḥrâc-ı ğavâmızında şart-ı ictihâd u ihtiyâtı ḥadd-i mübâlağa ve derece-i ifrâta yitürdi. Bu va'de ile ki eger beyân-ı vâkı'da taḳşîr itmeyeler, dâmen-i ḥâlleri denes-i cerâyimden âb-ı 'afv-ile⁶ taḥîr olına ve bundan gayrı şîlât u teşrîfât-ı pād-şâḥâne ile daḥı nevâziş buyurıla ve eger şöyle ki mazmûn-ı ḳazıyye ki inkâr idüp lecc ü 'inâd üzre ısrâr ideler, 'uḳâbeyn-i 'ikâb ve pençe-i şikence-i 'azâba giriftâr olalar. (V84^a) Çün bunlar bu bâbda te'kîdât-ı firâvân ve teḥdîdât-ı bî-pâyân itdiler, anlar daḥı bi'z-zarûre fermâna iz'ân idüp şüret-i vâkı'ayı 'alâ-mâ hüve'l-vâkı' der-miyân itdiler. Âftâb-ı emânet-i Ferîse zîr-i saḥâb-ı şübheden tâbân oldu ve jeng-i şekk ü rayb gidüp rûy-ı âyîne-i yakîn nümâyân oldu. Mâder-i şîr eyitdi: (S103^b) Ey melik-i zamân, bu cemâ'ate emân virdüñ neḳs-i peymân ve naḳz-ı eymân ḥilâf-ı şart-ı îmandur ammâ saña bu bâbda bir tecrîbe ḥâşıl oldu ki andan 'ibret alup min-ba'd gûş-ı ḳabülle hiçbir ḥâ'inüñ si'âyetini istimâ' itmemek gerek ve tâ delîl-i şâdık ve te'vîl-i⁷ burhân ile bir ḳazıyye ḡâbit ü zâhir olmaya, türrehât-ı aşḥâb-ı aġrâza iltifât göstermemek gerek. Bir şahşuñ me'âyibi ḥaḳḳında söylenen kelâm egerçi ki

¹ çün: -S.

² ü: -V.

³ ḥazret-i: -S.

⁴ ḥâlinde: ḥâlinden S.

⁵ kıparmışlardı: kıparmışlar idi V.

⁶ 'afv-ile: 'afvla V.

⁷ te'vîl-i: te'vîl ve V.

silk-i icāz ve gāyet-i ihtişār üzre intizām bula, ma‘rız-ı kabûlde vâkı‘ olmamak gerek ki çok nesne vardır ki maddesi az iken tadrîc-ile bir şûrete gire ki tedârûki hayyız-i imkâna gelmez. Enhâr-ı ‘azîme gibi ki bir cûy-ı muhtaşar iken sâ‘ir miyâhuñ medediyle gâh olur¹ bir mertebeye varur ki keştiden gayrıyla ‘ubûr andan mutaşavver olmaz. Çün şîr bu halelûñ telâfisinde ve bu vâkı‘ anuñ tedârûkinde mâderinûñ cehd-i tamâm ve cidd ü² ihtimâmın müşâhede itdi, temhîd-i kavâ‘id-i sipâs ve takdîm-i vazâ‘if-i şükr-i bî-kıyâsından soñra³ eyitdi: Ey melike-i zamân, senûñ berekât-ı neşâyih ve nefşâ-i mevâ‘izüñle

Beyt

Şeb-i târîküm oldu rûz-ı tâbân

Kamu düşvâr olanlar oldu âsân

bu âmîz-i kâfî vü kârdân varṭa-i töhmet ü bühtândan necât buldı ve mülâzimân-ı dergâhumdan⁴ her birinûñ hâline ıttılâ‘-ı küllî hâşıl oldu. Min-ba‘d mütenebbih oldum ki bunlarla nice mesleke sülûk itmek gerek ve su‘âllerine cevâbda ve kelâmlarını selb ü icâbda nice şavb-ı şavâba gitmek gerek. Pes Ferîse’nûñ emânetine i‘tikâdı artdı ve envâ‘-ı ma‘zeret ü mülâtafet buyurup öñine da‘vet idüp eyitdi: Bi-ḥamdi’llâh ki bu töhmet mücib-i şıdk-ı⁵ i‘tikâd ve sebep-i farṭ-ı i‘timâd oldu. Hemân ḥüsn-i ihtimâmuña mufevvâz olan (V84^b) aḥkâmuñ⁶ itmâmında karar-ı sâbık üzre kıyâm itmek gerek. (S104^a) Ferîse eyitdi: Bu kazâyıla bu kazıyye nice fayşal bulur ve bu ser-engüşt-i telaṭṭuf ile bu ‘ukde nice münḥal olur ki melik savâbık-ı ‘uhûdı ferâmûş itdi ve si‘âyet-i ḥussâd ve şî‘âyet-i erbâb-ı fesâdı sem‘-i kabûlle gûş itdi. Kâm-cûy eyitdi: Bu umûrdan ḥâtıruña hîç nesne ḥuṭûr itmesün ki ne senûñ ḥidmetünde şemme-i kuşûr olmuşdur, ne bizüm himmetümüzde şâ‘ibe-i fütûr olsa gerek. Ḥâtıruñ⁷ cerî ve ḳalbûñ kavî tut ve istizhâr-ı tamâm ile itmâm-ı maşâlih-ı ḥâş u ‘âmda ihtimâm it. Ferîse eyitdi: Ben ‘ömrüm oldukça ‘avâtıf-ı melikûñ⁸ şükrin edâ kılmazın ve ḥayâtum oldukça mekârim-i şâhen-şâhîñüñ vefâsı ‘uhdesinden gelemeyin.

¹ olur: -V.

² ü: -V.

³ bî-kıyâsından soñra: bî-kıyâsından-soñra S.

⁴ dergâhumdan: dergâhumda S.

⁵ şıdk-ı: şıdk ve S.

⁶ aḥkâmuñ: aḥkâmın S.

⁷ Ḥâtıruñ: Ḥâtır V.

⁸ melikûñ: melik S.

Meşnevî

Eger her kıl tenümde olsa bir dil

Bu ni‘met-çün saña şükr ide biñ yıl

Edā idemeyüp biñde birini

Bilüp ‘aczum kılam āhir yirini

Hük-m-i siyāset ve emr-i ‘ukūbetden soñra ‘afv u¹ merhamet cemī‘-i ni‘metlerden evlā vü rāciḥdür ve fazīlet ü² meziyyeti cümlesinüñ üzerine zāhir ü vāziḥdur ki sā‘ir ni‘am sebeb-i terbiyet-i ebdāndur, bu ni‘met meded-ārāyış-i rūḥ-ı revāndur. Cemī‘-i evkātde melikūñ nāṣih-i muḥliş ve muṭī‘-ı müteḥāşşış bendesiyem ve nakd-i cānı anuñ rızā vü fermānına fidā iderem. Hāliyā bu cür‘ete bā‘iş bu degüldür ki re‘y-i milk-ārā-yı meliki ḥaṭāya mensüb kılam, yā cānib-i feh-m ü ta‘aḳḳulını³ kıll-i te‘ennī ve sū‘-i te‘emmül ile ma‘yüb kılam ammā cāhillerüñ ḥasedi ehl-i hüner ü kifāyet ḥaḳḳında ‘ādet-i müstemirre ve resm-i ma‘hūddur ve aşḥāb-ı ‘aḳl ve erbāb-ı fazl nā-dān u ehl-i cehl miyānında dā‘imā maḡbūt u maḥsūddur.

Mısrā‘

Bī-ḥār-ı ḥased nīst gül-i fazl u hüner⁴

Kām-cūy eyitdi: Kaşd-ı ḥussād ve mekr-i azdāddan ne pāk ki kelām-ı durūḡuñ fūrūḡı olmaz (S104^b) ve hünermendlerüñ fazlı cebīninde, bī-hünerlerüñ ḥīlesi sūhā gibidür ki zuhūr-ı mihr-i enverle nūr u fer bulmaz. Bāṭıl hemīşe maḳḥūrdur ve ḥaḳ⁵ dā‘imā manşūr. Meşel-i meşḥūrdur ki *el-bāṭilü yefūru şümme yegūru*⁶. Ehl-i ḥasedüñ ḳadḥiyle revnaḳ-ı erbāb-ı ḥirede zarar gelmez (V85^a) ve ta‘yīb-i bed-gūy ile merd-i pāk-dāmen mülevveş olmaz. Sen min-ba‘d ifsād-ı ḥussād ve fitne-i ehl-i fesāddan emīn ü muṭme‘in olmaḳ gereksin ki⁷ biz anlaruñ kelimāt-ı ḡaraż-āmizine şeref-i iltifāt buyurmazuz ve fesād-ı fitne-engizini ḥayyiz-i i‘tibāra getürmezüz. Ferīse eyitdi: Belī ammā ḡāḥ olur ki a‘dā ḥazelehümü’llāhü ḥased cihetinden degül, belki naşīḥat ṭarīḳından⁸ ḳadḥ iderler. Şīr eyitdi: Bu bābı ne ḥīle ile fetḥ iderler? Cevāb virdi ki:

¹ u: -S.

² ü: -V.

³ ta‘aḳḳulını: ta‘alluḳını S.

⁴ Hased diken-i olmayan fazilet ve hüner gülü yoktur.

⁵ ḥaḳ: ḥod S.

⁶ Batıl kaçıp gider, yerin dibine geçer.

⁷ gereksin ki: gereksiz ki S.

⁸ ṭarīḳından: ṭarīḳında S.

Dirler ki fülānuñ kalbi vehm ü vahşet ile  olmışdur. Ol sebebden ki anuñ ‘u  betine ferm n ş dır olmışdur ve dim  ına nahvet yol bulmışdur. Ol cihetden ki anuñ terbiyetinde ‘av  ıf-ı h srev ne erz n  buyrılmışdur. H liy  bu h zretten hem         , hem bed-g m n, min-ba‘d ne mu  ‘-i ferm n ve ne mu‘te  id-i em n.    n bu tezv r ile miz c-ı melik jeng-pez r ola, ba‘ d deg     r ki melik c nibinden dağı bed-g m nlık bed d ola. El    m    a ely   ve h zm-i sal   ne evfa   budur ki bende-i cef  -  deden eymen olmaya ve menzilesinden d şmiş , y  bel -y  ‘azle m  btel  olmış  ve ol ş  ş  ki r  betde andan edn  olan andan ta    m olınmış  ola, i‘tim d k l maya. Bu cümle ile   mm dv ram ki melik benüm i‘tiz rum    b  l buyurup bir dağı d  m-ı   fete girift r itmeye ve beni   oya ki bu bey b nda eymen    müreffeh s  kin olam ve ř f -y  niyyet ve ş    -ı¹ ‘a   det ile vaz ‘if-i du‘  v  ř n -y  meliki ed  kılam. K m-c  y (S105^a) eyitdi:   av -  lb ol. Sen ol bendeler a‘       n düşüşün, senün h       da bu ma   le t   metler mesm ‘ ola ve senün b bu  da nemm  mlar  n kel  m-ı si‘ yet-  m zi ma  all-i   b  l ve mev  i‘-i r  z  bula. Biz senün güne h         ne v    f olmış   ve ‘ayne‘l-yığın bilmiş     r ki v   t-i mi  netde şıfat-ı ş brla mevş     n ve zam  n-ı ni‘metde ed -y  ř  r ile² meş      n. H l  f-ı diy  net    h       ni ş  nu  a ‘az  m ř  n bilürsün ve ri‘ yet-i mürüvvet    f          z  mmet   ne deyn, belki far -ı ‘ayn k l rs n. Pes bizüm ‘in  yet-i b -         e v ş    ol ki senün v    r-ı ‘a  l u³ k f  yet   ne i‘tik         (V85^b) var⁴ ve kem  l-i ş     u em  net   ne h   n-i i‘tim         mu    ‘at olmış  r. Min-ba‘d h    vechle kel  m-ı h ş m mev  i‘-i istim   bulma   m       r deg     r ve her ta‘r  z    kin       ni      -i ş     a ma     l olma   mu            ⁵. Fer     eyitdi:    n ‘in        z  l-i Yezd  n         de s    b  n ola, h       -ı n -p     n   ř  -ı key     n ne p  k ve devlet-i r  z -y  s      n  h  ris   ⁶ n    b  n olı     h ş m-ı bed-end ş   n mu‘        n ne     m, ne teş v ş ? Pes ihtim  m ile itm  m-ı maş  li -ı h ř  u ‘  ma         idüp s ‘at-be-s ‘at mertebe-i terbiyeti m  tez      ve med  ric-i ta           temş       de m  tes  ‘id oldu, t   kem  l-i ş  l  h u sed  d ile⁷ ma  all-i i‘tim      k      ve ma       -i esr  r-ı milk   v   m      oldu. Budur ol p   -ř     n⁸ d     n  ki m          -ı      n 

¹ ş    -ı: ş     ve V.

² ş   r ile: ş    -ile S.

³ u: -S.

⁴ var: -V.

⁵ mu            : mu      r V.

⁶   : -S.

⁷ sed  d ile: sed      V.

⁸ p   -ş     n: ş      V.

miyânında buğz-ı muhâlefet vâkı‘ olup izhâr-ı tamâm-ı hışm u gâzabdan sonra ma‘kâm-ı kemâl-i rızâ vü talebe gele. ‘Âkil ü kâmil ve hüşmend-i fâzıla müştebih degüldür ki bu bâbda mezkûr olan emsâl ü hikâyât envâ‘-ı fevâ’id¹ ve eşnâf-ı menâfi‘i müştemildür. (S105^b) O kimse ki te’bîd-i âsmânî ile² mü’eyyed ve sa‘âdet-i câvidânî ile muhalled ola, ‘inân-ı himmetin keşf-i rumuz-ı hükemâya ma‘tuf kılup kemâl-i ‘azîmetin fehm-i işârât-ı ‘ulemâya maşrûf kıla, tâ dârü’ş-şifâ-yı tarîkatden³ devâ-yı cân-fezâ-yı hakîkate vâsıl olup berekât-ı mu‘âlecât-ı etîbbâ‘-i rûhâniyye ile ‘illet-i pür-htaşar-ı cehâletden ifâkat bula.

Faşl-ı ‘Âşir

Tarîk-i mükâfâtla cezâ-yı a‘mâl ve sezâ-yı ef‘âlî beyân ider.

Onuncu vaşıyyet oldur ki kimseye ızrâr u âzâr kaşd eylemeye, tâ bi-hükmi ve cezâ’ü seyyi’etin seyyi’etün mişlühâ⁴ zararı aña müterettib olmaya, belki lâzımdur ki nesâyim-i in‘âm u ihsânı gülzâr-ı ahvâl-i ‘âleme mütenessim ola, tâ in ahsentüm ahsentüm li-enfusiküm⁵ ravzasından gonçe-i murâd ve şükûfe-i maşşûd mütebessim ola. Hükemâ dimişler ki: İzrâr u âzârı kendüye şi‘âr eylemez. Meger ol câhil ki nûr-ı hak ile zulmet-i bâtıl miyânında farkdan gâfil ola ve bir nâ-dân ki gâyet-i gâbâvet ü cehâletden beyâbân-ı gavâyet ve bâdiye-i dâlâletde ser-gerdân olup ‘avâkıb-ı a‘mâl ve tebe‘ât-ı (V86^a) ef‘âlinden endîşe kılmaya ammâ ol ‘âkl-ı dânişver ki dîde-i ‘âklı kuhlü’l-cevâhir-i tevfiğ-ı Rabbânî ile münevver ola, âzâr u izâyâ nice rızâ vire ve kendü nefesine lâ’ik görmedüğü âhar hakkında nice revâ göre? Hayr ve eger şerr, her ‘amel için bir cezâ muqadderdür, elbette⁶ ol muqadder ol fi‘le müterettib olmak muqarrerdür. ‘Adem-i zuhûrıyla mesrûr ve te’hîr ü terâhî ile mağrûr olmamak gerek ki inna’llâhe yühmilü⁷ ve lâ-yühmilü⁸ fehvâsı muktezâsınca şâyed istidrâc için imhâl vâkı‘ (S106^a) olmuş ola ki terettüb-i cezâ-yı a‘mâlde bir müddet mühlete mecâl vardır ammâ⁹ ihtimâl-i ehel bi-hasebi’l-‘âdet muhâldür. Dünyâ bir mezra‘adur ki hayr eger şer, anda

¹ fevâ’id: -S.

² âsmânî ile: âsmânîyle V.

³ tarîkatden: tarîkatda S.

⁴ Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür. Bkz. Şûrâ 42/40.

⁵ Eğer iyilik yaparsanız kendinize iyilik yapmış olursunuz. Bkz. İsrâ 17/7.

⁶ elbette: elbetde S.

⁷ yühmilü: yühmilü S.

⁸ Allah mühlet verir, ihmal etmez.

⁹ ammâ: -S.

ne ekerlerse anı biçerler. Pes herkese ki mīve-i sa‘ādeti irem diye tohm-ı şekāveti¹ ekmemek gerek ve her kimse ki zaḥm-ı sehmi-i eleminden vehm eyleye, kemān-ı zulm ü sitemi² çekmemek gerek. Çün her kimse ḥaḳīḳat-i mükāfatı bilüp isā’etden³ müretteb olan āfāt u maḥāfātı aňlaya ve cānib-i isā’etden cenāb-ı iḥsān u insāniyyete meyl idüp sitemkārılıktan tevbe vü inābet eyleye.

Mısrā‘

İn nīz be-tevfīk tevāned būden⁴

Bu maḳāma münāsib⁵ emsāl ü esmārdandur ve bu maḳāle muvāfık āşār u aḥbārdandur⁶: Dāstān-ı şīr-i şaf-şiken ü merd-i tīr-efgendür:

Āğāz-ı Dāstān-ı Vaşıyyet-i ‘Āşir

Emşalde gelmişdür ki vilāyet-i Ḥaleb’de bir bīşe var idi ḥıyāz u enhār ile⁷ meşḥūn ve ezḥār u eşcārı ḥadden bīrūn idi. Ol bīşede bir şīr-i cefā-pīşe var idi⁸. Hem-vāre sefk-i demle meş‘ūf ve zulm ü sitem ile mevşūf idi. Sibā‘ miyānında hetk ü fetk ve ḳahr u cevri ile⁹ meşḥūr u ma‘rūf idi. Ḥaşeminde vuḥūşdan bir siyeh-güş var idi ki leyl ü nehār dergāhında ḥidmetkār ve vezīr-i maşlaḥat-güzārı idi¹⁰. Çün şūret-i ḥālī bu minvāl üzre gördi, anuñ netīce-i zulm ü bī-dādından ḳorḳdı ve *men e‘āne zālīmen sallāta’llāhü ‘aleyhi*¹¹ va‘īdinden vehm idüp ḳaşd itdi ki ol bīşeden raḥt-ı ikāmeti götürüp¹² anuñ mülāzemetini terk ide ve bir kūşede münzevī olup ‘uzlet ü ferāḡat kemerin¹³ miyān-ı cāna bend¹⁴ ide. Bu fīkr ile¹⁵ bir gün şahrāya (V86^b) müteveccih oldu. Giderek bir bīşe kenārına geldi. Gördi ki bir müş tīşe-i dendān ile¹⁶ (S106^b) dıraḥtuñ ‘ırḳını keser ve bir nāb ile būnyād-ı bīḥını ḥarāb ider ve dıraḥt zebān-ı ḥalle aña ḥiṭāb u ‘itāb ider ki:

¹ şekāveti: şekāvet V.

² sitemi: sitem V.

³ isā’etden: isā’etde V.

⁴ Bu da başarılı olabilir.

⁵ münāsib: münāsib esmār S.

⁶ aḥbārdandur: aḥbārdan V.

⁷ var idi ḥıyāz u enhār ile: var-idi ḥıyāz u enhārıyla V.

⁸ var idi: vardı V.

⁹ cevri ile: cevri-ile S.

¹⁰ maşlaḥat-güzārı idi: maşlaḥat-güzārıydı V.

¹¹ Kim bir zalime yardım ederse Allah onu kendisine musallat eder. Bkz. Keşfü’l-Hafā, Cilt: 2, ss. 227-228.

¹² götürüp: getirüp S.

¹³ kemerin: kemerüñ S.

¹⁴ bend: berk V.

¹⁵ fīkr ile: fīkr-ile S.

¹⁶ dendān ile: dendānla V.

Ey sitem-kār-ı dil-āzār, niçün cānımuñ riştelerin¹ ki ‘urūq-ı şerāyin menzilesindedür, tīg-ı bī-dād ile kaṭ‘ idersin ve teber-i āzār ile² binā-yı bünyemi yıkup ḥalāyıkı rāht-ı sāyemden ve menfa‘at-i mīvemden niçün men‘ eylesin?

Beyt

Me-kun bed ki³ bedī rā cezā-yı bed bāşed

Be-kīş-i⁴ ehl-i mürüvvet bedī dedī bāşed⁵

Müş anuñ zārılığına iltifāt u i‘tibār itmeyüp hemān ol sitemkārılık üzre muşırr u müstemirr oldı. Bu eşnāda nā-gāh bir mār kemāndan tīr çıkar gibi kemīnden çıkdı ve tīr-i kaşdı müşa rāst idüp hemān-dem kullāb-ı nefis ile sūrāh-ı dehānına çekdi. Siyāh-gūş bu şüretten tecrube ḥāşıl kıldı ki āzārında āzārından⁶ gayrı nesne görmezmiş⁷ ve ḥār [u] diken⁸ gül-i murāda irmezmiş ve ḥār ḥārdan gayrı nesne görmezmiş ve şemer virmezmiş. Hemān⁹ ol zamānda ki mār ekl-i müşla teşvīş-i cū‘ı ferāmūş-ḥāl ü fāriğü‘l-bāl bir dıraht sāyesinde ḥaleka olup yatdı. İttifāk bir ḥār-püşt bŷy-ı tu‘me ile ol deşti geşt iderken ol maḳāma geldi. Anı ḥ‘āb-ı gāfletde bulup ni‘met ü gānīmet bildi. Fi‘l-ḥāl dŷm-i mārı ağızıyla tutup başın içerü çekdi ve fāriğ oldı. Mār gāyet-i ıztırābından kemān gibi pīç ü tāb idüp siper-i sīnesin anuñ tīr-i ḥārına urdı, tā cümle a‘zāsınuñ ḥār ile¹⁰ ney gibi sūrāh sūrāh olup hezār nāle-i zār ile cānın¹¹ mālīk-i nāra ışmarladı. Siyāh-gūş şafḥa-i rŷzgārda raḳam-ı i‘tibār-ı āḥar mu‘āyene kıldı ammā çŷn mār kārden kaldı, ḥār-püşt girībān-ı ḥafādan baş çıkarup (S107^a) ba‘zı aḥşā-yı mārden ki aña gıdā olmağa şālīḥ idi, tenāvŷl itdi. Ba‘dehŷ başın kemīn-i kŷmŷna çekŷp rŷy-ı saṭḥ-ı zemīnde¹² kŷrre-i ḥaḳīḳī¹³ gibi ṭop olup yatdı. Nā-gāh bir rŷbāh-ı gŷrisne ol şaḥrāda giderken ol maḳāma irdi. Ḥār-püşti ki loḳma-i çerb ü şīrīn idi, ol ḥālet üzre gördi. Bildi ki bā-vŷcŷd ḥiddet-i ḥār gül-i maḳşŷda irmek mŷyesserdŷr ve kilīd-i mekr ile der-i

¹ riştelerin: riştelerŷñ S.

² āzār ile: āzār-ile V.

³ Me-kun bed ki: Me-gŷyed ki S.

⁴ Be-kīş-i: Ne-kīş-i V.

⁵ Kŷtŷ olma ki kŷtŷlŷk kŷtŷ bir karşılık bulur. Mŷrŷvvet ehlinin mezhebine gŷre kŷtŷlŷk vahşilik olur.

⁶ āzārından: ezādan S.

⁷ görmezmiş: görmez-imiş V.

⁸ diken: dīkde V.

⁹ nesne görmezmiş ve şemer virmezmiş. Hemān: şemer virmez-imiş. Hemān hemān V.

¹⁰ ḥār ile: ḥār-ile S.

¹¹ cānın: cānuñ S.

¹² zemīnde: zemīne S.

¹³ ḥaḳīḳī: ḥaḳīḳati V.

ārzüyü açmak mutaşavverdür¹. Pes hār-püşti püşti üzerine dönderdi (V87^a) ve üstine tebevül idüp şikemi üzre birkaç katre gönderdi. Hār-püş bārān olmak taşavvırıyla şadef gibi bārāna şakfından başı taşra çıkardı. Rübāh hemān-dem boğazın muhkem tutup başın bedeninden kopardı, gūştan tamām-ı iştiḥā ile ekl itdi, postın ol maḳāmda ḳodı, gitdi. Henüz rübāha ferāḡat-ı küllī ḥāşıl oldu² olmadın, gördi ki bir seg-i devende gūrg gibi derende bir kūşeden çıkageldi. Rübāhı ḥāb-ı ḥargūşda avlayup pāre pāre kıldı ve laḥm u şaḥmından cū‘u‘l-kelbin ref‘ idecek miḳdārı yidi. Ba‘dehü ḥuzūr-ı ḳalb ile bir kūşede yatdı, uyudu. Siyāh-gūş bu u‘cūbeleri ki her biri³ taḥḳīḳ-i mūkāfāta delīl-i zāhir idi, görüp nihān-ḥāne-i ḳazādan ḳazā-i ḳadere⁴ gelecek ḥālāt-ı āḥara mūntazır olup ṭurdu. Nā-gāh gördi ki bir peleng-i tīz-çeng ḥışm-nāk bir ṭarafdan⁵ geldi. Seg bundan mūtenebbih olunca nīş-i dil-şikārıyla sīnesin deldi, kelbūn ḳalbin⁶ taşra çıkardı. Peleng meger bir şayyāduñ kemīngāhından ḥalāş olmuşdı, şayyād tīr [ü] ḥadengi (S107^b) şaşt-ı⁷ kemāna rāst idüp ardına düşmiş idi. Çün pelengi sege meşḡul gördi, emān vermeyüp hemān ḳabza-i kemāndan ḥadeng-i dil-dūzı peleng cānibine gönderdi⁸. Tīr-i rāst saḡ ṭarafından girdi, şol cānibinden ḳıḳdı. Henüz pelengūñ defter-i ḥayātından raḳam-ı ramaḳ var iken şayyād gelüp boynını üzdü⁹ ve sür‘atle postın bedeninden yüzdi. İttifāḳ ol maḳāma bir esb-süvār yitişdi. Ol pelengūñ postına ki be-ḡāyet mūnaḳḳaş u dil-keş idi, ṭama‘ı düşdi. Şayyād ol bābda ‘inād idüp ‘āḳıbet mūkālemeleri muḥāşamaya¹⁰ ve muḥāşamaları mūcādeleleye irişdi. Eṣnā-yı kārzārda¹¹ merd-i süvār şemşīr-i ābdār ile¹² şayyāduñ başın leşinden ayırdı ve post-ı pelengi alup yolına girdi. Henüz bir ferseng gitmemişdi ki esbi ḥaṭā kıldı. Süvār püşti-zīnden rūy-ı zemīne şöyle yıkıldı ki hemān ol zamān ol mekānda cān virdi. Siyāh-gūş bu tecribeler ki her birin ‘ayn-ı yakīn ile mu‘āyene kıldı, (V87^b) sebeb-i zevāl-i zann u¹³ gūmān ve

¹ mutaşavverdür: mutaşavver V.

² oldı: -V.

³ her biri: heri V.

⁴ ḳadere: ḳader S.

⁵ bir ṭarafdan: -S.

⁶ ḳalbin] ḳalbūn S, V.

⁷ şaşt-ı: şest-i V.

⁸ gönderdi: gördi S.

⁹ üzdı: urdı V.

¹⁰ muḥāşamaya: muḥāşama S.

¹¹ kārzārda: kār u zārda S.

¹² ābdār ile: ābdār-ile V.

¹³ u: -V.

mücib-i mezîd-i îkân u itmi' nân oldu. Şîr çün¹ andan bu hâleti müşâhede itdi, huzûrına da'vet idüp eyitdi: Benüm sâye-i devletümde râhat iken ve âstâne-i² felek-rîf'atümde ma'mûr-ı ihsân ve müstağrağ-ı ni'met iken dergâhumdan gitmege ve terk-i hîdmet ü mülâzemet itmege sebep nedür? Siyâh-güş eyitdi: Ey melik, baña bu hâtıra huşûr itdi ve süveydâ-yı dilde bu sûd izhâr itdi ki ne tekellüme iktidârum var, ne sükûna şabr u karârum.

Mısrâ'

Söylemezsem ölürem söyler isem râz açılır

Eger himmet-i mülûkâne emân vire ve bir vechle 'ahd ü peymân buyura ki anuñ nağzı imkân-pezîr olmaya. Hâl-i hâtırayı 'alâ vechi't-tamâm hâk-pây-ı (S108^a) melike i'lâm idem. Şîr aña emân³ virdi ve 'ağd ü 'ahdi muqarrer kılp eymânla mü'ekked kıldı. Siyâh-güş eyitdi: Şöyle⁴ mu'âyene kılpuram ki niyyet-i melik âzâr-ı halka maşrûfdur ve 'inân-ı kudreti bî-günâhlara îzâ vü ızrâra ma'tûfdur. Ben bu şüretten be-gâyet tersânam ve bu ma'nâdan ziyâde hirâsân.

Beyt

Şakın mazlûmdan ki nâliş eyler

Ki nâliş varı varı çoğ iş eyler

Şîr çün kelâm-ı siyâh-güşı güş itdi, deryâ-yı hışmı ıztırâb idüp cüş itdi ammâ 'ahd-i ma'hûd mücibince zarûrî kendü nefesine cebr ve ol cevâb-ı mürre şabr idüp eyitdi: Senüñ haqquñda hûd benüm cânibümden şemme-i sitem şadır olmadı, belki senüñ müte'allekâtuñdan bir ferd benden rencîde-hâtır olmadı. Pes sâye-i 'inâyetümden firâr itmege 'illet ü sebep ne ve himâ-yı himâyetümden kenâr ihtiyâr itmege bâ'is ne? Siyâh-güş eyitdi: Belî, 'avâtıf-ı şâhânedan şermendeyem ve bende-i mekârim-i hüsrevâneym ammâ hîç şâhib-i mürüvvet zâlimüñ ta'addîsin görmege tahammül itmez ve mazlûmuñ nâliş işitmege tâkat getürmez. Bundan gayrı şâyed ki melik bu âteş-i bî-dâduñ şe'âmeti dūdına boyana, muqarrebler dahı müşâhabet sebebiyle mu'azzeb olup yaş yanınca kır da yana. Şîr eyitdi: Sen şe'âmet-i zulm ü sitemi neden bildüñ ve meyâmin-i 'adl ü keremi⁵ neden añladuñ? Siyâh-güş eyitdi: Her kimüñ ki

¹ çün: -V.

² âstâne-i: âstân-ı S.

³ emân: âmâde V.

⁴ Şöyle: -S.

⁵ keremi: elemi S.

meşām-ı hayşūmı istişmām-ı rāyiḥa-i (V88^a) gülzār-ı ḥireden mahrūm olmaya, bilürem ki her kim ki toḥm-ı āzār eker, zarardan gayrı ber görmez ve her kimse ki nihāl-i menfa‘at dıker, ḥayrdan gayrı semer virmez. Aşḥāb-ı tenbīḥ ve erbāb-ı dünyāy¹ ki dār-ı mükāfāt²dur, ol kūha teşbīḥ itmişlerdür ki şavāb u ḥaṭā anda her ne ki nidā itseñ şadā ṭarīkıyla yine saña (S108^b) edā ide. Ey melik, ben bugün ‘ayn-ı yaḳīnle, belki çeşm-i cihān-bīnle şūret-i mükāfātı mu‘āyene kıldum. Pes ḥikāyet-i mūş u mārı ve kışsa-i ḥār-pūşt ü rübāh-ı ḥīlekārı ve aḥvāl-i seg ü peleng ve şayyād u² süvārı kilik-i ta‘bīrle bir bir şafḥa-i zāmīr-i münīre taḥrīr³ ü taşvīr itdi Ve’l- ḥāşıl her birinüñ cezā-yı ‘ameli ṭarīk-ı mükāfātla kendülere vāşıl olup *feḳuṭi‘a dābiru’l-ḳavmi’l-lezīne ḫālemū*⁴ fehvāsı anlaruñ ḥaḳḳında āşkārdı. Pes ‘āḳile münāsib, belki farz u vācibdür ki bed-kārlarla⁵ münāsebetden iḥtirāz idüp nīk-kirdārlar muşāḥabetine i‘tizāz eyleye.

Beyt

Nuḥustīn nişān-ı ḥired ān buved

Ki ez-bed heme kes tersān buved⁶

Şīr naḥvet-i ḳuvvet ü zūrla⁷ şöyle maḡrūr olmışdı ve dimāḡı sevdā-yı ḳahr u istilāyla bir vechle imtilā bulmışdı ki⁸ siyāh-gūşuñ kelāmını ḳulaḡına ḳoymayup redd eyledi. Çün gördi ki anuñ naşīḥati zāmīr-i şīrde ol ḳadar te’şīr ider ki şafḥa-i pūlāda pāy-ı mūr veyā cevşen-i ḥārāda sinān-ı ḥār-ı zenbūr, ḥidmet-i şīrden ferāḡat itdi ve başın alup bir cānibe gitdi. Şīr siyāh-gūş daḡı kendüsin bir ḥār içinde gizledi. Şīr andan giçüp gördi ki iki āhū-berre⁹ fezā-yı şahrāda gezer ve māder-i mihr-bān anlaruñ ardınca nıgehbānlık ider. Şīr anları şayda ḳaşd itdi. Āhū feryād itdi ki: Ey melik-i bī-dād ki bu iki mīve-i nā-resīde saña ne ḳadar ḡidā olur¹⁰? Bu iki ḳatre-i mā-ile āteş-i cū‘uñ ne deñlü itfā bulur? Luṭf eyle, baña raḥm idüp dīdemi firāk-ı ḳurretü’l-‘aynumla giryān itme ve sīnemi āteş-i hicrān-ı ciger-kūşelerümle biryān itme. Ey ḳahramān-ı ḳahhār, Allāh baḡışlasuñ, senüñ daḡı ferzendlerüñ var. (S109^a) Şaḳın ki ‘alemi ‘ālem-i

¹ dünyāy: dünyāy S.

² u: -S.

³ taḥrīr: taḥrīre V.

⁴ Böylece zulmeden kavmin kökü kesildi. Bkz. En‘ām 6/45.

⁵ bed-kārlarla: bed-kārlar S.

⁶ Aklın birinci göstergesi tüm kötülüklerden kişinin korkmasıdır.

⁷ zūrla: zūr-ile S.

⁸ bulmuşdı ki: bulmuş-idi ki S.

⁹ āhū-berre: āhū bir S.

¹⁰ olur: -V.

mükāfâtudur ve zulm ü bî-dād girîz-âfât. Meger şîrûn de menziline iki beççesi var idi ki¹ şûret-i cihânı anlaruñ âyîne-i cemâlinde mu‘âyene eylerdi ve nûr-ı bâşıra‘ı anlaruñ temâşası içün ister ve² dilerdi. (V88^b) Ol zamânda ki bu âhû-berreleri kaçd itmişdi, anda³ bir şayyâd anuñ da beççelerini şayd itmiş idi. Şîr bunda âhûnuñ tazarru‘ u zârîsine iltifât itmeyüp beççelerini pençe-i kahr-ile⁴ helâk itdi. Anda dañı şîrûn beççelerini tîğ-ı bî-dirîğ-ile katl idüp âğuşte-i hûn u hâşâk itdi. Âhû-yı muşîbet-dîde nehb-i şîr-i mehîbden demîde olup ferzendleri firâkıında her taraf serâsîme gezerken nâ-gâh gözi siyâh-gûşa düş oldu. Siyâh-gûş âhûnuñ feryâd u âhın görüp sebeb-i ceza‘ ü feza‘ın şordı. Çün keyfîyyet-i hâle muţtali‘ oldı, aña tesellî virüp eyitdi: Şabr eyle ki derd-i muşîbet dârû-yı şabrla dermân olur ve bî-huzûr olma ki bed-fi‘âl itdügi ef‘âlûn ‘an-ķarîb cezâsın bulur. Ammâ ol cānibden çün şîr bîşeye geldi ve beççelerin ol hâletle bulup başları bedenlerinden üzülmiş ve postları tenlerinden yüzülmiş gördi, şafîr-i nefîri ve⁵ efğānı şimāh-ı gerdûna ırgürdi. Bir vechle hûrûş idüp bir derdle nâliş eylerdi ki ol bîşenûn ahālîsi anuñ hâl-i zârına giryân olurlardı ve bir hâlet ile ağlar ve bir zâr ile⁶ inilerdi ki murğân-ı hevâ anuñ sûz u güdâzından biryân olurlardı. Şîrûn hem-sâyesi bir şegāl var idi ki gerd-i ta‘allukât-ı dünyâdan dâmenin silkmişdi, ta‘ziye resminde hîdmet-i şîre geldi ve figân u şîvenûn sebebin şordı. Şîr şûret-i hâli ‘ale’t-tafşîl⁷ takrîr itdi. Şegāl eyitdi: (S109^b) Ey melik, şabûr ol ki şabr püşt ü penâh-ı münhezimân-ı sipâh-ı kûlûbdur ve hamûl ol ki taħammûl kâlb-şiken-i ‘asâkir-i hümûm u kûrûbdur. Teng-nây-ı mâtem ü muşîbetde bî-dillere dildâr olur, kemîngâh-ı zacret ü miñnetde ‘inân-gîr-i nefîs-i bî-ķarâr olur.

Beyt

Def‘ itme ki tîr-i sitem-i gerdiş-i çarh

‘Âlemde taħammûl gibi hergiz siper olmaz

Erbâb-ı maşâ‘ibe hâbl-i metîn-i ıstıbâra temessükden gayrı ne çâre ki hiçbir meşâm gülşen-i ‘âlemden bî-hâr-ı cefâ bûy u vefâ istişmâm itmemişdür (V89^a) ve şıgâr u kibâr dest-i sâķî-i rûzgârdan bî-miñnet-i humâr bâde-i hoş-güvâr içmemişdür.

¹ var idi ki: var-idi ki V.

² bâşıra‘ı anlaruñ temâşası içün ister ve: bâşıra anlaruñ temâşası içün ister V.

³ anda: -V.

⁴ kahr-ile: kahrıla V.

⁵ şafîr-i nefîri ve: şafîr ve nefîri V.

⁶ zâr ile: zâr-ile V.

⁷ ‘ale’t-tafşîl: ‘ale’t-tafđîl S.

Beyt

Gözün aç ẖāb-ı gafletden gözün aç

Yüzüne ‘ayn-ı ‘ibret şuyını saç

Tā defter-i hikmetden saña birkaç nükte takrîr ideyin. Deryâ-yı bātin-ı şîr cûş u hurûşından biraz sükûn-pezîr olup sem‘-i kabûl ile mevâ‘ız u naşâyılı-ı şegâli istimâ‘a maşgûl oldu. Şegâl çün gördi ki tenbîh ü tezkîri zamîr-i şîrde fi‘l-cümle te‘şîr itdi, muktezâ-yı¹ makâma münâsib dil-pezîr kelâma âgâz idüp eyitdi: Ey melik, her tülû‘un bir zevâli ve her şerefün² kemâli vardur ve her nüzûlün bir intikâli ve her ikâmetün bir irtihâli muşkarrerdür. Her ibtidâ bir intihâyla ve her fâtiha bir hâtime³ ile mukadder ve her sürûrün âhîrinde bir gam müdgamdur ve her sûrûn ‘akabine bir mâtem münzam. Bir meşreb-i ‘îş var mıdur ki şevâyib-i zevâlden muşaffâ ola? Hiç atıyye-i ‘ömr müyesser midür ki gavâyil-i ‘aynû‘l-kemâlden müberrâ ola? Her fâ‘itün tedârüki müyesserdür ve her gâ‘ibün terâcu‘ı mutaşavver, illâ rûh ki menzil-i bedenden göçüp gitmiş ola ve cân ki merhale-i tenden rihlet itmiş ola. Ve zamân-ı ecel hâzır ola, melekû‘l-mevt bir ân emân virmez, göz açup (S110^a) yummağa bir lahza emân virmez. Ne kuvvet virür -ve⁴ mâl-i mevfûr ve cevâhir-i nâ-maḥşûr fâ‘ide virmez- ve ne müşîr ü vezîr ve a‘vân-ı keşîr ve hîle vü tezvîr⁵ çäre kıtur, *lâ râdde li-każâ‘ihî ve lâ mâni‘a li-ḥükmihi*⁶ *li-yaḳḳıya ‘llâhü emran kâne mef‘ûlâ*⁷. Çün feryâd u zârî zâyî‘dür ve ceza‘ ü sügvârî gayr-ı nâfi‘. Bu derde każâyâ rızâdan gayrıyla ne devâ müyesserdür ve bu rence dârû-yı şabrdan gayrıyla nice şifâ mutaşavver? *Lâ yestaḳî‘üne ḥîleten ve lâ yehtedüne sebîlâ*.⁸ Şîr eyitdi: ‘Aceb bu belâlar benüm ferzendlerüme ne sebep ile hâdiş oldu? Şegâl eyitdi: Bu belâların saña nüzûline yine kendü ef‘âlün bâ‘iş oldu. İnşâf eyle ki ol bî-dâd şayyâddan senün beççelerüne ırmış, sâ‘irler senden anuñ ez‘âfin görmişdür. Bî-şekk ü bî-gümân bu belâlar senün ‘amelün mükâfâtıdur, hemân *ke-mâ tedînü ve tûdânü*⁹. Çün şîr gûş-ı hûşla bu kelimâtı istimâ‘ itdi, (V89^b) ḥaḳîḳat-i hâl aña münkeşif olup ‘ayne‘l-yaḳîn bildi ki her kirdârün ki binâsı îzâ vü âzâr ola, ‘âkıbeti nâ-

¹ muktezâ-yı: muktezâ-yı kelâm ve S.

² şerefün: şarkun S.

³ hâtime: haleka S.

⁴ ve: -S.

⁵ tezvîr: tezvîrin S.

⁶ Allah’ın gerçekleşmesini kararlaştırdığını kimse geri döndüremez.

⁷ Allah’ın olmasını takdir ettiği şeyin gerçekleşmesi için... Bkz. Enfâl 8/42.

⁸ Hiçbir çareye güç yetiremezler ve hiçbir yol bulamazlar. Bkz. Nisâ’ 4/98.

⁹ Borç verilen şeyin borçlandırdığı gibi. Bkz. Buhârî, Cilt: 6, s. 17.

kāmlıktır ve her ‘amelüñ ki esāsı ifsād u ızrār üzre mübtenī ola, hātimesi bed-fercāmlıktır. Bir zamān hāl-i mazīyi¹ tezekkür ve me’āl-i müstaḳbeli tefekkür itdi ve itdügi ef’āle nedāmet idüp zebān-ı melāmet ile² kendü kendüye eyitdi: Bahār-ı ‘ömr ki evkāt-ı sebeb idi, ḥazān-ı şeybe mübeddel oldu ve ḳadem-be-ḳadem rāh-ı ‘ademe gıtmek ve sefer-i dūr u³ dırāz ‘azm itmek lāzım geldi. Min-ba’d ma’ḳül budur ki taḥşıl-ı zād-ı me’āle meşḡul olam ve āzār-ı ḥalkdan ferāḡat ve ḳūt-ı kifāyetle ḳanā’at kılam. Az çok ḡamın⁴ yimeyem ve var yok elemin çekmeyem. Pes şīr şūrb-i dem ve ekl-i desemden ferāḡat itdi. Budur (S110^b) ol zālīm-i ḥūn-ḥ’ār ve sitem-kār-ı ḳahhāruñ dāstānı ki cihāniyānı zulm ü sitemle giryān ve āteş-i bī-dād-ile biryān idüp tebe’āt-ı cevır ü cefā ve vehāmet-i ‘āḳıbet-i zulm ü izādan bī-pervā ola ve āḫirü’l-emr ḥalka itdügi belā vü cefānuñ naḫırine mübtelā ola. Ḥaḳḳ u bātıl ve şavāb u ḥaṭā itdüğini ol vaḳt bile ve ṭarīḳ-ı reşāddan mazīḳ-ı fesādı ol zamān temyīz kıla. Şīr gibi tā ciger-küşelerin āteş-i bī-dād-ı şayyād ile biryān gördi ve ḳalbini ḥūn-ḥ’ārılıktan ve sitemkārılıktan berī kıldı. Çün bu tecrube aña ḥāşıl oldu, ‘ālem-i bī-şebātın i’rāz idüp bir kerre daḫı anuñ ārāyiş-i bī-aşlına iltifāt kılmadı. ‘Uḳalāya lāzımdır ki bu cevāhir-i naşāyiḫı āvīze-i ḡuş-ı ḥūş ideler ve bu tüccār-ı bī-zahīre-i rüzḡār idinüp bu mevā’ızı sāmī’a-i ḳabūl ile işideler ve binā-yı umūrların⁵ esās-ı zulm ve ḳā’ide-i cevır üzre urmayalar ve her nesneyi ki kendü nefsleri ve ferzendleri ve sâ’ir müte’alleḳātı ḥaḳḳında revā görmeyeler, ḡayrılar bābında cā’iz buyurmayalar, tā ḳehre-i ḥāl ü me’āllerin⁶ zīver-i nām-ı nīk ve zıkr-i cemīl ile mücellā kıllalar ve dünyāda ve ‘uḳbāda tebe’āt-ı mezālīmden sālīm ve mükāfāt-ı cevır ü⁷ sitemden müselleḡ ḳalalar.

Faşl-ı Ḥādī ‘Aşer

Bir kimesne ziyāde ṭaleb itmekle kendü maḥallinden ve menzil-i evvelinden girü ḳalduḡın beyān ider.

On birinci vaşıyyet oldur ki ṭavrına lāyık ve ḥāline muvāfıḳ olmayan (V90^a) umūra meyl itmeyeler ki niçe kimse kendüye münāsib kārı ḳoyup mühimmi-i nā-mülāyime iḳdām itdügi ecilden ‘āḳıbet itmāma yitişdürmeyüp kendü kārından daḫı maḥrūm

¹ mazī’i: -S.

² melāmet ile: melāmetle S.

³ u: -S.

⁴ ḡamın: ḡamda V.

⁵ umūrların: umūrlaruñ S.

⁶ buyurmayalar, tā ḳehre-i ḥāl ü me’āllerin: görmeyeler, tā ḳehre-i ḥāl ü me’ālleruñ S.

⁷ ü: -S.

qalmışdır, *li-küllü ‘amelin ricālün*¹. Efrād-ı hālā’ıqdan (S111^a) her eḥād cāme-h̄ābe-i ḡaybdan bālā-yı isti‘dādına lāyık libās-ı ‘amel-i ḥāş ile iḥtişāş bulmışdır ve ḥizāne-i mevāhib-i İlāhī’den her şaḥşuñ kāmēt-i istiḳāmetine muvāfık ḥil‘at-i mühimm erzānı buyurulmışdır. Her ferd bir ‘amele sezāvārdur ve her merdüñ bir emre ḳābiliyyeti vardır. Sāḳı-i elṭāf-ı ‘izzet² İzidı her çend ki eḥadi cür‘a-i ‘ināyet ve bāde-i ri‘āyetinden behremend itmışdır ammā her kişiye *küllü ḥizbin bi-mā ledeyhim ferihün*³ ḥum-ḥānesinden mizācına sāzkār şarāb-ı ḥoş-güvār erzānı buyurmışdır. Pes her ferde lāzımdur ki ol şan‘ata ki şānı’-i Lem-yezel ezel-i āzālde aña nāmzed itmışdır, iştigāl göstere ve cidd ü cehd eyleye ki ol ‘ameli ‘alā sebīli’t-tedrīc mertebe-i kemāle yitüre. Her kimse ki ṭarīḳ-ı irş veyā sebeb-i kesb ile taḥşīl itdüğü şan‘atı terk idüp kendüye mülāyim ve ṭab‘ına münāsib olmayan menāşıba ṭālib ola, lā-şekk dām-ı tereddüd ü taḥayyüre giriftār olup lā-ceram ol ṭarīḳ-ile ki aña sālīk olmuş idi, menziline⁴ vāşıl olmaya ve ṭarīḳ-ı evvele daḡı mürāca‘at müyesser olmayup anuñla bunuñ miyānında serāsīme vü ser-gerdān ḳala, hıçbirisi ḥāşıl olmaya. Pes vācibdür ki her kiři naşīb-i ezelīye ḳanā‘at idüp ‘inān-ı ārzüyı dest-i hevese virmeye ve ziyāde ṭaleb idüp nef‘in gördüğü kārı ve fā’idesin müşāhede itdüğü ‘ameli āsānılgıla elden çıkarmaya, tā bu ḥadıs-ı şaḡḡıñ ki *men ruzıka min-şey’in fe’l-yelzemhu*⁵ mūcib-i şarīḥinden tecāvüz ḳılmaya ve beyābān-ı tereddüd ü teḥayyüre ḡayrān u ser-gerdān ḳalmaya.

Āḡāz-ı Dāstān-ı Ḥādı ‘Aşer

Rivāyet iderler ki diyār-ı Ḳanvec’de bir zāhid var idi⁶ dīndār u müteverri‘ (S111^b) u perḥīzkār. Vazā’if-i ‘ibādāta rüz şeb müdāvim ve merāsım-i ṭā‘āta ‘alā vechi’l-iḥlāş (V90^b) muvāzıb u mülāzim. Ḥāşıye-i seccādesi mehbiṭ-ı sāniḡāt-ı ‘aynı idi ve āstāne-i şavma‘ası mevrid-i vāridāt-ı lā-reybı idi. Tamām-ı himmetin iḡyā-yı merāsım-i şer‘a maşrūf ṭutmuş idi⁷ ve kemāl-i ‘azīmetin imzā-yı levāzım-ı ḡayra maḳşūr itmış idi. Ol zāhid-i şālāḡ-şı‘ār u vera‘-dişār bu cümle ile nevāle-i ümmīd ki ḡazā’inü’s-semāvāti ve’l-arż ḥizānesinden aña ḡavāle olurdı, miḡmānlara nişār iderdi ve ṭa‘ām-ı çāşt u şāmın fuḳarāya in‘ām idüp müstaḡaḳḳına iṣār iderdi. Bir zamān ittifāḳ bir müsāfir anuñ

¹ Her işi yapacak adam farklıdır.

² ‘izzet: -V.

³ Her fırka sahip oldukları ile övünür.

⁴ menziline: menzile V.

⁵ Kime bir rızık verilirse, ona sarılsın.

⁶ var idi: var-idi V.

⁷ idi: -S.

zāviyesine mihmān oldu. Zāhid nite ki ikrām-ı ezyāf şīme-i¹ kerīme-i eşrāfdur, beşāşet ü heşāşet gösterüp i'zāz u ihtirām ile² karşı geldi ve hayr-mağdem diyüp kudümünden sürür u şafālar izhār eyledi. Ba'de ez-takdīm-i levāzım-ı ikrām ve merāsım-i it'ām cevāhir-i kelāma rişte-i muşāḥabetde ittisāk u intizām virüp istifsār itdi ki: Ne cānibden gelürsin ve maḳşaduñ ne diyāradur ve ne taraḫa gidersin? Mihmān eyitdi: Benüm ser-güzeştüm dūr u dirāzdur ve ḫikāyetüm ser-tā-ser daḳāyık-ı ḫaḳīkat ve raḳāyık-ı mecāzdur. Eger icāzet buyurılırsa öz ü az, ber-sebīl-i icāz bir şemme taḳrīr itmek cā'izdür ki tafşīlini³ ta'bīr ve istimā'da elsine vü esmā' ḳāşır u 'ācizdür. Zāhid eyitdi: Her kimse ki āyīne-i ḳalbinde jeng-i ḫayretten reng olmaya, her kışşadan bir ḫişşe almak müyesserdür ve anuñ ki pāy-ı 'aḳlı 'illet-i⁴ ḡaflet ile leng olmaya, ḳaṅtara-i mecāzdan menhec-i ḫaḳīkate 'ubūr ḳılmaḳ mutaşavverdür. (S112^a) Sen hemān ser-güzeştüñi ḫikāyet eyle, tevaḳḳuf itme ve bu seferden şükrüñi şikāyetüñi bi't-tamām i'lām eyle, tekellüf çekme. Mihmān eyitdi: Ey zāhid-i zamāne ve 'ābid-i yegāne, egerçi ki benüm el-ān meskenüm Türkistān'dur ammā aşlda vaṭanum Firengistān'dur. Ol diyārda ben ḫabbāz idüm ve ḫırfetümde māhir ü üstād idüm. Her zamān tennūr-ı sīneme āteş-i iktisābla tāb virürdüm ve hezār miḫnet-i cān ile mā'ide-i cihāndan bir pāre nān ele getirürdüm. Ol diyārda benüm bir diḫkān dostum var idi⁵. Rūzgār idi ki miyānumuzda ḫāne-i muşāḥabet (V91^a) ma'mūr ve binā-yı muḫālaşat⁶ üstüvār idi. Diḫkān her zamān yārлық ve meded-kārлық idüp maşlaḫatuma yarar ḡalleyi dükkānuma gönderürdi ve ṭaleb-i şemeninde taḫfīf ü tesvīḳ idüp mühlet ü müsāmaḫat gösterürdi. Bu mu'āmele ile bāzār-ı şan'atı germ ve zebān-ı⁷ ma'īšetüm nerm idi. Bir gün beni bāḡına da'vet itdi ve şerā'it-ı ziyāfeti nite ki ḳā'ide-i erbāb-ı mürüvvetdür, benüm ḫaḳḳumda ri'āyet itdi. Tenāvül-i at'ımeden fāriḡ olup mufāvazāta meşḡul olıcaḳ eşnā'-ı kelāmda şordı ki: Senüñ menfa'at-i⁸ kesbüñ ne miḳdārdur ve biḳā'at-i sūdūñ ne ḳadar vardur? Ḫālümnden bir şemme izhār idüp eyitdüm: Benüm māye-i dükkānum yigirmi ḫarvārdur ve andan 'ā'id olan fā'ide ancak ehl ü 'ıyālūñ ḳūtına kifāyet idecek

¹ şīme-i: -S.

² ihtirām ile: ihtirāmı V.

³ tafşīlini: tafđīlini S.

⁴ 'illet-i: 'illet ve S.

⁵ var idi: vardı V.

⁶ muḫālaşat: muḫāşamet S.

⁷ zebān-ı: zamān-ı S.

⁸ menfa'at-i: menfa'at ve S.

miqdārdur¹. Ve'l-hāşıl on² on iki vizre³ maḥşülüm vardır. Dihkân eyitdi: Senüñ nef'-i kâruñ çendân i'tibār idecekleyin degülmiş. Ben hayāl iderdüm ki senüñ kesbüñüñ⁴ sūdı bî-'aded ve ḥāşılı fevka'l-hadd ola. Ben eyitdüm: Ey ḥāce, senüñ ser-māyeñüñ nişābı nedür ve kesb ü⁵ kâruñ (S112^b) ḥisābı ne? Cevāb virdi ki: Bizüm şan'atımızuñ māyesi yesīrdür ve fā'idesi keşīrdür. Cüz'ī toḥm ki ekerüz, maḥşül-i küllī taḥşīl iderüz. Biz bu ḥırfetde⁶ onda yüz fā'ide ile ḳanā'at itmezüz. Ben ta'accüb idüp eyitdüm: Bu nice müyesserdür? Dihkân eyitdi: İstiğrāb itme ki bundan daḥı ziyāde mutaşavverdür. Görmez misin ki bir dāne ḥaşḥāş ki aşğar-ı ḥubūbātdur, çün bir arz-ı münbite düşüp bite, andan niçe şāḥlar zuhūra gelür ve her şāḥuñ başında bir ḳubbe-i ḥaşḥāş olur ki derünında dānelerinüñ şumārı dā'ire-i ḥisābdan bīründür. Bundan zāhir olur ki bizüm ḥırfetümüzüñ⁷ sūdı sā'ir şanāyi'den ez'āf u⁸ ezfündür. Muzārī'ān-ı mezārī'-i ḥikmet buyurmuşlardır ki: Zer' üç ḥarfdür. İki ḥarf-i evveli ki zerdür ve ḥarf-i āhiri ki 'ayndur, ol daḥı ism-i zerdür⁹. Felāḥat iksīrine vāşıl olan 'āķiller 'ālemdē kibrīt-i aḥmer didükleri şan'at-ı zirā'atdūr dīrlər. Çün dihkāndan bu kelimātı işitdüm, sevdā-yı (V91^b) sūd-ı dehḳanet süveydā-yı ḳalbümde heyecān idüp fi'l-ḥāl ḥabbāzlıḳdan vāz gelüp teheyü'-i esbāb-ı zirā'atde¹⁰ iştiğāl itdüm. Benüm civārumda bir dervīş-i¹¹ perḥizkār var idi ki¹² kerāmet ü 'ibādet ve ri'yāzet-i ḳanā'atle meşhūr-ı her diyār idi. Çün benüm ḥırfet-i ḳadīmümi terk idüp taḥşīl-i şan'at-ı āḥare niyyet itdügümi işitdi, beni ḳatına da'vet itdi ve zebān-ı melāmeti dīrāz idüp eyitdi¹³: Ey üstād, şol nevāle ile ki ḥizāne-i ḡaybdan saña ḥavāle olmuştur, ḳanā'at it, ziyāde taleb itme ki şıfat-ı ṭama' şūmdur ve ṭama'kārıların 'āķıbeti be-ḡāyet mezmūmdur ve nāşiye-i ḥāllerinde el-ḥarīşu maḥrūmun¹⁴ mevhūmı merḳūmdur. Ol kimse ki milk-i ḳanā'ate mālīk ola, pād-şāh-ı 'ālemdür, şu kimse ki ṭarīḳ-ı ḥırşa sülūk ide, (S113^a) anı şanma ki ādemdür. Ben

¹ miqdārdur: miqdār V.

² on: -V.

³ vizre: üzre S.

⁴ kesbüñüñ: kesbün S.

⁵ ü: -V.

⁶ ḥırfetde: ḥurḳatde V.

⁷ ḥırfetümüzüñ: ḥurḳatümüzüñ V.

⁸ u: -V.

⁹ zerdür: zerdür V.

¹⁰ zirā'atde: zirā'ate V.

¹¹ dervīş-i: -S.

¹² var idi ki: var-idi ki V.

¹³ ve zebān-ı melāmeti dīrāz idüp eyitdi: -S.

¹⁴ Çok hırslı kişi mahrumdur.

eyitdüm: Ey ‘azîz, baña bu şan‘atdan çendân fâ‘ide¹ hâşıl olmaz. Fevâ‘id-i zirâ‘at bundan ziyâde idüğün bildüm. Pes ol hırfetden ferâğat idüp bu şan‘ata şürû‘ kıldum. Dil-i hûş-yârum sâkî-i rûzgâr elinden niçe bir faqr u fâka şarâb-ı nâ- hoş-güvârın içe? Himmet eyle ki bu şan‘atdan müntefî‘ olup ma‘âşum vüs‘at ü refâhiyyet ile² giçe. Dervîş eyitdi: Bu zamâna dek senüñ ma‘âşuñ bu hırfete mevķûf idi ve ‘inân-ı inti‘âşuñ bu şan‘at cihetine ma‘tûf idi. Bu hırfet ki hâliyâ sen aña mübâşeret itmek dilersin, ziyâde düşvârdur ve bir kârdur ki hezâr meşgalesi vardır. Şâyed ki anuñ levâzımına ke-mâ-hüve hâķķuhü kıyâm kılmayasın. Nihân-hâne-i ârzüdan her emel ki zuhûra gele, şöyle degüldür ki elbette³ vüfûķ-ı murâd üzre muhaşşal ola. Fuzûlluk itme ve kendü tarîķuñdan⁴ taşra gitme. Çün pîr-i ‘azîzden bu naşîhati istimâ‘ itdüm, benüm dağdağa-i hırşum dahı ziyâde olup ol naşîhati ki maķz-ı ihlâşdan münba‘is idi, gûş-ı hûş ile işğâdan imtinâ‘ itdüm ve ol hûş ile sâbit-ķadem olup hemân-dem habbâzlığı terk idüp dehķanet esbâb gördüm ve biđâ‘at-i ferecâta ki ķâdir idüm, âlât-ı zirâ‘ate⁵ ve edevât-ı hırâsete virdüm ve bir miķdâr toķm eküp dîde-i intizârı râh-ı huşul-i maķşule tutup tırdum. Bu hâlde benüm ve ‘iyâlümüñ rûz-ı ‘îşî târ oldu (V92^a) ve külâh-ı zindegânî başumuza tar oldu. Habbâzlıķdan bârî rûz-merre harc vâşıl olurdu. Hâlâ bir yıl miķdârı tahşil-i hâşıl içün muntazır olmak lâzım oldu. Kendüme eyitdüm: Haķâ itdüñ ki (S113^b) naşâyıķ-ı meşâyıķı işitmedüñ ve erbâb-ı tecâribüñ kelâmını binâ-yı umûruña⁶ piş-nihâd idüp anuñ mücibiyle iş itmedüñ ve şimdi harc-ı yevmîden ‘âcizsin. Hîç memerden saña habbe vâşıl olmaz ve muhaķķakı mevhem içün zâyî‘ itdüñ olursa da bir yıla dek hâşıl olmaz. Hâlâ şalâķ budur ki bir kimesneden ser-mâye içün birkaç akķe istikrâz idesin ve yine habbâzlıķa mübâşeret idüp eski tarîķuña gidesin. Pes şehrüñ h‘âcelerinden bir miķdâr⁷ meblağ istikrâz idüp yine nân-vâ dükkânını açdum ve ol şugli bir ķidmetķara sipâriş idüp ben tahayyür ü tereddüd toķmını zemîn-i dile saçdum. Gâh zirâ‘at maşlahatı içün şahrâya giderdüm, gâh kesb ü ķâr içün bâzara gelürdüm. Çün hâl bu minvâl üzre bir zamân giçdi, ķidmetķâr hıyânet idüp mâye vü sūd-ı dâne-i mevcûdı aldı, kaçdı ve maķşul-i zirâ‘at dahı envâ‘-ı âfet yitişüp harcımıñ

¹ fâ‘ide: -V

² refâhiyyet ile: refâhiyyetle V.

³ elbette: elbetde S.

⁴ tarîķuñdan: tarîķından V.

⁵ zirâ‘ate: zirâ‘at S.

⁶ umûruña: umûrına S.

⁷ miķdâr: -V.

ancak ‘öşr-i ‘aşîri hâşıl oldı. Pes ol hem-sâyeme rucû‘ idüp hâlümü ‘ale’t-tafşıl bildürüp iki ‘amele dahı iştiğālümü ve ikisinden dahı ziyân gördüğümü i’lâm itdüm. Pîr-i ‘âbid çün ser-güzeştümü istimâ‘ itdi, hânde idüp eyitdi: ‘Aceb müşâbihdür senüñ hâlün ol şahş-ı dü-müyuñ hâline ki rîşini iki ‘avretün eline virdi. Ben eyitdüm ki: Nice olmışdur ol?

Hikâyet

Dervîş eyitdi: Rivâyet iderler ki bir harîfün iki ‘avreti var idi¹. Biri ziyâde qarı idi ve biri berg-i gül gibi tarî idi. Bir şahş kühûlet mertebesine varmış idi ve sinni muhteżası üzre mehâsininüñ ekşeri ağarmış idi. ‘Avretlürinüñ ikisin² dahı ri‘âyet iderdi ve bâb-ı kâsmda resm-i ‘adâleti mer‘î tutup bir gice birine ve bir gice birisine giderdi. Her gice ki birisiyle olurdu, ‘âdeti bu idi ki şabâh (S114^a) kalkıcak elin ve yüzün yurdu ve başın zünûk-ı zânûsına koyup bir zamân uyurdu. Bir gün zânû-yı zen-i pîre-zâlîde h’âba varmışken pîrezen anuñ rûy u müyına nazar itdi. Gördi ki benefşezâr-ı ‘izârında yâsemînler³ açılmış ve şafha-i ‘arîz-ı müşg-bârına gubâr-ı kâfur saçılmış. Kendüye eyitdi: Zârâfet budur ki rîş-i harîfden müy-ı siyâhları (V92^b) biraz tahfîf idem, tâ lihyesi tamâm hilye-i şebâbdan⁴ ‘atıl ola ve ol zenün i’tikâdı ki anı cevân hayâl itmişdür, bâtıl ola ve anı rîş-i sefid ile göricek zârürî andan nefret kıla. Şevher dahı çün anuñ âyîne-i hâlinde jeng-i teneffür mu‘âyene ide, âteş-i maḥabbeti intıfâ bula ve kalbin andan tefrîk idüp bi’l-küllîye baña müte‘allık ola. Bu sevdâ ile mümkün olduğu kadar rîş-i şevherden müy-ı siyâhı giderdi. Yarındası şahş-ı mezbûr hâne-i zen-i nâzenîne varup ve ‘âdet-i ma’hûdı üzre başın nigârûñ kendi⁵ kenârında koyup uyurken zen-i cevân dahı nâ-gâh meḥâsin-i şevherine nigâh ider⁶. Müy-ı sefid arasında mikrâş-ı⁷ pîre-zenden baş kırtarmış birkaç dâne müy-ı siyâh var idi⁸, gözine râst gelüp kendüye eydür: Laṭâfet budur ki bu müy-ı sefidleri minķâş ile birer birer kıpıram ve gülzâr-ı cemâl-i yârı bu hâr-ı dil-âzârdan kırtaram, tâ reyḥân-ı ḥaṭṭı tamâm sebz ola. Çün âyîne-i cemâlin jengâr-ı ‘ayb-ı şeybden mücellâ göre min-ba’d pîrlik gubârın⁹

¹ var idi: var-idi V.

² ikisin: ikisün S.

³ yâsemînler: yâsemenler S.

⁴ şebâbdan: sibâbdan V.

⁵ kendi: -V.

⁶ ider: -S.

⁷ mikrâş-ı: mikrâz-ı V.

⁸ var idi: var-idi V.

⁹ pîrlik gubârın: pîrin gubârûñ S.

dāmen-i hātırından gidere ve kendüyi cevān bilüp şöhet-i pīre-zenden nefret kılup baña rağbet göstere. Pes ol dağı kâdir olduğu kadar müy-ı sefidleri giderdi. Çün bu hāl üzre bir zamān giçdi, bir gün şahş-ı mezbūr gördi ki birkaç harifler (S114^b) söyleşüp giderler. Bildi ki bunun şakalından kıl ü kâl iderler. Nedür aslı diyüp elin yüzine urdı.

Beyt

Gördi aslâ kalmamış rüyında müyından eser

Hırmen-i rîşi tamām olmuş yirinde yil eser

Her çend ki feryād itdi, sūdmend vākı¹ olmadı. Senün dağı hālün hemān bu minvāl üzre. Ba'zı ser-māyeñi bāzırgānlıkda ve ba'zısın dihkānlıkda telef itdün. Hāliyā ne bāğ-ı ma'āşuñda¹ şemer-i vūs'at görünür ve ne hırmen-i inti'āşuñda tohm-ı şervet bulunur. Çün bu meşeli istimā² itdüm, mütenebbih olup gördüm ki ol pīr-i nāşihūñ cümle didüğü haqdur ve zevrak-ı zimmetüm deryā-yı deyne müstağrakdur, mā-meleküm dağı deynüme vefā itmek ihtimālî yokdur. Bi-hükmi *el-firāru*² *mimmā lā yuṭāku min-süneni 'l-mürselin*³ ol gice terk-i diyār tedbīrin⁴ itdüm ve yarındası hemān şehrden çıkup tersān u hirāsān ve hayrān u bī-sāmān bir tarafa gitdüm, tā mesāfe-i dūr u⁵ dırāzı kaṭ⁶ idüp müddet-i mütemādīden soñra⁷ işitdüm ki cemī'-i müte'allikātum āhirete gitmişler ve metrukātumı şatup şavup güremāya takşim ve dāyinlere teslim itmişler. Pes vaṭan-ı me'nūsa (V93^a) mürāca'atdan me'yūs olup hayli zamāndur ki bu tarīk-ı seyāhatde giderem ve elem-i dilüme şāhib-devletlerün dāru's-şifā-i kereminden devā taleb iderem ve cerāhat-i şedāyid-i rāha ziyāret-i kadem-i ehlu'llāhdan merhem ururam ve nefesāt-ı⁸ enfās-ı mübārekelerinden himmet iltimās kıluram, tā bu zamāna dek ki bi-ḥamdi'llāhi te'ālā āyine-i hālüm bu bāb-ı ferḥunde-fālün şaykal-ı mücāveretiyle mücellā ve meşreb-i rüzgārum bu cenāb-ı kerāmet-nişabuñ güftār-ı şeker-bāryla mühennā oldu. Budur ol kimsenün dāstānı ki kendü hırfetinden vāz gele (S115^a) ve kendüye münāsib olmayan şan'ata heves kıla. Pes vācibdür ki her vālī ki zabt-ı memālik ve terfiye-i ḥalā'ik ve ri'āyet-i re'āyā ve istīşāl-i a'dāya mā'il ola, bu

¹ ma'āşuñda: ma'āşında S.

² el-firāru: firārun S.

³ Güç yetiremeyeceği şeylerden kaçmak peygamberlerin sünnetindendir. Bkz. Keşfü'l-Hafā, Cilt: 2, s. 85.

⁴ tedbīrin: tedbīrūñ S.

⁵ u: -S.

⁶ dırāzı kaṭ: dırāz kaṭ'ı V.

⁷ mütemādīden soñra: mütemādīden-soñra S.

⁸ nefesāt-ı: nefesāt-ı S.

ma‘ānī-i¹ daḳāyıkā tefekkür-i lāyık ve te‘emmül-i fā’ik buyurup mücibiyle ‘āmil ola ve revā görmeye kim her bed-aşl u bī-hüner merdüm-i aşıl ve pāk-gevher ile müsāvī² vü mu‘ādil ola. Zīrā ki niçe fūrümāyeler kendülerin şehvār-ı³ faẓl u hünerle hem-pāye vü hem-ser taşavvur iderler ve miẓmār-ı kifā’etden⁴ kendülerün lāşe-i endīşelerin anlaruñ feres-i firāsetleriyle hem-‘inān ḥayāl iderler⁵. Bā-vücūd ki anlaruñ gerdine de iremezler, eşerlerin⁶ daḥı göremezler. Eger ‘iyāzen⁷ bi’llāhi te‘ālā tefāvüt-i merātib-i insān miyāndan gidüp ve erāzil evāsı⁸ ile bir keffede otura ve evāsı efāzıl ile lāf muḳābele ura, cihān-dārılık mehābetine ihtilāl-i küllī ṭārī olup bu⁹ ḥalelūñ āşarı bünyād-ı milk ü melike sārī ola. Bu sebebdenür ki selāṭin-i selef merdüm-i nā-ehl ü nā-ḥalefī ta‘allüm-i ‘ilm-i kitābet ve şan‘at-i istifā vü sāḳatden men‘ iderlerdi. Zīrā ki çün¹⁰ bu resm müstemirr ola, erbāb-ı ḥırfet¹¹ ma‘rūz-ı aşḥāb-ı devlete gelüp bāb-ı devlet a‘māl-i aşḥāb-ı ḥırfete irtikābdan¹² ictināb kıla. Lā-ceram anuñ mazarratı şāyi‘ u müstefiz olup esbāb-ı ma‘āş-ı ḥāş u ‘ām ‘ale’l-ıtlāk muḥtel ü nā-tamām kıla. Bu sebeb-ile¹³ cemī‘-i şanā’yi‘i ve a‘māle ihmāl ü ihtilāl müteṭarriḳ olup bu şerrüñ şerer-i zararı mürür-ı zamān ile¹⁴ bir vechle işti‘āl bula ki seyl-āb-ı tedābīr-i şā’ibe ile intifā muḥāl ola. Pes ḥiredmend-i müdrık ve hūşmend-i mütedārik oldur ki istimā‘-ı naşīḥat-i ‘ulemāya muvāzib olup (V93^b) ittibā‘-ı mev‘izet-i ḥükemāyı zimmetine vācib bile, (S115^b) tā anlaruñ fevā’id-i pendlerinden behremend olup şemerāt-ı tecribelerinden intifā‘ bula ve cemī‘-i umūrı simet-i vaşmetden dūr ve münfaşat-ı ḡafletden mehcūr ola.

¹ ma‘ānī-i: ma‘nā-yı S.

² müsāvī: müsāvī ola S.

³ kendülerin şehvār-ı: kendülerün şeh-süvār-ı S.

⁴ kifā’etden: kifā’etde V.

⁵ iderler: eylerler V.

⁶ eşerlerin: eşerlerün S.

⁷ ‘iyāzen: ‘iyāzū V.

⁸ evāsı: evāsıta V.

⁹ bu: bir V.

¹⁰ çün: -S.

¹¹ ḥırfet: ḥurfet V.

¹² irtikābdan: -S.

¹³ sebeb-ile: sebeble V.

¹⁴ zamān ile: zamānla V.

Meşnevî

Aña dir ‘ākıl¹ olanlar hıredmend

Ki gūş-ı hūşla ıŝgā ide pend

Suḥan gevher durur gūyende ğavvāş

Ele zahmetle girer gevher-i ḥāş

Bu derc içindeki dürc-i cihānî

Ṭoludur ser-te-ser dürr-i ma‘ānî

Faşl-ı Şānî ‘Aşer

Şıfat-ı ḥilm ü vaḳār u temkîn ḥāşşa-i mülūk u selāṭîn zībā-ḥil‘at idügin beyān ider.

On ikinci vaşıyyet oldur ki çehre-i cemāl ḥilye-i ḥilm ile ārāste kıla ki ḳalb-i ḥalīm-i melīḥdür² ve nükte-i yekādü‘l-ḥalīmü en yeküne nebiyyen³ ḥadīs- i şaḥīḥdür.

Su‘āl

Şebāt-ı devlet ve nizām-ı memleket istikāmet-i umūr ve istimālet-i ḳulüb-ı cumhūra ne şıfat evlā vü elyāḳdur ve nice ḥulḳ aḥrā⁴ vü aḥlāḳdur? mülūka bu üç ḥaşletden ki ḥilm ü seḥāvet ü şecā‘atdür, ḳankısı ehemdür ve anlara nisbet bu şıfatdan ḳankı şıfat mezmūmdur?

Cevāb

Ecved-i aḥlāḳ-ı tāk-dārān-ı zemīn ve aḥsen-i evşāf-ı selāṭîn ü vüzerā-yı⁵ ‘adl-āyīn ḥilm ü rıfḳ ve ḥüsn-i ḥulḳdur ki hem nüfūs-ı mülūk ‘uyūn-ı ḥalḳda anuñla mu‘azzam u meḥtīb görünür ve hem leşker ü ra‘ıyyet anuñ ḥidmetine cān u dille rağbet idüp⁶ ekābir ü⁷ aşāğir andan rāzī vü şākir ve anı ḥayr ile zākır olur *ve lev künte fezzān ḡalīza‘l-ḳalbi le‘nfazzū min-ḥavlike*⁸ kelām-ı meyāmin-encām-ı sultān-ı⁹ serīr-i risālet aleyhi efḍalu’s-şalavāt ve ekmelü’t-taḥıyyāt dahı bunı işāret ü i‘lām ider ki sa‘ādet-i dünyevî ve murādāt-ı uhrevî ḥilm ü rıfḳ ve ḥüsn-i ḥulḳa mübtenî ola *ve min-sa‘ādeti‘l-mer‘i*

¹ ‘ākıl: ḡāfil V.

² melīḥdür: milḥdür S.

³ Yumuşak huylu kimse neredeyse peygamber olacaktı.

⁴ elyāḳdur ve nice ḥulḳ aḥrā: elyāḳ ve nice ḥulḳ uḥrā S.

⁵ vüzerā-yı: vüzerā-i V.

⁶ idüp: -V.

⁷ ü: -S.

⁸ Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Bkz. Âl-i İmrân 3/159.

⁹ sultān-ı] sultānī S, V.

*hüsni hulkıhı*¹ ol şıfât-ı mezbûre ki pād-şāh-ı cihān-penāh anlaruñ (S116^a) ba‘zısınuñ ba‘zı üzre rüçhānında iştibāh olınmışdır. Erbāb-ı taht u tāt üçine dağı muhtācdur lākin şecā‘at hemīşe lāzım degüldür ammā hilm ü şehāvete ihtiyāc dā‘imdir. Pes hilm ü şehāvet mülūka şecā‘atden mühimdir. Pūşide olmaya ki şebāt u vaqār pād-şāhlara ve vüzerāya zībā hilyetdür ve hilm ü te‘ennī mülūk-ı cihāna (V94^a) ra‘nā hıl‘ātdür. Zīrā ki anlaruñ fermānı halkuñ mālına ve cānına sārīdür ve nevāhī vü evāmiri zimem-i kaffe-i ümeme ‘ale‘l-ıtlāk cā‘izdür. Pes eger nefslerini zīver-i hilm ü rıfķ ile ārāste kılmayalar, mümkündür ki bir hışm-ı bī-maḥall ile bir iklīm ehlini kendülere müteḡayyir kılarlar ve tehevvr ü hıffetlerinden halk-ı ‘ālem āzürde olup müteneffir olalar ve ol sebeble cihāndan² nızām u intizām gide. Ve hilminden ḡayrı mülūka ve vüzerāya lāzımdur ki şebāt u vaqār ile dağı muttaşif ola ki hilm-i bī-şebāt fī-meşel-i ‘ilm-i bī-‘amel ve mūm-ı bī-‘aseldür. Farazā ki bir kimse kemāl-i hilm ile³ ārāste olsa çün anda şebāt u vaqār olmaya, ‘ākıbeti tehettük ve ḡatımeti hıffet ü tayşa yitişüp ol taḡammülden fā‘ide bulmaya. Dimişlerdür ki: Şıfat-ı hilm ḡāşsa-i rusul-i ‘ālī-cenābdur ve vaşf-ı ḡazāb vesvese-i şeytān ve vaşf-ı⁴ kilābdur. Ve pād-şāhuñ bir vezīr-i nāşih u kāmīle ihtiyācı o cihetdendür ki eger anı ḡurūr-ı cebbārī münḡarīf kılsa vezīr-i şāhib-tedbīr münāşāḡat tarīķıyla rāh-ı şalāḡa irşād idüp sūkūn u vaqār üzre şābit ü ber-ḡarār kıla tā mevāhib-i fażl-ı Kird-ḡār ve şafā-yı niyyet-i⁵ vezīr-i kām-kār ile cemī‘-i umūrda muḡaffer ü manşūr ola ve her cānibe ki teveccüh ide, feth ü nuşret refīķ u ḡarīn ve iķbāl ü⁶ devlet nāşır u mu‘īn⁷ ola.

Āḡāz-ı Dāstān-ı Vaşıyyet-i Sānī ‘Aşer

Aḡbārda gelmişdür ki diyār-ı Hind’de Hılār-(S116^b)nām bir pād-şāh-ı be-nām var idi. Kūnūz u defā‘ini bī-kerān ve emvāl ü ḡazā‘ini bī-pāyān idi. İki ferzend-i dil-bendi var idi ki⁸ çeşme-i ḡūr ve çeḡre-i ḡūr gibi rüy-ı dil-cūylarından cūy-ı nūr aḡardı.

¹ Kişinin güzel huylu oluşu saadetinin sebeplerindendir. Bkz. Keşfü’l-Hafā, Cilt: 2, s. 285.

² cihāndan: cihānda S.

³ hilm ile: hilmle S.

⁴ vaşf-ı: şıfat-ı V.

⁵ niyyet-i: niyyet ve S.

⁶ ü: -S.

⁷ mu‘īn: mu‘ayyen V.

⁸ var idi ki: var-idi ki V.

Nazm

Kişver-i hüsne her biri bir beg

İkisi de birbirinden¹ yeg

Birine Süheyl-i Yemenî dirlerdi, birisine Mâh-ı Hutenî. Bu iki püserüñ mâderi bir duhter-i nîk-ahter idi. Pād-şāhuñ ol gevher-i bî-mānende ve ol iki ferzend-i dil-bende ol kadar ta'alluk u peyvendi var idi ki bir ān anlarsuz olımazdı ve bir zamān anları görmese zindegāniden lezzet bulımazdı ve bir vezîri (V94^b) var idi ki añā² Bilār dirlerdi. Bir büzürgvār idi ki kifāyet-i re'yle meşhūr ve rezānet-i 'aqla ma'rūf u mezkūr idi ve kātibü's-sırrı bir debîr-i bî-naẓır var idi ki münşî'-i felek kadem-i te'emmül ile medāric-i bedāyi'-i şānāyi'ına çıkamazdı ve merākib-i hāşşasında³ bir pîl-i sepîdi var idi ki meydān-ı rezme bād gibi serd ve āteş gibi germ idi ve iki fîl-i şerzesi dahı var idi⁴ be-gāyet şükūhmend ve cesāmet-i cüsse ve daḥāmet-i heykelde mānend-i kūh-ı Elburz u Elvend⁵ idi ve iki buhtî⁶ şütürü var idi ki bir gicede bir aylık yol giderlerdi, belki bir günde rub'-ı meskūnı tayy iderler idi ve bir semend-i bî-mānendi var-idi⁷ ki eger 'inānın irḥā ve ligāmın rehā itseler şabā-yı cihān peymān-ı işrinden eşer göremezdi ve bir tîğ-ı ābdār-ı gevher-nigār idi ki⁸ le'ālî-i şāhvār-ile ārāste ve cevāhir-i tābvār-ile pîrāste. Gūyā ki şafḥa-i neş'ezār⁹ idi ki dūrer-i қаtārāt-ı şebnem ile pūr-nem idi. Melik bu mezkūrāta kemāl-i mertebede dil-beste vü mūte'allık idi ve hem-vāre selāṭin-i āfāk üzre anlarla mūtefāḥir ü mūtenevvir idi. Ol iklîmde (S117^a) berāhimeden¹⁰ bir tā'ife-i tāḡiye var idi ki dîn-i қavīm ve sırāt-ı müstakîmden münḥarîf olmuşlar idi.¹¹ Pād-şāh ol-kadar ki anları iğvā vü izlāl-i ḥalk ve ibtāl ü ihlāl-i dîn ü ḥaḥdan hicr ü zecr eyledi, mūtezeccer olmadılar ve 'ādet-i zemīm ve i'tikād-ı saḳīm ve rāh-ı müstakîmlerinden rucū' kılmadılar. Āḥirü'l-emr pād-şāh ḥamiyyet-i millet ve ḡayret-i dîn ü devlet muḳtezāsı üzre anlardan cemm-i ḡafîr ve cemā'at-i keşîri hedef-i

¹ birbirinden: birbirinden V.

² añā: -S.

³ hāşşasında: hāşşasından S.

⁴ dahı var idi: -S.

⁵ İran'da bulunan sıradaḡlardır.

⁶ buhtî: buht S.

⁷ var-idi: -S.

⁸ gevher-nigār idi ki: gevher-nigār-idi ki V.

⁹ neş'ezār: bestezār V.

¹⁰ berāhimeden: berāhimden S.

¹¹ olmuşlar idi: olmuşlardı S.

tîr ve ‘alef-i¹ şemşîr idüp hân mânlarına âteş-i nehb ü gâret urdı. Ol cemâ‘atden dört yüz kimesne ki fûnûn-ı ‘ilm-i hikmetde bî-mânend ve envâ‘-ı dâniş ü ma‘rifetde behremend idiler, hışn-ı emân ve kehf-i ihsân-ı pād-şāhîye mütehaşşın olup fermân-ı ‘ālî bu minvâl üzre cārî olmuş-idi ki² anlar dā‘im pāye-i³ serîr-i a‘lâda akdām-ı hîdmet üzre kâ‘im olalar. Anlar dahı bi’z-zarûre emre imtişāl idüp hîdmet-i āstāne-i pād-şāhîye iştiğāl itdiler ve hengām-ı intikāma muntazır u müterāşşid olup fırsat gözetdiler idi, tā bir gice ki melik serîr-i ‘işretde

Beyt

Şunup sāgar eline sākî-i ẖāb

İdüp nergislerin ol bād sîr-āb (V95^a)

pîster-i istikāmetde istirāhata meşgûl idi, yedi⁴ āvāz-ı mehîb ve şadā-yı gārîb işitdi ve anuñ hevl ü⁵ nehîbinden bîdār olup bir zamān te‘emmül ü temelmül⁶ itdi. Bu eşnāda yine⁷ ẖāb-ı⁸ gâflet galebe idüp ‘ālem-i menāmda gördi ki iki māhî māh gibi tībān ve şa‘şa‘a-i leme‘ānından dîde hîre ve ‘aql hayrān dümleleri üzre tûrup şāha selām virdiler. Melik yine bîdār oldu ve⁹ endîşe-i dūr u dîrāz ile¹⁰ yine ẖāba vardı. Yine gördi ki iki bat-ı ser-efrāz ve bir kâz-ı gerden-dîrāz evc-i (S117^b) hevāda pervāz ider ve üçinden ikisi tûrup içinden¹¹ birisi pād-şāha niyāza āgāz ider. Melik yine mütenebbih olup bu vākî‘anuñ şüretinde mütehayyir oldu. Giderek yine ẖāba vardı ve ‘ālem-i rû’yāda gördi ki bir mār-ı ejder-kirdār huṭṭ-ı sebz ile muḥattat ve ḥal-i¹² siyāh u sefid ile münakkaş u münakkaṭ. Ḥalḥal-miṣāl sāk-ı melike ḥalka oldu ve muḥkem tutdı, şarıldı. Melik vehminden yine uyandı ve ol bāzîçelerden ki verā-yı derîçe-i mütehayyileden görindi, ziyāde maḥzûn u endūhgîn oldu ve āyîne-i ḥayālde bu şüreti gösterdi ki feraḳdan tā kadem şāh-ı mercān ve nihāl-i bakḳam gibi dem-endūd olmuş ve dehān u dendānı yāḳūt-ı rummānî ve la‘l-i Bedeḥşān gibi ḥûn-ālūd olmuş. Pād-şāh-ı bîdār-dil

¹ ‘alef-i: ‘itf-ı S.

² olmuş-idi ki: olmuşdı ki V.

³ pāye-i: -S.

⁴ yedi: -S.

⁵ ü: -V.

⁶ temelmül: temellül S.

⁷ yine: -S.

⁸ ẖāb-ı: ẖāb ve S.

⁹ ve: -S.

¹⁰ dîrāz ile: dîrāz-ile S.

¹¹ içinden: -S.

¹² ḥal-i: ḥıyal-i S.

bu ḥābdan yine muṣṭarib ü münfa‘il oldu Nā-gāh yine ḥāb aña gālib oldu ve şöyle müşāhede kıldı ki berḳ cihetdeki kūh-güzār ‘inān-ı merkebi¹ cānib-i şarka muṣarîf kılup gider ve huddāmdan iki piyāde ferrāş görür, rikābınca gider. Melik yine bu vākı‘a vahşetinden bīdār oldu. Altıncı def‘a ki ḥāba vardı, gördi ki başında āteş yanmış ve şu‘ā‘ u şu‘lesı etrāf-ı cihāna münteşir olmuş. Bu vākı‘a yine çeşm-i şāhdan ḥābı ref‘ itdi. Birazdan yine ḥāba vardı. Yedinci def‘a gördi ki bir murğ anuñ başı üstinde tırur ve minḳār-ı naḳḳārın anuñ feraḳına urur. Bu kerre şāh bir na‘ra urdı ki havālī-i bārgāhda olan huddām feryād itdiler ve ne vākı‘a ḥādiş oldu diyü kendülerin² pāye-i tahta atdılar. (V95^b) Melik anlar teskīn ü tesellī virüp döndiler, gitdiler. Pād-şāh bu mehīb (S118^a) vākı‘alaruñ nehbinden mār-ı düm-bürīde ve merdüm-i mār-gezīde gibi pinhān oldu ve vehminden gūne-i çehresi reng-i erguvān iken berg-i za‘ferān gibi bürḳan oldu. Şarāb-ı ḥāb başından gitdi ve kendü kendüye ḥiṭāb idüp eyitdi: Bu nice naḳş-ı būḳalemūn ve şuver-i gūn-ā-gūndur ki kilḳ-i ḳazā başumda merḳūm u hücūm itmīşdür. Āyā bu şūret-i vākı‘ayı kimūñle der-miyān idem ve bu ḳazā-yı bū‘l-‘acebi nice³ ta‘bīr ile beyān⁴ idem? El-ḳışsa baḳıyye-i şebi⁵ hezār ḡuşsa ile şabāha yitürdi ve ṭā‘ife-i berāhimeyi ki ḥallāl-i müşkil ve ‘ilm-i ta‘bīr ü te‘vilde māhir ü kāmil i‘tiḳād itmīşler idi, da‘vet kıldı ve bī-tekellūf ü tevaḳḳuf ol hā‘il vākı‘ayı müşāhade itdüğü gibi takrīr ü tafsīl eyledi. Çün anlar eşnā-yı takrīrde sīmā-yı şāhda müşāhade-i āşār-ı⁶ ḥavf u hirās iḥsās itdiler, āteş-i ıztırābına ziyāde iltihām virüp eyitdiler: Bu ḥāblar ziyāde sehm-nākdür ve bu vākı‘alar be-ḡāyet ḥaṭar-nākdür. Ma‘lūm degüldür ki bir eḥad bu zamāna dek bu mertebede hevl-nāk vākı‘a görmiş ola ammā şöyle ki melik şeref-i icāzet buyura, tā biz bendeler ittifāḳla bu fende muşannef olan kütübe muṭāla‘a idüp te‘emmül-i kāmil ve tefahḥuş-ı şāmil ile cemī‘-i cevānibin iḥāṭa kılavuz. Ümmīddür ki kemāl-i ḥads⁷ ü kiyāset ve şafā-i zihḥ ü firāset mu‘āvenetiyle bu menāmātuñ ta‘bīrin ‘an-ḳarīb pāye-i serīr-i a‘lāya yitişdirevüz ve celb-i ḥayr ve def‘-i zarda mümkün olduğı tedārūki dirīḡ itmeyevüz.

¹ merkebi: gibi S.

² kendülerin: kendüleri V.

³ nice: yine V.

⁴ beyān: -S.

⁵ şebi: şey’ S.

⁶ āşār-ı: āsār S.

⁷ ḥads: ḥadeş S.

Meşnevî

Gelün imdi berü el¹ bir idelüm

Bunuñ def'inde bir tadbîr idelüm

Götürmedin² bizi bu ortadan tîz

Kılalum ber-ţaraf emrin³ bunuñ biz

Bu cebbâr-ı cefākār 'an-ķarîb bizden (S118^b) bu miķdār kimseyi hedef-i tîr-i demār ve 'alef-ı şemşîr-i bevār idüp māl ü metā'ların⁴ bād-ı tārāca virdi. Bugün elümüze bir ser-rişte girdi ki anuñ vesîlesiyle kîne almak müyesserdür. Şavāb oldur ki bu bābda bî-muḥābā ittifākla kelāma cür'et⁵ idevüz ve tehdîd-i tamām ile anı taḥvîf idevüz. Ümmiddür ki 'an-ķarîb dest-i ārzūyla (V96^a) gül-i maķşūdumuza irevüz. Pes ğadr u ḥîlet ve küfrân-ı ni'mete ittifāk idüp pād-şāh ḥidmetine gitdiler ve āġāz-ı medḥ ü şenā idüp eyitdiler: Zamîr-i münîr-i şāh-ı cihān-ġire mücmelen ma'lûm olsun ki bu ḥ'āblaruñ⁶ ta'bîri hücum-ı devāhî-i vühmā ve vürüd-ı ḥavādiş-i 'uзмādan⁷ ġayrı nesne degüldür ammā bu āteş-i belānuñ şu'le-i şerri⁸ zāhir ve şerer-i zarrı müteṭā'ir olmadın āb-ı tadbîr ile itfā müyesserdür. Şöyle ki bizüm kelām-ı naşîḥat-encāmumuz ki 'ayn-ı iḥlāş ve şıdk-ı ihtişāşdan münba'isdür, sem'-i kabûl ile⁹ ıṣġā buyrıla. Bî-şübhe bu menāmāt-ı hā'ilenüñ ġā'ilesi mündefi' olmak muķarrerdür ve eger melik-i kām-yāb bu bābda vāķı' olan tadbîr-i şavāba muḥālefet idüp re'yümüzle 'amelden ictināb ide, belıyyāt-ı nā-gehānîye ki her biri bîm-i cān ve helāk-i ḥānedān u ḥānmān-ı sulţānı müstelzim ola, muntazır olmak lâzımdur ki kāffe-i erbāb-ı 'ilm ü ta'bîr ü te'vîl bu menāmāt zevāl-i milk ve helāk-i melike delîl idüġine cāzımdür. Melik çün anlardan bu kelimāt-ı ḥafv-engîzi istimā' itdi, tersān u hirāsān ve berg-i bîd gibi lertzān olup 'inān-ı temālûk ü temāsûki elinden gitdi. Bu mücmeli tafşîl¹⁰ ve bu müşkili ḥall itmede ta'cîl vācibdür ki maķām-ı itnābda icāz ve maḥall-i keşf ü izḥārda¹¹ ta'miye vü ılgāz

¹ el: bāl S.

² Götürmedin: Götürmedeñ S.

³ emrin: emrūñ S.

⁴ metā'ların: metā'laruñ S.

⁵ cür'et: cerā'et S.

⁶ ḥ'āblaruñ: cevāblaruñ S.

⁷ 'uзмādan: 'aźımden S.

⁸ şerri: şer V.

⁹ kabûl ile: kabülle V.

¹⁰ tafşîl: tafşîl idüp S.

¹¹ izḥārda: izḥārın V.

ğayr-ı münāsibdür. Anlar dahı tennūr-ı hīleyi germ idüp faṭır ü tezvīr ile¹ pūr (S119^a) itdiler ve taḳrīr ü ta‘bīrde envā‘-ı sihr ü şa‘bedeler gösterüp eyitdiler: Ol iki mähī ki dümleri üzre kıyām eylemişlerdi², şāhuñ ferzendleridür ve o mār-ı sebz ki pāy-ı melike ṭolanmışdı, Īrān-duḥtdur³ ve ol baṭ-ı rengīne⁴ iki fīl-i sehmgīndür. Ol ḳaz-ı büzürg fīl-i sefīddür. Ol ester-rehvār semend-i şabā-reftār-ı şāhdur. Ol iki ferrāş-ı piyāde iki şütür-i buḥtīdür ve ol āteş ki feraḳ-ı şāhīde müştā‘il idi, Bilār Vezīr’dür ve ol murğ ki minḳārın feraḳ-ı şāha urdı, Kemāl Debīr’dür ve ol ḥūn ki beden-i sultān anuñla ālūde olmuş idi, şemşīr-i gevher-nigārdur ki feraḳ-ı melik urmaḳ ve ten-i nāzenīnini anuñla rengīn⁵ kılmaḳ dilerler ve biz ḥaḳīrler bu vāḳı‘alaruñ def‘-i te‘şīrinde bu vechle tedbīr itmişüzdür ki Īrān-duḥt ve o iki püser ve vezīr ve pīlān-ı kūh-peyker ve fīl-i sefīd ve Kemāl Debīr (V96^b) ve şütür-i buḥtī ve esb-i bī-nazīr ol şemşīr-i āb-şekl ü āteş-te‘şīr ile ḳatlı olup ḥūnları bir yire cem‘ olına ve ol tīg-i āb-gūn şikeste ve ol küştelerle⁶ zīr-i ḥāḳde medfūn kılına ve ol ḥūn ile⁷ bir āb-zen tertīb kılınup aña meliki ḳoyavüz ve cümlemüz ‘azāyım ü ḥavāşşa meşgūl olup efsūn oḳıyavuz ve ol ḥūn ile⁸ melikūñ alnına vefḳ ü tılısmāt yazavüz ve cemī‘-i bedenīn⁹ ol demle şāḥ-ı baḳḳam gibi rengīn idüp üç sā‘at tevaḳḳuf ḳılavüz. Ba‘deḥü āb-ı çeşme¹⁰ ile ser ü tenin pāk idüp rūḡan-ı bādem ile çerb idevüz, tā mütevaḳḳı‘ olan beliyyāt külliyyen mündefi‘ ola. Muḥāl ü mümteni‘dür ki bu saḥāb-ı zulümāt bu āf-tāb-ı tedbīrden ḡayrı nesne ile mürtefi‘ ola. Şāḥ çün bu kelimāt-ı vaḥşet-engīzi iştidi, āteş-i dehşet şabr u (S119^b) sükūnın nār u nūr ve bār-ı ḥaşıyyet ḥırmen-i ārām u ḥuzūrın heba‘-i mensūr itdi ve eyitdi: Ey a‘dā-yı dost-şüret ve ādemiyān-ı Ehremen-sīret, tegerk-i merg sizūñ bu tedbīrūñüzden yigrek degül midür ve şerbet-i helāk ü bevār sizūñ ‘ilācuñuz zulümātından ḥāşıl olan āb-ı ḥayātadan şad bār lezīz ü hoşgüvār degül mi? Çün bu ṭā‘ifeyi ki ba‘zı kendü nefsum meşābesindedür ve ba‘zı medār-ı milk ve esbāb-ı zīnet-i cāḥ u celāldür, helāk idem, anlarsuz ḥayātadan nice rāḥat olam ve zindeḡānīden ne vechle lezzet bulam? Bu

¹ tezvīr ile: tezvīr-ile S.

² kıyām eylemişlerdi: kıyāma gelmişdi V.

³ Īrān-duḥtdur] Īrān-dıraḥtdur S, V.

⁴ rengīne] rengīze S, V.

⁵ rengīn: rengīz V.

⁶ şikeste ve ol küştelerle zīr-i ḥāḳde: şikestelerle zīr-i ḥāḳden V.

⁷ ve ol ḥūn ile: ol ḥūnla V.

⁸ ḥūn ile: ḥūnla S.

⁹ bedenīn: bedenūñ S.

¹⁰ çeşme: çeşm S.

cemā‘atsüz baña zindegānī müyesser degüldür ve kendü helāküm ile anlaruñ firāķı miyānında fark mutaşavver degül. Bu dañı muķarrerdür ki her milk şaded-i¹ zevāldedür ve her melik şeref-i irtihāl ü intikāldedür. Bu ‘imāretüñ āhiri ĥarāb ve şarābınuñ şüreti serābdur ve bu ribātda devām muhāldür ve bu miñnet-ābād maķām-ı irtihāldür. Eger mümkün ise bu müşkilüñ ĥalline² bundan eshel bir tarīķ buluñ ve bu ġā‘ilenüñ def‘inde kudretüñüz var ise bir ĥile dañı tedārük kıluñ ki ben teklif-i mezbūruñ ‘uhdesinden gelemesin ve tavr-ı ‘aķlda maħzūr ve mezheb-i şer‘da menhī vü maħzūr olan umūrda size müsā‘ade kılamazın. Berāhime eyitdiler: *El-ĥükmi li’llāh*³ kelām-ı ĥaķ telĥ olur ve nāşih-ı şādıķlaruñ ĥavli dürüş⁴ gelmez. *el-Ĥaķķu murrūn*⁵ ammā re‘y-i (V97^a) ‘ālem-ārā-yı melikden be-ġāyet müstaġrebdür ki ġayrıları kendünüñ nefis-i şerīf ve ‘unşur-ı laţīfine berāber bile ve anlaruñ cihet-i beķāsı-çün cān-ı ‘azīz ve cāh-ı lezīzinden ferāġat kıla. Muĥlişlerüñ naşihati ĥayyiz-i istimā‘da vāķı‘ olmaķ gerek. ‘Uķāla katında nefis-i ‘azīz cümleden muķaddemdür ve anuñ vücūdı muķābelesinde sâ‘irler ke‘l-‘ademdür. (S120^a) Melik çün bu fuşülü istimā‘ buyurdu ve def‘-i mefāsıd-i menāmda anlaruñ bu cür‘ete iķdām u ilĥāĥ u ibrāmın ġördi, ġāyet müteĥayyir ü müte‘ellim olup bārgāhdan ĥalvetgāha ĥirām kıldı ve şuffe-i eyvāndan kūşe-i beytü’l-aĥzāna müteveccih oldu. Pes rüy-ı zirā‘ati ĥāk-i mezellele sürüp⁶ ĥünābe-i ĥasreti fevvāre-i dīdesinden revān itdi ve kendü kendüye eyitdi: Hıĥbir ferd kendünüñ⁷ ĥıř ü peyvendinüñ ĥatline rızā virür mi? Yā bir eĥad cemāl-i ferzend ve didār-ı māye-i dil-bend⁸ mücerred bu ‘ömr-i fānī ile ķānī‘ u ĥursend⁹ olur mı? Bu püserlerüm ki her biri ġözümüñ nūrı ve ġöñlümüñ sürürü ve dil ü ciger pergāleleri ve ‘ömr bāġı ġonçe¹⁰ vü ġül ü lāleleridür ve ĥāl-i ĥayātda mādde-i istizĥārum ve vaķt-i vefātumda māyetü’l-iftihārumdur, nażarumda olmayıcaķ ve benden soñra¹¹ kılmayıcaķ nihāl-i ‘ömrden nice ber-ĥürdār olam veyā devlet ü saltanatdan ne lezzet ü ĥalāvet bulam

¹ şaded-i: şadr-ı S.

² ĥalline: ĥallinde V.

³ Hüküm, Allah’ındır. Bkz. Keşfü’l-Hafâ, Cilt: 1, s. 365.

⁴ dürüş: dürüst S.

⁵ Gerçek acıdır.

⁶ sürüp: koyup S.

⁷ kendünüñ: kendi S.

⁸ didār-ı māye-i dil-bend: dil-bend ve dīdār S.

⁹ ĥursend: ĥursende S.

¹⁰ pergāleleri ve ‘ömr bāġı ġonçe: pergālesi ve ‘ömr bāġı ġonçesi S.

¹¹ benden soñra: benden-soñra S.

Beyt

Qalmayacaq kişinüñ şonında¹ bir hayru'l-ḥalef

Ḥayf ḥayf ol 'ömre² ki olur 'abeş yire telef

ve her gāh ki bu mezkūrātdan bī-behre qalam ve mütē'allikātumuñ qatline rızā virüp
bu yādgārları 'avātıf-ı perverdgārīden ben bendeye maḥşūsdur, zāyi' kılam, milk ü
saltanatdan nice mütemetti' olam ve 'ömr [ü] zindegānīden ki farazā cāvidānī ola ne
lezzet bulam? El-kışsa melik bir gün bir gice bu minvāl üzre deryā-yı guşşaya taldı
ammā ka'rina iremedi ve gavvāş-ı 'aqlı 'ummān-ı fikrete³ şaldı lakin şadef-i zamīrde
bir gevher-i tedbīr ki silk-i qabūlde intizāma qābil ola, eline girmedi. 'Ākıbet erkān-ı
devlet miyānında zıkr-i fikr-i pād-şāh⁴ şuyū' buldı ve perīşān-ḥātırlığı ve dil-
meşgüllüğü⁵ cemī'-i maḥremān-ı ḥarem-i saltanat beyninde beyyin ü müstefiz oldı.
Bilār Vezīr çün (S120^b) ḥālī bu minvāl üzre müşāhede itdi, mütēḥayyir olup (V97^b)
kendü kendüye eyitdi: Eger istikşāf-ı aḥvāle cūr'et idem ve taḥkīk-i esrār-ı pād-şāhiye
nefāz-ı işāret olmadın mübāşeret gösterem⁶, merāsım-i ḥürmet ve ādāb-ı saltanatda
tehāvün itmiş oluram ve eger ihmāl idüp tarīk-ı te'emmül ü tevaḥḫufa sālīk olam,
cādde-i sıdık u iḥlās ve minhāc-ı levāzım-ı ihtisāşdan taşra gitmiş oluram. Pes Īrān-
duḥt ḥidmetine gitdi ve ba'd-ez-edā-yı merāsım-i i'zāz u ikrām āgāz-ı kelām idüp
eyitdi:

Beyt

Ey serā perde-i 'işmet-zede-i 'illiyyīn

Perde-dār-ı ḥarem-i ḥürmet-i tu rūḥ-ı emīn

Re'y-i 'ālem-ārāya pūşīde ol[may]a ki ol zamāndan berü ki bu bende müstehām bu
bārgāh-ı sipīhr-i ihtisāmıñ ḥuddāmı silkinde şeref-i intizām bulmuşdur, ilā hāze'l-ān
gümānum budur ki melikūñ benden pinhān bir sırrı vākı' olmamışdur ve daḳāyık-ı
aḥvāl-i memleketden ve celā'il-i a'māl-i saltanatdan ḥiçbir nesne benümle meşveret
itmedin şürü' buyurmamışdur ve birkaç gün oldı ki berāhimeyi nice def'a ḥalvetine
da'vet idüp anlarla maḥfī ba'zı nesne müfāvaza itdi. Ol zamāndan berü kimsenüñ
yüzine bakmaz ve ḥalvet-ḥānesinden taşra çıkmaz. Niçe gündür ki aḥvāl-i memleket

¹ şonında: şonuñda V.

² 'ömre: 'ömr S.

³ fikrete: fikrine V.

⁴ pād-şāh: pād-şāhī S.

⁵ dil-meşgüllüğü: dil ve meşgüllüğü S.

⁶ gösterem] gösterem ve S, V.

mühmel ü muhteldür ve umûr-ı saltanat muhabbat u mu‘atıl. Eyle olsa, çün hazret-i ‘ulyâ melike-i memleket ve kâfile-i saltanattur ve leşker ü ra‘iyyet ‘âtıfet-i melikden şöra¹ anuñ ‘ayn-ı ‘inâyetine göz tutarlar ve anuñ hükmini hall ü ‘akd-ı umûr ve kabz u baş-ı maşâlih-ı cumhûrda keyfiyyet-i vâkı‘ayî biz bendelerine i‘lâm erzânî buyurular, tâ ‘alâ-sebîlî-l-isti‘câl anuñ tedbîr ü tedârükine iştiğâl olına ki berâhime-i gadr-pîşe vü mekr-endîşe mebâdâ ki tennûr-ı hîleyi germ idüp² faţîr-i tezvîr ile pâd-şâhı bir haţar-nâk (S121^a) emre tahrîk ideler ki ‘âkıbeti hasret ü nedâmete muktezî ola. Ne‘ûzü bi’llâh bir hâdişe vâkı‘olursa, şöra te‘essûf ü telehhûf fâ‘ide virmez ve tahassûr ü tahayyür nâfi‘ olmaz. İrân-duht eyitdi: Ey vezîr-i şavâb-tedbîr, benümle melik miyânında yakîn zamânda bir mâ-cerâ cârî olup ‘itâb-âmîz kelimât (V98^a) vâkı‘ olmuşdur. Hâliyâ halvet-hâne-i melike cür‘et idüp âgâz-ı kelâm ve istikşâf-ı esrâra ikdâm şâ‘ibe-i tekellûfden hâlî degüldür. Vezîr eyitdi: Ey melike, *el-‘itâbü hediyyetü’l-aḥbâb*³ ‘itâb sebeb-i rûşûḡ-ı binâ-yı maḥabbetdür ve mücib-i şebât-ı esâs-ı meveddet. Bu aşl-ı vaḡâyı‘dan⁴ ḡicâb-ı ‘itâb mürtefi‘ olmak gerek. Maḡremân-ı ḡarem-i muḡtereme cür‘et-i⁵ kelâm vâcibdür ve vüzerâya istifsâr-ı esrâr-ı mülûk ḡayr-ı münâsibdür. Hemân bî-tekellûf hâlî isti‘lâma ikdâm eyle⁶ ve ilḡâḡ u ibrâm ile neye vâkıf olursañ bu bende-i devlet-ḡâḡa i‘lâm eyle. İrân-duht halvet-i melike cür‘et⁷ itdi ve şart-ı ḡidmeti yirine getürüp eyitdi: Mücib-i fikret ve sebeb-i ḡayret nedür? Eger berâhimeden ba‘zı vaḡşet-âmîz kelâm istimâ‘ buyurıldıysa⁸ lâyıḡ budur ki biz bendelerünüz daḡı keyfiyyet-i ḡâle muḡtali‘ olavüz, tâ anuñ tedârükünde şart-ı ihtimâmı taḡdîm itmekle vazâ‘if-i ‘ubûdiyyeti edâ kılavüz. Melik buyurdi ki: Ey ârâm-ı dil-i bî-ḡarâr, ol nesneden ki istifsâr câ‘iz degüldür ki cevâbı mücib-i melâl-i ḡaţır ve sebeb-i ḡücûm-ı ḡavâţır ola, *lâ tes‘elû ‘an-eşyâ‘e in tübde lekûm tesü‘kü*⁹. İrân-duht eyitdi¹⁰: Eger bu âfet ü maḡâfet müte‘allikât-ı şâḡdan bir ḡâ‘ifeye müte‘allık [ola], ḡam degüldür ki selâmet-i zât-ı mübârek-i şâḡ cemî‘-i âfâtı tedârükde kâfidür ve eger

¹ melikden şöra: melikden-şöra S.

² idüp: iderler S.

³ Azarlama dostların hediyesidir.

⁴ vaḡâyı‘dan: vaḡâyı‘da V.

⁵ cür‘et-i: cerâ‘et-i S.

⁶ ikdâm eyle: -S.

⁷ cür‘et-i: cerâ‘et-i S.

⁸ buyurıldıysa: buldı ise S.

⁹ Size açıklanırsa hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Bkz. Mâide 5/101.

¹⁰ eyitdi: -S.

‘ıyāzen bi’llāh ol Һazretüñ nefis-i nefisine müte‘allık ola, (S121^b) anda daһı ıztırāb cā’iz görmemek gerek ve Һatır-ı ‘atır Һavātıra yol virmemek gerek. Pād-şāh-ı muvaffak min-‘indi’llāh oldur ki çün bir mühimm sāniḥ olup bir Һadiṣe vākı‘ ola, vech-i tedārūki ve tarīk-ı telāfisi¹ anuñ kemāl-i kiyāset ve vüfur-ı ferāsetine müştebih ü mestūr olmaya. Һuşūşan ki esbāb-ı devlet ü Һaşmetde² şemme-i fütūr ve muḳaddemāt-ı ferḥat ve mücibāt-ı meserretde şāyibe-i ḳuşūr olmaya. Melik eyitdi: Eger Kūh-ı Ḳāf berāhime işāret itdükleri aḥvāl-i pūr-ehvālden bir ḥarf işitse Tūr-ı Mūsā gibi Һarekete gelüp ve *büsseti’l-cibālū bessā*³ şıfatı anda zāhir ü hüveydā olaydı ve eger ol rumūz-ı ciger-sūzdan gūş-ı rūz-ı cihān-efrūza bu remz irişse ḳasāvetinden (V98^b) şeb-i tīre gibi tarīk ü tār olup andan āşār-ı *zulümātün ba’zūhā fevka ba’zin*⁴ peydā vü āşkār olaydı. Kerem eyle, bu bābda⁵ baña kelām söyleme ve anuñ taḥḳīḳinde ibrām eyleme ki ne baña tekellūme ḳudret müyesserdür ve ne saña istimā‘a tākāt mutaşavverdür⁶. İrān-duḥt bir def‘a daһı zimām-ı iḳdāmı cānib-i ibrāma ‘atf itdi. Melik anuñ ilḥaḥ u ibrāmına taḥammüle ḳādir olmayup zarūrī meknūn-ı zamīrin⁷ i ‘lām idüp eyitdi: Giçende maḥūf vākı‘alar gördüm⁸ ve anuñ hevlinden ziyāde ḥavf idüp ḥaḳīḳat-i ta‘bīr ve keyfiyyet-i te‘vīlin berāhimesinden şordum. Ol⁹ medābīr ḥudūs-i nevāzil-i hā’ile ile ta‘bīr idüp def-i ḡā’ilesinde böyle tedbīr itdiler ki seni ve¹⁰ ol iki püser-i nāzenīni ve Bilār Vezīr’i ve kemāl-i debīri ve fīl-i¹¹ sefid-i şīr-efkeni ve sā’ir pīlān-ı kūh-peyker¹² ü¹³ leşker-şiken ve cemmāzkārā-peymā vü ḥārḥ‘ārı¹⁴ ve semend-i cihān-neverd ü şabā-refṭārı (S122^a) şemsīr-i gevher-nigār ile¹⁵ āḡuşte-i ḥūn u ḥāk idüp helāk ideler, tā ol menāmuñ eşer-i zararını mündefi‘ ve şerer-i şerri mürtefi‘ ola. İrān-duḥt ki bu kelimātı istimā‘ itdi, dūd-ı endūh āteşgede-i revzen-i dimāḡına şu‘ūd idüp¹⁶ ḳarīb oldı ki ḳatarāt-ı ‘aberātı

¹ telāfisi: telākīsi S.

² Һaşmetde: Һaşeminde S.

³ Dağlar parçalanıp darmadaḡın edildi. Bkz. Vākı‘a 56/5.

⁴ Birbiri üstüne karanlıklar... Bkz. Nūr 24/40.

⁵ bu bābda: -S.

⁶ ve ne saña istimā‘a tākāt mutaşavverdür: ne saña istimā‘a tākāt mutaşavver V.

⁷ zamīrin: zamīrūñ S.

⁸ gördüm: görüp S.

⁹ Ol: O S.

¹⁰ ve: -V.

¹¹ fīl-i: bīl-i V.

¹² kūh-peyker: kūh-peykeri S.

¹³ ü: -V.

¹⁴ ḥārḥ‘ārı: ḥār-ā-ḥ‘ārı S.

¹⁵ gevher-nigār ile: gevher-nigār-ile S.

¹⁶ idüp: itdi S.

fevvāre-i dīdesinden girye-i¹ ruhsārına revān ide ve t̄a'ir-i 'aqlı āşyāne-i dimāğından hevā-yı hayrete t̄ayerān kıla. Velikin kemāl-i firāset sebebiyle bu guşşa-i cān-gūdāzı² haẓm³ itdi ve tağyīr-i vāz' itmeyüp eyitdi: Pād-şāh bu emr içün ğam yimesün ve bu huşuş içün elem çekmesün ki nüfūs-ı bendegān-ı cān-sipār fidā-yı maşālih-ı şāha şālih olmasa ne maşlahata yarar? Tā zāt-ı büzürgvār bākī ve rütbe-i iktidār ber-ķarārdur. Vicdān-ı ehl-i sehl ve evlād u aḥfāda mecāl vardır ammā bu t̄a'ife-i ğaddāra neden i'timād olındı ve anlaruñ kelimāt-ı nā-hencārına neden i'tikād kılandı? Melike ma'lūmdur ki nā-ḥaḳ yire ḳan dōkmek ve esās-ı ḥayāt-ı⁴ nüfūsı hedm itmek günāh-ı 'azīmdür, ne'üzü bi'llāh. Şöyle ki vākı' ola, ba'dehü ḥasret ü nedāmet ğayr-ı nāfi'dür. Berāhime-i bed-nihāduñ bu āteş-i fesādı iḳād itmeden murādı budur ki fursāt-ı intikām fevt olmaya ve siyāset-i melikāneden ḳalblerinde olan cerāḥāt ki henüz iltiyām bulmamışdır, bulmaḳ daḥı yokdır, bu işārāt-ı ḥile-āmīz ile ki ḳānūn-ı ğadr üzre mübtenīdür, şifā-peẓīr ola. Ğarāzları budur ki (V99^a) şeh-zādeleri ki 'ivaẓ-ı nefis-i şerīf-i şāhī ve ḥalef-i zāt-ı kerīm-i şāhen-şāhīdürler, hedef-i tīr-i telef kıllalar, tā ḥalīfe bī-ḥalef ḳala ve erkān-ı devleti ki ḳavā'id-i kār-ḥāne-i salṭanatdur ve ta'mīr-i memālik ve tevḫīr-i (S122^b) ḥazā'in ve terḫīh-i ḥalā'ik anlaruñ keff-i⁵ kifāyetine vābestedür, ber-ṭaraf kıllalar, tā ra'ıyyet dilir ve leşker nā-ümmīd ola ve cihān-dārılık esbābını ki esb ü pīl ve eşter ü ester gibi, isterler ki ibṭāl ideler, tā melik ḥalvet ve bī-esbāb-ı devlet ḳala. Ben kemīne-i kemtere ḥod ne i'tibār? Benüm emşālüm melik ḥidmetinde hezār hezār var ammā çün meliki tenhā bulalar, 'alā-murūri'l-eyyām sīnelerinde olan kīneyi⁶ niyām-ı intikāmdan çıkarup zāmīrlerinde muzmer olan ḳaşd-ı fitneyi ḳuvvetden fi'le getüreler. Bu zamāna dek anlaruñ tevaḳḳufı 'acz u ıztırāb sebebiyle idi. Mülūka lāzımdur ki meger düşmenden emīn olmayalar ve 'alā-küllī ḥāl ḥile-i bed-sigālden ğaflet kılmayalar. Bu cümle ile berāhime şavāb ğördüğü tedbīr ile bu şiddetden ferec ve bu varṭadan maḥrec müyesser ise te'ḥīr cā'iz görmemek gerek ve eger tevaḳḳuf mecāl var ise bāb-ı ihtiyātda bu ṭarīḳ daḥı melḥūzdur. Şöyle ki melik maḥfūz olup fermān kıla, anuñ daḥı maẓmūnı 'izz-i a'lāya vuşūl bula. Melik mişāl virüp eyitdi:

¹ girye-i: kürbe-i V.

² cān-gūdāzı: cān-güzārı V.

³ haẓm: ḥaẓm S.

⁴ ḥayāt-ı: ḥıyānet V.

⁵ keff-i: keff ve V.

⁶ kīneyi: kīniyyeyi V.

Senüñ zamîrûñ bir cām-ı cihān-nümādur ki jengār-ı ‘ayb u raybdan¹ mu‘arrādur ve kelāmuñ bir āyīne-i muşaffādur ki şāyibe-i reng-i şübheden müberrādur. Lā-ceram senüñ her kavluñ benüm қatumda mesmū‘ u maқbūldür ve her kelāmuñ bir naşş-ı қatı‘ ve bir seyf-i meslūkdür. Īrān-duht eyitdi: Kārīdūn-ı ḥakīm ki mü‘essis-i mebanī-i fezā’il ve müşeyyid-i қavā’id-i fevāzıl [u] şemā’ildür, ṭab‘-ı laṭīfī maḥzen-i nefāyis-i cevāhir-ḥikemdür. Bu eşnāda Kūh-ı Ḥazrā’da bir ḡār kūşesin ihtiyār itmişdür ve bi’l-küllīyye cenāb-ı Ḥālīk’a müteveccih olup ‘alāyıkdan firār ve ḥalāyıkdan kenār itmişdür². Egerçi ki (S123^a) ol daḥı felāsife-ḥaseb ve berāhime-nesebdür ammā şıdk u diyānetde ve vefā vü emānetde anlaruñ üzerine meziyyeti olduğı cihetden i’timāda ol ensebdür. Fikr-i ‘avākıb-ı umūrda anuñ nazīri etemm ü ekmel ve def‘-i nevā’ib-i dūhūrda (V99^b) anuñ tedbīri enfa‘ u eşmeldür. Eger re’y-i milk-ārā-yı melik bu bābda aña zimmet-i maḥremiyyet erzānī görürse ve keyfiyyet-i ḥāb ve ta‘bīr-i berāhimeyi³ aña keşf itmek revā buyurursa bī-şekk ol ṭarīk-ı ḥaқ üzre anuñ ḥaқāyıkından meliki mütenebbih idüp daқāyık-ı te’vīlinden bir daқīka⁴ maḥfī vü mühmel қomasa gerek. Şöyle ki anuñ ta‘bīri te’vīl-i berāhimeye muvāfıq çıқа, şübhe zā’il olup ol ‘azīmeti imzā lāzım gelür; eger aña muḥālif işāret buyurursa zāhir budur ki zamīr-i münīr-i sultānī daḥı [ḥaқkı] bātıldan fark ve şaḥīḥi saқımden temyīz itse gerek. Bu kelām re’y-i re’āya muvāfıq geldi ve fi’l-ḥāl süvār olup Kārīdūn-ı ḥakīm қatına vardı ve dīdār-ı ḥakīm-i Īlāhī ki⁵ mecma‘-ı füyūz-ı ḡayr-ı nā-mütenāhī idi, şeref-i istis‘ād bulup levāzım-ı tevāzu‘ı yirine getürdi. Ḥakīm daḥı şerā’it-ı ta’zīm ü tekrīmi taқdīm idüp eyitdi: Sebeb-i taḥaşşüm-ı rikāb-ı sa‘ādet-intisāba⁶ ne vāqı‘ olmuşdur? Fermān-ı қаzā-mezā nefāz bulsa⁷ ben de ḥod dergāh-ı bārgāh-ı⁸ gerdūn-penāha yüz sürerdüm. Şart-ı edeb ü de’b-i mülūka enseb bu idi ki ḥādimler maḥdūma ḥidmet idelerdi ve memlūklar mülūka mülāzemete gelelerdi. Sīmā-yı sa‘ādet-intimāda eşer-i⁹ taḡayyūr müşāhede olunur ve ḡurre-i ḥümāyūnda hem ‘alāmet-i ḡam teferrūs қılınur. Şüret-i ḥālī¹⁰ ve

¹ raybdan: raybdan müberrā vü S.

² itmişdür: itmişdür ki S.

³ berāhimeyi: ehmeyi V.

⁴ daқīka: def‘a S.

⁵ Īlāhī ki: Īlāhī S.

⁶ sa‘ādet-intisāba: sa‘ādet-ensāba S.

⁷ bulsa: bula S.

⁸ bārgāh-ı: cārgāh-ı V.

⁹ eşer-i: -S.

¹⁰ ḥālī: ḥāl S.

müci-i melâli beyân buyurmak şavb-ı şavâbdan belki şevâbdan hâlî degüldür. Melik keyfiyyet-i menâmâtı ve berâhimenüñ ta'bîrâtın ber-sebîl-i (S123^b) tafşîl¹ i'lâm itdi. Kârîdün bir zamân tahayyür bahırına taldı ve ta'accüb barmağın ısırdı, kaldı. Ba'dehü eyitdi: Bu bâbda sehv-i 'azîm vâkı' olmuşdur ki bu sırrı ol tã'ifeye izhâr itmegüñ zararı çokdur. Zîrâ ki ol tã'ifenüñ² bu sırra rütbet-i³ mahremiyyeti yokdur. Re'y-i 'âlem-ârâya mahfî vü mestûr olmaya ki ol medâbîr bu vâkı'âyı ta'bîre liyâkatdan dürlardur. Ol sebebdan ki 'aql u feţânetden mahrûm ve dîn ü diyânetden mehcûrlardur ammâ melik⁴ bu h'âblardan ıztırâb itmeyüp mesrûr u şadmânî olmak gerekdür ki delâ'il-i devlet ü sa'âdet bu menâmâtüñ şafağât-ı hâlinde⁵ peydâ ve şevâhid-i 'izzet ü 'azîmet bu vâkı'âtüñ ta'bîrât-ı me'âlinde hüveydâdur. Dem-be-dem mecârî-i umûr vefk-i merâm üzre zühûr kılsa gerek.

Beyt (V100^a)

Sipîhr tâbî' u devrân gûlâm u gerdûn râm

Felek muţî' u melek dâ'î vü zamâne be-kâm

Çün pâd-şâh-ı 'âlem-penâh bu vâkı'âtüñ ta'bîrâtına ıttılâ'a 'azîm oldı bu devlet-h'âha dahı anlaruñ te'vîlin⁶ 'alâ-sebîli't-tafşîl takrîr idüp ol medâbîrüñ tîr-i mekîdetin siper-i ta'bîr ve vîkâye-i hikmet ile def' eylemek⁷ lâzım oldı. Evvel ol iki mâhî ki dümleri üzre tûrurlardı⁸, rasûllerdür ki cânib-i Serendîb'den gelürler ve iki pîl-i demân-ı 'azîm-cismânla hezâr raţl-ı yâkût-ı rümmânî ve la'l-i Bedehşânî ki dil-i âşâr-ı reşk-i renginden pür-hûn pîş-keş resminde şâha getürürler ve⁹ ol iki baţ iki esb-i fâyıkdur ki mâh-ı nev aña zîn ve şu'â-ı şems dizgîn olmağa lâ'îkdur. Bunları şâha dühl-i¹⁰ hediye resminde ıştâbl-ı 'âmire irsâl idiser. Ol mâr ki pây-ı melike (S124^a) pîcân oldı, bir tîğ-ı gevher-nigâr-ı âteş-fi'l ü âbdârdur ki rûz-ı heycâda çeşme-i Mînâ'dan yâkût-ı müzâb revân ider ve şafha-i elmâs-rengê hurde-i 'aķîķ ve rîze-i mercân rîzân ider. Ol hûn ki

¹ ta'bîrâtın ber-sebîl-i tafşîl: ta'bîrâtüñ ber-sebîl-i tafşîl ve S.

² itmegüñ zararı çokdur. Zîrâ ki ol tã'ifenüñ: itmek zararı çokdur. Zîrâ ki ol tã'ife V.

³ rütbet-i: rütbet ve S.

⁴ melik: -S.

⁵ hâlinde: hâlimden S.

⁶ te'vîlin: te'vîlün S.

⁷ eylemek: eylemek gerek ve S.

⁸ tûrurlardı: tûrurdı S.

⁹ ve: -V.

¹⁰ dühl-i: dühle V.

melik bedenin anuñla¹ ālūde buldı, bir hil‘at-ı erguvānīdür ki² tırāz-ı zerle muṭarraz ve dürr ü³ gevherle mükellel ki dārū‘l-milk-i Ġazne‘den tuḥfe tırīkıyla bārgāh-ı gerdün-iştibāh-ı şāha getüreler. Ol ester-i sefid ki melik aña süvār olmışdur, bir pīl-i⁴ sefid-heykel [ü] mehīb-peyker ki⁵ şaff-ı leşkerde ḥün-ı dilīrān ile ḥortūm-ı zeberced-rengin la‘l-i sīr-āb ider ve ol şü ‘bān-ı zamānlar ki kūh-ı āhenden mu‘allaḫdur, bir demde bir ‘ālemi ḥarāb u yebāb ider. Sulṭān-ı Şām u⁶ Kāhire iştābl-ı ‘āmire irsāl idüp şehriyār-ı kāmkar aña gāh gāh süvār olsa gerek. Ol aḥker-i sūzān ki feraḫ-ı mübārek-i melikde berḫ gibi fūrūzān oldı, bir mücevher efserdür ki küngüre-i⁷ ḡadri ḡarḫa-i ḫaşr-ı mīnā-reng-i āsmāna hem-serdür. Bu tācı melik-i Seylān bāc u ḥarāc ile pāy-ı melike revān itse gerek. Ol murḡ ki minḫārın⁸ tārek-i mübārek-i melike urdı, anda şāyibe-i mekrūh mütevaḫḫi‘dur ammā aña ol-ḫadar eṣer ve ḫendān zarar müterettib olmaz. Ġāyet-i mā-fi‘l-bāl bir yār-ı cāndan ve bir ‘azīz-i mihr-bāndan hicrān lāzım gelür. Anuñ dahı me‘ālī şalāḫ-ı⁹ ḫāle müntehī olur. Bu ḫāblaruñ te‘vīl-i şaḫīḫi ve ta‘bīr-i bā-şavābı (V100^b) budur ki taḫrīr itdüm ve yedi def‘a görmek delālet ider ki rasüller¹⁰ yedi nevbet hedāyā-yı mülūkāne ile dergāh-ı devlet-penāha ‘avdet ideler ve melik ol ni‘metlerüñ ḫuşūliyle ve ol (S124^b) ḡanīmetlerüñ vuşūliyle şādkām u şādmān ola¹¹ ve şebāt-ı devlet ve devām-ı ‘ömr-i ebed-peyvend ile iḫtişāş bula. Pād-şāha vācibdür ki min-ba‘d ecānibi kendü esrārına muṭṭali‘ eylemeye ve tā bir kimesneyi¹² tecrībe ḫılmaya ve şıdḫ u diyānetin ke-mā-yenbaḡī bilmeye¹³, anuñla meşveret revā görmeye. Aşl ḫod budur ki muṭlaḫā şoḫbet-i merdüm-i bī-pāk ü nā-pāk ve bed-gevher ü zīşt-sīretten ictināb itmegi zimmetine vācib bile ve gevher-i bā-ḫıymet-i nefis-i nefis eşḫāş-ı sifle-ṭab‘ u dūn-himmet ü le‘īm-meşreb ü denī-ḫılḫat silkinde muntazam ḫılmadan iḫtirāz ḫıla¹⁴. Melik bu kelimāti istimā‘ idicek fi‘l-ḫāl secedāt-ı şükri taḫdīm itdi ve ol

¹ anuñla: -S.

² erguvānīdür ki: erguvānīdür V.

³ dürr ü: dürlü S.

⁴ pīl-i: pīldür V.

⁵ mehīb-peyker ki: mehīb V.

⁶ ‘ālemi ḥarāb u yebāb ider. Sulṭān-ı Şām u: ‘ālemi ḥarāb u yebāb ider. Sulṭān-ı Şām S.

⁷ küngüre-i: -S.

⁸ minḫārın: minḫāruñ S.

⁹ şalāḫ-ı: ıslāḫ-ı S.

¹⁰ rasüller: rasülleri S.

¹¹ ola: olalar S.

¹² kimesneyi: kimse‘i S.

¹³ bilmeye: -S.

¹⁴ ḫıla: -V.

pīr-i mübārek-nefesden ki Mesīhā-şifat dil-i mürdesine hayāt-ı tāze ve rūh-ı pejmürdesine neşāt-ı bī-endāze virdi, ‘özrlər diledi ve eyitdi: Bi-ḥamdili’llāh ki ‘ināyet-i Yezdānī meded-i nuşret erzānī buyurdi ve baña bu cenāb-ı ḥikmet-me’āb u kerāmet-nişāba yol gösterdi, tā bu ḥazretüñ meyāmin-i enfās-ı müteberrekesiyle şedā’id-i miḥnet fevā’id-i rāḥata mübeddel oldu. Ve bi-ḥamdillāhi ḥamden dā’imen ebeden. Pes melik dil-i ferḥān ve ḥātır-ı şādmān ile müstekarr-ı ‘izz ü iḳbāline nüzül ü iclāl erzānī buyurdi ve bir hafta mütevālī rasüller¹ tuḥaf u hedāyā² ile eḳālīm-i seb’adan gelüp yitişdiler. Hemān ol vechle ki ḥakīm-i kāmīl buyurmuşdı, maẓmūn-ı risāleti mevḳıf-ı ‘arza yitişdürdiler. Yedinci gün melik Bilār Vezīr’i ve ferzendlerin ve Īrān-duḥt’ı ve debīri ḥalvete da’vet idüp eyitdi: ‘Aceb ḥatā kıldum ki sırrımı a’dāya ifşā kıldum. Eger siper-i (S125^a) rahmet-i Īlāhī anlarıñ tūr-i keydine ḥā’il olmasa ve Īrān-duḥt’uñ naşīḥati şeref-i ḥüsn-i³ ḳabūl bulmasa ‘āḳıbet ol melā’inüñ mekrī⁴ benüm ve tamām-ı etbā’ u eşyā’umuñ helākine mü’eddī olurdı. Her kimseye sa’ādet-i ezelī yār u kifāyet-i ebedī meded-kār ola, lā-ceram nāşih u müşfiklerüñ⁵ naşā’yıñın ‘azīz tutup sevāniḥ-i maşāliḥde gerden-i ‘aḳlın (V101^a) pīrāye-i te’emmül ü te’ennīden ‘atıl kılmaz ve vaḥāmet-i ‘āḳıbetden endīşe idüp maḳām-ı ḥazm ve maḥall-i⁶ ihtiyātdan ḡāfil olmaz. Pes buyurdi ki ‘azīzlerüñ ḥātır-ı bu vāḳı’a sebebiyle melālden ḥālī degüldür⁷. Lāzım oldu ki bu hedāyā bunlara ḳısmet-i ‘ādile ile tevzī’ ü taḳsīm olına. Ḥāşşaten Īrān-duḥt ki bu ḥādişenüñ tedārükine irşād itdi, Bilār eyitdi: Çākerler⁸ ol maşlaḥat içündür ki vaḳt-i ḥudūs-i ḥavādişde kendülerin siper-i tūr-i belā kılup cāna başa ḳalmayalar. Eger biz bendeye mu’āvenet-i ‘ināyet ve müsā’adet-i sa’ādet ile bu sīrete mülāzemet ve bu sūnnete müdāvemmet müyesser ola ve ṭulū’ u raḡbet ile māl u cānın veliyy-i ni’metinüñ ḥidmetine fidā kıla, aña müzd ü⁹ ‘atā recā itmemek gerek, muḳābeledə in’ām u iḥsān ile mükāfāt tevāḳḳu’ kılmamak gerek ammā peydādur ki melike-i zamānuñ bu bābda sa’y-ı belīḡi rüz-ı rüşen gibi hüveydādur. Bu teberrükātdan tāc-ı mücevher ve cāme-i ergüvān mükellel aña revādur. Her ḳangısına ki raḡbet ide,

¹ rasüller: rasülün S.

² hedāyā: hedāyālar V.

³ ḥüsn-i: ḥüsn ve S.

⁴ mekrī: mekrini S.

⁵ müşfiklerüñ: müşfikler V.

⁶ maḥall-i: taḥammül-i S.

⁷ degüldür: degüldi V.

⁸ Çākerler: Çāker S.

⁹ ü: -S.

melik ‘ināyet buyurursa vüfūr-ı ‘atıfet-i şāhāneden dūr degüldür. Melik fermān itdi, ikisini daḥı ḥücre-i ḥāşşa iletdiler ve kendü Bilār Vezīr ile ḥarem-serāya gitdiler. Ḥaremde bir kenīzek var idi ki aña Bezm-efrūz dirler idi. Bir māh-rūy (S125^b) idi ki āftāb anuñ ḥacletinden niḳābın yüzine çekmişdi. Īrān-duḥt ḥüsn ü melāḥatde fītn-e-i zamān ve luṭf u zarāfetde āşūb-ı cihān idi. Şāh Bezm-efrūz’ı aña enbāz itmişdi ve bāb-ı kısmeti tamām ri‘āyet idüp ikisin daḥı hem-dem-i ḥāş ve maḥrem-i rāz itmişdi¹. Melik buyurdi, tā Bezm-efrūz’ı da‘vet idüp tāc u cāme‘i hāzır kıldılar ve mişāl viridi ki her ḳankāsın Īrān-duḥt iḥtiyār kıla, bākīsı Bezm-efrūz’uñ² ḥişşesi ola. Īrān-duḥt’uñ tāca raġbeti ziyāde oldı, cāmey³ terk idüp ḳabūl-i tāc ile ser-efrāz oldı Bezm-efrūz daḥı ḥil‘at-ı erguvānī ile serv-ḳadān-ı cihāndan mümtāz oldı. Īrān-duḥt rüy-ı dil-fürūz ve zülf-i dil-āvīz ile tāc-ı muraşşa‘ı⁴ başına ḳoyup pālūde-i şīrīn ile memlū bir ṭabaḳ-ı zerrīn elinde tutup (V101^b) melikūñ⁵ öñinde ḳadem-i ḥidmet üzre ḳıyām itdi. Melik ol ṭabaḳdan nevāle tenāvül idüp şāhn-ı ḥātırın⁶ gül-i vişāliyle gülşen ve dīde-i dilin pertev-i envār-ı cemāliyle rüşen ḳılurken nā-gāh Bezm-efrūz cāme-i erguvān ile⁷ dest-efşān [u] cilve-künān anlaruñ öñinden giçdi. ‘İzārı gül-i seḥerī gibi açılmış, ruḥsārına ‘araḳdan ḳatarāt-ı şebnem saçılmış. Melik anı ol ḥālet üzre göricek zimām-ı iḥtiyārı ḳabza-i iḳtidārından gitdi ve anuñ muşāḥabetine şıdḳ-ı⁸ raġbet ve muvāşalatına ġalebe-i şevḳ ve zevḳ-ı ṭabī‘at ile ‘inān-ı iḥtiyārın ve zimām-ı dil-i bī-ḳarārın⁹ nigār-ı nāzenīn cānibine tevcīḥ idüp merāsım-i taḥsīn ü āferīnden şoñra¹⁰. Bu ḥareketle ġamġīn ġöñlümi şād itdūñ ve bu ḥirām ile ḥırmen-i şabr u ārāmumı ber-bād itdūñ. Pes Īrān-duḥt’a teveccūḥ idüp eyitdi: Bu tāc lāyık-ı feraḳ-ı Bezm-efrūz idi. (S126^a) ‘Aceb ḥaṭā ḳıldum ki anı saña ‘aṭā ḳıldum. Īrān-duḥt’uñ seyl-i ġayret-i ‘aşḳ başından aşup ve şu‘le-i ḥamiyyet ü reşḳ ile derūnı tutuşup bu nūkte-i cān-sūz ile yandı yakıldı ve bī-iḥtiyār elinde olan¹¹ ṭabaḳ-ı zerrīni ser-i şāha nigūsār idüp içinde olan pālūde-i ter ile rüy u mūy-ı meliki ālūde vü ter ḳıldı. Ol vāḳı‘a ki ḥakīm-i kāmīl anuñ ta‘bīr ü te‘vīline

¹ itmişdi: itmiş-idi S.

² Bezm-efrūz’uñ: Bezm-efrūz’ın S.

³ cāmey: cāme‘i S.

⁴ muraşşa‘ı: muraşşa‘ V.

⁵ melikūñ: melik S.

⁶ ḥātırın: ḥātırūñ S.

⁷ erguvān ile: erguvān-ile V.

⁸ şıdḳ-ı: şıdḳ ve S.

⁹ bī-ḳarārın: bī-ḳarārūñ S.

¹⁰ āferīnden şoñra: āferīnden-şoñra S.

¹¹ olan: ola S.

işāret buyurmuşdı, derece-i vukū'a yitdi. Melik bu fi'lden ziyāde münfa'il ve āteş-i hışmı be-gāyet müştā'il olup fi'l-hāl Bilār Vezīr'i da'vet itdi ve İrān-duht'den şadır olan nā-şāyeste hareketi hikāyet idüp hışm-ı tamām ile eyitdi: Tīz bu nā-dān-ı bī-edebi al, tīg-ı bī-dirīg ile zevrak-ı vücūdın gird-āb-ı 'ademe şal, tā hāş u 'ām, belki anuñ emşāli ol maqāmda degüldür ki bu nev' hareketi cūr'et¹ kılalar. Vezīr sem'an ve tāt'aten diyüp melikeyi aldı, gitdi. Giderken hātırına bu huşūr itdi ki bu fermānda imtişāde isti'cāl şart-ı ihtiyātdan dūrdur. Zīrā ki bu zen² faşāhat ü melāhatde bī-bedel ve kiyāset ü firāsetde bī-miśl ü bī-meşel. Melike anuñ müfāraqati ile hālel-i küllī muhtemeldür. Huşūşan ki anuñ berekāt-ı nefis-i pāk ve meyāmin-i re'y-i tāb-nāki ile³ bu deñlü eşhāş varṭa-i (V102^a) helākden necāt ü hālāş⁴ buldılar, yümkin ki ba'de zamān melik bu ta'accüb-ile inkār buyura ve anuñ bu 'aybı nazar-ı pād-şāhda 'ayn-ı hüner görine. Bundan kaṭ'-ı nazar bu maqūle umūrda şitāb hilāf-ı re'y-i şavābdur. Evlā budur ki bu emrūñ esāsını kāk'ide-i te'ennī üzre binā kılam, tā vaḫt-i su'ālde maḫall-i (S126^b) 'itāb olmayup hāzır-cevāb olam. Pes vācib oldı ki bu emre imtişāde isti'cāl itmeyüp tevaḫḫufa mecāl virem. Şöyle ki melik cānibinden 'alāmet-i nedāmet zāhir ola, bār[ī] furşat-ı tedārūk fevt olmamış ola. Eger elbette anuñ katli bābında hükmini icrā⁵ ve kazāsını imzā itmek dilerse mūcib-i fermānına ittibā' hayyiz-i imtinā'da degüldür. Muḫarrerddür ki bu te'hīrde baña üç menfa'at-i küllī müyesserdür. Evvelā, ibkā-yı nefis-i bī-günāh, şāniyā emrine nādim olursa taḫşīl-i rızā-yı pād-şāh, şālişā cemī'-i ehl-i vilāyete minnet-i bī-nihāyet ki bu aşl-ı Mekke-i memleketūñ ki ḫayrātı 'āmme-i ehl-i 'āleme kāmīl ü şāmīl, vücūdunuñ 'illet-i beḫāsı oluram. Pes anı⁶ maḫremān-ı ḫarem-i salṭanatdan bir tāt'ife ile kendü serāyına iletđi ve buyurđı ki ihtiyāṭ-ı tamām ile anı muḫāfaẓa kılar ve ta'zīm ü tekrīmi bābında mübālağayı lāzım bileler ve kendüsi tīg-ı pūr-hūn ile melūl u maḫzūn u ser-nigūn bārgāha geldi ve: Fermān-ı meliki yirine getürdüm ve ol küstāh-ı bī-edebi ki ḫadem-i cūr'eti bisāt-ı 'arz-ı şāha dırāz itmiş idi, sezā vü cezāsına yitürdüm. Meger melik fi'l-hāl şüret-i ḡazabı zevāl bulmuşdı, çün vezīrden bu ḫaber-i muşībet-āveri istimā' kıldı, İrān-duht'uñ yāl ü bāl ve ḫüsn [ü] cemāli ḫayāline gelüp ziyāde müte'eşşir oldı ve eşer-i mü'eşşirden

¹ cūr'et: cerā'et S.

² zen: mezbūre S.

³ tāb-nāki ile: tāb-nākiyle V.

⁴ necāt ü hālāş: hālāş u necāt: S.

⁵ elbette anuñ katli bābında hükmini icrā: elbette anuñ katli bābında hükmini icrā olmak S.

⁶ anı: -S.

izhār itmege ‘ār itdi ve kendü nefsinı melāmete āgāz idüp eyitdi: Bu günāh sendendür ki hilm ü te’ennīyi ber-ṭaraf kılduñ ve kendü maḥbūbeñi cüz’i¹ cerīme ile ki bā-vücūd cezā-yı ḥaḳ anuñ ṭarafında idi, ‘alef-i tīg-ı telef kılduñ. Gerek-idi ki bu kadar ‘iṣyān ile fermān-ı ḳazā-cereyāna irḥā-yı² ‘inān itmeyeydūñ ve āb-ı (S127^a) hilm ile āteş-i hıṣmı teskīn idüp ṭarīḳ-ı ṣekībi koyup (V102^b) maẓīḳ-i ṣitāba gitmeyeydūñ. Çün vezīr sīmā-yı ṣāhda ‘alāmet-i ḡam u nedāmet müṣāhede itdi, eyitdi: Melik ḡam-nāk olmasun ki bir tīr ki ṣaştan çıḳa, ser-engüşt-i tedbīr ile redd eylemek muḥāldür ve küşte zār u zūr ile zinde kılmak maḥẓ-ı ḡayāl. Gam-ı bī-hūde ve endūh-ı bī-fā’ide muḳassī-i³ ḳalb ve za’f-ı bedendür ve bir ṣecerdür ki ṣemeresi cerāḥat-i dost⁴ ve rāḥat-ı düşmendür. Her ḡāh ki sulṭan bir ḥükmī imẓāya ve bir fermānı nefāza yitişdükdükden ṣoñra⁵ ‘ale’l-fevr peşīmān ola, bī-gümān her eḥad kā’inen men kāne devām-ı ṣükūh-ı ṣāhī ve ṣebāt u vaḳār-ı ṣāhen-ṣāhīde bed-gümān ola. Mülūka her bābda ta’cīl ü ṣitābdan ictināb vācibdür⁶ ve her emrde te’emmül-i firāvāndan ṣoñra fermān münāsibdür. Melik eyitdi: Farazā ki bu ḥükmde baña bir ḥaṭā vāḳı’ oldı ve zamān-ı hıṣmda zebānuma bir kelime cereyān itdi⁷, saña lāzım idi ki bu bābda ṣarṭ-ı naṣīḥati ri’āyet ideydūñ ve baña ṭarīḳ-ı maẓīḳ-ı ḥaṭādan ṣāh-rāh-ı ṣavb-ı ṣavāba hidāyet ideydūñ. Senden bedī’ ü ba’īd idi ki ṭarīḳ-ı te’emmül ü te’ennīyi koyup ḥıffet ü tehettüki kendüñe ḡūy idüp buncılayın vücūd-ı nāzenīni bī-tevaḳḳuf u bī-tekellūf tīg-ı bī-dirīḡ ile helāk idesin. Melike münāsib budur ki bu ‘avret cihetinden zamīr-i mübārekini mükedder kılmaya. Çün melik fehvā-yı kelām-ı vezīrden cezm itdi ki Īrān-duḡt raḡt-ı iḳāmeti götürüp⁸ ‘ilm-i ‘ademe gitdi, derūn-ı dilden bir āh-ı cāngāh itdi ve kendü kendüye eyitdi: Dirīḡ, ol revnāḳ-ı ḡülzār-ı ṣebāb ki berg-i ḡül gibi az zamānda ḡarāb (S127^b) oldı. Pes vezīre eyitdi: Ey vezīr, ḡaḳḳā ki tīr-i firāḳ-ı Īrān-duḡt ḳalbümde ziyāde te’ṣīr itdi ve ‘inān-ı ṣabr u sükūn ḳabẓa-i iḳtidārumdan gitdi. Īrān-duḡt’uñ firāḳından enīsüm derd ü belā ve celīsüm renc ü ‘anā oldı. Vezīr eyitdi: Belī, nisādan üç ṭā’ifenūñ fevti içün⁹ ḡam-nāk olmak revādur: Biri ol ki aṣl-ı kerīmi ve nesl-i ṣerīfi ve ṣüret-i cemīli ve ‘afāf-ı

¹ kendü maḥbūbeñi cüz’i: kendi maḥbūbeñi cezā-yı S.

² irḥā-yı: erḥā-i V.

³ muḳassī-i: nefsi S.

⁴ dost: dest S.

⁵ yitişdükdükden ṣoñra: yitişdükdükden-ṣoñra S.

⁶ vācibdür: vācibdür ki V.

⁷ itdi: kıldı V.

⁸ götürüp: götürüp S.

⁹ fevti içün: fevti-çün V.

kāmili ola. Biri¹ daḥı ol ki dānā vü ḥalīm ve muḥliṣ u selīm ola. Biri de ol ki² ḥuceste-fāl ü mübārek-nefs ola ve şevherine yümn-i ḳademi zāhir ola. Īrān-duḥt evşāf-ı³ mezkūrenüñ cümlesiyle⁴ (V103^a)⁵ ārāste idi. Eger melik anuñ-içün izḥār-ı melāl itse ‘aceb midür ki yār-ı vefādārsuz ne ‘ömrden⁶ lezzet müyesserdür, ne ḥayātdan rāḥat mutaşavver. Melik eyitdi: Ey Bilār, kelāmda ziyāde cür’et⁷ idersin ve ḥazretümde ser-ḥadd-i edebden taşra gidersin. Şöyle zann iderem ki senden ba’id olmak şavb-ı şavāba ḳarībdür. Vezīr eyitdi: ‘Āḳil-i ḥāzım iki tã’ifeden⁸ dūr olmak lâzımdur: Biri ol ki iḥsān u isā’eti yeksān ‘add eyleye ve şevāb u ‘iḳāb-ı ‘uḳbāyı ḥisāba almaya. İkinci ol ki zāhirin menāḥiden ve bāṭının melāḥiden tãhir ḳılmaya. Melik eyitdi: Ġalībā sen bize ‘ayn-ı istiḥḳār ile⁹ nazar ḳılursın ki bu kelimātuñ arasında bu ḳadar ruḥşata cür’et¹⁰ bulursın. El-ḳışşa ol ḳadar ki melik vezīre müfāvażāt-ı kerāhet-engīz buyurdi, vezīr muḳābelede nīze-i ḥūn-rīzden¹¹ ser-tīz cevāblar¹² virdi ve tīr ü¹³ şemşīrden ḳavī te’şīr ider sözler söyledi. Melik ṭarīḳ-ı ḥilm ü taḥammüle sālīk olup ol nā-ḥoş-güvār şerbetleri¹⁴ (S128^a) tecerru’ eyledi. Vezīr ‘āḳıbet dehān-ı du’āyı açup¹⁵ ve ḥāk-pāy-ı şāha cevāhir-i şenāyı şaçup eyitdi: Sāye-i devlet-i şāh mefārık-ı ‘alemiyān üzre pāyende ve āftāb-ı übhet-i zıllu’llāh evc-i şeref ve burc-ı ‘azemetden tābende olsun. Ben bende ki aḳdām-ı cür’etler bisāt-ı inbisāt¹⁶ üzre ḳıyām itdüm ve taşdī’-ı cenāb-ı refī’da mezīd-i ibrāma iḳdām eyledüm. Ol zāt-ı sūtūde-şıfātı imtiḥān içün idi. el-Minnetü li’llāh ki maẓnūnumdan ziyāde buldum. Bir büzürgvār gördüm ki zāt-ı cemīlü’ş-şıfātı cemāl-i ‘ilm ve kemāl-i ḥilm ile ārāste ve nefis-i nefisi zīnet-i sūkūn u

¹ biri: bir V.

² Biri de ol ki: Biri daḥı oldur ki S.

³ evşāf-ı: evşāf-ı cemīle ve S.

⁴ cümlesiyle: cemīlesiyle V.

⁵ V103A-V105B arasındaki 3 varaklık bölüm ciltten ayrılmış ve ayrılan bu bölüm, kendisinden 3 varak sonra gelmesi gereken yaprakların arasına hatāen iliştirilmiştir. Daha sonradan ise bu sıra ile kütüphaneci tarafından yanlış numaralandırılma yapılmıştır. Dolayısıyla Vatikan Kütüphanesi nüshasındaki 103A-108B arasındaki 6 varakın numaralandırılması hatalıdır. Bizim verdiğimiz sayfa numaraları, metnin akışı gözetilerek verilmiş doğru numaralardır.

⁶ ‘ömrden: ‘ömrde S.

⁷ cür’et: cerā’et S.

⁸ tã’ifeden: tã’ife S.

⁹ istiḥḳār ile: istiḥḳār-ile V.

¹⁰ cür’et: cerā’et S.

¹¹ ḥūn-rīzden: ḥūn-rīz S.

¹² cevāblar: ḥ’āblar V.

¹³ ü: -S.

¹⁴ şerbetleri: şerbetler S.

¹⁵ ‘āḳıbet dehān-ı du’āyı açup: dehān-ı du’āyı S.

¹⁶ cür’etler bisāt-ı inbisāt: cerā’etler bisāt-ı S.

vaḳār ve zīver-i şabr u ḳarār ile pīrāste bir melik-i melek-ḥiṣāldür ki miṣli ‘ālem-i miṣālden ḡayrı yirde görinmez. Lā-ceram ‘ālem-i ‘izzet ü ‘āzamet bu maḳūle şehriyāruñ yed-i şahāmetine müsellemdür ve büzürgvārlik nāmına ‘alā-sebīl buncılayın nāmdār-ı felek-iḳtidār sezāvārdur. Melik eyitdi: Ey Bilār, sen ‘ayn-ı yakīn ile bilürsin ki ben binā-yı kār-ı ḥilāfeti esās-ı re’fet ü merḥamet üzre urmışamdur ve şehriyārlik bisātında şefḳat ü kem-āzārlik ḳademi üzre ṭurmışamdur. Eger aḫyānen ba’zı kimesnelerüñ (V103^b) te’ dībine ki naḥvet ü temerrüd izḥār itmiş ola, tā telvīḥ u taṣrīḥ ile maḳām-ı mu‘ārazaya gelüp ser-ḥadd-i edebden taşra gitmişler ola, işāret şadır ola, muḥāfazat-ı ādāb-ı saltanat ve temhīd-i ḳā’ide-i ḥıfz-ı¹ memleket cihetindendür ve illā bende kendü günāhına muḳırr u mu’terif ola ve āṣār-ı cürmin şafaḥāt-ı ḥālinde mu’āyene kılup maḳām-ı i’tizāra gele, lā-ceram merd-i kerīm ḳabūl-i ‘özüinden ma’zūrını mebzūl kılsa gerek, ve’l- ‘özü *inde kirāmi’n-nāsi maḳbūlün*². Vezīr eyitdi: Ben (S128^b) inṣāf iderem ve kendü³ günāhuma i’tirāf eylerem ki imzā-yı fermān-ı şāhda te’ḥīr revā gördüm ve bu ḥāl-i hevl-engīzün heybetinden ve bu ḥiṭāb-ı ‘itāb-āmīzün dehşetinden vehm idüp İrān-duḥt’uñ ḳatli bābında tevāḳḳuf gösterdüm. Ḥāliyā fermān pād-şāh-ı cihānuñdur.

Beyt

Ger luṭf mī-nümāyī vü ger tīg mī-zenī

Gerden nihāde’em çü esīrān be-çeng-i tu^{4 5}

Ol-dem ki melik bu beşāret ḥaberin istimā’ buyurdi, delā’il-i ferec ü ibtihāc ve ‘alāyim-i feraḥ u irtiyāḥ sīmā-yı mübārekinde lāyih olup rāyet-i edā-yı⁶ meḥāmid-i İlāhī’yi derecāt-ı ‘illiyyīne yitürdi ve na’ra-i şafā vü sürürü sipihr-i berīne irilüp ḥıdemāt-ı secedāt-ı nā-mütenāhīyi yirine getürdi.

Naẓm

Müjde ey baḥt ki maḳşūd ze der-bāz āmed

Ber-ten-i ḥaste-dilān cān-ı digər bāz āmed

¹ ḥıfz-ı: -S.

² Özü ise, şerefli kimseler katında makbūldür.

³ kendü: kendi S.

⁴ tu: ter V.

⁵ Eğer lutf eder ve kılıç kuşanırsan, seninle savaşa esir olarak geri döndüm.

⁶ edā-yı: ādāb-ı V.

Ân ki çün gönçe be-büyeş leb-i cân mî-handîd

Ruh-ı devlet ze gül efrûhte-ter bâz¹ âmed²

Pes buyurdi ki: Ey Bilâr, egerçi ki mesâķ-ı kelimât ve mazmûn-ı müfâvezâtuñdan Īrân-duht' uñ helâkinden ġayrı nesne fehm olınmazdı ammâ ben senüñ kelâm-i ihlâş u münâşahatüñe binâ' en henüz kať -ı ümmîd itmemişdüm ve recâ iderdüm ki ol hükümüñ imzâsında tevaķķuf revâ göresin. Vezîr cevâb virdi ki: Benüm müfâvâzatum aña mebnî idi ki 'azîmet-i meliki tamâm añlayam ve görem ol hükmden nâdim midür, yâ ol 'azm üzre câzim midür? Şöyle ki melik hemân 'azm-i katl üzre muşır bulam, ġâ'ibâne ol mühimmi itmâma yitürem ammâ çün gördüm ki hâtır-ı 'âtır-ı şâhî anuñ ibķâsı cânibine mâ'ildür, (V104^a) kendü taķşîrûme i' tirâf (S129^a) idüp günâhuma iķrâr eyledüm. Melik eyitdi: Senüñ hâzm ü kiyâsetüñ ve fehm ü³ firâsetüñ baña günden rûşen oldı ve bu naķd-i hîdmetüñ ki kemâl-i hulûş u huşûşdan münba'îşdür, sikke-i ķabûl buldı. İnşâ'a'llâhü te'âlâ 'an-ķarîb anuñ netâyicini görseñ gerek ve hemân bir ân tevaķķuf itmeyüp istizhâr-ı tāmām ile gitmek gerek ve Īrân-duht'a bir cânibden ma'zeret-i firâvân idüp anuñ kudûmın ki⁴ kilîd-i ebvâb-ı huşûl-i emânî ve ser-mâye-i bâzâr-ı hayât u zindeġânîdür, aķsen-i⁵ vechle iltimâs gerek. Vezîr sem'an ve tâ'aten diyüp fi'l-hâl bârgâh-ı şâhdan çıkup Īrân-duht'a işâret-i necât ve beşâret-i vişâl işâl itdi. Īrân-duht mişâl-i ihzâra imtişâl idüp hîdmete⁶ müsâra'atde sâķ-ı sem'ı teşmîr itdi ve vazâ'if-i da'vet-i bî-ķıyâs edâ kı lup zebân-ı minnet ü sipâsı şükr-i⁷ şehriyâr ile şeker-bârî kıldı. Melik eyitdi: Ey nigâr, bu minneti Bilâr'a itmek gerek ki şart-ı münâşahati yirine getürüp bu fermâna tenfîzde te'ennî buyurdi. Bilâr eyitdi: Benüm kemâl-i hîlm ve re'fet-i sultâna vüfûr-ı şefķat ve merķamet-i şâh-ı cihâna vüşûķ-ı tamāmum vardı. Bu te'ennîye bâ'îş ol idi⁸ ve illâ bu çâker-i bî-nevâ icrâ-yı fermân-ı sultânda niçe tevaķķuf revâ gördi? Melik eyitdi: Ey Bilâr-ı kavî-cenân, ol ki senüñ dest-i taşarrufuñ bizüm memleketümüzde muṭlaķu'l-'inândur ve hükümüñ nefâz u

¹ bâz: bād V.

² Müjde ey baht, isteġimiz kapıdan geri döndü, gönölü hastaların tenine bir can daha döndü. Onun gonca ġibi kokusundan can dudaġı ġüldü, talih yanaġı ġülden daha çok parladı.

³ ü: -S.

⁴ kudûmın ki: kudümüñ ki S.

⁵ aķsen-i: aķsen ve S.

⁶ hîdmete: hîdmet S.

⁷ şükr-i: şükr-i şükr V.

⁸ ol idi: bu oldı S.

cereyānda bizüm fermān-ı vācibü'l-iz'ānumuzla yeksāndur. Fi'l ü qavl ve 'aqd¹ [ü] hallūn ve başt u qabz ve ibrām² u naḳzuñ çün u çirādan mu'arrādur ve i'rāz u³ inkār u i'tirāzdan müberrādur. Bilār eyitdi: **(S129^b)** Sevābıq-ı terbiyet-i şāhāne ve levāhıq-ı 'āṭıfet-i hüsrevānenüñ ḥidemāt-ı ḥuddām-ı südde-i sidre-maḳām üzre fazl-ı tamāmı ve meziyyet-i māl-ā-kelāmı bir vechledür ki farazā hezār sāl 'ömr müyesser olsa anuñ biñde birinüñ vazıfe-i şükürin edā itmek mutaşavver degüldür ammā muḥliş bendelerüñ murādları budur ki min-ba'd bu maḳūle umūrda ta'cıl buyrılmaya, tā āyine-i **(V104^b)** zamīr-i münīr-i şāhī gubār-ı melālet-ile muḡayyer ü meşūb ve ḥāṭır-ı 'āṭır-ı şāhen-şāhī keder ü nedāmetle mükedder olmaya. Melik eyitdi: Ey vezīr, senüñ bu münāşahatüñ şafha-i zamīre kilik-i qabūl ile taḥrīr olınmışdur. Min-ba'd inşā'a'llāh el-melikü'l-müte'āl senüñle müşāveresüz bir 'azme cezm idüp bir emre mişāl virmek ihtimālī muḥāldür. Pes vezīre ve Īrān-duḡt'a ḥil'at-i girān-māye erzānī buyurdi ve ḥücre-i müfāraḳatden ḥacle-i muvāşalata ḥirām itdi. Melik re'āyāya şalā itdürüp serīr-i 'adālet üzre oturdi ve Bilār Vezīr şart-ı 'ubūdiyyeti yirine getürüp ḳadem-i ḥidmet üzre ṭurdi ve aşālet ile kendü ve vekālet ile meliküñ ehl ü evlādı berāhimedēn dād ṭaleb itdiler ve ol cevāblaruñ ta'bīrin ki⁴ nemaṭ-ı mezkūr üzre taḳrīr itmişler idi, tekrār söyletdiler ve fermān-ı sultānī Kārīdün-ı ḥakīmüñ iḫzārına şeref-i nefāz buldı ve nekāl [ü] 'uḳūbet-i berāhimeyi re'y-i ḥakīme tefvīz buyurdi. Kārīdün daḡı ber-mücib-i fermān-ı şāhī her birinüñ günāhına göre münāsib cezā buyurdi. Ser-dārlarını berdār itdiler ve bāḳīnüñ ba'zını **(S130^a)** hedef-i tīr-i demār ve ba'zısını 'alef-i şemşīr-i ābdār itdiler. Ol melā'in-i bī-dīn pād-şāh-ı 'adl-āyīn ḥaḳḳında itdükleri ḥıyānetüñ cezā vü sezāsın buldı ve maẓmūn-ı *feḳuṭı'a dābiru'l-ḳavmi'lleẓīne ṭalemū ve'l-ḥamdüli'llāhi Rabbi'l-ālemīn*⁵ anlaruñ bābında āşkār oldı. A'dā maḡzūl ü maḳhūr ve eviddā manşūr u mesrūr olduḳdan-şoñra⁶ re'y-i cihān-gīr aḥkām-ı salṭanat ve nızām-ı memleketi naḳīr ü ḳıṭmīr ol vezīr-i şāḳıb-zamīrūñ re'y-i işābet-peẓīrine tefvīz ḳılup kendüsi leyl ü nehār Īrān-duḡt ile⁷ mu'aşerete meşḡūl olup bu cihān-ı fānīde kāmḳār u kāmṛān rüzgār giçürdi. Budur fazīlet-i ḥilm ü şebātuñ dāstānı ve sā'ir aḡlāḳ u 'ādāt-ı mülūḳdan anuñ

¹ 'aqd: ḥall S.

² hallūn ve başt u qabz ve ibrām: 'aḳdün ve başt ibrām ve qabz S.

³ i'rāz u: -V.

⁴ ta'bīrin ki: ta'bīrūñ ki S.

⁵ Böylece zulmeden kavmin kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsûsdur. Bkz. En'âm 6/45.

⁶ olduḳdan şoñra: olduḳdan-şoñra S.

⁷ Īrān-duḡt ile: Īrān-duḡt'la V.

rüçhanının beyanı. Hıredmend-i fâzıl ve hüşmend-i kāmile pūşide degüldür ki bu hikâyātuñ (V105^a) ĩrādından¹ murād budur ki istimā‘ idenler bundan ‘ibret alup ‘ulemānuñ naşihatın ve hükemānuñ işāretin binā-yı kārlarına pīş-nihād ideler ve sevānih-i imrūz² u ferdāyı kâ‘ide-i hikmet ve esās-ı ma‘rifet üzre bünyād ideler ve tehevvr ü tehettükden ihtirāz idüp cānib-i vaķār u bürdbārīye ihtirāz eyleyeler. Her kime ki ‘ināyet-i ezeli yār ve hidāyet-i ebedī mededkār ola, lā-ceram fark-ı himmeti tāt-ı tevāzu‘la bula ve kenef-i menķibeti revāc-ı hilm ile ārāste ola ki tevāzu‘ u hilm a‘dāyı aħibbā menzilesine getüre ve aħibbāyı aķribā mertebesine yitüre.

Nazm

Salṭanatdur egerçi ‘izzet ü nāz

Şāh oldur ki ola bende-nevāz

Mihri gör irmişken eflāke

Yüz urur yine dā‘imā hāke

Faṣl-ı Şālīş ‘Aşer

Mülūk-i ‘ālī-cenāba kavlı-i ehl-i ğadr u hıyāneti istimā‘dan imtinā‘ vācib idüğün beyān ider.

On üçüncü vaşıyyet oldur ki (S130^b) mülāzimān-ı āstāne-i devleti emīn ü mu‘temed kimseler³ olup erbāb-ı ğadr u hıyānetden ictināb itmek gerek ki çün mücāvırān-ı ‘atebe-i salṭanat şıfat-ı emānetle mevşūf ve simet-i diyānetle mevsūm olalar, hem esrār şürūr-ı⁴ esrārdan maşūn ve hem cumhūr-ı hāķ şerer-i⁵ zararlarından me‘mūn olur ve eger ‘ıyāzen bi’llāh çehre-i hālleri hıyānetle siyāh ola ve pād-şāh huzūrında sözleri şeref-i istimā‘ bula, şāyed ki bir bī-günāhı ma‘rız-ı telefe getüreler ve netāyic-i bed ‘ācilā ve ‘ācilā aña müterettib ola.

Su‘āl

Huddām-ı güzīn ve mülāzimān-ı emīn ile nice meslege sülūk itmek gerek ve bunlardan nice tāt‘ife terbiyet kadrin bilür ve ni‘met şükürin kıılır? Bunlaruñ hāyın ü emīn ve ğaṣṣ ü semīnini temyīz ü ta‘yīnden ne tārīķa gitmek gerek?

¹ ĩrādından: ĩrādında S.

² imrūz: efrūz S.

³ kimseler: kimse V.

⁴ şürūr-ı: şürūr ve S.

⁵ şerer-i: şerer ve S.

Cevāb

Pād-şāhlara ve vüzerāyā vācibdür ki havāşşuñ naqd-i ihlāşını kerāmetle muhkem mihekk-i i'tibāra uralar ve her birinüñ 'ayār-ı re'y ü raviyyetin¹ ve şafā-yı qalb ve hülüş-ı taviiyyetin (V105^b) mi'yār-ı tecrîbe ile temyîz idüp şıdk u şalāh u şıyāneti ve hüsni vefā vü emāneti ne mertebededür² göre. Ser-māye-i liyākat-i terbiyet-i mülük sebîl-i diyānet ü emānete sülûkdur. Diyānetüñ de mebnāsı hāzret-i 'izzetden havf u haşyetdür ve menşe'-i havf u haşyet dahı cenāb-ı ceberrūta 'ilm ü ma'rifetdür ki *inne-mā yahşā 'llāhe min- 'ibādihi'l- 'ulemā*³ buyurulmuşdur. Eger huddām-ı pād-şāh dīndār u diyānet-şi'ār ola, hem meliküñ nihāl-i istizhārı anuñla nīrūmend ola ve hem ra'ıyyete mādde-i ümmīdvārı andan meded olur. Vüzerā vü mülük hā'in ü kezzābdan ictināb idüp ma'raż-ı mahremiyyete getürmemek gerek ve esrār-ı milkde anlara mecāl-i müdāhale virmemek gerek ki⁴ andan halel-i küllī zāhir olur.

Su'al

Niçe bī-aşl u fūrū-māyeler olur ki (S131^a) zāhiren evşāf-ı hasene ile ārāste olurlar ammā 'ākıbet ber-mücib-i küllü şey'in yerci'u ilā-aşlih⁵ hullet-i aşlī ve şıfat-ı cibillilerine 'avdet idüp hūş-i sīret ve hasāset-i serīretleri⁶ zāhir olur.

Cevāb

Aşlı budur ki mülāzım-i pād-şāh u vezīr bu üç şıfatla mevşūf olmağ lāzımdur: Evvelā, ef'ālinde emānet gerek ki merd-i emīn maqbūl-ı Hālīk u halāyīkdur. İkinci, aqvālinde şādık u müstaķīm olmağ gerek ki şıfat-ı kizb 'ayb-ı 'azīmdür. Üçünci, kerīm-i neseb ve şerīf-i haseb ve hilye-i fazā'il ile mālī ve şā'ibe-i rezā'ilden hālī [ola] ve 'afāf-ı nesebi ile şalāh-ı müktesebi cem' kıla ve imtiḥānda hālīş u bī-ğış zuhūra gele. Pes vācibdür ki pād-şāh u vüzerānuñ terbiyeti bābında⁷ sa'y-ı belīğ dirīğ buyurmayalar ve 'alā sebīl-i t-tedric merātib-i taķarrub ve medāric-i temekküne yitişdüre. Hükemā buyurmuşlardır ki: Mülük u vüzerā memlūklarını terbiyetde tabīb-i hāzık meslegine sülük itmek gerek ki ol bīmāruñ sebeb-i infī'ālin ve kemmiyyet-i müddet ve keyfiyyet-i⁸ illetin tamām bilmeyince mu'aleceye şurū' ve müdāvāt itmez. Kezālik pād-şāh u

¹ raviyyetin: raviyyetlerin S.

² mertebededür: mertebedür V.

³ Muhakkak ki kulları içinde Allah'tan (hakkıyla) korkanlar âlimlerdir. Bkz. Fâtır 35/28.

⁴ ve esrār-ı milkde anlara mecāl-i müdāhale virmemek gerek ki: -S.

⁵ Her şey, aslına döner.

⁶ serīretleri: sīretleri S.

⁷ bābında: bābından V.

⁸ kemmiyyet-i müddet ve keyfiyyet-i: müddet ve kemmiyyet ve keyfiyyet ve S.

vüzerāya lāzımdur ki hıdmetkārlarınıñ cüz'ı vü küllı hāllerin teşhış kıla ve ol çākere ki taqvıyet ü terbiyet erzānı buyuralar (V106^a) ve anuñ haqqında bī-te'ennı¹ vü te'emmül kadh ü gıybetine i'timādı revā görmeye. Aşlū'l-bāb budur ki mülāzimın-i ekābir ü vüzerā mu'temed ü emın olmağ gerek, tā esrār vuķūf-ı ağıyardan maşūn kıla ve leşker ü kişver zarar u² āzārdan mahfūz u me'mūn ola.

Āgāz-ı Dāstān-ı Vaşıyyet-i Sālis 'Aşer

Ahbārda gelmişdür ki dārū'l-milk-i Haleb'de bir pād-şāh-ı nāmdār ve şehen-şāh-ı kām-kār var idi³. (S131^b) Bu pād-şāhuñ bir duhter-i hūrşid-peyker ü nāhıd-manzarı var idi ki envār-ı āftāb-ı ruhsārı çehre-i rüzgārı münnevver ve būy-ı zūlf-i 'anber-fāmı meşām-ı eyyāmı mu'aṭṭar itmişdi. Pād-şāh ol gevher-i yek-dāne'i dıde-i bīgāneden muhāfazada mübālağa kılurdu ve ol dürr-i girān-māyeye şadef-i setr⁴ ü şalāhda perveriş virürdi. Bir gün anuñ-içün bir pırāye tertīb itmek diledi ve bu üstād-ı zergere ki şınā'atde mahāret ü berā'ati ola, ihtiyāc vākı' oldı. Meger ol şehirde bir zerger var idi ki gūyā kürre-i⁵ āftāb-ı envār anuñ küresinde müzāb olan zerdı ve sebıke-i rahşān-ı māh anuñ pūtesinde kāl olan sīme beñzerdi. Melik anuñ şit ü şadā-yı hünerin işitmişdi ve anuñ ba'zı maşnū'āt-ı zıbbā ve maşūgāt-ı bī-hemtāsını müşāhede itmişdi. Bir vaktde anı haremına da'vet itdi ve tertīb-i pırāye bābında güft ü gū ser-hadd-i ıtnāba yitdi. Merd-i zerger cevān idi, zarīf-revān u şirīn-zebān u rengīn-beyān. Dil-i pād-şāh esnā'-ı muhāverātda anuñ mülākātına rağbet-i tamām gösterdi. Her gāh kelimāt-ı ğarīb ve şanāyi'-ı 'acīb ve nikāt-ı dil-firīb ile pād-şāhı şifte kılurdu. Pād-şāh daḥı sāt-be-sāt anuñ haqqında ināyet ü ri'āyetin arturdu. Rütbe-i taķarrubla bir mertebe ihtışāş buldı ki rüz şeb mahrem-i harem-i hāş oldı ve duhter-i pād-şāh ki zerger-i mihr ü⁶ māh anuñ rüy-ı sefīdi⁷ ve zūlf-i siyāhına çeşm-i bedle nigāh itmemişdi, aña perde altında rāy⁸ virdi.

¹ bī-te'ennı: te'ennı V.

² u: -S.

³ şehen-şāh-ı kām-kār var idi: şāhen-şāh-ı kām-kār var-idi V.

⁴ setr: sır S.

⁵ var idi ki gūyā kürre-i: var-idi ki gūyā küre-i V.

⁶ u: -S.

⁷ sefīdi: sefīd V.

⁸ rāy: rāh S.

Mısrā¹

Her ki şod mahrem-i dil der-ḥarem-i yār be-mānd²

Pād-şāh-ı mezbūruñ bir vezīri var idi³, metānet-i ‘aql ile meşhūr (S132^a) (V106^b) ve işābet-i re’y ile ma‘rūf u mezkūr. Raqam-ı kilik-i cihān-güşāsı ḥāme-i nāme-i nuşret idi, re’y-i eşer-i ‘ālem-ārāsı tırāz-ı cāme-i şevket. Erbāb-ı dīn ü millet anuñ re’y-i rūşeniyle i’tikād iderdi. Vezīr çün gördi ki pād-şāh zergeruñ terbiyetin ḥadd-i i’tidālden giçürdi ve taḳarrub u ihtişāşın akşā-yı⁴ gāyete yitürdi, maḥz-ı naşīhat ve ḥulūş-ı ṭaviyyetinden bir maḥall-i muvāfık ve vaqt-i münāsibde bir taḳrīb ile ‘inād-ı cevād-ı maḳālī zergeruñ ḥasb-i ḥālī vü me‘ālī cānibine mün‘atıf kılup eyitdi: Şāhā selāṭīn-i māziyye erbāb-ı ḥırfeti aşḥāb-ı devlet ma‘rızına getürmemişlerdür ve anlaruñ her çend ki ‘avātıf-ı şāhāne maḥşūşları olmışdur ammā akrānları miyānında tecāvüze ruḥşat virmemişlerdür. Hālā melik bu şahşa bir mertebe ihtişāş virmişdür ki mahrem-i ḥarem-i ḥaş itmişdür. Bundan sābık naqd-i⁵ ḳalbin miḥekk-i imtiḥāna urmamışdı ve terbiyete liyāḳati ne mertebededür⁶ görmemişdi. Benüm zannum budur ki bu şahş denā’et-i zāt ve ḥasāset-i şıfātla mevşūfdur. Zīrā gördüm ki ‘ale’d-devām ‘inān-ı kelāmı ḥalāyıkūñ īzā vü āzārı cānibine ma‘tūfdur ve zimām-ı ihtimāmı icrā-i⁷ evāmīr ü aḥkāmda ḥalka düşünām ve ızhār-ı hıkd u intikām tarafına maşrūf. Bu maḳūle kişiden āyīn-i vefā ve şıdk u şafā gāyet dūrdur ve bu aşl-ı nā-kes ile muşāḥabet muḳteżā-yı ṭab‘-ı selīmden be-gāyet mehcūrdur. Kerrātla imtiḥān itdüm ki her gāh ki melik muḳarreblerinden birine in‘ām u iḥsān buyura, ol sifle-ṭab‘ denī-himmet kemāl-i ḥasedinden bir mertebede münfa‘il olur ki kendünüñ helākine ḳā’il olur. Hükemā buyurmışlardur ki: ‘Alāmet-i gāyet-i rezālet ü denā’et ḡayra kerem olduḡın (S132^b) görmege ‘adem-i⁸ ṭāḳatdır. Her kimüñ ki ḥasāset-i zāt ve ḥabāset-i şıfātı ola, şart-ı emāneti mülāḥaza itmez ve dīn⁹ [ü] diyāneti muḥāfaza kılmaz. Melik eyitdi: Bu cevān ḥüb-şüretdür, melāḥat-i şüret leṭāfet-i sīrete¹⁰ emāretdür ki *ez-zāhirü ‘ünvānu’l-*

¹ Mısrā’: Şi’r S.

² Kim ki gönlün mahremi olur, sevgilinin haremindedir kalır.

³ var idi: var-idi V.

⁴ akşā-yı: iktizā-yı V.

⁵ naqd-i: -S.

⁶ mertebededür: mertebedür V.

⁷ icrā-i: eczā-i V.

⁸ ‘adem-i] ‘adem ve S, V.

⁹ dīn: -S.

¹⁰ sīrete: seyr V.

¹¹ Görünen, görünmeyenin göstergesidir.

kelām-ı ekābir-i ‘ālī-şāndur ki ḥüsn-i ‘ünvān luṭf-ı maẓmūn-ı nāmeve (V107^a) nişāndur. Ol ḥadīṣ ki ḥazret-i risālet-menzilet-den şalāvatu’llāhi ve selāmühü ‘aleyhi rivāyet olunmuşdur: *Uṭlubū’l-ḥayra ‘inde ḥisāni’l-vüçühi*¹ bu nükteye işāretdür. Ya’nī ruḳ‘a-i ihtiyācı bir kimseye ‘arz idüñ ki şafḥa-i ‘izārı zīver-i ḥüsn-i şüretle ārāste olur. Vezīr eyitdi: Emşāl-i ḥükemāda gelmişdür ki: Bir ḥakīm bir ḥüb-şüret cevān gördi. Cān [u] dilden muşāḥabetine mā’ile olup ilerü vardı, tā sikke-i māhiyyetin miḥekk-i imtiḥānda āzmāyiş itdi. Miḳdār-ı kemālin mi’yār-ı i’tibārda tamām-‘ayār bulmayıcak eyitdi:

Mıṣrā‘

Eyü dār ger olaydı anda deyyār

Melik eyitdi: Mīm-i melāḥat ve cīm-i cemāl i’tidāl-i mizāca dāldür. Mizāc-ı mu’tedil şāḥibinüñ terbiyet-i kābiliyyetine delīldür. Çün bu müddete dek terbiyet olunmadı, yümkin ki anuñ ba’zı aḥlākı² nehc-i i’tidālden semt-i iḥtilāle mā’il olmuş ola. Ḥālā ki nazār-ı terbiyet erzānī buyuralar, muḳarrerdür ki iktisāb-ı ḥışāl-i sūtüdede ile derece-i kemāle vāşıl ola. Vezīr cevāb virdi ki: Ey melik, pīrāye-i terbiyete anuñ gerdeni sezāvārdur ki aşl-ı ḥilḳatinde cevheri vardur ki her ḥāk zer ve her seng cevher ve her ḥün misk-i ezfer olmaz. Andan ḥuşul-i mihr ü vefā ihtimālī bātıldur ve ḥulūş-ı şıdk u şafā tevaḳḳu‘ı bī-ḥışāl. Çün bu ma’nā muḥakḳak oldı, ihtiyāt budur ki pād-şāh evbāş u aḥlāt ile iḥtilāt kılmaya, tā varṭa-i mezellele (S133^a) giriftār olmaya. Şart-ı ihtiyāt budur ki anuñ taḳarrubında ifrāt olmaya ve terbiyetinde cānib-i i’tidālden tecāvüz buyurulmaya ki mebādā aña ḥalel-i küllī müterettib ola, tedārüki hayyiz-i imkānda dāḥil olmaya. Şāh kelām-ı vezīre iltifāt itmeyüp eyitdi: *Erbābü’d-düveli mülhemün*.³ Mülük ü selāṭin bī-telḳin-i devlet bir emre şürü‘ kılmazlar ve bī-meded-i ilhām mehāmm-ı ḥaṭara ḥavz buyurmazlar. Neseb-i kerīm ve ḥānedān-ı ḳadīmüñ şeref-i zāt ve kemāl-i şıfāt-ı ādemīde ne medḥali vardur? Sebeb-i ihtirāz ve mücib-i (V107^b) iclāl ü ikrām me’āşir-i faẓl u edebdür ve mefāḥir-i aşl u neseb degüldür. Şerīf ü büzürgvār dimek ol kimseye sezāvārdur ki pād-şāh-ı vaḳtūñ⁴ nazār-ı iksīr-āşārına maẓhar ola. Mülük-ı ‘ālī-şāndan birisi bu ma’nāyı bu kelime ile beyān itmişlerdür ki⁵: *Naḥnü’z-*

¹ Hayrı güzel yüzlülerin yanında arayın. Bkz. Keşfü’l-Hafâ, Cilt: 1, s. 136.

² aḥlākı: aḥlāk V.

³ Devlet (işlerinin) erbâbı kimseler (iyiyi kötüden ayırt etmede) ilhâm sahibidir.

⁴ vaḳtūñ: āfetüñ S.

⁵ itmişlerdür ki: itmişlerdür S.

*zamānū men refa' nāhū irtefa'a ve men vaḥa' nāhū itteḥa'a.*¹ Ya'nī her kimseyi dest-i terbiyet ile ref' idevüz, ser-i rif'ati feraḥ-ı Ferḳadān'a irer ve anuñ ki pāye-i ḳadrin pest idevüz, kevkeb-i baḥtī ḥazīz-ı mezellele irer. Nesīm-i luṭfumuz tenessüm itse niçe şūrezārı reşk-i gülzār-ı İrem² kılur, berḳ-ı ḳahrumuz tebessüm itse hezār ḥırmıni i'tibārı bād-ı fenāya virür.

Beyt

Sümüm-ı ḳahrumuz itseydi ḳa'r-ı bahra güzer

Şadef içinde eriye gideydi dürr-i yetīm

Çün biz bu cevānı³ dest-i himmetle ḥāḳden götürdük⁴ ve feraḥ-ı rif'atin zirve-i eflāke yitürdük, ümmīddür ki gümānumuz anda ḥaṭā gelmeye. Vezīr çün ḳadem-i himmet-i şāhı anuñ terbiyeti bābında şābit⁵ gördi, sākit olup bir daḥı ol nev' kelāma iḳdām itmedi ammā çün ḥāl bir zamān bu minvāl üzre (S133^b) giçdi, zerger dest-i ihtiyārın küşāde idüp⁶ ve rütbet-i i'tibārın ḥadden ziyāde görüp pāy-ı ḥidmeti dā'ire-i istḳāmetden çıkarmağa āḡāz itdi ve bīm ü ümmīd ve va'd ü va'īd ile emvāl-i ḥalā'ika dest-i taşarrufı dırāz itdi. Nā-gāḥ duḡter-i şāhuñ tācı için ba'zı cevāhire ihtiyāc vāḳı' oldu. Ol nev' ki maḳşūd idi, ne ḥizāne-i 'āmirede mevcūd idi ve ne şehriñ cevherilerinde⁷ ele girdi. Zerger tecessüs ü tefahḥuş idüp ḥaber aldı ki bir bāzırgān kıızı ancılayın cevāhire ḳādirdür, belki anuñ dürcinde ol maḳūle cevāhir vāfirdür. Zerger taleb-i cevāhir için bir kimesne⁸ gönderdi. Duḡter⁹ vücūd-ı cevher-i maḳşūda inkār idüp ol¹⁰ kadar ki mübālaḡalar itdiler, fā'ide virmedi. El-ḳışşa zerger anı cebr ü ikrāḥ ile bārgāha getirüp duḡter-i şāha eyitdi: Baña ma'lūm oldu ki bu bāzırgān beççenüñ niçe 'aded gevher-i şāhvārı vardur ki dürr-i yetīm ve yāḳūt-ı rümmānī ve zeberced ve niçe ḳıṭ'a zümürüd-i reyḥānī ve la'l-i Bedeḥşānī ve niçe dāne ḥoş-reng (V108^a) şāfi firūzesi vardur. Melike fermān itmek gerek ki bu duḡter ol cevāhiri ḥāzır¹¹ kıla ve

¹ Biz zamanız. Bizim yükselttiğimiz kimse yükselir, bizim alçalttığımızısa alçalır.

² İrem: ārām S.

³ biz bu cevānı: bu cevānı biz S.

⁴ götürdük: getürdük S.

⁵ şābit: -S.

⁶ idüp: -V.

⁷ cevherilerinde: cevherlerinde S.

⁸ kimesne: kimse V.

⁹ Duḡter: -V.

¹⁰ ol: o S.

¹¹ ḥāzır: ḥāzır S.

kıymet-i vakt her ne ise bizden ala. Eger tav' u¹ rağbet ile ihzâr idüp bahâ ta'yîn iderse fe-bi-hâ ve illâ tehdîd ü te'dîb ile didürtmek gerek, belki teşdîd ü ta'zîb ile getürtmek² gerek. Şeh-zâde duhter-i bâzîrgâna ihzâr-ı cevâhir ile fermân itdi. Duhter hîşâr-ı inkâra tahtaşşun idüp eyman-ı gılâz u şidâd yâd itdi ki: Egerçi bende cevâhir çokdur ammâ siz tavşîf itdüğüñüz üzre yokdur. Cemî'-i maḥzûn³ 'ayân itdi ve kendüde olan hurde vü rîzeleri der-miyân itdi. Zergerüñ (S134^a) mi'yâr-ı i'tibârında tamâm-'ayâr gelmeyüp taşrîḥ u ta'rîz ile melikeyi zûr u zâr ile ikrâr itdürmesine tahrîz⁴ itdi. Duhter-i şâh ḥod hünne nâkışatü'l-'akli ve'd-dîn⁵ cām-ı cehâlet-encâmından mest-i bî-ḥod idi. Demde[me]-i şeytân-ı insân aña yâr ve naḥvet-i saltanat-ı tecebbür nefsi-i ḥün-ḥ'ârına meded-kâr olup bâzîrgân-zâdeyi pençe-i şîr şikence vü 'azâba giriftâr itdi. Duhter-i bî-çâre zaḥm-ı çengâl-i 'uḳâbeyn-i 'ikâba taḥammül idemeyüp murğ-ı rûḥı kafes-i tenden uçup âşyâne-i 'ademe gitdi. Mâder ü peder ve sâ'ir müte'allîkât-ı duhter feryâd u nefîri çarḥ-ı eşîre⁶ ve gûş-ı mâh u tîre yitürdiler. Vezîr-i şâfi-zamîr şüret-i vâkı'ayî naḳîr ü kıtmîr levḥ-i ḥâtır-ı şâha taşvîr itdi. Melik bu fazâḥat-i⁷ düdü ki revzene-i ḥareminden şu'ûd itdi, zâviye-i sînesin tîre ve dîde-i ḡayretin ḥîre kıldı. Egerçi ki⁸ zâhiren⁹ ızhâr-ı celâdet idüp o ḥükmi imzâ itdi ammâ luṭf birle vereşe-i duhteri nevâḥt idüp mâl-i bisyâr ile irzâ itdi ve duhterin nazar-ı şâhânedan dūr ve 'âtıfet-i bî-kerânedan meḥcûr idüp ol¹⁰ le'im-i sitem-kâruñ muşâḥabeti şe'âmetiyle şeh-zâde-i nâmdâr derece-i i'tibârdan sâkıt olup kevkeb-i ḳadri ḥazîz-i mezellele hâbiṭ oldı ve zerger-i sitemkâr bîm-i intîkâm-ı sultânîden firâr idüp (V108^b) terk-i diyâr ihtiyâr itdi. Şeh-zâde bunu münâsib gördi ki birkaç gün şehrden çıkup meliküñ bâğında sâkin ola ve ol vakt ki 'avâşîf-ı ḳahr-ı şehriyârî sükûn bula ve zebâne-i ḡazab-ı cihân-sûz-ı pād-şâhî intîfâ-pezîr ola. Ba'zî havâşşuñ dâmen-i şefâ'atine teşebbüs idüp yine ḥarem-(S134^b)serâya ḥîrâm kıla. Pes duhter dâye vü mâder ile¹¹ pederinüñ bâğına gitdi. Zerger bu ḥâlden ḥaberdâr olup mülâzemet-i melikeye şitâb itdi. Şeh-zâde zergeri göricek ıztırâb itdi ve

¹ u: -S.

² getürtmek: getürmek S.

³ maḥzûn: maḥzûnuñ S.

⁴ tahrîz: tahrîş S.

⁵ O kadınların akli ve dini eksiktir.

⁶ eşîre: eşîr V.

⁷ fazâḥat-i: faşâḥat-i S.

⁸ Egerçi ki: Egerçi S.

⁹ zâhiren: zâhir V.

¹⁰ ol: o S.

¹¹ mâder ile: mâderle V.

eyitdi: Ey bed-kirdār şüm-dīdār, hayf hezār hayf¹ ol nazara ki saña degül, belki senüñ şüretüñ naqş u nigār olan dīvāra müte‘allık ola. Girü geldüñ ki bir fitne gubārın dahı kıparasın ve tarīk-ı tāmā‘ u hırşla bir fesād-ı küllīye dahı bā‘iş olasın. Yüri, var git, mülāzemet-i āstānumdan ferāğat it ki min-ba‘d senüñ mülākātüñ baña vebāl ve senüñle muşāhabet ihtimālī muhāldür. Zerger hā‘ib ü hāsir şeh-zāde nazarından gitdi ve serāsīme vü perīşān-hāl başın alup beyābāna teveccüh itdi. Giderek ahşam oldı Bī-çāre bu aşl-ı zamānda ki güyā ‘arşa-i zemīn üzre pervīzen-i āsmāndan gubār-ı nīl alınmışdı, perīşān-hāl kadem-i isti‘cāl ile giderken kaza-yı İlāhī ol şahrāda şikār-ı sibā‘ içün bir çāh hıfz itmişler-idi. İttifāk bir bebr ve bir pūzīne ve bir mār ol çāha düşmüşler idi². Zerger ki halkuñ reh-güzārı üzre cefā çāhın kazar idi³, rāh-ı rāstı kıyup bu cānverlerüñ ‘akabine uyup bu çāha düşdi. Bu hayevānāt ki ka‘r-ı çāha düşdiler, çün cümlesi dām-ı belāya giriftār oldılar, her biri kendü teşvīşinden āhara İzāya muta‘arrız olmayup niçe gün bu hāl üzre ka‘r-ı çāhda kaldılar, tā bir gün ehl-i şehrden bir seyyāh ‘azīmet-i sefer idüp ittifāk rāhı ol çāha rāst geldi. Anları bu hāl üzre⁴ müşāhede (S135^a) kılup perīşān-hātır oldı (V109^a) ve kendüyle tefekkür⁵ itdi ki: Sā‘irler çāh-ı cehenneme, ammā bu derdmend ādem oğlanıdır, bu varṭa-i miḥnete mübtelā olup bādiye-i memāta karīb ve ser-menzil-i hayātdan ba‘iddür. Muktezā-yı mürüvvet budur ki her ne vechle ki müyesser ola, hālāşa sa‘y idem⁶ ve bu ‘amelüñ şevābını yevme lā-yenfa‘u mālūn ve lā-benūn⁷ içün zahīre kılam. Pes bir resen bulup bir tarafın bir yire berkitdi ve bir cānibini⁸ ka‘r-ı çāha şarkıtdı. Fi‘l-hāl pūzīne yapışup ser-i çāha yitdi. Bir def‘a da dahı mār müsābaķat itdi. Üçüncide nevbet bebr pençesin resene ildürüp çıķdı. Çün üçi bile cān-ı ‘azīzi hālāş itdiler, seyyāha du‘ālar idüp eyitdiler:

Şi‘r

Kār-ı devlet bāşed ān sa‘y-ı vefā ger gāh gāh

Çün tu maṭlūbī be-ser-vaķt-i taleb-kārān resīd⁹

¹ hayf hezār hayf: hayf hezār hayf V.

² bir pūzīne ve bir mār ol çāha düşmüşler idi: pūzīne ve bir mār ol çāha düşmüşlerdi S.

³ kazar idi: kazardı V.

⁴ hāl üzre: hālde V.

⁵ tefekkür: fikr V.

⁶ hālāşa sa‘y idem: hālāş sa‘y idüp S.

⁷ Ne malın ne de evlādın fayda verdiği gün. Bkz. Şu‘arā 26/88.

⁸ berkitdi ve bir cānibini: perkitdi ve bir cānibin S.

⁹ Vefa çabamızdan dolayı şans zaman zaman yüzümüze güler. Çünkü sen, aruladığım, (yardım) talep edenlerin çağırđı ilk vakitte yetişirsin.

Bilmiş ol ki senden her birümüze minnet-i ‘azīm hāşıldur ve ni‘met-i cesīm vāşıl ammā hāliyā bize anuñ mükāfātı müyesser ve mücāzātı mutaşavver degül. Pūzīne eyitdi: Benüm maķāmum bu kūh dāmānındadır ki¹ bu şehre muttaşıldur. Eger iltifāt olup menzilümüze maķdem-i meymūnla² teşrīf buyurılır ise³ ümmīddür ki edā’-i hūķūķ-ı hīdmetde kuşūr vāķı⁴ olmaya. Bebr eyitdi: Benüm daķı maķāmum havālī-i şehride fūlān bīşededür. Ol mevzī’e şöyle ki güzer buyurasın, maķdūr-ı vāķt olduķı ķadar resm-i hīdmeti yirine getürem. Mār eyitdi: Benüm de meķānum bu şehruñ bārūsındadır. Şöyle ki sa‘ādet müsā‘adet idüp külbe-i aķzānuma ķadem-i rencīde⁵ buyurasın, imķān mīķdārı bu ihsānuñ mükāfātını göresin ammā ‘acāletü’l-vāķt bizden saña bir naşīhat (S135^b) münāsibdür ki anuñ istimā’ı saña farz u vācibdür. Zinhār bu gümrāķı zindān-ı ķāhdan⁶ ķıķarmayasın ki ādemī bed-‘ahd olur ve ihsān muķābelesinde isā’eti lāzim bilür. Anuñ cemāl-i zāhirine firīfte olmamak ve ķubķı-bāķın ve mażarrat-ı iķtilātından iķtiyāķ ķılmaķ gerek. Ekşer-i ehl-i ‘ālem ārāyiş-i şürete mā’il olurlar ve işlāķ-ı ma’nādan ğāfillerdür. ‘Ale’l-huşuş bu ādem ki niķe demdür bizümle hem-demdür

Mışrā’

Şüretā Yūsuf’durur ma’nāda gürg (V109^b)

anuñ hūķ u hāşletini tamām teferrūs idüp sīmāsında şemme-i vefā müşāhede itmemişüzdür ve meşrebinde ‘alāmet-i şafā mu‘āyene ķılmamışuzdur. Bizüm naşīhatümüz sāmi‘a-i ķabūl ile⁷ işitmezseñ⁸ ve bu pendümüz mūcibiyle ki maķz-ı iķlāşdan münba’isdür, iş itmezseñ bir gün ola ki nādim olasın ammā şecere-i nedāmet müşmir-i şemere-i melāmet ola. Seyyāķ anlara i’timād ve kelimātlarına iltifāt itmeyüp ķaraf-ı reseni ķa’r-ı ķāha şalıvirdi ve münāşāhat-i bī-ġarazı ğuş-ı ķabūlle istimā’ itmeyüp zergeri daķı ķıķardı. Zerger de seyyāķa i’tizār idüp şāhuñ bundan i’rāz u nefretinden ve kendünüñ havf u hāşyet ve vahşet ü dehşetinden bir şemme iķhār eyledi ve tazarru’ idüp iltimās eyledi ki bir gün anuñ cānibine ķadem-i rence buyura. Şāyed

¹ dāmānındadır ki: dāmānuñdadur ki S.

² meymūnla: meymūnları ile S.

³ buyurılır ise: buyurılırsa V.

⁴ vāķı’: -S.

⁵ rencīde: rence V.

⁶ ķāhdan: cāhdan V.

⁷ ķabūl ile: ķabūlle V.

⁸ işitmezseñ: işitmezseñ bir gün ola ki nādim olasın S.

ki itdüğü ihsānuñ mükāfātı¹ şartın yirine getüre. Seyyāh eyitdi: Hāliyā pāy-ı ‘azîmeti rikâb-ı seyâhate kômîşamdur. Birkaç gün ‘arşa-i zemînde gitsem gerek ve kâdem-i ‘azm ile² etrâf-ı ‘âlemi seyr itsem gerek ammâ (S136^a) şartumuz bu olsun ki eger kazâdan emân³ müyesser olursa ve kâhramân-ı kâder müsâmaḥat gösterürse bir dahı şeref-i şoḥbetüñüz ile⁴ müşerref olavüz Bu mu‘âhede üzre biribirin vedâ‘ itdiler ve hemân ol mekândan her birisi maḥşadlarına gıtdiler. Seyyāh dönüp yolına gıtdi. Zerger şehre gelüp bir küşede mütevārî oldı. Pād-şāh zergerüñ terbiyetinden peşimân ve mevâ‘ız-ı vezîri istimâ‘ itmedüğinden münfa‘il ü perîşân, duḥterüñ şenâ‘atinden tamâm münḳabız ve bi’l-küllîye anuñ cānibinden müteneffir ü mu‘rız her bârî ki māderi tazarru‘ u zārî itdi, şeref-i iltifāt bulmadı ve her çend ki ekābir vesâ‘il-i şefâ‘ate teşebbüs itdiler, mevķi‘-i kabûlde vāķı‘ olmadı. Tâ bu hāl üzre bir yıl giçdi, seyyāh niçe mesālik ḳat‘ idüp çok memālik seyr itdi ve bu müddetde üç yüz ‘aded zeri tamâm ele getürdi. Âḥir dā‘iye-i ḥubbü’l-vaṭan zuhûr idüp (V110^a) kendüyle fıkr itdi: Her çend ki diyâr-ı ğurbetde aḥvālüm tamâm murād üzre ve sâ‘at-be-sâ‘at devlet-i dünyâ ki ser-māye-i sa‘âdet-i uḳbādur, izdiyād üzredür ammâ⁵

Beyt

Göñlüme⁶ tıldı ârzü-yı vaṭan

Cān dimāğın⁷ pür itdi bûy-ı vaṭan

Hevâ-yı menşe‘-i mevlid mizâcuma ġāyet sāzkâr ve âb-ı ser-çeşme-i vaṭan kām-ı dilde ziyâde ḥoş-ġüvâr. Pes diyâr-ı ğurbetden vaṭan-ı aṣlî cānibine yüz tıtdı ve şeb-hengāmda ol pūzînenüñ maḳāmı olan kūhuñ dāmenine yitüp anda nüzûl itdi. Giceden bir miḳdâr giçicek⁸ kazâ-yı İlāhî iki düzd-i ḥün-rîz fitne-engîz ki Mirrîḥ-i ḥançer-ġüzâr anlaruñ hevâ-i tîr-i ḥün-bārından türs-i tersi (S136^b) yüzine çekerdı, ol menzilde anı ḥālî buldılar. Nakd cinsinden nesi var ise⁹ alup elin ayağın ḥam-ı kemend ile muḥkem bağladılar ve bir ḥaṭar-nāk vādîye, şâri‘den dūr idi, şöyle¹⁰ şikeste vü beste bıraḳdılar.

¹ mükāfātı: mükāfātuñ ve S.

² ‘azm ile: ‘azmle V.

³ emân: âmāde V.

⁴ şoḥbetüñüz ile: şoḥbetüñüzle V.

⁵ ammâ: -S.

⁶ Göñlüme: Gülüme S.

⁷ dimāğın: dimāğun S.

⁸ giçicek: giçincek V.

⁹ var ise: var-ise V.

¹⁰ şöyle: şöyle ki S.

Bî-çāre bā-dil-i şad-pāre kendüyle fikr itdi ki henüz hayātdan ramak¹ ve şafha-i zindegāniden sebak müyesserdür, şehd-i hamd ve şekker-i şükr-i Rabbü'l-ālemīni kām-ı dilde mükerrer itmek gerek. Ğāfil olmağ haṭādur. Du‘ā kıldı bunu: Geliser bir belā nā-gāh, *hasbiya'llāhü lā ilāhe sivāh*². Merd-i seyyāh ol gice tā şubḥ mizāc-ı nā-sāz-kārına dārū-yı şabrla ‘ilāc idüp ḥükm-i қаzā ve fermān-ı қadere rızā virdi. Vaқt-i seḥerde derd-i қayd ü bendden bî-tāқat olup feryād u zārīye āgāz itdi ve eyitdi:

Meşnevî

Bendle ayağum elüm beste
Ḥasret-ile za‘īf ü³ dil-ḥaste

Bir yaña miḥnet-i celā-yı vaṭan

Bir yaña şiddet-i belā-yı resen

Bu maḥalde meger pūzīne ṭu‘me ṭalebine kūnāmından çıkup eṭrāf-ı deṣti geṣt iderdi.
Bu āvāz-ı derd-nāki işidicek bu şadādan āşnālīk rāyīhasın istiṣmām itdi

Mısrā‘

Āvāz-ı āşnā-nefes rūḥ-perverest⁴

ve hemān-dem şavtuñ ‘akabince gidüp seyyāḥuñ serv-i қatına geldi. Çün yār-ı қadīmın beste-i bend-i belā gördi⁵, çeşmesār-ı çeşminden (V110^b) seyl-āb-ı ḥūnīn revān idüp eyitdi: Ey yār-ı ‘azīz, ne ḥādiṣe ḥādiṣ oldı ki sen bu belā bendine düşmege bā‘iş oldı? Seyyāḥ eyitdi: Ey birāder, miḥnet-ābād dünyāda bir ferd bî-ğuşsa-i cerāḥat cūr‘a-i rāḥat nūş itmemişdür ve ḥarābe-i rūzgārda bir eḥad bî-renc ü āfet bir genc-i laṭāfet görmemiş ve işitmemişdür. Pes ser-güzeṣti min-evvelihī ilā-āḥirihī ḥikāyet itdi. Pūzīne eyitdi: Hoş-ḥāl (S137^a) ol ki bāb-ı ḥuşūl-i ümmīd küşāde ve esbāb-ı vuşūl āmādedür. Müyesser olduğı қadar bu ḥalelūñ tedārükine⁶ sa‘y itmek lāzımdur, ammā ḥālen bend-i belādan ḥalāş itmek cümleden mühimdür. Pes seyyāḥuñ bendlerini çözdi. Çözülmege қābil olmayanı pençe vü dendānıyla üzdi ve anı ikrām u i‘zāz ile⁷ ḥānesine iletdi ve ḥuşk ü ter mīvelerle ziyāfet itdi ve zebān-ı iltimāsla⁸ eyitdi: Luṭf eyle, bugün bu

¹ ramak: sedd-i ramak S.

² Bana Allah yeter. Ondan başka ilah yoktur.

³ ü: -S.

⁴ Nefesi tanıdık (dostun) sesi ruhun gıdasıdır.

⁵ қadīmın beste-i bend-i belā gördi: қadīmūñ beste-i bend-i belā görüp S.

⁶ tedārükine: tedārükinde V.

⁷ i‘zāz ile: i‘zāzla S.

⁸ itdi ve zebān-ı iltimāsla: eyledi ve zebān-ı iltimās S.

menzilden gitme ve dil-i fāriğ ile pister-i āsāyişe baş ko, hareket itme, tā ben girü gelem ve dīdār-ı şerīfūñle müşerref olam. Bunı didi ve seyyāhı anda koyup harāmīlerūñ ardına düşdi. Harāmīler hod seyyāhūñ nakd ü rahtın götürüp¹ ol gice tamām gitmişler idi² ve ‘ale’s-seher kūfte vü mānde bir ser-çeşmeye yitmişler idi³ ve leşker-i h̄āb kişver-i dimāğlarına hücūm idüp rahtların pūştlerinden indürüp yatmışlar idi⁴ ve kalb-i emīn ve h̄atır-ı muṭme’in ile h̄āb-ı huzūra varmışlar idi⁵. Çāşt-gāh pūzīne anlarūñ serv-i kıtına yitdi ve anları⁶ h̄āb-ı gāfletde bulup fırsatı gānīmet bilüp rahtūñ zarfını nedāmet-ile yırttı. Ol bedre-i zeri getürüp bir kūşe-i⁷ zīr-i zemīnde pinhān itdi. Ba‘dehü yine gelüp anlar mütenebbih olmadın seyyāhūñ tamām rahtın ve düzdlerūñ ba‘zı zī-kıymet metā‘ların ki bu tarīk ile ele getürmüşler idi⁸, getürüp ba‘zı emākin-i mekānda pinhān kıldı ve ırakdan bir dirāht (V111^a) üstine çıkup anlarūñ ‘ākıbet-i kārına dīde-i i’tibār ile muntazır u müteraşşid oldı. Bir zamān giçicek harāmīler h̄ābdan bīdār oldılar. Çün zer ü rahtdan nişān göremediler, serāsīme (S137^b) vü hayrān cüst ü cū içün her tarafa tek ü pūy itdiler. Anlardan birisi ki ol tā’ifenūñ re’īsi idi, eyitdi: Ey birāderler, bu ser-çeşme ādemīler memerrine beñzemez ve daḥı āşār-ı aḳdām-ı insānī bu çeşme havālīsinde görünmez. Zāhir budur ki bu şüret-i ādemī-zāddan şādır olmamışdur. Zann-ı gālībüm budur ki⁹ bu cāygāh perīler h̄ābgāhı ve güller ārāmghāhidur. Biz küstāhāne bunda geldük, elümüz yüzümüz yuduḳ. Ba‘dehü ayağumuz uzadup bī-edebāne yatduḳ, uyuduḳ¹⁰. Bī-şübhe bize bu bendi anlar çekmişdür. Henüz maḥall-i şükrdür ki bizi helāke kaşd itmediler. Şavāb budur ki min-ba‘d bunda ṭurmayavüz. Eger bunda daḥı tevaḳḳuf idersek şöyle añlanur ki biñ cānumuz olursa birisini daḥı kırtarımayavüz¹¹. Pes düzdān dil-i tersān ile üftān u hīzān rāh-ı beyābānı tıtdılar, gitdiler ve pūzīne anlarūñ mu‘āvedetinden h̄atırın cem‘ idüp fāriḡu’l-bāl gelüp şüret-i hālī bi’t-tamām seyyāhā i’lām itdi. Ol gice seyyāhı muḥāfāza

¹ götürüp] getürüp S, V.

² gitmişler idi: gitmişlerdi S.

³ yitmişler idi: yitmişlerdi S.

⁴ yatmışlar idi: yatmışlardı S.

⁵ huzūra varmışlar idi: huzūra varmışlardı S.

⁶ anları] anlarūñ S, V.

⁷ kūşe-i: kūşeye getürüp V.

⁸ tarīk ile ele getürmüşlerdi: tarīkla ele getürmüşler idi V.

⁹ bu şüret-i ādemī-zāddan şādır olmamışdur. Zann-ı gālībüm budur ki: -S.

¹⁰ uyuduḳ: -V.

¹¹ kırtarımayavüz: kırtarıvüz V.

idüp şabāḥ Pūzīne seyyāḥı ol ser-çeşmeye iletirdi ve nakd-i ma'hūdı ve düzdler aldugı¹ sâ'ir esbāb-ı mevcūdı der-miyān itdi. Seyyāḥ kendü ḥaqqına kâni' olup sâ'ir esbāba dest-i ta'arrużı ve² taşarrufı dırāz itmedi ve pūzīneyi vedā' idüp şehir cānibine mütevecih oldı. İttifāk yolu ol bīşe-i³ mīşeye ki bebrūñ meskeni idi, rāst geldi. İrakdan şīr-i jiyān gibi bir bebr-i gurrān nümāyān oldı. Seyyāḥ ol şekl-i mehībi⁴ göricek ḥavf u nehīb ḳalbine yol buldı. Bebr āvāz itdi ki emīn ol,

Mısrā'

İtdüğün ḥidmet henūz⁵ yādumdadur (S138^a)

Pes karşı geldi ve i'tizār-ı bisyārdan soñra⁶ iltimās eyledi ki bir sâ'at tevaḳḳuf eyleye. Seyyāḥ anuñ rızā-yı ḥātırı-çün mültemesin ḳabūl itdi ve bebr şān-ı mihmāna lāyık nüzūl talebine her tarafı geşt idüp tā şeh-zāde olduğı bāğa yitdi. (V111^b) Şeh-zādeyi⁷ gördi ki kenār-ı ḥavzda oturup lehv ü lu'be meşgūl⁸ ve gerdānında bir muraşşa'-ı kıymetī meftūl. Bebr bir kūşeden çıkup bir pençe ile anı helāk itdi ve pīrāye'i alup mihmān-ı seyyāḥa tuḥfe iletirdi. Seyyāḥ daḥı resm-i i'tizārı ri'āyet idüp emīr-i sibā'ı vedā' kıldı ve şehre mütevecih olup gitdi. Bu eṣnāda zerger-i āşnāsınuñ aḥvālın fikr idüp ḥātırına bu ḥuṭūr itdi ki: Behā'im ü sibā'dan ḥüsn-i 'ahd müşāhede kıldum ve anlaruñla āşnālıḳdan bu deñlü fā'ide buldum. Eger zerger benüm ḳudūmumdan ḥaber bile, her-āyine benüm maḳdemüm ile envā'-ı ihtizāz gösterse gerek ve fetḥ-i ebvāb-ı telaṭṭufda envā'-ı tekellüfi lāzım bilse gerek⁹ ve bu pīrāyeden ki gencīne-i cevāhir, kıymet-i vāfir ele girse gerek. Zīrā ki anuñ bu bābda başāreti kāmildür ve her birinüñ kıymetine vuḳūf u ma'rifeti şāmil. Seyyāḥ bu niyyeti itdi ve 'ale's-şabāḥ şehre yitdi. Ol vaktde meger āvāze-i helāk-i duḥter-i şāhla esvāk-ı şehir¹⁰ ṭolmuş idi Zerger daḥı taḥḳīḳ-ı ḥaber için kūşe-i ḥalvetden taşra çıkup diledi ki yārāndan birisin göre ve ḥaḳīḳat-i vāḳı'a-i ḥaber şora. Nā-gāḥ seyyāḥı görüp istibşār-ı tamām izḥār itdi ve iclāl ü ikrāmıla kendü maḳāmına iletirdi. Pürsiş-i ḥātırdan soñra¹¹ bir def'a daḥı kendü

¹ aldugı: aldugın V.

² ta'arrużı ve: -V.

³ bīşe-i: pīşe-i V.

⁴ mehībi: mehebi V.

⁵ henūz: -S.

⁶ bisyārdan soñra: bisyārdan-soñra S.

⁷ bāğa yitdi. Şeh-zādeyi: maḥalle gelüp S.

⁸ meşgūl: meşhūl V.

⁹ ve fetḥ-i ebvāb-ı telaṭṭufda envā'-ı tekellüfi lāzım bilse gerek: -S.

¹⁰ esvāk-ı şehir: şehir ü esvāk S.

¹¹ ḥātırdan soñra: ḥātırdan-soñra S.

vākı 'asın ve mülâzemet-i şâhdan dūr olup eski mertebesine tenezzül¹ itdüğün ve māl ü menâlden elden mübâlağa meblağ gıtdüğün ber-sebîl-i tafşîl (S138^b) takrîr itdi. Seyyâh aña tesellî virüp eyitdi: Ey birâder, eger senüñ ma'âşuñ bâbında ve intî'âşuñ esbâbında nokşân u kuşûr zuhûr kıldıysa ğam yime ki benüm bu kadar 'aded dînârum var tamâm- 'ayâr ve bir pîrâyem var ki cevâhir-i zevâhiri ahker-i nâr gibi par par yanar. Bi- hamdi'llâh ki temyîz-i 'ayâr-ı zerde² şâhib-naẓarsın ve taqdîm-i bahâ-i cevâhirde üstâd-ı mâhir. 'Akd-i şer'î ile bunları naqd eyle, tevaqquf itme. Murâduñ oldukça alup ħarc eyle, tekellûf çekme. Bunı didi ve hemân-dem zer ü gevheri nazarında ħodı. Zerger nigâh itdi, pîrâye-i duĥter-i şâh idüğün bildi, beşâset-i tamâm (V112^a) izhâr idüp eyitdi: Bu cevâhirüñ kıymeti a'dâd-ı erĥâm-ı ħisâbdan mütecâvizdür ve evhâm-ı ħussâb birinüñ bahâsından 'âcizdür. Göñlüñi ħoş tut ki hemân bu sâ'at ħâtîruñı fâriğ kılam. Sen bunda selâmet ile otur, tâ ben gelem, seni bunda bulam. Pes kendüye eyitdi: 'Aceb devlete irdüm ve 'azîm i'met ele getürdüm. Eger ihmâl idüp fevt-i fursata³ ruĥşat virem, fevâ'id-i ħazmden dūr ve menâfi'-i tecribeden be-ġâyet⁴ mehcûr olam. Bundan sâbık mizâc-ı pād-şâh baña müteġayyir idi ve ol vahşet sebebiyle benden müteneffir. Çün bu vâkı'a-i cāngâhdan āġâh oldu, lâ-ceram müte'eşsir ü⁵ müte'ellim ü endûh-nâkdür ve duĥterinüñ kâtilini arayup bulmakda helâkdür. Bu ġâ'ilenüñ def'inde bundan evlâ ħîle ve bundan aqvâ vesîle müyesser degüldür ki seyyâhı şâha tuĥfe iletem, tâ tarîķ-ı kışâşla siyâset eyleye ve şâyed ki bu ħidmet vâsıtasıyla günâhumı 'afv idüp yine eski mertebemi 'inâyet eyleye. Hemân-dem 'azm-i ġadri muşammem itdi ve akdâm ile dergâh-ı şâha varup cür'et-i⁶ tamâm ile eyitdi: Bu ħâdişenüñ aşlını⁷ tefahĥuşda tamâm (S139^a) sa'y-ı belîğ itdüm ve şâh devletinde melikenüñ pîrâyesin kâtili elinde bulup tutdum. Şâh fi'l-ĥâl bir ser-heng irsâl idüp seyyâhı iĥzâr itdiler. Bî- çâre çün bu ħâlî müşâhede itdi, zergere 'itâb-âmîz ħitâba⁸ āġâz idüp eyitdi: Egerçi ki ki bu ħazâ-yı âsmânîdür ammâ bu degül, baña hezâr bunüñ gibiler erzânîdür. Melik ġümân itdi ki bu günâhkârdur, inkâra mecâli yok. Lâ-ceram cürmine ikrâr eyler, bu kelimâtı bed-kirdârlıġının mükâfâtı cihetinden söyler. Pîrâye dahı bu ma'nâyı

¹ tenezzül: nüzûl S.

² zerde: zerde V.

³ fursata: -S.

⁴ be-ġâyet: -V.

⁵ müte'eşsir ü: -V.

⁶ cür'et-i: cerâ'et-i S.

⁷ aşlını: aşlı S.

⁸ 'itâb-âmîz ħitâba: ħitâb-âmîz 'itâba S.

muḥakkık ve bu mazanneyi muşaddık oldu. Pes buyurdi, tā anı akbaḥ-ı hey'et üzre¹ bir ḫara bindüreler ve teşhîr idüp esvâḳ-ı şehri gezdüreler. Ba'dehü bend-i girân ile ḳa'r-ı zindâna koyalar, gideler. Çün şerâ'it-ı ta'ziyet tamâm ola ve levâzım-ı mâtem ü muşîbet-encâm bula, eşedd-i siyâset ile ḳışâş ideler. Ol sâ'atde ki (V112^b) seyyâḥ-ı bî-çâre bu fezâḥat ile gird-â-gird şehri gezer idi, mâr bâlâ-yı bâverden taşra dîde-i 'ibret ile nazar² iderdi. Çün yâr-ı mihr-bânın beste-i bend-i³ belâ gördi, 'aḳabine düşüp zindâna girdükden soñra⁴ ḥuzûrına geldi ve ḥâlinn sorup şüret-i vâḳı'aya vâḳıf olıncaḳ ḥurûş itdi ve eyitdi: Biz saña dimedük mi ki merd-i bed-gevher dîv ü dedden⁵ bedterdür. İsâ'et ü iḥsân anlar ḳatında yeksân ve 'ayb u hüner anlar mezhebinde berâberdür. Pes hemân ol zamân ki yârân-ı bî-ğarazuñ kelâmını ıṣṣâdan ibâ itdün ve şâyibe-i ḥalelden ḥâlî⁶ münâşahati istimâ'dan imtinâ' gösterdün. Cezm eyledüm ki senün me'âl-i⁷ ḥâlün nedâmete yetse gerek. Seyyâḥ eyitdi: Ey şadîḳ-ı şadîḳ ve refîḳ-ı muvâfiḳ, ḥâlâ bu nemek-i melâmetden ki⁸ benüm cerâḥatüme ekersin, rîş-i dil (S139^b) ve teşvîş-i ḥâtır-ı lâ-ya'ḳilden ḡayrı ne ḥâşıldur? Baña bu derd yiter ki pend-i yârân-ı ercmendi gûş-ı hûş bend⁹ itmemekden

Mısrâ'

Bed-nâm-ı 'âlem oldum ve rûsvâ-yı cihân

hem bundan ḡayrı elem-i bend-i girân ve hem¹⁰ ḡam-ı ḥabs-dâr-ı zindândur, belki bîm-i cân. Hem¹¹

Beyt

Baña yitmez mi bu cānumdaki rîş

Urursın sen¹² daḡı rîş üstine nîş

Ḥâlen bir ḥîle tedârük eyle ki bu ḡâ'ileyi aḡsen-i vechle def' eyleyüp bu beliyeyi üzerümden ref'¹³ eyleye. Mâr eyitdi: Dünki gün mâder-i şâḥa bün-i dendân [ve] lü'âb-

¹ üzre: ile S.

² 'ibret ile nazar: 'iber-ile nazzâre V.

³ mihr-bânın beste-i bend-i: mihr-bānuñ beste-i S.

⁴ girdükden soñra: girdükden-soñra S.

⁵ dîv ü dedden: ve bu derdden S.

⁶ ḥâlî: -S.

⁷ me'âl-i: me'âl ve S.

⁸ melâmetden ki: melâmetde ki S.

⁹ bend: pend S.

¹⁰ hem: -V.

¹¹ Hem: -S.

¹² sen: -V.

¹³ ref': def' S.

ı dehānumdan bir çāšnī virdüm ki Buḳrāt-ı zamān ve Cālīnūs-ı devrān anuñ dārū-yı dermānında ḥayrāndur. Bu giyāhı al, nigāh eyle. ‘Ale’ş-şabāḥ ki¹ seni bārgāh-ı şāha ileteler, şūret-i vāḳı‘adan anı āgāh eyle ve bu giyāhı aña vir², tā melsū‘ tecerru‘ idüp şifā bula, şāyed ki bu çāre ile rāh-ı ḥalāş ve tarīḳ-ı necāta zafer müyesser ola. Seyyāḥ aña minnetler idüp du‘ālar itdi ve mār anı vedā‘ idüp sūrāḥına gitdi ve seḥer-gāh pād-şāhuñ bām-ı ḳaşrına çıkup üzerinden āvāz itdi ki pād-şāḥ āgāh olsun ki ‘ilāc-ı mizāc-ı melsū‘ ve devā’-i dā’-i mār³ güzīde bir giyāhdur ki ḥālen aña mālīk seyyāḥ-ı bī-günāhdur. Ol vaḳt meger melīk māderinūñ bālīni yanında oturup ḡam-ı fevt-i duḡteri elem-i derd-i māderle cem‘ idüp merhem-i zaḥm-ı mārı eṭıbbāyla (V113^a) istıbsār iderdi. Ol ḳadar ki⁴ tiryāḳāt-ı mevānī‘-i zehrāt ve devāfī‘-i semūm ile mu‘ālecede mu‘ācele ḳıldılar, müfīd olmadı. Çün bu āvāze gūş-ı melīke yitişdi, buyurdı ki bām-ı ḳaşr üzre cüst ü cūy içün tek ü⁵ pūy itdiler. Bām üzre nev‘-i insāndan, belki cins-i ḥayevāndan nām u nişān (S140^a) görmediler. Pes buña ḥaml olındı ki bu şadānuñ şāḥibi ḥātif-i ḡaybī ola. ‘Ale’ş-şabāḥ seyyāḥı zindāndan çıkarup dergāh-ı şāha ilettiler, ‘ilāc-ı zaḥm-ı mārı andan istıfsār itdiler. Seyyāḥ du‘ā idüp eyitdi:

Beyt

Hemīşe dergeh-i ‘adl ü cenāb-ı iḥsānuñ

Çü Ka‘be maḳşad-ı ḥācāt-ı ehl-i ‘ālem⁶ ola

Ey şāh-ı ‘ālem-penāḥ, elem çekme ki bu zehrūñ tiryāḳı benüm elümdedir. İn şā’a’llāḥ hemān bu dem⁷ melīke-i cihāna şifā’-i kāmīl ḥāşıl olsa gerek ve bī-izni’llāḥ bu dārūyla zarar-ı zehr-i ḥār bedeninden külliyyen zā’il olsa gerek ammā tevaḳḳu‘-ı bende budur ki evvelā aḥvāl-i perīşānından mesāmi‘-ı celālle bir nūkte inhā eyleye. ‘Adl-i milk-ārā-yı melīke sezā budur ki bir nefes gūş-ı ḥūşla ḥāl-i mazlūmān-ı bī-kesi ıṣḡā buyura. Meşām-ı dil-i şāḥ kelām-ı seyyāḥdan būy-ı şıdk istısmām idüp telaṭṭuf tarīḳıyla buyurdı ki bī-tevaḳḳuf ser-encāmuñı⁸ mebde’den mūntehāya varıncaya⁹ dek i‘lām eyle

¹ ‘Ale’ş-şabāḥ ki: ‘Ale’ş-şabāḥ S.

² vir: vire V.

³ mār: -S.

⁴ Ol ḳadar ki: Ol-ḳadar ki S.

⁵ cüst ü cūy içün tek ü: tek cüst cūy içün tek S.

⁶ ‘ālem: ‘ilm S.

⁷ hemān bu dem: hemān-dem S.

⁸ ser-encāmuñı: ser-encāmını S.

⁹ varıncaya: -V.

ve bî-tekellüf âgâz u encâm-ı hâlûñi beyânda sa'y u ihtimâm eyle. Seyyâh cür'et-i¹ tamâm ile aqdâm-ı iqdâm üzre gelüp ceriyyü'l-cenân ve faşihü'l- lisân evvelâ sergüzeştini bir vechle beyân kıldı ki zamîr-i şâha ol bî-günâhuñ berâ'et-i sâhat-i zimmeti rûz-ı rûşen gibi 'ayân oldu. Ba'dehü ol giyâhı şîr ile hâll idüp melsû'a içürdi. Hemân-sâ'at eşer-i berâ'et ve 'alâmet-i şihhat bedeninde zâhir oldu, kışâşda bedel himmet-i hüsrevâneye lâıyık hil'at-i girân-mâye ile ihtişâş buldı. Zerger-i bed-kirdâr pây-ı dârda elem-i intizârda idi ki² tâ seyyâh berdâr olup ol miqdâr zer-i³ sürh-i tamâm-'ayâr kendüde (S140^b) kalaydı ve pād-şâh katında ol taķarrub u cāhı ki sâbıķan bulmuşdı, yine bulaydı. Nā-gāh mişāl-i vācibü'l-imtişāl sādır oldu ki (V113^b) seyyāhđan ni'me'l-bedel zerger-i ğaddārı berdār ideler. Anlaruñ āyīn ü mezhebleri üzre böyle idi ki kaçan bir bî-günāh hāķķında bir müfterīnūñ iftirāsı sābit olup ol būhtān zımnında anuñ ğaraż-ı fāsidi⁴ zāhir olsa ol 'uķūbet ki ol müttehem-i mazlūm hāķķında iķāmet olınsa gerek-idi, ol kezzāb-ı ğammāz bābında taķdīm olunurđı. Hemān bu düstūr üzre ol ğaddār-ı bed-kirdār ki ne rūy-ı fütüvveti var idi ve ne būy-ı mürüvveti, berdār olındı ve 'arşa-i hāķ levş-i cīfe-i nā-pākinden ki⁵ cemī'-i ğadr u fesādı⁶ ve menba'-ı cevır ü ifsādı pāk olup tārīķ-ı mūkāfātla kendü fi'linūñ cezā vü sezāsın⁷ buldı. Budur ol meşel-i mülūk⁸ sülūk-i tārīķ-ı ihtiyār-ı havāşda ve dāstān-ı selāţīn tefahhüş-ı ahvāl-i erbāb-ı taķarrub [u] ihtişāşda eger melik-i Haleb zerger-i bed-aşl u bî-edebi terbiyet itmeyeydi, duķteri hūn-ı bî-günāha müte'arırz olmazdı ve şikence-i ser-pençe-i bebr ile mūkāfātın bulmazdı. 'Umūmen selāţīne vācibdür ki bî-tecrübe bir eķadi terbiye itmeyeler ve 'ale'l-'umyā bir emrde kaçā ve bir fermānı imzā buyurmayalar ve yaķīnen bileler ki insān katında luţf u ihsān zāyi' olmaz.

Kıt'a

Naķş olur nefis-i beşerde hıyır u şerr ü⁹ nīķ ü bed

Görse ihsānı unutmaz tā ebed insān olan

¹ cür'et-i: cerā'et-i S.

² elem-i intizârda idi ki: elem ü intizârda S.

³ zer-i: zer-i S.

⁴ fāsidi: fāsidesi S.

⁵ nā-pākinden ki: nā-pākden ki S.

⁶ cemī'-i ğadr u fesādı: cem'-i ğadr u fesād V.

⁷ sezāsın: sezāsını S.

⁸ mülūk: mülūk ve S.

⁹ ü: -S.

Bu niçe yıl hîdmet eyler kullar u âzâd olur

Olamaz âzâd hergiz bende-i ihsân olan

Çün ferrâş-ı kazâ serâ-perde-i gaybdan devletlü serin evc-i âsmâna ırgüre ve kâr-fermâ-yı kader tâc-ı kerâmet ve efser-i hilâfeti anlaruñ ferâk-ı (S141^a) ferâkad-sâyına erzânî gördi, vâcibdür ki bezl-i mechûd idüp anlardan bir ‘amel vücûda gele ki sebeb-i sa‘âdet-i dünyâ ve mûcib-i huşûl-i necât ve vuşûl-i derecât-ı ‘uqbâ ola.

Faşl-ı Râbi‘ Aşer

İnkılâbât-ı zamâna ‘adem-i iltifât ve cemî‘-i umûrda kazâ-yı Rabbü’l-‘ibâda rızâ vü inkıyâd lâzım idügin beyân ider.

On dördünci vaşyyet oldur ki miñnet-i rûzgârdan¹ ve taqallüb-i edvârdan gerekdür ki çehre-i hâli gubâr-ı infî‘âlle muğber² ve meşreb-i himmeti gerd-i melâl ile mükedder olmaya.

Su‘âl

Sebeb nedür ki merd-i ‘âkıl ve dâñâ-yı kâmil (V114^a) dâ‘imâ beste-i bend-i belâ ve haste-i tîr-i ‘anâ olup le‘îm ü câhil ve nâ-dân-ı gâfil hem-vâre müstağrak-ı zevk u şafâ olur, ne aña ‘âkl u feţânet nâfi‘ olur, ne buña cehl ü hamâkat mâni‘ olur ve celb-i menfa‘atde vesîle nedür ve sebeb-i mazarratda hîle nedür?

Cevâb

İktisâb-ı devletüñ muqaddemât u esbâbı vardur ki herkes aña dest-res bulur ammâ anuñ netâyic-i semerâtı³ meşyyet-i müsebbibü’l-esbâba menûtdur. Çün kâdî-i kazâ bir hükmi imzâ ve bir emri iktizâ kıla, cümle vesâ‘it sâkıt ve cemî‘-i vesâ‘il bâtıl u zâ‘il olur. Zîrâ ki niçe dâñalar var ki bā-vücûd istiḥkāk-ı devlet-i küt-ı⁴ yek-rüzeden ‘âcizlerdür⁵ ve niçe nâ-dânlar var ki bî-isti‘dād ‘izzet-i serverlik se[rî]rine cülûs idüp rif‘at-i derecede evc-i felekden mütacâvizlerdür. Her-âyine bu kazıyye kazâ-yı Yezdânî ve fermân-ı Sübhânî’den gayrıya vâ-beste degüldür. Her çend ki bir eḥadüñ hîred-i tamâmı ola ki anuñla umûr-ı ma‘âşî intizâm bulmak müyesser ola veyâ hüner ü kemâl ola ki anuñla şayd-ı kulüb-i nâs idüp cezb-i menâfi‘-i (S141^b) bî-kıyâs

¹ rûzgârdan: rûzgâr S.

² hâli gubâr-ı infî‘âlle muğber: hâli gubâr-ı infî‘âlle mu‘teber S.

³ semerâtı: -S.

⁴ küt-ı: kuvvet-i V.

⁵ ‘âcizlerdür: ‘âciz olurlar S.

eylemek mümkün ola, çün kazā-yı Kird-kār aña yār u mededkār olmaya, her-āyine anlardan hîç şemere-i şecere zuhûra gelmeye ve muḳaddemāt-ı hüner ve ḥired ü cemâlden çendân fâ'ide bulmaya. Bir pād-şāh-zāde bu mes'eleyi dervāze-i şehir-i Naṭûr'da āb-ı zer ile yazmışdır ve kitābe-i bâbında ke'n-naḳşı fî'l-ḥacer kızmışdır. Bu maḳāma münāsib bu dāstân-ı şîrîn ve ḥikāyet-i rengîn andan yādgār ḳalmışdır.

Āgāz-ı Dāstân-ı Vaşīyyet-i Rābi' 'Aşer

Rivāyet olunur ki ba'zı memālik-i Rûm'da bir tâc-dār-ı kāmķār ve bir¹ cihān-dār-ı nāmdār var idi ki sâ'ir şehriyārlarun aña nisbet hemān bir nāmı var idi². İki ferzendi var idi hüner ü kemāl ile ārāste ve 'adl ü³ inşāfla⁴ pīrāste. Çün şāh da'vet-i İzidī'ye lebbeyk-zenān icābet itdi, püser-i mihteri ḥazā'in dest-i⁵ ḳahr u taḡallüb ile ḳabz idüp ḳulüb-ı erkān-ı devlet ve a'yān-ı ḥazreti kemend-i⁶ telaṭṭuf ve fitrāk-i tekellüf ile ḳayd ve kemāl-i taḥalluḳ u temelluḳ ile şayd idüp pederi maḳāmına (V114^b) cülüs itdi. Birāder-i kihter çün gördi ki hemān salṭanat sāyesin ulu birāderinün feraḳ-ı ferḳad-sāyına şaldı ve ḳā'ide-i devlet zimām-ı tevsen-i eyyāmı anuñ ḳabza-i murād ve kefi inḳiyādına tefvīz ḳıldı. Anuñ cānibinden mebdā bir ḡadr ü mekr yitişe diyü endişe idüp raḥt-ı ḳarārı rāḥile-i firāra taḥmīl idüp kürbet-i⁷ ḡurbet ve celā-i diyār iḥtiyār itdi ve ḡam u nāleden zād u nevāle götürüp⁸ sefere müteveccih oldu. Şeh-zāde tek ü tenhā mesāfe-i ba'ide ḳaṭ' idüp ḡurūba ḳarīb vāḳtde bir menzile yitdi. Bir zamān tenhālık vaḥşetinden ve ḡarīblik dehşetinden giryān (S142^a) u nāle-künān ol giceyi tamām ḥayret ü zacretle giçürdi. Çün tebāşīr-i şubḥ zāhir oldu, melik-zāde yine sāz-ı sefere āheng itdi. Nā-gāh bir cevān-ı tāze-rüy silsile-müy melāḥatde bī-naẓīr ve laṭāfetde dil-peẓīr, aña hem-vāre oldu. Şeh-zāde nezzāre ḳılup bir meh-pāre gördi ki ḥil'at-i luṭf u kemāl ḳāmet-i ḥüsn ü cemāl içün dikilmiş idi ve māh-ı nev ḥam-ı ebrūsını görüp eksikligin tamām bilmiş idi. Ḥaṭṭ-ı sebzi benefşe-i tāze idi ki gül-berg-i ṭarī ḥavālisinde açılmış idi, yā rīze-i misk ü 'anber idi ki şaḥīfe-i kāfūr üzre saçılmış idi⁹.

¹ ve bir: -S.

² var idi: var idi ki S.

³ ü: -S.

⁴ inşāfla: efḏälle V.

⁵ dest-i] dest ve S, V.

⁶ kemend-i] kemend ve S, V.

⁷ kürbet-i: kürbet ve S.

⁸ götürüp: getürüp S.

⁹ idi: -S.

Mesnevi

Beyân olmaz anuñ hüsni kitâbı

Delîlle şerh olunmaz faşl¹ u bâbı

Yazılsa hüsniñ şerhinde ebvâb

Sekiz cennet olurdu anda bir bâb

Şeh-zâde çün ol hatt-ı dil-keş ve ruhsâre-i âteşveşi müşâhede itdi, kendüye eyitdi: Bâr-ı miñnet-i hicrâna meger bu cevânun kuvvet-i muvâfaqatıyla taħammül olına ve bu bâdiye-i âteş-efşân u dūzaḥ-nişânun tâbından bu serv-i hîrâmânun sâyesinde emân bulına. Pes ol iki yâsemen-i çemen-i cevânî ve ol iki nihâl-i büstân-ı emânî birbirinün şohbetiyle hoş-hâl olup beyâbân-ı pür-elemi gülistân-ı İrem taşavvur itdiler ve ḥâristân-ı meşakkat ü miñneti gülşen-i nūzhet-fezâ-yı cennet ḥayâl idüp gitdiler.

Beyt

Seferde bulınsa muvâfık refîk

Behişt olur olsa cehennem tarîk (V115^a)

Bir menzilde daḥı bir bâzîrgân-zâde-i hūş-yâr ve kâr-dân u² kâr-güzâr şâhib-tedbîr ü rûşen-zamîr ki kâdir idi ki vaqt-i kifâyetde ‘aql-ı kâmil ile ‘ıkd-i şebi gerden-i rûza ‘aḳd ideydi³ ve hengâm-ı kesb ü kârda (S142^b) luṭf-ı⁴ hîle ile dînâr-ı tamâm-‘ayâr-ı ḥurşîd-i zer-nigârı çârsû-yı bâzâr-ı felekde ele getüreydi. Anlara mülḥaḳ olup şûret-i teşlîşden nazâr-ı sa‘âdet bedîdâr oldu. Üçüncü gün bir diḥkân-zâde-i tüvânâ ki aḥvâl-i zirâ‘atde başâret-i şâmili ve eṭvâr-ı dehḳanetde mahâret-i kâmilî var idi, anlara muşâḥâbet oldu ve ḥâne-i murâfaḳatun erkân-ı erba‘ası mükemmel olup ḥayru‘r-rüfekâ‘i erba‘atün⁵ sırrı zuhûr kıldı. Yārân-ı mihr-bân sürûr-ı şohbet-i dostân-ı hemdestân ile ḡam-ı aḥbâb u evṭânı ferâmûş idüp⁶ gitdiler ve birbirinün dîdârıyla âsûde-hâl olup menâzil ü⁷ merâḥil tayy itdiler. Mesâfe-i dūr u dîrâz ḳaṭ‘ itdükden soñra⁸ şehri Naṭûr’a yitdiler ve kenâre-i şehride âsâyiş içün bir münâsib maḳâm ihtiyâr itdiler. Cümleñün zâd u tüşesi âḥîr olmış idi ve dînâr u diremleri daḥı nihâyet bulmış idi.

¹ faşl] fazl S,V.

² u: -S.

³ ideydi: iderdi S.

⁴ luṭf-ı: luṭf ve S.

⁵ En hayırlı dostlar dört tanedir.

⁶ idüp: kıldı ve S.

⁷ ü: -S.

⁸ u dîrâz ḳaṭ‘ itdükden soñra: dîrâz ḳaṭ‘ itdükden-soñra S.

Yārāndan birisi eyitdi: Hālā ol zamāndur ki her birümüz kâdir olduğumuz hünere ü kifāyetümüz gösterevüz ve nakd-i¹ kuvvetümüzü harc idüp küt-ı lā-yemūt ele getürevüz, tā ferāğatle birkaç gün bu şehirde ikāmet kılavüz. Şeh-zāde eyitdi: Umūr-ı dünyeviyye tekādīr-i İlāhī'ye müte'allıkdur. Cidd ü cehd-i benī-ādemün anda medhali yokdur. Pes 'ākıl olan anuñ talebinde çendān mā'il olmaz ve bir cīfenün ki tālībi kilāb ve āhiri harāb ve āhiretde mücib-i hisāb u 'azāb ola, iktisābına irtikāb kılmaz. Her rızık ki kār-hane-i ezelde maḫsūm ola, imdād-ı hırış u şereh ile izdiyād bulmaz ve harīşuñ nihāl-i hāl ve şecere-i a'mālinden semere-i vebāl ü nekālden gayrı şemer hāşıl olmaz. Cevān-ı cānān leb-i ḥandān ile temedduḥ-künān eyitdi: Taḥşīl-i māl ü menāilde (S143^a) ḥüsn ü cemāl sebeb-i tāmdu ve vuşul-i āmāilde 'illet-i luṭf-ı yāl ü bāl müsellemler-i ḥāş u 'āmdur. Her kande ki cīm-i cemāl cilve kıla, māl aña tābī'-i muṭlaḳ ola ve her kimde ki zā'-i zarāfet zuhūr bula, re'fet² aña mülḥaḳ olmaḳ muḥaḳḳaḳdur. Bāzīrgān-zāde daḥı (V115^b) anuñ muḳaddemātını³ kadḥ ve kendünün 'aḳl u kifāyetini medḥ idüp eyitdi: Ser-māye-i ḥüsn ü bahā bāzār-ı dünyāda bir nakd-i bī-beḳādur ve bir metā'-ı kem-bahādur⁴. Az zamānda ser-māye-i sūd elden gider ve bād-ı fenā bünyād-ı vücūdın hebā ider ammā vāzīḥdur ki menāfī'-i re'y-i rāst ve fevā'id-i tedbīr-i dürüst ve vüfur-ı başāret ve şümül-i başāret cemī'-i esbāb-ı devlet üzre sābık u rāciḥdür. Her kimün ki dest-i vüs'ati teng ve pāy-ı ma'īşeti seng-i fāḳa ile leng ola, tiryāḳ-ı temyīz ü idrākten gayrıyla aña şifā mutaşavver degül. Dihkān-zāde eyitdi: Ser-māye-i 'aḳl u ḥired her yırde sūdmen olmaḳ ve biḳā'at-i temyīz ü başāret her bāzārda revāc u i'tibār bulmaz. Eger dāniş ḥuşul-i devleti muḳteżī olaydı, gerek-idi ki her kimse ki faẓl u hünere ü⁵ ma'rifetde cümleden ekmele ve re'y ü ru'yetde ḳamudan efḍal ola, livā-yı devleti evc-i āsmān-ı cihāniyāna ireydi ammā çendān çendān-ı erbāb-ı faẓl u ḥired zindān-ı ihtiyācda bend-i fuḳarā ile muḳayyed görülmüşdür ve anlar ki meşām-ı ḥayşūmları şemme-i gülzār-ı kifāyet ü dirāyetden maḥrūmdur, büstān-ı tereffüh ü şervetde ve gülistān-ı tereffü' u devletde temāşā-künān müşāhede olınmışdır. Ammā berekāt-ı kesb ü taleb ve meyāmin-i cehd ü ta'ab kişiyi ḥazīz-i zilletten zirve-i 'izzete yitürür ve fevā'id-i hırfet ve 'avā'id-i şinā'at ādemi maḳām-ı denā'etden ma'rız-ı sa'ādete

¹ nakd-i: nakd ve S.

² re'fet: refes S.

³ muḳaddemātını: muḳaddemātuñ S.

⁴ kem-bahādur: kem-bahā V.

⁵ hünere ü: -V.

getürür. Çün bunlar nevbetlerin tamām itdiler, (S143^b) şeh-zâdeden iltimās idüp eyitdiler: Luṭf idüñ, siz¹ daḥı bu bâbda bir def‘a daḥı bir nükte beyân kıluñ ve bu miyânda cārî olan ḥükemānuñ esrârından nihân² bir şemme ‘ayân eyleñ. Şeh-zâde buyurdi ki: Ben hemân ol mezheb üzre³ muḳarrerem ki bundan sâbık anuñ ḥaḳîḳatinden bir nükte beyân u⁴ taḳrîr olınmışdı ve yârānuñ kelāmına daḥı ki buyurdılar: Pîrāye-i ḥüsn ü cemāl ve ser-māye-i ‘aḳl u kemāl ve biḍā‘at-i meşāḳḳat-i a‘māl vesā‘il-i ḥuşûl-i māl ü âmāldür. Çendân münkir degülem ammā müdde‘ām budur ki eger şāhid-i ḥükm-i ḳazā verā-i nutḳ-ı rızādan cilve kılmaya, kevkeb-i nūr-efşân-ı ḥüsn ü cemāl ufḳ-ı devlet ü iḳbâlden tālî‘ olmaz ve tā rûzgār-ı ḳader-i çârsû-yı cihānda (V116^a) meşāḳḳat dükkânın⁵ açmaya, bâzâr-ı ‘âlemde metā‘-ı başîret-i benî-âdem çendân revâc bulmaz. Ḳā‘ide-i mâ‘ide-i kesb bir nevâledür ki taḳdîr-i ezeli ḥavâlesi ile erbâb-ı cidd ü talebe müyesserdür ve ḥüşe-i kişt ü zer‘ bir tüşedür ki ḥırmen-i irâdet-i Lem-yezelîden muzā[ri]‘ân-ı ḥırfete muḳadderdür. Her raḳam-ı tedbîr ki ḳalem-i endîşe-i zamîr ile levḥ-i reng-âmîz-i ḥayâle taḥrîr olına, muvâfiḳ-ı taḳdîr olmayıcak ḥarâblık âbıyla maḥv olmaḳ muḥaḳḳaḳdur ve her efsûn ki anı neffâsât-ı ‘aḳl u ḥıredden ‘aḳd eyleye, ‘azāyim-i ḥ‘ân-ı ḳazā redd idecek efsâne-i rengîn bulmaḳ muḳarrer. Pes muḥaḳḳık oldu ki her gāḥ ki⁶ meşîyyet-i ḥaḳḳ bir kimesnenüñ⁷ maṭlabına müte‘allık ola, bî-kesb ü ta‘ab belki bî-sebḳat-ı taleb elbette⁸ ḥāşıl u vāḳı‘ olur ve çün irâdet-i cevād-ı muṭlaḳ anuñ ḥuşûline mâni‘ ola, muḳaddemât-ı cidd ü cehd ve sa‘y u kedd bâtıl u zāyi‘ olur, lâ-ceram ḳazā-i Rabbü’l-‘ibād’a itā‘at ü inḳıyād idüp (S144^a) ser-i teslîmi ḥaṭṭ-ı taḳdîre ḳomaḳdan ḡayrı çâre yokdur. el-Ḳışşa ol günü bu muḥāvere ile āḥir itdiler. Yarındası ki Dihḳân-beççe yirinden ṭurup yârāna eyitdi: Siz fâriḡ oluñ, tā ben şemer-i iktisābumdan yitürem ve yârānuñ bir günlük nafaḳasın taḥşîl idüp nazarlarına getürem ve yarın ki⁹ nafaḳa-i uḥrā ola, her birüñüz nevbet ile vech-i ma‘îşet tedbîrin kıla. Refîḳlar bu re‘y üzre müttefîḳ oldılar. Dihḳân-zâde dervāze-i şehre gelüp şordı ki bu şehrdede ḥavā‘ic-i nâsdan ne metā‘ rāyicdür?

¹ siz: sizüñ S.

² nihân: nihâde S.

³ üzre: üzreyem ve S.

⁴ beyân u: -S.

⁵ dükkânın: dükkānuñ S.

⁶ gāḥ ki: kār ki S.

⁷ kimesnenüñ: kimsenüñ V.

⁸ elbette: elbetde S.

⁹ yarın ki: yarın V.

Eyitdiler: Bu eyyāmda heyzüm ziyāde ‘azīzdür ve bu hengāmda fākihe-i şitā fevākih-i tābistāndan lezīzdür. Cevān hemān kūh cānibine revān oldı ve heyzüm-i hūşkdan bir harvār heyzüm cem‘ itdi ve *hammālete’l-haṭab*¹ vār götürüp şehre getirüp on dirheme bey‘ itdi² ve ta‘ām u şarābdan münāsib-i vaḳt ne ise alup cānib-i yārāna şitāb itdi. Çün şehrden çıkdı, der-i dervāzede yazdı ki: Kāsib-i kār-güzāra ne ğam ki netīce-i kesb-i yek-rūze deh diremdür. Muḥaşşal-ı kelām yārān ol gün tamām mā‘ide-i ta‘ām-ı dihkān ile ‘iṣ-i müdām itdiler. Yarındası ki (V116^b) ḥüsn ü cemāl-i³ cihān-ārā-yı hūrşīd-i raḥşān lem‘a-i cemāl-i bā-kemāl ile çehre-i ‘ālem-i tūreyi dıraḥşān itdi. Cevān-ı şāhib-cemāle eyitdiler ki⁴: Sen de bugün ğuncu delāl ve ḥüsn-i bī-miṣāl ki cerr-i māl ve taḥşīl-i āmālde vesīle-i kāmile ‘add eylerdüñ. Bir ḥile fīkr eyle ki sebeb-i ferāğ-ı bāl-i yārān ve mūcibühü fāriğ-ḥāl-i⁵ ḥullān ola. Çün mültemeslerine icābet itdi ve endişemend cānib-i şehre müteveccih olup kendü kendüye eyitdi: Benüm elümden bir iş gelmez, bir iş beceremedin⁶ dönme de olmaz. Ne tehī-dest (S144^b) gitmege mecāl var, ne⁷ bir ḥabbe kesb itmege iktidār. Bu ḥayret ile şehre geldi ve bu endişe ile melūl u maḥzūn bir kūşede nüzūl kıldı. Nā-gehān

Meşnevī

Bir zen-i nāzenīn [ü] mūy-miyān

Serv-kāmet nigār u⁸ ğonçe-dehān

ki maṭla‘-ı melāḥatde mihr-i tābān ve zirve-i zārāfetde kevkeb-i dıraḥşān idi ve māl ü menālī ḥüsn ü cemālī gibi⁹ bī-ḥadd ü bī-pāyān idi. Ol kūçeden ki¹⁰ nümāyān olup ol serv-i nāzuñ rüy-ı dil-nevāzını gördi. Kadd-i mevzūn ve la‘l-i mey-ğün ve ḥüsn-i ‘acīb ve ḥaṭṭ-ı dil-firībine meftūn olup metā‘-ı şabr u sūkūnı bād-ı hevāya virdi. Āḥir kenīzeklerinden kendüye hem-rāz olup her terānede¹¹ dem-sāz olanlara eyitdi:

¹ Odun taşıyıcı olarak. Bkz. Tebbet 111/4.

² bey‘ itdi: şatdı S.

³ ü cemāl: -V

⁴ şāhib-cemāle eyitdiler ki: şāhib-cemāl eyitdi ki S.

⁵ fāriğ-ḥāl-i: fāğ-i ḥall S.

⁶ beceremedin: becermedin V.

⁷ ne: -V.

⁸ u: -S.

⁹ gibi: gibü S.

¹⁰ kūçeden ki: kūçeden V.

¹¹ terānede: terāneden V.

Meşnevî

Bilür misiz ne burcuñ mähıdur bu

Niçe çeşmüñ temāşgāhıdur bu

Nev günden ala pertev bu meh-i nev

Ki şaldı burc-ı hüsne böyle pertev

Bu ruhşār-ı zībāya nazar eyleñ ki çehre-i rengîn-verd anuñ tarāveti hacletinden nesrîn gibi zerddür. Bu cemāl ü kemāl benî-âdemde olmak muhâldür ve bu hatt u hâl¹ rüy-ı ‘âlemde bî-mişâldür, mâ hâzâ beşer[an] in hâzâ illâ melekün kerîm².

Meşnevî

Gelüñ ağız bir eyleñ el üşürüñ

Bu murğ-ı vaḥşîyi dāma düşürüñ

Düzüñ mekr-ile buña dām u dāne

Ola kim eylesiz murğ-ı hāne

Kenîzekler sem‘an ve tã‘aten diyüp gitdiler ve cevân huzûrına varup eyitdiler: Ey cān-ı cihân, bir nigār-ı nāzenîn ki naḫş-bendân-ı Çîn anuñ şekl-i zībâsında (V117^a) şüret-i (S145^a) bî-cān gibi ḫayrân, ḫāk-pāña³ ‘arz-ı du‘ā vü şenā idüp eydür ki: Sîmāñuzda ‘alâmet-i gurbet var. Bu şehrde ğarîbe beñzersiz. Ğarîbler şikeste-ḫâtır olurlar. Hâlâ münāsib-i menzil müheyyâdur ve esbâb-ı ‘îş kâmil ü müstevfâdur⁴. Eger mihmānlık zahmetini kabûl idüp bir sâ‘at ḫ‘ân-ı⁵ cemālünüñle mihr-bānlık buyurasız, bize ‘ömr-i cāvidānî⁶ ḫāşıl olur, size de ziyân gelmez, mâ‘ide-i rāygānî⁷ ḫāşıl olur ve hem aġyârdan ḫâtıra ğubār gelmeye ki bu sırrı⁸ bizden ğayrı kes bilmez.

Beyt

Ne ḫavf-ı şaḥne ne vehm-i ‘ases var

Ne sizden bizden artuḫ anda kes var

Cevâb virdi ki: Fermân-ber-dārem ve bu bâzâra cān-ile⁹ ḫarîdāram. Pes hemân cevân

¹ hâl: hâl V.

² Bu bir insan deġil, olsa olsa üstün bir melektir. Bkz. Yûsuf 12/31.

³ ḫāk-pāña: ḫāk-pāya S.

⁴ müstevfâdur: müstevfâ V.

⁵ ḫ‘ân-ı: ḫân-ı S.

⁶ cāvidānî: cāvidān S.

⁷ rāygānî: rāygān S.

⁸ sırrı: sırr V.

⁹ cān-ile: cānla V.

menzil-i zen-i mezbūra mihmān olup ve'l-hāşıl ol gün āhir olunca¹ cemī'-i murādāt-ı nefsāniyeye vāşıl oldılar. Ol zamān ki cevān hem-rāhları cānibine revān oldu, zen-i şāhib-kerem hāḡḡ-ı ḡudūm ve ecr-i ḡadem yüz direm getürüp mihmānuñ öñüne² ḡodı. Cevān daḡı alup havāyic-i ma'āş-ı yārāna şarf idüp dervāze-i şehre yazdı ki: Erbāb-ı ḡüsn ü cemāle ḡillet-i māl ü menālden ne ḡam ki bir ḡünlük temāşā-yı cemālūñ ḡıymeti yüz diremdür. Bir ḡün daḡı ki³ bāzırgān-zādeye yārānı eyitdiler: Bugün senūñ 'aḡl u ḡifāyetūñ mihmānı olsaḡ gerek. Bāzırgān-zāde daḡı 'ale'r-re's diyüp mültemeslerini ḡabūl itdi ve 'ale's-seḡer der-i şehre gelüp ḡördi ki ḡıymetī metā'larla meşḡūn bir keşti dervāze-i şehre geldi. Tüccār-ı şehr metā'ları küşād bulsun diyü anlarıñla mu'āmele bābında müsāhele itdiler. Bāzırgān-zāde anı deḡer bahāsına 'aḡd idüp (S145^b) hemān ol ḡün murābaḡa tarīḡıyla onın on bire naḡd idüp tamām [u] rāst ve⁴ bī-kem ü⁵ kāst biñ direm fā'ide itdi. Esbāb-ı ma'āş-ı yārānı müheyyā idüp dervāze-i şehruñ kitābesinde kitābet itdi ki: Aşḡāb-ı fehmiñ dirāyete ma'lūm olsun ki bir ḡünlük 'aḡl u ḡifāyetūñ ḡāşılı biñ diremdür⁶. Bir ḡün daḡı şeh-zādeye eyitdiler: Sen hem-vāre tevekkül lāfin urursın ve tefvīz ü teslīm maḡāmında ḡurursın. Eḡer vāḡı 'ā bu şıfatlardan bir fā'ide ḡāşıl olmaḡ var ise (V117^b) sen de dirīḡ itmeyüp bizüm dā'im kārımızuñ tīmārında sa'y-ı belīḡ itmek gereksin. Şeh-zāde kelām-ı yārānı telaḡḡı-i ḡabūl ile tamām buyurdi ve 'azīmet-i kāmīl ile ḡurup ol daḡı⁷ şehre vardı. Ḳazā-yı İlāḡī pād-şāh-ı şehriñ vefāt idüp ḡalk-ı 'ālem anuñ ta'ziye vü mātemine meşḡül idi. Şeh-zāde temāşā iḡün şāḡuñ ḡaşırına ḡıkup bir küşede ḡamūş olup ḡurdi. Derbānlarıñ birisi ḡördi ki cemī'-i ḡalk maḡzūn u melūl ceza' u feza'a meşḡül olup ḡurur, küşe-i ḡaşırda bir şāḡ ebkem gibi aḡzına mühr-i sūkūt urup epsem oturur. Zıyyi ol tā'ife ziyyine muḡābıḡ degül ve ḡalāyık ile bu muşibetde muvāfıḡ degül. Cāsūs ḡayāl idüp fi'l-hāl yanına vardı ve aḡvālını⁸ tefḡiş idüp ḡāḡırına teşvīş virdi. Nā-kām şeh-zāde anuñ telḡ kelāmını işidüp⁹ ḡazm itdi ve āteş-i ḡışmını āb-ı ḡilm ile teskīn itdi¹⁰. Ḳün cenāze-i şāḡı ḡıkarup

¹ olunca: oldı S.

² öñüne: öñünde V.

³ daḡı ki: daḡı S.

⁴ ve: -V.

⁵ ü: -S.

⁶ diremdür: dirhemdür S.

⁷ ol daḡı: ol-daḡı V.

⁸ aḡvālını: aḡvāli S.

⁹ işidüp: -V.

¹⁰ itdi: idüp S.

kaşr-ı ‘ālī¹ gavgā-yı ḥalā’ iḳdan ḥālī ḳaldı, şeh-zāde hemān anda ḳalup kaşruñ ḥavālīsın temāşā vü seyrān iderdi. Derbānuñ zencīr-i cününü bir kerre daḥı ziyāde ḥareket idüp (S146^a) ḥışm-ı tamām ile geldi, şeh-zādeyi tıutup zindāna iletđi. Çün gice oldı, yārān şeh-zādeden eşer görmediler ve her bārī ki tecessüs itdiler, ḥaber bilmediler. Biribirine eyitdiler: Bu bī-çāre cevān kendünün tevekküline i’timād itmiş idi ve binā-yı kārını ḳavā’id-i teslīm üzre bünyād itmiş idi². Çün bu şüretten fā’ide bulmadı, ğayretinden tehī-dest gelmege de rāzī olmadı. Bu sebebden bizüm şoḥbetümüzden i’rāz itđi. Belki ‘ārından başını³ alup bir diyāra daḥı⁴ gitđi. Kāşki aña teklīf-i mā-lā-yuṭāk itmeyeydük ve sīnemüzi hedef-i tīr-i firāk ve ‘alef-i şemşīr-i iştıyāk itmeyeydük. Bunlar bunda zebān-ı melāmeti dırāz iderdi. Şeh-zāde anda ḳayd u bend-i zindāna giriftār olup yaturdı. Yarındası şehruñ eşrāf u a’yānı ve uşul ü⁵ erkānı cem’ olup dilediler ki: Şuğl-i eyāleti (V118^a) ve kār-ı ḥükümet-i vilāyeti bir kimesne ki feraḳ-ı himmeti sezāvār-ı tāt-ı sultānī ve ḥınşar-ı devleti şāyeste-i ḥātem-i cihānbānī ola, muḳarrer ḳılalar ki pād-şāhlarınuñ ferzendi olmamış idi ve nebīre-i şāhīden bir ferd ḳalmamış idi. Bunlar bu müfāvazada mu‘āraza ve bu müşāverede muḥāvere ider iken⁶ derbān-ı mezbūr ilerü gelüp eyitđi: Bu sırrı izḥār ve bu kārı⁷ āşkār itmeñ ki dünki gün bir cāsūs tıutupdururam. Mebādā ki anuñ bir refīḳı olup taḥḳīḳ-ı ḥāl için bugün bunda ḥāzır⁸ olup sizün münāza’a vü mücādeleñüze vāḳıf olup dīde-i tecessüs ile aḥvālünñüze nāzır ola. Pes ḥikāyet-i melik-zādeyi bi-tamāmihā ol cemā’ate inhā iyledi. Anlar daḥı istikşāf-ı aḥvālde ihmāl-i ihtilāl-i küllīye bā’iş olmaḳ ihtimālın virüp ber-sebīl-i (S146^b) isti’cāl bir ser-heng irsāl idüp fi’l-ḥāl şeh-zādeyi⁹ maḥbesden meclise getürđi. Çün anlaruñ¹⁰ nazarı āyīne-i cemāl-i milk-ārāyına muşādif oldı, dīde-i firāsetle gördiler ki anuñ sīmāsında ‘alāmet-i rüşd ü sa’ādet hüveydādur ve emāret-i ḥuḃş ü şekāvet nā-peydā.

¹ ‘ālī: şāhī S.

² itmiş idi: itmişdi S.

³ başını: başı V.

⁴ daḥı: -S.

⁵ ü: -S.

⁶ ider iken: iderken V.

⁷ kārı: kār V.

⁸ ḥāzır: ḥāzır S.

⁹ şeh-zādeyi: şeh-zāde V.

¹⁰ anlaruñ: anlar V.

Beyt

Sa‘âdet gurresi alnında t̃ali‘

Şehâmet pertevi şeklinde lâmi‘

Şerâ‘ it-ı ta‘ z̃im ü tekrîmi taq̃dîm kıldılar ve şordılar ki: Bu merzûbûma kudûmuña ‘illet nedür ve mevlid ü menşe‘üñi¹ terk idüp diyâr-ı gurbet ihtiyâr idüp i‘tibâr-ı ‘uzlet itmege hikmet nedür²? Şeh-zâde anlaruñ cevâbların³ vech-i şavâb üzre edâ idüp aşl u nesebin ve faẓl u⁴ ḥasebin ve pederinüñ keyfiyyet-i vefâtın ve birâderinüñ kendüye sũ‘-i iltifâtın ve terk-i diyâr ihtiyâr itmek sebebin ve yârânuñ bir günlük cihet-i⁵ ma‘âş talebin ber-sebîl-i tafşîl⁶ ta‘bîr-i dil-peẓîr ile taqrîr itdi. İttifâk ba‘zı ekâbir ki anuñ pederinüñ dîvânına ḥâzır⁷ olup ol gevher-i şâdef-i şâhîyi küşe-i taht-ı şâhen-şâhde müşâhede itmişler idi, anı göricek bildiler ve sâ‘ir erkân-ı devlete anuñ eslâfinuñ şevket-i saltanat ve baş-ı memleketini⁸ bildürdiler (V118^b) ve ol vilâyetüñ cemî‘-i aşâgır ü ekâbiri anuñ dîdâr-ı ferruḥ-fâli ile hoş-hâl olup ve tal‘at-ı meymûn ve mülâkât-ı hümâyûn⁹ sa‘âdet bilüp müttefikü’l-kelime eyitdiler: Bu ḥıttanuñ hükûmetine sezâvâr bu şeh-zâde-i ‘âlî-mikdârdur ki neseb-i pâk ve ḥaseb-i pâkîzesi vardır. Bî-şübhe iftitâḥ-ı ebvâb-ı ma‘deletde¹⁰ selef-i büzürgvârına iktidâ ve iktisâb-ı esbâb-ı maḥmidetde¹¹ âşâr-ı sûtûde-i âbâ‘-i (S147^a) kirâmına ittibâ‘ u iktifâ kılsa gerek ve bîḥ-ı dıraht-ı zulmi bâzû-yı şehâmet ile kam‘ ve feẓâ‘il-i nesebini¹² mefâḥîr-i müktesebi ile cem‘ idüp ra‘iyyet sâ‘ir ri‘âyetinde âsûde-ḥâl olsa gerek. Lem‘a-i ferr-i Yezdânî ki anuñ cebîn-i mübîninde sâti‘dur, cihânbanlık isti‘dâdına ve kişver-sitânlık istihkâkına delîl-i zâhir ve bürhân-ı kâti‘dur. Şehriyârlık ‘alâmeti sîmâ-yı sa‘âdet-intimâsında lâyıḥdur ve tâc-dârlık emâreti âyîne-i cemâl-i cihân-nümâsında vâzıḥdur. Pes hemân-sâ‘at aña bî‘at idüp kevkeb-i t̃ali‘ı ḥazîz-i denâ‘etden zirve-i nebâhete¹³ irdi. Bu sühûlet ile ḥil‘at-i ḥilâfet ve eyâlet-i vilâyet eline girdi ve şecere-i tevekkül ü i‘timâdı bu

¹ menşe‘üñi: menşe‘ini S.

² idüp i‘tibâr-ı ‘uzlet itmege hikmet nedür: itmege hikmet ne V.

³ cevâbların: cevâbın V.

⁴ u: -S.

⁵ cihet-i: cihete V.

⁶ tafşîl: tafđîl S.

⁷ ḥâzır: ḥâzır S.

⁸ şevket-i saltanat ve baş-ı memleketini: şevket ü saltanat ve baş-ı memleketi S.

⁹ hümâyûn: hümâyûnuñ S.

¹⁰ ma‘deletde: ma‘delete V.

¹¹ maḥmidetde: maḥmide ne S.

¹² nesebini: nesebi V.

¹³ nebâhete: penâhına S.

semere-i murādı¹ virdi. Her kimsenüñ ki qadēm-i niyyeti maqām-ı tevekkülde rāsîh ve binā-yı ‘aķîdeti mekân-ı teslîm ü rızâda şâmiḥ ola, maķāşıd-ı dîn ü dünyâ aña sühûlet ile el vire ve niķāb-ı ârzûdan şâhid-i murādı aḥsen-i vech üzre yüz göstere. Ol vilâyetde ‘âdet idi ki pâd-şâhları evvel cülûs itdükde bir pîl-i sepîde bindürürlerdi ve kâfile-i enâm cem‘ olup rağbet-i tamâm ile gird-â-gird şehri gezdürürlerdi. Anuñ bâbında daḥı hemân ol ‘âdeti ri‘âyet itdiler. Şeh-zâde ol maḥalde mihr-i cihân-gerd gibi etrâf-ı şehri devr idüp dervâzeeye geldi. Ol sûtûrı ki yârân mezbûr² dervâze-i şehri mezkûra ḥâme-i zebân ile taştîr ve zebân-ı ḥâme ile taşvîr ü taḥrîr itmişler idi³, görüp buyurdi, (V119^a) tâ sûtûr-ı mezbûruñ fevķında âb-ı zer ile⁴ yazdılar ve kitâbe-i bâba qalem-i âhenîn ile qazdılar ki: Nihâl-i kesb ü cemâl ol zamân semere virür ve dıraḥt-ı ‘aql u kifâyet ol vaķt bârver olur ki (S147^b) saḥâb-ı qaẓâ’-i Sübhânî aña perveriş vire ve reşḥa-i taķdîr-i Şamedânî’den aña meded ire. Bu da‘vâyı taḥķîķ ve bu qaẓıyyeyi taşdıķdır ol refîķuñ ḥâlî ki evvelki günde zindân-ı miḥnetde maḥbûs ola, ikinci gün dîvân-ı saltanatda taḥt-ı şâhîde cülûs kıla. Pes yine maķarr-ı ‘izz ü celâle iķbâl idüp mesned-i ḥilâfet anuñla behâ vü behcet buldı ve leşker aña musaḥḥar ve kişver aña muķarrer oldı.

Beyt

Baḥt çün ber-taḥt dîdeş tehniyethâ kerd ü güft

Ey ki ber-taḥt-ı cihân-dârî tu mî-dânî şüküft⁵

Pes hem-râhlarını da‘vet idüp şâhib-i ‘aql u kifâyeti vezîr-i vilâyet kıldı ve diḥķân-zâdeyi esbâb u emlâk-i ḥâşşa üzre⁶ nâzır naşb eyledi ve şâhib-cemâle bî-hadd ü bî-kerân mâl ü menâl iḥsân idüp buyurdi ki: Her çend ki müfâraķat-ı aḥbâb düşvâr ve muḥâceret-i aşḥâb şa‘b kârdur ammâ şalâḥ-ı ḥâl ü me‘âl budur ki sen bu ḥıttadan irtihâl idüp bir maķâma daḥı intikâl idesin, tâ nisâ’-i nâķışâtü’l-‘aql sevdâ-yı ‘aşķuñla mağbûn ve cemâl-i ḥüsnüñle meftûn olmaya ve fısk u fücûr ki bi-ḥasebi’l-‘aķli ve’n-naķl menhî vü maḥzûrdur, şüyu‘ u zuḥûr bulmaya. Ba‘dehü erkân-ı dîvân ve eşrâf u a‘yâna müteveccih olup eyitdi: Vâzîḥdur ki sizüñ miyânuñuzda çok kimesne ‘aql u kifâyetde ve fehm ü dirâyetde ve zûr u şecâ‘atde benden râciḥdür ammâ devlet ‘inâyet-i ezeli ile ve sa‘âdet irâdet-i Lem-yezeli ile vâķı‘dur. Nitekim kelâm-ı qadîm ve tenzîl-

¹ murādı: murād V.

² dervâzeeye geldi. Ol sûtûrı ki yârân mezbûr: -S.

³ itmişler idi: itmişler-idi V.

⁴ zer ile: zerle S.

⁵ Baht onu tahtta gördü ve sevinip, çiçek açtığını bildiğin dünyanın tahtındasın diye tebrik etti.

⁶ üzre: üzerine S.

i kerîm-i vâcibü't-tekrîmü ve't-taḳdîmden *tü'ti'l-milke men teşâ*¹ âyeti bu ma'nānuñ beyânında naṣṣ-ı şarîḥ² ve bürhân-ı ḳatı'dur. ḥuẓẓâr-ı meclisden bir merd-i (S148^a) dānâ aḳdām-ı iḳdām üzre ḳıyām idüp vazâ'if-i dü'â vü ṣenâyi³ edâ itdükden soñra eyitdi: Her kelime ki rişte-i kelām-ı cevāhir-intizām-ı melikde münselik olmışdur, kitāb-ı ḥikmetden bir bâbdur ve her kelime bir lü'lü'-i âbdârdur ki şadef-i ḥıredde perveriş (V119^b) ve bir zer-i tamām-'ayârdur ki miḥekk-i ḥikmetde âzmāyiş bulmışdur, cihân-dârlıḳ esbābınuñ nişābı 'aḳl u ḥikmetdür ve tâc-dârlıḳ isti'dādınuñ şartı faẓl u ma'rifetdür. Pes cenāb-ı salṭanat-iktisābuñ pād-şāhlıḡa liyāḳatine bu işâret ḥüccetdür ve şehriyârlıḡa istiḥḳāḡa bu delîl ile mübeyyen ü müşbetdür. Çün bu dānâ bu faşl-ı pür-aşlı âḥir itdi ve veşâyâ-yı çehâr dehi bu dāstân ile⁴ pâyâna yitdi⁵.

Meşnevî

Her çi⁶ der-în sîne nihân dāştem
Yek-be-yek ez-dil be-zebân dāştem

Çünki bedîn pāye resānd[em] kelām
Bih ki kunem ḥatm-i suḡan ve's-selām⁷

BĀB-I ŞĀNĪ

Siyer-i selāṭîn ve naşâyıḡ-ı mülûḳ ve aḥvāl-i mücavirân-ı 'atebe-i salṭanat beyânındadır ve bu bâb üç faşldur:

Faşl-ı Evvel

Puşîde vü maḥfî degüldür ki salṭanat bir emr-i 'aẓîm ve vilāyet zabt itmek bir büyük maşlaḡatdur. Kelām-ı ḳadîm ve fermân-ı vâcibü't-tekrîmde elḳāb-ı müsteṭâbını *innâ ce'alnâke ḡalîfeten fi'l-arzi*⁸ 'ünvânı ile mu'anven ḳılmışdur⁹. Şol şartla ki muḡālîf-i fermân-ı İlāhî ve münâḳız-ı naṣṣ-ı Nebevî olmayup naşfet ü ma'delet üzre ola. Çün Bārî 'azze ismühü bir ḳulını¹⁰ teşrîf-i emâretle müşerref ve ḡil'at-i salṭanatla müzeyyen

¹ Mülkü dilediğine verirsin. Bkz. Âl-i İmrân 3/26.

² şarîḥ: şarîḥdür S.

³ ṣenâyi: ṣenâ'i S.

⁴ dāstân ile: dāstânla V.

⁵ yitdi: eyitdi V.

⁶ Her çi] Der çi S, V.

⁷ Göğsümde gizli olan ne varsa gönlümden dilime getirdim. Sözü bu noktaya kadar getirdiğime göre artık sözü nihayete erdirmem gerekir, ve's-selām.

⁸ Seni yeryüzünde halife kıldık. Bkz. Sâd 38/26.

⁹ ḳılmışdur: ḳılınmışdur S.

¹⁰ ḳulını: ḳulina V.

ü mücellâ kılop emâkin-i evâmir ü nevâhîde mütemekkin ü mütevatîtin kıla, anuñ derecesi nübüvvet mertebesine qarîb ve vücûdî ta'zîm-i (S148^b) *aft' u'llâhe ve aft' u'r-rasûle ve uli'l-emri minküm*¹ silkinde münselik ve ahkâm-ı nüfûs ve emvâl-i enâm üzerine nâfiz ü cârî ola. Her âyine ol bendeye vâcib ü lâzımdur ki Hâk te'âlânun hîdmetinde ve isâgat-i 'adl ü inşâf ve izâfet-i cûd u ihsânun ri'âyetinde takşîr itmeye ve i'lâ'-i a'lâm-ı dîn-i Muhammedî ve icrâ-i ahkâm-ı şerâyı'-ı Ahmedîde sa'y-ı belîğ ve kûşîş-i bî-dirîğ göstere ve umûr-ı eyâleti şol menâf üzerine ki ahkâm-ı hâzret-i risâlet ana menûtdur, şâbit ü muqarrar tuta ve bunı yakînen bile ki kendü eli altında olan hükâm birisibirine cevır ü ta'addî eyleye, kıyâmet güninde anuñ 'itâb u 'ikâbı aña olup ol hükûm andan teftîş ü tefahhuş olınsa gerekdür ve çün ri'âyet-i vilâyete meşgûl olup (V120^a) meşâlih-i milk ü milletde 'adl ü dâd eyleye, anuñ adlinun bir günlük şevâbı cümle-i ra'yyetun maqbûl olmuş tâtine² muqâbele vü muqâveme ider. Zîrâ Rasûl hâzreti 'aleyhi's-selâm buyurmuşdur ki: *'Adlû's-sâ'ati hayrun min-ibâdeti seb'îne senetin*³. Ya'nî pād-şāhuñ bir sâ'atde itdügi 'adâlet yetmiş yıllık tât ü 'ibâdetden ki ber-devâm ola, evlâdur.

Fazîlet-i Selâtin-i Âl-i 'Osmân

Ser-tâc-ı sa'âdetmendân pād-şāhân-ı pîşîn olan selâtin-i âl-i 'Osmân'dur ki taht-ı salţanat-ı cihân-bânîde muţlağan irtikâb-ı menâhî buyurmadılar ve hâzâyin ü emvâl⁴ [ve] tertîb-i esbâb-ı cāh u celāl içün cem' u itlâf itmeyüp muqtezâ-yı şer'-i Nebvî üzre isti'tâf idegeldikleri muqarrardur. Ba'zı mülûk-ı eslâf gibi hürûc u zuhûrları tağallüb ü istila ve tarîka-i havâric cebri ile mâlik-i salţanat⁵ oldılar ammâ (S149^a) selâtin-i âl-i 'Osmân-ı 'adl-âyîn sebeb-i temkîn ü devletleri her işde şer'-i şerîfe teşebbûş itmekle ve gâzâ vü cihād ile⁶ ve hüsn-i tedbîr-i işâbet-pezîr ile ve darb-ı şimşîr ile kefereden feth ve kabza-i teşhîre getürüp ihâta itdikleri memâlikde salţanat ve tamâm-ı milk⁷ mevrûsları olmağ üzere zabt iderler. Hâzret-i sultân Mehemmed ve Sultân Selîm ve Sultân Süleymân zamânlarında enâra'llāhü burhānehüm 'atebe-i 'aliyye-i 'Osmānî ve sūdde-i seniyye-i hākānīnün qaderi eflāk ile hem-ser ve envār-ı rif'at-i āsārī⁸ āftāb-ı

¹ Allah'a, Peygamber'e ve yöneticilerinize iman edin. Bkz. Nisâ' 4/59.

² tâtine: -S.

³ Bir saatlik adalet, yetmiş senelik ibadetten daha hayırlıdır. Bkz. Keşfü'l-Hafâ, Cilt: 2, s. 58.

⁴ muţlağan irtikâb-ı menâhî buyurmadılar ve hâzâyin ü emvâl: -S.

⁵ salţanat: -S.

⁶ cihād ile: cihādla V.

⁷ milk: -S.

⁸ rif'at-i āsārī: rif'atü'l-āsārı V.

‘ālem-tāb ile berāber idi. Zīrā¹ manzūr-ı erbāb-ı himmet olan mücerred-i ehl-i kemāl ve ol āstānede şerīf ü ‘azīz olan fazl u hüner-i efḍal ve ol devrde mu‘teber olan şıdk-ı² maḳāl idi. Cāh cāhilde idügi nā-ma‘lūm olup ‘aşr-ı emn ü³ emān ve erbāb-ı istihḳāk kām-rān idi ve bir vezīr-i müşterī-tedbīrūn re‘yi ile re‘y ü zeynlerini refīk idinmekle mecmū‘-ı levāzım-ı mühimmātda ve mühimmāt-ı salṭanatda re‘y-i şāibe-i işābet-nümāları qarīn-i tevḳīk olurdu. Hāzret-i pād-şāh-ı maḡfur Sultān Selīm-i ḡayūr ‘aşrında eṭvār-ı salṭanatuñ bir ḳā‘ide-i mümehhedesi ve bir zābıṭa-i müşeyyedesi var idi ki⁴ anlaruñ ḥaḳāyıkına bir vezīr-i a‘zam, ḥidmete mübāşir olan nişāncı ile kātīb-i dīvāndan ḡayrı ferdūñ ittılā‘ı olmazdı. Esrār-ı salṭanat (V120^b) ve eṭvār-ı ḥilāfet nihāyet-i mertebede maḥfūz u mażbūṭ idi. Fütūḥāt-ı ‘Acem ü ‘Arab ki pād-şāhān-ı ḳadīmden kimseye müyesser olmuş degüldür, cümlesinüñ zuhūrına evvelā ‘ināyet-i Ḥaḳ, şāniyā vesīle-i tedbīr-i mu‘allaḳ ibtidā-i umūrda esrār-ı salṭanat maḥfūz u maşūn olduğudur. Şāhları umūrı ma‘lūme olursa (S149^b) düşmen tedārūk idüp, maḳşūd ḥāşıl olmaz. Devr-i ebu’l-beşerden berü cihāna ne deñlü pād-şāhlar ve şāhib-i serīr ü külāhlar gelmiş ise tevārīḥ kitāblarında cümlesinüñ şānları mufaşşal u meşrūḥ⁵ u⁶ meşṭürdur. Dīde-i insāf ile⁷ nazar olursa ḥüsrevān-ı cemm-i cāhān sa‘ādet-i destgāh içinde nesl-i ‘Oşmān-ı cennet-āşiyāndan mezbūr Sultān Selīm Ḥān mānendi bir pād-şāh-ı bülend-nişān gelmiş degüldür. Himmet-i ‘aliyyeleri bir mertebede bülend idi ki dīde-i ḥaḳ-bīnlerinde salṭanat-ı rü-yı zemīn zerrevār-ı zīver-i tāc [u] nigīn ve şöḥret-i şehriyārī vü Cemşīd-āyīn nazar-ı i‘tibārlarında ḥor u ḥaḳīr bī-miḳdār olup bütūn ‘āleme dāver olmadan bir ḥātır-ı ḥaḳīri ḡamdan āzād eylemek biñ severdi. Menāşīb-ı ‘ulyāya istihḳāk ḳatında maḳbūl u müselle⁸ sancak ve ‘ālī dirlik virmek cāiz idi. Nā-merde⁹ iltifāt ve fūrū-māye vü bī-istihḳāka ḥüsni-i nazar yanında ḳan ile berāber olup her ḥidmete liyāḳat gözetmekde pehlevān idi¹⁰. Tekellümden ‘ārider pād-şāh-ı ‘ārif ü ‘ālī-şān idi. ‘Arab diyārını fetḥ idüp geldükden şonra āstāne-i

¹ Zīrā: Zīr S.

² şıdk-ı: şıdk ve S.

³ ü: -S.

⁴ var idi ki: var-idi ki V.

⁵ meşrūḥ: meşrūḥdur S.

⁶ u: -V.

⁷ insāf ile: insāfla S.

⁸ müselle: müselle ve S.

⁹ Nā-merde: Tā merde S.

¹⁰ idi: ile V.

sa ‘âdetde pîri pād-şāhdan ğayrı vezîri yoĝ-idi. Dîn ü dünyâ umûrında saltanat u hilâfet ahvâlinde anlara kemâl-i i‘tikâdları var idi. Merhûm her gice tâ¹ nısfu’l-leyle deĝin evlerinde dîvân iderler idi². Meşâlih-i Müslimîni görüp memâlik-i mahrûsede olan mahâyife ‘ilm tahşîl idüp gice uyumazdı ve bu bâbda sultân Selîm’üñ bir vech-ile³ ihtimâmları var idi ki, ekşerî⁴ gicelerde iki üç def’a bir bahâne ile kapucıları gelüp görürlerdi. Mühimmât-ı (S150^a) Müslimîni görür mi diyü paşayı tecessüs iderlerdi. İrtesi, dîvân-ı hümayûna varup, vaqt olurdu şabâhdan içerü⁵ girüp öyle zamânına dek gice gördükleri meşâlih ü mühimmâtı cümle ‘izz-i huzûrlarına ‘arz iderler idi⁶. (V121^a) Memâlik-i İslâmiyyede hîç ehadâ zulm ü cevr olduğına rızâları yoĝ-idi. Zulm ü cevr olduğını bilmek yanlarında ulu günâh idi. Hâkîkatde⁷ kendülerini pād-şāh bilmezler idi⁸. Allāh teâlānuñ yiryüzinde ‘ibādınıñ mühimmâtını kayırmaĝa kômış bir ednâ bende-i efgendesiyem diyü buyurlardı. Anlaruñ ‘aşrında ve şaltanat-ı Süleymân’uñ evâsıt-ı ‘aşrına gelince devlet-i ‘aliyyenüñ ve diyâr-ı Rûm’uñ her ahvâlî muntazam idi. Nâ-gāh meger zenân ve igvâ-yı dāmād-ı⁹ telbîs-nişân¹⁰ ol şehriyâruñ ‘ömr-i¹¹ hâşılını oĝlı katline râzî idüp Sultân Muştafâ gibi lâyıķ-ı saltanat ‘ale’l-itlâf olan şeh-zâdeyi¹² izâle eyledi. Cumhûr müttefiklerdür ki ol zamândan berü milk-i Rûm’uñ ucuzlığı kaht u ĝalâya ve halkınıñ intizâm-ı¹³ ahvâlî ihtilâl-i bî-intihâya mübeddel oldu. Ne hâl ise ol şehriyâruñ ‘ahdi güzêrân idüp oĝlı Sultân Selîm Han cülûsından¹⁴ beri taĝayyür-i âşâr ve tekeddür kılup ebrâr ve taĝallüb-i eşrâr-ı bed-kirdâr ve tasalluť-ı sefele-i kem-mikdâr katı zâhir ü ‘ayân oldu. Pād-şāh dā’imā bî-ĝaraz âdemlerden ahvâl-i ‘âlemi su’âl ide, zulm def’ine bir kelâmları kifâyet ider iyülere iltifât ve yaramazlara ihânet eyleye¹⁵, anlaruñ haķķında kimsenüñ hâtırına bakmaya. Beden-i insânda bir kaťre yaramaz kan olsa cümlesini fâsid ider. Anuñ içün kaşd ile

¹ tâ: -S.

² iderler idi: iderlerdi S.

³ vech-ile: vechle S.

⁴ ekşerî: ekşer V.

⁵ içerü: içeri V.

⁶ cümle ‘izz-i huzûrlarına ‘arz iderler idi: cümle-i ‘izz-i huzûra ‘arz iderlerdi: S.

⁷ Hâkîkatde: Hâkîkat V.

⁸ kendülerini pād-şāh bilmezler idi: kendülerüñ pād-şāh bilmezlerdi S.

⁹ dāmād-ı: dād mā S.

¹⁰ telbîs-nişân: telebbüs-nişân V.

¹¹ ömr-i] ömri S, V.

¹² şeh-zâdeyi: şeh-zâde S.

¹³ intizâm-ı: intizâmı ve S.

¹⁴ cülûsından: cülûsında V.

¹⁵ eyleye: ile S.

ihrāc iderler. İmdī bir yaramazı bir hıdmetde¹ istiḥdām ‘ayn-ı zarardur.

Şi‘r (S150B)

Yavuza iyilik iyüye yavuzluk
Olursa kimse durmaz memleketde

İyüye iyilik yavuzlara yavuzluk
Gerekdür dā’im ehl-i saltanatda

Hikmet

Hilm gāyetde iyüdür² ve memdūh nesnedür lākin ol kadar gerekmez ki maḳām-ı ‘acze irgüre ve saltanatda mehābet lāzım ammā çāk-ı Ūḥud’da degül ki eli altında olan fuḳarā emn lezzetinden maḥrūm olalar ve ḥelāl-i mālik hıfz u ḥirāsetin bilmek cā’izdür [ammā] ol kadar degül ki Hāk celle ve ‘alā-ḥazretine t̄a‘at u ‘ibādet zabtından seni men‘ ide ve kimsenüñ (V121^b) günāhından geçmek müsteḥabdur ammā ol³ kadar degül ki günāh itmege iḳdāmda dil-ber ola ve ref‘-i melāl içün⁴ lehv ü şikāra ruḥṣat vardur ammā ol kadar gerekmez ki tedbīr-i ‘umūr-ı memālikden girü kıya.

Kıṭ‘a

Ḳazāyāda gözetgil ḥadd-i evsaṭ
Ki tā her işde sen maḥmūd olasın

Bunı kıl kendüñe pīşe hemīşe
Ki dost u düşmene mevdūd olasın

Birin ḥor u ‘azīz itmekde birin
Gehī⁵ i ‘rāz gehī ḥoşnūd olasın

İşāret

Leşkere ol kadar⁶ kuvvet virme ki saña muḥtāc olmayup hıdmet itmeyeler ve rızḳ virmeden öyle⁷ maḥrūm eyleme kim saña gerek olıcaḳ vaktde mecālleri kılmaya.

¹ hıdmetde: hıdmete S.

² iyüdür: -V.

³ ol: o V.

⁴ melāl içün: melāl-çün V.

⁵ Gehī: Geh V.

⁶ ol kadar: ol-kadar S.

⁷ öyle: eyle V.

Beyt

Kerem yüzi ile ihsân kapusın

Gehî ac gâh gâhî eylegil sedd

İl açar biri, biri bend ider el. Zihî tîğ u kemend-i kullâb mânend-i fâķire māl ve ehl-i cürme ki günâh¹ birine vir, birin ‘afv it. Hüdâvend sultân u vezîr ve sâ’ir hûkkâm u emîre gerekdür ki ‘ulemānuñ qadrini ve ‘ilmüñ ve fazluñ şerefini bileler² ve iş görmiş niçe ıssı vü şovuk giçirmiş hizmetkârlaruñ haķķ-ı hizmetini bileler, liyâķat ü istihķâķlarına göre ri‘āyet ideler, ğalať-baķşlık idüp olur olmaz eşķāsa manşıblar virüp a‘yân-ı memālike musallať itmeyeler. **(S151^a)** Mā-dām ki selāťin ü vüzerā bu üslûb üzre depreneler sâ’ir hûkkâm daķı ‘adl ü dādı ‘ādet idinürler, devlet bināsi ber-ķarār ve saltanat esāsı pāy-dār olur. Memleketlerine hāricden yā taht-ı hûkmindeki havāricden bir zarar kaşd olınduķda zıkr olınan ‘uķalānuñ re’y ü hûsn-i tedbîr ve ‘ulemā vü şulehānuñ hayr du‘āları te’şîri ile ol fesādātuñ ref’ine çāre bulınur. Gerek re‘āyā vü berāyā ve³ gerek fuķarā vü aĝniyā rāhatla gečinür. Bir daķı ma‘lûm ola ki pād-şāhlaruñ devlet-i bekāsınuñ esbābı üçdür: Evvelen, sipāh u re‘āyāya ve ‘ulemā vü şulehāya kendüyi sevdürmekdür. Şāniyen, ‘āķil ü dānā ve bî-ĝaraz idüĝi zāhir ü hüveydā ve ‘ilm ü ma‘rifet ile meşhûr-ı dünyā ‘ale’l-huşûş manşıb da‘vāsından müberrā **(V122^a)** ‘ālemüñ eyü vü yatlusın tevārîh ‘ilmini gereĝi gibi ihāta kılmış bir iki perhîzkār muşāhible ülfet itmek, hîç olmazsa⁴ bārī haftada bir kerre anları getürüp söyletmek, huşûşan kelām-ı haķķı söylemelerine incinmeyüp ruşsat virmekle ve anlar haķķında aşķāb-ı aĝrāz kelimātın⁵ işitmemekle ta’yîn bulur. Şālîşen muttaşıl ser-ħadler ahvālî tecessüs olunup yoklanmaķdur ve toĝrı cāsûslar kullañup düşmenüñ fikrinden āĝāh olmaķdur, tā ki bir fitne zāhir olmazdan evvel tedārüki görile ve illā ser-ħadlerde ihtilāl zuhûrından sonra tedbîri müşkil olur ve bi’l-cümle mā-dām ki selāťin ‘adl ü dādı koyup zulme⁶ meyl eylemeyeler, milk ü devletleri ĝayrılara naķl itmeye.

¹ günâh: gâh S.

² bileler: bile V.

³ ve: -V.

⁴ hîç olmazsa: hîç olmaz ise S.

⁵ kelimātın: kelimātuñ S.

⁶ zulme: zulme S.

Hikāyet

Şöyle rivāyet olındı ki bir ‘aşrda iki pād-şāh var idi. Biri zīnet-i ‘adl ile¹ müzeyyen ve biri ehl-i zulm (S151^b) ü bī-dād olmak ile² mu‘ayyen idi. Miyānlarında zıddiyyet olmak dā‘iyesiyle biribirinden dūr olup ve vūfūr-i nüfūruları var idi. Velī āşkāre ceng ü muhārebe ve muḳātele vū muḍārabeleri yog-idi. ‘Ādil pād-şāhuñ yevmen fe-yevmen umūr-ı memleketi nāşıyesinde ḥarāb olmak ‘alāmetleri zāhır ola başladı. Nevāhī-i ma‘mūre ve ḥazāin-i mevfūre noḳşān-pezīr olup re‘āyā-yı memleket fevc fevc deryāların cūşān cūşān³ mevc mevc mesrūr u şekūr⁴ ol zālīm pād-şāhuñ dārū’l-milkine⁵ irtihāl ve yād u bilişlerin koyup yād illere intikāl idüp gitdiler. Pād-şāh ‘adlden firār idüp ve diyār-ı zulmde ḳarārlarına sebep ne olduğın bilmeyüp deryā-yı ḥayrete ḡarḳ ve biḥār-ı ta‘accübe müstaḡraḳ oldı⁶. Kendi ḥavāşşından ki bu ḥazīne-i rāzuñ muḥāfızı⁷ olmaḡa lāyık idi, elçi gönderdi⁸. Çün ki nihānı nükte-i a‘yāndur, der-miyān itdi. Şāh-ı zālīm cevāb virdi ki: Anlaruñ nāşıye-i ḥālleri⁹ istikāmet ü şadāḳat nūrıyla münevver ve lisān-ı şıdḳ-ı fi’l-āḥarīn nāṭıḳ-ı midḥatleridür muḳarrar. Lākīn zübde-i kelām ve telḥīş-ı merām oldur ki senüñ meliküñ yaluñuz kendü ‘ādil (V122^b) ve ḳānūn-ı ‘adālet bilmede kāmildür ammā ket-ḥüdā vū nā‘ibleri ki¹⁰ kār-dār u maşlahat-güzārıdır, cefā vū siteme mu‘tād ve pīşe-i zulmde üstādlardur. ‘Adl-i vāḥid bunca zulm-i müte‘addidde¹¹ ne ḳadar ḳuvvet dutacaḳdur? Pes lāzımdur ki memleket ḥarāba müteveccih ola ammā yaluñuz benüm zulmüm ḥalḳa ıztırāb ve memleketi ḥarāba virmez. Zīrā benī cānından yeg seven yārānum ve ḥavāşş-ı pīşḳārānum inşāf u ‘adlle kūşışleri ḥadden efzūndur. Anuñ-çün ṭālī‘üm hümāyūndur ki¹² bunca mu‘ayyen ü zāhīr ve emīr ü¹³ vezīr ‘adāletlerine nisbet benüm zulmüm sāḥa-i felek-i (S152^a) āftābda zerre ve miyān-ı deryā-yı ‘ummānda ḳatredür.

¹ ‘adl ile: ‘adlle S.

² olmak ile: olmaḡla V.

³ cūşān: -V.

⁴ şekūr: meşḳūr S.

⁵ dārū’l-milkine: dārū’l-memleketine V.

⁶ oldı: olup V.

⁷ muḥāfızı: ḥāfızı V.

⁸ gönderdi: gönderüp S.

⁹ nāşıye-i ḥālleri: nāşıyeleri V.

¹⁰ nā‘ibleri ki: nā‘ibleri V.

¹¹ müte‘addidde: müte‘addiden S.

¹² hümāyūndur ki: hümāyūndur S.

¹³ ü: -S.

Beyt

Zulm nedür ideyin saña beyân
Sözüm işit dut kulağın ey cevân

Kurd koyundan ve¹ koyun da yılan
Şavunmayı da gözde² toprakdur hemân

Naşihat

Pād-şāhlara lâzım olmayan nesne kendülere lâzım kılmak oldur ki hâzîne³ māl-ā-māl ve re‘āyā vü memleketi hārāb u pāy-māl kılup nüfūs-ı⁴ benī Adem’de ihtilāl ola, eger nazarlari tahşil-i hārām u helāl ve mücerred celb-i māl ü menāl ise milk-i ābādān vīrāne ve fevāyid-i hāzā’in-i hüsrevāne ve āferīn neferine yitişür ammā bünyān-ı memleketi mi‘mār-ı ‘adle sipāriş idüp inşāfı vekīl ü nāzır ve cümle umūrda hāzır itseler memleket ma‘mūr ve re‘āyā mesrūr ve kaffe-i ‘ibād meşkūr olalar ve hāzā’in envā’-ı cevāhirle tolu ve eşnāf-ı metā’la memlū olup bu ser-māyeden ziyāde sūd ve bu ticāretten tamām hoşnūd olup eylük nāmın kazanup ‘ale’l-iṭlāk memdūh-āfāk olalar.

Siyaset

Pād-şāhlar nüfūs-ı ‘aliyye ve vezāret-i celīleleriyle, eger çi umūr-ı saltanatda kudret ü kuvvet ve ahvāl-i memleket zabt u hīrāsetinde kerem ü mürüvvetleri vardur ammā iş bitmenin ve maşlahat kolayın ve hayl ü haşem hālın ve sitem-dīde re‘āyānuñ zamān-ı sūrūr u melālın bilmede kār-dān u tüvānā vezīr-i kāfisüz yesr-ile⁵ kāfī ve⁶ hāşıl degüldür.

Şi‘r

Ne emri kim dileye pād-şāhlar
Vezīrān ittifāk-ile gerekdür

Yaluñuz kendü şeh⁷ görse var imkân
Velī paşalar bile yigrekdür (V123^a)

¹ koyundan ve: -S.

² gözde: gözede S.

³ kendülere lâzım kılmak oldur ki hâzîne: kendüler lâzım kılmak oldur ki hâzīneler V.

⁴ nüfūs-ı: nüfūsı S.

⁵ yesr-ile: yesir ile S.

⁶ kāfī ve: -V.

⁷ kendü şeh: kendüsü S.

Faṣl-ı Şānī¹

Taḳallūd-i vezāret-i 'izāmī beyānındadır².

Pād-şāh-ı kām-kār ve selāṭīn-i rūzgār vūzerādan bir 'āḳil dānāyı ki aḥvāl-i 'āleme vuḳūfī ola ve nice umūrda (S152^b) istiḥdām ile ki gele, intihāb idüp vezīr-i a'zam eyleye lākīn evşāf-ı cemīlī 'ālī-himmet, şāhib-i diyānet, her tecribeye mālīk, şırāt-ı müstakīme sālīk, ḥulḳı kerīm, ṭab'ı selīm, ma'den-i mekārīm-i aḥlāk, muṭāva'at-i emrde bī-nifāḳ ola ve ādāb-ı cüz'ıyyāt-ı salṭanatı ve ḳavānīn-i terbiyet-i memleket ü sekīneti bile ve ṭabakāt-ı mevcūdāt u maḥlūkāt ve derecāt-ı ḥavāş u erkānı ḳat ḳat ve maḳādīr-i 'avām u³ efrād insānı her evḳātta tetabbu' idüp vech-i şalāḥ ne ise anuñ üzerine ıslāḥ ide. Ve nızām-ı memleketde re'y ü tedbīr nedür? Ta'yīnāt-ı erkān ve taşarrufāt-ı dīvānī nedür? Hācetmend ü müstemendlere ra'ūf ve ārzūmendleruñ aḥvālīne vuḳūfī ola ve i'timād olınmış kimesnelere maşlaḥat ışmarlayup aşḥāb-ı isti'dād-ı şalāḥa terbiyete ḳādir ola. Çünki bu muḳaddemāt-ı mezkūre ile mevşūf ve bu şıfāt-ı mersūm ile ma'rūf ola, lāyıḳ-ı vezāret ve müsteḥaḳḳ-ı ri'āyet ü emāret olur. Pes selāṭīn ü mülūka lāzımdur ki ḥıdmetkārān-ı ḥüdāvendīden eger derūnı ve eger bīrūnıdur ki ḥavāş u⁴ müfredleridür, vūzerā ḥaḳḳında sū'-i zan getirür, sözlerin istimā' buyurmayalar ve hīç āferīdeden diñlemeyeler. Belki vūzerā'ı ḡamz iden ḡammāzlaruñ kīse-i dehānlarına mühr-i sūkūt urup naḳd-i nuṭḳ-ı fıtne-engizlerine hergiz revāc virmemek gerekdür. Zīrā zıkr olınan muḳaddime taḳrīri üzre her zamānda vezīr-i 'āḳil [ü] müdebbir ü kāmīl ele girer degüldür ve tedbīr-i umūr-ı memālike lāyıḳ nā'ib ki fikrinde⁵ şā'ib ola, dā'imā bulunmaz.

Beyt

Ḥamūl u⁶ 'ādil hem ehl-i inşāf

Ola hem kār-dān u ehl-i tedbīr

Vezīr-i ḥoş ḥıredmend ü hünermend

Olursa biñde birdür ey cihān-gīr

Ve bir ādemüñ (S153^a) söziyle kendüye 'itāb eylemeye. Zīrā ihtimāldür, ol kimesne

¹ Faṣl-ı Şānī: İkinci Faṣl V.

² 'izāmī beyānındadır: 'azīmī beyānında S.

³ u: -S.

⁴ u: -S.

⁵ fikrinde: fikr-i tedbīr S.

⁶ u: -S.

bir hūşūda bī-hūzūr olup ġaraẓ ile iftirā eyleye. Dā'imā vūzerānuñ aḥvālīn¹ tecessūs ider² bī-ġaraẓ kimesneler³ gerekdür. Ve cezā-yı ġünāh sebebi ile (V123^b) 'itāb eyleye. Nihāyet aḥyānen senūñ aḥvālūñ baña ma'lūmdur. Şol maḳūle işde imişsin, ferāġat eyle, saña zararum dokınur diye izhār gerekdür⁴. Ve eger kendi iltifāt-ı pād-şāhīye maġrūr olup pād-şāhuñ 'ırz u⁵ nāmūsına ḥalel virecek bir ḥāl irtikāb iderse ḳatline sa'y olunmayup yā 'azl ile te'dīb olına yāḥūd bir eyalet ile taḥḳīr olına. Zīrā zamānede getürüp istiḥdām olınacak ādem ḳatı az bulunur. Yine bir maḥalde lāzım olduğda getürüp istiḥdām olunur. Selefde olan pād-şāḥlar zamanında ḳatl-i vūzerā ḳatı az vāḳı' olur idi. Birḳac zamān 'azl ile⁶ te'dīb olındukdan sonra getürüp istiḥdām iderler idi⁷. Nihāyet ba'de'l-'azl⁸ iḥtilāle bā'is olmasun diyü İpşala yāḥūd Malġara'ya gönderürler idi⁹. Cezā-yı ġünāh sebebi ile ḳatl olunmaya. Zamānede eyü ādemīn vūcūdı kibrīt-i aḥmer maḳūlesidür.

Mertebe

Vezīr-i a'zam mertebesi olan vekālet-i muṭlaḳa ve şadāret-i 'izāmī¹⁰, bu devlet-i 'aliyyede rütbe-i salṭanatdan sonra bunun fevḳinde bir mertebe daḥı yokdur. Ḥall ü 'aḳd-i umūr-ı cumḥūr vezīr-i a'zam re'yine ve tedbīrine vā-beste olup ḥānum vekālet-i kef-i kifāyetine teslim ḳılınmaġla kemāl-i istiklāl virilüp pād-şāḥa 'arz u telḥīş itdüġi umūrda dinmemek ḳānūn olmuşdur. Pes vezīr-i a'zama vācibdür ki evḳātını mühimmāt-ı salṭanata şarf eyleye ve pād-şāḥ-ı 'ālem-penāha¹¹ ḥicāb itmeyüp umūr-ı dīn ü¹² devlete lāzım (S153^b) olan ḥaḳ sözi tevaḳḳuf itmeyüp söyleye ve erkān-ı devleti cānib-i ḥaḳḳa işḥād ide. Ve vezīr-i a'zamuñ¹³ pād-şāḥ ile olan esrārın ḥāricden degül, sā'ir vūzerā¹⁴ bile vāḳıf olmamak gerekdür. Ve ḳapısı açık olup buluşması āsān ola ve 'arz-şiken olmayup mümkün olan mertebe taṭyīb-i ḥavāṭıra sa'y gerek. Ve manāşiba

¹ aḥvālīn: aḥvālūñ S.

² ider: ider bir S.

³ kimesneler: kimseler V.

⁴ diye izhār gerekdür: -S.

⁵ u: -V.

⁶ 'azl ile: 'azlle S.

⁷ olındukdan sonra getürüp istiḥdām iderler idi: olındukdan-sonra getürüp istiḥdām iderlerdi S.

⁸ ba'de'l-'azl: ba'de V.

⁹ gönderürler idi: gönderürlerdi S.

¹⁰ 'izāmī: 'azīmī S.

¹¹ 'ālem-penāha: 'ālem-penāh V.

¹² ü: -S.

¹³ a'zamuñ: a'zamlük V.

¹⁴ vūzerā: vezīrā S.

müstehak olup fakîr ü nâ-tüvân olanlara yoklaşdurup manâşib virüp ayaklandırmak gerekdür ki şâhib-i kudret olup maḥall-i cengde istiḥdâma yaraya. Ve yarar kıllara geregi gibi ri'âyet idüp (V124^a) ehil olmayanlara ḥimâyet itmeyüp ḥuzûrlarından dūr itmek gerekdür. Zîrâ eyûlere terbiyet ve yaramazlara ihânet olıncaḳ eyüden yatlu ve nâ-mübârekden kıtlu ve nâ-tüvândan kuvvetlü fark olınmayup eyüler ḡam-nâk u bî-ḥuzûr, yaramazlar sūr u sūrûrda olurlar ve bir memleketde ki yaramazlar eyûlük göre ve eyüler yaramazlığa ire, 'âlemde eyûlük ümmîdi kıalmaz ve ḥidmet-i şâhî'i kimse 'aynına almaz olur. Ve şadr-a'zâm olan, kıul tâ'ifesine müdebbir ü zâbit kimesneleri aḡa ve ehl-i idrâk olanları kâtib itmek gerekdür. Kıul maḡbuṭ olmayınca şadr-a'zâm râḡatda olmaz. Ve ehil diyü anı kendüden¹ ḡayrıya maḡkûm itdürmeyüp eyülerine ri'âyet ü iltifât ile müşârûn bi'l-benân² idüp istimâlet virmek gerekdür. Ve şadâret-i 'uzmâya gelen, vezîr-i a'zama münâsib olan sükûn u taḳvâdur. Mümkin olan mertebe nefsi şalâḡa ve 'âlemi işlâḡa sa'y itmek gerekdür. Ve şadr-a'zâm pâd-şâhı meyl-i mâlden ve mâl taḳarrubı ile vebâlden şaḳlamak gerek. Zîrâ emvâl-i ḡalḳ bî-veḡ dâḡil-i i mâl-i pâd-şâhî olmak fenâ-yı devlete (S154^a) delîldür.

Hikâyet

Rivâyet olunur ki Şâhib b. 'Abbâd³ zamânında bir kimesneden nâme geldi ki fülân tâcirüñ menşûr-ı ḡayâtın dest-i kâtib-i kudret *küllü nefsin zâ'ikatü'l-mevt*^{4,5} 'üvnânyıla mu'anven⁶ kılup bî-nihâye mâl ü menâli kıaldı. Vârişleri daḡı etḡâl-i nâ-bâliḡadur, anlaruñ nafaḳasına kifâyet ider miḡdârı kıoyup bâḳîsi pâd-şâh-ı 'âlem-penâḡ ḡazretlerinüñ ḡizâne-i 'âmiresine teslîm olınsun. Şâhib-nâme⁷ cevabında yazdı ki: el-Meyyitü rahmetu'llâḡ ve'l-mâlû vereşetu'llâḡ ve'l-vârişü zer'atu'llâḡ ve's-sâ'î la'netu'llâḡ. Ya'nî meyyite Ḥaḳ rahmet kılsun ve mâlî vereşeye erzânî olsun ve vârişleri Ḥudâ 'azze ve celle berḡurdâr-ı 'ömr olsun ve ḡammâz u âşîye Allâḡ te'âlâ la'net eylesün.

¹ kendüden: kendiden V.

² bi'l-benân: bâ-el-benân V.

³ Sâhib b. 'Abbâd et-Talekânî (v. 385/995), Büveyḡiler döneminde vezirlik yapmış bir âlim, edîp ve şâirdir. Bkz. İlyas Çelebi, "Sâhib b. Abbâd", TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 35, İstanbul, 2008, ss. 512-515.

⁴ zâ'ikatü'l-mevt: zâ'ikatühü'l-mevt V.

⁵ Her nefis ölümü tadacaktır. Bkz. Âl-i 'İmrân 3/185.

⁶ mu'anven: -S.

⁷ Şâhib-nâme: Şâhib-nâmenüñ V.

DİĞER HİKAYET

Naql olunur ki bir vakt Nüşîrevân'a¹ 'arz eylediler ki fülânun mâlî bî nihâye ve esbâb-ı ni'meti hadden ziyâdedür. Aña kifâyet miqdârını (V124^b) koyup bâķîsini hâzîne-i 'âmiye² teslim eyleyelüm. Nüşîrevân-ı³ 'âdil cevâbında eyitdi ki: Ğınâ-yı ra'yyet hâzâ'in-i pād-şāhdur ve pād-şāha gerekdür ki ra'yyete 'ādī⁴ ü dād eyleye. Ol vakt ki māl hâcet ola, aḥsen-i vechle almaķ āsāndur. Eger Nüşîrevân-ı⁵ 'âdil 'adl pīşe kılmasaydı⁶, cihānda anuñ aduñ kimse işitmezdi ve Rasûl-i ekrem 'aleyhi's-selām tefāḥur idüp eyitmezdi ki: *Vülditü fî zemeni'l-meliki'l-'âdil*⁷. Ya'nî dimekdür ki pād-şāh-ı 'âdil zamānında vücûda geldüm. Pes bilgil ve āgāḥ olğıl ki her pād-şāh ki dīnî ābād kıla, cihānı ābādān ider ve her kim ki cihānı 'adlle ābādān ide, Ḥaķ te'ālā andan rāzî olup nām-ı nīk ile⁸ muḥalled ü mü'ebbed, dā'im ü sâbit ola.

'İlm-i Şerîf-i Vezâret (S154^b)

Ve fehmi münîf şadr-ı naşfet-nişāba maḥfî degüldür, biz ma'kûl-i ednâ vü faķîr ve esâfil ü ḥaķîr ne haddile ve ne zehre ile nuşḥ u pend ve inhâ'-i bed ü pesend itmege iķdām eyler diyü buyurılmıya. Aşl-ı⁹ manşib-ı vezâretüñ rengin tezekkürdür ki Rasûlüllāḥ şallā'llāhü 'aleyhi ve sellem buyurmışdur ki: *İzā erāda'llāhü bi-melikin ḥayran feyaḍa lehü vezīran şālīḥan. İn nesiye zekerahü ve in nevā ḥayran e'ānehü ve in erāde şerran kefā 'anhü*¹⁰. Ya'nî Ḥaķ te'ālā bir melike ḥayr irāde eylese ekābir ü vezīr-i şālīḥ karīn eyler ki unutduğı vakt ańdura ve ḥayra niyyet eylese o ḥayrı tķā' itmekde mu'tīn olur ve eger şerre kaşd eylerse ol şer işi işlemeden men' eyler. Vezīr pād-şāha ańdurup tezekkür eylemek lâzım olduğı gibi vüzerāya daḥı tezekkür lâzımdur. Zīrā eşğāl¹¹ keşretinden ve a'māl vefretinden kendiler bi'z-zāt her emre

¹ Nüşîrevân'a: Nüşîrevân'a V.

² bâķîsini hâzîne-i 'âmiye: bâķîsin hâzîne-i 'âmiye V.

³ Nüşîrevân-ı: Nüşîrevân-ı V.

⁴ 'ādī] 'âdil S, V.

⁵ Nüşîrevân-ı: Nüşîrevân-ı V.

⁶ kılmasaydı: kılmış-ıdi S.

⁷ 'Âdil hükümdarın zamanında doğdum. Bkz. Keşfü'l-Hafâ, Cilt: 2, s. 340.

⁸ nīk ile: nīkle V.

⁹ Aşl-ı: Ehl-i V.

¹⁰ Allah, bir hükümdar hakkında hayır dilerse, ona iyi bir vezir nasip eder. O, (bir şeyi) unuttuğunda kendisine hatırlatır ve yardımcı olur. Allah, bir hükümdar hakkında kötülük dilerse de, ona yine (kötü) bir vezir, şer olarak yeter. Bkz. Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as, **Sünenü Ebî Dâvûd**, Cilt: 4, Tahkik: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Cilt: 4, Mektebetü'l-Asrîyye, Beyrut, Basım tarihi yok, s. 131, (Ebû Dâvûd).

¹¹ eşğāl: iştiğāl V.

muḳayyed olup arayup yirinde¹ bulup mücibi ile ‘amel itmege fırsat u ruḫṣat bulmazlar ammā müzekkir tezkîr eyledikden soñra² ḫâtırlarına ḫuṭûr ider. *Fe-zekkir inne-mā ente müzekkir*³ diyü buyurmuşlardır ve tezkîrûñ mü’minîne nâfi‘ olduğu bu âyet-i kerîme ile sâbitdür: *Fe-zekkir fe-inne’z-zikrâ tenfe’u’l-mü’mînîn*.⁴ ‘Âmme-i mü’minîne tezekkür nâfi‘ olduğu taḳdîrce erbâb-ı ḫall ü ‘aḳde tezkîr nâfi‘ olduğu muḳarrardur. (V125^a)

Faṣl-ı Şâliṣ⁵

Pād-şâhlara ḫidmet itmek beyânındadır.

Pûşîde vü maḫfî degüldür ki pād-şâh-ı kâmkâr ve selâṭîn-i rûzgâra ḫidmet kılmak kâr-ı ḫâtırnâk ve bir düşvâr maşlaḫatdur. Eger ki şöyle ki⁶ taḳdîr-i Rabbânî ve ḫükm-i Yezdânî bir bendenüñ ḫuşûsında pād-şâhlar (S155^a) ḫidmetinde olmasına cārî ola, ol şahş gerekdür ki ḫiçbir vaḳtde ve ḫiçbir sâ‘atde pād-şâha muḫâlefet kılmaya ki Rasûl ‘aleyhi’s-selâm buyurmuşdur⁷: *İnna’llâhe le-yağḏabü ‘alâ-men ḫâlefe’s-sultân*.⁸ Ya’nî ḫudâvend-i zemîn ü âsmân ḫışm eyler ol kimesneye ki⁹ muḫâlif-i sultândur. Ve pād-şâh ḫidmetine kıyâm göstermeğe aḳdâm-ı ikdâm-ı tām iden kişiye vâcibdür ki bu on kâ‘ideyi ri‘âyet eyleyüp ḫülâṣa sa‘yin kendüye şî‘âr u diṣâr eyleye, tâ ki pād-şâhuñ ḫışm u ‘itâbından ḫalâṣ bula. Evvel ol ki, ḫiçbir ḫâletde pād-şâhuñ aḳvâl ü ef‘âline münkir olmya. Eger çi muṭâbık-ı şer‘-i Nebevî dahı degülse bil ki anı tadrîc ü te’ennî ile men‘ eyleye. İkinci, şol levâzım-ı ‘ubûdiyyetdür, anı kemâl-ile ri‘âyet idüp pād-şâhuñ göñline istimâlet virmegi hemîşe pîşe kıla. Üçünci, ḫiçbir ḫâlde pād-şâha ḫüccetleşüp fermânına muḫâlefet kılmaya. Dördünci oldur ki, ḫiçbir vaḳtde pād-şâhuñ ri‘âyetine ḡarrâ olup anuñ ḫışm u ‘itâbından emîn olmaya. Beşinci oldur ki pād-şâh ḫuzûrında dilini kendüde tutup kimseye ḫışm u ‘itâb itmeye. Zîrâ ki pād-şâh kimseye ḫışm eylemek aña düşer ma’nâ degül. Altıncı, pād-şâhuñ fermânına göz ḳulak tutup cemî‘-i evâmirine imtiṣâl eyleye. Yedinci oldur ki pād-şâh bir nesneyi maşlaḫat göre,

¹ yirinde: yirinden V.

² eyledikden soñra: eyledikden-soñra S.

³ Öyleyse insanlara hatırlat. Çünkü sen bir hatırlatıcısın. Bkz. Ğâşiye 88/21.

⁴ Sen yine de hatırlat (öğüt ver). Çünkü hatırlatma (öğüt) mü’minlere fayda verir. Bkz. Zâriyât 51/ 55.

⁵ Faṣl-ı Şâliṣ: Üçüncü Faṣl S.

⁶ şöyle ki: şöyle S.

⁷ buyurmuşdur: buyurmuşdur ki V.

⁸ Muhakkak ki Allah, sultana muhalefet eden kimseye gazap eder.

⁹ kimesneye ki: kimseye ki V.

huḍū‘ u huṣū‘la söz pād-şāhuñdur diye, muḥālefet¹ idüp hüccetleşmeye. Sekizinci oldur ki pād-şāhdan çok hācet dilemeye, tā kendünün helākine² mü’eddī olur. Tokuzuncı oldur ki pād-şāh hıdmetinde nık-hüy vü küşāde-rüyılgı ‘ādet kılp anda kın ü turş-rüy olmağdan ictināb eyleye. (S155^b) Onuncı oldur ki (V125^b) pād-şāhuñ hıdmet-kārlarıyla ‘adāvet kılmıya. Eger şuyla ‘adāveti var ise pād-şāh huzūrında huşūmet kılmıya ve anuñ ḥaqqında pād-şāha söz söyledüğü vaqtin bir vechle ‘arz ide ki naşīhat tarīkında³ olup niçe maşlahatları mütezammin ola ve her ḥālde rıfķ u müdārāyı kend’özine şı‘ār u dişār eyleye. Şuyla ki taḥarrub-ı ḥazret ve maḥremiyyet-i āstāne-i devlet müyesser ola, bu beş kā‘ideyi daḥı ri‘āyet aña lāzımdur: Evvel budur ki şu‘le-i āteş-i ḥışmı āb-ı ḥilmle teskīn ide. İkinci budur ki iğvā-yı şeyṭān u hevādan ḥazer ide. Üçünci, Hırş-ı firībende ve ṭama‘-ı fitne-engīzi ‘aql-ı reh-nümāya müstevlī kılmaya. Dördünci, Sevāniḥ-i umūrda ve maşālīḥ-i cumhūrda ‘inān-ı şıdk u istikāmeti elden ḳomaya. Beşinci, ḥavādiş ü vaḳāyi‘ ki olur, rıfķ u müdārā ile telakķī kıla. Her zāt ki bu şıfāt ile muttaşıf ola, her āyine rüy-ı ‘arūs-ı āmālin āyine-i devrāndan aḥsen-i aḥvāl üzre müşāhede kıla. Eflātūn dimişdür ki: ‘Ākıbet-endiş olan, pād-şāhdan luṭf u ‘ināyet ve nevāziş ü ri‘āyet görse aña ḡarrā olmaz. Taḥarrubda ḥaṭar tebā‘ud-iledür. Anlaruñ ḳabūlinde ḥızlān u hevān pinḥāndur. Hükemā dimişlerdür ki: Pād-şāhlar maşlahatında ṭoğrulukdan ve istikāmetden yeg nesne yoḳdur. Zīrā ki istikāmet mebdē’-i her ḥaşletdür.

Hikāyet

Ebevānlar Nūşīnrevān-ı⁴ ‘ādile dimişler ki: Bizüm aramızda bir resm ü ‘ādet ihdās eyle ki biz aña ṭākat getürüp ri‘āyet itmege ḳādir olavuz. Nūşīnrevān⁵ eyitdi: Rāstlıḡı ‘ādet idünüp⁶ anı ri‘āyet idün ki ṭoğruluk eyü reh-nümādur (S156^a) ve ḥiçbir nesne yoḳdur andan evlā. Ve rāstlıḡı iki nesneden ‘ibāretdür: Biri ḡüftār, ikinci kirdār. Pes her işde kişi rastlıḡı pīşe kılmak şıfat-ı ḥamīdedür ve i‘vicācdan ictināb eyle[me]mek ‘uḳalā ḳatında bir fi‘l-i kerīhdür. Baṭlamyūs eydür: Her ne deñlü⁷ sulṭān-ı zamān u zemīnden ıraḡ olursañ, anuñ ḥışm u ‘itābından emīn olma ki her yirde hükmi nāfızdür. (V126^a)⁸

¹ muḥālefet: muḥālif V.

² helākine: helāke S.

³ tarīkında: tarīkından V.

⁴ Nūşīnrevān-ı: Nūşīrevān-ı V.

⁵ Nūşīnrevān-ı: Nūşīrevān-ı V.

⁶ idünüp: idün ve S.

⁷ ne deñlü: n’e-deñlü S.

⁸ Der-kenār:

Hükemā dimişlerdür ki: Pād-şāha hıdmet eylemek deryā seferin itmek gibidür ki gāhı renc u miḥnet ve gāhı sūd u¹ selāmetdür.

BĀB-I ŞĀLİŞ

Envā‘-ı fevā‘id-i ḥikmet ve meyāmin-i naşāyih u mevā‘ız beyānındadır ve bu bāb sekiz faşldur:

Faşl-ı Evvel

Haşā‘il-i ḥirededür ve fażā‘il-i ḥiredmendedür² ve bu faşl iki kısma muḥaşşardur:

Kısm-ı Evvel: ‘Aḳluñ fażīletleri beyānındadır.

Kısm-ı Sānī: ‘Uḳalānuñ ḥaşletleri beyānındadır.

[Kısm-ı Evvel]

Erbāb-ı ḳarāyih-i selīme ve aşḥāb-ı ṭabāyi‘-i müstaḳīmeye pūşīde vü maḥfī degüldür ki³ ‘aḳl bir cevher-i şerif ve gevher-i laṭīfdür ki cemī‘-i āferīnişden vücūdda⁴ muḳaddem olmağla müsteḥaḳḳ-ı medḥ idüğine cümle erbāb-ı dāniş mu‘terif ü müttefikdür ve vürūd-ı ḥiṭāb u teklīf ‘aḳluñ ḥuşūline mevḳıf bir ma‘nādur⁵ ve Ḥaḳḳ sübhānehü ve te‘ālā ‘azze şānühü ve behhera burhānühü Rasūl ḥazretini ‘aleyhi efḍalü’s-şalavāti a‘zebühā ve mine’t-taḥiyyāti atyabihā ‘āḳillere göndermişdür ve ḥiṭābı ‘uḳalāyla ḳılmışdur ve kelām-ı mecīdinde buyurmuşdur ki: *İnne fī ḥalkı’s-semāvāti ve’l-‘arzi ve’ḥtilāfi’l-leyli ve’n-nehāri le-āyātin li-uli’l-elbāb.*⁶ Ve Rasūl ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki: *Mā-etā’llāhü ‘ibādehü aḥsene mine’l-‘aḳli şey’en.*⁷ **(S156^b)** Ya’nī Ḥudā ‘azze ve ‘alā-ḳullarına ‘aḳldan⁸ ulı nesne virmemişdür. Ve Tevrīt’de⁹ yazılmışdur ki : *Lā nedīme ezyenü mine’l-‘aḳl.*¹⁰ Ya’nī ‘aḳldan ārāste bir dost-ı şādık ve yār-ı muvāfık yokdur. Ḥakīm Büzürcmihr eyitmişdür ki: Cismüñ

Yeryüzinüñ şerefi zümre-i insānladur

Ḥarekāt u sūkūnı bedenüñ cānladur

Pād-şāhuñ şerefi şevket-i dīvānladur

¹ u: -S.

² ḥiredmendedür; ḥiredmendedür S.

³ degüldür ki: degüldür S.

⁴ vücūdda: vücūddan V.

⁵ ma‘nādur: ma‘nā V.

⁶ Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün birbiri ardınca gelişinde akıl sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır. Bkz. Âl-i İmrân 3/190.

⁷ Allah, kullarına akıldan daha güzel bir şey vermemiştir.

⁸ ‘alā-ḳullarına ‘aḳldan: celle ḳullarına ‘aḳldan ḡayrı S.

⁹ Tevrīt’de: Tevrāyit’de V.

¹⁰ Akıldan daha süslü bir dost yoktur.

ķivāmi cānladur¹, cānuñ daķı² ķivāmi ħired-i ħurde-dānladur. Ol ķiķide kim ‘aķl olmaya, eger cemī’-i āmāl ü emānī ve neķāt u³ kām-rānī aña müyesser ola, ħaķīķat andan zāyi’ ‘ālemde bir ādem daķı olmaya. Ve Eflātūn dimiķdūr ki: Be-ġāyet gevherr-i būzūrġterīn ħired-i dūr-bīn ve ġūftār-ı ħūb u rengīn (V126^b) ve zebān-ı ķerb ü ķīrīndūr. Ve ħūkemā-i Pāris dimiķlerdūr ki: Her řaķķıuñ bir hem-rāzı ve her ķiķinūñ bir enbāzı vardur. Pād-řāķlaruñ daķı enbāzı ‘aķl u ma’rifet-perdāzıdır. Zīrā ki ten memleketinūñ pād-řāķ-ı fermān-revāsı ‘aķldur ve beden memleketinde ķamu tedbīr ü tařarruf anuñdır ve ādemi źulūmāt-ı cehlden ma’ārif-i rūřenālīġına ķıķaran oldur ve ħall ü ‘aķd-ı umūr fi’l-cümle andan zāķir ü peydā ve rūřen ü ħüveydādır. Ĥūkemā dimiķlerdūr ki: İnsānuñ mużāķiri ve mu’āvinī ‘aķldur. Her kim ki meřaķķat ü belā vaķtinde dāmen-i ‘aķlı elden ķomaya, dā’imā sā’id-i irādeti ġerden-i ‘arāyiř-i murādātına ħamāyil ola ve her nesneye kim müřāvere-i ‘aķlla mübāřeret olına, aña herġiz peřimānlıķ u nedāmet⁴ yol bulmaya. Ve dimiķlerdūr ki : Ĥüner-i merd nīķ-baġtlıķdır ve her nīķ-baġtī ‘aķldur ve ħüner-i ‘aķl selāmetlikdūr ve ħüner-i selāmet bu cihān-ı bī-beķāyı rızā-yı Ĥudā içün terk eylemekdūr. Ĥūkemā-i Pāris dimiķlerdūr ki: ‘Aķl bir⁵ ulu reh-nümā vū kilīd-ārā-yı müřķil-ġüřā ve pūřt ü penāh-ı (S157^a) mīr-i dānādır ve ‘ilm ü⁶ edeb enbāzı ve eyü ħařletleri hem-rāzıdır, her bār ki ‘āķil ü dānā bir ķār-ı sa’b u⁷ dūřvārda ‘uķdeye⁸ dūřer, anuñ ħalline ‘aķl ile sa’y eylemek ġerek, tā cümle-i āfetlerden emīn ola ve her ġāķ ki meřaķķat ü belā, renc ü miķnet ü ‘anā yüz ġöstere, ‘aķlı mu’āvin idinmek ġerek, tā ol miķnet ü meřaķķatden ħalāř u necāt bula. Būzürceміhr dimiķdūr ki: ‘Aķl ulu ser-māyedūr ve řerm eyü pīrāyedūr ve yār-ı miķr-bān ‘ilm ü edeb ve temettu’-ı ħūb ve muvāfaķat-ı aķbābdur.

Ķısm-ı řānī

Erbāb-ı ‘aķluñ ħařā’ilindedūr. Ol-daķı on ħařletdūr:

Evvelki ħařlet oldur ki merdüm-i ‘āķil ve dānā-yı kāmīl Ĥāżret-i ‘İzzet’den ‘azzet esmā’ūķü leylen ve nehāran sirran ve cihāran ħavfda ve ķorķuda ola. Ve efďalü’l-beřer Ĥāżret-i Peyġamber ‘aleyhi’ř-řalātü ve’s-selām buyurmıřdır ki: *Maĥāfetu’llāhi re’sü*

¹ cānladur: cān-iledūr S.

² daķı: -S.

³ u: -S.

⁴ nedāmet: nedāmete S.

⁵ ‘Aķl bir: Merd S.

⁶ ü: -S.

⁷ u: -S.

⁸ ‘uķdeye: ‘aķīdeye V.

*küllî hikmetin.*¹ (V127^a) Ya'nî Hâk sübhānehü ve te'ālādan vehm ü havf eylemek mebdē'-i küllî hikmet ve menşe'-i cemī'-i ma'rifetdür ve bu huşûşda nuşûş-ı Nebevî ve eḥādîş-i Muştāfavî bî-ḥadd ü bî-şümārdur. Ve anuñ cümle-i fevā'id-i 'acîbe ve ḥalāvet-i ğarîbesindendür: Kim ki Hâk subhānehü ve te'ālādan havf itse Hâk te'ālā heybet ü mehābetin² ve şavlet ü şalābetin ḥalkuñ göñlinde cāy-gîr eyler ve her kim ki Hâk te'ālādan³ havf itse Hudā-yı 'azze ve celle anı insān gözine⁴ ḥor u ḥakîr eyler ve Rasûl 'aleyhi's-şalātü ve's-selām⁵ buyurmuşdur ki: *Men ḥāfe'llāhe te'ālā ḥavvefa'llāhü minhü külle şey'in ve men lem yehāfi'llāhe ḥavvefahu'llāhü min-küllî şey'in.*⁶ Ya'nî her kimse kim Hâk sübhānehü ve te'ālādan 'azze ismühü havf eyleye, Hâk te'ālā cemī'-i eşyâyı andan ḳorḳuda ve kim ki Hâk te'ālādan havf itmeye, Hâk te'ālā cemī'-i eşyādan anı ḳorḳuda.

İkinci, (S157^b) 'aḳlı hevā-yı nefse ğālib ḳılmaḳdır ve Hudā⁷ te'ālā Ḳur'ān-ı Kerîm ve⁸ kelām-ı mecîdinde buyurmuşdur ki⁹: *Ve lā tettebi'l-hevā*¹⁰ ve ḥadîş-i nebevîde vāḳı' olmuşdur ki: Āfetü'd-dîni'l-hevā.¹¹ Ya'nî hevāya mutāba'at dîne āfetdür.

Hikāyet

Rûm ḥākim-i Pāris'üñ ilçisinden su'āl itdi ki: Biz mi efḍalüz yāḥūd¹² siz mi? Cevābında eyitdi ki: Fāzıl u dānā-yı kāmîl ol kimsedür ki nefsi hevāsına tābi' degül. Ve her kim ki nefsi hevāsı 'aḳlına ğālib ola, anuñ işi zulm ü te'addî elin Müselmānlaruñ māl ü menāline el uzatmaḳdır, ne'üzü bi'llāh. Bu ma'nā emāret-i zevāl-i memleketdür.

Üçünci ḥaşlet, cidd ü cehd idüp sözi rāst söyleyüp fikr ü¹³ endîşe ile¹⁴ söylemekdür ve Rasûl 'aleyhi's-selām buyurmuşdur ki: *Efḍalü'l-lisāni şadūk*¹⁵. Ya'nî dillerüñ efḍalı

¹ Allah korkusu her hikmetin başıdır. Bkz. Keşfü'l-Hafâ, Cilt: 1, s. 421.

² mehābetin: mehābetüñ S.

³ te'ālādan: te'ālā V.

⁴ gözine: -S.

⁵ 'aleyhi's-şalātü ve's-selām: 'aleyhi's-selām V.

⁶ Kim Allah te'ālādan korkarsa, Allah da her şeyi ondan korkutur ve kim Allah'tan korkmazsa, Allah da onu her şeyden korkutur. Bkz. Keşfü'l-Hafâ, Cilt: 2, s. 310.

⁷ Hudā] Hudā-yı S, V.

⁸ Ḳur'ān-ı Kerîm ve: -S.

⁹ buyurmuşdur ki: buyurmuşdur S.

¹⁰ Hevāya (nefsin arzusuna) uyma. Bkz. Sâd 38/26.

¹¹ Hevā, dinin âfetidir.

¹² yāḥūd: -S.

¹³ ü: -S.

¹⁴ endîşe ile: endîşeyle V.

¹⁵ Dillerin en faziletlisi çokça dürüst (konuşandır).

ve gāyetü'l-mekki tođru söz söylemekdür ve hükemā dimişlerdür ki: Cemī' hūnerlerūñ mebdē'i ve cümle kemālātūñ menşe'i rāstlık ve tođrulukdur.

Dördünci haşlet oldur ki 'ākıl ü dānāya vācibdür kim her işe şurū' itmedin endişe kıla (V127^b) ve re'y¹ ü tedbiri kend'özine pīşe kıla ve² Rasūl 'aleyhi's-selām buyurmuşdur ki: *et-Tedbīrū nısfü'l-ma'īşeti*.³ Ya'nī tedbīr eylemek nısf-ı ma'īşetdür. Ve dağı buyurmuşdur ki⁴: *Lā 'akle ke't-tedbīri*.⁵ Ya'nī hic bir 'akl yokdur ki fıkı ü tedbīrden evlā ola. Muḥammed b. Cehīm er-Remlī eydür ki: Her işde endişe vü tedbiri pīşe kılmak hemān altunı ğıll ü ğışdan pāk itmek-içün āteşe göstermek gibidür. Her işüñ ki ibtidāsı tedbīr ile ola, ekşeriyā intihāsı dağı mukteżā-yı irādet üzre silk-i itmāmda şüret-i intizām bula.

Beşinci haşlet, mücerreb kişilere (S158^a) tecrube vü meşveret eylemekdür. Ve Rasūl 'aleyhi's-selām buyurmuşdur ki: *Lā ḥakīme illā zū tecribetin*.⁶ Ya'nī her işüñ ḥaḳīkatine vākıf ol kimsedür ki anı niçe kez şınamış ve keyfiyyet-i ḥālını bilmişdür. Ve 'Arab'da meşel-i meşhūrdur ki: *Aleyke bi-uli't-tecārib*.⁷ Ya'nī senüñ üzerine emānet olsun şāḥib-i tecrube ile meşveret eylemek. Ve Rasūl 'aleyhi's-selām buyurmuşdur ki: *Lā muḫāhrate evşaku mine'l-müşāvereti*.⁸ Ya'nī müşāvereden evlā ve müşāveretden aḳvā hīç i'timād idecek nesne yokdur. Hind hükemāsı dimişlerdür ki: Her nesne 'aḳla muḫtāc, 'aḳl dağı tecribeye muḫtācdur ve bunuñ fā'idesi oldur ki bir kimesneyi kerrāt u merrāt ile⁹ tecrube itmeyince aña i'timād idüp andan emīn olmayalar. Zīrā ki emn tecribeden şoñra olur bir ma'nādur.

Altıncı haşlet, güftār-ı hūb u¹⁰ rengin ve zebān-ı çerb ü şīrindür. Ve¹¹ Rasūl 'aleyhi's-selām buyurmuşdur: *Kelimetü't-tayyibeti*¹² *şadaḳatün*.¹³ Ya'nī eyü söylemek şadaḳa virmek derecesindedür ve fā'idesi oldur kim her kimde ki tatlu dil ola, anuñ maḥabbeti

¹ re'y: re'yi S.

² ve: -V.

³ Tedbir, geçim sağlamanın yarısıdır. Bkz. Keşfü'l-Hafā, Cilt: 1, s. 303.

⁴ buyurmuşdur ki: buyurmuşdur V.

⁵ Tedbir gibi (tedbirden üstün) akıl olmaz. Bkz. İbn-i Mâce, Cilt: 2, s. 1410.

⁶ Ancak tecrübe sahibi kimse hikmet sahibi olur. Bkz. Buhārī, Cilt: 8, s. 31.

⁷ Tecrübe sahiplerine danışman gerekir.

⁸ İstişâreden daha sağlam bir dayanak yoktur.

⁹ ile: ile tecrube itmeye ve V.

¹⁰ u: -S.

¹¹ Ve: -S.

¹² Kelimetü't-tayyibeti: Kelimetü't-tayyibi S.

¹³ Güzel söz sadakadır.

halkuñ gönlünde cāy-gīr olup hevā-dārları ve maḥabbet-i¹ muhlışleri keşir ola. Ve Rasūl ‘aleyhi’s-salātü ve’s-selām² buyurmuşdur: *Men lānet kelimetühü ve ḥubbet maḥabbetühü.*³ Ya’nī her kimde kim güftār-ı⁴ nerm ola, her şahşa vācibdür ki aña dost-ı⁵ mihr-bān ve yār-ı vefā-dār ola. Ve emīrū’l-mū’minīn ḥazret-i⁶ ‘Alī kerrama’llāhü vechehü buyurmuşdur ki⁷: *Men ‘azübe lisānühü, keşüra ihvānühü.*⁸ Ya’nī her kimde kim ḥüb güftār ve şīrīn zebān ola, aña çok (V128^a) aşḥāb u ḥullān ve aḥbāb u ihvān bulına.

Yedinci oldur ki ‘ākıl olan gerekdür ki şāḥib-i ‘ırz ve ehl-i ḥayā ola. Ve Rasūl ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki⁹: *el-Ḥayā’ü mine’l-īmān.*¹⁰ (S158^b) Ya’nī ḥayā īmāndandır. Ve daḥı buyurmuşdur ki: *el-Ḥayā’ü ḥayrun küllühü.*¹¹ Ya’nī ḥayā her ḥālde münāsib ve cemī’-i aḥvālde vācibdür ve fā’idesi oldur ki her kimde ki ḥayā olmaya, andan vefā gelmez, i’timād eylemek daḥı olmaz. Aristotālīs dimişdür ki: Dostluḡ ve muşāḥabet ve şadāḡat ü muvāneset şol kişiyle itmek gerekdür ki anda ḥayā ola. Zīrā bir kimesnede şerm ü ḥayā olmiya, andan¹² mihr ü¹³ vefā gelmez.

Sekizinci ḥaşlet dā’imā ḥalka rıfḡ u müdārā eylemekdür. Ve Rasūl ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki: *Re’sü’l-‘akli ba’de’l-īmāni el-mudārā.*¹⁴ Ya’nī erbāb-ı ‘aḡla vācib oldur ki īmān getürdükden soñra¹⁵ ḥalā’ iḡla müdārā eyleye ve bunuñ fā’idesi oldur ki her kim ki rıfḡ u¹⁶ müdārāyı ‘ādet idine, dünyāda cemī’-i murādına āsānıḡla vāşıl olup ‘uḡbāda şevāb-ı mā-lā-nihāye ḥāşıl ola. Ve Rasūl ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki: *Men u’tiye ḥazzun mine’r-rıfḡi, fe-ḡad u’tiye le-hü ḥayru’d-dünyā ve’l-āḡirati.*¹⁷ Ya’nī her kim ki rıfḡ u müdārādan naşīb şunulmuşdur, ol kimse dünyā vü āḡiret eyliklerinden

¹ maḥabbet-i: maḥabbet ve S.

² ‘aleyhi’s-salātü ve’s-selām: -V.

³ Kim yumuşak söz söylese, o (insanlara) sevdilir. Bkz. Keşfü’l-Hafā, Cilt: 2, s. 285.

⁴ güftār-ı] güftārı S, V.

⁵ dost-ı] dost ve S, V.

⁶ ḥazret-i: -S.

⁷ buyurmuşdur ki: buyurmuşdur S.

⁸ Kim tatlı dilli olursa, arkadaşı çok olur.

⁹ buyurmuşdur ki: buyurmuşdur S.

¹⁰ Haya, imandandır.

¹¹ Hayanın tümü hayırdır.

¹² andan: anda V.

¹³ ü: -S.

¹⁴ İmandan sonra aklın ilk (gerektirdiği), insanlarla iyi geçinmektir.

¹⁵ getürdükden soñra: getürdükden-soñra S.

¹⁶ u: -S.

¹⁷ Kime yumuşak huydan bir pay verildiyse, ona dünya ve ahiret güzellikleri verilmiş olur. Keşfü’l-Hafā, Cilt: 2, 287.

behremend olmuştur.

Toğuzuncu haşlet ‘ulemāya ve pīrlere şeref-i ‘ilm ve şeyhūhatden ötüri tevāzu‘ u meskenet kılmaktadır. Ve Rasūl ‘aleyhi’s-selām buyurmuştur ki: *Men tevāda‘a rafe‘ahu’llāh.*¹ Ya‘nī her² kim ki Hāḡ te‘ālā rızāsı-çün tevāzu‘ eylese, Hāḡ te‘ālā anı ulu vü ‘azīz idüp rıf‘ati derecesini ziyāde eyleye ve bunuñ fā‘idesi oldur ki her kim pīrlere pīrlikten ötüri i‘zāz u ikrām eyleye, pīrlık vaḡtinde kendü daḡı mu‘azzez ü mükerrem ola.

Onıncı haşlet oldur ki bir iş ki ḡadd-i zātında vācib olmaya ve aña iḡdām u ihtimām itmek beyne’nās müsteḡabb olmaya ve kendünüñ müreffehü’l-hāl olması aña (**S159^a**) mevḡıf olmaya, ‘āḡıl gerekdür ki andan ictināb u iḡtirāz eyleye, tā ḡüsn-i islām u diyānetle mevşūf u ma‘rūf ola.

Hikāyet

Rivāyet iderler ki rüzḡār-ı ḡadīmde bilād-ı Pārisde (**V128^b**) bir şeh-zāde-i ‘ālī-nijād var idi. Milk-i mevrūş ābā-yı kirāmından aña intikāl eyledi. Üstādına eyitdi: Baña pend ü naşīhat eyle, tā anuñla ‘āmil olam. ‘Āḡıbetüm ḡayr ve ḡātımetüm sa‘ādet üzre olup dünyāda ve āḡiretde faẓīhat yüzün görmeyem. Üstād eyitdi: Āḡiret endīşesinden ḡāfil olma ve bir eylik ki vāşıl olaşın, şükr eyle ve ḡöñlüñi āḡrāz-ı dünyevīye bağlama ve bir nesnenüñ ḡaremine ḡadem başma ve bir sözde ki saña menfa‘at olmayup ḡayra maẓarrat³ ola, söyleme ve şalāḡ-ı nefsuñ içün fesād-ı ḡayrı maḡşūd u murād idünme ve her ḡaçan ki⁴ bir müşkil-i kāra ve ḡādīşe-i düşvāra mübtelā olasın, şabr eyle ve kendü māl ü menālüne ḡānī‘ olup kimsenüñ emvālüne ḡama‘ eyleme, tā ki bu ḡaşā’il vesīlesiyle dünyā vü āḡiretde müreffehü’l-hāl ve fāriḡu’l-bāl olsun.

Şi‘r

Her dem olup ‘āḡl-sālāruñ senüñ

Olsun ol yār-ı vefā-dāruñ senüñ

Faşl-ı Şānī⁵

Sitāyiş-i ‘ulemā ve faẓā’il-i fuẓalā beyānındadır. Erbāb-ı faḡan-ı selīm ḡatında müberhen ü müteyāḡkandır ki eşref-i evşāf-ı ḡamīde ve ḡaşlet-i pesendīde ki vardır,

¹ Kim tevazu ile davranırsa, Allah onu yüceltir. Bkz. Keşfü’l-Hafā, Cilt: 2, s. 242.

² her: -S.

³ maẓarrat: -S.

⁴ ḡaçan ki: ḡaçan kim V.

⁵ Faşl-ı Şānī: İkinci Faşl S.

dāniş ü ma‘rifetdür ve Hâk celle ve ‘alā-‘ulemā hakkında buyurmuşdur ki: *Ve’llezîne ütü’l-‘ilme deracâtin*.¹ Ve dağı buyurmuşdur ki: *Hel yestevi’llezîne ya’lemüne ve’llezîne lā ya’lemüne*.² Ve bir yirde³ dağı buyurmuşdur ki: *Ve men yü’tel-hikmete fa-kad ütiye hayran keşiran. Ve mā-yezzeckerü illā ulü’l-elbāb*.⁴ Ve Rasül ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki: **(S159^b)** *el-‘İlmü kenzün lā yefnā*.⁵ Ya’nī ‘ilm bir genc-i a’lādur ki hergiz aña fenā yol bulmaz. Ve dağı buyurmuşdur ki: *el-‘Ulemā’ü veraşetü’l-‘enbiyā’ü*.⁶ Ya’nī⁷ e’imme-i dīn ve ulemā-i ehl-i yakīn rıdvānu’llāhi ‘aleyhim⁸ ecma’in vereş-e enbiyā-i mürselindür. Ve emürü’l-mü’minin hāzret-i⁹ ‘Alī kerrama’llāhü vechehü buyurmuşdur ki: *eş-Şerefü bi-hüsni’l-edebi. Lā yafdalü’l-hasebü ve’n-nesebü*.¹⁰ Hükemā-i Pāris dimişlerdür ki: ‘İlmden hūb ve dānişden mahbūb ‘ālemde hergiz bir haşlet yok. Her kimse ki anuñ nefis-i nātıkası hilye-i ‘ulūm ile ārāste ve zīver-i ma‘ārifle pīrāste degüldür, fi’l-haķıķa ol kimesne dā’ire-i insāniyyetden hāricdür. **(V129^a)** Nüşinrevān-ı¹¹ ‘ādil dimişdür ki: Cemī’-i meḥāsinüñ re’īsi ‘ilm ü hikmet ve şeref-i girān-māye dāniş ü¹² ma‘rifetdür. Ve nīk-baht ol kimesnedür ki¹³ ‘āķil ü dānā ola mervīdür ki Sebe’ şehrüñ der [ü] dīvārında yazılmışdı ki: Bir günlük hīdmetüñ eciri bir dirhem ve bir vaķt-i laṭifüñ mükāfātı yüz dirhem, ammā bir sā’atde ḥāşıl olan dāniş ü ma‘rifete bahā vü kıymet ma’lūm u mutaşavver degüldür.

Hikāyet

Mu’taşım Ḥalīfe bir vaķt Başra ḥalkına ‘itāb u ḥışm itdi, ḥıṭṭa-i Bağdād’dan Başra nevāḥīsine leşker çekdi, tā ki Başra şehrini¹⁴ tamāmet ḥarāb idüp bi’l-külliyye nehb¹⁵ ü ğāret ide. Başra’da bulunan meşāyih-ı kibār cem’ olup ḥalīfeye üç yüz biñ altun

¹ (Allah) kendilerine ilim verilenleri derecelerle (yükseltsin). Bkz Mücādele 58/11.

² Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Bkz. Zümer 39/9.

³ yirde: -S.

⁴ Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Bundan ancak akıl sahipleri ibret alır. Bkz. Bakara 2/269.

⁵ İlim, yok olmayan bir hazinedir.

⁶ Ālimler, peygamberlerin vārisleridir. Bkz. Buhārī, Cilt: 1, s. 24.

⁷ Ya’nī: Ba’zı S.

⁸ ‘aleyhim: ‘aleyhi V.

⁹ hāzret-i: -S.

¹⁰ Şeref, güzel ahlāk ile edinilir. Asālet ve soy, üstünlük sağlamaz.

¹¹ Nüşinrevān-ı: Nüşirevān-ı V.

¹² ü: -V.

¹³ ol kimesnedür ki: o kimsedür ki V.

¹⁴ şehrini: şehrüñ S.

¹⁵ nehb: nehīb V.

virdiler ve çok tazarru‘ itdiler, fā‘ide virmedi. Ol zamānda Başra‘da ‘Abdü‘r-rezzāk San‘ānī¹ dirlerdi bir şeyh u ‘ālim-i Rabbānī var idi². Ol şeyhūñ bir mürīdi var idi Hārīs-nām. Hāşā‘il-i hamīde ve evşāf-ı pesendīde ile³ mevşūf u ma‘rūf bir şāhib-i ma‘rifet yigit vardı. Du‘ā kılup eyitdi ki: Yā emīra‘l-mü‘minīn, ‘afv it. Eger (S160^a) sonra peşīmān olursañ ‘uķūbet itmek āsān ammā⁴ ‘uķūbet idüp sonra nādīm olursañ

Mısrā‘

‘Afv itmege yok mecāl ü imkān

Dānālar buyurmuşlardur ki: ‘Ālemde dört nesneye hergiz çāre yokdur: Biri şol ok ki atılmış ve biri şol kaçā ki vāķı‘olmuş ve biri söz ki⁵ söylenmiş ve biri şol rūzgār ki giçmişdür. Bu söz hālīfeye te‘şīr idüp gönlinde yir itdi ve ol yiğide hil‘at virüp Başra halkuñ tamāmet ‘afv itdi⁶. Pes her söz ki ehl-i dānişden gele, fā‘idesi böyle olur. Buķrāt eydür ki: Hāşşa-i fazīlet ve şemere-i dāniş ü ma‘rifet oldur ki şāhibini kemter pāyeden derece-i girān-māye yitişdürür⁷.

Hikāyet

Sultān Melikşāh tābāhu‘llāhü şerāhü neşāt u sūrūr ile⁸ bir gün Nişābūr’a gelmişdi ve eyyām-ı Ramazānuñ yigirmi toķuzı giçmişdi. Ba‘zı kimesneler ki⁹ erkān u şurūt-ı¹⁰ şehādetden ki ru‘yet-i hilālde ri‘āyet itmek vācibdür, ğaflet idüp ba‘zı ekābir hīdmetinde söylediler ki biz māhı tamām¹¹ gördük. Nüdemā-yı sultān bunı işidüp (V129^b) pād-şāha eyitdiler ki: Ferdā hūkm-i kaçā-mađā şadr olsun ki ‘īd-i ferhunde nüvīd ola. Çün şāhidin destūr oldu, münādīler şehir-i Nişābūr‘da nidā kıldılar ki sultān-ı sa‘īd emr eyledi ki yarın ‘īd ola. Hālī-çün H‘āce Ebu‘l-Me‘ālī ki vaḥīd-i dehr ve muķtedā-yı ‘aşr idi¹², bu haberi işitdi, şehirde nidā kıldurdi ki: Her ki baña iķtidā ve benüm fetvāmla ‘amel ide, gerekdür ki yarın ol kimse rüze-dār¹³ ola. Çün aşḥāb-ı aġrāz

¹ Abdurrezzāk b. Hemmām es-San‘ānī (v. 211/826-27), *el-Musannef* sahibi Yemenli muhaddistir. Bkz. Ali Akyüz, “Abdurrezzāk es-San‘ānī”, **TDV Diyanet İslām Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İstanbul, 1988, ss. 298-299.

² var idi: vardı V.

³ pesendīde ile: pesendīdeyle V.

⁴ ‘uķūbet itmek āsān ammā: -V.

⁵ söz ki: söz kim V.

⁶ itdi: eyledi V.

⁷ yitişdürür: yitişdüre S.

⁸ sūrūr ile: sūrūrla V.

⁹ kimesneler ki: kimseler ki

¹⁰ şurūt-ı: şurūt ve S.

¹¹ tamām: -S.

¹² ‘aşr idi: ‘aşrdı V.

¹³ rüze-dār: rüz-dār V.

bunı işitdiler, şāha sebep-i iğrāz olsun diyü ta'bīr-i münker ve vech-i müstenkerle ma'rūz 'arzında inhā kıldılar. (S160^b) ve eyitdiler ki: Ebu'l-Me'ālī saña 'adāvet idüp izhār-ı muhālefet ider ve şek degüldür ki senüñ kılūñde¹ olan münādī nidāsından halkuñ i'timādı anuñ fetvāsına ziyādedür. Lā-ceram bu ma'nāda nāmūs-ı sultāna hālel ü noķşān vardur. Eger çi ki sultān Melikşāh nīk-i'tikād u şāhib-i 'adl ü dādı ve 'ulemānuñ hürmeti anuñ katında bī-hadd ü gāyetdi ve lākin bu ma'nāda hātırı müteğayyir ü mütekeddir oldı. Hāşekīlerden ba'zına buyurdı ki: Hālī Ebu'l-Me'ālī'yi² varuñ, tamām i'zāz u ikrām idüp edeb birle bunda getürüñ. Eyitdiler ki: Şāhā, bir kimse ki senüñ fermānuña³ itā'at kılmaya, sen aña hürmet kılmak ne revādur? Pād-şāh eyitdi ki: Anuñ dağı sözi vardur, ma'lūm u mübeyyen olmayınca ehl-i 'ilme tahfif itmek müstaḥsen degüldür⁴. Çün Ebu'l-Me'ālī'yi da'vet kıldılar, hemān kılup başındaki tahfifeyle⁵ pād-şāh huzūrına geldi. Huşamā yine pād-şāha gamz itdiler, eyitdiler ki: Ebu'l-Me'ālī evvel itdügi şenā'ate kanā'at itmeyüp seni tahfif idüp 'izz-i⁶ huzūrına tahfife⁷ ile geldi. Bu vaz'la ümerā-yı 'ālī-cenāb hidmetine varmak terk-i ādābdur. Sultānuñ infī'āl ü inkisār⁸ u melālī dağı ziyāde oldı, 'itābla ḥitāb idüp eyitdi ki: Bunuñ gibi destārla selāṭīn-i kām-kār katına varmak vech degüldür. Ebu'l-Me'ālī bülend-āvāzla nidā kılup eyitdi ki: Benüm kelimātum istimā' idüp andan 'itāb u nükteye āgāz itmek gerek. Çün pād-şāhdan icāzet buldı, eyitdi ki: Şāhā, ben bu vaz'la namāz u tāt'at ve niyāz u münācāt iderin. (V130^a) Bir nesne ki Hudā⁹ te'ālā hidmetine lāyık ola¹⁰, şek yokdur ki mülūk (S161^a) hidmetine dağı şāyestedür ammā bu kadar var ki ebnā-yı zamān ve pād-şāhān-ı devrān 'ādet-i me'lūf ve kā'ide-i ma'rūf kılmışlar ki bu şüretle mülūk-ı rüzgār ve selāṭīn-i kām-kār huzūrına varılmıya. Benüm dağı maķşūdum bu idi ki¹¹ bu 'ādeti kılaydum ammā ol sāt ki fermān-ı sultān vārid oldı, ben bu vaz'la idüm ve hem eyitdüm ki: Eger vaz' tağayyürine meşgūl olam, bu kadar te'hīr içün benüm

¹ kılūñde: kılinden S.

² Ebu'l-Me'ālī'yi: Ebu'l-Me'ālī'e S.

³ fermānuña: fermānına S.

⁴ degüldür: degül V.

⁵ tahfifeyle: tahfife ile S.

⁶ 'izz ü huzūr yazmış vavla.

⁷ tahfife: tahfif S.

⁸ infī'āl ü inkisār: infī'ālī ve inkisārı V.

⁹ Hudā] Hudā-yı S, V.

¹⁰ ola: ola, şek yokdur ki mülūk hidmetine lāyık ola S.

¹¹ maķşūdum bu idi ki: maķşūdumdı ki V.

adum sultāna izhār-ı ‘işyān idenler cerīdesine taḥrīr olına¹. Ve eyitdi ki: Eger ki bu meyzerle daḥı bulınsam hemān anuñla gelürdüm ki kirāmen kātibīn Ebu’l-Me‘ālī itā‘at-i selāṭinde taḫşīr u te’ḥīr itdi diyü yazmayalardı. Melikşāh’a bu söz gāyet hoş geldi ve eyitdi ki: Çün sultāna itā‘at bu vechle vācibdür, niçün benüm ḥilāf-ı emrüm üzre nidā kılurduñ? Ebu’l-Me‘ālī eyitdi: Her nesne ki evāmīr-i sultāna müte‘allıkdur, itā‘at vācibdür ammā ol nesne ki fetvā-yı ‘ulemāya müte‘allıkdur, şāha daḥı itā‘at itmek münāsibdür. Pes rüze-va’d fetvā-yı ‘ulemāya müte‘allıkdur, fermān-ı sultāniye degül. Çün ḳāziyye-i ḥāl bu minvāl üzerine cārī oldı, Sultān Melikşāh Şeyḥ Ebu’l-Me‘ālī’yi tamām-ı ihtirām ile² yine maḳarr-ı şerīfine gönderdi. Pes ‘ilmüñ şerefındendür ki pād-şāhlar ‘ulemānuñ ri‘āyetin vācib bilüp oḡlancıḳları ki cānlarından ‘azīz iken ‘ālemlere ḥidmet itdürürler.

Hikāyet

Bir gün Hārūn er-Reşīd raḥmetu’llāhi ‘aleyh bir manzarada oturmuş, eṭrāf-ı³ ‘ālemi temāşā eylerdi⁴. Gördi ki (S161^b) bir mu‘allim bunuñ oḡlancıḳları Muḥammed Emīn ve Me’mūn’a ta’līm-i ‘ilm eyler. Bir zamāndan soñra⁵ mu‘allim bir ḥāceti-çün örü ṭurdı. Muḥammed ve Me’mūn na’linin⁶ öñüne getürdiler. Ḥalīfe bu ḥāle ‘aceb ü ḡarīb kıldı. Ḳarşusunda bir ḥidmetkār ṭururdu, eyitdi: Bu kim kim benüm ferzend-i⁷ ercمندlerüm aña ḥidmet eyler? Ḥidmetkār: Ol mu‘allimdür ki maḥdūm-zādelar ta’zīm-i ‘ilm ü hüner eyler ve anlar daḥı şeref-i ‘ilm için aña ‘izzet (V130^b) ü ḥidmet eylerler. Mu‘allim bu kelimāti işitdi ve eyitdi: *Yā emīra’l-mü’mīnīn, ve-lev künte mu‘allimen le-kāne ḳalīlen. Li-ennī ürabbī ervāḥahümā ve ente türabbī ebdānehümā.*⁸ Ya’nī eger senden bunlara mu‘āvin olsuñ, henüz ḥaḳḳ-ı⁹ ḥidmet edā olmazdı. Zīrā ki sen bunlaruñ ebdānın bilürsin, ben ervāḥların bilürem.

Şi‘r

Eger taḫşīl idersen ‘ilm ü dāniş

¹ olına: olam S.

² ihtirām ile: ihtirāmı V.

³ eṭrāf-ı: eṭrāf ve S.

⁴ eylerdi: iderlerdi S.

⁵ zamāndan soñra: zamāndan-soñra S.

⁶ na’lin: na’linin S.

⁷ ferzend-i: ferzendlerüm S.

⁸ Ey mü’mīnlerin emīri, sen muallim olsaydın, bu yetersiz olurdu. Çünkü ben onların ruhlarını eğitirim, sense onların bedenlerini eğitirsin.

⁹ ḥaḳḳ-ı: -S.

Öñüñde¹ bende ola cümle ahrār

Faṣl-ı Şāliṣ²

Nā-dānlık ve cehālet beyānındadır³ ve bu faṣl üç nev' üzredür:

Nev'-i Evvel: Mezemmet-i nā-dāndur⁴.

Nev'-i Şānī: 'Alāmet-i nā-dāndur⁵.

Nev'-i Şāliṣ: Anlardan ictināb u ihtirāz itmek beyānındadır.

Kısm-ı Evvel

[Nev'-i Evvel]

Rasūlu'llāh 'aleyhi's-selām buyurmuşdur ki: *Lā faḳra eṣeddü mine'l-cehli ve lā māl a 'vezü mine'l-'akli*.⁶ Ya'nī hīç faḳr yokdur cehlden a'lā ve hīçbir fā'ideli māl yokdur 'aḳldan evlā. Ve Arabda meşhūrdur ki: *Lā dā'e a 'yā mine'l-cehli*.⁷ Ya'nī hīçbir derd-i düşvār ve renc-i meşāḳkatvār yokdur cehālet ü nā-dānlıktan bedter. Ḳavl-i ḥükemā: Üç tā'ife dā'im nādim ü peşīmān ve vālih ü ḥayrān u⁸ ser-gerdāndur. Biri ol cāhil ki dānā-yı kāmīl ile da'vā-yı dāniş eyler. Ve biri ol (S162^a) merd-i za'īfdür ki düşmen-i ḳavī ile zūr-ı⁹ bāzūsına i'timād¹⁰ idüp kūşiş eyler. Ve biri ol dervīş-i fūrū-māye ki hem-sāye-i 'ālī-pāye ile muḥāşamet ü mu'ādāt eyler. Bunuñ üçi daḥı farṭ-ı cehāletden ve ḡāyet-i ḥamākatden nāşī olur ma'nālardur. Ba'z-ı ḥükemā-i Yūnān dimişlerdür ki: başaretsizlik başiretsizlikden düşvārdur. Zīrā ki a'māya tertīb olan āṣār yolın iḥsās itmeyüp tehevvrle cāh-ı belāya düşüp nihāyeti helāk-i cismānīdür ammā cehālet kişi'i şibāk-i helāke bıraḳdıḳdan sonra āḳıbet¹¹ nā-dānıḡla dūnyā vü āḫiret ser-māyesin daḥı elden çıkarur. Ve dimişlerdür ki: Cehālet deryā-yı 'amīḳa beñzerdür ki her taraftan aña tarīḳ mūmkīn ammā ol tarīḳa ḳadem başmaḳ kişi kendü eliyle cānını helāk ve mehleke-i ḥaṭarnāke¹² şalmaḳdur¹³. (V131^a) Ve 'uḳalā dimişlerdür ki: Cūhelā

¹ Öñüñde: Öñinde S.

² Faṣl-ı Şāliṣ: Üçüncü Faṣl S.

³ Nā-dānlık ve cehālet beyānındadır: Nā-dānlıkda ve cehāletdedür V.

⁴ nā-dāndur: nā-dāndadır V.

⁵ nā-dāndur: nā-dāndadır V.

⁶ Cehāletten daha zor bir fakirlik ve aḳıdan daha çok ihtiyaç duyulan bir şey yoktur.

⁷ Cehāletten daha çok āciz kılan hīçbir hastalık yoktur.

⁸ ḥayrān u: -V.

⁹ ḳavī ile zūr-ı: ḳavīyle zūr ve V.

¹⁰ i'timād: i'tikād S.

¹¹ bıraḳdıḳdan sonra āḳıbet: bıraḳdıḳdan-sonra S.

¹² ḥaṭarnāke: ḥaşarnāke S.

¹³ şalmaḳdur: şaḳlanmaḳdur V.

‘ulemāya ve bilmediği nesnelere ‘aduvv ü¹ düşmendir. Ve emīrū’l-mū’minīn ‘Alī kerrama’llāhü vecchü buyurmuşdur ki: *el-Mer’ü ‘adüvvün li-mā cehelehü.*² Ya’nī her şahş bilmediği nesneye³ ‘aduvv-ı⁴ mahzudur ve cāhilden hergiz bir fi’l-i müstahsen tavaḳḳu’ itmek cā’iz degül. Zīrā ki eger mimkin olaydı, ḥükemā cehālet için bir ḥüb haşlet işbāt iderlerdi. Baṭlamyūs demişdür ki: Cāhile eger sa’ādet müsā’ade ve iḳbāl-i devlet muvāfaḳat ide, ḡam degüldür ki bunuñ emşāli nevādir-i rüzgārdandur⁵ ve āḥirū’l-emr pā-dār dahı olmaz.

Nev’-i Sānī

‘Alāmāt-ı cehāletdedür.

Baṭlamyūs demişdür ki: Üç nesne levāzım-ı cehldür. Evvelkisi, kişi kendüyi bī-‘ayb bilmekdür ve bu ḡāyet-i cehāletdendür. Zīrā ki ‘āḳil ü dānā katında meczūm u maḳtū’dur ki⁶ ‘işmet ebniyāya ve kemāl Ḥudā-yı te’ālāya mahşüşdur ve bāḳī insān kuşūr u nokşāndan ḥālī degüldür. İkinci, (S162^b) kendüye lāyık olanla ḡayra lāyık olanı fark itmekdür. Üçünci, kendünün dāniş ü ma’rifetine i’tiḳād eylemekdür. Aşḥāb-ı ḥired ve ḥakīm-i mü’eyyidler eyitmişlerdür ki⁷: Kendünün kuvvet ü dānişine i’timād eyleye, ol kimse hergiz felāketden ḳurtulmayup felekden ve ‘ilmden şemere bulmaya. Ḥakīm Fīḳrādes demişdür ki: Beş nesne cehālete ‘alāmetdür: Evvelkisi, bi-lā mūcib ḥışm u ‘itāb eylemek. Ve bu ma’nā farṭ-ı ḳabāḥat ve nihāyet-i ḥabāsetdür. İkincisi, bī-fā’ide söz söylemek. Üçüncisi, ifşā-yı esrar itmek. Dördüncisi, dostluḡa ‘ivaḷ düşmenlik izḥār itmek. Ve bu ma’nā ḡāyet-i bī-inşāflıḳdan ve ḡāyet-i cehāletdendür. Beşincisi, her kişiye i’tiḳād u i’timād eylemekdür. Ve Rasūl-i ekrem⁸ ḥazreti⁹ ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur: *el-Ḥazmü sū’ü’z-zanni.*¹⁰ Ya’nī her işde bīdār olmak ve kimseye imtiḥān itmedin ḡüzāfın i’timād itmekdür. Büzürcmihr eydür ki: Nā-dānla muşāḥabet ü muvāneset ḳılmaḳ ‘alāmet-i nā-dānī ve cehāletdür. Ve dānalar demişlerdür ki: Ḥarcın ziyāde ḳılmaḳ kendüyi mütemevvil ü şāḥib-i ni’met düzmek

¹ ‘aduvv ü] ‘aduvvı S, V.

² Kişi, bilmediği şeyin düşmanıdır.

³ nesneye: nesne V.

⁴ ‘aduvv-ı] ‘aduvvı S, V.

⁵ rüzgārdandur: rüzgārdur S.

⁶ maḳtū’dur ki: maḳtū’dur V.

⁷ eyitmişlerdür ki: eyitmişler ki S.

⁸ ekrem: -V.

⁹ ḥazreti: -S.

¹⁰ Kötü zan, ihtiyattır. Bkz. Keşf’ül-Hafâ, Cilt: 1, s. 355.

içün¹ gâyet-i hamâkat ve ifrâṭla cehâletdendir.

Nev'-i Sâlis

Muşâḥabet-i nâ-dândan tecennüb ü taḥarrüz göstermek beyânındadır. (V131^b)

Aristotālîs, dost-ı nâ-dândan ihtirâz itmek vâcibdür, dir. Kâr-dānuñ 'adâveti insân-ı nâ-dānuñ dostluğundan evlâdur, dir. Ve dimişlerdür ki: *el-İnsānū 'l-cāhilū 'adüvvün li-nefsihi. Fe-keyfe yekūnū şiddīkan li-ğayrihi?*² Ya'nî cāhil kendü nefsi'ne 'adâvet ider. Kaçan ğayra şadâkat itse gerek? Ve Peyğamber 'aleyhi's-selâm buyurmuşdur ki: *el-Vaḥdetü ḥayrun min-celîsi's-sū'i.*³ Ya'nî tenhâ oturmak⁴ eşirrâ ile şöḥbet itmekden yegdür. Ve hîçbir vaktde nâ-dānı celîs ü enîs idinmek cā'iz degül. Zîrâ ki nâ-dāna cehâlet ṭabî'at olmuştur. Ve dimişlerdür ki: (S163^a) *eṭ-Ṭabî'atü yesriku mine't-ṭabî'ati.*⁵ Ve şāḥibühâ lâ-yedr[ī].⁶ Ya'nî ki⁷ ṭabî'at ṭabî'atden nesne uğrılar. Zîrâ ki Ḥallâk-ı cihân nefsi-i insânı her nesneye kâbil eylemişdür. Ve ekâbir dimişlerdür ki: *Mukāṭa'atü 'l-aḥmaḳi kurbetün⁸ ila'llāhi te'ālā.*⁹ Ya'nî ḥazret-i Ḥaḳḳ'a ḳarîb her aḥmaḳdan ba'îd olmaḳdur. Ve dimişlerdür ki: *en-Nazaru ilā-vechi'l-aḥmaḳi ma'siyyetün.*¹⁰ Ya'nî aḥmaḳ yüzine nazar kılmak muşîbetdür. Ve bu ma'nâda işâret vardur ki, 'âḳil ile¹¹ muşâḥabet idüp aña nazar kılmak 'ayn-ı tã'atdür. Müeyyed eydür ki: Cāhile naşîḥat menfa'at kılmaz. Ve dimişlerdür ki: *Nāşihū 'l-cāhili ke-vā'izi's-sekrāni.*¹² Ya'nî cāhile naşîḥat, meste mev'ıza¹³ söylemek gibidür. Dānâlar dimişlerdür ki: 'Uḳalâ sözün nâ-dāna söylemek hemân serâb üzre köprü¹⁴ binâ eylemege beñzer. Zîrâ ki nâ-dāna eyü sözler hoş gelmez ve mev'ıza vü naşîḥat aña te'sîr itmez. Ol sebebdendir ki¹⁵ dānâlar nâ-dândan kendü sırrın ketm idüp aḥvâlinden anlara ḥaber virmez.

¹ düzmek içün: düzmek-çün V.

² Cahil insan, kendinin düşmanıdır. Durum böyle iken başkasına nasıl dost olsun?

³ Yalnızlık, kötü arkadaş (sahibi olmaktan) iyidir. Bkz. Keşfü'l-Hafâ, Cilt: 2, ss. 334-335.

⁴ oturmak: -S.

⁵ Tabiat tabiattan çalar.

⁶ Söyleyeni bilinmiyor.

⁷ Ya'nî ki: Ya'nî S.

⁸ kurbetün: kurbetühü S.

⁹ Ahmak ile ilişkiyi kesmek, Allah'a yakınlaşmaktır.

¹⁰ Ahmakın yüzüne bakmak günahtır.

¹¹ 'âḳil ile: 'âḳille V.

¹² Cahile nasihat eden, sarhoşa vaaz veren gibidir.

¹³ mev'ıza: mev'ız S.

¹⁴ köprü: köpri V.

¹⁵ sebebdendir ki: sebebden ki S.

Faṣl-ı Rābi¹

Oğlına naṣīhat ü terbiyet itmek beyānındadır.

Şol sebebdan ki ferzend-i dil-bend māder ü peder katında vedī‘at ü emānetdür. Anuñ zamīr-i pākı bir gevher-i bī-naẓīrdür ki nerm-i mum gibi her naḳṣa ḳābil, velī cemī‘-i naḳṣdan ḥālīdür. Ve bir zemīn-i pākdur ki her ne dane ekerseñ² zāyi‘ olmaz. Eger toḥm-ı sa‘adet ekseñ dīn ü diyānet ḥāşıl ola ve eger toḥm-ı şekāvet saḥsañ ḥuṣūnet ü nedāmete vāşıl ola ve eger felāḥ-ı nefse ve şalāḥ-ı ḥāline sa‘y ideler, māder ü peder ü mu‘allim me‘cūr (V132^a) u müşāb olalar. Ve Ḥudā³ te‘ālā buyurmuşdur ki: *Ḳuvā enfüseküm ve ehlüküm nāran*⁴. Ve Bārī ‘azze⁵ şānühü oğlancıklarūñ mihr ü maḥabbetin ataları (S163^b) göñlinde cāy-gīr idüp dā‘imā göñlini anlarūñ endīşe vü tefekkürinde kılmuş ki bizden şöñra⁶ bunlarūñ aḥvālī nice ola ve ‘ākıbetleri neye yitişe diyü. ‘Ale’l-ḥaḳīḳa semere-i zindegānī ve zaḥīre-i ‘ömr-i kām-rānī anlardır. Bu maşlahatlarūñ ḥuṣūlī beş nesnenūñ ri‘āyetine mevḳūfdur:

Evvel ol ki mücib-i tevālūd ü tenāsül olanı ri‘āyet itdügi vaḳt muktezā-yı ‘aḳl u şer‘-i şerif üzerine⁷ şöḥbet kıla ve bir vaḳtde ki taleb-i ferzend mekrūh ola, ol demde şöḥbet eylemeye. Ve Peyğamber ‘aleyhi’s-selām emīrū’l-mü’mīnīn ḥazret-i ‘Alī’ye kerrama’llāhü vechehü⁸ vaşıyyet kılmuşdur ki, ayuñ evvelki günü ve nışfı günü ve āḥir günü ‘avretleriñüzle şöḥbet kılmañ. Zīrā ki ol vaḳt-i şöḥbetde şeyāṭīn ḥazır olurlar. Eger ol nuṭfe bir oğlancık mütevellid olursa vesāvis-i şeyṭānī aña müstevlī ola. Ammā vech-i maḳbūl üzre erbāb-ı şīnā‘at-i nücūm katında bu ma’nānuñ iki yüzden ri‘āyeti müstaḥsendür: Vech-i evvel-i ḳānūn-ı ehl-i nücūm: Ol vaḳt-i taleb-i ferzendde⁹ māh naẓar-ı sa‘dle nāẓır olup tesdīs ü teşlīsī manāẓırāt-ı naḥsdan beri olmaḳ gerek. Bu eyyāmda māh ile¹⁰ āftāb arasında manāẓırāt-ı maḥmūde¹¹ mümkün degül, bi’z-żarūre ittisālāt-ı naḥsuñ biriyle muttaşıfdur, ḥuṣūşā ki felek tedvīrde müncedir bulına. Şānī

¹ Faṣl-ı Rābi‘: Dördüncü Faṣl S.

² ekerseñ: ekersin S.

³ Ḥudā] Ḥudā-yı S, V.

⁴ Kendinizi ve ailenizi cehennemden koruyun. Bkz. Tahrīm 66/6.

⁵ ‘azze: ‘azze ve S.

⁶ bizden şöñra: bizden-şoñra S.

⁷ üzerine: üzre S.

⁸ ‘Alī’ye kerrama’llāhü vechehü: ‘Alī kerrama’llāhü vechehü’ye S.

⁹ ferzendde: ferzende de S.

¹⁰ māh ile: māhla V.

¹¹ maḥmūde: maḥmūd S.

oldur ki, ba‘z-ı müteḳaddimîn ki ṭā‘ifenüñ meşāhīrindendir, dimişlerdür ki māh her ḳaṅḳı burcda iken nuṭfe ki ibtidā-yı gündür, müte‘allıḳ ola, bi-‘aynihi ol burc aña ṭālī‘-i vilādet ola ve¹ bundan lāzım geldi ki vaḳt-i ibtidā-yı günde ḳamer ki taḥt-ı şu‘ā‘da olup felek tedvīre müncedir bulına veyā muḳābeleden munşarīf ola, ṭālī‘-i menḥūs ola. Lā-ceram bu ma‘nānuñ (S164^a) ri‘āyeti maṭlūbdur.

İkinci oldur ki bir şālīḥa vü ḥūy-ı nīk dāye ṭaleb eyleyeler. Zīrā ki ḥūy-ı bed dāyeden sirāyet eyler. Ve Rasūl-i ekrem ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki: *er-Raḳā‘u yūḡayyiru’t-ṭibā‘a*.² Ya’nī şīr ṭabī‘at-i (V132^b) būneyyeyi taḡayyūr eyler ve bununuñ fā‘idesi oldur ki oḡlan ḥüsne ve bed-ḥūlūḳla ve dūn-himmetlikle mevşūf olmaz.

Üçüncü oldur ki anı mü‘eddib muḥarremāt u menāhīden men‘ eyleyeler ve ḥālet-i ṭufūletde iken sövmegi ve yalan söylemegi ve tekebbūr ü iftiḥār itmegi ve ḥısseti bununuñ emşālī ma‘ānīyi mezemmet eyleyeler. Ve şol nesne ki³ ‘örfde müstahsen ola, cūd u seḥā ve rıfḳ u müdārā ve sözi rāst söylemek ve pīrlere ḥürmet itmek ve taḥşīl-i ‘ilme iştiḡāl göstermek ḳatında medḥ eyleyeler, tā ki ṭabī‘atında menāhīden nefret ve ḥaşā‘il-i ḥamīdeye raḡbet olup nehāvetde müstahkem ola.

Dördüncü oldur ki yaramaz muşāḥible muşāḥabetden men‘ eyleyeler. Zīrā ulular dimişlerdür ki: Yaramaz hem-nişīnden ḳişiye beş nesne sirāyet eyler: Şūr-ḥalk ve bī-şermlik ve yalancılık ve lecūcluk ve her işde cerīlik ve nā-pāklık. Her kim ki yaramaz muşāḥibden dūr ola, bu beş nesneden maşūn u me‘mūn ola.

Beşinci oldur ki her yirde şehvet iḳtiżā ide, nefis ü hevāya mütāba‘at ḳılmaya, tā aşālet-i nefis-i ferzend zāyi‘ olmaya. Ve Peyḡamber ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki: *Ünzurnī ey Nüşāb, teḍa‘ veledেকে. Fe-inne’l-‘ırḳa dessāsūn*.⁴ Ya’nī naḡar eyle, gör ki ne nesnedür ferzendüñi⁵ zāyi‘ eyleyen? Eger ḳi ferzendi bu ḥaşā‘ille riyāzet itmek nev‘-i⁶ meşāḳḳatdūr⁷ ammā bu derecede meşāḳḳat çekilmese ululıḡa isti‘dād taḥşīl eylemeye. Nitekim Ḥaḳ te‘ālā kelām-ı ḳadīminde buyurmuşdur ki: *Lem tekūnū bālīḡihi illā bi-şıḳḳi’l-enfüsi*.⁸

¹ ve: -S.

² Emzirme, yaradılışı deḡiştirir. Bkz. Müslim, Cilt: 8, s. 106.

³ Ve şol nesne ki: Şol nesne kim S.

⁴ Ey Nüşāb, bana bak, çocuḡunu bırak. Ḳünkü zürriyyet, aldaticıdır. Bkz. Keşfü’l-Hafā, Cilt: 1, s. 302.

⁵ ferzendüñi: ferzendini S.

⁶ ḥaşā‘ille riyāzet itmek nev‘-i: ḥaşā‘ille riyāzet itmek nūr-ı S.

⁷ meşāḳḳatdūr: meşāḳḳate V.

⁸ Yarı canınız çıkmadan oraya varamazsınız. Bkz. Nahl 16/7.

Hikāyet

‘Abdü’l-melik Mervān’uñ beş oğlu¹ var-idi². Kendüsi halīfe-i ‘aşr idi. (S164^b) Oğlanlarına pend ü naşīhat idüp eyitdi ki: *Lā kenze enfa’u mine’l-‘ilmi*.³ Ya’nī hīç ‘ilmden enfa’ bir genc yok. Cidd ü⁴ cehd idüp ‘ilm ü fazīlet taḥşīl eyleñ ki dā’imā rüzgārīñuz meymūn ve baḥtuñuz hümāyūn ola ki cihānuñ aḥvālī ber-ḳarār⁵ degül. Eger çī kişi neseble büzürg olur ammā dāniş ü ma’rifetle büzürgter olur. Büzürmihr eydür: Ataya vācib olan oldur ki ḥāl-i ḥayātında iken (V133^a) oğlına ḥayr u naşīhat eylemek. Ferzend-i sa’ādetmende⁶ daḥı oldur ki atasınuñ vefātından soñra anuñ naşīhatiyle ‘āmil ola. Eflāṭūn eydür: Oğluñ yaramazı oldur ki kimse andan ḥayr ummaya. Ḥakīm Sokrāt eydür: Peder iḳbāl-i ferzend ile⁷ muğtenim olmaḳ cihānda veled-i muḳbil ḳılmaḳdur. Ve şol kimsenüñ ki bir nīk-baḥt oğlu ḳalmaya, ḥaḳīḳatde ol kimse zāyi’ olmış ola. Ve hīçbir kimse ḡayruñ derecātı kendi mertebesinden ‘ālī olmaḡa rāzī degül, meger peder ki ‘ilm ü fazīlet ve dāniş ü ma’rifetde oğlınıñ kendüden yeḡ olmasına cān u dilden ṭalīb ü rāḡıbdur ve ol rāḥat olmaḡ-içün⁸ kendü ta’ab u miḥneti iḥtiyār eyler. Ata oğlu⁹ öñinde ölmek ister. Ve ulu ser-māye ki¹⁰ kişi emāret ü iyālet derecesine yitişdürür. ‘Ālim şabāvetde ‘ilm ü edeb öğretmekdür. Ve emīrū’l-mū’minīn ḥazret-i ‘Ālī kerrama’llāhü vechehü buyurmuşdur ki: *Men şabera ‘alā-taḥte’t-ta’allūmi müti’a bi-rāḥati’l-edebi*.¹¹ Ya’nī her kim ki ‘ilm öğrenmekde renc ü meşakkate şabr eyleye, āḥir-i kār berḥurdār olup rāḥata yitişe. Ḥakīm Hind eydür ki: Ḡāyet-i ebleh ol kimsedür ki ‘ilmi āsānlığla taḥşīl itmek ister. Ve ‘Arabda meşel-i meşhūrdur ki: *Men ṭalebe’r-riyāsete ve lem tücid fi’l-vāsītati fe-hüve sevrün fi’r-riyāseti*.¹² Ya’nī bir kimse ki riyāset ṭaleb ide ve dirāsetde taḳşīr (S165^a) eyleye, hemān ḥırmene bağlanmış bir şıḡırdur. Ve ulular dimişlerdür ki: Meydān-ı irādetde fazīlet

¹ oğlu: oğlu V.

² var-idi: vardı S.

³ İlimden daha yararlı bir hazine yoktur.

⁴ ü: -V.

⁵ ber-ḳarār: bir ḳarārda S.

⁶ sa’ādetmende: sa’ādetmend V.

⁷ ferzend ile: ferzend-ile V.

⁸ olmaḡ-içün: içün S.

⁹ oğlu: oğlu S.

¹⁰ ser-māye ki: ser-māye S.

¹¹ Kim (bir hocanın) taallümü altında kalmaya sabr ederse, edebin rahatlığı ile rızıklandırılır.

¹² Kim bir vasıta bulmaksızın (bir gayret sarf etmeksizin) yöneticilik talep ederse, o yöneticilikte adeta bir öküz gibidir.

topın uranlar eyyām-ı şabāvetde üstāda hīdmet idenlerdür. Āristoṭālīs eydür: Eger dilerseñ kim şeref-i hīkmet-i Yezdānī, seni rūḥānīler ile enīs eyleye, ‘ilm öğrenmekden ‘ār eyleme ki dāniş her fesādı işlāḥ eyler. Eger çı şol taḥşīl irmezseñ daḥı ki ‘ilmle aḳṭār-ı ‘ālemde iştiḥār-ı siyāduñ olup şīt u şadāñ āfāka ḡulgule şala. Bārī sa’y eyle ki nāmuñı cāhiller cerīdesinden çek¹ eyleyesin. Hükemā-i Hind dimişlerdür ki: Ādem gerekdür ki dā’imā dāniş ü ma’rifete sa’y eyleye ki dāniş kişi-i kemter-pāyeden derece-i a’lāya irüşdürür ve ḥalḳ içre mükerrerrem ü mu’azzez ü muḥterem eyler.

Hikāyet (V133^b)

Sālīm Aftas bir gün Me’mūn Ḥalīfe buña i’zāz u ikrām u ihtirām, te’emmüle² yüz gösterüp kendi eliyle bunuñ altına nihālī ḳodı. Sālīm Aftas³ bunu görüp sücūda vardı. Ḥalīfe eyitdi ki: Ey şeyḥ, bu ne muḥāl secdedür? Sālīm eyitdi: Ḥāṭırıma ol ḥuṭūr itdi ki ben bir⁴ ḳaşşābuñ ḳulıydum. Me’ūnetümden ‘āciz olup āzād ḳılup baña destūr virdi. ‘Āciz ü fermāndih ḳaldum. Āḥir fikrūme geldi ki İmām Ebī Ḥanīfe raḥmetu’llāhi ‘aleyh, anuñ hīdmetine varam. Çün anuñ hīdmetine yitişdüm, ol hīdmet-i ‘ilm ü faẓīlet berakātıyla bir dereceye yitişdüm ki Emīrū’l-mū’minīn baña i’zāz idüp kendi eliyle baña nihālī bıraḳdı⁵. Ol sebebden secde-i⁶ şükr eyledüm. Rivāyet olunur ki Ferīdūnuñ ḳaşrına⁷ bu on kelime yazılmışdı: Evvelki: Her kim ki münāfıḳuñ (S165^b) ḳavline i’timād ḳıla⁸ ve sâ’ī fettānuñ sa’yine maḡrūr ola, bir kār-ı düşvāra giriftār ola ki⁹ aña hergiz tedārük mümkün olmaya. İkinci oldur ki her kimüñ ki selīm aḳlı¹⁰ ola, hergiz düşmenden ḡāfil olmaya ki düşmen bir yılan gibidür ki hergiz dost olmaz. Üçünci oldur ki ḥüccet-i muḥlişlerden az nesneden ötüri ictināb u i’rāz idüp rencīde-ḥāṭır olmaya ki bu ma’nā ḡāyet-i ‘alāmet-i cehāletdür. Dördünci oldur ki¹¹

Mısrā‘

Ez-dost be-her zaḥmī efkār nebāyed şod

Ya’nī dostuñ her zaḥmına efkār olmaḳ ḥoş degül. Beşinci oldur kim çün düşmen dost

¹ çek: ḥak S.

² te’emmüle: nām ile S.

³ Aftas: Aftas’ın V.

⁴ bir: bu V.

⁵ idüp kendi eliyle baña nihālī bıraḳdı: içün kendü eliyle baña nihānī bıraḳur V.

⁶ secde-i: -S.

⁷ ḳaşrına: -V.

⁸ ḳıla: ḳılsa V.

⁹ ola ki: ola ki hergiz V.

¹⁰ oldur ki her kimüñ ki selīm aḳlı: oldur kim her kimüñ ki ki aḳl-ı selīm V.

¹¹ oldur ki: oldur kim V.

ola, aña gāyet-i lutf göstermek gerek. Me-bādā ki nokşān-ı iltifātdan maḥabbeti nokşān-pezīr ola. Altıncı: Meşvereti ‘ākıller ve dānā vü kāmillerle idūñ, tā nedāmetden emīn olup aḥsen-i vechle maḫşūduñuz¹ ḥāşıl ola. Yedinci oldur ki² evdeki düşmenden mümkün oldukça ḥazer eyleñ ve anuñ kemīngāhından gāfil olmañ ki çün fırsat bula, ol itdūgi ‘adāveti kimse³ kılmaya. Sekizinci oldur kim her kimde ki fikr-i şā’ib ve re’y-i şāķib ola, kişiyi i’timād kılmaya.⁴ Tokuzuncı oldur ki⁵ ulu menfa’at ihtilāṭ-ı dost-ı ‘ākıl ve büyük ziyān muşāḥabet-i nā-dān u gāfildür. (V134^a) Onıncı oldur ki⁶ fikr olunmamış sözi hergiz söylemeyeler ve āḫirin mülāḥaza itmedin hıçbir işe ikdām eylemeyeler.

Faşl-ı Hāmis⁷

Emşāl-i ḥikmet ve pend ü naşīḥat beyānındadır.

Pūşīde vü maḥfī degüldür ki eger çi ḥalā’iḳ-ı ‘ālem⁸ ve tā’ife-i benī Ādem etrāf u emākinde her biri bir şūretle mütevaṭṭın u mütemekkindür ammā fi’l-ḥaḳīka göçgünciler ve müsāfirlerdür ve dünyā memerr ü güzergāhdur, cāy-ı qarārgāh degül. Ve sā’āt ü eyyām merāḥil ve şuhūr u a’vām menāzildür (S166^a) ve ḥaḳīkat belki keştī-i umūr-ı dünyevīde malikāne taşarruf itmek mecāz ve emvāl ü⁹ zehārif-i dünyā ser-be-ser müste’ārdur ve bu kā’ide müselleme ü muḳarrardur ki ‘ākıl ü dānāya lāzım olan oldur ki her nesneye raġbetin beraber kıla ve ol nesneyi ri’āyetine almaya ki mūcib-i endūh u miḥnet ola ve Rasūl ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki: *er-Raġbetü fi’l-dünyā tükeşşirü’l-hemme ve’l-ḥüzne*.¹⁰ Ya’nī emvāl-i dünyāya raġbet ğuşsa vü miḥnet ve endūh u meşāḳkat artutur. Pes ‘ākıl ü dānāya vācib ü münāsib olan oldur ki bir nesne ki fevt ola, anuñ-çün bāṭıl u fāsīd endişelere düşmeye, tā ki ‘ömr-i ‘azīzi ki pīrāye-i devlet ve ser-māye-i dünyā vü āḫiretdür, ‘abeş yirlere zāyi’ olmaya ve bir kimse ki olmamış iş içün derd ü elem ve ğuşsa vü ğam çeke, dā’imā ğamgīn ü endūhgīn olup anuñ mezākı hergiz şīrīn olmaya. Rūm ḥükemāsı dimişlerdür ki: Elden geldikçe kendi

¹ maḫşūduñuz: maḫşūduñuza V.

² oldur ki: oldur kim V.

³ kimse: kimseye S.

⁴ oldur kim her kimde ki fikr-i şā’ib ve re’y-i şāķib ola, kişiyi i’timād kılmaya. Tokuzuncı: -S.

⁵ oldur ki: oldur kim V.

⁶ oldur ki: oldur kim V.

⁷ Faşl-ı Hāmis: Beşinci Faşl S.

⁸ ‘ālem: ‘ilm V.

⁹ taşarruf itmek mecāz ve emvāl ü: mutaşarrıf itmek mecāz ve emvāl S.

¹⁰ Dünyaya raġbet etmek, kaygı ve ḥüznü artırır.

nefsüñi¹ ‘azîz tutup esbâb² u emvâli ħor u ħakîr eyle ki bahşış-i vücûd her kemâlün menşe’i ve cemî’-i hünerlerün³ mebd’idür ve mesâlik-i⁴ buhl ü nifâka sâlik olma⁵ ve insâniyyet itmekden ġaflet ü ferâgat itme ve gerdiş-i rûzgârdan muzđarib ü münfa’ıl olma ki aĥvâl-i cihân bir qarârda⁶ durmaz, münkalib ü mütebeddildür. Ve dâñalar dimişlerdür ki: Āķil gerekdür ki evķāt-ı feraĥta ĥandân ve sâ’at-i teraĥtda giryân olmaya. Zîrâ niĥe şādîler var ki sebeb-i ta’abdür ve niĥe ġuşsa vü ġam var ki neşât u sürura sebebdür. **(V134^b)** Ve Ĥaķ sübhâneĥü ve te’ālâ kelâm-ı mecîdinde buyurmışdur ki: ‘*Asâ en tekrahû şey’en ve ĥiive ĥayrûn lekûm ve ‘asâ en tûĥibbû şey’en ve ĥiive şerrun lekûm*⁷ ve dimişlerdür ki: **(S166^b)** Ĥarcuñızı daĥle muvâfıķ u muţâbıķ eylemek ve ġayruñ mâl ü menâline ĥama’ idüp nesnesine el uzatmak ve olmadıķ ĥaziyyeye ġuşsa vü ġam çekmek ve olıcaķ nesneden ĥazer itmek ġāyet bî-fā’idedür ki *el-muĥadderi kâ’inün*⁸. Ya’nî taķdîr her ne ise vāķı’ olur, aña taġyir ihtimâli yokdur ve her vāķı’a ve ĥadişe ki vāķı’ olur, evvel-i ezel-i āzâlde kişinün ser-nüviştidür ve rûzgār⁹ u eyyâm-ı bed-’ahd ü cefâ-kirdâra vûşûķ u i’timād cā’iz degül. İskender-i Zü’l-ķarneyn üstâd¹⁰ vaķt-i müfâraķatde eyitdi ki: Eger dilerseñ ki herġiz ĥor u ĥakîr olmayasın, Ĥaķķ’a muĥâlefet itme ve eger dilerseñ ki mâl ü menâlün ‘abeş yirlere şarf olup telef olmaya, müsteĥaklardan dirîġ itme ve eger dilerseñ ki her işde şavâb olasın¹¹, kendi re’yüne i’timād idüp ta’cîl ile iş işleme ve dimişlerdür ki tedbîrle ĥaşıl olan şey’-i ħalîl, tedbîrsüz ĥaşıl olan umûr-ı keşîrden aĥsendür, beyyinlikte şavâb işlemekden müstaĥsendür.

Ĥikāyet

Ol zamân ki Minû-ĥehr’i Efrâsiyâb Taberistân’da muĥâşara kılmışdı, Minû-ĥehr ser-efrâz leşkerini cem’ idüp taĥt üstünde ayak üzre durup bir ĥuţbeye āġâz eyledi ve ol ĥuţbede bunu derc itdi ki: Taķdîr-i Rabbânîye ĥâre olmaz ve ĥazâ-yı âsmânîye ĥazer

¹ nefsüñi: nefsüñüzi S.

² esbâb: esbâbı V.

³ hünerlerün: hünerlerin S.

⁴ mesâlik-i: memâlik-i S.

⁵ olma: olmasa V.

⁶ qarârda durmaz, münkalib ü mütebeddildür: qarâra durmaz, münkalib ü mübeddeldür S.

⁷ Olabilir ki siz, bir şeyden hoşlanmazsınız; oysa ki o sizin için bir hayırdır. Yine olabilir ki, siz bir şeyi seversiniz, oysa ki o sizin için bir kötülüktür. Bkz. Bakara 2/216.

⁸ Takdir edilen olmuştur.

⁹ rûzgār: rûzgār rûzgār V.

¹⁰ üstâd: üstâdı V.

¹¹ olasın: üzresin V.

fā'ide kılmaz ammā vazīfe-i 'uḳalā oldur ki, çünkü bir kār-ı düşvāra şataşa, aşhāb-ı hūred ve ḥakīm-i mü'eyyedlerle meşveret idüp anlardan isti'ānet taleb ide. Ve çün renc ü meşakkat ve derd ü miḥnet yüz göstere, şabr u taḥammül eyle ki aḥvāl-i cihān inḳılāb üzerine ve ümmīd ü recāyı kat' itmek revā degül, şāyed ki şoñı ber-feth-i bāb ola. (S167^a) Nitekim Ḥaḳ celle ve 'alā-keḷām-ı ḳadīmīnde buyurmuşdur ki: *Seyec 'alu'llāhü ba'de 'usrin yüsrā*.¹ Vāḳı'an bir niçe müddetden sonra Minū-çeḥr ol meşakkatden kurtulup Efrāsiyāb ile² aralarında fitne vü fesād şulḥ u şalāḥa mübeddel oldu. Nüşīrevān-ı³ 'ādile şordılar ki cānı 'azīz eyleyen ne (V135^a) nesnedür? Eyitdi ki: Dīn ü cihānı ābādān⁴ iden ne nesnedür? Eyitdi ki: 'Adl ü dād. Fīḳrades-i Ḥaḳīm eydür ki: Her dem ne ḳadar 'āḳıl ü dānā olursa, çünkü müşāvere idicek hem-rāz bulmaya, şol ḳanaṭı kesilmiş ḳuşa beñzer ki pervāz eylemeye ve 'Arabda meşel-i meşhūrdur ki: *Ve keyfe yaṭīrū maḳşūşa'l-cenāḥ?*⁵ Ya'nī ḳanaṭsuz⁶ ḳuş uçmaz. Erdeşīr eydür ki: Ādem n'edeñlü 'āḳıl olursa anı kāmīl-i ḥavādiş-i rūzgār eyler. Mü'eyyed ki meşāḥīr-i müteḳaddimīndendür, eydür ki: Bir kimseye ki sa'ādet-i müsā'adet ve iḳbāl-i devlet muvāfaḳat ide, anuñ re'y ü dānişi günden güne ziyāde⁷ ola ve az nesne 'ālim göz çok göre ki⁸ ammā çün rūzgār-ı muvāfiḳ olmaya, her n'edeñlü eyü fikr eyleyse semeresi şūr u şer ola.

Faşl-ı Sādis⁹

Şabr u şitābda eylük beyānındadır.

Püşīde vü maḥfī degüldür ki şabr insānuñ cümle-i ḥaşā'il-i ḥamīde ve evşāf-ı pesendīdesindendür ve ta'cīl ü şitāb daḥı cümle-i ef'āl-i ḳabīḥa ve aḥlāḳ-ı zemīmesindendür ve Rasūl 'aleyhi's-selām buyurmuşdur ki¹⁰: *el-'Aceletü mine's-şeyṭāni ve't-te'ennī mine'r-raḥmāni*.¹¹ Ya'nī 'acele kār-ı Şeyṭān ve te'ennī fi'l-i Raḥmān'dur. 'Uḳalā dimişlerdür ki şabrda beş fā'ide vardır ki beyne'n-nās hūb u

¹ Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık var edecektir. Bkz. Talak, 65/7.

² Efrāsiyāb ile: Efrāsiyāb'la V.

³ Nüşīrevān-ı: Nüşīrevān-ı V.

⁴ ābādān: ābād S.

⁵ Kanadı kesilmiş nasıl uçar?

⁶ ḳanaṭsuz: ḳanadsuz S.

⁷ ü dānişi günden güne ziyāde: dānişi günden güne ziyād S.

⁸ göz çok göre ki: gözine çok göz ki V.

⁹ Faşl-ı Sādis: Altıncı Faşl S.

¹⁰ buyurmuşdur ki: buyurmuşdur S.

¹¹ Acele etmek Şeytan'dan, ihtiyatlı davranmak ise Raḥmān'dandır. Bkz. Keşfü'l-Hafâ, Cilt: 1, s. 295.

aḥsendür ve ta‘cile dahı beş ḥāşşa vardır ki cemī‘-i ḥavāş u ‘avām¹ katında ğayr-ı müstaḥsendür.

Evvel ol ki şabr u² ümmīd-i (S167^b) ferḥat u ḥubūr ve ḥuşul-i sukūt u surūr vardır. Ve Rasūl ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki³: *eş-Şabru miftāhü’l-feraci*.⁴ Ya’nī şabr, miftāh-ı şād-mānīdür. Pes bundan ma‘lūm oldu ki ta‘cıl ü şitābda bunuñ zıddı mütevaḳḳa‘dur.

İkinci: Şabrdan⁵ şavāb ve şitābdan ḥaṭā mütevaḳḳa‘dur. Zīrā Rasūl ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki⁶: *Men te’ennā eşābe ev kāde, men te’accele aḥṭa’e*⁷ ev kāde.⁸ Ya’nī her kim ki şabr u te’ennī ile ol işde muşṭb veyā şavāba ḳarībdür ve her kim ki bir işde ta‘cıl eylese hemīn muḥṭī⁹ ve ḥaṭāyā ḳarīndür.

Üçünci: Şabrda feth u nuşret mercūdür. Ve Rasūl ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki: *Enne’n-naşra me’a’s-şabri*.¹⁰ Ya’nī zafer şabrla müyesserdür ve bundan istidlāl olunur ki: Şitāb u ta‘cilde (V135^b) bunuñ zıddı şikest ü hezīmetdür, ol mütevaḳḳa‘dur.

Dördünci: Şabrda ümmīd-i ḥasene vardır. Ve Tevrīt’te yazılmışdur ki¹¹: *Lā ḥasenete*¹² *a’lā mine’s-şabri*.¹³ Ya’nī şabrdan evlā hiçbir ḥasene-i a’lā yok ve bu kelāmuñ medlülinden münfehim olındı ki ta‘cilden ḥāşıl olan nesne seyyi’e ola.

Beşinci: Ḥazret-i Risālet’e ittibā‘ ve iktidā eylemekdür. Ḥazret-i Rubūbīyyet cellet ālā’ühü kelām-ı mecīdinde ve Furkān-ı ḥamīdinde¹⁴ buyurur ki: *Fa’şbir ke-mā şabera ülü’l-‘azmi mine’r-rusuli*.¹⁵ Bu āyetden mefhūm u ma‘lūm oldu ki, şabr eylemek umūrāt-ı¹⁶ İlāhīden ve ‘acele vü şitāb kabīl-i menāhīden ola. Fi’l-cümle vāzıḥ u lāyıḥ olan oldur ki şabr ekşer-i umūrda müsteḥab u aḥsen ve ta‘cıl cümle-i aḥvālde mekrūḥ u ğayr-ı müstaḥsendür. Şaḳīḳ-ı Belhī eydür: Her kimde ki¹⁷ bu dört ḥaşlet ola, ‘ālemde

¹ ‘avām: ‘ām S.

² ol ki şabr u: şabr S.

³ buyurmuşdur ki: buyurmuşdur S.

⁴ Sabır, mutluluğun anahtarıdır.

⁵ Şabrdan: Şabrdan ve S.

⁶ buyurmuşdur ki: buyurmuşdur S.

⁷ aḥṭa’e] aḥṭā’e S, V.

⁸ Kim ihtiyatlı hareket ederse doğru davranır veya doğru davranmaya yaklaşır. Kim de acele ederse hata eder veya hata etmeye yaklaşır.

⁹ muḥṭī: maḥzā S.

¹⁰ Zafer sabır iledir. Bkz. Keşfü’l-Hafā, Cilt: 2, s. 3167; Cilt: 3, s. 246.

¹¹ yazılmışdur ki: yazılmışdur V.

¹² ḥasenete] hasenetehü S, V.

¹³ Sabırdan daha yüce bir iyilik yoktur.

¹⁴ kelām-ı mecīdinde ve Furkān-ı ḥamīdinde: Ḳur’ān-ı Kerīm ve kelām-ı mecīdinde S.

¹⁵ Öyleyse azim sahibi peygamberlerin sabrettiği gibi sen de sabret. Bkz. Ahkâf 46/35.

¹⁶ umūrāt-ı: me’ mūrāt-ı V.

¹⁷ kimde ki: kimiñde ki S.

andan yeg bir âdem dahı olmaya: Evvelki haşlet, hemîşe şabrı pîşe kılmak; ikinci, her işde ‘âkılâne fikr ü endîşe kılmak; üçünci, (S168^a) ‘adl ü dād itmek; dördünci, kişi cevân-merd olmak. Hâkîm Sokrât eydür: ‘Acele tohm-ı perîşânî ve şabr ümmîd-i şād-mânîdür ve her kim ki şabr eyleye, maṭlûb hâşıl olup her neyi maṭşûd u murâd idinürse ‘âkıbet vâşıl ola. Me’ mûn Hâlıfe eyitmişdür ki: Üç kimse ile¹ şabr yüzinden zindegânî itmek gerek. Biri pād-şâh-ı sitemkâr, ikinci merdüm-i bîmâr, üçünci nigû-kârı. Emîrû’l-mû’minîn ‘Alî kerrama’llâhü vechehü buyurmuşdur ki: Her kim ki şitâb u ‘ucbunı ve tekâsülü terk eyleye, dâ’imâ müreffehü’l-hâl ve fâriğul’l-bâl ola. Eflâtûn eydür: Her kim ki şabr merâretin² görmeye, rûzgâr hâlâvetin tutmaya. Ve kişi ḳudreti yitişdügi işe iḳdâm eylemekden ḳudreti yitdüginden tegâfûl idüp ihtimâm itmek evlâdur. İskender eydür: Bir kişi ne deñlü³ muhterem ü ‘azîz ü mükerrem olursa, māl ü menāl ol ḳadar⁴ ḳatında ḳor u ḳakîr olmak gerek ve ne deñlü⁵ şa’b u düşvâr miḳnete giriftâr olursa, ol ḳadar şabrı pîşe kılmak gerek ve ne deñlü⁶ tüvânâ olursa, ol ḳadar rıfḳ u müdârâ⁷ itmek gerek. Büzürcmihr dimişdür ki⁸: Her işde ta’cîl ü şitâb itmek düşmenlerin⁹ (V136^a) fikr-i nâ-şavâb itdüginden ḳaber-dâr itmekdür¹⁰. Ve Rasûl ‘aleyhi’s-selâm buyurmuşdur ki, isti’câl her işde ḳelâl degül, illâ üç nesnede: Biri, ḳızı ere virmekde; ikinci, defn-i meyyit itmekde ve üçünci ḳayf öñine ta’âm götürmekde. Hükemâ-yı Fâris dimişlerdür ki: Bir nesne ki ḳatıra gelince hemân fi’le gele, ḳaşılı peşimânîlik ve nedâmetdür. Pes ‘âkıl ü dānāya gerekdür ki bir nesneye iḳdâm idicek añı her ṭarafdan nâzır olup göre ki tamāmına nef’ u zarardan ve istirâḳat ü ḳaṭardan nesne terettübdür (S168^b) ve tefekkür eyleyüp bil ki bunuñ ḳaṭā vü şavâbı ḳatında ve buña münâsib maḳâm ne nesnedür. Ve güftâr u kirdârın endîşe kılmakdan¹¹ ihtirâz eyleye, tā âḳiri ol nedâmet ki Hüsrev’e, ve şol ‘uḳûbet ü melâmet, ki ferzend-i Müeyyed yitişdi, ile olmaya.

¹ kimse ile: kimseyle V.

² şabr merâretin: şayr merâretüñ S.

³ ne deñlü: n’edeñlü S.

⁴ ol ḳadar: ol-ḳadar S.

⁵ ne deñlü: n’edeñlü S.

⁶ ne deñlü: n’edeñlü S.

⁷ ol ḳadar rıfḳ u müdârâ: ol-ḳadar medâr S.

⁸ dimişdür ki: dimişdür V.

⁹ düşmenlerin: düşmenlerüñ S.

¹⁰ itmekdür: eylemekdür V.

¹¹ kirdârın endîşe kılmakdan: kirdârda endîşe kılmadan S.

Hikāyet

Eydürler ki Hüsrev'ün bir cāriyesi var idi serv-bālā, sīmīn-sīmā, māl-rūy u¹ müşk-būy, la'l-leb, sīm-ğabğab, kebg-refār u² tūtī-güftār. Bir gice anı hālvetine da'vet kılup muşāhabet iderken buña dest-dırāzlıq idicek³, cāriye dağı girişme āgāz idüp 'işve vü nāz iderken eli Hüsrev'ün yüzine tōkunup⁴ burnından ılan revān olup Hüsrev'ün çeşmini⁵ hışm tīre idüp mü'eyyide haber gönderüp eyitdi⁶: Bir kimse ki⁷ veliyy-i ni'metine el uzatsa anuñ 'uķūbeti nedür? İttifākan mü'eyyid evde bulunmayup ferzend-i mü'eyyid hemān elin kesmek gerek diyü endiše itmez sözün hüküm eyledi. Pād-şāh emr eyledi ki⁸ cāriyenüñ elin kesdiler. Bir niçe müddetden soñra⁹ Hüsrev'e nedāmet gelüp ol haber getüren ādeme şordı ki: Ol hükmi mü'eyyid mi itdi, yohsa bir şahş-ı āhar mı? Eyitdi: Yoksa bir şahş-ı āhar mı? Ol ādem eyitdi ki: Müeyyid anda hāzır değildi. Oğı hüküm eyledi ile olsa. Hüsrev mü'eyyidi okudı. Mes'eleyi andan teftiş eyledi. Mü'eyyid cevābında eyitdi: Dört kimseden ğayruñ elin¹⁰ kesmek gerek. Hüsrev didi ki: Anlar kimlerdür? Mü'eyyid eyitdi: Biri şol cāriye ki hālvet-hānede ola, ikinci mest, üçünci tıfl, dördünci dīvāne ola. Hüsrev eyitdi: Pes oğıñ söziyle bu¹¹ cāriyenüñ (V136^b) nā-ħaķ elin¹² kesdüm. Mü'eyyid eyitdi: Oğıñ dağı elin¹³ kesmek gerek. Pes pād-şāh (S169^a) emr itdi, anuñ dağı elin kesdiler.

Hikāyet

Bir kişi a'māya eyitdi ki¹⁴: 'Acabā nā-bīnālıģuñ saña fā'idesi ne? İki [ģözi] a'mā eyitdi ki¹⁵: Fā'idesi oldur ki senüñ gibi kişinüñ yüzün görmezem¹⁶.

¹ u: -V.

² u: -V.

³ idicek: idincek V.

⁴ tōkunup: doķunup V.

⁵ çeşmini: çeşmi S.

⁶ mü'eyyide haber gönderüp eyitdi: mü'eyyid haber gönderdi V.

⁷ kimse ki: kimse S.

⁸ emr eyledi ki: hüküm itdi ki S.

⁹ müddetden soñra: müddetden-soñra S.

¹⁰ ğayruñ elin: ğayrı elüñ S.

¹¹ bu: ben S.

¹² elin: ellerin V.

¹³ elin: eli V.

¹⁴ eyitdi ki: eyitdi S.

¹⁵ eyitdi ki: eyitdi S.

¹⁶ görmezem: görmem S.

Hikāyet

Manşūr b. Haccāc zamānında havāric-i ‘Arabdan birini dutup öñine getürdiler. İstihzā ile aña şordılar ki; bizüm leşkerden sizünle gāyet-i mühārebe iden kimlerdür, göster diyüp şordı. ‘Arab eyitdi: Ben bu¹ bahādırların² yüzün görmeyüp tūruram³, bilmezem; kafālarından gösterün, haber vireyin. Manşūr bu cevābı işidüp gāyet şerm-sār oldu. Pes dānā gerekdür ki her sözi söyler, te’ennī ile⁴ söyleye, tā ‘ākıbeti hacālet ü nedāmet olmaya.

Faṣl-ı Sābi⁵

Ketm-i esrār itmek⁶ beyānındadır.

Pūşide vü maḥfī degüldür ki ketm-i esrār itmek kār-ı büzürgvār ve her hālde ve cemī’-i aḥvālde bu ma’nā sūtüde vü maḥmüdedür. Ve Rasūl ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki: *Men keteme sirrahü, melike emrahü.*⁷ Ya’nī her kim ki sırrın gizleye, her emrine mālîk ola. Ve bu ḥadīsten maḥşūd oldur ki, ya’nī her kim ki sırrın ‘ayān itmeye, aña taḥşīl-i murād itmek āsān ola. Şol cihetden ki eşirrā⁸ vü a’dā anuñ murādına vākıf olmayup def’ine tedārük itmeyeler. Eflātūn dimişdür ki: Zāmīr-i esrāra maḥzen kalb ve anuñ fi’li şefeteyndür ve kilidi dildür ve her kim ki ol kilidi şaklamayın, nā-dān u gāfildür. Büzürcmihr eydür: Üç kişiye sır söylemek kaṭ’ā cā’iz degül: Biri, ol adama ki aḥmak ola; ikinci, şol kimseye kim dostı çok ola; üçünci, ol kim yañşak ola. Ve ‘Arabda meşel-i meşhürdür ki: *Ḳalbü’l-aḥmaḳi fī femihi ve lisānū’l-‘āḳili⁹ fī ḳalbihi.*¹⁰ Ya’nī (S169^b) aḥmaḡuñ göñli zebānındadır ve ‘āḳilūñ lisānı ḡayātındadır. Erdeşīr eydür: Her kimse kim ketm-i esrār u aḥvāl itmeye, hergiz ol kimse düşmenlerini pāy-māl kılmaya. Ve ‘Arabda dimişlerdür ki¹¹: Her kim ki sırrın āşkäre (V137^a) kıla, kendi eliyle perdesin pāre pāre ide, *men keşefe sirrahü, heteke setrahü*^{12, 13}

¹ bu: böyle S.

² bahādırların: bahādırları V.

³ tūruram: dururam V.

⁴ te’ennī ile: te’ennīyle V.

⁵ Faṣl-ı Sābi’: Yedinci Faṣl S.

⁶ itmek: -S.

⁷ Kim sırrını açık etmezse, işine mālîk olur.

⁸ cihetden ki eşirrā: cihetden eşirā S.

⁹ lisānū’l-‘āḳili] lisānū’l-‘āḳli S, V.

¹⁰ Ahmak kimsenin kalbi ağzında, akıllı kimsenin ise dili kalbindedir.

¹¹ dimişlerdür ki: dimişler V.

¹² setrahü] sirrahü S, V.

¹³ Kim sırrını açık ederse, örtüsünü yırtar.

Şi'r

Güşâyende-i rāzhā-yı nihān

Ser-encām-ı rüsvā bûd der-cihān¹

Nüşîrevân-ı 'ādil dimişdür ki²: Pād-şāhlar ki feth u zafer buldılar, fikr-i şākib ve tedbîr-i sâ'ible hâşıl kıldılar ve tedbîr-i sâ'ib³ dahı keşf-i mā-fi'z-zamîr itmekdedür⁴. Hermes eydür ki: Eger dilerseñ ki sırnuñdan düşmenler haber-dār olmaya, âyende vü revendeye nesne söylemeye. Bunda iki dürlü fā'ide vardur: Biri o ki; eger işābet olursañ maqşûda vāşıl olasın. Ve ikinci ol ki eger muhtî olursañ melāmet hâşıl kılmayasın. Ve⁵ 'Arabda meşel-i meşhûrdur ki; *kulübü'l-ahrâri kubûrû'l-esrâri*. Ya'nî âzâdeleruñ gönli esrâruñ kubûrıdur.

Hikâyet

Haccâc bin Yûsuf 'ahd-i kadîmden bir hâcibi vardı ki halvet gicelerde nedîmligin dahı eylerdi. Bir gice eşnâ-yı kelâmda Haccâc eyitdi ki: 'Avretleri mahrem-i rāz eylemek kaç'ā cā'iz degül. Hâcib eyitdi ki: Bu ma'nā küllî⁶ degül. Benüm rāz-dār 'avretüm var, hergiz keşf-i esrār eylemek anuñ şanı degüldür. Haccâc hazîne-dârına buyurdı ki hizāneden hezār dînâr getürdi, alup üzerine kendü mührin⁷ urdı ve hâcibe eyitdi ki: Al, bu altını saña 'atıyye kıldum. Var, eviñe ilet ammâ 'avretüñe eyüt ki bu dînârı sendeñ ötüri hizāne-i pād-şāhdan⁸ uğrıladdum. Hâcib fermân-ı sultāna imtişāl kıldı. Bir niçe müddetden sonra⁹ Haccâc (S170^a) hâcibe bir mahbûbe cāriye virdi ve¹⁰ in'ām eyledi. Hâcib dahı evine gönderdi. Çün aḥşam oldı, hâcib evine vardı. 'Avret eyitdi: Bu cāriye nedür? Hâcib eyitdi: Baña sultānuñ in'ām u iḥsânıdur. 'Avret eyitdi ki: Eger benüm ḥatıruma ri'āyet iderseñ bu cāriyeyi şat. Hâcib eyitdi; "Pād-şāh in'ām itdügi cāriyeyi ben kaçan şatam?" didi. 'Avret dahı epsem olup ḥayr u şer ayruḡ nesne dimedi. O gice şabr u taḥammül kıldı. Çün şabāḥ oldı, kaḡkup Haccâc'ıñ serāyına varup Haccâc ile buluşdı. Temhîd-i kavā'id-i ḥidmet idüp zemîn-i 'ubûdiyyeti şifāh-ı mezelletle

¹ Gizli sırları ifşa eden, sonunda dünyada rezil oldu.

² Nüşîrevân-ı 'ādil dimişdür ki: Nüşîrevân-ı 'ādil dimişlerdür ki V.

³ tedbîr-i sâ'ib: tedbîr ve sâ'ib ve V.

⁴ itmekdedür: itmekdedür S.

⁵ Ve: -S.

⁶ küllî: küll S.

⁷ mührin: mührüñ S.

⁸ pād-şāhdan: pād-şāhiden S.

⁹ müddetden sonra: müddetden-sonra S.

¹⁰ virdi ve: -S.

muḳabbel ü melṣūm kılduḳdan ṣonra¹ (V137^b) eyitdi ki: Müddet-i medīd ve ‘ahd-i ba‘iddür ki benüm ket-ḥüdām bunı senüñ şadaḳa vü² ni‘metüñle perverde kıılır. Şimdi eger bed-baḥtlıḳ idüp senüñ şükr-i³ ni‘metüñi ve edā-i ḥidmetüñi ri‘āyet itmekde taḳşır itdi ise ben anı ketm itmege mazlemeden ḳorḳaram ve Ḥudā-yı te‘ālādan şerm eylerem. Pes andan ṣonra⁴ bir kīse dīnārı çıkarup Ḥaccāc’uñ öñinde ḳodı ve eyitdi ki: Bunı benüm erüm senüñ ḥizāneñden niçün uğrılarnı? Ben ḥarc itmege revā görmedüm, uş mihr-ile yine ‘izz-i ḥuzūrına⁵ getürdüm. Ḥaccāc eyitdi: Ey zen-i pāk, re’y-i Ḥaḳḳ te‘ālā saña raḥmet idüp ‘ākıbetüñ ḥayr olsun. Çün ‘avret taşra çıḳdı, Ḥaccāc ādem gönderüp ḥācibi okudı ve ol kīseyi öñinde ḳodı ve eyitdi: Senüñ ol rāz-dār ‘avretüñ getürdi. Eger ḥaḳıḳat-i ḥāle vāḳıf olmasam⁶ ḳāziyye nice olacaḡı ma‘lūm idi. (S170^b) Eflāṭūn dir ki; “Her nesnenüñ ki nıgehbānı ḳoḳ ola, ol deñlü⁷ muḥkem olur” ḥilāfınca rāz u esrāruñ her ne deñlü⁸ nıgehbānı ḳoḳ olursa, ol deñlü⁹ āşḳāre olur. Erdeşir eydür: Rāzı ifşā itmekden dili kesmek evlādur.

Faṣl-ı Şāmin¹⁰

Hırş-ı¹¹ dūnyā beyānındadır.

Pūşide vü maḥfı degüldür ki ‘ömr-i ‘azīz her ne deñlü tūl ü¹² dırāz olursa āḫiri fenādur ve ḥayāt u zindegānı ne ḳadar¹³ pāy-dār olursa ‘ākıbet mütenāḫīdür ve ḥāşıl-ı keşret-i emvāl ü zehārif-i dūnyā nedāmet ü peşimānı. Ve şol himmet ki meşālīḥ-i dūnyāya maşrūf ola, neticesi ḥüzn ü peşimānıdır¹⁴. Rasūl ‘aleyhi’s-selām buyurmışdur ki: *er-Rağbetü fi’d-dūnyā tükeşşirü’l-hemme ve’l-ḥüzne*.¹⁵ Ya’nı dūnyāya rağbet kıılmaḳ ḡam u endūḫı ziyāde eyler. Ve bir kişi cihāna neyle geldiyse yine alup gitdüḡi hemān oldur.

¹ kılduḳdan ṣonra: kılduḳdan-ṣonra V.

² şadaḳa vü: şıdk S.

³ şükr-i: şükr ve S.

⁴ andan ṣonra: andan-ṣonra S.

⁵ ḥuzūrına: ḥuzūra V.

⁶ olmasam: olsam V.

⁷ ḳoḳ ola, ol deñlü: ḳoḡ olursa ol-deñlü V.

⁸ ne deñlü: n’edeñlü S.

⁹ ḳoḳ olursa, ol deñlü: ḳoḡ olursa, ol-deñlü V.

¹⁰ Faṣl-ı Şāmin: Sekizinci Faṣl S.

¹¹ Hırş-ı: Hırş-ı V.

¹² ne deñlü tūl ü: n’edeñlü tūl S.

¹³ u zindegānı ne ḳadar: zindegānı n’eḳadar S.

¹⁴ peşimānıdır: peşimāndur. V.

¹⁵ Dūnyaya rağbet etmek, ḳayḡı ve ḥüznü artırır.

Hikāyet

Melik Minūçeḥr'i ol zamān ki¹ Ṭaberistān'da Efrāsiyāb-ı ḡaddār ḥiṣār kılmışdı, Minūçeḥr kendü 'askeri için² bir ḥuṭbe bünyād idüp ol ḥuṭbede bunı dahı derc itmışdür ki Çün ābā-i kirām ve ecdād-ı 'izāmımız milk ü iklīmi bize tefvīz u teslīm kılup (V138^a) bu cihān-ı fānīden güzēr kıldılar, lā-ceram biz dahı anlaruñ 'aḡabince gitmek meczūm u maḡtū' ve ma'lūm u³ muḡarrardur. Zirā anlar bize nisbet bīḥ⁴ u bün meṣābesinde düşüp biz anlara nisbet aḡsān u efnān menzilesine düşmişüz. Şek yokdur ki bir ağacuñ kökin ḡal' idüp giderseler, budakları ne miḡdār⁵ pāy-dār oldığı ma'lūmdur. Ve bu merātib ü manāşib deverān-ı merāḥil ü menāzil olup ḡalvetde bir mücmel beste-kārbāndur ve 'aṭiyye-i rüzḡār bi'l-küllīyye müste'ārdur ve her nesne ki müste'ār ola, bāḡī vü pāy-dār degül. Hükemā-i (S171^a) Yūnān eyitmiş: Cihān bir tāze gülzāra beñzer ki anda mār-ı ef'ī bitmiş ola ve şol ta'āma beñzer ki şabr ile⁶ ḡarışmış ola ve şol deryāyī bir gevher gibidür ki ba'z andan faḡ[ī]r ü müflis ve ba'z tūvānger ola. Baṭlamiyūs dimışdür ki: Ādeme ḡalebe-i ḡırş-ı⁷ vāz ḡalebe-i a'dādan beterdür. Zirā bir kişīye düşman ḡālib olsa ḡaçmaḡla⁸ ve māl virmekle ve emān dilemekle⁹ def'i¹⁰ mümkün ü mutaşavverdür ammā eger ḡırş-ı vāz ḡālib olsa bunlaruñ ḡiçbiriyle def'i¹⁰ müyesser degüldür. Ve dimişlerdür ki: Bu cihān bir sultāndur ki kimseye raḡm u şefḡat kılmaz ve kimse ile¹¹ dost olup şadāḡat itmez ve dirhem kılsañ derhem¹² olmaz; bi-lā sebeb virür, bī-günāḡ yine alır. Fīḡardes eydür: Biñ yıl sen cihānı ābādān iderseñ āḡir-i kār ol senüñ cismüñ milkini vīrān eyler ve ne deñlü¹³ aña hevā-dār olup hevāsında yilerseñ andan behremend olmayup 'āḡıbet, yirinde ḡoyup gitmek gerek. Eger çi ki sen bunı çeşme-i ḡayevān şanursın, ammā ḡaḡıḡatde şūristāndur. Eflāṭūn dimışdür ki:

¹ ol zamān ki: ol zamān kim V.

² 'askeri için: 'askeri-çün V.

³ u: -S.

⁴ bīḡ: penc S.

⁵ ne miḡdār: n'emīḡdār S.

⁶ şabr ile: şabr-ile V.

⁷ ḡırş-ı: ḡırş-ı V.

⁸ ḡaçmaḡla: ḡaçmaḡ ile S.

⁹ dilemekle: dilemek ile S.

¹⁰ def'i: def' V.

¹¹ kimse ile: kimseyle V.

¹² derhem: berhem S.

¹³ ne deñlü: n'edeñlü S.

Âdem dört nesne ile dört nesneye vâsıl olur: Şabr-ile¹ maḥbûb² ve cidd ü³ cehd-ile⁴ maṭlûba⁵ ve zühdle perhîz⁶ ve ḳanā‘atle ğinā ḥâsıl olur. Hâkîmler eydür: Şol dervîş ki ḳanā‘at vesîlesiyle tûvânger ola, ğanîden ğanîdür ve şol ğanî ki hırş-ı vâz vâsıtasıyla⁷ dervîş ü niyâzmend ola, dervîşden dervîşdür. Eflâtûn dimişdür ki: Dünyâ bir deryâ-yı bî-pâyândur kim aña güzêr kılmak muḥâṭara ve bir bîmdür ve fî‘linde şebât u bekâ ve va‘desinde ümmîd ü vefâ yok. Gâh tûvângeri (V138^b) dervîş ü gedâ, gâh (S171^b) gedâyı⁸ tûvânger ü pād-şâh eyler.

Hikâyet⁹

Sokrât-ı Hâkîm ḥalkdan ‘uzlet idüp bir ğârı¹⁰ ihtiyâr kılup anda Hâlîk’a ‘ibâdet kılurdu. İttifâk ol rûzgârda ol vilâyetüñ pād-şâhı ḥasta düşüp anuñ bir vezîri var idi ki Sokrât’uñ şâkirdi idi¹¹, bir kimseyi Sokrât’a risâlete gönderdi ki gele, pād-şâha mu‘âlece kıla. Sokrât icabet kılmadı. Çün yine geldi, pād-şâh vezîri gönderdi. Vezîr çün geldi, gördi ki Sokrât ol mağâra kûşesinde oturup ḳabâsın ‘abâ idüp öñine bir pâre ot ḳomış, tâ¹² anuñla rûzesin şaya. Vezîr çün peygâm-ı pād-şâhı ‘arz eyledi, Sokrât her söze müvecceḥ cevâblar virüp iskât itdi. Hücetleşmegi terk it, da‘veti icâbet kııl ki ğâyet pād-şâh za‘îf ü naḥîf olmuştur. Sokrât eyitdi: Ben sizüñ pād-şâhlarıñuza ḥidmet itmegi bilmezsin. Vezîr eyitdi: Eger bizüm pādşahlara ḥidmet itmegi¹³ bilseñ böyle ot yimegi ‘âdet idinmezduñ. Sokrât eyitdi: Eger sen ot yimegi ‘âdet kılayduñ, bir senüñ mişlüñ maḥlûḳa ḥizmet idüp mezellet çekmekden¹⁴ kurtlayduñ ve Rasûl ‘aleyhi’s-selâm buyurmuşdur ki: *el-Ḳanā‘atü kenzün lâ yefnâ*.¹⁵ Ya‘nî ḳanā‘at bir genc ü mâldur ki hergiz aña fenâ vü zevâl yol bulmaz. Murâd oldur ki mâl ol dem ḥûb u zîbâdur ki kişi anuñla âsâyiş-i dünyâ veistirâḥat-ı ahîret ḥalâş kıla. Eger bunlar olmaya, ‘âkııl ü dânâ ḳatında vücûdı ve ‘ademi ‘ale’s-seviyyedür. Ekâbir dimişlerdür ki: Bed-baḥt ol

¹ nesne ile dört nesneye vâsıl olur: Şabr-ile: nesneye dört nesneye vâsıl olur: Şabrla V.

² maḥbûb] maḥbûba S, V.

³ ü: -S.

⁴ cehd-ile: cehd V.

⁵ maṭlûba] maṭlûb S, V.

⁶ perhîz: perhîze S.

⁷ tûvânger ola, ğanîden ğanîdür ve şol ğanî ki hırş-ı vâz vâsıtasıyla: -V.

⁸ gedâyı: gedâ‘ı S.

⁹ Hikâyet: Sokrât Hikâyet S.

¹⁰ ğârı: ğâzî V.

¹¹ şâkirdi idi, bir kimseyi Sokrât’a: şâkirdiydi, bir kimseyi Sokrât V.

¹² tâ: -V.

¹³ bilmezsin. Vezîr eyitdi: Eger bizüm pādşahlara ḥidmet itmegi: -V.

¹⁴ çekmekden: çekmeden S.

¹⁵ Kanaat, tükenmeyen bir hazinedir. Bkz. Keşfü’l-Hafâ, Cilt: 2, s. 102.

kimsedür ki anda hırş u hevā gālib ola. Ve dimişlerdür ki: Şol ekābir ki zāt-ı pāklerini lezzāt-ı¹ (S172^a) dünyeviyyeden ırağ idüp anuñ müzahrefātına aldanmadılar. Cemī‘si cem‘-i māl² ve taḥşīl-i māl ü menāl itmege kādirlerdür ammā çün fenā-yı³ dünyāyı⁴ [ve] beḳā-i⁵ ‘uḳbāyı mülāḥaza kıldılar, bu fānīyi terk idüp evvel bākī‘i⁶ ihtiyār eylediler⁷. Baṭlamyūs dimişdür ki: Eger ḥarīş ‘ādeme emvāl-i ‘ālemi cem‘ idüp virseñ yine faḳīr ü gedādur ve ḥiredmend her ne deñlü⁸ bir ḥabbeye daḥı kādır degülse ğanī vü tüvānādur. Ve ‘āḳıl gerekdür ki hırş-ı vāzdan ferāğat ide, tā ki (V139^a) cihānda bī-niyāz ola. Ve Rasūl ‘aleyhi’s-selām buyurmuşdur ki: *Yehramü’bnü’ ādeme ve lā yeşībū minhūm’işnānū: el-Hırşu ‘ale’l-māli ve’l-hırşu ‘ale’l-umri*.¹⁰ Ya’nī ādem her ne deñlü¹¹ pīr olursa, bu iki nesne anda pīr olmaz: Bir, māla tama‘ ve bir daḥı, zindeġānīye hırş. Merd-i ḥiredmende lāyık budur ki ne keşret-i mālā şād u ferāḥnāk ola ve ne kıllet-i mālā ġamġin ü endūhnāk ola. Himmet-i ‘ālī ḳatında ḥāşıl-ı kā’ināt birbirüñ kāha¹² degmez. Pes ‘āḳıl olan ṭaleb-i ḥuşūlinde ḥırmen-i ‘ömr-i ‘azīzi bād-ı hevāya virmez ve fikr-i būd [u] nā-būdından¹³ çendān ġam u ġuşsa yimez. Ḥaḳīḳatde mālā ol kimse mālīk olur ki me’āl-i ḥālīn fikr idüp¹⁴ ḥayrāt u ḥasenāta şarf eyleye ve metā‘-ı dünyānuñ o kimse kıymetin bilür ki sülūk-ı rāḥ-ı āḥiret için zād u zaḥīre müheyyā kıla. Fā’ide-i ḥuṭām-ı dünyā sefer-i āḥiret için tehiyyet-i¹⁵ zāddur ve sülūk-ı ṭarīḳ-ı me’āda taḥşīl-i esbāb-ı isti’dāddur. Temmet.

Beyt

Bāz kun ez-ḥab-ı nā-dān nergis-i ra’nā ki ‘ömr
Mi-reved çün devr-i gül tā çeşm ber-hem mī-zenī¹⁶

¹ lezzāt-ı: lezzet-i S.

² māl: emvāl S.

³ fenā-yı: fenā V.

⁴ dünyāyı: dünyā’ı S.

⁵ beḳā-i] beḳā ve S, V.

⁶ bākī‘i: bākī V.

⁷ eylediler: eyleyeler S.

⁸ ne deñlü: n’edeñlü S.

⁹ Yehramü’bnü: Ehrame’bnü S.

¹⁰ İnsanoġlu yaşlansa da iki şey onda yaşlanmaz: Mal ve yaşama hırısı. Bkz. Müslim, Cilt: 2, s. 724.

¹¹ ne deñlü: n’edeñlü S.

¹² birbirüñ kāha: -S.

¹³ nā-būdından: nā-būdında S.

¹⁴ me’āl-i ḥālīn fikr idüp: me’āl ve ḥālīn S.

¹⁵ tehiyyet-i] tehiyyeti S, V.

¹⁶ Güzel nergis cehālet uykusundan uyansın. Zira ömür, gül zamanının göz açıp kapayıncaya kadar geçtiği gibi geçip gidiyor.

3.4.2. Cāmi‘u’l-Hikâyet-i Hikemiyye’nin Transkripsiyonlu Metni

(1^b) Bi’smi’llâhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm

Ḥamd u sipās ve şükr-i bî-kıyās ol Ḥalīm [ü] Ḥallāk ve Ḥakīmü ‘ale’l-‘itlāk cellet ḥikmetühü cenābına olmak sezādur ki Ḥazret-i risālet-penāhına *Nahnü nekuşşu ‘aleyke aḥsene’l-kaşāşi bi-mā evḥaynā ileyke*¹ ḥitāb-ı müsteṭāb buyurmuşdur. Ve şalāt u selām dūrūd-ı miskiyyü’l-ḥitām ol mihr-i āsmān-ı nübüvvet ve sākin-i şadr-ı eyvān-ı risālet ḥazretlerinüñ mirḳad-i enverlerine īṣār ve ravza-i mu‘aṭṭarlarına nişār olunur ki aḥbār u esmār ümem-i sālifeyi zeban-ı mu‘ciz-beyānla aşḥāb-ı ‘izāma taḳrīr ve edā-yı belāgat-nişānla aḥbāb-ı kirāma ḥikāyet ü taḥbīr idüp ol emşāl ü kışaş ‘ämme-i ümmete müstevcib-i vuşul-i hışaş vākı’ olmuşdur ve hezār gül-deste-i selam āl-i ‘izām ve aşḥāb-ı kirāmuñ² üzerine olsun ki her biri iḳlīm-i vilāyetüñ imām [u] ḥüsrevi ve milk-i hidāyetüñ rehberi ve rehrevidür, rıdvānu’llāhi ‘aleyhim ecma‘īn. *Ve ba’d* zamīr-i sâ’ir ihvān-ı vefā ve ḥullān-ı şafā ve aşḥāb-ı fehm ü iz‘āna mestūr u maḥfī degüldür ki istimā’-ı ḥikāyāt-ı ‘acībe ve itlā’-ı rivāyāt-ı bedī‘a vü ğarībe bā’is-i taḥşīl-i sermāye-i ḥikmet ve sebeb-i tekmīl-i pīrāye-i ‘ibret ve mücib-i tefrīḥ ü meserret olduğında aşlā rayb u gümān yokdur. Ol ecilden bu ‘abd-i faḳīr keşīrū’t-taḳşīr Hezār-fen Ḥüseyn el-faḳīr murād idindüm ki bu bābda bir mecmū‘a-i müfīde ve bir cerīde-i cedīde intiḥāb u tertīb idüp anda ḥikāyāt-ı nādiretü’n-nikāt ‘ibret-ḳarīn ola. Lākin mü’ellifāt-ı tevārīḥ-ı ‘ālem ve muşannifāt-ı ḥikāyāt-ı³ ‘Arab u ‘Acem kütüb-i ‘adīdede taṣṭīr-i aḥbāra baştı ı maḳāl ve mücelledāt-ı müte‘addidede ta’bīr-i esmāra şarf-ı maḥāl itmekle nādīde ḥikāyāt ve nā-şinīde rivāyāt ḳalmayup ğayr-ı mükerrer ḥikāye-i nādiretü’l-vücūd nā-yāb u menḳūd olmak meşābesinde olmuşdur. Pes bu ‘abd-i faḳīr kütüb-i mu‘teberātdan ki ḳavā’id-i te’līfī ḥikmet-i ‘ilmiyye üzre mübtenī olan Hümāyūn-nāme ki tarz-ı kelāmı ser-ā-ser temşīlāt-ı ḥikemiyye ve mesā’il-i mevā’iz-i ḥaseneye müştemildür, ol kitāb-ı ḥikmet-nişābdan ba’zı ḥikāyātı tecrīd ü intiḥāb idüp bu cerīdeye şebt olındı. Gerçi ḥikāyāt u emşile hezl-āmizdür, lākin ma’nīde pūr-naşāyılı u ḥikmet-āvīz ve kelām-ı cāmi’dür. Kelām-ı cāmi’ ana dirler ki sāmi’ olanlar ḳabiliyyet ü isti‘dādları ḥasebince anda fāyidemend olalar. Mevā’iz u naşāyılı gibi ki cāmi’-i atvār-ı şūrī vü ma’nevī ve

¹ Biz sana vahyettiğimiz (Kur’ân) ile kıssaların en güzelini anlatıyoruz. Bkz. Yūsūf 12/3.

² kirāmuñ] kirāmın.

³ ḥikāyāt-ı] ḥikāyet-i.

hāvī-i esrār-ı dīnī vü dünyevīdür, sāmi‘ ü kārī isti‘dādları miqdārı nazm-ı dürer-bārı ve ma‘ānī-i gevher-nişārından hisse-dār olurlar. Pes ma‘lūm oldu ki çehre-i her kelim zīver-i hikmetle ne kadar ārāste ve ‘izār-ı her mev‘izet gül-güne-i cāmi‘iyyet ile ne deñlü pīrāste olursa dil-i ‘āşīkân-ı kâmil müşāhede-i cilevātına ziyāde māyil olurlar.

Beyt

Her ki zībāterest ez-ḥübān

Sūy-ı ü meyl bīşter bāşed¹

Ve bu mecmū‘ayı *Cāmi‘u’l-Hikāyāt-ı Hikemiyye ve Letāyifü’r-Rivāyāt-ı İşrākiyye* ismi ile müsemma kıldum. Erbāb-ı kemāl ü kerem ve aşhāb-ı gulüvv [ü] himemden der-ḥāst ‘ācizāne olunur ki *men enşafe ḳadi’satrafē*² nüktesin temhīd idüp mevāzī‘-ı zellātda ‘ayn-ı rızāyı memsūḥ ve dīde-i bağzāyı meftūḥ tutmayalar ve mevākī‘-ı ‘aşerātda ḳalem-i işlāḥ ve ḥamlü’l-mü‘mini ‘ale’s-şalāḥ³ diriğ itmeyeler ve bu dembeste-i zelīli ve ḥaste-i ‘alīli aḥyānā du‘ā-i ḥayr-ile yād ve cān-ı ḥarābını ābād ideler. Ve bi’llāhi’t-tevfīḳ. (2^A)⁴

1

Hikāyet-i Ḥazret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selām ve Muḥāvere-yi Bütīmār

Aḥbārda gelmişdür ki Ḥazret-i Süleymān şalavātu’llāhi ‘alā nebiyyinā ve ‘aleyhi bir pād-şāhdı ‘azīmü’s-şān. Cemī‘-i ins ü cin ve vahş u ṭayr anuñ kemer-i inḳıyād u iz‘ānın miyān-ı cāna çekmiş idi ve münşī-i ḳazā menşūr-ı saltanatın *heb lī milken lā-yenbağī*

¹ Meyl, güzellerin en güzeline olur.

² İnsaflı davranan başka türlü (güzel tarafından) görür.

³ Mü‘min iyiye yorar.

⁴ **Der-kenār:** (Kırmızı mürekkep ile yazılmış ilk ibare mürekkep dağıldığından okunamamıştır.) Selāṭīn-i cihāna vācibdür ki ḥall-i me‘ākīd-i mühimmāt-ı memleket ve feth-i meḳālīd-i mübhemāt-ı saltanatda ve hengām-ı nızām-ı umūr ve ḳıyām-ı mehāmm-ı cumhūr, vüzerā-yı şāḳīb-zamīrlereñ tedbīr-i işābet-pezīrlereñ mürāca‘at buyurup bi-ḥükmi ve şāvirhūm fi’l-emri (İşleri onlarla istişare et) [Bkz. Âl-i İmrân 3/159] ḳadem-i mübāşeret-i cādde-i müşāveretden münḥarif kılmayalar, tā ki bermüciib-i mā teşāvere ḳavmün illā hedāhümü’llāhü li-irşādi umūrihim (Allah, istişare eden her kavmi, işlerinin düzelmesi için doğru yola iletir) netā‘ic-i efkār-ı işābet-şī‘ār ve nesā‘ic-i ümerā-yı memleket-ārāları muḳterin-i şalāḥ-ı ehl-i ‘ālem ve mutezammin-i nızām-ı aḥvāl-i benī-ādem ola.

Şi‘r

‘Aleyke’l-meşveretü fi’l-mu‘zılāti

Fe-‘aklāni ḥayrun mine’l-vāḥidi

Velev le’t-ta‘āvünü lem yestaḳim

Umūrü’l-ma‘īşeti li’l-fāridi

(Zorlu meselelerde size düşen görüş alışverişinde bulunmanızdır. Zira iki akıl, tek bir akıldan daha hayırlıdır. Şayet yardımlaşma olmasaydı, yalnız kalmış kimse, hayatını idame ettirecek temel işleri dahi dosdoğru yapamazdı.)

li-aḥadin min-ba ‘di’ tuğrası ile müveşşah kılmış idi ve sāyis-i ḳadr, merkeb-i şabāyı ki *ḡudüvvühā şehrin ve revāḥuhā şehrin*² anuñ şıfat-ı seyri numūnesidür, anuñ zeyn-i temekkünü ile tezyîn itmiş idi. Bir gün ittifāk *mā min-nebiyyin illā ve ḳad yuḥayyera*³ ḥadīşî mücebince şavāmi‘-i melekūtdan bir muḳarreb anı ziyārete geldi ve āb-ı ḥayātla bir ḳadeḥ getürdi ve eyitdi: Mübdi‘ü küllin celle şānühü ve ‘azime burhānühü⁴ seni muḥayyer kıldı ve buyurdi ki: Dilerseñ bu cāmı nüş it ve tā āḫirü‘z-zamān *küllü nefsin zā ‘iḳatü’l-mevt*⁵ ḥumārın ferāmüş it ve dilerseñ bu tengnā-yı zindān-ı nāsūtdan ravza-i pür-şafā-yı vāsı‘ü’l-fezā-yı lāhūta ḥirām eyle. Süleymān ‘aleyhi’s-selām bir zamān bunı fıkr itdi ki naḳd-i ‘ömr bir sermāyedür ki anuñla bāzār-ı kıyāmetde sūd-ı firāvān taḥşıl itmek müyesserdür ve ‘arşa-i zindegānī bir mezra‘adur ki anda devlet-i dü-cihānī toḥmın ekmek ve sa‘ādet ḥāşılın götürmek mutaşavverdür, *ed-dünyā mezra‘atü’l-āḫireti*.⁶ Pes be-her ḥāl kūşe-i ḥayāt kāşāne-i fevātdan rāciḥdür ve bir zamān mergden emān sebep-i taḥşıl-i rızā-yı Raḥmān olduḡı ecilden biñ yıl zīr-i zemīnde nihān yatmakdan evlā idüḡi vāzıḥdur.

Mısrā‘

‘Ömr oldur ki giçe sevdā-yı zülf-i yār-ile

Yine bu tedbiri itdi ki ekābir-i ins ü cin yanumda ḥāzırdur ve emāşıl-i vahş u tıyūr ile dīvānum eyvān-ı āsmāna mūmāşıldür. Şavāb budur ki bu bābda müşāvere vü muḥāvereyi ser-ḥadd-i itnāba yitişdürem, tā her fıkr ki raḳam-ı ittifākla merḳūm ola, bu kāra pīş-nihād ve her rāy ki semt-i icmā‘ u ictimā‘ ile mevsūm ola, bu bināya esās [u] bünyād idem. Pes cümle insān ü perī ve sā‘ir cānverleri dergāhına da‘vet idüp bu bābda anlaruñla muḥāvere ve bu ḥuşuşı müşāvere kıldı. Cümlesi müttefikü’l-kelime şürb-i āb-ı ḥayātı tercīḥ itdiler ve ḥayāt-ı cāvidānī ile ki şalāḥ-ı cihānbānīdür, müstazhir ü müstebşir olup eyitdiler:

Beyt

Ber-ḥor ze ḥayāt-ı ebed ü ‘ömr-i muḥallid

Ki īnest du‘ā şām u seḥer pīr ü cevān rā⁷

¹ (Rabb’im), bana benden sonra hiç kimseye nasip olmayacak bir milk nasip eyle. Bkz. Sâd 38/35.

² (Hz. Süleymân’ın emrine verilen rüzgârın) sabah gidişi bir aylık, akşam dönüşü bir aylık mesafe idi. Bkz. Sebe 34/12.

³ Her nebi seçme hakkına sahip olmuştur.

⁴ Her şeyin başlatıcısı şanı yüce, (varlığının) delili apaçık (Allah).

⁵ Her nefis ölümü tadacaktır. Bkz. Âl-i İmrân 37185, Enbiyâ 21/35, Ankebût 29/57.

⁶ Dünya ahiretin tarlasıdır. Bkz. Keşfü’l-Hafâ, Cilt: 1, s. 412.

⁷ Yaşlı-genç herkes sabah akşam ebedî bir hayata erişmek için dua eder.

Süleymān ‘aleyhi’s-selām eyitdi: ‘Acabā taht-ı eyāletümde sākin ve ‘arşa-i vilāyetümde mütemekkin olanlardan kimse baķı qaldı mı ki bu meclisde hāzır olmaya? Eyitdiler: Belī, Būtīmār bu istiṣāreden haberdār olmaduđı ecilden bu mecma‘da hāzır degüldür. Hāzret-i Süleymān esbe fermān itdi ki anı cüst ü cū itmege gide ve her kande ise anı bulup āstāne-i nübüvvet-menziline da‘vet ide. Çün esb fermān-ı nebīye itimād idüp Būtīmār‘ı arayup buldı, ber-mücib-i emr-i vācibü‘l-iz‘ān cānib-i dīvān-ı hāzret-i Süleymān‘a da‘vet kıldı. Būtīmār anuñ da‘vetine icābet itmedi ve kelimātına iltifāt göstermedi. Nevbet-i ṣānī fermān-ı Süleymānī kelbe ta‘alluķ oldu. Seg ber-mücib-i fermān gitdi ve Būtīmār‘a Hāzret-i Süleymān nebīnün da‘vetin i‘lām itdi. Būtīmār anuñ da‘vetine ṭav‘ u rağbet ile icābet idüp bī-terāhī vü te‘hīr imtiṣāl-i emre sāķ-ı sa‘yi teṣmīr eyledi. Çün Būtīmār kelām-ı kelbi qabūl eyledi ve dīvān-ı āsmān-eyvān-ı Süleymān‘da müṣūl oldu, Süleymān ‘aleyhi’s-selām aña ḥiṭāb idüp eyitdi: Ey Būtīmār, senden bir müṣkil istifsār itsem gerek, ammā müṣkil bir iken iki oldu. Hālā mercūdur ki müṣkil-i ma‘hūddan sābıķ bu ṣūbheyi ḥall idesin. Būtīmār ‘acַz ü iftiķār (2^b)^{1, 2} izhār idüp eyitdi: Bendenün ne qüdrēt ü destgāhı ola ki müṣkil-i ṣāh-ı nübüvvet-penāhı ḥall idebile, ya anuñ gibi pād-ṣāh-ı sipihr-iķtidār bencileyin ḥāksār-ı bī-miķdārı ‘izz-i istiṣār[e] ile nevāziṣ kıla?

Meṣnevī

Ben nice zerreyem ki mihre irem

Da‘vā-yı mihr idem sipihre irem

Ne qadar qadre ire mūr-ı ḥaķīr

Ki Süleymān‘a ola bile müṣīr

Ammā qadīmī resm-i ma‘hūd-ı ‘ādet-i ekābir-i ‘ālī-mertebet aṣāğir-i sāfil-menziletten tefāḳqud-ı aḥvāl idegelmişlerdür ve ḥudāvendān-ı ni‘met du‘ā-güyān-ı devletden istiḥbār-ı aḥbāra ruḥṣat virmişlerdür. Eger zıll-ı İlāhī-i nübüvvet-penāhī bende-i devlet-ḥāḥdan bu girih-i iṣtibāhı ḥall itmek buyura, ümmīddür ki bu ḥāṭır-ı pūr-fütūra

¹ **Der-kenār: Ekābir buyurmuşlardır ki:** Ṣemere-i müṣāvere ‘uķūlūñ ba‘de‘l-muḥāvere içtimā‘ı ve ‘uķālānuñ ārā-yı müteḥālifeden bir rāyuñ üzerine ittifāķ u ictimā‘ıdır. Her mühimme ki cemā‘at-i ‘uķālā cem‘ olup ṣūrū‘ kıla, anuñ müdāḥili ve muḥārici aḥsen-i vech üzre melḥūz olup ‘āķıbeti fevz ü necāḥa ve ḥātimesi ḥayr u ṣalāḥa meṣṣūl ola.

² **Der-kenār: Hükemā dimişlerdür:** Merd-i bülend-himmet ‘ömr-i ṭavīli devām-ı nām ve beķā-yı zikr-i cemīl içün ister ve illā, ne‘üzü bi‘llāh, ‘ömr-i keṣīr ki zilletle giçe, ‘ömr-i Nūḥ daḥı olursa ‘ömr-i qaṣīr andan vücut ile mercūḥ, belki memāt ol aṣl ḥayātdan hezār bār rāciḥdür.

bu bâbda her ne hıfz iderse bî-kuşur ‘izz-i huzûr-ı mevfur’l-hubûra ‘arz olına. Hâzret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâm eyitdi: Hâş u ‘âm tamâm bunuñ üzerine müttefiklerdür ki insândan soñra cins-i hayvânun şerîfî esb ve hasîsi kelbdür. Pes sebep nedür ki eşrefinüñ da‘vetine icabetden ibâ idesin ve eḥassinüñ ednâ işâretiyle gelesin gidesin? Bûtîmâr eyitdi: Yâ nebiyya’llâh, esb egerçi zîver-i şeref ü cemâl ile ârâste ve zînet-i hüner ü kemâl ile pîrâstedür, ammâ vefâ mergzârında ra’y u çerâ itmemişdür ve haḳḳ-ı nân u nemek çeşmesârından âb-ı şafâ içmemişdür. Her çend ki kelb ḥisset ü denâ’et ile mevşûfdur ve levş-i necâset ile meşhûr u ma’rûfdur, lîkin vefâdârlık loḳması ile neşv ü nemâ bulmuşdur ve haḳ-güzârlık üstüḥḥânıyla mürebbî olmuşdur. Ol sebebdan ben bende icâbet-i da‘vet-i hâzretde, ki menba’-ı vefâ ve mecma’-ı şıdk u şafâdur, bî-vefâ kavlini istimâ’dan imtinâ’ itdüm ve işârât-ı kavî-i vefâ-dâra i’timâd itdüm, anuñ emrine imtişâl ü ittibâ’ itdüm. Süleymân ‘aleyhi’s-selâm Bûtîmâr’uñ cevâbın begenüp istiḥsân itdi ve kışsa-i taḥayyür-i memât u ḥayâtı nakîr ü kıtmîr dermiyân itdi. Bûtîmâr eyitdi: Yâ nebiyya’llâh, bu âb-ı ḥayevân ki sebep-i ḥayât-ı câvidânîdür, saña ihtîşâş var mıdır, yoksa aḥibbâ vü aşḥâb ve sāyir müte‘allikât andan ḥişşedâr mıdır? Süleymân eyitdi: Bu kerâmet baña ḥâşşadur, sāyir ḥavâş andan bî-ḥişşedür. Bûtîmâr eyitdi: Bu taḳdîrce lâzım gelür ki cemî’-i dostân-ı hem-demüñ ve yârân-ı maḥremüñ aḥirete intikâl ide ve zen ü ferzend ve ḥıṣṣ ü peyvendüñ vâḥiden ba’de vâḥid dünyâdan gide. Sen firḳat odına yanasın ve muşîbet derdine boyanasın. Ben gümân idemezsin ki sen bu zindegânîden lezzet bulasın ve ‘ömr-i câvidânîden ki ser-â-ser firâḳla giçe, mütemetti’ olasın.

Meşnevî

Olmaya bundan özge müşkil dem

Ka anda yârinden ayrıla âdem

Firḳat-i dost âfet-i dildür

Hasret-i dost zehr-i kâtildür

Hâzret-i nübüvvet-me’âb anuñ cevâbını istiḥsân u istişvâb idüp şarâb-ı zehr-âmîz-i firâḳdan ictinâb itdi ve şerbet-i ḥayât ve şarâb-ı beḳâ üzre cür’a-i cām-ı ḥanḳal-meḳâḳ-ı fenâ ihtiyâr kıldı. (3^a)^{1, 2}

¹ **Der-kenâr: Ekâbir buyrumuşdur ki:** Taleb-i merâtib ü menâşib bir tã’ife münâsibdür ki şeref-i aşl u neseble istiḥkâḳ bulmuş ola veyâ şeref-i fazl u hünerle isti’dâda gelmiş ola.

² **Der-kenâr: Kıyâfetnâme:** ‘Ulemâ-i firâset-şî’âr ve ḥükemâ[-yı] ḥikmet-iştihâr buyurmışlardur ki:

**Bu hikāyet oldur ki zāğlar-ile būmlar miyānında ne ḥādise vāqı' oldı ki
ḳadīmü'l-eyyāmdan ilā-mebde'i'l-ān bu deñlü buğz u ādāvet ve nizā' u cidāl
ḳā'imdür**

Böyle rivāyet iderler ki Ḥazret-i Süleymān Nebīden soñra, 'aleyhi's-selām, envā'-ı tıyūr-ı muḥtelifetü't-tıbā' *ulī ecniḥatin mesnā ve sülāse ve rubā'a*¹ ittifāk u ictimā' idüp eyitdiler ki: Bize bir emīr ü muḳtedā ve kebīr ü pīşvā lāzımdur ki sevāniḥ-i umūrda aña iḳtidā ve maşāliḥ-ı cumhūrda aña ilticā idevüz ve bir ḥaşm zāhir olsa aña istizhār idüp anuñ def'ine dürişevüz ve bāzār-ı kārzārda anı püşt ü penāḥ idinüp alışa ve virüşevüz. Pes her nev' emāret ḳur'asın tıyūrdan bir cinsüñ nāmına atdı ve āḥir anuñ buṭlānına ḥüccet ü bürhān iḳāmet itdi, tā nevbet būma yitdi. Bir ṭā'ife rāyı buña muḳarrer oldı ki anı emīr ideler ve 'imāret-i ḥarāb-ābād-ı emāreti anuñla ta'mīr ideler. Bu tedbīri redd ü ḳabülde çok güft ü gü oldı ve bu emrde ḳıl ü kāl ser-ḥadd-i i'tidālden tecāvüz idüp miyānlarında āteş-i cidāl ve şu'le-i nizā' iştī'āl ü irtifā' buldı. Āḥir-i kār ḳazıyye bunuñ üzerine ḳarār buldı ki bir kimesnei ki bu mecma'da dāḥil olmaya ve ṭaraf-ı ḥaḳdan bāṭıl cānibine mā'il olmaya, ḥükm idüp her ne ḥükm iderse ḳā'il olalar ve ḳazāsını kilḳ-i rızāyla imzā idüp ol ḥākim-i 'ādilüñ fermānıyla 'āmil olalar. Bu eşnāda ittifāk ırāḳdan bir zāğ peydā oldı. Eyitdiler: İşte bir sāde-dil bu meclisde dāḥil degüldür ve nihāl-i ḥālī cānib-i ta'aşşuba mā'il degüldür. Bu emri bunuñla müşāvere ma'ḳüldür ve bu bābda anuñ tedbīri erbāb-ı ḥired ḳatında maḳbūldür. Bā-vücūd ki bu daḥı hem-cinsimüzdür, tā eşnāf-ı tıyūr tamām emr-i mezbūrda müttefikü'l-ḳelām olmaya, icmā' ḥāşıl olmaz ve bī-icmā' mādde-i nizā' indifā' ve rişte-i ḥuşūmet inḳıṭā' bulmaz. Būmlar bu müfāveẓada iken zāğ geldi. Şüret-i ḥālī bir bir şafḥa-i zamīrine te'emmül-i müstevfādan soñra eyitdi: Bu fikr ziyāde fāsīd ve bu bāzār be-ğāyet kāsiddür. Būm-ı şūmuñ manşīb-ı emārete ne liyāḳati vardur ve ol dīv-dīdār u Ehremen-kirdār rütbe-i eyālete ne sezāvārdur? Bāz-ı bülend-pervāz ki nesr-i ṭā'irānuñ zaḥm-ı çengālinden ihtirāz idüp āşyāne-i āsmānda pinhāndur, ḳa'r-ı zemīne mi giçdi? Ṭāvūs-ı zībā- şüret [ü] ra'nā-hey'et ki şaḥn-ı büstān anuñ zīb ü cemāl ve zīnet-i per ü bālınden,

Her şaḥşuñ ki ḳāmeti ḳaşır ve 'ayn-ı yümñası 'ayn-ı yüs-rāsından şağır olup gözlerinde ḥareket ü ihtilāc dā'im ve burnına inḥirāf u i'vicāc lāzım ola ve gözleri iḳer[i] gire ve alını ṭaşra çıḳa ve muttaşıl taḳlīb-i ḥadaḳa idüp hem-vāre aşığa baḳa, elbette anuñ zāt-ı nā-mübāreki mecma'-ı fesād u mekr ve menba'-ı ḥīle vü ḡadr olmaḳ muḳarrerdür.

¹ İkişer, üçer, dörder kanatlı. Bkz. Fâtır 35/1.

[ki] gayret-i bāğ-ı cināndur, nişimen-i fenāya mı uçdı? Ve hümā-yı hümāyün-fāl, ki sāye-i per ü bālī ferağ-ı ferğad-sāy-ı selāṭīn-i kām-kāra tāt-ı iftiḥārdur, evc-i ās- māna mı 'urūc itdi? Ve 'uqāb-ı pūr-şükūh, ki 'aḳabāt-ı kūh, şademāt-ı bāl-i iḳbāl ve cenāh-ı necāhından pūr-şadādur, 'Anḳā gibi āşyāne-i 'ademe mi gitdi? Farażā ki cumhūr-ı tuyūr-ı nāmdār ki bi-esrihā münḳariz olsalar ve za'if-hāl ü şikeste-bāl kılsalar, ma'ḳūl budur ki bu tā'ife pād-şāhsuzluğu ḳabūl idüp 'ār-ı mutāba'at-ı büm ve şenār-ı muṭāva'at-ı murğ-ı şūmı nāşıye-i ḥāllerine merḳūm kılmayalar ki bā-vücūd ki manzarı kerīh ve maḥberi ḳabīḥdür ve şıfat-ı tekebbūr ü tecebbūri ḥadden bīründür. Ve bu cümle 'uyūbla cemāl-i rüz-ı cihān-efrūzdan ki ve *ce'alna'n-nehāra ma'āşā'* ḥükmince mūcib-i ser-māye-i bāzār-ı ma'īşetdür, maḥcūb ḳalmışdur ve nūr-ı āftāb-ı 'ālem-tābdan ki ve *ce'alnā sirācen vehhācā'* pervānesiyle çerāğ-ı encūmen-i cihāndur ve şem'-i şebistān, ki mekān-ı kevn ü mekāndur, maḥrūm u mehcūr olmışdur. Cümleden bu düşvārdur ki ḥiddet ü ḥiffet ṭab'ına ḡālibdür ve tehettūk ü ṭayş 'aqlını sālībdür. Bu endişe-i nā-şavābdan vāz gelüñ (3^b) ve binā-yı umūruñuzı esās-ı ḥikmet üzre ḳıluñ ve mūhimmātuñuzı ḳānūn-ı 'aḳla ṭatbīḳ ve her ḳazıyyei rāy-ı şā'ible taḥḳīḳ eyleñ, dā'imā müreffehü'l-hāl ü fāriḡu'l-bāl olasız ve ṭa'n-ı ḥussād ve şemātet-i a'dādan rehā bulasız. Evvelā size vācib olan budur ki bir emīn ta'yīn idesiz ki 'aḳl u kıyāseti bī-naẓīr ve fīkr ü firāseti işābet-peẓīr ola, tā her mūhim ki 'arşa-i vücūda gele ve her şūret ki mınaşsa-i zūhūrda cilve kıla ve zihn-i şāḳīb ile ḥavz idüp rāy-ı şāyibi ile anda kifāyet göstere. Eger bu bābda sizüñ miyānuñuzda bir ihtiyār maşlahat-güzār emīn veyā bir mu'temed müsteşāruñuz olaydı, hīç revā göre mi idi ki ṭuḡrā-yı şāhī büm-ı şūm nāmına merḳūm olaydı? Ve sizi anuñ şe'āmetinden ve saltanat-ı murğāna ve ḥükümet-i taḥt-ı Süleymān'a, 'aleyhi's-selām, 'adem-i liyāḳatinden āḡāh kılaydı, bā-vücūd bu ḳadar ḥişāl-i nā-maḥmūd ile mevşūfdur ve mekr ü mekīdetle me'nūs u me'lūf ve ḡadr ü ḥadī'at ile meşhūr u ma'rūfdur. Pād-şāhlara ḥīle vü ḡadr ve ḥud'a vü mekr gibi 'ayb mutaşavver degüldür. Selāṭīn-i cihān sāye-i Raḥmān'dur. Anlaruñ āftāb-ı 'adāleti ufḳ-ı zūhūrdan ṭulū' itmeyicek, 'arşa-i 'ālem mūnevver olmaz ve mihād-ı emn ü emānda āsāyiş-i ālemiyān ve ārāmiş-i ādemiyān anlaruñ zılāl-i naşafet ü iḥsānlarından ḡayrıda müyesser olmaz. Belki bi-ḥükmi *bi'l-'adli ḳāmeti's-semāvāt'* ḥayme-i āsmān sūtūn-ı

¹ Gündüzü geçiminiz için çalışma zamanı kıldık. Bkz. Nebe' 78/11.

² Ve (güneşi) çokça parlayan bir kandil kıldık. Bkz. Nebe' 78/13.

³ Gökler adaletle doğrulur.

‘adl-i selāṭinden gayrıyla qarār kılmaz. Çün intizām-ı hāl-i sükkân-ı hıttā-i zemīn selāṭin-i ‘adl-āyīnün vüçüd-ı pür-cüdına menûtdur ve atnâb-ı âsmân evtād-ı dād ve ihsân-ı vülât-ı cihân ve mülûk-ı zamāna muḳayyed ü merbûtdur ve aḥkām-ı ḥükkām miyân-ı dil ü cân-ı âdemiyanında nāfiz ü cārīdür ve fermân-ı sultân ḳazā-yı nāzil gibi mecārī-i nüfûs-ı ‘âlemyānda sâ’ir ü sārīdür. Lā-ceram pād-şāh-ı rûzgār olan[a] vācibdür ki vefādār u ‘adālet-şi’ār olup mazlûmlara feryādes ve zālimlere cefākār ola. Āyīne-i sīnesin jengār-ı kīneden muşaffā ve levḥ-i ḥatırın levḥa-i mihr ü luṭf ile mücellā kıla. Şol re‘āyā ki bir ḥākim-i mekkār u ḡaddār ve bir zālīm-i ḳahhār u ḥün-ḥāruñ kemend-i fermānına giriftār ola, bī-şekk büm-ı şüm-ı ḡadr-pīşe vü mekr-endişenün de ḥālī hemān bu minvāl üzredür. Anuñ me‘āyib ü meşālibinden biñde biri ki silk-i ta‘bīr ve rişte-i takrīrde muntazīm oldı.

Mısrā‘

‘Ummāna nisbet ḳatredür, gerdüna nisbet zerredür.

Mebādā ki siz bu emr-i ḥatırı anuñ zımmet-i denī-himmetine ḥavāle idüp serīr-i salṭanatında anı emīr idesiz. Zīrā her ḡāh ki efser-i şāhī anuñ ser-i nā-mübārekine müyesser ola, bī-şübhe sipihr-i sitīzekār seng-i idbārı anı sengsār itse gerek ve her zamān ki pāye-i taḥt-ı Süleymānī anuñ ḳadem-i şümüyla hemsār ola, felek-i eşīr ḡāyet-i te‘eşşürinden anuñ feraḳına āteş-i bevār nişār itse gerek. Çün anuñ cevheri nā-pāk ve aşlı nā-ḳābildür, size anuñ terbiyetinde zahmet-i beyhüdeden ḡayrı ne ḥāşıldur?

Beyt

Gevher-i pāk gerekdür kim ola ḳābil-i feyz

Yohsa her seng ü ḥazef la‘l-i Bedeḥşān olımaz

Ṭuyūr zāḡdan kelīmāt-ı mezbūrı istimā‘ itdiler, ol evvel fıkrdan bi‘l-küllıyye nüfūr idüp ittifāḳla ḥükm-i sâbıḳı nesh ve ‘aḳd-i bī‘atı fesh idüp ol ḥāksār-ı tebeh-i rûzgār mehân u bī-i‘tibār verā’-i dīvār-ı idbārda müteḥayyir ḳaldı ve aḳrānı miyānında böyle ḥāṛ olduğından nār-ı ‘āra yandı yakıldı ve zāḡa zebān-ı melāmeti dırāz itdi ve eyitdi: Ey siyāh-rüy-ı bī-şerm ve ey cefā-ḥüy-ı bī-āzerm ḥicāb [u] ḥayāyı yüzünden götürüp baña bu ḥāḳāreti revā gördün ve beni ḳadh ü mezemmetde sa‘y-ı belīḡuñ zuhūra getürdün, sikke-i şe‘āmet ü ḥabāşet ve denā’at ü ḥasāseti benüm nāmuma urduñ. Miyānumuzda bir vahşet ḡubārın ḳoparduñ ki şad hezār ḳarnda anuñ def‘i müyesser olmasa gerek ve bir fitne-i (4^a) āteş yalıñlandırduñ ki āb-ı deryā-yı heft-iḳlīmle teskīn bulmasa gerek. Āyā benüm cānibümnden ne sâbıḳa iḳtizā itdi ki bu ḳadar mihr ü

maḥabbeti revā gördüñ veyā ne lāḥika muḳtezāsıdır ki bu deñlü luṭf u mekremet sezā buyurdun? Şöyle bil ki bir dıraḥtı ḳaṭ' itseler anuñ bîḥından bir şāḥ çıḳup ḳarār-ı aşlıye yitse olur, velīkin devḥa-i maḥabbet erre-i cefā ile kesilse anuñ aşlından muṭlaḳā nihāl-i vefā beste olmaz ve cerāḥat-i şamsām merhem ü dārūyla itmām bulsa olur, ammā cerāḥat-i kelām hıçbir merhemle iltiyām bulmaz.

Şi'r

Cerāḥātü's-sināni lehe'ltiyāmün

Ve lā yeltāmü mā ceraḥa'l-lisānū¹

Peykān [u] tîr ḥüsn-i tedbîr ile sîper-i sîneden çıḳmak mümkindür, ammā ḥadeng-i kelām ki kemān-ı zebāndan küşād bula, iḥrāc olunmak mümteni'dür. Her dıraḥt-ı mażarrat ne ḳadar şāmiḥ olursa bir ḥile ile ḳam' olunmak müyesserdür, ammā nihāl-i kîne ki zemîn-i sînede rāsiḥ ola, bir çäre ile ḳal' olunmak mutaşavver degül. Meşelā āteş egerçi süzendedür, şerer-i zararî reşḥa-i āb ile ḳābil-i zevāldür, lîkin şu'le-i ḥıḳdı cemî'-i miyāḥ-ı biḥār ve süyül-i enhār ile ıtfā muḥāldür. Ve zehr-i helāhil egerçi semm-i ḳātildür, mażarratı tiryāk ile sîneden mündefi' olmak ḳābildür, velî zehr-i kîne bir tiryāk ile bedenden zevāle mümteni'dür. Mîn-ba'd benüm nev'ümle senüñ cem'üñ miyānında bir dıraḥt-ı 'adāvet bitmişdür ki bîḥı ḳa'r-ı şerāya ve şāḥı pençe-i Süreyyā'ya yitmişdür. Büm-ı şüm zāḡı ta'zîr ü taḡyîrde faşl-ı merḳûmı kilḳ-i ta'bîr ile şafḥa-i takrîre tahrîr itdi ve āzürde-ḥāl ü şikest-bāl melûl u maḥzûl döndi gitdi ve zāḡ itdüḡi vaşfa nedāmet ve kendü nefsinî melāmet idüp eyitdi: 'Aceb cāhilāne vāz' ve 'āmiyāne ḥareket itdüm ve kendü ḳavm ü ḳabîlem için a'dā-yı sitîze-rûy ve ḥuşamā-yı ceng-cûy peydā kıldum? Benüm tuiyûra naşîḥat ne maşlahatuma yarardı? Bu t̄âyifede mihterler vardı ki eñ kihteri bu cür'ete benden bihter ve bu süḥan-güzārılıḡa benden sezāvār idi. Maḳtû' u meczûmdur ki me'āyib-i büm-ı şüm naḳîr ü ḳıtmîr anlara meḳşûf u ma'lûmdur. Bu emrûñ āḡāz u encāmın benden laṭîf bilmişlerdür ve bu mühimmüñ medḥal ü maḥrecin benden daḳîḳ taşavvur ḳılmışlardır. Lîkin muḳtezā-yı 'aḳl-ı kāmîl üzre mülāḥaza-i ḥāl ü me'âlde cānib-i te'ennî vü te'emmüle māyil olup *men şamate necā*² mażmûnıyla 'āmil olmuşlardır. Ālet-i zebān tîḡ-ı bürrān şeklinde āferîde olduḡına ḥikmet oldur ki anuñla bâz-ile 'amel olunmaya ki tîḡ-bāzluḡ hengāme-bāzlara lâyıḳdur ve tîḡ-ı zebānı niyām-ı kāmıdan bilā-zarûret iḥrāc itmek ser-bāzlık ve

¹ Mızrak yarası iyileşir ama dilin açtığı yara iyileşmez.

² Susan kurtulmuştur.

gerden-perdâzlıkdur.

Beyt

Dil ucından ağıttı şem‘ yaşın

Dil ucından benefşe virdi başın

Nite ki merdân-ı dil-âver zebân-ı tîğı meydân-ı kârzârda isti‘mâl itmek gerek, merdân-ı zebân-âver dahı tîğ-ı zebânı hengâm-ı kârda i‘mâl itmek gerek. Müşkil budur ki bu kelimât-ı müvâcehede vâkı‘ oldı: *Ve leyse‘l-ḥaberü ke‘l-mu‘āyenetı*¹. Lâ-ceram sînesinde hıkd ü kîne ziyâde cây-gır olur, tîr-i ta‘zîr rû-be-rû olıcak ziyâde te‘şîr kıılır. Dimişlerdür ki: ‘Âkile her çend ki zûr u kuvvetine i‘timâd kııla, lâıyık budur ki iftitâh-ı bâb-ı ḥuşûmete ve iktidâh-ı [izdiyâd-ı] ‘adâvete bādî olmaya ve ḥiddet ü şevketine ittikâ idüp silsile-i muḥâlefeti taḥrîki revâ görmeye ki her kimse ki farazâ envâ‘-ı nûş-dârü ve eşnâf-ı tiryākâta kâdir ola, ma‘kûl degüldür ki ol ümmîd ile andan tecerru‘-ı semm-i kâtil ve zehr-i helâhile ikdâm u cür‘et şâdır ola. Muḥakkıklar bunuñ üzerine müttetiklerdür ki ‘âkilüñ fi‘linüñ eşeri ḳavli üzerine râciḥ ve kirdârınuñ meziyyeti güftârı üzre vâzıḥ olmağ gerek, (4^b) tâ ‘avākıb-ı umûrı ḳarîn-i rüşd ü şalâḥ ve ḥavâtim-i aḥvâli muḳterin-i fevz ü necâḥ ola. Ol kimesnenüñ ki ḳavli fi‘line gâlib olup kemâl-i himmetin ve gerden-i taḳrîrin ḥüsn-i edâ ve luṭf-ı ta‘bîr ile taḥsîne ve çehre-i ‘ibâretin ḥilye-i feşâḥat ve zîver-i belâgat ile tezyîne maşrûf kııla, az zamânda ḳavl-i bî‘ameli ḥasret ü nedâmete müfzî ve güftâr-ı bî-kirdârı ḥayret ve melâmeti muḳtezî ola. Ben ol râciḥ-ḳavl ü ḳâşır-fi‘lem ki bu emrûñ fâtıhasından ḥâtimesine nazar itmedüm ve bu ṭarîḳa te‘ennî vü te‘emmül refîḳiyle gitmedüm. Eger benüm feraḳ-ı şânım efser-i idrâk ile müzeyyen olup ḥizâne-i bî-kerâne-i ḥıreddeden behremend olaydum, evvelâ bu ḥuşûşı ‘uḳalâ ile müşâvere eylerdüm, ba‘dehü tekellüme âğâz idüp bu faşl-ı kelâm-ı pâkîze vü bî‘ayb ki şâ‘ibe-i şekk ü reybden münezzeh ola, pûte-i ḳalbde ḳâl idüp söylerdüm. Çün bî-işâret-i nâşihân-ı ‘âkil ve müşâveret-i ‘âkilân-i kâmil bu emre şurû‘ kııldum ve bedîhe bu kelimât-ı beyhûde vü vahşet-âmîz ü ḥuşûmet-engîzi der-miyân itdüm, ‘aceb degüldür ki eşrâr-ı zümre senden maḥsûb olup bed-ḥüy u sitîze-rûy u muḥâl-güyluğa mensûb olam. Emşâlde gelmişdür ki: *el-Mikşârü mihzârun*². Ya‘nî bisyâr-güy beyhûde-güy olur. Bâ-vücûd ki zâhirâ efrâd-ı insân sâyir envâ‘-ı ḥayvândan lisânla mümtâz ve beyânla ser-efrâzdur. Erbâb-ı ‘aḳl u ḥıred kelâm-ı bedi merrât ile sükût-ı

¹ İşitmek görmek gibi değildir.

² Çok konuşan saçmalar.

dürden ednā ve zebān-besteler[i] derecāt ile beyhūde-gūlardan a‘lā ‘add eylemişlerdür.

Şi‘r

Kişi hoşdur dilin kendüde tutmak

Yumup ağzını bildüğünü unutmak

El-kışşa zāg bu nedāmetden tabtāb u ıztırāb itdi ve kendüye bu nev‘ hıṭāblar ile ‘itāb iderek uçdı, gitdi.

3

Hikāyet-i Şehzāde-i Çīn ve Ser-güzeşt-i Sultān-ı Bağdād

Hükemā buyurmuşlardır ki: Kıyām-ı nizām-ı siyāset sebeb-i devām-ı riyyāsetdür, *men kāmēt siyāsetühū dāmet riyyāsetühū*.¹ Her şāhib-i riyyāset ki niyām-ı intikāmıdan tīg-ı siyāset çekmeye, zemīn-i zamānda nizām u intizām tohmın ekmeye ve gülzār-ı saltanatda tā ezhār-ı ma‘delet tebessüm itmeye, büstān-ı cihānda nesīm-i emn ü emān tenessüm itmeye. Her melik ki şalāh-ı milke tālib ola, vācibdür ki ehl-i hıyānetden tīg-ı siyāseti dirīg itmeye ve her çend ki maḥrem-i ḥāş u hem-dem şāhib-i ihtişāş ola, aña iltifāt buyurmaya. Nite ki sultān-ı Bağdād maşlahat-ı ‘ilm için kendünün maḥbūb-ı ḥāşın ki eḥaşş-ı ḥavāşdan idi, ‘alef-i tīg-ı siyāset itdi. Meşeli budur:

Rivāyet iderler ki dārū‘l-milk-i Çīn’de bir pād-şāh-ı ‘adl-āyīn var idi. Ri‘āyet-i kavānīn-i ‘adāletde Cemşīdvār cām-ı cihān-nümā-yı ‘aklı āyīne-i sevānīh-i umūr itmiş-idi ve İsikender-şıfat çeşme-i āb-ı ḥayāt-ı naşfete tālib olup zalām-ı zulmi rüy-ı cihāndan dūr itmiş idi. Anuñ bir püser-i melek-manzarı ve bir ferzend-i zībā-peykeri vardı ki kemend-i luṭf u ikrāmıla ḫulūb-ı enāmı şikār itmişdi ve dāne-i iḥsān u in‘āmla murğ-ı cān-ı ḥāş u ‘āmı dām-ı maḥabbetine giriftār itmişdi. Süveydā-yı ḥātır-ı şehzādeye bir gün ḥarem-i kerem-i ‘abası libās, maḥaṭṭ-ı ricāl istīnās, maşdüka-i *inne evvele beytīn vuẓī ‘a li ‘n-nās*² sevdāsı zāhir olup ol meṭāf-ı elṭāfuñ ṭavāfı şevki ve ol menşe‘-i dīn ü imān ve menba‘-ı emn ü emānuñ ki *ve men daḥalehū kāne āminā*³ anuñ nişān-ı şān-ı şerīfini beyān ider, ziyāreti ‘aşkı derūn-ı cān ve şamīm-i cenānında ḥelecān u heyecān idi ve *ezzin fi ‘n-nās*⁴ dā‘ıyesinüñ nidāsına iktidāyı farz u vācibü‘l-edā bilüp lebbeyk-zebān iḥrām-ı ‘azīmet ziyāret-i ḥarem-i vācibü‘l-iḥtirāmı der-miyān itdi. Pederi cānibinden şeref-i icāzet ile maḥşuş (5A) olduğdan soñra deryā ṭarīķına

¹ Siyāseti düzgün olanın hükümranlığı devam eder.

² İnsanlar için kurulan ilk ev... Bkz. Âl-i İmrân 3/96.

³ Her kim ona girerse, emin olur. Bkz. Âl-i İmrân 3/97.

⁴ İnsanlara duyur. Bkz. Hâcc 22/27.

müteveccih oldu ve hilâl-mişâl keştilere ki ‘amûdı sakf-ı felege ve lengeri karn-ı şevr ve re’s-i semeke vâşıl idi ve her zevrakı vüs‘at ü ‘azametde felek-i sipihr-i ezrağa müşâbih ü mümâşil idi, girdiler ve merâkib-i bî-pây u âb-peymâlaruñ ‘inânın dest-i hevâya virdiler ve ol hâne-i çübînde ki sakfı altında ve sütünü üstinde idi, mütemekkin olup âb gibi revân ve bād gibi vezân oldılar. Müddet-i yesîrde mesâfe-i keşîre tayy idüp Medîne ve Mekke-i mu‘azzamaya irdiler ve menâsik-i hac ve emr-i ‘umreyi tamâm idüp ba‘dehü ravza-i muqaddese-i hazret-i cennet, hazret-i sultân-ı tahtgâh-ı risâlet, hâkân-ı bârgâh-ı ‘izzet ü celâlet, habîb-i settâr Muhammed-i muhtârûñ şalla’llâhü ‘aleyhi ve ‘alâ âlihi’l-aḥyâr ve aşḥâbihi’l-ebrâr âstâne-i sa‘âdet-âşyânı takbîlini teḳabbül idüp sa‘âdet-i telîm-i ‘atebe-i ‘aliyye-i nebeviyye ile müstes‘ad oldu. Ba‘dehü kâfile-i Ḥorâsân’la cânib-i Bağdâd’a teveccüh buyurdu. Şehriyâr-ı Bağdâd kudûm-ı şehzâdeden haberdâr olıcaḳ fi’l-hâl levâzım-ı ikrâm u iclâli mer‘î tutup şerâyıt-ı istikbâli yirine getürdi.

Beyt

Çün beşâret kılındı şâha bu hâl

İtdiler cümle ‘azm-i istikbâl

Ve nüzl-i şâhâne ve menzil-i pād-şâhâne müheyyâ kılup birkaç gün anda tevakkuf istid‘â itdi. Şehzâde daḥı sünnet-i icâbet-i da‘veti ri‘âyet idüp bir müddet anda ikâmet buyurdu. Çün şedâyid-i râhdan âsûde oldılar, vaṭan-ı me’lûfa mu‘âvedet ‘azmini muşammem kıldılar. Şehzâde sultân-ı Bağdâd’dan ‘özrler dileyüp itdügi ḥidmet ü ziyâfet muḳâbelesinde envâ‘-ı şükr ü minnetler idüp hediye resminde harem-i sultâna bir Çînî kenîzek irsâl itdi ve hemân-dem raḥt-ı ikâmeti götürüp Ḥorâsân yolın tutdı, gitdi. Sultân-ı Bağdâd edâ-yı ḥidmet-i müşâye‘at ve ri‘âyât-ı kâ‘ide-i müvâde‘atden sonra haremine mürâca‘at idüp kenîzeki taleb itdi. Bir şüret gördi ki naḳḳâş-ı fıtrat ol melâḥatde bir şüret levḥ-i vücûda naḳş itmemişdür ve dîde-i fikret ol laṭâfetde bir hey‘et cerîde-i ḥayâlde ve ‘âlem-i mişâlde görmemişdür ve işitmemişdür. Zencîr-i zülf-i tâb-dârı kemend-i fitne ile dil-i nazzârı teşḥîr ile bedr-i münîr minber-i nüh-pâye-i felekde anuñ şüret-i Yûsuf-şıfatı [Yûsuf] süresin tefsîr eyler. Da‘vâ-yı kec-ebrû-yı ḥübânı çîn-i ebrûyla tâḳ-ı nisyâna atmış ve dâ‘iye-i zühd-i küşe-nişînânı kirişme-i çeşm-i nîm-mest ile bâde-perestlik bâdiyesine bırakmış. Melik-i Bağdâd’uñ ol serv-i âzâduñ ḥirâmından pây-ı dili gilde kaldı ve cür‘a-i la‘l-meygûnından bî-vâşıta-i bâde mest ü lâ-ya‘kil oldu. Her çend ki sultân cidd ü cehd itdi ki dil-i remîdeyi ol cânibden

döndüremedi ve her bār ki ‘aql-ı kār-fermāy āb-ı naṣīḥatī āteş-i ‘aşka saçdı, söyündüremedi. El-kışsa sultān kenīzek ile bisāt-ı mu‘āşeretde bir vechle inbisāt itdi ki bi’l-küllīyye aḥvāl-i ra‘iyyet ve umūr-ı memleket [ü] saltanat pervāsı ḥatırından gitdi. Her gāh ki pād-şāh naḳd-i vaktin melāz-ı menāḥīye ki ḳavā‘id-i devlet-i şāhī anuñ sebebiyle vāhī olur, maşrūf kıla ve hevācir ü ebkār ve eşāyil ü eş[ā]rda ḥ‘āb-ı nūşīn ve nūş-ı şarāb-ı rengīne meşgūl ola. Lā-ceram nizām-ı kār-ı memālik günden güne münḥal ve şalāḥ-ı ḥāl-i ḥalāyık ber-sebīl-i tadrīc muḥtel olup her taraftan şemātet-i ḥussād ve nehāket-i azdād zuhūr kıla ve her sâ‘at memlekete vehn-i tāze ve ḥalel-i bī-endāze mütetarrık olup, sırr-ı *zehābü’ d-devleti fī şūrbi’ l-‘aşıyyātī ve nevmi’ l-gadavātī*¹ āşkār ola. Çün ḥāl birkaç gün bu minvāl üzre geçdi, (5^b) erkān-ı devlet ve a‘yān-ı ḥazret melikūñ bu ḡafletinden dil-teng olup şehir ü vilāyetūñ ḥālını mühmel ve emr-i eyāletūñ me‘ālını muḥtel gördiler. Cümlesi dest-i niyāz ile şāhib-diller zeyline teşebbūs idüp kūşe-nişīnler āstānesine yüz sürdiler ve dervīş-i pākīze-nefeslerūñ enfās-ı nefīsinden himmet ü du‘ā deryūze kıldılar ve şalāḥ-ı ḥāl-i sultān için nezrler ve ḳurbānlar idüp fuḳarāya şılāt u şadaḳāt iḥsān eylediler. ‘Āḳıbet bī-ḡarazlaruñ tīr-i du‘āsı hedef-i icābete maḳrūn olup ‘ālem-i ḥ‘ābda şöyle müşāhede kıldı ki bir pīr-i şalāḥ-sīmā öñine gelüp ref‘-i şavtle nidā idüp eyitdi: Bu ne bezr-i vizrdür ki ḥālūñe ekersin, şikeste-bāller aḥvālinden niçün ihmāl eylersin? Ḡafletūñden ḳarībdür ki kār elden gide ve devlet [ü] saltanat ḡayruñ zimmetine intikāl ide. Ḥ‘āb-ı ḡafletden ne yatarsın? Tur, maşlahatuñ gör. Şāh bu vāḳı‘a hevlinde ḥ‘ābdan uyandı, bir zamān tevbe vü inābet odına yandı ve nedāmet ü melāmet dūdına boyandı. Āḫir-i kār zebān-ı ‘aciz ü inkisār ile i‘tizār u istiḡfār idüp şoḥbet-i kenīzekden rucū‘ ve tedārük-i mā-fāta şürū‘ buyurdi ve fermān itdi ki min-ba‘d ol kenīzek ḥalvetine gelmeye ve mihr ü müşterī bir burcda kıran kılmaya. Egerçi ki şāha dil-ārāmsuz ārām-ı dil müyesser ve dīdār-ı yārsuz bir ān şabr u ḳarār mümkün ü mutaşavver degül idi, velīkin ḥavf-ı ḥazret-i ‘izzet ve ihtimāl-i zevāl-i saltanatdan ol minvāl üzre mişāl buyurur-idi. Kenīzek bir müddet nefisine cebr idüp ḥurḳat-i firḳate bir zamān şabr itdi. ‘Āḳıbet bir gice sevdā-yı şoḥbet-i sultān dīk-i dimāḡında ḡaleyān idüp bī-iḥtiyār bād-ı hevā-yı ‘aşk-ı cānān ol berg-i gül-i gülistān şebistān-ı sultāna atdı. Şāh nigāh itdi, bir gül-berg-i tarī gördi ki nesim-i seḫerīde açılmış ve bir turre-i sūnbül gördi ki berg-i gül üzre saçılmış. Tekrār

¹ Devletin yok oluşu, akşamları içki içilmesi, sabahları uykuya yatılması sebebiyledir.

Tātār-ı hevā-yı yār diyār-ı hūş-ı şehryārı yağma kıldı ve ğavġā-yı ‘aşķ-ı dildār metā’-ı ‘aķl-ı şāh-ı tāk-dārı tārāca virdi. Bir zamān daķı ālūfte-i cemālī ve āşūfte-i zūlf[i] hālī olup miyān-ı mu‘āşereti dest-i mübāşeretle der-āġūş itdiler ve ‘İş ü nūşa meşġūl olup ğavġā-yı dūnyā-yı denīyi ferāmūş itdiler. Bir def‘a daķı mūnhiyān-ı ‘ālem-i ġayb işāret-i lā-rayb ile şāhı şāh-rāh-ı şalāh u felāha da‘vet itdiler. Şāh yine mütenebbih olup kendü kendüye eyitdi: Bu āteş-i fitneyi āb-ı bevār ile söyündürmeyince şalāh-ı cihān mūmteni‘dür ve bu nihāl-i fesādı şu‘le-i demār ile göyündürmeyince ümmīd-i sāmān muḥāl. Pes derbāna eyitdi: Bu küstāh fermāna itā‘at itmeyüp bī-icāzet bārgāhuma geldi. Emrüm budur ki bī-muḥābā bunı iletessin, ḥabāb gibi āb-ı Dicle‘ye atasın ve bī-terāhī vü te‘hīr ḥūkm-i vācibü‘l-ittibā‘umı istimā‘ idüp mūcib-i fermān-ı cihān-muṭā‘umı yirine getüresin. Hācib sem‘an ve tā‘aten diyüp kenīzeki alup gitdi. Giderken kendü kendü ile endīşe itdi ki: Bu şāhuñ ma‘şūkasıdur. Şāyed ki ba‘de zamān peşīmān olup anı yine tāleb kıla, eger anuñ helāki bābında şitāb idersem ba‘d dest-i fikret dāmen-i tedārükden kāşır ola. Pes anı alup evine gitdi ve kisvet [ü] şüretini tebdīl idüp bu rāzı āġyārdan nihān itdi. Bir müddetden soñra ḥātır-ı şāha bu ḥareket sebebiyle envā‘-ı hūmūm hūcūm idüp her bār ki şuffe-i yārdan şebistānına ḥirām itse ārzū-yı dīdār-ı yār der-kār olur, muṭtarib ü bī-ķarār olurdu ve yine kendüyi melāmet idüp delā‘il-i ‘aķlī ve zevācir-i naķlī ile tecrībe vü tesellī kılurdu. Bir gice def‘-i melāl içün bāde-i zülāl nūş idüp mevā‘iz-i ḥired ve naşāyih-ı ‘aķlı ferāmūş idüp ḥayāl-i dīdār-ı dildār dil-i şehryārı bī-sabr u [bī-]ķarār itdi ve ḥācib-i (6^a) ḥāşın tāleb idüp keyfiyyet-i ḥāl-i yār-ı dil-ārāmı isti‘lām idüp tehdīd-i tamām ile eyitdi: Şöyle ki anı bu gice ihzār itmeyessin ten-i ḥāksāruñ tu‘me-i şemşīr-i ābdār olmaġı muķarrer bilmek gereksin. Hācib ol ķadar ki muķaddemāt-ı ‘özri temhīd itdi, müfīd vāķı‘ olmadı ve heybet ü ḥışm-ı sulṭānı müşāhede idüp kendüsin hedef-i tīr-i telef mülāḥaza kıldı. ‘Āķıbet ḥ‘āh [u] nā-ḥ‘āh cāriyeyi bārgāh-ı şāha getürdi. Bir def‘a daķı ebvāb-ı ‘işret küşāde ve esbāb-ı şöḥbet āmāde oldu. El-ķışsa üç nevbet-i sulṭān kenīzekūñ ḳatline fermān itdi. Hācib-i ‘āķıbet mülāḥazasın vācib bilüp tevaķķuf kıldı, tā mūhimmāt-ı melik bi‘l-küllīyye muḥtel ü mu‘aṭṭal oldu. Melik cāzim oldu ki bu belā kendüden ġayrıyla mūndefi‘ olmaķ mūmteni‘dür ve sāyirler mu‘āvenetiyle bu ġā‘ilenūñ zevālī muḥāl. Zīrā her kimse ki bu kenīzekūñ ḳatliyle me‘mūr ola, elbette dūr-bīnlik ve ‘āķıbet-endīşlik cihetinden tevaķķuf itmek muķarrerdür. Pes melik anuñ def‘ine bi-nefsihī mūte‘arrız oldu, ammā mürüvvet görmedi ki zāhirā bir nādire şādır olmadın anuñ

ķaydın görüp mařlaķatın bit re ve ş yibe-i cürm   cin yet z hir olmadın bir nefsi ma'raş-ı hel ke yitüre. Pes zam n fursata m terasşıd oldu, t rd , t  ittifaķ bir gün b m-ı kaşr üzre Dicle'ye naşar idüp t rurdu. M h-r  daķı muķ belede bedr-i tam m gibi berķ urur idi. Z m r-i ş ha ķavf-ı s -i ' ķibet ve b m-i zev l-i salţanat ġ lib olup kendü kendüye eyitdi: Egerķi ki mezheb-i şer'de bu b -g n hu  ķanını dökmek ķar m-ı muţlakdur, amm  bunun sebebiyle niķe hel lz den  n dili ki benüm b -perv l ġum derdinden ġarķ-ı h n olmuşdur, derm n-pez r olmak muķarrer. Her ķend ki řoķbet-i c n n ba a c n u cih ndan muķaddemd r, velikin dil- z rdeg n-ı ra'iyet  n m l ķaŗa-i h li andan ehemdür.   n g rd[i] vaķt-i fursatdur, eyitdi: Ey nig r, daķı ken ra gel ki bu keşti tem ş  idesin. Ken zek   n yaķın geldi, p d-ş h p şti-i destle bir m şt urup Dicle'ye d ş rdi ve ceza'   feza' i h r idüp şöyle gösterdi ki kendü kendüden d ş di. Emr itdi, t  ġavv řlar ol l 'l -i  bd r  ķa'r-ı m da bulup  ıķardılar ve misk- l d g l- bla yuyup 'öbür   ' nber üstine ķodılar. Mer sim-i ta'ziye-i şuver yi itm m ve lev zım-ı m tem-i z r r de ihtim m itdi ve řal ķ-ı cih n u cih niy n i  n kendü c n nesin b -c n itmege bi-nefsih  iķd m itdi.

Mışr '

P d-ş h n ez-pey-i mařlaķat şad h n kunend¹

4

 ik yet-i düzd-i d n  ve p z ne-i n -d n ki mihr-b n-ı r y-ı cih n- r y-ı

Keşm r  idi

  kem -i  ikmet-me' b buyurmuşlardur ki: Egerķi hiķ kimesne b -řad ķ olmak l y ķ degüldür, amm  her kimesne daķı řad ķate muv f ķ degüldür. Muř daķat idicek    t yife ile itmek gerekdür: Evvel, erb b-ı ' lm   ' mel; ikinci, aş  b-ı meķ rim-i a l ķ; üçüncü, b -ġaraŗ u kem-t ma' olalar ve es s-ı maķabbeti ķav 'id-i şıdk u i l ş üzre uralar ki anların muş  abetiyle sa' det-i d ny  v    iret müyesser olur.    t 'ife ile daķı muş  abetden i tir z itmek gerek: Biri, erb b-ı fiřķ u f c r; ikinci, ehl-i ki b ve erb b-ı h y net; üçüncü, erb b-ı h mķ u bel hetd r ki ne cerr-i menfa'atde aķv llerine i'tik d c 'izdür ve ne def'-i mazarratda ef' llerine i'tim d l zımdur. Ekseriy  ' yn-ı ķayr taşavvur itdükleri maķ z-ı şer v ķı' olur ve müfid i'tik d itdükleri mu ırr ve z rr m l ķaŗa ķılduķları n fi' olur. Dost ki devlet-i ma'rifetden b -behre ola,

¹ Padişahlar maslahat i  n yüz kan dökerler.

her çend ki kaşd-ı hayr ve def'-i şerde ve celb-i nef' ve selb-i zarrda cidd ü cehd ide, müfid olmayup, gâlib budur ki (6^b) ol kimesne anuñ tedbîr-i hâyib ve rây-ı nâ-şâyibi sebebiyle mazîk-ı haţar ve varṭa-i zararda giriftâr ola. Meşeli budur:

Rivâyet iderler ki vilayet-i Keşmîr'de bir rây-ı cihân-ârây ve şâh-ı kişver-güşây var idi ki hizânesinüñ hamline cibâl-i şâmiha tâkat getüremezdi ve leşkerlerinüñ 'adedine erķâm-ı hisâb ve evhâm-ı hussâb iremezdi. Râyât-ı saţvet ü salṭanatı zirve-i eflâke yitişmişdi ve âyât-ı naşfet ü ma'deleti şahîfe-i edvâr-ı leyl ü nehâra şebt itmişdi.

Meşnevî

Zamâne tâbi'-i hükm-i revânı

Selâṭîn hâk-i bûsistânı

Uruben dâd u dîn resmine bünyâd

Cihânı 'adlle itmişdi âbâd

Bu râyuñ bir pûzînesi var idi ki mevâzı'-ı âfâtı ve evķât-ı maḥâfâtı aña i'timâd idüp anuñ terbiyeti bâbında 'avâtıf-ı hüsrevânenen bir dakîka nâ-mer'î komazdı. Pûzîne daḥı gâyet-i şıdk u ihlâşından râya maḥremiyyetle ihtişâş bulup her gice bir ḥançer-i pertâb katre-i sîm-âb gibi elinde şem' gibi şahuñ başı ucunda ayağ üzre ṭurup sitâre gibi şabâha dek gözin yummazdı ve tâ debdebe-i zuhûr-ı neyyir-i ekber ile gâfilân-ı ḥâbgâh-ı gurûr pister-i gülistândan baş ḳaldurmaya, ḥidmet-i ḥirâsetden ferâgat kılmazdı. İttifâķ bir düzd-i 'âķil şehr-i Bâbil'den ol vilâyete gelmişdi. Bir gice göñline bir şikâr ele getürmek dâ'iesi düşüp tebdîl-i şûret idüp 'ayyârlar libâsıyla maḥallât-ı şehri geşt iderken bir düzd-i gâfil ü câhil daḥı bu sûd ile etṛâf-ı şehri gezerken mücâneset münâsebetiyle birbirine râst geldiler. Düzd-i garîb meşveret ṭarîķıyla şordı ki: Ne dirsın? Ḳanķı maḥalleye gidelüm ve kimüñ ḥânesine naķb urup kimüñ hizânesini nehb idelüm? Düzd-i nâdân cevâb virdi ki: Re'îs-i şehrüñ iştâblınd[a] bir ferbih dırâzgüş vardır ki aña tamâm-ı ta'alluķından muḥâfazası bâbında ihtimâmlar idüp elini ayağını âhenîn zincirler ile kayd u bend idüp hıfz u ḥirâseti-çün Behrâm u Keyvân-nâm iki gulâmı ki Behrâm-ı âsmân ve Keyvân-ı pâsbânı gözine göstermezler, nigeḥbân ḳomışdur. Şalâḥ budur ki varavüz, ol dırâzgüşı uravüz ve çârşû başında bir şîşeger dükkânı vardır, aña naķb urup laṭîf şîşeler ve şâfi ḳârûreler çıkarup; bir ḥarvâr, andan ol ḥara yükledüp gidevüz ve anı sermâye-i kâr ve zaḥîre-i rûzgâr idevüz. Düzd-i dâna bunuñ bu kelâmın ziyâde ta'accüb itdi, diledi ki bu mücmelüñ tafşîlini tefahḥuş eyleye. Bu eṣnâda nâ-gâḥ ḳarşudan ehremen-dîdâr bir 'ases bedîdâr olup düzd-i âgâḥ

luṭf-ı h̄ile ile kendüyi bir dīvār ardına penāh idüp ‘ayyār-ı ebleh pençe-i ‘asese murğ gibi giriftār oldu. ‘Ases şordı: Ne kişisin? Qande giderdūñ ve bu vakt bunda ne iderdūñ? Cevāb viridi ki: Ben bir düzdem. Re’īs-i şehruñ dırāzgūşın uğurlamağa ‘azm idüp kaşd itdüm idi ki fülān şışegeruñ dükkānını açup bir ḥarvar şīşe yükledüp evüme alam, gidem ve anı sermāye-i rûzgār ve re’sü’l-māl-i bāzār istizhār idem. ‘Ases merd-i zarīf idi. İstihzā tarīkıyla eyitdi: Aḥsente, düzd böyle gerekdür ki bir ḥar için ki bu deñlü pāsbānı ola, cānın girdāb-ı belāya ata ve şīşe bir metā‘dur ki destesi bir pūla degmez, bāzār-ı cihānda naḳd-i cānı bu maḳūle metā‘a şata. Bu muḥāṭaralara irtikāb ḥizāne-i rāy için olsa, bārī ‘uḳalā katında ma‘zūr olsañ olurdu. Bunı didi ve elini muḥkem bağlayup zindāna ilettdi. Düzd-i ‘āḳil düzd-i ḡāfilūñ fi‘linden ‘ibret alup mütenebbih ü mütenaşşih oldu ve kelimāt-ı ‘asesden niçe tecrube ḥāşıl kılup kendü kendüye eyitdi: Bu ‘ases benüm-çün düşmen-i dānā ve bu düzd benüm-çün dost-ı nā-dānum imiş ki bī-idrāklık-ile beni varṭa-i helāke atayazdı. Eger bu düşmen-i dānā olmasa benüm emrüm tamām olurdu ve bir ḥar için ‘ömrüm āḥir olup şīşe-i vücūdum (7^a) seng-i bevār ile şınurdu. Hālīyā ‘ases didügi ḥizāne-i rāyı naḳba kaşd itmek şavb-ı şavāba aḳrebdür ki şāyed ḡaraż-ı aşlı ve maḳşūd-ı küllīye dest-res müyesser ola. Pes āheste āheste rāyuñ kaşrı altına varup bünyād-ı kaşrı ḳazmağa ve zer sevdāsiyla sengi pūlād ile ezmege āḡāz itdi. Henüz ‘ayyār-ı şeb-rev-i āftāb dīvār-ı dā‘ire-i ufḳa naḳb urmamışdı ki, naḳb-ı düzd itmāma yitişdi ve ol maḳāmdan ki ḥ‘ābgāh-ı rāy idi, baş taşra çıkardı, rayı gördi, taḥt-ı zerrīn üzre ḥ‘āba varmış. Aşnāf-ı zarāyif ü laṭāyif ḥavālī-i mesned-i şāhīde dökülmiş ve envā‘-ı cevāhir-i zevāhir ḥavāşī-[i] bisāt-ı şehen-şāhī üzre saçılmış. Şem‘-i kāfūrı mest yalıñ yüzlü maḥbūblar ‘izārı gibi kızarmış, gül gül olmuş ve pervāne-i sūḥte ‘aşıḳ-ı āşūfteler gönli gibi nā-murādlık şu‘lesiyle yanmış yakılmış, kül olmuş. Eṭrāfa nazar itdi, gördi ki bir pūzīne şāhuñ bālīni yanında ṭurmuş, bir ḥançer-i tāb-dārı elinde tutup bir tīg-ı ābdārı omuzına urmuş, dīde-i ihtiyāt ile çep ü rāsta nazar ider. Bu ḥālī göricek müte‘accib ü müteḥayyir oldu ve eyitdi: Bu sebūksāruñ ki a‘lā-yı derece-i rif‘ati çerāḡ-ı pāyedür, pāy-ı inbisāt-ı şehriyārīye ne liyāḳatle irmişdür ve bu tīg-ı ābdār ki ḳarār-ı milk ü millet aña vā-bestedür, bu bī-ḳarāruñ eline ne cihet ile girmişdür? Düzd bu tefekkür ma‘cūnıyla ḥayrān ve bu taḥayyür girdābında ser-gerdānken nā-gāh gördi ki, bir niçe mūrçe saḳf-ı eyvāndan sīne-i rāya ki āyīne-i cihān-ārā, düşdi ve ḥārīş-i pāy-ı nā-tırāşlarından sīne-i nāzik-i rāya ḥadşe vü ḥırāş irişdi. Rāy deryā-yı ḥ‘āba müstaḡraḳ iken daḡdaḡa-i pāy-ı

mürçeden elin sînesine urdı. Püzîne bu hâli göricek eṭrâf-ı şâhı tecessüs idüp gördi ki birkaç mürçe rāyuñ sînesi üzre gezerler. Dil-i püzîne de âteş-i ğazab müştâ‘il olup eyitdi: Bencileyin pāsbān var iken ki sitāre-i çeşmüm encüm-i seyyāre gibi rüy-ı ẖ‘ābı düşinde de görmez, mürçe-i siyeh-rengüñ ne haddidür ki benüm maḥdūmum uyuya, dahı ol küstāẖ kadem-i şūmın anuñ āyîne-i sînesi üzre koya. Pes ‘ırķ-ı ḥamiyyet-i cāhiliyyeti harekete gelüp kahrından kaşd itdi ki elinde olan ḥançer-i ābdārı rāyuñ sînesine ura, tā bu vāsıta ile mürçenüñ hırmen-i cem‘iyyetin şavurup bād-ı fenāya vire. Düzd feryād itdi ki: “Ey cüvānmerd-i bī-pāk ve ey kāfir-i ni‘met-i nā-pāk, elüñ çek ki cihānbānı helāk ve cān-ı cihānı āğuşte-i ḥūn u ḥāk itdüñ” didi ve fi‘l-hāl şıçrayup püzînenüñ elini muḥkem tutdı. Rāyuñ na‘ra-i düzd ile şarāb-ı ẖ‘āb başından gidüp hâli bu minvāl üzre göricek şordı ki: Sen kimsin? Düzd cevāb virdi ki: Ben senüñ düşmen-i dānāñam. Bunda taleb-i māl içün geldüm idi. Eger bir lahza dahı seni muḥāfazada ihmāl ideydüm, bu senüñ mihr-bān-ı nādānuñ şebistānuñı kanuñla mālā-[mā]l iderdi. Rāy keyfiyyet-i vāķı‘aya vāķıf olup secde-i şükr itdi ve eyitdi: Belī, çün ‘ināyet-i Rabbānī mümidd ola, düzd pāsbān ve düşmen mihr-bān olur. Pes düzdi nevāḥt idüp şeref-i takarrub erzānī buyurdi ve püzîneyi zencîre çeküp ıştābla gönderdi. Düzd ki şeb-revlik kemerin miyāna bend idüp ḥazîne ümmîdiyle bu pād-şāh kaşırnuñ dīvārına nakb urup ḥalvetine girdi, ḥil‘at-i dāniş berinde ve tāc-ı ma‘rifet serinde olduğı ecilden zirve-i devlete irdi ve püzîne ki maḥrem-i esrār-ı şehryār ve ḥazînedār-ı rāy-ı cihāndār idi, çün ḥār-ı cehl ile çehre-i ‘aķlı hırāş olup perde-i ğafletle başār-ı başireti mestür idi, ḥarf-i maḥremiyyet şāḥife-i ḥālinden tırāş olup dā‘ire-i ḥarem-i ḥürmet-i takarrubdan dūr oldu. Bu meşelden bu fāyide ḥāşıl oldu ki merd-i ‘aķil (7^b) ebvāb-ı maḥabbet ü meveddeti erbāb-ı dāniş ü ma‘rifete açmak gerekdür ve şöḥbet-i dost-ı cāhilden fersaḥ-be-fersaḥ kaçmak gerekdür. Dimişlerdür:

Beyt

‘Aķılsuz dost düşmenden beterdür

‘Aķılsuz dostdan düşmen ne vardur

5

Hikāyet-i Pır-i Rüşen-zamir ve Derviş-i Müsāfir

‘Ulemā-i fazīlet-nişāb buyurmuşlardır ki: Seccāde-nişān-ı mihrāb-ı ‘ibādet ve tāc-dārān-ı keşf ü kerāmetden çok kimesneler ber-mukteżā-yı *ḥidmetü’l-mülūki nısfü’s-*

*sülûki*¹ hizmet-i selâfîne bil bağlamışlardır ve anı sebep-i şalâh-ı hâtimet ve vesîle-i felâh-ı ‘âkıbet anlamışlardır. Meşeli budur:

Rivâyet iderler ki diyâr-ı Fâris’de bir şeyh var-idi ki miyân-ı fârisân-ı meydân-ı velâyetden gûy-ı keşf ü kerâmeti çevgân-ı himmetine getürmüşdi ve kûşe-i terk-i tâc terkin târek-i sipihr-i berîne ve ferağ-ı felek-i heftümîne yitürmüşdi.

Beyt

Püşt-i pây urmış ‘âlem-i hâke

Terk-i tâcın yitürmüş eflâke

Aña Pîr-i Rûşen-zamîr dirlerdi çün tañtana-i kerâmâtı etrâf-ı Rûm u Şâm u Haleb’de münteşir oldu ve debdebe-i maķâmâtı eknâf-ı diyâr-ı Türk ü ‘Acem ü ‘Arab’da müştehir olmuşdı.

Beyt

Gün gibi dehri tutdı şöhet-i şeyh

Nûr virdi cihâna tal‘at-ı şeyh

‘Urefâ-yı ‘Irâk ve zurefâ-yı Horâsân gibi hatt-ı maħabbetine baş indürdiler ve şadıkân-ı Türkistân ‘aşıkân-ı Hindûsitân gibi sıdık u ihlâşla dâmen-i ihtisâşına el urdılar. İttifâk Mâverâünnehr’den bir dervîş ‘azîmet-i ihrâm ziyâret-i harîmini taşmîm idüp miħnet-i ‘azîm ve belâ-yı elîm ile nevâhî[-i] Semerķand’dan dârü’l-milk-i Fâris’e geldi. Lâ-ceram her kimse ki pây-ı talebi hâr-ı ta‘abla inkâr itmeye, dest-i ümmîdi gül-i murâda yitmeye.

Beyt

Cevr-i hâra ķankı bûlbûl ki taħammûl itmeye

Aña lâzımdur ki meyl-i şöhet-i gül itmeye

Dervîş-i müsâfir ķat‘-ı bâdiye-i ħirmândan soñra Ka‘be-i bâb-ı kerâmet-me‘âbını taħrîk itdi. Hâdim-i hânķâh çıkup gördi ki bir dervîş-i ħarîbdür, eyitdi: Bir laħza tevaķķuf eyle ki ħazret-i şeyh mülâzemet-i sulţâna gitdi, ķudûmı vaķti ķarîbdür. Dervîş çün mülâzemet-i sulţânı işitdi, eyitdi:

Beyt

Dirîġâ bunca râh-ı dūr u düşvâr

Dirîġâ bunca derd ü renc-i bisyâr

¹ Yöneticilere hizmet etmek sülûkun yarısıdır.

Bir şeyh ki ehl-i dünyā meslegine sülük idüp hevā-yı muşāḥabet-i mülūk ide ve mescid ü ḥānḳāhı, ya'nī 'ibādet-ḥāne-i İlāhī koyup ḥidmet-i āstāne-i pād-şāha gide, baña andan ne fethü'l-bāb müyesser olup ne vech-i şavāb zuhūr ide? Pes ḥānḳāhdan çıkup bāzār cānibine vardı ve küdür-et-i ḳalb-i mağşuşından ki küre-i riyāzetde tāb bulmuş idi, kem-'ayārlık sikkesin şeyhüñ naqd-i vaqtine urdı ve sū' -i zannı sebebiyle göñülden anuñ ḥāline i'tirāz ve şeref-i mülākātından ibā vü [i] 'rāz gösterdi. İttifāḳ dervīş esvāk-ı şehrde gezerken nā-gāḥ şaḥne-i şehrüñ gözi aña rāst geldi. Ḳazāyı gör ki meger anuñ şeklinde bir düzd ol gice zindānı delüp kaçmışdı ve pād-şāhuñ çāšnī[-i] ḡazabından şaḥne vü 'asesüñ kām-ı cānı acımış idi ve düzdi bulup cürmi mücebince siyāset olunmak emrinde ihtimām gösterilmişdi. Şaḥne-i mezbūr dervīş-i mezkūrı göricek düzd-i girīḥte ḥayāl idüp fi'l-ḥāl tutup siyāsetgāha getürdi. Dervīş-i dil-rīş çendān ki da'vā-yı şıdk u istiḳāmet idüp berā'et-i sāḥatına burhān-ı ikāmet itdi, müfīd olmadı ve ḳaṭ'-ı yedden ḡayrı şüret el virmedi. Cellād-ı bī-raḥm kārđ-ı ābdārı dest-i dervīş üzre koyup bī-muḥābā ḳaṭ' idecek maḥalde heyā-hüy-ı pīr-i rūşen-zamīr geldi, yitdi ve şeyh bir merkeb-i 'azīm ile Hızr gibi ol ser-ḥāḳ[a]ya gelüp keyfiyyet-i ḥālī istifsār itdi (8^a) ve ḥālet-i dervīş aña münkeşif olup şaḥneye eyitdi: Bu bizüm āstānemüz dervīşlerindendür, bu tōhmet olınan cerīmeden bī-ḥaberdür ve dāmen-i 'işmeti bu ma'şiyet levşinden muṭahhardur. Andan el çek ve toḥm-ı zulmüñi bir yire dahı ek. Şaḥne şeyhüñ çün bu iltifātın gördi, merkebinüñ ayaḡına düşüp rikābın öpdı ve fermānına itā'at itmesini cānına minnet bildi ve dervīşe i'tizār idüp bend-i belādan rehā kıldı. Bī-çāre bā-dil-i şad-pāre dest-i cellād ve ḳayd-ı bī-dāddan āzād olup şeyh-i pāk-nihād u pākīze-i 'tikāduñ rikābına düşüp beyle gitdi. Şeyh-i kerāmet-pīşe dest-i mübārekin düş-ı dervīşe koyup eyitdi: Ey dervīş, dervīşe ve dervīşlere i'tirāz ve sū' -i endīşe münāsib degüldür ki, eger mülāzemet-i sultāna mürtekib olmayalardı, senüñ gibi mazlūmlar zālimler elinden ḥalāş bulımayalardı.

Beyt

Ḳalalardı zālām-ı zulm içre

Rehber olmasa nūr-ı himmet-i şeyh

Dervīş bildi ki anlara i'tirāz kemāl-i cehāletden imiş ve erbāb-ı fakra sū' -i zan ḡāyet-i ḡabāvetden imiş. Zīrā ki irādet-i insān-ı kāmīl irādet-i ḥaḳda fānī vü muẓmeḥıldür, pes ehl-i kemālden bir fi'l vüçüda gelmez ki murād-ı ḥaḳ olmaya ve bir cüzvī şudür eylemez ki egerçi ki zāhiren muḥālif-i 'aḳl ve münāfi[-i] ṭab' ola, zımnında bir

maşlahat-ı küllî melhûz olmaya. Bu meşeli îrâddan gâyet-i garaż oldur ki, selef-i şâlihîn mülâzemet-i hîdmet-i selâţinden ekâbir-i dîn ve e'imme-i müh[te]dîn iken 'âr itmîşlerdür, ammâ ol pād-şāha ki nāzım-ı maşālih-ı halâyık ola ve ahvāl ü ef'ālî ahkām-ı haqqā muţābık ve rızā-yı Hālîk'a muvāfık ola.

6

Hikâyet-i Gürbe-i Harîş

Hükemâ-i selef ve ekâbir-i halef buyurmışlardır ki: Her kimse ki kûşe vü tüşeden kadr-i kifâyet ile kâni' olmayup ziyâde diye tama' kıla ve dâ'ire-i inşâfdan taşra çıkup bâdiye-i hırş u şerehde ser-gerdân ola, ol gürbe-i harîş gibi pâyımâl-i nevâyib-i devrân olup 'ibret-nümâ-yı cihân u cihāniyân ola. Meşeli budur:

Rivâyet iderler ki bir şahsuñ bir gürbesi var idi. Her gün tu'me vü loğmadan ol miqdâr vazîfe, ki anuñ âteş-i cû'm teskîn ider idi, aña muqarrer kılmışdı, ammâ gâyet-i hırşından ki ol hām-tama' uñ nihâdında gâlib idi ve vazîfe-i muqarreresine kanâ'at itmeyüp ziyâdeye tâlib idi. İttifâk bir gün bir kebüter-hâne havâlisinden giçerken kebüterleruñ şadâ-yı dil-âvîz ve nağamât-ı tarab-engîzi gürbenuñ 'ırk-ı iştihasın harekete getürüp bî-ihtiyâr kendüsin ol burca pertâb itdi. Ol menzilüñ nighbânı ol burcuñ hârisi ki ol meydānuñ fârisi belki Ebu'l-fevâris'i idi, fi'l-hâl kemend-i hîle ile anı tutup hâr-ı vücūdın gülşen-i hayâtdan külhan-ı helâke yitürdi ve andan sâbık ki kebüterleruñ mağz-ı ser ve lahm-ı terinden dimâğ-ı iştiâyı mu'athtar ide, başın teninden üzüp postın bedeninden yüzüp ve has u hâşâkla pür idüp kebüter-hâne kapusunda berdâr itdi. İttifâk şâhibi ol mevzi'den mürûr iderken gürbesin ol hâlde gördi ve eyitdi: Ey şüh-çeşm ü harîş, eger ol miqdâr loğma ile, ki saña rûz-merre vâsıl olurdı, kanâ'at ideydüñ postuñ bedenüñden yüzmezlerdi ve kâh ile pür idüp seni 'ibret-nümâ-yı devrân itmezler-idi.

7

Hikâyet-i Düzd ve Zen-i Bâzîrgân-ı Zîşt-şüret

Hükemâ-i hikmet-şîâr buyurmışlardır ki: Ba'zı umûr olur ki kişi kendü düşmenine dahı müşfik u mihr-bân kıılır. Nite ki havf-ı düzd ol zen-i bâzîrgânı şevherine (8B) mihr-bân kılmışdur. Meşeli budur ki:

Bir bâzîrgân var-idi. Be-gâyet maldâr idi, ammâ bed-sîret ü zîşt-şüretligi hezâr mâlı kadar var-idi. Bu cümle ile pîr ü girân-cân ve bahtîl ü nâ-mihr-bân idi. Bu zîşt-tal'at uñ bir zîbâ-şüret ü pâkîze-sîret 'avreti var-idi ki bedr-i münîr pertev-i lem'a-i ruhsâr-ı

hürşid-naẓīr-ile şeb-i tîreyi rûz-ı rûşen kııurdu ve çerâğ-ı cihân-tâb-ı âftâb ki ıandıl-i tâkına revâk âsmândur, şu'le-i şem'-i rûy-ı dil-ârâyı yanında maıv olur idi. Zebân-ı zamân ol cân-ı cihânuñ şerh-i cemîlinden bu beyt ile mütekelli[m] idi.

Beyt

Mâh-ıtal'at nigâr u Zühre-cebîn

Hüsniñ şâni'ına yüz taıhşîn

ve hezâr destân-ı hayâl-i büstân beyân-ı hasb-i hâlinde bu şüretle müterennim.

Beyt

Nazîrûñ görmemişdür kimse aıslâ

Ne yaratmış te'âla'llâh te'âlâ

Bâzırgân hezâr cân u dille anuñ vuılatına müte'aıııık u tâlib ol şad hezâr menzil anuñ mücâveretinden müteneffir ü hârib olup ne efsânesiyle şifte ve ne efsûniyla firîfte olurdu. Dâ'imâ cevır ü cefâda ve hem-vâre nefret ü ibâda idi, ammâ şevherine her dem anuñ cefâsı vefâ-yı cedîde bâ'ııı olurdu ve her laııza anuñ ıahrından mihr-i tâze hâdiıı olurdu. Ne bî-tefriıa-i dest-i ârzûyla sünbül-i zülfine vâııl olabilürdi.

Beyt

Men bende-i ân rûy ki dîden ne-güzârend

Dîvâne-i zülfî ki keııiden ne-güzârend¹

İttifâk bir gice evine bir uğrı girdi. Ol zamânda meger bâzırgân h'âba varmışdı, zen bîdâr idi. Düzdüñ hareketin iııııı idicek havf u hirâs aña ğâlib olup 'ızz ü nâzı ferâmüıı itdi ve nâıâr şevherini kenâr idüp h'âh nâ-h'âh der-âğüıı itdi. Bâzırgân uyandı, devlet-i bîdârı kenârında gördi. Kemâl-i sürürında cüı u huruıı idüp eyitdi:

Beyt

Meger bîdâr şod baıtem ki ân rûyî ki der-h'âbem

Ne-büd ümmîd-i bîniıı dîde-i bîdâr mî-âyed²

Âyâ bu ne şefkatdür ki perde-i ğaybdan benüm haııııııda zuhûra geldi, ya bu bende ne hîdmetle bu devlete lâııık ve bu sa'âdete sezâvâr oldu? Çün etrâfına nâzar idüp düzdi miyân-ı hânede görüp eyitdi: Ey merd-i mübârek-ıadem ü meymün-fâl, mâl ü menâlüm saña anañ südi gibi helâl olsun. Hiı tekellüf çekme, alıbildüğüñ kadar al ki bereket-i ıademüñle bu cefâ-keıı ü bî-vefâ baña müııııık u mihr-bân oldu. Bu meıelüñ

¹ Ben göremediğim saçın kölesi, çekemediğim zülfün divanesiyim.

² Baıtım uyanık (açık) olsa gerek ki görme ümidim olmayan o yüzü uyanıkken görüyorum.

fā'idesi oldur ki ba'zı maḳām olur ki kişi intikām kaşd itdügi kimesneye daḥı lutf u iḥsān erzānī görür.

8

Hikāyet-i ol şahş-ı dü-müy kim rîşini iki avretinüñ eline viridi

Rivāyet iderler ki bir herîfün iki 'avreti vardı. Biri ziyāde ıarı ve biri berg-i gül gibi tarî idi. Bu şahş kühûlet mertebesine varmış idi ve sinni muḳtezāsı üzre maḥāsiniñ ekşeri ağarmış idi. 'Avretlürinüñ ikisin daḥı ri'āyet ider idi ve bāb-ı kısmetde resm-i 'adāleti mer'î tutup bir gice birine ve bir gice birisine giderdi. Her gice ki birisiyle olurdu, 'ādeti bu idi ki şabāḥ kalkıcak ki elin yüzün yurdu, başın zenün zānūsına koyup bir zamān uyurdu. Bir gün zānū-yı zen-i pîre-zālîde ḥ'āba varmışken pîrezen anuñ rüy u müyına nazar itdi. Gördi ki benefşezār-ı 'izārında yāseminler açılmış ve şafḥa-i 'arız-ı müşg-bārına gubār-ı kâfūr saçılmış.

Beyt

Habeş milkini almış leşker-i Rûm

Uçuben zāğ konmuş yirine bûm

Kendü kendüye eyitdi: Zārāfet budur ki rîş-i herîfden müy-ı siyāhları biraz tahfîf idem, tâ lihyesi tamām ḥilye-i şebābdan 'atıl ola ve ol zenün i'tikādı ki anı cüvān ḥayāl itmişdür, bātıl ola ve anı rîş-i sefid ile göricek zārūrî andan nefret kıla. Şevher daḥı çün anuñ (9^a)¹ āyîne-i ḥālînde jeng-i teneffür mu'āyene ide, āteş-i maḥabbeti intifā bula ve ḳalbin andan tefrîḳ idüp bi'l-küllîyye baña müte'allıḳ ola. Bu sevdāyla mümkün olduğı kadar rîş-i şevherden müy-ı siyāhı giderdi. Yarındası şahş-ı mezbûr ḥāne-i zen-i nāzenîne varup ve 'ādet-i ma'hûdı üzre başın nigāruñ kenārına koyup uyurken zen-i cüvān daḥı nā-gāḥ maḥāsini şevherine nigāḥ ider. Müy-ı sefid arasında mikrāz-ı pîrezenden baş ḳurtarmış birkaç dāne müy-ı siyāḥ var idi, gözine rāst gelüp kendüye eydür: Laṭāfet budur ki müy-ı sefidleri minḳāş ile birer birer ḳoparam ve gülzār-ı cemāl-i yāri bu ḥār-ı dil-āzārdan ḳurtaram, tâ reyḥān-ı ḥaṭṭı tamām sebz ola ve çün āyîne-i cemālî jengār-ı 'ayb-ı şeybden mücellā göre, min-ba'd pîrlik gubārın dāmen-i ḥātırından gidere ve kendüyi cüvān bilüp şoḥbet-i pîrezenden nefret kılup baña raḡbet göstere. Pes ol daḥı ḳādir olduğı kadar müy-ı sefidleri giderdi. Çün bu ḥāl üzre bir zamān geçdi, bir gün şahş-ı mezbûr gördi ki birkaç herîfler söyleşüp giderler. Bildi ki

¹ Der-kenār, ibarelerdeki mürekkep dağıldığından okunamamaktadır.

bunuñ saķalından ķıl ü ķāl iderler. Nedür aşlı diyüp elin yüzine urdı.

Beyt

Gördi aşlā ķalmamış rûyında mûyından eşer
Hırmen-i rîşî tamām olmuş yirinde yil eser
Her çend ki feryād itdi, sūdmend vākî ‘ olmadı.

9

Hikāyet-i Tîz-hûş ve Şerîk-i Hürrem-dil ve Kādî-i Rûşen-rāy

‘Ulemā-i hikmet-intisāb buyurmuşlardır ki: Her kimse ki tebi‘āt-i mekrden endîşe itmeyüp hîle vü ğadri kendüye pîşe eyleye, ‘ākıbeti veĥāmete ve ĥātimetri şe‘āmete yitişe ve āhirü’l-emr gird-āb-ı nedāmet ve ğarķ-āb-ı melāmete düşe. Nite ki ol şerîk-i ‘ākıl düşdi ve ĥibāle-i hîlesi ĥalkına ĥalka-i dām-ı belā olup şerîk-i ğāfil şıdķ u istikāmeti berekātıyla murād u maķşūdına yitişdi. Dāstānı budur:

Rivāyet iderler ki iki şerîk var-idi, biri ‘ākıl ve birisi ğāfil. Biri farķ-ı zekā vü kemāl-i fehm ü dehāda bir mertebe[de] idi ki siĥr ü tedbîr ve mekr ü tezvîrle ābı cereyāndan ve murġı tayerāndan ķor idi ve debîr-i ‘aql ile şafĥa-i imrûzdan icrā[-i] ferdāyı bir bir okurdı, aña Tîz-hûş dirlerdi ve birisi dahı kemāl-i noķşān ve ğāyet-i nādānlığından sūd u ziyān miyānında temyîzden ‘āciz idi, aña Hürrem-dil dirlerdi. Bunlara seyāĥat hevāsı ve ticāret sevdāsı düşüp muvāfaķat u murāfaķatla sefere teveccūh itdiler ve merāhil ü menāzil kaķ‘ idüp gitdiler. Kāzā-yı İlāhî, giderken yolda bir yirde bir kîse dînār-ı ĥālîş ü tamām-‘ayār buldılar ve anı ğanîmet-i ‘uzmā ve ni‘met-i müstevfā bilüp mütevaķķıf oldılar. Şerîk-i dānā eyitdi: Ey refîķ-ı ğam-kūsār, evlā budur ki sevdā-yı seferden ferāġat idüp bu bedre-i zer ile ķanā‘at idevüz ve bu ni‘meti ğanîmet bilüp şıĥĥat ü selāmet ile kûşe-i kāşānemüze gidevüz. Pes girü döndiler ve şehre ķarîb bir menzilde indiler. Şerîk-i ğāfil eyitdi: Ey birāder, gel bu ğanîmeti berāber ķısmet idelüm ve daġdaġa[-i] şirketden ĥalāş olup ĥişşelerümüz meşārifümüzde şarf idelüm. Şerîk-i ‘ākıl dîk-i tezvîri āteş-i tedbîr ile ķaynadup cevāb virdi ki: Ĥāliyā fikr-i ķısmet semt-i istikāmetden münĥarifdür. Bu bābda rāy-ı şavāb budur ki ĥarc içün muĥtāc olduğumuz ķadar iĥrāc idüp, bāķîsin iĥtiyāķ-ı tamām ile bir çāhda vedî‘at koyavüz ve birķaç günde bir gelüp bu minvāl üzre bir miķdārın alup baķıyyesin anda maĥfûz ķılavuz, tā āfetden ba‘îd ve selāmete (9^b) ķarîb ola. Şerîk-i ğāfil bu efsünla firîfte olup efsānesin ĥüsn-i ķabûl ile telāķķî kıldı ve vech-i mezkûr üzre bi-ķadri’l-iĥtiyāc bir miķdārın iĥrāc idüp bāķîsin bir dirāĥt dibinde defn kıldılar ve şehre gelüp her biri kendü maķāmlarına

gıtdiler.

Beyt

Bir sihir-geh ki çarh-ı şa'bede-bāz

Hile şandūkın eyledi ser-bāz

Evvel-i şerik, ki da'vayı zekāvete hüsn-i tedbîr ve lutf-ı tezvîr ile beyyine iķāmet iderdi, ol dıraht tarafına vardı ve ol defineyi bi-tamāmihā kabza-i taşarrufına aldı. Şerik-i āhar bu hālden bî-haber elinde olan naķdūñ harcına meşgūl olup gider. Āhir harclığın tamām itdi, zarūrî şer[ī]k-i 'ākıl katına varup hālin i'lām idüp eyitdi: Ey birāder, gel ol defineden harc içün hisse iħrāc idelüm ki zarūret cānuma yitdi. Tîz-hüş tecāhül idüp, ne maħall-i zarūret ve ne maķām-ı minnetdür, gel gidelüm, didi. İkisi daħı ma'ıyyetle mevzi'-i ma'hūda vardılar. Ol kadar tecessüs ü tefahhuş idüp aradılar, gencden rencden ğayrı 'ayn u eşer göremediler. Tîzhüş huruş itdi ve ğirībān-ı Hürrem-dil'i muħkem tutdı ki: Bu zeri elbette sen alduñ. Senden ğayrı bir ferd buña muṭṭalı' degüldi. Bî-çāre her çend ki feryād idüp eyman-ı ğulāz u şidād eyledi, müfîd olmadı. El-kışsa kaızıye mücādeleden muħkemeye ve münāza'adan murāfa'aya yitişdi. Şerik-i 'ākıl ğāfili maħkeme-i kādīye getürdi ve maźmūn-ı kaızıye ve fehvā-yı kışsayı sem'-i kādīye yitürdi. Hürrem-dil ma'āza'llāh diyicek, kādī Tîz-hüş'dan şıdk-ı da'vā ve şıhhat-i müdde'āsına beyyine taleb itdi. Tîz-hüş eyitdi: Eyyühe'l-kādī,

Beyt

Ber-ħor ze 'ömr-i ħîş ki der-mesned-i kazā

Aħkām-ı 'ömr-i tu be-dırāzī müseccel est

benüm ol dırahtdan ğayrı, ki zer anuñ dibinde medfūn idi, şāhidüm yokdur. Ümmîdvāram ki ol kādî-i pür-kemāl ol dırahta, ki ħāfız-ı māldür, eşamm-ı māder-zād gibi ebkem ü lāl iken şecere-i kelīmu'llāh gibi nuṭk ve mecāl-i maķāl vire ve bu ħāyin-i bî-inşāfuñ, ki mecmū'-ı defineyi alup beni maħrūm itdi, ħıyānetine iķāmet-i şehādet kıla. Kādī bu sözden müte'accib oldı ve kıl ü kāl-i bisyārdan soñra bunuñ üzerine karar kıldılar ki 'ale's-şabāħ kādī bi'z-zāt pāy-ı dırahta ħāzır olup ki dırahtdan iķāmet-i şehādet nāzır ola ve şehādet-i müdde'ā-yı Tîz-hüş'a muvāfık vāķı' olursa mücebince ħükm idüp kaızıye fayşal bula. Pes şerik-i 'ākıl ħānesine gelüp tamām-ı kaızıyeyi pederine 'arz itdi ve rüy-ı kārdan ref'-i ħicāb idüp eyitdi: Ey peder, ben saña i'timād idüp ħayāl-i şehādet-i dıraht itdüm ve muvāfaķatuñ ümmîdiyle bu nihāl-i ħıleyi büstān-ı kazāda dikdüm. Bu mühimmüñ itmāmı senüñ hüsn-i ihtimāmuña vā-bestedür. Eger

muvāfaqat buyurasın, bu kadar dīnār ve bundan ğayrı bu miqdārı dahı ele getürevüz ve baqıyyetü'l-‘ömri ferāġat ü refāhiyyet ile ğiçürevüz. Peder eyitdi: Bu emrde baña müte‘allık hıdmet nedür ve benüm ihtimāmuma vā-beste ne nesnedür? Püser eyitdi: Ol dıraht-ı mu‘tel hilāl-i ecvef-miṣāl mücevvefdür ve tecvīf-i derūnı bir meṣābededür ki miyānında iki şahş pinhān olmaḵ müyesserdür. Bu gice lāzımdur ki varasın, ol dırahtuñ derūnına giresin. Yarın ki kādī gele, dırahtdan şehādet taleb kıla, resm-i şehādeti ke-mā yenbaġı yirine getüresin. Peder eyitdi: Ey püser, hīle vü mekrden vāz gel. Farazā ki halkı firīfte kılduñ, Hālık’ı n’eyleysin? Bir taqdīr ki sihr ü tezvīrūñ kādī-yı şehre te’şir ide, hākim-i maḥkeme-i dehre ne hīle tedbīr idersin?

Beyt

Ḳosañ mekr ü hīle vādīsine gām

Belā dāmına düşersin ser-encām

Püser eyitdi: Ey peder, sözüñ uzatma ve dūr u dırāz endīşe itme ki bu kār endek-i me‘ūnet (10^a) ve bisyār-ı menfa‘atdūr. ‘Ākıbet pīr-i bī-çāreyi hırş-ı māl ve ḥubb-ı ‘ıyāl ser-menzil-i dīn ü diyānetden bādiye-i cevır ü cefāya çekdi ve sırr-ı *inne-mā emvālüküm ve evlādüküm fitnetün*¹ zühūra yitişdi. Tarīḳ-ı mürüvveti ber-ṭaraf kılup bisāṭ-ı fütüvveti bi’l-küllıyye devürdi ve bu maḳūle emre, ki şer‘ u ‘örfde maḥzūr u münker idi, irtikābı revā gördi ve ol şeb-i muzlimde ol pīr-i zālīm pāy-ı dırahta vardı ve miyānın mücevvef bulup cevfine girdi. ‘Ale’s-şabāḥ ki kādī-i rüşen-rāy āftāb-ı maḥkeme-i āsmānda bedīdār oldı ve ḥıyānet-i şubḥ-ı kāzib rüz-ı rüşen gibi ‘ālemiyāne āşkār oldı. Kādī ve sāyir meṣāhīr-i pāy-ı dırahta ḥāzır oldılar ve halk-ı enbūh gürūh gürūh şaf bağlayup dīde-i ta‘accüb ile nāzır oldılar. Kādī cānib-i dırahta ḥitāb idüp şüret-i da‘vā’-i müdde‘ī ve inkār-ı müdde‘ā ‘aleyhi şerḥ itdükdən soñra keyfıyyet-i ḥālī istifsār kıldı. Derūn-ı dırahtdan bir āvāz geldi ki: Mālī Hürrem-dil aldı ve ol zālīm Tīz-hüş’a zulm-i şarīḥ eyledi. Kādī müteḥayyir olup bir zamān te‘emmül itdi ve firāsetle cezm itdi ki miyān-ı dırahtda bir şahş pinhān olmuştur, anı iḥrāc tedbīr-i şā‘ibe muḥtācdur. Pes fermān itdi, tā hīme-i firāvān getürdiler ve eṭrāfına āteş-i sūzān urdılar. Pīr-i ḥarīş bir zamān ğayret itdi, çün gördi ki kār cāna ve kārđ üstüh‘āna yitdi, emān taleb itdi. Kādī emān virüp taşra çıkıcaḵ, istimālet viridi ve ḥaḳıḳat-i ḥālī şordı. Pīr-i nīm-sūḥte şüret-i vāḳı‘ayı kemā-hiye ‘arz eyledi. Kādī keyfıyyet-i ḳazıyyeye vāḳıf

¹ Şüphesiz ki mallarınız ve çocuklarınız bir fitnedir. Bkz. Teġābün 64/15.

olup Hürrem-dil'ün berā'at-i sāḥat-i zimmet ve şıdk u emānetin ve Tiz-hüş'ün cevri ü cināyet ve ḡadr ü ḥıyānetin ḥalāyıkā i'lān u i'lām itdi. İttifāk bu eşnāda pīr-i bā-tezvīr derd-i ḥaclete taḥammül idemeyüp raḥt-ı cānı cihān-ı fāniden götürüp serāy-ı cāvidānīye rıḥlet kıldı ve ḥarāret-i nāyire-i dünyāyla şerāret-i 'uqbāya ittişāl buldı. Püser-i bed-gevher edeb-i belīg ve zecr-i 'anīf çekdükden şoñra peder-i mürdesin gerdenine alup götürdi, şehre getürdi. Hürrem-dil bereket-i şıdk u emānet ve meyāmin-i ḥüsn-i istikāmetiyle ol māldan ḥişşesin alup ser-encām-ı mehāmmına kıyām gösterdi. Bu meşelün mefhūmı budur ki, 'ākıbet-i mekr nā-pesendide ve ḥātımet-i ḡadr şüm u niḡühidedür.

10

Hikāyet-i Gürbe-i Rüz-dārdan Ol Kebg ü Tihū¹'ya Yetişe

Hükemā-i ḥikmet-şi'ār buyurmuşlardur: Hiredmend ü hüş-yār türrehāt-ı düşmene iltifāt itmeyüp metā'-ı tezvīr ü şa'bedesine ḥarīdār olmaz ki düşmen-i ḥilekār kendü kendünün şalāḥ-ı ḥālī için kemāl-i maḥabbet ü meveddet izḥār idüp zāhirin ḥilāf-ı bāṭınla ārāste kılup laṭāyif-i ḥilei pīş-nihād idüp anuñ zımnında küllī fikrler ve 'azīm mekrler ta'biye eyler. Meseli budur:

Rivāyet iderler ki ḡadīmü'l-eyyāmda bir mevzi'-i dilkeş ve mecma'-ı feraḥ-baḥşda envā'-ı tıyūr cem' olup ve müd'abe vü mülā'abe ile ḥikāyet ü sergüzeşt söylerlerdi. Bu tıyūr miyānında fazīlet-i rāy ve meziyyet-i 'aḳlla mevşūf u ma'rūf Pīrüz-nām bir zāḡ var-idi. Tıyūr bā-sırrühā buña müteveccih olup eyitdiler: Ey Pīrüz, sen daḡı bir ser-güzeşt ḥikāyet eyle ki tā mā-beynümüzde ḡavā'id-i muvāneset istiḥkām bula ve ol nevādirün istimā'ıyla meclis-i tamām-ıistirāḥat mā-lā-keḷām ḥāşıl ola. Pīrüz, sem'an ve ṭā'aten diyüp bu su'āle cevābda ḥiṭāb idüp eyitdi: Ben bir kūḥ dāmeninde bir dıraḥt üzre āşyāne tıtmışdum. Civārumda bir kebg-i ḥoş-reftār var-idi. Kurb-ı civār ḥükmiyle miyānumuzda binā-yı mihr ü maḥabbet üstüvār-idi. Baña muttaşıl anuñ dīdāriyla (10^b) şafā vü sürür ḥāşıl olup şadā-yı ḡüftār ve temāşā-yı reftāriyla ḥuzūr-ı mevfūr ve ḥubūr-ı nā-maḥşūr vaşl olurdi. Nā-gāḥ ol kebg ḡaybet idüp nā-bedīd oldı ve müddet-i ḡaybetinden ḡümān itdüm ki ol bī-çāre merḡzār-ı bekādan kūhsār-ı fenāya gitdi. Müddet-i mütemā[dī]den şoñra gördüm ki bir tihū gelüp anuñ meskeninde ḡarār itdi. Çün ben mu'āvedet-i kebg-i nā-bedīdden ḡaṭ'-ı ümmīd itmişdüm, iḡmāz itdüm ve

¹ Der-kenār: Tihū: Çil didikleri kuş.

tihūyla beyhūde mūcādeleyi revā görmeyüp bu hāl üzre niçe zamān geçdi ve felek dūlābı niçe kerre devresin tamām itdi. Bir gün gördüm ki kebg-i derī çıkageldi. Çün hānesinde bīgāne gördi, huşūmete āgāz idüp tihūya eyitdi: Yāhū sen benüm āşyānumda n'eylersin? Kendü vīrānuñ başuña mı yıkıldı? Baña niçün zulm eylersin? Tīz hānemi baña revāne eyle. Eger dilerseñ, māni' degülüz, sen de bu havālīde āşyāne eyle. Tihū cevāb virdi ki: Hālā hāne benüm taşarrufumdadur. Zū'l-yed benim. Eger haqquñ varsa beyyine ikāmet idüp işbāt eyle. Kebg eyitdi: Senüñ yedüñ yed-i gāşb u tağallūbdür. Benüm yedüm senden sābıkdur. Pes bu hāne senden ise baña lāyıkdur. El-kışsa, kazıyyeleri nizā'-ı külliye mü'eddī oldı ve muttaşıl miyānlarında münāza'a müşte'il olup müddet-i mūcādele mütemādī oldı. Her çend ki ben tarīk-ı muşālahaya irşād itdüm, müfid olmayup, āhir-i kār bunuñ üzerine qarār itdiler ki bir hākīm-i 'ādile mūrāfa'a kılalar, tā iki cānibüñ kelāmını gūş-ı te'ennī ile istimā' kıla ve bī-meyl ü mūhābā mukteza-yı şer' ü şerīf üzre kazā buyurup münāza'aları inkıtā' bula. Kebg eyitdi: Bu nevāhīde bir gürbe-i zāhid-i rūzedār ve 'ābid-i kem-āzār vardır ki her rüz tā şām şāyim ve her şeb tā seher kāyimdür ve sūziş-i 'aşk ve şu'le-i şevkle yanup yakılup sebzezār-ı ruhsārına bārān-ı eşkle āb virür.

Meşnevī

Olup maḥfūz cān āsāyişinden

Elin yumış cihān ālāyişinden

Urup iki cihāna pūşt ü pāyı

Gidermiş ḥātırından mā-sivāyı

Ol şāyimü'd-dehrüñ meded-i 'ış ve mādde-i iftārı āb [u] giyāhe maḥşūrdur ve sefk-i dem ve hetk-i ḥürmet zimem-i sāḥa-i bāb-ı diyānet-me'ābından dūrdur. 'İlm-i şerī'āt ve fenn-i tarīkat ehlinüñ kāmili ve 'ulūm-ı 'akliyye ve fūnūn-ı nakliyye bā-sırrühā bi'l-fi'lidür. 'İlm-i şünnet ü ḥadīşde Ebū Hüreyre'nüñ tilmīzi ve bāb-ı kerāmetde Mısr vilāyetinüñ 'azīzidür. Maḥkeme-i dehrde andan a'del bir kāzī daḥı müyesser degüldür ve bilād-ı Māverāünnehr'de andan evlā bir vālī daḥı mutaşavver degüldür. Şavāb budur ki bu bābda aña mūrāca'at idevüz ve kazıyyemüz fayşal bulmağ-ıçün anuñ cenāb-ı şerī'at-me'ābına gidevüz. Pes anuñ kazāsına ikisi daḥı rızā virüp ba'de't-terāzī hāne-i kādī cānibine revāne oldılar. Ben de anlarla bile gitdüm, tā gürbe-i rūzdārı ki nevādir-i rüzgārdan olsa gerek, görem ve beyne'l-ḥaşmeyn muḥākemedde 'adl ü inşāfını mu'āyene vü müşāhede kılam. Hemān ki gürbenüñ gözi anlara rāst geldi, ayağ

üzre gelüp mihrāba müteveccih oldu, ref'-i yed ve tekbir-i bülend idüp vazāyif-i namāz u niyāza kıyām itdi ve dūr u dirāz şalāta şürū' idüp ta'dil-i erkān ve huḍū' u huşū'da tamām ihtimām itdi. Kebg ü tihū çün anı bu kār üzre gördiler, ta'accüb idüp bir zamān tevaḳḳuf gösterdiler. Çün namāzdan fāriğ oldu, derdmendāne şenā ve mütevāzī'āne du'ā itdi. Ve iltimās eylediler ki miyānlarında hükm idüp ḳaḳıyyelerin göre ve huşūmetlerini kemāl-i 'adlle faşl idüp pāyāna yitişdüre. Bir niçe zamān gāh ol cānibden gāh iḳdām ve gāh ihcām ve bunlar tarafından ilhāḥ u ibrāmda ihtimām tamām olduğdan şoñra buyurdı ki keyfiyyet-i vāḳı'ı 'alā mā hüve'l-vāḳı' takrīr ve şüret-i ḳaḳıyyei 'ale't-taḳḳıl taşvīr ideler. Kebg ḥaḳīḳat-i da'vā ve şüret-i müdde'āsın 'arşa-i 'arza yitişdiricek, (11^a) gürbe eyitdi: Ey cüvān, pīrlık zamānı yitmiş ve ḳuvā-yı bātınī muḥtel olup ḥavās-ı zāhirī gitmişdür ve meş'aledār-ı sipihr-i ḡaddār şerer-i āşār-ı za'f u ḥarefi benüm feraḳuma nişār itmişdür, dest-i berd-i ḥazān-ı rüzgārdan nihāl-i büstān-ı ḥayātum zübül bulmuşdur ve şeb-i şebāb ki ser-ā-ser ḳuvvet ü tāb idi, şubḥ-ı şeybe, ki müstecmi'-i cemī'-i 'uyūbdur, mübeddel olmuşdur.

Mesnevi

Åh kim eyyām-ı cüvānī giçüp

Mevsim-i āmāl ü emānī giçüp

Dā'īye kim oldu nedāmet-füzün

Za'f u ḥarefdan beden oldu zebün

Ne ḳadar zahmet ise daḥı ḳarīb gelüp ve şavt-ı bülendle tekellüm idüp mādde-i nizā'uñuzı 'ibāret-i vāzıḥa birle ta'bīr ü tahrīr ḳıluñuz, tā ben daḥı müdde'āñuzı gūş-ı hūşla istimā' idüp cevābını ihāḥa ḳılam ve ḥaḳīḳat-i ḥāle ıttılā' idüp muḳteżā-yı 'adl üzre ḳaḳıyyeñuzı faşla ḳādir olam. Ammā çün bu bābda benüm cenāb-ı diyānet-me'ābuma ilticā itdiñüz, lāzımdur ki faşl-ı huşūmetden sābıḳ sizi dostāne naşihatle nevāziş buyuram ve bir mev'ıza ile ki maşlahat-ı dīn ü dünyāñuzı müteżammin ola, tezḳīr ü tenbīhi dirīg itmeyem. Eger benüm kelām-ı nāsīḥat-encāmumı gūş-ı iz'ānla ıḡḡā idüp ḥüsn-i ḳabülle istimā' itmeyüp mūcib-i maẓmūn-ile 'amel itmeyesiz, bārī mezḥeb-i dīn ü mürüvvetde ma'zūr olup tōhmet-i ḳuşūr u taḳşīrdan dūr oluram. Şavāb budur ki her birüñüz ḥaleb-i ḥaḳda ḥarīḳ-ı inşāfdan inḥirāf itmeyüp māl ü menālle, ki ma'raẓ-ı fenā ve şaded-i zevāldedür, meftūn olmayasız ve ḥarīḳ-ı bātıldan ḥāşıl olan ḥuḥām-ı dünyā-yı fānī ile nefsüñuzı şevāb-ı bāḳī ve na'im-i muḳīmden maḥrūm u maḡbūn ḳılmayasız. Kebg eyitdi: Ey ḥākim-i 'ādil, eger ḥaḳıñ himmeti ḥaleb-i ḥaḳda

semt-i istikāmete māyil olaydı ve şığār u kibār şıfat-ı diyānet ü şıyāneti kendüye şı‘ār u dişār kılaydı, tenfīz-i ahkām ve taşdı‘-i hukkāma [i]htiyāc olmaz-idi ve resm-i mürāfa‘a vü müdāfa‘a [vü] teklīf ü tahtlīf şafha-i ‘ālemden mahv olup işbāt-ı hukūk ve ikāmet-i şühūda kimse muhtāc olmaz-idi. Çün huşamādan her birinüñ başar-ı başireti remed-i ğaraza mübtelādur, şüret-i haqqı ‘ayn-ı inşāfla mu‘āyene idemeyüp, lā-ceram bir kimsenüñ nażar-ı i‘tibārına ki dīde-i hātır kuhlü’l-cevāhir-i şıdkla pür-nūr ve ğubār-ı ğaraż pīrāmen-i āyīne-i dil-i bī-ğıllinden dūr ola, iftikārları zarūrīdür, tā cemāl-i şavābdan niķāb-ı hafāyı götürüp müşāhede-i şüret-i haqqı mınaşsa-i dīde-i dillerinde cilveger kıla. Bi-ħamdili’llāh ki jengār-ı ğaraż āyīne-i dil-i bī-ğıllüñi tīre kılmamışdur ve şu‘ā‘-ı şu‘le-i rüşvetle dīde-i diyānetüñ hīre olmamışdur. ‘İlm-i şerī‘atde Nu‘mān-ı zamān ve ‘adl ü istikāmetde Şüreyhc-i devrānsın. Zühd ü diyānetde ‘İşāmī-meşreb ve şalāh u ‘ibādetde Bistāmī-mezhebsin. Bu burhānla müberhen ü muhaqqak ve bu beyyine ile muşaddakdur ki imzā-yı kazā ve izhār-ı haqda sa‘y-ı belīguñ dirīğ buyurmayup hükm-i vācibü’l-ittibā‘-ı şer‘den imtinā‘ ideni ... ‘ikāba giriftār olmak muhaqqakdur. Her ki gerden keşed ez-hükm-i tu ser ber-dāreş¹ Gürbe eyitdi: Belī, rāst söylersin, ammā size daħı v[ā]cibdür ki nihāl-i ğarażı zemīn-i dilüñüzden kal‘ idesiz ve muhaqqak bilesiz ki şāhib-i haq haqqatde ğālib-i muṭlaqdur. Egerçi ki müdde‘āsı zāhirā şübūt bulmayup murādı hāşıl olmazsa ve tālib-i bātıl bi-ħasebi’l-ma‘nā maġlūb olmak muhaqqakdur. Her çend ki şüretā gerden-i tezvīri zīver-i ħabülde ‘ātıl olmazsa *inne’l-bāṭıla kāne zehūkā*². Benüm size naşihatüm budur ki kirdār-ı nīki zaḥīre-i āḥiret kılup dünyā-yı ğaddār ve ‘ömr-i nā-pāy-dār ki ebr-i tābistān ve nüzhet-i gülistān gibi serī‘ü’z-zevāldür, beķā ihtimālin virmeyesiz ve hāş u ‘ām ehl-i ‘ālemi ve ħarīb ü ba‘īd benī-ādemi nefis-i ‘azīzünüz gibi bilüp kendü haqquñuzda cā‘iz görmedüğüñüzi anlaruñ bābında daħı revā görmeyesiz. Gürbe-i rüzedār bu nemaṭ üzre zebān-ı va‘z u naşḥati ber-kār idüp ğāyet-i rikakatinden bir zamān mavladı ve bir zamān ağladı ve [‘akd-i neffāsāt-ı] füsün u fesāne ile (11^b)^{3, 4} göñüllerin aldı ve dillerin bağladı, tā ol

¹ Hükmine baş kaldıran kimsenin başını kes.

² Elbette bātıl, yok olmaya mahkūmdur. Bkz. İsrā 17/81.

³ **Der-kenār: Hukemā buyurmuşlardır ki:** Kişi üç emre irtikāb itmez. İllā şol bātıl ki gerden-i fiṭratı zīver-i fiṭnatdan ‘ātıl ola. Evvel, taķarrab-ı sultāna kaşd itmek. İkinci, ğümān-ı tiryākle semm içmek. Üçünci, ‘avretlere sırrını keşf itmek.

⁴ **Der-kenār:** Kelām-ı ekābirdür ki; kimüñ aşlında nesīb olmaya, ümmīd-i kerem andan naşīb olmaya, nuṭfe-i ḥabīşe dünyādan gitmeye, tā velī-ni‘metine küfrān u isā‘et itmeye.

iki sâde-dil anuñ mücâleset[iy]le muvâneset idüp muşâhabete mâyl oldılar ve eymen ü muţma'inn bî-tevekkuf u tekellûf katına geldiler. Gürbe-i rûzedâr çün ol iki şikârı dâm-ı hîle ile giriftâr idüp iki nigâr gibi kenârına çekdi, hemân bî-ihtiyâr ikisin bir hamle ile tutup şavm-ı şad-sâlesin anlaruñ şerbet-i hûn-ı âbdâr ve ni'met-i gûşt-ı hoş-güvârıyla iftâr itdi. Muḳaddemât-ı rûze vü namâz u şalâh u perhîz ü ihtirâz, nefis-i ḥabîsî ve taḥ'-ı ḥasîsî muḳtezâsı üzre bu nefîcei müntic oldı.

Mesnevi

Ey niçe âdemî var ehl-i namâz

Şûretâ şûfî taylesânı dırâz

Zâhiri tâ'ate muvâfıkdur

Lîk bâtında ki münâfıkdur

Ferâkı üstinde tâcî kubbe kadar

Bitmez îmân dilinde ḥabbe kadar

Taylesân-ı lisânı kızb ü durûğ

Yok derûnında zerre deñlü fûrûğ

Eline 'aşîlik 'aşâ olmuş

Boynı üzre ridâ riyâ olmuş

Halk içinde şalâhı ad eyler

Furşat el vîrse çok fesâd eyler

Bu meşeli getürdüm, tâ ma'lûm ola ki ḡaddâr-ı bed-sîrete i'timâd ve anuñ rıfk u taḡrîriyle şıdk-ı zamîrine ḥüsn-i i'tikâd câyiz degüldür.

Beyt

Ze bed-aşl çeşm-i behî dâşten

Buved ḡâk râ dîde enbâşten (Aşlı kötü olandan iyilik elde etmek, göze toprak tıkamak gibidir.)

Hukemâ buyurmuşdur ki Rây-ı şâyib ve tedbîr-i dürüstüñ fâyidesi budur ki çün bir dostdan eşer-i 'adâvet ve bir ḡidmetkârdan 'alâmet-i ḡıyânet göreler, hemân-dem etrâf-ı kârların ferâhem kılup rûy-ı murâfaḡat u muvâfaḡatı andan döndüreler ve ḡaşm anlaruñ nâr-ı demâr ile ḡân mânların göyündürmedin anlar anuñ âb-ı bevâr ile ḡayâtı ocaḡın söyündüreler. Dendân bâ-vücûd ki âdemînüñ kadîmî hem-demi ve taḡşîl-i menâfî'de ekşer-i a'zânüñ muḡaddemidür. Çün ma'lûl ola, ḡal'dan ḡayrıyla devâ kılmazlar ve ta'âm ki bedele mâ-yeteḡhallel mede[d]kâr-ı mâdde-i ḡayâtdur. Çün mi'dede fâsid ola, def'den ḡayrı revâ görmezler.

**Hikāyet-i şehzāde-i şavme‘a-dār ki meyāmin-i tevekküli ile hem genc-i peder
müyesser oldu ve hem kişver-i eyāleti muḳarrar oldu**

İnkılābāt-ı zamāna ‘adem-i iltifāt ve cemī‘-i umūrda ḳazā-yı Rabbü’l-‘ibāda rızā vü
inkıyād lāzımdur.

Şi‘r

Gelür n’e ki oldu muḳadder ferāḫī vü tengī
Gerekse gönülni geyeñ tüt gerekse derdle tār

Kişiye çünki muḳadder durur naşīb-i ezel
Ne eksilür ü ne artar iderse sa‘y-ı hezār

Nite ki ol pād-şāh-zādelerün ḥasb-i ḫālī bu ma‘nāya şāhiddür. Mişālī bu rivāyet olunur
ki ser-ḥadd-i vilāyet-i ‘Arab dārü’l-milk-i Ḥaleb’de bir pād-şāh-ı kāmḳār u fermān-
fermā-yı ‘ālī-miḳdār var-idi ki niçe inkılābāt-ı rüzgār görmişdi ve çok taḡayyürāt-ı leyl
ü nehār müşāhede itmiş-idi, iki ferzendi var-idi. Nev-cevānlar cāḥ u celālīle dāyimā
şād-mānlar, genc-i pederle maḡrūrlar, tāc u kemerle mesrūrlar. Ğarḳ-āb-ı ğurūr-ı
şebābe ḫabāb gibi rüz u şeb şarāba düşmişler idi ve meşşāṭaḡān-ı hevā şuver-i lehv ü
lu‘ba ve ‘arūs-ı neşāt u tāraba anlarıñ mınaşsa-i ḳalbinde cilve virmişlerdi. Gāḥ
zaḫme-i çeng ü çeḡāneden bu naḡmeyi istimā‘ iderler-idi

Şi‘r

Yürüt peymānuñ ey serv-i sehī tīz
Cihāndan çünki tīz gitsek gerek tīz

Geçer çün göz yumup açınca devrān
Göz açdurma bize bādeyle bir ān
ve gāḥ terāne-i bülbulden bu şavtla ‘amel eylerlerdi.

Meşnevī

Getür ol bāde-i gül-fāmı sākī
Çü ḳalmaz bu cihānda kimse bākī

Gülelüm gül gibi bir dem olup şād
Ḳılup bülbul gibi elḫān u feryād

Pād-şāḥ merd-i ḫiredmend [ü] hūş-yār ve şāḫib-i tecrībe vü āmūzkār idi ve cevāhir-i

vāfiri ve nuḳūd-ı nā-maḥşūrı ve dīnār-ı bī-şümārı var-idi. Ferzendlerinüñ ḥālin bu minvāl üzre müşāhede idicek, ḥavf itdi ki bu genc-i bī-ḥisāb hezār renc ü ‘azābla taḥşıl olınmışdur, āmāc-ı tīr-i itlāf ve tārāc-ı bād-ı isrāf ola. Ḥavālī-i şehirde bir zāhid-i mütevekkil var-idi ki ‘alāyık-ı ḥalāyıkdan mütebettil ve esbāb-ı taḥarrub-ı ḥazret-i Ḥaḳḳ’a mütevessil idi.

Beyt

Sūhte-i tāb-ı tecellā idi

Şīfte-i ḥazret-i Mevlā idi

Pād-şāhuñ aña vüfūr-ı i‘timādı ve kerāmetine kemāl-i i‘timādı var-idi. Tamām-ı ḥazāyini cem‘ idüp bir vechle ki aña bir ferd muṭṭalı‘ olmaya, anuñ şavma‘asında defn itdi ve zāhide vaşıyyet idüp eyitdi: Çün devlet-i bī-vefā ve cāh-ı bī-beḳā benüm ferzendlerümden yüz döndüre ve ser-çeşme-i iḳbāl ki ḥāb u ḥayāl ü şarāb u serāb gibi bī-me‘āldür, ḥāk-i idbārla māl-ā-māl ola ve ferzendlerüm bī-māye vü kem-biḍā‘at ḳalalar ve muḥtāc u āmāc-ı tīr-i ihtiyāc olalar, anlara bu gencden ḥaber vir. Şāyed ki müşāhede-i nekbet ve mücāhede-i miḥnet sebebiyle ḥāb-ı ḡafletden mütenebbih olup ḥācet ḥasebince maşlaḥatlarına şarf ideler ve tarīḳ-ı isrāf u itlāfdan inḥirāf idüp cānib-i inşāf u i‘tidālī mer‘ī tūtalar. Zāhid vaşıyyet-i şāhı sem‘-i ḳabülle ıṣḡā itdi. Şāh ihfā-i māl ve def‘-i (12^a)¹ ihtimālī-çün derüne-i ḳaşrında bir maḥzen düzetdi ve şöyle

¹ **Der-kenār:** Ekābir-i ḥükemā buyurmuşlardır ki: Bir kelām mā-dām ki ḳalbde tura, ḳāle gelmeye, dā‘ire-i ihtiyārda dāḥildür, ammā ba‘de‘l-izhār anuñ tedārüki ḥavza-i iḳtidārdan ḥāricdür.

Beyt

Sūḥan tā ne-ḡüftī tevānīş ḡüft

Velī ḡüfte rā bāz ne‘tvān nūḥüft

(Söz söylenmediği sürece değıştirilebilir, fakat ağızdan çıkınca geri alınamaz.)

Bir kelām ki dehāndan ve bir tīr ki kemāndan ḳıḳa, ne ol deste gelür ve ne bu şaştā. Emsāl-i ‘Acem’endür: Her ḳı be-zebān āyed be-ziyān āyed (Dilden gelen her şey, ziyan üzre gelir.) Dimişlerdür ki:

Zebān tercemān-ı dil ve dil vālī-i vilāyet-i beden ve kelām mütekellim-i cevāhir-i gencīne-i sīnedür, tā der-i dürc-i dehān mismār-ı şamt ile mesdūd ola ve ser-i ḥoḳḳa-i nuṭḳa mühr-i sükūt urıla, zemīn-i zindeḡānī dāyım reyāḥīn-i selāmet bitürür ve dıraḥt-ı ḥayāt mīve-i emn ü rāḥat virür. Ammā çün ḡülbün-i belāḡat mütebessim ve bülbül-i feşāḥat müterennim ola, ma‘lüm degüldür ki rāyīḥa-i ḡüلزār-ı sūḥan sebeb-i tefrīḥ-i ḳalb ve taḳvīyet-i dimāḡ mı olısar veyā ‘illet-i zuḥūr-ı mādde-i zükām ve mücib-i envā‘-ı renc ü şudā‘ mı olısar? Zīrā ki niçe dehān-beste maḥallinde bir nükte ile hezār ‘uḳde ḥall itmişdür ve niçe faşīḥ-zebān bir ‘ibāret-i bī-maḥall ile gerdenine bend-i girān urmuşdur.

Hikāyet

Ḥükemā-i ḥikmet-meāb buyurmuşdur ki: Aşdaḳ-ı aşdıḳā ve aḥlaş-ı aḥıbbā oldur ki her ḡāḥ ki hevā-ḥāḥlar dergāḥ-ı ḥimāyetine penāḥ iderler, anlara ‘ayn-ı ‘ināyetle nigāḥ idüp mes‘üllerini ḳabülde meḥūdını mebzül ḳıla ve ḥācetlerini revāyī cānına minnet bile ki her kimse ki dostundan bir murādın dirīḡ eyleye, vācibdür ki ol dost andan müfāraḳata sa‘y-ı belīḡ eyleye ki ol dostluḡa lāyık degüldür ve ḡüftārı kirdārına muvāfiḳ degül. Aḥbārda gelmişdür ki bir ‘azīzi aşḥābdan birisi bir gice ziyārete gelüp daḳḳ-ı bāb itdi. Ol ‘azīz anı kim idüḡin bilüp āyā anuñ nā-ḡāḥ gelmesine ne bā‘iş oldı ve bī-ḡāḥ bu ḥareketin icāb ider ne ḥādiş oldı diyü dür u dırāz endişelere düşdi. Āḥirü‘l-emr bir kīse zer ve bir tūḡ-

gösterdi ki cemî'-i emvâlin anda defn itdi ve ferzendlerin dağı bu huşûşda haberdâr idüp eyitdi: Çün âyîne-i rûzgâr-ı bî-ķarârda şûret-i idbâr u iftikâr müşâhede idesiz, ġâfil olmayasız ki zahîre-i küllî ki me'ûnet ü ma'îşetüñüze kifâyet ide, bunda medfûndur. Bu hâlden soñra şâh ve zâhid ikisi dağı vâhiden ba'de vâhid icâbet-i da'vet-i Hakk idüp *küllü men 'aleyhâ fân*¹ bâdesi ile ser-hoş ve *küllü nefsin zâ'ikâtü'l-mevt*² cür'asıyla bî-hüş oldılar.

Beyt

Eger şâh u gedâ ger merd ü zendür

Ķamunuñ âhîri ġür u kefendür

Ve ol genc ki künc-i şavma'a-i zâhidde maḥzûn idi, şöyle mestür u medfûn ḳaldı. Birâderler vefât-ı pederden soñra muķâsemet-i milk [ü] māl içün ceng ü cidâl itdiler. Birâder-i mihter zür u kuvvet ve mezîd-i batş u satveti sebebiyle ġâlib-i muṭlaḳ olup tamâm-ı memâlik ve cemî'-i mâle mâlik oldı ve birâderân ḥâyib ü ḥâsir ve maġbûn u münkesir ḳıldı. Bî-çâre manşib-ı salṭanatdan bî-naşib ve māl-i mevrûşdan bî-behre ḳalıncaḳ, kendü kendüye eyitdi: Çün âftâb-ı iḳbâl derece-i zevâle irdi ve sipihr-i ġaddâr ve rûzgâr-ı sitemķâr şîve-i ġadr u intikâmın âşkâr itdi, bir def'a dağı ṭâlib-i devlet olmaḳ ve mücerrebi tekrâr tecrîbe ḳılmaḳ nedâmetden ġayrı nesnei muntic olmaz ve melâmet ü melâletden ġayrı fâyide virmez.

Mısrâ'

Men cerrabe'l-mücerrebe ḥullet bihi'n-nedâme³

Şavâb budur ki çün ġirîbân-ı devlet dest-i ihtiyâr u ḳudretten ḳıḳdı, pes tevekkül ü ḳanâ'ate teşebbûş ḳılam ve dervîşlik mertebesin, ki salṭanat-ı bî-zevâldür, ele getürem.

1 pür-gevher ve bir câriye-i ḥâne-perver bilesine alup ḳapuyı açdı ve dostıyla muşâfaḥa idüp öpdı, ḳoçdı. Ba'dehü eyitdi: Senüñ bu bî-vâķt gelmeñe üç ḥikmet fıkr itdüm: Birisi bu ki, ihtimâl virdüm ki saña bir hâl olup mâle muḥtâc olasın. İkinci, şâyed ki bir 'adüvvüñ ola, saña ḳaşd ide, sen anuñ def'ine meded ṭaleb ḳılasın. Üçüncü muḥtemeldür ki tenhâlikdan ba'zı mühimmâtuñ mühmel ḳala. Anuñ itmâmı-çün ḥâdim-i maşlaḥat-ġüzâr iltimâs idesin. Aña binâ'en bu üç emre münâsib esbâbı müheyyâ itdüm. Eger murâd māl ise, işte ķise-i dînâr. Eger meded gerek ise, işte şemşîr-i âbdâr. Eger ḥâdim lâzım ise, işte câriye-i ḥidmetķâr. Ol dostı aña minnetler idüp 'özrler diledi ve bu ḥüsn-i mu'âmele ile bünyâd-ı i'tikâd u i'timâdı muḥkem ve ḳavâ'id-i ta'alluḳ u irtibâṭı mübrem ü müstaḥkem oldı.

¹ (Yer) üzerinde bulunan her şey fânîdir. Bkz. Rahmân 55/26.

² Her nefis ölümü tadacaktır. Bkz. Âl-i İmrân 37185, Enbiyâ 21/35, Ankebût 29/57.

³ Kim tecrübe edilmiş (bir yanlışı) tekrar tecrübe ederse, ondan acak pişmanlık ḥâsıl olur.

Beyt

Dervîş râ ki genc-i kanâ‘at müsellest

Dervîş-nâm dâred ü sultân-ı ‘âlemest¹

Pes bu niyyetle şehirden çıkup gitdi. Giderken hâtırına bu ma‘nâ hutûr itdi ki, fülân zâhid mâ-tûkaddemden pederüme şıdk u vedâd ve da‘vâ-yı ittiḥâddan dem ururdi. Şavâb budur ki anuñ şavma‘asını penâh kılam ve ümm[î]ddür ki bereket-i dem ü kademiyle tarîk-ı ‘ibâdete sâlik ve saltanat-ı kanâ‘ate mâlik olam. Çün şavma‘a-i zâhide vardı, haber aldı ki tûṭî-rûḥ sidre-i âşyânı kafes-i tenden cânib-i riyâz-ı cinâna tayerân kılmış ve şavma‘a ol pîr-i rûşen-zamîrden ḥâlî kalmış. Bir zamân leşker-i hümûm u ğumûm kişver-i tab‘ına hücûm itdi ‘Âkıbet dest-i irâdetle zâhid-i şâhib-kerâmetüñ dâmen-i rûḥâniyyetine teşebbüs kıldı ve ol şavma‘a cihet-i ikâmete kabûl kıldı ve ol buḳ‘ada mücâvir olup kaldı. Meger şavma‘a havâlîsinde bir kârîz vardı ki şavma‘a içinde bir çâh ḥafr idüp ol kârîzden aña memerr itmîşler-idi ve muttaşıl ol kârîzüñ suyu ol çâha gelürdi ve ehl-i şavma‘a anı isti‘mâl idüp anuñla tevâzzî vü iğtisâl iderler-idi. Şâhzâde bir gün delvi çâha şalıvirdi, şu şadâsı gelmedi. Neyi ki diyü ihtiyât idüp gördi ki ka‘r-ı çâhda mâdan eşer kalmamış. Muteḥayyir oldı ki eger bu çâh u kârîze ḥalel müteveccih olursa esâs-ı şavma‘a bi‘l-küllîyye indirâs bulup bu buḳ‘ada min-ba‘d tevâtṭun müte‘azzir olur. Bu ḥâlî taḥkîk için ka‘r-ı çâha indi ve râh-ı âbı ve cevânib-i çâhı nazar-ı tedkîkla müşâhede kıldı. Nâ-gâh nazarı bir ḥufreye râst geldi ki aña şu yol bozulmuş idi ve şuyuñ çâha gelmesine ol mâni‘ olmuş-idi. Eyitdi: Âyâ bu ḥufre ne taraḫa gider ola ve bu sūrâḫ ne cânibden ḥurûc ider ola? Pes ol sūrâḫı ferâḫ idüp ol künce kadem başduğı gibi hemân-dem ayağı ser-i gence yitişdi. Şâhzâde çün ol nuḳûd-ı bî-kerânı ve cevâhir-i bî-pâyânı gördi, cebîn-i zirâ‘ati (12^b) zemîn-i mezellele sürdi ve ol perverdgâr-ı bî-noḳşân ve kirdgâr-ı kadîmü’l-iḥsâna secde-i şükrler itdi ve naşîḫat yüzinden kendü kendüye eyitdi: Egerçi ki mâl mevḫûr ve cevâhir nâ-maḥşûrdur, ammâ bâde-i ğurûr-ile sekrân ve ḳahve-i sūrûrla neşvân olmaḳ dâ‘ire-i fikr-i şâḫîḫden dūrdur. Nehc-i tevekkül ve cādde-i kanâ‘atden inḫirâf itmek gerek ve tarîk-ı i‘tidâlî koyup cânib-i itlâḫa gitmemek gerek.

Mısrâ‘

Tâ be-bînem ki ez-ġayb çi âyed be-zuhûr²

¹ Kanaat hazinesi dervîşe teslim edilmiştir. Adı dervîş olmuşsa da âlemlerin sultanıdır.

² Göreyim ki gâibden ne zuhûr eder.

Ol cānibden birāder-i mihter gerçi mesned-i hükümetde fermān-revā oldu, ammā aḥvāl-i leşker ü kişverden bī-pervā idi ve ümmīd-i genc-i mevhūmla ki ıaşr-ı pederinde muḥakkaḫ mülāḥaza iderdi, maḡrūr olup maḫdūrın itlāf iderdi ve ḡāyet-i kibr ü naḥvet ve ḥuyelā vü ‘azametinden birāderin tefahḥuş u tefakḫud itmeyüp ta‘ahḥud-i ḥālinden iḡmāz ve müşāhede-i cemālinden ‘ār u i‘rāz iderdi. Bu eşnāda nā-gāḥ aña bir düşmen peydā olup leşker-i cerrār-ı tīḡ-güzārla vilāyetine ıaşd itdi. Şāhzāde ḥizānesin sīm ü zehebden ḥālī ve leşkerin sāz u selebden ‘ārī göricek, ol mevzi‘-i ma‘ḥūda ve gencīne-i mev‘ūda geldi, tā ol māl-i mevfūrle kümāt-ı leşker ve ḥumāt-ı kişveri ma‘mūr eyleye, *lā milke illā bi‘r-ricāli ve lā ricāle illā bi‘l-māli*¹. Çendān ki talebinde sa‘y-ı belīḡ itdi, genc-i mevhūmdan renc-i muḥakkaḫdan ḡayrı nişān bulımadı ve her çend ki cüst ü cūyında cehd-i bī-dirīḡ eyledi, ḥuşul-i maḫsūda fāyiz olmadı. Çün nüvīd-i gencden nā-ümmīd ḳaldı, ḳādir olduḡı ḳadar leşker cem‘ idüp def‘-i ḥaşm içün ḥāric-i şehre çıḳdı. Çün şaff-ı cidāl ārāste oldu ve āteş-i ḳıtāl iştī‘āl buldı, eşnā-i muḳābele vü muḳātelede leşker-i düşmenden melikzāde zaḥm-ı tırle helāk oldu. Bu cānibden pād-şāḥ-ı bīḡāne daḡı ḋarb-ı şemşirle ālūde-i ḥūn u ḥāk oldu. İki leşker daḡı ten-i bī-ser gibi mühmel ü ebter ḳalup ḳarīb oldu ki şu‘le-i fitne vü āşub evc-i āsmāna çıḳa ve āteş-i herc ü merc iki memleketün daḡı ahālīsın yaḳa. Āḥirü‘l-emr iki tā‘ifenün daḡı ser-dārları cem‘ olup ittifāḳ itdiler ki bir ḥānedān-ı pād-şāḥī ve düdmān-ı şāhen-şāḥīden bir melik-i melek-ḥaşlet [ü] kerīm- ḥılḳat tecessūs ḳılalar ki şuḡl-i salṭanatı ve mühimm-i memleketi anuñ zımmet-i himmetine ḥavāle ḳılalar. Cümlesinün rāyı buña müncer oldu ki bir şehryār-ı kāmḳār ki feraḳ-ı devleti sezāvār-ı tāc-ı sulṭānī ve ḥınşar-ı sa‘ādeti şāyeste-i ḥātem-i cihānbānī ola, hemān ol, şehzāde-i şavma‘adārdur. Pes kārđārān-ı memālik şavma‘aya vardılar, melik-zādei envā‘-ı iclāl ü ikrām ve ta‘zīm ü ihtirāmla zāviye-i ḥumūlden bārgāḥ-ı ḳabüle getür[d]iler ve künc-i ‘uzletden şadr-ı mesned-i devlete giçürdiler. Meyāmin-i tevekkülü ile hem genc-i peder müyesser oldu ve hem kişver eyāleti muḳarrer oldu. Bu meşelün sebep-i vürūdı budur ki, vuşul-i naşīb elbette sa‘y u kesbe vā-beste degüldür ve tevekküle ittikā cidd ü cehde ilticādan evlādur.

¹ Adam olmadan mülk, mal olmadan da adam olmaz.

Beyt

Hakk'a her kimse kim tevekkül ider

Hakk anuñ rızkına tekeffül ider

12

Hikāyet-i müş-ı mütlif-i bî-pak ki telefkârlık şe'âmetiyle kendüsin helāk itdi

Hükemā-i Rûm dimişlerdür ki: Bir kimsenüñ bî-vesîle-i kesb ü taleb min-hayşü lâ-yahtesibü ve lâ-yektesibü¹ māl eline gire, taḥşilinde zaḥmet çekmedüğü cihetden qadr u kıymetin bilmeyüp 'an-ḳarīb bād-ı hevāya vire.

Mısrā'

Ez bād-ı hevā āmed ü ber bād-ı hevā reft²

Ve ekâbir buyurmışlardur ki kimüñ ki daḥli olmaya, dayim kîseden ḥarc eyleye ve yāḥūd daḥli ola ammā ḥarc daḥlinden ziyāde ola, 'ākıbetü'l-emr varṭa-i ihtiyāca düşüp yümkin ki kârı helākine nihāyet bula. Nitekim ol müş-ı mütlif-i bî-pāk kendüsin ḡamdan helāk itdi. Misâli budur:

Hikāyet

Emsâlde gelmişdür ki bir diḥkân, anbârında bir miḳdâr ḡalle pinhân idüp dest-i taṣarrufı andan redd ve ebvâb-ı temettu'ı ol cihetden sedd itmiş idi, tā ol vaḳt ki ihtiyāc ḡāyete ve zarûret nihāyete yitişe, (13^a) anı kût-ı lâ-yemût idine. Meger bir müş ki ḡāyet-i şerehden dilerdi ki ḥırmen-i mehden dāne çekeydi ve mezra'a-i āsmānda ḥabbât-ı pervîn ü toḥm-ı sünbülei zemîn-i ḥavşalasında ekeydi, ol menzil kenârında ḥâne tutmuş-idi ve ol anbâr civârında āşyâne itmiş-idi. Muṭṭaşıl zîr-i zemînde mîṭîn-i dendân-ı âhenîn ile naḳb ururdu ve nâb-ı naḳḳâb-ı ḥâr-eşḳâfla eṭrâfin naḳb iderdi. Nâ-ḡâḥ ḥufre-i nihân miyân-ı anbâr-ı ḡalleden 'ayân oldu, saḳf-ı āşyāneden ḥabbât-ı gendüm cevvi-i āsmāndan şihâb-ı şâḳıb gibi rîzân oldu. Müş gördi ki va'de-i *ve fi's-semâ'i rızḳuküm*³ incāza yitişdi ve nükte-i *iltemisü'r-rizḳa min-ḥabāye'l-arzi*⁴ rüşen ü mübeyyen oldu. Mevâcib-i şükr-i ni'meti taḳdîm idüp el-ḥamdü'lillâhi'l-lezî enzele 'aleynā mā'ideten mine's-semâ'i⁵ nidâsını evc-i āsmāna yitişdürdi, ol cevâhir kıymetinüñ ḥuşûlinden şervet-i tamām ḥâşıl kılup naḥvet-i Ḳarûnî ve da'vet-i

¹ Ummadığı ve kazanç sağlamadığı yerden.

² Havadan gelen havaya gider.

³ Gökte de rızkınız vardır. Bkz. Zâriyât 51/22.

⁴ Rızkı yerin altındaki definelerden araştırın.

⁵ Bize gökyüzünden sofrı indiren Allah'a hamd olsun.

Fir‘avnî’ye āgāz itdi. Az müddetden [şoñra] mûşān maħallde keyfiyyet-i ħālden ħaberdār olup mülāzemet-i bāb-ı mürüvvet-me’ābına şitāb itdiler.

Beyt

İn dağal dūstān ki mī-bīnī

Megesān-end gerd-i şīrīnī¹

Dostān-ı nevāle ve ħerīfān-ı piyāle hem-vāre meclisinde cem‘ olurlar-idi ve nite ki anlaruñ ‘ādetidür, nesc-i kelāmı anuñ mizācına muvāfık ve hevāsına münāsib tarz üzre tarḥ idüp rīş-ħand iderler-idi ve ħoş-āmed söylerler idi, anuñ şükr ü şenā ve medḥ u du‘āsına ifrāt u ıtrā eylerler idi. Ol daḥı dīvānevār, zebān-ı lāfı ve dest-i isrāfı dırāz idüp bu taşavvur ile ki ġalle-i anbāra hergiz ġalā vü nokşān yitişmeyüp dāyimü’z-zamān dāne-i gendüm rīg-i revān gibi ol sūrāḥdan rīzān olsa gerek, her gün andan muşāhiblerine miqdār-ı keşīr şarf iderdi ve ‘ākıbet mülāḥazasın itmeyüp bu günüm yarına qalsun dimezdi ve ḥayāl-i imrūzla mağrūr olup fikr-i ferdādan pervā yimezdi.

Mısrā‘

Sākiyā imrūz mey nūşīm ferdā rā ki dīd²

Ol vaqt ki anlar ol kūşe-i ħalvetde ‘İş ü ‘işrete meşğüller-idi, dest-i berd-i қаht u teng-sāl ḥalk-ı ‘ālemi bed-ħāl ü pāymāl itmiş-idi ve sīne-i ciger-sūḥtelerden zebāne-i āteş-i cū‘ felek-i eşīre yitmiş-idi. Her cānibden nān diyü cān tatarlar-idi, kimse vezne almazdı ve bir pāre nāna ḥānmān şatarlar-idi kimse ḥarīdār olmaz-idi.

Meşnevī

Қаht itmişdi ol diyārı ḥarāb

Āteş olmuş hevāsı ābı serāb

Müdd eken bulmaz-idi ḥabbesini

Ḥāceler nāna şatdı cūbbesini

Müş-ı mağrūr taşavvur-ı ni‘met-i mevfūr ile mesrūr ne ġalā-i ġalleden ħaberdār ve ne farḥ-ı қаht-ı ḥubūbāta ıttılā‘ı var. Çün ḥāl bu minvāl üzre birkaç gün geçdi, diḥkānuñ kār cānına ve kārđ üstüḥ‘ānına yetüp nā-çār der-i anbārı açdı, gördi ki ġalleye nokşān-ı fāḥiş tārī olmuş. Dil-i germinden āh-ı serd itdi ve fevātına telehhüf ü te‘essüf idüp kendü kendüye eyitdi: Ceza‘ u feza‘ şol umūrda ki tedārüki dā‘ire-i imkāndan bīrūn

¹ Şu gördüğün hilekār dostlar, tatlıya üşüşen sineklere benzer.

² Ey sâkî, bugün mey içelim. Yarına bakarız.

ola, mezheb-i ‘aqlda menhî vü maḥzûrdur. Hâliyâ evlâ budur ki bakıyye-i ğalle cem‘ idüp bir mevzî‘a dahı naql olına. Pes dihkân ol bâkî kalan cüzvî ğallenüñ iḥrâcına meşğûl oldu. Meger ol maḥalde ol mûş ki kendüsin ol menzilde şâhib-i ḥâne ve mihter-i kâşâne ḥayâl iderdi, şarâb-ı ḥ̣âbla serhoş idi ve sâyir mûşlar dahı cûş u ḥurûşdan şadâ-yı pâ-pûş ve âvâz-ı âmed-şüd-i dihkânı gûş itmediler. Anlaruñ miyânında bir mûş-ı tîz-hûş keyfiyyet-i ḥâle vâkıf oldu ve taḥkîk-i kazıyye için bâlâ-ı bâma çıkup kûşe-i revzeneden bakup anbârı ḥâlî gördi ve fî’l-ḥâl bâmdan inüp maẓmûn-ı kazıyyei yârâna i’lâm itdi ve hemân-dem kendüyi ol sūrâḥdan taşra atdı. Anlar dahı çün (13^b) bu ḥâlî müşâhede itdiler, her biri bir taraḫa perâkende olup veliyy-i ni‘metlerin tenhâ koyup gitdiler. Çün mûş-ı bî-hûş çün bâlîn-i âsâyişden baş kaldurup ḥ̣âb-ı ğafletden bîdâr oldu, gördi ki ne yâr var ne aġyâr.

Mısrâ‘

Leyse fi’d-dâri ġayrühü deyyâr.¹

Her çend ki çep ü râsta nazar şaldı, yârândan nâm u nişân bulımadı ve her çend ki resm-i tefahḥuşda mübâlaġa kıldı, aḥbâbdan ḥaber bilimedi. Deḫşet ü vaḫşetden kalbine riķkat ġalebe itdi ve âvâz-ı cân-ġudâzla figâna âġâz idüp eyitdi:

Beyt

Yârân ki bûdeând nedânem kucâ şodend

Âyâ çi ḥâl bûd ki ez-mâ-cüdâ şodend²

Pes taḥkîk-i ḥâl için kûşe-i kâşânenen taşra çıkdı. Gördi ki ‘âleme bir vechle kaḫt u ġalâ târî olmış ki zıkr-i nân efvâh u elsinede âb-ı revân gibi cârî olmış. İzṭırâb-ı tām ve şitâb-ı tamâm ile ḥânesine rucû‘ itdi, tâ taṣavvur itdi ki zaḥîrenüñ zabtında ihtimâm eyleye. Çün ḥâneye geldi, ġalleden dâne görmedi ve ol sūrâḥdan anbâra ġirüp eṭrâfını cû-be-cû aradı, ġendümden eṣer ve bir ḥabbe bulımadı, ṭâkati ṭâk olup dest-i izṭırâbla dâmen-i şekîbi çâk itdi ve ser-i pür-sevdâsın seng ü ḥâke ol kadar urdı ki maġzı perîşân olup telefkârlık şe’âmetiyle kendüsin helâk itdi. Bu meşelüñ fâyidesi oldur ki kâsibüñ ḥarcı dahline münâsib olmaķ ġerek ve re’sü’l-mâle degmeyüp sūdından intifâ‘ kılmak ġerek.

¹ Evde ondan başka hiçbir kimse yok.

² Yârânın nereye gittiklerini bilmiyorum. Acaba benden ayrılımlarına ne ḥâl sebep oldu?

Beyt

Dem-ā-dem daħl ü ħarcuñā nazar kıł

Çün daħl olmaya ħarcuñ pestter kıł

13

Hikāyet-i Zāğ-ı Siyāh-Rūy ve Mār-ı Ejder-kirdār u Cefā-cūy

Hükemā buyurmuşlardır ki: Binā-yı umūr vüfūr-ı kuvvet ü zūr ve esās-ı kār keşret-i a‘vān u enşāra mübtenī degüldür. Belki rāy-ı rāst ve tedbīr-i dürüst bu cümleden muḳaddemdür.

Mıṣrā‘

Er-re‘yü ḳable ṣecā‘ati’ş-şüc‘āni¹

Zīrā ki ol nesne ki rāy u reviiyyet ile müyesser olur, ḡālib budur ki zūr u kuvvet andan ‘āciz ḳalur. Mişāli budur:

Hikāyet

Emsālde gelmişdür ki bir zāğ bir kūh kemerinde ḥāne ve bir seng şikāfında āşyāne tutmuşdı. Ol sūrāḥ civārında bir mār-ı ejder-kirdār ki āb-ı dehānı zehr-i helāk ü memāt ve lū‘āb-ı būn-i dendānı mubṭıl-ı mizāc-ı beḳā vü ḥayāt idi, tavaṭṭun itmiş idi. Mār zāğūñ beççelerin her bār şikār iderdi ve ciger-i zāğı āteş-i firāk-ı evlād ile pūr-dāğ ider idi. Çün mār-ı sitemkārūñ īzā vü āzārı ḥadden geçdi ve zāğ-ı bī-çārenūñ kār cānına ve kārđ üstüḥ‘ānına yitdi, żarūrī mārūñ helāki tedārükin itdi ve dostlarından bir şegāle ḥālin hikāyet ve düşmen-i bed-sigālden şikāyet idüp eyitdi: Bir fikr eyledüm ki bu mār-ı beççe-ḥ‘ārūñ belāsından ḳurtulam ve bu zālīm-i cān-şikārūñ cefāsından ḥalāş olam. Şegāl eyitdi: Bu belānuñ ref‘inde ve bu ḡā‘ilenūñ def‘inde ne çāre fikr eyledüñ? Zāğ eyitdi: Fikrüm budur ki çün dīde-i mārı ḥ‘āb-ālūde görem, minkār-ı ḥūn-ḥ‘ārūmla çeşm-i cihān-bīnin çıkaram, tā bir daḥı benüm ḳurretü’l-‘aynuma yavuz nazar itmeye ve ferzendlerüm anuñ şerer-i şerrinden me’mūn ve żarar-ı zehrinden maşūn ola.

Şegāl eyitdi: Bu tedbīr ḡāyetde saḥīf ve şavb-ı şavābdan nihāyetde münḥarifdür. ‘Uḳālā ḳaşd-ı a‘dā ve def‘-i belāda bir ḥīle tedārük iderler ki anda ḥaṭar-ı cān olmaya. Zīrā çok kimesn[e]ler kendü mekr ü ḥīleleriyle helāk olurlar, ammā ben seni bir ṭarīḳa irşād ideyin ki eger itmām-ı merāmuñda aña sālīk olasın, bī-ḥaṭar u żarar ḥaşmuñna zafer bulasın. Zāğ eyitdi: Sizden bize işāret bizden size itā‘at

¹ Cesurların cesaretinden önce akıl gelir (Cesurların er meydanında cesaretini sergilemesinden önce akıl yoluyla işleri yoluna koymak gerekir).

Mısrā‘ :

Ez düst yek işâret (14^a) ez-mā be-ser devīden¹

Şegāl eyitdi: Şavāb oldur ki evc-i hevāya çıkasın ve ābādānlıklar muķābelesine gelüp bāmlarına baķasın. Her ķande ki bir pīrāye göresin, ķapup hevāya ķalkasın, ammā bir vechle ki ‘uyūndan ġāyib olmayasın. Muķarrerdür ki ba‘zı kimesneler pīrāye talebine düşseler gerek. Çün mār muķābelesine gelesin, anlaruñ nazarında pīrāyei mār üstine bıraķasın. Çün mārı anda göreler, lā-ceram evvel ān vādī-i ‘ademe gönder[e]ler, andan pīrāyeyi alalar. Bu tārīķ ile hem düşmenüñe fırsat bulasın, hem şerrinden emīn olasın. Zāġ işâret-i şegāl ile hevāya pervāz idüp bir şehir muķābelesine geldi. Nā-gāh gördi ki bir hātūn bir altun heykeli bir bām kūşesinde koyup iġtisāle iştigāl kıldı. Zāġ fi’l-hāl inüp çengāline aldı ve ol destūr üzre ki şegāl naşīhat itmişdi, mār üzre atdı. Ol kimesneler ki zāġ ‘akabince gelmişler idi, ser-i mārı seng-i demār ile tār u mār idüp zāġ kenār-ı hālāşa çıķdı.

Mısrā‘

Haşm ez-miyān be-reft ü sirişk ez-kenār hem²

Bu meşeli ol ecilden irād olundı ki bilesin, ol nesne ki rāy u reviiyyet ile müyesserdür, zūr u kuvvet ile mutaşavver degüldür.

14

Hikāyet-i Keşef ü Gejdüm, Ya‘nī Kaplumbaġa vü Aķreb

Ekābir-i hūkemā buyurmuşlardır ki: Kec-mizācdan hergiz istikāmet gelmez ve bed-ñnet ü zişt-sīret teklīf ü tekellūf ile sūtūde-hūy u pākīze-ķaşlet olmaz. Küllü inā‘ın yeteraşşahu bi-mā-fīhi³ kelām-ı saħīhdür. Mişāli budur:

Hikāyet

Rivāyet olunur ki Bir keşef bir gejdüm ile hem-dem olup her dem da‘vā- yı vedād u ittihāddan dem ururlardı ve dāyim kemāl-i ihlāş u ihtişāşdan haberin virürlerdi.

Beyt

Rūz tā şeb mu‘āşir ü hem-dem

Şām tā şubḥ mūnis ü maḥrem⁴

¹ Dosttan gelen bir işâret, ona itaat etmeye yeter.

² Düşmanla birlikte gözyaşı da ortadan kalktı.

³ Her kap, ancak içindekini sızdırır. Bkz. Keşfü’l-Hafâ, Cilt: 2, s. 119.

⁴ Sabahtan akşama kadar yol göstericim ve sohbet arkadaşım, akşamdan sabaha kadar yakın dostum ve mahremim.

İttifāk bir vakt bi-haseb-i zarūret celā-yı vaṭan itmek lāzım gelüp murāfaḳat ile bir me'men-i āhare müteveccih oldılar. Kaṣā-yı İlāhī anlaruñ rāhı bir nehr-i 'azīme rāst geldi. Çün 'akreb ol nehrden 'ubūr itmek müte'azzir idi, müteḥayyir ḳaldı. Keşef eyitdi: Ey yār-ı 'azīz, ne bā'ış oldı ki zevraḳ-ı fikreti nehr-i ḫayrete ṣalduñ ve ne ḫādis oldı ki endūh u ḡam baḫrına ṭalduñ ḳalduñ? 'Akreb eyitdi: Ey birāder, bu nehrden güzer itmek fikri beni gird-āb-ı ıztırāba bıraḳdı. Ne ābdan 'ubūr itmek müyesserdür, ne tāb-ı āteş-i firāḳa ṭāḳat mutaṣavverdür.

Beyt

Sen gidersin senüñ arduñca gözüm yaşı gider

Müşkil oldur ki kişi ḳalur u yoldaşı gider

Keşef eyitdi: Ḡam çekme ki ben seni bī-tekellūf ü zaḫmet püştüm keştisiyle bu ābdan geçürsem gerek ve sīnemi tūr-i belāña nişāne ḳılup bu gird-ābdan kerāna yitürsem gerek ki dimişlerdür: Ḥayfdur ki düşvārlıḡla bir yār ele getüresin ve āsānlıḡla elden yitüresin. Pes sengpüşt 'akrebi püştine aldı ve sefīne-i sīnesin āba ṣalup revān oldı. Ḥabābvār miyān-ı ābda yüzerken nā-gāḫ gūşına bir nā-sāz āvāz yetiṣdi ve ḫareket-i 'akrebden püştinde ḫırāş u kāvkāv iḫsās idüp eyitdi: Ey birāder, bu ne şavtdur ki ben istimā' eylerin ve bu ne 'ameldür ki sen iştiḡāl eylersin? 'Akreb cevāb virdi ki: Ey birāder, sinān-ı nīşümi senüñ cevşen-i vücūduña āzmāyiş iderem. Keşef pür-ḡazab olup eyitdi: Ey bī-mürüvvet, ben senüñ-içün bu gird-āb-ı belāya irtikāb itdüm ve cān-ı şīrīn ve vücūd-ı nāzenīnüm ḡarḳ-āb-ı ḫaṭara atdüm. Ḥāliyā ben zaḫmet çekerem, sen ḫuzūr idersin. Hem püştüm keştisi ve sīnem sefīnesiyle (14^b) bu ābdan 'ubūr idersin. Eger iltizām-ı minnet itmeyüp ḫaḳḳ-ı şoḫbet-i ḳadīme i'tibār itmezseñ, bārī bu nīşi urmaḡa sebep ne? Bā-vücūd muḫaḳḳaḳdur ki çün bu ḫareketden baña āsīb-i maṣarrat yitişmese gerek ve nīş-i dil-ḫırāşuñ benüm püşt-i nā-tırāşumda te'sīr itmese gerek. 'Akreb eyitdi: Ma'āza'llāh ki bu maḳūle ma'ānī cemī' -i evḳāt-ı zindegānīde zamīrūme gelmiş ve ḫātıruma ḫuṭūr eylemiş ola, ammā bu ḳadar var ki bu ḫareket benüm muḳteżā-yı ṭabī'atüm ve nīş-zenlik levāzım-ı cibilletümdür. Bu bābda baña ḫār vü ḫārā ve püşt-i dost ve sīne-i düşmen 'ale's-sivādur. Keşef bu ḫālī ta'accüb itdi ve tefekkür baḫrına ṭalup eyitdi: Ḥukemā rāst buyurmuşlardur ki, nefis-i ḫasīs ve şaḫş-ı ḫabīsemürüvvet itmek hemān dāmānında ḫār ve girībānında mār terbiyet itmekdür.

Kıṭ'a

Bed aṣl rā çî gûne tevân kerd terbiyet

Kes der derûn-ı hâne çerâ mâr pervered

Hanzal be-terbiyet ne-dehed ta'm-ı ney-şeker

Gül ber ne-çîned ân ki heme hâr pervered¹

15

Hikâyet-i Bâz-ı Tîz-pervâz ve Hûros-ı Bülend-âvâz

Ba'zı hukemâ pād-şāhları âteşe teşbîh eylemişlerdür ki egerçi pertev-i 'inâyetleriyle külbe-i târîk-i ümmîdvârları rûşen iderler, ammâ şu'le-i siyâsetleriyle daḡı hırmen-i sevâbık-ı hûkûk-ı hîdmetkârları külhan eylerler. Bu kazıyyenûñ mışdâkı hemân münâzara-i bâz u hûrosdur.

Hikâyet

Rivâyet olunur ki bir bâz-ı tîz-pervâz bir hûros-ı bülend-âvâzla muḡāvereye âgâz idüp eyitmiş ki: Ey murğ-ı âşnâ-rûy u bîgâne-hûy şadâkat-nümây u 'adâvet-cûy, niçün ḡalbûñüzde şafâ ve 'ahdûñüzde vefâ yok? Dâyimâ işûñüz naḡz-ı hûkûk ve buğz u 'uḡûk ve cevır ü cefâdur. Hâlbuki 'ünvân-ı şahîfe-i aḡlâḡuñuz münâsib-i vefâdur. Bâ-vücûd ki vefâ bi-hûkm-i *inne ḡüsne'l-'ahdi mine'l-îmân*² delîl-i kâmil-i îmândur. Mezheb-i mürüvvet ve meşreb-i fütüvvetde daḡı cezâ'-i isâ'et isâ'et, mükâfât-ı iḡsân iḡsândur. Hûros eyitdi: Bizde ne bî-vefâlık gördiñüz ve nice bed-'ahdlık müşâhede kıldıñuz? Bâz eyitdi: Bundan ziyâde bî-vefâlık olur mı ki âdemîler sizûñ ḡaḡḡuñuzda ol ḡadar telaṡṡuf gösterürler ve siz zaḡmet ü meşâḡḡat çekmedin âb u dâneñüzi ki meded-i mâdde-i ḡayâtuñuzdur, âmâde kıılurlar ve dâyim 'ayn-ı 'inâyetle aḡvâlûñüze nâzır olup ḡıfz u ḡirâsetûñüzde ḡâyim olurlar? Anlaruñ devletinde ḡalbûñüzde fütüruñuz yok, küşe vü tûşe cihetinden ḡuşûruñuz yok. Her ḡâḡ ki sizi da'vet ideler, sünnet-i icâbeti ri'âyet itmeyüp ḡaçarsız ve utanmadın bu bâmdan o bâma uçarsız. Bu deñlü hûkûk-ı ni'met ve 'uhûd-ı hîdmetden geçersiz.

Beyt

Bu deñlü ḡaḡḡ-ı hîdmetden geçersiz

Velî-ni'metlerûñüz ḡor ḡaçarsız

¹ Aslı kötü olan nasıl terbiye edilebilir? Evin içinde neden yılan beslenir?/ Kelek karpuz terbiye edilse de şeker tadı almaz. Diken ekilen yerde gül bitmez.

² Verilen söze uymak îmândandır.

Biz bā-vücūd ki vahşīyüz, eger bir müddet anlaruñla ülfet idevüz ve ellerinden tu‘me yiyeüz, haqq-ı nān u nemeki bilüp elümüze giren şikārı anlara virürüz ve ittifāk anlardan ırak düşsek mücerred bir āvāzla pervāz-künān gelürüz. Horos cevāb virdi ki: Rāst söylersin, ammā sizūñ cānib-i da‘vete müsāra‘atūñuz ve bizüm fermān-ı veliyy-i ni‘mete muhālefetümüz ol cihetdendür ki siz tābede sizūñ cinsūñuzden biryān hergiz görmemişsiz. Biz sīhde bizüm nev‘imizūñ kebābın döne döne görmüşüzdür. Eger siz dahı anı göreydiñüz, anlaruñ etrāfın eger harem-i beytū’l-ḥarām ise dahı tavāf itmeyeydūñüz. Eger biz kū-be-kū kaçarsak siz kūh-be-kūh kaçayduñuz. Bu meşelden ma‘lūm olunan budur ki ol t̄ayife ki muşāḥabet-i mülūka mā’ildür, āsīb-i siyāsetden gāfildür. Şol kimesne ki anlaruñ zehr-i ḳahrından çāšnī tatmış ola, ne ḳadar ‘āḳıl ise (15^a) bāde-i ḥayret ve cūr‘a-i ḥavf u ḥayretten bī-ḥod u lā-ya‘kildür.

Beyt

Nezdīkān rā bīş buved ḥayrānī

Dānend īşān siyāsetī sultānī¹

16

Hikāyet-i Bāgbān u Būlbūl-i Şeydā

Ekābir-i ‘ulemā buyurmuşlardur ki: Çün āferīdgār celle ve ‘alā bir ḥukmi nefāza ve bir ḳazāyı mazāya yitişdürmek dileye, bīnālaruñ çeşm-i zāhirini ve dānālaruñ dīde-i bātınını meyl-i gāflet ile tīre vü ḥīre ḳılur, tā rāh-ı rehā ol ḥükmden pūşīde olur, *izā cā‘e’l- ḳazā ‘amiye’l-başar*². Bu mazmūnuñ mefhūmına münāsib dihkān u būlbūlūñ dāstānıdır:

Hikāyet

Rivāyet iderler ki bir dihkānuñ bir bāğı var idi, be-gāyet zībā vü ḥürrem ve bir būstānı var idi, gayret-i gülīstān-ı İrem. Şafā-yı āb u hevāsı nesīm-i bahāra i‘tidāl virürdi ve şemāme-i reyāḥīn-i rūḥ-efzāsı dimāğ-ı cānı mu‘aṭṭar ḳılurdi. Kūşe-i cemende bir gül-būni var idi ki nihāl-i Tūbā’dan dırāz ve şāḥ-ı Sidretü’l-müntehā’dan mümtāz u ser-efrāz. Her seḥer-çīn ol gülbūn üstinde bir gül-i rengīn-‘izār-ı ḡonce-lebān-ı türkān-çīn gibi açılurdi ve ‘araḳ-ı ruḥsār-ı meh-rūyān-ı Zühre-cebīn gibi ḳatarāt-ı şebnemden üstine dürrler saçılurdi. Bāgbān ol gül-i ra’nāya ‘aşḳbāzlıḡa āḡāz iderdi ve būlbūl-i şeydā gibi gönli şebbāzı anuñ mihr-i hevāsında pervāz iderdi. Bir gün bāgbān ‘ādet-i

¹ Sultānī siyāseti bilen yakınları, ona daha çok hayranlık duyar.

² Hükmedilen şey geldiğinde göz görmez olur.

ma‘hūdı üzre gül ü gülbün seyrânına gelüp gördi ki bir bülbül-i nālân şahîfe-i gül-i
handâna yüzün sürüp minķarıyla şîrâze-i cild-i zer-nigârın söker ve eczâ-yı evrâkın
perîşân idüp berg-i hazân gibi rûy-ı zemîne döker. Bâgbân evrâķ-ı gülî böyle perîşân
ve hâke yeksân göricek, girîbân-ı şekîbi dest-i ıztırâb ile çāk ve çehre-i eflâki dūd-ı
âhla nümüdâr-ı rûy-ı hâk itdi. İkinci gün dahı gülzâra vardı. Ahvâl-i gül ü bülbülü yine
ol minvâl üzre gördi. Āteş-i firâķ-ı gül ü bâğ

Mıṣrâ‘

Dil-i dihķāna urdı dāğ-ber-dāğ

Üçünci def‘a gördi ki bülbül-i zār yine minķarıyla evrâķ-ı gülî tärmâr kılmış.

Mıṣrâ‘

Dökülmüş berg ü bārı hārı kalmış

Dihķānuñ ‘inân-ı qararı kabza-i iktidârdan gitdi ve hār-ı hicrân-ı yâr ve elem-i sitem-i
ağyârla kâr cânına ve kârd üstüñ‘ânına yitdi. Āhir-i kâr bülbülü dām-ı firîb ve dâne-i
hîle ile şikâr idüp maḥbes-i kafese giriftâr itdi. Bülbül-i zâr-ı perîşân-rûzgâr dahı
tūtîvâr dehân-ı güftârı açup eyitdi: Ey dihķân, ne sebep-ile beni ḥabs itmek revâ gördüñ
ve ne cürm eyledüm ki ‘uķûbete rızâ virdüñ? Bu fi‘le bâ‘iş eger istimâ‘-ı figānum ise
āşyānum ḥod büstānuñ ve ṭarab-ḥānem eṭrâf-ı gülistānuñ idi. Eger ḥāṭıruña bir ma‘nâ
dahı zāhir olur-ısa, yâ benden sehv ü ḥaṭâyı bir günâh şâdır olur-ısa luṭf eyle, beni
andan āgâh eyle. Pîr-i dihķân eyitdi: Hîç bilür misin ki sāğar-ı qahrla rûzgāruma ne
zehrlere nûş itdürdüñ ve hicr-i yâr-ı nāzenînüm ile dil-i nâ-tüvānuma ne kanlar
yutdurduñ? Ṭarîķ-ı mükâfâtla ol kâruñ sezâsı ve ol kirdāruñ cezâsı budur ki sen yâr u
diyârdan dūr ve temâşâ-yı rûy-ı gülzârdan mehcūr qalup kûşe-i maḥbes-i kafesde zārî
idersin. Ben dahı derd-i hicrân-ı cānân ile zāviye-i külbe-i aḥzānda nālîş eylerin.
Bülbül eyitdi: Ey bâgbân, bu sözden fâriğ ol ve endîşe kıl ki ben bu miķdâr cerîme ile
ki bir gül perîşân itdüm, maḥbûs oldum. Sen ki gönûl perîşân idersin, ḥālûñ nice
olisardur? Bu kelām-ı laṭāfet-encām dil-i dihķānda te’sîr-i tamām idüp bülbülü āzād
itdi. Bülbül dahı dil-şād u zebân-ı revānla eyitdi: Ey bâgbân, çün bu iḥsânı baña erzānî
buyurduñ, (15^b) elbette bi-ḥükm-i *hel cezâ’ü’l-iḥsāni ille’l-iḥsân*¹ anuñ mükâfâtına
sa’y bize vâcibdür, eylemek gerek. İmdî beşâret olsun ki büstānuñda fülân dıraḥt
dibinde bir âftābe medfûndur ki derûnı zer-i şâfî ve nukre-i ḥāmle memlû vü

¹ İyiliğin karşılığı, iyilikten başkası olur mu? Bkz. Rahmân 55/60.

meşhûndur. Dihkân bu beşâretle şâdmân olup ta'yîn itdüğü maḥalli ḥafr itdi, süḥan-ı bülbuli râst bulup eyitdi: Ey bülbul, 'acebdür ki ka'r-ı ḥâkde âftâbeyi görürsin zîr-i ḥâşâkda dâmı görmezsin. Bülbul eyitdi: Belî, bilmez misin ki *izâ nezele'l-kaderü baṭale'l-ḥazerü*¹?

Mısrâ'

Bâ kazâ kârzâr ne'tvân kerd²

Çün kazâ-yı Rabbânî nâzil olur, ne dîde-i başîretde nûr ḳalır ve ne tedbîr-i ḥîred nef' ü fâ'ide virür.

17

Hüsn-i tedbîr-i isâbet-pezîr ki pād-şâh-ı Şîrvân Şeyḫ İbrâhîm'den vâkı' oldı

Rivâyet olmur ki İslâm'dan evvel mülûk-i Şîrvân Nûşîrevân neslinden ḥâkim ü mutaşarrıflar idiler. Devlet-i İslâmiyyede milk münḳatı' olup gayrîleruñ taşarrufına düşdi. Ol ecilden Şeyḫ İbrâhîm ve babası cümle-i Şekî köylerinden bir köyde sâkin olup dihkânlık iderler idi. Nâ-gâh ehl-i memleket ḥâkimleri olan Emîr Gâvsa bî-ḥuzûr olup ḳadîmden düdmân-ı melikden olan merḳûm Şeyḫ İbrâhîm'e vardılar ki anı getürüp pād-şâh ideler. Pes anı gördiler ki çift sürüp yorulmuş ve yatup bir yirde uyumuş. Der-ḥâl üzerine sāyebân tutup ırâḳdan edeb ile el ḳoşup tûrdılar. Vâḳtâ ki Şeyḫ İbrâhîm uyanup ḳalkdı, yanına gelüp elin öpdiler ve anı memlekete da'vet itdiler. Ol ana râzî olmadı. “Sizüñ ḥuzûruñuz içün beni kendü ḥuzûrumdan ayırmañ” didi, ḳâbil olmadı. Anlar ḥ'âh u nâ-ḥ'âh Şeyḫ İbrâhîm alup pād-şâh itdiler. Pes Şeyḫ İbrâhîm taḥt-ı memlekete oturup kürsî gibi 'adl eyledi. *Yedi yüz tokısan yedide* Tîmurleng der-bend-i Şîrvân'dan dest-i Kıpçağa gitmek murâd idindikte Şeyḫ İbrâhîm ra'ıyyetin şâḳınup kendü mevtini anlara zarardan ehven gördi ve Tîmürleng gelmedin anuñ nāmına ḥutbe vü sikke itdi. Ba'dehü 'askerin tağıdup kendüsi mülûkāne tuḥaf u hedây[a] ile ḳarşu vardı. Ol zamânda 'âdet-i Çagatâyî ol idi ki her bir cinsden tokuz 'aded nesne taḳdîm idelerdi. Şeyḫ İbrâhîm daḫı ol 'âdeti icrâ idüp, lâkin sekiz ḡulâm ihdâ eyledi ve aña “Ḳanı tokuzıncı?” dinildikde kendü ḳalkup ḡulâmlar yanına tûrdı. “İşte ol ḡulâm, benüm” didi. Tîmür bu ḥâlden ḡâyet de ḥaz idüp mezbûra küllî ri'âyet eyledi ve aña sen benüm oḡlumsun ve ḥalîfemsün didi ve aña mülûkāne ḥil'atler virüp memleketinde ibḳâ eyledi. Bir ma'ḳûl söz-ile biñ fîtneden ḥalâş oldı. Sekiz yüz yigirmi

¹ Kaderde olan gelip çatınca alınan tedbirler boşa çıkar.

² Kaderle kavga edilmez.

birde fevt olup yirine oğlu ulu sultān Ḥalīl pād-şāh oldu.

18

Hikāyet-i üç refīk-ı ḥasūd ki miyān-ı reh-güzārda bir bedre zer-i ḥālīş buldılar
Hükemā-i selef buyurmuşlardur ki: Ḥased bir āteşdür ki çün müştā‘il ola, ḥuşk u teri yaķar ve bir seyldür ki çün menḥūr ola binā-yı fīkr ü şabrı yıķar. Belki anuñ sebebiyle kişi dā‘ire-i dīn ü diyānetden çıkar ve gāyet-i ḥased anı iktizā ider ki kişi kendüye nisbet-i iḥsāndan daḥı kaçır. Nitekim ol üç nefer-i ḥasūduñ kışşası çehre-i maķşūdın perde-i aḥfāsı açır. Bu meşelūñ yüzinden burķā‘-ı ihticābı götürür ve bu kışşanuñ ‘arūsın ‘arşa-i ḥafādan mınaşsa-i zuhūra getirür.

Hikāyet

Rivāyet iderler ki üç refīk bir tarīķa giderlerdi ve murāfaķat u muvāfaķatla ķat‘-ı beyābān iderlerdi. Nā-gāḥ eṣnā-yı rāḥda üçinden birisi ol ikisine eyitdi: Sizūñ terk-i diyār u yār itmeñüze sebep nedür ve meşakķat-i seferi rāḥat-ı ḥazar üstine ihtiyār itmeñüze mücib nedür? Anlardan birisi eyitdi ki: Benüm terk-i mesken ve celā-yı vaţan idüp mezāk-ı fevāyid-i ḥazardan mīşāk-ı şedāyid-i seferi tercīḥ itdügüme bā‘iş oldur ki, sākin olduĝum şehrde ba‘z-ı evzā‘ ki ḥādīş olurdı, ḥased iderdüm ve şarşar-ı ḥased ḥırmən-i şabrı ber-bād idüp āteş-i reşkle yanup giderdüm. Āḥir derdüme bu devāyı fīkr itdüm ki birkaç gün celā-yı vaţan idem ve başum alup bir cānibe daḥı gidem, tā ol aḥvālī müşāhede itmeyem ve āšnā vü bīgāne daḥı işitmeyem. Refīk-ı āḥar eyitdi: Baña daḥı hemān bu dā‘-i maḥūf dāmengīr olup (16^a) vaţan-ı me‘lūfdan ve mesken-i meş‘ūfdan cüdā kılmışdur. Refīk-ı evvel eyitdi: *Fe-merḥaban bi-vifāķin ‘alā aḥseni’l-ittifāk¹* baña daḥı bu belā bā‘iş-i celā olup beni daḥı bu derd deşt-peymā ve şahrā-neverd itmişdür. Refīklar çün birbirinüñ ḥālını taḥķīķ itdiler, bi-hükmi-cinsiyyet hoş-ḥāl olup mülātafet ü müşāḥabetle gitdiler. Bir gün ittifāk miyān-ı reh-güzārda bir bedre zer-i ḥālīş u tamām-‘ayār buldılar ve bu ni‘met ü ganīmet ile şād oldılar ve hemān ol mekānda nüzūl itdiler ve biribiriyle müşāvere idüp eyitdiler: Miḥnet-i fāķadan cigerümüz ḥündür ve faķrla ile ḥālümüz diger-gün iken ittifāk gencür-ı ḥazāyīn-i erzāk iḥsānı bize erzānī buyurdı. Evlā budur ki bu zeri ‘ale’s-seviyye bunda kısmet idevüz ve hemān bu menzilden *ḥubbu’l-vaţani mine’l-īmān²* diyüp vaţan-ı aşlīmüze gidevüz ve anı ni‘met ü ganīmet bilüp sermāye-i kār ve pīrāye-i rüzgār idevüz. Çün kısmete

¹ Öyleyse ittifaķların en güzeli üzere birleşmemize selām olsun.

² Vatan sevgisi imāndandır. Bkz. Keşfü’l-Hafā, Cilt: 1, s. 346.

kaşd itdiler, 'ırk-ı hased her birinüñ cesedinde nâbız ve dīv-i tama' 'uşş-ı dimāğında bāyız oldu. Hıçbirisi rāzī olmadı ki kendüden gayrı ol bedreden behremend ola. Pes mütehayyir ü fūrümānde qaldılar. Kuşūr-ı himmetden ne buña ikdām idebilürler ki miyān-ı rāhda anı koyup gideler ve vūfūr-ı hasedden ne buña rızā virürler ki 'ale't-tesāwī her birine kısmet ideler. Bir gün bir gice bu tereddüd üzre miyān-ı beyābānda hayrān u ser-gerdān qalup mühimleri fayşal bulmadı ve bu münāza'adan anlara cū'-ı müfriṭ ve 'ataş-ı mühlikden gayrı fāyide hāşıl olmadı. Hikmet-i İlāhī meger ol nevāhī pād-şāhı kaşd-ı şikār içün şahrāya çıkmış idi. Ol maḳāma irdi, ol üç nefer şahşı miyān-ı rāhda gördi. Hey'etlerinden şāyibe-i hayret teferrüs idüp keyfiyyet-i hālden şordı. Anlar daḥı şüret-i vāḳı'ayı 'alā mā hüve'l-vāḳı' 'arz idüp eyitdiler ki: Biz üç nefer kimesneyüz şıfat-ı hasedle ārāste ve pīrāye-i reşk ü tama' ile pīrāste. Bu sebebden terk-i yār ve celā-yı diyār ihtiyār idüp haylī zamāndur ki ser-gerdān u bī-ser u sāmān bu deşti geşt iderüz ve bu tarīḳ-ı dūr u düşvār ve beyābān-ı muğaylānzārda rüz şeb giderüz. Hāliyā ki bu maḳāma vuşul bulduk, bu hāle mübtelā olduk. Zārūrī bir hākime muhtāc idük ki 'alā vechi'l-istiḥkāk bu zeri bize kısmet ideydi ve bāb-ı takṣimde cādde-i 'adl ü sırāt-ı müstaḳīm üzre gideydük. Çün ḳadem-i mübārek-i pād-şāh bu maḳāma vāşıl oldu, bildük ki du'āmuz müstecāb olup murādumuz hāşıl oldu.

Mıṣrā' :

Şod bi-ḥamdi'llāh-i müyessir ān çi mā mī-h'āstīm¹

Pād-şāh eyitdi: Çün ḥālūñüz bu minvāl üzredür ki beyān itdūñüz, size lāzım oldu ki şıfat-ı reşk ü ḥasedūñüz ne mertebededür 'ayān idesiz, tā mertebe-i istiḥkākūñuzu bilem ve ol nisbet üzre bu zeri size kısmet idem. İçinden birisi ki üçinden kiçisi idi:

Bende bu şıfat-ı bed, ya'nī reşk ü ḥased bir ḥaddedür ki hergiz dilemezem ki bir insāna benden zerre deñlü iḥsān şadır ola, yā şefḳat ü merḥametden bir ferd kāyinā men kāne rāzī vü şākir ola. İkincisi ki mezra'a-i ḥasedūñ ekincisi idi, eyitdi: Sen bu müdde'ā üzre ki iddi'ā idersin, erbāb-ı mürüvvetden imişsin. Da'vā-yı reşk ü ḥased idüp n'idersin? Ben bu bābda bir mertebediyyüm ki aṣlā rāzī degülem bir kişi kendü diremiyle kerem eyleye ve bir kimesne bir kimesneyi kendü mālīyle hoş-hāl eyleye. Üçincisi ki: Erbāb-ı zūr ve şıfat-ı ḥased[d]en be-ḡāyet dūr imişsiz. Bu da'vā baña lāyık ve sizūñ (16^b) üzerūñüze benüm zātum bu bābda ol şıfatla fāyīḳdur ki farazā gayr

¹ (İşleri) kolaylaştıran Allāh'a hamd olsun ki durum bizim istediğimiz şekilde oldu.

degül, benüm kendü haqqumda dağı bir ehad ki beni keremiyle ihyā itse, beni öldürmedin ve düşmenlerümi güldürmedin dağı bî-ḥuzūr olurun. Bilün, kerem lafzını işitdükde vâkıd olur ki bir ay haste vü rencür olurun. Melik çün anlaruñ ḥālın bildi, bir zamān engüşt-i ḥayreti dendān-ı 'ibretle ısırdı, kaldı. Bu tebehkārларуñ kelimātında ki raqam-ı şekāvet-i *em yaḥsūdūne 'n-nāse*¹ elvāḥ-ı şıfāt u zātlarında lāyih idi, müte 'accib kalup, ākıbet bunlara eyitdi: Ey ḥarāmzādeler, kendi fetvāñuzla bu māl size ḥarām oldu ve her birüñüzüñ günāhına sezā vü cezā lāzım geldi. Pes emr itdi, şahş-ı evveli nesi varsa alup ser ü pā-bürehe gürisne vü teşne ol beyābāna şalıvirdiler ve ḥasūd-ı şāniyi farṭ-ı ḥasedden tīg-ı bî-dirīgle başını cesedinden ayırdılar ve şahş-ı şālişi envā'-ı 'ikābla mu'ākab kılduğdan soñra anuñ dağı emrin qayırdılar ve şe'āmet-i ḥasedle ol üç kimesne dām-ı gūra giriftār oldılar. Bu ḥikāyeyi irāddan murād oldur ki ḥasedüñ bir mertebesi vardır ki ḥasūd gayruñ degül, belki kendüñ sūdına dağı rāzī olmaz. Bundan ma'lumdur ki sāyirlere nisbet ne meşābede ola?

19

Hikāyet -i Tabīb-i Cāhil ve Helāk-i Duḡter-i Pād-şāh bā-Zehr-i Helāhil

Hikāyet

Rivāyet iderler ki bir tabīb vardı ki pīrāye-i tecribeden ḥālī ve sermāye-i dāniş ü dirāyeden 'ārī idi. Bu cümle ile yine ḥalka ṭabābet idüp fenn-i ṭıbda da'vā-yı ḥazākat iderdi. Eger tīmār-ḥāne-i 'ālemde ol dağı tabīb idi, ammā 'ilmden bî-behre ve 'amelden bî-naşīb idi. Teşḥīş-i emrāz-ı ebdānda bir mertebe nādān idi ki şudā'ı nıkrīsden temyīz kılamazdı ve terkīb-i me'ācīnde bir meşābede cāhil idi ki tiryākı semm-i helāhilden fark idemezdi. Ma'rifet-i edviyede ṭabāyı'-ı 'aşeb ve mekādīr-i 'akākīrden gāfil idi ve kemmiyyet-i ağıdiye ve keyfīyyet-i eşribeden tamām lā-ya'kil idi. Ol şöḥre-i dehr bir şehirde cehālet dükkānının açmışdı ve mezārı'-ı a'mār-ı nāsa toḥm-ı helāk saçmış idi ve şahīḥ ü 'alīl ve 'azīz ü zelīl ol tabīb-i cāhilüñ şerbetin içmişdi. Nā-muvāfık 'ilācıyla 'imāret-i a'mār-ı ḥalāyık ḥarāb idi ve qabz-ı ervāḥ ve naqz-ı eşbāḥda gūyā melekū'l-mevtden kāyim-i maqām ve nāyib-i menāb idi. Ol şehirde bir tabīb-i lebīb var-idi, kemāl-i hūnerle ārāste ve yūmn-i mu'ālece ve bereket-i dem ü qademle pīrāste. Demi dem-i 'İsā gibi cān-baḡş ve qademi qadem-i Hızır gibi dilkeş. Nitekim 'ādet-i rüzgār-ı sitemkārdur ki hemīşe hūnermendler anuñ ḥān-ı

¹ Yoksa onlar, insanlara hased mi ediyorlar? Bkz. Nisā' 4/54.

ihsânından bî-nevâ ve bî-hünerlere mevâid-i fevâid-i bî-kerânından imtilâdur.

Beyt

Hüner ne-mî-ḥared eyyâm ez-ân şikeste dilem

Kucâ revem be-ticâret be-dîn metâ‘-ı kesâd¹

Bu Cālînūs-ı ‘aşr ve Būkrât-ı dehrüñ ṭālî‘i nuḥûset ü terâcu‘a yüz tutup kevkeb-i nūr-ı bâsırası küsûf-ı za‘fa mübtelâ oldu. ‘Alâ sebîlî‘t-tedric ol ‘azîzüñ çeşm-i cihân-bîni müşâhede-i rûz-ı rûşen ve temâşâ-yı ṭarf-ı gülşenden kaldı, tâ ol zamân ki çeşme-i çeşmi ‘ayn-ı nūr ve nūr-ı ‘ayndan dūr oldu, kûşe-i kâşâne-i ‘ayn-ı insân gibi maḥfî vü mestûr oldu. Çün ol ṭabîb-i ‘âm-firîb ber-mukteżâ-yı

Beyt

Çü bîşe tehî gerded ez-nerre şîr

Şegâl ender âyed be-bîşe dilîr²

meydân-ı ‘ilm-i ebdânı müdde‘îlerden ḥâlî gördi, şan‘at-ı ṭabâbetde da‘vâ-yı ḥazâkat itmege âğâz idüp az müddetde ol vilâyetde ṭabîb-i (17^a) müselleme ve ḥakîm-i muḥterem oldu ve mu‘âlecesi efvâh-ı enâm ve elsine-i ḥavâş u ‘avâmda iştiḥâr-ı kâzibe ile iştiḥâr-ı tamâm buldı. Şehryâr-ı şehrüñ meger bir duḥter-i nîk-aḥteri var-idi ki maṭla‘-ı melâḥatda anuñ gibi bir âftâb daḥı ṭulû‘ itmiş degül idi.

Beyt

Ferişte-ḥû perî-rû hür-‘işve

Tezerv-ârâyîş ü ṭāvûs-ı cilve

Ol serv-i âzâdei kendünüñ birâderzâdesine nâmzâd idüp âyîn-i şâhâne ve âzîn-i ḥüsrevâne üzre ‘aḳd-i nikâḥ ve sūr u zifâf buyurup

Beyt

Mâha itdi âftâbı mîḥmân

Zühre ile Müşterî kıldı kırân

Ol iki aḥter-i sa‘duñ muḳârenetinden şadef-i raḥimde bir gevher-i şâhvâr mün‘aḳid olup ol serv-i reftâr u şekker-güftâr hengâm-ı vaz‘-ı ḥamlde bir ‘ârîza-i düşvâr[a] giriftâr oldu. Nâ-çâr mu‘âlece içün atıbbâyâ mürâca‘at olunup ol ṭabîb-i dānâyı ḥarem-i pâd-şâha da‘vet itdiler ve ‘arâz-ı marâzı aña ‘arz idüp ber-mücib-i *izâ elleme bike‘l-*

¹ Bu devirde hünerin alıcısı yoktur. Ticaret için nereye gideyim? Bu hünerimin alıcısının olmamasına üzüliyorum.

² Erkek aslan ormanı bırakınca çakallar kahraman olur.

marāzu fe'l-mu 'āceletü fi'l-mu 'āleceti' mu'ālecede mu'ācele itdiler. Tabīb-i hāzık daḥı mizāc-ı marīza muvāfık 'ilāc tedbīr idüp eyitdi: Bu dāya bir dārūyla devā müyesserdür ki aña mührān dirler. Şöyle ki andan bir dānek miqdārı saḥk idüp ḥarīrden giçüreler ve biraz müşk-i Tibetī ve 'ūd-ı Kumārī birle ḥalt idüp ḳaynadup şerbet idüp içüreler. Fi'l-ḥāl marāz-ı mezbūre andan zāyil olup şifā-i küllī ḥāşıl ola. Bu dārū egerçi ḳalīlü'l-vücūddur, ammā şerbet-ḥāne-i hümāyūnda bi'l-fi'l mevcūddur. Nukre-i ḥāmdan bir zarf içre ta'biye olınmışdur ve aña zer-i ḥālişden bir ḳufl urulmuşdur. Lākin baña za'f-ı başar sebebiyle anı bulabilmek müyesser degüldür. Ol zamānda tabīb-i nā-dān daḥı anda ḥāzır idi, eyitdi: Ol dārūnuñ ismi ve resmi ve vaşfi ve zarfı faḳīre ma'lūmdur ve ol aḥlātuñ terkīb ü tertībinde ḥaḳīrūñ meşeli ma'dūmdur. Pes bermücib-i fermān-ı şāhī şerbet-ḥāneye varup ḥoḳḳa-i mezbūrı şıfat-ı mezkūr üzre tefahḥuş idüp bir ḥoḳḳa buldı. Çün ol vaz' üzre ḥoḳḳalar müte'addid idi, dārū-yı mezkūrı temeyyüzde 'āciz ḳaldı ve teşḥiş itmeden ol ḥoḳḳalaruñ birin aldı. İttifāḳ ol mührān didükleri dārū degül idi. Belki bir miqdār zehr-i helāhil idi ki şāyed mühim ola diyü ol zarfdā maḥfūz idi. Ḥoḳḳai açup içinde olan zehri sāyir aḥlātla ḥalt idüp vaşf-ı mezkūr üzre şerbet idüp merīz-ı mezbūra virdi. Merīz çün ol zehr-i telḥi nūş itdi, cān-ı şīrīninden el yuyup temāşā-yı 'ālemden göz yumup ḡavḡā-yı cihānı ferāmūş itdi. Melik ol ḥālī müşāhede idicek, sūz-ı firāḳ-ı āteş-te'sīrden şu'le-i āhı felek-i eşīre yitişdürüp buyurdi ki tā baḳıyye-i şerbeti ol tabīb-i nā-dāna içürdiler. Anuñ daḥı ḥırmen-i ḥayātın göyündürüp çerāḡ-ı ḥayātını söyündürüp menzil-i vücūdın vādī[-i] 'ademe göçürdiler. Bu meşelün mazmūnı oldur ki bezr-i 'amel ki zemīn-i cehl üzre zer' olına, bir murād vormeyiser ve tīr-i ḳazā ki kemān-ı mücerreden küşād bula, hedef-i şavāba irmeyiserdür.

20

Ḥikāyet -i bāzīrgān-ı endek-māye ki bir dost-ı emīn-i mütedeyyine şad men āhen vedī'at ḳodı ve gitdi

Ḥikāyet

Rivāyet olunur ki bir bāzīrgān-ı endek-māye ticāret içün sefere niyet itdi ve dūr-endīşlik yüzünden bir dostunda şad men āhen vedī'at ḳodı, gitdi, tā vaḳt-i zarūretde anı ser-māye-i rüzgār kıla ve rişte-i ma'āşı anuñla nizām (17^b) u istiḥkām bula.

¹ Hastalık sana elem verdiğinde ilaçla tedavisinde acele etmek gerekir.

Bāzīrgān çün maḳṣadına varup maḳṣūdına irüp, dönüp yine maḳām-ı ma‘hūdına geldi, bir zamāndan soñra ol āhene muhtāc oldu. Meger ki emīn-i mütedeyyin āheni tamām şatmış ve şemenin levāzımına şarf itmiş idi. Bāzīrgān gelüp vedī‘ati mūda‘den taleb idicek, merd-i emīn eyitdi: Ey ḥāce, ben ol emāneti şıyānet içün maḥzenüme koymışdum. Bundan gāfil idüm ki ol kūşede bir mūş āşyāne kılmış imiş. Ben vākıf olunca mūş fırsatı ḡanīmet bilüp āhenleri tamām dışden giçürmiş. Bāzīrgān ḥaḳīḳat-i ḥālī ma‘lūm itdi, ammā tecāhül idüp eyitdi: Rāst buyurursın. Mūş ekl-i āhenden ḳatı ḥaz ider ve ol loḳma-i ter ü şīrīni şābūnī ḥelvālar gibi yudar. Merd-i bāzīrgāndan bu sözi işidicek, şād oldu ve ḡönlinden eyitdi ki: Bāzīrgān-ı nā-dān gör ki keftārvār bir ḡüftārla firīfte oldu ve āhenden bi‘l-küllīyye ye’s idüp muṭālebeden ferāḡat kıldı. Pes evlā oldur ki anı ḥücre[me] da‘vet idem, resm-i tekellüfātı yirine getürem, tā bu vāsıta ile berā‘et-i sāḡat-i zimmetüm mü‘ekked ve binā-yı da‘vā-yı şıdk u emānetüm müşeyyed ola. Pes ḥācei ḡānesine da‘vet itdi ve şalā-yı ziyāfeti sem‘-i bāzīrgāna yitişdürüp eyitdi:

Beyt

Ger be-mihmānī ḳadem der-külbe-i mā mī-nehī

Luṭf bī-fermāyī vü ber-çeşm-i mā pā mī-nehī¹

Ḥāce eyitdi ki: Ma‘zūr buyur ki bu gün baña bir mühimm-i zarūrī vākı‘ oldu, ammā inşā‘a’llāh ‘ale’s-şabāḡ kemer-i ḡidmeti der-miyān idem. Çün mihmān menzil-i mīzbāndan taşra çıkdı, ḳapısı öñinde anuñ püserlerinden birisin oynar gördi. Fi‘l-ḡāl zīr-i dāmenine alup ḡānesine iletdi ve ‘ale’s-seḡer der-i ḡāne-i mīzbānda ḡalka gibi ḡāzır oldu ve mīzbānı perīşān-ḡāl görüp sebeb-i tefriḳa-i ḡātırın şordı. Mīzbān daḡı giryān u ḡırīvān cevāb virdi ki: Dünki gün bende-zādelerüñüzden birisi ḡāyib oldu. Niçe nevbet şehrūñ kūçelerin kūşe-be-kūşe aradum, ol ḡümm-şüdeyi bulımadum ve niçe kerre şāne-i cüst ü cūyla her kūy u her kenārı turre-i yār ve ḡīsū-yı nigār gibi ṭaradum, ḡālinden ḡaber bilimedüm.

Beyt

Ya ‘ḡüb-şıfat nāle-künān mī-kunem eḡḡān

K’āyā ḡaber-i Yūsuf-ı ḡüm-ḡeşte ki dāred²

Bāzīrgān eyitdi: Dün ki ben bundan ḡitdüm, bu şıfatla ki buyurursın, bir kūdek

¹ Bizim kulübemize misafir olursanız başımızın üzerinde yeriniz vardır.

² Kayıp Yūsuf’tan haber var mı acaba diye Ya‘ḡüb gibi feryād figān ediyorum.

müşāhede itdüm ki bir müş-gır götürüp giderdi, hevāda pervāz iderdi. Merd-i emīn āvāz-ı hāzīn ile eyitdi ki: Ey bī-ḥaber, niçün nā-ma'kūl söylersin ve muḥāl kelimāt eylersin ve bu kizb-i şarīḥi kendüñe niçün nisbet eylersin? Meger beni maḥara vü istihzā eylersin. Bir müş-gır bu cüsse-i şaḡīr ile ki nişf men ancak çıkar, bir cism-i kebīri ki on menden ziyāde ola, nice götürüp hevāda uçar? Bāzīrgān tebessüm itdi: Bu ne maḥall-i ta'accübdür, ol yirde ki müş yüz men āhen yiye, müş-gır on men cüsseyi niçün hevāda götürmeye? Merd-i emīn bildi ki ḥāl nedür, eyitdi: Ğam yime ki müş āhenüñ yimemişdür. Ḥāce cevāb virdi ki: Dil-teng olma ki müş-gır püserüñ götürmemişdür. Āheni getir, kûdeki götür. Bu meşelüñ mefhûmı budur ki bir meşrebde ki kendü veliyy-i ni'metine ḡadr itmek cā'iz ola, zāhirdür ki ḡayrılara nisbet ne zararlar endīşe kıla. Ol kimesneden kimsenüñ ümmīd-i vefāsı ve saña ḥulûş-ı şafāsı kalmaz.

21

Hikāyet-i Bāz-dār-ı Gaddār ve Zen-i Merz-bān-ı Kām-rān

'Ulemā-i a'zām ve ḥükemā-i İslām buyurmuşlardır: Her naḡd-i şehādet ki sikke-i yakīnle ārāyış bulmaya, dāru'd-ḡarb-ı i'tibārda tamām-'ayār vāḡı' olmaya ve her kimse ki ma'rifeti olduḡı kaḡıyyeye şehādet eyleye, aña ol kaḡā yitişe ki ol bāzdāra yitişdi.

Hikāyet

Rivāyet iderler ki bir merzbān var idi. Şeref-i zātla ma'rûf (18^a) ve kerem-i şıfātla mevşûf.

Beyt

Bā edeb-i cān-fezā bā süḥan-ı dil-peẓīr

Bā ḥired-i bī-kerān bā hūner-i bī-şümār¹

Bu merzbānuñ bir ḥātunı var-idi ki ḥüsñ ü leṭāfetde āfet-i cān ve luṭf u melāḥatde fitne-i devrān idi. Lebi āb-ı ḡayāt gibi nūşīn, deheni şerbet-i nebāt gibi şīrīn, dīdesi çeşm-i nergis gibi bī-ḡāb, ṭurresi ca'd-ı sūnbül gibi pürtāb idi.

Beyt

Yüzi şan āteş idi, 'ārızı āb

Fürüzān-idi ḡüyā māh u meh-tāb

¹ Cana can katan edeb ile, gönle hoş gelen sözle, uçsuz bucaksız akılla, sayısız hūnerle.

Cemāl ü hüsn ü dil-rübālīgla kemāl-i zühd ü pārsālīgı cem‘ itmişdi ve ruhsār-ı fitne-engīzin hāl-i ‘iffet ü perhīzle ārāste kılmış-idi.

Meşnevî:

Kamer ırmiş degüldi pāyesine
Güneş düşmiş degüldi sāyesine

Şuya ‘arz itmez-idi kend’özini
Ki çeşmi ‘aksin görmeye yüzini

Yüzün göre diyü çeşm-i si[t]āre
Giceyle māha itmezdi nezāre

Bu merzbānuñ Belhī-nijād bir gulām-ı bed-nihādı var-idi, be-gāyet nā-pāk ve ziyāde nā-hıfāz u bī-pāk. Ne merdüm-i dīdesin ol haram-zāde nazar-ı harāmdan men‘ iderdi ve ne āyīne-i sīnesin ol bed-nihād jengār-ı fışk u fesāddan pāk tutardı. Gulām-ı mezbūr merzbān-ı mezkūruñ hıdmetinde şayd-ı cevārih-i tuyūra nāmzed olup bāzdārlık manşıbına ta‘yīn olmuşdı. Bir gün bu gulāmuñ tezerv-i nazarı ol kebg-hirāmuñ hüsnî şehbāzına şikār ve murğ-ı dili ol mestürenüñ ‘aşkı dāmına giriftār oldu.

Beyt

Bāz-ı īn dil-i gam-dīde be-dām-ı tu der-üftād

Bes-i murğ-ı hümāyūn ki be-tīr-i nazar üftād¹

Gulāmuñ şehbāz-ı kalbi ol hümā-yı āşyāne-i ‘ışmetüñ ‘aşkı hevāsında şöyle pervāza geldi ki, her bār ki da‘vet pefteresin şaldı, gelmedi ve her çend ki sā‘id- i ‘iffetine getürmek diledi, getüremedi. Żarūrī halka-i muvāşalatı deprettdi ve bāb-ı muşāhabeti fethe kaşd itdi. Bāzdār her bār ki efsūn-ı efsānei pergār itdi ve ol perī ‘azīmet-i tedbīrle diyere-i teshīre da‘vet itdi, müfīd olmadı ve her çend ki ol hümāyūnuñ şaydı hevāsıyla bāz-ı hīlei pervāza getürdi, şikār-ı vişāl-i nigāra mecāl bulımadı. Çün bu tama‘-ı hāmdan ye’s-i tamām geldi ve nüvīd-i vişāl-i muhālden nā-ümmīd oldu, hıbs-i tīneti ve keşāfet-i tabī‘ati muktezāsınca ‘ırk-ı şirreti harekete gelüp kaşd eyledi ki anuñ haqqında tīr-i gadri der-kemān idüp fazīlhati bābında kemeri ber-miyān ide. Pes sayyāddan iki tūtī alup zebān-ı Belhī ile birine bu elfāzı öğretdi ki: Ben ked-bānū birle derbānı hem-pehlū gördüm. Birisine dağı bu kelimātu ta‘līm i[t]di ki: Ben de gördüm. Gayretümden helāk oldum. Birkaç gün ol ebter der[d]-i ser idinüp ol iki kelime ezber

¹ Bu gamlı gönül şahini senin tuzağına düştü. Çok hümāyūn kuşu da nazar okuna vurulup düşer.

itdürdi. Bir gün merzbân bezm-i şarâb ârâste idüp meclis-i 'işretde oturmuşdı. Bâzdâr gelüp hediye resminde tûtlar getürdi. Tûtiyân-ı şîrîn-güftâr şekker-efşânlığa âgâz idüp hemân ol iki kelime ber-hükmi 'âdet tekrâr eylediler. Merzbân lisân-ı Belhî bilmezdi, ammâ anlaruñ laţâfet-i âvâz ve tenâsüb-i elfâzıyla iltizâz idüp ve nağamât-ı dil-âvîz ve terennümât-ı 'işret-engîziyle müste'nis olup içre ü haremine gönderdi ve hâtûnına sipâriş itdi ki anlara tîmâr ide ve anlaruñ ta'ahhüd-i hâline muqayyed olup göre, gözede. Bî-çâre hâtûn zebân-ı Belhî bilmeyüp rûz u şeb anları perverişe ve ol dost-rû düşmen-hûları nevâzişe meşgûl oldı. El-kışsa merzbân tûtlara şöyle mâyil oldı ki bir ân anlaruñ dil-pezîr âvâzın ve bî-naẓîr elhânın işitmese ne 'azm-i bezm-i şarâb ve ne meyl-i ârâm u h'âb kılurdu ve bir dem anlaruñ şûret-i hûb ve hey'et-i mergûbların temâşâ itmese ve terennüm-i dil-keş ve tekellüm-i feraḥ-baḥşlarını (18^b) işitmese ne âyîne-i 'işretde şûret-i lezzet görürdi ve ne şarâb-ı şoḥbetd[e] keyfiyyet-i râḥat bulurdu. Bir zamândan soñra ittifâk Belhîlerden bir tâyife hâne-i merzbâna mihmân oldılar. Merzbân-ı mîzbân daḥı mihmânlar içün bir meclis-i hâş-ı tayıyâr idüp tûtları daḥı anda iẓhâr itdi. Anlar daḥı terennüm idüp ol iki kelime ki ḡulâm-ı Belhîden ta'allüm itmişler-idi, tekellüme âgâz itdiler. Miḥmânlar bu elfâzı istimâ' idicek müteḥayyir olup birbirine baḳışdılar. Âḥir ḥicâblarından başların aşâğa idüp ol hâli istiḡrâb idişdiler. Merzbân gördi ki yârânuñ âteş-i neşâtı söyündi ve inşirâḥ u inbisâtı âsyâb-ı bî-âba döndi. Merzbân bunlaruñ inkılâb-ı hâline ve feraḥdan teraḥa intikâline bâ'is ne idügin şordı. Her bâr ki zebân-ı i'tizârı pergâr idüp ḥişâr-ı inkâra taḥaşşun itdiler, kârger olmadı ve merzbânıñ âyîne-i hâtırı ḡubâr-ı teşvîş ve jengâr-ı daḡdaḡadan cilâ bulmadı. Âḥir anlardan biri ki iẓhâr-ı ḥaḳda cerî ve vaḳı'-ı hâli tekellümde meyl ü muḥâbâdan berî idi, eyitdi: Ey emîr-i kebîr, meger ki bu tûtlarıñ mefhûm-ı kelâmı ma'lûm-ı zamîr-i münîr degüldür. Merzbân eyitdi: Belî.

Beyt

Men ne-dîdem şebî Süleymân [râ]

Pes çi dânem zebân-ı murḡân râ¹

Biz bunlaruñ ma'nâ-yı kelâmın bilmezüz ammâ nağme-i dil-âvîz ve zemzeme-i şûr-engîzlerinden ziyâde telezzüz iderüz. Siz eger maẓmûn-ı kelâmların bilesiz, ümmîdvâruz ki bize i'lâm u tefhîm idesiz. Anlar daḥı ḥüsn-i ta'bîrle tûtlarıñ feḥvâ-yı

¹ Ben Hz. Süleyman'ı rûyamda dahi göredim. Kuş dilini nasıl bileyim?

kelâmın merzbâna takrîr itdiler. Merzbân çün ehl-i Belh'den bu cevâbı işitdi, bezm-i 'İş ü sürûrî telh ve bedr-i huzûrî selh olup eyitdi: Ey 'azîz, ma'zûr buyuruñ ki bu haber bize şimdi[ye] dek vâşıl olmadı. Hâliyâ çün hakîkat-i hâle vukûf hâşıl oldu, 'özü ü bahâneye dahı mecâl kalmadı. Bizüm âyînümüzde resm degüldür ki ol hânede ki bir 'avretten fi'l-i harâm şadır ola, anda ikâmet cāyız olup ol maķâmda hûrd u h'âb ve ekl-i ta'âm ve şarâb helâl ola. Bu güft ü gü esnâsında gulâm-ı bâzdâr âvâz-ı bülendle eyitdi: Ey h'âce-i büzürgvâr, bu haberüñ hakîkatine ben de muṭṭalı '[üm]dür ve ol kâfir-i ni'metler hakkında tûṭilerüñ mazmûn-ı kelâmları muṭâbıķu'l-vâķı'dur. Merzbân hemân-dem ṭurup 'avretinüñ katline fermân itdi. Hâtûn dahı aña resûl gönderüp eyitdi ki: Ey ṭahramân-ı kâmrân, bu emrde te'emmül ü te'ennî vâcibdür ve ta'cîl ü şitâb ḡayr-ı münâsib. Erbâb-ı şer' u millet ve aşhab-ı 'ilm ü hikmet cemî'-i infî'âlde 'umûman ve sefk-i dimâda huşûşan te'ennî vü taḡarrîyi vâcib görmişlerdür ki eger ṭatle istiḡḡâķı ola, furşat bâķîdür; eger 'iyâzen bi'llâh ber-sebîl-i ta'cîl bir bî-günâhuñ ḡıbâle-i ṭatli tescîl olına, ba'dehü ne seyf-i ḡayf ve tîḡ-ı dirîḡ zırh-ı nedâmetde te'sîr ḡılur ve ne enâmil-i tedârûk ve ser-engüşt-i tedbîr ile girih-i melâmet inhîlâl-peṭîr olur. Merzbân 'avreti ol havâlîye da'vet idüp perde altında şüret-i hâli bu minvâl üzre beyân itdi ki: Ey şûr-baḡt tuiyûr cinsi insân nev'inden degüldür ki anlaruñ kelâmı ḡaraż-âmîz olmaķ ihtimâli ola. Anlar âyîne gibi her ne mu'âyene iderlerse anı ḡikâyet iderler. Bâzdâr dahı anlaruñ müdde'âsına muvâfıķ şehâdet ider ve ol maķûle kâr degüldür ki zebân-âverlikle andan i'tizâr müyesser ola. Hâtûn eyitdi: Ey emîr, luṭf eyle, bu emri tefṭîş ü tenķîrde taḡşîr revâ buyurma ki mûcib-i te'essüfdür ve mûriş-i telehhûf, ammâ ba'de't-taḡḡîķ şöyle ki ṭatle fi'l-cümle istiḡḡâķum ola, ne maḡall-i tereddüddür, ne maķâm-ı tevaḡḡuf.

Mıṣrâ'

Benden ḡarażuñ cânsa cânâ ne tekellûf

Merzbân eyitdi: Bu mühimmi taḡḡîķ ne ṭarîķla müyesserdür?

Eyitdi: Belḡilerden istifsâr olunsun ki bu tûṭiler luḡat-ı Belhîden kelimât-ı ma'hûdeden ḡayrı kelâma ḡâdirler midür? (19^a) Şöyle ki bu iki kelimedden ḡayrıdan 'âciz olalar, muḡaḡḡaḡ olur ki ol nâ-hıfâz u bî-dîn murâdı benden müyesser olmayup ḡaraż-ı fâsidine vâşıl olmaduḡı ecilden anlara telķin itmişdür ve eger ol luḡatda bu kelimâtdan ḡayrı nesneye ḡâdir olalar, bu bî-çârenüñ ḡanı saña helâl ve şarâb-ı zindeḡânî baña harâm olsun. Merzbân çün hâtûndan bu kelimâtı işitdi, şarṭ-ı ihtiyâṭı mertebe-i ifrâṭa

yitişdüirdi ve mihmānlara minnet itdi, tā bir hafta anda ikāmet idüp gitmediler ve ol kadar zamānda çendān ki sa'y itdiler, tūṭīlerūñ zebānından bu iki kelimededen gayrı bir harf istimā' itmediler. Çün muḳarrer oldu ki 'avret ol töhmetden müberrā ve bāzdāruñ anuñ ḥaḳḳında şehādeti maḥẓ-ı iftirādur, buyurdi ki bāzdārı getüreler. Bāzdār elinde bāz ve dilinde niyāz ta'cīl-i tamāmıla geldi. Meger teşrīf ü in'ām ihtimālin virdi, ḥātūn eyitdi: Ey kemān gibi egri, tīr gibi ṭoğrı söyle, gördüñ mi ki ben miḥrāb-ı rızā-yı İlāhī'den yüz döndürdüm ve 'inān-ı nefsi hevā-yı me'āşī vü menāhī eline virdüm.

Beyt

Hevā gūline uydum yoldan azdum

Vefā ser-nāmesini egri yazdum

Eyitdi: Belī, ben kendü gözümle kerrātla gördüm. Çün bu kelāmı tamām itdi, fi'l-ḥāl elinde olan bāz-ı tīr-çengāl şıçrayup minḳār-ı ḥūn-h'ārla çeşm-i cihān-bīnin çıkardı. Ḥātūn eyitdi: Ey bī-şerm, lā-ceram görmedüğünü gördüm diyenüñ sezāsı budur ki gördük: *Ve cezā'ū seyyi'etin seyyi'etün mişlühā¹*. Ba'dehü fermān-ı merzbān bunuñ üzre cārī oldu ki bāzdār-ı ḡaddārı berdār idüp 'ibret-nümā-yı cihān itdiler. Bu meşelün mefhūmı budur ki bir kimesne bilmediği nesne ile töhmete cūr'et ve görmediği nesneye 'ale'l-'amyā şehādet mücib-i ḥacālet-i dünyā ve feẓāḥat-i āḫiretdür ve mekkārıların 'āḳıbeti vaḥīm ve ḡaddārıların encāmı zemīmdür ve āḫirleri helāk ve ser-encāmları maḡāk-i ḥākdür.

Meşnevî:

Her ki der-rāh-ı ḥalk dām nihād

'Āḳıbet hem ḥodeş be-dām üftād

Çün yakīn şod cezā-yı nef' ü zarar

Nīkūyī kūn ki nīkūyī bihter²

22

Ḥikāyet-i Şütür-süvār ve Mār-ı 'Azīm ve Ef'ī[-i] Cesīm

Ḥükemā buyurmışlardır ki: Her kimse ki 'ahd-i düşmene i'timād ve peymān u eymānına i'tikād eyleye ve efsūn u efsānesin gūş-ı rızāyla ıṣḡā ve sem'-i ḳabülle istimā' ide, ol vāḳı'a-i düşvāra giriftār olur ki ol şütür-süvār olmışdur. Meşeli budur:

¹ Bir kötülüğün cezası da yine onun misli bir kötülüktür. Bkz. Şûrâ 42/40.

² Kim ki insanlara tuzak kurar, sonunda kendisi de o tuzağa düşer. Yarar ve zararın karşılığı kesindir, iyilik yap ki iyilik en iyisidir.

Rivâyet iderler ki Bir şütür-süvâr eşnâ-yı seferde bir mevzı ‘a yitişdi ki kârvânîler anda nüzûl itmişlerdi. Nitekim dimişlerdür:

Mısrâ‘

Konup göçtügi menzilde kıomaz mı kârbân âteş

Anda âteş yakup kıoyup gitmişlerdi. Anlar raht-ı ikâmeti götüricek, kârbân-ı şabâ âmed-şüde âgâz kıldı ve mirvaħa-i bād-ı şehir-ħîz ol âteşi tîz idüp müteâıyir olan şerâreler etrâf-ı beyâbânda olan ħâr u ħâşâke yitişüp ol nevâħîde olan dırahtistân bi’l-külliyye tutuşup ol şahrânuñ her küşesinde bir lâlezâr bedîdâr oldu. Miyân-ı beyâbânda meger bir mâr-ı ‘azîm ve ef’î[-i] cesîm muķîm idi. Âteş etrâfın dâ’ire-i hâle ve şu’le-i cevvalê gibi ihâta idicek, ‘âciz ü fûrûmânde kıalup ħiçbir tarafa yol bulmadı ve her tarafa ki nigâh itdi, râh-ı rehâ görmedi. Az kıaldı ki tâb-ı âteşle mâhivâr tâbede kıavrula ve şarşar-ı nâr-ı bevârla ħürmen-i ħayâtı şavrula. Çün ol süvârı gördi, tazarru‘ (19^b) u zârîye âgâz idüp eyitdi:

Beyt

Çi şeved ki ger be-kerem merħametî fermâyî

Girih ez-kâr-ı fûrû-beste-i mâ bü’ğşâyî¹

Süvârî ħâyret müşfik ü rahîm ve mihr-bân u kerîm idi. Çün mârnuñ istiğâşesin işitdi ve ħarâret-i âteşden mâ gibi ıztırâbın ve nihâyet-i mertebede iltihâbdan mü gibi pîç ü tâbın müşâhede itdi, kendü kendüye eyitdi: Egerçi mâr ħayevân-ı ziyânkâr ve düşmen-i bed-kirdârdur ammâ çün fûrûmânde vü ‘âcizdür, aña merħamet itmek mezheb-i mürüvvette câyizdür. Evlâ budur ki kıullâb-ı himmet ile bu gird-âb-ı miħnetden anı çekem ve bu toħm-ı ħayrı ki müşmir-i sa’âdet-i dünyâ ve müntic-i kerâmet-i uħrâdur, dîvân-ı ħasenâtum zemîninde ekem. Pes yanında olan tobraı elinde olan nîzenüñ ucına bağlayup mâr tarafına uzatdı. Mâr tobra gibi ħişâr u ħışn-ı üstüvâr göricek, bî-ihtiyâr kendüsin içine atdı. Ba’dehü tobradan kııkarup ba’zı mü’essir kelimât ile naşîħata âgâz idüp eyitdi: Ey mâr, bilür misin ki nice varṭa-i düşvârdan ħalâş olduñ ve nice gird-âb-ı bevârdan necât bulduñ? Vâcibdür ki bu ni’met şükrânesi için bir küşe ihtiyâr idüp min-ba’d maķâm-ı âzâr ve şaded-i ızrârda olmayasın ki müzî dünyâda bed-nâm ve âħirette düşmen-kâmdur ve rahmet-i Ĥaķ’dan dür ve merħamet-i ħalkdan mahrûm u mehcûr. Mâr eyitdi: Ey süvâr, bu sözden fâriğ ol ki ben senüñ tâ bezm-i ‘îşuñı zaħm-ı

¹ Merhametinden kerem gösterip işimizden düğümü çözüp kaldırsan.

nîşümle telh itmeyem, bu maḳāmdan gitmeyem. Süvār eyitdi: Ey mār, bu ne güftār-ı nā-hencār olur. Ben saña şefḳat ü merḥamet bābında kuşūr itmedüm ve seni miyān-ı āteşde koyup nār u nūr itmedüm. Ben olmasam seyl-i fenā binā-ı bünyeñi yıkardı ve şu‘le-i āteş ḥāne-i ḥayātuñı bir demde yakardı. İhsān arasında īzā sezā mıdur ve kerem cezāsında elem revā mıdur? Mār eyitdi: Belī, sen insāniyyetde kuşūr ḳomaduñ, ammā maḥallinde vāḳı‘ olmadı ve luṭf u iḥsānuñı dirīḡ buyurmaduñ, līkin müstaḥaḳḳına vuşūl bulmadı. Sen bilürsin ki ben mazḥar-ı şer ve menba‘-ı zehr ve menşe‘-i zarar-ı Cemī‘-i cānverler benüm şerer-i şerrümden üşenür ve ḥuşūşā ki nev‘-i beşer zarar-ı zehrümden ḳan ḳaşanur. Çün sen benüm gibi mazḥar-ı şerri *el-vücūdu ḥayru maḥẓin*¹ fezāsında koyup tengnā-yı ‘ademe göndermedüñ ve buncılayın menşe‘-i fesāduñ āteş-i ifsādını seyl-i demār ile söyündürmedüñ, kār u bār-ı vücūdını nār-ı bevārla göyündürmedüñ, her-āyine anuñ mükāfātında envā‘-ı āfāt u maḥāfāta ḥāẓır u muntazır olmaḳ gerek. Şirrīrlere ḥayr itmek ḥayyirlere şer itmege berāberdür, belki bed-kārlara iḥsān nīk-kirdārlara isā’etden bed-terdür. Bir daḥı budur ki, *ḳulne’ḥbiṭū ba’züküm [li-]ba’zin ‘adüvv*² naşş-ı şarīḥ mücebince sizüñle bizüm miyānumuzda ‘adāvet ḳādīmīdür. Dür-bīnlik ü ‘āḳıbet-endīşlik muḳteżāsı üzre düşmen maḳbūl ve ḥaşm maḥẓūl olmaḳ daḥı lāzımdur, *uḳtulū’l-esvedeyn*³. Bizi ḳatl bi-ḥasebi’l-‘aḳl ve’n-naḳl siz tāyifeye farz-ı ‘ayndur. Çün bu bābda fermān-ı şer‘a ve muḳteżā-yı ṭab‘ u ‘aḳla muḥālif fi’le irtikāb idüp zaḥm yirine raḥm, nīş yirine nūş erzānī gördüñ, elbette saña zehr-i dehānumdan ḳāşnī ṭa[t]dursam gerek ve bün-i dendānumdan tecerru‘ itdürsem gerek, tā istimā‘ ḳılanlar bu fi’l-i münkerde saña ittibā‘dan imtinā‘ ḳılalar ve sāyirlere daḥı tecribe olup senden ‘ibret ü naşīḥat alalar. Süvār eyitdi: Ey ḳahramān-ı sitemkār, bu ne efsānedür ki söylersin ve ne bahānedür ki eylersin? İnşāf eyle, iḥsān muḳābelesinde isā’eti nice milletde revā görmişlerdür ve kerem mükāfātında ḥabāsete ḳanḳı şerī’atda ruḥşat virmişlerdür? Ḥayr arasında şerri ḥiçbir ‘āḳıl ma’ḳūl (20A) görmez ve nef‘ cezāsında zarrı kāfir ḳāḏisi buyurmaz.

Beyt

Binā olalı bu deyr-i mükāfāt

Yine iḥsāndur iḥsāna mükāfāt

¹ Vücūd, salt iyiliktir.

² Dedik ki: Birbirinize düşman olarak inin. Bkz. Bakara 2/36.

³ İki siyahı (akrep ve yılan) öldürünüz. Bkz. Ebû Dâvûd, Cilt: 1, s. 242.

Mār eyitdi: Ey süvār, sen buña ne inkār idersin ki bu ‘ādet-i insāndur ve sizūñ mezhebūñüzde nīk ü bed berāberdür ve isā’et ü ihsān yeksāndur. Her dem merhem yirine rīş urursız ve nūş maḥallinde nīş revā görürsüz. Ben bu da‘vāya yine sizūñ fetvāñuzla ‘āmil oluram ve bu mu‘āmelede sizden ne kīle ile aldumsa yine anuñla virürem. Her çend ki süvār zebān-ı muḥāvereyi ber-kār itdi, sivār-ı müsā‘ade sā‘id-i mārā tar gelüp eyitdi: Ey süvār, çāre-i kār hemān bu iki emrūñ birisin ihtiyārdur. Evvelā zaḥmı saña mı urayın veyā şütürüñden mi ibtidā kılayın? El-kıışsa süvār her bār ki ḥişār-ı inkāra taḥassun itdi, müfid olmayup āḥir-i kār bu ‘ahd üzre qarār itdiler ki mār şöyle ki da‘vāsını şühūd u ‘adlle işbāt itmekle süvārı iskāt ide, süvār anuñ zaḥmına cān u dilden ḥarīdār ola ve kendü helākini ‘an-şamīmi’l-ḳalb ḥtiyār kıla. Pes mār etrāfa nigāh itdi. Nā-gāh gördi ki bir gāv beyābānda gezer ve miyān-ı şahrāda ra‘y u çerā ider. Eyitdi: Ey süvār, gel bu müşkili bu selimden istifsār idelüm. Pes mār u şütür-süvār ittifākla gāvmīş ḳatına geldiler ve mār dehān-ı zehr-bār u helāhil-nişārın açup eyitdi: Ey gāvmīş, rüzgārdur ki bu beyābān-ı cihānda geşt ü güzār idersin. Cezā-yı ihsān nice bilürsin, işidürsin? Eyitdi: Ādemīler mezhebince şorarsañ mükāfāt-ı ihsān isā’etdür ve pādāş-ı in‘ām ḥabāsetdür. Bu da‘vānuñ şıdḳına delāletde bu kifāyet itmez mi ki ben nice müddetdür ki bunlardan birine ḥidmet idüp her sāl şahrā-yı vücuda ḡazāl-ı çīn gibi bir gūsāle getürüp ḥāne-i ḥudāvendümi pür-şīr ü revḡān iderdüm ve anuñ vech-i ma‘āşı ve cihet-i inti‘āşı benüm zimmetümde olup benüm ḥaḳḳ-ı ḥidmetümi bile ve şükr-i ni‘meti kıla. Bu dem çün pīr oldum, netāyic-i beççeden ḳaldum, benüm ta‘ahhüd-i ḥālümü terk idüp ḥuḳūḳ-ı māziyei unuttı ve beni bu şahrāya şalıvirüp tek ü tenhā ḳodı, gitdi. Çün bu ‘alefzārda bir miḳdār otlayup bī-kār u kāmḳār gezdüm, bedenümde fi’l-cümle semen ü simen zāḥir oldı. Bir gün şāḥibüm bu cānibden güzēr idüp dīde-i diḳḳatle benüm ḥüsn-i ḥāl ü bāl ü yālūme nazar itdi. Çün benüm zaḥāmet-i endāmumı gördi, ta‘accüb idüp beşāset-i tamām idüp döndi, maḳāmına gitdi. Yarındası bir ḳaşşāb getürüp beni aña bey‘ itdi. Bugün sellāḥ-ḥāneye iletüp beni zebḥ itmek muḳarrar. İnsān tāyifesine ihsānuñ mükāfātı budur ki beyān itdüm. Mār eyitdi: İşde ḥikāyet-i ḥāl-i mükāfātı işitdūñ ve mezheb-i ādemiyānda ihsān muḳābelesinde isā’et lāzım idügin istimā‘ itdūñ. Hemān bī-tevaḳḳuf zaḥma āmāde olup ‘ahde vefā ve şart-ı ma‘ḥūdı edā itmek gereksin. Süvār eyitdi: Bizüm şerī‘atümüzde şāhid-i vāḥidle ḥükm sābit olmaz ve şehādet ḥadd-i nişāba varmayınca mazā ḳazā bulmaz. Mār yine āfāḳa nazar itdi. İttifāk gözi bir dıraḥta rāst geldi ve

eyitdi: Gel, bu dırahtdan daḥı keyfiyyet-i ḥāl şoralum ve bu bābda ol daḥı ne dir görelüm. Pes ma'ıyyetle ol ağaç dibine vardılar. Mār andan daḥı şordı ki mükāfāt-ı iḥsān nedür. Eyitdi: Mezheb-i insānda mükāfāt-ı iḥsān isā'etdür ve meşreb-i ādemiyānda pādāş-ı menfa'at mazarratdur. Bu bürhān ki ben bu beyābānda bir dıraht-ı sāyedāram ve leyl ü nehār bir ayağ üzre tırup āyende vü revendeye ḥidmetkāram. (20^b) Benī ādemden her mānde vü dermānde ki bu beyābānda āftābdan cigeri biryān ola, gelür, sāye-i ḥimāyetümde bir sā'at āsüde vü rāḥat olur. Çün şedāyid-i rāhdan ferāğat ve nekebāt-i hevādan ifākat bulur, gözlerin açup zīr ü bālā bakar ve eydür ki: Bunuñ her şāḥından bu deñlü çüb deste ve deñlü teber şapı ve özinden bu miqdār taḥta ve andan bu kadar kapu çıkar. Şöyle ki yanında teber bulına, yā keser, fi'l-ḥāl çıkup şāḥlarımuñ birkaçın keser. Bunuñ birle ki benden şafā bulurlar, cefā kılurlar ve bā-vücūd ki benden rāḥat görürler, zaḥmet virürler. Mār eyitdi: Ey süvār, şāhid emri daḥı tamām oldı. Şimden girü daḥı ne bahāneñ var? Elbette şart-ı ma'hūdı edā itmek gerekdür ve zaḥm-ı nışeme rızā virmek gerekdür. Süvār ta'allül idüp eyitdi: Ta'dil-i şühūd lāzım idi, olınmadı ve bu bābda tezkiye vācib idi, bulunmadı. Nā-ḥaḳ yire ḳan dökmek 'adāletüñe lāyık degüldür ve bī-beyyinet ḳazā rızā-yı Ḥaḳḳ'a muvāfiḳ degüldür. Bā-vücūd ma'lūmdur ki cān be-ğāyet 'aziz ve mīve-i zindegānī ziyāde lezizdür. Ḳalbi dünyādan ḳal' eylemek şa'b kār ve ḥil'at-i ḥayātı bedenden ḥal' eylemek emr-i düşvārdur, ammā min-ba'd şartumuz bunuñ üzerine olsun ki eger bu ḳazıyyeye bir güvāḥ daḥı bulına, bī-mużāyaḳa ḳazāya rızā virem ve şart-ı ma'hūdı taḳdīm idüp bu belāya kendümi teslīm idem. Bu eşnāda ittifāḳ bir rūbāḥ ol nevāḥide gezerken anları bu münāzarada görüp müşkilleri ney ki diyüp bāb-yāb illerü varup bunlarıñ mübāḥaşesine ḳulaḳ urup tafşıl-i ḥāle vāḳıf olup tırdı . Çün mār anı gördi, süvāra eyitdi: Gel, imdi ḳazıyyei bu rūbāhdan şoralum ve bu bābda ol da ne dir ve ne cevāb virür görelüm. Süvār henüz tafşıl-i ḥālī i'lām ve cevāb u su'ālī tamām itmedin āvāz-ı bülendle eyitdi: Ey merdüm, bilmez misin ki mükāfāt-ı nīk bed ve cezā-yı iḥsān isā'etdür? Ammā sen mār ḥaḳḳında ne iḥsān itdüñ ola ki müsteḥaḳḳ-ı pādāş-ı isā'et olasın? Süvār çün ḥaḳıḳat-i ḥālī ḥikāyet itdi, rūbāḥ eyitdi: Sen merd-i 'āḳile beñzersin. Niçün beyhüde söz söylersin, ḥaḳḳ-ı şāḥıḥi setr idüp kızb-i zāhiri kendüñe nisbet eylersin? Mār eyitdi: Belī, süvār rāst söyler. İşde ol tobra ki beni anuñla āteşden ḥalāş itdi. Rūbāḥ ta'accüb şüretin gösterdi ve eyitdi: Bu kelāma bāver nice mutaşavverdür ki bu kadar cesāmet-i heykel ve zaḥāmet-i peykerle dübb-i ekbere beñzer bir ejder bir

tobraya, ki aña nisbet dāyire-i ‘aynū’s-sevrden aşğardur, şığabilmek nice mümkün ü müyesserdür? Mār eyitdi: Bu mücmeli müşāhede ile beyān sehldür, bu da ‘vāyı bürhān-ı ‘ayānla işbāt āsāndur. Ve’l-hāşıl eger i’timād itmezseñ işte hār işte nerdbān. Rübāh eyitdi: Eger bu kazıyyeyi ‘ilme’l-yakīn bilem ve bu şūreti rāy-ı ‘ayn ile müşāhede kılam, ümmīddür ki bu ‘uqdei eltaf-ı hıyel birle hal ve bu huşūmeti ekmel-i vücūh üzre faşl idem. Pes tahkīk-ı da‘vā ve taşdıķ-ı müdde‘ā içün süvār tobranuñ ağızın açıvirdi. Mār dağı kelām-ı rübāh ile mağrūr olup tobranuñ içine girdi. Rübāh çün anı gördi, āheste süvāra eyitdi: Ey cevān, çün düşmenüñ zindānda gördüñ ve haşmuñ haţar-ı cānda bulduñ, furşatı ğanīmet bil ve mecāl virme, emrini tedārūk kıl.

Beyt

Düşmene ger furşat el virdi hemān

Kaydını gör bir nefes virme emān

Pes süvār tobranuñ ağızını muhkem tutup seng-i hārāya şöyle urdı ki māruñ zehresi çāk, bīnisi tarmār oldu ve benī-ādem anuñ şerer-i şer ve zarar-ı zehrinden (21^a) kırtılıp rüy-ı ‘ālem anuñ hubş ü habāşetinden pākīze vü pāk oldu.

Mısrā‘

Zīn çinīn bed zindegānī küşte beh¹

Bu hikāyetüñ fāyidesi budur ki, hıredmende lāzımdur ki tarīķ-ı hāzmı nā-mer‘ī kıomaya ve haşm-ı fıtne-engīzüñ rāy-ı firīb-āmīzine mağrūr olmaya ve hīç vechle anuñ ahdine i’timād ve kavline bāver kılmaya, tā anuñ dām-ı belāsından [der]mānde kıalmaya.

Kıt‘a

Ol ki kavlı-i haşmla mağrūr olur

Şem‘-i ‘aķlı tīre vü bī-nūr olur

Dost olmak düşmen ol vaķtın olur

Ki karalık şeb yüzinden dūr olur

¹ Böyle kötü yaşam sürmektense, ölmek yeğdir.

Ḥikāyet-i Pīr-i Dihkān ve Şobān-ı Nā-dān¹

‘Ulemā-i fazīlet-nişāb buyurmuşlardır ki: Her gāh ki meşīyyet-i ḥaḳḳ bir kimesnenūñ maṭlabına müte‘allık ola, bī-kesb ü ta‘ab, belki bī-sebḳat-i ṭaleb elbette ḥāşıl u vāḳı‘ olur ve çün irādet-i cevād-ı muṭlaḳ anuñ ḥuşūline māni‘ ola, muḳaddemāt-ı cidd ü cehd ve sa‘y u kedd bāṭıl u zāyi‘ olur. Lā-ceram ḳazā-i Rabbü’l-‘ibād’a itā‘at ü inḳıyād idüp ser-i teslīmi ḥaṭṭ-ı taḳdīre ḳomaḳdan ḡayrı çāre yokdur. Nite ki ol pīr-i dihkān ḳazāya rızā virüp kendü emrini ‘ināyet-i İlāhī’ye tefvīz ḳıldı. Meşeli budur:

Rivāyet iderler ki şehir-i Endülüs’de bir dihkān vardı ki şan‘at-ı dehḳanet aña müsaḥḥar olup ḥırfet-i zirā‘at aña el virmişdi. Evḳātdan bir vaḳtde daḥı ḥarcından efzūn olup üç yüz ‘aded dīnār-ı tamām-‘ayār eline girmiş idi. Üstād ol miḳdār dīnār ile dil-şād oldu, ammā ḡāyet-i ta‘alluḳından vech-i nafaḳātına andan bir ḥabbe şarf itmeyüp cānı gibi zindān-ı sīnesinde nihān iderdi. Gāh gāh tenhāda bir bir şayup ve cümlesin bir yire yayup ol za‘ferān-ı sürūr-efzāyla leb ü dehān-ı ‘İşī ḥandān eylerdi. Bir gün ‘ādet-i ma‘hūdı üzre nuḳūd-ı mevcūdı şümār idüp der-kīse ḳıldı. Ba‘dehü bir mevzi‘-i maḥfīde pinhān itmek diledi. Bu eṣnāda ittifāḳ aḥbābından ba‘zı anı ziyārete gelüp daḳḳ-ı bāb itdi. Dihkān bu ḥavfla ki nā-gāh ol ecnebī gele ve bu muḥaddere-i raḥşenderūdan ki *üstür zehebeke*² fermānı mūcibiyle mestūr olmaḳ vācibdür āḡāh ola. Anuñ iḥfāsı bābında şitāb itdi ve ḡāyet-i şitābından alup bir sebū-yı āba atdı. Ba‘dehü gelen mihmānla bir mühimm-i zarūrī içün bir cānibe gitmek lāzım geldi. Gidecek maḥalde ḥātūnına sıfāriş itdi ki itmām-ı merāsım-i ziyāfetde ihtimām idüp anlar gelince münāsib-i ta‘ām iḥzār eyleye. Ḥātūn fermān-ı şevhere imtişāl idüp ṭabḥ-ı ta‘āma iştiḡāl idicek, levāzım-ı aş içün şu ḥācet oldu. Ḥātūn sebū-yı mezbūra şitāb idüp ḳatre-i ābdan teḥī buldı. Żarūrī götürüp evi ḳapusına getürdi. Bir āşnā ḡiçe diyü anda muntazır olup ṭurdı, tā bir ḳaşşāb-ı rüstāyī ki bir ḡāv almaḡ-içün şehre gelmiş idi, ol araya gelüp zen-i dihkān der-i ḥānede ḥāzır gördi. Çün miyānlarında āşnālık ‘alāḳası var idi, iltimās itdi ki luṭf idüp bu zaḥmetine taḥammül eyleye ve ol sebūyla ol ḥavālīde olan çeşmeden şu getürüp ḥüsn-i ḳabülle bu mültemesini taḳabbül eyleye. Rüstāyī eyitdi: ‘Ale’r-ra’si ve’l-‘ayn. Şer‘-i mürüvvette dostlara muvāfaḳat farz-ı ‘ayndur ve muḥālefet ‘ayb u şeyn. Pes ḳaşşāb ol sebū-yı bī-ābı ki zer-i nāb anuñ içinde idi, püştine

¹ **Der-kenār:** Sebū ya‘nî destî.

² Altınını sakla.

aldı ve şitâb-ı tamâm ile âb cânibine revân oldu. Eşnâ-i rāhda nâ-gāh sebû içinde bir hareket ihsās itdi. Resm-i tefahhuşı yirine getürüp gördi ki şurre-i zerdür. Neşât-ı tamâmla âstîn-i temellûke çeküp eyitdi: Şad hezâr sipās u minnet hazret-i ‘İzzet’e cellet ‘azametühü ki bî-şâ’ibe-i miñnet ve gâ’ile[-i] renc ü meşakkat baña ni‘met-i bisyār ve şervet-i yesār erzānī buyurdi. Hālen bu devlet-i (21^b) gayr-ı müterakķıbenüñ şükrünü lâzım bilmek gerek ve kendü hırfetümden inhirāf itmeyüp bu şurreyi rüz-ı ihtiyāc için zahîre kılmak gerek. Pes rüstâyī gāyet-i neşāt u sürürından âb u sebûyı unutdı ve kendüde olan sermāye ile bir gāv-ı ferbiñ şatun aldı ve kendü hānesine rucū’ itdi. Şehrden çıkınca, hātırına bu hūtur itdi ki, eger şurre-i zeri der-bağal kılam, havf-ı düşmenān-ı dağaldan nice emîn olam ve eger bir mevzi’de defn eyleyem, vesvese-i kalb ve dağdağ-i hātırdan niçe hālāş bulam? Zamānede kimseye i’timād yokdur ki bir āšnāda emānet koyam. Pes bi-hasebi’l-vaķt maşlahat budur ki bu şurre-i zeri gāvıñ halkına koyup bir hîle ile anı tamâm yutduram ve ol dem ki zebh eyleyem, zerleri selāmet ile bî-kuşūr ele getürem. Rüstâyī ol ‘azm üzre cezm idüp bî-çāre gāv ol meşakkate mübtelā itdi ve gūsāle-i Sāmīrī gibi hevā-yı zer ile pür olup me’vāsı cânibine gitdi. İttifāķ yolda püserine rāst geldi. Püser dahı pederine mühimmāt-ı dīhden tedārūki vācib ba’z-ı kazıyye ‘arz itdi. Rüstâyī cihet-i kifāyet-i mühimmāt için şehre mu‘āvedet kılup gāvı püserine sifāriş itdi. Bu zamānda meger dihkān yārānıyla vardukları yirden dönüp gelürken püser-i kaşşāba rāst geldiler. Müddet-i medīd idi ki dihkān nezr itmişdi ki bir gāv kurbān eyleye. Çün ol lahm u şahmla gördi, aña harīdār oldu ve kaşşāb-zādeden tevaķķu’ itdi ki fāyideden ziyādeye bey’ idüp gāvı hānesine ilette. Bu maħalde kışsa-i zer hātırına gelüp kaşd itdi ki ol mevzi’den ala, bir maħall-i haşīnde medfūn kıla. Çendān ki tecessüs idegördi, bulımayup sebû nice oldu diyü hātūnından şordı. Zen şüret-i hāli hikāyet eyleyicek dihkān āteş-i ıztırābından bir pāre od oldu ve dūd-ı dili saķf-ı āsmāna ‘amūd oldu. Dīde-i hırşla hasret-i zerden ağlardı ve hıred-i ‘ākıbet-bīn anuñ fezāhat-i hāline gülerdi ve dihkān bir zamān gird-āb-ı tahayyürde inkılāb idüp gark-āb-ı taħassürde ıztırāb itdi. ‘Ākıbet kazāya rızā ve taķdīr-i Rabbü’l-ibād’a inkıyāddan gayrıya çāre bulımayup eyitdi:

Beyt

Buña çün çāre eylemez tedbīr

Görelüm ne gösterür taķdīr

Pes buyurdi, tā gāvı kurbān için zebh itdiler. Çün kār şaķķ-ı em‘āya ve kār tenķıye-

i ahşāya yitdi, dihkānuñ gözi şurre-i zere rāst gelüp ferahından bir zamān medhūş olup kendüden gitdi. Çün hūş başına geldi, şurreyi götürüp levş-i revşden pāk idüp içinde olan zeri bir bir alup öpüp yüzine gözine sürüp yine kīseye koyup eyitdi: Murād-ı dil-i nā-şād

Mısrā‘

Hergiz halelī be-rūzgāret me’risād¹

Pes kendüyle fikr itdi ki min-ba‘d bu şurre-i zere benüm kemerümden gayrı maḳarr olmamak gerek ve tā naḳd-i cān kīse-i tendedür, bu ḳūt-ı rūḥ ḳuvvet-i bedenden bir ān ayrılmamak gerek. Bundan soñra merd-i dihkān bir laḳza ve bir ān ol şurreyi kendüden ayırmazdı. Hātūnı anuñ bu fi‘line inkār idüp eydürdi ki: İmsāk ü iddiḥār ṭarīḳ-ı tevekkülден dūrdur ve şıfat-ı ihtikārī bi-ḥasebi’l-‘aḳl menhī vü maḥzūrdur. Zīrā ki sebeb-i iddiḥār Ḥaḳḳ’uñ rezzāḳlığına inkārdur. Çün bi-ḥükm-i *er-rızḳu ‘ale’llāh* erzāḳ-ı ḥaḳḳ Ḥaḳḳ’uñ ḥizāne-i kereminden vāşıl olur, ‘aḳil-i kāmīl oldur ki cem‘-i māle mā’il olmaya ve vuşul-i nevāleyi feyż-i Ḥaḳḳ’a ḥavāle ḳılup dīde-i tevekküle perde-i ṭama‘ı ḥāyil ḳılmaya. Hīçbir zerre anuñ ḥān-ı iḥsān ve süfre-i in‘āmından bī-behre olmak müyesser degüldür ve ol miḳdār rüzī ki ‘ilm-i ezeli ve emr-i Lem-yezelīde muḳarrer ü muḳadder olmuşdur, ziyāde vü noḳşān-peżīr olmak mutaşavver degül. Dihkān eyitdi: Ey zen, ‘ālem-i esbābda mülāḥaza-i vesāyiṭ lāzım ve muḥāfaza-i sebeb-i zāhirī zarūridür. Şuretā ḥadīş-i *el-kāsibü Ḥabību’llāh*² nidāsın gūş itmek gerek, ma’nāda sāḡar-ı (22^a) [tevekkülден] ve *üfevviẓü emrī ila’llāh*³ bādesin nūş itmek gerek. Zen sūkūt itdi. Dihkān şurre-i zeri bend idüp kendü kārına gitdi. Bir gün ittifāḳ bir çeşmede iḡtis[ā]l iderdi. Şurreyi bilinden çözüp kenāre-i çeşmede ḳodı. Çün levāzım-ı iḡtisālden fāriḡ oldu, cāmesin giyüp şurre-i zeri anda unutdı, gitdi. Güyā ki kendüsin ol ‘ayn-ı necāsetden pāk itdi. İttifāḳ anuñ ‘aḳabince bir şobān gūsfendlerin şuvarmaḡ-içün çeşmeye geldi. Çeşmi ol şurreye ki ‘ayn-ı ni‘met idi, rāst gelüp ‘ale’l-fevr alup sürür-ı mevḑūr ve neşāṭ-ı nā-maḥşūr ile dönüp menziline gelüp şümār itdükde üç yüz ‘aded dīnār-ı tamām-‘ayār bulup gönlinde eyitdi: Bu ‘aḳd-i tamām ancaḳ bundan ba‘zını ḥarc itsem ‘aded-i ma[‘]ḥūda noḳşān gelür. Şāyed ki min-ba‘d bu ‘aḳde yitişmek müyesser olmaya, evlā budur ki şabr idüp bu şurreyi zarūret eyyāmı ve bī-

¹ Kaderine asla halel getirmedir.

² Kazanç sağlayan, Allah’ın sevgilisidir.

³ İşimi Allah’a havale ederim. Bkz. Mü’min 40/44.

nevālîk zamānı-çün zāhîre kılam. Pes ol sâde-dil dahı ƙalbini aña bend idüp zeri der-bağal kıldı ammā çün dihkānuñ zer yādına geldi, dīde-i hayretinden bārān-ı hasret yağdurup feryād-ı cān-güdāz itdi ve endūh-ı bisyār ile yemīn ü yesāra tek ü tāz idüp izhār-ı ıztırāba āgāz itdi. Āhîrū'l-emr me'yūs u mağbūn ve melūl u maḥzūn menziline geldi, şūret-i ḥālî 'ıyāline takrīr kıldı. Dil-i pīrezāl ḥod guşşa-i kışşa-i zer ü şevheri ile māl-ā-māl idi. Çün keyfiyyet-i vākı'ayı işitdi, eyitdi: Ey bī-ḥired, bu zeruñ muḥāfazasında benümle bu kadar ceng iderdüñ ve idrār-ı nafaqada imsāk idüp bāb-ı ma'îşeti 'ıyālūne teng ider idüñ. Şimdi müsteḥaksın ki nār-ı hasret-i dīnār ile biryān olasın ve fırqat-i zerden zerd ü nizār ve bī-zerlikden cānuñdan bīzār olup leyl ü nehār zārī vü giryān kılursın. Dihkān eyitdi: Rāst söylersin. 'Aceb ḥaṭā vü ḥabṭ itdüm ki fikr-i iddiḥār ve ḳaşd-ı zabṭ itdüm ve mālūmi ehl ü 'ıyālūmden dirîg idüp muḥāfazasında cidd-i bī-ḥadd ve cehd-i belîg itdüm. Şāyibe-i ḥiredden behremend midür ol merd ki şurre-i zeri der-kemer idüp şeb ü rüz miḥnet ü derd çeke ve āsāyış-i nisye içün renc-i naḳdi qabūl kıla ve nā-gāḥ kār-ḥāne-i taḳdīrden bir naḳş ki levḥ-i zamīrde mürtesem olmamış ola, şafḥa-i zuhūra gelüp buncılayın gird-āb-ı hayret ve ğarḳ-āb-ı ḥasrete düşüp sāḥil-i necātdan ba'īd ve nūvīd-i ḥayātdan nā-ümmīd qala. Pes dihkān tevbe vü inābete meşğul olup nezr ü 'ahd itdi ki min-ba'd dahı iddiḥāra ḳaşd itmeye ve ḳalīl ü keşīr maḳdūrını erbāb-ı istiḥḳāka infāḳ eyleye. Lā-ceram ḥabl-i metīn-i tevekküle tevessül idüp cemī'-i maḳāşıdın cenāb-ı ḥazret-i Ḥaḳḳ'a ve kerem-i cevād-ı muṭlaḳa tefvīz kıldı ve ser-i i'timādı ḥaṭṭ-ı teslīm ü inkıyāda koyup ḳazā-i Rabbū'l-ibād'a rızā virdi. Ol cānibden şobān şurre-i zeri der-kemer idüp reme-i gūsfend ile kūh u şahrāda teferrüc-künān gezerdi. Bir gün ittifāḳ bir çāhdan şu çekerken ırāḳdan niçe nefer süvār bedīdār olup şubān mebādā zerleri hemyānından alalar diyü ḥavfından şurreyi götürüp ol çāha atdı. Çün vaḳt-i ğurūb ḳarīb idi, gūsfendlerin me'vāları tarafına sürüp gitdi. Bir zamāndan soñra dihkān meger bir tarafa giderdi, ittifāḳ rāhı ol çāha rāst gelüp şarāb içün ol çāha şitāb idicek nā-gāḥ bir bād-ı saḥt peydā olup külāhını başından götürüp ol çāha atdı. Dihkān tersān ḳa'r-ı çāha inüp külāhını ararken nā-gāḥ şurre-i zer eline girdi.

Beyt

Renc umarken kimisi gence irür

Yitirüp kimi genci rence irür

Vazāyıf-i şükr-i İllāhīye kıyām idüp sürür-ı mevḫūr ve neşāt-ı tamām ile dönüp maḳāmına geldi ve kışşa-i zer ü hemyānı ehl ü 'ıyāline der-miyān idüp eyitdi: Aluñ

bunı, şayun. Çün şümār itdiler, hemān üç yüz ‘aded dīnār-ı tamām-‘ayār buldılar. Dihkân eyitdi: Cenāb-ı Rabbü’l-ibād’a benüm hūsn-i i’tikādum ve farṭ-ı i’timādum berekâtıyla ol miqdār ki benden istirdād itmiş idi, bî-‘ayb-ı nakṣ ve nakṣ-ı ‘ayb (22^b) hīzāne-i ğaybdan yine müyesser ü muḳarrer kıldı. Pes dihkân itdüğü nezr ü ‘ahde vefā kılup bezl-i māle meyl itdi. Nuḳūd-ı ma’hūduñ ba’zını ehl ü ‘iyālî nafaḳātına ḥarc itdi ve ba’zını daḥı rızā-yı Hūdā için fuḳarāya bezl idüp şevābını ve ḥasenātını dīvānına derc itdi, tā ol miqdārdan sülüşānı gidüp sülüşi ḳaldı ammā şobān şebāngāh mühimm-i aġnāmdan fāriğ olıncaḳ ser-i ḳāh-ı mezbūra geldi. Her çend ki bāb-ı tefahḥuşda mübālaġa itdi, ḳa’r-ı ḳāhda Yūsuf-ı zībā-rüyından eşer göremedi. Ya’ḳūbvār esefā diyüp bir zamāndan şoñra eyitdi: Baña bu ser-māye-i ḥayātdan ne sūd müyesser ola ve ol maḥbūb-ı cānınuñ ḥasretinden bu muḥibbūñ cānı semere-i ‘ömr-i zindeġānīden ne lezzet bula? Pes şobān rüzān u şebān müte’essif ü ḥayrān eṭrāf-ı beyābānda zār u sergerdān olup ba’de zamān ba’zı mühimm-i zarūrī sebebiyle ittḑāḳ bu dihkân zāviyesine mihmān oldı. Dihkân ‘ādet-i kirām üzre zayfınuñ ikrām [u] ziyāfetinde ihtimām idüp emr-i ṭa’ām itmām olınduḳdan şoñra her nev’-i kelām ortaya geldi. Şobān her dāstān ki rivāyet iderdi, ġüyā kendünuñ ḥasb-i ḥāl ve āşār-ı melāl-i ḥātırın ḥikāyet iderdi ve aḥyānen mükāleme eşnāsında ebr-i dīdesinden bārān-ı ḥasret müteḳāṭır ve ḳaṭarāt-ı eşḳ mütevātir olurdu. Dihkân anuñ bu ḥālinüñ ve me’āl-i infī’ālīnuñ sebebin şordı. Şobān eyitdi: Nice şikeste-ḥātır u perīşā[n]-bāṭın u zāhir olmayam ki üç yüz ‘aded tamām-‘ayār dīnārum var-ıdi ki vaḳt-i zarūretde mādde-i istiz[h]ārum ve bāzār-ı cihānda ser-māye-i rüzġārum idi. Ol ġün birḳaḳ zālīmüñ ḥavfindan fülān ḳāha atmış idüm ve anuñ ḥıfzı bābında bu ḥıleyi fıkr itmiş idüm. Ba’d tecessūs idicek andan eşer bulımadum. Her çend ki cüst ü cūy için tek ü pūy itdüm, andan ḥaber bilmedüm. Dihkân çü[n] dehān-ı şubāndan bu kelāmı istimā’ itdi, āşūfte-ḥāl olup ṭurup ḥātūnı ḳatına gelüp eyitdi: Bu mālî ki biz rızḳ-ı ḥelāl taşavvur it[d]ük ve dest-i taşarrufı aña dırāz idüp infāḳı bābında tehevvr itdük, bu mihmānuñ ḥaḳḳ-ı şarīḥi imiş. Biz ġaflet sebebiyle varṭa-i belā ve gird-āb-ı vebāle düşmüşüz. Ḥālā baḳıyye-i muḥaḳḳarı hediye resminde aña teslīm idüp bu sırruñ iḥfāsında farṭ-ı ihtiyāt ve şarṭ-ı ihtimāmı taḳdīm itmek gerek ve illā ihtimāldür ki tamām-ı mālīni muṭālebe idüp biz anuñ su’ālīnde ‘āciz olavüz. Zen çün şevherinden bu kelāmı işitdi, bu rāyda aña muvāfaḳat gösterüp eyitdi: Çün ḥaḳīḳat-i ḥāl bu minvāl üzredür, vācibdür ki ḳādir olduğumuz ḳadar ḥaḳḳı müsteḥḳḳına virevüz ve dāmen-i ḳanā’at ü tevekküle teşebbūs idüp verā’-i perde-i

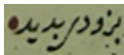
ğaybdan biz daḥı çehre-i maḳşūd ...¹ Pes dihkān baḳıyye-i dīnārı tuḥfe resminde şübānuñ nazārında ḳodı. Şobān şamīm-i cāndan minnet-i bī-kerān idüp şurreyi şayup tamām yüz dīnār buldı. Kendü kendüye eyitdi: Bu muḳaddime-i netice-i ḥuşul-i devletdür. Çün müyesser oldı, ümmiddür ki bāḳisi daḥı taḥşıl ola. Ḥālā lāzımdur ki bu ni‘meti ḡanīmet-i ‘azīm bilüp muḥāfazası bābında mübālaḡa ḳılam, tā bir def‘a daḥı bu maḳūle dām-ı belāya giriftār olmayam ki *lā yūldaḡu’l-mü’minü min-cuḥrin merrateyn*². Pes elinde olan ‘aşā-yı ejder-sīmāyı ki anuñla gūsfendlerin taḥvīf iderdi, tecrīf idüp zerleri anda ta‘biye itdi, tā dāyım elinde tura, ta‘ahhūd-i ḥālinden ḥālī olmaya ve bir eḡad aña muṭṭali‘ olmayup düzd ü rāh-zen aña yol bulmaya. İttifāḳ bir gün bir nehr-i cārī kenārında tūrurken ḡaflet tārī olup elinde olan ‘aşā ‘aşā’-i Mūsā gibi ḥarekete gelüp āba düşdi. Şobān çendān ki ‘aḡabince āb-ı revān gibi revān oldı, ḥuşul-i vuşul müyesser olmadı. Meger ol nehr cānib-i şehre giderdi. İttifāḳ ol gün zen-i dihkān şüst ü şüy içün leb-i cūya gelmiş idi. Gördi ki rüy-ı ābda bir ‘aşā niçe ‘aşā

Beyt

Sa‘ādet çarḥı içre ḥaṭṭ-ı miḥver

Sütün-ı ḡayme-i iḳbāle beñzer

rāst kendü cānibine gelür. (23^a) Çün ḳarīb geldi alup ḡānesine iletđi. Meger maṭbaḡında heyzüm ḳalmamış idi. Dihkān itmām-ı ḡavā‘ic-i taḡḡ içün ‘aşāyı pāreleyüp gördi ki āstīni dāmen-i sipihr-i berīn gibi zer-i āteşin ile pür oldı. Fi’l-ḡāl zerleri şayup tamām yüz dīnār buldı. Secde-i şükr idüp yine dest-i bezl ü infāḳı açdı ve üç gün üç gice tamām yiyüp içüp döküp saçdı. Bir zamāndan soñra şobān ḡāne-i dihkāna mihmān oldı. Serāsīme vü ḡayrān ve ḡālī evvelki ḡālinden perīşān yine ḳışşai ‘aşāyı beyān ve ḡuşşai der-miyān itdi. Dihkān te‘emmül-i firāvāndan soñra eyitdi: Rāst söyle, ol dīnārları ki evvelā ḳa‘r-ı çāḡda ḳoyup gitmiş idi, ne tārīḳla kesb idüp ne vechle cem‘ itmiş idüñ? Şobān keyfiyyet-i ḡālī beyān idüp eyitdi: Fülān zamānda fülān ser-çeşme kenārında bir şurre içinde üç yüz ‘aded dīnār-ı tamām-‘ayār bulmuş idüm ve dīde-i aḡyārdan ḡıfz idüp ol çāḡda vedī‘at ḳılmış idüm. Bu yüz dīnār ḡod ma‘lūmuñdur, sen şadaḳa buyurmuş idüñ. Dihkān tebessüm idüp eyitdi: Ḥamd ü sipās ve şükr-i bī-ḳıyās ol kerīm-i zū‘l-celāl ve ḳādir-i bī-zevāle ki kendü ḡaḳḳımız yine

¹

² Mü‘min iki defa aynı yılan deliğinden sokulmaz. Bkz. İbn-i Māce, Cilt: 2, s. 1318.

müstehlikkına iṣāl itdi. Bilmiş ol ki şurreyi ser-çeşmede ben ferāmūş kılmış idüm ve ol çāhda ki sen aña atmış idüñ, ben bulup almış idüm. Bu yüz dīnār anuñ tetimmesi idi ki saña virmiş idüm. Hāliyā ‘aşā elüme benüm girdi ve bu hārelar ki görürsin, ol yüz dīnār ile dergeh-i Hāk celle ve ‘alā yine virdi. Şobān bir zamān medhūş u hayrān oldu ve eyitdi: Bu hikāyet-i ġarībe zımnında olan ‘acīb ahvālden zāhir oldu ki kimse kimsenüñ naşībın yimezmiş ve taqdīr-i ezelī tağyīr-pezīr olmazmış. Bu meşeli īrāddan murād budur ki yārān fażīlet-i kanā‘atüñ kadrin bilüp dā‘ire-i tevekkülден қадem bīrūn kılmayalar ve cemāle meftūn olmayalar ki çehre-i haķāyık umūr-ı hicāb-ı kazā vü kader ile mestūrdur ve me‘āl-i hāl ve ser-encām-ı istiķbāle ittīlā‘ u şu‘ūr dā‘ire-i idrāk-i insānīden be-ġāyet dūrdur.

24

Hikāyet-i Zen-i Mekkāre ve Mu‘īn-i Muḳaddim ve Kādī-i Mıṣr

Bu dāstān-ı ol zen-i mekkāre vü ‘ayyāredür ki kādī-i Mıṣr’uñ kızına āşık nāmına hīle ile menzilüñe dāhil olup erzāk u esbābın nehb ü ġāret itdigidür.

Hikāyet: Rivāyet iderler ki selāṭīn-i Çerākiseden Mıṣır’da bir pād-şāh-ı vecebe’l-i ihtirāmuñ zamān-ı saltanatında bir gice meclis-i hāş ve cem‘-i nūdemā vü havās idüp meyl-i şoḡbet ve aḡıbbāsiyla ülfet [ü] muşāḡabet kılrken ittifāk silsile-i muşāḡabet ve ser-rişte-i mükāletmet reng-i zenān ve nīreng-i zurefā-yı nisvāna mūncer olup bu münāsebetle mu‘īn-i muḳaddem-nām bir nedīm-i şīrīn-keḷām bu bābda bir fesāne vü nev-takrīrine pād-şāh-ı cihān-penāhdan ruḡṣat u destūr u icāzet aldıktan soñra ġüft ü ġūya şurū‘ idüp eyitdi ki: Ol tārīḡde ki bu bende-i ser-fikende vālī[-i] Kāhire olup ḡall-i ‘uķūd-ı ahvāl-i re‘āyāya meşġūl olmuşdum. Zimmetüme lāzım olan ḡidmetde kemāl-i diķķat ü başıret üzre olup herkes baña rāġıb ve muķārenetüme t[ā]lib olmuşdı. Ekşer-i evķāt etrāf u cevānib ve esvāk u maḡallāt tolaşmaķdan ḡālī olmaz-idim. Bir ġün öyle zamanı olup ġavġa vü hengāmeden ḡatırırma bir miķdār kesel ve kuvā-yı beden-i bī-mecāle ḡalel ġelüp meclis daḡı erbāb-ı ḡuṣūmet ve aşḡāb-ı mūcādele vü münāza‘atden ḡālī vü tenhā ḡalmaġla bālīne ṡayanup bir miķdār ġözlerime ḡāb ve ḡalbūme tef ü tāb ‘ārız olup ḡaşd-ı istirāḡat itmişdüm. Nā-ġāḡ anı ġördüm ki revzene-i meclisden üzerime kāġada şarılımış bir şurre düşüp beni bīdār eyledi. Her cānibūme naḡar ve taķlīb-i ḡadeķa-i başar kıldum, bir kimse ġörmedüm. Şurre-i mezbūrei alup açdum, içinde kāmīlū’l-‘ayār-ı rāyicū’l-i‘tibār (23^b) yüz elli aķçe buldum. Vālīh ü hayrān oldum ki āyā bu aķçeyi viren baña niçün virdi ve virmek cāyız olıncaķ ne cihetden

görünmeyüp mahfî vü pinhân тұrur? Her çend ki mülâhaza itdüm, setri ma'lûm olmadı ve ne deñli fıkır itdüm vech-i ma'kûlî mefhûm olmadı. Birkaç günden sonra yine öyle zamânında bedenüm bî-tâb, gözlerüm pür- h'âb olduķda bi-'aynihi üslûb-ı sâbık üzre bir şurre dağı atılup yine beni uyğudan uyandurdu. Bu def'a dağı niçe sa'y-ı şedîd ve cehd-i cehîd idüp cümle etrâfı cüst cû itdüm, aşı andan bir eşer ve huşuş-ı kâziyyeden bir haber mümkün ü müyesser olmadı. Âhîr şurrei açup elüme aldum, içinde bi't-tamâm üç yüz zîbâ çil akçe buldum, yine derya-yı tefekküre taldum. Hergiz vechi ma'lûm olmayup mütehayyir olup kaldum ammâ şu kadar tedârük etdüm ki def'a-i şâlişede yine kendümi ol maħalde uyura urdum, müteraşşid-ı teraşşud olup bu mu'âmeleyi benümle iden kimdür görem. Fi'l-vâkı' irtesi cā-yı ma'hûdede uyurlanup mütevaqqıf u mütenazzır ve zarāfetle her cānibe nāzır iken anı gördüm ki ardumda olan pencereden bālā-ķad, zîbā-ğod, sîm-ten, nāzik-beden, māh-tal'at, perî-şüret bir 'avret elin uzadup üzerime bir şurre dağı atup istedi ki perîvār nazarumdan ġāyib olup firār eyleye. Kōlundan kavrayup muħkem tıtdum ve meclisi ġālî kılıp bu mu'âmeleden 'arzūñ nedür diyü andan istifsār etdüm. Vaktā ki elümde giriftār olduġını bildi, ħulāşa-i maķşūdını beyāna 'azîmet kıldı ve eyitdi ki: Ey kām-kār-ı rüzġār u nām-dār-ı dār-ı diyar, ma'lûm olsun ki ben cāriye fülān karyede bir şāhib-i devletūñ duğteri ve melāhat burcınıñ ağteriyem. Ol ġün cāriyelerümle fülān ħammāma vardum. Anda bir serv-i Tübā-ğürrem ve māh-ı sidre-maķām [ve] nigār-ı gül-ruġsār ve dil-dār-ı serv-reftār gördüm. Kaçan ki ol nihāl-i bağ-ı nazāfete nazār kıldum, hezār dil ü cānla esîri olup sāye-i şıfat-ı pāy-māli oldum. Ol gül-i sîrāba kûşe-yi çeşmle nigerān olup yanında yakīn vardum ve münāsebetle muşāhabete başılayup kemer-beste ħidmetine tırdum. Eşnā-yı kelāmda zencîr-i zülf-ile bend olduġımı iş'ār ...¹ ħalvet bulup fi'l-cümle i'lām u izħār eyledüm. Ol serv-reftār hezār 'izz ü nāz-ile ġüftāra ġelüp didi ki: Ben bu diyār-ı celîlü'l-i'tibāruñ kādîsı Monla Emînü'd-dîn duğteri ve ol kām-ı 'adāletūñ tābende gevhər[i]yem. Benüm dağı bir senūñ gibi mū-şikāf u sūħan-ğüzār, tîz-fehm ü şîrîn-ğüftār nigārla muşāhabete rağbetüm ve muķārenete ħüsn-i ħimmetüm muķarrardur, lâkin ħālā cāriyelerüm mülākāta māni' ve muşā[da]ķāta ħāyildür. Bir def'a dağı ġorişevüz ve mümkün olursa biribirimizüze irişevüz ve niçe bir ālāy-ı cāriye ol māhı benātü'n-na'ş gibi ihāta idüp hāle-vār etrāfın aldılar ve mā-beyne ġirüp muşāhabete

hâciz ü mâni‘ oldılar. Ben-dahı nâle vü efğân ve sîne-i pîryân ile hammâmdan çıkup hâneme ‘azm itdüm ve külhan gibi âteş-i ‘aşkla derûnum tutuşup nâ-ümmîd gelüp gıtdüm, dahı ol zamândan berü görmeyüp âteş-i iştiyâk ve lehebât-ı süz u iftirâk taşvîre kâbil ü mütehammil degüldür. Birkaç gün şabr ve cân-ı nâ-tüvânımla şabr-ile cebr ideyin didüm. Taḥammüle dermân u şabr [u] çâre vü imkân olmadı. Bunu tahkîk bildüm ki vuşlata bir çâre itmezsem helâk ve şemşîr-i fûrkatle sînem çâk olmak muḳarrar u muḳaḳḳadur. Elbette bu bâbda bir mekr ü hîle-i vesîle idinüp rahş-ı himmeti şâh-râh-ı ‘azîmete püyân u revân kılmak lazım, belki vâcib ü mütehattımdır. Pes seni burda feryâd-res ve bâ‘ış-i huşûle mültemes ithâf idüp dilerem ki ḥüsn-i tedbîr ile beni ol âfet-i câna vâşıl ve murâdımı li’llâhi te‘âlâ ve li-Rasûlihi âmâde vü ḥaşıl kılasın. Derâhim ü denânîr ile kaçd-ı ülfet ve nâme-i ser-beste ile ‘arz-ı hâcetden gâyet-i emniyyet budur didi. Ben didüm ki: Ey tarrâr u mekkâr, benüm bu huşûşda ne iktidârım vardır ki beni ma‘şûkuñla mâ-beyne vâsıta ve ser-rişte-i muvânesete râbıta ‘add idesin? Eyitdi ki: Ben bundan aḳdem (24^a) ol ma‘nâyı tedbîr ü tedârük kıldum ve seni vâsıta-i vuşlat kılmaga bir tarîk-ı vâzîḥ dahı buldum. Sen hemân müte‘ammid-i lutf u iḥsân ve mültezim-i mühimmât-ı vuşlât-ı cânân ol ne ma‘küle tarîk bulduñ diyü istifsâr ve ḥaşıl-ı merâmını ba‘de’t-ta’ahhüd istiḥbâr i[t]dügümde didi ki: Bu gice sen a‘vân u enşâruñla binüp kol tolaşmağ-ıçün süvâr ve etrâf-ı Mısır’ı devr itmek-ıçün tâlib-i geşt ü güzâr olup her cânibi gezerek ve her maḥalli devr iderek emînü’d-dîn kâḳdîñ serâyı öñine uğrayalın. Ben senden evvel zer ü zîver ile âraste ve envâ‘-ı aḳmişe vü libâs-ile pîrâste olup kâḳdî-i mezbûruñ kapısı öñinde bir küşede qarâr ve bî-vâkt u hengâm anda qarârı ihtiyâr ideyin. Çün baña yakîn olasın, bî-vâkt orada şaklanmış bulasın. Beni getürdüp sen kemîn ve böyle zamânda bu kadar zer ü zîver ile ṭurursun diyü şorasın. Ben dahı saña cevâb virüp ben fülân qaryeden bir mütemevvile ve mütena‘‘ime ḥâtunam. Düñki gün câriyelerümle yunmaga hammâma geldüm. Kazayla oyalanup bî-vâkt qaldum. ‘Acele ile giderken tenhâ yol yañılıp câriyelerümden ayrıldum. Karañlık başup ḥayrân u ser-gerdân müteḥayyir ü bî-dermân oldum. Çün bildüm ki menzile varılmak muḥâl ve bir âşnâ bulmak dahı ba‘îd ihtimâldür. Bu kadar zer ü zîver ile her kande varsam ḳatlûme mübâşeretde te’ḥîr ve helâkime mübâderetde ihmâl ü taḳşîr olunmaz. ‘Âḳıbet buraya gelüp gördüm ki bir şâḥib-i sa‘âdetüñ bâb-ı sa‘âdet-me‘âbı ve derb-i devlet intisâbıdır. Sıganup ol intizârda idüm ki içerden bir ḥidmetkâr-ı hevesbâz çıkup baña bir cây-ı istirâhat ve bir

kūşe-i emn ü ferāğat göstere diyü cevāb viresin. Sen daḥı a‘vān u enşāruñla müşāvere idesin. ‘Acabā bu ḥātūnı bu kadar taḥammülāt-ile neylesek diyü mütereddid olasın. Niçe tereddüd[d]en şoñra bunı bu gice kâdî efendinüñ evine emānet kıoyalum diyüp serāyını daḳḳ eyleyesin ve kâdî efendii taşra çıkarup beni aña emānet tarīkıyla teslīm kılasın. Kendüñ vedā‘ idüp yoluña revāne olasın. Ben içerü girdikden şoñra ma‘şūḳumla bulunşup ve birbirimizle virişüp alışıruz. Ancak senden murādum bu kadar mu‘āvenet ve bu deñlü ḥüsn-i himmet ü muzāheretdür didi. Kaçan ol saḥḥare-i devrāndan bu ḥile ve bu efsūn işitdüm, bî-iḥtiyār āferīn okuyup taḥsīn-i bî-şümār eyledüm ve bu mertebe ḥidmet cān-ı nā-tüvānuma minnetdür deyī ḳavl ü ḳararı muḥkem ü üstüvār etdüm. Ol zamān ki bu çerāğ çenberi çāder-i siyāhı büründi ve çerāğ-ı kevākib bir bir fūrūzān olup şavḳla göründi, a‘vānumla geşt ü güzār ve seyr-i eṭrāf u kenār iderek cāy-ı ma‘hūda gelüp ol lu‘bet-i mekkārı anda ḥāzır ve eṭrāf u cevānibe nāzır bulup bî-vakt burada vuḳūfundan su‘āl ü istintāḳ eyleyüp baş-ı maḳāl eyledüm. Ol daḥı didügi gibi redd-i cevāb ve aḥsen-i vechle tevcḥ-i ḥiṭāb eyledi. Āḥir didügi gibi daḳḳ-ı bāb ve taḥrīk-i bevvāb eyleyüp ‘ayyāre-i mezbūrei kâdī[-i] merḳūma bî-ḥavf u bīm emānet tarīkıyla teslīm eyledüm. Kâdī[-i] mezbūr daḥı ol belāyī dil ü cānı teslīm itdi ve eline yapışup ḥarem-i serāyına ṭoḡrı alup gitdi. Ben kendi yoluma revāne olup mühimḡātuma gitdüm ve ḡam-ḥāneme gelüp istirāḥat içün firāşuma yatdum, lākin mine’l-felaḳı ile’l-ḡasaḳı bu mu‘āmelenuñ fikrinde müteḥayyir ve mülāḥazasında mütereddid ü mütefekkir idüm. ‘Ale’s-şabāḥ anı gördüm ki (24^b) emīnū’d-dīn kâdī sīne çāk, çehre pūr-ḥāk girībān u dāmen derīde feryād u ḡul[ḡu]le keşīde gelüp a‘vān u enşārıyla eṭrāfımı aldı ve dāmenine muḥkem yapışup zūr-ile şer‘-i şerīfe da‘vet kıldı ve didi ki: Ey düzd-i bî-müzd ve ‘ayyār u ṭarrār, bir ālāy ḥaram-zādelerle ḳavl ü ḳarār ve ‘ahd ü peymānı üstüvār idesin. Bu tarīḳ-ile Müselmānlaruñ emval [ü] esbābını neḥb ü ḡāret ve aḡmāl ü eşḡālını göz göre ḥasāret eylesin. Bu gice bende emānet ḳoduḡuñ ‘avret ‘ālem-i aḡyārdan ḥalvet ve māil-i ḥ‘āb-ı istirāḥat bulıcak ḥarem-i serāyumda olan esbāb u emvālī tamāmet serīḳa ve ḡāret itdügünden mā-‘adā Müselmānlaruñ emānet olan on biñ ‘aded dīnār-ı kāmīlū’l-‘ayārı cemī‘an çalup ve bulduḡını nā-būd u nā-peydā oldı. Zāḥir budur ki bir ‘ācize ‘avreti bu kadar esbāb u eşḡālī tenḥā tedārūke kâdir olmaz ve senden mu‘āvenet olmayınca ḥuşūş-ı ḳaḏiyye bu tarīḳ-ile şūret bulmaz. Bî-vakt bir ‘avreti düzüp Müselmānlara emānet diyü evine koyup teslim ü peydā eyledügi emvāl ü der-āmedi iki bulup mā-beynüñizde tevzī‘ ü

taḵsīm idersiz. Elbette bu aḥvāl-i pür-melāl ma'rûz-ı pāye-i serîr-i pād-şāh-ı deryā-nevāl olup saña bir vechle siyāset ve bir üslûbla ta'zîb ü ihānet olunmaḵ gerekdür ki ḡayrîlere mücib-i 'ibret ola diyüp muḥkem şarıldı. Çün bu vāḳı'a-i hāyil aḥsuzdan kûşeme vāşıl oldu, ḡāyet-i ḡayretümden dîvān[e]ye dönüp 'aqlum başumdan zāyil oldu. Her ne ḡadar ki berā[e]t-i zimmet 'arz itdüm ve ḡulāz [u] şidād yemîn eyledüm, aşlā yemînüme i'timād itmedi. 'Āḳıbet ḡavḡā vü şerret ve beni şer'-i şerîfe da'vet kılop üstümüze ḡavāş u 'ām üşdi. Kimisi cānibini taḥrîk-i taḥrîş idüp kimisi daḡı şulḡı düşdi. Āḡır erbāb-ı şulḡ u şalāḡ mā-beynümüzi ıslāḡ idüp nefşüme ḡavî keffiller virdikden soñra üç günden mehl aldum ki ḡādir olduğum ḡadar cüst ü cü ve tek ü pü idüp ol delle-i muḡtālei arayım, bulayım. Bulımazsam ḡod ḡāḡı[-i] mezbûruñ serîḡa olınan cümle emvāl ü esbābın deḡer [ü] bahāsiyla kendü mālumdan zāmin olam. Bu tarîḡla elinden ḡalāş olup cān acısıyla üç gün tamām mine's-şubḡ ile'-ş-şām Mısıır'uñ her kûşesini arayup diḡḡat ve ol 'ayyāre vü mekkāreyi şorup bulmaḡa sa'y u himmet kıldum. Aşlā nām u nişānı peydā ve bir kûşeden zāḡır ü hüveydā olmaḡ müyesser olmadı. Üçünci gün ikindi zamānından soñra me'yūs u menḡūs olup Mısıır'uñ bir kûşesinden ḡüzer ve diḡḡatle eṡrāfa nazār iderken nā-ḡāḡ bi-'ināyeti'llāḡı te'ālā Hādî-i tevḡîḡ hem-rāḡ u refîḡ olup ol fettān-ı cihān bir çardāḡ-ı bülend-eyvāndan peydā vü nümāyān oldu ve eliyle baña işāret ve bu yaña gel diyü beni da'vet kıldı. ḡāyet-i surûrumden evvelā çehre-i 'ubūdiyyeti ḡāk-ı niyāza sürdüm. Andan isti'cāl-i tamāmıla ṡurup da'vet eyledüḡi maḡāma vardum. Feth-i bāb idüp yanuma geldi ve ḡülerek beni ol kāşānenüñ iḡerüsine aldı. Şadr-ı meclise benümle oturdı ve orta yirden perde-i tekellüfi götürdi. Ben didim ki: Ey 'ayyāre vü mekkāre vü ṡarrāre ve saḡḡāre, bî-cürm ü ḡünah baña bu itdüḡüñ reng ü mekr ü ḡîle vü nîreng nedür? Böyle mi zann idersin ki eyledüḡüñ işler cemī'an yanuña ḡala ve ḡuḡūḡ-ı Müslimîn beyḡüde zāyi' ola, ḡîle ile kendiñi bir kimesn[e]ye emānet ḡodurup esbābını ḡāret idesin ve bir bî-ḡünāḡı mübtelā idüp ḡatlı ü ḡam'ına himmet idesin? Ḥālā üç gündür ki ḡaşm-ı bî-emānuñ virdiḡi müddet müḡlet-encām u nihāyet bulup 'ale's-seḡer dest-i ḡāḡıla ḡirîbān u dāmenüm almaḡ muḡarrardur, belki bu ḡāziyye-i nā-marzıyye ma'rûz-ı rāy-ı 'ālem-ārāy-ı pād-şāḡı olursa bi-lā-te'hîr beni ḡatlı ü teşḡırde işṡibāḡ yokdur. Ol fettāne-i pür-nāz biñ dü[r]lü 'özre ser-āḡāz idüp, 'aceb olmaz merd olanuñ başına dürlü ef'āl (25^a) ve ḡüne ḡüne evzā' u aḡvāl ḡelüp sen baña bu bābda insāniyyet ve ve ḡadden bîrûn mu'āvenet ü muḡāheret itmişken ḡiç ben seni ḡaşm elinde ḡiriftār u maḡlûb ve düşmen-i ḡün-ḡār

kor mıyam? Cümle ahvālūñi tedārūk idüp seni hüsn-i tedbīrle halāş itmek zimmet-i himmetüme ‘ayn-ı farz, belki farz-ı ‘ayndur. Ben kendüm saña görünmem. Hod yıllarla arasañ benden eşer bulmak muḥāl ve haber bilmek mümteni‘-i hayāl idi. İmdī bil ve āgāh ol ki benüm senüñle mu‘āmeleden ğarażum emvāl ü eşkāl degüldür. Belki bir ‘ayyāre-i cihān ve saḥḥāre-i devrānam. Benüm bu ma‘küle reng ü nīrengle cem‘ olmuş emvālüme nihāyet ve emlāk[üm]e hadd ü ğāyet yokdur. Dāyimā isterem ki bir muşāḥabete kābil ehl-i dil ve ‘ākil kimesne bulup aña nikāḥ-ı şer‘ī ile varam ve bākī ‘ömrimi ḥidmetinde geçürüp ölünce yanında tūram. Bu nice yıllardan berü sa‘y u küşiş ile cem‘ eyledigüm māl ü menālī ferāġ-ı ḥātır ile birkaç gün yiyem içem. Bu şandūklar derāhim ü denānīr ile memlū ve her cānibüm esbāb u emlākle toptoludur. Hālā kādīden alınan filūrīler daḥı ‘ayniyle ḥāzır ve cümlesi bir cüz‘ī işāretüñe nāzırdur. ‘Ālemi geşt ü güzār itdüm, hīç senden lāyık ve cenābuñdan fāyık bir kimesne görmedüm. Sen baña zevc olmaġa kābil ve muḳārenetüme her cihetle müteḥammilsin. Tek beni nikāḥ-ile al, bu cümle görinen emvāl ü aḥmāl anañ südi gibi saña ḥelāl olsun didi. Ben daḥı bu ḳavl-i ṭarab-engīz ve süḥan-ı ‘işret-āmīz maġrūr u memkūr olup rızā virdüm ki ol āfeti nikāḥ-ı şer‘ī ile ḥayālüme getürem ve ölünceye dek onuñla bisāt-ı ‘ayş u ‘işrete oturam. Çünkü tezvīc ü tezevvüce ‘ahd ü peymān ve iki yandan ġulāz u şidād eymān olındı, ben didüm ki: Şimden soñra ġirībānumı yarın ḥaşm-ı bī-emān elinden ḥalāş eylemege çāre vü dermān gerekdür. Eyitdi ki: ‘Ale’s-şabāḥ emīnū’d-dīn ki gelüp senden ‘ahde vefā ya şer‘a gidelüm diyü tekāzā eyleye, sen anuñ hücumına muḳayyed olmayup sākin ü sākit ü ḥāmūş u şāmit olup kelimātına cevāb virmeye[sin]. Ol ġayz u ġażabı ziyāde ve ebvāb-ı ḥuşūmeti küşāde idüp zāhir budur ki vaḳt-i iḳdām u sa‘y olup gitmege ihtimām-ı tamām itse gerekdür. Sen ol zamān di ki: Mevlānā kādī efend[i], n’a‘ceb kelimāt eylersin ve beyḥüde türrehāt söylersin. İstersin ki ġavġā vü hengāme ile şuçuñ başdırasın. Ben saña cemā‘at-i Müslimīn içinde bu ḥātūnı niçe bin filūrīlik esbāb u pīrāyesiyle emānet [ü] teslīm etdüm ve Müselmānlar ḥākimdür, ‘ādildür diyü i‘timād eyleyüp ḳoyup gitdüm. Sen anuñ zer ü zīverine ṭama‘ idüp kendüyi zulmen ḳatl ü helāk ve sīnesini tīġ-ı ḳahr-ile çāk çāk itdügüñden ġayrı istersin ki māl-i eytāmı şaḳlayasın ve bir bī-günāha daḥı isnād-ı iftirā idüp yüklendügüñ bār u belānuñ altından çıkasın. Heyhāt, heyhāt! Sen bundan ḥalāş u necāt bulmak müyesser degüldür. Elbette cemā‘at-i Müslimīn ve fırḳa-i Mü‘minīn ü Muvahḥidī[n]le evine varılup yoklanmak ve esbāb u ‘alāmāt zuḥūr iderse cürm ü günāhı olan ḥaḳlanmak

gerekdür. Bu sözden kâdî ziyâde hacîl ü muẓtarib ü münfe‘il olup eşedd-i inkâr-ile katli inkâr ve inkârında hâdden ziyâde imrâr idüp, Müselmânlar, gelûñ bende-hâneye gidelüm ve bu zâlimüñ eyledügi bühtânüñ aşlını yoklayup teftîş ü tefahhuş idelüm diyecekdür. Sen dahı mu‘temedün ‘aleyh âdemlerden birkaç âdemler alup ittifâkı turasın. Kâdîñüñ evine varasın, ḥāh u nâ- ḥāh derün u bîrûnında tamâm-ı dikkât ü ihtimâm idüp âsâr-ı katlden şemme zâhir olmayıcağ kâdî[-i] bed-fercâm kendüyi gâlib şanup mesrûr u şâd-kâm (25^b) olsa gerekdür. Sen muḳayyed olmayup gelüp taşra çıkacak maḥalde havlı kapusunda ḥarem kapusu mâ-beyninde karanlı bir kûşe göresin. Şu kûşeyi de arayam diyüp gitmişken dönesin. Ben ḥod ol kûşede bir kanlu gönlek ve bir kanlu mıkrame ve ḥavâtîne maḥşûş ba‘zı kanlu esbâb gömmüşdüm. Her cânibini kazarak Müselmânlar maḥzarında çıkşa gerekdür. Hemân kim ol kanlu esbâbı bulasın, çeküp çıkarup eliñe alasın. Müselmânlar, şâhid oluñ diyü gavgâ vü hengâme kılasın. Bir kimesne ḥâkim-i şer‘-i Nebevî ve kâdî-i dîn-i Mustafavî olup da‘vâ-yı zühd ü şalâḥ ve rüşd ü felâḥ iderken rîş-i peydâyla emânete ḥıyânet ve bir bî-günâhuñ katline mübâşeret itdügünden mâ-‘adâ bir derdmendüñ dahı ḥân mânını ḥarâb ve meskenini türâb eylemege bezl-i meḥûd eyleye diyü hücûm eylesin. Elbette vâkı‘-ı ḥâl pâyeyi serîr-i gerdün-mişâle ‘arz olunmak lâzım ve bu ma‘kûle vaz‘-ı ğarîb bildirilmek mühimmdür diyesin. Kâdî[-i] nâ-tüvân bu şa‘bededen ḥayrân u ser-gerdân kalup senden fâriğ u gürîzân olmağa tâlib u cüyân ve itdügi ḥuşûmet ü cidâle cân u dilden peşimân olup mâ-beynüñizde muşliḥün tavassuṭ idüp ‘âkıbet biribiriñüzle terk-i da‘vâ vü şulḥ-ı dâbir olunmak maḳtû‘ u muşaddağdur. Çün şulḥ u şalâḥ bi-‘avn-i Ḥâlîḳu’l-aşbâḥ müyesser olup âsûde-ḥâl ve fâriğü’l-bâl olasın, beni gelüp bu eyvân-ı behişt-âsâda bulasın. Min-ba‘d senüñle yâr u hem-dem mûnis ü maḥrem olup ölünceye dek câme[-i] ḥāb-ı istirahatde der-kenâr u der-âğuş olup birbirimizle ‘âlem eyleyelüm diyüp ḥatm-i kelâm ve bu yüzden ‘arz-ı merâm eyledi. Ben dahı bir def‘a aldanmışken yine ol ‘ayyârenüñ muḳaddemât-ı kâzibesine i‘timâd ve türrehât-ı bâtılasına i‘tikâd u i‘tizâd idüp vedâ‘ itdüm ve sürûr u ḥubûrla ol gice ğam-ḥâneme gelüp gitdüm. Ol zamân ki âsâr-ı şubḥ-ı şâdık ile ‘âlem münevver ve âftâb-ı ‘âlem-tâb rûy-ı ‘arza şavḳ-ı ruḥsârıyla ziyâ-güster oldu, anı gördüm ki emînü’d-dîn kâdî ‘acele ile evime geldi ve şer‘u’llâḥ diyüp dâmenüm eline aldı. Eyyâm-ı müddet ve hengâm-ı mühlet tamâm oldu. Yâ zâyi‘ olan esbâb [u] emvâli vir ve yâḥûd senüñle dîvân-ı ‘âlî-şâna varalum, bu bâbda ‘adâlet-i pād-şâhî ne iḳtizâ ider görelüm diyüp tehdîdât-ı bî-şümâr ve

te' kīdāt-ı şad hezāra başladı. Ben vehle-i evvelīde cevāba müteşāddī olmayup 'ākıbet mevlānā kādī ikide hücum idüp, müteķāzī olma, Müselmānlar hākimi olasın. Bu kadar zühd ü vera' da' vāsıyla zer ü zīverine tama' idüp bir 'avertün katline mübāşeret ve emānete bu tarīkla hıyānet itdigününden ğayrı bir bī-günāha daħı iftirā vü bühtāna iķdām u ihtirā idesin. Zann-ı ğālibüm budur ki ol bī-çāreyi esbābı ucından öldürüp şimdi şuçuñ başdırmağ-ıçün olmaz olmaz karaltılar aşar ve Müselmānlaruñ yok yire töhmetle seherden evin başarsın. Müselmānlar mahzarında varalum eviñi arayalum. Şübhe yokdur ki esbāb u 'alāmāt zuhūr idüp hāķķ-ı şarīh ne ise bī-rayb u gümān peydā vü 'ayān olsa gerekdür ki kādī-i derdmend bu haber-i pür-gezendden ğāyetle ğazabnāk ve v[ā]şıl-ı mertebe-i helāk olup tezaccür-künān feryād u efgān eyleyüp, Müselmānlar bu seffāk-ı bī-pākuñ baña eyledügi cefā vü bühtān u iftirāyı görüñ, ihsān idüp cümleñüz ğam-hāneme geliñüz ve maķtölden eşer var-ısa tefahħuş idüp buliñüz, zālime cezāsı ve hāyine sezāsı virilsün diyincek, ne kışşai dırāz idelüm, taķdīr-i şābık üzre havāş u 'āvām gürüh-ı enām ber-vech-i ihtimām kaķdīnün evin arayup 'ākıbet karañlu küşeyi daħı tefahħuş u tenaķķud idüp kazarken kanlu 'avret esbābları zuhūr ve 'alāmāt-ı katl Müselmānlar mahzarında şudür idicek bu emr-i hāyil ve 'uķde-i müşkilden serāsime (26^a) vü lā-ya'ķil bi'l-külliyye aklı başından zāyil olup bir daħı benümle huşūmete ķudreti ve münāza'aya tākati [ķalmadı], ğalebe benüm cānibümnden oldu. Kaķdīnün dāmenini elüme aldum, elbette senünle dīvān-ı pād-şāhīye giderüz diyü üzerine şaldum. 'Āķıbet mā-beynimüze muşliħün tavassuť idüp biribirimizün zimmetini da'vā-yı huşūmāt ve eyman u muťalebātdan ibrā vü isķāt idüp iki cānibden ferāğ-ı hātırla kať '-ı nizā['] u cidāl ve terk-i āşüb u kıtāl olunup kādī kendü serāyına ve ben bendeñ daħı 'āzim-i cānib-i ğam-hāne oldum. Çün halvet-hāneme geldüm, pāk [u] ğusl idüp ābdest aldum. Biraz şükrāne 'ibādete iştiğāl ve edā-yı merasim-i hāmd-i Hudā'ya şarf-ı mecāl kıldum. Kačan ki hengām-ı şām ve'l-āşār-ı sevād u zālām āyine-i çarħı tīre-fām kıлмаğa karīb oldu, ķalkup ol 'ayyārenün olduğı mekāna vardum. Çār-tāk-ı mezbūrı nişānıyla arayup şordum. Kapuyı bulup daķķ-ı bāb eyledüm, kimse çıķmadı ve ne kadar ki "Hāy ev ıssı!" diyü çağırdum, haber gelmedi. 'Āķıbet koñşulukdan bir hātün çıķup "Hāy kişi, bu kapuyı niçün daķķ idersin ve bu ıssuz vīrāneden ne ümmīd kılırsın? Bu bir hālī harābedür, yigirmi yıl vardur ki anda kimse mekān tutmaz ve bir vīrānedür ki içinde büm-ı şüm daħı ötmez" diyücek ben didüm ki: "Ey [ı]ssı, dünki gün ben bunda bir nigārla muķāranet ve aħşamlara dek muşāħabet

kıldum. Bu eyvân-ı ‘ālî-şân ve hürrem-i behişt-nişân dünkü gün toptolu esbâb u aḥmâl ve şanādîḡ u emvâl idi. Der ü dīvârı zenbūrî berdelere ile müzeyyen ve münhâlî nemedler ile meşhûd u mu‘ayyen idi” diyince eyitdi: “Belî, dünkü gün bir şa‘bedebâz ‘avret bir kıtâr-ı kâtır şând[û]klarla esbâb u aḥmâl getirüp bu vîrâne-yi düzüp koşup oturup her cânibini tezyîn ve gayret-i Firdevs-berîn kılmışdı. Lâkin yine ‘ale’s-seher cümlesini yöñeldüp, alup gitdi. Ma‘lûm olmadı key niçün böyle beyhûde vaz‘ itdi. Çün bu kelimâtı işitdüm ve bu takrîri gûş-ı hûşla istimâ‘ itdüm, bî-ser ü sāmân ve müteḥarrik ü ser-gerdân olup bildüm ki ol saḥḥâre-i füsûn-sâz ve mekkâre-i ḥile-pervâzuñ ser-â-ser kelimâtı kızb ü dürûḡ ve bî-ḥâşıl u bî-fürûḡ imiş. Mütenaṣşih olup min-ba‘d zenlere i‘timâd ve anluruñ ḡavl-i beyhudelerine i‘timâd u i‘tiḡâd itmekden fâriḡ oldum. Bu bâbda başuma gelen ḡikâyet-i ‘acîbe ve rivâyet-i ḡarîbe budur ki meclis-i şâhda beyân ve ḡuzûr-ı şehen-şâhîde ‘ayân olındı diyüp sâkit oldı.

Beyt

Dimişdür ger çi Sultânü’n-nebiyyîn

Nisāya nâḡisâtü’l-‘aḡl ve’d-dîn

Velî ba‘zında vardur eyle idrâk

Ki aḡlın ḡavm-i merdânuñ ider çâk

Şaḡın memkûr olup mekr-i zenâna

Şoñ ucu eyleme ‘özü [ü] bahâne

İdüp her laḡza ‘aḡluñ başuñna yâr

Zen-i mekkâra maḡlûb olma zinhâr

25

ḡikâyet-i rikâb-dâr ki sırr-ı pād-şâhı fâş itdi ve dest-i rûzgâr ser-i bî-devletin

tîḡ-i ḡûn-pâş-ı bevâr ile ḡalemvâr tırâş itdi

Kelimât-ı ḡikmet-nikât-ı ḡükemâda gelmişdür ki *men lem yümit sırrahû yümitühû şerrühû*¹. Ya’nî her kimse ki ḡoḡḡa-i zamîrinde gevher-i esrâra mühr-i esrâr urmaya, lâ-ceram sırr anuñ ḡaşd-ı serinde kemer ber-miyân idüp ‘âlemde selâmet yüzün görmeye. Egerçi ki ḡaḡḡı setr ve şıdkı nihân eylemek olmaz, ammâ dimişlerdür ki:

¹ Kim sırrını öldürmezse, sırrının kötülüḡü onu öldürür.

Mısrā‘

Ser virmek olur sırrı ‘ayān eylemek olmaz

Meseli budur:

Rivāyet iderler ki Sevālif-i rūzgārda bir pād-şāh-ı (26^b) ‘azīmü’ş-şān var-idi ki mesned-i taht-ı salṭanat zīver-i bezl-i ma‘deletiyle zīb ü bahā bulmuş idi ve eṭrāf u eknāf-ı memleket şa‘şa‘a-i tīg-ı siyāsetiyle pūr-nūr u ziyā olmuş idi.

Beyt

Zemīni kılmış idi ‘adli ma‘mūr

Zamānı itmiş-idi bezli mesrūr

Bir gün ittifāk ‘azm-i şikār i[t]di ve ғаşd-ı şayd idüp cānib-i mergzāra gitdi. Ol maḥalde āşyāne-i hevā envā‘-ı tıyūr ile tıldı ve ‘arşa-i şahrā ecnās-ı vuḥūşla nümūdār-ı ‘araşāt oldı, mülāzimān-ı rikāb-ı sa‘ādet-intisābuñ her biri bast [u] kabz ve cery ü rekz ve hetk ü fetk ve ṭa‘n u sefke meşgūl olup pād-şāh ḥaşeminden rikābında mezīd-i ihtişāşla mümtāz olan ḥavāşş u ḥademle ḳaldı. Rikābdārına teşrīf-i ḥitāb idüp buyurdi ki: Gel senūñle süvār olduğumuz ḥayl-i seyl-reftārlara bir miḳdār ‘inān virüp meydān gösterelüm ki baña bu dā‘iye düşmişdür ki bilem benüm zīr-i ‘inānumda olan rahş mı tīz-rev yā senūñ zīr-i rānuñda olan ebreş mi sebük-ḥīzdür? Rikābdār fermān-ı cihān-muṭā‘a sem‘an ve ṭā‘aten diyüp bāre-i bād-peymāyı meydāna sürdi. Pād-şāh dahı semend-i āteş-sür‘ate ‘inān virdi. Çün bir miḳdār naḥcīrgāhdan müfāraḳat itdi, ‘inān-ı bāre-i āteş-pāreyi çeküp rikābdāra eyitdi: Bu mesāfeti mesāḥatden ḡāyet-i ḡaraż budur ki ḥālīyā ḥātıruma bir ḥātıra ḥuṭūr itdi ki tünd-bād-ı şūrūrı bünyād-ı ḥuzūr ve bünyān-ı sürūrumı *hebā‘en menşūrā*¹ itdi. Sāyir ḥavāşşuñ bu sırra maḥremiyyet ile ihtişāşı olmaduḡı ecilden dilerim ki bu nihāne ile ḥalvet müyesser ola ve bir vechle ki kimse gümān itmeye, bu rāzı ızḥār idem. Rikābdār çün şāhdan bu kelimāti işitdi, zemīn-i ḥidmeti leb-i ‘ubūdiyyet ile taḳbīl itdi ve şart-ı midḥat ü maḥmideti taḳdīm idüp eyitdi:

Beyt

Ḥüsrevā mihr-i ruḥuñ tābende olsun dāyimā

Rūzgāruñ feruḥ u ferḥunde olsun dāyimā

Egerçi ki bu zerre-i bī-tāb kendüde mazhar-ı envār-ı teşrīf-i ḥitāb olmaḡa liyāḳat bilmez-idi, ammā çün pertev-i āftāb-ı ‘ināyet-i şāh-ı kām-yāb iltifāt erzānī buyurdi,

¹ Bu ifade, saçılmış zerrecikler anlamına gelmekte olup bir ayete telmihte bulunmaktadır. Bkz. Furkân 25/23.

ümmiddür ki gūş-ı nesīm-i şabā ki maḥrem-i esrār-ı ḥaḳāyık-ı bahārdur, bu çemen
ezhārından şemme-i reng ü bû işitmeye ve dil ki gencür-ı ḥazāyin-i cevāhir-i esrārdur,
bu rāzuñ ser-ḥadd-i izhārına ḳadem dirāz itmeye.

Beyt

Şunsa peymāne gibi kāse-i ser

Dimeyem kimseye bu sırdan eğer

Pād-şāh çün rikābdārdan bu nev‘ kelimāti istimā‘ itdi, taḥsīn ü āferīn idüp eyitdi: Āgāh
ol ki ben bu birāderümün bād-ı naḥvet ve āteş-i kīnesinden pür-āzāram. Niçe gün idi
ki anuñ aḥvāl-i derūn u bīrūn teferrūs iderdüm. Bu gün şafaḥāt-ı ḥarekāt u sekenātta
reng-i sevdā-yı salṭanat ve nīreng-i hevā-yı eyālet müşāhede ḳıldum ve benüm
helākūme ḳaşd u kīn ve mekr ü kemīnin ‘ayne’l-yaḳīn bildüm. Pes baña bu dā‘iye
düşdi ki andan āsīb-i mazarrat yitişmedin ḥarseng-i vücūdın şāh-rāh-ı salṭanatdan
götürem ve çemenzār-ı vilāyeti ol ḥār-ı dil-rīşden pāk ve çeşmesār-ı eyāleti ḥaşāk-ı
teşvīşden şāfi vü tāb-nāk idem. Öyle olsa saña lāzım oldu ki dāyım anuñ aḥvālinden
ḥaberdār olup beni muḥāfazat-ı ḥidmetinde ḳāyım olasın inşā‘a’llāhü te‘ālā. Çün
me‘mül ḥuşūle mevşūl ola, āstāne-i gerdūn-rif‘atümde derece-i āftāb-ı devletün bir
mertebe irtifā‘ bula ki pāy-ı mübāḥatı ferak-ı Farkadān’a ḳoyasın. Rikābdār fermān-
berdārem diyü ḥidmet itdi ve ol ‘ahdi ‘uhdesine alup ol mühimmi zımmet-i himmetine
ḥavāle ḳıldı ve eymān-ı firāvān ile mübrem ve te’kīdāt-ı bī-pāyānı müstaḥkem eyledi.
Henüz menzil-i ma‘hūda vāşıl olmış idi ki cerīde-i aḥvāline bī-vefālīḳ raḳamın çekdi
ve zemīn-i ‘işyāna ḡadr u küfrān toḥmın ekdi ve rīşte-i mīşāḳı mīḳrāz-ı nifāk u şīḳāḳla
kesdi ve bunca ‘ahd ü ḥuḳūḳı ḳadem-i ‘uḳūḳla başdı. El-ḳışşa rikābdār fırsat bulup
birāder-i pād-şāha mā-cerāyı ‘alā mā-cerā ḥikāyet itdi. Birāder-i pād-şāh çün
keyfiyyet-i ḥālden āgāh oldu, minnet-peżīr olup rikābdārı mevā‘id-i (27^a) bisyārla
tesellī ḳıldı ve tedbīr-i şāyibe ile kendüsin ol varṭadan ḥalāş eyledi. İttifāk az zamānda
nite ki ‘ādet-i inḳılābāt-ı devrān ve taḥvilāt-ı aḥvāl-i ḥidsāndur, pād-şāhuñ bahār-ı
devleti nekbā’-i nekbet ile ḥazān ve nihāl-i zindeḡānīden şükūfe-i kāmranī rīzān oldu.
Çün mesned-i şāhī şükūh-ı birāder-i mihterden ḥālī ḳaldı, birāder-i kihter pāye-i taḥt-
ı salṭanata ḳadem başdı ve şehryārılık tācın kāmḳārılık farāḳına aşdı. Evvel fermān-ı
vecebe’l-iz‘ān ki zebān-ı şāha cereyān oldu, ḳatl-i rikābdār oldu. Bī-çāre zebān-ı
tażarru‘ u tazallüm ile feryād u fiḡān idüp eyitdi: Ey ma‘den-i mürüvvet-i vücūd ve ey
sāye-i vācibü’l-vücūd,

Beyt

Günāh-ı men be-coz ihlāş-ı men çīst

Cezā-yı ān ki men kerdem ne īn būd¹

Pād-şāh eyitdi: Ey rikābdār, a‘zam-ı cerāyim-i hīdmetkār ifşā-yı esrārdur. Sen birāderimūñ perverde-i ni‘meti ve ber-āverde-i dest-i himmeti iken bu sırrı ki cümle-i havāşdan aña maḥremiyyet ile saña ihtişāş virmişdi, fāş itmegi revā gördūñ. Bī-vesīle-i hūkūḳ baña senden ‘ukūḳdan ḡayrı ne müyesserdür ve min-ba‘d saña nice i‘timād idüp ihlāşuña nice i‘tikād eylemek mutaşavver?

Mısrā‘

Ez hem-dem-i bī-vefā cūdāyī hoş-ter²

Rikābdār ol ḳadar ki isti‘fā vü istigfār idüp ceza‘ u zārī itdi, kār itmeyüp berdar oldu ve ‘ākıbet murğ-ı cānı dām-ı siyāset-i sultāniye giriftār oldu. Bu meşelden zāhir olur ki ifşā-yı esrār müriş-i şürūr-ı bisyārdur ve irḫā‘-i ‘inān-ı zebān müşmir-i mazārr-ı bī-şümārdur. Bu ma‘nāyı iş‘ārda bu ebyāt vāfi:

Meşnevī:

Bilürsin söz güherdür şakla anı

Ki çıkmaya elūñden rāyegānı

Şaḳın sır sözün izhār itme bī-bāk

Ki olur gevher izhārı ḫaṭar-nāk

Nihān it sīne eşdāfında anı

Degirme aña elmās-ı zebānı

Niçesin keşf-i sır serden çıkardı

Niçe ser-dārı efserden çıkardı

26

Hikāyet-i Dānā-dil ve Mükāfāt-ı Ḥarāmiyān

‘Ulemā’-i ḫikmet-me‘āb buyurmuşlardur ki mücrim bir ḫālde emīn olmaḳ cāyiz degüldür. Eger ‘ikāb-ı ‘ācilde mühlet olursa ‘azāb-ı ācilde müsāmaḫat müyesser degüldür. Farazā ki müsā‘adet-i baḫt ile def‘u’l-vāḳt müyesser ola, elbette ‘ākıbet yā kendü yā evlādı şerbet-i miḫnet ve şūrābe-i ‘ukūbetden çāšnī tatmaḳ muḳarrerdür. Zīrā

¹ Benim suçum samimiyetimden başka nedir? Benim yaptığının cezası bu değildir.

² Vefasız dosttan ayrılmak daha iyidir.

ki t̤inet-i tabī‘at-ı ‘ālem āb-ı mükāfātla sirişte olmuşdur ve mizāc-ı rüzgār hāşıyyet-i mücāzātla perveriş bulmuşdur. Meseli budur:

Rivāyet iderler ki şehir-i Raḳḳa’da fuḳarā fırḳasından bir dervīş-i sāhib-hırḳa var idi. Ādāb-ı sūtūde ile ārāste ve ‘ādāt-ı pesendīde ile pīrāste, meḥāsin-i evşāf ile mevşūf ve meḳārim-i ahlāk ile meşhūr u ma‘rūf. Ma‘ārif ü feżāyilde dānā vü kāmīl olduğu ecilden aña Dānādīl dirlerdi ve ol şehirūn ahālīsi aña cān u dille maḥabbet iderlerdi. İttifāk bir vaḳt ziyāret-i beytū’l-ḥarāma niyyet idüp ihrām-ı ‘azmī miyān-ı cāna bend itdi ve bī-hem-dem ü refīk bādiye ṭarīḳın ṭutdı, gitdi. Yolda ittifāk birkaç ḥarāmīler anda māl ihtimālın virüp anı ḳatle ḳaşd itdiler. Dānādīl bunlarūn ḳaşdına muṭṭalī‘ olınca eyitd[i]: Ben māl-i dūnyādan ol nişāba ḳādir degülem ki tūşe-i rāh-ı ḥacca kifāyet ide. Eger ḡarāzuñuz bir miḳdār ile ḥāşıl olursa tekellūf degüldür. Nem var ise aluñ, tek beni şalıvirūñ, tā ṭarīḳ-ı tevekkül ü tecrīd ile bu rāh-ı pūr-şedāyidi ḳaṭ‘ idüp maḳşad-ı maḳşūda vāşıl olam ve dīde-i intizār-ı keşīdeme ḥāk-i āstāne-i ḥarem-i muḥteremi ki kuḥl-i cevāhir-i çeşm-i ehl-i yaḳīndür, tūtyā kılam. Ḥarāmīyān-ı bī-raḥm anı zinde ḳomadan vehm idüp ittifāk ile el bir itdiler ve şemşīr-i kīn ile anuñ ḳatline sāk-ı sa‘yi teşmīr itdiler. Bī-çāre müteḥayyir olup (27^b) her tarafa nazar iderdi ve *ke’l-ḡarīḳı yeteşebbeşü bi-küllī ḥaşış¹* her nesneden meded ü mu‘āvenet dilerdi. Ol vādī-i vaḥşet ve bevādī-i pūr-hevl ü dehşetde ḥayevānāt-ı müteneffiseden bir ferd nazarına rāst gelmedi. Meger küleḡ cinsinden bir fevc deryā-yı pūr-mevc gibi anlarūn semt-i re’sinde evc-i hev[ā]da pervāz iderlerdi. Dānā-dil āvāz-ı cān-güdāzların işidüp fiḡān itdi ki: Ey murḡān-ı hūmāyūn ben hāmūnda bu sitemḳārlarūn pençe-i ḳahr ve dest-i helāklerinde zebūnam. Ḥazret-i ‘ālimū’l-esrārdan ḡayrı deyyār bir eḥad benüm ḥālūmden ḥaberdār degüldür. Şāh-ı murḡānuñ ḥāteminde olan ism-i a‘zam ḥaḳḳı-çün ve Ḥalīlū’r-raḥmān’uñ ma‘mūr itdüḡi ḥarem-i mu‘azzam ḥürmeti-çün benüm ḥaḳḳımı bu sitemḳārlarda ḳomayup benüm ḳanımı heder itmeyesiz ve tā benüm intikāmum bu ḥūn-ḥārlardan almayınca āşyāne-i cihāndan gitmeyesiz. Ḥarāmīler bunuñ bu kelāmını istimā‘ idicek istihzā vechiyle gülüşdiler ve eyitdiler: Şormaḳ ‘ayb olmasun, nāmuñ nedür? Eyitdi: Dānā-dil. Eyitdiler: Bu ism müsemməya muṭābıḳ degüldür, bu ‘unvān bu şāna muvāfıḳ degüldür. Sen nice dānā-dilsin ki tūyūr cinsi ḳābil-i ḥiṭāb degül idüğinden ḡāfilsin. Bize ‘ilm-i yaḳīn ḥāşıl oldu ki sen tamām derecede cāhil ve

¹ Boḡulanın bulduḡu kuru ota tutunmaya ḳalışması gibi.

kemāl mertebede lā-ya‘kılın. Her kimse ki zīver-i ‘aql ile mūcallā olmaya, katlinde çendān günāh olmayup kātili ziyāde vebāle girmeye. Dānā-dil eyitdi:

[Beyt]

Sevfe terā ize’ncelā’l-gubāru

Hel feresün tahteke em himāru¹

Ben āfāt-ı mūkāfātın bir nūkte iş‘ār itdüm ve maḥāfāt-ı mūcāzātın bir şemme izhār eyledüm, ammā ol tā‘ife ki şıfāt-ı şummün būkmün ‘umyün fehüm lā yerci ‘ün² anlarıñ lāzime-i zātıdır, bu ma‘nāyı bilmezler ve bu remzi añlamazlar. Ol kadar ki Dānādil bu maḥūle naşīḥati müş[ī]r sözler söyledi, müfid olmayup gūş-ı hūşları istimā‘-ı kelām-ı ḥaḥdan imtinā‘ eyledi ve bāşıra-i bāşiretleri müşāhede-i cilevāt-ı cemāl-i ḥaḥkātın nā-bīnā oldu. ‘Ākıbet pīr-i ḥaḥkīri katl itdiler ve ḳalīl ü keşīr nesi var ise aldılar, gitdiler. Çün anuñ ḥaber-i katli ehl-i şehre yitişdi, melūl u maḥzūn olup anuñ fevātı-çün mātēmter itdiler ve cehd idüp anuñ kātillerin bulmağa ḳaşd eylediler. ‘Ākıbet ‘ahd-i ba‘īd ve müddet-i medīden soñr[a] bu ehl-i şehriñ ekseri muşallāda cem‘ olup Dānādil’uñ kātilleriyle ol ḳıyāmda ḥāzır olup bir kūşede oturmışlardı. Bu eşnāda küleng-...³ bir fevc-i ‘azīm evc-i hevāda bu ḥarāmīler muḥāzātında pervāz idüp şöyle mü‘eşşir āvāza āgāz itdiler ki ḥaḥḳ anlarıñ şafīr-i şūr-engīz ve fiğān-ı derd-āmīzinden nemāz u niyāz ve evrād u ezḳārların unutdılar. Ḥarāmīleriñ birisi bu ḥālī ta‘accüb idüp tebessüm itdi ve istihzā ṭarīḳıyla kendü hem-rāhına eyitdi: Bunlar meger Dānādil’uñ ḳanın ṭaleb iderler. Ḳazā-yı İlāhī anlarıñ civārında olan şehir ḳavminden birisi bu sözi işitdi, hemān ol sā‘at şūret-i ḥālī ḥāḳime i‘lām itdi. Fi’l-ḥāl şaḥne vü ‘ases ve cemī‘-i nās gülüvv itdiler, mecāl virmeyüp ḥarāmīleriñ cümlesin ṭutdılar. Henüz şūrābe-i ‘ikābdan çāšnī ṭatmadın ve şarāb-ı ‘azāb başlarına ḳıḳmayup ayaklarından ṭutmadın vāḳı‘-ı ḥālī bir bir ırlamağa başladılar ve ol ḥūn-ı nā-ḥaḳuñ mūkāfātı anlara yitişüp ḳışāş-ı şer‘ ile iḥtişāş buldılar.

27

Hikāyet-i Pīre-zen ve Duḥter-i Mehīstī-i Sāḥib-Cemāl

Defātir-i me‘āşir-i ekābirde meşūrdur ki merdüm-i āzurdıye her çend ki istimālet ü mülāyemetde ifrāt olına ve va‘de-i luṭf u ‘ināyetde mūbālāğa ḳılına, bed-gümānlığı

¹ Toz ortadan kalkınca altındakinin at mı eşek mi olduğunu göreceksin.

² Sağır, dilsiz ve kördürler. Bu sebeple artık (Hakk’a) dönmezler. Bkz. Bakara 2/18.

³

dağı ziyāde olup teneffür ü tevaḥḥuṣı dağı müştedd olur. Bu taḳdīrinice andan teḥarruz u tecennüb ziyāde vācib olur. Her çend ki bir kimse bir kimesn[e]ye maḥabbet ide ve anuñ murādını kendü murādı üzre ʾiṣār, (28^a) belki naḳd-i cānı anuñ yolına niṣār itmek da‘vā ide. Ol zamān ki bir belā nāzil ola ve ḥāl bir mertebeye vara ki kār cāna ve kārđ üstüḥāna vāṣıl ola, bī-şübhe kendüsin maẓīḳ-ı miḥnetden sāḥa-i selāmete yitişdürüp ol dostın niṣāne-i tīr-i belā ve viḳāye-i tīg-ı ‘anā itse gerek. Meseli budur:

Rivāyet iderler ki bir pīre-zāl-i kühen-sāl-i fersüde-ḥālūñ bir duḫter-i şāḥib-cemāli var idi. Mehistī-nām ki māḥ-ı tamām pertev-i lem‘a-i cebīninden deryā-yı reşk ü ğayrete ğarḳ ve mihr-i sipihr-i mīnā-fām envār-ı ruḥsār-ı rengīninden ‘araḳ-ı ḥayā vü ḥac[l]e müstağraḳ idi. Nā-gāḥ çeşm-i zaḥm-ı rüzgār ol serv-ḳadd ü gül-‘izāruñ mizācına kār idüp nihāl-i ḥālī simet-i i‘tidālden semt-i i‘tilāle mā’il oldı ve gülzār-ı ‘izārında reng-i melāḥat ve revnaḳ-ı laṭāfet gidüp mu‘ārız-ı rengīni tef-i ıztırābdan bī-āb ve sünbül-i pūr-çini āteş-i teb ü tābdan bī-tāb oldı. Pīre-zen muttaşıl duḫterinüñ pīrāmen-i pisterin ṭavāf iderdi ve [rūy-ı niyāzı] āsmāna tutub çeşm-i giryānından deryālar döküp dirdi: Ey cān-ı māder,

Mıṣrā‘

[Fidā olsun] saña bu cān-ı māder

Beyt

‘Ālemde senüñle bulurın lezzet-i cānı

Sen olmayıcaḳ ben n’iderin cān u cihānı

Tek sen sağ ol, cānum saña ḳurbān olsun

Ben [derd ile] cān vireyüm, tek saña bir dermān olsun

Mıṣrā‘

Ben melāmet olayın tek sen selāmet ol yüri

Her seḥergāḥ fiğān u āḥ [u] nāle-i cāngāḥ ile eydürdi: Ḥudāyā bu cevān gūr itme.

Meşnevī

Benüm ‘ömrüm ne ḳaldıysa aña vir

Anu[ñ] derdini al andan baña vir

Egerçi mūya döndürdi beni ğam

Teninden eyleme bir mū anuñ kem

El-ḳışşa pīre-zen ğāyet-i şefḳat ve nihāyet-i ḥafāvet-i māderāne mücebince rüz u şeb

girye vü zār-ile vazāyif-i du‘āyī edā idüp cān-ı lezīzin ferzend-i ‘azīzi yolına fidā iderdi. Qazā-yı İlāhī pīre-zenūñ bir gāv-ı siyāhı var idi. Şahrādan gelüp maṭbaḥa girdi. Būy-ı ateş ile başın hernīye şokup içinde her neyi ki buldı, yaladı. Qazā-yı vaṭar idicek baş ṭaşra çıkarmak diledi, çıkaramayup muṣṭarib oldu. Hernī başında maṭbaḥdan çıkup kendüsin bu kūşeden ol kūşeye urdı. Pīre-zen keyfiyyet-i ḥālden gāfil idi. Çün hengām-ı şāmda verā’-i perde-i zalāmdan bir şadā-yı meḥīb işitdi ve bir şekl-i gārīb ve şebaḥ-ı ‘acīb müşāhede itdi, kuvvet-i vāhimesi der-kār olup bu ‘Azrā’il’dür, Mehistī’nüñ rûḥını kabz için geldi ḥayāl idüp bu tevehhüm ile feryād u fiğān itdi ve tazarru’-kūnān eyitdi: Ey melekü’l-mevt ve ey rasûl-i ḥazret-i ‘izzet,

Meşnevi:

Teraḥḥum kıl ki ḥaste ben degülün

Mehistī ḥaste şikeste ben degülün

Esendür daḥı bu pīr-i kühen-sāl

Mehistī ḥastedür cānın anuñ al

Bu meşelden ma‘lûm oldu ki her şahşa kendü nefsinde ‘azîz ve cānından lezîz nesne olmaz.

28

Meşel

Hükemā’-i hikmet şi‘ār buyurmışlardur ki ḥaşm-ı za‘îfe hîç vechle düşmen-i kavî ile muḳāvemete ḳudret müyesser degüldür. Nite ki ol pād-şāh kendü düşmeni için bu meşeli îrād eylemişdür. Meşeli budur:

Rivāyet olunur ki Diyār-ı Türkistān’da bir pād-şāh-ı ‘azîmü’ş-şān var idi ki hümā-yı himmet-i bî-hemtāsı sāye-i şalāḥ ve cenāḥ-ı necāḥı mefārık-ı ‘ālemiyāna baş itmişdi ve ‘Anḳā-yı livā-yı devlet-i vālāsını bālā-i āşyāne-i ṭāvûs-ı riyāz-ı āsmāna yitmişdi. ‘Adl-i kāmili itmām-ı mehāmm-ı enāmda ihtimām-ı tamām (28^b) erzānī buyurmışdı ve bezl-i şāmili kāffe-i ḥaş u ‘āmı belki ‘ämme-i devāb u en‘āmı ḥūān-ı iḥsān u ṭa‘ām-ı in‘āmına ṭoyırmışdı. İttifāḳ vezīrlерinden birinüñ zamīri jeng-i ḥıyānetle reng-peżīr olup südde-i sipihr-iştibāḥ-ı şāhdan yüz döndürdi ve levend ü ḳallāş ve iḥtilāṭ u aḥlāṭ-ı evbāşdan cem’-i keşīr ile girībān-ı ṭuḡyāndan baş çıkarup maḳām-ı muḥārebe vü muḳāteleye geldi. Pād-şāh çün bildi ki ol gümrāhuñ rûy-ı itā‘ati kıble-i inḳıyāddan müteḥavvil olmuşdur ve dīv-i ṭuḡyān ve şeyṭān-ı ‘işyān āşyāne-i dimāḡına yol bulmuşdur, sevdā-yı ḥāmdan sırr-ı pür-intikāmdan serverlik da‘vāsın ider ve küdûret-i

dirîneden sîne-i pür-kîne ile mihterlik temennâsın eyler, muktezâ-yı hâl üzre bir nâme yazup rasûl ile irsâl eyledi. Mazmûn-ı nâme naşâyıh-ı müşfikâne ve mevâ'ız-ı mülûkâne ile meşhûn[dı]. Haşm-ı mağrûr gâyet-i nahvet ü gurûrından nâme-i mezbûrî nazar-ı iltifâtla manzû[r] kılmadı ve şarâb-ı 'işyân ve ğubâr-ı küfrân ile mest ü hayrân olanları kemend-i da'vet ile kendü cānibine çeküp veliyy-i ni'metinûñ pendiyile mütenaşşih olmadı. El-kışsa çün pād-şāh gördi ki nûş-ı dārū-yı mülātafetle anuñ mizāc-ı keşîfî ki menhec-i i'tidālden bi'l-küllîyye münharîf idi, şalāha gelmek ihtimālî muhāldür. Bu vechle peygām irsâl eyledi ki senüñle ben hemān şîşe vü senge beñzer. Gerek sengi şîşeye ur, gerekse şîşeyi senge. İki hâlde dahı şîşe şikest olmak muqarrerdür ve senge andan āsīb ü zarar yitişmemek muhaqqakdur. Her kim ki kār-ı düşvārî āsān mülāhaza kıla, kār-ı āsān aña düşvār ola.

29

Hikāyet-i Şūfî-i Şāfî ve Dervîş-i Halvāyî

Rivāyet iderler ki bir vaqt şadr-nişînān-ı şuffe-i şafādan bir şūfî-i şāfî-dem ki tarîk-ı tarîkatde sâbit-kadem idi, geşt-i bāzār iderken bir dervîş-i halvāyî ki çāşnî-i fakrdan zevki ve fuqarā şöhetine şevki var idi, ol 'azîzden iltimās itdi ki kûşe-i dükkānını makdem-i şerîfiyle teşrîf buyura. Merd-i 'arîf da'vete icābeti vācib gördi ve anı istimālet içün mültemesini mebzûl buyurdı. Üstād-ı halvāyî ziyāfet tarîkıyla bir tās 'asel-i muşaffāyî şūfînüñ öñine getürdi. Megesler nite ki anlaruñ 'ādetidür, hulviyyāta üşerler ve men' ü def' ile mümteni' olmayup üstine düşerler, mūr u zenbūr gibi tās-ı 'asele üşdiler. Ba'zı kenāre-i tāsā konup birazı miyāne-i 'asele düşdiler. Halvāyî gördi ki tās zenbūr u meges ile töldi, mirvahayı eline alup tād-ı zübāba meşğul oldu. Anlar ki kendülerin miyāna atmışlar idi, kayd-ı 'asel ile pāy-beste kıldılar, pervāza kaşd itdükçe perleri 'asele ālûde olup dām-ı helāke giriftār oldılar ve anlar ki kenār-ı tāsda karar itmişler idi, sühûletle kendülerin halāş kıldılar. Ol 'azîz çün anlaruñ bu hālîni gördi, bir hālet gelüp mestāne na'ralar urdı. Çün deryā-yı bāṭın-ı şeyh sākin oldu ve mevc-i baḥr-ı vecd ü hāl ārām buldı, merd-i halvāyî eyitdi: Ey 'azîz, biz halvā-yı şuverîyi senden dirîğ itmedük. Sen dahı halvā-yı ma'nevîyi bizden dirîğ eyleme. Şeyh eyitdi: Dün-yā-yı dūnî ve aña harîş olup meftūn olanları bu tās-ı 'aselde baña 'arz itdiler. Mülhim-i ğaybî eyitdi: Bu tāsı dūnyā bil ve içindeki 'aseli anuñ na'imin mülāhaza kııl. Bu megeslerüñ cümlesi ehl-i dūnyādur. Anlar ki kenāre-i tāsā konmuşlardur, fuqarādur ki māyide-i dūnyādan az fāyide ile kanā'at itmişlerdür. Anlar

ki derüne-i t̄asa kendülerin atmışlardır, erbāb-ı hırş u āzdur ki k̄azūrāt-ı dünyāya boğazlarına dek batmışlardır. İ'tikādları budur ki t̄a miyāna vāşıl olmayalar, naşibleri h̄aşıl olmaya. Bunlar ziyāde lā-ya 'k̄ıllerdür ki (29^a) *er-rızku maḵsūmūn*¹ mefhūmindan ġāfillerdür. Çün 'Azrā'ıl 'aleyhi's-selām ḥayye 'ale'r-raḥıl² mirveḥasın taḥrīke āġāz k̄ıla, anlar ki kenāre-i t̄ās-ı dünyādudur, āsānılgıla āşyānesine pervāz k̄ıla ve anlar ki 'asel-i zehr-āmīz-i dünyā ile ālūde ola, taḥrīk-i per ü bāl itdükçe *esfele sāfilīne*³ müteveccih olup encām-ı ḥāl-i bed-fercāmları şeqāvet [ü] idbār-ı ebedī üzre ihtitām bula.

30

Ḥikāyet-i ḥ'āce-i ḥasūd ki āḥara zarar yitişdürmek kaşdıyla kendüyi ġulāmına katl ittirdi

Rivāyet iderler ki şehir-i Bağdād'da bir ḥ'āce var-idi ġullāt-ı ḥussāddan ve bir hem-sāyesi var-idi evra'-ı zühhāddan. Eyyāmı 'ale'd-devām şavm u riyāzetle tamām iderdi ve leyālīde 'ale't-tevālī aḳdām-ı t̄a'at ü 'ibādet üzre kıyām eylerdi.

[Meşnevī]

Derūnı maḥzen-i genc-i ma'ārif

Zamīri sırr-ı k̄āf u nūna 'ārif

Gice gündüz 'ibādetdeydi dāyim

Gicede k̄āyim ü gündüzde şāim

Ahālī[-i] Bağdād anuñ velāyetine i'tikād ve himmet ü 'ināyetinden istimdād idüp āstānesine gelür giderler idi ve erbāb-ı mürüvvet [ü] şervet ü yesār her dem hediye resminde ḥāk-i kademine dirhem ü dīnār nişār iderlerdi ve mecālīs ü maḥāfilde ḥayrla mezkūr ve mesāmi' ü mecāmi'de fazl ile meşhūr idi. Bu cihetlerden hem-sāyesi ḥasūd, āteş-i ḥased ile pür-şu'le-i dūd olup nāyire-i ġayret-i cehālet k̄ānūn-ı derūnından zebāna çekdi ve aña envā' dürlü kaşdlar idüp zemīn-i dilinde mekr ü mekīdet toḥmın ekdi, ammā kemān-ı mekr ü tezvīrden her t̄ir ki ol cānibe atardı, anuñ siper-i şalāḥ ve dir'-i vera'ında te'sīr itmezdi ve hedef-i murād nişāne-i ārzūya rāst gelmezdi, t̄a bu mu'āmeleden 'āciz olup dermānde ḳaldı. 'Ākıbetü'l-'ākıbe bir ġulām şatun aldı. Anuñ bābında mevācib-i iḥsān u in'āmı vācib gördi ve levāzım-ı işfāk u terbiyeti taḳdīm

¹ Rızık, taksīm edilmiştir.

² Haydı, yolculuġa!

³ Aşāġıların en aşāġısı. Bkz. Tīn 95/5.

kıldı. Her sâ‘at aña istimâlet idüp eydürdi ki: Seni bir maşlahat için terbiyet iderem ve bir mühimm-i küllî için bâr-ı miñnet ü me‘ûnet çekerem. Ümmîdvâram ki dil-i zârı bu bârdan hâlâş idesin ve hâtır-ı perîşânumı bu hârârdan fâriğ kılasın. Çün bunun üzerine niçe eyyâm geçdi, ğulâm fermân-ı ẖ‘âceye râm olup maķâm-ı inķıyâd u itâ‘ate ârâm itdi ve ol mühimm-i ma‘hûduñ itmâmında, ki ẖ‘âcenüñ maķşûdı anda mûnderic idi, iķdâm u ihtimâm gösterüp eyitdi: Âlâf-ı nevâziş ü merhâmetüñ, ki bu bende bâbında mebzûl buyurduñ, niçe tâb u tûvânla şerh itmek müyesserdür ve eşnâf-ı iltifât u ‘âtıfetler ki bu çâker-i efgendeye erzânî buyurduñ, niçe kilik-i ‘ayân-ile silk-i beyâna çekmek mutaşavverdür? Hâlâ dilerem ki bu dildârlık muķâbelesinde ben de cân-sipârlık eyleyem ve bu ni‘met şükrânesi hîdmetkârlık şerâyıtını yirine getürem. H̱‘âce çün gördi ki ğulâm haķ-ġüzârlık maķâmında sâbit-ķademdür ve hevâdârlık dâ‘iyesi derûn-ı cân ve şamîm-i cenânında mübrem ü muhķemdür, rûy-ı kârdan ref‘-i hicâb itdi ve derd-i hâsedden bir âh-ı cângâh itdi ve eyitdi: Bil ve âġâh ol ki bu zâhid-i bâridüñ reşki beni helâk itdi ve anuñ bu deñlü iķtidâr u iştihârî ġayretinden ‘inân-ı ihtiyâr elden ġitdi. Kaşdum aña bir nev‘ neķbet yitürem. Belki anuñ nâm [u] nişânını rûy-ı cihândan bi‘l-küllîyye maħv idüp ġötürem. Her çend ki bu bâbda fenn-i hîle kitâbını açdum ve dâm-ı mekr ü tezvîre fîkr ü tedbîr dânelerin saçdum, bu kâra çâreden ‘âciz kaldum ve âteş-i hâsed tennûr-ı cesedümde zebâna çeküp r[â]hâ-ı zindeġânî baña mûnaķķâz olup ġam u ġuşşadan pîr ve lezzet-i hayâtıdan sîr oldum. Bu zamândan berü senüñ bâr-ı miñnetüñi (29^b) bu sebebdan çekerem ve toħm-ı mihr ü maħabbetüñi zemîn-i sînede bu cihetden ekerem ki bu ġice beni hemân zâhid-i hem-sâyenüñ bâmı üstinde zebh-i İsmâ‘îl ġibi ķurbân idesin ve hemân ol meķânda hâķ ü hûn içre ġaltân kıoyasın, ġidesin. Şabâh çün beni anda küşte ve hûn-âġuşte ġörelere, her-âyine bu tühmetle anı tutsalar ġerekdür ve ‘ırz u mâlin pâyimâl ve hânimânın vîrân itseler ġerek ve anuñ şîşe-i nâm u nâmûsı şikest ve şît ü şadâ-yı zerķ u sâlûs şafha-i iştihâdan pest idüp anuñ haķķında halkuñ i‘tikâdı bozulsâ ġerek. Bir dahı zühd ü taķvâ da‘vâsın itmeyüp şafha-i hâlinden bu niyyetüñ fehvâsı yazılsâ ġerek. Ğulâm eyitdi: Ey ẖ‘âce, bu fîkrden fâriğ ol ve bu kâra bir tarîķla dahı çâre bul. Eġer murâd bu varıtdan hâlâş ise zâhidi ķatlıtmeķle dahı olur ve bu ‘ukde bu tedbîrle de küşâyîş bulur. H̱‘âce eyitdi: Ol endîşe-i dūr u dirâzdur, şâyed ki aña ķ[â]dir olmayasın. Ber-taķdîr ki ķâdir olasın, muħtemeldür ki ‘an-ķarîb fursât bulmayasın. Benüm derd-i hâsedden tākātüm tākđur ve baña şabr itmek teklîf-i mâ-lâ yutākđur. Eġer haķķ-ı hîdmeti bilürseñ ve şükr-i ni‘meti edâ kılırsañ bî-

tevaḳḳuf fermānuma itā‘at ııl ve bī-tekellūf bu emre ŧurū‘ idüp bu ḥidmeti cānuma minnet-i bī-nihāyet bil. İŧde ‘itāk-nām[e]ñ ḥāzırdur. Saña teslīm iderin ve bir bedre zer ki baḳıyyetü’l-‘ömr ma‘iŧetüñe kifāyet idesin, vireyin, tā bu ŧeħrde ṭırmayup gidesin ve bir vilāyetde daḥı iḳāmet idesin. Ğulām eyitdi: Ey ḥāce, ḥıç ‘āḳıl bu fikri itmez ki sen idersin ve rāyiḥa-i idrākden bir ŧemmesi olan bu ṭarīḳa gitmez ki sen gidersin. Nekbet-i dūŧmen zamān-ı devletde maṭlūbdur ve fevt-i ‘adū evḳāt-ı ḥayātda merĝūbdur. Sen devlet-i ḥayātdan dūr olıncaḳ anuñ nekbet ü memātından saña ne lezzet ḥāŧıl olur ve sen maḥbūs-ı ḳafes-i ĝur olıncaḳ anuñ ŧikence vü ḥabsinden ne menfa‘at vāŧıldır? Her bār ki bu nev‘ kelimātla zebān-ı pendı ber-kār itdi, müfid olmadı ve āb-ı naŧıḥat āteŧ-i derūnına niŧār ııldı, sükūn bulmadı. Çün ḥāce rızāsını anda müŧāhede ııldı, zarūrī bām-ḥāne-i zāhid üzre baŧını kesüp cesedin ki mecma‘-ı ḥıḳd ü ḥased idi, anda ḳodı gitdi ve hemān ‘itḳ-nāmei ve bedre-i zeri ĝötürüp dārü’l-emni ve’l-emān medīne-i İŧfahān cānibine revān oldu. Yarındası ḥāce-i bed-nıyyeti zāhid-i nıḳ-sıretüñ bāmı üzre maḳtūl bulup zāhidi ṭıtdılar ve emr-i ŧer‘ u ‘örfle ḳayd u bend idüp zindāna iletdiler. Çün ŧer‘an ḳatli mūcib-i cināyet ŧādır u ḡābit olmayup ekŧer-i a‘yān u erkān-ı Baĝdād anuñ ‘ıffet ü ŧalāḥına ŧeḥādet itdiler. Aña ḳıŧāŧ itmediler ammā bendden daḥı ḥalāŧ itmediler. Müddet-i mütēmādī anda maḥbūs ḳaldı. Ḳazā-yı İlāḥī niçe zamāndan ŧoñra ma‘ārif-i ticāretten birisi ĝulāmı İŧfahān’da ĝördi. Ğulām ḥāce vü zāhidüñ aḥvālını ŧordı. Tācir daḥı ḥāce ḳatlınden ve zāhidüñ ḥabsinden ḥaber virdi. Ğulām eyitdi: Ol bī-günāḥa ‘aceb zulm olmuŧdur. Bu iş fermān-ı ḥāce ile benden ŧādır olmuŧdur, zāhide bühtān u iftirādur. Ol merd-i pārsā bu mācerādan bī-ḥaber ve bu töḥmetden müberrādur. Pes ḥācenüñ ibrām u ilḥāḥıyla ḳatline iḳdāmı ‘ale’t-taŧŧıl i‘lām eyledi. Tācir daḥı tüccār-ı Baĝdād’dan cem‘-i keŧıri maẓmūn-ı ḳazıyyeye işḥād idüp ŧeħr-i Baĝdād’a gelincek ŧüret-i ḥādiŧe ve keyfiyyet-i vāḳı‘ayı bi’t-tamām ḥukkāma i‘lām eylediler. Zāhid istiḳāmeti bereḳātıyla ol varṭadan ḥalāŧ u necāt buldı. Ḥāsid saḳāmeti ŧe‘āmetiyle niŧāne-i tır-i la‘net ve rüsvā-yı dūnyā vü āḥiret oldu Bu meŧelüñ maẓmūnı budur ki ehl-i kīne ve erbāb-ı ḥasedden ne fitne vü fesādlar zāḥir olurmuŧ ki murĝān evc-i hevāda ve māḥiyān ḳa‘r-ı deryāda ve sibā‘ küh u ŧaḥrāda bed-sigāllerüñ ḳaŧından emīn olmaḳ nice müyesser ola? (30^a)¹

¹ **Der-kenār:** Ḥükemā buyurmuŧlardır ki: Āfet-i milk ve ḥaṭar-ı memleket bu altı ‘illetden nāŧıdır: Evvel: Ḥırmān, ya‘nī devlet-ḥāḥları kendüden mehcūr itmek ve erbāb-ı rāy u tecribeyi ḥaḳır ü ḥāṭar ṭutmaḳ. İkinci: Mirā, ya‘nī bī-cihet ceng ü cidāl ve evzā‘-ı muḥālif ü nā-sezā aḥvāl. Üçünci: Hevā, ya‘nī ŧe‘af-ı muŧāḥabet-i ĝavānī ve raĝbet-i ŧıḳār ve idmān-ı ŧarāb ve meyl-i lehv ü istimā‘-ı eĝānī.

Ḥikāyet-i Pād-şāh-ı Kerīmü's-şān ve Tedbīr-i Vezīr-i İşābet-Pezīr

Rivāyet olunur ki bir pād-şāh üzerine sipāh-ı firāvān ile kavī vü gavī bir pād-şāh ceng ü kıtāl içün gelmiş idi. Ol pād-şāhuñ muḳābele vü muḳāteleye hīç mecālī yoğ-idi. Cān u cihāndan me'yūs olup vezīr-i āḳıl ile bu derdüñ dermānını müşāvere kıldı. Vezīr eyitdi: Şāh baña destūr virir ise ben bir tedbīr kılam ki bi-'ināyeti'llāhi te'ālā muvāfıḳ-ı taḳdīr bī-taḡyīr olur ise düşmenden tamām intikām alınup şamşām-ı rıḳāb kırāb [u] niyām-ı intikāmdan 'uryān olup sefk-i dimā' lāzım gelmeye didi.

Nazm

Yirinde bir fikir yüz biñ çeri hīr

Bahānedür hemān şemsīr-ile tīr

Pād-şāh 'ünvān-ı taşarruf-ı hazāyin ü sipāhı vezīrūñ ḳabza-i ihtiyārına tefvīz idüp Hāḳ celle ve 'alāya tevekkül kıldı. Pes vezīr cemī'an 'askerine altun peykānlu tīrler virdi.

Her bir tīrūñ üzerinde bu ebyāt yazılmışdı:

Şi'r

Ve min-cūdinā nermi'l-'udāte bi-eshūmi

Mine'z-zehebi'l-ibrīzi şīḡatü nüşūlihā¹

Li-yünfiḳuhā mecrūḥahā li-devāihī

Ve yeşteri'l-ekfāne minhā ḳatīlehā²

Çün kim iki leşker şufūf-ı kārzarı rāst u ārāste kılup sihām-ı intikām kemān-ı kīnden neheng-āsā āheng-i ceng eyledi. Şöyle kim:

Nazm

Neheng [ü] ḥadeng ez-kemīn-i gümān

Neyā sūd der yek zemīn [ü] yek zamān

Sipāh düşmen [ü] ḥaşm cānibinden gelen sihāma bāḳup peykānları ḥālīş altunından olduğunu gördiler. Ta'accüb idüp ebyāt-ı mezbūreyi okuyup ma'nāsını tefekkür idüp

Dördüncü: Ḥilāf-ı rüzgār, ya'nī ol vaḳāyi' ki vāḳı' olur, meşelā vebā vü ḳaḥṭ ve ḥarḳ u ḥaşf ve zelzele vü ḡarḳ. Beşinci: Tünd-ḥūluk, ya'nī ḥışm u ḡazabda ifrāt ve fermān-ı siyāsetde tehevvr ü 'adem-i ihtiyāt. Altıncı: Cehl, ya'nī maḳām-ı şulḥda ceng ve maḥall-i cengde şulḥ ve vaḳt-i mülātafetde muḥālefet ve zamān-ı 'unfde luṭf.

Beyt

Ceng ü şulḥ-i bī-maḥal n'āyed be-kār (Yersiz savaş ve barışın faydası yoktur)

Cāy-ı gül gül bāş u cāy-ı ḥār ḥār (Gülün yeri gül olur, dikenin yeri diken)

¹ Saldırganlara oklar atmamız cömertliğimizdendir, oklarımızın ucu saf altındandır.

² Okların yaraladığı kimseye ilaç almak için onları satsın, ölenlere de onlarla kefenler satın alsın diye.

gördiler kim yazılmış kim bizüm kerem-i zātī ve şehā-yı cibillī ve ‘atā-yı ṭabī‘īmüzün iktizāsındandır ki düşmenlerimize oklar ataruz ki peykānları zer-i ḥālīşden dökülmüşdür. Bundan murādımız budur kim zaḥm-ı tīrimüz ile mecrūḥ olanlar peykān-ı tīrimüzi merhem-i derd ü devā-yı cerāḥate ḥarc eyleyeler. Bi-irādeti’llāhi te‘ālā ol zaḥm ile katl olanlara māye-i techīz olup bahāsından kefen şatun alalar. Çün kim sipāh-ı a‘dā bu ma‘nādan āgāh oldılar, aralarına tefriķa düşüp eyitdiler kim: Dāire-i dīnden ve ḥayṭa-i inşāfdan ḥāricdür kim bu maḳūle bir pād-şāh-ı kerīmu’ş-şān kim düşmenlerinün mecrūḥ u ‘ālīlini ve merd ü kaṭīlini ḥimāyet ü şıyānet kılup ‘ināyet ü ‘atāsı ve nevāle-i cūd u şehāsı a‘dāsı ḥaḳḳında bir mertebede mebzūl iken aña ‘adāvet ideyüz. Düşmenine böyle iḥsān iden dostına ne maḳūle kerem ü şehāvet kılsa gerekdür didiler. Ḥaşmını tutup eline virdiler. Vezīr-i ‘āḳilün ḥüsn-i tedbīri ve şehā-yı pād-şāhī sebebi[y]le düşmā[n]ları dost olup saltanatı muzā‘af oldu.

32

Hikāyet-i dervīş-i kāsib ve ferzend-i ercmend ki himmet-i bülend vāsıtasıyla ḥazīz-ı zilletden zirve-i devlete vuşul buldı

Rivāyet iderler ki ḳadīm zamānda bir dervīş-i kāsib var-idi ki ‘acz-i ḥāl ve me’ūnet-i ‘ıyālden dermānde idi. Daḥl-i her-rūzesi ḥarc-ı rüz-merreye vefā itmez-idi ve fāyide-i şınā‘ati tertīb-i nān u nemeke yitmez-idi. ‘Ināyet-i Yezdānī ‘azze şānuhū aña bir ferzend erzānī buyurdi ki delāyil-i ḥaşmet cebhesinde peydā ve ‘alāyim-i devlet nāşıyesinde hüveydā idi.

Beyt

Mübārek-ṭal‘at ü ferḥunde-ṭālī‘

Cebīninde necābet nūrı lāmi‘

Meyāmin-i vücūdı ile ḥāl-i peder ol püser-i ferruḥ-eşerün ḳademin mübārek tutup maḳdūr-ı vaḳt olduḡı miḳdār terbiyete meşḡul oldu. Ol ferzend-i ercmend henüz ḳarīn-i mehd iken (30^b) kemān [u] tīrle avunurdi ve daḥı şīr-ḥāre iken siper ü şemşīrle sevinir idi. Her şabāḥ ki mektebe ileteler, döner meydāna giderdi ve her gāḥ ki ta‘līm-i ḥatt itsele elvāḥ-ı ḥattı koyup ermāḥ ḥattına meyl iderdi. Hem-vāre levḥ-i şemşīrden cihāngīrlık ḥarfīn okurdi ve her dem naḳş-ı siperden serverlik dersin ezber kılurdi. Çün kinn-i şabāvetden sinn-i bülūḡa yitdi, bir gün peder eyitdi: Ey ferzend-i dil-bendüm, dāyimā ḥāṭırum senün ḥal ü ḥayālüne nāzırdur. ‘Unfuvān-ı şebāb āvān-ı tufūliyyet gibi degüldür. Ḥuşuşān ki āşār-ı ṭayş u ḥıffet ve tehattük [ü] cūr’et şafaḥāt-ı aḥvālünde

zāhirdür. Nefs-i bed-endîş seni gird-âb-ı teşvîşe at[ma]dı[n] ve igvâ-yı şeytân u hevâ mehleke-i şehvete ilkâ itmedin dilerem ki min-ba' d *men tezevvece fe-ğad aḥşane nişfe dīnihi*¹ hışn-ı ḥaşîni saña maḥarr ve 'n-nikāḥü sünneti fe-men rağibe 'an-sünneti fe-leyse minn² menassa-i münîfinde seni cilveger kılam ve şānumuza münāsib dest-peymān tertîb idüp ekfâ vü akrānumuzdan bir kabîle-i aşîle ve bir cürşüme-i kadîmeden bir kerîme 'aḳd ve 'ıkd-ı silk-i izdivācuña çekem. Sen bu bâbda ne şavâb görürsin ve bu murâda ne tedbîr buyurursın? Püser eyitdi: Ey peder, ol duḥter için ki ben 'aḳd itsem gerek ve âyîn-i kâbîn için dest-peymān taḳaddüm itsem gerek. Size nesne tekliḫ itmezin ve sizden 'ināyet ü mu'āvenet tevaḳḳu' kılmazın. Peder eyitdi: Ey nūr-ı dīde, senüñ keyfiyyet-i ḥālūñ ve kemmiyyet-i mālūñ baña pūşide degüldür. Senüñ ne ḳadar istizḥaruñ ola ki şānuña mülāyim dest-peymāna iḳtidāruñ ola? Naḳd idecegüñ dest-peymān nedür ve 'aḳd iderem didügüñ 'arūs ne nesnedür? Püser fi'l-ḥāl eirinden ṭurdi ve içerü girüp bir şemşîr-i bürrān getürdi ki şad bār ḡamze-i ḥübāndan ḥün-ḥ'ār ve hezār mertebe 'aḳîḳ-lebler dendānından gevherdār. Ve eyitdi: Ey peder, bilmiş ol, ben 'arūs-ı memleketi ḥuṭbe itsem gerek ve muḥaddere-i salṭanatı 'aḳd u 'ıkda getürsem gerek. Aña tîḡ-ı bürrāndan ḡayrı girān-māye dest-peymān ve ḥançer-i ḥün-feşāndan özge nişān müyesser midür? Çün ol cevānuñ himmeti ḥuşul-i salṭanata maḥşūr idi, az zamānda 'arūs-ı 'arşa-i milk-i menassa ḳabza-i taşarrufunda cilve kılop ḍarb-ı tîḡ-ı 'ālem-gîr ve zaḥm-ı ḥançer-i āb-şekl [ü] āteş-te'şîrle ekşer -i āfākı teşḫîr eyledi.

33

Hikāyet-i şehzāde ki şoḥbet-i keşger vāsıtasıyla ḡıll-i zell-i 'ubūdiyyete düşdi ve muvāneset-i cevheriden ser-ḥadd-i vādî-i helāke yetişdi

Rivāyet iderler ki bilād-ı Fāris'de bir pād-şāh var-idi nîk-sîret ü pākîze-serîret. Cihān-dārılık bināsın ra'ıyyet-güsterlik esāsı üzre urmuşdı ve şehryārılık serîrinde ma'delet-güsterlik aḳdāmı üzre ṭurmuş idi.

Beyt

Zemîn 'adliyle ma'mūr olmuş-idi

Cihān cūdıyla mesrūr olmuş-idi

İttifāḳ bir püseri vücūda geldi ki āşār-ı rüşd ü necābet nāşıyesinde peydā idi ve envār-

¹ Kim evlenirse dininin yarısını koruma altına almıştır.

² Evlilik benim sünnetimdir. Kim de sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.

ı mecd ü sa‘adet sīmā-yı zībāsında zāhir [ü] hüveydā idi.

Beyt

Necābet nūrı sīmāsında zāhir

Sa‘adet lem‘ası elinde bāhir

Anuñ ketifinde keff-i dest miqdārı bir hāl-i siyāhī var-idi. Pād-şāh aña nigāh idicek perīşān oldı ve hūkemā-yı zamāndan ol neye ‘alāmet ü nişān idügin şordı. Cümlesi müttefiku’l-kelime eyitdiler: Kütüb-i felāsife-i sālifede görmişüz ki her kimde ki bu maķūle nişān ola, ‘unfuvān-ı ‘ömrinde çok beliyyāta mübtelā ola ammā ‘ākıbet şāhib-kırān u kişver-sitān ola.

Beyt

Ġam degül ‘ömrüñ evvelinde belā

Müşkil oldur ki āhirinde ola

Melik bu müjde ile hoş-hāl oldı ve anuñ terbiyetine kemāl-i himmetin maşraf kıldı. Meger civār-ı serāy-ı melikde bir keşşger var idi bī-şerm ü bī-pāk ve bī-hifāz u nā-pāk. Melik haķķ-ı cār ve hūsn-i civār ri‘āyet idüp (31^a) aña vazīfe-i mu‘ayyene mersūm [u] müretteb ‘ināyet buyurdı. Hem-vāre sāye-i iltifāt-ı melikde müreffeh ü āsūde-hāl giçerdi. Melik-zāde çün beş yaşına girdi ve ‘aķl-ı heyūlānī mertebesinden ‘aķl-ı bi’l-meleke derecesine irdi, tab‘ı mülā‘abeye māyil olup muttaşıl keşşgerüñ hūcresine gelür giderdi, anuñ külbesinden *lehvün ve la‘ibetühü*¹ iştigāl iderdi. Vezīr keyfiyyet-i hālden haber-dār olıcaķ şöhet-i keşşgerden şeh-zādenüñ men‘ ü def‘ine belki keşşgeri ol menzilden kam‘ u kal‘ına kaşd idüp melike eyitdi: Tab‘-ı şāhīye ki mazhar-ı envār-ı İlahī ve maħall-i füyūz-ı ğayr-ı mütenāhīdür, pūşide olmaya ki nihāl-i tab‘-ı şıbyān saķāmet ü istikāmete kābil olur ve ğāyet-i laţāfetinden her cānibe ki tahrīk ideler, māyil olur ve mürür-ı eyyāmla ol hālet üzre rāsih olup istihkām bulur. Şalāh budur ki şeh-zāde şöhet-i keşşgerden men‘ olına, tā anuñ ahlāķ-ı zemīmesi melik-zādenüñ tab‘-ı laţīfine sirāyet itmeye ve denā‘et-i himmeti ol kevkeb-i sipihr-i saltanatı evc-i ‘izzetden hażīz-i mezellele indürmeye ki andan envā‘-ı şūr u şer ve haţarāt-ı küllī şadır olmaķ muhtemel, belki muķarrerdür. Melik eyitdi: Didüğüñ gibidür ammā ol henüz şabīdür ve şöhet-i keşşgerle me‘lūf ve anuñ hānesinden lehv ü la‘bla meşğūfdur, eş-

¹ Dünya hayatının ancak bir eğlence ve bir oyundan ibaret olduğu Ankebût Sûresi’nde *lehvün ve la‘ibün* kelimeleriyle ifade edilmektedir. Bkz. Ankebût 29/64.

*şabiyyü şabiyyün velev kâne nebiyyen*¹ mişâli hüd meşhür u ma'rûfdur. Bâ-vücûd ki men' idicek hâtırında melâl hâdiş ola ve anuñ melâl-i hâtırı benüm infi'âlûme bâ'is ola. Evlâ budur ki bir miqdâr tevaqquf idüp bir müddet ârâm idevüz ve çün kıdd ü kâmet çeküp neşv ü nemâ bula ve hayr u şerri ve nef' ü zarrı temyîz ider ola, tâziyâne-i te'dible tevsen-i nefsin râm idevüz. Vezîr hāmūş oldu. Şāh keşşgeri da'vet idüp anuñ hakkında envā'-ı 'avāţif erzānî buyurdu ve mevā'id-i hüsrevâne ile ümmîdvār idüp eyitdi: Sen bizüm hem-sāyemüzsün. Bu ciger-küşemüz senüñle ülfet tutmuşdur ve hāneñle muvāneset itmişdür. Dilerem ki anuñ enīs ü rakıbi olasın ve āb u āteşden muhāfazada mübālağa kılasın. Keşşger du'ā itdi ve cebîn-i hîdmeti zemîn-i mezellele sürüp eyitdi:

Beyt

Gül-i bâğ-ı şeh-i 'âlem efzûn ola

Çerāğ-ı şebi meş'al-i rûz ola

Ben bende bu manşib-ı şerîfe liyâkât müşâhede kılmazdum ve bu maķāma ki maķşad-ı akşā-yı hāş u 'āmdur, kendüme istiḥkāk añlamazdum. Lîkin nazar-ı şāhen-şāhî bir kîmyâdur ki hâk-i tîreyi zer ve seng-i hārâyı dürr ü gevher ider. Ümmîdvāram ki meyāmin-i 'ināyet-i hüsrevâne ile hîdemāt-ı bendegāna bir vechle mü'eddî kılına ki 'izz-i istiḥsân maķrûn. El-kışşa şeh-zādeye hîdmeti cānına minnet bilüp bî-tekellûf her gāh bârgāh-ı şāhdan götürüp külbesine getirü[r]di, belki ba'zı leyālîde hücreinde yatururdu. Pād-şāh keşşgerüñ şeh-zādeye bu hevādârlığından ziyāde feraḥ ızhār iderdi. Keşşger daḥı emşāl ü akrānı miyānında mülāzemet-i pād-şāh ve hîdmet-i şeh-zāde ile iftiḥār u istiḫār eylerdi. Meger hîdmet-i şeh-zādeyi bir vechle der-miyān itdi ki günden güne pād-şāh huzûrında rûtbet-i ķurbeti arttı, tā külliye mu'temedün 'aleyh olup çevgān-ı hîdmet-i sultānîyle gūy-ı şerefi akrānı miyānından ķapdı.

Beyt

Sebebdür 'izzete hîdmet bilürler

Anuñ-çün cānla hîdmet kıılurlar

Her vaķt şeh-zādeye şahrâ vü deşt geşt itdürürdi ve şabāhdan ahşama dek temāşā vü 'işrete meşğûl kıılurdu ve gāh gāh teferrücgāhlarda gicelemek daḥı vāķı' olurdu. İttifāk ba'zı evķātde melike sefer-i 'irāk lâzım gelüp havāşş u ḥademden cemm-i gāfir ve

¹ Çocuk, peygamber de olsa yine çocuktur.

cem ‘-i keşir ile ‘azîmet-i seferi muşammem kıldı. Pes keşgeri taleb idüp müceddeden şeh-zâdeyi aña sipariş idüp hıfz u hîrâseti bâbında te’kîd itdi ve geşt-i bâğ u râğ ve seyr-i gülzâr u merğzâra icâzet virüp eyitdi:

Meşnevî:

Bahâr eyyâmı geldi ey kefeşger (31^b)

Zemîni zeyn itdi mâh-ı Âzer

Nevâ-yı kumrî vü âvâz-ı bülbül

Cihân bâğına şaldı sūz-ı gulğul

Bu tıfl-ı nâzenîne ol hevâdâr

Ki ide geşt-i şahrâ gâh gülzâr

Bu mevsimlerde olur hâne dil-gîr

Qo seyr itsün olunca seyrden sîr

Açılsun gül gibi gûlsün çemende

Düşürme gonciveş gönlini bende

Kefşger dahı cebîn-i zirâ‘ati zemîn-i mezellete sürüp halka-i itâ‘ati der-güş ve gâşiye-i hîdmet ü ‘ubûdiyyeti berdüş itdi ve ta‘ahhüd-i ahvâl-i şeh-zâdeye bir vechle iştiğâl eyledi ki kendü mühimmâtın bi’l-külliyeye ferâmûş itdi. Meger nevâhî-i şehirde melikûn bir bâğı var idi nüshâ-i ravza-i Rıdvân ve numûne-i nüzhetgâh-ı cinân. Şabâ benefşesinûn zülf-i pür-çîninden nâfe-i müşk-i tâtâr gibi mu‘attâr ve şimâl ca‘d-ı pür-şiken-i nesrîninden külbe-i ‘attâr gibi mübahhar. Riyâz-ı cennet ezhâr-ı gülzârından şemme-i tarâvet alurdu ve nihâl-i sidre vü Tûbâ kâmet-i serv-mevzûnından istikâmet isti‘âre kılurdu. Şeh-zâde ki büstân-ı saltanatda bir nihâl-i mütemâyil idi, cân [u] dilden ol bâğuñ temâşasına mâyil idi. Bu zamân ki şah sefer-i dūr u dirâza gitdi, şeh-zâde ‘âdet-i ma‘hûdı üzre temâşâ-yı bâğ-ı mezbûra meyl itdi. Huddâmdan birkaç gulâm ile ki dâyim-i hîdmetinde lâzim ve âstânesinde mülâzim idiler, serv gibi cânib-i bâğa hîrâm kıldı. Kefşger gördi ki şeh-zâdenûn efser-i zer serinde ve câme-i pür-gevher berinde ve cevâhir-i gayr-ı mükerrer kemerinde. Tînet-i hasîs ve sirişt-i habîsî muktezâsı ki mekr ü hıyânet idi, zuhûra gelüp endîşe itdi ki bu tâc-ı zer ve câme-i mücevher ve kemer-i pür-güher niçe bâzîrgâna ser-mâye-i dükkân, belki re’sü’l-mâl-i hezâr deryâ vü kândur. Hâlâ pederi dârü’l-milkden dūrdur ve mâderi cemî‘-i ehl-i

harem ile kabza-i taşarrufumda mağlûb u mağhûrdur. Şalâh u şavâb budur ki bir hîle fikr idem, tâ bu püseri diyâr-ı Mâverâ'ü'n-nehr'e alup gidem. Pîrâye-i libâsını, belki kendü nefisini dağı bahâ-i girâna şatup bâkî 'ömri cihân-ı fânîde kemâl-i ferâgat ve tamâm-ı refâhiyyet ile giçürem.

Beyt

Çün cihân bâkî degül olmaz zamâna ber-çarâr

Furşatı fevt eyleme el virmişken rûzgâr

'Âkıbet ol hâksâr-ı hevâ-yı nefis-i ğaddârdan ğubâr-ı fitneyi meşâr ve âb-rûy-ı emâneti zemîn-i hıyânete nişâr itdi ve mağdûmına kaşd idüp kendü ğulâmına ki mağrem-i esrârı idi, bu sırrı izhâr itdi ve huddâmuñ her birini bir nev' dârû ile lâ-ya'kıl idüp şeh-zâdenüñ dağı 'aqlını zâyil kılup ol dürr-i şadef-i salţanatı zer ü zîverle gevher gibi bir şandûk içre yaturdı. Çün şeb-i tîre-gün câme-i kuhlîyi der-ber ve 'imâme-i kırîyi ber-ser itdi şandûkı bir cemmâzeye ki bâz-ı tîz-gerd bu şür'atle gerd-i râhına iremezdi ve sipihr-i cihân-neverd ser-tâ-ser dîde iken eşerin göremezdi, aña üstüvâr itdi ve kendü bir semende süvâr oldı ki 'ömr-i kâmrânî gibi revende ve ecel-i nâ-gehânî gibi resende. Tîrûñ tîzlikde siñirin keserdi, berkuñ çâlâklıkde cigerin yaķardı. İrhâ'-i 'inân itseler vehminden kûy-ı müsâbakatı kapardı. Tâziyâne göstereceler bir hamle ile çenber-i âsmândan giçerdi.

Beyt

İremezdi tozına bād-ı şarşar

Yedi menzildi aña heft kişver

Ġulâmın dağı bir bâre-i bād-pây-ı âhen-ğây-ı ra'd-şadâ vü 'âlem-peymâya süvâr kıldı. İki at dağı yedüp ve yat u yarağı müheyyâ idüp yola girdiler. Tebâşîr-i rûz-ı ğîfî-fürûz zuhûr idince mesâfe-i dūr u dirâz kaţ' itdiler. 'Ale's-şabâh bir miķdâr âsâyiş idüp yine süvâr oldılar ve berķ gibi mezâyıķ-ı mesâlik ve menâhil-i mehâlikden mürûr u 'ubûr idüp iki günde ser-ğadd-i memâlik-i şâhdan giçüp bir vilâyete dağı irdiler. Bu cânibde ħidmetkârlar her biri bir kenârda düşüp tâ nişfu'n-nehâra dek bîdâr olmadılar ve ol dârûnuñ keyfiyyetinden ifâkat bulmadılar. Âħirü'l-emr bâġbân anlaruñ ħâline muţţalî' olup her birine rûġan-ı bādâm ile sirke tecerru' itdürüp 'aķlları başlarına gelüp çün şeh-zâde ve keşşgerden eşer (32^a) göremeyüp etrâfı çendân ki cüst ü cüy itdiler, nâm u nişânlarından ħaber bilemediler. Żarûrî keyfiyyet-i vâķı'adan melikeyi âġâh itdiler. Melike süġvâr süvâr olup bâġa geldi ve ol serv-i ħirâmândan eşer görmedi ve ol ġül-i

ra'nadan meşāmına şemme iremedi. Çün mäder-i mihr-bân nūr-ı dīdesinden nişān bulmadı, fiğān-ı cān-güdāza āgāz kıldı ve feryād-ı sūz-nāki menzil-i simāke yitişdüirdi. Buyurdu, tā eṭrāf u eknāf-ı bāğı ḳadem-i ṭaleb ile tek ü pūy ideler ve nevāhī [vü] zavāhī-i deşt ü rāğı cidd ü cehd ile cüst ü cūy ideler. Çün tefahḥuş-ı firāvān ve tecessūs-i bī-pāyāndan soñra ser-menzil-i ḥuşūl-i maḳşūda vuşūl müyesser olmadı, ḳāşıdlar nā-ümmīd dönüp şūret-i ḥālī 'arşa-i 'arza inhā itdiler. Melikenüñ cevher-i ruṭūbet-i ğarīziyesi āteş-i firḳat-i veled-i 'azīzinden zūbān buldı ve şem'-i sūzān gibi şu'le-i hicrān ile yanup ol giceyi tamām bī-ḳarār u bī-ārām sūz-ı dille itmām itdi ve 'amūd-ı dūd-ı dili saḳf-ı eflāke diküp ve sīne-i derd-i pūr-verdinden bir āh-ı serd çeküp āḥir irci 'ī ilā rabbiki¹ pervānesi yitişüp şem'-i rūḥ-ı revānı küllü men 'aleyhā fān² tünd-bādıyla sevindi ve ḥırmen-i ḥayātı şu'le-i hādīmü'l-lezzāt ile göyündi. Mücāvīrān-ı ḥarem fi'l-ḥāl şūret-i vāḳı'ayı bir berīd-i hāmūn-neverdle melike iblāğ u irsāl eylediler. Melik daḥı bāl-i isti'calle mu'āvedet idüp dārü'l-milkinı müstaḳarr-i iḳbāl ve muḥayyem-i 'izz ü iclāl kıldı ve firāk-ı ferzend ve zen-i dil-bend için dāyire-i imkānda olan ceza' ü feza'da ḳuşūr ḳomadı. 'Āḳıbet-i kār ḥaṭṭ-ı muşāberete baş ḳoyup nā-ḳār ḥabl-i metīn-i ıştıbāra teşebbūs itdi. Bu cānibden keşşger ol māh-ı sipihr-i saltanatı şehrden şehre gezdürüp vilāyet-i Māverā'ü'n-nehr'e iletdi. Cevāhire dest-i taşarrufı dırāz itdükdən soñra anı bir tācīre bey' itdi. Melik-zāde on yıl miḳdārı bāzīrgān ḥidmetinde olup nihāl-i ḳaddi mā'-i terbiyetiyle neşv ü nemā bulup melāḥat ü şabāḥatde bir ḡāyete yitdi ki Yūsuf-ı Mışır'nūñ bey'-ı revācını fāsīd ve bāzār-ı ḥüsnini kāsīd itdi. Her bārī ki ol gül-i bī-ḥār gülzār-ı ḥānesinden taşra geldi, her kenārdan ḥāḳ-i pāyine hezār cān u dil nişār iderlerdi ve her kūşeden ol nihāl-i ser-efrāzuñ ḳadd-i 'ömri dırāz olmağ-içün dest-i du'āyı cānib-i semāya ref' idüp niyāz eylerlerdi. Bāzīrgān ehl-i temīz ve şāḥib-i kifāyet idi ve zīhn ü zekā ve fiṭnat u dehāda āyet idi. Çün şeh-zādei bu ḥāl ile müşāhede itdi, kendüye eyitdi: Min-ba'd bu gulāmla muşāḥabet baña maşlaḥat degüldür. Zīrā ki eger perde-i ḥafāda pinhān idem, būd u nā-būdı yeksān olur ve eger miyān-ı nāsda 'ayān idem āteş-i fitne heyecān idüp ḥalk-ı cihān anuñ temāşāsında ḥayrān olur. Şavāb budur ki bu fāris-i meydān-ı melāḥati tuḥfe resminde pād-şāh-ı Fāris'e virem ki kerem-i şānıyla defter-i cūd-ı Hātem'i tayy itmişdür ve bezl-i iḥsānıyla cerāyid-i seḥā'-i āl-i Bermek'e ḥaṭṭ-ı nisyān çekmişdür.

¹ Rabbine dön. Bkz. Feer 89/28.

² Yeryüzünde bulunan her şey fanîdir. Bkz. Rahmân 55/26.

Muḳarrerdür ki bu ğulāmuñ az‘āf-ı kıymetini baña in‘ām buyursa gerek ve bu vāsıta ile pāy-ı istizhārūm feraḳ-ı Ferḳadān’a irse gerek. Pes bāzırgān anı diyār-ı Fā[ri]s’e iletüp tuhfe tarıķıyla melike pīşkeş çekdi. Püser-i şāh-ı Fāris kenār-ı peder [ü] māderden on yıl mıḳdārı cüdā düşüp mäh-ı tamām gibi menzil-i çihār dehe yitişüp yine ḥāne-i şeref ü mecde ve ḥānedān-ı ābā vü cedde rucū‘ müyesser oldı. Melik ferzendi ḥālinden ğāfil bāzırgānuñ ğulāmına teşrīf-i ḳabūl erzānī buyurup ḥuddām-ı ḥāş silkinde intizām u ihtişāş virdi ve ‘ale’-d-devām anuñ terbiyetinde ihtimām buyurup az zamānda aḳrānı miyānında imtiyāz buldı ve ol şayrafı ile ki dāyım ḥizāneye lāzim idi, me’lūf u me’nūs olmış-idi. Hem-vāre (32^b) aña ta‘zīm ü ri‘āyet iderdi ve her tuhfeden ki melik aña iḥsān ideydi, cevherīye ḥişşesin ‘ināyet iderdi. Cevherī çün ğulāmuñ kemāl-i maḥremiyyetini müşāhede itdi, ṭab‘-ı bed-ġüherinde ṭama‘-ı ḥām zuhūr idüp kendüye eyitdi: Bir ḥile ile melikūñ ḥātem-i ḥāşşını ğulāma getürdeyüm ve aña istizhār ile ḥizānenūñ mührin getürdüp zaḥīre-i vāfir ve cevāhir-i fāḥir ele getürdeyüm. Pes şeh-zādeye eyitdi: Ey serv-i āzād ve ey merd-i dil-i nā-şād, her gāḥ envā‘-ı iḥsān u ıştınā‘ ile bu kemīneyi yād idersin ve her gün eşnāf-ı elṭāfla ḥāne-i dil-i nā-murād ābād eylersin. Dilerem ki ben de ḥıdemāt-ı pesendide ile ol iḥsānlaruñ ba‘zına mükāfāt kılam ve *hel cezā’ü’l-iḥsāni ille’l-iḥsān*¹ bende ḥaḳḳında mebzūl olan ba‘zı meḳārimūñ ‘uhdesinden gelem. Melikūñ ḥātem-i mübārekinde bir ism mevsūmdur ki naḳş-ı ḥātem-i Süleymānīdür. Her kime kim ol nigīn ile bir engüşteri müyesser ola, ḥınk-i murād zīr-i rānında münḳād ve milk-i cihān mi‘mār-ı fermānıyla ābād ola. Eger bu zaḥmete müteḥammil olasın ve ol maḥalde ki melik şekker-ḥ‘āb-ı istirāhate müstaḡraḳ ola, ol engüşterini āheste engüştinden çıkarup baña getüresin, tā anuñ mührini senüñ içün yazam, bir ḥātemüñ faşşına ḳazam. ‘An-ḳarīb serīr-i saltanat ferr-i cemāl-i bā-kemālūñ ile zīnet bula ammā bi-şarṭ-ı ān ki ‘amel-i vezāreti baña muḳarrer kılasın. Cevherī şeh-zādeye bu naḳş-ı ğarībıle firīb virdi, tā bir gice ḥ‘ābgāh-ı melike gelüp dest-i cür’eti engüşti melike dırāz itdi ve āheste āheste ḥātemi engüştinden çıkarmağa āġāz itdi. Bu eşnāda melik bīdār olup ğulāma eyitdi: Senüñ ḥod esbāb-ı tecemmülde ḳuşūruñ yok, māl ü menālden saña kifāyet idecek var. Bu cür’ete bā‘iş nedür? Rāst söyle ki bu ḥātem senüñ ne maşlaḥatuña yarar? Şeh-zāde taḳrīr-i ḥüccetden ‘āciz oldı ve nā’ire-i ğāzab ḳalb-i melikde mültehib olup seyyāfı taleb kılap

¹ İyiliğin karşılığı, yalnız iyilik değil midir? Bkz. Rahmān 55/60.

ve anuñ katline mişāl virdi. Seyyāf hemān-dem ki gulāmuñ endāmından cāmesin çıkardı, ol hāl-i siyāh ki şāh anuñ keyfiyyet-i hālinden āgāh oldu, anuñ ketfinde nümāyān oldu. Melik anı müşāhede idicek bī-hūş oldu. Seyyāf da melikūñ bu hāletini göricek siyāsetden el çekdi. Çün şāh kendüye geldi, ferzendūñ gözlerin öpüp eyitdi: Ey nūr-ı dīde, şöhet-i keşger-i zerrāk beni bu gird-āb-ı firāka atdı. Şeh-zāde dahı ‘özrleri dileyüp eyitdi: Ey şāh-ı ‘ālem-penāh, muhniş-i cevherī-i gümrah beni bu küstāhlığa tahrīz itdi. Şāh cevherīye siyāset buyurdı ve şeh-zādeye naşihatler itdi ki hāl-i māzīye nazar idüp, ‘ibret alup zamān-ı müstakbelde bed-aşl u nā-kesler şöhetinden ictināb eyleye, tā mişālūñ emşāline reh-nümā olmaya.

34

Meşel-i Meşhûr

Künūzu’l-cevāhir-nām kitāb ...¹ pād-şāhları selāṭin-i mülūk-ı Hind’ūñ çok ...² ilçiler ile mektûb gönderüp sebebini su’āl itmişler. Anlar ki Hind’ün eñ nām-dār u ‘ākiline varup geldiklerini bildürüp mektûblarını virmişler. Hind pād-şāhı ol Rasüllere incinüp sen niçün çok ‘ömr sürersin ve bu su’āl ne küstāhlıktır diyü niçe sözler söyleyip ‘ākıbet hışm idüp ol derdmendleri bir hālī cezīreye göndermiş. Tā ol cezīredeki tağ yire geçmeyince bunlara maḥbûs anda diyü emr eylemiş. İlçiler ki müstahfî zahîre ile anda birağılmış. Halāş olmaları bir muhkem tağūñ yire geçmesine havāle kılınmağla niçe yıllar anda qalmışlar. Gice vü gündüz tā’āt [u] ‘ibādāt idüp ağlamağa başlamışlar. Ya’nī ki yā Rab, kemāl-i kudret vü ‘azametūñ haqqı-çün sen bu tağı yire geçür ve bize bu miḥnet (33^a) ü zulmetūñ āb-ı hayātını içür diyü gözyaşların dökmişler. Hikmet-i Hudā çok zamān geçmedin bir zelzele-i ‘āzīme vāqı’ olup cezīredeki tağ yıkılıp yire giçer. Derdmend ilçiler kenār-ı deryāda ol dehşet ile qalur. Vaqtā ki bu haber işidilür, pād-şāh-ı Hind adam gönderüp bir gemi ile ol bī-çāreleri huzūrına getürür. Bir miqdār iḥsān idüp cevābuñızı aldıñuz mı dimiş. Varuñ imdī gördüklerimi şāh-ı ‘Acem’e söyleñ diyüp yol[la]rına revāne eyler. Hattā *himmetü’r-ricāli taḫla’u’l-cibāle*³ meşeli ol zamānda şādır olmuş. Ya’nī ki iki üç faḫr şabāh u aḥşam cenāb-ı kibriyāya tazarru’-ı keşir ile dünyā halk olinalı yirinde tūrur bir cebel-i ‘azīm az zamānda yire geçüre. Bu kande qaldı ki niçe biñ mazlûm bir pād-şāhuñ vücūdına bed-du‘ā ideler, yā Rab sen

¹ Mürekkep dağıldığından ibare okunamamaktadır.

² Mürekkep dağıldığından ibare okunamamaktadır.

³ Bir kişinin himmeti dağı yerinden söker.

getür bu zālîmi diyü yalvaralar. Pes ol nice uzun ‘ömre mālîk olur? Bir muhkem tağı yire geçüren bed-du‘ādan anuñ vücūd-ı za‘îfî nice kırtılır?

35

Hikāyet-i Haccāc b. Yūsuf ve Hācib-i Rāz-dār

Hikāyet

Rivāyet iderler ki Haccāc b. Yūsuf ‘ahd-i qadīmden bir hācibi vardı ki hālvet gicelerde nedīmligin dahı eylerdi. Bir gice eşnā-yı kelāmda Haccāc eyitdi ki: ‘Avretleri mahrem-i rāz eylemek kat‘ā cāyiz degüldür. Hācib eyitdi ki: Bu ma‘nā küll degül. Benüm rāz-dār ‘avretüm var, hergiz keşf-i esrār eylemek anuñ şānı degüldür. Hācib hāzīne-dārına buyurdi ki hāz[ī]neden hezār dīnār getürdi, alup üzerine kendü mührün urdı. Hācibe eyitdi ki: Al bu altūnı saña ‘aṭıyye kıldum. Var, eviñe ilet, ammā ‘avretüñe eyüt ki bu dīnārı senden ötüri hīzāne-i pād-şāhdan uğrılalum. Hācib fermān-ı Haccāc’a imtişāl kıldı. Bir niçe müddetden sonra Haccāc hācibe bir mahbūbe cāriye in‘ām eyledi. Hācib dahı ona getürdi. Çün aḥşam oldı, hācib evine vardı. ‘Avret eyitdi: Bu cāriye nedür? Hācib eyitdi: Eger benüm hāṭıram ri‘āyet iderseñ bu cāriyeyi şat. Eyitdi: Pād-şāh in‘ām etdügi cāriyeyi ben kaçan şatam? ‘Avret dahı epsem olup ḥayr u şer ayruḳ nesne dimesdi. Ol gice şabr u taḥammül kıldı. Çün şabāḥ oldı, ḳalkup Haccāc’uñ sarāyına varup Haccāc ile buluşdı. Temhīd-i ḳavā‘id ḥidmet idüp zemīn-i ‘ubūdiyyeti şefāḥ-ı mezellete muḳabbel ü melşüm kılduḳdan-sonra eyitdi ki: Müddet-i medīd ve ‘ahd-i ba‘iddür ki benüm keṭḥūdām bunı senüñ şadaḳa vü ni‘metüñle perverde kıılır. Şimdi eger bed-baḥtlıḳ idüp senüñ şükr-i ni‘metüñi ve edā’-i ḥidmetüñi ri‘āyet itmekde taḳşīr itdiyse ben anı ketm itmeḡe muzlimesden ḳorḳaram ve Hudā-yı te‘ālādan şerm eylerem. Pes andan sonra bir kīse dīnārı çıkarup Haccāc’uñ önüñde ḳodı ve eyitdi ki: Bunı benüm erüm senüñ hīzāneñden benüm-çün uğurlamış. Ben ḥarac itmeḡe revā görmedüm, oş mühriyle yine ‘izz-i ḥuzūra getürdüm. Haccāc eyitdi: Ey zen, pāk-rāy-ı Haḳḳ te‘ālā saña raḥmet idüp ‘āḳıbetüñ ḥayr olsun. Çün ‘avret taşra çıḳdı, Haccāc adam gönderüp hācibi okıdı, ol kīseyi öñinde ḳodı ve eyitdi: Senüñ ol rāz-dār ‘avretüñ getürdi. Eger ḥaḳıḳat-i ḥāle vāḳıf olmasam ḳaḳıyye nice olacağı ma‘lūmdı.

Şi‘r

Şaḳıngıl ‘avreti idinme sırdāş

Ki ider ol seni ‘ālemlere fāş (33^b)

Hikāyet

Emsâlde gelmişdür ki bir şîr renc-i cerebe mübtelâ oldu. Bâ-vücûd teb-i lâzımı ‘illet-i cerebden dâ’ü’s-sa‘leb olup cildi debâğat olınmış deriye ve şekli, yüzi buruşmuş kıarıya döndi. Âhîr hâriş-i endāmından bî-çāreye hārḥār-ı tamām ‘arız olup kuvveti günden güne sâkıt oldu ve bereket-i hareketden mahrûm olup neşât-ı şikârdan kaldı. Anuñ dergâhında bir rûbâh vardı ki anuñ herîse-i ferîsesi kâselîsi id[i] ve rîze-i loḳma ve ḳurāza-i tu‘mesi zindesi ve baḳıyye-i ta‘āmı ve ‘atıyye-i in‘āmı perverdesi[y]di. Çün şîr seyr ü şikârdan kaldı, rûbāhuñ ḥālî hārâb olup tâb-ı ıztırâba düşdi. Bir gün ḳayḳ-ı ‘îş ve daḡdaḡa-i cû‘dan şîre zebân-ı melâmeti dırâz idüp eyitdi: Ey melik-i sibâ‘ senuñ marāzuñ ‘arızası bu bîşe vuḥūşunu cānından bîzâr itmişdür ve za‘f-ı ḥāl ve eşer-i melālūñ tamām ḥuddāma, belki ḥāş u ‘āma sirāyet ḳılmışdur. Niçün bu dâ’-i ‘uzālūñ mu‘alecesinde ihmāl idersin ve bu derd-i ḥırāşuñ müdāvātına iltifāt eylemezsin? İştmeduñ mi ki dimişlerdür: *İzā eleme bike’l-marāzu fe’l-mu‘āceletü fi’l-mu‘āceleti*¹. Şîre bu kelimât te’şîr idüp nâle-i enîn ve âvâz-ı ḥazîn ile eyitdi: Ey rûbâh, müddet-i mütemâdîdür ki ben bu ḡuşşadan ḳan içerin ve ‘illet-i cerebden ben bilürem ki ne ta‘ab çekerin. Zâ‘fdan bedenüm nâle döndi, müsuz bu tenüm şâle döndi. Bilmezem bu marāza ne ‘ilâcla devā müyesserdür ve bu derde ne dārûyla şifâ mutaşavver. Meclisde ḥâzır olan atıbbâdan birisi ki fenninde mâhir idi, eyitdi: Bu ‘illetüñize ḡuş u dil-i ḥardan ḡayrıyla ‘ilâc kârger degüldür, ammâ bu marāzuñ zamân-ı ḥüdüşından ilâ ḥāze’l-ân bu fikrdeyin ki bu maṭlûb ḳınâ‘-ı imtinâ‘dan ne vechle yüz göstere ve bu murâd ne ḥîle vü tedbîr ile ele gire. Rûbâh eyitdi: Eger fermân-ı melik şeref-şudür bulursa ben ki kemterîn-i bendegân-ı dergāham, kemer-i ḳaşdı miyân-ı cāna çeküp ḳadem-i cidd ü cehdi ṭarîḳ-ı cüst ü cûya ḳoyam. Ümmîdüm budur ki yümn-i iḳbâl-i sultânî ve ferr-i devlet-i ḥüsrevânî ile anı ele getürem ve şâhid-i maḳşûdı ‘an-ḳarîb melik-i rûzgāruñ kenâ[r]ında görem. Şîr eyitdi: Ey rûbâh, sen bunı neden dîrsin ve bu müdde‘âyı nice bürhânla işbât idersin? Rûbâh eyitdi: Ey melik, ḥâtıruma bu ḥuṭûr ider ki melike bu bîşeden ḥurûc münāsib degüldür. Zîrâ ki ten ü endāmında müyî ki şüret-i vecāhetüñ âb-rüyıdur, dökülmişdür ve cemâl-i şüret ve şükûh u heybeti fi’l-cümle noḳşân-pezîr olmuşdur. Bu ḥâlet üzre seyr ü şikâr ve kendüyi âşnâ vü bîḡāneye izḥâr

¹ Hastalık sana elem verdiğinde, tedavide acele etmen gerekir.

haşmet-i şāhī ve mehābet-i pād-şāhīye nokşān-ı tamāmı mūcibdür. Pes bunı şalāh gördüm ki maṭlūbı kend[ü] ayağıyla bu bīşeye getürem, tā melik-i sibā‘ anı kendü eliyle tutup gönli murādınca andan tenāvül buyura. Şīr eyitdi: Bu nice müyesserdür? Cevāb virdi ki: Bu bīşeye qarīb bir çeşme-i garīb vardır ki gāzā[r]et-i māda

Mısrā‘

Almaz ‘aynına baħr-ı ‘ummānı

Ve leṭāfet ü şafāda

Mısrā‘

Hacl eyler zülāl-i hayevānı

Bir gāzūr her gün ol çeşmeye gelüp tūra yur ve bār-keş bir ħarı var, ol çeşme havālisinde gāh otlar gāh yatur, uyur. Mercūdur ki anı bir hīle ile bu pīşeye getürem, ammā melik nezr eylesün ki çün dil ü gūşın yiye bākıyyesiyle sā‘ir vuḥūsuñ ḥātırın hoş eyleye. Şīr rübāhuñ mültemesini icābete maḳrūn kılup şart-ı mezbūr üzre nezr ü ‘ahd itdi ve mevāsīk u peymānın eyman-ı ğılāz u şidād ile mü‘ekked ü müşeddedi kıldı. Rübāh daħı ni‘met-i müstevfī ümmīdiyle ser-çeşme cānibine müteveccih oldı. Çün ħarı ırakdan gördi, merāsım-i taḥıyyetı yirine getürüp temelluḳ u tebaşbuşa āġāz itdi ve mülāṭāfet ile muşāḥābet idüp yanına düşüp (34^a) kande giderse gitdi. Pes şordı ki: Hey yār, seni niçün böyle rencūr u zār ve nizār görürin? Ĥar eyitdi: Bu gāzūr muttaşıl baña iş işledür ve ağır yükler yükledür. Bu cümle ile yine tīmārumda ihmāl ider. Ğam-ı ‘alefden telef olmalı oldum, ol dāne-i ceve almaz ve ħırmən-i ‘ömrüm bād-ı fenāya varmalı oldı, ol berg-i gāh deñlü i‘tibār kılmaz. Rübāh eyitdi: Ey selīm-dil, bi-ḥamdili’llāh elüñ ayaġuñ var ve kuvvet-i refṭār ve iḳtidār-ı qarārda kuşūruñ yok. Pes ne sebep ile bu miḥneti iḥtiyār idüp za‘īf ü nizār bu dām-ı belāya kendü ayaġuñla giriftār olursın? Ĥar cevāb virdi ki: Benüm bārkeşlikle iştihārum var. Her kande ki varam, baña bār-ı meşakḳat çekmek der-kār. Bu meşel mesmū‘uñ degül midür ki ħarı düğüne da‘vet itmişler, eyitmiş:

Beyt

Beni ta‘zīm içün şanmañuz bu

Ya odundan ḥācet olmışdur yahūd şu

Bā-vücūd ki tenhā ben bu belāya mübtelā degülem. Belki ebnā-yı cinsümüz cümle bu rence giriftārdur ve zīr-i bār-ı belāda enīs-i nāle vü zārdur. Bu bābda çok zamān naḳd-i efkārı ‘ayāra urdum. Āḥir-i kār bunuñ üzerine qarār kıldum ki çün ḥum-ḥāne-i

dünyâda her makâmda cām-ı miḥnet içmek muḳarrerdir ve cāme-i miḥnet geymek muḥaḳḳaḳdur, ‘ömrüm olduḳça bu ḥānede sākin olup gāzür ḥidmetinde gitmeyem ve çün nihāl-i ‘ömrden ber-ḥūrdār olmaḳ muḥāldür, bārī sebūksārılık ‘ārı bār çekmeyem. Rūbāh-ı mekkār eyitdi: Ey yār, Bilmez misin ki *inne arḥa’llāhi vāsi’atūn*¹ ‘arḥa-i zemīnūñ ziyāde vūs’ati vardur. Men- şūr-ı *sīrū fi’l-arḥi*² miḥnet-zedegān-ı rūzgār için ser-māye-i kārdir. Ḥar eyitdi: Çün her şahṣa her kande ise rızk-ı maḳsūmdan ziyāde bir ḥabbe vāşıl olmaz. Pes hırş belāsından şedāyid-i sefere irtikābdan ‘azāb u ta’abdan ḡayrı nesne ḥāşıl olmaz. Rūbāh eyitdi: Bu kelām muḥill-i te’emmūldür ve bu ḥaşlet şıfat-ı şafder-nişīnān-ı mertebe-i ḳanā’at ü tevekkūldür. Her kims[e]ye bu pāye ve her kiṣiye bu ser-māye müyesser degūldür. Sūnnet-i Ḥazret-i Bārī celle zıkrūhū bunun üzerine cārīdür ki ‘ālem-i esbābda her nefse bir vesīle ile fetḥū’l-bāb müyesser ola ve müsebbibū’l-esbāb her şahṣı kesb ü iktisāb sebebiyle merzūk kıla. Eger cāyiz ise seni bir mergzāra iletem ki zemīni cevherīler külbesi gibi envār-ı elvān-ı ezhār ile müzeyyen ü münevver ola ve hevāsı ‘ıtr-fürūşlar ṭablası gibi nesīm-i ‘anber ve şemīm-i misk-i ezfer ile muṭayyeb ü mu’aṭṭar ola. Bundan sābık ebnā-yı cinsūñden birisine daḥı bu naṣīḥati itmişdüm ve ilḥāḥ u ibrām ile ol maḳām-ı behişt-āyīne ilemişdüm. El-ān ol ‘arḥa-i ferāḡatde ḥuzūr-ı tamām ile ārām u ḥirām ider ve ol riyāz-ı emn ü selāmetde şıḥḥat ü āfiyet ile gice vü gündüz otlayup uyḥuyı kendüye ḥarām ider. El-ḳıṣṣa rūbāh-ı mekkār dem-i mekri ber-kār ve ezḳār-ı efsāne vü efsūnı ol deñlü tekrār itdi ki faṭīr-ı tedbīri tennūr-ı tezvīrde tamām pişdi ve ḥar-ı ḥām-ṭama’uñ dīk-i hırşı kānūn-ı derūnında ḳaynadı, taşdı. ‘Āḳıbet zimām-ı iḥtiyārın rūbāh-ı ḥīle-kāruñ ḳabza-i iḳtidārına teslīm itdi ve eyitdi: Ey delīl-i sebīl-i hidāyet senūñ işāretūñe ki maḥż-ı şefḳat ve farṭ-ı ‘ināyetden nāşīdür, itā’at ‘ayn-ı sa’ādetdür ve fermān-ı vācibū’l-iz’ānuña ki kemāl-i mürüvvet ü mekremetden münbe’isdir, muḥālefet ‘alāmet-i şeqāvetdür. Her ne buyurursañ fermānuña cānla muṭī’ u münḳādem ve min-ba’d saña şadīḳ-ı şadīḳu’l-vedād ve refīḳ-ı ḥālīşu’l-i’ṭikādam. Rūbāh-ı pūr-tezvīr anı bu tedbīr ile şīr ḳatına getürdi. Şīr ḥarı göricek iştihāsından aḡzı şulandı, şafrası bulandı ve ḡāyet-i şeqaf u şerehinden şabra mecālī olmayup isti’cāl ile aña ḳaşd itdi. Çün kemāl-i za’f u hüzālden (34^b) dendān u çengāl fülül u kelālden ḥālī degül idi, zaḥm-ı bī-raḥmı endām-ı ḥara kārger olmayup ḥar-ı bī-çāre bā-dil-i şad-pāre pençe-i şīrden ḥalāş olup

¹ Allah’ın yeryüzü geniştir.

² Yeryüzünde dolaşın. Bkz. En’ām 6/11, Neml 27/69, Ankebut 29/20, Rum 30/42.

kaçdı, gitdi. Rübāh şīrūn bu mertebe za‘fin göricek ta‘accüb itdi, bu hāl ile niye isti‘cāl itdüğine bī-ḥuzūr olup zebān-ı melāmet ile eyitdi: Āyā ta‘zīb-i ḥayvān-ı bilā-fāyideden ne ḥāşıl olur ve bir mühimde mecāl-i fırsat bākī iken isti‘cāl-i beyhūde ne fā‘idei virür? Ḥazm ü ihtiyāṭ şartı bu idi ki bir miqdār kendüni zabt ideyduñ ve vaḳār u şebāt bunu iktizā iderdi ki ‘inān-ı temkīni elden ḳomayayduñ, tā āḥir-i kār peşīmān olmayayduñ.

Mısrā‘

Ez peşīmānī çī sūd āḥir ki kār ez-dest reft¹

Bu kelimāt zamīr-i şīrde ziyāde te‘şīr itdi, ammā kendüyle fikr itdi ki eger dağdağa-i nefis ve galebe-i cū‘ ile temessük idem, şıfat-ı ḥıffet ve şereh-i mezmūm ile mevsūm oluram. Eger kuvvet-i za‘f ve za‘f-ı kuvvete ḥavāle kılam, iltizām-ı ‘aciz ve i‘tirāf-ı za‘f lāzım gelür ve a‘dā-yı devlet ve müdde‘iyān-ı memleket keyfiyyet-i ḥālūme muṭṭali‘ olur. Lā-ceram şavāb budur ki rübāhuñ bu su‘āline ‘unf u ḥuşūnet ile cevāb virem ve ḥuzūrumda bu nev‘ kelimātdan anı zecr idüp min-ba‘d bu maḳūle cūr’etden anı ḥacr idem. Pes eyitdi: Ey rübāh-ı gümrah, bu küstāhlık senüñ ne ḥaddüñdür? Bilmezsın ki mülükdan her ne şādır olursa ra‘iyyet aña vuḳūf taleb itmek ṭavrından ta‘addīdür ve anuñ sırrın ve sebebin şoragitmek anlaruñ ne ḥaddidür? Her çāker-i meflūk vuḳūf-ı aḥvāl-i mülūka müteḥammil olmaz ve esrār-ı vācibü’l-isrār-ı selāṭīn, re‘āyā vü dehākīn ḥavşalasına şıgımaz. Bu su‘ālden fāriğ ol ve ḥarı yine getürmege bir ḥīle dahı fikr eyle, tā bu vesīle ile senüñ ḥulūş-ı ḳalb ve şafā-yı bāṭınuñ baña zāḥir ola ve tertīb-i şāhāne ve ri‘āyet-i ḥüsrevāne ile maḥşuş olup akrān u emşālūñ miyānında āftāb-ı ḳadr derece-i irtifā‘ bula. Rübāh yine zimām-ı ḥīle ve tobra-i tezvīri eline alup ḥar ḳatına geldi ve temelluḳ-ı tamām ile resm-i taḥiyyet ü selāmı yirine getürdi. Ḥar andan i‘rāz itdi ve inḳıbāz şüretin gösterüp eyitdi: Ey mekkār-ı ḥīlekār, evvel beni va‘de-i luṭf u vefāyla nevāziş itdün, ba‘deḥü bir şīr-i şikārī pençesine sifāriş itdüñ. Rübāh eyitdi: Ey sāde-dil, sen ne tevehhüm itdüñ ve ḥayālūne ne geldi ki mücerred bu tılısmı görüp bu genc-i bī-renci ḳoduñ gitdüñ? Henüz şevket-i ḥārı müşāhede itmedin temāşā-yı gülzārdan kenāre itdüñ. Ol gördüğüñ cism bir tılısmdur ki felāsife-i sālīfe bu maḳāmda ārām [i]den devābb u en‘āmuñ intizām-ı ḥālī-çün resm eylemişlerdür. Zīrā bu bir mergzārdur ki elvān-ı ezhār ile meşḥūn ve envā‘-ı eşmārı ḥadd ü şümārdan

¹ İş işten geçtiyse pişmanlığın ne faydası olur?

bîründür. Bu tılsım olmasaydı ‘âlemde ne deñlü cânver var ise bu araya gelürlerdi ve bu bîşede sâkin olan vuḥūşa muḫāyaḫa virürlerdi. Ḥāliyā bir bîşe ki āb-ı revān ve ni‘met-i firāvān ile mālîdür, bu tılsım sebebiyle envā‘-ı sibā‘ u ḥayevānāt-ı muḫtelifetü’ṭ-ṭibā‘dan ḥālîdür. İttifāk bunlardan ba‘zı ki aḫyānen sencileyin bu maḫāma gelüp ol şekl-i meḥîb ve heykel-i ğarîbi göreler, ol merġzār ḥavālîsinden kaçarlar. Bu bîşe ahālîsi ferāġat ü refāhiyyet ile rûzgār geçürüp bu bîşede yirler, içerler, ḥoş geçerler ve her birümüz yārānumuzdan ziyāde insāniyyet ü iḥsān ḫaşd itdügümüzde bu tılsımuñ sırrını i‘lān ve bu sîmyānuñ ḫaḫīkatini ki hemān bir nümāyişdür, beyān iderüz, tā bî-ters ü hirās ve bî-minnet ü sipās bu ni‘met-i bî-ḫıyāsa vāşıl olurlar ve bu vesîle ile bize bi-ḫükmi *ed-dāllü ‘ale’l-ḫayri keḫā ‘iliḫi’*¹ şevāb-ı bî-endāze ḫāşıl olur. Ben ol vaḫt (35^a) fikr itdüm idi ki saña tenbîḫ ideydüm ki eger şîr-şebîḫ bir şebāḫ göresin zinhār vehm itmeyesin ve göñlüñe şübhe getürmeyesin. Fe-emmā şeref-i mülākātuña kemāl-i şefḫat ü şeġafumdan ḫāṭırumdan varmış. Ḥāliyā çün ol şüret-i bî-ma‘nānuñ künhini bildüñ ve ḫaḫīkatine muṭṭali‘ oldun. Lāzımdur ki min-ba‘d bu maḫūle vehmi ḫāṭıruña getürmeyesin ve vesvese-i şeyṭān-ı vāhimeye ki ḫāṭıruña yol vermeyesin. El-kışşa bu aşl-ı demdemeler ile gūş-ı dırāz-gūşı ta‘rîk ve bu nev‘-i taḫyîl ü tesvîl ile ol şāfi-dili yine bîşe cānibine taḫrîk itdi, tā bir kere daḫı anuñ efsānesine firîfte olup zimām-ı tama‘-ı ḫām anı ol şîrūñ künāmına çekdi. Rûbāḫ ilerü varup şîre ḫaruñ ḫudūmı ḫaberin getürüp eyitdi: Ey melik, zinhār mekânından deprenmeyüp dā‘ire-i temkîn ü vaḫārdan çıkmasun ve ḫar anuñ ḫavālîsine gelicek *kerretün ḫāsire*² gibi tehevvr idüp isti‘cāl ile aña ḫamle itmesün. Taḫammül eylesün, tā ol vaḫt ki kuvveti ḫareket idüp kemāle ire ve ednā fırsat u zaḫmet ve cüz’î külfet ile el vire, maşlaḫatın göresin ve murāduña iresin. Melik-i vuḥūş cevāḫir-i naşāyıl-ı rûbāḫı ki hevādārılık cihetinden nāşî idi, āvîze-i gūş-ı ḫūş idüp tılsım-ı bî-cān gibi küşe-i bîşede ayaġ üzre ṭurdı. Rûbāḫ ḫara eyitdi: Beri gel, tā bu tılsımuñ ḫaḫīkatini taḫḫîk idesin ve bilesin ki anda ihtimāl-i ḫareket ve taşavvur-ı mazarrat muḫāldür. Ḥar daḫı cür’et idüp aḫdām-ı iḫdām ile eṭrāf-ı şîri ṭavāf itdi. Andan ḫiç ḫareket iḥsās itmeyüp āheste āheste anuñla ülfet ü istînā[s] eyledi ve bi’l-küllîyye anuñ memerrinden zarar ihtimālın vermeyüp ferāġ-ı ḫāṭır ile otlamaġa başladı. Ḥar-ı miskîn müddet-i medîd ‘illet-i cū‘u’l-baḫara mübtelā iken ḫāliyā ḫ‘ān-ı da‘vet ve mā‘ide-i ni‘met bî-zaḫmet dest-res

¹ İyiliġi gösteren onu yapan gibidir.

² “Ḥüsran dolu bir dönüş” anlamındadır. Ayetin tamamı için bkz. Nāzi‘ât 79/12.

bulıcak şol kadar ekle meşğul oldu ki tamām toydı. Çün mümtelî oldu, ‘alefzâr kenârında tılısma karîb yirde yatdı, uyudu. Şîr hâlet-i ğafletde aña fırsat bulup fi’l-hâl şıçrayup şikemin yırtıdı. Pes rûbâha eyitdi: Sen bunı gözet, ben ser-çeşmeye varup ğusl ideyin. Ba’dehü dil ü ğuş-ı ħarî ki devâ’-i ‘illet-i kerdür, ekl ideyin ki atıbbâ anuñ isti’mâlinde iġtisâl şart eylemişlerdür. Rûbâh sem’an ve tâ’aten¹ didi ve hemân şîr gitdüġi gibi ħaruñ dil ü ġuşını ki eltaf-ı a’zâsıydı, tamām tutdı, yidi. Şîr levâzım-ı iġtisâlden fâriġ olup isti’câl ile gelicek devâ’-i mezbûrdan ‘ayn u eşer göremeyüp rûbâha eyitdi: Bu iki ‘uzv ki benüm derdüme ‘ilâc ve işlâh-ı mizâcum aña muhtâc idi, nice oldu, nireye gitdi? Rûbâh eyitdi: Melikûñ ‘ömri çoġ olsun, bu ħaruñ dil ü ġuşı yoġ-idi. Bu delîl ile ki eger dili olsa ki maĥall-i fikrdür, benüm mekrümle firîfte olmazdı ve eger ġuşı olsa ki maĥâm-ı sem’dür, şavlet-i meliki müşâhede itdükden soñra benüm efsâne vü durûġumı istimâ’ kılmazdı ve ĥaĥķı bâtıldan temyîz idüp dem-i fitne-engîzümle bu dâm-ı belâya kendü ayaġıyla giriftâr olmazdı.

37²

Hikâyet-i Marîz-ı Za’îf ve Tabîb-i Zarîf

Rivâyet iderler ki bir marîz-ı za’îf bir tabîb-i zarîfe gelüp derd-i şikemden nâliş i[t]di ve şu ‘ûbet-i elemenden yanup yakılup derdine devâ taleb kılup eyitdi:

Mışrâ’

Ey tabîb âĥir ‘ilâcî kun ki kâr ez-dest reft³

Tabîb ol tarîķla ki erbâb-ı ĥikmet kânûn-ı ma’rifet esbâb u ‘alâmet taķdîm iderler, tâ teşĥîş-i marâzdan soñra ‘ilâc-ı kâmile ki sebeb-i şifâ-yı ‘âcil ola, mübâşeret kılalar.

Ber-sebîl-i istifsâr (35^b) andan su’âl itdi ki: Bugün ne ġidâ yidüñ? Marîz-ı sâde-dil cevâb viridi ki: Ķurumış, ĳavrulmuş, yanmış, göyünmüş nân-pâre yidüm ve ol ġidâyı ki zift ü engişte dönmiş idi, tennûr-ı mi’deyi pür kıldum. Tabîb ĥâdimine eyitdi: Var, dârû’ş-şifâdan kuĥl-i rûşenâyı getir. Bu ĥastenüñ çeşmine çekelüm, tâ bâşırasına cilâ vire ve nûr-ı başarın ziyâde kıla. Marîz çün tabîbden bu kelâmı işitdi, feryâd idüp eyitdi: Ey tabîb, hezl ü laţîfe mi söylersin ki ben derd-i şikemden şikâyet iderin, sen derd-i çeşm ‘ilâcın eylersin. Ey ĥakîm-i büzürgvâr, dârû-yı dîde ile derd-i şikemüñ ne münâsebeti var? Tabîb eyitdi: Dilerem ki senüñ çeşmüñ rûşen olup siyâh u sefîdi

¹ İştittik ve itaat ettik.

² Hikâye, 37 yerine, 35 şeklinde numaralandırılmıştır. Bu hikâyeden itibaren, nüshadaki hikâyelerde yanlış numaralandırma söz konusudur.

³ Ey tabîb, bir çare bul ki iş işten geçmektedir.

temyîz idesin, tâ bir dahı bu maķûle ğıdâ yimeden ibâ vü perhîz idesin. Pes ‘ilâc-ı çeşme ihtiyâcuñ müdâvâ-i şikemden ziyâdedür, tâ hâmanı puhteden ve sühteyi sâhteden fark idesin.

38

Hikâyet

Rivâyet iderler ki dârü’l-milk-i Yemen’de bir pād-şāh var idi ki fūrūġ-ı şubh-ı sa’âdet cebîn-i mübîninde bâhir ve lem’a-i nūr-ı ‘adâlet çehre-i âyîne-i bâtınında zâhir idi. Bir gün bir hâcibine müteġayyir olup dergâhından anı red ve bâb-ı ‘avâtıf-ı şāhâneyi andan sedd itdi. Bî-çâre hâcib müfâraķat-ı dergâh-ı pād-şāha tākāt getüremedi ve celâ-yı vaţan ve terk-i diyâr itmekde şalâh-ı kâr ve maşlahat-ı rûzgâr göremedi. Nâ-çâr kûşe-i kâşanede takâ’üd ihtiyâr idüp gâh kendünüñ hâl-i perîşânına ağlardı ve gâh rûzgârıñ aḥvâl-i ‘acîbü’s-şânına gülerdi ‘Âķıbet şiddet-i hâl ve kıllet-i māl ve keşret-i ‘ıyâlden mütezaccirü’l-bâl olup şol hengâmda ki şāhuñ ziyâfet-i ‘azîm ve bâr-ı ‘âmı oldu, hâcib-i bî-çâre ba’zı aḥbâbından esb-i laţîf ve câme-i şerîf isti’âre idüp bindi ve dergâh-ı şāha geldi. Derbânlar gümân itdi ki teşrîf-i ḥüsrevâne ile ihtişâş bulmuşdur ve bunda gelmesine dahı fermân-ı pād-şāh bâ’iş olmuşdur. Kimse anı def’ itmedi ve içerü girme diyü men’ itmedi. Hâcib ikdām idüp bârgâha girdi ve şânına münâsib maķâmda tırdı. Şāh bir fezâ-yı dilkeşde çetr kırmışdı ve erkân u a’yân ile bezm-i şarâba oturmuşdı. Çün hâcibi gördi, deryâ-yı hâtırı ıztırâba ve âteş-i ğazabı iltihâba başlayup hâtırında siyâset dâ’ıyesi zâhir oldu. Yine tevaķķuf idüp diledi ki meclis-i ‘işreti münakkaş kıla ve neşât-ı bâde-i hoş-güvârı endüh u âzâra mübeddel ola. Kerem-i aşlısı anuñ günâhından müsâmaḥata müsâbakat gösterdi ve seḥâvet-i cibillîsi anuñ cerîmesin ke’l-‘adem farz kılıp bu mışrâ’uñ mażmûnını hâtır-ı ‘âtırına ‘arz kıldı.

Mışrâ’

Tu bâde nûş u kerem verz ve’z-zamânü ‘aleyye¹

Çün hâcib beşere-i şāha nazar kıldı ve heşâşet ü beşâşet ve neşât u inbisâtını ber-ķarâr buldı, fi’l-hâl sâyir ḥuddâm-ı cân-sipâr gibi dâmen-i ḥidmeti miyân-i câna üstüvâr idüp ol maķâma münâsib olan her ‘amele ikdām ve her şugle aķdâm-ı ihtimâm üzre kıyâm kıldı, tâ fırsat bulup fi’l-hâl bir tıbaķ-ı zerrîni ki vezni biñ miskāl idi, dâmeni altına aldı. Şāh andan bu ḥareketi müşâhede idicek bildi ki anuñ bu cür’etine bâ’iş faķr u

¹ Sen bâde iç, kerem eyle; zarar-ziyânı karşılaması benden!

fākā ve zīk-ı ma‘āşa ‘adem-i tākatdır. Dāmen-i hilmle ‘aybını setr itdi ve ol cerīmeye kalem-i ‘afv çekdi. Meclis āhir olıcağ çāšnī-gırler (36^a) anuñ talebinde şūr u şağabı hadden giçürdiler ve hūzzār-ı meclisi müttehem kılup kaşd itdiler ki zūr u zārla anlara ikrār itdüreler. Şāh muḳarrebān-ı dergāhuñ birinden istifsār itdi ki ne ḥādiş oldu ki bu cemā‘atüñ böyle inkılāb u ıztırābına bā‘iş oldu. Şūret-i ḥālī i ‘lām idicek pād-şāh eyitdi: Halkı bī-hūzūr itmeñ ki anı anlar almadı ve alanı dañı görmedi. Ol kimse ki aldı, virmek muḥāldür ve alanı gören diyüvirmek mümteni‘dür. Hācib bārgāh-ı şāhdan taşra çıkup menziline gitdi ve ol ṭabaḳuñ bahāsıyla bir yıl tamām ma‘īšet itdi. ‘Ām-ı müstaḳbelde hemān ol hiss-i ḥāş ve bir gāh-ı ‘āmda ḥācib yine bu ḥīle ile bārgāh-ı şāha duḥūle zafer buldı ve maḳām-ı ma‘hūdına ṭurup sāyir ḥuddām gibi ḥidmetine meşḡul oldu. Şāh çün anı gördi, öñine da‘vet itdi ve āheste eyitdi: Beñzer ki ṭabaḳ-ı destüñde olan zer tamām olmuşdur ve kīseñ kāse-i rebāb gibi bahā-yı ṭabaḳ-ı zerrīnden ḥālī kalmışdur. Hācib rüy-ı tazarru‘ı zemīn-i niyāza urdı ve cebīn-i meskeneti ḥāk-i mezellete sürdi ve zebān-ı inkisār u i‘tizārla eyitdi: Bu fī‘l-i şeni‘de ki bendeden şadır oldu, bu fikr olındı ki şāyed pād-şāh veyā muḳarrebān-ı dergāhdan birisi göre, baña siyāset buyura ki açlık miḥnetinden ḥayātdan ṭoyup dururam ve nān ḥasretinden el yuyup dururam ve eger bu sa‘ādet müsā‘adet itmeyüp bu şenā‘at perde-i ḥafāda kalursa bārī birkaç gün sedd-i ramaḳ olacağ kuvvet ele getürem. ‘Ayne‘l-yaḳīn bilürem ki zamīr-i münīr-i pād-şāh benüm ḥasb-i ḥālümden āgāh ve şıdḳ-ı maḳālūme güvāhdur. Melik eyitdi: Rāst söylersin. Senüñ keyfiyyet-i ḥālūñ baña zāhirdür ve şıdḳ-ı maḳālūñe ḥasb-i ḥālūñ burhān-ı bāhirdür. Merḥamet ü şefḳate lāyık ve ‘ināyet ü ‘āṭifete müsteḥāksın. Pes anı nevāḥt idüp yine manşıb-ı sābık ve mertebe-i evvelīsin erzānī buyurdi. Bu meşelūñ mażmūnı budur ki ḳulūb-ı mülūk-ı nāmdār deryā-yı zehḥār gibi bī-kerān u bī-kenār olmaḳ gerek, tā ḥass u ḥāşāk si‘āyet ile küdüret-peżīr olmaya ve ḥilm ü vaḳār-ı selāṭīn-i ‘ālī-miḳdār kūh-ı bā-şükūh gibi ṣābit ü ber-ḳarār olmaḳ gerek, tā tünd-bād-ı ḥışmla mütezelsil olmayalar.

39

Hikāyet-i Melik Dirhem b. Naşīr ve Leys Sīstānī

Rivāyet olunur ki Leys Sīstān vilayetinde düvencilik eyleyüp geçünürdi ki rencberlikle nefsi murādınca ḡinā ḥāşıl itmez, bir vāfirice meblaḡa mālīk olmayınca istedügi gibi ṭa‘ām u libās u ḥarcılık bulımaz. Fevrī birkaç sārīḳa başı yoḡ oldu, bir gice ḥākīm-i milk-i Sīstān olan Dirhem b. Naşīr’uñ ḥazīnesini yardı. Nuḳūd u sāir altūn u gümüş

esbābından mürāssa‘ātdan küllī nesneler eline girdi. Lākin hazīneden murādınca alacağın alup taşra çıkacak mahalde mu‘allağda bir gümüş tebsī içinde bir şeffāf nesne gördi, gevher kıyās idüp indirdi ve ne ola diyü dil urup tatdı. Meger ki tuz imiş, Benī Naşīr’ün cedd-i a‘lāsı zamānında berü teberrüken şaklar imiş. Leys ki tuzu yaladı, beñzi müteğayyir oldu ve dönüp uğrılara hıṭāb idüp eyitdi ki: Bunuñ emri ile herkes aldūğı metā‘ı vü nūḳūdı yirlü yirine ileteler. Bā‘iş ne didiklerinde dünyāda lisān-ı ḥalkda cārī tuz u etimek ḥaḳḳıdır. Bu sebeb ile ki nān u nemek her ta‘āmuñ lāzimesidür. Aña bināen Ḥazret-i Ḥaḳḳ’ün sāyir ni‘metleri añımayup bu iki nesne mezkūr olmuşdur. Çünki ben bu şehriyāruñ tuzını tatdum, min-ba‘d ḥaḳḳ-ı nemek koyup nesne (36^b)¹ almamağı muḳarrar itdüm. Eger ḥāṭırum isterseñüz siz de bir ḥabbesin almañ. ‘an-ḳarīb bunuñ bedeli ne ḡanīmetler ele girecekdür, tek hemān uşanmañ didi. Cümle yoldāşları ve kendü ferāḡat idüp şıfru‘l-yed çıkup gitdi. Ya‘nī ki hazīnenüñ ḳapuların örtüp ḳasd itdi. İrtesi ki hazīne-dār-ı sultān geldi, ḳapuları bozulmuş ve ba‘zı nūḳūd u tuḥaf taḡılmış gördi. Vaḳt-i furşatdur diyü, zer ü sīm bī-ḥisāb u nihāyetsizdi, tama‘ idüp zī-ḳıymet esbāblardan alup kendü evine iletđi. Ba‘de‘z-zamān hazīne açılmış ve bu deñlü māl ü menāl gitmiş diyü şacı vü şakalın yolarak Dirhem-i Naşīr’ün ḥuzūrına gitdi ve bu ḳaṣıyye beyne‘n-nās şāyi‘ olup ...² esbābdan bir nişān bulına diyü ümerāsı vü ağaları cüst ü cūya başladı. Fe-emmā Leys bu ḥālī ta‘accüb ḳıldı ve ba‘z-ı bī-günāhlara işkence emr olındı. Keş-ā-keşde cefā itdiklerini işidüp raḥm eyledi. Hemān-dem ḥavf u ḥaşyeti koyup vezīr cānibine vardı. Ben sizüñ hazīneñüz yaranları buldum ve kimler idügin tafşīl üzre ḥaber aldum. Bī‘z-zāt pād-şāha bulışdur ki ḥaberin vireyin didi. Fī-nefsi‘l-emr Dirhem’ün yanuna varduğı gibi mā-cerāyı takrīr eyledi. Ya‘nī hazīnesine girüp nihāyetsüz nūḳūd u tuḥaf

¹ **Derkenār:** *Ḥükemā-i ḥikmet-meāb buyurmuşlardır ki:* taleb-i taḳarrub-ı mülūk ve ekābir mücerred tu‘me ve ḳūt için olmamak gerek ki sen naşībūñden ḳaçsañ naşībūñ seni bulur ve şikem be-her-ḥāl ḥālī ḳalmaz, bir nesne ile pür olur. *Naşībuke yuşībuke* (Nasibin seni bulur). Fāyide-i mülāzemet-i mülūk ve ekābire menāşīb-ı ‘ālīye vuşūldür, tā ol ḥalde aḥıbbāya luṭfla nevāzişe mecāl ve a‘dāya ḳahrıla gūş-māle iḳtidār müyesser ü muḥaşşal ola.

Beyt

Li-mā-taṭlūbü‘d-dünyā izā lem turid bihi

Sūrūra muḥıbbin ev isā‘ete mücrimin

(Bir dostun sevinci veya bir günahkārın kötülüğünü ummadıkça dünyayı neden isteyesin?)

Kimüñ ki münteha-yı himmeti ve mesraḥ-ı āmālī tu‘me vü ḳūtdur, zümre-i behāyimden maḥsūb u ma‘düddür. Görmezsin ki kelb-i cāyi‘ bir pāre nānla ya bir üstüḥ‘ānla ḳānī‘ olur, ammā şīr-i ‘ālī-himmet bir ḥar-gūş şikār itmiş iken ittifāḳ bir gūr görse andan ferāḡat idüp sayd-ı gūra ḳaşd ḳılır.

alınmış-iken ol tuzdan tatmağla reddeylediklerini söyledi. Zāhir budur ki hālā mevcūd olmayan tuhaf u nūkūd u cevāhiri hāzīne-dārīñuz almışdur, yoklañ gerek didi. Fi'l-ḥaḳīka hāzīne-dāruñ evi başılıp hāzīneden her ne gītmiş ise anda bulundu. Dirhem b. Naşır ol hāzīne-dāra gāzab eyleyüp sen bunca rūzgārdur ki benüm etimegüm yirsın diyünce en'ām u iḥsān görmeyen uğrī mücerred yañılıp tuzumuzdan tatmağla hāzīnemüzden el çeke ve sā'ir yoldāşları cem'an men' ide. Sen ertesi hāzır-ı şikāra rāst geldüm diyü böyle bed-bahtlık idesin he mi diyünce 'ikāb u 'itāb eyledi. 'Ākıbet envā'-ı işkence vü siyāset ile öldürüp hāzīne-dārlığı Leys'e viridi. Mezbūr hemān ol sā'atden sonra şalāh-ı hāl üzre olup şadākat ü istikāmetle niçe yıl ḥidmet itmekle giderek emīr-i leşker oldu. Ya'nī ki pāye kaṭ' eyleyüp serdarlığa 'azīm-i şān buldı ve kendünüñ üç oğlu var-idi, Ya'kūb u 'Ömer ü 'Alī isimleri ile cümlesi nām-dār idi. Büyükleri Ya'kūb ziyāde bahadır ve anuñ gibi bī-naẓır ü dilāver nām-dār olmağla Dirhem b. Naşır ḥalīfeye terbiyet eyledi. Ya'nī kullanup ilerü gelecek kuluñuzdur diyü bildirdi. Aña binā'en ser-dārlığa ḥavāric-ı kıtāline gönderüldi. Gerek anda ve gerek sā'ir ḥidmetlerde manşūr u muzaffer olup küllī iştihār ile döndi. Bu tarīk-ile niçe māh u sāl şadākat üzre ḥidmet iderek Dirhem'üñ gereği gibi gönlüñe girüp kendüsi pīr-i fānī olup memleket zabtına kādir ve evlādı olmamağın memālik-i Sīstān'ı Ya'kūb b. Leys'e bildürdi. Ḥalīfe cānibinden daḥı tīg u kemer gelüp kader-i eferden oldu. Leys'üñ zuhūrına sebep ḥaḳḳ[-ı] nān u nemek ri'āyet itdüğü-çündür ol muḳābeledede virilen milk ü devlet zevāle ermedüğini ḥaber virürler. (37^a)

40

Hikāyet-i Dīnāriye ki ser-güzeşt-i Zīrek-nām mūş-ı tīz-hūş-ı Hindī ve muḥāvere-i keşef ve zāğ-ı Keşmīrī

Rivāyet iderler ki nāhiye-i Keşmīr'de bir merğzār-ı bī-naẓır ve çeşmsāz-ı dil-peẓir vardı ki Tu'me vü loḳma ol nevāḥīde vāfir ve dest-i āşüb-fitne ol ḥavālīde kāsır idi. Ol maḳāmda bir zāğ-ı şüret-zişt ve zulmet-sirişt ve Zīrek-nām bir mūş-ı tīz-hūş ve bir seng-püş ol mesken-i me[y]āminde cem' olup her biri bir kenārında maḳām ihtiyār itmişlerdi ve bir mevzi'-i dil-keş ve mecma'-ı feraḥ-baḥşda her vakt cem'ıyyet eylerler idi ve mülā'abe ile hikāyet ü ser-güzeşt söylerlerdi. Bir gün ittifāḳ zāğ u mūş u keşef maḳām-ı ma'hūda gelüp cem' oldılar. Zāğ mūşa müteveccih olup eyitdi: Ey Zīrek, eger maşlahat görürseñ bir ser-güzeşti seng-püş ḥuzūrında hikāyet eyle, tā mā-beynümüzde ḳavā'id-i muvāneset istihkām bula ve ol nevādirüñ istimā'ıyla ehl-i

meclise tamām istirāhat-ı mā-lā-kelām hāşıl ola. Mûş, sem'an ve tã'aten diyüp bu su'ale cevābda keşefe hıttāb idüp eyitdi: Ey birāder, benüm menşe'-i ü mevlidüm diyār-ı Hind'den bir şehrdür ki aña Mārūt dirler. Ben ol şehirde bir zāhidüñ zāviyesinde vaţan tutmuşdum ve kûşe-i şavma'asında kendüm için bir āşyāne düzüp dest-i irādet ile ol āstāneye ilticā itmişdüm. Benī-nev'ümden niçeler benüm dergāhuma mülāzemet iderler idi ve her gāh hıdmet için bārgāhuma gelür giderlerdi. Mürīd-i mu'tekidlerinden bir merd-i şādık her şabāh zāhid için bir süfre ta'ām ihzār iderlerdi. Zāhid anuñ bir miqdārın vazıfe-i çāştā şarf, bākısın şām için iddihār eylerdi. Ben dīde-i taraşşud ile gözedür idüm. Zāhid hücreden çıkduğı gibi kendümi süfre içine atup murādum olduğı kadar içinde olan ta'āmdan yirdüm. Bākısın tamām sāyir yārānuma in'ām u ihsān iderdüm. Zāhid her çend ki hıle ile beni şayd itmek kaçd eyledi, kārger olmadı ve dām-ı mekr ile kayd u bend itmek fikir itdi, fāyide bulmadı. İttifāk bir gice zāviye-i zāhīde bir 'azīz mihmān olup menziline müşerref kıldı. Çün merāsım-i selām ve levāzım-ı ta'ām u ikrām tamām oldu, māyide-i pür-fāyide-i kelām çekilüp simāt-ı muhāvere ve süfre-i müsāmere miyāna geldi. Zāhid eşnā-yı kelāmda anuñ mevlid ü maķşūdın şordı ve sebeb-i irtikāb-ı sefer ve mūcib-i ictināb-ı huzūr-ı hāzarı istifsār buyurdi. Mihmān bir merd idi cihān-āzmāy ve bir ferd idi 'ālem-peymāy. Zāhīde cevābda gāh ihtisār u icāz ve gāh itnāb-ı atnābı dırāz idüp ğarāyib-i aḥbār ve 'acāyib-i emşārdan her nesne ki anuñ dīde-i meşhūdında irtisām bulmuşdı, ta'bīr-i dil-peżīr ile takrīr iderdi. Zāhid eşnā-yı mūkālem[e]de gāh gāh ellerin birbirine ururdi. Ya'nī bu şadā ile ol kūteh-āstīn hūze-i süfreyi ol dırāz-destlerden kōrurdi. Mihmān bu şüretten ki bī-edeblik 'alāmetiydi, ziyāde münfa'il ve bu hareketden ki dāyire-i edebden be-ġāyet dūr idi, āteş-i hışmı müştā'il olup eyitdi: Ey zāhid, şıfat-ı istihzādan ihtirāz saña ğāyet lāzımdur ve cādde-i cidden cānib-i hezle meyl kāffe-i ḥalkā 'umūman ve erbāb-ı tāc u hıraķa ḥuşūşan ziyāde nā-mülāyimdūr. Zāhid eyitdi: Hāşā ki hergiz ḥār-ı hezl benüm dāmen-i ḥālūme āvīḥte ve ğubār-ı istihzā hevā-yı şafā-yı dil-i bī-ġillūme āmīḥte ola. Bu hareket ki benden müşāhede idersin, kişver-i süfreyi leşker-i fāreden ḥimāyet içündür ki benüm memleket-i ni'metūme müstevlī olup ḥān-ı cānuma dest-i ta'arruzı dırāz (37^b) itmişlerdür. Anlaruñ tuġyānından ne süfrede ḥurde-i nān kurtılır ve ne ḥānede dāneden nişān bulunur. Mihmān şordı ki anlaruñ cümlesi ikdām u ḥamlede birbirine nazīr midür? Veyā ba'zı ba'zından cerī vü dilīr midür? Zāhid eyitdi: Ey mihmān, anlaruñ birisi pehlevān, belki cümleye sulṭān u ḳahramān menzilesindedür.

Bu süfreye girüp içinde ne var-ısa kapar ve göz göre yürümiş idüp nân u ni‘metden bulduğun çalar çarpar. Mihmân eyitdi: Elbette anuñ säyirlerden cür’etine bir hikmet ve ikdâmda taqaddümine bir ‘illet lâzımdur. Benüm hâtıruma bu halecân ider ki ol müş-ı cerînüñ bu kudret ü cür’etine bir ‘illet ü hikmet vâcibdür, ammâ rây-ı ğālib budur ki hânesinde bir miqdâr dīnārı vardır ki aña istizhâr idüp bu mertebe şecā‘at ü cür’et izhâr ider.

Nazm

İnne’d-derāhime fi’l-mevāṭini küllihā

Teksü’r-ricāle mehābeten vü cemalā

Fe-hiye’l-lisānū li-men erāde feṣāḥaten

Ve hiye’s-silāhū li-men erāde kıtālā¹

Eger nihāl-i hālî ḥazān-ı iflâsdan hālî olmasa şāḥsār-ı kirdârında bu laṭāfet ü ṭarāvet bedīdār olmazdı. Nite ki dimişlerdür: Bāzār-ı dünyāda ol kimse ki bī-zerdür ol murğa beñzer ki bī-bāl ü perdür. Ey birāder bu muḳarrerdür ki ol müşuñ bu zūr u kuvvetine bā‘iş zerdür. Hemān bel ü teber getir, sūrāḥını zīr ü zeber idelüm ve ser-encām-ı kār neye varur görelüm. Zāhid çün mihmānuñ bu ikdām u ibrāmın gördi, fi’l-hāl emrine imtişāl idüp bel ü teber getürdi. Ben ol dem sūrāḥ-ı āḥarda bu mā-cerāyı ‘alā-mā-cerā istimā’ iderdüm. Vāḳı‘ā āşyānemde zer-i sürḥ-i tamām-‘ayār hezār dīnār var idi. Her zamān anuñ üzerinde ğaltān ve temāşā-yı dil-güşāsıyla şād u ḥandān idüm. Ḳalbüm şamīm-i cāndan aña müte‘allık, cānum derūn-ı dilden aña müteşevvīḳ u müte‘aşşık idi. Nazzāresiyle çeşmime nūr-ı mevfūr ḥāşıl olurdu, mülāḥazasıyla göñlüme sürūr-ı nā-maḥşūr vāşıl olurdu. Hemān-dem ki mihmān u zāhid zemīni ḳazup pāyān-ı āşyāna irdiler ve ḥilāf-ı ma’hūd ol dīnār-ı ma’dūdı anda mevcūd buldılar. Mihmān zāhīde eyitdi: Ol müşuñ māye-i cür’et ve pīrāye-i kuvveti buydı. Zīrā ki zer meded-i rūḥ ve mādde-i fütūḥdur. Göresin ki min-ba’d küşe-i ḥufreyi ḳoyup cānib-i süfreye gitmese gerek ve zer acısından nân degül, cānından bīzār olup ğāret-i ni‘mete ḳaṭ‘ā cür’et itmese gerek. Ben yine der-i sūrāḥa geldüm, gördüm ki ol dīnārları mihmān u zāhid vāḥiden ba‘dehü vāḥid şaydılar ve bir bisāt baş idüp üzerine yaydılar ve bir zamān anlaruñ şekl-i tābān ve şa‘şa‘a-i leme‘ātına ḥayrān ḳaldılar. Ba‘dehü münāşafe

¹ Memleketteki tüm altınlar, bir kimseye kıyaferler giydiren ve güzellik verir. / (Bu altınlar) fasihlik isteyen için lisan sağlar, savaş isteyen içinse silah sağlar. Bkz. es-Seyyid Ahmed el-Hāşimî, **Cevāhirü’l-Edeb**, Cilt: 3, el-Mektebetü’t-Ticāriyyetü’l-Kübrâ, Mısır, Basım tarihi yok, s.491.

tarîkıyla kısmet idüp hisşe-i hisşelerini aldılar. Ben gönlümden eyitdüm: *El-ḳassāmu fi'n-nār*¹. Çün zāhid hisşesini der-kīse idüp bālîni altına ḳodı ḳalbümde ḥannās-ı hırş u āz vesveseye āgāz itdi ki eger bu dīnārlardan bir miḳdār elüme gire, bir kerre dahı nesīm-i fütūḥ, meşām-ı dil-i maḥzūn ve ḥātır-ı mecrūḥuma ire ve aḥbāb u aşḥāb yine ḥidmetüme şitāb idüp meclis ārāste ve şoḥbet pīrāste ola. Bu fikri muḳarrer idüp ol ḳadar şabr itdüm ki yatdılar, ḥāba vardılar. Ben dahı hemān dāmen-i 'azmi dermiyān idüp āheste āheste bālîni zāhid cānibine revān oldum. Meger mihmān-ı mekkār-ı kār-dīde vü dīde-kār ol maḥalde peydā olup benüm aḥvālümü tecessüsde çeşmi çār imiş. Nā-gāh ayağuma bir çomaḳ urdı ki rencden ṭāḳatüm ṭāḳ oldı. Bir zamān bī-hūş olup anda yatdum. Ba'dehü 'aḳlum başuma gelüp üftāde vü ḥīzān sūrāḥa gitdüm ve anda ol ḳadar tevakkuf itdüm ki ol zaḥmuñ zaḥmeti fi'l-cümle sākin oldı. Ḥātıruma hemān ol ḥātıra-i sābıka ḥuṭūr eyledi. Fi'l-ḥāl (38^a) yine sūrāḥdan çıḳup yine ol cānibe müteveccih oldum. Mihmān bu nevbet ḥüb tutdı. Başuma bir deste çüb urdı ki bir zamān serāsime oldum ve cān hevlinden kendümi sūrāḥ tarafına atdum. Anda niçe zamān lā-ya'ḳıl olup yatdum. Ba'de'z-zamān 'aḳlum başuma gelüp kendümi tedārük itdüm. Çün ol telḥ zaḥımlardan ki çāšnī tatmışdum, cānum acısından ḥalāvet-i mālī merāret-i fakr u ibtizālī unuttum ve 'ayne'l-yakīn bildüm ki cümle belālaruñ mebd'e'i ve dükeli cefālaruñ menşe'i hırş u tama' imiş. Zārūrī ol sūrāḥdan intikāl itdüm. Hemān ol dem ki bu belā-yı nā-gehānī bu bī-çāreye vāşıl ve bu ḳazā-yı āsmānī bu ḥaḳīrūñ menziline nāzil oldı, gördüm ki müşlar miyānında benüm i'tibārum inḥitāt-peḫīr olup ta'zīm-i sābık ve ikrām-ı ma'hūdumda tefāvüt-i fāḥiş bedīdār oldı ve yārānuñ çerāğ-ı mihr ü şefḳati bād-ı i'rāzla munṭafī olup āyīne-i inkıyād u mutābe'ati çeşme-i ḥūrşid gibi şāfī iken gubār-ı firār ve jengār-ı inkār ile evkār oldı. Ol müşlar ki ḳadīmü'z-zamānda benüm rīze-ḥor-ı ḥān-ı nānum ve ḥūşe-çīn-i ḥırmen-i iḥsānum idi ve bī-kesb ü kār baḳıyye-i ta'ām ve loḳma-i süfre-i in'āmumla rüzgār giçürürlerdi, hemān tevekḳu'-ı ni'met ve tama'-ı da'vet-i pā-bendle muḳayyed imişler. Çün maḳşudları benden ḥāşıl ve vazīfeleri benden vāşıl olmadı, ḥidmet-i mülāzemetden ibā idüp beni tek ü tenhā ḳodılar, gitdiler ve midḥat ü maḥmidetümden vāz gelüp mesāwī vü ḡıybetüme āgāz itdiler. İttifāk bu eşnāda müşlardan bir āšnā ki benüm āstāneme mülāzemeti tebāşīr-i şubḥ-ı şādmānī ve benüm ile bir ān şoḥbeti ser-māye-i sa'ādet-i

¹ Taksīm eden kimse ateştedir.

cāvidānī bilürdi ve peyveste şart-ı mihr ü vefā ve farṭ-ı şıdk u şafāyı beyān u edā eylerdi. Bīgāne gibi öñümden giçüp benümle āšnālık eylemedi ve benüm cānibüme iltifāt itmeyüp baña bir kelime söylemedi. Ben aña müteveccih olup eyitdüm: Ey üstād-ı şan‘at-ı cevri ü bī-dād, ne bād-ı kazā esdi ki gerd-i belāsı hevā-yı vālā-yı yārānı mükedder itdi ve ol da‘vā-yı maḥabbet ve devā‘ī-i mihr ü şefkatler ki benüm ḥaḫkumda sizden zuhūra gelmişdür, nice oldı? Ol nereye gitdi? Mūş ṭāk-ı ebrūsını derhem ve ‘itāb-āmīz kelimātla verhem idüp eyitdi: Ne ‘aceb ebleh imişsin ki kimse kimseye beyhüde mülāzemet ider mi ve bī-sebeb ta‘ab çeküp bī-fāyide ḥidmetine gelüp gider mi? Ol dem ki dīnār u diremüñ vardı ve ni‘am u keremüñ bisyār idi, cümlemüz metā‘-ı ḥidmetüñe ḥarīdār ve dūkelümüz leyl ü nehār dergehüñde kemer-beste ḥidmetkār idi. Ol zamān ni‘met-i devletle sīr idüñ, şimdi aç olduñ ve melce‘-i erbāb-ı ihtiyāc iken ḥālā fūls-i aḥmere muḥtāc olduñ. Nitekim ba‘z-ı şu‘arā bu ma‘nāda dimişlerdür:

Nazm

İzā ḳalle mālū‘mri‘in ḳalle bahā‘ühü

Ve dāḳat ‘aleyhi arzuhü ve semā‘ühü

Ve aşbaḫa lā yedrī ve in kāne ḥāzimen

Aḳuddāmeḫa ḫayrūn lehü em verā‘ehü

Ve in gābe lem yeştāk ileyhi ḫalīlühü

Ve in ‘āşe lem yüsir şadīḳan bekā‘ühü¹

Ḥukemā buyurmuşlardır ki: Merd-i muḥtāc nite ki lezzet-i dünyādan bī-behredür, muḥtemeldür ki derācāt-ı uḫrādan daḫı bī-naşīb ola ki Kāde‘l-faḳru en yekūne küfran² sebebi daḫı bu ki şāyed ki kendünüñ kuvveti ve ‘iyālinüñ nafaḳası bābında muḫtarr olup ṭarīḳ-ı iktisābda bir fi‘l-i nā-meşrū‘ irtikāb kıla ve anuñ teba‘ası mūcib-i vebāl ve nekāl-i āḫiret olup dünyāda ḡıll-i zūl ile muḳayyed olduḡı gibi ‘uḳbāda zindān-ı şeqāvetde mü‘ebbed ü muḫalled ḳala.

¹ “Kişinin malı eksildiğinde değeri de eksilir ve yeryüzü ve gökyüzü kendisine dar gelir / (Malsız kalan kişi) akıllı dahi olsa kendisi için hayrın arkasından mı önünden mi geldiğini bilmez hâle gelir / Ortadan kaybolursa, arkadaşı kendisini özlemez; yaşamaya devam etse, dostu varlığıyla sevinmez.” Bu manzûmenin Yahyâ b. Eksem’e ait olduğu söylenmiştir. Bkz. el-Hâfız Ebî Hâtim Muhammed b. Hibbân et-Temîmî el-Büstî, **Ravzatü’l-‘Ukalâ’ ve Nüzhetü’l-Fuzalâ’**, Basım tarihi ve yeri bilgisi yok, s. 214.

² Fakirlik, küfürle neredeyse eştir.

Mısrā‘

Çün kâfir-i dervîş ne dünyâ vü ne dîn

Hasire'd-dünyâ ve'l-âhirete. Zâlike hüve'l-hüsrânü'l-mübîn¹. Pes bu maķûle kimesnenüñ ki idbârı aña iķbâl (38^b) ve iķbâl[i] andan idbâr eyleye ve devlet-i dünyâdan maķrûm olup sa‘âdet-i uķrâdan behremend olacağı da ma‘lûm olmaya, muşâhabetinden dūr olup mücâlesetinden nüfûr kılınsa erbâb-ı ‘aķl u ķıred ķuzûrında ma‘zûrdur. Ben eyitdüm: Niçün şöyle dirsın? Bilmez misin ki fakır bir pād-şāhdur ki *el-fakru fahrî²* tâcı anuñ ferâķ-ı kerâmetine râstdur. *El-ġinâ‘ü dâ‘ün ve'l-fakru şifâ‘ün³* revâcı anuñ ķâmet-i şehâmetine bî-kem ü kâstdur. Sen rütbet-i fakrdan niķü iġmâz idüp şoķbet-i fakirden ne sebeble i‘râz idersin? Muş cevâb virdi ki: Heyhât, heyhât! Ol fakır ki pesendide-i evliyâ ve sûtûde-i aşfiyâ vü enbiyâdur, iflâs u iftikârûñ aña ne nisbeti vardur? Ol fakır andan ‘ibâretdür ki sâlik-i tarîķ-ı haķîķat naķd-i dünyâ ve ser-mâye-i âķiret sūd u sevdâ da‘vâsında olmaya ve terk-i ‘alâyıķ u ķalâyıķı tâc-ı târek idinüp bi‘l-küllîye mâsivâyı ferâmûş eyleye, tâ sâķî-i bâde-i keşretten vahdet cür‘asın nûş eyleye. Bu fakruñ mazharı dervîşdür, ol fakruñ şāhibi gedâdur. Gedâlikle dervîşlik miyânı beyne’s-sem â‘i ve‘l-arzdur. Dervîş oldur ki târik-i dünyâ ola, gedâ oldur ki dünyâ anı terk eyleye. Çün ol muşdan bu faşl-ı pür-aşlı gûş itdüm ve eyitdüm: Râst söylersin. Muhaķķaķ bildüm ki bâzâr-ı rûzgârda bî-zerden bîzâr ve mâldâra hevâdâr olurlarmış ve müflis-i tehî-destüñ tîr-i ķaşdı hedef-i murâda irmezmiş ve büstân-ı ķayâlinde biten nihâl-i ârzü vü maķşûd şemerin virmez imiş. Efâzıl-ı rûzgârdan birisinden istifsâr itdiler ki ķaķķ fuķarānuñ şoķbetinden nefret itdükleri ‘illet nedür ve aġniyānuñ ķidmetine raġbet itdüklerine ķikmet nedür? Cevâb virdi ki: Mâl maķbûbü‘l-ķulûbdür ve bâzâr-ı dünyâda zer metâ‘-ı mergûbdur. Kimde ki mâl ihtimâlin vireler, cân u dilden aña mâ‘il olup merâsim-i ta‘zîm ü tekrîminde şart-ı mübâlaġayı taķdîm iderler. Çün keķ-i destî pençe-i ķenâr gibi dirhem ü dînârdan ķālî göreler, dâmen-i şoķbetinden el ķeküp pîrâmen-i ķidmetine ķadem başmazlar ve aña dîde-i haķâretle naķar idüp gözlerine göstermezler, kirpiklerine aşmazlar. Hâliyâ mu‘âyene kıldum ki bu kelâm menba‘-ı ķikmetden müteraşşih olmuşdur. Pes ol muşla münâzaradan fâriġ olup ve bu ķâdişeden benüm ķâlüm ol mertebeye vardı ki nihâl-i ķama‘ı zemîn-i dilden bi‘l-

¹ Dünyada da ziyan eder, ahirette de. İşte budur apaçık ziyan. Bkz. Hacc 22/11.

² Fakr, benim övüncümdür. Bkz. Keşfül’l-Hafâ, Cilt: 2, s. 87.

³ Zenginlik hastalık, fakr ise şifadır.

küllîye kal' idüp libās-ı şerehi kâmet-i tab'umdan bi-tamâmi[hî] kat' itdüm ve kazâ-yı Hudâ'ya rızâ virüp tûşe-i kanâ'atle kûşe-i ferâgatde münzevî oldum ve fermân-ı rûzgâra kendümi teslim itdüm ve zebân-ı fikret ve lisân-ı 'ibretle kendü kendüme eyitdüm:

Beyt

Var mı bir hâtır ki anda çarh bârı olmaya

Kanı bir ruh kim havâdişden gubârı olmaya

Bu efkârdan şoñra sevdâ-yı dînârdan firâr ve hâne-i zâhidden kenâr idüp ol sebeble benümle zâg miyânında muşâhabet ü muşâdaķat hâşıl oldı. Zâg dahı baña hazretüñüzüñ lutf u mürüvvetini hikâyet idüp nesîm-i şemâyilüñ anuñ büstân-ı mufâvâzasından meşâm-ı sâmi'a vâşıl oldı ve senüñ mehâsin-i zât ve mekârim-i şifâtuñ zikri ber-mücib-i *el-üzünü ta 'şaku kable'l- 'ayni ahyānen*¹ bizi kulaķdan 'âşık eyleyüp muktezî-yı irâdet ve mütekâzî-i şadâķat olup anuñ murâfaķat u muvâfaķatıyla bi-hamdili'llâh ki şeref-i hîdmetüñüze müşerref olduk. Ümmiddür ki şeref-i muşâhabetüñüzle müsta'id olup sâye-i devletüñüzde ferâg-ı bâl ve rifâg-ı hâlle âsâyiş bulavuz ki vahşet-i vahdet şa'b kârdur ve belâ-yı celâ emr-i düşvârdur. Cihânda mücâleset-i ihvân gibi râhat-ı ruh-ı revân ve hicrân-ı yârân gibi (39^a) mürîş-i ğumüm u aħzân bir nesne dahı var mıdur?

Beyt

Vuşlat-ı dost râhat-ı dildür

Fırķat-i dost zehr-i kâtildür

İşde budur benüm ser-güzeştüm ki bi't-tamâm hâk-pây-ı şerîfüñüze i'lâm itdüm ve hâliyâ senüñ civâruña ilticâ idüp şeref-i muşâhabetüñüze hüsni kabûl recâ iderüm. Seng-püşt çün bu faşl-ı bî-kuşûrı istimâ' itdi, baş-ı mülâtafet ve tarh-ı mülâyemete âġâz idüp eyitdi: Ey Zîrek, egerçi ki benüm pend ü naşîhatümden bî-niyâzsın ve hayrı şerden ve nef'i zardan temyîzde mümtâzsın, ammâ dilerem ki vazâyîf-i haķķ-ı uhuvvet ve şart-ı maħabbeti edâ idüp seni evşâf-ı hamîde ahlâķ-ı ve pesendîdeye tahrîk itmekle ğuş-ı hûşuñ ta'rîk eyleyem, tâ dâmen-i hâlüñ levş-i ta'alluķdan pâk ve âyîne-i hâtırüñ ġışş-ı teşvîşden şâfi vü tâb-nâk ola. Bilmiş ol ki min-ba'd benüm şadîķ yârüm ve muvâfiķ birâderümsin. Senüñ haķķuñda müyesser olan müvâsât ve mutaşavver olan

¹ Bazen kulak gözden önce âşık olur.

muşāfāt u muvālāt bī-kuşūr zuhūr bulsa gerek ve egerçi ki farz-ı muhāldür, senüñ cānibüñden ne kadar āsār-ı i' rāz u inkıbāz mu'āyene olsa, benüm tarafumdan şevāhid-i ihlās u ihtişāşdan ğayrı nesne müşāhede olmasa gerek. Çün keşef kelāmın tamām itdi, zāğ müş bābında anuñ bu mülātafetinden qalbine rāhat-ı tāze ve neşāt-ı bī-endāze hāşıl olup eyitdi: Ey birāder, 'ömrüñ mezīd olsun ki müddet-i behcet ü sürürümü mezīd itdüñ, mekārim-i zātuñdan bir şemme izhār idüp ve mehāsin-i şifātuñdan bir zerre āşkār kılduñ.

Mısrā'

İn heme evvel-i āsār-ı cihān-efrüz'est¹

Aşdağ-ı aşdıķā ve ahlāş-ı ahibbā oldur ki her gāh ki hevā-h'āhlar dergāh-ı himāyetine penāh iderler, anlara 'ayn-ı 'ināyetle nigāh idüp mes'üllerini qabülde mechūdını mebzül kıla ve hācetlerini revāyı cānına minnet bile ki her kimse ki dostundan bir murādın dirīg eyleye, vācibdür ki ol dost andan müfāraqata sa'y-ı belīg eyleye ki ol dostluğa lāyık degüldür ve güftārı kirdārına muvāfık degül. Pes dil-i deryā-mişāle müşuñ ta'ahhüd-i hālinden şāyibe-i melāl[e] yol virmemek gerek. 'Ākil oldur ki kesb-i şeref içün rāhat u ferāġati ber-taraf ide ve rüzgārda nām-ı nīk ve zıkr-i cemīl yādgār kıya, gide. Zāğ bu fesānei tekellüm ve bu terānei terennüm itdikden sonra yārān yine fāriğ u emīn ve mesrūr u muṭme'in meskenlerine rucū' itdiler ve yümn-i vifāk ve hüsn-i ittifākları birle 'aķd-i müşāhabet ü müşādaķatleri mübrem ü müstahkem oldı.

¹ Bunların hepsi cihānı aydınlatan eserlerdir.

SONUÇ

Hezârfen Hüseyin Efendi, 17. yy.'da yaşamış bir Osmanlı münevveri, müellifi ve devlet adamıdır. Haremde sipâhilik yapmış, Dîvân-ı Hümâyûn'da tercüman Ali Ufkî Bey'in yanında çalışmış, defter emînliği yapmış olan Hezârfen, Kandiye (Girit) Seferi'ne de katılmıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Asya bölgelerinde ayrıntısını bilmediğimiz bazı görevler icra etmiş, iki buçuk yılı aşkın bir süre Yemen'de vakit geçirmiş, Kâbe'nin yenilenmesi çalışmalarına iştirâk etmiştir. Hezârfen Hüseyin Efendi, bir süre devam ettirdiği devlet görevini tamamen bırakmış ve geriye kalan hayatını, eserlerini telif edip, özel dersler vermek suretiyle idâme ettirmiştir.

“Hezârfen” lakâbından da anlaşılacağı üzere müellif, tarih, devlet teşkilatı, dil, coğrafya, tıp, siyaset, tasavvuf ve ahlâk gibi çok çeşitli konularda eserler ortaya koymuştur. Sayıca çok fazla eseri olan müellifin, kitapları yeterince tanınmamış, kendisi ve eserleri biyografik ve bibliyografik kaynaklarda yeterince yer bulamamıştır. Örneğin Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi hakkında bugün elimizde bulunan veriler, onların biyografilerini büyük ölçüde aydınlatırken, bu isimlerin çağdaşı Hezârfen Hüseyin Hüseyin Efendi'nin hayatı ve eserleri hususunda yeterli bilgiye sahip değiliz. Hezârfen, Şeyhülislam Yahya Efendi çevresinde teşekkül eden, sonrasında ise yeğeni Vişne-zâde İzzetî Mehmed Efendi tarafından devam ettirilen âlimler halkasının bir parçasıdır. Kâtip Çelebi, Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dımaşkî gibi isimlerle de temas hâlinindedir. Ne var ki müellif, pek çok yönden bir Kâtip Çelebi takipçisi sayılmış ve eserlerinde yeterli özgünlüğü yakalayamamıştır. Velûd bir müellif olan Hezârfen'in eserlerinin yeterince ilgi görmemesinin sebeplerinden biri bu olabilir. Zira o, Kâtip Çelebi, Gelibolulu Mustafa Âlî, Celâlîzâde, Mirhond, Lütfî Paşa, Mesûdî, Ayn-ı Ali Efendi gibi müelliflerin eserlerinden çokça yararlanmış. Faydalandığı kaynakları çoğu zaman eserlerinde zikretse de, bazen bu kaynakları hiç dile getirmemesi ise düşündürücüdür. Müellifin, eserlerini kaleme alırken genellikle izlediği yol, kıymeti teslim edilmiş eserlerden kendi fikir dünyasını destekleyen veriler toplayarak genel bir çerçeve çizmek, daha sonra ise, bu çerçeve içine kendi görüş ve düşüncelerini yedirmektir. Dolayısıyla Hezârfen, daha ziyade “derlemeci” ve “ansiklopedist” bir müellif portresi çizilmektedir. Bu manada, eserlerinin yeterli özgünlüğü yakalayamamış olması, Hezârfen'in bir âlim ve müellif sıfatıyla umulduğu kadar şöhret

bulamamasının sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Ne var ki bu durum, Hezârfen'in eserlerinin kıymetsiz olduğu manasında gelmemektedir. Çok çeşitli ilim sahalarında eserler veren Hezârfen Hüseyin Efendi, esasen tarihçi sıfatıyla ön plâna çıkmaktadır. O, daha ziyade, umumî bir dünya tarihi niteliğindeki *Tenkîh-i Tevârih-i Mülûk* ve devlet teşkilatına dair *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân* adlı eserleri ile ön plâna çıkmıştır. Tenkîh-i Tevârih'inin, çağdaşı diğer tarihçiler arasında yayıldığı, tıp kulavuzlarının ise dönemindeki tabiplerden ilgi gördüğü tahmin edilmektedir. Fakat, diğer bazı eserleri günümüze hiç ulaşmamışken, bazı eserlerininse ele geçirilen kopya sayısı o kadar azdır ki, ilgili eserlerin geçmişte yeterli şöhreti kazanamadıkları veya geniş bir okuyucu kitlesi için tasarlanmadıkları düşünülebilir.

Tarihçi sıfatıyla öne çıkan Hezârfen Hüseyin Efendi'nin dönemin padişahı IV. Mehmed'e tarih hocalığı yaptığı söylene de bu iddiayı destekleyen kesin bir veri yoktur. Biz, Hezârfen'in IV. Mehmed'e tarih hocalığı yapmayıp, yalnızca, dönemindeki sâir tarihçiler gibi eserini IV. Mehmed'e sunduğunu düşünmekteyiz. Onun Grekçe, İbranice, Latince, Süryanice, Berberice, Fransızca, vb. yabancı dilleri bildiği iddiası da bizce doğru değildir. Küçüklüğünde İstanköy (Cos) adasından göç eden Hezârfen'in Yunancaya bir miktar aşinalığı olabileceks de yabancı dillere vukûfiyeti söz konusu değildir. Zira o, birtakım yabancı kaynakları eserlerinde kullanırken de, bu kaynakların tercümesi hususunda başkalarından yardım almıştır.

Hezârfen Hüseyin Efendi'nin yabancı dillere yeterli vukûfiyeti bulunmasa da, müellifin yabancı dillere ve kültürle çokça ilgi duyan, dışa dönük bir şahsiyet olduğu açıktır. Batılı kaynakları eserlerinde kullanan ilk Osmanlı müelliflerinden olan Hezârfen, İstanbul'a gelen Batılılarla da oldukça yakın ilişkiler geliştirmiştir. O, bilhassa İstanbul'a gelen Fransız büyükelçileri ve özel kâtipleri ile Venedik balyosları ile refakatçileri ile yakın temaslarda bulunmuştur. Luigi Ferdinand Marsigli, Antoine Galland, Nointel Markizi, Pétis de la Croix, Guilleragues Kontu, Girardin, Hermanges, Giovanni Battista Donado ve Demetrius Cantemir gibi isimlerin bazılarıyla bizzat görüştüğü kesin olarak bilinmekte, bazıları ile ise bir şekilde irtibat kurmuş olduğu tahmin edilmektedir. Marsigli başta olmak üzere, ismi anılan bazı Avrupalılarla dostluğa varan ilişkiler kurduğunu ayrıca bilmekteyiz. Hezârfen Hüseyin Efendi'nin hayatına dair karanlıkta kalan pek çok husus da yukarıda ismi anılan bazı Batılı isimlerin seyahat notları, hatıratları ve çeşitli mektupları vasıtası ile

aydınlatılabilmektedir. Öte yandan, bu isimlere ait ilgili eser ve dökümanlarda bazen işaret edilen “bir tarihçi” gibi şifreli ifadelerin Hezârfen Hüseyin Efendi’ye işaret ettiği kesin değildir. Dolayısıyla, bu gibi muğlak ibarelerden yola çıkarak, Hezârfen’in Batılılara devlet sırlarını aktardığı, Osmanlı aleyhine muhbirlik yaptığı, vb. iddialarda bulunmak mümkün değildir. Kaynaklarda yer alan bazı nakillerden yola çıkarak, Hezârfen’in bir miktar Batı hayranlığından bahsedilebilecekse bile, müellifin kendi eserlerinden ve Marsigli gibi bazı Avrupalı dostlarının birtakım ifadelerinden anlaşıldığı üzere, o, esasen Osmanlı halkının menfaatini düşünen, samimi bir Müslüman portresi çizmektedir.

Hezârfen Hüseyin Efendi’nin en önemli hâmisî Sadrazam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa’dır. Birlikte Girit Seferi’ne katıldığı dostu İbrahim Paşa da Hezârfen’in hayatında önemli bir isimdir. Öte yandan, Hezârfen’in, Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa’nın halefî Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve dönemin padişahı IV. Mehmed’e bazı yönlerden muhalefet ettiği düşünülmektedir. O, Merzifonlu’yu Viyana yenilgisi hususunda itham etmiştir. Ayrıca, kesin olarak belgelenememekle birlikte, Hezârfen’in, IV. Mehmed’in tahttan indirilmesinde rol oynayan şahıslardan biri olma ihtimâlinden söz edilmiştir.

Hezârfen Hüseyin Efendi, tezimizde incelediğimiz eseri *Enîsü’l-Ârifîn ve Mürşidü’s-Sâlikîn*’i, yöneticilere muhalefet ettiği ve döneminde şikayetçi olduğu bazı hususları dillendirmek için kaleme almış ve Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’ya sunmuş olmalıdır. O, eserinin birinci bâbında Filibeli Alâeddîn Ali Çelebi’nin *Hümâyûn-nâme*’sini ihtisâr etmiş ve *Hümâyûn-nâme*’de yer alan hayvan hikâyeleri yoluyla yöneticilere nasihatler vermiştir. Hezârfen, *Enîsü’l-Ârifîn*’in en hacimli bölümünü teşkil eden birinci bâbında bazı *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini özetledikten sonra, eserin ikinci bâbında, padişah ile sadrazamın makamlarının gerektirdiği görev ve sorumluluklardan bahseder, halkın da yöneticilere karşı yükümlülüklerini hatırlatır. Eserin üçüncü ve son bâbında ise ulemânın ve aklın önemi, câhilliğin zararları, sabrın faziletleri, sır saklamak, evlat terbiyesi, vb. muhtelif konulardan bahsedilmiş ve çeşitli nasihatlere yer verilmiştir. Eserin son iki bâbında *Hümâyûn-nâme* hikâyeleri dışında farklı hikâyeler anlatılmaya devam edilmiştir. Dolayısıyla eserin bütünü, hikâyelerle desteklenmiş, yöneticilere öğütler vererek yol gösterme gayesi güden, bir siyâset ve ahlâk kitabıdır. Müellifin tezimizde konu edindiğimiz bir diğer eseri *Câmi’u’l-*

Hikâyât-ı Hikemiyye ise, *Enîsü'l-Ârifîn*'e benzer şekilde, *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini ihtisâren derleyen bir hikâye mecmuasıdır. Bu sebeple, her iki eser de bir yönüyle *Hümâyûn-nâme* muhtasarı sayılabilir. Hezârfen Hüseyin Efendi, *Enîsü'l-Ârifîn* ve *Câmi'u'l-Hikâyât*'ta *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini özetlerken, *Hümâyûn-nâme* hikâyelerini ihtisâr yoluyla intihâb ettiğini ifade etmiş ve kaynağını açıkça zikretmiş olsa da, *Hümâyûn-nâme* ifadelerini çoğu zaman lafzen iktibas etmiştir. Bu durum, günümüz modern algısı ile intihâl şüphesi uyandırabilecek bir husustur. Müellif, *Enîsü'l-Ârifîn*'in ikinci bâbındaki bazı kısımları ise, daha önce kaleme almış olduğu *Telhîsü'l-Beyân* adlı eserinden almıştır. Bu durumlar, Hezârfen'in eserlerinin orijinalitesini muhakkak azaltmakta ise de biz, eserlerin, Hezârfen'in düşünce dünyasını anlayabilmek, devrin siyasî dinamiklerine dair çıkarımlarda bulunabilmek açısından belirli bir kıymeti hâiz, incelenmeye değer eserler olduğunu düşünmekteyiz. Öte yandan, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin, *Hümâyûn-nâme* lafızları üzerinde bulunduğu tasarruflar dikkat çekici olup, müellifin ihtisar tekniğini ve hikâyeciliğini anlamıza yardımcı olması bakımından eserleri incelemek ayrıca önemlidir.

KAYNAKÇA

Abdunnafi İffet Efendi. **Nâfi‘u’l-Âsâr Nevbâve-i Simâru’l-esmâr: Kelîle ve Dimne**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1268.

Adivar, A. Adnan. **Osmanlı Türklerinde İlim**, Yüksel Matbaası, İstanbul, 1970.

Ahmet Midhat. **Ahmet Midhat’ın Kelile ve Dimne Tercümesi (Hülâsâ-i Hümayûnnâme)**, Haz. M. Atâ Çatıkkaş, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.

Akpınar, Turgut. “Galland, Antoine”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 13, İstanbul, 1996, ss. 337-338.

Akün, Ömer Faruk. “Alâeddin Ali Çelebi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt:2, İstanbul, 1989, ss. 315-318.

Akyüz, Ali. “Abdurrezzâk es-San‘ânî”, **TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 1, İstanbul, 1988, ss. 298-299.

Ambassade de France en Turquie. “1525’ten İtibaren Büyükelçiler Listesi”, **Türkiye’de Fransa**, 31.08.2015, <https://tr.ambafrance.org/1525-ten-itybaren-Buyukelciler>, (16.01.2022).

Anhegger, Robert. “Hezarfen Hüseyin Efendi’nin Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Mülâhazaları”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Mecmuası**, Cilt: 10, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1953, ss. 365-393.

Aşurbeyli, Sara. “Şirvanşahlar”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 39, İstanbul, 2010, ss. 211-213.

Aydın, Mustafa. “Medreseye Yönelik Modern Eğitim Merkezli Eleştirilerin Bir Kritiği”, **Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler**, (Ed. Fikret Gedikli), Cilt: 1, ss. 447-458.

Benetti, Antonio. **Osservazioni fatte dal fù Dottor Antonio Benetti Nel Viaggio à Constantinopoli di Gio. Battista Donado**, Cilt: 2, Venedik, 1688.

Bernath, Mathias ve Felix v. Schroeder. **Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas**, Cilt: 3, R. Oldenbourg Yay., Münih, 1979.

Babinger, Franz. **Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke**, Otto Harrassowitz Yay., Leipzig, 1927.

Babinger, Franz. **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev. Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982.

Baykal, Özgün. “Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde Hayvan Hikâye ve Motifleri”, **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı: 5, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1964, ss. 23-30.

Bayram, Sadi. “Musavvir Hüseyin Tarafından Minyatürleri Yapılan ve Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi’nde Muhafaza Edilen Silsile-nâme”, **Vakıflar Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 13, Ankara, 1981, ss. 253-338.

Bekar, Cumhur. **A New Perception of Rome, Byzantium and Constantinople in Hezarfen Huseyin’s Universal History**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Bloch, Edgard. **Catalogue des manuscrits Turcs**, Bibliothèque Nationale, 2. Cilt, Paris, 1933.

Bombaci, Alessio. **Histoire de la Littérature Turque**, Librairie C. Klincksieck Yay., Paris, 1986.

Boyacıoğlu, Fuat ve Serap Erdağ. “Mevlâna Celaleddin Rumi ve La Fontaine’de Hoşgörü Algısı”, **Turkish Studies**, Cilt: 8, Sayı: 8, 2013, Ankara, ss. 325-340.

Brockelmann, C. “Kelile ve Dimne”, **İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 6, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, ss. 552-558.

Bursalı Mehmed Tâhir. “Hezârfen Hüseyin Efendi”, **Dergâh Mecmûası**, Cilt:1, Sayı: 12, İstanbul, 1337, ss.185-186.

Bursalı Mehmed Tâhir. “Hezârfen Hüseyin Efendi”, **Türk Yurdu**, Cilt: 5, Sayı:1, İstanbul, 1329, ss. 872-873.

Bursalı Mehmed Tâhir. **Osmanlı Müellifleri**, Cilt: 3, İstanbul, 1342.

Bülbül, Tuncay. **Filibeli Alâaddîn Ali Çelebi Hümâyûn-nâme: İnceleme-Metin**, Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yay., Ankara, 2017.

Bülbül, Tuncay. “Klasik Türk Edebiyatı Geleneğinde Mensur Hikâyelerin Yaratımı ve Aktarımı Üzerine”, **I. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu (TÜKAS 2014) Bildirileri**, Nevşehir, 2015, ss. 345-349.

Can, Betül. “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar”, **Turkish Studies**, Cilt: 12, Sayı: 34, Ankara, 2017, ss. 487-499.

Cohen, Simona ve Housni Alkhateeb Shehada. “From Panchatantra to La Fontaine: Migrations of Didactic Animal Illustrations From India to the West”, **Artibus Asiae**, Cilt: 77, Sayı: 1, Ocak 2017, ss. 5-68.

Çağdaş, Kemal. **Pançatantra Masalları**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., 1962.

Çelebi, İlyas. “Sâhib b. Abbâd”, **TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 35, İstanbul, 2008, ss. 512-515.

de Blois, François. “The Pancatantra: From India to the West and Back”, **A Mirror of Princes from India: Illustrated Versions of the Kalilah wa Dimnah, Anvar-i Suhayli, Iyar-i Danish and Humayun Nameh**, (Ed. Ernst J. Grube), Marg Yay., Bombay, 1991, ss.10-15.

Değirmenci, Tülün. “Bir Kitabı Kaç Kişi Okur? Osmanlı’da Okurlar ve Okuma Biçimleri Üzerine Bazı Gözlemler”, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 13, 2011, ss. 7-43.

Demir, Ekrem. **Hezârfen Hüseyin b. Ca’fer İstanköyî’nin “Lisânü’l-Etibbâ” Adlı Tıp Lügati Üzerinde Dil İncelemesi (İnceleme-Metin-Sözlük)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Demir, Rugeş. “Hz. Ali Cenknâmelerinden “Yemâme Cengi”nin Yeni Bir Nüshası”, **İslâm Medeniyeti Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 47, 2021, ss. 50-64.

Doğan, Güner. “İtalyan Oryantalist Luigi Ferdinando Marsigli’nin Osmanlı Devleti Hakkında Gözlemleri (1658-1730)”, **Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye**, Editörler: Çağatay Özdemir ve Yunus Emre Tekinsoy, Türk Yurdu, Ankara, 2016, ss. 335-350.

Donado, Gio Battista: Senator Veneto fù Bailo in Constantinopoli. **Della Letteratura de’ Turchi**, Venedik, 1688.

Dökmeci, Volkan. **İstanbul’daki Venedik Dragomanları ve Dil Oğlanları (1551-1797)**, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Edgerton, Franklin. **The Panchatantra Reconstructed**, 2 Cilt, New Haven, 1924.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as. **Sünenü Ebî Dâvûd**, Cilt: 1 ve 4, Tahkîk: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Cilt: 4, Mektebetü'l-Asrîyye, Beyrut, Basım tarihi yok.

el-'Aclûnî el-Cerrâhî, Muhammed. **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs Amme'stehere mine'l-Ehâdîsi 'alâ-Elsineti'n-Nâs**, Tahkîk: Abdülhamîd b. Ahmed, Cilt: 1 ve 2, Mektebetü'l-Kudsî, Kahire, 1351.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail. **el-Câmi'u's-Sahîhi'l-Buhârî**, Cilt:1, 6, 8, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut, 1422.

el-Bûsîrî, el-İmâm Şerefiddin Ebî Abdillâh Muhammed. **Bürdetü'l-Medîh**, Dâru'l-Kur'an, Kahire, Basım tarihi yok.

Elçin, Şükrü. **Ali Ufki: Hayatı, Eserleri ve Mecmûa-i Sâz ü Söz**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1976.

el-Hâfız Ebî Hâtim Muhammed b. Hibbân et-Temîmî el-Büstî. **Ravzatü'l-'Ukalâ' ve Nüzhetü'l-Fuzalâ'**, Basım tarihi ve yeri bilgisi yok.

el-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed. **Cevâhirü'l-Edeb**, Cilt: 3, el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, Mısır, Basım tarihi yok.

Erdem, Yahya. "PÉTIS de la CROIX, François", **TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 34, İstanbul, 2007, ss. 255-256.

Erdoğan, Meryem Kaçan. "XVII. Yüzyılda Osmanlı Macaristanı'nda Beylerbeyi Olmak: Uzun İbrahim Paşa'nın Budin Beylerbeyliği", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 130, Cedit Neşriyat, Ankara, 2017, ss. 70-88.

Erünsal, İsmail E. "Köprülü Kütüphanesi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 26, Ankara, 2002, ss. 257-258.

Eser, Mithat. “Doğu Medreselerinde İslam Tarihi ve Siyer Eğitimi”, **Medrese Geleneği**, (Ed. Fikret Gedikli), Cilt: 2, ss. 709-725.

et-Tahâvî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed. **Tahrîcü’l-‘Akîdeti’t-Tahâvî, el-Mektebetü’l-İslâmî**, 2. baskı, Beyrut, 1414.

et-Tirmizî, Muhammed b. İsa. **Sünenü’t-Tirmizî**, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Cilt: 4, Mısır, 1975.

Evliya Çelebi Mehmed Zillî İbn-i Derviş. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Cilt: 1, İkdâm matbaası, İstanbul, 1314.

Ezherli, İhsan. “Osmanlı Medreseleri ve Eğitim Metodları”, **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 70-71, Mart-Nisan 1968, ss. 64- 67.

Feith, I. G. N. ve Falconer. **Kalilah and Dimnah or the Fables of Bidpai**, Cambridge University Press, Cambridge, 1885.

Fayda, Mustafa. “Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 40, İstanbul, 2011, ss. 92-94.

Galland, Antoine. **İstanbul’a Ait Günlük Anılar (1672-1673)**, Çev. Nahid Sırrı Örik, Cilt: 1, TTK Yay., Ankara, 1987.

Gottfried Hagen. “Afterword: Ottoman Understanding of the World in the Seventeenth Century”, **An Ottoman Mentality: The World of Evliya Çelebi** (by Robert Dankoff), Brill Yay., Leiden – Boston, 2004, ss. 251-256.

Grigore, George. “Kalîla wa Dimna and Its Journey to The World Literatures”, **Proceedings of the 2nd International Conference on The History of Arabic Literature**, Kiev, 2018, ss. 73-84.

Grube, Ernst J. “Some Observations Concerning the Ottoman Illustrated Manuscripts of the Kalilah wa Dimnah: Ali Çelebi’s Humayun-name”, **9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildiriler**, Cilt: 2, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995, ss. 195-205.

Hammer, J. Von. **Osmanlı Devleti Tarihi**, Çev. Mehmet Ata, Millî Eğitim Basımevi, Cilt: 11, İstanbul, 1947.

Hertel, J. **Das Pancatantra**, Seine Geschichte und seine Verbreitung, Leipzig and Berlin, 1914.

Hezârfen Hüseyin. **Enîsü’l-Ârifin ve Mürşidü’s-Sâlikîn**, Vatikan Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, nr. 94.

Hezârfen Hüseyin. **Câmi’u’l-Hikâyât**, Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi, Koğuşlar, nr. 919.

Hezârfen, Hüseyin b. Cafer İstanköylü. **Tenkihu’t-Tevarih**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 2396.

Hezârfen Hüseyin Efendi. **Enîsü’l-Ârifin ve Mürşidü’s-Sâlikîn**, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu, nr. 227.

Hezârfen Hüseyin Efendi. **Târîh-i Devlet-i Rûmiyye**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar nr. 2641/I.

Hezârfen Hüseyin Efendi. **Târîh-i ‘Umûmî**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar nr. 9715.

Hezârfen Hüseyin Efendi. **Tenkîhü’t-tevârîh-i Mülûk**, TBMM Millî Saraylar Kütüphanesi, Halîfe Abdülmecîd Efendi Koleksiyonu, nr. 3797.

Hilmi-zâde Ahmed Rif'at. "Hüseyin Şehîr bi-Hezârfen", **Ma'lûmât**, Cilt: 4, Sayı: 82, İstanbul, 1314, s. 705.

Howard, Rebecca Moore. **Standing in the Shadow of Giants: Plagiarists, Authors, Collaborators**, Ablex Publishing, Stamford, Connecticut, 1999.

İbnü Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. **Sünenü İbni Mâce**, Tahkîk: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Cilt: 2, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye (Faysa İsa el-Bâbî el-Halebî), Mısır, Basım tarihi yok.

İlgürel, Mücteba. "Hüseyin Efendi, Hezarfen", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 18, İstanbul, 1998, ss. 544-546.

İlgürel, Sevim. **Hezarfen Hüseyin Efendi Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**, TTK Yay. Ankara, 1998.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. **Son Asır Türk Şairleri**, Cilt: 2, Dergâh Yay., İstanbul, ss. 835-836.

Kabaklı, Ahmet. "Ezelî Hikmet", **Kelile ve Dimne** (Beydebâ'ya ait eser), Ter. Selahaddin Alpay, Bedir Yay. İstanbul, 1990.

Kafadar, Cemal. "The city that Râlab visited - The political and cultural climate of İstanbul in the 1650's", **Sultan's Procession: The Swedish embassy to Sultan Mehmed IV in 1657-1658 and the Râlab paintings**, Editör: Karin Ådahl, Swedish Research Institute in Istanbul, Istanbul, 2006, ss. 59-73.

Kalkışım, Muhsin. **Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn Hikâyesi -Tahkiye Unsurları-**, Derya Kitabevi, Adana, 1998.

Kalpaklı, Mehmet ve F. Özden Mercan. "Bir Asya İçeceği (Bevanda Asiatica), Kont Luigi Ferdinando Marsigli ve Osmanlı Kahve Kültürü", **Journal of Turkish Studies**

– **Türklük Bilgisi Araştırmaları**, Özer Ergenç Armağanı, Cilt:1, Sayı: 51, Department of Near Eastern Languages and Civilizations Harvard University Yay., Cambridge, 2019, ss. 363-381.

Kara, İsmail. “Unuttuklarını Hatırla! Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not”, **Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 28, İstanbul, 2010, ss. 1-67.

Kavruk, Hasan. **Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler**, MEB Yay., İstanbul, 1998.

Kaya, Doğan. **Noksanî'nin Kan Kalesi Cengi**, Vilâyet Kitabevi, Sivas, 2009.

Kayıkcı, Halil. “Skolastik Eğitim Kıskaçında Medreseler”, **Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler**, (Ed. İsmail Narin), Cilt: 1, Bingöl Üniversitesi Yay., Bingöl, Ağustos 2013, ss. 185-198.

Kiel, Machiel. “Giriş”, **Müteferrika ve Osmanlı Matbaası: Osmanlı Matbaasının Kuruluşu ve Başlangıcı** (Yazar: İbrahim Müteferrika), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.

Kolçak, Özgür. “Marsigli, Luigi Ferdinando”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: EK-2, Ankara, 2019, ss. 198-200.

Kut, Günay ve Nimet Bayraktar. **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1984.

Kut, Turgut. “Ali Ufkî Bey”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 2, İstanbul, 1989, ss. 456-457.

Levend, Agâh Sırrı. “Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten**, Cilt: 27, Sayı: 108, TTK Basımevi, Ankara, 1963, ss. 89-115.

Lewis, Bernard. **Müslümanların Avrupayı Keşfi**, Çev. İhsan Durdu, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000.

Lokmacı, Süleyman. **Hezarfen Hüseyin Efendi Telhîsü'l-Beyân fî Tahlîsü'l-Büldân Metin-Tahlil-Tıpkıbasım**, Fenomen Yay., Erzurum, 2019.

Maarif Vekillîği Kütüphaneler Müdürlüğü Tasnif Komisyonu. **İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları, 1. Fasikül: Umumi Tarihler**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1943.

Marsigli, Luigi Ferdinand. **Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsigli**, Editör: Emilio Lovarini, R. Bologna Enstitüsü Bilimler Akademisi, Nicola Zanichelli Yay., Bologna, 1930.

Marsigli, Luigi Ferdinando. **Bevanda asiatica (Trattatello sul caffè)**, Editör: Clemente Mazzotta, Salerno Yay., Roma, 1993.

Marsigli, Luigi Ferdinando. **Bevanda Asiatica Brindata all'Eminentissimo Bonvisi**, Viyana, 1685.

Marsigli, Luigi Ferdinando. **Scritti Inediti di Luigi Ferdinando Marsigli**, R. Bologna Enstitüsü Bilimler Akademisi, Nicola Zanichelli Yay., Bologna, 1930.

Marsigli, Luigi Ferdinando. **Stato Militare dell' Imperio Ottomanno L'etat Militaire de l'Empire Ottoman**, Akademische Druck - Verlagsanstalt Yay., Graz, 1972.

Mazıoğlu, Hasibe. "Divan Edebiyatında Hikâye", **Eski Türk Edebiyatı Makaleleri**, TDK Yay., 2. baskı, Ankara, 2014, ss. 533-547.

Mehmed Süreyya. **Sicill-i Osmanî**, Cilt: 4, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1966.

Ménage, V. L. “Husayn Hezârfenn”, **The Encyclopedia of Islam**, Cilt: 3, Leiden, 1971, ss. 623-624.

McDonald, D. B. “Hikâye”, **İslâm Ansiklopedisi**, MEB Yay., Cilt: 5, ss. 477-481.

Müslim b. el-Haccâc. **Sahîhü Müslim**, Tahkîk: Muhammed Fuâd Abdülbakî, Cilt: 1, 2 ve 8, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2010.

Nas, Ahmet. **Hezârfen Hüseyin Efendi'nin “Tenkîhü't-Tevârih-i Mülûk” İsimli Eserinin Tahlili ve Metin Tenkidi**. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2019.

Osmân-zâde Tâib. **Simâru'l-Esmâr: Muhtasar-ı Hümâyûn-nâme**, Matbaa-i Bâb-ı Hazret-i Seraskeriyye, İstanbul, 1256.

Öcal, Mustafa. “Osmanlı Devletinin Son Döneminde Gerçekleştirilen Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler**, (Ed. Fikret Gedikli), Cilt: 1, Muş, Temmuz 2013, ss. 87-150.

Özcan, Abdulkadir. “Hezarfen Hüseyin Efendi ve Tarih ile İlgili Eserleri”, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı**, Cilt: 2, Akçağ Yay., Ankara, 2016, ss. 189-197.

Özcan, Abdulkadir. “İbrâhim Paşa, Melek”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 21, İstanbul, 2000, ss. 335-337.

Özcan, Abdulkadir. “Mehmed IV”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 28, İstanbul, 2003, Ankara, ss. 414-418.

Özcan, Abdulkadir. “Melek İbrahim Paşa”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı, Sayı:12, İstanbul, 2010, ss. 221-235.

Özdemir, Kerim. **Hezârfen Hüseyin Efendi'nin “Tenkîhu't-Tevârih” Adlı Eserinin Selçukluların Zuhurundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Bölümlerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2007.

Özdemir, Rukiye ve Süleyman Lokmacı. “Osmanlı Tarih Yazıcılığında Bir İntihal Örneği: Telhîsü'l-Beyân fî Tahlîsü'l-Büldân”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 25, Bahar 2020.

Özgül, M. Kayahan. “Hikâyenin Romanı”, **Hece Dergisi**, Sayı: 46/ 47 Türk Öykücülüğü Özel Sayısı, 2. baskı, Ekim 2000, ss. 33-41.

Özön, Mustafa Nihat. **Türkçede Roman**, İletişim Yay., İstanbul, 1985.

Öztürk, Necdet ve Murat Yıldız. **Osmanlı Tarihçileri**, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2013.

Parladır, Şebnem. “Ali Çelebi'nin Hümâyûnnâme'si ve Resimli Nüshaları”, **Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi (TÜBA-KED)**, Sayı: 14, 2016, ss. 27-55.

Parladır, Şebnem. **Resimli Nasihatnameler: Ali Çelebi'nin Hümâyûnnâme'si**, (Yayınlanmamış doktora tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011.

Pellecchia, Linda. “From Aesop's Fables to the Kalila wa-Dimna: Giuliano da sangallo's staircase in the Gondi Palace in Florence”, **I Tatti Studies in the Italian Renaissance**, Cilt: 14-15, Firenze, 2011-2012, ss. 137-207.

Roig, Miguel. “Plagiarism and self-plagiarism: What every author should know”, **Biochemia Medica**, Cilt: 20, Sayı: 3, Ekim 2010, ss. 295-300.

Rosen, Victor. **Remarques Sur Les Manuscrits Orientaux**, Academie Royale de Lyncei Basımevi, Roma, 1885.

Sarıkaya, Yaşar. “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul, 1999, ss. 23-39.

Saydam, Abdullah. **1828-1829 Türk-Rus Savaşı ve Bir Bürokratin Doğuşu: Mehmed Vecîhî Paşa**, History Studies, Cilt: 11, Sayı: 4, Ağustos 2019, ss. 1341-1361.

Scarpa, Francesca. “La Letteratura - Edebiyat”, **Venezia e Istanbul in epoca ottomana - Osmanlı Döneminde Venedik ve İstanbul**, Mondadori Basımevi, Verona, 2019, ss. 154-157.

Stoye, John. **Marsigli's Europe 1680-1730: The Life and Times of Luigi Ferdinando Marsigli, Soldier and Virtuoso**, Yale University Press, New Haven & London, 1994.

Şahin, M. Süreyya. “Kıyas-ı Enbiyâ”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt: 25, Ankara, 2022, ss. 494-495.

Şemseddin Sami. **Kamusu'l-Alam**, Mihrân Matbaası, Cilt: 2, İstanbul, 1316.

Şemseddin Sami. **Kâmûs-ı Türkî**, Çağrı Yay., İstanbul, 1978.

Şimşirgil, Ahmet. **Kayı VI İmparatorluğun Zirvesi ve Dönüş**, Timaş Yay., İstanbul, 2014.

Şurrâb, Muhammed Hasan. **Şerhu's-Şevâhidi's-Şi'riyye Fî-Ümmâti'l-Kütübi'n-Nahviyye**, 1. Cilt, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2007.

Tansel, Fevziye Abdullah. “Hikâye”, **Türk Ansiklopedisi**, Cilt: 19, ss. 231-237.

Tezcan, Nurcan. “Evliyâ Çelebi”, **Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, 26.11.2020, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/evliya-celebi>, (15.01.2021).

Timurtaş, Faruk K. **Eski Türkiye Türkçesi**, 2. baskı, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1981.

Tokat, Feyza. **Hezârfen Hüseyin Efendi’nin “Tuhfetü’l-Erîbi’n-Nâfi‘a li’r-Rûhânî ve’t-Tabîb”i (İnceleme-Metin-Dizin)**, (Yayınlanmamış doktora tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2012.

Tonga, Necati. “Hikâyeye Terminolojik Bir Yaklaşım”, **Turkish Studies**, Cilt: 3, Sayı: 1 (Dede Korkut Dosyası), İstanbul, 2008, ss. 371-379.

Toska, Zehra. **Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mesûd Çevirisi I (İnceleme)**, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1989.

Uçar, İlyas. “Osmanlı Medreselerinde İslam Tarihi Eğitimi ve Okutulan Ders Kitap Örnekleri”, **Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Uluslararası Sempozyumu Bildiriler**, Ankara, Aralık 2016, ss. 635-642.

Ünver, İsmail. “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”, **Türkoloji Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 1, Ankara, 1993, ss. 51-89.

van Ruymbeke, Christine. “The Kalîla wa Dimna and Rûmî: ‘That Was the Husk and This Is the Kernel’”, **Mawlana Rumi Review**, Cilt: 4, Sayı: 1, Brill Publishing, Kasım 2018, ss. 85-105.

Vandal, Albert. **L’odyssée D’un Ambassadeur – Les Voyages du Marquis de Nointel (1670-1680)**, 2. baskı, Librairie Plon, Paris, 1900.

von Diez, Heinrich Friedrich. **Denkwürdigkeiten von Asien**, Commission der Nicolaischen Buchhandlung, Cilt: 1, Berlin, 1811.

Wurm, Heidrun. **Der osmanische Historiker Hüseyn b. Ğa'fer, genannt Hezārfenn, und die Istanbul Gesellschaf in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts**, Klaus Schwarz Yay., Freiburg im Breisgau, 1971.

Yağcı, Şerife. “Klasik Türk Edebiyatı Geleneğinde Hikaye”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 141, İstanbul, Aralık 2002, ss. 147-160.

Yayın Kurulu. “İbrahim Paşa, Şişman”, **Büyük Larousse**, Cilt: 9, Gelişim Yay., 1986, s. 5537.

Yazarlar Kurulu. “Hikâye”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cilt: 4, İstanbul, 1981, ss. 225-230.

Yazıcı, Hüseyin. “Hikâye”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yay., Cilt:17, İstanbul, 1998, ss. 479-485.

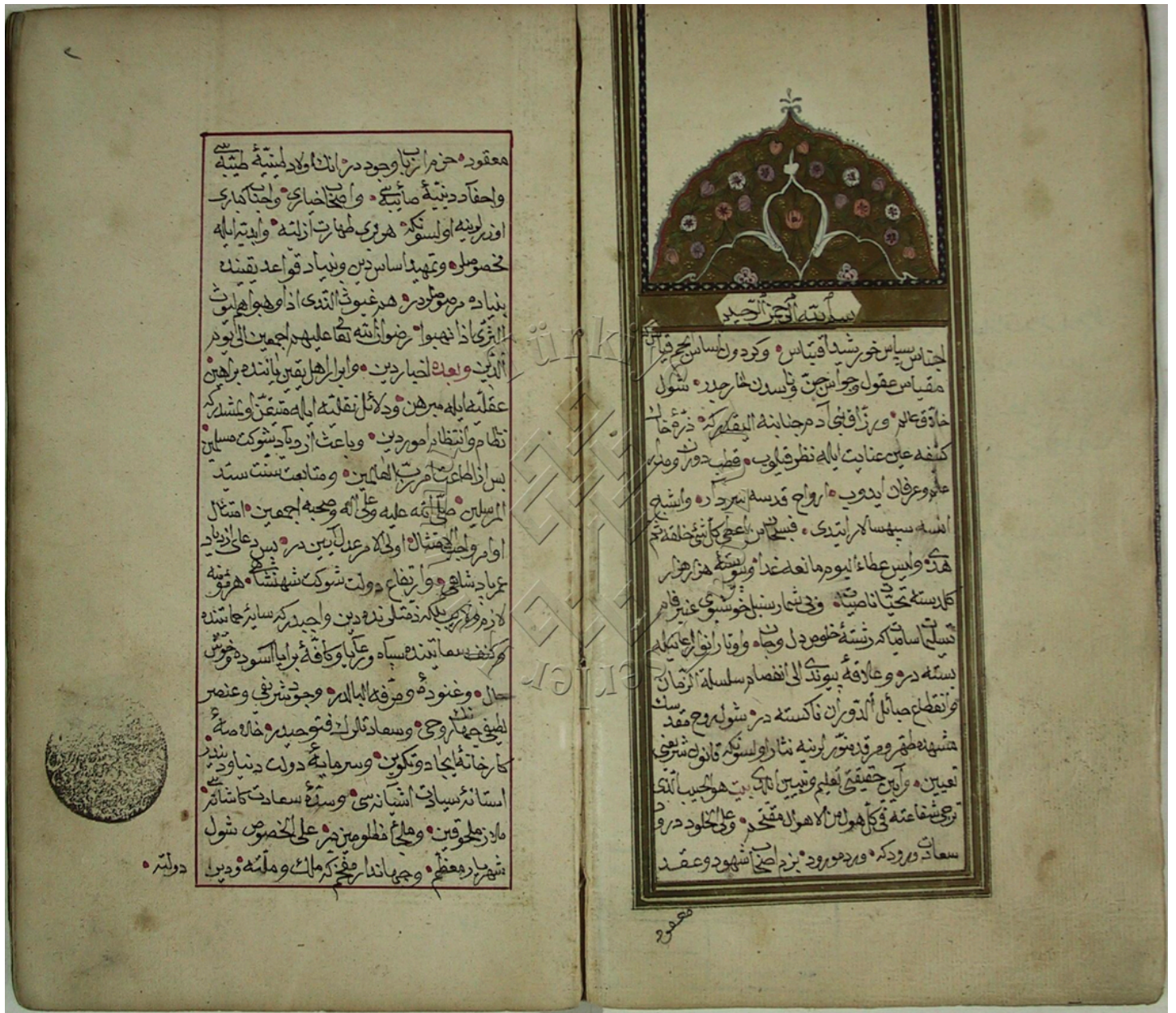
Yıldırım, Duygu. “*Bevanda asiatica*: Scholarly Exchange between the Ottomans and Europeans on Coffee”, **Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies**, Cilt: 56, Sayı: 56, 2020, ss. 25-47.

Yiğit, Şükran. **Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü yayımlanmamış lisans tezi, Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 1187.

Yurdaydın, Hüseyin G. **İslâm Tarihi Dersleri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1971.

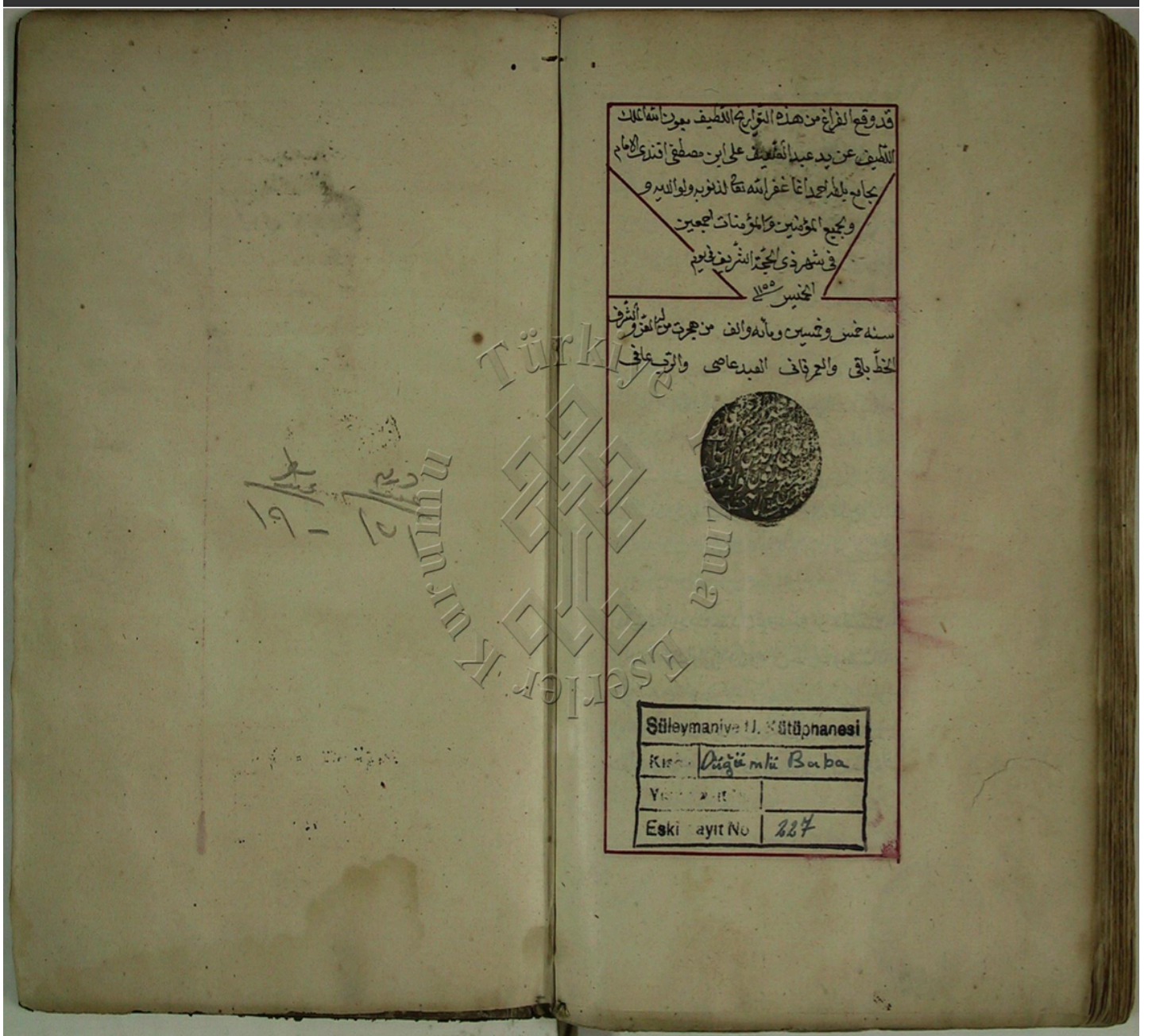

EKLER

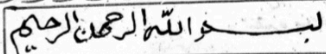

Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn'in Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi

nüshası, vr. 1^b-2^a

Enîsü'l-Ârifîn ve Mürşidü's-Sâlikîn'in Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
 nüshasının son varâğında yer alan ferâğ kaydı

مفتی

2

درویش و کلاه کزلی و تاج و پادشاه ایدر حکایت ستم و احکام خلعیدن
عزالت و بربطی احتیاج قطوب انده خالق عبادت قبلوردی
اتفاق اول روز کارده اول ولایت پادشاهی هست و در مذهب
اند و روزی وار ایدر که سقا طاعت شاکر دیکر بکشت سقا رساله
کونردی که کلاه پادشاه معالج قبل سقا طاعت اجابت قبلدی چون
بنگلدی پادشاه وزیر کونردی وزیر چون کلدی کوریکه سقا اول
مفاره کوشش سرده اولوزب قبایین عبا ایدوب اوکنه بر پاره
اوت قوش انکل روز سهید وزیر چون پینام پادشاهی عرض
ایدی سقا سرورده مود جوا بل و روبر اسکات اندک حاجت
شکی تر است دعوی اجابت قل که غایت پادشاه ضعیف
و خجسته سقا ابدی بن سبزل پادشاه بیکوزه خدمت
انکی بلست بول اوت یکی عادت ایدر نردک سقا طاعتی اگر
سن اوت یکی عادت قبلد بر سنک مشاق معلومه خدمت
ایدوب دلت چکلدن قور تیدات و رسول علیه السلام بیور مشدر که
الفتن کتر لا یفتنه یعنی قناعت بر کنج و مالدر که مرکز کافان و زوال بول
بولر مراد اولدر که مال اولدم خوب و زیبا در که کشته اخله اسایش
دنیا واست حاجت آخرت حاصل قلا و اگر بولر اولیه عاقل و داناسته
وجودی و عدی علی التوبه در اکابر دیشدر که بر بخت اول
نردک انده حرص و هواد اولیا و دیشدر که شغل اکابر که ذات
بالکری لذات دنیوب دی اران ایدوب انک منظر فائده الله بلر
جمعیت جم اول و تحصیل مال و مال انکه قادر در اناجر و فنادنی
بقا و عقابانی ملاحظه قبلر بونانی نه زلت ایدوب اول پسر ختیا
ایدلر بطلمیوس دیشدر که اگر حرصی آدمه اموال علی جم ایدوب
در سست بنه تقیر و کلاه در و خرد مندر حد و کلاه بر حبه به حق قادر
دکشتی و توانا در و عاقل ککر که حرص و ازدن خوانفت ایدره کاکه

جهانده بی نیاز اول و رسول علیه السلام بیور مشدر که هر ام ابن آدم
ولا یشت منه ثمن الا ثمان الخمر علی المال و الخمر علی الخمر
آدم حد و کلاه بیور اولوسه بوا یکی سنده انده بیور اولر بر مال و بر حق
زنده کانی به حرص و خرد مندر لایق بودر که نکشت مال و مشا د
و زحمت اول و نکشت مال و ثمن و اند و حناک اول و محنت عالی
قتله حاصل کانیات بر برکت کلاه دکر پس عاقل اول و طلب
حصولنده حرص و خرد عریزی با دحوایه و برمز و فکر بود و نابود دن
چند خرم و خجسته نیز حقیقه مال اول که مال اول و کلاه مال عالی
فکر ایدوب مان حیرات و حنا صرف ایدوب و مناع دنیا کانت
اولر قیمن بلور که سکر کلاه آخرت شایع فاد و وزیره
میتا کلاه فاند حطام دنیا سخرت
ایچون لایق زاده در و سلوک
طریق معاده تحصیل اسباب
استعداد در
بالرک از حق و قادر کس کلاه عمر بیور و چون دور کلاه چشم به هم بین

هذه کتاب جامع الکتابات				
حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۷	حکایت دزدانان و پوینده نادانان ۶	حکایت شورایه و میان و سرکشی سلطان و پادشاه ۵	حکایت زادگان و پادشاه و سرکشی سلطان و پادشاه ۴	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۳
حکایت دزدانان و پوینده کریم و زوردار ۱۰	حکایت تیر و پش و پادشاه و پیر و پش و مسافر ۹	حکایت تیر و پش و پادشاه و پیر و پش و مسافر ۸	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۷	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۶
حکایت شورایه و میان و سرکشی سلطان و پادشاه ۱۱	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۱۲	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۱۳	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۱۴	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۱۵
حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۱۶	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۱۷	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۱۸	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۱۹	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۲۰
حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۲۱	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۲۲	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۲۳	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۲۴	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۲۵
حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۲۶	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۲۷	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۲۸	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۲۹	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۳۰
حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۳۱	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۳۲	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۳۳	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۳۴	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۳۵
حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۳۶	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۳۷	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۳۸	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۳۹	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۴۰
حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۴۱	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۴۲	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۴۳	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۴۴	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۴۵
حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۴۶	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۴۷	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۴۸	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۴۹	حکایت دزدانان و پوینده و پیر و پش و مسافر ۵۰

Câmi 'u'l-Hikâyât-ı Hikemiyye ve Letâ'ifü'r-Rivâyât-ı 'İşrâkiyye' nin Topkapı Sarayı
Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi nüshasının başına eklenmiş, metinde yer alan
hikâyeleri gösteren fihrist

